ISTORIE

Matthew White este bibliotecar la Tribunalul Federal din Richmond, Virginia. Pasionat de istorie, a

creat în 1998 site-ul „Historical Atlas of the Twentieth Century”, pe care a postat o serie de date comparative despre istoria secolului XX, multe dintre ele prezentate prin intermediul unor hărţi interactive. Statisticile sale despre războaie şi atrocităţi au avut succes în rândul publicului larg şi au fost preluate şi citate de istorici. În anii următori, Matthew White s-a cufundat într-o minuţioasă muncă de cercetare, materializată prin lucrarea de faţă. Cartea a apărut în 2011 într-o ediţie americană (*The Great Big Book of Horrible Things*: *The Definitive Chronicle of History¢s 100 Worst Atrocities*) şi una britanică (*Atrocitology*: *Humanity¢s 100 Deadliest Achievements*). Volumul a fost tradus în italiană, spaniolă, portugheză şi japoneză.

MATTHEW WHITE

MAREA CARTE A INUMANITĂTII

O ISTORIE A ORORILOR ÎN 100 DE EPISOADE

Traducere din engleză de Dana-Ligia Ilin

HUMANITAS BUCUREŞTI

Redactor: Dan Flonta Coperta: Ioana Nedelcu Tehnoredactor: Manuela Măxineanu Corector: Andreea Niţă

DTP: Iuliana Constantinescu, Carmen Petrescu

The Great Big Book of Horrible Things:

The Definitive Chronicle of History¢s 100 Worst Atrocities Copyright © 2012 by Matthew White All rights reserved.

Ilustraţia copertei: *Triumful morţii*, detaliu de frescă din Palazzo Abatellis

© HUMANITAS, 2015 (ediţia print)

© HUMANITAS, 2016 (ediţia digitală)

ISBN 978-973-50-5561-5 (pdf)
EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51 www.humanitas.ro
Comenzi online: www.hbhumanitas.ro Comenzi prin e-mail: vanzari@hbhumanitas.ro Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

Mamei mele, care mi-a dăruit simţul umorului, tatălui meu, care mi-a dăruit simţul dreptăţii.

Cuprins

Lista hărţilor 9
Cuvânt înainte 11
Introducere 13
Al doilea război medic 23
Alexandru Macedon 26
Perioada Statelor Combatante… 28
Primul război punic 34
Qin Shi Huang Di 36
Al doilea război punic 40
Luptele de gladiatori 44
Răscoalele sclavilor din Roma antică 50
Războiul aliaţilor italici 55
Al treilea război mitridatic 57
Războaiele galice 60
Despre lipsa de pricepere la cifre a celor din vechime 65
Dinastia Xin 68
Războaiele dintre romani şi iudei… 77
Perioada celor Trei Regate 81
Prăbuşirea Imperiului Roman de Apus 88
Iustinian 106
Războaiele Goguryeo-Sui 111
Negoţul cu sclavi din Orientul Mijlociu 113
Rebeliunea lui An Lushan 123

Prăbuşirea civilizaţiei Maya 131
Cruciadele 135
Masacrele religioase 146
Răscoala lui Fang La 153
Genghis-han 155
Cruciada împotriva albigenzilor… 170
Invazia lui Hulagu 174
Războiul de 100 de Ani 176
Prăbuşirea dinastiei Yuan 185
Războiul dintre Bahmani şi Vijayanagara 190
Timur 193
Cucerirea Vietnamului de către chinezi 203
Sacrificiile umane aztece 205
Negoţul cu sclavi peste Atlantic… 211
Cucerirea Americilor 225
Genocidul 245
Războaiele dintre Birmania şi Siam 252
Războaiele religioase din Franţa… 255
Războiul ruso-tătar 264
Timpurile Tulburi 265
Războiul de Treizeci de Ani 275
Prăbuşirea dinastiei Ming 284
Invadarea Irlandei de către Cromwell 294
Aurangzeb 296
Războiul dintre Imperiul Otoman şi Liga Sfântă 301
Petru cel Mare 306
Războiul Nordului 312
Războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei 314
Războiul pentru succesiunea la tronul Austriei 318
Războiul sino-ţungar 320
Războiul de Şapte Ani 322
Războaiele napoleoniene 326

Cuceritorii lumii 341
Răscoala sclavilor haitieni 343
Războiul de independenţă mexican 346
Chaka 349
Cucerirea Algeriei de către francezi 355
Răscoala taipinilor 358
Războiul Crimeii 369
Revolta Panthay 372
Războiul de Secesiune 374
Revolta chinezilor hui 377
Războiul Triplei Alianţe 380
Războiul franco-prusac 383
Perioadele de foamete din India britanică 386
Războiul ruso-turc 395
Răscoala mahdistă 399
Statul Liber Congo 406
Răscoala antispaniolă din Cuba 416
Modul de luptă occidental 419
Revoluţia Mexicană 423
Primul Război Mondial 429
Războiul civil rus 447
Războiul greco-turc 460
Războiul civil chinez 463
I.V. Stalin 476
Tirani smintiţi 490
Războiul italo-etiopian 493
Războiul civil spaniol 495
Cel de-al Doilea Război Mondial… 498
Expulzarea germanilor din Europa de Est 526
Războiul din Indochina franceză… 530
Împărţirea Indiei 533
Mao Zedong 536
Războiul din Coreea 548
Coreea de Nord 557
Epoca neagră a comunismului… 565

Războiul de independenţă algerian 570
Războaiele din Sudan 574
Războiul din Vietnam 578
Războiul Rece 590
Campania de epurare din Indonezia 593
Războiul din Biafra 596
Genocidul din Bengal 600
Idi Amin 603
Mengistu Haile 606
Vietnamul postbelic 611
Kampuchia Democrată 613
Războiul civil din Mozambic 619
Războiul civil din Angola 621
Războiul de gherilă din Uganda… 623
Africa postcolonială 625
Războiul sovieto-afgan 628
Saddam Hussein 633
Războiul dintre Iran şi Irak 636
Sancţiunile împotriva Irakului… 638
Haosul din Somalia 641
Genocidul din Rwanda 643
Al doilea război din Congo 648
Clasament: *Cele mai mari*
100 de masacre 655
Ce am descoperit: Analiza 658
Ce am descoperit: Cifrele brute… 673
Anexa 1: Competiţia pentru primele 100 de locuri 683
Anexa 2: Hemocataclismul 692
Mulţumiri 697
Note 699
Bibliografie selectivă 763
Indice 781
Lista hărţilor
Republica Romană şi provinciile ei, cca 133 î.Hr

China în timpul dinastiei Ming, 1368-1644 189
Europa, cca 1675 304
China în timpul dinastiei Qing, 1850-1873 361
Lumea comunistă, cca 1955 562
Africa în istoria recentă, anii 1960-2000 618

Cuvânt înainte

Istoria tradiţională se ocupă de suverani şi de oştiri, nu de oamenii de rând. Stăpânirile au crescut, stăpânirile au dat înapoi, popoare întregi au căzut în robie ori au fost nimicite – şi se pare că nimănui nu i-a dat prin cap că ar fi ceva rău în asta. Cum învăţaţilor tradiţionali le-a lipsit dorinţa de a cunoaşte costul uman al extravaganţelor istorice, cel care ar fi vrut să afle mai multe despre aceste lucruri n-avea unde să caute răspunsurile la întrebări elementare – bunăoară, dacă secolul XX a fost cu adevărat cel mai violent din istorie ori dacă ceea ce a ucis cei mai mulţi oameni a fost religia, naţionalismul, anarhia, comunismul sau monarhia.

În ultimul deceniu însă, atât istoricii, cât şi nespecialiştii au apelat la site-ul tot mai cuprinzător al unui ins care se cheamă Matthew White şi care se autodefineşte ca atrocitolog, necrometrician şi măsurător de hemocataclisme[1]*. White este un reprezentant al nobilei şi subevaluatei profesii de bibliotecar şi a pus cap la cap estimările cele mai cuprinzătoare, dezinteresate şi nuanţate din punct de vedere statistic ale numărului de morţi din marile catastrofe ale istoriei. Acum, în* Marea carte a inumanităţii, *White îmbină informaţiile numerice cu*

1 *Atrocitology* („atrocitologie”), *necrometrics*, *necrometry* („necrometrie”), *hemoclysm* („hemocataclism”) sunt termeni creaţi ad hoc de Matthew White, cu elemente greceşti de compunere savantă, pentru a sugera, într-o cheie tragicomică, pluralitatea de registre ale fenomenului „lipsei de omenie a omului faţă de om” (n.red.).

iscusinţa de povestitor, prezentând o nouă istorie a civilizaţiei, o istorie ai cărei protagonişti nu sunt marii împăraţi, ci victimele lor fără nume – milioane şi milioane şi milioane…

White scrie pe un ton sprinţar şi cu un umor negru ce contrastează cu scopul moral auster. Sarcasmul său vizează prostia şi neomenia marilor conducători din istorie, necunoaşterea bazelor matematice ale statisticilor şi necunoaşterea istoriei de care dau dovadă unii ideologi şi propagandişti, precum şi indiferenţa istoriei tradiţionale faţă de amploarea suferinţei omeneşti din spatele marilor evenimente.

Steven Pinker

Introducere

Nimănui nu-i plac statisticile cum îmi plac mie. Literalmente. N-am izbutit niciodată să dau de cineva care să aibă chef să mă asculte depănând statistici.

De fapt, există o excepţie. Timp de câţiva ani, m-am ocupat de „Historical Atlas of the Twentieth Century”, un site de istorie pe care am postat, printre altele, analize statistice cu privire la evoluţia alfabetizării, populaţiile urbane, pierderile omeneşti din războaie, forţa de muncă din industrie, densitatea populaţiei şi mortalitatea neonatală. Dintre acestea, ceea ce au oamenii chef să ia la puricat este numărul de morţi.

Doamne, şi ce chef de puricat au!

Din clipa în care am postat nişte liste preliminarii cu cele mai mari douăzeci şi cinci de oraşe de la 1900, primele douăzeci dintre cele mai sângeroase războaie şi primele o sută dintre cele mai importante opere de artă ale secolului XX, am fost potopit de e-mailuri în

care eram întrebat de unde am luat statisticile despre pierderile umane din războaie. Şi de ce nu apare pe listă şi cutare grozăvie? Şi care ţară a ucis cei mai mulţi oameni? Care ideologie? Şi cine naiba mă cred de-i acuz pe turci că au făcut cutare lucru?

După mulţi ani petrecuţi aşa, site-ul meu a devenit principalul centru de schimb de informaţii privind bilanţurile de morţi, aşa încât puteţi să mă credeţi când spun că am asistat la toate dezbaterile pe acest subiect. Să lămurim ceva de la bun început. Tot ceea ce urmează să citiţi este în dezbatere. N-are rost să încarc textul la fiecare pas cu formule de genul „se presupune”, „probabil” sau „conform unor surse”, chiar dacă s-ar impune asta. Şi nici n-o să vă bat la cap cu toate versiunile propuse pentru acele evenimente.

Nu există în istorie vreo atrocitate în privinţa căreia să fie de acord toţi oamenii de pe Pământ. Cineva, undeva, o să nege că s-a petrecut, iar altcineva, altundeva, o să susţină că s-a petrecut. De pildă, eu sunt convins că Holocaustul a avut loc, însă nu şi „uciderea pruncilor” din vremea lui Irod. Sunt uşor de găsit oameni care să mă contrazică în ambele privinţe.

Atrocitologia este în miezul disputelor istorice majore. Oamenii nu se contrazic în privinţa istoriei convenabile. Se contrazic în privinţa cui l-a omorât pe bunicul cui. Încearcă să tragă învăţăminte din trecut şi îşi dau cu părerea care e cel mai hitlerist politician care se arată la orizont. În cazul unui subiect deosebit de controversat, doi istorici aflaţi la cei doi poli ai politicii pot să acopere aceeaşi materie, şi totuşi să pară că discută despre două planete cu totul diferite. Uneori, naraţiunile nu se suprapun deloc şi e aproape imposibil să le aduci la un numitor comun. Tot ce pot

să spun este că am încercat să urmez consensul oamenilor de ştiinţă, iar atunci când sprijin punctul de vedere al unei minorităţi o să vă semnalez acest lucru.

Majoritatea celor care ar scrie o carte despre cele mai mari atrocităţi din istorie ar descrie „primele o sută dintre cele mai rele lucruri pe care mi le pot aminti acum”. Ar include evenimente şi personaje precum Holocaustul, sclavia, 11 septembrie, masacrul de la Wounded Knee[2], Jeffrey Dahmer[3], Hiroshima, Jack Spintecătorul, războiul din Irak, asasinarea lui Kennedy, atacul lui Pickett[4] şi aşa mai departe. De regulă însă, conceperea unei astfel de liste va reflecta înclinaţia autorului, nu un echilibru istoric corect. O asemenea listă dă impresia că aproape toate lucrurile rele din istorie ori au fost săvârşite de americani, ori au fost suferite de americani destul de recent, ceea ce lasă să se înţeleagă că americanii sunt, în mod intrinsec, mai importanţi decât oricine altcineva.

Alte liste ar putea să dea impresia că tot ce a fost rău îşi are rădăcinile într-o cauză (de pildă, resurse, rasism, religie), o cultură (comuniştii, Occidentul, musulmanii) sau o metodă (război, exploatare, impozite). Cei mai mulţi oameni află despre atrocităţi în mod întâmplător – dintr-un documentar TV, câteva filme, un site politic, o broşură turistică şi de la tipul ăla furios de la bar – şi apoi încep să judece lumea pe baza acestor exemple. Eu sper să ofer o gamă de cazuri mai largă şi mai echilibrată, care să vă fie de folos când discutaţi despre istorie.

Ca să nu nedreptăţesc nicio tabără, am ales cu

---

2 *Cf.* p. 238 (n.red.).

3 Criminal în serie american (n.t.).

4 Asalt al infanteriei confederate, sub comanda generalului George Pickett, în Războiul de Secesiune (n.t.).

grijă o sută de evenimente care se detaşează în privinţa victimelor făcute de oameni printre semenii lor, indiferent de cine a fost implicat sau de motivul pentru care a făcut-o. Pentru a pune în evidenţă baza statistică a acestei liste, am rezervat evenimentelor respective un spaţiu proporţional cu gravitatea lor. Câteva milioane de victime ocupă mai multe pagini, în vreme ce câteva sute de mii ocupă câteva paragrafe. *Cel mai* nimicitor eveniment are parte de cel mai lung capitol.

Una dintre modalităţile obişnuite de a distorsiona datele istorice e să stabileşti din capul locului că anumite masacre sunt mai grave decât altele, aşa încât numai ele merită să fie luate în calcul. Gazarea minorităţilor etnice este mai gravă decât bombardarea oraşelor, care este la fel de gravă ca împuşcarea prizonierilor de război, care este mai gravă decât mitralierea trupelor inamice, care este mai puţin gravă decât jefuirea băştinaşilor din colonii, ceea ce înseamnă că sunt luate în calcul masacrele şi foametea, nu şi raidurile aeriene sau bătăliile. Sau poate că e invers. În orice caz, filosofia mea este că n-aş vrea să mor în niciunul dintre aceste feluri, aşa încât iau în calcul toate masacrele, indiferent cum şi cui i s-au întâmplat.

Poate vă întrebaţi cum aş putea să ştiu numărul celor care au pierit în urma unei atrocităţi. În definitiv, războaiele sunt dezordonate şi confuze, şi e uşor ca oamenii să dispară fără urmă. Participanţii pot să mintă, ca să pară bravi, nobili ori tragici. Reporterii şi istoricii pot să fie părtinitori sau creduli.

Cele mai bune soluţii la aceste probleme variază de la caz la caz, însă, pe scurt, răspunsul este: „banii”. Chiar dacă un general n-are chef să spună ziarelor câţi oameni a pierdut într-o ofensivă ratată, tot trebuie

să le spună contabililor să taie 4 000 de oameni de pe statul de plată. Chiar dacă un dictator încearcă să ascundă numărul de civili care au murit într-o strămutare masivă, ministrul lui de finanţe tot va nota dispariţia a 100.000 de plătitori de taxe. Un ofiţer vamal din port va percepe taxele pe fiecare nouă încărcătură de sclavi, iar cineva trebuie să plătească pentru a căra leşurile după fiecare masacru. Numărătorile capetelor (şi, prin extensie, ale trupurilor) nu sunt doar un exerciţiu academic; au fost, timp de veacuri, de mare însemnătate pentru finanţele cârmuirilor.

Evident, cifrele prezentate aici au o marjă de eroare semnificativă, dar o listă cu cele mai mari o sută de numărători de cadavre din istorie nu se bazează doar pe presupuneri. În primul rând, marile evenimente lasă urme mari. Chiar dacă nimeni nu va şti vreodată cu precizie câţi incaşi sau romani au murit la prăbuşirea civilizaţiilor lor, istoriile descriu marile bătălii şi masacre, iar săpăturile arheologice sugerează un declin masiv al populaţiei. Aceste evenimente au ucis o mulţime de oameni, chiar dacă acea „mulţime” nu poate fi definită cu precizie.

În partea de sus a listei, un milion mai mult ori mai puţin mută evenimentul cu una-două trepte mai sus sau mai jos. Unii nu vor fi de acord cu estimarea mea că Stalin a ucis 20 de milioane de oameni, dar, chiar dacă pretindeţi (cum fac unii) că a ucis 50 de milioane, asta l-ar deplasa de la numărul 6 la numărul 2. Pe de altă parte, dacă i se ia apărarea lui Stalin, afirmându-se (cum fac alţii) că a ucis numai 3 milioane, asta l-ar coborî doar la numărul 29, aşa încât, pentru ceea ce vreau eu să arăt, nu prea contează stabilirea cifrei exacte. Oricum, Stalin va fi pe lista mea.

În acelaşi timp, unele evenimente nu vor ajunge la pragul de jos, indiferent cât ne-am ciorovăi în privinţa cifrelor exacte. E greu să aflăm de la Castro numărul exact de oameni ucişi sub regimul său în Cuba, dar nimeni n-a sugerat vreodată că a omorât sutele de mii necesare ca să ocupe un loc pe lista mea. Multe personaje fioroase – ca François „Papa Doc” Duvalier, Vlad Ţepeş, Caligula şi Augusto Pinochet – nici măcar nu se apropie de aceste cifre, asemenea multor conflicte bine-cunoscute, precum războaiele arabo-israeliene şi războiul burilor.

Unii ar îndeplini sarcina asta cu mai multă pricepere decât mine. Ar putea să găsească celui mai mare masacru din lume o cauză cu rădăcini îndepărtate şi să declare că *acela* este cel mai cumplit lucru pe care l-au făcut oamenii de-a lungul istoriei. Ar putea să dea vina pe oamenii influenţi pentru toate relele săvârşite de adepţii lor. Ar da vina pe Isus pentru cruciade, pe Darwin pentru Holocaust, pe Marx pentru Gulag şi pe Marco Polo pentru nimicirea aztecilor.

Din nefericire, acest tip de abordare ignoră natura cauzalităţii istorice. Da, putem lua un eveniment (de pildă, atacurile teroriste din 11 septembrie 2001) şi să urmărim lanţul cauzelor şi efectelor, ca să arătăm că este rezultatul firesc al – să zicem – răsturnării de la putere, în 1953, a prim-ministrului Iranului, dar putem la fel de bine să legăm acelaşi eveniment de Primul Război Mondial, de fraţii Wright, D.B. Cooper, Muhammad ibn Abd al-Wahhab, Henry Ford, cucerirea de către ruşi a Turkestanului, Levittown[5], întemeierea Universităţii Yale, Elisha

5 Suburbii mari, construite după cel de-al Doilea Război Mondial lângă New York, în Pennsylvania etc. pentru veterani şi familiile lor, de către firma Levitt &

Otis, Holocaust şi inaugurarea Canalului Erie. Atâtea fire ale cauzalităţii duc la orice eveniment, încât, de obicei, putem găsi o cale de a lega între ele oricare două lucruri pe care dorim să le asociem.

Există oare – în afară de fascinaţia morbidă – vreun motiv pentru care am vrea să ştim care sunt primele o sută dintre cele mai mari masacre din istorie? Îmi vin în minte patru motive.

În primul rând, lucrurile care li se întâmplă multor oameni sunt, de obicei, mai importante decât cele care li se întâmplă doar câtorva. Dacă eu zac în pat cu gripă, nu-i pasă nimănui, dar, dacă o jumătate din oraş are gripă, e o situaţie de urgenţă medicală. Dacă-mi pierd slujba, e ghinionul meu; dacă mii de oameni îşi pierd slujba, economia se prăbuşeşte. Câteva omoruri pe săptămână sunt un lucru obişnuit într-un oraş mare; douăzeci de omoruri pe zi înseamnă război civil.

În al doilea rând, orice ai face cuiva, consecinţele pentru acea persoană nu vor fi la fel de mari ca atunci când o ucizi. Asta o afectează mai mult decât dacă o instruieşti, o jefuieşti, o vindeci, o angajezi, te căsătoreşti cu ea sau o arunci în închisoare – pentru simplul motiv că moartea este modificarea cu adevărat deplină şi ireversibilă pe care o putem pricinui. Un ucigaş poate să anuleze cu uşurinţă munca unui profesor sau medic, dar niciun profesor sau medic nu poate să anuleze lucrul săvârşit de un ucigaş.[6]

Sons (n.t.).

6 William Shakespeare, Julius Caesar, actul 3, scena II: „The evil that men do lives after them; The good is oft interred with their bones“ [„Ce face rău un om trăieşte încă / Şi după moartea lui. Adesea însă / Se-ngroapă binele cu el“, trad. rom. de Tudor Vianu, în William Shakespeare, Opere, vol. 2, ESPLA, Bucureşti, 1955, p. 336 – n.t.]

a. În general, confruntările armate care au un nume unic (de pildă, Războiul de Şapte Ani) s-au scris cu iniţiale majuscule. Cu toate

Prin urmare, până la proba contrarie, masacrele alese de mine au avut un impact maxim asupra unui număr enorm de oameni. Fără prea multă discuţie, pot să etichetez aceste evenimente drept unele dintre cele mai importante din istorie.

Putem fi tentaţi să respingem impactul acestor evenimente ca fiind unul exclusiv negativ, dar aceasta e o distincţie artificială. Distrugerea şi creaţia sunt îngemănate. Căderea Imperiului Roman a deschis drumul Europei medievale. Cel de-al Doilea Război Mondial a creat Războiul Rece şi regimurile democratice din Germania, Italia şi Japonia. Războaiele napoleoniene au inspirat opere de Tolstoi, Ceaikovski şi Goya. Nu spun că, din punct de vedere moral, *Uvertura 1812* a meritat cele o jumătate de milion de vieţi pierdute în campania din Rusia. Însă, dacă lăsăm faptele istorice să vorbească, trebuie să admitem că fără sclavie n-ar fi fost jazz, gospel sau rock-and-roll şi că pruncii care au venit pe lume în explozia postbelică a natalităţii din anii 1946 – 1964 îşi datorează existenţa celui de-al Doilea Război Mondial.

Al treilea motiv se referă la faptul că uităm uneori impactul evenimentelor istorice asupra omului. Da, aceste lucruri s-au petrecut demult, şi până acum toţi acei oameni ar fi fost morţi oricum, dar vine un moment în care trebuie să înţelegem că ciocnirea dintre culturi a făcut mai mult decât să amestece

---

acestea, războaiele care enunţă din nume naţiunile beligerante au fost redate cu iniţiale minuscule, indiferent dacă denumirea trimite în mod neechivoc la un conflict anume (războiul his- pano-american) ori războiul este doar una dintr-o serie de confruntări între adversari (războiul ruso-turc). La fel s-a procedat şi în cazul numelor de războaie care enunţă într-o formă mai elaborată natura sau miza conflictului (războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei) ori în cazul confruntărilor care nu au o denumire încetăţenită la noi (războiul din Biafra) (n.red.).

felurile de mâncare, vocabularele şi stilurile arhitecturale. A pricinuit şi multă suferinţă personală.

Cel de-al patrulea motiv, şi cu siguranţă cel mai practic, de a număra morţii ţine de evaluarea riscurilor şi soluţionarea problemelor. Dacă studiem istoria pentru a nu mai repeta greşelile din trecut, trebuie să ştim care au fost acele greşeli, iar aici se includ *toate* greşelile, nu doar cele care sprijină ideile preferate de o tabără sau alta. Problema violenţei umane e uşor de rezolvat dacă ne concentrăm doar pe cele şapte masacre care ne susţin punctul de vedere, însă o listă cu o sută de atrocităţi pune mai multe probleme. Orice teorie cuprinzătoare despre violenţa umană trebuie să explice cele mai multe dintre masacrele de pe această listă, altminteri ea ar trebui revizuită. De fapt, data viitoare când o persoană va afirma că înţelege cauza violenţei umane sau cunoaşte soluţia ei, veţi putea deschide la nimereală această carte şi probabil că veţi găsi numaidecât un eveniment care nu este explicat de teoria respectivă.

ln ciuda scepticismului meu în privinţa vreunui fir comun care să străbată toate cele o sută de atrocităţi, am găsit câteva tendinţe interesante. Îngăduiţi-mi să vă împărtăşesc cele mai importante trei lecţii pe care le-am învăţat lucrând la această listă:

Haosul este mai ucigător decât tirania. Numărul masacrelor care au rezultat din prăbuşirea autorităţii a fost mai mare decât cel al masacrelor care au decurs din exercitarea autorităţii. Dictatorii de teapa lui Idi Amin şi Saddam Hussein, care şi-au folosit puterea absolută pentru a ucide sute de mii de oameni, atârnă mai puţin în balanţă decât revolte cum sunt Timpurile Tulburi, războiul civil chinez şi Revoluţia Mexicanăa, care au avut efecte şi mai devastatoare, întrucât

nimeni n-a exercitat destul control pentru a împiedica moartea a milioane de oameni.

Lumea e foarte dezorganizată. Structurile puterii tind să fie informale şi temporare, şi multe dintre marile nume din această carte (de exemplu, Stalin, Cromwell, Timur, Caesar) au exercitat autoritatea supremă fără să aibă o funcţie clar reglementată în cadrul cârmuirii. Majoritatea războaielor nu încep clar, cu declaraţii şi mobilizări, şi nu se sfârşesc cu capitulări şi tratate. Deseori, ele se dezvoltă treptat ca urmare a escaladării violenţelor, se potolesc când toată lumea e prea obosită ca să continue şi sunt urmate de replici imprevizibile. Soldaţii şi popoarele nu pregetă să treacă în cealaltă tabără în toiul războiului, uneori chiar în timpul bătăliilor. Cele mai multe naţiuni nu sunt atât de bine conturate pe cât ne-am aştepta. De fapt, despre unele naţiuni aflate în război (eu le zic „state cuantice”) nu se poate spune că există de-a binelea şi nici că sunt cu totul inexistente; mai degrabă, lâncezesc până când cineva câştigă războiul şi le hotărăşte soarta, care este aplicată retroactiv versiunilor anterioare ale naţiunii.

Războaiele ucid mai mulţi civili decât soldaţi. De fapt, armata este, de obicei, locul cel mai sigur în timpul unui război. Soldaţii sunt protejaţi de mii de oameni înarmaţi şi beneficiază de cele mai bune alimente şi îngrijiri medicale. Civilii, pe de altă parte, chiar dacă nu sunt masacraţi sistematic, sunt de obicei jefuiţi, izgoniţi sau lăsaţi să moară de foame; cu toate acestea, povestea lor rămâne în general nespusă. Cele mai multe istorii militare trec cu uşurinţă peste suferinţa enormă a civililor obişnuiţi, neînarmaţi, prinşi la mijloc, deşi ei alcătuiesc marea masă care resimte zi de zi consecinţele războiului.[7]

---

7 De exemplu, surse de informare populare precum The World

Apariţia omorului în masă

De unde să începem? Oameni s-au omorât între ei încă de când au coborât din copaci, şi nu m-aş mira să găsesc şi leşuri cocoţate pe crengi. Pe unele dintre cele mai vechi oase omeneşti se văd fracturi ce trebuie să fi fost cauzate de arme. Unele dintre cele mai vechi inscripţii se mândresc cu măcelărirea câtorva mii de duşmani. Cele mai vechi cărţi sfinte consemnează bătălii în care adoratorii unei divinităţi mânioase le dau în cap adepţilor altor divinităţi mânioase. Totuşi, micile triburi şi sate prinse în aceste războaie străvechi nu aveau populaţii suficient de mari ca să permită masacre la o scară comparabilă cu cele din zilele noastre. A fost nevoie de multe veacuri de istorie omenească până ce oamenii să poată fi adunaţi în popoare destul de mari ca să fie ucişi cu sutele de mii, astfel că primele dintre cele mai mari o sută de masacre din istorie nu s-au produs decât atunci când perşii şi-au făurit un imperiu care s-a întins peste lumea cunoscută.

MAREA CARTE AINUMANITĂTII

Al doilea război medic

Numărul de morţi: 300 0001

Locul în clasament: 96

Tipul: ciocnire între culturi

Conflictul, în linii mari: perşi vs. greci

Perioada: 480-479 î.Hr.

Locul: Grecia

Principalele state participante: Imperiul Persan, Atena, Sparta

---

Almanac şi Wikipedia înşiră meticulos numărul de infanterişti, marinari şi puşcaşi marini americani ucişi în fiecare dintre războaiele Americii, ignorând nenumăraţii civili omorâţi, printre care se aflau marinari care făceau negoţ, pasageri, refugiaţi, sclavi fugiţi şi, desigur, indieni şi colonişti de la frontiere.

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Xerxes

Precedent: primul război medic

Când Imperiul Persan – un imperiu terestru prin excelenţă, care cucerise toate popoarele la care a putut ajunge, din Pakistan până în Egipt – s-a ciocnit de navigatorii greci, perşii au pus mâna pe câteva colonii greceşti aflate pe coasta ioniană a Asiei Mici (azi, Turcia). Au trecut mulţi ani de supunere fără tulburări, dar apoi conducătorul grec al oraşului ionian Milet a fost cuprins de ambiţie. A ieşit de sub cârmuirea persană şi a cerut ajutor de la oraşele greceşti de peste mare – mai întâi de la Sparta (care a refuzat), apoi de la Atena (care a acceptat). O armată compusă din ionieni şi atenieni a înaintat pe uscat şi a atacat Sardis, capitala persană a provinciei, pe care a ocupat-o pentru scurt timp şi a incendiat-o dintr-un accident. În aproximativ doi ani însă, revolta a fost înăbuşită, iar atenienii s-au înapoiat repede acasă, unde au stat cuminţi, sperând că perşii nu i-au băgat în seamă.

Însă Darius, regele Persiei, nu ajunsese acolo unde era lăsând insultele să treacă nepedepsite; el l-a pus pe un slujitor să-i aducă aminte în fiecare zi de atenieni. Darius s-a hotărât să cucerească statele greceşti independente de pe continentul european, care provocau dezordine printre supuşii săi greci; însă primul atac direct peste mare a eşuat. În bătălia de la Maraton, atenienii i-au bătut oştirea de i-au mers fulgii şi au alungat-o.

Al doilea război medic

După zece ani, un nou rege, Xerxes, a recrutat ţărani din întregul imperiu, alcătuind cea mai mare oştire văzută vreodată[8], prea mare ca să se deplaseze

---

8 Nimeni nu ştie numărul. Herodot a spus că erau 2 640 000 de oşteni şi marinari, dintre care 1700 000 de pedestraşi, dar nimeni nu se

pe nave. Au luat-o pe uscat spre nord, prin Balcani, şi apoi au cotit spre sud, către Grecia, trecând de toate obstacolele, şi cele făcute de mâna omului, şi cele naturale. Au trecut strâmtoarea Dardanele pe un pod plutitor, făcut din bărci; după aceea, inginerii persani au săpat un canal de-a curmezişul primejdioasei peninsule Akti, unde se află muntele Athos.

Când s-au pomenit cu perşii peste ei, grecii au înjghebat o oştire din 4.900 de oameni, sub conducere spartană, care a încercat să încetinească înaintarea persană la Termopile, o trecătoare din munţi, în vreme ce flota grecească a oprit o manevră amfibie vicleană prin strâmtoarea Artemisia, aflată în apropiere. Falanga grecească – formaţiunea tradiţională de luptă a grecilor, în care oşteni bine înarmaţi alcătuiau un zid uman de scuturi şi suliţe – a rezistat cu uşurinţă atacurilor repetate ale perşilor. Dar, după câteva zile de lupte grele, perşii au găsit un alt loc de trecere, ocolind Termopile, astfel încât i-au atacat din flanc şi i-au măcelărit pe ultimii apărători care le stăteau în cale. Oştirea persană a pătruns în inima Greciei şi a cucerit Atena, din care locuitorii fugiseră în insulele din apropiere.

Când totul părea pierdut, flota ateniană s-a întâlnit cu corăbiile de război persane în canalul îngust dintre insula Salamina şi continent. În vârtejul confuz de corăbii care se repezeau, izbeau şi spintecau, perşii au pierdut peste două sute de corăbii şi 40.000 de marinari. Acum, că grecii controlau marea, uriaşa şi flămânda oştire persană era lipsită de aprovizionare.

Xerxes s-a întors în Persia cu o parte a armatelor sale, lăsând o oştire mai mică în urmă, care trebuia să se descurce cu hrana cum putea şi să ducă la bun

---

încrede în aceste cifre.

sfârşit cucerirea. Această oştire a iernat în nordul Greciei, iar în primăvară a pornit spre sud şi a recucerit Atena. În urma eforturilor diplomatice frenetice ale atenienilor, care fugiseră de duşman, oraşele-stat greceşti au acceptat, în sfârşit, să-şi reunească oştirile. Cele două forţe s-au întâlnit la Plataea, unde falanga grecească i-a înfrânt pe perşi. Supravieţuitorii au început lunga şi dificila retragere spre Persia, pierzând pe drum mii de oşteni. Între timp, flota ateniană a traversat iute Marea Egee şi a nimicit corăbiile persane care mai rămăseseră, printr-un atac asupra taberei navale de la Mycale, în Ionia.2

Urmări

Aproape orice listă cu bătăliile decisive sau cu punctele de cotitură din istorie începe cu câteva informaţii despre războaiele medice, aşa că s-ar putea să ştiţi deja că victoria grecilor a salvat civilizaţia occidentală şi conceptul de libertate individuală de hoardele răsăritene fără chip, care sunt tipii cei răi din istoriile victoriene şi din filmele actuale.

Pe de altă parte, să nu ne lăsăm duşi de val. Dacă perşii i-ar fi cucerit pe greci, asta n-ar fi însemnat sfârşitul lumii. Conform standardelor acelei vremi, perşii erau cuceritori destul de cumsecade. De pildă, au fost unul dintre puţinele popoare din istorie care s-au purtat frumos cu evreii. Le-au permis evreilor să se întoarcă în Palestina şi să-şi reconstruiască Templul, în loc să-i masacreze ori să-i deporteze, cum au făcut asirienii, babilonienii, romanii, spaniolii, cazacii, ruşii şi germanii în diferite momente ale istoriei. Chiar şi dacă perşii ar fi învins la Salamina, ar mai fi rămas greci liberi în Sicilia, Italia şi la Marsilia. Mai târziu, civilizaţia greacă avea să se dovedească destul de viguroasă ca să supravieţuiască unei jumătăţi de mileniu de dominaţie romană şi, în cele din urmă, s-o

uzurpe. Nu avem niciun motiv să presupunem că grecii n-ar fi putut trece cu bine peste câteva generaţii de dominare persană.

Alexandru Macedon

Numărul de morţi: 500 000, dintre care 250 000 de civili masacraţi1

Locul în clasament: 70

Tipul: cuceritor al lumii

Conflictul, în linii mari: macedoneni vs. perşi

Perioada: a domnit între 336 şi 323 î.Hr.

Locul: Orientul Mijlociu

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Alexandru III al Macedoniei

Bătălia dintre Răsărit şi Apus s-a desfăşurat în două faze. Războaiele medice au asigurat supravieţuirea Apusului, însă Alexandru Macedon a făcut ca Apusul să domine.

Tatăl lui Alexandru, regele Filip II al Macedoniei, din nordul Greciei, a întărit falanga, prevăzând blocul de infanterişti cu suliţe mai lungi şi acoperindu-i flancurile cu arcaşi şi cavalerie. A cucerit Grecia cu noua sa oştire, dar a fost asasinat înainte de a putea ataca Imperiul Persan. Fiul său, Alexandru III, care avea douăzeci de ani, a preluat puterea şi a înăbuşit două revolte care au izbucnit imediat după aceea, cu neîndurarea care avea să-i devină caracteristică – o răscoală în nord, a triburilor din Tracia, apoi una din sud, a puternicului oraş grecesc Teba. După ce şi-a acoperit spatele, Alexandru a trecut în Asia Mică (azi, Turcia) şi a nimicit garnizoana persană din acea provincie când aceasta a încercat să-l oprească din drumul către râul Granicus. A început apoi un marş eroic de-a curmezişul Orientului Mijlociu.

Alexandru acţiona imprudent de direct, după

cum arată povestea „nodului gordian”, o încâlceală mistică de sfoară, păstrată într-un templu din Asia Mică. O profeţie spunea că acela care va izbuti să desfacă nodul va stăpâni Asia; lui Alexandru nu i-a păsat că treaba părea imposibilă. A scos, pur şi simplu, sabia şi a tăiat nodul. Strategia lui în luptă era asemănătoare. Încerca să vadă care parte din linia inamicului era cea mai puternică şi ataca drept acolo. Tactica era riscantă, şi Alexandru s-a ales cu o sumedenie de răni pe câmpul de luptă, provocate de diferite arme, însă oştenii aşteptau de la regii macedoneni să conducă prin propriul exemplu.2

După ce a înaintat prin trecătorile dintre Asia Mică şi Siria, Alexandru a descoperit că regele Darius III al Persiei îşi strecurase întreaga oştire prin spatele său, izolându-i pe macedoneni la Issos. Fără să stea mult la chibzuială, Alexandru a descoperit un punct slab în linia persană şi l-a atacat cu cavaleria. Perşii au rupt rândurile şi au fost măcelăriţi în timp ce fugeau, lăsând în urmă convoiul care transporta bagajele, în care călătoreau şi împărăteasa Persiei cu fiica ei.

Alexandru s-a dus către sud, ca să ocupe porturile ce permiteau flotei persane să pună în primejdie legătura cu restul forţelor sale. Portul fenician Tyr fusese construit într-un loc bine apărat, pe o insulă din largul coastei, la care oştirile de până atunci nu izbutiseră să ajungă. Însă macedonenii şi-au făcut tabăra pe ţărm şi şi-au petrecut următoarele luni construind un dig până pe insulă. După ce Alexandru a făcut legătura dintre uscat şi insulă, Tyrul a cedat în faţa asaltului. Alexandru a masacrat bărbaţii şi a vândut copiii şi femeile ca sclavi.

Când Alexandru a vizitat Egiptul, a fost primit ca un zeu, şi nu încape îndoială că aşa se simţea. În anul

331 î.Hr., la gurile fluviului Nil, a pus temelia Alexandriei, un nou oraş al culturii şi învăţăturii, care avea să adăpostească în scurtă vreme cea mai mare bibliotecă din lumea antică, cel mai mare far, primul muzeu (Templul Muzelor) şi aproape pe toţi învăţaţii din următoarele câteva secole.

La Gaugamela, în nordul Mesopotamiei (azi, Irak), uriaşa armată a perşilor a atacat oştirea lui Alexandru. Întrucât lupta se dădea pe teren plat, cei care aveau o oştire mai mare ar fi trebuit să fie în avantaj. Perşii aveau elefanţi, care de luptă cu lame laterale şi câteva sute de mii de oşteni de diverse seminţii, adunaţi din tot Orientul Mijlociu. Şi totuşi, Alexandru i-a învins. A cucerit apoi oraşul imperial persan, Persepolis, pe care l-a incendiat accidental la beţie, şi l-a urmărit pe Darius prin întinderea deşertică, până ce acesta a murit.3

În continuare, Alexandru a dispărut dincolo de marginile hărţilor, luptând cu triburi care se ascundeau în fortăreţele lor din munţii Asiei Centrale. După ce le-a cucerit, a luat-o către sud, spre India, şi i-a învins pe băştinaşi, cu elefanţii lor de luptă cu tot. În cele din urmă, oştenii săi, sleiţi de puteri, şi-au dat seama că el n-o să se întoarcă din drum înainte să ajungă la capătul pământului. Oştirea s-a răsculat şi l-a silit să se întoarcă acasă.

Alexandru şi-a condus oştenii acasă pe o cale grea, de-a lungul deşertului pârjolitor de pe coasta Iranului. Unii zic că a fost o mişcare strălucită, căci putea fi aprovizionat de corăbii în timp ce mergea pe cel mai scurt traseu posibil. Alţii zic că-şi pedepsea oştenii pentru că îl făcuseră să se înapoieze. În orice caz, până să ajungă înapoi, în lumea civilizată, două treimi din oştirea sa a pierit.4

Perioada Statelor Combatante

Numărul de morţi: 1,5 milioane1

Locul în clasament: 40

Tipul: dezintegrare statală

Conflictul, în linii mari: statul Qin vs. statul Chu

Perioada: 475-221 î.Hr.

Locul: China

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: o serie de suverani din ce în ce mai cruzi, culminând cu zheng din regatul Qin

Prolog: Perioada Primăverii şi Toamnei (cca 770-475 î.Hr.)

Pentru a înţelege în ce direcţie mergea China, trebuie să vedeţi de unde a pornit. În timpul dinastiei Zhou (cca 1050 – 256 î.Hr.), China a fost condusă de un împărat titular, un fel de prelat ereditar, care era mai mult un vestigiu dintr-o epocă străveche, aproape uitată, mai degrabă o prezenţă spirituală decât un monarh adevărat. Puterea reală era în mâinile statelor vasale, care cuprindeau fragmente din vechiul imperiu. În interiorul acestor state, exista organizarea feudală standard, cu nobili de rang mai mic şi ţărani.

În Perioada Primăverii şi Toamnei, chinezii au dat dovadă de o purtare aleasă, însă soluţia lor la orice dilemă morală părea să fie sinuciderea rituală. Vă invit să derulăm două scenarii din cărţile de istorie.2

Sunteţi un nobil mărunt, iar stăpânul, prinţul din Jin, v-a poruncit să-l asasinaţi pe ministrul de stat pentru o abatere gravă. Când descoperiţi că ţinta dumneavoastră a fost acuzată pe nedrept, vă faceţi totuşi treaba şi-i veniţi de hac, aşa cum au făcut oştenii de veacuri întregi; nu-l omorâţi şi vă ascundeţi, pentru că stăpânul o să turbeze de mânie; nu-l omorâţi şi vă sinucideţi, pentru că aţi trădat încrederea stăpânului.

Sunteţi un nobil din statul Chu şi sunteţi convins că prinţul a adoptat o politică periculoasă, care o să-l ducă la pierzanie. În această situaţie, vă ţineţi gura şi nu riscaţi să-l înfuriaţi; îl convingeţi să se răzgândească şi apoi vă bucuraţi de recunoştinţa lui; îl convingeţi să se răzgândească, apoi vă faceţi singur felul, pentru că n-aţi fost de acord cu el.

Dacă aţi ales răspunsul c) la aceste întrebări, înseamnă că v-aţi fi simţit minunat în Perioada Primăverii şi Toamnei. Răspunsul c) a fost soluţia aleasă de persoanele reale din cărţile de istorie.

În Perioada Primăverii şi Toamnei, statele se luptau mai mult pentru prestigiu decât pentru cuceriri. De obicei, un rege chinez învins putea să-şi păstreze titlul şi pământurile, câtă vreme recunoştea măreţia celui care l-a învins.

Probabil că următorul episod spune totul. După o victorie decisivă, un car de luptă al oştirii Jin urmărea un car de luptă al oştirii Chu învinse, când carul fugar s-a împotmolit într-un şanţ. Carul urmăritor a oprit alături, iar conducătorul lui şi-a ajutat duşmanul, sfătuindu-l cum să iasă de acolo. Odată ce carul a fost scos şi a luat-o din nou la sănătoasa, urmărirea a fost reluată. Carul fugar a ajuns cu uşurinţă la adăpostul oştirii Chu.3

Perioada Statelor Combatante (cca 475-221 î.Hr.)

După anul 473 î.Hr., modul chinezilor de a purta război a devenit lipsit de milă. De ani întregi, statele Wu şi Yue se războiau între ele ori de câte ori aveau un pic de răgaz. Regele din Wu ieşise învingător în runda precedentă şi urmase tradiţia de a fi un învingător mărinimos, lăsând statul Yue neatins, câtă vreme populaţia acestuia recunoştea măreţia statului Wu. Apoi, în 473 î.Hr., pe când regatul Wu se războia cu altcineva, regele din Yue a pătruns pe furiş şi a

ocupat capitala statului Wu. De vreme ce Yue câştigase acea rundă, Wu s-a recunoscut înfrânt şi a fost de acord că acum Yue era cel mai tare; dar, în loc să lase lucrurile aşa, Yue i-a luat inamicului învins pământurile şi i-a oferit pe post de regat o insulă fluvială cu trei sute de locuitori. Regele din Wu n-a vrut să accepte această umilinţă şi s-a sinucis.

Când s-a încheiat Perioada Primăverii şi Toamnei, statul Jin se afla într-o poziţie dominantă, dar după aceea a fost sfâşiat de un război civil. În anul 403, din acest haos au răsărit trei regate independente – Han, Zhao şi Wei.

Cu timpul, „războiul s-a transformat într-o suită de măceluri, fără să mai fie temperat de acte sau gesturi cavalereşti, pe care oamenii noilor vremi le socoteau nesăbuite şi demodate. Pe câmpul de luptă, era încurajată uciderea inamicului fără alte complicaţii. Oşteanul era răsplătit în funcţie de numărul de capete omeneşti sau, când acestea deveneau o povară prea mare, de numărul de urechi pe care le putea arăta după bătălie. Un inventar de zece mii de morţi era considerat modest pentru o singură campanie; douăzeci sau treizeci de mii de victime erau ceva obişnuit. Scandaloasa ucidere a prizonierilor de război, de neconceput în epoca precedentă, devenise o practică deloc neobişnuită, fiind socotită cea mai bună, mai sigură şi mai ieftină metodă de a şubrezi o ţară rivală”.4

Statele combatante au fost ajutate de inventarea arbaletelor. Cam în acelaşi timp, tacticile de luptă au trecut de la carele de luptă la cavalerie. Chinezii au început să-şi făurească tot mai mult armele şi armurile din fier, nu din bronz ca până atunci. Toate aceste inovaţii au făcut ca războiul să fie mai ieftin, ceea ce însemna că se putea implica oricine, nu doar

aristocraţia.

Ascensiunea statului Qin

Până în anul 360 î.Hr., mai rămăseseră pe tabla de şah doar opt state, având în frunte statul Wei din partea central-nordică. Wei transformase regatele Han, Lu şi Sung în state vasale, ceea ce a determinat realizarea unei contraalianţe între alte două regate, Zhao şi Qi, ca să ţină sub control statul Wei. Aceasta a creat, pentru scurt timp, un echilibru, în care niciunul dintre state nu era destul de puternic ca să se extindă, aşa încât a fost pace.

Cele mai multe state erau aglomerate în centrul Chinei, de-a lungul Fluviului Galben, fiind mici ca întindere, dar foarte populate; două state periferice însă deţineau imense teritorii de frontieră, cu oşti mari, călite în luptele cu barbarii din pustietăţi. Spre apus, învecinat cu stepa nemărginită, era statul Qin (se pronunţă aproximativ „cin”). Acest ţinut era prielnic creşterii cailor, iar ţara era locuită de oameni duri, practici, pe care restul Chinei îi socotea grosolani. Un cronicar antic spunea că, pentru ei, muzica însemna doar să bată cu oase mari în nişte oale de lut şi să strige: „Uuu! Uuu! Uuu!”

Prinţul Xiao a cârmuit statul Qin din 361 până în 338 î.Hr., îndrumat de ministrul său, Shang. Împreună au creat un stat totalitar, în scopul aducerii la nivel maxim a producţiei agricole şi a capacităţii de război. Au desfiinţat aristocraţia şi au înlocuit-o cu o oştire profesionistă, în care soldaţii erau promovaţi mai degrabă pe criteriul vitejiei decât al relaţiilor. I-au zdrobit pe cei care nu erau de acord. Au restricţionat călătoriile. Aceste reforme au făcut ca prinţul Xiao să aibă cea mai puternică oştire din China, pe care a folosit-o în 351 î.Hr., într-un atac prin surprindere care a întrerupt hegemonia statului Wei.

Reformele lui Shang au stârnit multă furie în ţară, astfel încât, după moartea prinţului Xiao, duşmanii ministrului l-au prins la strâmtoare. El a încercat să se piardă în mulţime şi să fugă, dar legile pe care le crease nu permiteau călătoriile neautorizate. Nu ajunsese prea departe, când un hangiu l-a dat pe mâna autorităţilor, pentru că nu avea actele necesare. Shang a fost prins, legat de care de luptă şi sfârtecat. Reformele sale au rămas însă în vigoare.5

În anul 316 î.Hr., statul Qin a anexat ţările barbare Shu şi Pa, care i-au sporit oştirea cu mii de războinici din triburi.6 De-acum, cea mai mare parte a iniţiativei în relaţiile internaţionale o avea statul Qin, iar celorlalte state nu le rămânea decât să se conformeze. Singurul stat destul de puternic ca să aibă propria politică internaţională era Chu, un regat mare, care se întindea până la pădurile de la frontiera sudică.

Pentru a împiedica statul Qin să se întindă spre răsărit, în inima teritoriului chinez, statele care se înşirau de la miazănoapte la miazăzi de-a lungul hotarului răsăritean al statului Qin au încheiat cu statul Chu o alianţă „verticală” – în limba chineză, *hezong*. Qin a sărit peste această barieră, a înaintat de-a lungul Fluviului Galben şi a încheiat cu statele de pe cealaltă parte o alianţă „orizontală”, numită *lianzheng*.

După asta, războaiele n-au întârziat să izbucnească din toate direcţiile, şi ar fi nevoie de zeci de pagini ca să le orânduim în vreun fel semnificativ. Ideea generală poate fi desprinsă dintr-un incident din anul 260 î.Hr., în care viclenia necruţătoare a triumfat asupra onoarei. La Changping, în partea de nord-vest a Chinei, oştirea statului Zhao, aflată pe o poziţie

defensivă bună, s-a înfruntat cu armata statului Qin, care nu putea decât să stea pe poziţii şi să aştepte. Când aşteptarea s-a prelungit, fără să se întrevadă vreo soluţie, iscoadele statului Qin au răspândit zvonul că laşii din Zhao se feresc de luptă. În cele din urmă, pe regele din Zhao l-au iritat zvonurile despre laşitate, aşa că l-a înlocuit pe mai-marele oştirii, care se arătase prea prudent, cu un ins care, credea el, îi făcea mai multă cinste. Noua căpetenie a lansat atacul, dar, de îndată ce a părăsit fortificaţiile, oştirea Qin a năvălit şi a încercuit cât ai clipi trupele statului Zhao. Oştenii din Zhao au depus armele şi s-au predat, ceea ce nu i-a oprit însă pe cei din Qin să-i ucidă până la unul.

Epilog

În anul 256 î.Hr., oştenii din Qin au intrat în Loyang şi l-au detronat pe ultimul împărat al dinastiei Zhou.7 N-a fost numit altcineva în locul lui, iar după asta China nici măcar n-a mai pretins că ar fi o singură ţară.

În 247 î.Hr., la moartea tatălui său, Zheng a urcat pe tronul statului Qin, pe când avea treisprezece ani. Cei mai mulţi dintre curteni se aşteptau ca el să fie uşor de manipulat, aşa că s-au apucat de conspiraţii. Mamei sale, regina Zhao Ji, renumită pentru frumuseţea şi graţia ei de dansatoare, i s-a încredinţat cârmuirea până ce Zheng avea să ajungă la maturitate. Ea împărţea regenţa cu Lu Buwei, şeful guvernului, despre care se zvonea că ar fi adevăratul tată al lui Zheng.

Ca să se elibereze de legătura cu regina-mamă, şeful guvernului „a găsit un bărbat pe nume Lao Ai, care avea o bărbăţie neobişnuit de mare, şi l-a luat în suita sa. Apoi, când s-a ivit ocazia, a pus să se cânte muzică sugestivă şi i-a spus lui Lao Ai să-şi vâre

podoaba prin butucul unei roţi făcute din lemn de Paulownia şi să se plimbe aşa, asigurându-se că asta va ajunge la urechile reginei-mamă, ca s-o ispitească”.8

Regina-mamă s-a amorezat pe dată de Lao, ceea ce a expus fericitul cuplu unor mari riscuri, aşa că au născocit o stratagemă ca să ţină totul secret. Lao a făcut în aşa fel încât să fie acuzat de un delict pentru care pedeapsa era castrarea, însă el şi regina-mamă l-au mituit pe castrator să lase neatinse măreţele organe genitale ale lui Lao şi să-i smulgă, în schimb, barba. Acum, că toată lumea îl credea eunuc, Lao putea să facă parte în mod legitim din anturajul reginei-mamă.9

În cele din urmă, au avut împreună doi copii, pe care i-au ţinut ascunşi de fiul ei, regele. Ştiind în ce primejdie sunt, au plănuit un atentat împotriva lui Zheng şi au luat comanda trupelor din preajmă, folosind documente false. Din nefericire, Zheng era cu un pas înaintea lor. Până să ajungă trupele lui Lao la apartamentele regale, trupele lui Zheng pregătiseră o ambuscadă. Lao a izbutit să scape din capcană şi a fugit. Dar, întrucât pe capul lui se pusese un premiu de un milion de monede de aramă, n-a durat mult până ce a fost prins şi condamnat la moarte. Regina-mamă a fost silită să-şi privească iubitul în vreme ce era sfârtecat de care de luptă. Cei doi fii ai lor născuţi în taină au fost legaţi în câte un sac şi omorâţi în bătaie.

Conspiraţiile nu s-au oprit aici. În cele mai multe dintre poveştile despre tinereţea lui, regele Zheng scapă ca prin urechile acului sau descoperă cu isteţime comploturi de asasinare. Unul dintre cei tocmiţi să-l asasineze, curteanul Jing Ke, a fost dat de gol de pumnalul care a alunecat din harta pe care o

desfăşura. Un muzicant orb, Gao Jianli, a încercat să-l pocnească pe Zheng la mir cu o lăută îngreunată cu plumb, dar nu l-a nimerit. Un bărbat lipsit de tăria regelui Zheng ar fi devenit retras şi sperios, dar un om mai slab de înger nu şi-ar fi câştigat un loc în istorie prin unirea Statelor Combatante.

La vârsta de treizeci de ani, Zheng devenise stăpânul necontestat al regatului. Mama sa era în exil şi nu mai avea nicio putere. Şeful guvernului, Lu Buwei, fusese silit să se sinucidă. Toţi ceilalţi miniştri erau timoraţi. În următorul deceniu, plin de evenimente, regatul Qin a făcut curăţenie pe tabla de şah. Statul Han a căzut în 230 î.Hr., Wei în 225 î.Hr. Apoi, Qin a cucerit statele Chu (223 î.Hr.), Yan şi Zhao (ambele în 222 î.Hr.) şi Qi (221 î.Hr.), desăvârşind unificarea Chinei. Zheng şi-a luat un nou titlu – Primul Împărat; povestea sa continuă într-unul dintre capitolele următoare (vezi „Qin Shi Huang Di”).

Primul război punic

Numărul de morţi: 400.000 1

Locul în clasament: 81

Tipul: război pentru hegemonie

Conflictul, în linii mari: Roma vs. Cartagina

Perioada: 264-241 î.Hr.

Locul: vestul Mediteranei

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Cartagina (un exemplu clasic al felului în care învingătorii scriu istoria)

Altă pacoste: cucerire romană

Nişte mercenari fără angajament, aşa-numiţii mamertini, au ajuns pe o corabie la Messina, în Sicilia, au ocupat oraşul, i-au ucis pe conducători şi le-au luat femeile. Ca şi când asta n-ar fi fost destul, mamertinii s-au apucat apoi să dea năvală în teritoriile învecinate,

pe care le-au jefuit şi le-au stors de bani. Sicilia se afla, în mare parte, sub controlul triburilor locale şi al oraşelor-stat, însă Cartagina şi Siracuza îşi creaseră mari sfere de influenţă, iar Italia cea condusă de romani era la o aruncătură de băţ, peste strâmtoarea Messina. Toate cele trei mari puteri din regiune voiau să-i alunge pe mamertini şi să restabilească situaţia paşnică de dinainte, dar politica a complicat situaţia. Când Siracuza i-a atacat pe jefuitori, Cartagina, fireşte, s-a dat de partea cealaltă. Apoi, mamertinii s-au temut că preţul ajutorului oferit de Cartagina o să fie prea mare, aşa că au cerut Romei să-i ajute să se descotorosească de cartaginezi. Situaţia a escaladat rapid într-un război general a cărui miză era controlul asupra Siciliei.2

Oştirea romană, cu veterani căliţi în luptele pentru cucerirea Italiei, a câştigat aproape toate bătăliile din Sicilia, dar corăbiile cartagineze erau superioare ca număr, iscusinţă marinărească şi construcţie tuturor corăbiilor pe care le puteau lansa în luptă romanii. Prin urmare, cartaginezii puteau să debarce noi trupe de mercenari în orice loc de pe insulă şi să intercepteze întăririle romane care erau trimise de pe continent. Asta a creat un impas.[9]

---

9 Ce anume a făcut ca oştirea romană să aibă atâta succes? În primul rând, romanii erau organizatori meticuloşi, care standardizau orice aspect al războiului — taberele, aprovizionarea, marşurile, solda, recompensele, disciplina —, aşa încât să evite greşeli sau amânări care i-ar fi putut împiedica să atace inamicul.

În al doilea rând, au împărţit falanga solidă pe care o foloseau majoritatea armatelor din acea vreme în unităţi mai mici, de câteva sute de oameni (la început, manipulus; apoi, după o mare reorganizare din anul 107 î.Hr., cohors), care erau mai uşor de manevrat şi de adaptat la împrejurările de pe câmpul de luptă. Aceste unităţi erau reunite în legiuni de câte aproximativ 5 000 de oameni.

Soldaţii romani începeau de obicei bătălia înaintând calm, aruncând un

Curând, romanii au născocit noi tactici navale, care le puneau în valoare punctele forte. Au transformat bătăliile pe mare în bătălii pe uscat, prin inventarea dispozitivului numit *corvus* (corb), un fel de pasarelă rabatabilă, aflată în partea din faţă a corabiei. În loc să recurgă la tactica dificilă a izbirii corăbiilor inamice, romanii foloseau cângi cu care îşi trăgeau corabia alături de cea pe care puseseră ochii. Apoi, coborau corvus-ul, al cărui cioc străpungea puntea corabiei inamice şi rămânea fixat în ea. Pe urmă, soldaţii romani, bine înarmaţi, săreau pe pasarelă şi de acolo în corabia duşmanului, măcelărind echipajul.

În anul 255 î.Hr., după ce au pus stăpânire pe Sicilia şi i-au eliminat pe cartaginezi de pe mare, romanii au debarcat în nordul Africii, însă au fost opriţi de zidurile solide din jurul oraşului Cartagina. Cartaginezii au debarcat apoi şi ei cu o armată strânsă de curând, alcătuită din mercenari greci şi elefanţi de luptă, şi i-au înfrânt pe romani. Romanii i-au evacuat din Africa pe supravieţuitori, dar o furtună iscată din senin a scufundat 248 de corăbii romane la capul Pachynus, trimiţând în adâncul mării 100 000 de vâslaşi, marinari şi soldaţi.3 A fost cel mai mare dezastru maritim din istoria omenirii.[10]

După aceea, războiul s-a mutat din nou în Sicilia. Acum, romanii erau în avantaj atât pe uscat, cât şi pe mare, dar alte două furtuni neaşteptate au nimicit

---

nor de suliţe (pila; la singular, pilum) în duşmanul masat şi atacând apoi cu săbiile. Pilum-ul era atât de greu, încât, chiar dacă un soldat inamic reuşea să se apere cu scutul, el se înfigea în scut şi îl trăgea în jos.

10 S-ar putea totuşi ca această catastrofă maritimă să împartă primul loc cu nenorocirea care s-a abătut asupra flotei lui Kublai-han într-o furtună din largul Japoniei, în 1281, când se spune că au pierit tot 100 000 de oameni.

rapid încă două flote romane, ceea ce le-a dat cartaginezilor posibilitatea să-i ţină pe romani în şah. În cele din urmă, în 241 î.Hr., în apropierea insulelor Aegates din largul coastei apusene a Siciliei, romanii au distrus flota cartagineză care aducea provizii armatei. Cum ultimele lor trupe erau prinse în capcană şi flămânzeau, cartaginezii au acceptat termenii păcii impuşi de romani, printre care se numărau despăgubiri, răscumpărări şi Sicilia.

Qin Shi Huang Di

Numărul de morţi: 1 milion1 Locul în clasament: 46 Tipul: despot

Conflictul, în linii mari: Primul Împărat vs. tradiţie Perioada: 221-210 î.Hr.

Locul: China

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Qin Shi Huang Di (născut zheng)

Primul Împărat

După ce Zheng a devenit stăpânitorul întregii Chine, a inventat un titlu nemaiauzit până atunci, cu care a rămas în istorie: Primul (Shi) August (Huang) Împărat (Di) al Chinei (Qin).

În această perioadă, Li Si, şeful guvernului, a stabilit noi standarde în materie de complotare şi ticăloşie pentru toţi marii sfetnici de teapa lui care i-au urmat în istorie. Li Si ştia foarte bine cum să facă pe veci din China o împărăţie paşnică, aflată sub semnul ordinii. Avea o mulţime de propuneri, iar Primul Împărat îl asculta. În cea mai mare parte, aceste reforme au răspândit experimentatul sistem totalitar al statului Qin în noile teritorii cucerite.

Pentru a-i ţine pe nobilii ambiţioşi departe de putere, Qin Shi Huang Di a desfiinţat vechea aristocraţie şi a abolit sistemul feudal. După ce a adunat armele de la nobilii învinşi, şi-a împărţit

stăpânirea în treizeci şi şase de prefecturi, conduse de oficiali numiţi de el. În fiecare prefectură, Primul Împărat avea trei oficiali de sine stătători, care se ocupau de câte o parte din cârmuire: un guvernator pentru partea civilă, un comandant militar independent şi un inspector care-i iscodea pe ceilalţi doi. Pentru funcţiile de rang mai mic, a creat un serviciu civil profesional, în care erau angajate persoane ce trecuseră cu succes examene nepărtinitoare probând nivelul lor de educaţie.

Pentru a spori unitatea statelor care înainte fuseseră în război, Primul Împărat a redus toate particularităţile regionale la o versiune oficială a tuturor lucrurilor. A standardizat scrierea chineză, creând sistemul folosit până în zilele noastre. A scos o monedă nouă şi a stabilit un sistem de măsuri şi greutăţi. A impus ca toate carele să aibă osiile de aceeaşi lungime, ca să se potrivească noilor drumuri pe care le-a construit în întreaga Chină şi care-l ajutau să-şi trimită mai repede trupele în orice loc în care erau probleme.

Ori de câte ori Shi Huang Di încerca să facă schimbări, cărturarii începeau să se agite, avertizându-l că nu există precedent pentru cutare şi cutare măsură şi că legea o interzice. Ei bine, soluţia evidentă era să înlăture toate precedentele alea supărătoare şi s-o pornească de la zero. A poruncit să i se aducă orice se scrisese în China, carte cu carte, şi a pus să fie ars tot, în afară de câteva manuale tehnice. Când cărturarii au început să protesteze, i-a îngropat de vii pe 460 dintre ei, ca să nu mai trebuiască să le asculte lamentările. Mulţi ani mai târziu, după ce Shi Huang Di n-a mai fost, cărturarii s-au strâns şi au încercat să fixeze în scris ce-şi mai aminteau din literatura pierdută.2

Ferecarea hotarelor

Primul Împărat trebuia să apere hotarul de miazănoapte de năvălirile călăreţilor nomazi numiţi Xiongnu (despre care se credea cândva că au fost strămoşii hunilor). El a unit câteva ziduri locale care blocau trecători strategice, creând un singur zid mare, care împărţea lumea cunoscută în Noi şi Ei. Pentru a construi acest zid, a trimis la frontieră o căpetenie militară cu 300 000 de soldaţi şi a mobilizat un milion de muncitori. Se spune că, în timpul lucrărilor de construcţie, cei mai mulţi dintre ei au murit. Era un flux continuu de muncitori spre miazănoapte, ca să-i înlocuiască pe cei morţi. Legenda spune că fiecare piatră din zid a costat viaţa unui om.

Scopul Marelui Zid nu era să împiedice triburile Xiongnu să treacă hotarul. Le era uşor să propteasca scări pe orice porţiune lungă de zid care nu era păzită. Dar nu puteau urca şi caii pe scări şi peste zid, aşa că ar fi trebuit să invadeze China pe jos, fără avantajul militar care-i făcea atât de puternici.

Cu toate că Shi Huang Di a fost primul care a construit un Mare Zid Chinezesc, n-a construit Marele Zid Chinezesc pe care îl vedem astăzi. Zidul a fost extins, demolat, lăsat în paragină şi reconstruit de nenumărate ori în ultimii două mii de ani, aşa încât zidul actual care se întinde în nordul Chinei este mai nou – vechimea lui este de vreo cinci sute de ani – şi, în multe locuri, urmează un traseu foarte diferit de cel iniţial.3

Se caută secretul vieţii veşnice

Când şi-a zis Primul Împărat, Shi Huang Di voia ca toţi împăraţii următori să continue acest sistem de denominaţie. Fiul său avea să fie Er Shi Huang Di (al Doilea Împărat), urmat de cel de-al Treilea, al Patrulea etc. Totuşi, în adâncul sufletului său, Shi Huang Di

dorea să devină Unicul Împărat. A trudit mult în căutarea nemuririi.

Alchimistul curţii i-a spus împăratului că mercurul este cheia vieţii veşnice şi i-a pregătit poţiuni care să-l facă nemuritor. Shi Huang Di l-a trimis, de asemenea, pe vrăjitorul daoist Xu Fu spre răsărit, în căutarea secretului nemuririi. Se spunea că Cei Opt Nemuritori, sfinţii daoişti care au aflat tainele universului, locuiesc pe Muntele Penglai, dincolo de mările de la răsărit. Xu Fu a primit o flotă alcătuită din şaizeci de corăbii, cu un echipaj de cinci mii de oameni, însoţiţi de trei mii de băieţi şi fete fără de prihană, deoarece se credea că puritatea lor va fi de ajutor la căutare. La câţiva ani după ce dispăruse dincolo de orizont, Xu Fu s-a întors şi a povestit că un monstru marin uriaş şi fioros i-a împiedicat să treacă, aşa că Shi Huang Di a trimis o corabie plină cu arcaşi, ca să răpună fiara. Apoi, Xu Fu a plecat din nou în călătorie, dar nimeni n-a mai auzit vreodată de el.

Istoricii moderni care încearcă să priceapă ceva din această poveste propun ipoteza că Xu Fu pur şi simplu a descoperit Japonia şi s-a stabilit acolo. După cum arată dovezile arheologice, cultura chineză a apărut în Japonia cam în acea vreme.4

Viaţa veşnică n-a fost găsită

Când Shi Huang Di a murit, în 210 î.Hr., în timpul unei vizite pe care făcea în provincii (poate otrăvit de mercurul din poţiunile sale magice), Li Si a tăinuit vestea vreme de două luni, până ce a reuşit să revină în capitală şi să ducă la bun sfârşit nişte lucruri. Printre altele, trebuia să înlăture de la comandă o căpetenie militară primejdios de conservatoare şi trebuia să-l silească pe fiul cel mare al lui Shi Huang Di să se sinucidă. Pentru ca împărăţia să nu se prăbuşească în haos, Li Si a menţinut

impresia că împăratul e viu, ducându-se în fiecare dimineaţă la carul lui şi intrând după draperie, ca să se consulte cu el. Ca să mascheze mirosul emanat de cadavrul împăratului, convoiului s-a alăturat o căruţă cu peşte.5

Primul Împărat începuse cu mulţi ani înainte să-şi construiască mormântul, folosind 700 000 de muncitori, dintre care mulţi au murit de epuizare. Complexul funerar măsura aproape cinci kilometri de la un capăt la altul, şi se spune că era apărat de capcane care declanşau arbalete. Pentru a proteja locurile tainice, oamenii care lucraseră la ele erau închişi şi ei în mormânt. În urma săpăturilor efectuate în 1974, s-a descoperit sub pământ o armată de opt mii de statui din lut ars, reprezentând războinici care păzeau mormântul, şi aceasta ar putea fi doar o mică parte din comorile îngropate acolo. Se spune că în mormânt ar fi o reproducere a Pământului plutind într-o mare de mercur, iar o analiză a solului efectuată în 2006 sugerează că o cantitate substanţială de mercur este încă îngropată în secţiunea care nu a fost săpată.6

După ce Li Si i-a îndepărtat pe toţi conservatorii din poziţiile de influenţă, aşa încât să nu mai aibă un cuvânt de spus în privinţa succesiunii, a anunţat moartea împăratului şi a îngăduit ca tronul să fie preluat de un prinţ care era de acord cu toate schimbările radicale din deceniul precedent. Insă Er Shi Huang Di (al Doilea Împărat) avea să domnească doar câţiva ani, până ce în China a izbucnit un război civil.

Cât de rău a fost el?

Aşa cum se întâmplă cu majoritatea personalităţilor din Antichitate, nu există multe izvoare istorice care vorbesc despre Shi Huang Di, şi

toate sunt filtrate prin veacuri de copiere şi recopiere, implicând cenzurări, strecurarea de elemente fictive, tendinţe moralizatoare şi adăugarea unor aspecte senzaţionale, aşa încât e foarte posibil ca tot ce ştim despre el să fie greşit sau, cel puţin, ca imaginea pe care o avem astăzi să fie cam simplistă. Dacă te apuci să îngropi cărturarii de vii, n-o să fii tratat prea bine în scrierile următorilor cărturari.7

Nu putem şti sigur câţi oameni a omorât, dar, în vederea ierarhizării, preiau o estimare frecventă, care vorbeşte de un milion.

Al doilea război punic

Numărul de morţi: 770 0001 Locul în clasament: 58 Tipul: război pentru hegemonie Conflictul, în linii mari: Roma vs. Cartagina Perioada: 218-202 î.Hr.

Locul: vestul Mediteranei

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Hannibal Altă pacoste: cucerire romană

Aproape toate regiunile de coastă din apusul Mediteranei căzuseră deja fie sub dominaţia Cartaginei, fie sub cea a Romei. Aceste imperii rivale erau despărţite de fluviul Ebru din Hispania, însă, la un moment dat, oraşul Saguntum din sfera cartagineză a trecut de partea cealaltă şi a cerut protecţia Romei. Hannibal, generalul cartaginez aflat la faţa locului, nu putea îngădui una ca asta, aşa că a năvălit în Saguntum şi l-a jefuit. Apoi, în timp ce romanii se dezmeticeau şi declarau oficial război, Hannibal a condus o oştire cartagineză din Hispania până în Italia, mergând în sus, pe coastă şi peste Alpi.

În următorii ani, o serie de oştiri romane a încercat să-l oprească pe Hannibal, dar fiecare a fost, pe rând, învinsă – ba mai mult, nimicită. La Trebia, în nordul Italiei, Hannibal, prefăcându-se că se retrage, i-a ademenit pe romani să iasă dintr-o poziţie

defensivă puternică şi i-a prins în ambuscadă într-un râu cu apă puţin adâncă. La lacul Trasimene, trei legiuni romane au fost atrase pe drumul de pe ţărm şi prinse în ambuscadă în ceţurile dimineţii. De acum, romanii deveniseră prevăzători la vicleniile lui Hannibal şi, vreme de un an, s-au ferit să-l înfrunte în luptă.2

În cele din urmă, romanii au scos pe câmpul de bătălie cea mai mare oştire pe care o avuseseră vreodată, constând din opt legiuni romane plus aliaţii şi cavaleria – cu totul, 80 000 de oameni –, şi s-au luptat cu Hannibal pe teren deschis, în plină zi, la Cannae, în sudul Italiei. Hannibal i-a înfruntat cu o oştire cam pe jumătate cât a lor. A plasat două unităţi masive de infanterie pe nişte ridicături de pe câmp şi le-a unit printr-o linie flexibilă de infanterie uşoară, aşezată în mijloc. Când romanii au atacat această linie, flancurile lui Hannibal au rămas pe loc, în vreme ce centrul era împins în spate. Aceasta a creat o pâlnie care a atras armata romană în centru. Linia frontului roman s-a izbit de cartaginezi, în vreme ce liniile din spate ale romanilor s-au izbit de liniile frontului cartaginez şi, în curând, romanii au fost atât de înghesuiţi, încât nu-şi mai puteau folosi eficient armele. Intre timp, cavaleria lui Hannibal i-a alungat înapoi pe călăreţii romani şi a astupat gura pâlniei, prinzând în capcană întreaga oştire romană pe un câmp de luptă ticsit. Până la lăsarea serii, romanii au fost măcelăriţi cu sârg, până ce n-a mai rămas niciunul în picioare.3

În doi ani, Hannibal pricinuise romanilor pierderi de 150 000 de oameni. După asta, aliaţii au început să-i părăsească pe romani. Siracuza s-a alăturat Cartaginei şi s-a apărat de represaliile romanilor cu o serie de uimitoare (şi, probabil, mitice) maşini de

război născocite de matematicianul Arhimede – catapulte îmbunătăţite, o gheară mecanică cu care corăbiile erau prinse şi sfărâmate de stânci, precum şi oglinzi care concentrau razele soarelui în fascicule ucigătoare. Şi totuşi, în cele din urmă, disciplina şi iscusinţa războinică ale romanilor au învins ingeniozitatea grecilor. Siracuza a fost cucerită, iar Arhimede a fost omorât în timpul jefuirii oraşului.

Nereuşind să-i înfrângă pe cartaginezi în Italia, romanii au trimis o oştire, sub comanda lui Scipio, ca să scoată Hispania din mâinile lor. După un război prelungit, care a tăiat accesul Cartaginei la sursa ei vitală de bogăţie şi forţă umană, Hasdrubal, comandantul cartaginez din Hispania, a plecat de acolo şi a pornit-o pe drumul urmat de fratelui său, Hannibal, către Italia. Pe drum, două oştiri romane l-au prins în cleşte la râul Metaurus, în Italia, pe un teren stâncos, accidentat, unde nu-şi putea desfăşura liniile de bătălie. Oştirile romane au nimicit trupele lui Hasdrubal înainte ca el să-şi poată uni forţele cu cele ale lui Hannibal, iar un călăreţ roman i-a azvârlit capul tăiat în tabăra fratelui său.

În cele din urmă, romanii conduşi de Scipio au debarcat în nordul Africii, ceea ce l-a silit pe Hannibal să părăsească Italia şi să plece în graba mare înapoi, ca să-şi apere patria. Scipio i-a convins pe vecinii numizi ai Cartaginei – care aveau călăreţi minunaţi – să treacă de partea Romei, şi apoi a distrus ultima oştire cartagineză la Zama, când elefanţii de luptă ai lui Hannibal s-au speriat şi au călcat în picioare liniile cartagineze. Tratatul de pace care a urmat a adus toată partea apuseană a Mediteranei sub controlul romanilor.

Luptele de gladiatori

Numărul de morţi: 3,5 milioane1

Locul în clasament: 28

Tipul: ucidere rituală

Conflictul, în linii mari: plasă şi trident vs. sabie şi scut Perioada: cel puţin din 264 î.Hr. până aproximativ în 435 d.Hr. Locul: Imperiul Roman

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: romanii

Luptele de gladiatori sunt o activitate atât de stranie şi inexplicabilă, încât de obicei folosim analogii din lumea sportului ca să le descriem – să încercăm însă, măcar de data asta, să n-o facem. E adevărat că unii gladiatori au devenit la fel de faimoşi ca jucătorii de fotbal din zilele noastre, doar că cei mai mulţi dintre ei au avut parte de o moarte ruşinoasă şi anonimă. Rostul acestor lupte era celebrarea morţii celor proscrişi. O luptă spectaculoasă era doar un bonus, un plus de divertisment.

Luptele de gladiatori au început în negura timpului, undeva în Italia, ca ritualuri de cinstire a

morţilor. Romanii susţineau că preluaseră practica de la vecinii lor etrusci, însă nu există dovezi ale originii etrusce, astfel încât istoricii din zilele noastre tind să dea vina pe o altă populaţie italică dispărută, samniţii, de la care ne-au rămas mărturii ce atestă luptele între gladiatori.2

Practica sacrificării prizonierilor de război şi a vărsării sângelui lor pe mormintele marilor războinici a existat pretutindeni în lume. Prin aceasta, puterea lor era transferată eroilor, care erau, în acelaşi timp, oarecum răzbunaţi. Din când în când, prizonierii erau însă puşi să se lupte între ei. Pe lângă faptul că asta era mult mai distractiv decât să li se taie pur şi simplu beregata deasupra mormântului, povara uciderii trecea de pe umerii preoţilor pe umerii celorlalţi prizonieri. În plus, acest ritual permitea etalarea milosteniei faţă de norocosul învingător, ales de zei să supravieţuiască. Vechile picturi murale din Mexic, care înfăţişează prizonieri luptând între ei, dovedesc că această practică s-a dezvoltat independent şi în afara bazinului Mediteranei; totuşi, numai romanii au dus-o la asemenea excese. De fapt, absenţa generală a luptelor de gladiatori în afara lumii romane indică faptul că ele *nu sunt*, probabil, manifestarea inevitabilă a unui soi de sete de sânge inerentă firii umane.

Romanii au făcut din aceste lupte o parte integrantă a vieţii publice, oferind un spectacol ce călea spiritul cetăţenesc la vederea sângelui şi a durerii, eliminând totodată surplusul de prizonieri de război şi de criminali. Romanii, un popor războinic, cu duşmani în toate zările, trebuiau să se obişnuiască de la o vârstă fragedă cu moartea violentă. Luptele îi învăţau, prin exemple concrete, cum să înfrunte moartea cu vitejie şi demnitate şi întăreau ideea

apartenenţei la Roma, arătând cum sunt sfâşiaţi sclavii, criminalii şi străinii dispreţuiţi.3

Luptele erau organizate, de obicei, în cinstea unui roman faimos şi de neam mare. Cineva de rang înalt plătea pentru lupte şi le oferea spectatorilor intrarea liberă. Publicul era triat şi aşezat după rang: în vecinătatea lojei imperiale stăteau, în primele rânduri, senatorii, apoi veneau cetăţenii liberi ai Romei, iar femeile ocupau rândurile din spate, sus de tot.

În primul joc care apare în documente, au fost trei lupte între şase sclavi, în cinstea lui Brutus Pera, după o bătălie din anul 264 î.Hr. Cu timpul, amploarea întrecerilor a crescut. Peste un secol, Titus Flamininus a oferit 74 de lupte, iar în anul 65 î.Hr. Iulius Caesar a plănuit o înfruntare între 320 de perechi. Aşa cum se întâmplă cu toate lucrurile care devin prea populare, rostul iniţial s-a estompat. Când republica a intrat în declin, luptele au devenit mai degrabă distracţie decât ritual, iar politicienii ambiţioşi se întreceau să ofere publicului spectacole cât mai fastuoase. Ei trăgeau nădejde că, la vremea votului, alegătorii îşi vor aminti de acele spectacole pe cinste. Iulius Caesar era un politician iscusit şi se pricepea de minune să facă pe plac mulţimii. Uneori, îi dota pe luptători cu arme din alte ţări sau cu armuri aurite. A organizat lupte care imitau bătălii din trecut, dar în care vărsarea de sânge era reală, inclusiv o reconstituire a căderii Troiei. A fost unul dintre primii sponsori care au sprijinit reconstituirea unor lupte navale pe lacuri artificiale şi primul care a prezentat la Roma o girafă.4

De obicei, arena era cea mai mare construcţie din orice oraş roman, iar importanţa luptelor în viaţa romanilor a fost ilustrată, în anul 80 d.Hr., de edificarea la Roma a celei mai mari arene care a

existat vreodată – Amfiteatrul Flavian, sau Colosseumul. În Colosseum, cel mai vizibil şi mai reprezentativ simbol al măreţiei romane, puteau încăpea până la şaizeci de mii de spectatori. O echipă de marinari desfăşura un fel de baldachin uriaş, ca să facă umbră mulţimii. În subteran existau tuneluri, camere şi mecanisme care adăposteau şi ridicau la vedere animale, echipament şi elemente de decor. Când luptele se sfârşeau, publicul din Colosseum era îndrumat să părăsească arena într-un mod eficient, prin şaptezeci şi şase de ieşiri.

Până să apară lagărele naziste ale morţii, Colosseumul s-ar putea să fi fost locul în care s-au săvârşit cele mai multe omoruri pe metru pătrat din istorie, depăşind în această privinţă orice câmp de luptă sau închisoare. În 2007, în urma unui sondaj la nivel mondial, Colosseumul a fost declarat una dintre cele Şapte Noi Minuni ale Lumii.

O zi în arenă

Dimineaţa unei zile de festival începea, de obicei, cu aducerea în arenă a unor animale interesante din toate colţurile lumii cunoscute (crocodili, elefanţi, leoparzi, hipopotami, elani, struţi, reni sau rinoceri), care erau arătate publicului şi apoi măcelărite cu zecile sau cu sutele. Animalele fioroase – precum urşii, taurii, leii sau lupii – puteau fi puse să se lupte între ele, spre deliciul spectatorilor, ori câţiva vânători le răpuneau în faţa publicului cu săgeţi şi suliţe. Uneori, oameni antrenaţi în acest scop, cum erau cei care înfruntau taurii, luptau cu animalele conform unor ritualuri înrădăcinate. Măcelărirea animalelor în arenă îi îngăduia, de asemenea, sponsorului să ofere publicului un minunat ospăţ cu friptură de taur, cerb sau elefant. Cu carnea, erau alimentate mulţimile la banchetele în aer liber de după spectacol.5

La inaugurarea Colosseumului, au fost ucise cinci mii de animale sălbatice şi patru mii de animale domestice. Traian a dispus uciderea a unsprezece mii de animale pentru sărbătorirea triumfului din Dacia, în 107 d.Hr.6 Cererea crescândă de spectacole a adus în pragul dispariţiei speciile cele mai impresionante de animale din imperiu. Ultimii lei din Europa au fost ucişi în jurul anului 100 d.Hr. Elefanţii din nordul Africii au dispărut în secolul al II-lea d.Hr. Un număr mic de tigri hircanieni, bouri, zimbri occidentali şi lei din Berberia au reuşit să supravieţuiască epocii romane în câteva ţinuturi neumblate, dar populaţiile nu s-au refăcut şi, în cele din urmă, au dispărut în veacurile următoare.7

În jurul amiezii, criminalii erau executaţi în public, ca avertisment pentru restul lumii, fiind adesea arşi pe rug sau daţi pradă fiarelor. Uneori, criminalii erau aduşi în grupuri mari, cu arme simple, spunându-li-se să se omoare între ei. Alteori, imaginaţia romanilor născocea pedepse inedite, potrivite cu delictul săvârşit. Unii prizonieri au fost executaţi întruchipând cele mai macabre mituri: Hercule cuprins de flăcări, Icar prăbuşindu-se din cer, Hipolit târât de cai, Acteon preschimbat în cerb şi sfâşiat de câini. Toate acestea ofereau învăţături preţioase cu privire la planurile misterioase ale zeilor.

Adevăratul spectacol începea abia după-amiaza, când intrau în arenă gladiatorii. Aceştia proveneau din rândurile criminalilor, sclavilor şi prizonierilor de război, dar erau instruiţi în şcoli speciale, *ludi*, ca să ofere cel mai bun spectacol cu putinţă. Unele lupte erau doar înscenarea unor bătălii între o sută de gali şi o sută de arabi, astfel încât soldaţii romani să ştie la ce se pot aştepta la hotare; de cele mai multe ori însă, gladiatorii luptau unu la unu, pentru ca publicul să le

poată savura măiestria fără să-i fie distrasă atenţia.

Luptele începeau cu verificarea autenticităţii armelor de către *editor3*-. Armurile gladiatorilor erau făcute în aşa fel încât să reducă riscul rănilor mărunte, favorizând uciderea directă: protejau braţele şi faţa, lăsând expuse pieptul şi gâtul. Coifurile cu vizor ascundeau chipul gladiatorilor, ceea ce făcea ca moartea în arenă să fie anonimă şi impersonală. Luptătorii erau costumaţi ca barbari sau ca luptători mitici, având arme şi armuri caracteristice: de pildă, existau Samnitul şi Tracul, numiţi după triburile vrăjmaşe. Gladiatorul căruia i se spunea *secutor* lupta cu o spadă şi un scut dreptunghiular gros, iar braţul înarmat avea o apărătoare ca o mânecă (*manica*). Aşa-numitul *retiarius* se folosea de un trident şi o plasă în lupta cu un *murmillo*, care avea o armură în formă de solzi şi un coif în formă de peşte, într-o ingenioasă punere în scenă a luptei lui Neptun cu un monstru marin.

Când un gladiator îşi scotea din luptă adversarul, publicul hotăra din tribune soarta învinsului printr-un gest făcut cu policarul.[11] Adesea, dacă mulţimea era convinsă că luptătorul învins a făcut tot ce i-a stat în puteri, îi cruţa viaţa. De fapt, pe pietrele funerare ale gladiatorilor de succes erau scrise adesea statistici – în câte lupte a învins, câte au fost la egalitate şi în câte a pierdut –, de unde se poate deduce că o înfrângere nu era întotdeauna o catastrofă care să pună capăt carierei. S-a estimat că numai 20% dintre luptele din epoca lui Augustus s-au încheiat cu moartea, pe când în timpul unora dintre împăraţii de mai târziu 50% dintre lupte se încheiau cu moartea.8

Evenimente rare, dar speciale, erau *munera sine missione* (spectacole fără graţiere), o serie de

---

11a . Organizatorul jocurilor (lat.) (n.t.).

înfruntări în urma cărora un singur luptător rămânea în viaţă. La începutul secolului I d.Hr., Augustus a interzis această practică, pentru că i se părea o cruzime să nu-i dai unui luptător viteaz şansa de a fi graţiat, dar împăraţii de mai târziu au reintrodus-o pentru fascinaţia sa plină de dramatism.

Sfârşitul

Gladiatorii erau antrenaţi să moară cu eleganţă. Luptătorul învins trebuia să-şi ofere gâtul pentru lovitura finală, fără prea multe lamentaţii stânjenitoare, fără a cere îndurare ori a încerca să fugă.9

După fiecare luptă care se încheia cu moartea, slujitori travestiţi în zei ai lumii subpământene ieşeau în arenă şi se asigurau că învinsul nu simulează că-i mort. Mercur, ale cărui coif şi sandale erau prevăzute cu aripi, îl împungea pe cel învins cu un fier înroşit în foc, ca să vadă dacă tresare. Charun, un demon etrusc cu urechi ascuţite şi cioc de vultur, îl izbea în frunte pe cel căzut cu un ciocan de lemn.[12] Apoi, sclavii duceau leşul de acolo şi presărau nisip curat peste bălţile de sânge.10

Departe de ochii lumii, la morga arenei, slujitorii, supravegheaţi cu străşnicie de un funcţionar, despuiau cadavrul de armura valoroasă şi spintecau beregata luptătorului mort, ca să fie siguri că nu e o înşelătorie. Dat fiind că gladiatorii erau sclavi şi criminali, de obicei trupurile lor erau aruncate la gropile de gunoi, dar unul dintre privilegiile gladiatorilor de succes era perspectiva înmormântării decente, plătită de suporterii sau sponsorii recunoscători ori de luptătorii care puneau laolaltă bani în asociaţii ce se ocupau de

---

12 În mod straniu, acest ritual a supravieţuit timp de veacuri la Vatican, unde tradiţia cerea ca fruntea unui papă mort să fie lovită uşor cu un ciocan de argint, pentru a exista siguranţa că e mort cu adevărat.

înhumare.11

Cu noroc, iscusinţă sau charismă, un gladiator de succes putea să-şi încheie cariera viu şi liber. Gladiatorii retraşi din activitate deveneau adesea antrenori sau luptători profesionişti foarte bine plătiţi. Alţii erau angajaţi ca asasini, gărzi personale sau portărei.

Întrucât pentru romani compasiunea însemna slăbiciune, filosofii lor s-au opus rareori luptelor din asemenea considerente. În unele dintre scrierile sale, Cicero deplângea jocurile de efect, pe care le socotea vulgare şi sadice, dar le aproba pe cele bine jucate, care ilustrau valorile romane tradiţionale – forţa şi onoarea.12 Fireşte, cei mai abominabili împăraţi (bunăoară, Caligula şi Commodus) se bucurau văzând bărbaţi care se hăcuiesc unul pe altul, şi uneori se prindeau şi ei în joc, dar până şi împăraţii cu reputaţie mai bună au manifestat setea de sânge proprie romanilor. Împăratul Claudius poruncea adesea scoaterea coifului celui învins când i se dădea lovitura finală, ca să poată privi suferinţa pe chipul muribundului. Pe de altă parte, Marcus Aurelius nu agrea aceste spectacole şi a încercat să organizeze lupte cu arme lipsite de vârf şi cât mai puţine omoruri cu putinţă.

Creştinii timpurii se împotriveau luptelor de gladiatori, care nu doar că erau un ritual religios rival, dar martirizaseră câteva mii de creştini în primele trei veacuri ale erei noastre.13 Luptele şi-au pierdut din popularitate după ce imperiul a devenit creştin, iar compasiunea a devenit o virtute. Constantin a încercat să abolească luptele de gladiatori printr-un edict din anul 325 d.Hr., dar abolirea a fost pusă în vigoare sporadic. După ce invadatorii germanici au distrus Imperiul Roman de Apus, n-a mai fost însă nevoie ca

romanii să se călească privind cum mor oamenii. În general, noii regi barbari au pus capăt luptelor de gladiatori de îndată ce au preluat puterea. Ultima luptă din Colosseum care apare în documente a avut loc în jurul anului 435 d.Hr., însă luptele cu animale au continuat să se desfăşoare aici încă aproape un veac.

Răscoalele sclavilor din Roma antică

Numărul de morţi: 1 milion1 Locul în clasament: 46 Tipul: revolte ale sclavilor

Conflictul, în linii mari: sclavi vs. stăpâni de sclavi Perioada: 134-71 î.Hr.

Locul: Sicilia şi Italia

Traducerea denumirii tradiţionale: războiul sclavilor (*bellum servile*)

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: exploatatorii romani ai sclavilor Altă pacoste: răscoală împotriva Romei Factorii economici: sclavii, grânele

Prima răscoală a sclavilor (134-131 î.Hr.)

În permanentele lor războaie de cucerire, romanii au adunat sute de mii de prizonieri de război şi au confiscat terenuri imense de la inamici din întreaga lume, pe care le-au vândut la licitaţie romanilor dornici să investească. Acest lucru s-a întâmplat mai ales în Sicilia, unde războaiele punice au distrus vechile proprietăţi ale aristocraţiei cartagineze şi greceşti, înlocuindu-le cu uriaşe latifundii lucrate de sclavi în folosul proprietarilor romani. În secolul al II-lea î.Hr., Sicilia devenise grânarul statului.

În anul 134 î.Hr., sclavii unui bogat colonist roman din apropierea oraşului sicilian Henna şi-au ucis stăpânul. Crima i-a pus sub ameninţarea răstignirii nu numai pe ucigaşi, ci, conform legii romane, pe toţi sclavii acelei case. Când s-au văzut

puşi în faţa acestei pedepse cumplite, doar pentru că se aflaseră în locul nepotrivit la momentul nepotrivit, toţi sclavii au fugit în munţi. Acolo, i s-au alăturat altui fugar, un fost sclav sirian pe nume Eunus, care se rebotezase cu numele regal Antiochus, pentru a-şi da un aer mai nobil. El pusese stăpânire pe un templu de pe munte dedicat zeiţei pământului, Demetra. Cu ajutorul unei nuci pline cu sulf şi foc pe care o ţinea în gură, Eunus scotea flăcări când vorbea, ceea ce i-a uluit pe oameni şi i-a convins că vorbeşte în numele zeiţei.

În acel loc, comunitatea sclavilor fugari, care trăiau din jefuirea călătorilor şi a latifundiilor, s-a tot înmulţit. Ea a ajuns la 2 000 de suflete, căci la templul Demetrei veneau mereu alţi şi alţi sclavi. Conducătorul lor militar, un grec pe nume Achaeus, a căutat în toată insula oşteni pentru cauza lor, atrăgând mulţi ţărani liberi care-i urau pe latifundiari la fel de mult ca sclavii. Această oştire rebelă l-a înfrânt pe pretorul (guvernatorul) roman al Siciliei, care adunase o armată în grabă. După asta, numărul adepţilor lui Eunus a crescut de peste zece ori.

În altă parte, o altă ceată de fugari s-a adunat în jurul lui Cleon, un sclav născut în Cilicia (acum, sudul Turciei). Curând, el a acceptat să-l recunoască pe Eunus ca rege al Siciliei. De acum, erau sub arme 70 000 de sclavi.

Romanii, prinşi în războaie prin alte locuri, n-au putut să-şi concentreze atenţia asupra sclavilor răsculaţi. Au reuşit totuşi să trimită, în fiecare an, o nouă oştire consulară, care să lupte cu răsculaţii. Legea romană stabilea că toţi sclavii răsculaţi care erau prinşi vii trebuiau răstigniţi, dar autorităţile locale au socotit că aceasta ar însemna irosirea unei forţe de muncă valoroase. Aşa că i-au trimis pe sclavii

prinşi înapoi, la stăpânii lor, ca să fie pedepsiţi de ei, ceea ce însemna de obicei biciuire, nu moarte. Intr-un târziu, Publius Rupilius, ultimul consul[13] însărcinat cu înăbuşirea răscoalei, s-a decis să răstignească orice sclav pe care-l prindea viu şi, cu totul, a ridicat pe cruce 20 000 de oameni.

În cele din urmă, cei doi consuli romani şi-au unit oştile, au pătruns în centrul teritoriului ocupat de răzvrătiţi şi au asediat oraşul Henna vreme de doi ani. Când, finalmente, răsculaţii înfometaţi au cedat, Eunus a fost dus la Roma. N-a fost însă sugrumat în public, cum se făcea cu inamicii străini onorabili, ci a fost lăsat să zacă în închisoare până ce a murit. La rândul său, Publius Rupilius n-a fost întâmpinat cu tot fastul şi cinstirea care acompaniau un triumf roman deplin, deoarece înfrângerea unor sclavi nu era

---

13 Un consul — cel mai înalt oficial ales din Republica Romană — deţinea puterea supremă, atât executivă, cât şi militară. întotdeauna au fost doi consuli şi amândoi erau înlocuiţi în fiecare an, aşa încât să nu poată acumula prea multă putere. Alţi magistraţi romani (de exemplu, tribunul, chestorul, edilul, pretorul, aproximativ în ordinea ascendentă a puterii) erau şi ei aleşi pentru un an şi aveau sarcini de mai mică importanţă.

Toţi cei care duceau la bun sfârşit un mandat de magistrat obţineau în mod automat un loc pe viaţă în Senat, care era autoritatea supremă a guvernării. Aceasta însemna că fiecare membru al Senatului avusese cel puţin un an de experienţă în domeniul supravegherii activităţilor zilnice de uzură ce asigurau buna funcţionare a oraşului şi a imperiului, cum ar fi construcţiile şi întreţinerea drumurilor şi a canalizării, strângerea impozitelor, judecarea proceselor şi comanda garnizoanelor de la hotare.

Acest sistem urmărea împărţirea puterii între mai multe persoane. De asemenea, genera numeroşi administratori experimentaţi, cărora le putea fi încredinţată rapid orice sarcină (militară, civilă sau judiciară), precum şi o mulţime de înlocuitori disponibili, dacă cei dintâi dădeau greş. Reversul medaliei consta în faptul că nu exista un singur şef al statului care să-i împiedice pe politicienii ambiţioşi să se omoare între ei ca să ajungă în faţă (la propriu, căci politica romană era brutală). Cu vremea, puterea de la Roma a tins să se coaguleze în jurul facţiunilor şi a personalităţilor, nu al funcţiilor constituţionale.

socotită o victorie *adevărată*.2

A doua răscoală a sclavilor (104-100 î.Hr.)

În vreme ce marile latifundii prosperau, micii fermieri liberi de pe tot cuprinsul Siciliei au fost constrânşi la sclavie de datoriile zdrobitoare pe care le aveau la cămătari şi la marii latifundiari. Intrucât foarte mulţi dintre aceşti noi sclavi fuseseră înrobiţi prin tranzacţii dubioase, guvernatorul roman al Siciliei, Publius Licinius Nerva, a creat un tribunal în care să se cerceteze plângerile. Eficienţa pe care a dovedit-o guvernatorul nu a fost însă în avantajul său. După ce a eliberat circa opt sute de oameni luaţi pe nedrept în sclavie, latifundiarii locali l-au silit să lase totul baltă. Guvernatorul a dat înapoi şi le-a spus reclamanţilor care încă aşteptau judecata că va trebui să rămână sclavi. Aceştia s-au răsculat.

Sclavul răzvrătit Salvius a preluat comanda răscoalei, sub noul nume Tryphon. Prin simpla lor superioritate numerică, sclavii au pus rapid stăpânire pe majoritatea latifundiilor. Cele mai multe oraşe şi-au închis porţile la timp şi au rămas sub stăpânire romană; răsculaţii n-au lăsat însă ca alimentele să ajungă în oraşe, ceea ce a declanşat foametea.

Guvernatorul nu dispunea decât de soldaţi fără experienţă, care au fost învinşi lângă oraşul Morgantia. Cetatea a scăpat de cucerire doar fiindcă romanii le-au făgăduit libertatea tuturor sclavilor din oraş care aveau să ajute la apărarea zidurilor.

Pentru că avea nevoie de mai mulţi oameni, guvernatorul a încheiat o înţelegere cu una dintre cetele de tâlhari care bântuiau prin munţi – bandiţii urmau să fie scutiţi de pedeapsă dacă puneau umărul la înfrângerea sclavilor –, dar nici aşa n-a izbutit să înăbuşe răscoala.

Intre timp, în Sicilia existau două răscoale ale

sclavilor, iar cele două căpetenii, Salvius în interior şi Athenion în vest, au căzut de acord să-şi unească forţele. La puţin timp după aceea, au sosit de pe continent 14 000 de veterani romani. Deşi erau inferiori ca număr, au învins, prin disciplina lor superioară, mulţimile reunite ale sclavilor, însă generalul roman nu a speculat avantajul obţinut, iar sclavii au fugit în munţi. Din cauza acestui eşec, generalul a fost înlocuit, iar în anul următor suplinitorul său a fost schimbat şi el, pentru că n-a făcut mai mare ispravă. În cele din urmă, al treilea general, consulul Manius Aquillius, a nimicit oştirile sclavilor după doi ani de lupte grele. De asemenea, în toiul bătăliei, Manius Aquillius l-a omorât cu mâna sa, într-o luptă corp la corp, pe Athenion, căpetenia inamică – un lucru rar în istorie.3

A treia răscoală a sclavilor (73-71 î.Hr.)

De asta aţi auzit.

Spartacus s-a născut în Tracia (azi, Bulgaria) şi a slujit în armata romană până ce a dezertat şi s-a apucat de tâlhărit. După ce a fost prins, a fost vândut şcolii de gladiatori din Capua. Acolo, a trecut prin antrenamentul brutal obişnuit, până ce, împreună cu şaptezeci de confraţi gladiatori, a fugit din oraş.

Grupul său, sporit cu repeziciune la o mie de sclavi fugari, a respins prima legiune romană trimisă să-i pedepsească. Şi-a aşezat apoi tabăra în fortăreaţa naturală formată de craterul adormit al Vezuviului. Când o nouă legiune romană l-a încolţit pe Spartacus în această ascunzătoare, oştirea lui a coborât o coastă abruptă pe funii făcute din viţă sălbatică. Apoi, Spartacus s-a strecurat prin spatele asediatorilor şi i-a atacat. Romanii făcuseră greşeala să-şi aşeze tabăra într-un defileu îngust şi, lipsiţi şi de timpul, şi de spaţiul necesare pentru a se desfăşura cum trebuie,

au fost măcelăriţi de oştirea lui Spartacus.

Senatul roman, conştient de-acum de gravitatea răscoalei, a trimis patru legiuni să-i zdrobească pe rebeli. Spartacus s-a îndreptat spre nord, cu gândul să fugă, peste Alpi, din Italia, pentru ca apoi diferitele grupuri să se despartă şi să se întoarcă la ele acasă; oştirea sa a preferat însă să rămână şi să prade Italia, aşa că Spartacus a pornit iar către sud, jefuind şi omorând în vreme ce cobora prin peninsulă. Rebelii au învins toate trupele romane care i-au atacat. Cu fiecare victorie, Spartacus obţinea mai multe arme cu care să-şi echipeze camarazii, care acum erau câteva zeci de mii.

În cele din urmă, Spartacus a ajuns tocmai la capătul Italiei, plănuind să treacă în Sicilia şi să desprindă insula de Roma. A negociat cu piraţii să-i treacă oştirea pe corăbiile lor, în schimbul permisiunii de a se folosi de porturile siciliene, dar, în ultima clipă, piraţii s-au răzgândit şi i-au lăsat pe gladiatori blocaţi pe uscat. Intre timp, de pregătirile de război ale romanilor se ocupa Marcus Licinius Crassus, cel mai bogat om din Roma, care a finanţat o nouă oştire. Crassus a construit de-a curmezişul fâşiei de pământ din sudul Italiei un zid masiv, pe care l-au ocupat cei 32 000 de oşteni ai săi, pentru a-i ţine pe cei 100 000 de răsculaţi în extremitatea sudică şi a-i înfometa de-a lungul iernii.

Spartacus a răstignit în faţa oştirii sale un prizonier roman oarecare, pentru a le aminti oamenilor săi soarta îngrozitoare care-i aştepta dacă pierdeau lupta, iar apoi a încercat să străpungă zidul. N-a izbutit. A încercat iarăşi, dar numai o treime dintre răsculaţi au evadat împreună cu Spartacus. Toţi ceilalţi au rămas în urmă, ca să fie eliminaţi pe îndelete de romani ori de câte ori le venea la

socoteală.

Cu forţele mult slăbite, Spartacus a fost hărţuit de colo-colo prin sudul Italiei, în vreme ce oştirea i se împuţina continuu. Un al doilea general roman, Pompei, a ajuns acolo ca să-i sufle de sub nas gloria inamicului său politic, Crassus. Avântându-se, cu puţine şanse de reuşită, în ultima sa bătălie, Spartacus a tăiat beregata calului său, declarând că, dacă e înfrânt, n-o să mai aibă nevoie de cal, iar dacă învinge îşi va putea alege cel mai straşnic cal din Roma.

Oştirea gladiatorilor a fost măturată de pe câmpul de bătălie de Crassus, însă tot meritul i-a fost atribuit lui Pompei, pentru că a tăiat calea de retragere a răsculaţilor şi i-a măcelărit în vreme ce fugeau. Şase mii de prizonieri au fost ţintuiţi pe cruci pe toată Via Appia, drumul principal care lega Roma de sud-estul Italiei; au fost lăsaţi să moară încetul cu încetul, iar leşurile lor au putrezit până n-au mai rămas decât oasele împrăştiate, ca avertisment pentru alţi sclavi nemulţumiţi. Probabil că Spartacus n-a fost printre ei. Nu s-a mai auzit niciodată de el, dar trupul lui s-a aflat probabil printre zecile de mii adunate în mormane pe câmpul de luptă.4

Ce urmează?

După ce am prezentat, unul după altul, războaiele sclavilor, vom sări un pic înapoi, ca să aflăm ce se petrecea în alte părţi ale Imperiului Roman.

În capitolele următoare, ne vom abate de la marile tendinţe pe care ni le înfăţişează de obicei cărţile de istorie. Am pătruns într-o epocă a istoriei romane în care războaiele însele sunt mai puţin importante decât cei care le poartă. În ultimele câteva generaţii ale Republicii Romane, generalii ambiţioşi

aveau să ucidă sute de mii de străini doar ca să-şi sporească faima. Cei mai mulţi dintre istoricii moderni ai Romei urmăresc succesele şi eşecurile acestor generali la Roma, nu succesele şi eşecurile lor militare de la hotare. Insă noi vom cerceta mai atent sutele de mii de străini care au fost ucişi ca să poată creşte măreţia Romei.

Războiul aliaţilor italici

)

Numărul de morţi: 300 0001 Locul în clasament: 96 Tipul: război civil interetnic Conflictul, în linii mari: romani vs. italici Perioada: 91-88 î.Hr.

Locul: Italia

Traducerea denumirii tradiţionale: războiul aliaţilor (*bellum sociale*) Cine poartă de obicei cea mai mare vină: romanii Altă pacoste: răscoală împotriva Romei

Popoarele din centrul Italiei au luptat ca aliaţi (*socii*) ai romanilor în războaiele de cucerire duse de aceştia, furnizându-le jumătate din efectivele militare, însă de toată puterea şi gloria cuceririlor a avut parte oraşul Roma. Ofiţerii aliaţi din oştirile romane erau supuşi unor pedepse draconice, fără dreptul de apel de care se bucurau cetăţenii romani. Magistraţii romani care treceau prin oraşele aliaţilor exercitau o autoritate dictatorială, şi numai cetăţenii Romei aveau un cuvânt de spus în politica romană şi se bucurau de protecţia oferită de puterea romană. Aşa încât aliaţii italici au făcut petiţii, cerând să fie recunoscuţi drept cetăţeni. Şi-au găsit un aliat în persoana lui Marcus Livius Drusus, un tribun roman care le-a susţinut cauza la Roma, însă, de fiecare dată când se ajungea la vot, Senatul îi respingea cererea. Când Drusus a fost asasinat, ca urmare a politicii brutale a Romei, aliaţii italici au renunţat la abordarea cooperantă de

până atunci şi au trecut la planul de rezervă. Opt triburi, dintre care se remarcau samniţii şi marsii, au creat o republică rivală („Italia”), cu capitala în oraşul Corfinium, la est de Roma.

Roma a mobilizat pe dată o oştire ca să pună lucrurile în ordine. În anul 90 î.Hr., confruntându-se cu vrăjmaşi din toate părţile, cei doi consuli romani şi-au împărţit oştirea de 150 000 de oameni şi au pornit în direcţii diferite. Publius Rutilius Lupus a luat-o spre nord, iar Lucius Iulius Caesar a mers spre sud. În nord, Rutilius a dat greş în câteva bătălii şi până la urmă a fost ucis, însă sfetnicul lui, generalul veteran Gaius Marius, care era unul dintre cei mai puternici romani ai vremii, a preluat comanda şi i-a învins pe marsi. În sud, oştirea romană a suferit o înfrângere, dar a reuşit să-i ţină în şah pe italici.[14]

Pentru prima oară de la Hannibal încoace, Roma avea inamici în faţa porţilor cetăţii. Când au înţeles că le va fi mai greu să câştige războiul decât îşi închipuiseră, romanii au oferit concesii tuturor aliaţilor care rămăseseră sau redeveneau loiali. În anul următor, cei doi consuli şi-au dus împreună oştirile în nord şi au obţinut o victorie clară asupra rebelilor italici.

În cele din urmă, când Roma a acordat aliaţilor rebeli dreptul de a vota la alegerile pentru conducerea Romei, războiul s-a stins. Perfidia era că votul trebuia să fie dat personal, la Roma. La prima vedere, nu prea era compromisul pe care-l trâmbiţa Roma, deoarece majoritatea cetăţenilor aliaţi nu erau dispuşi să bată tot drumul până la Roma în ziua alegerilor. La început,

---

14 În bătăliile romanilor din sud, s-a distins ca lider — rivalizând cu Marius — Lucius Cornelius Sulla. În cele din urmă, cei doi au ajuns să poarte un nou război civil pentru conducerea Romei şi fiecare avea să fie o vreme dictator.

cei mai mulţi n-au uzat de dreptul lor de vot; până la urmă însă, candidaţii au priceput că merită să investească pentru a-şi aduce cu carele susţinătorii din comunităţi îndepărtate la vremea alegerilor şi, cu timpul, aceste deplasări au devenit un adevărat prilej de sărbătoare.2

Al treilea război mitridatic

Numărul de morţi: cel puţin 400 0001

Locul în clasament: 81

Tipul: război pentru hegemonie

Conflictul, în linii mari: Roma vs. Regatul Pontului

Perioada: 73-63 î.Hr.

Locul: Asia Mică (Turcia actuală)

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Mitridate Altă pacoste: cucerire romană

După cartaginezi, Regatul Pontului, care ocupa o mare parte din ţărmul sudic al Mării Negre şi avea capitala la Sinope, pe coasta de nord a Asiei Mici, a fost cel care s-a împotrivit cu cea mai mare înverşunare expansiunii romane.

Preludiu: primul război mitridatic (89-85 î.Hr.)

În vreme ce romanii erau ocupaţi cu înăbuşirea revoltei aliaţilor italici, regele Mitridate al Pontului a profitat de situaţie pentru a atenta la sfera de influenţă romană din răsărit. După ce a cucerit Bitinia (la apus) şi Cappadocia (la miazăzi), regate aliate cu Roma, regii lor s-au refugiat şi i-au convins pe romani să le vină în ajutor. Însă, de îndată ce romanii au declarat război, oştirea pontică a ocupat provincia romană Asia (marginea apuseană a Turciei din zilele noastre). Mitridate a poruncit ca toţi italicii care trăiau în aceste ţinuturi – 80 000 de negustori, marinari, călători, membri ai familiilor, chiar şi sclavii născuţi din italici – să fie omorâţi şi să li se confişte

bunurile.

Mitridate a trecut în Grecia şi a cucerit-o şi pe ea cu uşurinţă, până ce romanii şi-au rezolvat problemele cu aliaţii italici şi au trimis o armată ca să se răzbune. Lucius Cornelius Sulla – care devenise consul – a sosit şi i-a învins pe pontici în câteva bătălii, omorând peste 150 000 dintre ei; 2 însă termenii de pace impuşi lui Mitridate au fost uşori, căci Sulla voia să ajungă acasă repede, ca să pună bazele puterii sale la Roma.

Ca să tocmească noi oşteni, părţile aflate în război au jefuit cele mai venerate temple din Grecia. Mitridate a prădat insula Delos, locul de naştere al lui Apollo şi Artemis, iar romanii au prădat Oracolul din

Delphi şi Olympia, leagănul Jocurilor Olimpice. Fiecare oştire a dus cu ea căruţe pline cu obiecte de artă preţioase, pentru a le vinde celui care oferea cel mai mult.3

Al doilea război mitridatic (83-82 î.Hr.)

Al doilea război mitridatic a fost o dispută minoră de frontieră, pe care abia dacă merită s-o pomenim, dar probabil că aţi fi derutaţi dacă povestea ar sări de la primul război la al treilea fără nicio explicaţie. Mitridate a început să-şi refacă oştirea, ca să poată stinge nişte revolte locale, însă comandantul roman local şi-a zis că regele Pontului voia să reînceapă ostilităţile împotriva Romei. După primele ciocniri, au rezolvat însă problema pe cale diplomatică.

Al treilea război mitridatic – cel mai ucigător dintre toate (73-63 î.Hr.)

Până acum, cei mai mulţi dintre regii din zona Mediteranei se împăcaseră cu faptul că puterea era în mâinile Romei. Orice decizie politică importantă era aprobată mai întâi de legatul roman. În unele cazuri, suveranii care nu aveau fii au mers şi mai departe, scriind pur şi simplu în testamentele lor că îşi lasă

regatul Romei, însă, când regele Bitiniei a făcut acelaşi lucru, Mitridate a declarat că testamentul e un fals făcut de romani şi a ocupat din nou Bitinia. El se aştepta ca romanii să fie prea prinşi cu vânarea lui Spartacus ca să ia măsuri.

Senatul roman l-a trimis pe Lucius Licinius Lucullus să rezolve problema pontică, dar, când acesta a ajuns la faţa locului, a constatat că trupele romane staţionate în zonă sunt o gloată indisciplinată, care n-ar fi fost în stare de o campanie anevoioasă. A avut nevoie de un timp ca să-i readucă la ordine cu biciul, dar asta l-a lăsat fără sprijin pe alt comandant roman din zonă, Marcus Aurelius Cotta, pe care Mitridate l-a înfrânt la Calcedon şi l-a asediat la Cyzicus. Cu o oştire de-abia instruită, Lucullus a pornit la drum şi a băgat în sperieţi armata pontică, făcând-o să abandoneze asediul.

În campania care a urmat, Lucullus a decimat metodic oştirea pontică şi a pus stăpânire pe Asia Mică. Mitridate a fugit spre răsărit, la ginerele său, regele Tigranes al Armeniei, care a respins cererile de extrădare venite din partea romanilor. În anul 69 î.Hr., Lucullus a pătruns în Armenia, venind din partea de sus a Mesopotamiei, şi a început o campanie în timpul căreia a ucis cam 100 000 de armeni. Bogăţiile jefuite din capitala Armeniei, Tigranocerta, l-au făcut pe Lucullus cel mai bogat om din Roma şi, după ce s-a întors acasă şi s-a pus pe cheltuit, stilul său de viaţă extravagant a devenit legendar.

Mitridate s-a refugiat pe teritoriile sale de pe ţărmul nordic al Mării Negre, unde domnea fiul său, Machares, dar Machares nu voia să-şi pună în cap Roma şi a refuzat să pornească la luptă. Mitridate, deloc sentimental, l-a ucis pe Machares şi a trecut la comandă. Şi-a refăcut oştirea, recrutând călăreţi sciţi

din stepa ucraineană.

În timp ce consolida cuceririle Romei în Asia Mică, Lucullus şi-a făcut duşmani printre conaţionali. Pentru a atenua sărăcia cumplită din aceste ţinuturi răvăşite de război, a şters cu de la sine putere o seamă de datorii pe care le aveau locuitorii la cămătarii romani şi la colectorii de impozite, agenţi independenţi care storceau populaţia locală în numele cârmuirii romane. Aceste măsuri i-au înfuriat pe mulţi romani bogaţi şi puternici. Nici oştenilor nu le plăcea Lucullus, care era zgârcit cu prăzile, aşa că au refuzat să meargă mai departe în ultima lui campanie. Asta a deschis calea unei contraofensive pontice pentru recucerirea unei mari părţi din teritoriul pierdut. Duşmanii lui Lucullus din Roma au profitat de ocazie şi au făcut astfel încât el să fie chemat acasă şi înlocuit cu Pompei (66 î.Hr.), care a aplicat ultima lovitură regatului pontic muribund şi a strâns toţi laurii.

Văzând că laţul se strângea tot mai mult, Mitridate şi-a otrăvit fiicele şi soţiile, ca să nu fie prinse şi batjocorite. A încercat apoi să se sinucidă, înghiţind şi el otravă, dar n-a izbutit, din cauză că întreaga viaţă se străduise să devină imun la otrăvurile folosite de obicei de asasini. În cele din urmă, unul dintre generalii săi a dus treaba la bun sfârşit cu sabia.

Războaiele galice

Numărul de morţi: 700 0001 Locul în clasament: 61 Tipul: război de cucerire

Conflictul, în linii mari: romani vs. gali, germani Perioada: 58-51 î.Hr.

Locul: Gallia (Franţa)

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Caesar Altă pacoste: cucerire romană

Helveţii

Cel mai sigur mod de a-i mulţumi pe alegătorii din Roma era să aduci o pradă bogată din ţinuturile străine cucerite şi s-o împarţi cu dărnicie în tot oraşul. Către sfârşitul republicii însă, stăpânirea romană era prea întinsă, şi cei doi consuli aflaţi la conducere nu puteau să străbată jumătate de lume ca să adune bogăţii şi glorie în războaie purtate pe pământ străin, mai ales că mandatul lor dura doar un an. Aveau însă şansa s-o facă în funcţia de proconsuli, aceştia fiind foşti consuli numiţi de Senat la conducerea unor provincii de la hotare care erau dificil de cârmuit (dar care puteau aduce bani buni). Un consul cu mare popularitate era răsplătit cu o provincie bogată pe care s-o stoarcă, în vreme ce unul nepopular putea să capete o întindere uriaşă de deşert pietros plin de nomazi zdrenţăroşi, de la care nu se putea lua mare lucru. După ce şi-a îndeplinit mandatul de consul, bucurându-se de o enormă popularitate, Caius Iulius Caesar a primit patru legiuni şi sarcina de a cârmui câteva provincii romane paşnice de la miazănoapte, dintre care se remarca sudul Galliei (actualmente, sudul Franţei).

Caesar ar fi dat orice pentru un pretext – orice pretext – care să-i permită să se apuce de cuceriri şi de jefuit, aşa că a fost foarte bucuros când helveţii celtici au cerut voie să se strămute, de-a curmezişul protectoratului roman, în Gallia, în anul 58 î.Hr. Caesar le-a refuzat cererea. Helveţii au pornit totuşi la drum, dar Caesar le-a ieşit în faţă cu şase legiuni.[15] A construit, în apropiere de lacul Geneva, un zid lung în calea lor şi a aşteptat. Helveţii au aşteptat şi ei.

---

15 Senatul roman i-a dat lui Caesar în mod oficial doar patru legiuni. După aceea, Caesar a mai strâns singur două legiuni, cu banii obţinuţi de pe urma prăzii acumulate în Gallia.

Când helveţii au încercat să ocolească legiunile lui Caesar, el i-a prins pe când treceau peste un râu şi le-a zdrobit ariergarda. Apoi, i-a urmărit îndeaproape, fără să le dea răgaz, şi i-a ucis pe toţi cei care se îndepărtau de grosul trupelor, însă, fără să-şi dea seama, s-a îndepărtat prea mult de propriile linii de aprovizionare. Aşa că a bătut în retragere, dar helveţii au făcut şi ei cale întoarsă şi l-au urmărit, până ce romanii au poposit pe un deal din apropierea unui oraş galic important, Bibracte, din centrul Franţei. Au respins atacurile helveţilor, au contraatacat şi i-au nimicit.

Conform documentelor găsite de Caesar în tabăra helveţilor, acum părăsită, o porniseră la drum 368 000 de helveţi, dintre care o pătrime erau războinici. Între timp, nu mai rămăseseră decât 110 000. Caesar i-a reaşezat în vechea lor patrie (azi, Elveţia), pentru a-i împiedica pe germani să se extindă în ţinuturile nelocuite.2

Era deja prea târziu pentru asta.

Ariovist

În nord, două triburi galice de pe Valea Rinului, aeduii şi sequanii, se războiau între ele, iar sequanii i-au angajat pe suebi, un trib germanic condus de Ariovist, ca să-i ajute. Însă, după ce aeduii au fost învinşi, Ariovist n-a mai vrut să plece. A pus mâna pe o treime din teritoriul sequanilor şi a aşezat acolo 120 000 dintre oamenii săi. Ariovist şi-a mărit apoi pretenţiile la două treimi din teritoriul sequanilor.

Caesar n-avea însă de gând să-i lase pe germani să pună stăpânire pe un teritoriu important atât de aproape de hotarele romanilor, aşa că, răspunzând solicitărilor aeduilor, a cerut ca suebii să se retragă. Când Ariovist a respins batjocoritor cererea, Caesar a luat 30 000 de oameni şi a pornit, în septembrie, spre

miazănoapte. O vreme, cele două părţi au dus tratative şi s-au limitat la mişcări de trupe, până ce tabăra romană din Vosgi s-a pomenit înconjurată de 70 000 de germani care scoteau strigăte războinice. Romanii şi-au organizat în linişte rândurile şi au atacat. I-au împrăştiat pe suebi şi i-au urmărit îndeaproape vreo 25 de kilometri. Suebii au pierdut 25 000 de oameni şi au fugit înapoi peste Rin, iar curând s-a zvonit că Ariovist, ajuns în dizgraţia propriilor săi oameni, a murit, ucis probabil de aceştia.

Explorând frontierele

În anul următor, Caesar a rămas în partea de miazănoapte, luptând cu belgii, o coaliţie importantă de triburi galice care se înarmau pentru a bloca expansiunea romană. În luna iunie a anului 56 î.Hr., Caesar a construit în zece zile un pod de lemn peste Rin, primul care a unit malurile fluviului. Această realizare inginerească uimitoare a intimidat triburile locale, făcându-le să-i dea ostatici, ca garanţie a supunerii. Campania lui Caesar pe partea cealaltă a fluviului n-a durat decât optsprezece zile, timp în care a ars aşezările unui trib ce continuase să i se împotrivească. Atunci când s-a retras, a distrus podul, nevrând să-l lase ca pe o uşă din spate, nepăzită, spre imperiu.

În anul 55 î.Hr., Caesar a trecut Canalul Mânecii până în Britannia, ca să vadă dacă merită s-o cucerească. N-a luat cu el decât două legiuni, fie pentru că nu plănuise mai mult decât o acţiune de recunoaştere, fie pentru că şi-a zis, cu trufie, că două vor fi destule ca să supună insula. În orice caz, britanii s-au dovedit a fi mai fioroşi decât se aşteptase. Proviziile sale s-au împuţinat îngrijorător, dar a făcut incursiuni din punctul de pe ţărm unde debarcase şi a

distrus câteva sate, ca să arate că nu poate fi silit să se retragă. Apoi, a revenit pe continent.

De-acum, Caesar mai adunase două legiuni, ajungând la opt. În iarna dintre anii 54 – 53 î.Hr., regele Ambiorix al tribului germanic al eburonilor a tras pe sfoară trupele romane locale – s-a prefăcut că le lasă să treacă nestingherite peste teritoriul său, dar apoi le-a prins în ambuscadă. Cea mai mare parte dintr-o legiune romană a fost nimicită, pierzându-şi vulturul, simbolul legiunii şi un talisman puternic. Supravieţuitorii au fugit înapoi în tabără şi s-au sinucis, ca să nu fie luaţi prizonieri de către germani.

Caesar a sosit la faţa locului şi s-a răzbunat, distrugând toate satele şi gospodăriile de pe teritoriul eburonilor. Deşi majoritatea localnicilor s-au refugiat şi s-au ascuns de represaliile romanilor, mulţi au pierit de foame în toiul iernii. În plus, Caesar le-a dat voie triburilor învecinate să facă tot ce vor cu eburonii. Cu toate că nu ştim cu exactitate ce au făcut aceste triburi, cu siguranţă a fost cumplit. În istorie nu s-a mai vorbit niciodată de eburoni.

În anul 53 î.Hr., Caesar avea zece legiuni. S-a întors dinspre miazănoapte şi a trecut iar ca un tăvălug peste Gallia, asigurându-se că toate triburile ştiu cine deţine puterea. A zdrobit o serie de triburi galice îndărătnice, unul câte unul, şi a vândut femeile şi copiii negustorilor de sclavi care urmau oştirea lui peste tot. Plutarh spune că un milion de gali au fost luaţi prizonieri în timpul campaniilor lui Caesar.

Şuvoiul de sclavi ieftini care s-a scurs în Italia a sărăcit, în cele din urmă, clasa muncitoare romană, fapt care, la rândul său, a subminat temeliile democratice ale republicii.

După ce şi-a încheiat campania, Caesar a putut să declare întreaga regiune teritoriu roman. Chiar

dacă toate oştirile galilor care-i înfruntaseră pe romani fuseseră înfrânte, galii au hotărât să mai încerce o dată să-i alunge pe invadatori. O mare coaliţie de triburi care înainte fuseseră pacificate a pornit o răscoală, sub comanda lui Vercingetorix, căpetenia tribului arvernilor. Ca să-i înfometeze pe romani, galii au distrus toate proviziile pe care nu puteau să le ia cu ei sau să le apere, iar asediul capitalei galilor, Avaricum, care a urmat, a fost o încercare aproape la fel de grea pentru romanii de afară ca pentru galii dinăuntru. Timp de douăzeci şi şapte de zile cu ploi grele, romanii au încercat să asambleze turnurile de asediu pe roţi ca să intre în oraş, în vreme ce grupuri de gali încercau să le strice construcţiile. În cele din urmă, maşinăriile de asediu au fost gata, iar romanii au trecut peste ziduri. Cuceritorii au ucis toată suflarea din oraş. Caesar a relatat că nu rămăsese niciun supravieţuitor: „Nici bătrâni, nici femei, nici copii. Din toată populaţia – cam patruzeci de mii – numai opt sute, care au fugit din oraş la prima alarmă, au ajuns nevătămaţi la Vercingetorix”.

Vercingetorix rămăsese în libertate în timpul asediului oraşului Avaricum şi a câştigat câteva mici bătălii înainte să fie încolţit de Caesar în fortăreaţa Alesia. Din nou, romanii şi-au aşezat tabăra în cerc în jurul fortăreţei inamice şi au început să construiască maşinării de asediu. După ce romanii au respins o încercare de a sparge asediul, făcută de galii din afara perimetrului, Vercingetorix a renunţat. Şi-a pus viaţa în mâinile lui Caesar şi, cu toate că Caesar avea reputaţia că-şi ierta inamicii, de data aceasta nu s-a înduplecat. Vercingetorix a fost ţinut în închisoare câţiva ani, până în ziua festivă a procesiunii triumfale a lui Caesar, când a fost scos din închisoare şi purtat

pe străzile Romei, ca să-l vadă poporul, pentru a fi apoi sugrumat în mod ritual.

Sfârşitul

Dârzul şi incoruptibilul Marcus Porcius Cato, unul dintre ultimii senatori romani care mai credeau în republică, s-a opus cu tărie războiului lui Caesar. Avea convingerea că Caesar pornise războiul din motive false şi că el trebuie să fie dat pe mâna germanilor, ca să-l pedepsească. Mai existau la Roma bărbaţi puternici care erau împotriva lui Caesar, dar, în general, ceea ce-i mâna era faptul că ambiţia lui de a deveni dictator se ciocnea de propria lor ambiţie de a face acelaşi lucru.

Războiul nu numai că l-a acoperit pe Caesar de bogăţie şi glorie, dar l-a înzestrat cu o oştire enormă de veterani, pe care prada obţinută în Gallia a situat-o cu totul de partea sa. Chiar dacă nimeni din Roma nu-l putea împiedica să devină dictatorul republicii, tot a fost nevoie de câţiva ani de război civil până să fie convinşi cei care mai credeau că pot face ceva. Insă de-abia se liniştise Caesar ca să se bucure în tihnă de roadele victoriei, că a fost asasinat. Aghiotanţii lui s-au mai luptat între ei câţiva ani şi până la urmă ultimul rămas în picioare, Octavianus, nepotul lui Caesar, a moştenit mantia lui Caesar, sub titlul Augustus, iar Roma a devenit imperiu în toată puterea cuvântului.

Despre lipsa de pricepere la cifre a celor din vechime

Cât de demne de încredere sunt, de fapt, statisticile despre vechile atrocităţi? „Nu prea” – e răspunsul tradiţional. Unii istorici moderni resping din capul locului statisticile despre masacrele din vremuri străvechi, pur şi simplu pentru că nu s-au păstrat dovezi solide (presupunând că au existat vreodată). Ei

spun că aceste statistici au la bază aproximaţiile unor societăţi care nu se pricepeau la cifre şi erau în mare măsură neştiutoare de carte, neavând capacitatea modernă de a număra mulţimi de oameni şi de a ţine socoteli corecte. Cuceritorilor le plăcea să se împăuneze cu isprăvile lor, iar hoardele uriaşe ale armatei inamice sporeau ori de câte ori povestea era spusă din nou. Balanţa morţilor consemnată în aceste bătălii este suspect de dezechilibrată: mormanele imense de leşuri ale vrăjmaşilor costau partea învingătoare doar câteva zgârieturi. Civilizaţia dinaintea Iluminismului era destul de flexibilă în ceea ce privea precizia istorică, iar vechii istorici nu lăsau niciodată adevărul să umbrească o poveste savuroasă.

Istoricul Catherine Rubincam rezumă lucrurile astfel: „Istoricii din vremurile vechi nu erau ca istoricii moderni, mai ales în felul în care tratau numerele”.1

Din păcate, diferenţele nu sunt totdeauna atât de mari. Dacă parcurgeţi această carte, veţi vedea că lucrurile nu stau mult mai bine nici cu cifrele moderne. De exemplu, întâlnim frecvent estimări care vorbesc de 100 000 de soldaţi irakieni ucişi în Războiul din Golf, cu toate că americanii n-au găsit decât 577 de cadavre şi n-au înregistrat decât 800 de răniţi printre cei 37 000 de prizonieri pe care i-au capturat.2 Cât priveşte cel mai recent război din Irak, estimările referitoare la numărul oamenilor omorâţi în primii cinci ani de după invazia din 2003 variază de la 85 0003 de suflete la 1,2 milioane.4 Cine ia seama la acest evantai de estimări va fi mai indulgent când se pune problema dacă la Cannae au fost ucişi 25 000 sau 50 000 de romani.

Eu am o părere mai bună despre mărturiile istorice din Antichitate. Strămoşii noştri ştiau să

numere oi, vite şi bani; de ce am crede că erau mai nepricepuţi când aveau de numărat oameni? Oamenii din vechime ştiau destulă carte ca să lase în urma lor inscripţii detaliate, care alcătuiesc o mare parte din relicvele care ne-au parvenit din acele vremuri. De obicei, îi credem pe istoricii antici când oferă o cronologie a evenimentelor sau descriu bugetul unui regat, aşa că de ce am fi mai sceptici când numără cadavre?

Să punem asta pe o scară de la 1 la 10. Cei mai mulţi cercetători moderni presupun că gradul de încredere pe care îl prezintă numărătorile morţilor din Antichitate nu depăşeşte pe această scară valoarea 2 (cei din vechime au trântit acolo, pur şi simplu, un număr care li s-a părut impresionant), în vreme ce estimările moderne (care se bazează pe numărători meticuloase şi sunt coroborate cu înregistrările oficiale) obţin la capitolul încredere un scor de 9. Asta ar justifica, fără îndoială, ignorarea numerelor prezentate în istoriile vechi.

Totuşi, eu bănuiesc că veridicitatea numărătorilor din vechime este mai aproape de 4; numerele oferite sunt departe de a fi exacte, dar estimările au fost făcute de oameni care, cel puţin, ştiau cum să ţină registre de socoteli şi puteau număra la nivelul miilor fără să le iasă fum pe urechi. În ceea ce priveşte majoritatea estimărilor moderne, cred că veridicitatea lor se situează mai degrabă la 7; multe documente sunt dispersate şi sunt frecvente măsluirile pentru a astupa golurile. Prin urmare, nu putem face o distincţie netă între cele două. Dacă avem încredere în cifrele discutabile referitoare la numărul de morţi de la Hiroshima, din Rusia lui Stalin sau din Războiul din Coreea, atunci n-ar trebui să fim prea sceptici în privinţa celor legate de Alexandru

Macedon.

Regula mea generală este următoarea: atunci când cel puţin un istoric modern consideră credibil numărul de morţi consemnat într-o bătălie din Antichitate, nu voi respinge de la bun început acel număr. Nu trebuie să acceptăm orice număr pe care ni-l pun în faţă cei din vechime, dar simplul fapt că sună suspect nu e destul ca să te îndoieşti de cifra respectivă.

Pentru comparaţie, să vorbim despre Holocaust. În prezent, toată lumea ştie că Holocaustul a existat. Dacă avem vreo îndoială, e suficient să punem mâna pe telefon şi să sunăm pe cineva care a fost acolo. La un moment dat însă, nu va mai fi niciun martor ocular pe care să-l întrebăm despre Holocaust. Va trebui să ne bazăm pe dovezile din arhive. Dar poate că în anul 2037 o reducere a bugetului va determina închiderea uneia dintre cele mai importante arhive americane, iar documentele vor fi transportate într-un depozit şi se vor descompune. Apoi, un război de mari proporţii din Orientul Mijlociu va distruge arhivele din Israel care documentează Holocaustul, iar peste încă douăzeci de ani va veni la putere în Rusia un dictator antisemit, care va lichida arhivele din ţara sa. Toate acestea vor fi precedate de marele crah al calculatoarelor din 2022, care va şterge toate documentele transpuse cu migală în format digital.

În cele din urmă, dovezile vor fi atât de erodate, încât nu vom putea decât să ne bizuim pe afirmaţiile unui oarecare istoric că toţi oamenii aceia au fost omorâţi – cu alte cuvinte, vom avea exact aceeaşi problemă cu care ne confruntăm azi în cazul masacrelor din Antichitate. Scepticii din viitor se vor îndoi că Hitler ar fi putut să ucidă şase milioane de evrei cu arme atât de primitive: păi asta înseamnă mai

mulţi oameni decât au trăit în orice oraş de pe planetă la vremea aceea – cum am putea crede că au fost înghesuiţi cu toţii în jumătatea aia de duzină de lagăre mici? Imposibil! Şase milioane de evrei ar fi putut să riposteze şi să-i învingă pe nazişti cu mâinile goale…

Există tendinţa de a respinge multe aspecte incomode din istorie ca fiind doar din auzite, însă, dacă ne gândim mai bine, toată istoria e din auzite. Suntem datori faţă de victime să cântărim puţin lucrurile înainte de a le pune la îndoială.

Dinastia Xin

Numărul de morţi: 10 milioane Locul în clasament: 14 Tipul: dispută dinastică

Conflictul, în linii mari: dinastia Han (legitimă) vs. Wang Mang (uzurpatorul) us. Sprâncenele Roşii (răsculaţii)

Perioada: 9-24 d.Hr.

Locul: China

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Wang Mang Altă pacoste: prăbuşirea dinastiei chineze

Familiile fericite se aseamănă între ele

Contrar aşteptărilor, monarhiile tradiţionale tind să fie matriarhale. Să zicem că sunteţi împăratul. De vreme ce succesiunea e transmisă pe linie masculină, rudele de sânge ale tatălui dumneavoastră figurează, toate, în lista succesorilor, ceea ce le transformă în rivali. Aceste rude n-au niciun motiv să vă apere interesele. În intrigile de la palat, să nu vă bizuiţi pe fratele mai mic, căci el e următorul la rând ca succesor. Fratele tatălui e al treilea la rând. Dacă vi se întâmplă ceva, cu toţii ajung mai sus pe listă.

Pe de altă parte, femeile care au intrat prin căsătorie în familia imperială au o poziţie mai precară. Singura legătură a împărătesei cu curtea ar putea fi relaţia cu dumneavoastră. Dacă muriţi şi unchiul vă

succedă la tron, mama şi soţia dumneavoastră vor fi date deoparte. În cel mai bun caz, ele şi familiile lor vor fi trimise în exil; în cel mai rău caz, vor fi lichidate. Din acest motiv, familiile mamei şi soţiei dumneavoastră vă sunt aliaţi fireşti, care vă păzesc. Istoria împărăţiilor e plină de împărătese-mame puternice, care încearcă să păstreze puterea după ce le-au murit soţii. O cale de a reduce influenţa rudelor prin alianţă este să rămâi în cercul familiei şi să te căsătoreşti cu surori (procedura din Egipt) sau cu verişoare (procedura din Europa), însă chinezii aveau legi stricte împotriva incestului, care-l obligau pe împărat să ia în căsătorie pe cineva din altă linie de descendenţă.

(Partea care urmează n-o să vă placă. E o aglomerare derutantă de date vechi şi de nume chinezeşti[16], dar nu-i nevoie să le stocaţi în memoria de lungă durată. Nu trebuie decât să vă faceţi o imagine de ansamblu asupra evenimentelor.)

---

16 În continuare, voi oferi câteva explicaţii — poate prea amănunţite — despre numele împăraţilor chinezi.

Să începem cu începutul. În Orientul îndepărtat, numele de familie stă pe primul loc. Tatăl lui Wang Mang a fost Wang Wan. Fratele lui Mao Zedong a fost Mao Zetan.

De obicei, împăraţii îşi începeau viaţa cu un nume personal, ca Liu Xiu, adică Xiu din familia Liu. Mai târziu, când ajungeau împăraţi, li se spunea pur şi simplu „Împăratul“, sau cam aşa ceva. După ce mureau, istoricii le dădeau un nume oficial cu care erau cunoscuţi de posteritate, de pildă împăratul Guangwu. Adesea, numele oficial era descriptiv — în cazul de faţă, înseamnă „pe deplin marţial“. În toate cărţile de istorie pe care le-am văzut, aceste nume oficiale sunt preluate ca atare în limba engleză — Yuan, Cheng, Ai, Ping —, dar s-ar putea să vă fie mai uşor să reţineţi personajele dacă vă gândiţi la traducerea numelor lor — cel Primordial, cel Încununat de Succes, cel Vrednic de Plâns, cel Iubitor de Pace.

Dacă asta vă ajută, gândiţi-vă la istoria europeană, unde monarhi precum Ludovic XIV şi Elisabeta I au fost supranumiţi Regele-Soare şi Regina-Fecioară.

La puţin timp după moartea Primului Împărat (vezi „Qin Shi Huang Di”), în China a izbucnit un război civil, în urma căruia întreaga putere a trecut în mâinile unei noi dinastii – dinastia Han. Vreme de aproape două secole, o Chină reunificată şi-a văzut netulburată de drum sub dinastia Han. În anul 33 î.Hr., când împăratul Yuan (în traducere, „Împăratul Primordial”) a murit, fiul său, împăratul Cheng (în traducere, „Împăratul cel Încununat de Succes”), a urcat pe tron şi a cârmuit în linişte în următorii douăzeci şi şase de ani. Cheng şi-a ales curtenii din familia mamei sale, Wang. De pildă, comanda oştirii a primit-o mai întâi fratele împărătesei, Wang Feng, în anul 33 î.Hr, apoi Wang Yin (22 î.Hr.), Wang Shang (15 î.Hr.), Wang Gen (12 î.Hr.) şi, în cele din urmă, Wang Mang, nepotul împărătesei, în anul 8 î.Hr. Nu era nimic neobişnuit în asta, dar, în anul 7 î.Hr., când împăratul Cheng a murit fără să aibă un fiu în viaţă, influenţa familiei Wang a încetat brusc.

Tronul a trecut la nepotul în vârstă de douăzeci de ani al lui Cheng, fiul bolnăvicios al fratelui său vitreg, el devenind noul împărat Ai (în traducere, „Împăratul cel Vrednic de Plâns”). Cheng fusese fiul soţiei din familia Wang a împăratului Yuan, pe când Ai avea o altă descendenţă: bunicul său Yuan avusese o relaţie cu o altă femeie, prinţesa Fu, care, acum, a început să-şi ridice propria familie în funcţii importante din împărăţie. Împăratul Ai era însă homosexual şi a murit, în anul 1 î.Hr., fără urmaşi. Comandantul în vârstă de douăzeci şi doi de ani al oştirii, şi probabil iubitul lui Ai, Dong Xian, nu s-a mişcat destul de repede în goana după putere care a urmat, aşa că a fost îndepărtat şi împins la sinucidere de împărăteasa-mamă Wang, revenită pe scenă.

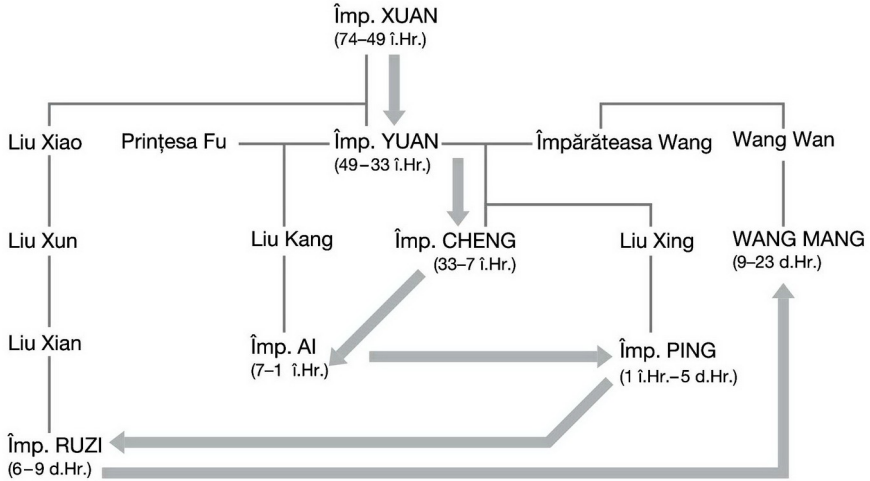

Notă: Anii indică perioada de domnie.

Familia Wang s-a apucat să-i elimine pe toţi cei din familia Dong pe care-i pusese în funcţii Dong Xian, precum şi pe toţi cei din familia Fu pe care-i adusese la putere prinţesa Fu.1

Tronul a ajuns apoi la un văr în vârstă de nouă ani, împăratul Ping (în traducere, „Împăratul cel Iubitor de Pace”), iar împărăteasa-mamă Wang l-a numit regent pe fiul fratelui ei, Wang Mang. Dacă aruncaţi o privire puţin mai sus, veţi vedea că Wang Mang fusese comandantul oştirii în ultimul an al domniei împăratului Cheng. Cei din familia Wang au revendicat toate funcţiile pe care le pierduseră cu şase ani înainte. Pentru a-şi consolida puterea, regentul Wang Mang şi-a căsătorit fiica cu împăratul-copil.

Wang Yu, fiul lui Wang Mang, s-a temut că aceste manevre se vor întoarce până la urmă împotriva lui, iar împăratul Ping va elimina familia Wang după ce o să ajungă destul de mare ca să unelteasca şi să-şi urmărească propriile planuri. Ca să preîntâmpine o astfel de eventualitate, Wang Yu a conspirat cu clanul matern al împăratului, familia Wei, ca să-şi alunge

tatăl atât din poziţia de regent, cât şi din lumea celor vii. Când Wang Mang a descoperit urzeala, i-a poruncit fiului său să se sinucidă şi i-a eliminat pe toţi cei din familia Wei, în afară de mama împăratului. Împăratul, acum în vârstă de treisprezece ani, i-a purtat pică lui Wang Mang pentru că i-a omorât toţi unchii şi verii, dar a murit înainte să se poată răzbuna. Toată lumea a bănuit că Wang Mang l-a otrăvit. Asta se petrecea în anul 6 d.Hr.2

Foarte bine! Acum, fiţi atenţi.

Dinastia cea nouă

Să recapitulăm povestea de până acum: dinastia Han a unificat China şi a menţinut stabilitatea vreme de două sute de ani. Apoi, au apărut probleme legate de succesiunea la tron. Wang Mang, fostul comandant al oştirii şi nepotul împărătesei-mamă, era regentul Chinei, dar tânărul împărat de care trebuia să se îngrijească tocmai murise din pricini misterioase. Fireşte, copilul de treisprezece ani nu lăsase niciun moştenitor. De fapt, nu era în viaţă niciun urmaş de sex masculin al vreunuia dintre cei patru împăraţi precedenţi, până la împăratul Yuan (cu care am început această poveste), aşa că Wang Mang a mers cu o generaţie înapoi şi i-a cercetat pe urmaşii împăratului de mai înainte. L-a ales drept împărat pe cel mai tânăr pe care l-a putut găsi, un prinţ în vârstă de un an, Ruzi (în traducere, „Pruncul”). Desigur, Wang Mang rămânea regent până ce noul prinţ urma să ajungă la maturitate, lucru puţin probabil în mâinile acestor oameni.

În anul 9 d.Hr., Wang Mang s-a săturat să aştepte momentul când împăratul-copil va ajunge destul de mare ca să merite să-l omoare, aşa că l-a expediat pe Ruzi într-o pensionare anticipată. (Nu e un eufemism. Ruzi a mai trăit şaisprezece ani tihnit, pe o moşie.)

Wang Mang s-a declarat primul împărat dintr-o nouă dinastie, Xin (dinastia „cea nouă”).

Oricât de brutal ar suna această poveste, anii în care cei din dinastia Han şi-au săpat groapa unul altuia au provocat moartea a cel mult o sută de oameni, ceea ce, în sine, nu merită un loc pe lista mea. Problema este că aceste evenimente au abătut atenţia familiei împărăteşti de la treburile împărăţiei şi au subminat legitimitatea curţii. ln şaisprezece ani, China a avut parte de trei împăraţi-copil şi era acum în mâinile unui uzurpator.

Wang Mang a fost un fundamentalist confucianist atât de dur, încât şi-a executat trei fii, un nepot de frate şi un nepot de fiu deoarece încălcaseră diferite legi3; el şi-a petrecut o parte exagerat de mare din domnie încercând să reînvie ritualuri şi reguli strămoşeşti care se pierduseră. A susţinut chiar că descoperise un manuscris pierdut al lui Confucius, care venea în sprijinul tuturor reformelor sale.

Fiind tradiţionalist, a revenit la formele mai vechi ale banilor, folosite în vremea lui Confucius. Pentru prima oară după sute de ani, cazmalele, cuţitele[17] şi scoicile au revenit în circulaţie, adăugându-se monedelor. Până la urmă, Wang Mang a ajuns să scoată atâtea feluri de bani, că nimeni nu se putea obişnui cu ei destul de mult ca să-şi dea seama de cei falşi, aşa încât oamenii şi-au pierdut complet încrederea în banii aflaţi în circulaţie. Economia s-a împotmolit.

Fiind el însuşi un uzurpator, Wang Mang ştia prea bine că împăraţii nu trebuie să se încreadă în miniştri, aşa că-şi ţinea subordonaţii strâns în frâu.

---

17 Nu e vorba literalmente de cazmale şi cuţite. Banii chinezeşti vechi aveau forma unor lame de cazma şi de cuţit înainte să se ajungă la monedele moderne în formă de disc.

Pentru că refuza să lase în seama altora multe sarcini importante, dar plictisitoare, treaba nu era niciodată dusă la bun sfârşit. Wang a încercat, bunăoară, să restructureze grila de salarizare a serviciilor civile, dar s-a încâlcit aşa de tare în amănunte, încât funcţionarii civili n-au fost plătiţi ani în şir. Fireşte, ei au recurs la alte surse de venit, cele mai multe dintre ele ilegale.

Asemenea multor idealişti din istorie, Wang voia să readucă frumoasele zile de demult, când (îşi închipuia el) familiile mari de cetăţeni liberi care se ocupau de micile lor ferme alcătuiau coloana vertebrală a societăţii. În acest scop, Wang a încercat să împartă marile moşii ale nobilimii. A stabilit întinderea maximă a pământului pe care-l putea deţine o familie, iar surplusul l-a împărţit vecinilor. Nu şi-a câştigat, prin asta, niciun prieten.

Mandatul Ceresc

Filosofia politică tradiţională din China punea un mare accent pe Mandatul Ceresc. Conform acestei teorii, Cerul dăruieşte pace şi prosperitate împăratului cel drept, dar, când cârmuitorul *nu* are parte de pace şi prosperitate, e limpede că Cerul îl socoteşte demn de dispreţ. E întru totul acceptabil – ba chiar o datorie sacră – să-l răstorni pe împăratul care nu-i în graţiile Cerului. Cerul şi-a arătat curând nemulţumirea faţă de Wang Mang.

Fluviul Galben (sau Huang He) este, cu siguranţă, cel mai ucigător element geografic cunoscut de om. Mijloc de comerţ şi de irigaţie, fluviul ţine China în viaţă, dar, de mult prea multe ori, râul, obstruat de mâl, se împotmoleşte şi se revarsă peste maluri, croindu-şi câte un nou făgaş spre mare, peste câmpia alăturată şi peste nefericitele oraşe şi sate care i se nimeresc în cale. Câteva dintre inundaţiile

provocate de Fluviul Galben se disting prin faptul că sunt singurele catastrofe naturale din istorie care au omorât peste un milion de oameni. Dacă includem foametea şi bolile care au urmat, inundaţia din anii 1332 – 1333 a ucis 7 milioane de suflete; cea din 1887 a ucis între 900 000 şi 2 milioane de oameni; cea din 1931 a ucis între 1 şi 4 milioane.4

Cârmuirea ţării fiind afectată de intrigile de palat, inginerii civili au rămas în urmă cu refacerea sistemelor de irigaţie, care erau vitale pentru chinezi, printre ele numărându-se şi digurile care ţineau Fluviul Galben între malurile sale. În anul 4 d.Hr., Fluviul Galben a ieşit din matcă, pricinuind inundaţii şi foamete. În anul 11, a ieşit iar.5

Dinastia Xin a lui Wang Mang poate că ar fi supravieţuit dacă n-ar fi fost aceste calamităţi. Când mânia divină a prins să se manifeste, a început să circule profeţia că va reveni la putere dinastia Han. Curând, şi-au făcut apariţia societăţi secrete.

Răscoala Sprâncenelor Roşii

În anul 17 d.Hr., un nou grup de răsculaţi a apărut în provinciile de coastă din zona de vărsare a Fluviului Galben, care fuseseră cel mai greu lovite de inundaţii. Răsculaţii, care duceau o viaţă de tâlhari şi erau numiţi „Sprâncenele Roşii” din cauza dârelor de vopsea roşie pe care şi le desenau pe frunte, au zdrobit toate trupele trimise de dinastia Xin. În cele din urmă, Wang Mang a trimis împotriva lor o forţă uriaşă, care a obţinut câteva victorii, aplicând celor care simpatizau cu răsculaţii numeroase pedepse, până ce Sprâncenele Roşii au distrus oştirea Xin la Chengchang, în anul 23 d.Hr. Sprâncenele Roşii l-au dibuit pe Liu Penzi, un membru în vârstă de paisprezece ani al clanului Liu (familia cârmuitoare a dinastiei Han), pe care l-au proclamat împărat.6

Între timp, câteva grupuri mai mici de răsculaţi din centrul Chinei, dintre Fluviul Galben şi Yangzi, au căzut în mrejele altei ramuri a familiei Liu şi s-au reunit formând aşa-numita oştire Lülin, sau „Pădurea Verde”, după munţii care le-au fost primul refugiu (*lü lin* înseamnă „pădure verde”). Şeful Pădurii Verzi era Liu Yan, un descendent de generaţia a şasea dintr-un împărat Han, dar acesta – ironia sorţii – s-a dovedit mult prea competent şi charismatic pentru a-şi păstra susţinătorii. Ceilalţi conducători ai Pădurii Verzi preferau un om de paie, pe care să-l poată manipula, aşa că au uneltit şi complotat, proclamându-l împărat pe Liu Xuan, vărul de gradul al treilea al lui Liu Yan.7

Wang Mang a trimis o altă oştire uriaşă – despre care se spune că avea 500 000 de oameni, deşi probabil că nu avea atâţia – să zdrobească trupele Pădurii Verzi, despre care se spune că aveau mai puţin de 10 000 de oameni, deşi, probabil, nici asta nu e adevărat. În luna iunie a anului 23 d.Hr., în vreme ce oştirea Xin asedia o garnizoană a Pădurii Verzi din oraşul Kunyang, Liu Xiu, fratele mai mic al fostului conducător Liu Yan, a adunat alţi răsculaţi din provincii şi s-a dus să-i alunge pe asediatori. Comandantul Xin a subestimat forţa răsculaţilor care se apropiau şi a trimis, arogant, o unitate mică, să-i mături din cale. Când răsculaţii Pădurii Verzi au învins această unitate, oştenii Xin au fugit înapoi, la grosul oştirii, răspândind panică şi pesimism. Apoi, trupele Pădurii Verzi din Kunyang au ieşit la atac, în vreme ce răsculaţii din afara oraşului şi-au continuat înaintarea victorioasă. O furtună iscată din senin şi o inundaţie au sporit deruta; oştirea Xin a fugit, fiind măcelărită în vreme ce se retrăgea.8

După ce pierduse într-un singur an două mari oştiri, Wang Mang era condamnat. În cursa de a

ajunge în capitala Changʒan (în zilele noastre, Xian), oştirea Pădurii Verzi a întrecut Sprâncenele Roşii, astfel încât candidatul ei, Liu Xuan, a devenit conducătorul dinastiei Han restaurate. Changʒan a căzut după o apărare îndârjită; s-au dus lupte pentru fiecare casă. La urmă, palatului i s-a dat foc, iar Wang Mang a fost decapitat şi tăiat în bucăţi, aşa încât toată lumea să-şi poată lua o amintire.9

Noua dinastie Han

Înainte ca Liu Xuan să se obişnuiască cu privilegiile vieţii de împărat, conspiraţiile au început să se ţească în jurul său. Ruzi, fostul împărat-prunc, a fost ademenit, din locul său retras, de doi nobili de rang inferior, dar încercarea lor de a pune mâna pe putere a eşuat. Au fost executaţi cu toţii.

Ca să nu rişte nimic, Xuan a găsit la iuţeală un pretext ca să-l poată executa şi pe fostul său rival, Liu Yan.

Apoi, câteva căpetenii militare au plănuit să-l răpească pe Xuan. Şi ei au fost daţi de gol şi cei mai mulţi dintre ei au fost executaţi, dar unul dintre supravieţuitori a izbutit să-l alunge pe Xuan din Changʒan. Xuan s-a regrupat împreună cu căpeteniile militare credincioase lui şi a recucerit oraşul. Nici nu ajunsese bine Xuan înapoi pe tron, că au venit Sprâncenele Roşii, au cucerit la rândul lor capitala şi l-au urcat pe tron pe împăratul ales de ei, Liu Penzi. Sprâncenele Roşii l-au prins pe împăratul Liu Xuan, dar, ca să nu stârnească resentimente, n-au făcut altceva decât să-l coboare în rang şi să-l trimită să se ocupe de creşterea cailor. Totuşi, curând oamenii au început să vorbească melancolic de zilele în care la conducere era Xuan, aşa că acesta a fost aruncat într-o temniţă şi sugrumat.10

Liu Xiu, fratele lui Liu Yan, era departe, luptând

la hotar. Liu Xiu era cunoscut pentru prudenţa sa şi se ţinea deoparte de când Liu Yan fusese executat pentru vini închipuite, cu doi ani înainte, dar, când

Xuan a dispărut de pe scenă, s-a autoproclamat împărat (25 d.Hr.) şi a pornit cu oştirea sa împotriva Sprâncenelor Roşii. A fost o campanie grea, dar Liu Xiu a învins şi a cucerit Changzan în anul 27 d.Hr. A urmărit Sprâncenele Roşii care se retrăgeau şi, în cele din urmă, le-a încolţit, copleşindu-le numeric. Sătul de toate omorurile, Liu Xiu a oprit atacul şi a oferit termeni de predare generoşi: o amnistie generală, un domeniu bogat pentru fostul împărat Liu Penzi şi nicio execuţie în masă. Inamicii au acceptat.

Dinastia Han, restaurată de Liu Xiu, avea să dăinuiască încă două secole. El a rămas pentru posteritate împăratul Guangwu, însemnând, în traducere, „împăratul pe deplin marţial”.

Scăderea bruscă a populaţiei

În ciuda unor întreruperi temporare, China a existat ca entitate politică mai mult timp decât orice ţară de pe Pământ, iar slujbaşii civili ai Imperiului Chinez au ţinut registre amănunţite timp de secole întregi. Multe s-au pierdut în incendii, inundaţii, războaie ori au fost roase de şoareci, dar unele fragmente, copii şi conspecte au supravieţuit. Printre ele, se numără înregistrări sporadice ale recensămintelor din câteva dinastii. În mod surprinzător, documentele legate de recensământul chinezesc din anul 2 d.Hr. sunt, în mare parte, intacte, dându-ne cele mai vechi cifre fiabile despre populaţie din orice societate din istorie. Fără îndoială, există unele discrepanţe între informaţii, însă cei mai mulţi specialişti acceptă faptul că în anul 2 d.Hr. populaţia Chinei era în jur de 57 671 400 de oameni.

După aceasta, recensămintele arată că ţara se

confrunta cu mari probleme. Populaţia înregistrată a scăzut la doar 21 de milioane în anul 57 d.Hr., a crescut până la 34 de milioane în anul 75, apoi a urcat la 43 de milioane în anul 88. Ştiu că sunt o mulţime de numere pe care le-am pus dintr-odată în faţa cititorului neavertizat, dar esenţa este că, după cum se pare, într-o jumătate de veac de război, inundaţii şi foamete, China a pierdut aproape 37 de milioane de oameni, iar aproape de sfârşitul secolului mai lipseau de la socoteală aproape 13 milioane. Oricât de rău ar arăta asta, probabil că mulţi dintre cei 37 de milioane de oameni erau vii, dar se ascundeau de perceptori. Scăderea neverosimilă a populaţiei consemnată la recensământul din anul 57 nu indică, probabil, doar numărul morţilor, ci şi incapacitatea autorităţilor de a găsi toate persoanele din China după o perioadă de mari tulburări.

Chiar şi aşa, cei mai mulţi dintre specialişti cred că a existat într-adevăr o scădere puternică a populaţiei, de ordinul milioanelor. În funcţie de autorul pe care-l citim, declinul real al populaţiei chineze din primul secol al erei noastre ar putea fi între 8 şi 43 de milioane. Am scormonit mult şi am dat peste tot felul de estimări. Am ales, în chip de compromis rezonabil, cifra de 10 milioane, care se află undeva sub media estimărilor.11

Războaiele dintre romani si iudei

Numărul de morţi: 350 000 Locul în clasament: 94

Tipul: insurecţie religioasă, revoltă anticolonială Conflictul, în linii mari: evrei vs. romani Perioada: 66-74 şi 132-135 d.Hr.

Locul: Palestina

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: romanii Altă pacoste: răscoală împotriva Romei

Prima revoltă a evreilor (66-74 d.Hr.)

După cuceririle lui Alexandru Macedon, grecii s-au aşezat în tot Orientul Mijlociu, unde formau, de obicei, o clasă superioară străină, care nu era privită cu ochi buni de băştinaşi. În Caesarea, principalul oraş al Palestinei romane, grecii şi evreii se jigneau reciproc tot timpul, dar uneori şicanările ajungeau la revolte în toată puterea cuvântului. După o serie de manifestări violente, guvernatorul roman a cerut comunităţii evreieşti să plătească toate pagubele. Evreii însă au susţinut că grecii au fost cei care începuseră, tăind nişte păsări pe treptele unei sinagogi, aşa că nu s-au conformat. Nicio problemă; guvernatorul roman a luat pur şi simplu banii din tezaurul Templului din Ierusalim.

Evreii din toată ţara s-au răsculat, înfuriaţi de blasfemie. Naţionaliştii radicali – zeloţii – au alungat cu uşurinţă mica garnizoană romană în Siria. În extazul victoriei, părea că Dumnezeu readusese neamul evreiesc la fala sa de dinainte, până ce împăratul Nero a trimis o întreagă oştire, sub comanda lui Vespasian, să pună capăt răscoalei. Legiunile romane i-au nimicit metodic pe răsculaţii din Galileea, prin asedii, masacre şi manevre politice, iar apoi au prins Ierusalimul ca într-un cleşte.

Războiul a fost întrerupt în anul 68, când generalii romani, care se săturaseră până peste cap de bufoneriile lui Nero, l-au dat jos de pe tron; unul după altul, fiecare general roman din imperiu şi-a dus legiunile la Roma ca să revendice tronul. Dintre cei patru împăraţi proclamaţi în acest an şi jumătate de haos, ultimul a fost Vespasian, care a rămas şi cel mai mult timp pe tron.

Împăratul Vespasian a lăsat răscoala evreilor în grija fiului său, Titus, care a încercuit Ierusalimul.

Maşinăriile de asediu erau dificil de construit în Palestina, deoarece copacii erau greu de găsit şi firavi, dar obstinaţia tipic romană a ţinut Ierusalimul blocat vreme de doi ani, ducându-i pe apărători în pragul morţii prin înfometare. În fiecare zi, romanii prindeau zeloţi care căutau cu disperare de-ale gurii în afara zidurilor şi-i răstigneau în văzul asediaţilor. Când Ierusalimul a căzut, în cele din urmă, în anul 70, romanii au masacrat populaţia şi au prefăcut Templul într-o ruină. Menora, sfeşnicul de aur cu şapte braţe, înalt de un metru şi jumătate, care împodobise Templul, a fost cărat la Roma şi purtat în triumf prin oraş, ca să-l vadă lumea.

Cea mai mare parte a zidurilor oraşului au fost demolate, însă Titus a ordonat să se păstreze o bucată scurtă, dar impresionantă, din zidul care înconjura Templul, ca lecţie pentru viitorii răsculaţi că nici măcar zidurile cele mai groase nu pot să ţină piept oştirii romane. Acest fragment de zid (numit acum Zidul Apusean sau Zidul Plângerii) este locul cel mai sfânt al iudaismului, ceea ce dovedeşte că lecţia *reală* pentru viitoarele răscoale este fie că (a) credinţa poate cu adevărat să ţină piept oştirii romane, fie că (b) dacă te apuci să demolezi un loc sfânt, măcar termină naibii treaba.[18]

Ultimii 960 de zeloţi s-au retras în fortăreaţa Masada, aflată pe munte. Apărătorii au privit neajutoraţi cum romanii se apucă să construiască cu migală o rampă uriaşă pe munte, ca să-şi ducă până sus maşinăriile de asediu. Ştiind că sunt sortiţi pieirii, zeloţii prinşi în capcană au tras la sorţi. Cei care au pierdut i-au omorât pe cei care au câştigat, şi apoi au

---

18 Cealaltă parte a acestui zid este al treilea loc sfânt al islamului, aşa că, probabil, vor fi lupte pentru el atâta vreme cât vor fi oameni pe Pământ.

tras iarăşi la sorţi. Cei care au pierdut i-au omorât pe cei care au câştigat, şi tot aşa, până ce n-a mai rămas în viaţă decât un zelot care să săvârşească păcatul de neiertat al sinuciderii.

Revolta lui Bar Kohba (132-135 d.Hr.)

Distrugerea provocată de prima răscoală a afectat în principal Ierusalimul, o mare parte din Palestina fiind cruţată de ravagii. Pacea şi prosperitatea au revenit încetul cu încetul.1 Apoi, romanii au încercat să integreze provincia în creuzetul mai vast al culturii mediteraneene. În jurul anului 132, împăratul Hadrian a interzis mutilarea genitală în întregul imperiu; am fi tentaţi să spunem că ideea nu era deloc rea, până ce ne aducem aminte că iudaismul cere circumcizia. Hadrian şi-a revizuit curând ordinul, făcând excepţie pentru evrei. Din nefericire, Hadrian s-a hotărât tot acum să înceapă reconstruirea Ierusalimului, pentru a-l transforma într-un oraş roman modern, cu un templu închinat lui Iupiter acolo unde se înălţase templul lui Iahve.

Evreii nu puteau să accepte aşa ceva şi s-au răsculat, fiind conduşi de Simon ben Kosiba, care şi-a câştigat supranumele mesianic Bar Kohba, „Fiul Stelei”.2 Insurgenţii erau mai redutabili în afara oraşelor, unde şi-au construit fortăreţe legate între ele prin tuneluri ascunse. Romanii au trimis trei legiuni ca să înăbuşe răscoala. A fost o campanie grea, iar una dintre legiuni a dispărut după asta din cărţile de istorie, probabil spulberată de răsculaţi. Se spune că războiul a distrus 50 de fortăreţe şi 985 de sate. A fost atât de distrugător, încât nu cunoaştem întreaga poveste şi nu dispunem de prea multe relicve, în afara câtorva peşteri descoperite în dealurile din apropierea Mării Moarte. Aceste peşteri i-au găzduit pe ultimii dintre răsculaţi, iar arheologii le-au numit după cele

mai deosebite lucruri aflate în ele: printre altele, Peştera Pergamentelor, Peştera Săgeţilor, Peştera Scrisorilor (printre care unele scrise de Bar Kohba) şi Peştera Ororilor (patruzeci de schelete aparţinând mai multor familii moarte de foame).

Când luptele s-au sfârşit, cei mai mulţi evrei din Palestina fuseseră ucişi, exilaţi sau luaţi în sclavie, romanii asigurându-se de această dată că nu va mai exista nicio revoltă. Romanii au depopulat o mare parte din teritoriu şi l-au repopulat cu neamuri mai cooperante. Evreii au fost exilaţi din Palestina şi astfel a început Diaspora, împrăştierea evreilor în lumea largă.

Numărul de morţi

Istoricii din vechime susţin că în aceste revolte şi în altele au fost ucişi 2 milioane de evrei. Istoricul evreu Josephus Flavius, care a participat la prima răscoală, a relatat că în timpul asedierii Ierusalimului au fost omorâţi 1 197 000 de evrei, pe când Tacitus a estimat că numărul de morţi a fost undeva la jumătate: 600 000.3 Dio Cassius4 a raportat un număr total de 580 000 de evrei ucişi în luptă în cea de-a doua răscoală. De asemenea, istoricii antici spun că în timpul răscoalelor minorităţilor evreieşti din Cirene şi Cipru (pe care nu le-am inclus aici) au murit 220 000, respectiv 240 000 de oameni.5 Nu ai cum să dai crezare acestor cifre; de altfel, se spune adesea că aceste afirmaţii exemplifică perfect de ce nu ne putem încrede în cifrele avansate de istoricii din Antichitate.

Ca să fim realişti, probabil că în fiecare dintre răscoale a murit între o cincime şi jumătate din locuitorii Palestinei, dar acesta tot nu este un răspuns complet, deoarece nimeni nu ştie câţi oameni trăiau acolo. Estimările privind populaţia Palestinei în perioada dinaintea răscoalelor variază între o

jumătate de milion şi 6 milioane de oameni. Istoricii religiei tind să prefere numerele mari, bazate pe surse scrise, cum sunt lucrările lui Josephus; arheologii preferă numerele mici, bazate pe utilizarea pământului şi densitatea populaţiei.6 În orice caz, o estimare rezonabilă ar fi în jurul a 350 000 de morţi cu totul, ceea ce ar însemna o treime dacă populaţia fusese de 1 milion, jumătate dacă fusese de 700 000 sau o pătrime dacă fusese de 1,4 milioane. Orice s-ar zice, e greu să credem că vechea populaţie din zonă s-ar fi putut apropia de 2 milioane, care era numărul locuitorilor în momentul dobândirii independenţei, în 1948.

Perioada celor Trei Regate

Numărul de morţi: 34 de milioane daţi dispăruţi Locul în clasament: 25 Tipul: dezintegrare statală

Conflictul, în linii mari, şi principalele state participante: Wu vs. Wei vs. Shu Perioada: 189-280 d.Hr.

Locul: China

Alte state participante: Han (înainte), Jin (după)

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: eunucii, Cao Cao Altă pacoste: prăbuşirea dinastiei chineze

Împărăţia, mult timp scindată, trebuie să se unească; mult timp unită, trebuie să se scindeze. Aşa a fost dintotdeauna…

(Primele rânduri din *Cronica celor trei regate*)

Povestea într-o sută de cuvinte sau mai puţine

Întrucât dinastia Han devenea din ce în ce mai coruptă, au izbucnit răscoale ţărăneşti şi s-a dezlănţuit haosul. Căpeteniile războinice şi-au împărţit imperiul între ele. Din acest tumult s-au ivit, treptat, trei regate:

regatul Wei, condus de vicleanul Cao Cao (se pronunţă „ţhao ţhao”); regatul Wu, condus de

ambiţiosul Sun Quan (se pronunţă, aproximativ, „sun chüen”); regatul Shu, condus de virtuosul Liu Bei (se pronunţă „liu pei”).

În secolul următor, cele trei regate s-au războit între ele, formând alianţe schimbătoare. Eroi s-au ridicat şi s-au prăbuşit. În cele din urmă, China a fost reunificată.

R3Ka

Perioada celor Trei Regate are un loc special în cultura chineză, fiind un fel de combinaţie între războiul troian, Vestul Sălbatic şi castelul Camelot. A fost o perioadă convenabil de misterioasă, în care putea fi a. Trimitere la jocul video „*Rage of 3 Kingdoms*” („Ciocnirea celor 3 regate”) (n.t.).

plasată orice poveste, fără prea multe explicaţii. A fost o epocă violentă, haotică, în care oamenii îşi puteau făuri destinul, în care tăria morală a unei persoane era pusă la încercare în creuzetul războiului, în care aventura şi primejdia te pândeau la fiecare pas. În cele din urmă, în secolul al XIV-lea, în timpul dinastiei Ming, Luo Guanzhong a pus laolaltă toate poveştile în *Cronica celor trei regate*, unul dintre cele trei[19] romane de vârf din literatura chineză.

În cultura chineză, un nume din Perioada celor Trei Regate trezeşte mai degrabă amintirea unui personaj de roman decât pe cea a unui personaj istoric real. Cao Cao este un ticălos care unelteşte. Fraţii Zhang, căpeteniile Turbanelor Galbene, sunt vrăjitori şi şarlatani. Sun Shangxiang, sora lui Sun Quan, este arhetipul prinţeselor băieţoase surprinzător de pricepute la artele marţiale. Guan Yu, camaradul şi fratele de sânge al lui Liu Bei, a fost ridicat după moarte la rangul de zeu al războiului în

19 Chinezilor le plac clasamentele exacte. Vom vedea această tendinţă de mai multe ori pe parcursul cărţii de faţă.

China, aşa încât e uşor de dedus că în *Cronică* i se atribuie nişte fapte de arme extraordinare.1

Aşa cum se întâmplă în majoritatea romanelor istorice, eroii şi eroinele *Cronicii* interacţionează într-un mod mult mai direct decât au făcut-o, probabil, persoanele reale, au prieteni din belşug şi o mulţime de drame amoroase şi vendete personale care să ducă povestea mai departe. Pot fi împărţiţi destul de uşor în personaje pozitive şi negative, ceea ce de obicei nu-i cazul cu oamenii în carne şi oase. Povestea nu şi-a pierdut niciodată popularitatea; filmul *Red Cliff* (*Faleza roşie*), regizat de John Woo în 2007 şi bazat pe evenimentele din Perioada celor Trei Regate, este pelicula cu cele mai mari încasări din toate timpurile în China.2

Să ne întoarcem acum privirea spre trecut şi să vedem cum s-au desfăşurat lucrurile în acea perioadă haotică.

Începutul: răscoala Turbanelor Galbene (184-188 d.Hr.)

Fiindcă rudele prin alianţă ale împăraţilor aveau prea multă influenţă, perioada timpurie a dinastiei Han s-a încheiat cu venirea la putere a lui Wang Mang (vezi „Dinastia Xin”), aşa că Liu Xiu (împăratul Guangwu) a încercat ceva diferit când a restabilit dinastia Han. De această dată, împăratul s-a înconjurat de eunuci, cărora li se retezaseră (literalmente) orice legături familiale şi despre care se presupunea că-i vor fi credincioşi doar împăratului. Din păcate, în practică, eunucii s-au dovedit a fi şi mai egoişti decât neamurile prin alianţă, căci ei voiau să se bucure de puterea lor *acum*, neavând odrasle cărora să le lase ceva. În timpul domniei împăratului Ling (156 – 189 d.Hr.), o clică de eunuci de la curte, „cei zece slujitori oficiali”, au controlat treburile

statului şi au jefuit împărăţia pentru propria înavuţire.

În acea vreme, China era cuprinsă de o epidemie ucigaşă, până ce câţiva tămăduitori daoişti itineranţi, Zhang Jiao şi fraţii săi, au găsit leacul. Având în vedere stadiul medicinei la acea vreme, probabil că, dacă leacul lor a dat rezultate, atunci boala era închipuită ori era ceva care, de obicei, trecea de la sine. Poate că leacul lor era un placebo sau doar un zvon. Există chiar o mică şansă să fi fost vorba de cunoştinţe populare ezoterice, care, în timp, s-au pierdut. În orice caz, în vreme ce fraţii călătoreau prin împărăţie îngrijind bolnavii, în jurul lor s-au strâns numeroşi adepţi recunoscători. Tămăduitorii îi ascultau pe oameni, care vorbeau despre suferinţele şi nedreptăţile la care erau supuşi, şi le ofereau speranţă. Cu vremea, au devenit capii unei mari societăţi secrete a oamenilor de rând nemulţumiţi. Această societate avea anumite parole şi ritualuri, şi fiecare membru recruta alţi membri, dintre prietenii şi vecinii de încredere.

În cele din urmă, fraţii Zhang s-au ridicat împotriva puterii tiranice a eunucilor de la curte. Ca să se identifice în bătălie, rebelii purtau baticuri galbene (traducerea tradiţională, dar derutantă, este „Turbanele Galbene”). La început, au avut un succes enorm, învingând cel puţin trei mari oştiri trimise împotriva lor.

În urma succesului Turbanelor Galbene, au izbucnit şi alte revolte. Răscoala celor Cinci Măsuri de Orez (numită după taxa cerută pentru iniţierea noilor membri ai societăţii) a dus la înfiinţarea unui imperiu teocratic în Sichuan, în anul 184. Cu toate că acest imperiu a fost distrus destul de repede, mişcarea s-a transformat până la urmă în Calea Maeştrilor Celeşti, un cult daoist care, pe parcursul istoriei chineze, n-a

avut întotdeauna o faimă bună.

În răstimp de un an însă, răscoala principală a Turbanelor Galbene a fost înfrântă, iar o jumătate de milion de chinezi au fost ucişi, printre care se numărau şi fraţii Zhang.3 Au mai rămas grupuri independente şi, de câte ori părea că ultimul dintre ele a fost zdrobit, izbucnea o altă revoltă, în altă parte. Toate acestea s-au sfârşit când ultimii 300 000 de rebeli (cu familiile lor cu tot, se pare că erau un milion de oameni) s-au predat căpeteniei militare Cao Cao a dinastiei Han, care a transformat această forţă armată într-o unitate specială aflată sub comanda sa.

Sfârşitul lumii

În anul 189, împăratul Ling a murit fără să lase un moştenitor direct, însă văduva lui Ling, împărăteasa regentă, şi fratele ei, He Jin, comandantul oştirii, au urcat pe tron una dintre rudele lui Ling, care a devenit împăratul Shao. „Cei zece slujitori oficiali” s-au împotrivit noului împărat, aşa că Shao l-a chemat pe He Jin cu oştirea în capitala Luoyang, aflată în câmpia Fluviului Galben, ca să-i sperie şi să-i facă să se supună. Când oştirea şi-a aşezat tabăra lângă Luoyang, cei zece slujitori oficiali au redactat un ordin imperial fals, prin care generalul He Jin era chemat la palat să se întâlnească cu sora sa. După ce l-au scos din mijlocul oştirii, eunucii şi-au trimis oamenii să-l prindă şi să-l omoare. I-au pus capul retezat pe meterezele oraşului, ca să înspăimânte oştirea, dar asta n-a făcut decât să-i înfurie pe oşteni. Ei au dat năvală în oraş şi i-au măcelărit pe toţi eunucii, punând orice bărbat care voia să fie cruţat să-şi dea jos pantalonii, ca să-i poată vedea organele genitale.4

Acum, prin capitală roiau în neştire oşteni fără comandant şi funcţionari fără pantaloni, iar haosul s-a

răspândit în întreaga China. Generalul Dong Zhuo şi-a retras oştirea de la hotarul de miazănoapte şi s-a îndreptat spre Luoyang, învingându-i pe toţi cei care i s-au pus în cale. El l-a înlocuit pe împăratul Shao cu fratele mai mic al acestuia, care a cârmuit sub numele de împăratul Xian. Alte oştiri s-au îndreptat spre capitală ca să-l alunge pe Dong Zhuo, care a ars oraşul până la temelii şi s-a retras în capitala secundară, Changʒan. După mai puţin de un an, Dong Zhuo a fost asasinat de un subordonat ambiţios, care l-a luat ostatic pe împăratul Xian, folosindu-l ca pion în războiul civil ce răvăşea toată China.

De acum, toate oştirile mari care fuseseră adunate pentru a înfrânge Turbanele Galbene se întorseseră una împotriva alteia. La început, lupta pentru putere s-a dat între două feluri de pretendenţi. Nobilimea posesoare de pământuri a adunat oştiri de ţărani care să înăbuşe revoltele locale şi să-i ţină la respect pe alţi aristocraţi ambiţioşi. În scurt timp însă, aceste oştiri de amatori s-au ciocnit cu oştirile profesioniste, conduse de ofiţeri de carieră – oştiri care, până de curând, staţionaseră la hotare. Cele mai multe dintre aceste conflicte s-au încheiat în favoarea profesioniştilor şi, în curând, oştirile dezrădăcinate au pus nobilimea cu botul pe labe.

Pentru orice oştire, există cinci operaţiuni posibile. Dacă poţi lupta, luptă; dacă nu poţi lupta, apără-te; dacă nu te poţi apăra, fugi; dacă nu poţi fugi, predă-te; dacă nu te poţi preda, mori. Aceste cinci căi îţi sunt deschise; un ostatic ar fi nefolositor. Acum, du-te înapoi şi spune-i lucrurile acestea stăpânului tău.

(Sima Yi către solul lui Gongsun Yuan, *Cronica celor trei regate*)

Falezele Roşii

După câţiva ani, împăratul Xian a evadat şi s-a

refugiat în fieful lui Cao Cao, ceea ce a conferit o anumită legitimitate oştirii acestuia. Până în anul 207, Cao Cao a învins un şir de rivali şi a unit câmpia Fluviului Galben sub cârmuirea împăratului-marionetă. Intr-o epocă anterioară, asta ar fi fost suficient ca să însemne reunificarea Chinei, dar, în ultimele secole, chinezii se extinseseră spre sud, iar aceste noi teritorii de la hotare nu puteau fi controlate din nord. Statele de la miazăzi şi-au unit oştirile, ca să respingă orice tentativă de extindere a lui Cao Cao în acea direcţie.

În anul 208, Cao Cao a demarat o ofensivă şi a întâlnit oştile aliate ale statelor din sud la Falezele Roşii, un defileu accidentat de pe cursul fluviului Yangzi. Timp de câteva zile, cele două tabere s-au pândit una pe alta peste fluviu. În cele din urmă, Cao Cao şi-a urcat oştirea în bărci şi a încercat un asalt amfibiu asupra malului opus, dar, la jumătatea traversării, vântul şi-a schimbat direcţia şi a împins bărcile înapoi. Inamicul s-a folosit de schimbarea vântului ca să lanseze ambarcaţiuni în flăcări; acestea s-au ciocnit de bărcile lui Cao Cao şi au împrăştiat focul şi haosul în întreaga oştire invadatoare. Cu flota distrusă, Cao Cao a lăsat în urmă fluviul şi s-a întors spre miazănoapte.

Astfel, scindarea Chinei s-a statornicit şi au apărut trei regate:

Regatul Wei, al lui Cao Cao, din câmpia Fluviului Galben, moştenise cea mai mare parte din aparatul imperial Han.

Regatul Wu, al lui Sun Quan, ocupa cea mai mare parte din sudul Chinei, de-a lungul părţii inferioare a văii fluviului Yangzi şi spre Indochina.

Regatul Shu, al lui Liu Bei, se afla în largul bazin Sichuan de pe cursul superior al fluviului Yangzi.

Fiecare dintre aceste regate susţinea că este credincios dinastiei Han şi urmăreşte înscăunarea unui împărat legitim, afirmând că celelalte două teritorii sunt conduse de uzurpatori răzvrătiţi. Liu Bei din Shu era singura dintre căpeteniile războinice care avea rădăcini în familia imperială, deşi era doar o legătură îndepărtată.

Drumul spre reunificare

Când, în anul 220, Cao Cao a murit, el era încă, formal, supusul împăratului din dinastia Han; fiul său, Cao Pi (se pronunţă „ţhao phi”), l-a silit însă pe împăratul Xian să abdice şi a urcat el pe tron. Astfel, regatul Wei s-a rupt în mod oficial de vechea dinastie. În aceste condiţii, Liu Bei a proclamat Shu drept regat suveran. Ca să nu rămână mai prejos, Sun Quan a proclamat la rândul său independenţa regatului Wu. Când a venit vremea, aceste regate au fost lăsate în mâinile urmaşilor.

Personalitatea dominantă din această fază a istoriei a fost căpetenia militară Zhuge Liang din Shu, unul dintre arhitecţii victoriei de la Falezele Roşii. Tradiţia orală spune că, având puteri vrăjitoreşti, el a invocat vântul ca să răspândească focul ce a distrus flota lui Cao Cao. Zhuge Liang a rămas în amintirea chinezilor drept un strateg desăvârşit şi drept inventatorul legendar al multor dispozitive ingenioase, cum ar fi arbaleta cu mai multe săgeţi, zmeul celular şi balonul cu aer fierbinte. Tot el a inventat colţunaşii, precum şi „boul de lemn” şi „calul plutitor”, descrise în vechime ca nişte maşinării acţionate de forţa gravitaţiei, dar despre care se presupune astăzi că erau două feluri diferite de roabe.5 I se atribuie, în mod anacronic, meritul de a fi fost primul conducător militar care a folosit praful de puşcă – o taină pe care ar fi învăţat-o de la un înţelept daoist rătăcitor; cu

toate acestea, praful de puşcă n-avea să apară decât peste aproximativ un mileniu. În general, lui Zhuge Liang i se atribuie meritul pentru toate noutăţile care au apărut în China spre sfârşitul Antichităţii.

În următorul deceniu, Zhuge Liang a atacat, an după an, regatul Wei de la miazănoapte. A atacat de cinci ori şi a fost învins de cinci ori. De ce ne-ar interesa pe noi faptul că n-a izbândit? Pentru că înfrângerea lui Zhuge Liang l-a pus în evidenţă pe Sima Yi, un conducător militar din Wei, care a ajuns să fie privit drept izbăvitorul regatului.

Acum, că regatul Wei îşi datora supravieţuirea unui erou din casa Sima, steaua familiei Sima se înălţa, în vreme ce steaua neamului Cao apunea. Pe măsură ce tronul trecea de la o odraslă Cao la alta, împăraţii deveneau din ce în ce mai puţin puternici, domniile li se scurtau, iar regatul se bizuia tot mai mult pe încărunţitul general Sima, adevăratul responsabil cu bunul mers al lucrurilor. În cele din urmă, în anul 251, în timpul domniei celui de-al cincilea Cao, Sima Yi s-a autoproclamat împăratul noii dinastii Jin şi i-a executat pe toţi cei din familia Cao pe care a putut să pună mâna, sub acuzaţia de trădare. În mai puţin de un an, Sima Yi a murit, însă tronul a fost preluat de nepotul său. În următorii cincisprezece ani, dinastia Jin a casei Sima a cucerit sudul Chinei, punând capăt Perioadei celor Trei Regate.

Împărăţia, mult timp unită, trebuie să se scindeze; mult timp scindată, trebuie să se unească. Aşa a fost dintotdeauna…

(Penultimele rânduri din *Cronica celor trei regate*)

Avertisment: urmează matematică

În timpul veacului de pace şi prosperitate din perioada târzie a dinastiei Han, populaţia Chinei a

crescut extraordinar, dar, când pacea a dispărut, populaţia a scăzut brusc. Recensământul Han din anul 140 d.Hr. a înregistrat 9,7 milioane de familii şi aproape 50 de milioane de persoane care trăiau în imperiu. În anul 280 d.Hr., când dinastia Jin a numărat locuitorii din imperiul reunificat, după un secol de război civil, s-au înregistrat doar 2,5 milioane de familii şi 16 milioane de persoane.6

Probabil că nu toate cele 34 de milioane de persoane lipsă erau moarte, dar cum extragem din singura statistică serioasă de care dispunem un număr de morţi credibil? De obicei, dacă am în faţă multe estimări diferite cu privire la numărul persoanelor care au murit într-un anume interval, prefer să mă ghidez după mediana lor, dar, în acest caz, nu există decât un număr şi trebuie să ne descurcăm cu ce avem. Pe de altă parte, am descoperit o modalitate de aproximare care oferă uneori un compromis rezonabil între estimări ce diferă enorm: media geometrică a limitelor superioare şi inferioare care rămân în domeniul plauzibilităţii se apropie adesea de media multor estimări mai profane.7

În acest caz, numărul maxim de morţi plauzibil este evident: poate că, într-adevăr, toate cele 34 de milioane de persoane lipsă au murit după ce s-a prăbuşit civilizaţia Han. Dar care este numărul minim absolut care ar fi putut să moară? Pentru ca scăderea unei populaţii să fie atât de vizibilă, trebuie să fi murit cel puţin o jumătate de milion de oameni. Asta ar însemna 1% din populaţia Chinei, şi numai vreo 6 500 de morţi pe an. Media geometrică a acestor două numere este în jur de 4,1 milioane, acesta fiind numărul de morţi pe baza căruia am stabilit locul în clasament pentru Perioada celor Trei Regate.

Prăbuşirea Imperiului Roman de Apus

Numărul de morţi: 7 milioane1
Locul în clasament: 19
Tipul: dezintegrare statală
Conflictul, în linii mari: Roma vs. barbari
Perioada: 395-455
Locul: Europa Occidentală
Principalele state participante: Imperiul Roman de Răsărit, Imperiul Roman de Apus Principalii participanţi nonstatali: alanii, anglii, burgunzii, francii, herulii, hunii, ostrogoţii, saxonii, vandalii, vizigoţii
Cine poartă de obicei cea mai mare vină: romanii decadenţi, germanii barbari, hunul Attila

Declinul şi căderea Imperiului Roman reprezintă arhetipul tuturor prăbuşirilor din istoria omenirii. Este imensa oglindă metaforică pe care o punem în faţa oricărei epoci în care trăim. Dacă putem găsi o paralelă, oricât de superficială, între Roma şi zilele noastre, suntem în măsură să facem predicţii şi consideraţii despre drumul primejdios pe care s-a angajat societatea. Dacă semnalăm doar asemănările dintre, să zicem, războiul din Irak şi războiul hispano-american, câţiva împătimiţi de istorie ar putea să încuviinţeze clătinând din cap şi apoi să schimbe subiectul, dar, dacă găsim asemănări între războiul din Irak şi căderea Romei, putem cu uşurinţă să răspândim panica şi să alarmăm pe toată lumea, dovedindu-ne totodată expertiza şi competenţa.

O istorie cu adevărat scurtă a Imperiului Roman înainte de cădere

Republica Romană a devenit Imperiul Roman odată cu urcarea pe tron a lui Augustus, în anul 14 î.Hr. În secolele care au urmat, mecanismul imperial de guvernare şi-a văzut de drum, supravieţuind tuturor ameninţărilor. Împăraţi au fost de toate

felurile, de la nebuni criminali până la persoane oneste şi cu bun-simţ; trecerea de la unii la alţii avea loc după nişte tipare aproape previzibile. După câteva decenii de împăraţi cumsecade, succesiunea ajungea la un psihopat periculos. Domnia terorii se încheia curând cu asasinarea acestuia, iar pretendenţii la tron erau triaţi printr-un război civil scurt şi aprig. Apoi, un nou şir de împăraţi cât de cât capabili readucea tihna. Nu-i vorbă, toate astea sună mai prost decât campaniile electorale pline de atacuri şi scandaluri sexuale care stabilesc cine ajunge să conducă democraţiile moderne, dar modelul a funcţionat destul de bine generaţii întregi.

După mai multe astfel de veacuri, Imperiul Roman era foarte diferit de Roma din imaginaţia populară, în care Iulius Caesar şi Pilat din Pont se iau la întrecere cu carele de luptă, Caligula moare asfixiat în fumul din Pompeii, iar Spartacus o seduce pe Cleopatra.[20] Acest imperiu era creştin şi nu se mai identifica cu oraşul Roma. Împăraţii proveneau mai des din rândul populaţiilor romanizate din provincii decât din Roma. De fapt, diversele etnii ale imperiului începeau să se amestece şi să se omogenizeze. Latina înlocuise limbile indigene dintr-o mare parte a Europei Apusene, iar fiecare om liber din imperiu era, din punct de vedere legal, cetăţean, fiind supus aceluiaşi set de legi ca şi ceilalţi. Uneori, aceşti noi romani purtau chiar pantaloni în locul togii. Deveneau medievali.

Din motive administrative, imperiul era de obicei împărţit în două jumătăţi – Imperiul Roman de Apus, cu capitala la Mediolanum (Milano), şi Imperiul Roman de Răsărit, cu capitala la Constantinopol. Deşi avea, în principiu, un rost, sistemul din ultima

20 N-am afirmat niciodată că imaginarul popular ar fi foarte exact.

perioadă n-a funcţionat niciodată cum trebuie. împăratul fiecărei jumătăţi (numit *Caesar*) îşi alegea şi-şi pregătea succesorul (numit *Augustus*), presupunându-se că succesiunea se va desfăşura prompt şi paşnic. în practică însă, moartea împăratului producea deseori un vid de putere, astfel că izbucneau războaie civile şi apăreau uzurpatori; în cele din urmă, tronul îi revenea celui mai îndrăzneţ. Adesea, cezarul celeilalte jumătăţi avea un cuvânt important de spus, dat fiind că avea destule oştiri la dispoziţie când tronul devenea vacant. Aceasta făcea ca jumătăţile să rămână legate între ele, să nu se îndepărteze. Era un lucru obişnuit ca două rude apropiate să conducă jumătăţile în acelaşi timp, ca fraţii Valens şi Valentinian, care au devenit, în anul 364, *Caesares* în Apus şi în Răsărit.

Vin goţii

Când un nou neam de barbari primejdioşi, hunii, s-a arătat la orizontul din nord-est al lumii civilizate, spre sfârşitul anilor 300, toate triburile germanice din calea lor au fugit ori s-au predat. Vizigoţii au fugit peste Dunăre, hotarul de miazănoapte al Imperiului Roman, şi l-au rugat pe împăratul Valens al Imperiului de Răsărit să-i salveze. El le-a îngăduit să se aşeze de-a lungul malului de miazăzi ca federaţi – un fel de vasali care trăiau într-o enclavă autonomă. În această ecuaţie, vizigoţii puneau accentul pe partea cu autonomia, în vreme ce oficialii romani locali subliniau ideea vasalităţii. N-a trecut mult până ce neînţelegerile au degenerat într-un conflict deschis.

În anul 378, Valens a pornit cu oştirea romană împotriva vizigoţilor, care se apropiau de oraşul roman Adrianopole şi plănuiau să-l prade. Împăratul a ajuns acolo cu 40 000 de oşteni, şi-a aşezat tabăra şi apoi a atacat pedestrimea goţilor, care se împrejmuise cu

căruţe. Ca de obicei, Valens şi-a desfăşurat legiunile într-o manieră ordonată, dar *laager-ul* a rezistat până ce a sosit cavaleria goţilor şi i-a înconjurat oştirea. Prinse ca într-un cleşte, legiunile au fost spulberate. De mult timp nu mai suferiseră romanii o înfrângere atât de grea. Trupul împăratului nu a fost găsit. Era pe undeva prin morman – un leş anonim printre alte zeci de mii.

Pacea revine la Constantinopol

Deşi se spune de obicei că bătălia de la Adrianopole a fost pentru Roma începutul sfârşitului, nu s-a mai întâmplat nimic semnificativ vreme de o generaţie. Împăratul Imperiului de Apus (Graţian, fiul lui Valentinian) i-a dat Imperiul de Răsărit, împreună cu mâna surorii sale, lui Teodosiu, unul dintre puţinii generali care se trăgeau dintr-o familie romană bună, iar acesta a cârmuit cu pricepere vreme de douăzeci de ani.

Teodosiu avea în el vână de asasin. O dată, a masacrat şapte mii de locuitori din Thesalonic, deoarece o gloată de acolo îl linşase pe unul dintre generalii săi, care, înainte de asta, aruncase în închisoare un *auriga* (conducătorul unui car de curse) iubit de lume. Merită să remarcăm că, în acel moment, imperiul nu aluneca irevocabil spre pieire. Romanii încă erau în stare să dea un împărat puternic, care să fie pomenit pentru ceea ce a făcut, nu pentru ceea ce i s-a făcut lui.

Teodosiu i-a ţinut pe vizigoţi în frâu şi i-a aşezat la loc, în mica lor enclavă. Bătălia de la Adrianopole arătase superioritatea tactică a metodei gotice de luptă (călăreţi în armuri, care luptau cu lăncile) faţă de legiunile romane tradiţionale, aşa încât Teodosiu a început să recruteze masiv din rândurile barbarilor pentru oştirea romană.

Domnia lui s-a remarcat mai mult prin evenimentele religioase petrecute în această perioadă decât prin evenimente politice. Fiind un creştin convins, Teodosiu a scos în afara legii păgânismul şi a trecut titlul de pontif suprem (cel mai înalt rang ecleziastic) de la împărat la episcopul Romei. A pus capăt unor ritualuri păgâne cum erau Jocurile Olimpice şi a dat voie gloatelor creştine să distrugă temple străvechi, ca Serapeionul, care făcea parte din complexul Bibliotecii din Alexandria. Flacăra sacră a fecioarelor vestale din Roma a fost stinsă, după o mie de ani de veghere neabătută. Păgânii au spus că asta îi va mânia pe zei şi va aduce doar necazuri. Se pare că au avut dreptate.

În ciuda prevestirilor funeste, civilizaţia romană continua să prospere pe plan intelectual. Sfântul Augustin – teologul care, după Sfântul Pavel, a avut cea mai mare contribuţie la crearea religiei creştine aşa cum o ştim astăzi – a ajuns faimos în această epocă. Augustin îşi petrecuse tinereţea bucurându-se de plăcerile cărnii; după ce s-a maturizat şi a cunoscut religia în anul 386 d.Hr., a făcut tot posibilul ca nimeni să nu se mai poată bucura de ea. S-a ocupat de problema liberului arbitru, a vorbit de păcatul originar, i-a sortit iadului pe pruncii nebotezaţi, a scos în afara legii relaţiile sexuale şi a transformat creştinismul, dintr-o mişcare populară, într-un curs postuniversitar de filosofie. Dacă vi se înceţoşează ochii studiind religia sau dacă vi se întâmplă să vă întrebaţi unde a zis Isus *una ca asta*, puteţi fi siguri că la mijloc e Sfântul Augustin.

În acel moment, creştinismul cucerise întreaga sferă romană. Toate triburile germanice înşirate la hotare se convertiseră de multă vreme, dar, din nefericire, imperiul declarase că versiunea lor,

arianismul, era o erezie, din cauza divergenţelor legate de Sfânta Treime. Arienii credeau că Fiul n-a existat înainte ca Tatăl să-l fi creat, spre deosebire de adepţii credinţei creştine universale din Imperiul Roman, care credeau că Tatăl şi Fiul coexistă dintotdeauna. De fapt, asta n-are importanţă, numai că oamenii se încaieră pentru orice.

Politica la Mediolanum

Intre timp, Imperiul Roman de Apus era sfâşiat de dispute interne. În ultima vreme, nişte generali ambiţioşi îi asasinaseră în două rânduri pe împăraţii apuseni, iar Teodosiu a trebuit să intervină ca să-i alunge pe uzurpatori. Prima oară, în 383, când a fost ucis Graţian, Teodosiu a restabilit linia familiei legitime (Valentinian II), dar a doua oară, în 394, a păstrat Imperiul de Apus pentru sine. Timp de un an – şi pentru ultima oară –, un singur împărat a cârmuit un imperiu unificat, din Britannia până în Arabia.

În 395, când Teodosiu a murit, imperiul a fost împărţit între cei doi fii ai săi. Fiul în vârstă de unsprezece ani, Honoriu, a căpătat Imperiul de Apus, în vreme ce Arcadiu, puţin mai mare, a primit Imperiul de Răsărit. Honoriu avea să cârmuiască până în 423, pe parcursul următoarelor trei decenii, perioadă în care a început marea prăbuşire – aşa că vom da vina pe el, deşi nu avea decât unsprezece ani.

Bărbatul care cârmuia cu adevărat Imperiul de Apus era Stilicho, general şi regent. E descris, de obicei, ca un general de neam vandal aflat în slujba romanilor, cu toate că s-a născut şi a crescut ca roman. Tatăl său era o căpetenie vandală care comanda trupe auxiliare din oştirea romană, însă mama lui Stilicho era de viţă romană pură. În orice caz, mediul din care provenea Stilicho nu era neobişnuit. Cei mai mulţi dintre comandanţii oştirii

din acea vreme erau doar la o generaţie, sau cam aşa ceva, de strămoşii lor mercenari barbari.

Se dezlănţuie iadul

În Imperiul de Răsărit, când încă nici nu se răcise bine trupul lui Teodosiu, vizigoţii de sub comanda lui Alaric au hotărât să acţioneze. Asemenea majorităţii barbarilor, goţii aveau noţiuni destul de vagi despre instituţii, dar credeau cu tărie în legăturile personale. Cum Teodosiu murise, s-au considerat eliberaţi de înţelegerea încheiată cu acesta, prin care acceptaseră să se stabilească paşnic într-un loc. Şi-au luat calabalâcul şi au pornit după pradă în sus şi-n jos prin Balcani, întâmpinând din partea romanilor o rezistenţă slabă, ineficientă. În anul 402, vizigoţii au pătruns în Italia. Dat fiind că, pentru prima oară în şase sute de ani, o oştire inamică se afla pe partea civilizată a Alpilor, Honoriu (acum în vârstă de optsprezece ani) şi-a mutat curtea de la Mediolanum, unde era expus primejdiei, pe o câmpie mare, la Ravenna – un oraş aflat pe coastă, dincolo de mlaştini de netrecut. Stilicho i-a învins pe vizigoţi, care s-au retras să chibzuiască mai bine ce au de făcut.

Fiindcă foarte multe dintre oştirile romane se aflau în Italia, vânându-i pe vizigoţi, hotarul de miazănoapte nu era bine apărat, aşa că în anul 406 o uriaşă hoardă barbară – compusă în primul rând din vandalii şi suebii de neam germanic, la care se adăugau alanii iranieni – a traversat la Mainz Rinul îngheţat, fără să întâmpine vreo împotrivire. Au răvăşit Gallia, incendiind, omorând şi prădând, până ce au trecut Pirineii, în Hispania. După câţiva ani, poetul Orientius, episcopul din Auch, a descris episodul astfel:

Unii zăceau acolo, hrană câinilor; multora un acoperiş arzând

Le-a luat sufletul şi le-a prefăcut leşul în cenuşă.
Prin sate şi gospodării, prin câmpuri şi pieţe,
Prin toate ţinuturile, pe toate drumurile, colo şi dincolo, erau
Moartea, Suferinţa, Prăpădul, Incendiul şi Doliul.
Gallia-ntreagă fumega pe un rug funerar.2

Oprirea invaziei nu era cea mai mare prioritate la curte. Honoriu era mai îngrijorat că Stilicho devenea prea puternic, aşa că în anul 408 a pus să fie asasinat.

Văzând haosul care cuprinsese continentul, Constantin, comandantul oştirii romane din Britannia, s-a declarat împăratul Imperiului de Apus. A trecut, peste mare, în Gallia, ca să-şi revendice stăpânirea, lăsându-i pe britani să se descurce cum vor fi ştiind, într-o independenţă pe care n-o voiau.

Cu atât de puţine trupe loiale, Honoriu nu era în măsură să lupte cu Constantin. Aşa că a fost silit să-l accepte ca asociat la domnie, dar, înainte ca împăratul Constantin III să se aşeze bine pe tron şi să se bucure de domnie, unul dintre generalii săi s-a răzvrătit şi a scos la iveală un al treilea împărat. După asta, lucrurile s-au încâlcit tot mai rău. Alte garnizoane s-au alăturat unei părţi sau alteia, şi curând toţi romanii din nord-vestul Europei se luptau între ei.

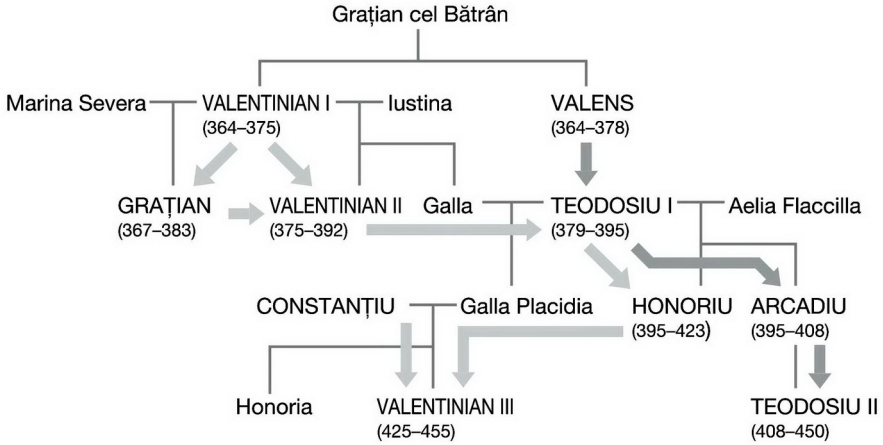

Notă: Anii indică perioada de domnie.

În cele din urmă însă, toţi uzurpatorii romani şi familiile lor au murit. Capete tăiate erau înfipte triumfal pe stâlpi în toată ţara – printre ele, şi cel al lui Constantin.

Honoriu, aflat pe moment în siguranţă, a trebuit să-l promoveze pe Constanţiu – generalul loial care-l salvase în conflictul recent – la rangul de asociat la domnie. Între timp, alte două triburi se furişaseră în provinciile romane nepăzite, în urma vandalilor. Francii, care se aşezaseră înainte ca federaţi în Delta Rinului, s-au împrăştiat acum mai adânc în ţinutul care avea să fie numit, în cele din urmă, după ei (Franţa). Burgunzii au făcut la fel, ajungând să se stabilească în Burgundia. Oficialii romani locali au fost siliţi să plătească tribut acestor triburi, până reuşea să vină cineva să le alunge. Asta avea să dureze mai mult decât s-ar fi aşteptat oricine.

Deşi continentul rămânea sub control (formal) roman, împăratul Honoriu le-a trimis britanilor o scrisoare în care declara oficial că ei nu mai depind de imperiu. Nu putea face nimic pentru ei. În următoarele decenii, triburile barbare – picţii, scoţii, anglii, saxonii şi iuţii – venite din diverse direcţii (Irlanda, Scoţia şi Danemarca) au profitat de prilej şi au aruncat Britannia într-o epocă de violenţe, neînregistrată de cronici. Britanii neajutoraţi, în lipsa unui apărător real, care să vină călare să-i salveze, au fost siliţi să-şi imagineze unul, şi aşa s-a născut legenda regelui Arthur.

Jefuirea Romei

Între timp, în anul 409, Alaric s-a întors cu vizigoţii lui şi a silit oraşul Roma să plătească o răscumpărare uriaşă. Când şi-a prezentat cererea, la porţile oraşului, romanii au fost şocaţi. Ce le mai

rămânea? „Vieţile voastre”, a răspuns el.

Banii i-au ajuns lui Alaric cam un an, după care, în 410, s-a întors, a cucerit oraşul şi l-a jefuit câteva zile în şir. Chiar dacă Roma nu mai era capitală, iar jaful a fost mai mult prădare decât distrugere de dragul distrugerii, căderea Romei a şocat lumea civilizată. Era limpede că ceea ce se petrecea era mai mult decât o dispută dinastică oarecare.

Imperiul Roman e ca dinozaurii. Faima amândurora are de-a face mai puţin cu supravieţuirea lor de-a lungul veacurilor decât cu dispariţia lor. Totuşi, Roma nu mai fusese jefuită de străini de opt sute de ani (din 390 î.Hr. până în 410 d.Hr.). E un lucru extraordinar, chiar şi după standardele moderne. Ca termen de comparaţie, iată alte câteva capitale care au fost ocupate, într-un moment sau altul, de trupe străine în ultimii patru sute de ani – doar jumătate din anii în care Roma a rămas necucerită:

Addis Abeba (1936), Atena (1826, 1941), Bagdad (1623, 1638, 1917, 2003), Beijing (1644, 1860, 1900, 1937, 1945), Berlin (1760, 1806, 1945), Bruxelles (1914, 1940), Buenos Aires (1806), Cairo (1799, 1882), Copenhaga (1807, 1940), Delhi (1761, 1783, 1803, 1857), Havana (1762, 1898), Kabul (1738, 1839, 1879, 1979, 2001), Londra (1688), Madrid (1706, 1710, 1808), Manila (1762, 1898, 1942), Mexico City (1845, 1863), Moscova (1605, 1610, 1812), Nanjing (1937), Paris (1814, 1871, 1940), Philadelphia (1777), Pretoria (1900), Roma (1798, 1808, 1849, 1943, 1944), Seul (1910, 1945, 1950, 1951), Teheran (1941), Tokyo (1945), Viena (1805, 1809, 1938, 1945), Washington (1814).

Dezastrul bate la uşă

Treaba se îngroşa tot mai mult, iar problemele

erau atât de numeroase încât trebuiau să aştepte la rând până să se poată năpusti asupra imperiului. În comparaţie cu alte ameninţări care pluteau asupra Romei, vizigoţii nici nu erau, la urma urmei, aşa de răi. E adevărat, au prădat Roma şi l-au ucis pe împăratul Valens, dar cel puţin nu erau hunii sau vandalii. De acum încolo, vizigoţii au jucat rolul de barbari prietenoşi faţă de Roma.

Printre prăzile cărate din Roma s-a numărat şi Galla Placidia, sora de douăzeci de ani a împăratului Honoriu; pentru a întări alianţa dintre imperiu şi vizigoţi, acestora li s-a îngăduit s-o păstreze. Ea s-a căsătorit cu Athaulf, regele care i-a succedat lui Alaric, iar tribul s-a stabilit în sudul Galliei, primind drepturi generoase de taxare a cetăţenilor romani de acolo.

În cele din urmă, a avut loc o răzmeriţă şi Athaulf a fost asasinat de un curtean, iar văduva Placidia a fost legată fedeleş şi plimbată prin oraş, în semn de umilire.3 Când noul rege vizigot a înăbuşit răzvrătirea, Placidia a izbutit să ajungă la Ravenna, unde Honoriu a dat-o de soţie lui Constanţiu, asociatul său la domnie, care n-a mai trăit nici el prea multă vreme.

După moartea lui Honoriu, în anul 423, un uzurpator, Iohannes, a pus mâna pe domnie, până ce, în anul 425, oştirea Imperiului de Răsărit a ajuns acolo şi l-a urcat pe tron pe Valentinian, nepotul de şase ani al lui Honoriu şi fiul lui Constanţiu. Valentinian III avea să fie ultimul împărat roman care a ocupat o perioadă mai îndelungată tronul Imperiului de Apus, cu toate că n-a ajuns niciodată să fie adevăratul stăpân al imperiului. Mama sa, Galla Placidia, a domnit ca regentă, funcţie pentru care era calificată în cel mai înalt grad. La urma urmei, era

fiică, soţie, mamă, soră, nepoată de bunic, mătuşă şi nepoată de unchi a unor împăraţi, aşa că ştia cel puţin cum merg treburile la palat. Dar, pe măsură ce treceau anii, generalul Flavius Aetius a ajuns să aibă din ce în ce mai multă putere.

De acum, barbarii îşi împărţiseră între ei Hispania şi zdrobiseră oştirea romană de acolo, aşa încât imperiul le-a cerut un serviciu vizigoţilor, care s-au dus în Hispania şi au lichidat tribul asding al vandalilor, lăsând doar tribul siling să poarte mândrul nume de vandal.

Între timp, Bonifaciu, comandantul roman din nordul Africii, plănuia ceva. Galla Placidia nu ştia sigur ce anume, dar el părea să adune mai multă putere decât îi putea fi îngăduit unui provincial, aşa că i-a poruncit să vină în Italia, ca să lămurească lucrurile. Bonifaciu nu s-a clintit, iar ea a trimis o oştire romană ca să insiste, aşa că Bonifaciu le-a oferit jumătate din nordul Africii vandalilor din tribul siling, în schimbul ajutorului lor. Vandalii, aflaţi în continuare sub presiunea vizigoţilor, au părăsit bucuroşi Hispania şi au trecut, în anul 429, strâmtoarea Gibraltar. Placidia, pusă brusc în faţa a doi inamici în Africa, s-a împăcat cu Bonifaciu, care s-a întors pe dată împotriva vandalilor.

Vandalii au respins însă cu uşurinţă toate oştirile romane trimise împotriva lor şi au început cucerirea metodică, oraş cu oraş, a nordului Africii. Un asediu al vandalilor l-a prins pe Sfântul Augustin în Hippo Regius, unde a murit în anul 430, în oraşul împresurat. În 439, vandalii au cucerit, în cele din urmă, capitala provinciei, Cartagina. Aceasta le-a dat controlul asupra rezervelor de grâne care alimentau Roma la acea vreme. Îşi construiseră de acum o flotă şi făceau incursiuni în susul şi în josul coastei

mediteraneene, atacând comunităţile paşnice de pe ţărm, care de cinci sute de ani nu mai văzuseră o flotă de piraţi.4

Attila

Între timp, hunii ajunseseră deja la fluviile care delimitau hotarele Imperiului Roman şi au început să atace prin Balcani. Un cronicar bisericesc povestea: „Au fost atâtea omoruri şi atâta vărsare de sânge, că morţii nu puteau fi număraţi. Vai nouă, căci au pătruns în biserici şi mănăstiri şi au măcelărit o mulţime de călugări şi fecioare”.5 Teodosiu II, împăratul din Răsărit, le-a cedat hunilor malul de miazăzi al Dunării şi a plătit o sumă uriaşă pentru ca hunii să nu se apropie mai mult, însă împăratul din Apus avea de rezolvat prea multe probleme urgente ca să-şi apere jumătatea, şi nici nu avea destui bani. Hunii şi-au aşezat tabăra de cealaltă parte a Dunării şi desfăşurau din când în când expediţii de pradă în Pannonia romană (vestul Ungariei), ca să nu-şi iasă din mână.

În Italia, atenţia imperiului a fost captată de unul dintre cele mai distructive episoade de rivalitate între fraţi cunoscute în istorie. Honoria, sora lui Valentinian, s-a amorezat de cel care-i administra proprietăţile, lucru primejdios din punct de vedere politic, iar îndrăgostiţii au conspirat să-l răstoarne pe împărat. Din nefericire, acesta a prins de veste. Valentinian l-a decapitat pe amant, şi sora sa ar fi păţit acelaşi lucru dacă n-ar fi intervenit Placidia. Familia imperială a încercat s-o determine pe Honoria să ia în căsătorie un senator bătrân, pe care se putea conta, dar ea a refuzat cu încăpăţânare. În cele din urmă, toţi au căzut de acord că e mai prudent ca Honoria să fie expediată la Constantinopol.

După ce a pierdut prima rundă, Honoria i-a scris pe ascuns lui Attila, regele hunilor, propunându-i o

alianţă prin căsătorie, şi i-a încredinţat eunucului său sarcina de a-i duce lui Attila scrisoarea şi un inel, chezăşie că totul e adevărat. Când acest nou complot a fost descoperit, Teodosiu II, împăratul din Răsărit, a aruncat pisica înapoi în curtea celor de la Ravenna, expediind-o pe Honoria acasă, cu sfatul ca Valentinian, vărul lui, să accepte căsătoria, pentru a rezolva mai repede problemele politice. Placidia s-a învoit, dar Valentinian era furios. Mama a trebuit să-şi folosească întreaga influenţă doar ca să-l abată pe Valentinian de la gândul de a o ucide pe Honoria pentru toate necazurile pe care le iscase; dar iată că şi Placidia, şi Teodosiu II au murit în acelaşi an, ceea ce a lăsat decizia finală în seama lui Valentinian, care nici nu voia să audă de o astfel de căsătorie. Honoria a fost măritată cu un roman de rang inferior şi exilată; după asta, istoria nu mai pomeneşte de ea.6

Din păcate, Attila nu era la fel de uşor de îndepărtat. I se promisese o mireasă de neam împărătesc şi acum totul se dusese pe apa sâmbetei, aşa că cineva trebuia să plătească oalele sparte. A pornit cu călăreţii săi împotriva imperiului ca s-o ceară pe Honoria şi, ca zestre, jumătate din imperiu. Trecând Rinul, Attila a măturat nordul Galliei, creându-şi o asemenea faimă de distrugător, încât oamenii îşi aminteau de el şi peste o mie de ani. Un cronicar a descris mişcarea de deschidere: „Hunii, ieşind din Pannonia, au ajuns la oraşul Metz în ajunul Paştilor, devastând întregul ţinut. Au dat oraşul pradă flăcărilor, au hăcuit oamenii cu tăişul săbiilor şi i-au răpus pe preoţii lui Dumnezeu în faţa sfintelor altare”.7

Hunii au ajuns până la Aurelianum (Orléans), care a rezistat asediului lor, aşa că au călărit mai departe, în căutarea unei ţinte mai uşoare. Curând,

oştirea reunită a romanilor şi vizigoţilor, sub comanda lui Aetius, i-a ajuns din urmă pe huni şi i-a înfrânt în bătălia de pe Câmpiile Catalaunice, în anul 451. Aceasta a fost ultima victorie obţinută vreodată de oştirea romană, şi nu ştim aproape nimic despre ea. Arheologii nu numai că n-au descoperit încă locul, dar nici nu ştiu unde să înceapă să caute. În istoriile care au ajuns până la noi, mărimea oştirilor şi muntele de cadavre au căpătat proporţii hiperbolice.8

După retragere şi regrupare, Attila a pătruns în Italia traversând Alpii şi a distrus oraşul Aquileia, făcându-i pe locuitori să se ascundă în mlaştinile unei lagune din apropiere, unde au construit un nou oraş, Veneţia. Pe măsură ce hunii îşi continuau înaintarea în adâncul Italiei, părea tot mai probabilă o altă campanie de jefuire a Romei, dar Attila s-a răzgândit după ce s-a întâlnit cu oamenii de vază din împrejurimi, între alţii cu papa Leon. Nimeni nu ştie de ce a făcut Attila cale-ntoarsă, dar printre ipotezele avansate de-a lungul timpului se numără apariţia miraculoasă a Sfinţilor Petru şi Pavel, izbucnirea ciumei, faptul că şi-a dat seama că ajunsese la capătul resurselor sau, pur şi simplu, faptul că a fost cumpărat.

În anul 453, după ce s-a întors în ţinuturile barbare, Attila a murit beat în patul său, în noaptea nunţii, în urma unei hemoragii nazale abundente. În mai puţin de un an, toţi vasalii germanici s-au eliberat de jugul hunilor, iar aceştia s-au retras iute în stepa ucraineană.9

La vremea aceea, generalul Aetius devenise prea puternic şi constituia o ameninţare la adresa lui Valentinian. Într-o zi a anului 454, când Aetius îi prezenta împăratului un raport financiar, Valentinian a sărit de pe tron cu sabia în mână şi l-a spintecat pe

general pe loc. Aetius a fost răzbunat după şase luni, când oşteni care-i erau credincioşi l-au asasinat pe Valentinian.

Curând după aceea, regele Gaiseric al vandalilor a debarcat la Ostia o oştire şi a lansat un atac în susul râului Tibru, cucerind Roma. Vandalii au jefuit oraşul mult mai meticulos decât o făcuseră vizigoţii, ajungând să întruchipeze ideea de distrugere fără rost. Când s-au înapoiat cu corăbiile la Cartagina, după două săptămâni de prădăciune, au cărat cu ei comori adunate în veacuri întregi, de pildă sfeşnicul de aur luat de la Ierusalim şi mii de prizonieri, printre care se aflau văduva şi fiicele lui Valentinian. Prizonierii de rang inferior au fost scoşi imediat pe pieţele de sclavi, în vreme ce familia imperială a fost ţinută ostatică.10

Ora închiderii

Practic, acesta a fost sfârşitul Imperiului Roman de Apus. Denumirea a fost menţinută, formal, încă o generaţie, dar ţara încetase în anul 455 să fie o entitate viabilă, odată cu stingerea dinastiei teodosiene şi cu jefuirea Romei de către vandali. Nu mai rămăsese niciun teritoriu sigur şi productiv, din care să fie recrutată şi finanţată o nouă oştire. În următoarele decenii, cuceritorii germanici au creat din frânturile imperiului mici regate. Aveau să existe multe alte bătălii, asasinate, trădări, asedii şi masacre până ca procesul să se încheie, dar n-are rost să le înşir aici. Nu contează decât faptul că Roma se prăbuşise, iar oştirile prădau locuri care nu mai fuseseră prădate de sute de ani.

După moartea lui Attila, două triburi germanice care fuseseră vasale hunilor – ostrogoţii şi herulii – aveau în sfârşit mână liberă şi puteau să-şi facă de cap printre ruinele imperiului. Deoarece fuseseră aservite

atâta vreme, aproape că scăpaseră ocazia să înhaţe o bucăţică din cadavru. Acum însă, toate celelalte triburi fuseseră împinse de romani şi de huni spre vest, în Gallia şi Hispania, astfel că herulii şi ostrogoţii aveau libertate de acţiune şi puteau chiar să cucerească Italia.

Imperiul Roman fusese atât de important vreme de secole şi secole, încât nimeni nu-şi putea închipui o lume fără el. În următorii douăzeci şi unu de ani, cuceritorii au păstrat iluzia unui Imperiu Roman când, de fapt, generalii care se ciorovăiau între ei controlau totul, din spatele unui şir de marionete scoase în faţă – aşa-numiţii împăraţi-fantomă. În cele din urmă, conducătorul germanic aflat în ascensiune în Italia, un herul pe nume Odoacru, şi-a consolidat stăpânirea asupra peninsulei. În anul 476, Odoacru l-a înlăturat pe împăratul din acel moment, o nonentitate pe nume Romulus Augustulus[21], în vârstă de treisprezece ani, şi l-a trimis să trăiască pe moşiile din provincie, lăsând locul cezarului vacant.

Şi cu asta, s-a isprăvit.

De ce a căzut Roma?

Cel mai bun mod de a înţelege căderea Romei e să sărim peste prima jumătate a oricărei cărţi de istorie care tratează acest subiect. Da, fundalul şi tendinţele pe termen lung sunt importante, dar unii istorici merg atât de mult în urmă căutând cauza, încât fac să pară că Roma se îndrepta de la bun început spre inevitabila cădere. Când m-am apucat de cercetarea pentru acest capitol, am citit literatura de specialitate şi am luat cu sârguinţă notiţe despre Valerian, Marcus Aurelius şi Diocleţian, până mi-am

---

21 Nici o relatare a căderii Romei nu este completă dacă nu se semnalează ironia faptului că ultimul împărat a fost botezat după întemeietorul Romei şi după primul împărat.

dat seama că aceşti oameni au precedat cu două secole căderea. E ca şi cum am găsi cauza prăbuşirii Uniunii Sovietice în ceva ce a făcut Ecaterina cea Mare.

Să începem prin a stabili câteva reguli de bun-simţ.

O explicaţie corectă trebuie să se refere la secolul al V-lea, şi nu la secolul I, aşa încât păgânismul, gladiatorii şi cântatul la liră al lui Nero ies din discuţie. Dat fiind că Imperiul Roman încetase de mult să fie cârmuit din oraşul eponim, orice cauză ce-i prea strâns legată de Roma – ca otrăvirea cu plumb a conductelor de apă potabilă sau malaria din mlaştinile sudului Italiei – trebuie pusă sub semnul întrebării. Tot aşa, nici afirmaţia că imperiul era prea mare nu e foarte convingătoare, fiindcă imperiul nu era mai mare în secolul al V-lea decât fusese în secolul I.

Acum o sută de ani, erau populare teoriile rasiale despre prăbuşirea Romei – slăbirea rasei prin corcire, şi aşa mai departe –, dar nu era vorba decât de proiectarea neliniştilor unei epoci asupra alteia. În zilele noastre, s-ar putea să auziţi explicaţii bazate pe schimbări climatice, boli tropicale sau asteroizi ucigaşi, deoarece acestea sunt lucrurile care ne îngrijorează.

Orice are a face cu reducerea fertilităţii sau cu degradarea generală a clasei cârmuitoare este îndoielnic, deoarece Imperiul Roman nu era o monarhie strictă, în care tronul să treacă de la tată la fiu şi la nepot. Era, mai degrabă, o dictatură militară, în care puterea trecea de la un împărat mort la o rudă experimentată sau la un egal în rang care se bucura de respect. Iar Roma n-a fost prea snoabă. Când imperiul ducea lipsă de patricieni italici care să

conducă, le ţineau locul oameni de rang inferior din provincii.

Aidoma celor care susţin teoria transformării dinozaurilor în păsări, unii afirmă că Roma n-a „căzut” niciodată; a devenit, pur şi simplu, altceva. Jumătatea răsăriteană – Imperiul Bizantin – a mai supravieţuit o mie de ani, iar cârmuitorii care şi-au zis cezari au existat până în secolul XX, sub forma kaizerilor şi a ţarilor. Şi, să nu uităm, cel mai puternic conducător spiritual din lume continuă să-şi vegheze, din Roma, sutele de milioane de adepţi.

Dar zău: de ce a căzut Roma?

Poate că veţi fi dezamăgiţi aflând că cei mai mulţi istorici se feresc de explicaţiile măreţe, cosmice, ale căderii Romei, propunând în schimb cauze particulare, precis definite, aproape meschine – fie câte una, fie în diferite combinaţii.

Cea mai populară explicaţie dă vina pe un eşec al conducătorilor. Roma n-a creat niciodată un sistem de trecere lină de la un împărat la următorul, aşa încât s-a iscat un mic război civil aproape de fiecare dată când murea un împărat. Împăraţilor le lipsea orice legitimitate, în afară de faptul că erau la comanda celei mai mari oştiri, iar generalii ambiţioşi nu-i erau nemaipomenit de credincioşi suveranului. Astfel, când se ivea criza, Roma se pomenea pe tron cu uzurpatori, copii sau personaje de categorie uşoară, aceştia temându-se mai tare de propriile oştiri decât de barbari.11

În al doilea rând, cavaleria a devenit principalul mijloc de luptă, însă Roma fusese făurită şi menţinută de pedestrime.[22] Întrucât romanii au reacţionat la

---

22 De ce s-a petrecut această schimbare? Nu există un răspuns facil. Ar fi simplu dacă s-ar putea demonstra că pedestrimea a devenit brusc inferioară cavaleriei din cauza unei noi invenţii, cum ar fi scările şeii,

inovaţiile cavaleriei angajând mercenari, şi nu antrenându-i pe cetăţenii romani să lupte în acest fel, oştirea a devenit din ce în ce mai puţin interesată de supravieţuirea imperiului.

Oştirea romană fusese totdeauna caracterizată de un anume oportunism egoist, care a dus la nenumărate lovituri de stat şi răzvrătiri, dar, câtă vreme armata rămânea majoritar romană, oştenii nu puteau să lase uşa deschisă barbarilor şi să le permită să năvălească nestingheriţi. Mercenarii huni şi goţi nu aveau astfel de scrupule.12

În al treilea rând, mutarea capitalei principale la Constantinopol a întărit controlul roman asupra Răsăritului, dar, în acelaşi timp, a marginalizat Apusul. Armatele care erau amplasate convenabil pentru a apăra noua capitală nu erau de cine ştie ce folos ca să apere Apusul. În momentul de vârf al puterii romane, oştirile care păzeau lungile hotare fluviale din centrul Europei erau susţinute prin taxe din sofisticata economie urbană a părţii răsăritene a Mediteranei. Când imperiul a fost împărţit în două jumătăţi, Răsăritul a moştenit vaca de muls şi un hotar mai scurt, în vreme ce Apusul a moştenit cheltuielile

---

care le dădeau călăreţilor o platformă mai solidă pentru luptă, oferind o stabilitate mai mare când trăgeau cu arcul şi permiţându-le să se proptească când atacau cu lancea. Vechii călăreţi nu aveau scări, dar călăreţii medievali aveau — de fapt, cavalerii n-ar fi putut să lupte în turnir fără scări. Asta înseamnă că scările au apărut cândva pe la începutul Evului Mediu. Dacă am reuşi să dovedim că hunii au adus în Europa scările şeii, ar fi uşor de explicat superioritatea lor militară şi căderea Romei într-o singură lecţie (scările!), ceea ce înseamnă că am putea termina mai repede ora de curs. Tocmai de aceea, unii istorici au încercat să identifice scări de şa în fiecare frântură de metal găsită prin mormintele hune; din păcate, dovezi convingătoare ale existenţei scării nu apar în Europa decât la câteva secole după ce triburile hune s-au dispersat (Otto Maenchen-Helfen, World of the Huns: Studies în Their History and Culture, University of California Press, Berkeley, 1973, pp. 206-207; Hildinger, Warriors of the Steppe, p. 19).

pentru paza unui hotar lung, trebuind să se descurce cu veniturile generate de o economie mai primitivă.13 În cele din urmă, Apusul pur şi simplu nu şi-a mai putut permite să se apere.

În al patrulea rând, convertirea la creştinism, după anul 313, a creat sciziuni interne şi i-a înstrăinat pe păgânii tradiţionalişti. Când poziţia de mare preot a fost separată de cea de împărat, a slăbit sprijinul poporului faţă de cârmuire. Împăratul şi-a pierdut jumătate din legitimitate. Poporul a fost mai puţin înclinat să i se supună cezarului după ce el n-a mai fost un zeu pe Pământ. Asta ne ajută să înţelegem şi de ce China – unde împăratul şi-a păstrat caracterul divin – a fost, în cele din urmă, reunificată.14

Tabloul general

Dacă i s-ar cere cuiva să indice perioada din istoria lumii în care omenirea a atins cel mai înalt grad de fericire şi prosperitate, ar numi-o fără şovăială pe cea care s-a scurs între moartea lui Domiţian şi ascensiunea lui Commodus [96-180 d.Hr.]. Uriaşa întindere a Imperiului Roman s-a aflat în grija unei puteri absolute, călăuzită de virtute şi înţelepciune. Oştirile au fost ţinute în frâu de mâna fermă, dar blândă, a patru împăraţi succesivi, care impuneau un respect involuntar prin caracterul şi autoritatea lor. Formele administraţiei civile au fost păstrate cu grijă de Nerva, Traian, Hadrian şi cei doi Antonini, pe care-i încânta ideea libertăţii şi care erau bucuroşi să se considere propovăduitori responsabili ai legilor. Aceşti principi meritau onoarea restaurării republicii, dacă romanii din vremea lor ar fi fost în stare să se bucure de o libertate raţională.

(Edward Gibbon, *Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman*)

Lucrarea lui Edward Gibbon *Istoria declinului şi*

a prăbuşirii Imperiului Roman este considerată de mulţi cea mai valoroasă carte de istorie scrisă vreodată în Anglia. Asta îi irită pe istoricii moderni din pricină că (1) în zilele noastre, ei ştiu mai multe despre istorie decât ştia Gibbon şi (2) sunt pizmaşi. Unii l-au criticat pe Gibbon pentru faptul că a ridicat atâta în slăvi Roma, căci romanii aveau şi ei războaie, analfabetism, foamete, boli, sclavie şi femei asuprite. Păi, toate astea le avea şi epoca în care a scris Gibbon (1776-1788), aşa că lăsaţi-o baltă; are dreptate. Multe domenii ale activităţii omului n-au revenit la nivelul din epoca romană decât în secolul al XIX-lea.

Imperiul a creat o pace reală pe o întindere imensă vreme de sute de ani. Printre cele mai sângeroase o sută de evenimente de pe lista mea se numără şapte conflicte din zona Mediteranei care au avut loc în cele patru secole dinainte de Augustus, dar numai unul care s-a produs în cele patru secole de după el.

Istoricii obişnuiau să considere căderea Romei ca pe un punct de ruptură care delimita lumea antică de cea medievală, dar, începând cu anii ⁄70 ai secolului trecut, lumea academică explorează un nou punct de vedere. Astăzi, întreaga perioadă dintre 200 şi 800 d.Hr. e privită ca o singură perioadă de tranziţie, numită „Antichitatea târzie”. Cei care promovează această viziune au uneori tendinţa de a minimaliza violenţa asociată cu invaziile barbarilor şi chiar de a protesta când li se zice „barbari”. De fapt, unii specialişti susţin că prăbuşirea Imperiului Roman de Apus e supraevaluată ca piatră de hotar şi că prefacerile care au schimbat cu repeziciune faţa Europei se datorează, în principal, imigraţiei paşnice a triburilor nomade, care au impus o nouă clasă conducătoare, dar au fost asimilate pe plan cultural în

răstimp de aproximativ două generaţii.15

Această concepţie este populară mai ales la englezi, americani şi germani, dat fiind că ei sunt descendenţii barbarilor pomeniţi mai sus, care acum ar părea mai puţin barbari. într-un sens mai larg, nu este decât încă una dintre acele mutaţii din istoriografie prin care foştii barbari (vandali, mongoli, zuluşi, vikingi) sunt reabilitaţi, în vreme ce fostele modele ale civilizaţiei (romanii, britanicii) sunt împroşcate cu noroi. Din când în când, învăţaţii se plictisesc de epocile de aur supraevaluate şi îşi mută atenţia asupra fostelor epoci întunecate. Lucrul acesta se întâmplă iar şi iar, pentru ca după o vreme accentele să se schimbe, şi n-ar trebui să-l luăm prea în serios.

În cadrul acestei noi paradigme, există şi tendinţa de a nu face deosebire între fronturile care au izbit civilizaţia mediteraneeană. Fie că au fost huni, goţi, avari, vikingi, maghiari ori arabi, toţi fac parte din acelaşi megacurent. Chiar dacă această abordare ne ajută să vedem contextul mai larg, ea neglijează faptul că uraganul a fost căderea Romei, în secolul al V-lea.

Căderea Romei este, poate, cel mai important eveniment geopolitic din istoria Occidentului. Fără destrămarea imperiului, populaţiile romanizate din vestul Europei n-ar fi ajuns la identităţi separate. În loc de francezi, spanioli, italieni şi portughezi, în aceste ţinuturi n-ar fi fost decât romani (vorbind ceva foarte asemănător cu italiana). Această patrie neoromană ar fi inclus şi Britannia, nordul Africii şi malul sudic al Dunării, ale căror populaţii romanizate au fost mai târziu absorbite, asimilate şi înlocuite de invadatorii anglo-saxoni, arabi şi slavi. lnchipuiţi-vă un singur grup etnic umplând tot spaţiul dintre Liverpool

şi Libia, cu două mii de ani de istorie unitară. Ar fi rivalizat cu China pentru titlul de ţara cea mai veche şi cea mai populată de pe Pământ.

Câţi oameni au murit?

Cifrele vehiculate sunt pure speculaţii, dar în aproape orice sit arheologic din Europa se constată scăderea bruscă a numărului de artefacte descoperite în straturile din secolul al V-lea. Monede de aramă, fragmente de argilă arsă, unelte ruginite, cuie, cioburi de sticlă, dale, inscripţii, cărămizi crăpate, pietre de mormânt şi cioburi de ceramică se găsesc în nenumărate ruine, temelii, tumuli, mormane şi depozite de gunoi din epoca romană din toată partea vestică a Europei. Apoi, în straturile datând de după sosirea saxonilor, francilor şi goţilor, arheologii găsesc mai puţine urme noi. În unele cazuri, siturile seacă de-a binelea, iar regiuni în care înainte fuseseră o mulţime de târguşoare, gospodării şi sate par să se fi redus la o mână de fortăreţe.

Dacă arheologii găsesc mai puţine obiecte, asta înseamnă, în general, unul din patru lucruri:

Mai puţini oameni.

Acelaşi număr de oameni, dar care posedă mai puţine obiecte.

Acelaşi număr de oameni şi de obiecte, dar obiectele sunt mai puţin durabile.

Totul a rămas la fel, dar nu căutăm unde trebuie.

Dintre aceste patru posibilităţi, cea mai simplă e prima, socotită, de obicei, varianta de la sine înţeleasă, în afară de cazul în care dovezi aparte indică una dintre celelalte trei posibilităţi. Pe de altă parte, aceste patru explicaţii nu se exclud una pe alta. Oamenii, mai puţini la număr, puteau să fi ajuns la sapă de lemn, lăsând în urmă mai puţine obiecte. Întrucât aceste aşezări lasă mai puţine resturi, devin

mai greu de găsit pentru a fi studiate.16

Cei mai mulţi demografi cred că populaţia provinciilor romane din Europa a ajuns la un vârf de 30 sau 40 de milioane în anul 200 d.Hr., iar apoi a scăzut cu o treime, sau poate chiar la jumătate, pe parcursul întregii perioade a declinului, ajungând la un minimum de circa 20 de milioane în 600 d.Hr. Scăderea din miezul acestei perioade, în secolul al V-lea, este estimată uneori la o pătrime sau o cincime din populaţie. De asemenea, se apreciază că cea mai mare parte a acestei scăderi nu a fost rezultatul direct al violenţei, ci, mai degrabă, rezultatul foametei şi al bolilor apărute în urma dezagregării societăţii.17

lustinian

Numărul de morţi: fără de număr Locul în clasament: 59 Tipul: despot

Conflictul, în linii mari: romani vs. barbari (revanşa)

Perioada: a domnit între 527 şi 565 Locul: Mediterana

Principalele state participante: Imperiul Roman de Răsărit (Bizantin), regatul got, regatul vandal

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Iustinian şi Teodora

Viaţa la curte

Procopiu, istoricul oficial de la curtea împăratului Iustinian de la Constantinopol, avea două rânduri de însemnări. Ziua scria istoria publică, în care ploua cu laude la adresa împăratului, dar noaptea scotea la iveală istoria secretă şi povestea ce se petrecuse *cu adevărat*. O mare parte din ceea ce ştim despre această perioadă se datorează scrierilor lui Procopiu, iar evaluarea datelor oferite de el depinde în primul rând de faptul dacă îl considerăm un mincinos sau nu.1

Iustinian s-a născut în anul 483, într-o familie de ţărani de undeva din Balcani, şi întotdeauna a vorbit limba greacă din Imperiul Roman de Răsărit cu un accent barbar. Iustinian ar fi avut cu totul alt destin dacă unchiul său, Iustin, nu s-ar fi înrolat în garda palatului din Constantinopol şi n-ar fi izbutit să ajungă comandant. De aici, unchiului Iustin i-a fost uşor să ajungă împărat în 518, când bătrânul împărat a murit fără să lase urmaşi.

Nici Iustin nu avea copii, aşa că l-a adoptat pe nepotul său Iustinian, care i-a fost aghiotant şi urmaş. Întrucât Iustin aluneca spre senilitate, Iustinian a devenit adevăratul cârmuitor al imperiului, chiar dacă a moştenit oficial tronul mult mai târziu, când avea patruzeci şi patru de ani.

Despre soţia lui Iustinian, împărăteasa Teodora, s-a tot clevetit pe parcursul istoriei din cauza sexualităţii ei. După spusele lui Procopiu, ea a început să se prostitueze pe când era copil, apoi a trecut la acte sexuale desfăşurate pe scenă, devenind în cele din urmă o curtezană de mare clasă, care a atras ochii şi alte părţi anatomice ale celui care era evidentul urmaş la tron. Procopiu ne descrie cu lux de amănunte escapadele ei sexuale. Când Edward Gibbon a scris capitolul despre

Teodora din lucrarea sa monumentală, s-a jenat prea tare ca să-i înfăţişeze faptele în engleză. I-a ascuns aventurile de ochii nevinovaţi prin citate netraduse din greacă şi comentarii în latină.2

Totuşi, dacă ne luăm după relatările mai puţin interesante (şi, probabil, mai exacte) ale altor istorici, ea n-a fost decât o actriţă de rând, care avea o aplecare spre comedie şi nu se sfia să joace roluri lascive. Teodora era fiica unui îngrijitor de urşi de la circ şi avea în jur de douăzeci şi cinci de ani şi cel

puţin un copil din flori când s-a încurcat cu Iustinian, ajuns la vârsta mijlocie. Când el a urcat pe tron, ea l-a urmat. Iustinian o considera un partener valoros, şi toate edictele imperiale erau semnate de amândoi.3

Viaţa printre cei mari şi puternici din Constantinopol implica obişnuitele comploturi, intrigi şi asasinate. Teodora a introdus standarde de sexualitate mai puţin severe pentru clasa conducătoare şi a fost singura persoană de la curte care a arătat tărie de caracter atunci când a izbucnit în capitală răscoala Nika, în cursul căreia au murit zeci de mii de oameni. Graţie lui Procopiu, dispunem de o consemnare plină de culoare a tuturor evenimentelor şi, fără îndoială, povestirile sale ar da un serial de televiziune grozav. Cele mai multe dintre cărţile de istorie sobre, aşezate se concentrează însă pe aspectele mai puţin sordide ale domniei lui Iustinian:

A codificat minuţios dreptul roman, care a stat apoi la baza dreptului european.

A construit biserica Sfânta Sofia din Constantinopol, una dintre minunile arhitectonice ale lumii.

A avut o mare contribuţie la desăvârşirea creştinismului ortodox şi a şters ultimele urme ale păgânismului mediteraneean.

Ciuma bubonică a ajuns pentru prima oară în Europa şi, în numai câţiva ani, a ras de pe faţa pământului o pătrime din populaţia din zona Mediteranei.

Dar, cum cartea de faţă se ocupă cu măceluri şi distrugeri masive provocate de mâna omului, să sărim peste toate astea şi să urmăm în Apus oştirile împăratului. Iustinian a dus o politică externă agresivă, urmărind să restabilească gloria Imperiului

Roman, iar aceste ambiţii sunt responsabile pentru majoritatea omorurilor săvârşite în numele său.

Războaiele apusene (535-554)

Iustinian are în rândul istoricilor reputaţia de a-şi fi ales, parcă prin minune, ajutoare deosebit de talentate. În faza iniţială a domniei sale, a început să favorizeze un tânăr ofiţer de pe frontul persan, Belizarie, promovându-l înaintea altor ofiţeri cu mai multă experienţă. Iar Belizarie nu l-a dezamăgit niciodată. La momentul potrivit, Belizarie a pornit cu o flotă de război împotriva regatului vandalilor din nordul Africii. Pe lângă cei 15 000 de pedestraşi şi 32 000 de marinari, îl însoţeau soţia sa, Antonina, responsabilă de probleme administrative, şi istoricul Procopiu, care îndeplinea rolul de şef al reţelei de spionaj.

Romanii au debarcat pe coasta deşertică, departe de centrul regatului vandal; apoi, Belizarie a trecut ca un tăvălug peste toate trupele care i s-au ivit în cale şi a ocupat Cartagina. A tăiat de pe listă primul regat inamic şi s-a întors acasă, să se scalde în laudele suveranului său.4 La parada triumfală, Belizarie a prezentat poporului menora din aur masiv pe care vandalii o luaseră din Roma, după ce Titus o adusese de la Ierusalim. Iustinian, temându-se de blestemul ce părea să urmărească peste tot comoara Templului, a trimis-o înapoi la Ierusalim, iar după aceea n-a mai auzit nimeni de ea.

Războiul cu goţii

În mai puţin de un an, Belizarie s-a înapoiat în Apus, ca să înăbuşe o revoltă a trupelor pe care le lăsase la post în Africa. Şi-a îndreptat apoi atenţia către regatul got din Italia şi a înaintat metodic spre miazănoapte. Palermo a fost cucerit printr-un atac de pe mare. Curând după aceea, a căzut şi Neapole, unde

Belizarie a folosit o altă stratagemă: romanii au ocolit fortificaţiile goţilor, furişându-se în oraş printr-un apeduct părăsit.5

Papa i-a deschis lui Belizarie porţile Romei, însă, în decembrie 536, goţii s-au mobilizat şi au asediat trupele romane aflate în oraş. Niciuna dintre părţi nu avea destui oşteni ca să acopere cei douăzeci de kilometri de ziduri ce înconjurau oraşul, aşa că asediul a fost parcă desprins din Homer, cu ciocniri pe terenul deschis din faţa porţilor păzite şi cu spioni şi agenţi care intrau lesne în oraş şi ieşeau la fel de uşor, adunând informaţii şi punând la cale trădări.

Situaţia romanilor din interiorul oraşului se înrăutăţea pe măsură ce se diminuau rezervele de hrană, dar nici goţii asediatori n-o duceau mai bine. Asediul ar fi putut să se încheie prin victoria oricăreia dintre părţi, până ce Antonina şi Procopiu au recrutat din Neapole trupe proaspete şi le-au adus în grabă la Roma. În februarie, regele got Witigis a iniţiat un armistiţiu pentru a negocia un compromis, dar Belizarie a tergiversat tratativele şi a folosit cele trei luni de armistiţiu ca să-şi deplaseze o parte din trupe până în apropierea nemijlocită a oraşului Ravenna, capitala goţilor.

Iustinian se temea de-acum că generalul său devine prea puternic, aşa că a trimis de la Constantinopol o altă oştire, comandată de eunucul Narses, care să acţioneze împreună cu Belizarie. Narses nu avea experienţă militară, dar s-a dovedit surprinzător de competent. A avansat până în Câmpia Lombardiei şi a cucerit oraşul Mediolanum, lăsându-l apoi în mâinile unui subordonat.

Din păcate, în momentul în care doi generali încăpăţânaţi se află la conducerea aceleiaşi campanii, coordonarea trupelor poate avea de suferit. Când goţii

au contraatacat şi au asediat Mediolanumul, aducându-i pe oamenii dinăuntru în pragul morţii prin înfometare, trupele romane de sprijin aflate în apropiere au refuzat să se clintească până ce n-au primit ordin atât de la Belizarie, cât şi de la Narses.

Era însă deja prea târziu. Regele Witigis îi oferise generalului roman din Mediolanum liberă trecere dacă se predă, dar târgul nu-i includea şi pe civilii din oraş, pe care Witigis plănuia să-i pedepsească pentru că-l trădaseră. Generalul roman a vrut să refuze oferta, dar soldaţii săi, înfometaţi, l-au silit să accepte. După ce garnizoana romană a plecat din Mediolanum, goţii au intrat în oraş şi l-au distrus, măcelărind toţi bărbaţii – 300 000, după istoriile contemporane – şi luând cu ei femeile.

Alt război cu goţii

Luptele devastaseră Italia. Ţara avea nevoie de timp pentru a se reface, înainte ca părţile aflate în conflict să considere că merită să se bată iar pentru ea. Toate taberele înarmate s-au înţeles între ele cine să aibă controlul asupra diferitelor teritorii, apoi s-au retras în ungherele lor să-şi tragă sufletul.

În 541, Totila, regele got al Italiei, a pornit din nou războiul şi a ieşit învingător în bătălii trei ani în şir, aşa că Iustinian l-a trimis a doua oară pe Belizarie în Italia. Atacurile şi contraatacurile oştirilor angajate în conflict s-au succedat rapid, iar Roma a fost ocupată ba de una, ba de alta dintre tabere. Până la urmă, în 548, Belizarie a căzut victimă intrigilor de la curtea din Constantinopol şi a trebuit să se dea la o parte.

Eunucul Narses a ajuns la faţa locului în 552 şi a preluat comanda. L-a ucis în bătălie pe Totila şi a recucerit Roma. Următorul rege al goţilor a fost şi el înfrânt şi ucis în anul următor. Profitând de haos,

francii şi alamanii veniţi din nord au invadat Italia în august 553. Narses i-a învins şi pe ei, după care a strămutat în Italia rămăşiţele hoardei invadatoare. În cele din urmă, cu romanii la putere, războiul s-a sfârşit.

Numărul de morţi

Procopiu a afirmat că Iustinian a omorât, pe întreaga durată a domniei lui, zece mii de zece mii de zece mii de oameni, ceea ce, tradus literal din limba greacă, înseamnă 10 0003 sau un trilion de oameni.6 Dat fiind că zece mii la puterea a treia înseamnă de o sută de ori populaţia planetei din zilele noastre, probabil că Procopiu se înşală. În *Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman*, Edward Gibbon ajunge la concluzia că una dintre aceste „zece mii” s-a strecurat acolo din greşeală şi trebuie ignorată, reducând numărul total al celor morţi din cauza războiului, epidemiei şi foametei în vremea lui Iustinian la numai 100 de milioane.

Generaţii de istorici au acceptat compromisul lui Gibbon, iar eu am găsit autori din secolul al XIX-lea care l-au pus pe Iustinian pe lista celor mai mari monştri din istorie.7 Şi totuşi, populaţia din Imperiul Roman de Răsărit nu era destul de mare ca să piardă 100 de milioane. Istoricii moderni cred că era de circa 26 de milioane (fără să includem Italia şi Tunisia), şi o mare parte din declinul documentat al populaţiei din vremea lui Iustinian se explică prin ciuma bubonică.8

De asemenea, Procopiu afirmă că incursiunile slavilor şi ale avarilor în Balcani micşorau, în fiecare an, populaţia Imperiului Roman de Răsărit cu 200 000 de locuitori, ucişi sau luaţi în sclavie, ceea ce ar da un total de 6,4 milioane de oameni pe toţi cei treizeci şi doi de ani ai domniei lui Iustinian. Gibbon se îndoieşte de acest număr, deoarece e greu de crezut că trăiau

atât de mulţi oameni în zona respectivă.9

După spusele lui Procopiu, 5 milioane au murit în războiul din Africa şi 15 milioane în cel din Italia. Toţi istoricii – chiar şi cei care sunt prudenţi în privinţa cifrelor vehiculate – sunt de acord că Italia a fost distrusă în urma recuceririi. Întrucât războaiele lui Iustinian din Apus trebuie să se regăsească în clasament, mă voi opri la cifra de 750 000 de morţi. Asta înseamnă 15% din cele 5 milioane de oameni care trăiau, probabil, în Italia şi Tunisia.10 Nu-i decât o presupunere.

Războaiele Goguryeo-Sui

Numărul de morţi: 600 0001 Locul în clasament: 67 Tipul: războaie de cucerire

Conflictul, în linii mari: dinastia Sui din China vs. regatul Goguryeo Perioada: 598 şi 612 Locul: Coreea

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: China

După câteva veacuri de scindare, China a fost reunificată sub dinastia Sui, dar regatul nord-coreean Goguryeo a hotărât să mai facă o incursiune peste hotar înainte ca noii cârmuitori să aibă timp să se organizeze. împăratul chinez Wendi[23], artizanul reunificării, s-a înfuriat şi a pornit în anul 598 o invazie masivă, prin care voia să cucerească toată Coreea, până în vârful peninsulei. A trimis o oştire de 300 000 de oameni peste râul Liao – hotarul cu Manciuria al regatului Goguryeo –, cu misiunea de a avansa în josul peninsulei, către capitala Pyonyang. Invazia a fost un fiasco. Chinezii uitaseră, se pare, că lunile iulie şi august sunt sezonul ploilor în Manciuria. Drumurile erau înnoroite, iar flota care însoţea oştirea

23 Wendi se traduce prin „împăratul“ (di) „Amabil“ (wen). Vă va fi însă mai uşor să vă amintiţi numele lui dacă-l pronunţaţi ca pe numele fetei din Peter Pan sau ca pe cel al lanţului de fast-food. [în limba chineză standard, putonghua, Wendi se pronunţă aproximativ „uănti“ — n.t.]

a fost lovită de furtuni. Ori de câte ori acostau corăbiile chineze, trupele din Goguryeo le atacau. în cele din urmă, flota Goguryeo a pornit pe mare şi a zdrobit flota de război chineză. în tot acest timp, trupele coreene au hărţuit oştirea chineză şi la dus, şi la întors, iar chinezii şi-au pierdut cei mai mulţi dintre oşteni pe drum.2

Chinei i-a trebuit o vreme ca să se refacă după dezastru, dar fiul lui Wendi, Yangdi[24], cel care i-a urmat la tron şi, probabil, l-a asasinat, a făcut o nouă tentativă în anul 612. A strâns un milion de oşteni şi încă de câteva ori pe atât personal auxiliar. A reparat şi a extins Marele Canal care lega între ele Fluviul Galben şi fluviul Yangzi, pentru a putea aduce oameni şi provizii din sud în nord. A creat stocuri masive şi a sincronizat transportul de coastă cu mişcările oştirii de pe uscat. Câtă vreme oştirea sa rămânea la o distanţă de coastă care era uşor de străbătut cu căruţa, flota chineză putea să aprovizioneze trupele.

Chinezii au trecut din nou râul Liao cu 305 000 de oşteni. Când ritmul de înaintare pe uscat a încetinit, flota a luat-o înainte şi a debarcat în număr mare pentru a ocupa cetatea Pyongyang. După ce i-au împrăştiat pe apărători, marinarii chinezi au rupt rândurile şi s-au pus pe jaf; astfel, ambuscada pusă la cale de inamic i-a luat pe nepregătite, iar chinezii au luat-o la goană şi au fost măcelăriţi. Doar vreo două mii au reuşit să se întoarcă teferi la corăbii.3

Intre timp, oştirea chineză îşi continua înaintarea. O vreme, comandanţii armatelor Goguryeo şi Sui s-au întrecut în stratageme, fiecare încercând să-l atragă pe celălalt în negocieri, ca să poată pune la

---

24 Numele său oficial după moarte înseamnă „împăratul“ (di) „Trândav“ (yang). Este evident că, la un moment dat, l-a călcat pe bătături pe un istoric chinez destul de influent.

cale o cursă sau să adune informaţii. În cele din urmă, Eulji, comandantul oştirii Goguryeo, a pus capăt perioadei de tatonări, trimiţându-i omologului său chinez un poem grosolan, care a reaprins ostilităţile. După ce şi-au croit drum către sud, chinezii au început să traverseze râul Salsu. Cei din Goguryeo construiseră însă în taină un baraj deasupra vadului şi, când oştirea Sui a ajuns la jumătatea râului (acum mult scăzut), au dat drumul apei adunate. Mii de chinezi s-au înecat, iar restul au fugit. Dintre cei 305 000 de oşteni care invadaseră Coreea s-au întors la casele lor doar 2 700.4

Înfrângerile repetate suferite în Coreea au ştirbit autoritatea dinastiei Sui. După numai câţiva ani, dinastia Tang i-a luat locul.

Negoţul cu sclavi din Orientul Mijlociu

Numărul de morţi: 18,5 milioane (18 milioane din Africa şi O,5 milioane din Europa) Locul în clasament: 8 Tipul: exploatare comercială

Conflictul, în linii mari: în general, arabii luau în sclavie africani Perioada: între secolele al VII-lea şi al XIX-lea Locul: Orientul Mijlociu

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: neguţătorii arabi de sclavi, mijlocitorii africani, piraţii berberi

Rezumat în două vorbe: eunucii… brrr!

Factorii economici: sclavii, aurul, sarea

Fundalul: sclavia în general

În cea mai mare parte a istoriei scrise, aproape fiecare persoană a fost subordonată alteia prin lege. Copiii erau la discreţia tatălui; soţii erau stăpânii soţiilor lor; oamenii de rând se plecau în faţa nobilimii. Cele mai multe societăţi cu organizare statală au avut ierarhii oficiale care-i legau între ei pe toţi indivizii. Romanii aveau relaţii complexe de tip patron – client,

care plasau într-o reţea de obligaţii toate persoanele libere – cetăţenii, străinii şi sclavii eliberaţi. Feudalismul european a avut multe trepte de stăpâni şi vasali, iar şerbii erau legaţi de pământ.

Sclavii întruchipau forma extremă de subordonare. În vreme ce majoritatea celor care se aflau într-o relaţie senior – ţăran sau patron – client aveau drepturi şi îndatoriri reciproce, relaţia stăpân – sclav era mai simplă şi complet unilaterală. Stăpânul putea să facă orice voia cu sclavul său, dar sclavul nu putea să facă nimic fără voia stăpânului. Până cu mult după începutul secolului al XVIII-lea, a fost absolut legal ca stăpânul să-şi omoare în bătaie sclavul, chiar şi în societăţile pe care, în mod normal, le-am considera civilizate, cum ar fi comunităţile din Virginia.1 Pe scara persoanelor, care mergea de la şerb la omul liber şi la stăpân, sclavul se afla cel mai jos, fiind chiar cu o treaptă sub catâr.* Exista, ce-i drept, şi un aspect pozitiv: în general, sclavia nu era considerată o condiţie permanentă.

Principala deosebire fiind că, de obicei, era ilegal să-ţi violezi catârul.

Cele mai multe societăţi nu se dădeau peste cap să obţină sclavi; mai degrabă, îi căpătau accidental, şi adesea nici nu ştiau ce să facă cu ei. De obicei, cineva ajungea în sclavie doar după o serie de ghinioane ieşite din comun. Căile obişnuite de a ajunge în robie erau să fii prins în război, să fii condamnat pentru un delict, să fii abandonat de mic copil sau să fii luat ca sclav pentru plata unei datorii; în cazul primelor trei, alternativa sclaviei era, de obicei, moartea.

Cea mai constantă cerere de sclavi era pentru muncile casnice de zi cu zi, însă, cum furnizarea de sclavi fluctua în funcţie de soarta războaielor, se putea întâmpla uneori să existe un surplus. În aceste situaţii,

trei erau destinaţiile obişnuite pentru oamenii care erau de prisos: minele, prostituţia şi sacrificiile umane, în funcţie de cultură.

În unele societăţi, economia mergea bine cu un număr minim de sclavi. În Europa medievală bunăoară, nu era penurie de mână de lucru; era penurie de pământuri, aşa că strămutarea mai multor muncitori agricoli înrobiţi într-o regiune nu sporea recoltele. Pe de altă parte, în unele societăţi saturate de sclavi, cum a fost Sudanul în secolul al XIX-lea, fiecare familie care se ridica deasupra nivelului de sărăcie lucie avea cel puţin o sclavă care să spele, să coasă, să gătească şi să deretice.

Cererea de sclavi creştea uneori brusc, făcându-i pe neguţătorii de sclavi să se ducă la marginile civilizaţiei, în locuri unde existau populaţii mari care nu dispuneau de oştiri puternice; aici, oamenii erau uşor de răpit. O asemenea creştere abruptă a cererii, cunoscută de toată lumea, s-a produs în contextul penuriei de mână de lucru de după descoperirea Americii; voi aborda acest subiect în capitolul „Negoţul cu sclavi peste Atlantic”. Multă vreme, cele mai mari pieţe de sclavi – unde erau vândute mai ales fete pentru muncile casnice – au fost regatele prospere din Orientul Mijlociu, iar cea mai bogată rezervă de materie umană a fost Africa. De-a lungul secolelor, milioane de sclavi au fost expediaţi din porturile de pe coasta răsăriteană a Africii şi au fost luaţi cu caravanele care traversau Sahara.

Estul Africii

Negoţul cu sclavi de-a lungul coastei răsăritene a Africii este atestat în cele mai vechi documente care s-au păstrat. În zilele faraonilor, corăbiile încărcate cu sclavi străbăteau regulat Marea Roşie pentru a ajunge în Egipt, venind, cel mai probabil, din Eritreea şi

Somalia. Până în secolul al X-lea, navigatorii arabi creaseră un lanţ de puncte comerciale de-a lungul coastei Africii, care se întindea în sud până la Kilwa (azi, în Tanzania). Multe dintre aceste puncte comerciale erau insule din dreptul coastei care aproape că nu aveau contact cu uscatul. În jurul anului 1300, negustorii arabi se extinseseră în sud până la Sofala (azi, în Mozambic).

După ce, în 1493, portughezii au reuşit să înconjoare Africa pe la Capul Bunei Speranţe, ei şi-au folosit fără întârziere puterea de foc superioară pentru a îngloba toate aceste puncte ale negoţului cu sclavi în imperiul lor, aflat în plină expansiune. Insă în 1653, o flotă pornită din sultanatul arab al Omanului, înzestrată cu arme echivalente cu cele pe care le aveau europenii, a capturat porturile pentru sclavi din nord. Cu un picior în Arabia şi celălalt în Africa, Omanul a devenit o naţiune bipolară, întemeiată pe negoţul cu sclavi, cu baza în insula Zanzibar din Tanzania.

În 1780, Omanul a capturat piaţa de sclavi rivală din Kilwa, abătând negoţul din Kilwa pe rutele proprii. În 1834, din Zanzibar erau exportaţi anual şase mii cinci sute de sclavi. În anii 1840, numărul lor se dublase.2 În 1859, au fost înregistraţi în Zanzibar nouăsprezece mii de sclavi veniţi din interiorul continentului. După 1840, cârmuitorul Omanului şi-a mutat curtea din Peninsula Arabică în oraşul Zanzibar, mai bogat şi mai cosmopolit, care, în 1845, a devenit independent de partenerul său comercial arab. În 1871, sultanul ajunsese să obţină un sfert din veniturile sale din negoţul cu sclavi.3

De-abia după explorarea Africii de către europeni, în secolul al XIX-lea, au ieşit la lumină relatări detaliate despre sclavia din inima

continentului. În fiecare zi, undeva, în adâncul Africii, negustorii de sclavi alegeau un sat vulnerabil şi se strecurau până la o bătaie de puşcă. Atacând prin surprindere, năvălitorii împuşcau orice bărbat în stare să se împotrivească şi înşfăcau femeile şi copiii, pe care-i mânau ca pe vite către locurile de tranzacţionare a sclavilor.

În călătoriile de explorare a Continentului Negru, europenii urmau de obicei traseele sclavilor africani, care erau adesea singurele căi comerciale dintre coastă şi interior. Misionarii creştini care pătrundeau şi mai adânc în Africa neexplorată îşi încrucişau drumul cu coloane lungi de sclavi, în majoritate femei, cu urme de lovituri de bici, mânate către coastă cu lanţuri de gât. Exploratorii care mergeau pe drumuri pe care mai umblaseră în alte călătorii găseau adesea ţinuturi care, între timp, îşi pierduseră jumătate din sate din pricina negustorilor de sclavi. Un superintendent britanic al misionarilor estima că „la fiecare sclav livrat teafăr în Zanzibar, alţi patru sau cinci îşi pierdeau viaţa”.4

În anii 1860, negustorul de sclavi african Tippu Tip prăda o zonă din adâncul Africii, dincolo de lacurile din partea răsăriteană a Congoului. Acest individ îşi crease practic un imperiu. Desfăşura în voie expediţii de jaf şi de răpire în sus şi-n jos pe cursul fluviului Congo, până ce belgienii, care-şi cucereau cu arma în mână propriul imperiu, l-au mituit să plece de acolo. În Kenya, lângă lacul Rudolf, negustorii de sclavi care acţionau în anii 1890 au fost daţi la o parte atunci când britanicii au instituit în regiune un protectorat. Citez din relatarea unui european: „un arab care s-a întors deunăzi de la lacul Nyasa mi-a zis că a călătorit timp de şaptesprezece zile printr-un ţinut presărat cu oraşe şi sate în ruine […], unde nu

zăreai picior de om”.5

La sfârşitul secolului al XIX-lea, a crescut cererea mondială de fildeş (şi totodată preţul acestuia), consecinţa fiind că, un timp, sclavii au fost folosiţi mai mult pentru transportarea colţilor de elefant spre coastă decât ca marfă în sine. Cărăuşii erau luaţi din satele din interiorul continentului şi vânduţi peste mări când îşi isprăveau treaba.6

Pentru a hrăni caravanele de sclavi care traversau regiunea fluviului Tsavo din Kenya, negustorii au vânat erbivorele mari din zonă, până ce n-a mai rămas niciunul. Dat fiind că traseele caravanelor erau presărate cu cadavrele sclavilor morţi de epuizare, leii de acolo, care fuseseră lipsiţi de sursa obişnuită de hrană, au descoperit rapid că oamenii sunt buni de mâncat. Apoi, după ce sclavii n-au mai venit, leii din zona fluviului Tsavo şi-au satisfăcut apetitul pentru oameni – de-acum gata format – mâncând zeci de lucrători de la căile ferate, ceea ce a oprit temporar extinderea controlului britanic asupra coloniei. Până în 1898, cei mai neruşinaţi dintre mâncătorii de oameni fuseseră ucişi; erbivorele sălbatice s-au întors, în cele din urmă, iar leii rămaşi şi-au reluat obiceiul de a se feri din calea oamenilor.7

Când ajungeau pe ţărm, sclavii erau daţi negustorilor, care îi transportau peste mări. Spre sfârşitul anilor i860, un vizitator britanic descria sclavii dintr-o piaţă de la Oceanul Indian: „toţi erau foarte tineri, băieţi şi fete, unii încă prunci. […] Schelete cu pielea ca de bolnav, strâns lipită de oase, cu globii oculari hidos puşi în evidenţă de împuţinarea cărnii din jur, cu pieptul scofâlcit şi surpat, cu încheieturile nefiresc de umflate şi îngrozitor de noduroase, în contrast cu membrele ca atare, cu vocea

uscată şi răguşită, care ţi se părea că vine din depărtare şi atunci când o auzeai de aproape, ca în coşmaruri.”8

Micile corăbii ale negustorilor arabi îi cărau pe sclavi din partea estică a Africii până în Orientul Mijlociu. Un căpitan englez aflat în fruntea unei patrule care vâna neguţătorii de sclavi[25] a oprit o corabie plină cu sclavi pe Oceanul Indian. Sclavii bărbaţi erau legaţi cu lanţuri pe punte, în aer liber. Sub punte, erau femeile. „În cală, era o grămadă de pietre, ca balast, iar pe pietrele alea, fără să aibă măcar o rogojină, erau înghesuite douăzeci şi trei de femei, una sau două cu prunci în braţe. Femeile astea erau literalmente îndoite de la mijloc, pentru că nu era destul loc ca să stea drepte.”9

Nordul Africii

Când arabii au adus, în Evul Mediu, cămile în nordul Africii, traversarea Saharei a devenit mult mai uşoară. Oamenii din nord voiau să vadă ce ar putea găsi în partea cealaltă. De obicei, cei care făceau această călătorie se întorceau cu sclavi. Pe toată perioada Evului Mediu, beduinii nomazi din Sahara au făcut incursiuni în comunităţile stabilite de-a lungul limitei sudice a deşertului, în fâşia de savană cunoscută sub numele Sahel, adunând sclavi pentru pieţele de la Marea Mediterană. Dar, până în anul 1300, Sahelul se dezvoltase semnificativ şi de-a lungul marginii deşertului apăruseră mai multe regate puternice, ca Ghana şi Mali, care puteau să facă faţă beduinilor. Din păcate, în loc să formeze o barieră în calea incursiunilor după sclavi spre miezul Africii, aceste regate au devenit noii mijlocitori, făcând incursiuni şi mai la sud, în căutare de noi sclavi pe

25 Voi discuta în detaliu mişcarea de abolire a sclaviei în capitolul despre negoţul cu sclavi peste Atlantic.

care să-i trimită în nord.

Când se întâmpla să se întoarcă din expediţii cu mâinile goale, beduinii cumpărau din Sahel, cu sarea găsită în deşert, sclavi şi aur. Din puţinele documente care s-au păstrat, reiese că afacerile cu sclavi mergeau excelent. În 1353, Ibn Battuta, un musulman care şi-a povestit în scris călătoriile, s-a întors pe coasta Mediteranei cu o caravană care transporta 600 de sclave.

Prin 1700, cel puţin 1 500 de sclavi erau duşi anual în nord; în jurul anului 1800, numărul lor crescuse la 3 000 pe an. În secolul al XIX-lea, navele de război britanice au pus capăt negoţului cu sclavi peste Atlantic; prin urmare, sclavii care erau trimişi până atunci în America au fost redirecţionaţi spre nord, peste deşert. Deoarece Libia a rămas în afara controlului european mai multă vreme decât toate celelalte porţiuni ale coastei de nord a Africii, Benghazi şi Tripoli au devenit principalele debuşeuri ale negoţului saharian cu sclavi din secolul al XIX-lea.

Pe la sfârşitul anilor 1850, sclavii reprezentau două treimi din valoarea totală transportată de caravanele care traversau Sahara.10 Negoţul era atât de rentabil, încât cei mai mulţi dintre cârmuitori se agăţau de orice pretext ca să aresteze un supus şi să-l vândă ca sclav.

Era o traversare dură. După 1800, un călător european a traversat Sahara cu o caravană mare, iar sclavii care au murit pe drum – din pricina epuizării, bolilor, setei şi insolaţiei – au fost de trei sau patru ori mai mulţi decât cei care au ajuns, până la urmă, la piaţă. Câte o caravană întreagă, cu sute de sclavi, dispărea adesea în deşert.

Chiar dacă, pentru un moment, facem abstracţie de aspectul moral şi privim lucrurile doar din

perspectiva profitului, pare o risipă să laşi atât de mulţi sclavi să moară. Am fi tentaţi să credem că negustorii de sclavi doreau să-şi protejeze investiţia, însă, după cum a explicat un contemporan, comerţul cu sclavi era la fel ca negustoria cu gheaţă. Era acceptabilă o anumită marjă de topire, deoarece produsul final aducea un preţ destul de bun ca să acopere pierderile. De fapt, nici nu era cine ştie ce investiţie. La sursă, sclavii erau ieftini. În partea centrală a Sahelului, un cal costa cât douăzeci de sclavi.11

În Orientul Mijlociu, abolirea sclaviei a fost impusă de forţe exterioare, nu de brusca apariţie a bunelor intenţii locale. Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, europenii au început să aibă scrupule în privinţa sclaviei, iar în secolul următor, când au preluat controlul în Africa, au pus capăt traficului internaţional cu sclavi. Cu toate acestea, sclavia locală a persistat, existând chiar şi în zilele noastre. S-ar putea ca în Mauritania şi Sudan să mai fie câteva sute de mii de sclavi, chiar dacă guvernele de acolo tăgăduiesc acest lucru.

Eunucii

Eunucii erau folositori mai ales la paza haremurilor – mulţimile de soţii şi concubine pe care le aduna orice potentat asiatic. Eunucii aveau întreaga forţă fizică a bărbaţilor, dar niciun strop de imbold sexual, aşa că suveranul putea avea încredere că ei nu se vor încurca cu femeile şi nu vor crea familii din rândul cărora să se ivească un pretendent la tron. Dezavantajul era că populaţia eunucilor nu se refăcea de la sine. Trebuia alimentată permanent din alte surse.

Islamul interzice mutilarea sclavilor, dar, ca să împace dogma religioasă cu cererea de eunuci,

musulmanii pasau această sarcină necredincioşilor. Sclavii erau castraţi fie de păgânii din Africa, la puţin timp după ce fuseseră prinşi, fie de evreii şi creştinii care trăiau în lumea musulmană.

Societăţile care foloseau eunuci preferau să castreze băieţii înainte de pubertate. Asta îi făcea să rămână asemănători copiilor din punctul de vedere al imboldului sexual, al vocii şi aspectului, spre deosebire de adulţii castraţi, care continuau să arate şi să se comporte ca bărbaţii. Băieţii sclavi erau luaţi deoparte, aparent pentru a fi circumcişi – aşa cum era obiceiul la toţi bărbaţii din lumea musulmană –, dar acesta era doar un truc pentru a aduce cuţitul destul de aproape şi a efectua tăierea fără ca băiatul să se zbată. Când bărbierul-chirurg ajungea cu cuţitul aproape, înşfăca organele genitale ale băiatului şi tăia tot, nu doar prepuţul.12

Tratamentul aplicat acestor sclavi varia în funcţie de rasă. Eunucilor albi li se tăiau doar testiculele, însă eunucilor negri li se tăia întregul aparat – testicule, scrot şi penis –, iar locul era cauterizat cu unt dat în clocot, lăsând doar un orificiu pentru a urina.

Întrucât eunucii ajungeau la destinaţia finală după un lung proces care implica raiduri, caravane şi vânzări succesive, iar numărul lor scădea din pricina bolilor, a pedepselor brutale şi a înecului de-a lungul traseului, un consul britanic din secolul al XIX-lea a estimat că pentru ca la Cairo să ajungă 500 de eunuci, au murit 100 000 de sudanezi – o pierdere de 200 de vieţi pentru fiecare eunuc.13

Aşa cum am văzut, de exemplu, în capitolele despre dinastia Xin, căderea Romei, Perioada celor Trei Regate şi Iustinian, femeile regelui erau adesea centrul unei reţele de intrigi domestice, şi eunucii ambiţioşi îşi foloseau frecvent accesul la harem în

propriul avantaj. Eunucilor nu li se aplicau toate restricţiile care apăsau asupra femeilor, aşa că se puteau mişca liber între lumea bărbaţilor şi cea a femeilor, slujind ca mijlocitori şi ca oameni de paie. În multe locuri din Lumea Veche, eunucii şi-au pus amprenta asupra istoriei.

Piraţii întrucât zona Mării Mediterane era marcată de diviziunea religioasă dintre ţărmul nordic, creştin, şi cel sudic, musulman, coastele opuse erau socotite zone din care era îngăduit să iei sclavi. Ca regulă, nici creştinii, nici musulmanii nu luau în sclavie coreligionari. Mă rog, făceau asta, de fapt, destul de des, dar era considerat un lucru rău – nu chiar ilegal, dar cu siguranţă lipsit de politeţe. Răpirea unor cetăţeni dintr-o ţară de aceeaşi religie cu tine, creştină sau musulmană, putea provoca tot soiul de probleme diplomatice. În schimb, răpirea necredincioşilor aproape că era o datorie sfântă.

În general, piraţii – sau corsarii – din ţinuturile nord-africane ale berberilor erau oamenii cei mai nelegiuiţi din negoţul mediteraneean. Flotele de piraţi săreau pe orice corabie bogată şi vulnerabilă, înhăţau marfa, echipajul şi pasagerii şi vindeau totul într-unul dintre porturile berbere din nordul Africii, ca Alger, Tunis sau Tripoli. Cei mai mulţi dintre oamenii luaţi de pe corabie erau vânduţi de îndată ce erau aduşi pe ţărm, dar prizonierii bogaţi sau importanţi erau păstraţi, urmând să fie răscumpăraţi de familiile sau de guvernele lor. În cele din urmă, majoritatea naţiunilor maritime europene şi-au deschis consulate în oraşele berbere, ca să grăbească operaţiunile de răscumpărare.

Membrii echipajelor capturate pe corăbii puteau fi momiţi cu bani sau torturaţi ca să ajute flotele piraţilor să atace oraşele din care veneau. Fiind

cunoscuţi de cei care apărau oraşele, ei îi ajutau pe corsari să se infiltreze în interior. Pe de altă parte, chiar şi fără tertipuri, un sătuc de pescari nu se putea pune cu o flotă de piraţi. Corsarii se năpusteau de pe mare, încercuiau sate întregi şi-i luau pe locuitori în sclavie. Uneori, piraţii rămâneau câteva zile pe ţărm, să vadă dacă nu cumva veneau nişte rude bogate ca să-i răscumpere pe cei prinşi. Din cauza comunicaţiilor primitive, piraţii puteau conta, de obicei, pe câteva zile în care să jefuiască în tihnă, înainte ca autorităţile locale să izbutească să adune destule trupe pentru a-i alunga.

Cele mai mari capturi de sclavi proveneau din incursiunile împotriva comunităţilor de pe coastele Italiei, Spaniei şi Greciei. Dar piraţii operau şi în Oceanul Atlantic. În jurul anului 1625, în urma unui atac al piraţilor asupra oraşului Reykjavik din Islanda, au fost duşi în sclavie 400 de bărbaţi, femei şi copii; în 1631, au fost luaţi în robie 237 de oameni din Baltimore, Irlanda.14 Cei care erau prea tineri, prea bătrâni sau lipsiţi de vlagă puteau fi aruncaţi peste bord pe drumul spre Africa, dar majoritatea celor prinşi ajungeau în piaţa de sclavi. De obicei, femeile erau cumpărate pentru haremuri, iar bărbaţii deveneau sclavi pe galere.

ln acest moment din istorie, galerele la care vâsleau sclavi generau cea mai mare cerere de mână de lucru ieftină, uşor de înlocuit, din zona Mediteranei. În Antichitate, vâslaşii galerelor erau oameni liberi care primeau bani, dar în Evul Mediu aceasta a devenit o muncă pentru sclavi. De obicei, sclavii de pe galere munceau până mureau, şi nimeni nu se sinchisea de asta. Erau legaţi de băncile pe care şedeau şi trăgeau la vâsle fără oprire, cât era ziua de mare, pe soare sau pe ploaie, şi apoi o mare parte din

noapte. Nu puteau nici măcar să se întindă ca să doarmă, nu puteau decât să fure câte un strop de somn aplecaţi peste vâsle. În bătălii şi pe furtună, sclavii se scufundau odată cu corabia. În bătălia de la Lepanto din 1571, dintre Turcia otomană şi Spania, s-au înecat peste 10 000 de sclavi creştini de pe galere, înlănţuiţi în pântecele navelor de război turceşti.

În cele din urmă, tehnologia navală occidentală a întrecut-o pe cea a piraţilor. După 1800, vasele de război europene şi americane pedepseau în mod sistematic orice port berber care continua să adăpostească piraţi. Oraşele din nordul Africii au fost silite să ia măsuri împotriva piraţilor, iar Mediterana a devenit o zonă sigură pentru comerţ.

Mamelucii

Sclavii au reprezentat coloana vertebrală a multe oştiri musulmane. Turcii otomani (aprox. 1450 – 1900) cereau anual comunităţilor de ţărani creştini din Balcani un număr de băieţi care să fie crescuţi în legea musulmană şi să devină oşteni. Egiptenii din aceeaşi perioadă obişnuiau să cumpere băieţi cerchezi din munţii Caucaz. Aceşti băieţi erau ţinuţi departe de lumea obişnuită, învăţând meseria armelor şi religia islamică. Erau consideraţi sclavi, proprietatea personală a sultanului. Cu toate că, din punct de vedere legal, deveneau liberi când ajungeau la maturitate, nu puteau pleca din slujba sultanului. Îşi duceau întreaga viaţă ca oşteni, în cazărmi. Copiii lor erau duşi în altă parte şi li se interzicea să urmeze aceeaşi meserie ca taţii. Când aceşti oşteni ajungeau prea bătrâni ca să mai lupte, erau trecuţi la treburi auxiliare şi, în cele din urmă, se retrăgeau într-un loc confortabil, unde aveau sclavi care să le îndeplinească dorinţele.

Aceşti sclavi-oşteni, numiţi mameluci – după

cuvântul care, în limba arabă, înseamnă „sclav” –, nu aveau familii, afilieri tribale sau proprietăţi care să le afecteze loialitatea faţă de sultan. Pe de altă parte, tindeau să fie mai loiali faţă de comandanţii lor decât faţă de sultan, iar dinastiile musulmane riscau să se confrunte cu o lovitură organizată de mameluci dacă-i călcau prea tare pe coadă.15

Nu-i includ pe mameluci în statistica acestui megamasacru, deoarece îi socotesc, din punct de vedere moral, mai degrabă de tipul recruţilor decât de tipul sclavilor. Restricţiile impuse mamelucilor de rând aveau mai mult de-a face cu datoria militară decât cu sclavia.

Cifrele

Sclavia din lumea musulmană n-a fost studiată la fel de riguros precum cea din lumea creştină, de aceea dispunem de mai puţine cifre demne de încredere pentru acest capitol. Conform estimărilor prezentate de Ronald Segal în *Islam’s Black Slaves* (*Sclavii negri din lumea islamică*), între 11,5 şi 14 milioane de sclavi negri au fost trimişi pe mare în ţările musulmane. Cifrele avansate de alte surse variază de la 10 la 25 de milioane de sclavi vii importaţi.

Câţi africani au murit în urma comerţului cu sclavi? Deşi din multe relatări reiese că, la fiecare rob livrat viu, ar fi murit zeci de oameni luaţi în sclavie, acestea puteau fi incidente izolate. Per total, nu există dovezi solide că negoţul răsăritean s-ar fi soldat cu mai mulţi sau mai puţini morţi decât cel apusean, aşa că voi aplica raportul dintre vii şi morţi consemnat în Apus şi voi spune că, la fiecare doi sclavi livraţi la destinaţie, au murit alţi trei. Asta ar însemna că, pentru a scoate la vânzare 12 milioane de sclavi vii, au trebuit să moară 18 milioane de oameni.

Robert C. Davis a estimat că, din 1530 până în 1780, între 1 şi 1,25 milioane de creştini europeni au fost luaţi în sclavie de musulmani şi duşi pe coasta berberă.16 Puţini dintre ei şi-au mai văzut vreodată casele, şi probabil că ar trebui să-i socotim morţi pe cel puţin jumătate dintre ei. Din cauza cruzimilor şi a muncii grele, mortalitatea printre aceşti sclavi era de aproape şase ori mai mare decât cea înregistrată în rândul populaţiei libere.17

Rebeliunea lui An Lushan

Numărul de morţi: 36 de milioane daţi dispăruţi Locul în clasament: 13 Tipul: insurecţie armată

Conflictul, în linii mari: oştirea de la hotare vs. cârmuire Perioada: 755-763 Locul: China

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: mai ales An Lushan, dar şi împăratul Xuanzong cel înamorat şi neghiob

În vremea dinastiei Tang, China s-a extins mai mult spre apus decât a făcut-o în orice moment al îndelungatei sale istorii. Această expansiune a Chinei a coincis cu apariţia neaşteptată, în întregul Orient Mijlociu, a arabilor creatori de imperii, fapt ce a avut drept consecinţă singura bătălie din istorie dintre o oştire chineză şi una arabă, pe râul Talas din Asia Centrală, în anul 751.

Undeva la hotarul precar dintre aceste culturi aflate în expansiune s-a născut în anul 703, probabil în apropiere de Buhara, în Turkestan, An Lushan. Mama sa provenea dintr-un clan turcic important. Tatăl, probabil un soldat de descendenţă sogdiană (rude medievale ale populaţiei pashtun care domină, în zilele noastre, Afganistanul), a murit când Lushan era mic. Mama s-a recăsătorit cu cineva din familia unei importante căpetenii războinice nomade.

În 716, când membrii unui trib rival l-au asasinat

pe hanul acelui trib turcic, clanul An a fost pus într-o situaţie dificilă şi a fugit spre răsărit, în provinciile de margine ale Imperiului Chinez, unde a ajuns sub protecţia unei căpetenii turce binevoitoare. O vreme, tânărul Lushan a trăit la marginea legii, până ce a fost prins la furat de oi. Hoţul, în vârstă de douăzeci de ani, a fost condamnat la moarte, dar nu şi-a pierdut cumpătul şi a încercat să negocieze cu guvernatorul Zhang Shougui chiar în timp ce călăul ridica bâta ca să-i sfărâme ţeasta. „Oare măreţul stăpân n-ar vrea să-i distrugă pe barbari?” a întrebat el. „De ce ar ucide un războinic viteaz?” Înţelegându-i ideea, guvernatorul l-a pus pe An în slujba sa, folosindu-l drept cercetaş.

Ascensiunea

În anul 733, când împăratul din dinastia Tang l-a transferat pe guvernatorul Zhang în nord-est, ca să-l înlocuiască pe un comandant care fusese învins şi ucis de khitani (barbarii din partea locului)[26], An Lushan l-a urmat. S-a dovedit priceput la incursiunile iuţi ale cavaleriei ce caracterizau războiul de la hotare. An era irascibil şi aprig când avea de-a face cu subordonaţi, dar întotdeauna voios şi foarte simpatic cu superiorii. A urcat în ierarhie, devenind locotenentul lui Zhang şi, în cele din urmă, fiul său adoptiv. Insă a ajuns din solid trupeş, iar apoi de o obezitate morbidă, şi Zang se lua adesea de el în public din această pricină. Apoi, în anul 736, pe când Zhang era în capitală, An a trebuit să facă faţă singur unui atac al războinicilor khitani şi hsi (ceilalţi barbari din zonă), încasând o papară straşnică. Zhang s-a

26 Ca ironie a sorţii, dat fiind că aceşti khitani s-au aflat, pentru scurtă vreme, la conducerea unei părţi din China chiar când Occidentul a început să manifeste interes pentru Orientul îndepărtat, în limba engleză China a fost numită iniţial după această populaţie nechineză: Cathay.

întors din capitală înfuriat şi l-a condamnat pe An la moarte, dar apoi s-a răzgândit şi s-a mulţumit să-l excludă din oştire. Nici n-a trecut însă un an şi An a fost repus în drepturi.1

În 742, împăratul i-a dat lui An o provincie de la periferia imperiului pe care s-o apere. De la postul său de la hotar, An a trimis spre capitală un flux constant de ofrande – cămile, câini, şoimi, cai şi, cel mai preţios lucru dintre toate, traiste cu capetele retezate ale căpeteniilor khitane. Unii l-au acuzat că aceste capete aparţineau războinicilor inamici pe care îi momise la negocieri în timpul unui armistiţiu, pentru a-i prinde apoi în capcană. Rezultatele erau însă ceea ce conta, iar împăratul i-a dat încă două provincii pe care să le apere, astfel constituindu-se un fief solid din trei teritorii nord-estice, situate în apropierea Marelui Zid. Mai târziu, aveau să se adauge şi altele.2

An Lushan a devenit un oaspete frecvent şi bine-venit la palatul din Changʒan, unde juca, spre amuzamentul curtenilor, rolul bufonului cel gras. A devenit un favorit al concubinei preferate a împăratului, Yang Guifei. Ea chiar a simulat că-l adoptă, în cadrul unei ceremonii-parodie, în care An cel monstruos de obez i-a fost prezentat noii sale mame învelit în scutece. Se zvonea că Lushan şi Guifei ar fi amanţi, însă ea a rămas în amintire ca una dintre cele patru mari frumuseţi din istoria Chinei, în vreme ce el nici măcar nu putea păşi fără să se sprijine cu braţele de slugile care-i susţineau trupul uriaş, aşa că… brrr!3

Bazându-se pe iubirea ca-n poveşti dintre împărat şi doamna inimii sale, dar şi pe preţuirea constantă pe care împăratul i-a arătat-o lui An, istoricii consideră improbabilă o astfel de relaţie. Yang Guifei fusese măritată la început cu unul dintre fiii

împăratului (dar nu cu acel fiu despre care va fi vorba mai târziu), până când împăratul, care avea şaptezeci de ani, îndrăgostit până peste urechi, a desfăcut căsătoria şi a ţinut-o pe Yang câţiva ani într-o mănăstire, ca să-şi regăsească neprihănirea pierdută. Povestea de dragoste dintre împăratul Xuanzong şi Yang Guifei a dus la apariţia multor legende.

Se strică treaba

În 751, An Lushan a pornit cu oştirea sa şi cu aliaţii hsi împotriva khitanilor, dar, după o lungă călătorie prin praf, căpetenia hsi a cerut un moment de odihnă, aşa că An a pus să fie ucis. Oştenii hsi au dezertat şi i-au avertizat pe khitani că vin chinezii. Aceştia şi-au continuat marşul, deşi erau epuizaţi, şi au dat de o ambuscadă a khitanilor. A urmat un măcel, iar An Lushan a reuşit cu greu să fugă, împreună cu ceea ce mai rămăsese din oştirea sa. Când s-au întors în tabără, a executat câţiva ofiţeri care supravieţuiseră, în vreme ce alţii s-au refugiat pe dealurile din zonă şi au aşteptat acolo să-i treacă mânia.4

În 752, când principalul ministru al împăratului a murit, i-a urmat în funcţie un văr al lui Yang Guifei, Yang Guozhong, care s-a apucat pe dată să dea vina pentru toate problemele imperiului pe predecesorul său. An Lushan, cu reputaţia pătată de prietenia cu ministrul anterior, a căzut curând în dizgraţia ministrului Yang. Acesta a început să răspândească diverse zvonuri despre An, care au ajuns la urechea împăratului. Împăratul Xuanzong a trimis un eunuc de încredere să-l spioneze pe An, dar o mită grasă a făcut astfel încât împăratul să primească un raport strălucit despre loialitatea generalului său. Cu toate acestea, împăratul a considerat că loialitatea lui An trebuie examinată de aproape şi l-a chemat înapoi la curte. An

Lushan s-a gândit că, dacă îşi lasă oştirea şi se întoarce în capitală, în cel mai bun caz o să i se ia din prerogative – asta dacă nu va fi închis, exilat sau chiar ucis. Aşa că i-a mulţumit împăratului pentru invitaţie, dar a spus că nu se simte bine. Văzând cum stau lucrurile, împăratul i-a dat o soţie fiului lui An, ordonându-i acestuia să se întoarcă şi să participe la căsătorie. An a refuzat şi, dându-şi seama că epuizase scuzele, s-a revoltat. Pentru a se justifica, a răspândit o poveste care nu prea era credibilă, anume că împăratul îl rugase în taină să se descotorosească de prim-ministru, şi, în decembrie 755, a pornit către capitală cu o oştire de 100 000 de oameni, călătorind noaptea şi poposind când se iveau zorile.5

An Lushan, care suferea de o boală de piele supărătoare şi era aproape orb, îşi pierduse buna dispoziţie de odinioară. Era predispus la accese iraţionale de furie şi, când îl apucau pandaliile, poruncea ca subordonaţii să fie sfâşiaţi în bucăţi.6 După ce şi-a retras oştirea de la hotar, au izbucnit răzmeriţe în vechile sale teritorii, dar asta n-a contat. El nu se gândea decât să ajungă în capitală. Ca să se asigure de loialitatea oştenilor, le îngăduia scurte perioade de violuri, jafuri şi carnaje în fiecare oraş cucerit, dar o pornea mereu mai departe. În ianuarie, oştirea lui An a traversat Fluviul Galben îngheţat şi a cucerit a doua capitală, Luoyang, unde s-a proclamat împărat.7

Principala oştire imperială, de 80 000 de oameni, se aduna la trecătoarea Tongguan, dar sosirea lui An a împins înapoi, în dezordine, unităţile de avangardă. Apoi însă, înaintarea rebelilor a fost oprită în faţa trecătorii. Oştirile au aşteptat, iar asta le-a dat eunucilor de la palatul din Changʒan destul timp ca să unelteasca împotriva generalilor imperiali. Poate că

aveau un motiv solid ca să comploteze, poate că nu aveau. Cine poate şti? Vreau să zic, erau eunuci de la palat; intriga era lucrul la care se pricepeau cel mai bine. Indiferent de motiv, l-au convins pe împăratul Xuanzong să-şi execute generalii.

În cele din urmă, în iulie, după o bătălie aprigă a arcaşilor şi călăreţilor, oştirea imperială a fost înfrântă, iar trecătoarea a fost deschisă. Împăratul Xuanzong a fugit din capitală pe un drum ticsit de oşteni imperiali disperaţi şi demoralizaţi, care căutau un ţap ispăşitor. Prim-ministrul, Yang Guozhong, a fost smuls din caleaşca sa şi a murit călcat în picioare. Oştenii au oprit apoi caravana împăratului şi au cerut moartea concubinei, Yang Guifei, pe care o bănuiau că este complicea şi iubita lui An Lushan. Xuanzong s-a învoit cu greu, călcându-şi pe inimă, şi oştenii au târât-o de-acolo. A fost sugrumată şi aruncată într-un şanţ, în vreme ce împăratul îşi vedea de drum.8

Noua generaţie

Fuga împăratului a însemnat abdicare în ochii celui de-al treilea fiu al lui, ambiţiosul Suzong, care s-a proclamat împărat. Fostul împărat Xuanzong şi-a petrecut restul vieţii într-un loc bine păzit.

După ce rebelii au cucerit capitala Changzan, An Lushan a început să-şi consolideze puterea, dar îşi făcuse mult prea mulţi duşmani în propriul anturaj ca să mai rămână mult timp în viaţă. Unul dintre sfetnicii săi, care fusese biciuit pentru o greşeală săvârşită, a conspirat cu An Qingxu, fiul lui An Lushan. Ei l-au abordat pe eunucul favorit al lui An Lushan, pe care acesta îl castrase cu mâna sa, într-o criză de furie, cu mulţi ani înainte. Eunucul l-a înjunghiat pe An Lushan în somn cu propria-i sabie, dar a fost nevoie de multe eforturi ca să răzbată prin toate straturile de grăsime. An Lushan a urlat şi s-a zbătut, dar, în cele din urmă, a

fost răpus. A fost îngropat sub cortul său, iar oştenilor li s-a spus că a murit de o boală.9

După câteva luni, armata imperială a pornit la contraatac şi a recucerit capitala în numele noului împărat, Suzong.10 Rebelii s-au retras, iar An Qingxu a fost mazilit de locotenentul său, Shi Siming. An Qingxu a fost judecat rapid pentru uciderea tatălui său şi a fost sugrumat. Shi a continuat timp de câţiva ani rebeliunea, urmat de fiul său şi aşa mai departe, până ce ultimul din familia sa a fost prins şi ucis.

Până la urmă, dinastia Tang a supravieţuit graţie ajutorului militar oferit de străini precum tibetanii şi uigurii. Desigur, aceştia nu au luptat pe degeaba. China a trebuit să le cedeze noilor aliaţi teritoriile apusene – coloniile deşertice din bazinul Tarim. Zilele în care garnizoanele chineze deţineau controlul asupra drumului către apus nu aveau să revină decât după sute de ani.

Războiul şi poeţii

Rebeliunea lui An Lushan ocupă un loc important în istoria culturală a chinezilor, pentru că doi dintre cei mai mari poeţi ai lor au trăit şi au creat în acea epocă. Aceasta ne permite să examinăm mai îndeaproape atitudinea chinezilor faţă de război. Perspectiva care răzbate din poemele chineze este mult mai pacifistă decât, de pildă, cea din *Beowulf*, un epos care a fost scris aproximativ în aceeaşi vreme în Anglia.

Li Po, alchimist şi mistic daoist, a fost un împătimit băutor şi iubitor de pribegie, a cărui viaţă, plină de suişuri şi coborâşuri, a stat sub steaua norocului. La cei cincizeci şi ceva de ani pe care-i avea la izbucnirea războiului, era socotit cel mai mare poet al timpului său. S-a ataşat de prinţul Lin, al şaisprezecelea fiu al împăratului, dar în anul 756

prinţul a fost acuzat că ar fi complotat pentru a întemeia un imperiu independent şi a fost executat. Li Po a fost aruncat în temniţă, dar un vechi oştean – pe care-l ajutase cu treizeci de ani înainte şi care ajunsese în înalta funcţie de comandant în armata loialistă – l-a eliberat pe Li şi l-a luat ca secretar. Insă după puţin timp acuzaţiile au fost reluate, iar Li Po a fost surghiunit în provincia barbară Yelang, de la miazăzi. A pierdut vremea pe drum, abătându-se să-şi viziteze prietenii, aşa că, după trei ani, încă nu ajunsese la destinaţie. A urmat apoi o amnistie generală, aşa că Li a făcut stânga-mprejur şi s-a întors acasă, în răsăritul Chinei. A murit pe când se afla în casa unei rude. Legenda spune că, bând vin într-o barcă, a vrut să prindă oglindirea lunii de pe suprafaţa râului şi a căzut în apă, ceea ce, pentru poeţi, este probabil echivalentul unei morţi vitejeşti în bătălie.11

Pe câmpul de luptă, oamenii se-ncaieră şi mor;

Caii învinşilor nechează jalnic spre cer,

În vreme ce corbi şi ulii ciugulesc măruntaie de om,

Le duc în zbor şi le-atârnă de rămurişul uscat.

Aşa-s risipiţi ostaşii şi pângăriţi prin iarba pustiei,

Iar comandanţii n-au făcut nicio ispravă.

O, război nelegiuit! *Pricep de ce arma Atât de rar e mânuită de suveranii blânzi*.

(Li Po, *Războiul cel nelegiuit*)12

Du Fu, mai tânăr cu unsprezece ani decât Li Po, a fost urmărit peste tot de un noian de ghinioane. A aspirat la o carieră în serviciul civil, dar, nereuşind să treacă examenele, a umblat de colo-colo şi în cele din urmă s-a împrietenit cu Li, dobândind o reputaţie de poet promiţător. S-a întors la curte, s-a însurat şi a încercat vreme de cinci ani să devină slujbaş al

statului. Tocmai când pusese mâna pe un post mărunt, a avut loc atacul lui An Lushan, şi Du Fu a fugit din capitală, dar a nimerit în mâinile tâlharilor. După ce a scăpat de ei, a rătăcit o vreme, în zdrenţe şi flămând, iar în cele din urmă a ajuns din nou la curtea aflată în exil, unde a căpătat o slujbă măruntă de cenzor. Dar necazurile s-au ţinut scai de el, iar câţiva dintre copiii săi au murit din cauza foamei şi a bolilor. După ce şi-a pierdut slujba, a pornit iar să rătăcească fără ţel. Şi despre el se spune că a murit în vreme ce bea într-o barcă, pentru că s-a lăcomit prea tare după ce nu pusese nimic în gură timp de zece zile.13

Carele de luptă huruie,

Caii de luptă nechează;

Fiecare ostaş are la cingătoare arcul şi tolba cu săgeţi.

Tată, mamă, fiu, soţie – se uită după ei,

Pânzce colbul va să-ngroape podul de la Xianyang.

Grăbim pasul alături, plângem, ne-ncleştăm de mânecile lor lungi,

Dar plânsul nostru urcă la nori;

Căci, de câte ori cineva de pe margine-i întreabă,

Tot ce zic ostaşii e că trebuie să plece.

(Du Fu, *Balada carelor de luptă*)*14*

Bai Juyi a făcut parte din generaţia următoare de poeţi, fiind născut la câţiva ani după ce războiul se sfârşise. Poemul său *Cântecul căinţei veşnice* povesteşte iubirea tragică dintre împăratul Xuanzong şi Yang Guifei. Ni se spune că, după moartea ei, împăratul a fost mâhnit multă vreme, apoi a tocmit un mediu ca să invoce duhul iubitei. Vorbind cu duhul despre vremurile apuse, Xuanzong regretă profund că a dat-o pe mâna oştenilor mânioşi. În cele din urmă, cei doi ajung la convingerea că sunt sortiţi să fie iar

împreună pe lumea cealaltă.

Bai Juyi o spune însă mai bine ca mine. El nu a considerat că poemul ar fi cea mai reuşită dintre operele sale, dar acesta a ajuns să fie foarte preţuit de junele romantice.15

Regele-n mâinile sale întunericul îl strânge,

Ochii ce cătau scăparea cu ele să-şi umbrească,

Iară când pe cea răpusă se întoarce s-o privească,

Pe nisip amestecate-s ale lui lacrimi, al ei sânge.

(Bai Juyi, *Cântecul căinţei veşnice*)*16*

Cifrele

Recensământul făcut în China în anul 754 a înregistrat o populaţie de 52 880 488 de persoane. În 764, când s-a efectuat un nou recensământ, după zece ani de război civil, autorităţile n-au mai găsit în China decât 16 900 000 de oameni.

Ce s-a întâmplat cu 36 de milioane de oameni? E cu putinţă ca într-un deceniu să moară două treimi din populaţie? Poate că da. Ţăranii trăiau adesea la limita foametei, aşa încât cea mai mică perturbare putea să provoace un val de decese, mai ales dacă oamenii depindeau de sisteme ample de irigaţie. Aşa cum am văzut în capitolele despre dinastia Xin şi Perioada celor Trei Regate, aceasta n-a fost singura oară în istoria Chinei când populaţia a cunoscut o scădere dramatică, iar mulţi experţi se arată destul de încrezători în aceste cifre. Pe de altă parte, cifrele respective ar putea să reflecte mai degrabă scăderea capacităţii cârmuirii centrale de a-i găsi pe toţi plătitorii de impozit, iar atunci numărul real al morţilor ar fi cu totul altul.17

Mai convingătoare – deşi nu seduce atâta prin precizie – este numărătoarea familiilor. La cele şapte recensăminte anterioare rebeliunii lui An Lushan, s-au

numărat în mod constant între 8 şi 9 milioane de familii, iar apoi, la cele şapte recensăminte care au urmat rebeliunii, au fost înregistrate de fiecare dată cel mult 4 milioane de familii. Chiar şi la aproape un secol după război, în 845, serviciul civil chinez a găsit doar 4 955 151 de familii plătitoare de impozit – o scădere drastică faţă de cele 9 069 154 de familii înregistrate în 755.18 Asta arată că scăderea reală s-ar putea situa undeva la jumătate din populaţie, ceea ce înseamnă 26 de milioane de oameni. Totuşi, în ierarhizarea mea, prefer să fiu conservator şi să înjumătăţesc această cifră, punând doar 13 milioane de morţi pe seama acestui conflict. Chiar şi aşa, rebeliunea lui An Lushan rămâne între primele douăzeci dintre cele mai mari masacre din istoria omenirii.

Prăbuşirea civilizaţiei Maya

Numărul de morţi: cel puţin 2 milioane daţi dispăruţi Locul în clasament: 46 Tipul: dezintegrare statală

Conflictul, în linii mari: o imensă forţă necunoscută, cum ar fi vremea sau Cthulu, a făcut prăpăd printre mayaşi Perioada: 790-909

Locul: peninsula Yucatan, Mexic şi Guatemala

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: de regulă se presupune că, într-un fel sau altul, mayaşii şi-au adus singuri nenorocirea pe cap

Întrebarea fără răspuns pe care o pune toată lumea: Unde s-au dus cu toţii?

Mayaşii au construit o civilizaţie fascinantă şi complexă pornind de la zero, au prosperat câteva secole şi apoi au abandonat-o fără să-şi ia măcar rămas-bun. De la statutul de constructori şi matematicieni de anvergură, s-au întors la cel de grădinari care produceau doar atâta cât să trăiască,

lăsând în urmă uriaşe ruine presărate prin junglă, care nedumeresc generaţiile de mai târziu. De mai bine de un veac şi jumătate, tot încercăm să pricepem de ce.

Cele trei explicaţii care se bucură de cea mai mare popularitate în rândul arheologilor sunt:

Seceta. În acest scenariu, dispariţia mayaşilor a fost cauzată de climă, deci ei nu prea aveau cum să se apere.

Deteriorarea ecologică sistematică. Acest scenariu se concentrează pe erorile mayaşilor în gestionarea resurselor. De exemplu, poate că au tăiat prea multe păduri, ceea ce a dus la pârjolirea şi erodarea solului.

Politica şi războiul. În acest scenariu, mayaşii s-au omorât practic între ei.

Mai sunt lansate uneori şi alte explicaţii, care însă nu stau în picioare. De pildă, se spune că o nouă boală ar fi omorât întreaga populaţie mayaşă – dar, aşa cum vom vedea în capitolele următoare, emisfera vestică n-a cunoscut bolile pandemice decât după ce le-au adus acolo europenii. O altă ipoteză este că mayaşii ar fi fost eliminaţi de nişte invadatori străini – dar nu există în niciunul dintre situri dovezi ale apariţiei bruşte şi pe o arie largă a unor artefacte străine. Sau poate că a fost vorba de erupţia unui vulcan sau de un cutremur? Nu, prăbuşirea n-a fost destul de rapidă; s-a desfăşurat vreme de aproape un secol. Este un mister clasic, de tipul „camerei încuiate”.

Este, de asemenea, un test Rorschacha clasic. Având atât de puţine indicii, tindem să alegem scenariul care se potriveşte cu concepţia noastră despre lume. Vreţi să demonstraţi că oamenii sunt veşnic la cheremul naturii? Atunci mayaşii au pierit

din cauza secetei. Vreţi să ne învăţaţi să ne gestionăm mai bine resursele? Atunci mayaşii şi-au distrus cu nepăsare mediul. Vreţi o poveste pe baza căreia să scrieţi un roman despre forţe supranaturale devastatoare? Mayaşii s-au băgat atunci în chestii oculte şi au dezlănţuit forţe diabolice din abisurile neantului. Pariez că puteţi ghici pe care dintre aceste scenarii l-aş alege eu.

Cei mai mulţi dintre specialişti nu aleg o singură explicaţie, excluzându-le pe toate celelalte. Este evident că civilizaţia maya a fost supusă mai multor forţe distructive, dar, ca să rămânem în ton cu tema acestei cărţi, ne vom concentra asupra războiului.

Războiul care a pus capăt tuturor războaielor

Arthur Demarest, de la universitatea Vanderbilt, este unul dintre principalii susţinători ai ipotezei că războiul a fost agentul prăbuşirii civilizaţiei maya. În scenariul său, rivalitatea dintre oraşe a degenerat la jumătatea secolului al VIII-lea. Săpăturile arată că regii mayaşi construiau palate tot mai mari, impuneau tot mai mult fast şi ritual şi purtau podoabe tot mai bătătoare la ochi, ca să-şi uimească rivalii şi să trezească în ei o teamă amestecată cu respect. Din nefericire, ambiţia lor din ce în ce mai mare pare să fi dus la depăşirea unor limite care, atâta vreme cât au fost respectate, au împiedicat escaladarea violenţelor. Războaiele s-au transformat din întreceri rituale axate pe prestigiu în măceluri şi jafuri în toată puterea cuvântului. Au înghiţit resursele şi i-au abătut pe mayaşi de la activităţile productive, ca negoţul şi agricultura.

Intr-o mare parte din perioada clasică, comunităţile mayaşe se întindeau în tihnă, iar ţăranii lucrau cele mai bune pământuri din împrejurimi. Apoi, către sfârşitul perioadei clasice, în oraşele mayaşilor

au apărut semne îngrijorătoare. Aşezările s-au restrâns, retrăgându-se a. Test psihologic elaborat de psihiatrul elveţian Hermann Rorschach (1884 – 1922), care constă în interpretarea de către subiectul cercetat a unor pete de cerneală, în vederea studierii personalităţii sale (n.t.).

pe dealuri uşor de apărat, înconjurate de palisade. Aceste dealuri nu se aflau întotdeauna în apropierea celor mai rodnice pământuri, aşa că recoltele s-au împuţinat. Dovezile arheologice arată că violenţele s-au accentuat şi războaiele au luat amploare.

În oraşul ruinat Cancuén din Guatemala, Demarest a găsit treizeci şi unu de schelete de bărbaţi, femei (două dintre ele însărcinate) şi copii, dezmembrate şi aruncate într-un rezervor de apă în jurul anului 800 d.Hr. Podoabele din jad, dinţi de jaguar şi scoici de la Pacific arată că aceşti oameni erau din rândul aristocraţiei şi că nu au fost omorâţi pentru a fi jefuiţi. Într-un mormânt de mică adâncime din apropiere, se aflau scheletele ultimei perechi regale a oraşului. Demarest a mai găsit şi ziduri de apărare neterminate, vârfuri de suliţă din loc în loc şi încă o duzină de schelete împrăştiate, cu urme de răni produse de suliţe şi de topoare. Acesta a fost sfârşitul oraşului Cancuén. Printre ruine nu s-a găsit nimic care să dateze dintr-o perioadă ulterioară masacrului.1

Cea mai interesantă caracteristică a ruinelor de la Chunchucmil este un zid de piatră care înconjoară centrul aşezării şi este vizibil pe fotografiile aeriene. Zidul a fost ridicat către sfârşitul perioadei clasice, de-a curmezişul tuturor drumurilor, pieţelor şi clădirilor din cale, cu pietre smulse din structurile din apropiere. Se pare că a fost construit la iuţeală, ca să

ţină pe cineva afară, fără să existe vreo preocupare pentru criteriul estetic sau pentru conservarea arhitecturală. Acest zid, neterminat, în forma literei C, pare să fie ultima structură înălţată în acea aşezare, însă constructorii n-au mai ajuns să închidă cercul. Ceva a întrerupt construcţia, iar Chunchucmil a devenit istorie.

Chiar dacă mărturiile istorice diferă de la sit la sit, de multe ori arheologii nu găsesc nimic când caută o altă explicaţie, pur naturală, pentru prăbuşirea civilizaţiei maya. În regiunea Petexbatun, Lori Wright (Texas A&M University) a examinat oase mayaşe de la sfârşitul perioadei clasice, dar a descoperit că oamenii erau bine hrăniţi. Nick Dunning (Universitatea din Cincinnati) a studiat mostre de sol, dar n-a găsit nicio dovadă a schimbării climei. Aceste rezultate sugerează că nu seceta şi foametea au fost principalele cauze ale extincţiei; totuşi, săpăturile indică o creştere a sărăciei din ţinut, întrucât s-au descoperit artefacte de calitate mai slabă şi mai puţină ceramică importată.2

Putem identifica momentul prăbuşirii civilizaţiei maya cu o stranie precizie. În oraşele abandonate de pe tot teritoriul mayaş, inscripţiile monumentale dispar pe măsură ce avansăm în secolul al IX-lea. Nu se opresc la mijlocul propoziţiei cu un „aaah” şi cu pete de sânge, dar în fiecare aşezare vine un moment după care nu mai se adăugă nimic nou la inscripţiile, în general banale, de dinaintea crizei finale. Ultimele mărturii descoperite la Aguateca şi Pomona datează din anul 790 d.Hr. În următorul deceniu, se lasă tăcerea peste Palenque, Bonampak şi Yaxha. În primul sfert al secolului al IX-lea, şapte oraşe mai importante au încetat să-şi consemneze istoria; alte cinci le-au urmat în al doilea sfert. Până în 889, au amuţit alte

opt oraşe. Ultima dată săpată cu dalta la Chichen Itza a fost 898, după numărătoarea creştină. Uxmal a dăinuit până în 907, iar Tonina a mai dat semne de viaţă până în 909, dar apoi s-a aşternut tăcerea peste mayaşii din perioada clasică.

Numărul morţilor

Cu toate că nu suntem încredinţaţi dacă războiul persistent a fost sau nu principala cauză a prăbuşirii, suntem destul de siguri că sfârşitul acestei civilizaţii a fost însoţit de război. Indiferent dacă scenariul începe cu o recoltă slabă, un nor vulcanic sau lipsa ploilor, întotdeauna pare să se încheie cu încăierarea dintre mayaşi pentru resursele care se împuţinau.

Cât de mulţi dintre ei au murit ca o consecinţă directă a războiului? Ca să dispară întreaga civilizaţie, numărul de morţi trebuie să fi fost substanţial. Toate culturile despre care se vorbeşte în această carte au reuşit să-şi revină, chiar şi după ce au pierdut un sfert din populaţie, aşa încât e de presupus că procentajul a fost mai ridicat în cazul mayaşilor.

Nimeni nu ştie, desigur, câţi oameni număra populaţia mayaşă la apogeul acestei civilizaţii, dar estimările merg de la 3 la 14 milioane.3 Mai mult, nimeni nu ştie cu siguranţă câţi au mai rămas după ce s-a întâmplat nenorocirea. B.L. Turner II a estimat că populaţia iniţială de aproape 3 milioane din anul 800 a scăzut la mai puţin de 1 milion până în anul 1000. Richard E.W. Adams a estimat că populaţia a atins un nivel maxim de 12-14 milioane şi a scăzut vertiginos la 1,8 milioane după aceea.4

În ierarhizarea mea, voi rămâne conservator şi voi considera că o treime din populaţia minimă a fost ucisă în timpul confruntărilor finale dintre mayaşi. Asta înseamnă un milion bătut pe muchie.

Cruciadele

Numărul de morţi: 3 milioane1 Locul în clasament: 30 Tipul: război sfânt

Conflictul, în linii mari: creştini occidentali („francii”) vs. musulmani („sarazinii”) vs. creştini orientali („grecii”)

Perioada: 1095-1291 Locul: Levant

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: cu siguranţă nu Richard Inimă de Leu şi Saladin

Armistiţiul lui Dumnezeu

Când cuceritorii arabi au pus, în secolul al VII-lea, stăpânire pe Orientul Mijlociu, ei au ajuns să controleze leagănul credinţei creştine. În general, aceşti noi stăpâni i-au lăsat pe supuşii lor creştini să trăiască în pace şi le-au permis pelerinilor creştini accesul în locurile sfinte, dar, din când în când, câte un nou rege sau câte o nouă dinastie musulmană, clocotind de fanatism, începea persecuţia. Situaţia s-a agravat sub domnia califului (cuvântul arab pentru „succesor”) al-Hakim al Egiptului, care i-a hărţuit pe creştini, iar în 1009 a distrus bisericile de pe tot teritoriul său, inclusiv cel mai sfânt altar al creştinătăţii, Biserica Sfântului Mormânt din Ierusalim. Cu toate că următorii califi au revenit la politica de toleranţă, noile seminţe ale neîncrederii fuseseră semănate.2

Apoi, în 1071, turcii selgiucizi – alţi musulmani ctitori de imperii – au pulverizat oştirea Bizanţului în bătălia de la Manzikert, ceea ce a deschis drumul pentru cucerirea provinciilor bizantine care mai rămăseseră în Asia. Împăratul Bizanţului a cerut Apusului să-l salveze, însă au trecut mulţi ani de indiferenţă până ce Apusul a priceput, în sfârşit, că a lăsa toată Asia în mâinile turcilor ar fi o greşeală. Între timp, turcii au înaintat către sud, ca să ia Palestina de la egipteni. Bătăliile care au urmat s-au

încheiat ba cu victoria unora, ba cu izbânda altora, şi Ierusalimul a trecut prin mai multe mâini; avem date despre cel puţin un masacru la care a fost supusă clasa conducătoare a oraşului, predominant musulmană. Pelerinii creştini din Europa s-au pomenit prinşi într-o zonă primejdioasă, de război, iar la înapoierea acasă au relatat ceea ce pătimiseră din cauza musulmanilor.

În cea mai mare parte a istoriei sale timpurii, creştinătatea a privit cu dezaprobare războiul. Sfântul Augustin a stabilit criterii stricte şi aproape cu neputinţă de îndeplinit pentru declararea şi purtarea unui război drept. Calendarul bisericesc interzicea lupta în atât de multe zile de sărbătoare, că aproape jumătate din an nu era îngăduită nici măcar lupta aprobată oficial. Până în al doilea mileniu, Biserica Romano-Catolică crease atâtea restricţii care reglementau purtarea războaielor, încât aristocraţiei din apusul Europei îi era foarte greu să pună la cale un război ca lumea.

Nu că n-ar fi încercat. Unele dintre statele mai mari – Imperiul German, de pildă – care impuseseră aristocraţiei regulile comportamentului civilizat se aflau în declin, urmarea fiind că disputele locale erau rezolvate tot mai des prin forţa armelor. Prea mulţi fii fără ocupaţie ai aristocraţiei bântuiau prin Europa, făcând scandal şi încăierându-se, omorându-se între ei şi omorând oameni nevinovaţi care se nimereau pe acolo.

Papa Urban II spera să le canalizeze energia către activităţi mai acceptabile, cum ar fi omorârea necredincioşilor. La Conciliul de la Clermont din 1095, a ţinut un discurs mobilizator, încurajând clasa războinică a Europei să ia crucea şi s-o planteze din nou în Ţara Sfântă. Părea o sarcină bună pentru a-i

ţine ocupaţi pe toţi acei cavaleri disponibili; în acest fel, se putea garanta şi siguranţa pelerinilor. Papa Urban a dat asigurări că oricine se înrola într-o cruciadă câştiga puncte spirituale preţioase, care aveau să fie de mare folos la Judecata de Apoi. Voluntarii jurau să-şi ducă misiunea la bun sfârşit – de nu, să-i trăsnească Dumnezeu!3

Cruciada I

Intre timp, un sfânt rătăcitor, Petre Pustnicul, predica direct poporului despre nevoia de a scoate Ţara Sfântă din mâinile sarazinilor. Această Cruciadă a Ţăranilor a înflăcărat imaginaţia Europei şi a atras o mulţime de adepţi, bărbaţi şi femei, oşteni şi civili, care au jurat cu toţii să elibereze Ţara Sfântă.

Dar, mai întâi, au hotărât să scape de necredincioşii care trăiau printre ei, aşa că s-au dezlănţuit împotriva comunităţilor evreieşti din Renania. La Mainz, o mie de evrei au fost ucişi sau împinşi la suicid. La Worms, cruciaţii au pătruns cu forţa în palatul episcopului şi au măcelărit 800 de evrei care se refugiaseră acolo. Alţi evrei au fost masacraţi la Speyer, Köln şi Praga înainte ca participanţii la cruciadă să pornească spre Ţara Sfântă.

În drumul lor prin Europa, aceste mulţimi de pelerini înarmaţi obişnuiau să rechiziţioneze, fără să-şi facă scrupule, provizii de la comunităţile prin al căror teritoriu treceau, deoarece ştiau că Dumnezeu e cât se poate de mulţumit de misiunea lor. O ceată mare de cruciaţi care omorâse evrei şi luase cu japca provizii în trecerea prin Germania a fost lichidată de regele Ungariei când a trecut hotarul. În cele din urmă, primul val de cruciaţi a ajuns lângă Constantinopol, iar împăratul Bizanţului i-a trecut iute cu corăbiile în Asia, înainte să-i poată face necazuri.

Între timp, turcii auziseră zvonuri înspăimântătoare despre o hoardă uriaşă din Apus care venea împotriva lor. Zvonul a devenit realitate când bizantinii i-au debarcat pe cruciaţi în Asia şi i-au îndrumat către sarazini. Cruciada Ţăranilor a avansat rapid şi a împresurat Niceea, un oraş grecesc pe care turcii îl ocupaseră de curând. Sultanul turc şi-a adunat trupele şi a pornit la drum ca să spargă asediul. Turcii s-au apropiat cu băgare de seamă şi s-au prins în câteva încăierări, ca să-şi facă o idee despre puterea duşmanilor. În cele din urmă, s-au înfruntat oştirile întregi, dar n-a fost cine ştie ce bătălie. Gloata de franci lipsiţi de experienţă şi de pricepere a fost măturată cu uşurinţă, lăsând mii de morţi pe câmpul de luptă, în vreme ce alte zeci de mii au fost mânate către pieţele de sclavi.4

Când s-a arătat un nou val de cruciaţi, turcii au ridicat din umeri. Încă se mai firitiseau între ei pentru uşurinţa cu care scăpaseră de primii veniţi; al doilea val era însă alcătuit din cruciaţi mai cumpătaţi şi mai prevăzători. Cei din primul val fuseseră prea zeloşi şi nepregătiţi. Cei din al doilea val nu erau deloc aşa. Erau cei care rămăseseră în urmă, străduindu-se să elaboreze un plan şi să se pregătească. Şi-au ascuţit săbiile, şi-au dat avutul în grija unor custozi şi au luat cu ei provizii. Şi-au pus nădejdea nu atât în Dumnezeu şi în inima lor vitează, ci mai mult în bidivii şi oţel.

Cele trei coloane de franci au debarcat în Asia şi s-au îndreptat spre turci. Aceştia au comis eroarea de a-şi concentra forţele asupra primei coloane care şi-a făcut apariţia, la Dorylaeum, în iulie 1097. Când cea de-a doua coloană i-a surprins venind din flanc, turcii erau obosiţi şi nu mai aveau săgeţi. A venit apoi, din spate, a treia coloană, iar turcii au fost măcelăriţi şi împrăştiaţi. Sultanul a fugit, părăsindu-şi suita,

tezaurul şi tot echipamentul.5

După înfrângerea turcilor, francii au traversat Asia Mică, revendicând teritoriile pierdute de bizantini şi înaintând către Siria. Nu erau destui cruciaţi ca să înconjoare cu totul marele oraş Antiohia, aşa că şi-au ridicat tabăra în afara lui şi au stat acolo câteva luni, socotindu-se ce să facă. În cele din urmă, cercetaşii au raportat că se apropie o oaste de sarazini ca să spargă asediul, dar în ultima clipă reţeaua de spioni pe care o aveau cruciaţii în oraş a dat rezultate. În acea noapte, cu ajutorul unui armean creştin care locuia în Antiohia, o trupă de asalt a urcat pe ziduri, a omorât santinelele şi a deschis porţile pentru oştirea care aştepta.6

Când sarazinii au ajuns şi i-au găsit pe cruciaţi înăuntrul zidurilor, au înconjurat oraşul şi au pornit ei asediul. Dar, tocmai când cruciaţii îşi pierduseră orice nădejde, au descoperit, ascuns sub podeaua unei biserici vechi, adevăratul[27] vârf de lance care a fost înfipt în coasta lui Isus pe cruce. Îmbărbătaţi de acest talisman puternic, au ieşit din oraş ca să lupte cu turcii.

Drumul cel lung omorâse cei mai mulţi dintre caii francilor, aşa că acum ei luptau pe jos, lucru care, din întâmplare, a ajuns să fie în avantajul lor. Spre deosebire de cavalerii sarazini, cei europeni se antrenau şi la lupta călare, şi la cea pe jos, însă turcii nu mai avuseseră de-a face cu oşteni pedeştri în armură grea. În lipsa cailor de luptă mari care erau o ţintă uşoară, săgeţile turcilor nu aveau prea mare efect, iar când cruciaţii s-au prins în luptă cu pedestrimea uşoară a sarazinilor, musulmanii au fost măcelăriţi.7

Cruciada I nu şi-a creat o structură de comandă

27 Greu de crezut.

strictă. A funcţionat, în general, ca o adunare de oştiri aliate care cooperau (sau nu) de bunăvoie, prin consens, însă prinţul Bohemund de Taranto fusese practic, până în acel moment, comandantul cruciaţilor.8 Acum, Bohemund a rămas să cârmuiască oraşul Antiohia, iar contele Raymond de Toulouse şi Godefroy de Bouillon au condus cruciada spre sud, către Ierusalim.

În decembrie 1098, cruciaţii au cucerit, după o lună de asediu, oraşul Maȝarra şi au măcelărit aproximativ 20 000 de prizonieri sarazini. De-acum, după doi ani de călătorie grea, cruciaţii erau sleiţi de puteri şi flămânzi. Îşi pierduseră cei mai mulţi dintre cai, iar satele fuseseră golite de ultima fărâmă de hrană. După masacrul de la Maȝarra, cei mai flămânzi dintre cruciaţi au prăjit leşurile musulmanilor şi s-au ospătat cu ele.[28]9

În cele din urmă, în iulie 1099, Ierusalimul a fost asediat şi ocupat. Cruciaţii au jefuit oraşul şi au omorât pe străzi 70 000 de oameni – în cea mai mare parte musulmani, dar şi pe oricine arăta a musulman. Nişte evrei care se refugiaseră într-o sinagogă au fost arşi de vii în ea. Cronicarii au scris că participanţii la cruciadă umblau prin sângele care ajungea până la frâiele cailor – o exagerare, evident, însă ni-i putem lesne închipui pleoscăind prin bălţi vâscoase de sânge

---

28 Acest episod de canibalism pare să fie nu doar singurul lucru pe care aproape toţi musulmanii îl ştiu despre cruciade, ci şi singurul lucru pe care aproape nici un creştin nu-l ştie despre aceste expediţii. Odată ce înţelegeţi această discrepanţă, veţi începe să vedeţi cât de greu e să scrii istoria în mod nepărtinitor. Oamenii repetă poveştile care le plac şi uită restul. Apropo, această poveste nu e simplă propagandă. Cel puţin trei surse contemporane o redau, cea mai plauzibilă fiind un raport trimis papei de un comandant aflat pe câmpul de luptă. Cea mai mare parte a canibalismului cruciaţilor pare să fie isprava unei gloate înarmate de pelerini turbaţi cărora li se spunea tafuri şi care făceau adesea lucruri de acest fel doar ca să se grozăvească.

şi trecând peste leşurile împrăştiate pe străzi.

Stilul de luptă

În cărţile de istorie, cruciadele sunt enumerate, de obicei, ca o secvenţă de evenimente distincte, dar au arătat aşa doar privite din Europa. Ceea ce obişnuim să numim Cruciada I sau Cruciada a VlI-a este, de fapt, primul sau al şaptelea mare val de noi recruţi adunaţi de prin Europa şi trimişi în Orient. Asta nu înseamnă că în Palestina a domnit pacea între cruciadele anunţate oficial. În Asia, războaiele s-au aprins şi s-au stins după un orar propriu, pe baza împrejurărilor locale.

În ambele tabere, cavalerii erau o minoritate specializată care lupta călare. Înfăşuraţi din cap până-n picioare în zale uşoare, cavalerii luptau cu lancea, sabia, toporul sau buzduganul, făcându-şi apariţia din spatele unui scut mare, brăzdat de loviturile inamicului, ori ascunzându-se în spatele lui. Fiecare cavaler dispunea de o echipă de sprijin ce nu participa efectiv la luptă – scutieri, paji, rândaşi la cai – şi era însoţit de pedestrime uşoară şi arcaşi.

Turcii selgiucizi erau veniţi de curând din stepă şi luptau mai ales ca arcaşi călare. Neamurile mai vechi din Orientul Mijlociu, precum fatimizii din Egipt, se luptau într-un mod foarte asemănător cu europenii. Toate stilurile de luptă prezentau avantaje şi dezavantaje. Cavalerii europeni aveau o armură mai solidă, dar erau mai înceţi decât turcii. Arbaletele europene aveau o bătaie mai lungă, dar un ritm de tragere mai lent decât arcurile scurte ale turcilor. Pe teren deschis, avantajul era al turcilor, dar în lupta de aproape şi la asedii francii erau cei favorizaţi.

Unii dintre cei mai devotaţi cruciaţi s-au organizat în ordine de călugări războinici care escortau şi protejau pelerinii în Ţara Sfântă. Cavalerii

templieri şi ospitalieri, care aveau cartierul general în Ierusalim (primii pe Muntele Templului, ceilalţi la Spitalul Amalfitan), erau legaţi de un jurământ monastic de sărăcie şi castitate, descărcându-şi toată energia acumulată în luptele cu păgânii. Dat fiind că templierii controlau deplasarea către Ţara Sfântă, au inventat scrisoarea de credit – pelerinii depuneau bani gheaţă la un birou din Europa al ordinului şi duceau cu ei o chitanţă care era onorată la orice alt birou al ordinului din întreaga lume. Fiind singurii europeni care desluşiseră arta întunecată a mişcării banilor de colo-colo, templierii s-au ales cu o reputaţie sinistră.

Cruciadele către Ţara Sfântă au coincis cu alte două eforturi de extindere a creştinătăţii: recucerirea de către creştini a Spaniei musulmane şi cucerirea de către teutoni a teritoriului păgân al Mării Baltice. În toate cele trei acţiuni, s-a făcut schimb de personal, iar unii au învăţat de la alţii. Mai mult, în drum spre Palestina, participanţii la Cruciada a Il-a s-au oprit în Peninsula Iberică şi i-au ajutat pe creştinii de acolo să recucerească Lisabona de la mauri.

Cruciada a Il-a

A trecut aproape un sfert de secol, iar cruciaţii erau aşezaţi comod în patru state cruciate: Edessa, Tripoli, Ierusalim şi Antiohia. Ţara Sfântă se afla sub controlul ferm al copiilor celor din Cruciada I, dar iată că noul cârmuitor sarazin, Zengi, a creat un imperiu în Siria şi a redus statele cruciate la trei, cucerind Edessa, cea mai nordică dintre enclavele creştine. Europa a organizat Cruciada a II-a ca să recucerească Edessa (1147), iar de data asta au intrat în joc şi regii – Filip II August al Franţei şi Conrad III al Germaniei. Însă diletanţii regali din Cruciada a II-a nu erau la fel de periculoşi ca aventurierii cu burţile goale şi fără pământuri din Cruciada I, aşa că n-au reuşit să facă o

breşă în rândul sarazinilor din jur.

Cruciada a III-a

După moartea lui Zengi, imperiul a trecut prin mâinile mai multor zengizi, până ce Saladin, un general kurd care era regent, s-a decis să cârmuiască în numele său. La început, Saladin a păstrat relaţii paşnice cu creştinii de pe coasta levantină, dar la un moment dat un nobil cruciat, Renaud de Châtillon, a prins în ambuscadă o caravană musulmană şi a luat-o prizonieră pe sora lui Saladin. Saladin a răzbunat această insultă printr-un nou *jihad*, care a culminat cu o mare victorie a sarazinilor în bătălia de la Hattin. Izbânda i-a deschis lui Saladin calea către Ierusalim. L-a cucerit şi a luat mulţi prizonieri templieri, pe care i-a omorât.

Pierderea Ierusalimului a convins Europa să reia cruciadele. În 1190, Richard Inimă de Leu, care tocmai ajunsese regele Angliei, a pornit din Marsilia, alături de regele Filip II al Franţei. Se presupunea că Sfântul Imperiu Roman din centrul Europei va furniza coloana vertebrală a expediţiei, dar, la scurt timp după ce a ajuns în Asia Mică, împăratul Frederic Barbarossa a alunecat pe când trecea prin vadul unui râu şi, ţintuit pe fundul apei de greutatea armurii, s-a înecat.

Cruciada a IlI-a are un renume grozav în istorie. A fost o cruciadă dominată de bun-gust, în care regi înţelepţi şi virtuoşi s-au ciopârţit între ei cu onoare şi eleganţă. Nici vorbă de bălăciri prin râuri de sânge după cucerirea fiecărui oraş. În Cruciada a III-a, toate râurile de sânge au curs din oameni care ştiau prea bine în ce se bagă. După o luptă pe cinste, învingătorul putea pur şi simplu să-şi salute potrivnicul neajutorat, în loc să-i vină de hac înfigându-i pumnalul în fanta din viziera coifului.

Bun. Probabil că, în realitate, gesturile generoase au fost mult mai rare decât se spune în poveştile de mai târziu, dar ambele părţi din Cruciada a III-a au avut parte de laude. Saladin este unul dintre cei mai iubiţi conducători militari din istoria musulmanilor, iar mulţi istorici care în rest au o atitudine sobră îl descriu într-un limbaj neobişnuit de afectuos. Iată un citat dintr-o carte apărută recent: „Când zâmbea, ar fi putut lumina o încăpere”.10 Dante şi l-a imaginat pe Saladin în primul cerc al infernului, mai puţin păzit, unde păgânii cumsecade se află în carantină, dar nu sunt fierţi în lavă. Iar Richard Inimă de Leu a rămas unul dintre cei mai iubiţi regi din istoria Angliei (cu una dintre cele mai răsunătoare porecle din istorie), ceea ce se datorează exclusiv participării sale la cruciade. A stat foarte puţin în regatul său, pe care l-a sărăcit ca să-şi poată duce războiul cel sfânt. Filip II a stat în Orient doar cât să capete aprecierea papei, apoi a şters-o înapoi în Franţa.

În realitate, Saladin avea un simţ al onoarei mai flexibil. După bătălia de la Hattin, doi conducători ai cruciaţilor au fost aduşi în lanţuri în faţa lui. Primului i-a dat de mâncare, apoi a spus că regulile ospitalităţii îi interzic să ucidă un prizonier care a primit mâncare şi băutură de la cel care l-a capturat. Celălalt prizonier – Renaud de Châtillon, pe care Saladin plănuia să-l omoare pentru că încălcase armistiţiul – a înhăţat un pocal cu vin şi l-a dat pe gât înainte să-l poată opri cineva. Renaud şi-a zis: „Ei bine! Acuma sunt în siguranţă!” Dar Saladin tot l-a omorât, pentru că nimănui nu-i plac cei care fac pe deştepţii.11

Nici Richard nu s-a purtat întotdeauna cavalereşte. După ce a luat Acra de la musulmani, Richard i-a dat lui Saladin o săptămână ca să ajungă la

un acord. Când termenul dat a trecut, Richard a scos afară din oraş 2 700 de sarazini, prizonieri de război, şi i-a decapitat, împreună cu 300 dintre membrii familiilor lor. Eliberată de această povară, întreaga oştire a cruciaţilor a pornit la luptă.

Cei doi titani s-au înfruntat într-o singură bătălie aprigă. După o campanie frustrantă, dominată de manevre, oştirile s-au întâlnit, în sfârşit, la Arsuf. În ciuda ploii de săgeţi arabe care se abătea asupra oastei sale, Richard şi-a ţinut pe loc cavalerii nerăbdători până ce s-a ivit momentul propice. Deodată, Inimă de Leu a lansat o şarjă de cavalerie, spărgând rândurile duşmanilor şi măcelărindu-i. Victoria n-a fost însă a nimănui, deoarece Richard a trebuit să se întoarcă repede acasă pentru a-şi apăra tronul, primejduit de fratele său, şi pentru a-şi salva domeniile din Franţa din mâinile fostului său tovarăş, Filip II. Ierusalimul avea să rămână sub stăpânire musulmană.

Cruciada a IV-a

De-acum, lumea creştină înţelesese că Palestina nu putea fi apărată dacă rămânea o entitate izolată; vecinii mai mari, Egiptul şi Siria, o cucereau prea uşor. Niciun imperiu din istoria consemnată n-a reuşit vreodată să facă un bastion din Palestina, aşa încât cruciaţii din următorul val (mobilizaţi de papa Inocenţiu III) au hotărât să cucerească Egiptul venind de pe mare şi să-şi consolideze controlul asupra regiunii pornind de acolo.

Când noul val de cruciaţi a sosit la Veneţia, s-a dovedit că nu aveau destui bani ca să-şi plătească drumul spre Orient. Veneţienii, care ştiau să facă afaceri, au zis: „Nu-i nimic, cruciaţii pot câştiga aceşti bani luând de la Ungaria portul Zara, la Marea Adriatică”. Prin urmare, oraşul a fost asediat, cucerit

şi dat veneţienilor.

Papa a excomunicat pe dată întreaga armată a cruciaţilor din cauza acestui atac împotriva altor creştini; câţiva conducători au renunţat la expediţie, dar grosul cruciaţilor a mers mai departe. În faţa încăpăţânării cruciaţilor, papa a cedat şi i-a reprimit în sânul Bisericii.

Întrucât fiecare val de cruciaţi pustiise totul în cale, aidoma lăcustelor, când traversase Imperiul Bizantin, bizantinii nu prea voiau să-i lase pe cruciaţi să treacă din nou prin ţinuturile lor. La rândul lor, cruciaţii aveau sentimente amestecate faţă de bizantini. Desigur, grecii ăştia erau creştini, dar, în acelaşi timp, erau schismatici, practicau o versiune proprie a religiei creştine, sfidându-l pe papă. De data asta, în loc să negocieze drepturile de trecere, cruciaţii au dibuit un prinţ bizantin exilat care avea pretenţii la tron, şi în 1204 au ocupat în numele lui Constantinopolul. Dar, cum el s-a arătat zgârcit când a fost vorba să-i plătească pentru sprijin, francii l-au pus pe tron pe unul de-al lor. Astfel, ultimul oraş din Antichitate care rămăsese neprădat a fost jefuit pe îndelete, iar multe cărţi, obiecte de artă şi arhive preţioase din glorioasa epocă greco-romană au dispărut – arse, călcate în picioare, topite, zdrobite sau furate.

Ca plată pentru că îi trecuseră peste mare pe cruciaţi pentru lupta cu Bizanţul, Veneţia a luat patru cai mari de bronz, ca să decoreze piaţa San Marco, plus o puzderie de insule uşor de apărat, ca să controleze comerţul prin Mediterana răsăriteană.

Deşi europenii din Apus au ocupat centrul strategic al Imperiului Bizantin, trei provincii mai îndepărtate au rămas sub cârmuirea grecilor. În următoarele decenii, aceste provincii s-au chinuit să-şi

pună laolaltă forţele pentru a reconstrui Imperiul Bizantin şi, în cele din urmă, au recucerit Constantinopolul de la franci, în anul 1261.

Cumva, distraşi de toate aceste îndeletniciri, europenii au dat complet uitării planul iniţial de a porni la luptă împotriva sarazinilor.12

Cruciada Copiilor

În 1212, când doi copii misionari rătăcitori au aţâţat tineretul din Franţa şi Germania cu pledoarii şi predici înflăcărate, febra cruciadelor a cuprins din nou Europa. Mulţimi entuziaste de tineri îi urmau cu devotament din oraş în oraş. La fel ca în cazul celor mai multe mărturii din istoria medievală, s-au păstrat doar câteva fraze scrise în epocă şi multe pagini de povestiri înfrumuseţate scrise peste o generaţie, aşa că nimeni nu poate fi sigur de ceea ce s-a întâmplat, dar se pare că mii de copii – mai probabil, adolescenţi – au fugit de acasă şi au pornit la drum, hotărâţi să elibereze Ţara Sfântă, după ce oamenii mai în vârstă decât ei nu făcuseră nicio ispravă. Unii n-au ajuns să plece din Europa, iar cei mai mulţi dintre ei n-au mai fost văzuţi niciodată.

Cea mai răspândită poveste este că 20 000 de copii francezi plini de râvnă au coborât în portul Marsilia, unde li s-a spus că îi aşteaptă corăbiile pentru călătorie. S-au îmbarcat şi au plecat să săvârşească lucrarea Domnului – atâta doar că era o potlogărie: corăbierii i-au vândut pe toţi pe pieţele de sclavi din zona Mediteranei. Celălalt val, format din 30 000 de tineri germani, a pornit la drum prin trecătorile periculoase ale Alpilor, pentru a ajunge în sud; mulţi s-au pierdut pe drum. Unii au rătăcit până la Genova, au renunţat la expediţie şi s-au stabilit acolo. Ceilalţi s-au dus mai departe. Când cei care mai rămăseseră în coloană au ajuns la Roma ca să

primească binecuvântarea papei, el le-a mulţumit pentru osârdie, dar, văzând în ce hal sunt, i-a trimis pe la casele lor.13

Cruciada a V-a şi după ea

Deja mişcarea cruciată se destrăma, iar prezenţa europeană pe ţărmul levantin se limita la trei enclave – Acra, Tripoli şi Antiohia. În vremea regelui Ludovic al Franţei (mai târziu, Ludovic cel Sfânt) a avut loc o nouă cruciadă, care îşi propunea să cucerească Egiptul. Cruciaţii au ocupat portul Damietta şi au învins în câteva bătălii în timp ce avansau spre inima Egiptului, dar, în cele din urmă, pur şi simplu n-au avut vlagă să meargă mai departe. Pe când se retrăgeau din Cairo, regele şi oştirea sa au fost luaţi prizonieri şi ţinuţi pentru răscumpărare.

Următoarea cruciadă, a VI-a, a fost o dezamăgire pentru toţi cei implicaţi. Întrucât mongolii ameninţau lumea musulmană din Orientul Îndepărtat, oştirile sarazinilor trebuiau să fie gata în orice moment să înfrunte următoarea năvălire dinspre răsărit şi nu-şi puteau permite să se lupte cu europenii. Ca să se asigure că statele cruciate nu-i vor ataca din spate, sarazinii au fost dispuşi să le dea din nou francilor controlul asupra Ierusalimului.

Aşadar, cruciaţii au redobândit Ierusalimul, dar de data asta prin diplomaţie, fără să fie nevoie să omoare pe nimeni. Totuşi, după o vreme Ierusalimul a ajuns iarăşi în mâinile musulmanilor. Între timp, statul cruciat Antiohia a fost cucerit de mongoli.

În 1289, Tripoli a fost ocupat de egipteni, lăsând doar Acra în mâinile cruciaţilor. Apoi, în 1291, un grup de pelerini creştini din Acra s-a încăierat cu nişte neguţători sirieni, iar sultanul Egiptului a cerut despăgubiri pentru musulmanii ucişi. Când s-a dovedit că preţul cerut era peste puterile comunităţii creştine,

sultanul a pornit la atac şi a şters de pe hartă ultimul stat cruciat.

Moştenirea

Potrivit unor istorici, cruciadele au creat o falie între creştinism şi islam – o falie care dăinuie până în ziua de azi. Să fim realişti. Niciuna dintre aceste religii nu se împacă cu *nimeni*. Ar fi greu să găsim un moment în istorie în care adepţii lor nu se omorau între ei – şi chiar dacă l-am găsi, ar fi doar pentru că se odihneau şi se pregăteau pentru runda următoare.

Oricum, prin punerea unui număr enorm de aristocraţi din Europa de Vest în contact strâns cu sofisticatul Orient, cruciadele au stimulat dezvoltarea civilizaţiei occidentale – într-o carte de istorie optimistă, aceasta ar fi principala moştenire lăsată de cruciade. Însă din perspectiva problemelor care ne interesează în acest volum, principala moştenire pe care au lăsat-o a fost înăsprirea religiei creştine. În următoarele cinci sute de ani – până ce Iluminismul l-a îmblânzit –, creştinismul occidental a avut nefericita tendinţă de a-i trata cu violenţă pe cei care nu credeau în el.

Vom avea ocazia să vorbim şi despre alte războaie religioase în această carte, dar acelea sunt războaie în centrul cărora stau oamenii – oameni care încearcă să-şi impună credinţele, oameni care vor să fie lăsaţi în pace, oameni care sunt pedepsiţi, oameni care sunt salvaţi. Cruciadele au pornit din pricina unui loc: Ţara Sfântă.14

E un lucru obişnuit să te lupţi pentru pământ, însă de obicei pământul care face obiectul disputei oferă nişte resurse cu însemnătate practică – minerale, recolte, porturi, ferme, amplasare strategică, mână de lucru exploatabilă sau simpla mărime. Palestina nu are nimic din toate astea.

Singura resursă a Ţării Sfinte este patrimoniul. Nu are aur, nu are petrol, are foarte puţin pământ fertil şi puţini băştinaşi, dar are locuri sfinte, aşa că, în esenţă, luptele purtate în timpul cruciadelor, care au costat viaţa a 3 milioane de oameni, au avut ca miză cine controlează turismul.

Masacrele religioase

Cel mai ciudat lucru legat de conflictele religioase este că unii oameni nu recunosc că ele s-ar fi produs. Cruciadele, spun ei, au avut motive economice, iar Inchiziţia a fost o consolidare a puterii. Neagă că s-ar lupta cineva din pricina religiei, în ciuda faptului că participanţii recunosc fără reţineri că luptă pentru o cauză religioasă.

Evident, niciun război nu are o motivaţie sută la sută religioasă (de fapt, războaiele nu se explică niciodată printr-o singură cauză), dar trebuie să admitem faptul că unele conflicte implică religia mai mult decât altele. Aşadar, cum putem distinge cazurile în care religia e cauza reală a unui conflict de cele în care e doar un pretext convenabil?

În primul rând, dacă singura diferenţă dintre cele două tabere este religia, putem paria că acel conflict este religios. Sârbii, croaţii şi bosniacii sunt, în esenţă, acelaşi popor, cu excepţia religiei. La fel stau lucrurile cu olandezii şi flamanzii. În războaiele religioase din Franţa, la împărţirea Indiei, în timpul tulburărilor din Irlanda de Nord şi în războiul din Liban, oameni care arătau la fel, vorbeau aceleaşi limbi şi trăiau în aceleaşi comunităţi şi-au sărit unii altora la beregată numai din cauză că aveau religii diferite.

Un alt criteriu este acesta: cât de uşor putem descrie un conflict fără să pomenim religia? Războiul de Secesiune a avut, fără îndoială, elemente religioase – fanatismul lui John Brown, discursul inaugural al lui

Lincoln, „Imnul de luptă al Republicii” –, dar este uşor să scrii o istorie amănunţită a războiului fără să aduci vorba despre vreunul dintre aceste lucruri. Să facem comparaţia, de exemplu, cu cruciadele. Putem scrie măcar un paragraf fără să discutăm despre papă, despre Ţara Sfântă sau despre Ierusalim? Putem argumenta că expediţiile cruciate au avut alt motiv decât religia, dar n-avem cum să scriem două pagini fără să fie vorba de ea.

În sfârşit, dacă cele două tabere invocă motive religioase, ar trebui cel puţin să luăm în considerare posibilitatea că ele spun adevărul. Religia este atât de importantă în concepţia despre lume a unei persoane, încât cele mai multe dintre hotărârile foarte importante au, într-o anumită măsură, motivaţii religioase. Chiar şi când tartorul aţâţătorilor la război foloseşte religia doar ca pe o scuză cinică şi convenabilă ca să înflăcăreze masele, principalul motiv pentru care o face este că *dă roade*. Nu-i veţi vedea niciodată pe aţâţătorii la război adunând armate ca să distrugă un inamic care scrie sau se bărbiereşte într-un mod diferit, pentru că este stupid să porneşti un război din astfel de considerente. În schimb, o religie diferită este privită adesea ca un motiv foarte bun de a ucide pe cineva. Dacă n-ar fi, de ce s-ar aduna lumea sub un asemenea stindard?

Şi totuşi, nu orice conflict între tabere cu religii diferite este un conflict religios, mai ales când există mai multe diferenţe între grupurile potrivnice. În cazul cuceririi Americilor de către europeni, dorinţa de a-i converti pe băştinaşi a contat mult mai puţin decât dorinţa de a-i jefui. Războiul din Pacific dintre japonezi şi americani poate fi lesne explicat ca o luptă geopolitică pentru putere. Când turcii au pătruns în Europa, religia a jucat un rol atât pentru atacatori, cât

şi pentru apărători, dar nu era nici pe departe la fel de importantă precum imperativul extinderii teritoriale, care acţiona la *toate* hotarele imperiului.

Pentru lista noastră, vom lua în calcul doar conflictele şi persecuţiile în care religia e socotită în mod curent motivul *principal* al conflictului, alături de sacrificiile umane şi omorurile rituale.

Primele treizeci dintre cele mai mari masacre religioase

Răscoala taipinilor (1850-1864)

Douăzeci de milioane au murit într-o revoltă mesianică a creştinilor chinezi.

Războiul de Treizeci de Ani (1618-1648)

Şapte milioane şi jumătate au murit când catolicii şi protestanţii şi-au disputat autoritatea asupra Germaniei.

Holocaustul (cca 1938-1945; vezi „Cel de-al Doilea Război Mondial”)

Germania nazistă a ucis pe tot cuprinsul Europei 5,5 milioane de evrei. Cu toate că naziştii susţineau că-i omoară pe evrei din motive rasiale, singura diferenţă importantă dintre victimele Holocaustului şi cei care au fost lăsaţi în pace era religia lor ancestrală. A fost apogeul câtorva veacuri de antisemitism european.[29]

---

29 Ceea ce-i derutant în acest context e ambiguitatea religiei lui Hitler. În public, Hitler era catolic. Vorbea frumos despre Hristos şi n-a fost niciodată excomunicat. Mulţi dintre adepţii săi se considerau, cu mândrie, creştini care luptă împotriva comunismului cel fără de Dumnezeu. Indiferent de planurile pe termen lung pe care le-ar fi putut avea Hitler în ceea ce priveşte creştinismul, l-a tratat mai blând şi cu mai mult respect decât a tratat comunismul, iudaismul sau homosexualitatea.
Religia personală a lui Hitler e greu de stabilit cu certitudine. Naziştii duri preferau să se eticheteze drept „Gottgläubiger“ (literal, persoane „care cred în Dumnezeu“), pentru a se disocia formal de creştinism, iar categoria largă în care se încadrează cel mai bine Hitler este deismul,

Răscoala mahdistă (1881-1898)

Cinci milioane şi jumătate de sudanezi au murit în timpul acestei revolte musulmane fundamentalste.

Luptele de gladiatori (264 î.Hr. — 435 d.Hr.)

Au fost ucişi poate 3,5 milioane de gladiatori pentru a-i cinsti pe strămoşii romanilor.

Războaiele religioase din Franţa (1562-1598)

Trei milioane de oameni au murit în războaiele dintre catolicii şi protestanţii din Franţa.

Cruciadele (1095-1291)

Timp de două sute de ani, creştinii europeni au încercat să smulgă Ţara Sfântă din mâinile musulmanilor. Una dintre estimări ajunge la concluzia că în aceste războaie au murit trei milioane de oameni.

Răscoala lui Fang La (1120-1122)

Două milioane de oameni au murit într-o răscoală a ţăranilor din China, care a început cu fricţiunile dintre un împărat daoist şi o minoritate maniheistă.

Sacrificiile umane aztece (1440-1521)

Aztecii au sacrificat aproximativ 1,2 milioane de oameni.

Cruciada împotriva albigenzilor (1208-1229)

Circa un milion de oameni din sudul Franţei au fost ucişi în acest război de exterminare a ereziei catare.

Revolta Panthay (1855-1873)

O revoltă a musulmanilor din partea de sud-vest a Chinei a dus la moartea unui milion de oameni.

Revolta chinezilor hui (1862-1873)

O altă răzmeriţă a musulmanilor, în partea de

---

credinţa într-o forţă superioară impersonală, bazată pe raţiune şi natură, fără revelaţie sau minuni. Aceasta îl aşază în acelaşi sistem general de credinţă cu Benjamin Franklin, Mark Twain, Voltaire şi Thomas Jefferson, chiar dacă e evident că Hitler se află la celălalt capăt al spectrului moral.

nord-vest a Chinei, a provocat moartea a 640 000 de oameni.

Împărţirea Indiei (1947)

Violenţa mulţimilor a ucis 500 000 de hinduşi şi musulmani.

Invadarea Irlandei de către Cromwell (1649-1652)

Cromwell a omorât în timpul invaziei între 300 000 şi 500 000 de irlandezi.

Războaiele dintre romani şi iudei (66-74 şi 132-135 d.Hr.)

O serie de revolte mesianice împotriva autorităţii romane a dus la moartea a circa 350 000 de oameni.

Biblia

Există două concepţii divergente asupra masacrelor descrise în Biblie: (1) Dumnezeu e milostiv şi tot ce e descris în Biblie e adevărat în mod absolut, însă numărul de oameni măcelăriţi de israeliţi a fost umflat cu pompa şi, oricum, oamenii ăia îşi meritau soarta. (2) Biblia a fost scrisă de simpli muritori, care au făcut o mulţime de greşeli, aşa că nu putem crede tot ce citim acolo, dar priviţi numai câţi oamenii au fost omorâţi de aşa-zişii oameni sfinţi în aşa-zisele războaie sfinte din aşa-zisa Ţară Sfântă!

Să ne gândim, de pildă, la cetatea Ai. Biblia spune limpede că losua i-a omorât pe toţi cei 12 000 de locuitori ai cetăţii la porunca lui Dumnezeu. Dacă sunteţi fundamentalist, aveţi o mulţime de explicaţii de dat, însă, dacă sunteţi păgân, puteţi arăta că Ai înseamnă „ruină” şi că, potrivit arheologilor, cetatea a fost distrusă cu mult înainte ca israeliţii să ajungă în Palestina, aşadar Biblia greşeşte. Asta înseamnă că niciuna dintre cele două tabere nu se poate baza exclusiv pe Biblie când îşi expune propria interpretare a istoriei.

Oricum ar fi, dacă punem cap la cap toate părţile fioroase din Scriptură, vom vedea că în Biblie sunt enumerate 1 167 000 de masacre săvârşite de oameni. Poate că un sfert dintre ele (cam 300 000) sunt plauzibile din punct de vedere istoric şi motivate religios.1

Japonia (1587-1660)

În timpul revoltei Shimabara din 1637-1638, tabăra creştină rebelă, alcătuită din 20 000 de războinici şi 17 000 de femei şi copii, a fost nimicită, rămânând doar 105 supravieţuitori. Per total, Biserica Catolică recunoaşte în această perioadă în Japonia 3 125 de martiri ale căror nume sunt cunoscute şi între 200 000 şi 300 000 de martiri anonimi.2

Bosnia (1992-1995)

Când Republica Bosnia-Herţegovina, predominant musulmană, s-a desprins de Iugoslavia, sârbii creştini de acolo şi guvernul de la Belgrad au încercat să-i împiedice. În războiul civil care a urmat, au murit 200 000 de oameni.3

Ritualul *sati* (scos în afara legii în 1829)

Sacrificarea văduvei pe rugul funerar al soţului a fost o practică obişnuită în India, mai ales în Bengal, unde autorităţile au înregistrat 8 000 de *sati* între 1815 şi 1828. Pe tot cuprinsul Indiei, au fost arse de vii în jur de 60 000 de văduve în secolul al XVIII-lea şi câteva sute de mii din Evul Mediu încoace.4

Războiul civil din Anglia (1642-1649)

În lupta dintre puritanii din Parlament şi susţinătorii anglicani ai regelui, au murit 190 000 de englezi, printre care s-a numărat, în cele din urmă, regele însuşi.5

Liban (1975-1990)

Libanul a fost decupat din Siria franceză, pentru a le oferi creştinilor de acolo o ţară în care să poată

forma o (mică) majoritate. Până în 1975, majoritatea naţională devenise musulmană, aşa că a izbucnit un război civil pentru putere. Au fost ucişi 150 000 de oameni.6

Algeria (1992-2002)

Numărul de morţi s-a ridicat la 150 000, într-un război civil declanşat când guvernul militar a refuzat să predea puterea partidelor fundamentaliste musulmane, care câştigaseră ultimele alegeri.7

Vietnam (1820-1885)

În total, au murit circa 130 000 de misionari catolici şi de convertiţi din cauza persecuţiei la care au fost supuşi din partea câtorva generaţii de cârmuitori vietnamezi.8

Rusia (1919)

În Ucraina, 115 000 de evrei au fost omorâţi de soldaţii antibolşevici în pogromurile din timpul războiului civil rus.9

Imperiul Bizantin (cca 845-855)

Teodora, împărăteasa Bizanţului (această Teodora, care a fost văduva împăratului Teofil, regentă în timpul minoratului fiului său, Mihail III, şi o sfântă, nu trebuie confundată cu soţia lui Iustinian), a vânat şi a ucis 100 000 de paulicieni, susţinători ai unei erezii gnostice.10

Revolta olandeză (1566-1609)

Protestanţii calvini din nordul Ţărilor de Jos s-au răsculat împotriva cârmuitorilor lor spanioli. Ducele de Alba s-a lăudat că a executat 18 600 de răsculaţi când a fost trimis să facă ordine. Cu totul, în perioada acestei revolte au murit 100 000 de oameni, dintre care 8 000 în atacul asupra oraşului Antwerpen (Anvers). Ţinuturile protestante au devenit republică independentă (Republica Provinciilor Unite), în vreme ce sudul catolic a rămas loial Spaniei şi, în cele din

urmă, a devenit Belgia.11

Ucraina (1648-1654)

În timpul unei răscoale împotriva Poloniei, cazacii conduşi de Bogdan Hmelniţki au masacrat 100 000 de evrei şi au ras de pe faţa pământului trei sute de comunităţi evreieşti.12

Imperiul Roman de Răsărit (514-518)

Când împăratul Anastasiu a numit episcopi monofiziţi (care credeau că natura divină şi natura umană ale lui Hristos sunt separate), nu calcedonieni (care credeau că natura divină şi natura umană ale lui Hristos sunt unite), generalul Vitalian (calcedonian) s-a răzvrătit împotriva lui. Au murit 65 000 de oameni în ceea ce Edward Gibbon numea „primul război religios”.13

Vânătoarea de vrăjitoare (1400-1800)

Şaizeci de mii de persoane acuzate de vrăjitorie au fost arse pe rug sau executate prin alte mijloace pe tot cuprinsul Europei.14

Thugii (până în secolul al XIX-lea)

Acest cult mistic al hoţilor şi sugrumătorilor a ucis, poate, în jur de 50 000 de călători, oferindu-i ca ofrandă zeiţei Kali.[30]

Credem într-unul Dumnezeu

Putem clasifica aceste treizeci de masacre religioase în funcţie de religiile care au intrat în conflict, iar atunci vom obţine această schemă simplificată:

Creştini *vs*. creştini: 9 Musulmani *vs*. creştini: 3 Creştini *vs*. evrei: 3 Orientali *vs*. creştini: 3 Evrei *vs*. păgâni: 2 Musulmani *vs*. chinezi: 2 Musulmani *vs*.

---

30 Studiile recente consideră că thugii erau mai degrabă nişte cete de bandiţi cu o mulţime de superstiţii decât membrii unui cult; în concepţia tradiţională însă, sacrificiul uman este principala motivaţie a thugilor, aşa că i-am inclus pe această listă (Mike Dash, Thug. The True Story of India’s Murderous Cult, Granta Books, London, 2005).

musulmani: 2 Sacrificii umane în India: 2 Sacrificii umane în Mexic: 1 Ucidere rituală la Roma: 1 Musulmani *vs*. hinduşi: 1 Maniheeni *vs*. daoişti: 1

Am putea merge şi mai departe, grupându-le în patru categorii mai mari: sacrificii umane indigene (4), religii monoteiste care luptă între ele (17), păgâni care luptă împotriva religiilor monoteiste (8) şi păgâni care se războiesc între ei (1). La începuturile istoriei, cele mai multe dintre omorurile religioase implicau sacrificarea unor oameni pentru a mitui şi neutraliza forţele primejdioase ale Universului. Apoi, iudaismul şi ramurile sale – creştinismul şi islamul – au creat o viziune a lumii în care un singur Dumnezeu atotputernic cerea mai degrabă o credinţă strictă, neabătută, decât ofrande tangibile. După aceea, a existat tendinţa ca omorurile motivate religios să se producă în urma fricţiunilor dintre credinţe incompatibile.

Să observăm că adepţii religiilor orientale s-au ucis mult mai rar între ei pentru a-şi impune propria religie. Acest lucru e valabil şi pentru păgâni, şamani şi animişti. De obicei, adepţii acestor religii relativ flexibile stau liniştiţi până ce se ciocnesc de monoteiştii rigizi.

Deşi cei mai mulţi dintre noi sunt în favoarea toleranţei religioase, aceasta este, în cele din urmă, o strategie perdantă. Intoleranţa monoteismului faţă de credinţele rivale este unul dintre principalele motive pentru care el a izbutit să înlocuiască religiile indigene mai îngăduitoare din Europa, Africa, America şi Orientul Mijlociu.

Răscoala lui Fang La

Numărul de morţi: 2 milioane1 Locul în clasament: 37 Tipul: răscoală ţărănească

Conflictul, în linii mari: dinastia Song us.

răsculaţi Perioada: 1120-1122 Locul: China

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Chu Mien

Asemenea lui Nero şi Hitler, împăratul Huizong al Chinei a fost artist, cu deosebirea că Huizong a fost unul foarte bun. Lucrările sale se pot vedea şi în zilele noastre, în muzee din întreaga lume. Savura lucrurile rafinate din viaţă – poezia, cântecul păsărilor, palatele frumos mirositoare, cu mobilier lăcuit, grădinile cu pietre frumoase, flori rare şi fântâni. Pentru a-i face pe plac, miniştrii scotoceau prin ţară, în căutarea celor mai frumoase obiecte, destinate desfătării lui. Jefuiau morminte şi pătrundeau cu forţa în casele bogătaşilor, în căutarea comorilor tăinuite. Unul dintre ei, foarte hrăpăreţul Chu Mien, storcea necruţător populaţia, iar agenţii săi au pus cu forţa stăpânire pe un crâng de arbori folosiţi la lăcuire, care-i aparţinea lui Fang La.

Fang La trăia în oraşul Muzhou din provincia Zhejiang, situată pe coastă. Era vestit pentru generozitatea sa şi conducea ramura locală a „adoratorilor vegetarieni ai demonilor”, cum le ziceau chinezii maniheenilor.

Maniheismul, fondat de profetul Mani în Persia, în secolul al III-lea d.Hr., este o religie dispărută, care credea în conflictul veşnic dintre forţele binelui şi cele ale răului. De la ei a luat probabil creştinismul întreaga idee de rai şi iad, ea nefiind nici evreiască, nici greco-romană, ci cât se poate de maniheistă. Dat fiind că maniheenii credeau că binele şi răul sunt la fel de puternice şi se echilibrează perfect, duşmanii lor îi acuzau că merg pe ambele părţi ale drumului şi că-l adoră pe diavol. După ce Mani a creat această religie, autorităţile persane l-au azvârlit în închisoare, unde şi-a petrecut restul vieţii. În ciuda persecuţiilor, învăţăturile lui Mani s-au răspândit în Asia de-a lungul

drumurilor caravanelor, ajungând în China.

Religiile băştinaşe din China tind să se încadreze în două tradiţii. Confucianismul (întemeiat pe învăţăturile lui Confucius) este un cod de comportament social, în vreme ce daoismul (bazat pe învăţăturile lui Laozi) este o cosmologie mistică prin care se încearcă explicarea

Universului. Ambele îşi au originea în trecutul cvasimitic al Chinei, în secolul al V-lea î.Hr. Niciuna dintre religii nu le cere adepţilor să îmbrăţişeze o credinţă prin excluziunea tuturor celorlalte; după cum s-a spus, chinezii tradiţionali (precomunişti) erau confucianişti în public şi daoişti în particular.2 Budismul, cealaltă religie obişnuită din China, e originară din India (luând naştere tot în veacul al V-lea î.Hr.), dar s-a adaptat cu uşurinţă la cultura chineză locală şi s-a integrat în peisaj fără mare zarvă.

împăratul Huizong nu era doar patron al artelor, ci şi un daoist evlavios şi unul dintre puţinii împăraţi chinezi care a făcut tot ce i-a stat în puteri ca să scoată în afara legii budismul, pe care-l socotea o influenţă străină nesănătoasă. Împăratul a încercat să elimine şi maniheismul, din acelaşi motiv. Oficialii chinezi respingeau câteva practici asociate acestei religii persane, cum ar fi vegetarianismul şi purtarea veşmintelor albe. Când a fost jefuit de Chu Mien, Fang La şi-a dat seama că putea apela la un rezervor profund de resentimente maniheene şi că avea la dispoziţie o reţea religioasă care putea fi folosită pentru a plănui şi organiza o răscoală.

Răsculaţii au avut succes la început, cu tactici de hărţuire împotriva gărzilor locale, dar apoi au venit trupe de veterani de la hotare, sub conducerea eunucului Tong Guan. Aceşti oşteni de meserie i-au înfrânt cu uşurinţă pe oamenii lui Fang La în câteva

bătălii în câmp deschis, aşa că răsculaţii s-au retras în peşteri, unde au ţinut piept tuturor atacurilor. Ca să reducă sprijinul poporului faţă de răsculaţi, Tong Guan a renunţat la dreptul cârmuirii de a rechiziţiona proprietăţi oricând pofteşte. În cele din urmă, în luna mai 1121, o localnică i-a condus pe oştenii împăratului în peşteri, iar ei i-au prins pe Fang La şi familia lui. După aceasta, răscoala a continuat timp de câţiva ani, dar în cele din urmă trupele imperiale au anihilat orice împotrivire.

Din nefericire, retragerea trupelor de la hotare a şubrezit mult imperiul, iar barbarii jurchen din Mongolia au pătruns dincolo de Marele Zid şi au pus stăpânire pe nordul Chinei. Dinastia Song s-a retras şi s-a regrupat în sud, pe un teritoriu care ocupa jumătate din suprafaţa deţinută la începuturile dinastiei.3

Genghis-han

Numărul de morţi: 40 de milioane1 Locul în clasament: 2 Tipul: cuceritor al lumii

Conflictul, în linii mari: mongoli vs. lumea civilizată

Perioada: a trăit aproximativ între 1162 şi 1227, dar şi-a început campaniile militare în afara Mongoliei abia după 1206

Locul: interiorul Asiei (cel mai mare imperiu cu continuitate spaţială creat vreodată)

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Genghis-han

Întrebarea fără răspuns pe care o pune toată lumea: N-avea cum să distrugă atât de mult, nu-i aşa?

Ascunsă-n fundul lumii, Mongolia e o întindere sălbatică, plină de praf, care exemplifică perfect ideea de „coclauri”. Găsim acolo oase de dinozaur şi nomazi hirsuţi, dar niciunul dintre principalele lanţuri de fast-

food. Mongolia modernă e o ţărişoară în forma unei mingi de fotbala, în care au tras şuturi timp de sute de ani ţările mai mari, însă mongolii se consolează cu gândul că, odinioară, l-au dat la iveală pe cel mai rău dintre răii istoriei lumii: Genghis-han.

Desigur, mongolii nu se pot făli pe faţă cu măcelurile lui (de fapt, le neagă cu tărie), aşa că-i subliniază vitejia, curajul, măreţia, şiretenia, ocazionalele fapte bune, alături de performanţa aducerii Răsăritului şi Apusului într-o singură entitate politică – un eveniment care, trebuie să recunoaştem, a avut efecte pozitive. Ei semnalează toate invenţiile utile (cum ar fi, poate, pastele făinoase şi praful de puşcă) care au trecut dintr-o parte în alta a acestui imperiu imens, fără precedent. Îi folosesc cu mândrie chipul pentru a-şi împodobi bancnotele, sticlele de votcă, sticlele de bere, magazinele, hotelurile, indicatoarele stradale şi tabletele de ciocolată.2

Unii occidentali preiau acest mod de a vedea lucrurile. După ce un studiu genetic recent a arătat că Genghis-han s-ar putea să aibă 16 milioane de descendenţi în viaţă, el a fost prezentat în multe articole din presă ca un „amant prolific”, şi nu ca un violator în serie.[31] [32]3 În bestsellerul său *Genghis Khan and the Making of the Modern World*,

Jack Weatherford ia adesea tonul unui avocat al apărării care încearcă să demonteze argumentele procurorului: „Cu toate că oştirea lui Genghis-han a ucis într-un ritm fără precedent [...], s-a abătut de la practica-standard a acelor vremi într-un mod important şi surprinzător. Mongolii n-au torturat şi n-au mutilat”.4 După ce o săgeată trasă de pe zidurile

---

31a . Autorul are în vedere fotbalul american (n.t.).

32 Chiar dacă punem la socoteală cele 16 milioane de urmaşi, Genghis-han nu a înlocuit numărul de oameni pe care i-a omorât.

cetăţii asediate Nishapur i-a ucis ginerele, Genghis-han i-a dat voie fiicei sale, rămasă văduvă, să hotărască soarta oraşului. „*Se spune* că ea a poruncit să fie ucişi toţi. […] Conform unor poveşti foarte răspândite, *dar neverificate*, ea le-a ordonat oştenilor să clădească din capete […] trei piramide separate – bărbaţi, femei şi copii. Apoi a poruncit, *chipurile*, să fie omorâţi toţi câinii şi toate pisicile […], pentru ca nicio făptură să nu supravieţuiască asasinării [sic] soţului ei” (sublinierile îmi aparţin)5.

Mie unul mi se pare tulburător să văd cum victimele lui Genghis-han sunt ignorate cu aceeaşi uşurinţă cu care tăgăduitorii Holocaustul îi ignoră pe evreii ucişi; mă gândesc că astfel, după ce vor trece sute de ani, unii istorici vor spăla reputaţia lui Hitler.

Totuşi, lucrurile nu trebuie văzute în alb şi negru. Niciun cârmuitor al lumii nu poate să ajungă atât de departe ca Genghis-han fără să aibă, într-o anumită măsură, charismă, adaptabilitate şi competenţă. Dacă ne străduim, timp de câteva generaţii, să-i creăm unui conducător stereotipul de sălbatic setos de sânge şi încet la minte, mai devreme sau mai târziu nişte cercetători iconoclaşti vor ajunge la concluzia că povestea nu se reduce la stereotipurile noastre simpliste.

Orfanul furios

Cine a fost omul numit Genghis-han? Ei bine, în primul rând, acesta nu e numele său; e un titlu, care înseamnă „Stăpânul Universului”. Nici măcar nu este o bună transliterare, deoarece în engleză tindem să pronunţăm la fel ambele litere „g” conţinute în nume. De-a lungul secolelor, partea cu „Universul” a fost redată în limba engleză prin Zingis (anii 1700), Jenghiz (anii 1800), Genghis (anii 1900) şi Chinggis (anii 2000) şi, cu toate că programul de corectare a

ortografiei pe care-l folosesc eu preferă Genghis, anglofonii ar trebui să înceapă să se obişnuiască cu Chinggis.

Să începem însă cu Temujin, de vreme ce acesta era numele său adevărat. S-a născut ca un oarecare, pe undeva prin Mongolia, cândva, în jurul anului 1162, într-unul dintre cele câteva triburi rivale din stepă. Când Temujin avea nouă ani, tătarii, un trib rival, i-au ucis tatăl, iar familia sa a fost nevoită să se refugieze în altă parte. Temujin a trebuit să lupte pentru supremaţie în propria familie; şi-a omorât fratele vitreg, mai mare decât el, aparent pentru a-i fura ceea ce vânase. S-a însurat la şaisprezece ani, dar un trib rival i-a răpit soţia. Cu toate că a luat-o înapoi repede, s-a dovedit că era însărcinată, aşa încât paternitatea acelui fiu, cel mai mare, a fost întotdeauna incertă. În cele din urmă, Temujin s-a aliat cu o căpetenie renumită în special pentru faptul că uneori îi fierbea de vii pe prizonieri într-un cazan.

Temujin a fost un personaj charismatic; şi-a găsit adepţi printre alţi dezmoşteniţi ai sorţii, ceea ce însemna că tot ce aveau aceşti adepţi i se datora lui, nu faptului că s-ar fi născut bogaţi.6 Temujin punea un preţ atât de mare pe loialitate, încât, chiar şi când lipsa de loialitate a cuiva dintre duşmanii săi era avantajoasă pentru el, vinovatul era pedepsit. Intr-un oraş, oştenii din garnizoană au deschis porţile pe furiş, dând cale liberă oştirii sale să năvălească. Genghis-han a pus să fie executaţi pentru trădare.

Lui Temujin i-au ajuns la ureche vorbe despre frumuseţea legendară a unei prinţese a tătarilor, aşa că şi-a pus oamenii s-o caute. Oştenii au dat năvală şi l-au alungat pe logodnicul acesteia. I-au dus prinţesa lui Temujin, care a aşezat-o în rândul multelor sale soţii. După o vreme, la o adunare a curţii, şi-a văzut

soţia albindu-se la faţă de groază. Privind împrejur, Temujin a văzut în mulţime un chip necunoscut, aşa că a poruncit ca omul să fie prins şi interogat. Era fostul logodnic al prinţesei, care voia doar s-o mai privească o dată. Temujin a poruncit să fie decapitat.

Când Genghis-han i-a înfrânt, în cele din urmă, pe tătari, se spune că i-a înşirat în dreptul căruţelor pe toţi bărbaţii şi băieţii prinşi şi a poruncit oamenilor săi să ucidă orice tătar de parte masculină mai înalt decât butucul roţii; totuşi, această încercare de a extermina tribul care-i omorâse tatăl ori e mit, ori n-a izbândit. În cele din urmă, tătarii au ajuns să fie o parte atât de mare din oştirea sa, încât termenii „tătar” şi „mongol” au devenit aproape echivalenţi în gândirea europenilor.7

Cea mai mare parte a activităţii lui Temujin a vizat unirea triburilor din câmpiile Mongoliei într-o singură naţiune războinică. Temujin a inclus în oştirea sa triburile cucerite, risipindu-le printre ceilalţi. Mongolii au ajuns să fie mai degrabă o oştire decât o etnie reală, o fuziune între diferite clanuri care s-au lepădat de micile lor răfuieli şi gâlcevi şi i s-au supus lui Temujin. În 1206, după mulţi ani de masacre istovitoare, o adunare a proaspăt unitelor triburi din Mongolia l-a înălţat pe Temujin la rangul de Genghis-han – stăpânul lumii. Titlul era doar un pic prematur.

Lupii de stepă

Şcolile de război şi polemofilii[33] au o anumită slăbiciune pentru mongoli. Aceşti călăreţi îmbinau libertatea de sub cerul liber a cowboy-ilor cu şocul şi uluiala produse de un *Blitzkrieg*. Asemenea unei

---

33 Nu căutaţi cuvântul. Nu există în realitate. E format din cuvintele greceşti polemos („război“) şi philos („iubitor“), şi desemnează un nespecialist care citeşte, priveşte şi discută frecvent despre cărţi, filme şi articole pe tema războiului — sau, mai pe scurt, un bărbat obişnuit.

armate moderne, arcaşii mongoli călări se bazau pe mobilitate şi pe proiectile de luptă ca să-şi nimicească duşmanii, aşa că stârnesc în mai mare măsură admiraţie profesională şi vise cu ochii deschişi decât şirurile de ţărani cu lănci care tropăie pe pământ.

Printre păstorii nomazi din stepa eurasiatică, băieţii care erau destul de mari ca să meargă erau destul de mari şi ca să călărească, aşa că deveneau călăreţi pricepuţi de la o vârstă fragedă. Întrucât gestionarea unei turme se asemăna foarte mult cu bătălia propriu-zisă, toţi bărbaţii deprindeau de la sine arta războiului. Călare pe caii lor mici şi iuţi, păstorii mergeau de jur împrejurul turmelor de oi, de vite şi de capre, mânau turma în direcţia aleasă, o împărţeau în grupuri mai mici şi alegeau câteva animale pentru masa zilnică. Tehnicile de sacrificare a vitelor şi oilor funcţionau la fel de bine şi în cazul oamenilor. Arcaşii călăreau până la o depărtare de la care puteau trage o ploaie de săgeţi asupra inamicului strâns la un loc, iar apoi se îndepărtau înainte ca inamicul să poată riposta. Făceau asta cât e ziua de lungă, rărind şirurile duşmanilor şi făcând în ele spărturi care puteau fi lărgite încetul cu încetul, împărţind oastea inamică în grupuri mai mici şi mai lesne de nimicit.8

La abilităţile tactice ale nomazilor se adăuga uluitoarea lor mobilitate pe distanţe lungi. Oştirile de ţărani erau legate de pământ, pe care îl apărau şi îl lucrau în acelaşi timp, şi nu se puteau lipsi de grosul bărbaţilor adulţi, aşa încât nu prea aveau cum să pornească în campanii pe distanţe mari. Nomazii trăiau însă în căruţe şi corturi pe care le luau cu ei peste tot. În momentele liniştite dintre bătălii, se puteau ocupa de turmele şi familiile lor, prosperând oriunde era destulă iarbă.

Această capacitate de a merge repede din loc în

loc făcea ca oştirile mongole să pară mai mari decât erau în realitate, ceea ce explică şi faptul că termenul mongol *ordu*, care desemna iniţial o unitate militară mongolă, a dat naştere englezescului *horde*, însemnând o gloată uriaşă.

Mulţi istorici admiră pe faţă măiestria lui Genghis-han în războiul psihologic. Genghis-han nădăjduia ca, prin ştergerea de pe faţa pământului a oricărei populaţii care i se împotrivea, să îngrozească viitorii inamici, făcându-i să i se supună pe dată, şi astfel să salveze nenumărate vieţi – mă rog, în afară de miile pe care le masacrase până atunci, ca să se facă înţeles.9 Şi în afară de oraşele care încercau vitejeşte să-i ţină piept; acestea erau, evident, pustiite. Iar uneori un oraş se preda fără luptă, dar Genghis-han hotăra că e prea mare bătaie de cap să lase în urmă o garnizoană, aşa că mai bine omora pe toată lumea. Şi, desigur, mulţi, mulţi refugiaţi – îngroziţi de aceste poveşti propagandistice – mureau de foame, boli şi epuizare în vreme ce fugeau de atacul mongolilor. Aşa că, dacă însumăm toate astea, propaganda sa probabil că n-a salvat nici pe departe atâtea vieţi pe cât au spus unii istorici.

Armele mongolilor erau cele mai bune de felul lor din întreaga lume, iar arcul compozit a fost cea mai ucigătoare armă pe care a cunoscut-o omul timp de multe veacuri. Îşi are originea în Antichitate, dar mongolii au devenit maeştri în mânuirea lui.

Îndoiţi pe genunchi un băţ până ce se rupe. Acesta e genul de presiune pe care o suportă un arc ori de câte ori lansaţi o săgeată. Cea mai bună soluţie este făurirea arcului din materiale care îmbunătăţesc funcţionarea şi contracarează problemele specifice ale punctelor critice de-a lungul curbei. Părţii arcuite îi trebuie în partea interioară un material care se

comprimă şi care-şi revine brusc, fără să se rupă. Cornul este ideal pentru asta. Curbura exterioară a părţii arcuite are nevoie de un material elastic care se întinde fără să-şi piardă tăria. Este tendonul, ţesutul conjunctiv foarte rezistent care leagă muşchii de oase. Apoi, toate părţile sunt prinse laolaltă cu clei (din copite fierte) care rezistă la tensionarea repetată, şi obţinem un arc compozit, făcut în întregime din materiale pe care mongolii le puteau obţine de la turmele lor.10

De ce n-au fost instruite şi echipate toate armatele de teren din lume după modelul mongol? De vreme ce era nevoie de ani întregi de instrucţie pentru a stăpâni meşteşugul arcului şi al călăriei, era nevoie de ani întregi şi pentru a înlocui fiecare oştean pierdut de mongoli. De asemenea, campaniile epuizau şi omorau caii într-un ritm atât de rapid, încât cele mai multe societăţi nu îi puteau înlocui în timp util.[34] În afară de asta, surplusul de hrană al societăţilor agrare putea fi folosit pentru a produce regimente uriaşe, uşor de înlocuit, de pedestraşi dotaţi cu arme uşoare, precum lăncile, topoarele şi arbaletele. O naţiune sedentară civilizată putea să adauge acestor formaţii compacte de infanterie o forţă de atac mobilă

---

34 De exemplu, cu toate că Africa de Sud este un habitat relativ ospitalier pentru cai, două treimi dintre cei o jumătate de milion de cai folosiţi de armata britanică în

luptele cu burii între 1899 şi 1902 au murit în acel război, cei mai mulţi dintre ei de epuizare, boli şi malnutriţie (Keegan, History of Warfare, 1993, pp. 187-188). În timpul Războiului de Secesiune, mureau câte trei cai la fiecare doi morţi din rândul oamenilor, cu toate că acesta a fost un război al infanteriştilor, în care puţini cai au fost expuşi direct la bătălie (Margaret Elsinor Derry, Horses în Society: A Story of Animal Breeding and Marketing, 1800-1920, University of Toronto Press, Toronto, 2006, p. 121).

* Kublai-han voia să captureze intactă această regiune profitabilă, aşa că a fost mai puţin distrugător decât bunicul său.

alcătuită din cavaleri în armură călare pe cai de război mari, care poate că nu erau la fel de iuţi sau de numeroşi ca o hoardă de nomazi, dar, de obicei, puteau să-i alunge pe aceştia din împrejurimi înainte să facă prea multe stricăciuni.

China

În acea vreme, China era împărţită în două. Partea din sud era încă sub stăpânirea dinastiei Song, o materializare pură a spiritului chinez, renumită pentru atenţia acordată artelor, poeziei şi justiţiei. N-a fost cucerită până ce n-a atacat-o Kublai-han, nepotul lui Genghis-han, aşa că nu ne interesează aici.* Nordul Chinei era sub stăpânirea destul de blândă a jurchenilor, nişte cuceritori străini veniţi din nord, care îşi luaseră numele de dinastia Jin şi cârmuiau din Beijing.

În anul 1211, circa 100 000 de mii de mongoli cu 300 000 de cai au traversat deşertul Gobi şi au înfrânt cavaleria Jin în trecătoarea numită Gura Bursucului, la marginea de nord a teritoriului chinez. O coloană mongolă a pornit iute spre sud şi a pus mâna pe capitala secundară Jin, Mukden (în prezent, Shenyang), însă capitala principală, Beijing, a rezistat primului atac mongol şi asediului care a urmat. Pe când aşteptau ca oraşul să se predea, mongolii au devastat satele. Cu toate că Genghis-han nu avea maşinării de asediu, a găsit o modalitate de a pătrunde în câteva dintre celelalte oraşe fortificate presărate în nordul Chinei. A adunat toţi civilii pe care i-a găsit şi i-a mânat în faţa unităţilor sale de asalt, ca scuturi umane, în vreme ce mongolii înaintau în siguranţă în spatele lor. Apărătorii fie îşi iroseau săgeţile omorând necombatanţi, fie refuzau să tragă şi se predau – în ambele situaţii, Genghis-han avea de câştigat.

După un an, cei din dinastia Jin i-au oferit bani lui Genghis-han, iar acesta a renunţat la asedierea Beijingului. Simţindu-se în pericol la hotare, împăratul Jin şi-a mutat curtea la sud de Beijing, în Kaifeng, dincolo de Fluviul Galben. Insă unele unităţi din oştirea chineză au văzut în asta un semn de slăbiciune şi o trădare, drept care s-au alăturat mongolilor, aducând în tabăra acestora multă tehnică militară străină, dar folositoare, cum ar fi maşinăriile de război pentru cucerirea fortificaţiilor. Acum, că mongolii aveau capacitatea de a cuceri Beijingul, şi-au reluat atacul. Oraşul a fost cucerit, prădat şi ars în mai 1215, dar Genghis-han, care nu ştia să preţuiască valoarea oraşelor, nu s-a ocupat personal de cucerire, lăsând-o în seama unui general chinez renegat.

S-a relatat că 60 000 de femei s-au aruncat de pe zidurile Beijingului ca să scape de viol. Numărul este probabil exagerat, dar amploarea devastării nu poate fi contestată. După un an, o iscoadă din Horezm (următorul ţinut de pe lista lui Genghis-han) a cercetat aşezarea, confirmând soarta cumplită a acestui oraş măreţ. „El a raportat că grămezile de oase ale celor măcelăriţi erau cât munţii, că pământul era unsuros din pricina grăsimii omeneşti, că unii dintre însoţitorii săi au murit din pricina bolilor răspândite de leşurile care putrezeau.”11

Incercările mongolilor de a cuceri restul împărăţiei Jin, dincolo de Fluviul Galben, au eşuat, căci resursele mongolilor se împuţinaseră, pe când dinastia Jin avea la îndemână suficiente resurse, dar lui Genghis-han nici că i-a păsat. În următorii ani, a tratat nordul Chinei ca pe ţara nimănui, jefuind tot ce putea fi jefuit, şi nu ca pe o provincie cucerită care ar fi putut să fie administrată şi să genereze biruri. Nu prea învăţase să aprecieze valoarea economiilor

urbane.12

Sfârşitul Horezmului

Cu multă vreme în urmă, pustia regiune deşertică ocupată acum de toate ţările cu nume terminate în „-stan” din Asia Centrală găzduia un şir de oraşe-oază aflate de-a lungul drumului caravanelor dintre Persia şi China. Acesta era înfloritorul centru cultural al Islamului, cunoscut sub numele Horezm, cu livezi şi grădini irigate. Se spune că oraşul Buhara avea o populaţie de 300 000 de oameni şi o bibliotecă cu 45 000 de volume, dintre care 200 scrise de un fiu al oraşului, Ibn Sina (Avicenna), marele învăţat al Islamului medieval.13 Merv, oraşul de baştină al poetului Omar Khayyam, avea zece biblioteci, care conţineau, în total, 150 000 de manuscrise.14 În zilele noastre, dacă vă uitaţi pe hartă, nu mai vedeţi Horezmul. Şi iată de ce.

Timp de câţiva ani după căderea nordului Chinei, Genghis-han şi sultanul Muhammad al Horezmului s-au îndeletnicit cu jocuri diplomatice, făcând schimb de daruri, solii şi scrisori frumoase, ca să se împăuneze care mai de care cu propria măreţie neîntrecută. Unele daruri sau forme de adresare implicau superioritatea, ceea ce însemna fie că răspunsul celuilalt trebuia fie şi mai scânteietor, fie că trebuia să se recunoască învins. În cele din urmă, în anul 1219, sultanul din Horezm s-a săturat de această luptă a orgoliilor. Când o splendidă caravană, alcătuită din soli şi neguţători mongoli, a sosit în oraşul Utrar din Horezm, dregătorul local, în înţelegere cu sultanul, i-a acuzat că sunt iscoade şi a poruncit să fie omorâţi până la ultimul. Când Genghis-han şi-a trimis solii la curtea din Buhara a sultanului, ca să ceară despăgubiri şi pedepsirea vinovaţilor, sultanul l-a omorât pe unul dintre soli, iar celorlalţi doi le-a smuls

bărbile, lucru care era şi mai insultător în cultura Asiei Centrale.15 Atunci, Genghis-han a pornit către apus cu o oştire care număra între 100 000 şi 150 000 de oameni. Unităţile de avangardă înaintau cu aproape o sută de kilometri pe zi.

În prima ciocnire dintre oştiri, cei din Horezm au fost puşi pe fugă, şi s-a consemnat că au lăsat pe câmpul de luptă 160 000 de leşuri. Utrar, locul primei insulte, a fost asediat timp de cinci luni. În cele din urmă, unul dintre comandanţii aflaţi în oraş a încercat să fugă pe o poartă lăturalnică. Mongolii l-au prins şi l-au executat pentru trădare; dar astfel a fost deschisă poarta pe care oştirea mongolă a năvălit în oraş. Guvernatorul s-a baricadat în fortăreaţa interioară, care a rezistat încă o lună. Când a fost prins, Genghis-han a pus să i se toarne argint topit în ochi şi în urechi.16 Oraşul a fost jefuit şi ars. Nimicirea oraşului a fost deplină, astfel încât arheologii nu i-au descoperit locul decât foarte recent.

Oraşul Balh s-a predat fără luptă, dar Genghis-han tot i-a măcelărit pe locuitori, pentru ca oştirea lui să nu trebuiască să-şi păzească spatele când urma să plece spre următorul oraş.17

A căzut apoi Buhara. Istoricul musulman Ibn al-Athir a vorbit despre „...o zi de groază. Nu se auzeau decât hohotele de plâns ale bărbaţilor, femeilor şi copiilor despărţiţi pe vecie, în timp ce trupele mongole îi mânau în direcţii diferite. Barbarii au atacat pudoarea femeilor sub ochii bărbaţilor din familiile lor, care, neputincioşi, nu puteau decât să jelească”.18

Gurganj a rezistat unui asediu de cinci luni, care a început în 1220. În cele din urmă, prizonierii luaţi în cuceririle anterioare au fost siliţi să umple şanţurile din jurul oraşului cu pământ şi gunoaie şi să şubrezească zidurile. După ce zidurile s-au prăbuşit,

oraşul a fost cucerit cartier după cartier, stradă după stradă, într-o luptă monotonă, disperată. Apărătorii aruncau vedre cu păcură aprinsă pe clădirile aflate în calea năvălitorilor. Trei mii de mongoli au încercat să treacă râul, dar arabii de pe pod le-au ţinut piept, iar mongolii au fost omorâţi până la ultimul. Când oraşul a căzut, în cele din urmă, în aprilie 1221, râul a fost abătut, prin spargerea digurilor, ca să şteargă orice urmă a oraşului.19 Femeile şi copiii au fost vânduţi ca sclavi, iar 100 000 de prizonieri care aveau meserii folositoare au fost trimişi în China. Toţi ceilalţi au fost mânaţi pe câmpie şi ucişi. După spusele istoricului Juvaini, 50 000 de oşteni au ucis, fiecare, câte douăzeci şi patru de oameni, cifra morţilor ridicându-se aşadar la 1,2 milioane.

În fiecare oraş, în loc să înfrunte direct apărătorii de pe ziduri, Genghis-han a aşezat bărbaţii, femeile şi copiii prinşi în satele din jur şi în afara fortificaţiilor în faţa oştirii sale, unde erau ţinta săgeţilor trase de apărători.

Când a fost atacată, o femeie s-a gândit că o să scape dacă strigă că a înghiţit o perlă ca s-o ascundă de jefuitori. N-a mers. A fost spintecată pe loc, iar intestinele i-au fost cercetate. De atunci încolo, toate cadavrele au fost spintecate şi examinate.20 În alt oraş, căpetenia mongolă a auzit că cei vii se ascund printre morţi şi, pentru mai multă siguranţă, a poruncit decapitarea tuturor leşurilor localnicilor şi stivuirea capetelor.

Oraşul Nishapur a fost cucerit în luna aprilie de o altă coloană de marş a mongolilor. Locuitorii au fost ucişi, oraşul a fost făcut una cu pământul, iar locul a fost arat. După spusele istoricului medieval Sayfi, la Nishapur au fost omorâţi 1 747 000 de oameni. Asta înseamnă, probabil, cu mult mai mulţi decât trăiau în

oraş, dar ne dă o idee despre amploarea masacrului. Dacă un milion este felul medieval de a spune „cel mai mare număr pe care vi-l puteţi închipui”, atunci numărul celor care au murit la Nishapur a fost, fără îndoială, mult mai mare decât ne putem închipui noi astăzi.

Când un sol mongol a sosit în Herat şi le-a cerut mai-marilor oraşului să se predea, aceştia l-au omorât, ceea ce era lipsit de înţelepciune când aveai de-a face cu mongolii. Din fericire, guvernatorul a fost omorât la puţină vreme după ce a început asediul, iar orăşenii s-au predat imediat şi au dat vina pe el pentru acea neînţelegere. Locuitorii au fost cruţaţi, dar mongolii au măcelărit garnizoana turcă, alcătuită din 12 000 de oameni. Din păcate, oamenii din Herat şi-au forţat un pic norocul. După ce Genghis-han a plecat mai departe, cei din Herat s-au răsculat împotriva garnizoanei mongole, aşa că Genghis-han s-a întors şi i-a şters de pe faţa pământului.

Prima trupă de avangardă a mongolilor care a ajuns la Merv a fost respinsă, iar prizonierii luaţi în timpul încăierării au fost purtaţi în triumf pe străzi şi executaţi în public. A sosit apoi corpul principal al oştirii mongole, care şi-a făcut tabăra lângă zidurile oraşului. Oraşul a fost năpădit de refugiaţii de prin sate, populaţia iniţială de 70 000 ajungând de câteva ori mai mare. După şase zile, oraşul s-a predat, iar căpetenia mongolă le-a poruncit orăşenilor să se strângă în afara zidurilor. Cei mai bogaţi au fost schingiuiţi, ca să spună unde şi-au ascuns comorile. Patru sute de meşteşugari şi câţiva copii au fost ţinuţi pentru a fi folosiţi în viitor. Restul au fost omorâţi. Mai târziu, un cleric a explorat ruinele şi a numărat cadavrele, calculând un total de 1,3 milioane de morţi. Mongolii au distrus digul care asigura irigarea acelei

zone. Niciun oraş n-a mai fost construit vreodată în acel loc.21

Alte cuceriri

Genghis-han s-a întors în China, ca să şteargă de pe faţa pământului enclavele supărătoare care supravieţuiseră cuceririi precedente. Câtva timp, a încercat să ducă la bun sfârşit războiul cu diminuatul imperiu Jin, dar n-a făcut nicio ispravă, aşa că s-a întors împotriva tanguţilor – tibetani care coborâseră din Himalaya şi întemeiaseră oraşe în oazele de pe drumul caravanelor, între China şi Horezm. Oraşele au căzut unul după altul în faţa hoardelor sale, şi nu s-a consemnat nicăieri că celor prinşi li s-ar fi arătat cruţare. Tanguţii au încercat să fugă în munţi şi să se ascundă în peşteri, dar puţini dintre ei au reuşit. Multă vreme după aceea, deşertul a rămas presărat cu oase.

În 1227, pe când regele tanguţilor încerca să negocieze predarea în siguranţă a capitalei sale asediate, Ningxia, Genghis-han, ajuns la bătrâneţe, simţea că i se apropie sfârşitul. Prin ultimele sale porunci, s-a îngrijit ca tanguţii să nu-i supravieţuiască. Ningxia a fost cucerită, iar populaţia a fost exterminată.

Intre timp, doi dintre conducătorii militari de încredere ai lui Genghis-han, Subutai şi Jebe, l-au urmărit pe Muhammad, sultanul fugar al Horezmului, până în inima Persiei, dar el a murit înainte să fie prins. Pentru ca expediţia să nu fie un eşec total, mongolii au cucerit oraşul persan Qazwin, dacă tot erau prin zonă. „Locuitorii le-au ţinut piept pe străzi, cu cuţitele în mâini, şi au ucis mulţi mongoli, însă împotrivirea lor deznădăjduită n-a putut să împiedice un măcel general, în care au pierit peste patruzeci de mii de oameni.”22 Mongolii au înaintat apoi către

nord, în Azerbaidjan şi Georgia, distrugând nenumărate oraşe, şi au trecut peste munţii Caucaz, ajungând în stepa Rusiei şi Ucrainei. Tocmai când se apropiau de Polonia, a sosit vestea că Genghis-han a murit, aşa că atacul a fost oprit, iar căpeteniile s-au întors acasă pentru a hotărî cine va fi succesorul.

Genghis-han a fost îngropat într-un mormânt tainic, undeva în inima Mongoliei. Toţi cei care i-au văzut din întâmplare procesiunea funerară au fost prinşi şi omorâţi, ca să nu poată destăinui locul. După ce cadavrul a fost îngropat alături de comorile pe care le adunase, sclavii care l-au purtat au fost prinşi şi ucişi, aşa încât locul să rămână pe veci neştiut. Mormântul n-a fost găsit, dar îi obsedează pe arheologi – fără îndoială, acela care îl va descoperi va avea parte de o ascensiune profesională fulgerătoare.

Să fi fost cu putinţă?

Să uităm pe moment numărul neverosimil de morţi raportat la fiecare masacru şi să ne concentrăm pe estimarea globală făcută de demografii moderni. După părerea generală, populaţia Asiei a cunoscut o scădere bruscă în vremea războaielor de cucerire ale lui Genghis-han. China avea cei mai mulţi oameni de pierdut, aşa încât China i-a pierdut pe cei mai mulţi – undeva între 30 şi 60 de milioane. Dinastia Jin, care cârmuia nordul Chinei, a înregistrat la începutul secolului al XIII-lea 7,6 milioane de familii. În 1234, primul recensământ de sub stăpânirea mongolilor a înregistrat pe acelaşi teritoriu 1,7 milioane de familii. În biografia lui Genghis-han, John Man deduce din aceste două date că populaţia s-a redus de la 60 de milioane la 10 milioane. În *The Atlas of World Population History*, Colin McEvedy apreciază că populaţia Chinei a scăzut cu 35 de milioane în secolul al XIII-lea, când mongolii au supus ţara. În *The*

Mongols, istoricul David Morgan estimează populaţia Chinei (din nord şi din sud) la 100 de milioane înainte de cucerire şi la 70 de milioane după aceasta.23

John Man apreciază că, în răstimp de doi ani, au fost ucişi în Horezm în jur de 1 250 000 de oameni – un sfert din cele 5 milioane iniţiale. McEvedy afirmă că populaţia Iranului a scăzut cu 1,5 milioane, populaţia Afganistanului a scăzut cu circa 750 000 de oameni, iar partea europeană a Rusiei a pierdut 500 000 de locuitori.24

Unul dintre argumentele care se aud cel mai des în discuţiile despre Genghis-han este că pur şi simplu n-ar fi putut să omoare şi să distrugă atât, nu-i aşa? Avea arme extrem de primitive, şi pe atunci erau mult mai puţini oameni care să poată fi ucişi – aşadar, cum ar fi putut să ucidă mai mulţi oameni decât au făcut-o Stalin şi Primul Război Mondial laolaltă? În ultima vreme, se observă o tendinţă de a-l reabilita pe Genghis-han şi de a respinge drept propagandă toate poveştile de groază din jurul lui. Este interesant de văzut cum evoluează în timp acest du-te-vino al dezbaterii, în funcţie de evaluările fiecărui expert.

J.D. Durand, 1960: „Scăderea considerabilă a populaţiei din nord se poate să fi fost provocată de lupta dintre chinezi şi năvălitorii mongoli. […] Totuşi, simpla amploare a scăderii din nord, care nu este contrabalansată de o creştere corespunzătoare în sud, creează bănuiala că recensământul din nord a fost plin de erori”.25

René Grousset, 1972: „Ne-am obişnuit ca stricta obiectivitate istorică să fie ridicată pe un piedestal, dar haideţi să nu ne prefacem că nu simţim oroare faţă de acest măcel cumplit”.26

David Morgan, 1986: „Profesorul Bernard Lewis, întrucâtva revizionist în privinţa ororilor săvârşite de

mongoli, a sugerat că noi, cei din secolul XX, suntem mai capabili să judecăm capacitatea de distrugere a omului decât erau înaintaşii noştri victorieni, cărora cuceririle mongolilor li se păreau o grozăvie imposibil de încadrat într-un tipar. […] El socoteşte […] că nu trebuie să cedăm ispitei de a crede că mongolii, al căror arsenal de distrugere era atât de modest în comparaţie cu cel de care dispunea Hitler, ar fi putut să producă atâta distrugere în lumea islamică”.27

David Morgan, 1986 (expunându-şi propriile opinii): „Este adevărat că de cele mai multe ori se vorbeşte despre măceluri şi despre distrugerea marilor oraşe de acolo [partea răsăriteană a Persiei]. Mai grav […] a fost însă efectul năvălirilor mongole asupra agriculturii. […] Unele dintre ele [sistemele de irigaţii] au fost distruse în timpul năvălirilor, iar fără irigare eficientă o mare parte din teren a redevenit curând deşert. Un alt aspect este că aceste sisteme, chiar dacă nu sunt distruse, încetează să funcţioneze în scurt timp fără întreţinere constantă. Prin urmare, dacă numeroşi ţărani au fost ucişi ori au fugit de pe pământurile lor şi nu s-au mai întors, pământurile astfel neglijate au suferit o deteriorare ireparabilă”.28

Jack Weatherford, 2004: „Mongolii aveau un fel de aparat de propagandă care exagera în mod consecvent numărul celor ucişi în bătălii şi răspândea spaima de jur împrejur”.29 „Cu toate că au fost acceptate ca fapt şi transmise din generaţie în generaţie, cifrele nu se bazează pe realitate. Ar fi greu, fizic vorbind, să căsăpeşti atâtea vite sau porci, care aşteaptă pasiv să le vină rândul. În ansamblu, cei despre care se presupune că au fost măcelăriţi îi depăşeau pe mongoli cu până la cincizeci la unu. Oamenii ar fi putut pur şi simplu să fugă, iar mongolii nu i-ar fi putut opri”.30

John Man, 2004: „*Un milion trei sute de mii*? […] Mulţi istorici se îndoiesc de asta, pentru că sună pur şi simplu incredibil. Ştim însă din ororile secolului trecut că masacrul e uşor de săvârşit. […] În genocidul din Rwanda, din 1994, au fost ucişi 800 000 de oameni […] în numai trei luni. […] Pentru un mongol, un prizonier care nu opunea rezistenţă trebuie să fi fost mai uşor de ucis decât o oaie. O oaie e ucisă cu grijă, ca să nu se strice carnea. […] Nu era nevoie de astfel de menajamente în cazul locuitorilor din Merv, care valorau mai puţin decât o oaie. Ia doar câteva secunde ca să retezi o beregată, după care treci la următoarea”.31

Important de notat este că exact aceleaşi date pot fi interpretate cu uşurinţă în sensuri opuse. Scăderea populaţiei între recensăminte e fie reflectarea corectă a unui declin masiv, fie un indiciu că recensământul a fost eronat. Holocaustul fie arată cât e de greu să omori un număr uriaş de oameni, fie dovedeşte cât e de uşor. O mărturisire completă despre uciderea a mii de oameni reprezintă fie adevărul, fie doar o împăunare.

Există un cuvânt pentru această interpretare schimbătoare a faptelor subiacente: *paradigmă*. Acesta e cadrul teoretic în care sunt formulate teoriile, legile şi generalizările.32 Dacă paradigma dominantă afirmă că populaţia umană nu scade brusc, atunci singura modalitate de a interpreta recensământul e să presupunem că datele sunt eronate. Dacă ne ghidăm după paradigma potrivit căreia doar eficienţa industrială a camerelor de gazare a făcut posibil Holocaustul, atunci este evident că barbarii care-şi vânturau suliţele n-aveau cum să ucidă milioane de oameni, indiferent ce zic cronicile. În 1994, când aproape un milion de oameni au fost

măcelăriţi în Rwanda în trei luni, în cea mai mare parte cu macetele, paradigma s-a schimbat, acceptându-se ideea că pentru genocid nu sunt necesare camerele de gazare.

Trebuie să recunoaştem că istoria este uneori trunchiată de sursele existente şi că multe dintre poveştile care au ajuns până la noi sunt probabil exagerări. Din păcate, când respingem prea multă istorie pe temeiul că ar fi propagandă, ne pomenim prinşi într-un ciclu paranoic în care nu ne mai încredem în spusele nimănui şi credem doar ce vrem noi. Poate că stăruitoarea reputaţie nefavorabilă a lui Genghis-han înseamnă doar că istoria a fost scrisă de victimele sale. Pe de altă parte, acest lucru era de aşteptat câtă vreme toţi cei care au avut de-a face cu el au sfârşit ca victime.

Chiar a făcut toată lumea la fel?

Ori de câte ori începi să ponegreşti un personaj important din trecut, ţi se spune că erau alte vremuri. Toată lumea făcea la fel. Nu poţi judeca trecutul după standardele moderne, vor spune apărătorii lui. Toţi ceilalţi erau la fel de răi.

Să fie oare adevărat? Să fi fost toţi oamenii din Evul Mediu la fel de cruzi ca Genghis-han? Din nefericire pentru apărătorii lui Genghis-han, e foarte simplu să infirmi această teză. Cariera Stăpânului Universului s-a consumat în acelaşi interval de timp ca aceea a unui bărbat care a fost aproape la fel de faimos, aproape la fel de influent, dar cu totul diferit. Iată cum se prezintă viaţa unui contemporan care *nu a omorât* atâţia oameni ca Genghis-han.

În 1206 – taman anul în care triburile mongole l-au înălţat pe Temujin la rangul de Genghis-han –, un ascet în vârstă de douăzeci şi trei de ani a ajuns la Roma. Asemenea lui Temujin, Giovanni di Bernardone

este mai cunoscut sub alt nume – în acest caz, Francesco („Francezul”), deşi era din oraşul italian Assisi.[35] Spre deosebire de Temujin, primele experienţe ale lui Francesco în domeniul vieţii de soldat au stat sub semnul datoriei faţă de oraşul natal, dar şi sub semnul mediocrităţii. La vârsta de douăzeci de ani a fost capturat de oştenii din Perugia şi şi-a petrecut următorul an ca prizonier de război, până să fie eliberat în urma unui armistiţiu. A încercat să lupte din nou în următorul război, dar a fost trimis acasă cu fierbinţeală mare. Francesco – fermecător, isteţ şi iubitor de plăceri în tinereţe – s-a întors către religie şi filosofie după ce văzuse cum e războiul şi scăpase cu viaţă.

Francisc din Assisi şi-a petrecut următorii ani în rugăciuni şi studiu, ajungând la concluzia că întreaga natură manifestă bunăvoinţa lui Dumnezeu. Considera că toate făpturile sunt fraţii omului. Şi-a împărţit toate bunurile lumeşti şi s-a îngrijit de cei bolnavi şi săraci, dorind să trăiască aşa cum a trăit Isus. Francisc din Assisi a întemeiat ordinul călugăresc al franciscanilor, care îmbrăţişau sărăcia şi faptele bune, chiar dacă a contribuit mai mult prin exemplul său şi prin charisma sa decât în calitate de organizator. Spre deosebire de sfinţii cei austeri care se flagelează ori trăiesc printre scorpioni – sfinţi pe care orice religie îi scoate în faţă –, Francisc era totdeauna cordial şi plăcut.

Francisc e prima persoană despre care se consemnează în documente că i-au apărut spontan stigmatele, cele cinci răni ale lui Isus. Faptul că a introdus această nouă ciudăţenie mistică este, poate, o bilă neagră pentru el, dar Sfântul Francisc din Assisi exemplifică tot ce are mai bun creştinismul. A murit în 1226, cu un an înaintea lui Genghis-han. Dar în cazul

35 Tatăl lui, care-i admira pe francezi, şi-a poreclit fiul după ei.

Sfântului Francisc nu s-a urmărit secretizarea mormântului, aşa că groparii au scăpat cu viaţă. Astăzi, mormântul său este un vestit loc de pelerinaj şi una dintre cele mai mari atracţii turistice din lume.

Cruciada împotriva albigenzilor

Numărul de morţi: 1 milion1 Locul în clasament: 46 Tipul: război religios

Conflictul, în linii mari: catolici vs. catari Perioada: 1208-1229 Locul: sudul Franţei

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: papa Inocenţiu III, Simon de Montfort

Persecuţia

Catarismul a fost o erezie persistentă, care a supravieţuit câteva secole încercărilor de eradicare din întreaga lume creştină. Catarii credeau că Isus nu era din această lume coruptă, ci era o entitate pur divină, corpul său fiind doar o fantomă. El venise ca să-l înlocuiască pe Dumnezeul cel crud şi răzbunător din Vechiul Testament, creatorul Universului nostru plin de defecte. Cuvântul *cathar* derivă din cuvântul grecesc pentru „puritate”, iar catarii credeau că toţi oamenii trebuie să caute să se elibereze de stricăciunea din lumea materială, ca să ajungă la o condiţie numită „perfectă”. Mai credeau şi că oamenii n-au nevoie de intermediari ca să primească de la Isus mântuirea, aspect care, evident, n-a trecut peste vigilenţa Bisericii Romano-Catolice. După multe veacuri de persecuţie, în cele din urmă catarii au fost exterminaţi în ultima lor fortăreaţă, din sudul Franţei, în secolul al XIII-lea.

Cruciada

Suveranitatea era o treabă complicată în regiunea Languedoc din sudul Franţei. Cu toate că regele Franţei avea puterea supremă asupra regiunii, alţii, cum ar fi regele Angliei şi regele Spaniei, aveau

şi ei fiefuri importante în acea zonă. Mai mult, seniorii feudali de acolo aveau mai multă autonomie decât cei din alte locuri.

Lipsa unei autorităţi centrale a atras ereticii. Catarii – numiţi aici albigenzi – nu erau majoritari în Languedoc, dar erau o minoritate tolerată. Destui nobili locali, cum era puternicul conte Raymond VI de Toulouse, îi considerau cetăţeni utili şi paşnici şi-i protejau. Aceasta a stârnit iritarea Bisericii Catolice, care i-a acuzat pe catari de grozăviile obişnuite – sodomie, adorarea necuratului, furt de prunci şi pângărirea obiectelor sfinte. În mai 1207, Raymond a fost excomunicat, din pricină că nu a participat la eforturile de a-i eradica pe catari.

În ianuarie 1208, Roma a trimis în regiune un sol care să-l convingă pe Raymond să-i elimine pe eretici. După negocieri zadarnice şi agitate, nişte asasini necunoscuţi l-au ucis pe trimisul papei pe când se întorcea acasă. Biserica l-a învinuit pe Raymond.

Papa Inocenţiu III a îndemnat la o cruciadă în toată regula împotriva ereticilor. Chemarea a avut priză mai ales în nordul Franţei, deoarece oricine pornea cu crucea în mână împotriva catarilor se făcea la fel de plăcut în faţa lui Dumnezeu ca aceia care luptaseră în Ţara Sfântă – fără să trebuiască să facă un drum lung şi să sufere de rău de mare, ori să mănânce cine ştie ce scârboşenii prin străini. Zece mii de oameni s-au adunat la Lyon.

Béziers

Cruciaţii au atacat mai întâi cetatea Béziers, bine întărită şi bine aprovizionată. Toată lumea se aştepta ca Béziers să reziste la un asediu, dar în prima zi, pe când cruciaţii îşi aşezau tabăra, câţiva slujitori de-ai lor ieşiţi din schimb – bucătari, căruţaşi şi alţii – s-au dus într-o văiugă umbroasă din apropierea zidurilor,

ca să se odihnească şi să se răcorească.

Apărătorii de pe ziduri s-au luat la harţă cu haimanalele venite din nord, şi tuturor le-a sărit ţandăra. Orăşenii au hotărât să iasă şi să le dea o lecţie celor din nord care se abătuseră pe acolo. Din nefericire, când s-au repezit afară, au lăsat larg deschisă poarta cetăţii, unde se adunaseră concetăţeni de-ai lor care-i aclamau. Unii din tabăra cruciaţilor au observat lupta. Şi-au înşfăcat bâtele, s-au repezit în încăierare şi, în cele din urmă, i-au respins pe orăşeni înapoi în cetate, urmărindu-i îndeaproape. Când cei din nord au intrat pe poartă, oştenii din cetate s-au repezit de pe ziduri să-i alunge. Dat fiind că atenţia le fusese abătută de încăierare, niciunul n-a observat că unii dintre cruciaţii mai ageri la minte s-au furişat şi au proptit scări de zidurile rămase fără pază.

Acesta a fost sfârşitul cetăţii Béziers.

Pe când stârpeau acest cuib de erezie, cruciaţii l-au întrebat pe conducătorul trupelor catolice, Simon de Montfort, cum să-i deosebească pe eretici de drept-credincioşi. Soluţia lui a fost simplă: „Omorâţi-i pe toţi; Dumnezeu o să-i recunoască pe ai săi”.[36] Mii de civili s-au refugiat în biserica din cetate, dar cruciaţii au pătruns înăuntru şi i-au măcelărit. Cu toate că majoritatea erau catolici, toţi locuitorii din Béziers – vreo douăzeci de mii – au fost masacraţi, indiferent de religie.2

Domnul nu le va lăsa nici rădăcină, nici ramurăa

Oraşele au căzut unul după altul în mâinile cruciaţilor. După ce a fost tăiată alimentarea cu apă a

---

36 Aşa cum e cazul cu majoritatea citatelor din istorie, nu avem aceste cuvinte imprimate pe bandă sau scrise de mâna lui Simon, aşa că jumătate dintre istorici o să vă spună că el n-a zis niciodată aşa ceva. a. Trimitere la Maleahi, 4, 1 (n.red.).

oraşului Carcassonne, locuitorii s-au predat şi au fost izgoniţi doar cu ce aveau pe ei. La rându-i, fortăreaţa montană Minerve, de lângă Béziers, a rămas fără apă când catapultele cruciaţilor au distrus tunelul întărit care ducea la fântâna oraşului. După ce Minerve s-a predat, catarii au fost siliţi să se convertească la catolicism, dar o sută patruzeci dintre ei au refuzat şi au fost arşi pe rug.

După cucerirea oraşului Bram, tuturor membrilor garnizoanei catare li s-au scos ochii şi li s-au tăiat nasul şi buza de sus. Doar unui oştean i s-a cruţat un ochi, ca să-i călăuzească pe oamenii desfiguraţi prin ţinutul catarilor, considerându-se că asta va băga spaima în ceilalţi.3

Raymond de Toulouse se purtase cu reţinere, sprijinind totuşi cruciada, dar, după un an, când şi-a văzut ţinutul distrus, a trecut de partea cealaltă. După ce oraşul Toulouse a rezistat unui asediu al lui Simon de Montfort, Raymond a contraatacat, recucerind o mare parte din teritoriu şi încolţindu-l pe Montfort. În anul următor, catolicii au fost mai tari şi au ajuns din nou lângă Toulouse. Întrucât Raymond era vasalul şi cumnatul regelui Petru II al Aragonului, din nordul Spaniei, acest rege s-a alăturat luptei împotriva cruciaţilor.

Languedocul a devenit o vâltoare de lupte şi, până să se sfârşească totul, Toulouse a tot trecut dintr-o mână în alta. Războiul a durat ani şi ani; niciuna dintre tabere nu reuşea să dea lovitura de graţie. Întrucât papa nu le cerea credincioşilor decât patruzeci de zile de cruciadă pentru a câştiga bunăvoinţa lui Dumnezeu, mulţimile pioase care se duceau în fiecare vară în sud pentru sezonul de campanie îşi luau calabalâcul şi se întorceau acasă după şase săptămâni, lăsându-l pe Simon de Montfort

să se descurce cum o şti cu catarii din Languedoc.4

Războiul a ţinut mai mult decât viaţa principalilor combatanţi. Regele Petru II a fost ucis în luptă la Muret, în 1213. În 1218, Simon de Montfort a fost ucis lângă Toulouse de o piatră azvârlită de o catapultă pe care o manevrau femeile din cetate. Raymond a fugit pentru un timp în Anglia, apoi s-a dus la Roma, încercând să se disculpe; s-a întors la luptă şi a murit în 1222.

În anii 1220, războiul a continuat sub o nouă generaţie de conducători – odraslele lui Simon şi Raymond –, dar fortăreţele catare au căzut una după alta şi nu şi-au mai revenit. În 1226, regele Ludovic VIII al Franţei a pornit şi el la cruciadă; de data asta, oştirea Franţei s-a mobilizat pe deplin şi i-a copleşit pe eretici în decursul unui an de campanie grea. Regele a negociat un acord cu principalii nobili din sud, iar Tratatul de la Paris (1229) a pus capăt ostilităţilor.5

În 1229, Roma a pus bazele Inchiziţiei din Toulouse, ca să se asigure că presupuşii convertiţi nu practică în taină vechea lor erezie. Timp de câteva decenii, au mai avut loc din când în când revolte prin sate. Apostaţii au fost prinşi. Catarii recidivişti sau îndărătnici au fost arşi pe rug – ultimul dintre ei în 1321.6

Invazia lui Hulagu

Numărul de morţi: 800 0001 Locul în clasament: 55 Tipul: cucerire

Conflictul, în linii mari: mongoli vs. arabi Perioada: 1255-1260 Locul: Orientul Mijlociu

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Hulagu Altă pacoste: invazie mongolă

Pe marele han Mongke, nepotul lui Genghis-han, îl supăra faptul că minoritatea musulmană risipită prin imperiul său îl socotea pe califul din Bagdad –

cârmuitorul secular al Irakului şi conducătorul spiritual al tuturor musulmanilor sunniţi – ca fiind mai important decât marele han însuşi. Aşa ceva era inacceptabil. Califul trebuia să piară.

Zvonurile despre pregătirile de invazie au ajuns curând la urechile Ordinului Asasinilor, un cult musulman misterios din fortăreaţa montană Alamut din Persia, care instruia ucigaşi specializaţi în eliminarea duşmanilor de prin toate colţurile lumii. Cu toate că membrii ordinului nu erau prietenii califului, când a devenit evident că mongolii se pregătesc să năvălească spre apus, Asasinii au trimis 400 dintre cei mai buni oameni ai lor ca să-i facă de petrecanie lui Mongke. Planul a eşuat, iar în 1253 Mongke i-a poruncit fratelui său, Hulagu, să-i pedepsească.

În 1256, după câţiva ani de pregătiri şi după o expediţie anevoioasă, mongolii au ajuns la faţa locului, dar la conducerea Ordinului Asasinilor venise un nou mare maestru, care s-a predat repede, pentru a evita o catastrofă. El i-a însoţit pe mongoli într-un tur al fortificaţiilor Asasinilor, poruncindu-le acestora să se predea, ceea ce a dus la sfârşitul ordinului. La început, marele maestru a fost tratat bine pentru cooperarea sa, dar în cele din urmă slujitorii săi mongoli au găsit un pretext ca să-l omoare în bătaie.

În anul următor, Hulagu a trimis soli la Bagdad, cerându-i insistent califului să dărâme zidurile cetăţii, să astupe şanţul înconjurător şi să i se închine lui Hulagu, jurându-i supunere. Califul tocmai era ocupat cu lupta pentru putere care izbucnise între câţiva dintre dregătorii săi şi n-a avut timp să răspundă, aşa că Hulagu a dat bice calului.

Mongolii au ajuns la Bagdad în ianuarie 1258 şi, într-o săptămână, a devenit evident că împotrivirea era zadarnică. Califul şi conducătorii săi militari s-au

predat, iar Hulagu a poruncit ca oraşul să fie distrus.

Cu toate că Hulagu era adeptul şamanismului tribal tradiţional al mongolilor, mama sa, soţia favorită şi comandantul-şef al armatei erau creştini nestorieni din Asia Centrală, aşa încât populaţia creştină a oraşului avea să fie cruţată. Li s-a spus să se refugieze în biserica lor, care a fost declarată loc protejat în timpul atacului care a urmat.

Ceilalţi locuitori au fost omorâţi. Cărţile din faimoasa bibliotecă au fost aruncate în râul Tigru, ale cărui ape curgeau negre de la cerneală şi roşii de la sânge. Întrucât mongolii credeau că poartă ghinion să verşi pe pământ sânge regesc, l-au înfăşurat pe calif într-un covor şi l-au călcat în copitele cailor. Astfel s-a stins linia directă a califilor, care se întindea de la Mahomed încoace.

Istoricii persani au pretins mai târziu că în timpul jefuirii oraşului Bagdad au murit 800 000 de oameni, dar, în corespondenţa diplomatică purtată cu regele Ludovic IX al Franţei, Hulagu însuşi a declarat că a ucis 200 000.

Mongolii au traversat apoi Siria, acceptând predarea oraşelor arabe Damasc şi Alep şi a statului cruciat Antiohia. Urgia mongolă era pe cale să măture Egiptul, când a venit vestea că marele han Mongke murise. Hulagu s-a întors în Mongolia ca să se ocupe de succesiune, lăsând continuarea cuceririi în seama unui subordonat. Mamelucii egipteni i-au bătut măr pe aceşti mongoli şi l-au ucis pe comandantul lor în bătălia de la Izvorul lui Goliat (Ayn Jalut) din Palestina, cel mai îndepărtat punct în care au ajuns vreodată mongolii în această parte a lumii.2

Războiul de 100 de Ani

Numărul de morţi: 3,5 milioane

Locul în clasament: 28

Tipul: dispută dinastică
Conflictul, în linii mari: Franţa vs. Anglia
Perioada: 1337-1453
Locul: Franţa

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: în zilele noastre, Războiul de 100 de Ani este tratat de obicei ca o calamitate naturală, considerându-se că era cumva inevitabil şi nu s-a produs din vina cuiva anume Întrebare încuietoare: Cât a durat?

Dar dacă pricina nu-i dreaptă, chiar şi regele o să dea straşnică socoteală în Ziua de Apoi, când s-or aduna laolaltă toate braţele şi picioarele şi capetele tăiate într-o bătălie şi or începe să strige: „Am pierit în cutare loc”; unii din noi înjurând, alţii strigând după felcer, unii jeluindu-şi nevestele rămase în sapă de lemn, alţii cu gândul la datoriile pe care le au, iar alţii la copiii lăsaţi golaşi. Teamă mi-e că, dintre cei căzuţi în luptă, prea puţini mor cum se cuvine. Cum o să aibă gânduri miloase şi evlavioase, când ei nu urmăresc altceva decât să verse sânge? Aşadar, dacă oamenii ăştia mor neîmpărtăşiţi, o să fie o pată pentru regele care i-a îndemnat: că dacă lui nu-i dai ascultare, înseamnă să calci toate îndatoririle unui supus.

William Shakespeare, *Henric al V-leaa*

Războiul lui Eduard (1337-1369)

Să spunem lucrurilor pe nume: de la cucerirea normandă încoace, adică din 1066, Anglia fusese cârmuită de francezi. Istoricii îi numesc englezi, dar cei mai mulţi dintre nobilii englezi vorbeau în casă franceza. Legile Angliei erau scrise în franceză. Nobilimea engleză avea domenii importante şi case de vară în Franţa, iar regele Angliei stăpânea adesea o parte la fel de mare din Franţa ca şi regele Franţei. Erau francezi din toate punctele de vedere, în afara geografiei.

Când regele Franţei a murit fără urmaş, în 1328, vărul său primar, regele Eduard III al Angliei, a vrut să-i urmeze pe tron. Nobilimea franceză a preferat însă un personaj mai slab din fire, pe care să-l poată a. În William Shakespeare, *Teatru*, trad. rom. de Ion Vinea, Univers, Bucureşti, 1971 p. 89 (n.t.).

domina, temându-se de un rege puternic, aşa cum avea să fie Eduard. Fireşte, asta l-a mâniat pe Eduard.

Fiindcă războaiele şi intrigile locale l-au ţinut ocupat, Eduard a pornit de-abia după zece ani războiul prin care să-şi pună în fapt pretenţia la tron. Până atunci, arsenalul i se îmbogăţise cu o armă nouă şi fascinantă. Văzuse pentru prima oară un arc lung când a luptat cu ţăranii din ţinuturile sălbatice de la graniţa cu Ţara Galilor. Arcul, făurit din lemn de tisă, era lung cât un stat de om şi era nevoie de multă forţă ca să tragi cu el, dar un arcaş antrenat putea să străpungă cu săgeata o scândură de stejar cu grosimea de 2-3 centimetri de la aproximativ 200 de metri şi o platoşă de la aproximativ 100 de metri. Impresionat de prăpădul făcut de arcurile lungi printre cei mai buni cavaleri ai săi şi văzând că erau foarte utile în respingerea atacurilor, Eduard a făcut din aceşti arcaşi o parte integrantă a propriei oştiri.

Dat fiind că războaiele medievale erau rareori pregătite în secret, francezii, conştienţi de conflictul care era pe cale să izbucnească, au strâns o flotă şi au fost primii gata de atac, dar flota engleză a încolţit corăbiile franceze la Sluys, portul din apropiere de Bruges, în 1340. Arcaşii îngrămădiţi pe punţile vaselor englezeşti au măturat echipajele vaselor franceze, dând englezilor controlul asupra Mării Mânecii. „Peştii au băut atâta sânge francez, s-a spus după aceea, încât ar fi vorbit franţuzeşte dacă Dumnezeu le-ar fi

hărăzit darul vorbirii.”1

După ce englezii au debarcat în Franţa, în 1346, cele două oştiri s-au învârtit una în jurul celeilalte în ţinuturile din nord vreme de câteva luni, fiecare încercând s-o încolţească pe cealaltă pe cel mai prielnic câmp de luptă. Regele Eduard şi-a dat seama că cea mai bună modalitate de a-şi valorifica avantajele era să aşeze cavalerii descălecaţi, pedestraşii şi arcaşii în forma unui „arici” defensiv, plin de suliţe, săbii şi topoare de luptă, şi apoi să-i facă pe francezi să atace. În cele din urmă, la Crécy, englezii au ocupat o poziţie bună pe vârful unui deal şi i-au aşteptat pe francezi să vină. Când a pornit lupta, cavalerii francezi erau atât de dornici să ajungă la englezi, încât au trecut cu caii peste propriii arbaletrieri care se retrăgeau ca să ajungă în linia întâi. În prima încleştare, caii lor de război, mari şi greoi, au fost ţintele ideale pentru săgeţile englezilor. Apoi, cavalerii, rămaşi pe jos şi purtând armuri grele, s-au chinuit să urce pe coastele noroioase, fiind seceraţi între timp de arcaşii englezi. Bilanţul a fost catastrofal: francezii au suferit pierderi uriaşe nu doar în rândul oştenilor obişnuiţi, ci şi al nobilimii.

Ca să-şi întărească controlul asupra părţii de nord a Franţei, englezii au supus portul Calais de la Marea Mânecii unui asediu lung şi frustrant. În cele din urmă, cetăţenii de vază ai oraşului înfometat au acceptat să se predea. Englezii plănuiau obişnuita măcelărire a locuitorilor, ca pedeapsă pentru că le dăduseră atât de mult de furcă, însă dregătorii oraşului s-au oferit să moară ei în locul populaţiei. Curajul lor a înmuiat inima reginei engleze, care, în mod evident, nu ştia nimic despre felul în care se poartă un război. Ea s-a ţinut de capul soţului ca să-l facă să-i cruţe. Eduard a cedat (oftând a lehamite,

probabil), astfel că dregătorii şi populaţia oraşului n-au fost omorâţi, ci doar izgoniţi. Apoi, oraşul a fost anglicizat pe deplin.

Nordul fiind asigurat, războiul s-a mutat spre sud. În 1356, fiul regelui Eduard, „Prinţul Negru” Eduard, a pornit din Aquitania controlată de englezi, de pe coasta apuseană a Franţei, spre interiorul ţării şi şi-a condus oştirea cale de mai bine de 400 de kilometri prin inima Franţei, arzând oraşe şi castele ca să-l provoace pe regele Franţei să vină să-l oprească. Însă când englezii au ajuns la fluviul Loara, au descoperit că francezii distruseseră podurile, blocându-i pe englezi la peste 250 de kilometri de siguranţa pe care le-o oferea Marea Mânecii. Englezii au făcut cale-ntoarsă, dar oştirea franceză i-a prins din urmă la Poitiers, în luna septembrie. Cei 7 000 de englezi au fost nevoiţi să înfrunte o oştire franceză de cinci ori mai numeroasă.

Deoarece caii erau ţinte mari şi facile pentru arcaşii englezi, francezii au ales să se apropie pe jos. Primul lor val ajunsese acolo sleit de puteri şi a fost făcut bucăţi-bucăţele. Pe când francezii încercau să se retragă, s-au poticnit de al doilea val, urmarea fiind o harababură generală. În cele din urmă, regele Ioan I al Franţei şi-a regrupat oamenii şi a condus al treilea val, cel mai mare, către poziţiile englezilor, tocmai când aceştia ieşeau la atac, pentru a profita de momentul favorabil. Englezii au copleşit nobilimea franceză şi au silit-o să se retragă vertiginos către siguranţa oferită de oraşul Poitiers, însă atunci când fugarii francezi au ajuns acolo au găsit porţile închise. Cavaleria engleză i-a ajuns din urmă şi i-a măcelărit cu uşurinţă pe supravieţuitorii istoviţi. Franţa îşi epuizase cavalerii şi opţiunile.2

Printre cei prinşi în bătălia de la Poitiers s-au

numărat regele Ioan şi fiul său, care au fost duşi în Anglia. Aici, Prinţul Negru le-a oferit un tur regal, iar mulţimea i-a aclamat. (Simplul fapt că erau în război nu însemna că trebuie să fie nepoliticoşi cu un musafir.) Negocierile pentru eliberarea regelui n-au putut fi duse la bun sfârşit, şi în anul 1364 a murit în captivitate, în Turnul Londrei.

În 1360, după ce a fost negociat un armistiţiu, s-a presupus că oştirea engleză o să-şi facă bagajele şi o să plece acasă, însă numeroşii mercenari, rămaşi brusc fără serviciu, nu aveau cămine dragi la care să se întoarcă. Le plăcea traiul parazitar pe care-l duceau în Franţa cucerită şi nu voiau să-l lase baltă. Aşa că au rămas acolo şi, strângându-se în mici oştiri, au început să bântuie prin sate, jefuind, violând şi extorcând.

Războiul lui Carol (1369-1389)

Regele Eduard îmbătrânise şi-i slăbise puterea, aşa că a început să nu se mai sinchisească de poziţia Angliei pe continent. După un armistiţiu de nouă ani, noul rege francez, Carol V, a hotărât să reia războiul şi să vadă dacă nu cumva istoria trecuse de partea Franţei.

Intr-adevăr, roata norocului se învârtise în favoarea francezilor. În anul 1376, Prinţul Negru al Angliei a căzut la pat grav bolnav şi a murit. Când tatăl său, regele, i-a urmat după un an, tronul Angliei i-a revenit lui Richard, fiul în vârstă de zece ani al Prinţului Negru, nu unui războinic încercat în lupte. Francezii au profitat de situaţia tot mai favorabilă şi, în afara câtorva enclave de pe coastă, i-au alungat pe englezi de pe continent. În anii 1380, francezii îşi rezolvaseră deja problemele de-acasă cu englezii şi atacau porturi de pe coasta Angliei.

Un interludiu de sminteală şi pace (1389-1415)

După moartea lui Carol V în 1380, tronul Franţei i-a revenit fiului său în vârstă de doisprezece ani, Carol cel Nebun. El n-a avut această poreclă de la început, dar în 1392 o boală misterioasă a făcut să-i cadă părul şi unghiile. Pe când încă mai avea febră şi uşoare deliruri, Carol VI s-a dus la o plimbare călare, însoţit de suită. Un zgomot brusc l-a speriat, iar în clipa următoare şi-a scos sabia din teacă şi a început să-i hăcuiască la întâmplare pe cei din jur. Până să poată fi oprit, a ucis patru membri ai suitei.

Crizele sale de comportament ciudat veneau şi treceau, dar, pe măsură ce îmbătrânea, deveneau din ce în ce mai îndelungate şi mai grave. Oscila între stupoare apatică şi veselie frenetică. O dată, la un bal mascat, fiind costumat într-un sălbatic lăţos, şi-a dat din greşeală foc sieşi şi câtorva prieteni, iar viaţa i-a fost salvată de o ducesă ageră la minte, care l-a acoperit cu fustele sale. În zilele sale proaste, urina în pantaloni, făcea ţăndări mobila şi-şi neglija copiii. O vreme, a crezut că e făcut din sticlă şi că se sparge dacă e îmbrâncit.3

Carol era prea smintit ca să conducă Franţa în război, aşa că s-a înstăpânit pacea. În schimb, membrii familiei regale franceze şi-au petrecut următoarele decenii omorându-se între ei în intrigi de curte, căci diversele rude ale regelui îşi disputau puterea reală în stat. Cu toate că Isabella, regina Franţei, născută în Germania, fusese la început îndrăgostită pătimaş de Carol şi a continuat să încerce să-i ofere un moştenitor, în ciuda comportamentului lui periculos, în cele din urmă s-a încurcat cu fratele regelui, ducele de Orléans. Aventura lor a continuat până ce agenţi ai unchiului regelui, Filip cel Mândru, duce de Burgundia, l-au înjunghiat pe fratele regelui pe o stradă din Paris.

Henric Va

După aproape o generaţie de pace, noul rege al Angliei, Henric V, a hotărât să repună chestiunea pe tapet. În anul 1415, Henric, nădăjduind să profite de haosul de la curtea franceză, a invadat Franţa. După ce a cucerit portul Honfleur printr-un asalt sângeros (Shakespeare: „Daţi iureş la spărtură iar…”b), a urmărit oştirea franceză într-un marş lung, prin toamna ploioasă, mocirloasă şi jilavă. Bolile şi hrana sărăcăcioasă i-au încetinit şi i-au slăbit oştirea. Apoi, francezii i s-au pus în cale, gata de luptă, la Azincourt.

Cu toate că erau depăşiţi cu doi la unu (cel puţin), englezii au ocupat o poziţie de apărare puternică pe un câmp îngust, cu ambele flancuri ancorate în păduri. Acolo i-au aşteptat pe francezi şi i-au hărţuit cu nori de săgeţi trase din arcurile lungi. Scoşi din minţi de mânie, cavalerii francezi rămaşi fără cai, care alcătuiau linia principală, au atacat pe când erau încă sub o ploaie ucigătoare de săgeţi. Când cele două linii de pedestrime grea s-au ciocnit, francezii erau deja osteniţi, frustraţi şi împuţinaţi. Au fost măcelăriţi.

Între timp, în spatele liniei englezilor, o gloată de ţărani francezi pusă pe jaf a năvălit în tabăra lui Henric. Fiindcă în spatele său se isca haosul, Henric se temea că prizonierii de război francezi, care erau în tabără sub pază nu foarte strictă, ar putea să facă rost de arme şi să-l atace din spate, aşa că a poruncit să fie omorâţi. Nobilii englezi au refuzat să săvârşească o astfel de faptă ticăloasă, aşa încât Henric le-a spus arcaşilor – care, fiind ţărani, aveau mai puţine scrupule să încalce regulile cavalereşti – să ucidă prizonierii. Cam în acelaşi timp, oştirea franceză de pe câmpul de luptă a fugit din faţa oastei lui Henric, dându-le englezilor victoria.4

În original, „*Hank Cinq*” – trimitere la *Sonnet to Hank Cinq*, o piesă de jazz compusă de Duke Ellington (n.t.).

În William Shakespeare, *Teatru*, trad. rom. de Ion Vinea, Univers, Bucureşti, 1971, p. 49 (n.t.).

După ce măcelărise iarăşi nobilimea franceză, Henric putea să dicteze termenii păcii. Regele francez Carol VI (cel Nebun) s-a învoit ca Henric să-i urmeze la tron şi, ca să consfinţească înţelegerea, Henric a luat-o de soţie pe fiica lui Carol, Catherine.

Aici sfârşeşte Shakespeare drama patriotică a glorioasei cruciade a lui Henric V – pe o notă înaltă, cu Anglia triumfătoare. Din păcate, regele Henric a murit înaintea regelui Carol, astfel că fiul său, încă prunc, a devenit Henric VI, noul rege al Angliei. Soarta tratatului era nesigură.

Burgundia rupe relaţiile cu Franţa loan fără Frică, pe atunci ducele Burgundiei, nu participase la campania de la Azincourt, din cauză că familia sa încă se mai lupta cu restul familiei regale franceze pentru a stabili cui îi revine Franţa după moartea lui Carol cel Nebun. În 1418, trupele burgunde au pus stăpânire pe Paris, învingând garnizoana regelui Carol. Ducele arătase că nu glumeşte.

În anul următor, fiul adolescent al regelui, Delfinul (prinţul moştenitor), şi loan fără Frică s-au întâlnit pe podul de la Montereau ca să negocieze o înţelegere, dar prinţul îi pregătise o capcană şi l-a ucis. Înfuriat peste măsură, noul duce al Burgundiei a trecut de partea englezilor în război, oferindu-le pe tavă Parisul. Delfinul a fugit în provincie, aşa că în anul 1422, când Carol cel Nebun a murit, Delfinul n-a putut să devină rege. Englezii au păstrat Parisul pentru candidatul lor la tronul Franţei, regele-prunc Henric.

Ioana dȝArc

Cam în acea vreme (1429), o ţărancă adolescentă a auzit vocile fără trup ale sfinţilor care-i porunceau să se înarmeze, să încalece şi să salveze Franţa. Întrucât era Evul Mediu, Ioana dȝArc n-a fost sedată şi dusă cu targa într-un salon de spital de către rudele sale îngrijorate. Ea a urmat porunca vocilor şi a căutat curtea franceză refugiată. După ce l-a convins pe Delfin că a auzit cu adevărat sfinţii şoptindu-i la ureche, Ioana a condus o oştire împotriva trupelor engleze care asediau oraşul Orléans, un punct vital de traversare a fluviului Loara. Poate vă mai amintiţi că, cu o mie de ani înainte, Orléans reuşise să-i ţină piept hunului Attila (vezi „Prăbuşirea Imperiului Roman de Apus”).

De fapt, situaţia francezilor din Orléans nu era chiar atât de rea, iar englezii nu aveau un avantaj copleşitor. Probabil că asediul ar fi fost spart dacă s-ar fi ostenit cineva să încerce; însă francezii renunţaseră cu totul. Moralul lor era la pământ şi acceptaseră cu pasivitate gândul că oraşul o să fie cucerit. Sosirea Ioanei a reînviat spiritul francezilor. Au atacat şi i-au alungat pe englezi.

După ce războiul s-a mutat în câmp deschis, Ioana a urmărit oştirea engleză, aşteptând să se arate o slăbiciune. În cele din urmă, la Patay, i-a surprins pe englezi înainte să-şi fi putut aşeza pe deplin linia defensivă. Francezii au atacat, au măcelărit inamicii şi i-au luat prizonieri pe majoritatea comandanţilor englezi. Aceasta a deschis calea către oraşul Reims, unde noul rege a fost încoronat în mod tradiţional, aşa încât Delfinul a devenit regele Carol VII al Franţei.[37]

---

37 În anturajul Ioanei călărea Gilles de Rais, mareşal al Franţei, care a ajuns să fie aclamat ca unul dintre cei mai mari războinici ai ţării sale; în cele din urmă însă, a căpătat o faimă şi mai mare ca unul dintre cei

În 1430, burgunzii au prins-o pe Ioana şi au vândut-o englezilor, care au adunat apoi preoţi obedienţi din Paris, alcătuind un tribunal. Ioana a fost găsită vinovată de a fi purtat haine bărbăteşti şi a fost arsă de vie, ca vrăjitoare.

Principala contribuţie la război a Ioanei dzArc a fost faptul că şi-a dat seama cum pot învinge cavalerii francezi formaţiunea de tip arici a englezilor, dacă încetează să fie atât de idioţi. Codul cavaleresc francez impunea să nu dai înapoi în luptă, oricât de defavorabilă ar fi fost situaţia. Tema comună din înfrângerile suferite de francezi la Crécy, Poitiers şi Azincourt a fost atacul de cavalerie al francezilor împotriva unei poziţii defensive puternice a englezilor. Francezilor nu le-a dat niciodată prin gând să aştepte până îi pot prinde pe englezi pe picior greşit. Graţie autorităţii sale morale, Ioana i-a convins pe cavaleri să renunţe la regulile lor rigide şi să gândească mai mult când atacă. Încurajaţi de o fată prin care vorbea Dumnezeu, francezii au început să aplice tactici de război veritabile.5

Sfârşitul războiului

În anul 1435, Burgundia a renunţat la alianţa cu Anglia. Războiul a continuat încă aproape douăzeci de ani, dar, cum teritoriul englez de pe continent se micşora, se micşora şi câmpul de luptă. Aceste posesiuni engleze mai mici duceau la venituri mai mici din impozite, din care erau plătite oştiri mai mici, care

---

mai mari ucigaşi în serie din istoria omenirii. După ce s-a retras din viaţa militară pe moşia sa, în 1435, s-a apucat să răpească, să violeze şi să spintece băieţaşi. Când a fost prins, în 1440, a mărturisit cu amănunte vii şi convingătoare 150 de omoruri. A fost judecat rapid, condamnat şi sugrumat, dar pe contemporanii săi i-au şocat mai mult erezia şi blasfemia rituală din timpul omorurilor decât omorurile în sine. Una peste alta, o notă de subsol sălbatică la o epocă sălbatică (Wilson, Mammoth Book of the History of Murder, pp. 51-58).

nu-şi asumau riscuri. Când creşteau impozitele în Anglia, ţăranii se răsculau. Când impozitele scădeau, mercenarii străini din oştirea engleză plecau la casele lor.

Bătăliile s-au rărit, până ce a avut loc ultima, la Castillon, în 1451, care a intrat în istorie şi ca prima bătălie din Europa Apuseană în care armele de foc au hotărât rezultatul. Tunurile şi muschetele francezilor au întrecut arcurile lungi ale englezilor, deschizând o nouă eră a purtării războiului. Apoi, atenţia Angliei a fost distrasă de propria dispută dinastică (Războiul celor Două Roze, 1455 – 1485; numărul de morţi: 100 000), care i-a ţinut pe englezi mult prea ocupaţi ca să mai năvălească în Franţa.

Urmări

Războiul de 100 de Ani a împărţit Franţa şi Anglia în două ţări distincte, lucru care nu fusese evident înainte. Pe hartă, marea schimbare era că nu mai existau hălci uriaşe de Anglie în Franţa.

Principala moştenire culturală a fost faptul că poporul englez a început să se lepede de franţuzeala ce plutea pe acolo de la cucerirea normandă încoace. Pe măsură ce războiul se prelungea, regii englezi au învăţat să aţâţe setea de sânge a poporului, apelând la patriotismul oamenilor şi preamărind cultura engleză în raport cu cea franceză. În anul 1362, Parlamentul a intrat, pentru prima oară, în sesiune în limbă engleză. După aceea, şi procedurile din tribunale s-au desfăşurat în limba engleză. În 1404, încercaţi de sentimente naţionaliste tot mai puternice, englezii au hotărât că negocierile cu Franţa se vor face în limba latină, şi nu în limba duşmanului, folosită până atunci.

Pentru francezi, războiul a avut în primul rând urmări pe plan politic. Luptele decimaseră nobilimea franceză, şi mai rămăseseră puţini care să conteste

puterea regelui. Faza finală a războiului concentrase puterea în mâinile Coroanei şi făcuse ca Franţa să se apropie de statutul de monarhie centralizată mai mult decât orice altă ţară din Europa acelor timpuri. Franţa a devenit cea mai puternică naţiune din Europa, şi aşa avea să rămână în următorii patru sute de ani.

Numărul de morţi

În 1937, sociologul Pitirim Sorokin a adunat şi a înmulţit câteva variabile, estimând că oştirea engleză şi cea franceză au pierdut împreună 185 250 de oameni pe câmpurile de luptă din Războiul de 100 de Ani.6 Alţii au estimat că bătălia de la Azincourt şi bătălia de la Crécy au provocat, fiecare, moartea a 40% dintre nobilii francezi.7 Iar asta-i doar o mică parte din suferinţele provocate de acest război.

Războaiele din acea vreme nu erau mereu pătrunse de spiritul cavalerismului şi al turnirurilor. Oştirile medievale se săturau să lâncezească în faţa unor cetăţi imposibil de cucerit, aşa că lansau adesea o *chevauchée*, o incursiune devastatoare prin teritoriul inamic, care lăsa în urmă o cărare de leşuri şi o pustiire de nedescris. Mai multe astfel de raiduri scădeau moralul, produceau haos şi blocau resursele inamicului. O *chevauchée* eficientă putea chiar să-i facă pe cei din cetate să iasă şi să lupte ca nişte bărbaţi adevăraţi.

Franţa avea la începutul războiului o populaţie de circa 20 de milioane, iar după vreo sută de ani ajunsese la 10 milioane.8 A fost şi epoca „Morţii Negre”, aşa că nu e uşor de stabilit câţi din cele cam 10 milioane de oameni lipsă au murit din cauza războiului şi câţi din cauza ciumei; majoritatea specialiştilor care menţionează această scădere drastică a populaţiei apreciază că războiul cronic a fost un factor cu o pondere importantă. Iată ce spune

Robert S. Lopez în *The Cambridge Economic History of Europe from the Decline of the Roman Empire*: „În Franţa, s-ar putea ca războiul să fi fost o calamitate mai mare decât «Moartea Neagră».”9 Traducând aceasta în limbaj matematic, ajungem la concluzia că războiul ar putea fi responsabil de mai mult de jumătate din scăderea populaţiei: pierderile omeneşti cauzate de război > (scăderea minimă a populaţiei: 7 milioane) = cel puţin 3,5 milioane.

Prăbuşirea dinastiei Yuan

Numărul de morţi: 30 de milioane de oameni daţi dispăruţi

Locul în clasament: 17

Tipul: insurecţie a băştinaşilor

Conflictul, în linii mari: chinezi vs. mongoli

Perioada: cca 1340-1370

Locul: China

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: mongolii Altă pacoste: prăbuşirea dinastiei chineze

Cu trecerea generaţiilor, mongolii au devenit tot mai pricepuţi în cârmuirea Chinei – dar, ca să spunem lucrurilor pe nume, n-aveau cum să fie mai nepricepuţi. În cele din urmă, pacea şi prosperitatea au revenit şi, la un secol după cuceririle lui Genghis-han, populaţia Chinei crescuse din nou la un nivel rezonabil. Hanii mongoli au cucerit sudul Chinei, s-au stabilit la Beijing şi au fondat dinastia Yuan, purtându-se ca nişte împăraţi adevăraţi, nu ca nişte barbari necioplţi. Curând, au învăţat să aprecieze răsfăţurile lumii civilizate şi impozitele cu care puteau fi finanţate acestea.

Şi totuşi, mongolii au rămas străini în China, tratându-i pe băştinaşi ca pe o rasă de slugi. Toate posturile de conducere erau ocupate de mongoli, care erau mai puţin familiarizaţi cu lucrurile necesare

cârmuirii unei civilizaţii. Erau nepricepuţi mai ales la întreţinerea sistemelor de irigaţie create de-a lungul Fluviului Galben. Fluviul a spart digurile în 1288, apoi în 1332 – 1333, omorând 7 milioane de oameni. O altă revărsare a Fluviului Galben, în 1344, a distrus Marele Canal, care se întindea de la nord la sud pe circa 1 600 de kilometri şi lega rutele comerciale din China prin diferitele reţele ale cursurilor de apă ce curgeau de la vest la est. Aceasta însemna că cerealele nu mai puteau fi transportate în siguranţă cu barjele din orezăriile din sud până în capitală. Prin urmare, transporturile de cereale trebuiau făcute pe mare, unde erau expuse atacurilor piraţilor. În 1348, când provincia Zhejiang, aflată pe coasta estică, s-a răsculat sub conducerea lui Fang Kuo-chen, flota sa de piraţi a început să oprească transporturile care treceau prin apele teritoriale ale acestei provincii.1

Răscoala Turbanelor Roşii

În 1351, împăratul mongol al Chinei, Toghon Temur, a recrutat 150 000 de ţărani şi i-a pus să muncească la malurile Fluviului Galben, pentru a ţine apele în frâu. A pus, de asemenea, 20 000 de oşteni să-i strunească pe ţărani. Fiind siliţi să facă o muncă de sclavi, ţăranii erau nemulţumiţi şi au căzut sub influenţa sectei budiste militante Lotusul Alb şi a braţului ei înarmat, Turbanele Roşii.2 Secta Lotusul Alb îl adora pe Maitreya, Viitorul Buddha, care avea să coboare din ceruri şi să aducă raiul pe pământ după ce Regele Luminii îi pregătea calea. La un moment dat, conducătorul Turbanelor Roşii, Han Shantong, a pornit o răscoală împotriva mongolilor, însă autorităţile l-au prins şi l-au omorât. Totuşi, el apucase să-şi convingă adepţii că fiul său, Han Liner, ar fi un excelent Rege al Luminii.3

Dar omul care a ajuns să fie următorul cârmuitor

al Chinei era de găsit în altă parte. După inundaţia din 1344, nenumăraţi copii rămăseseră orfani. Unul dintre ei era un ţăran de şaisprezece ani, Zhu Yuanzhang, fiul unui bărbat care nu-şi plătea impozitul şi nepotul unui vrăjitor. După ce rudele sale au pierit pe rând din pricina inundaţiei, foametei, sărăciei şi ciumei, Zhu s-a refugiat într-o mănăstire budistă.

Comandanţii oştirii mongole însărcinate să înăbuşe răscoala Turbanelor Roşii aveau obiceiul urât de a incendia la nimereală câte un templu budist, raportând la Beijing că au mai distrus o fortăreaţă a răsculaţilor. După ce templul lui Zhu a fost distrus, tânărul de douăzeci şi trei de ani a rămas pe drumuri, aşa că s-a alăturat unei trupe a Turbanelor Roşii din apropiere, condusă de Guo Zixing. În răstimp de un an, lui Zhu Yuanzhang i s-a încredinţat un post de comandă independent. După moartea lui Guo Zixing în 1354, succesorii lui au lansat două atacuri complet ratate împotriva oraşului Nanjing, aflat în estul Chinei, undeva la mijloc pe axa nord – sud. În timpul acestor ofensive, restul conducătorilor Turbanelor Roşii din acea parte a ţării au fost ucişi. Zhu era singurul comandant rămas în viaţă, aşa încât a devenit căpetenia răsculaţilor.4 Până la urmă, Nanjingul a căzut în aprilie 1356, iar Zhu şi-a făcut acolo capitala şi s-a proclamat împăratul noii dinastii Ming (în traducere, „strălucitoare”).

Zhu nu era singurul pretendent la tronul Chinei. În 1355, Han Liner, pe care Turbanele Roşii din nord îl considerau a fi Regele Luminii, ajunsese destul de puternic ca să se declare succesorul legitim al demult dispărutei dinastii Song. Intre timp, conducerea Turbanelor Roşii din sud a trecut printr-o serie de asasinate care au eliminat câţiva pretendenţi şi l-au lăsat la conducere pe Chen Youliang. El s-a proclamat

împăratul dinastiei Han restaurate şi s-a înţeles cu Zhu Yuanzhang să divizeze China, astfel încât fiecare să-şi poată întări în linişte controlul asupra propriilor teritorii.

Comandanţii Turbanelor Roşii au pus stăpânire pe o parte din ce în ce mai mare din China, până când mongolii au rămas doar cu Beijingul şi încă câteva teritorii. Dar mongolii nu ieşiseră încă din scenă. În 1359, au făcut un raid în sud şi au distrus fieful lui Han Liner. În cele din urmă, în 1368, Zhu Yuanzhang i-a alungat pe ultimii mongoli din Beijing până dincolo de Marele Zid. Acum, băştinaşii chinezi se puteau dedica întrebării care îi frământa pe toţi: cine urma să fie noul împărat al Chinei unite? Pentru a rezolva această dilemă, a fost nevoie de un alt război civil.

Războiul dintre Ming şi Han

Din cauza ultimului atac al mongolilor, Han Liner din dinastia pseudo-Song nu mai era un candidat viabil, dar, ca să desăvârşească lucrurile, Zhu a aranjat ca el să moară într-un accident fatal pe o barcă, în 1367. Aceasta însemna că totul depindea de confruntarea dintre Zhu Yuanzhang (dinastia Ming) şi Chen Youliang (dinastia Han). Liniile frontului s-au deplasat până la fluviul Yangzi, unde s-au dat atacuri amfibii în susul şi în josul apei. O vreme, Chen a dominat lupta, folosind-se de dunetele înalte şi întărite de la pupa corăbiilor sale mari cu trei punţi ca să lanseze atacuri peste zidurile oraşelor de pe malul apei. Apoi, în 1363, Zhu Yuanzhang a sosit în zona de război cu 200 000 de oameni îmbarcaţi pe nu se ştie câte corăbii mici, ca să spargă asediul la care supunea Chen oraşul Nanchang. Chen s-a retras cu flota sa, alcătuită din 150 de corăbii uriaşe – nişte fortăreţe plutitoare pe care erau îmbarcaţi 300 000 de oameni –, şi a ajuns în apele mai adânci şi mai întinse ale

lacului Poyang, în locul în care un afluent mare se vărsa în fluviul Yangzi şi unde spera să aibă mai mult spaţiu de manevră (pe atunci, lacul avea în jur de 6 000 de kilometri pătraţi, fiind cam de mărimea statului Delaware).5

Lupta care a urmat pe apele lacului, de la sfârşitul lui august până la începutul lui octombrie 1363, e considerată de obicei cea mai mare (din punctul de vedere al numărului de combatanţi) bătălie navală din istorie. Pe toată durata lunii septembrie, corăbiile grele Han au stat îngrămădite în mijlocul lacului – legate între ele cu lanţuri, ca blocul să fie şi mai solid –, fiind hărţuite din toate părţile de navele Ming, mai mici şi mai numeroase, care pândeau câte o ocazie ca să se apropie sau ca să dea foc corăbiilor inamice. La început, corăbiile Han au produs pagube mai mari decât vrăjmaşii lor, dar, sub razele soarelui de la sfârşitul verii, nivelul apei a scăzut, iar locurile cu apă puţin adâncă au devenit smârcuri, făcând ca avantajul să treacă de la corăbiile uriaşe ale lui Chen la cele mai uşoare ale lui Zhu. În cele din urmă, navele lui Zhu au pornit în susul apei şi s-au folosit de vânt şi de curentul apei. Au lansat nave în flăcări, încărcate cu praf de puşcă, care au fost mânate de vânt şi de curentul apei până la flota lui Chen, unde au aruncat în aer zeci de corăbii şi au ucis 60 000 de oameni. Luptele au continuat până ce, după o lună, Chen Youliang a încercat să plece de pe lac. În bătălia care a urmat, el a fost ucis de o săgeată care i s-a înfipt în cap.

Zhu Yuanzhang i-a eliminat curând pe cei care-i mai stăteau împotrivă şi a devenit stăpânitorul unic al Chinei, numindu-se împăratul Hongwu (cel „Nespus de Războinic”).6

Necrometrie

Conform lucrării *The Cambridge History of China*, după cuceririle mongole populaţia chineză şi-a revenit încet-încet, atingând în 1340 un maximum de 19,9 milioane de familii, respectiv 90 de milioane de oameni. Apoi, evenimentele de la sfârşitul dinastiei Yuan au provocat din nou o scădere abruptă a populaţiei, astfel că în 1368 s-au înregistrat 13 milioane de familii, adică 60 de milioane de oameni.7 Cu alte cuvinte, 30 de milioane de oameni au pierit în haosul din această perioadă. Deşi sursa indicată dă vina pe război pentru scăderea populaţiei, eu mă consider obligat să împart numărul de morţi între inundaţii, foamete, ciuma bubonică şi război. Aşadar, voi considera că fiecare dintre aceşti factori este responsabil pentru un sfert (7,5 milioane) din numărul total de morţi.

China în timpul dinastiei Ming

Războiul dintre Bahmani şi Vijayanagara
Numărul de morţi: 500 000
Locul în clasament: 70
Tipul: ciocnire între culturi
Conflictul, în linii mari: musulmani vs. hinduşi
Perioada: 1366

Locul: sudul Indiei

Principalele state participante: sultanatul Bahmani, imperiul Vijayanagara Cine poartă de obicei cea mai mare vină: potrivnicul Întrebarea fără răspuns pe care o pune toată lumea: Hă?

Musulmanii din Asia Centrală s-au apucat serios de cucerirea Indiei în jurul anului 1000, iar în veacurile următoare ofensivele desfăşurate de taberele aflate în conflict au provocat multe suferinţe – 50 000 masacraţi colo, 100 000 masacraţi dincolo –, dar niciodată nu s-au consemnat destui morţi într-un singur moment şi într-un singur loc ca să ajungă pe lista mea.

În secolul al XIV-lea, musulmanii controlau deja cea mai mare parte a subcontinentului. Sultanatul Bahmani din partea apuseană a Indiei centrale constituia avanpostul expansiunii musulmane. În faţa sa se afla ultima fortăreaţă a suveranităţii hinduse, un imperiu cu centrul în oraşul Vijayanagar, situat în sud. Principalul câmp de luptă al celor două tabere era Raichur Doab, o felie de pământ aflată la confluenţa fluviilor Krishna şi Tungabhadra, din centrul Indiei.

În timpul unei contraofensive, Bukka Raya I al Vijayanagarului a cucerit oraşul fortificat Mudkal din Raichur Doab şi i-a omorât pe toţi membrii garnizoanei. A scăpat un singur om, care i-a spus de masacru suveranului său, Muhammad Shah, sultanul din Bahmani, cu reşedinţa în Kulbarga. Sultanul a fost atât de îndurerat de veste, încât a pus să fie ucis acel singur supravieţuitor, ca pedeapsă pentru că îşi trădase camarazii.

Muhammad a pornit spre sud, traversând fluviul Krishna, şi a jurat că n-o să aibă odihnă până ce nu se răzbună omorând cel puţin o sută de mii de hinduşi. La prima încleştare, forţele hinduse au fost

împrăştiate şi au fugit, cuprinse de panică, spre adăpostul oferit de fortăreaţa Adoni din apropiere, părăsind tabăra şi pe însoţitorii oştirii, care au fost măcelăriţi de războinicii din Bahmani.1

Muhammad nu s-a ostenit să cucerească Adoni, ci a traversat fluviul Tungabhadra şi a pătruns în inima teritoriului inamic, care nu fusese invadat niciodată de musulmani. De asemenea, a adus cu el tunuri, o armă nemaivăzută până atunci în sudul Indiei. A urmat o bătălie grea, care a durat o zi întreagă, până pe la ora patru, când oştirea din Vijayanagara s-a risipit şi a fugit. De obicei, oştenii hinduşi erau însoţiţi şi îngrijiţi în tabără de familiile lor, dar acum, în derută, acestea au fost abandonate. Muhammad a poruncit măcelărirea tuturor însoţitorilor oştirii hinduse, fără să cruţe nici măcar femeile însărcinate sau pruncii abia veniţi pe lume.

În următoarele trei luni, l-a urmărit pe Bukka Raya pe tot teritoriul acestuia, trecând peste orice încercare de împotrivire a celor din Vijayanagara şi omorând orice băştinaş care-i cădea în mâini, indiferent de vârstă sau sex. A asediat apoi oraşul Vijayanagar.

După o lună de încercări zadarnice, a devenit limpede că Vijayanagarul poate să reziste oricât e nevoie, aşa că Muhammad s-a retras, fiind hărţuit pe tot drumul de întoarcere de oştirea hindusă, care-l urmărea îndeaproape. Cele două oştiri au mers spre nord şi au traversat fluviul Tungabhadra, ajungând înapoi în Raichur Doab. În cele din urmă, Muhammad a făcut popas o noapte şi a aşteptat ca oştirea hindusă să ajungă acolo şi să-şi aşeze tabăra în apropiere – aşa cum făcuseră cele două oştiri de la începerea retragerii. De data aceasta însă, pe la miezul nopţii, trupele din Bahmani s-au furişat înapoi şi i-au prins în

capcană pe urmăritori, omorând pe întuneric circa 10 000 dintre ei şi împrăştiindu-i pe ceilalţi. Muhammad s-a apucat să pustiască pământurile din jur cu o furie ucigaşă, omorând orice locuitor găsea.

Sătui de atâta distrugere, conducătorii religioşi hinduşi şi comandanţii militari din Vijayanagara l-au rugat pe Bukka Raya să negocieze încheierea războiului. El şi-a trimis solii la Muhammad să-i spună că, până atunci, în sudul Indiei obiceiul era să nu fie omorâţi prizonierii şi civilii. La rândul lor, cei din anturajul lui Muhammad i-au semnalat că jurase să omoare o sută de mii de hinduşi – nu *pe toţi*. Când Bukka Raya a acceptat să-şi ceară scuze şi să plătească despăgubiri, Muhammad s-a întors acasă, dincolo de fluviul Krishna.2

Numărul de morţi

Potrivit istoricului musulman Firishtah, peste 500 000 de hinduşi au murit în acest război.3 Probabil că n-ar trebui să luăm estimarea lui *ad litteram*, dar este un ordin de mărime plauzibil. Dintre toate războaiele care au avut loc în timpul cuceririi Indiei de către musulmani, doar acesta şi încă unul (vezi „Aurangzeb”) s-au soldat cu un număr de morţi suficient de ridicat pentru a ajunge pe lista mea.

Timur

Numărul de morţi: 17 milioane1 Locul în clasament: 9 Tipul: cuceritor al lumii

Conflictul, în linii mari: Timur us. oricine la care putea ajunge

Perioada: a domnit între 1370 şi 1405

Locul: Asia Centrală, „ochiul taifunului” fiind Samarkand

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Timur; numit şi Tamburlaine (forma veche) şi Tamerlan (formă mai nouă), de la porecla sa insultătoare, Timur

Lenk („cel Şchiop”) Altă pacoste: invazie mongolă

Un om numai bun de urât

Pe tot cuprinsul Europei medievale, actorii care călătoreau din loc în loc trăiau la marginea societăţii. Ei trebuiau să se conformeze regulilor de comportament şi să-i mulţumească pe puternicii lor ocrotitori din rândul nobilimii, aşa că n-ar fi cutezat să sfideze autorităţile. Conform regulilor dramei medievale, personajul negativ murea întotdeauna la sfârşitul piesei – adesea în mod groaznic, de obicei căindu-se. Teatrul trebuia să întărească normele societăţii.

Apoi a venit Renaşterea, şi autorii de succes din centrul comercial al Londrei au început să sfideze regulile. Christopher Marlowe a scris o piesă, *Tamburlaine the Great*, despre un împărat din Orient – un monstru fascinant, care pustia oraşele şi pângărea femeile. Tamburlaine defila pe scenă în toată splendoarea sa, etalându-şi bogăţia, stratagemele şi puterea fără de seamăn. La sfârşitul piesei, personajul negativ nu se pocăia, ci triumfa asupra tuturor duşmanilor săi, înconjurat de adepţi care-l venerau. Nimeni nu mai văzuse aşa ceva. Spectatorii au primit piesa cu entuziasm, aceasta devenind primul mare succes de public din istoria consemnată a teatrului.

Undeva în public, un tânăr actor, prieten cu Marlowe, care începea să scrie la rându-i piese, pe nume William Shakespeare, şi-a dat seama că probabil ar putea să-şi câştige şi el pâinea scriind mari drame sângeroase. Însă asta e o altă poveste.2 Pe noi ne interesează următorul lucru: cine era acest măreţ personaj negativ căruia Marlowe îi zicea Tamburlaine?

În primul rând, era tipul de căpetenie războinică barbară despre care oamenii spun poveşti. Admiratorii săi spuneau că era un războinic cu tolba plină de

şmecherii. Pe când era un tânăr tâlhar în sălbăticia din centrul Asiei, şi-a pus oştenii să aprindă focuri de tabără false de jur împrejurul inamicilor, ca să-i facă să creadă că sunt în inferioritate numerică. Şi-a pus călăreţii să târască după ei crengi de copaci, ca să se ridice nori de praf mai mari. Când a invadat India, a legat de cămile legături de vreascuri. Odată ce elefanţii inamicului au atacat, oamenii lui Timur au aprins vreascurile şi au mânat cămilele în direcţia elefanţilor, care s-au speriat şi au fugit îndărăt, călcând în picioare oştirea indiană luată pe nepregătite.

Ticăloşia lui Timur era la fel de legendară. Când membrii garnizoanei creştine din Sivas, Armenia, au întrebat care sunt termenii de predare, el a jurat că nu va fi vărsare de sânge. După ce s-au predat, Timur s-a ţinut de cuvânt şi i-a îngropat de vii.

Unui contemporan arab îi veneau în minte mai degrabă animale de pradă când îi descria pe însoţitorii lui Timur: „leoparzi din Turkestan, tigri din Balhşan, şoimi din Daşt şi Hata, hoitari mongoli, vulturi din Jata, vipere din Hajend”, şi oameni din multe alte locuri primejdioase, etichetaţi drept ogari, lei, hiene şi crocodili. Era o armată cosmopolită, care sporea cu fiecare cucerire.3

Biografia lui Timur e plină de anecdote atât de pitoreşti, încât scepticii pun sub semnul întrebării tot ce se spune despre el, însă mulţi dintre cei care au fixat în scris evenimente din viaţa lui l-au cunoscut personal, ca diplomaţi, aliaţi sau cărturari aflaţi în graţiile sale. Majoritatea poveştilor au ajuns până la noi şi, chiar dacă dispunem mai rar de relatări la prima mână, erudiţia din epoca manuscriselor face ca informaţiile care ne-au parvenit să nu se îndepărteze prea mult de sursele iniţiale. Bunăoară, dacă vă

întrebaţi cum de avem statistici despre numărul de morţi din războaiele medievale, iată o poveste: odată, când oştirea lui Timur a pornit în urmărirea inamicului, fiecare oştean a pus câte o piatră într-un morman. Când s-au întors, fiecare dintre ei a luat câte o piatră. Numărând pietrele rămase, Timur a ştiut repede şi exact câţi oameni pierduse.4

Cel mai derutant aspect al biografiei lui Timur este faptul că a atacat, pur şi simplu, în toate părţile, singurul lui plan pe termen lung fiind acela de a face cuceriri. În parte, acest comportament avea motive economice. În vremea aceea, oştirile erau întreţinute din prăzi, aşa că Timur era permanent în căutarea unor inamici bogaţi pe care să-i jefuiască. Apoi, existau şi raţiuni geografice. Fiind în centrul Asiei, Timur avea duşmani în toate direcţiile şi nu dispunea de un hotar la ţărmul mării, care să-i ofere siguranţă.

O ţară cufundată în haos

După ce Genghis-han a murit în 1227, imperiul său unificat a supravieţuit puţin timp, până ce fiii, nepoţii şi generalii l-au împărţit în părţi mai uşor de controlat – dinastia Yuan, Ilhanii, hanatul Cagatai şi Hoarda de Aur. Încă o generaţie sau două, aceste patru hanate au cooperat, ca un fel sindicat dezlânat al crimei. Fiecare sfert de imperiu avea un hotar cu vecini bogaţi, care puteau fi invadaţi şi jefuiţi, aşa că, teoretic, nu aveau motive să se ia la harţă între ele. În câteva decenii, acest aranjament amical s-a destrămat, iar genghisizii (moştenitorii lui Genghis) şi-au sărit unul altuia la beregată. Timur s-a născut în acest haos, în jurul anului 1336. Ne vom întâlni pe rând cu aceste hanate când Timur va porni la cucerirea lor şi va reface imperiul lui Genghis-han.

În generaţia precedentă, clanul mongol al lui Timur se înpământenise şi adoptase limba turcică şi

religia musulmană. Trăiau într-un ţinut care fusese cândva parte a nefericitei ţări Horezm, pustiită atât de temeinic de mongoli şi moştenită apoi de cel de-al doilea fiu al lui Genghis-han, Cagatai. În vremea lui Timur, hanii ajunseseră să-şi dispute supremaţia asupra regiunii.

Când era încă un puşti, Timur se îndeletnicea cu tâlhării. În tinereţe, a fost rănit de săgeţi la mâna dreaptă şi la genunchi pe când lupta în bătălii glorioase (cum povestea el) sau pe când fura oi (cum povesteau duşmanii săi), şi s-a ales pentru restul vieţii cu un braţ ţeapăn şi cu un mers şchiopătat.5 În ciuda acestor infirmităţi, a strâns destui adepţi ca să alcătuiască o oştire impresionantă de tâlhari. În cele din urmă, reputaţia sa de căpetenie războinică de mare viitor l-a adus în atenţia hanului dominant, Tughlak, care l-a numit guvernatorul ţinutului Transoxiana.

Tughlak a murit în 1366 şi, în răstimp de câţiva ani, Timur şi-a învins rivalii şi a cucerit scaunul domniei, la Samarkand. N-a mers cu una, cu două – au fost pe acolo asasinate, bătălii crunte şi căsătorii. Ca să se împăuneze cu ascendenţa sa, Timur a pretins că se trage din Genghis-han şi din ginerele lui Mahomed, Ali, dar în zilele noastre nimeni nu crede cu adevărat asta, în afară de cazul în care o fi fost vreo coincidenţă. (Şi Genghis-han, şi Ali au avut o puzderie de odrasle care n-au fost consemnate în acte. Chiar şi dumneavoastră puteţi fi una dintre ele.)

Timur a dibuit o rudă consemnată în acte a lui Genghis-han care să şadă în scaunul de domnie din Samarkand, în vreme ce el însuşi şi-a luat titlul, mai modest, de *amir* („prinţ”) şi a tras sforile din spatele cortinei. Acest aranjament n-a păcălit pe nimeni, şi majoritatea istoriilor uită să menţioneze că Timur nu

era, tehnic vorbind, cârmuitorul imperiului său.

Uneori, nu-i uşor să-l deosebeşti pe Timur de Genghis-han. Ei par să întrupeze acelaşi tip de căpetenie războinică mongolă, dar există şi diferenţe substanţiale. Timur era un musulman evlavios şi a pătruns mai adânc în Orientul Mijlociu, ajungând în locuri care, probabil, vă spun câte ceva: Delhi şi Damasc, în loc de Nişapur şi Buhara.

Şi tot spre deosebire de Genghis-han, lui Timur îi plăceau oraşele – mă rog, cel puţin propriile oraşe. Şi-a transformat capitala, Samarkand, într-unul dintre cele mai frumoase oraşe din lume. Impresionat de o cupolă în formă de bulb de ceapă, pe care o văzuse când a cucerit Damascul, a pus să fie construită una la fel în Samarkand. De acolo, stilul s-a răspândit în Rusia (Kremlin) şi India (Taj Mahal).6

În cazul altor oraşe însă, forma sa preferată de arhitectură era turnul de căpăţâni. După ce şi-a consolidat puterea la Samarkand, Timur s-a apucat să împodobească lumea cu cranii.

Campaniile: sud-vest (1381-1384)

Genghis-han distrusese cetatea Herat în 1221, dar în decursul generaţiilor următoare oraşul a renăscut, devenind un loc de popas plin de bogăţie şi cultură de pe Drumul Mătăsii. În vremurile dinainte, când era un mercenar rătăcitor, Timur lucrase pentru dinastia cârmuitoare a oraşului, iar acum a încercat să negocieze o alianţă matrimonială. Cârmuitorul din acea vreme a fost de acord, în principiu, dar s-a împotmolit în amănunte. Apoi, iscoadele lui Timur au descoperit că Heratul îşi întărea apărarea, ceea ce nu putea fi interpretat decât ca o provocare. Timur s-a năpustit peste cei aproape cinci sute de kilometri de deşert şi munţi şi a înconjurat oraşul. Ştiind ce soartă îl aşteaptă dacă apărarea nu face faţă, oraşul s-a

predat fără luptă şi a fost cruţat.7

Dacă tot îşi mobilizase oştirea şi mersese atâta spre apus, Timur şi-a continuat ofensiva. Sfertul persan al imperiului lui Genghis-han devenise tărâmul Ilhanilor, dar ei s-au stins cam în acelaşi timp cu dinastia Cagatai. Exploatând acest vid de putere, Timur a invadat Persia cu ferocitatea care avea să-i devină caracteristică.

În oraşul Isfizar, Timur a zidit 2 000 de prizonieri într-un turn, lăsându-i să moară de foame. Oraşul din apropiere, Zaranj, nu îi stârnea lui Timur amintiri plăcute, deoarece aici căpătase rănile care i-au provocat infirmităţile, aşa că, deşi locuitorii s-au predat fără luptă, Zaranj a fost trecut prin sabie şi foc.8

Tot sud-vest (1386-1388)

Timur s-a întors acasă, să-şi tragă un pic sufletul, iar apoi a invadat din nou Persia. După ce a cucerit oraşul Isfahan, din centrul Iranului, a pus acolo o garnizoană şi era gata să-i cruţe pe locuitori, dar ei s-au răsculat şi i-au omorât pe cei din garnizoană. Timur s-a repezit din nou asupra oraşului, i-a nimicit pe locuitori şi a făcut mormane din capetele lor, ca învăţătură pentru alţii care ar mai dori să i se împotrivească. Oraşul Shiraz din apropiere a priceput aluzia şi s-a predat pe dată. Un istoric musulman care s-a dus în oraşul Isfahan la puţin timp după aceea a numărat, până să i se facă lehamite, douăzeci şi opt de turnuri, fiecare făcut din 1 500 de capete. Totalul era, probabil, în jur de 70 000.9

Deşi ne închipuim că oamenii din trecut erau mai brutali decât cei de azi, merită să remarcăm că pe mulţi dintre oştenii lui Timur îi îngrozea ordinul de a măcelări civili şi oameni care erau şi ei musulmani; Timur cerea însă un număr de capete de la fiecare

unitate, iar cei care nu reuşeau să satisfacă cerinţele puteau s-o păţească. Erau numiţi ofiţeri care să facă numărătoarea. Oştenii cu mai multe scrupule îşi cumpărau cota de la cei care aveau mai puţine mustrări de conştiinţă. La început, o căpăţână făcea douăzeci de dinari, dar, pe măsură ce masacrul continua, iar oferta ajungea să acopere cererea, preţul scădea până la o jumătate de dinar.10

Nord-vest (1390-1391)

O dinastie mongolă care-şi zicea Hoarda de Aur moştenise partea europeană a imperiului lui Genghis-han, la apus de munţii Ural, întinzându-se peste stepele din Rusia şi Ucraina. Existase o dispută dinastică în anii 1370, şi o vreme Timur l-a lăsat pe Tohtamâş, pretendentul la conducere care fusese îndepărtat, să lenevească până ce îşi va găsi o slujbă (metaforic vorbind). Timur l-a ajutat să revină pe tronul Hoardei de Aur, dar apoi cei doi genghisizi au stricat prietenia. La puţină vreme după ce Timur s-a întors din prima sa incursiune în Persia, Tohtamâş s-a furişat pe la spatele lui şi a ocupat oraşul Tabriz, pe care Timur avea de gând să-l cucerească mai târziu.

Era limpede că Eurasia nu-i destul de mare pentru amândoi. Timur a pornit spre nord, în sălbăticia necunoscută a Siberiei, şi apoi a cotit la stânga, strecurându-se spre duşmanul său prin pădurile imense ale Rusiei. În iunie 1391, oştirea lui Timur – 100 000 de bărbaţi şi femei[38] – s-a năpustit asupra Hoardei de Aur în bătălia de la Kunduzca. După o luptă aprigă, Tohtamâş a fugit, cu hoarda lui Timur suflându-i în ceafă. După spusele cronicarului persan Sharaf ad-Din Ali Iazdi, „cale de patruzeci de

38 Timur s-a singularizat prin faptul că le îngăduia femeilor să lupte în oştirea sa, dar probabil că nu erau prea multe (Marozzi, Tamerlane, p. 102).

leghe cât au fost urmăriţi, nu vedeai decât râuri de sânge şi câmpul acoperit de leşuri”.11

Cu toate că Tohtamâş a reuşit să scape, oraşele sale principale – Sarai şi Astrahan – au fost cucerite şi jefuite.

Sud-vest (1393)

Iarăşi Persia.

Nord-vest (1395)

Iarăşi Tohtamâş.

Sud-est (1398-1399)

În vara anului 1398, Timur a purces la pedepsirea unui confrate musulman, sultanul din Delhi, pentru că tolera toate culturile şi-i lăsa pe hinduşi să-şi vadă netulburaţi de treburile lor, lucru pe care Timur îl socotea un afront adus islamului. În decembrie, trecuse peste toţi munţii, deşerturile şi cursurile de apă care despărţeau India de restul lumii şi-şi conducea oştirea în jos, pe câmpia Punjabului. În drumul său prin India, a strâns mii de prizonieri hinduşi, pentru a-i folosi ca sclavi la întoarcerea acasă.

Oştirea lui Timur a copleşit forţele sultanului sub zidurile oraşului Delhi, învingându-i elefanţii de luptă prin tactica descrisă mai înainte, a cămilelor purtătoare de foc. În timpul bătăliei, Timur i-a auzit pe prizonieri aclamând atacurile indienilor, aşa că a poruncit să fie ucişi – şi erau 100 000, spun cronicile. Mai întâi, plănuise să cruţe oraşul, dar, pe când oştenii săi prădau şi violau prin oraşul cucerit, au izbucnit încăierări cu locuitorii. Până la urmă, s-a ajuns la o răscoală în toată puterea cuvântului împotriva invadatorilor, pe care Timur a înăbuşit-o cu neîndurarea sa tipică. Au fost măcelăriţi circa 50 000 de locuitori, iar din capetele lor s-au clădit mormane în cele patru colţuri ale oraşului. A cărat apoi toate

bogăţiile care fuseseră adunate în această mare capitală de-a lungul timpului, precum şi zeci de mii de noi sclavi.

Vest (1400-1404)

În octombrie 1400, Timur a atacat în vest. După ce a redus Persia la o frântură din marele imperiu care fusese, a traversat-o rapid şi a atacat dincolo de ea. A cucerit toate marile oraşe din cale şi i-a îngropat de vii pe membrii garnizoanei din Sivas. A distrus oraşul Alep şi a făcut mormane din 20 000 de capete. Apoi, în martie 1401, a jefuit, ars şi pustiit oraşul Damasc.

Dând dovadă de o îngăduinţă care nu-i stătea în fire, a aşezat în Siria oşteni turkmeni învinşi. Aceştia, chinuiţi de dorul de casă, au încercat să se furişeze înapoi în ţara lor, jefuind pe drum ca să se întreţină. Timur i-a prins în apropierea oraşului Damghan şi a făcut pe câmp mormane din capetele lor însângerate. Un diplomat spaniol de la curtea lui Timur a trecut pe acolo şi a descris priveliştea în felul următor: „Afară din Damghan, la o zvârlitură de săgeată, am zărit două turnuri, care aveau vârful cam unde ar fi ajuns o piatră aruncată şi erau construite în întregime din ţeste omeneşti prinse cu lut. Lângă ele erau alte două turnuri asemănătoare, dar acestea păreau deja să se năruie”. S-a spus că ani întregi din turnurile astea s-au înălţat noaptea flăcări nepământene.12

O mică oaste trimisă să cucerească Bagdadul n-a făcut nicio ispravă, aşa că Timur s-a dus cu toată oştirea şi l-a asediat timp de şase săptămâni. Intr-o zi cu arşiţă insuportabilă, când cei puşi să apere oraşul s-au retras la umbră, Timur a atacat. După ce a cucerit Bagdadul, Timur a poruncit fiecăruia dintre oşteni să-i aducă un cap tăiat – unele surse spun că două capete. Numai preoţimea şi cărturarii au fost

cruţaţi. Când s-a dovedit că în Bagdad nu erau suficienţi locuitori pentru a duce la îndeplinire ordinul lui Timur, au fost tăiate capetele unora dintre cei care însoţeau oastea mongolilor (prostituate şi sclavi personali), căci nimeni nu cuteza să crâcnească la o poruncă a lui Timur. Mongolii au ras de pe faţa pământului toate clădirile laice şi au înconjurat ruinele cu 120 de turnuri făcute din 90 000 de capete, în vreme ce Timur făcea un pelerinaj la un altar din apropiere, ca să se roage.13

Invazia din Apus l-a adus pe Timur în conflict cu turcii otomani, care tocmai se străduiau să elimine ultimele rămăşiţe ale Imperiului Bizantin. Sultanul turc Baiazid Fulgerul zdrobise o serie de duşmani atât în Europa, cât şi în Asia şi, ca să-şi încununeze cariera şi să fie proclamat cel mai mare războinic din istoria Islamului, nu mai avea nevoie decât să cucerească oraşul Constantinopol – reşedinţa imperiului, cu ieşire la Marea Neagră, şi poarta către Europa –, care le-a ţinut piept veacuri întregi năvălitorilor musulmani.

Apoi, în 1402, hoarda lui Timur a venit ca trăsnetul dinspre răsărit, iar Baiazid a trebuit să întrerupă asediul asupra Constantinopolului ca s-o oprească. Baiazid a înaintat cu o oştire uriaşă şi hârşâită în lupte şi l-a ajuns pe Timur la Ankara. A fost o luptă grea, iar câteva unităţi de oşteni nemulţumiţi de-ai lui Baiazid au trecut de partea lui Timur, stârnind haos în rândurile otomanilor. Baiazid a fost învins şi luat prizonier, împreună cu suita sa. Fără să-şi dea seama, Timur a salvat Europa de turci pentru o jumătate de secol.

Se spun multe poveşti despre umilinţele la care l-a supus Timur pe fostul sultan. Se spune că acesta era ţinut într-o cuşcă, în văzul lumii, că soţia sa a fost silită să slujească despuiată la mesele curţii, că Timur

l-a folosit pe Baiazid pe post de taburet.[39] Aceste poveşti probabil că nu sunt adevărate, deoarece nu apar decât târziu în decursul istoriei. Istoricii cei mai apropiaţi de acea vreme au susţinut că Baiazid a fost tratat bine.

Când a ajuns pe coasta apuseană a Anatoliei (Asia Mică), Timur a asediat oraşul creştin Smirna, apărat de cavalerii din Rodos. Aceştia au rezistat câteva săptămâni, dar până la urmă n-au putut împiedica obişnuitele masacre şi prădăciuni. Apoi, când o flotă creştină a ajuns acolo ca să spargă asediul mongol, Timur i-a luat în zeflemea pe cei veniţi în ajutor: pentru a le arăta că sosiseră prea târziu, le-a aruncat pe corăbii, cu ajutorul catapultelor, capetele tăiate ale apărătorilor oraşului.

Amir Timur

Timur avea un mare respect pentru cărturari şi a atras mulţi la curtea sa. I-a plătit pe cei mai buni caligrafi să realizeze ediţii magnifice ale Coranului. De asemenea, era foarte priceput la jocul de şah, şi varianta cea mai complicată a jocului încă îi poartă numele. În „şahul Tamerlan”, tabla are de aproape două ori mai multe spaţii decât în şahul obişnuit şi, de asemenea, sunt mai multe piese, cum ar fi elefanţi care sar două pătrate în diagonală şi girafe care se mută un pătrat în diagonală şi trei în linie dreaptă.

Aidoma celor mai mulţi tirani, Timur era intransigent şi expeditiv când era vorba să facă dreptate şi nu obişnuia să chibzuiască la subtilităţi. Când s-a întors din războiul din Apus şi a auzit că, în absenţa sa, guvernatorul din Samarkand se arătase asupritor şi lacom, Timur a poruncit să fie spânzurat. Toate avuţiile strânse cu japca de acest om au intrat în

---

39 Totuşi, nu acesta este motivul pentru care numim „otomană“ un taburet tapiţat.

tezaur. Nu-i nimic surprinzător în asta, dar apoi Timur l-a spânzurat pe un prieten influent al guvernatorului, care încercase să-i cumpere acestuia libertatea. Pe urmă, Timur a spânzurat încă un dregător care intervenise în favoarea guvernatorului. După aceea, toţi au înţeles ce era de înţeles.14

Felul simplist în care rezolva problemele s-a manifestat cu fiecare ocazie: „Timur a poruncit să fie construită o stradă care să taie Samarkandul şi care să aibă pe amândouă laturile prăvălii unde urmau să se vândă toate soiurile de marfă. Această nouă stradă trebuia să meargă dintr-un capăt al oraşului până la celălalt, drept prin centru. […] Nimeni nu s-a sinchisit de plângerile celor care aveau acolo proprietăţi, iar cei cărora li s-au dărâmat dintr-odată casele au fost siliţi să plece imediat, cărând cât apucaseră să ia din avutul lor”.15

Epilog

Până la vârsta de şaptezeci şi unu de ani, Timur zdrobise cele mai puternice imperii din Asia: sultanatul de la Delhi şi Semiluna otomană. Cucerise teritorii în toate direcţiile, în afară de una: estul, unde era China. Dinastia pământeană Ming, condusă de Zhu Yuanzhang, îi alungase recent pe mongoli din China, iar Timur a hotărât că lucrurile nu puteau rămâne aşa. În fruntea unei noi oştiri, a pornit să refacă imperiul lui Genghis-han, dar vârsta şi-a spus cuvântul: a murit în anul 1405, înainte să poată trece hotarul cu oştirea sa.

Cuceririle lui Timur – oricât de uriaşe, sângeroase şi pitoreşti ar fi fost ele – sunt de o însemnătate redusă şi vădesc o anumită ironie. Era un musulman evlavios care a distrus aproape numai inamici musulmani, iar învinşii din războaiele sale au fost cei care au lăsat adevăratele moşteniri, în vreme

ce Samarkandul a intrat pe mâna unor hani obscuri şi s-a transformat într-o fundătură.16 Otomanii şi-au revenit şi au dominat Orientul Mijlociu timp de o jumătate de mileniu. Hoarda de Aur şi tătarii au împiedicat expansiunea Rusiei în stepă vreme de câteva veacuri. Cel mai durabil impact al lui Timur ţine de faptul că o ramură a descendenţilor săi a dat naştere mogulilor din India (vezi „Aurangzeb”).

Mai este o ultimă poveste despre Timur. E vorba despre capul său tăiat. În 1941, în speranţa că va face portretul definitiv al lui Timur, savantul sovietic Mihail Gherasimov a deschis mormântul şi i-a luat craniul pentru reconstrucţia facială. Localnicii îl avertizaseră că există un blestem care va cădea pe oricine tulbură locul de veci al lui Timur. Gherasimov a râs şi, câtuşi de puţin tulburat, a jefuit mormântul. După câteva zile, blestemul s-a adeverit: Germania a invadat Uniunea Sovietică.

Noul stat uzbec din Asia Centrală îl reabilitează pe Timur, transformându-l într-un erou naţional. O magnifică statuie ecvestră a lui domină acum principala piaţă din capitala Taşkent, în locul bustului lui Karl Marx, care fusese pus acolo spre sfârşitul erei sovietice în locul statuii lui Stalin, care înlocuise statuia iniţială, din vremea ţarilor, a lui Konstantin Kaufman, rusul care a cucerit Asia Centrală. S-ar zice că piaţa asta n-a onorat niciodată un personaj plăcut.17

Cucerirea Vietnamului de către chinezi

Numărul de morţi: probabil că nu 7 milioane1

Locul în clasament: 61

Tipul: război de cucerire

Conflictul, în linii mari: China vs. Vietnam

Perioada: 1406-1428

Locul: Vietnam (numit pe atunci Dai Viet sau

Annam)

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: China

În 1400, când Ho Quy Ly, prim-ministrul din Dai Viet (Vietnamul din Evul Mediu), a uzurpat tronul, i-a liniştit pe vecinii contrariaţi – în special China – jurând că nu rămăsese niciun urmaş al dinastiei Tran, care domnise până atunci. Apoi, un prinţ Tran dat deoparte a stricat totul când a apărut în China şi a cerut dinastiei Ming ajutorul ca să-şi readucă familia pe tron. În vara anului 1406, chinezii au mobilizat 800 000 de oşteni din provinciile lor sudice şi au invadat Vietnamul.

În invaziile precedente desfăşurate în sud, chinezilor le fusese greu să înfrunte elefanţii de război ai oştirilor din Asia de Sud-Est, dar acum aveau cai deghizaţi în lei şi puşti primitive care trăgeau cu săgeţi aprinse, ceea ce îi făcea pe elefanţi să dea înapoi. Invadatorii chinezi au cucerit cea mai mare parte a ţării, iar la jumătatea anului 1407 l-au prins şi executat pe fiul lui Ho Quy Ly, care îi succedase la tron tatălui său. L-au înscăunat pe omul lor, restaurând dinastia Tran.2

După aceea însă, chinezii n-au mai vrut să se întoarcă acasă. Au început să creeze noi districte administrative, cu oficii pentru impozite, oficii pentru sare (ca să-şi întărească monopolul), şcoli confucianiste şi oficii pentru luarea în evidenţă a budiştilor. Când regele Vietnamului a insistat pe lângă chinezi că e cu adevărat vremea să se întoarcă acasă, a izbucnit războiul. A fost o revoltă confuză – ori de câte ori chinezii îl omorau pe conducătorul dinastiei Tran, apărea altcineva din familie ca să-l înlocuiască. În 1413, ultimul dintre ei, Tran De Qui Khoang, a fost înfrânt în bătălie şi luat prizonier; mai târziu, s-a sinucis.

Chinezii au preluat controlul direct asupra Vietnamului şi s-au apucat să eradicheze cultura băştinaşă. „Poporului i s-au impus veşmintele şi obiceiurile chinezilor; femeile erau silite să poarte pantaloni scurţi şi jachete; bărbaţii erau obligaţi să-şi lase părul lung; învăţământul public era în limba chineză, în vreme ce cărţile vietnameze au fost distruse.”3 Oamenii erau exploataţi fără milă pentru a extrage resursele ţării.

În anul 1418, un proprietar de pământuri din aristocraţie, Le Loi, s-a răzvrătit, dar trupele sale au fost împrăştiate rapid de chinezi. El s-a retras în munţii inaccesibili şi şi-a refăcut oastea. Oamenii lui se ascundeau prin zone dosnice ale ţării şi se iveau din când în când, ca să atace trupele chineze şi să le ia proviziile. Dacă nu izbuteau, îşi mâncau caii sau adunau orez sălbatic şi ierburi.

În următorii zece ani, Le Loi i-a hărţuit necontenit pe chinezi – ataca garnizoane izolate şi convoaie cu provizii, iar apoi, când veneau trupe mai mari, se retrăgea în munţi. Mituind oficiali corupţi, Le Loi făcea rost de provizii suplimentare şi câştiga timp să-şi tragă sufletul. În cele din urmă, chinezii s-au dat bătuţi în 1428 şi i-au lăsat ţara lui Le Loi, care a fondat dinastia Le.

Sacrificiile umane aztece

Numărul de morţi: 1,2 milioane

Locul în clasament: 45

Tipul: sacrificii umane

Conflictul, în linii mari: preoţi vs. prizonieri

Perioada: cca 1440-1521

Locul: Mexic

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: aztecii

Întrebarea fără răspuns pe care o pune toată lumea: N-or fi observat că soarele răsare în fiecare

dimineaţă chiar dacă nu-i oferă sacrificii?

În 1521, spaniolii conduşi de Cortés, puşi pe fugă de o răscoală a aztecilor, au privit de la distanţă, neajutoraţi, în vreme ce se retrăgeau îngroziţi din Tenochtitlan (acum, Mexico City), cum camarazii lor sunt ucişi de băştinaşi:

Puteam auzi bătaia lugubră a tobei lui [Huitzilopochtli] şi multe alte sunete de cochilii, de corn şi dintre cele scoase de nişte instrumente asemănătoare trâmbiţelor, iar toată această hărmălaie era înfricoşătoare, şi ne uitam cu toţii la piramida impunătoare […] şi ne-am văzut tovarăşii […] duşi cu de-a sila în sus pe trepte. […] I-am văzut că pun pene pe capetele multora dintre ei şi, dându-le să ţină în mâini obiecte ca nişte evantaie, i-au silit să dănţuiască în faţa lui [Huitzilopochtli], iar după ce au dănţuit i-au aşezat cu spinarea pe nişte pietre destul de înguste […] şi cu nişte cuţite le-au despicat pieptul şi le-au smuls inimile care băteau încă, spre a le oferi idolilor lor.

Leşurile au fost izbite cu picioarele şi s-au rostogolit pe trepte, iar măcelarii indieni care aşteptau dedesubt au tăiat braţele şi picioarele, au jupuit pielea de pe feţe şi au pregătit-o apoi ca pe pielea pentru mănuşi, cu bărbile atârnând de pe ea […], iar carnea au mâncat-o cu un sos piperat.1

Sacrificii umane s-au făcut în toată lumea, dar, dacă ne luăm după documentele care ne-au parvenit, nicăieri altundeva n-au luat asemenea proporţii ca la aztecii din centrul Mexicului. Potrivit mitologiei aztece, soarele, Huitzilopochtli, s-a născut când unul dintre zei a sărit într-un foc; după aceea, ceilalţi zei au dat din sângele lor ca să-l vindece şi să-l hrănească pe acest zeu care ardea. Sacrificiile aztece reproduceau sacrificiul iniţial al zeilor: în lipsa sângelui proaspăt,

soarele ar fi murit. De fapt, cei mai mulţi dintre zeii panteonului aztec trăiau cu sânge omenesc. Numai Quetzalcoatl, Şarpele-cu-pene, se opunea sacrificiilor umane, dar ceilalţi zei îl siliseră să plece în exil.

Aztecii erau, înainte de toate, un popor de războinici. La început, fuseseră doar un mic trib înconjurat de vecini ostili, dar şi-au croit drum prin luptă şi au creat în centrul Mexicului un imperiu cu ieşire la ambele oceane. Ca să le mulţumească zeilor pentru norocul lor şi ca să le cumpere pe mai departe bunăvoinţa, aztecii le aduceau ca ofrandă sângele prizonierilor din războaie.

De fapt, capturarea victimelor pentru sacrificii era atât de importantă, încât aztecii au ajuns curând să ducă bătălii anume în acest scop. Ei urmau reguli stricte în aceste „războaie de flori”, începând cu negocierea afabilă a locului şi momentului bătăliei. Atacul propriu-zis era precedat de îndeplinirea unor ritualuri străvechi – aprinderea unui rug, muzică, dans. Lupta se dădea om la om, utilizând arme care, în cea mai mare parte, nu erau letale, căci aztecii preferau să nu strice marfa. Duşmanii erau imobilizaţi, legaţi şi duşi la Tenochtitlan. Războinicii azteci avansau în rang pe baza luării de prizonieri vii pentru sacrificii.2

Cele mai multe sacrificii au avut loc la Tenochtitlan (un oraş construit pe insulele unui lac), în Marele Templu închinat lui Huitzilopochtli, zeul soarelui şi al războiului. Prizonierii drogaţi, zeci sau sute, erau puşi să urce până în vârful piramidei. În vârf, în văzul zeilor şi al oraşului, câţiva preoţi înşfăcau victima şi o culcau pe lespezi. Folosind un cuţit de obsidian, preotul care oficia scotea din pieptul prizonierului inima palpitândă şi o ardea pe altar.3

Preotul împingea apoi leşul în jos pe trepte, unde

era dezmembrat şi gătit. Proprietarul prizonierului sacrificat căpăta cele mai bune hălci de carne, pentru a le servi la un ospăţ în familie, în vreme ce din resturi se făcea o tocană care se împărţea populaţiei. Pumele, lupii şi jaguarii din grădina zoologică rodeau oasele.

Un alt ritual se numea „jupuirea de oameni” şi era săvârşit în cinstea zeului Xipe Totec. Începea cu o zi obişnuită de scoatere a inimilor în vârful piramidei, după care leşurile erau măcelărite pentru ospeţele din familie. În ziua următoare, un prizonier demn de stimă era priponit de o piatră, primea nişte arme boante şi era pus să lupte cu patru „cavaleri vulturi şi jaguari” care aveau arme ascuţite, aşa încât soarta luptei era dinainte pecetluită. După ce prizonierul era omorât, preoţii îl despicau pentru a fi mâncat. Cel care-l oferise se ducea pe la toate templele cu un vas umplut cu sângele lui şi ungea gurile idolilor. Apoi, timp de douăzeci de zile, purta pielea omului ucis, care putrezea pe el. În cele din urmă, pielea era aruncată în mod ritual într-o peşteră din templu, iar cel care o purtase era curăţat.

Lui Tlaloc, zeul ploii, îi erau oferiţi copii. La mare preţ erau pruncii care se născuseră cu anumite caracteristici fizice sau în zile semnificative din punct de vedere astrologic, dar putea fi folosit orice copil. Preotul îi făcea să plângă şi le culegea într-un vas lacrimile, apoi le tăia beregata. Spre deosebire de alte sacrificii, care erau socotite ocazii festive, aztecii însoţeau uciderea copiilor cu jeluiri puternice, iar preoţii o considerau o treabă sinistră, murdară. Populaţia evita pe cât posibil să treacă prin locurile în care fuseseră sacrificaţi copii.4

Zeiţei-mame, Xilonen, îi erau sacrificate femei. Femeia care avea rolul principal în ritual devenea zeiţa şi era decapitată în vreme ce dansa. Apoi, era

jupuită. Inima îi era scoasă şi arsă. Un războinic privilegiat purta pielea ei tot anul care urma, devenind în acest timp zeiţa.5

Victimele oferite zeului focului, Xuihtecuhutli, erau drogate şi azvârlite într-un foc. Apoi, preoţii îi prindeau pe aceşti nefericiţi cu cârlige – pârpăliţi, dar încă vii – şi-i trăgeau afară, ca să le poată scoate inimile vii.

Dacă am vrea să atribuim cuiva anume vina pentru amploarea pe care au luat-o sacrificiile aztece, primul candidat ar fi Tlacaelel, care a fost sfetnic principal sub trei regi consecutivi. Un cronicar spaniol scrie că el „a născocit sacrificii diavoleşti, crude şi înfiorătoare”.6

Tlacaelel s-a ocupat de resfinţirea Marelui Templu la urcarea pe tron a regelui Ahuizotl, în 1487, când cei ce urmau să fie sacrificaţi au format patru coloane interminabile de-a lungul drumurilor care legau între ele insulele oraşului Tenochtitlan. Patru grupuri de preoţi au avut nevoie de patru zile ca să-i omoare pe toţi prizonierii, în vreme ce sângele băltea şi se închega la poalele piramidei. Pornind de la aceste indicii, istoricii de mai târziu au încercat să calculeze numărul morţilor: mai întâi s-a vorbit de circa 80 000 de victime, dar în zilele noastre se vehiculează un număr cuprins între 14 000 şi 20 000.7

De ce atât de mulţi?

Sacrificiile umane aztece sunt atât de stranii, încât cei mai mulţi specialişti nici măcar nu încearcă să le explice. Aztecii sacrificau oamenii din motive religioase, şi cu asta, basta. Dintre puţinii cercetători care încearcă să găsească o motivaţie profană, majoritatea explică lucrurile într-un mod care ne aduce aminte de luptele de gladiatori din timpul Imperiului Roman – ar fi vorba, aşadar, de un popor

războinic care se căleşte prin faptul că îşi dezumanizează şi demoralizează duşmanii.

Din când în când, apare câte un cercetător care încearcă să lege sacrificiile aztecilor de lipsa, din America precolumbiană, a animalelor domestice crescute pentru hrană[40], care i-ar fi făcut pe localnici să caute o altă sursă de proteine. Populaţiile mai mici se puteau descurca pescuind şi vânând animale sălbatice, dar într-o regiune atât de populată cum era centrul Mexicului singurele animale mari care se găseau din belşug erau ceilalţi oameni. Pentru a obţine aceste proteine, aztecii aveau nevoie ca zeii lor să le îngăduie să-şi omoare şi să-şi mănânce vecinii, aşa că le ofereau zeilor inimile şi sângele şi se alegeau cu carnea.8

Aceasta e cea mai rezonabilă explicaţie a sacrificiilor aztece – şi cea mai puţin populară. De fapt, v-ar fi greu să găsiţi o autoritate în domeniu care să creadă în această teorie.9 Insă există destule argumente care pledează pentru aşa-numita „ipoteză a regatului canibalilor”. Pentru început: oare de ce singura cultură urbană din istorie care nu avea animale mari crescute pentru hrană a fost şi singura cultură urbană care consuma în mod regulat carne de om? De ce istoria n-a înregistrat niciodată un astfel de canibalism dezlănţuit într-o cultură urbană care avea capre, oi, vite sau porci? Să fie asta o simplă coincidenţă?

Majoritatea experţilor spun că, într-adevăr, nu-i decât o coincidenţă şi oferă numeroase contraargumente. li acuză pe spanioli că au minţit ca să justifice cucerirea păgânilor sălbatici. li acuză pe

---

40 Cele mai multe dintre animalele mari şi gustoase din Americi au dispărut de îndată ce au ajuns acolo primii oameni. Probabil că există o legătură.

occidentali că nu sunt în stare să înţeleagă obiceiurile misterioase ale băştinaşilor şi arată că era o onoare să fii oferit drept ofrandă zeilor. Consideră afirmaţia că aztecii nu aveau animale crescute pentru hrană o insultă la adresa unei bucătării perfect nutritive, care includea gândaci, şopârle şi melci. Şi antropologii, şi vegetarienii arată că nu-i nevoie de carne pentru o viaţă sănătoasă. De asemenea, aceşti specialişti ne amintesc că şi Inchiziţia spaniolă omora oameni, aşa că cine suntem noi ca să-i condamnăm pe azteci?10

De ce caută atât de puţini autori o altă cauză dincolo de cea religioasă? Bănuiesc că *încercarea* de a explica sacrificiile aztece implică faptul că *avem nevoie* de o explicaţie, ceea ce ar însemna că sunt cumva anormale – or, acceptarea faptului că sunt anormale ar putea submina concepţii larg răspândite despre culturile aborigene. Asta ne-ar putea face apoi să acceptăm ideile eurocentrice demodate despre păgânii sălbatici şi despre superioritatea creştinismului occidental. Este o pantă alunecoasă, pe care mulţi oameni de ştiinţă doresc s-o evite.

Şi totuşi, dat fiind că cea mai mare parte a omorurilor motivate religios au avut o amploare mult mai mică decât sacrificiile umane făcute de azteci, probabil că acestea necesită o explicaţie specială. Inchiziţia spaniolă (32 000 de morţi)11 şi vânătoarea de vrăjitoare (60 000 de morţi)12 pur şi simplu nu se pot compara cu sacrificiile aztece. În Europa au fost ucişi doar atâţia vrăjmaşi cât să se bage frica în populaţie. Aztecii au sărit peste cal. Chiar şi în luptele de gladiatori din Imperiul Roman au murit anual doar circa jumătate din câţi au murit anual la azteci – şi asta pe o arie mult mai mare, la o populaţie care era de cel puţin patru ori mai mare. Cu toate că sacrificiile umane erau un lucru obişnuit în triburile şi satele din

toată lumea, cele mai multe societăţi aveau grijă ca numărul victimelor să rămână mic şi au renunţat la aceste practici de îndată ce au ajuns să trăiască laolaltă în comunităţi urbane. De exemplu, chinezii din timpul dinastiei Shang au sacrificat doar 13 000 de oameni în 250 de ani (1300 – 1050 î.Hr.).13

Omuciderea tinde să perturbe comportamentul cooperant şi ordonat de care are nevoie societatea ca să funcţioneze. Deşi eu ezit să fac generalizări în privinţa *tuturor* atrocităţilor din această carte, am observat că cele mai multe dintre uciderile în masă fie se produc după ce societăţile se destramă, fie vizează anumiţi duşmani ai celor aflaţi la putere. Omorârea inutilă a câtorva sute de mii de oameni, la nimereală, pentru a le face pe plac unor făpturi invizibile, destramă o societate, în afară de cazul în care cineva important obţine din asta ceva foarte palpabil. Eu cred că era vorba de carne.

Numărul de morţi

Amploarea sacrificiilor umane din vremea aztecilor este subiectul unor dezbateri pline de resentimente, şi mulţi specialişti pretind că s-a exagerat foarte mult. Se sacrificau doar câţiva oameni odată, zic ei, şi doar de sărbătorile mari.14 Dar mărturiile rămân. Aztecii aşezau cu mândrie capetele victimelor lor în văzul lumii, pe stelaje pentru cranii, în rânduri ordonate şi uşor de numărat. Un martor ocular, spaniolul Andrés de Tapia, spune că stelajul din Tenochtitlan avea 136 000 de cranii. Cel din Xocotlan avea peste 100 000 de cranii, după spusele altui martor ocular, spaniolul Bernal Díaz. Asta înseamnă deja aproape un sfert de milion.15

Gama estimărilor se întinde de la 15 000 (Sherburne Cook) până la 250 000 de morţi (Woodrow Borah) pe an.16 William Prescott, un istoric din

secolul al XIX-lea, subliniază că aztecii au sacrificat cel puţin 20 000, poate chiar 50 000 de oameni în fiecare an timp de două secole.17 La celălalt capăt al spectrului se află revizioniştii, care susţin că aztecii nici măcar nu sacrificau oameni, indiferent ce zic mincinoşii ăia de spanioli. Bartolomé de las Casas şi Voltaire spuneau că au fost sacrificaţi anual doar circa 150 de mexicani şi că spaniolii au exagerat ca să-şi justifice acţiunile de cucerire.18 În orice caz, de cele mai multe ori se estimează că au fost sacrificaţi 15 000 sau 20 000 de oameni pe an, ceea ce ar însemna un total de 1,2-1,6 milioane de morţi.19

Negoţul cu sclavi pestezAtlantic

Numărul de morţi: 16 milioane1

Locul în clasament: 10

Tipul: exploatare comercială, rasism

Conflictul, în linii mari: europenii luau în sclavie africani

Perioada: 1452-1807

Locul: din Africa până în Americi

Principalele naţiuni furnizoare: Ashanti, Benin, Dahomey, Congo, Lunda, Oyo Principalele naţiuni transportatoare: Franţa, Marea Britanie, Olanda, Portugalia, Spania, Statele unite ale Americii

Principalele colonii cliente: Brazilia, Carolina, Cuba, Georgia, Jamaica, Maryland, Saint-Domingue, Virginia

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: neguţătorii de sclavi europeni, mijlocitorii africani şi proprietarii de plantaţii americani Factorii economici: sclavii, zahărul, aurul

La începutul secolului al XV-lea, europenii aveau deja noi nave revoluţionare care puteau ajunge oriunde, indiferent de vânt, curenţi, distanţă sau direcţie. Marinarii au început să exploreze locuri tot

mai îndepărtate. Spaniolii şi portughezii au dat peste câteva arhipelaguri în partea răsăriteană a Atlanticului: Azorele, Canarele şi Madeira. Portughezii au început să cerceteze şi spre miazăzi, de-a lungul coastei Africii, căutând sursa aurului care se scurgea constant din Africa încă de la începutul istoriei consemnate. În cele din urmă, au creat legături cu statele africane de la apus, din Golful Guineii, şi au luat aur de la neguţătorii băştinaşi. Aşa, în treacăt, au mai luat şi nişte sclavi.

Cu toate că sclavii au fost totdeauna un important produs de export african (vezi „Negoţul cu sclavi din Orientul Mijlociu”), nu exista în Europa o piaţă prea mare pentru ei. Acolo existau deja destui şerbi, şi era mai uşor să-ţi iei slugi în casă din rândul ţărănimii locale decât să le aduci de pe alt continent. În cele din urmă, portughezii au descoperit că pot face bani buni punând mase de sclavi să muncească pe plantaţiile de zahăr din insulele tropicale recent descoperite din Atlantic, ca Madeira şi Insulele Capului Verde. Astfel, a fost creat modelul pentru expansiunea ulterioară.2

Descoperirea Americii a transformat negoţul cu sclavi într-unul dintre cele mai profitabile sectoare de activitate ale economiei europene. Dat fiind că băştinaşii americani mureau din pricina unor boli noi, împotriva cărora nu aveau imunitate din naştere (vezi „Cucerirea Americilor”), Lumea Nouă se confrunta cu o gravă lipsă de mână de lucru. Pământul de pe o întreagă emisferă era inutil, din cauză că nu avea cine să-l lucreze. După ce încercările de pe câteva plantaţii din Insulele Antile au dovedit că folosirea sclavilor africani la cultivarea trestiei de zahăr aduce profituri, în 1513 Coroana spaniolă a deschis Lumea Nouă neguţătorilor portughezi de sclavi.

Capturarea

Europenii nu prindeau ei înşişi sclavii. Bolile tropicale ucigătoare şi şefii agresivi ai triburilor locale le-au tăiat europenilor pofta de a pătrunde prea adânc pe continentul african. În cea mai mare parte a epocii sclaviei, prezenţa europeană permanentă din partea apuseană a Africii s-a limitat la aproximativ o duzină de forturi de pe coastă. Acestea au fost construite ca să-i împiedice pe rivalii din Europa să-şi vâre nasul în treburile lor, nu pentru a-i cuceri pe băştinaşi. Primul dintre ele a fost fortul portughez Elmina (aflat astăzi în Ghana), construit în 1482 şi numit după minele care, chipurile, ar fi produs aurul.[41] Mai bine de un secol, negoţul cu sclavi a rămas o activitate exclusiv portugheză, dar în anii 1630 vasele de război olandeze i-au înfruntat pe portughezi şi i-au învins pe tot globul. Prin urmare, portughezii au pierdut monopolul, iar restul Europei s-a repezit să construiască posturi pentru negoţul cu sclavi pe toată coasta africană.

Statele din regiune, ca Ashanti, Oyo şi Kongo, au început o bănoasă activitate de intermediere în comerţul cu sclavi, iar şefii de trib s-au procopsit graţie tributurilor, impozitelor şi mitei care asigurau fluiditatea negoţului. În schimbul sclavilor, Africa primea bunuri obişnuite (podoabe din cupru şi alamă, textile, oale, ceainice, cuţite şi scoici *cauri*[42]), dar şi articole mai interesante (puşti, rom). Mai important pe

---

41 De fapt, aurul era obţinut prin filtrarea aluviunilor aurifere din râuri.

42 În Africa, scoicile erau folosite ca monedă. Unii oameni ar putea spune azi că e o prostie să vinzi oameni pe nişte flecuşteţe ca scoicile, dar, dacă ne gândim mai bine, scoicile nu sunt în sine mai lipsite de valoare decât, să zicem, aurul. La urma urmei, în afară de faptul că e plăcut la privit şi strălucitor, la ce-i bun aurul? De fapt, scoicile au o mulţime de lucruri în comun cu aurul. Sunt uşor de identificat, greu de falsificat, destul de rare ca să fie valoroase, dar destul de obişnuite ca să fie folosite ca obiect de schimb.

termen lung a fost însă faptul că Africa a primit porumb, care a devenit recolta de bază pe întregul continent, chiar şi adânc în interior.

La început, băştinaşii africani făceau troc cu sclavii pe care îi aveau la îndemână. Cei mai mulţi dintre ei erau condamnaţi pentru delicte, adulter sau datorii, dar, cum cererea a crescut, formaţiunile statale africane de pe coastă au pornit războaie anume ca să ia prizonieri şi să-i vândă ca sclavi. În cele din urmă, neguţătorii africani de sclavi au ajuns să facă incursiuni în inima continentului ca să răpească sclavi. De obicei, după ce puneau stăpânire pe un sat, neguţătorii omorau sau lăsau în voia sorţii bătrânii şi pruncii, deoarece pentru ei nu exista piaţă. Restul sătenilor erau luaţi ca să fie vânduţi.3

Sclavii adunaţi erau mânaţi spre coastă în *coffles* (caravane de oameni înlănţuiţi), pe drumuri de sute de kilometri, în călătorii care adesea durau câteva luni. Sclavii erau legaţi unul de altul de gât, de glezne sau la încheieturile mâinilor; uneori, li se băga gâtul într-un jug pe care-l împărţeau cu cel care mergea în faţă sau erau legaţi la încheietura mâinii de cel care mergea alături. Erau împunşi cu beţe, bătuţi şi izbiţi cu picioarele ca să nu se oprească din mers, iar cei mai puţin zdraveni erau omorâţi dacă se prăbuşeau, ca nu cumva să-şi vină în fire după o vreme şi s-o şteargă. Principalele trasee ale sclavilor erau presărate cu oase.4

Deoarece în America sclavii erau folosiţi mai ales la muncile câmpului, bărbaţii înalţi şi puternici se vindeau cel mai scump. Cam 90% dintre sclavii trimişi peste ocean erau adulţi sau adolescenţi, iar numărul bărbaţilor era de două ori mai mare decât cel al femeilor. Adesea, femeile erau vândute la un preţ destul de mare în Africa, astfel că nu mai ajungeau la

export.5

Cam jumătate dintre sclavi mureau în timp ce erau mânaţi către coastă sau câtă vreme aşteptau un cumpărător.6 Cei care supravieţuiau drumului erau ţinuţi într-una dintre închisorile pentru sclavi de pe coastă, numite *barracoons*, până ce venea un vas. Unele barracoon-uri erau fortăreţe în care sclavii erau ţinuţi în beciuri. Altele erau ţarcuri sau grajduri, în care sclavii stăteau în lanţuri în bătaia soarelui. Toate barracoon-urile erau supraaglomerate, cumplit de murdare şi pline de muşte.

Vasele europene pentru sclavi dădeau târcoale de-a lungul coastei, în căutarea celor mai bune oferte. Cumpărau câţiva sclavi aici, câţiva dincolo; adesea, treceau câteva luni până ce vasul se umplea de sclavi, care erau înghesuiţi sub punţi. În multe locuri, vasele europene ancorau în larg, iar neguţătorii băştinaşi le aduceau sclavii în bărci. În alte locuri, cumpărătorii europeni coborau pe ţărm ca să inspecteze şi să se târguiască. li împungeau pe sclavi cu degetul sau cu băţul, cum ar fi făcut cu orice alte animale. La femei erau căutate vergeturile sau alte semne lăsate de naşteri, întrucât fertilitatea dovedită le creştea preţul. Deşi vârsta poate fi estimată după calitatea dinţilor, uneori vânzătorii rădeau părul sclavilor ca să nu se vadă firele cenuşii. Când vânzarea era încheiată, sclavii erau însemnaţi cu fierul roşu cu marca proprietarului. Apoi erau mânaţi pe vas în pielea goală, fiindcă hainele s-ar fi murdărit pe drumul către Lumea Nouă, iar mizeria era şi-aşa îngrozitoare.

De multe ori, sclavii pe care nu-i voia nimeni erau omorâţi pe loc. Dacă neguţătorii îi ţineau în viaţă ar fi crescut cheltuielile de întreţinere, iar dacă-i lăsau să plece ar fi încurajat alţi sclavi să facă în aşa fel încât să devină imposibil de vândut. Citez dintr-o

relatare din epocă:

Adesea, neguţătorii îi bat pe negrii pe care căpitanii nu vor să-i ia şi îi tratează cu mare asprime. N-are importanţă dacă au fost refuzaţi din pricina vârstei, a bolii, a unei diformităţi ori din altă cauză. Se ştie că, de multe ori, neguţătorii i-au omorât, mai ales la New Calabar. În unele cazuri, lucrurile s-au petrecut aşa: când nişte negri au fost refuzaţi, neguţătorii şi-au dus bărcile la pupa vasului şi le-au tăiat capul pe loc, sub ochii căpitanului.7

Călătoria

Olaudah Equiano, „un sclav care a supravieţuit şi şi-a spus povestea”,8 a relatat care au fost primele sale impresii atunci când a ajuns pe un vas european pentru sclavi, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea:

După ce am fost urcat pe vas, m-am uitat de jur împrejur. Am văzut un cuptor mare de aramă care ardea şi o mulţime de oameni negri înlănţuiţi unul de celălalt. Pe chipurile lor nu se citea decât descurajare şi amărăciune. Nu m-am mai îndoit de soarta mea şi, copleşit de groază şi obidă, m-am prăbuşit pe punte, pierzându-mi cunoştinţa. […] I-am întrebat pe ceilalţi dacă nu cumva o să ne mănânce oamenii ăia albi cu înfăţişare înspăimântătoare, cu faţă roşie şi păr lung.9

De regulă, pe fiecare navă erau transportaţi între două şi patru sute de sclavi. Erau înlănţuiţi câte doi sub punte, de glezne sau de încheietura mâinii, şi zăceau alături pe aproximativ jumătate din spaţiul rezervat condamnaţilor sau soldaţilor care erau transportaţi în acea vreme.10 În colţuri erau puse găleţi, în chip de latrine, dar sclavul trebuia să ajungă la ele legat fiind de vecinul său. Mulţi nu ajungeau la timp la găleată, aşa că navele neguţătorilor de sclavi erau pline de duhoarea excrementelor omeneşti.

Bărbaţii şi femeile erau ţinuţi în părţi diferite ale vasului, din motive atât disciplinare, cât şi morale. Căpitanii navelor n-aveau nimic împotriva sclaviei, dar erau oripilaţi de ideea unei posibile activităţi sexuale pe vasul lor, ceea ce arată cât de incoerent era sistemul lor de valori. De asemenea, căpitanii bănuiau că bărbaţii sclavi devin mai puţin ascultători şi mai protectori când au printre ei femei.11

Călătoria dura de obicei între două şi trei luni. Pe vase, sclavii nu erau trataţi extrem de rău. Erau menţinuţi într-o stare de sănătate rezonabilă, cu apă suficientă şi hrană plină de amidon: fasole, biscuiţi, banane, orez şi cartofi dulci. Dacă un sclav încerca să facă greva foamei, i se descleşta gura şi era hrănit cu forţa. Uneori, după ce pământul dispărea de la orizont şi nu mai exista ispita evadării, sclavii erau scoşi pe punte în grupuri mici, uşor de stăpânit, ca să se dezmorţească şi să danseze. În general, după ce trecea o parte din călătorie, li se scoteau lanţurile.12

Per total, 40% dintre toţi sclavii (4,5 milioane) au fost transportaţi pe vase portugheze, 35% (4 milioane) fiind trimişi în colonia portugheză Brazilia. Negoţul a ajuns la apogeu în secolul al XVIII-lea, când toate naţiunile implicate au trimis peste ocean aproape 6 milioane de sclavi. În anii 1780, în fiecare an ajungeau în America, în medie, 80 000 de sclavi. În acel moment, englezii ajunseseră să domine negoţul cu sclavi. În secolul al XVIII-lea, englezii au transportat peste ocean circa 2,5 milioane de sclavi.13

Afacerile cu sclavi şi zahăr erau atât de bănoase, încât fiecare naţiune europeană care dispunea de nave a încercat să înşface o bucăţică, chiar şi cele pe care în mod normal nu le-am vedea în rolul de neguţători de sclavi cu inimă de piatră, cum sunt danezii. Compania Daneză a Indiilor de Vest şi Guineii a avut

două posturi pentru sclavi în Africa, unde aduna mână de lucru pentru colonia daneză din Insulele Virgine. Pe vasele daneze, au fost transportaţi cu totul 28 000 de sclavi.

De-a lungul timpului, au fost transportaţi peste Atlantic între 10 şi 12 milioane de sclavi.14 Probabil că 10-15% dintre ei au murit în timpul transportului, adesea din cauza dizenteriei, scorbutului şi vărsatului de vânt.15 Morţii erau aruncaţi pur şi simplu peste bord, şi rechinii se ţineau după vase, pândind momentul în care le va pica din cer o gustare.16

S-a făcut observaţia că rata mortalităţii în rândul echipajelor de pe aceste vase era adesea aceeaşi ca în rândul sclavilor, lucru folosit uneori ca dovadă că sclavii nu erau trataţi chiar aşa de rău. Din păcate, acest fapt indică mai degrabă cât de prost erau trataţi marinarii tocmiţi pentru această sarcină. Negoţul cu sclavi făcea ca oamenii să devină insensibili la brutalitate. Membrii echipajelor de pe vasele pentru sclavi erau socotiţi îndeobşte scursoarea scursorilor din docuri. Erau plătiţi foarte prost, şi se întâmpla să-şi rezolve problemele cu ajutorul cuţitului sau să fie spânzuraţi de căpitani.17

Dat fiind că europenii erau deosebit de vulnerabili la tipurile de febră care bântuiau pe coastele Africii, vasele pentru sclavi erau considerate cel mai periculos loc de muncă pentru un marinar. Exista şi un cântec despre asta: „Păzea, te fereşte de Golful Benin / Nu pleacă prea mulţi, chiar de-s mulţi cei ce vin”.18

Livrarea

Martorii spun că un vas pentru sclavi care intra în port se putea cunoaşte totdeauna după miros. După săptămâni de călătorie pe ocean, mirosea îngrozitor a urină stătută, sudoare, vomă şi fecale de la trei sute

de oameni închişi, iar briza caldă a Mării Caraibelor răspândea duhoarea în tot oraşul. Neguţătorii de sclavi soseau, de obicei, cu mult tam-tam – bubuituri de tun sau clopote speciale –, ca să se strângă cumpărătorii şi să fie avertizate autorităţile. Sperau să descarce marfa primejdioasă şi să încaseze banii pe ea înainte ca sclavii să-şi vină în fire.

După ce un medic se asigura că sclavii nu au boli contagioase, erau descărcaţi în depozite şi închisori pentru sclavi, unde erau pregătiţi pentru vânzare. Sclavii cei noi erau îngrăşaţi, spălaţi şi unşi cu ulei, ca să fie mai atrăgători decât sărmanele schelete care se împleticiseră pe pasarelă în jos. Erau apoi prezentaţi, cercetaţi şi vânduţi la licitaţie. Adesea, după ce se termina vânzarea, sclavii erau marcaţi cu fierul roşu de către noii lor stăpâni.

În primul an petrecut pe plantaţie, africanii erau deprinşi cu treburile, pregătiţi şi aclimatizaţi. Sclavii noi primeau, de obicei, munci relativ uşoare până se fortificau („se căleau”) şi apoi erau trimişi pe plantaţiile cu trestie de zahăr, la muncile cu adevărat grele. Chiar şi aşa, probabil că o treime dintre sclavii noi mureau în timpul „călirii”.19 Cu toate că africanii, ca rasă, fuseseră deja expuşi tuturor bolilor din Lumea Veche şi dezvoltaseră o anumită imunitate genetică, ca indivizi, ei erau adesea vulnerabili. Inghesuirea la un loc a sute de oameni din toată Africa pe o plantaţie ticsită îi expunea pentru prima oară pe mulţi dintre sclavii noi la vărsat de vânt, pojar, malarie sau febră galbenă.

Cazurile numeroase de deces nu rezultau doar din factori pur biologici. Cultivarea trestiei de zahăr era deosebit de agresivă pentru corp, de la mânuirea frunzelor trestiei de zahăr, care erau ca nişte cuţite, până la cazanele care fierbeau în rafinărie. Sclavii

erau puşi să muncească peste puteri, primeau hrană insuficientă şi dormeau claie peste grămadă. Întrucât erau puşi în lanţuri dacă încercau să fugă şi erau bătuţi pentru fiecare greşeală, mulţi sclavi se alegeau iute cu cicatrici adânci la glezne şi pe spate. Multe dintre procedeele din bătrâni, care-i ajutaseră pe africani să se păzească de boli când erau acasă – îngrijirea adecvată a bolnavilor sau izolarea lor, îndepărtarea morţilor aşa cum se cuvine, pregătirea mâncării, îndepărtarea resturilor, curăţarea caselor, umbra, odihna –, erau un lux pe plantaţiile americane. Doar cei mai puternici africani au supravieţuit şocului primilor ani.20

În ucigătoarele insule din Caraibe, sclavii mureau mai repede decât erau în stare să se înmulţească, ceea ce însemna că populaţia nu se putea menţine de la sine. Trebuia ca forţa de muncă să fie completată continuu cu noi importuri. Cu toate că între 1680 şi 1791 fuseseră importaţi în colonia franceză Saint-Domingue (Haiti) 864 000 de sclavi, în 1789 populaţia de culoare număra doar 435 000 de suflete. Deşi între anii 1655 şi 1807 ajunseseră în Jamaica 750 000 de sclavi, doar 310 000 mai trăiau când britanicii au abolit sclavia, în 1834. Comparaţi asta cu ţările anglofone de pe continentul nord-american, unde cei mai mulţi dintre cei 427 500 de sclavi aduşi din Africa au supravieţuit şi s-au înmulţit, ajungând la 1,4 milioane în 1810.21

Datorită acestei completări constante a mâinii de lucru cu africani, insulele au dobândit mai multă cultură africană decât partea continentală a Americii. Limba şi religia din Caraibe tind să fie o sinteză a elementelor europene şi africane, după cum o arată limbile creole şi cultul voodoo, în vreme ce negrii din America de Nord vorbesc doar cu un pic de accent şi

sunt în majoritate protestanţi.

Cei mai mulţi dintre sclavii noi aduşi din Africa (cam 55%) erau puşi să muncească în producţia de zahăr, dar se putea face avere şi din alte produse tropicale, cum erau cafeaua (care acapara 18% dintre sclavii noi), bumbacul (5%) şi cacaua (3%). Desigur, sclavii noi erau folosiţi în toate sectoarele economice, de la lucrul în mine (9%) până la muncile casnice (9%).22 Adesea, generaţiile ulterioare de sclavi născuţi în America au fost instruite în meşteşuguri urbane, ca tâmplăria, confecţionarea de cărămizi sau fierăria.

După ce se aclimatizau în America, rata mortalităţii scădea, dar sclavii continuau să aibă o speranţă de viaţă semnificativ mai redusă decât oamenii liberi din aceeaşi comunitate.

Judecarea celorlalţi

La începutul negoţului cu sclavi, nici în Africa, nici în America sclavia nu era considerată neapărat o condiţie permanentă. Cei mai mulţi dintre primii sclavi importaţi în Virginia erau servitori cu contract, care erau eliberaţi după ce expira perioada contractuală (de obicei, zece ani). Dar lucrurile n-aveau să rămână aşa mult timp.

Trei prefaceri istorice au făcut ca negoţul cu sclavi din Occident să se afunde tot mai mult în cruzime. Prima a fost apariţia capitalismului global în secolul al XV-lea. Aceasta a rupt legăturile culturale şi emoţionale dintre stăpâni şi sclavi, care trăiseră de generaţii în aceeaşi comunitate. A transformat sclavii în simple produse care sunt cumpărate şi vândute în vracuri anonime la distanţe mari.

A doua a fost rasismul. „Noi” au fost întotdeauna mai buni decât „ei”, dar, pe parcursul celei mai mari părţi din istoria omenirii, „noi” au fost un trib mic –

atenieni, iudei, saxoni, veneţieni şi tot aşa – într-o mare de „ei”. De pildă, grecii îi băgau la grămadă pe toţi ne-grecii – albi ori negri, culţi ori inculţi, înveşmântaţi ori despuiaţi – în categoria atotcuprinzătoare de *barbaroi*. Cu atât de mulţi „ei” în jur, răul pe care-l puteau face „noi” era limitat. De-abia mai târziu „noi” s-a extins la *toţi* cei care arată ca noi, uniţi prin împotrivirea faţă de toţi cei care arată altfel.

Negoţul cu sclavi a avut o mare contribuţie la dezvoltarea rasismului, această împărţire a omenirii în grupuri definite doar prin aspectul fizic. A apărut un cerc vicios: în Lumea Nouă trăiau atât de mulţi sclavi africani, încât sclavia părea condiţia evidentă, firească a africanilor. După ce albii au început să asocieze pielea neagră cu sclavia, se presupunea că orice persoană cu pielea neagră e sclav, iar dacă nu este, ei bine, atunci ar trebui să fie.23 Dacă proprietarii eliberau prea mulţi sclavi africani după o perioadă de slugărit, s-ar fi creat o clasă de negri liberi printre care s-ar fi putut ascunde fugarii. Trebuia ca proprietarii de sclavi să aibă grijă să nu se dezvolte o comunitate neagră liberă, independentă şi nereglementată. Trebuia apoi ca ei să justifice aceste acţiuni prin apelul la ideologia rasistă.24

În al treilea rând, apariţia ideilor liberale despre demnitatea personală înnăscută a înlăturat multe forme intermediare de inegalitate, ca şerbia, concubinajul şi ucenicia. Aceste clase şi caste diferite umpluseră cândva golul dintre sclavi şi cei născuţi liberi cu o serie de trepte mici, aşa că nu existase senzaţia unei prăpăstii de netrecut. În America secolului al XIX-lea, sclavia nu era mai rea decât sclavia din America secolului al XVII-lea, dar, fiindcă cetăţenii de rând aveau mai multe drepturi, contrastul

cu sclavii devenise mai izbitor.

Abolirea

În 1781, vasul britanic *Zong*, cu o încărcătură de sclavi la bord, s-a rătăcit pe undeva prin apropiere de Jamaica, luat prin surprindere de lipsa vântului. Proasta planificare îşi spunea cuvântul, iar sclavii mureau din pricina febrei. Investiţia căpitanului se ducea pe apa sâmbetei. Asigurarea nu acoperea sclavii care mureau din cauze naturale la bordul vasului, dar compensa marfa pierdută pe mare sau aruncată peste bord cu scopul de a reduce greutatea sau de a conserva resursele care se împuţinau, aşa că, la nevoie, transportatorii procedau astfel cu animalele îmbarcate. Căpitanul s-a apucat să arunce peste bord zeci de sclavi bolnavi. În câteva zile, 132 de sclavi s-au înecat. Când căpitanul a ajuns la ţărm, a făcut o cerere de despăgubire pentru sclavii pierduţi. Compania de asigurări a refuzat să plătească, iar căpitanul a dat-o în judecată.25

Procesul aproape că a trecut neobservat, aşa cum se întâmplase cu multe alte cazuri precedente, dar o mică notă juridică dintr-un ziar l-a adus în atenţia aboliţioniştilor, care au făcut mare tam-tam. Aceasta n-a influenţat cazul, dar a contribuit la mobilizarea forţelor aboliţioniste.

Însuşi faptul că existau aboliţionişti a fost o victorie deopotrivă a Iluminismului şi a Reformei protestante. În ultima mie de ani, criticile marilor religii la adresa sclaviei se rezumaseră la sugestii ocazionale de a-i trata mai bine pe sclavi. În rest, Scriptura menţiona mai degrabă aprobator sclavia, ca model pentru relaţia dintre om şi Dumnezeu. Vechiul Testament îi blestema la sclavie pe urmaşii lui Canaan. Sfinţii Petru şi Pavel le-au spus sclavilor să asculte de stăpânii lor. În 1452, papa Nicolae V a emis

bula *Dum Diversas*, care acorda ţărilor catolice „permisiunea deplină să-i invadeze, să-i caute, să-i prindă şi să-i supună pe sarazini şi pe păgâni şi pe oricare alţi necredincioşi şi duşmani ai lui Hristos, oriunde s-ar afla ei [...], şi să-i arunce în robie veşnică”. De fapt, în plin secol al XVIII-lea, cele mai multe dintre societăţile misionare considerau că sclavia era benefică, deoarece îi aducea pe africanii păgâni în sânul cald al creştinătăţii.26

Însă scindarea creştinătăţii a creat o aripă de extremă stângă care credea profund în egalitatea tuturor oamenilor. Câteva dintre aceste grupuri nou-formate – mai întâi menoniţii (1688), apoi quakerii (1696), apoi şi mai numeroşii metodişti (1774) – au început să se împotrivească însăşi existenţei sclaviei. În 1775, quakerii din Philadelphia au organizat prima societate aboliţionistă din America. Quakerii englezi au fondat prima societate împotriva sclaviei din ţara lor în 1783.

Aceste facţiuni radicale ar fi fost uşor de ignorat dacă idealurile liberale n-ar fi câştigat o susţinere atât de largă în perioada iluministă din secolul al XVIII-lea. Deşi filosofii iluminişti respingeau de obicei creştinismul, considerându-l o simplă superstiţie, ei erau de acord cu quakerii că toţi oamenii se nasc liberi şi egali. Cum liberalismul se infiltrase în societate, era mai greu să rămâi tăcut în faţa sclaviei. Până la sfârşitul secolul al XVIII-lea, cele mai luminate minţi ale civilizaţiei occidentale (bunăoară, Bentham, Hume, Locke, Montesquieu, Rousseau, Voltaire) recunoscuseră nedreptatea sclaviei.

Dintre toate aspectele sclaviei, cel mai uşor era să stimulezi antipatia publicului faţă de negoţul cu sclavi, care distrugea vieţi, destrăma familii şi supunea atâţia oameni nevinovaţi unor suferinţe şi

umilinţe evidente. Acesta a fost primul element al sclaviei din Occident care s-a prăbuşit sub asaltul moral.

După ani întregi de dezbateri parlamentare, în 1807, englezii au scos în afara legii negoţul internaţional cu sclavi, iar în următorul deceniu majoritatea ţărilor civilizate le-au călcat pe urme. Ce-i drept, unele dintre aceste naţiuni, precum Spania şi Portugalia, au fost presate de alte ţări s-o facă şi au emis doar legi ineficiente, pe care nici măcar nu le-au pus în aplicare. Dar chiar mai important decât litera legilor a fost faptul că englezii şi-au pus flota să patruleze de-a lungul coastei Africii şi să-i aresteze pe neguţătorii de sclavi, indiferent de naţionalitate, judecându-i ca piraţi.

Timp de câteva decenii, Oceanul Atlantic a fost scena unui joc de-a hoţii şi vardiştii şi, aşa cum se întâmplă cu multe activităţi scoase în afara legii, negoţul cu sclavi a devenit şi mai brutal. Ca să nu fie prinşi cu sclavi la bord, unii căpitani de vase îi legau pe toţi de acelaşi lanţ. Dacă se arăta vreun vas de patrulare, primul sclav era împins peste bord, iar lanţul îi trăgea pe toţi ceilalţi în apă, unul după altul. Când nava marinei regale britanice aborda vasul cu sclavi, dovezile incriminante erau pe fundul apei.27

Intre 1820 şi 1870, flota britanică a capturat aproape 1 600 de nave şi a eliberat 150 000 de sclavi.28 Cei mai mulţi dintre ei au fost debarcaţi la Freetown, în Sierra Leone, deoarece ar fi fost imposibil să fie duşi înapoi în ţinuturile lor risipite pe continent. Flota americană, mult mai mică, s-a alăturat curând patrulei împotriva neguţătorilor de sclavi şi, în timpul în care a acţionat, a debarcat la Monrovia, în Liberia, 6 000 de sclavi eliberaţi.29

Abolirea, faza a doua

Tehnic vorbind, acesta e sfârşitul capitolului de faţă. Pe lista mea cu o sută de masacre iau în calcul doar decesele cauzate de negoţul cu sclavi în timpul prinderii, transportului şi „călirii”, nu şi sclavii omorâţi după ce s-au stabilit într-un loc, aşa că acest megamasacru se încheie cu abolirea negoţului transoceanic. Şi totuşi, să ducem povestea la sfârşit.

Practica de zi cu zi a sclaviei, care-i ţinea pe lucrători legaţi de un singur proprietar, s-a dovedit mai greu de eradicat decât negoţul internaţional cu sclavi. Nu uitaţi, era epoca şerbiei, a caselor de corecţie şi a atelierelor în care mâna de lucru era exploatată la sânge, aşa că omul aflat la putere se sinchisea prea puţin de muncitorul de rând, indiferent de rasă sau de felul de aservire. Câtă vreme sclavia păstra standarde minime de decenţă şi, mai ales, cât timp era ţinută departe de priviri şi nu stârnea vâlvă, majoritatea oamenilor erau de acord s-o lase în pace.

Deşi forţa motrice a aboliţionismului era morala, ea n-ar fi făcut mare brânză dacă nu aveau loc o serie de schimbări economice. La începutul epocii moderne, atât de multe întreprinderi implicau sclavi într-un anumit punct al procesului, încât nimeni nu putea să abolească sclavia fără să piardă o grămadă de bani. Un investitor care refuza din raţiuni morale profitul obţinut din sclavie n-ar fi putut face bani din transporturile navale, textile, tutun, zahăr, bănci, asigurări şi minerit. Apoi, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, economiile industriale în curs de dezvoltare au început să producă mulţi bani fără să folosească sclavi. Dintr-odată, abolirea sclaviei nu mai ducea la faliment atâţia oameni importanţi, aşa că a devenit mult mai uşor să iei o poziţie morală.

Cum se face că Revoluţia Industrială a alungat sclavia? Nu-i vorba de faptul că sclavii n-ar fi fost în

stare de acea muncă. În oraşele mari şi mici din întreaga emisferă vestică existau destui sclavi care lucrau în fabrici, în mine şi în ateliere, făcând o treabă foarte bună. Adesea, fabricile îşi tratau oricum lucrătorii ca pe sclavi, aşa încât folosirea unor sclavi reali nu era o problemă.

Adevărata problemă era că sclavii reprezentau o investiţie pe termen lung care imobiliza capitalul şi care devenea mai riscantă pe măsură ce economia devenea mai dinamică. Dat fiind că pieţele erau într-o fluctuaţie permanentă, era mai uşor să angajezi şi să concediezi, după caz, mâna de lucru liberă decât să creşti sclavii de mici pentru nişte munci care puteau să dispară când ajungeau destul de mari ca să muncească. Doar producţia agricolă era suficient de stabilă de la un an la altul ca să merite să achiziţionezi mână de lucru cu câţiva ani înainte de-a o putea folosi.30

De asemenea, plantaţiile erau mai autarhice decât oraşele, astfel încât era mult mai ieftin să ţii sclavi. Hrana, apa, adăpostul şi lemnele de foc erau uşor de procurat la ferme, aşa că în vremurile grele puteai să stai liniştit şi să aştepţi ca economia să-şi revină. A ţine sclavi într-o economie urbană însemna închirierea unor locuinţe, asigurarea hranei şi cumpărarea de combustibil. Însemna scurgere de bani din buzunar chiar şi când nu intra în buzunar niciun ban. Era mai uşor să le plăteşti muncitorilor un salariu şi să-i laşi să se descurce singuri.[43]

---

43 Asta sună ca şi cum munca plătită ar fi fost chiar mai greu de suportat decât sclavia. Păi da, era, în afară de faptul că lucrătorii liberi aveau voie să se însoare, să-şi păstreze copiii, să riposteze, să se adreseze tribunalului, să meargă la şcoală, să meargă la biserică, să nu meargă la biserică, să pună deoparte bani, să cheltuie bani, să bea bere, să bea whisky, să bea prea mult, să citească, să se mute şi să fie proprietarii propriilor pantaloni. Dar, în afară de toate astea, nu era mai

În preajma anului 1800, problema sclaviei scindase civilizaţia occidentală – o scindare care se manifesta printr-o divizare regională, pe sistemul „totul sau nimic”. Cu excepţia regiunilor în care întreaga economie depindea de sclavi, potentaţii locali hărţuiţi au cedat în faţa pisălogelii morale a aboliţionişti lor şi i-au eliberat pe sclavi, numai să scape odată de quakerii care-i tocau la cap.

În prima etapă a mişcării aboliţioniste, sclavia a dispărut din cele mai urbanizate economii ale lumii. În Marea Britanie, cazul sclavului James Somerset a fost o piatră de hotar: în 1772, judecătorii au stabilit că legile din Anglia nu permit sclavia. Statele şi teritoriile nord-americane au abolit sclavia între 1777 (Vermont) şi 1804 (New Jersey). Guvernul revoluţionar al Franţei a abolit sclavia pe cuprinsul ţării aproape imediat după ce a preluat puterea (1791), făcând acelaşi lucru în colonii după multe dezbateri (1794).

În regiunile mai calde, unde economiile locale depindeau mai ales de profitul obţinut de pe urma recoltelor asigurate de sclavi, sclavia a supravieţuit acestor prime bătălii. Stăpânii de sclavi, temându-se atât de faliment, cât şi de dezlănţuirea miilor de sălbatici nesupravegheaţi în comunităţile lor neajutorate, s-au împotrivit cu încăpăţânare oricărei reforme. Poziţiile politice s-au radicalizat. Spiritele s-au încins. Emanciparea prin negociere şi consens a devenit aproape imposibilă în regiunile în care sclavia era cel mai adânc înrădăcinată, şi numai răscoalele violente au reuşit, în cele din urmă, s-o clatine.

În 1791, sclavii din colonia franceză Saint-Domingue s-au răsculat, în vreme ce ţara-mamă era răscolită de revoluţie. A fost nevoie de sute de mii de vieţi şi de mulţi ani, dar, până la urmă, Haiti a devenit

---

bine...

a doua ţară independentă din emisfera vestică (vezi „Răscoala sclavilor haitieni”).

În 1802, Napoleon a restabilit sclavia în coloniile franceze rămase. Abia după răsturnarea violentă a monarhiei restaurate şi fondarea celei de-a Doua Republici în 1848, Franţa a abolit definitiv sclavia în toate coloniile sale.

Parlamentul britanic a abolit sclavia în toate coloniile britanice în 1833. Probabil, aceasta a fost singura emancipare de amploare realizată fără lupte.

În Statele Unite, scindarea dintre Nord şi Sud din cauza sclaviei s-a accentuat şi a contaminat toate aspectele vieţii publice. În 1845, de pildă, facţiunile pro-sclavie ale baptiştilor s-au separat şi au format Convenţia Baptistă Sudică, actualmente a doua comunitate religioasă din SUA ca număr de membri.[44]

Fiecare nouă achiziţie teritorială a Statelor Unite trebuia să fie inclusă fie în zona liberă, fie în cea care folosea sclavi. Viitorul echilibru al puterii depindea de umplerea de către Nord sau Sud a noilor state potenţiale cu colonişti care gândeau la fel cu ei. În cele din urmă, disputa a dus la apariţia unui nou partid politic, Partidul Republican, a cărui idee călăuzitoare era opoziţia faţă de extinderea sclaviei. Când acest partid a ajuns la putere, câştigând alegerile din 1860, proprietarii de sclavi s-au revoltat şi peste jumătate de milion de oameni au murit în războiul civil care a urmat.

în Cuba, sclavia n-a fost zdruncinată decât în urma primului război de independenţă, care nu şi-a atins scopul – Războiul de Zece Ani. Până când insurecţia a fost înăbuşită, în 1878, evadaseră prea mulţi sclavi ca să mai poată fi vânaţi, aşa că guvernul

---

44 Trebuie să menţionăm că baptiştii sudici nu mai susţin sclavia. Şi-au revizuit punctul de vedere în 1995.

spaniol a hotărât să nu se pună cu sclavii care aveau puşti. (În termeni tehnici, tratatul de pace le-a acordat libertatea tuturor sclavilor care luptaseră în război de o parte sau de cealaltă – cu alte cuvinte, acelora care aveau puşti.) Restul au fost eliberaţi după opt ani.

În 1888, la peste un secol de la începutul mişcării aboliţioniste, Brazilia a devenit ultima naţiune occidentală care a abolit sclavia, în timpul unei crize politice care a dus şi la răsturnarea monarhiei, deşi taberele n-au fost croite aşa cum ar fi fost de aşteptat. În loc să se încaiere elitiştii (monarhişti şi proprietari de sclavi) cu liberalii (republicani şi aboliţionişti), lupta s-a dat între naţionalişti (republicani şi stăpâni de sclavi care voiau să aibă controlul la nivel local) şi internaţionalişti (monarhişti şi aboliţionişti care încercau să se integreze într-o civilizaţie globală).

În *Marea carte a inumanităţii*, sclavia se evidenţiază ca una dintre puţinele atrocităţi care a fost definitiv şi complet… mă rog, *eradicată* e un cuvânt prea optimist. hai să zicem *marginalizată*. Deşi continuă să existe forme de sclavie pe ici, pe colo, în unghere întunecate, naţiunile în ansamblu n-o mai practică. O naţiune poate să tortureze pe faţă prizonierii, să-i împuşte pe disidenţi, să-şi invadeze vecinii, să omoare în bătaie femeile sau să exploateze copiii în ateliere, şi tot va avea un loc la Naţiunile Unite, fără să i se pună întrebări; însă nicio ţară n-ar îndrăzni să legalizeze sclavia. Sclavia în forma ei pură, nedisimulată, este cel mai mare tabu în dreptul internaţional.

Măcar e un început.

Cucerirea Americilor

Numărul de morţi: 15 milioane Locul în clasament: 11 Tipul: cucerire colonială

Conflictul, în linii mari: europeni vs. băştinaşii

americani Perioada: începând cu 1492 Locul: emisfera vestică

Participanţii principali: aztecii, caraibii, incaşii, spaniolii, taino

Participanţii secundari: americanii, englezii, cherokee, cheyenne, creek, irochezii, pequot, picioarele-negre, powhatan, shoshone, sioux

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Columb, conchistadorii, Custer[45] Factorii economici: aurul, argintul

Nimeni nu se aşteaptă la Inchiziţia spaniolă3

Cu greu am putea găsi o naţiune mai puţin potrivită pentru un prim contact paşnic cu o cultură străină decât Spania din perioada Renaşterii. Timp de peste şapte sute de ani, această peninsulă a fost sfâşiată între culturile creştină şi musulmană, a fost disputată de oştirile europene şi africane, a fost fărâmiţată într-o mulţime de regate, ducate şi emirate belicoase. Spania a apărut ca naţiune abia după ce două regate mai mici au fuzionat prin căsătoria monarhilor lor, în 1469.

În Spania, mentalitatea cruciată era vie şi nu se prea practica luarea de prizonieri. Granada, ultima

45 Esenţială este aici specificarea „de obicei“. Această rubrică nu îi numeşte neapărat pe cei care poartă într-adevăr cea mai mare vină. Custer este cel mai celebru ucigaş de indieni din istoria americană, însă nu el este responsabil de cele mai mari măceluri în rândul băştinaşilor. El a ajuns să simbolizeze tabăra americană în războaiele cu indienii, dar păcatul lui de neiertat nu a fost acela că a împuşcat din când în când locuitorii din vreo aşezare indiană, ci faptul că a fost învins. Andrew Jackson a ucis mai mulţi indieni, dar a învins în toate luptele, aşa că apare pe bancnota de douăzeci de dolari. [George Armstrong Custer a fost comandant de cavalerie în Războiul de Secesiune şi în războaiele împotriva indienilor, fiind ucis în luptă în 1876 — n.red.]

a. În original, „Nobody expects the Spanish Inquisition“ – replică celebră din scheciurile trupei Monty Python (n.t.).

a. În original, „Waiting for Columbus“ – titlul unui album al formaţiei Little Feat (n.t.).

fortăreaţă musulmană din peninsulă, a cedat în faţa cuceritorilor creştini în 1492, în acelaşi an în care Spania a expulzat evreii. Inchiziţia spaniolă, înfiinţată nu de mult, veghea ca nu cumva necredincioşii ascunşi să-şi bată joc de oamenii cinstiţi dindărătul unei măşti evlavioase. Ereticii erau înhăţaţi şi arşi cu miile.

Întrucât Marea Mediterană era terenul de luptă al flotelor creştine şi musulmane, marinarii europeni au început să exploreze Oceanul Atlantic, în speranţa că, ocolindu-i pe blestemaţii de sarazini, vor ajunge la bogăţiile Orientului. Portughezii au ales ruta cea mai sigură, coborând de-a lungul coastei Africii, în vreme ce spaniolii au riscat, pornind în linie dreaptă peste ocean spre cealaltă parte a globului. Cristofor Columb a plănuit şi condus expediţia din anul 1492, care probabil că s-ar fi pierdut în oceanul nemărginit dacă el ar fi avut dreptate când s-a gândit că următoarea oprire este Asia. Norocul a făcut ca insulele din largul coastelor unei perechi de continente la care nu se aşteptase nimeni să-i ofere o escală sigură înainte să rămână fără provizii. A crezut că e Asia, dar, în următorii zece ani, exploratorii care i-au călcat pe urme au dovedit că, de fapt, era vorba de o Lume Nouă.

În aşteptarea lui Columba

Scena întâlnirii dintre Columb şi etnia taino (sau arawak) din Bahamas ne dă posibilitatea să contemplăm unul dintre marile contraste ale istoriei. Aceşti amerindieni se numărau printre cei mai prietenoşi oameni despre care s-a scris vreodată. Columb i-a descris aşa: „Nu poartă arme şi nu ştiu nimic despre ele, căci le-am arătat săbii, iar ei le-au apucat de lamă şi s-au tăiat, în neştiinţa lor”.1 „Sunt oameni iubitori, lipsiţi de invidie, şi se împacă cu orice

[…]; nu există niciunde o ţară cu un popor mai bun. Îşi iubesc vecinii ca pe ei înşişi, graiul lor este cel mai dulce şi mai blând din lume şi surâd mereu.”2

Ei bine, fireşte, primul lucru pe care l-a făcut Columb a fost să se gândească cum ar putea fi exploataţi. „Ar fi nişte servitori minunaţi”3, scria el. „Cu cincizeci de oameni poţi să-i înrobeşti pe toţi şi să-i pui să muncească pentru tine.”4

Apoi şi-a continuat incursiunile spre miazăzi, pătrunzând mai adânc în Indiile de Vest şi scotocind după aur. A explorat insulele mai mari – Cuba, Hispaniola – şi a găsit puţine lucruri care să merite să fie furate, cu excepţia altor băştinaşi. Mereu atent la orice putea aduce profit, a scris: „De aici, în numele binecuvântatei Treimi, putem trimite toţi sclavii care urmează să fie vânduţi”.5 Fără să mai stea pe gânduri, Columb a răpit câţiva băştinaşi, cu gândul să-i ducă în Spania, ca specimene. A lăsat o mică aşezare pe Hispaniola şi, cu tolba plină de veşti minunate, a pornit înapoi spre Europa.

Şarpele din paradis

Să stăm un pic şi să privim splendoarea comorilor aşternute în faţa spaniolilor, începând cu cel mai important articol pentru un marinar care a petrecut mai multe luni pe ocean. Femeile, a relatat Columb, umblau „goale ca în ziua în care veniseră pe lume”, fără „mai multă sfială decât animalele”.6 De asemenea, să notăm că băştinaşii nu aveau aproape deloc metale – cu siguranţă nu alamă, cositor, oţel, fier sau bronz – *în afară* de aur şi argint, care erau moi şi strălucitoare şi uşor de lucrat. Veacuri întregi, băştinaşii au săpat şi au cernut toate metalele preţioase pe care le-au putut găsi, adunând comori care acum erau la îndemâna invadatorilor, căci amerindienii nu se gândiseră la o modalitate de a le

apăra.

Ar fi înşelător să-i asemuim pe spanioli cu leii ajunşi printre oi, dar erau, fără îndoială, lei printre coioţi – şi unii, şi alţii erau animale de pradă, dar din categorii foarte diferite. Băştinaşii americani nu erau mai puţin cruzi decât alte popoare ale lumii. Aztecii sacrificau în fiecare an 15 000 de făpturi omeneşti pe vârful piramidelor lor (vezi „Sacrificiile umane aztece”). În deceniile de dinaintea sosirii lui Columb, blânzii taino fuseseră alungaţi treptat, dar inexorabil, de pe insulele lor de către caraibi, care au dat numele lor nu doar mării, ci şi regimului alimentar pe care-l practicau: *canibalism*. Incaşii sacrificau copii pe munţi. Irochezii se distrau tăind şi arzând prizonierii.

Cu toate acestea, cei mai mulţi dintre băştinaşi nu aveau dotarea necesară pentru a face faţă europenilor pe câmpul de luptă. Războaiele aztecilor aveau un caracter ritual, scopul fiind adunarea de prizonieri care să fie sacrificaţi. Indienii din câmpiile nord-americane au devenit faimoşi pentru aşa-numitul *counting coup*, un ritual de bravură în care atacau doar ca să marcheze duşmanul, nu ca să-l omoare. Spaniolii luau războiul mult mai în serios.

Conchistadorii spanioli intrau în luptă cu săbii de oţel, cu care puteau omorî inamicul dintr-odată, retezându-i un braţ sau capul, în vreme ce băştinaşii dispuneau doar de bâte şi toporişti de piatră, cu care trebuiau să lovească de mai multe ori ca să scoată duşmanul din luptă. Din cauza armurii spaniolilor, în special a coifului, indienilor le era şi mai greu să dea adversarului lovitura de graţie. Spaniolii foloseau cai şi câini de vânătoare – monştri îngrozitori care puteau să-i urmărească, să-i calce în picioare sau să-i sfâşie pe războinicii care fugeau. Era mai uşor să ocheşti şi să tragi cu arbaletele europene decât cu arcurile şi

săgeţile băştinaşilor. Tunurile zguduiau pământul şi spulberau gloatele duşmanilor. Archebuza, acea muschetă primitivă pe care o foloseau conchistadorii, era prea lentă şi lipsită de precizie ca să aibă un efect militar semnificativ (asta dacă nu erau foarte multe archebuze), dar nu trebuie să subestimăm efectul psihologic al unui zgomot ca de trăsnet, în urma căruia omul care era în spatele tău cădea mort, nu se ştie cum.7

Indiile de Vest

Ştim foarte puţine lucruri despre Cristofor Columb. Nu ştim când sau unde s-a născut, unde a debarcat prima oară în America, cum arăta sau unde este înmormântat. Evident, asta nu ne-a împiedicat să umplem golurile cu presupuneri şi speculaţii, chiar dacă ele contrazic puţinul pe care-l ştim totuşi. Orice ne-ar spune istoricii, continuăm să credem în acel Cristofor Columb pe care ni-l plăsmuim noi, nu în cel care a existat. Lucrul acesta e valabil indiferent dacă ni-l imaginăm pe Columb ca pe un erou sau ca pe un ticălos.

O dată la câţiva ani, apare o carte care promite că-l demitizează pe Columb şi că-l înfăţişează ca netrebnicul care era, şi cel mai ciudat lucru este că asta se tot întâmplă de sute de ani, chiar de la început. Cea mai importantă sursă primară a puţinului pe care-l ştim despre viaţa lui Columb sunt scrierile lui Bartolomé de las Casas, preot dominican şi un zelos apărător al indienilor. De pildă, jurnalul de bord al primei călătorii a lui Columb s-a păstrat doar pentru că las Casas avea o copie printre hârtiile sale. La început, las Casas l-a admirat pe Columb (de altfel, s-a aflat în mulţimea entuziastă care l-a întâmpinat cu urale la întoarcerea în Spania), dar, după ce las Casas s-a dus în America, principalul său ţel a fost să facă

cunoscute şi să denunţe cruzimile la care compatrioţii săi îi supuneau pe indieni. Lui Columb şi celor ca el li se ia adesea apărarea cu argumentul că nu poţi judeca trecutul pe baza standardelor moderne, dar e important să ne amintim că „standardele moderne” existau în vremea lui Columb sub forma lui las Casas şi a altora ca el.

La începutul anului 1494, Columb, dotat de Coroana spaniolă cu o flotă de şaptesprezece corăbii, s-a întors în Hispaniola ca să creeze un imperiu. El a constatat că mica aşezare pe care o crease în prima călătorie fusese distrusă după o dispută cu băştinaşii, dar asta n-avea importanţă. Acum adusese cu el 1 500 de europeni, precum şi unelte, seminţe şi animale, şi era gata să pună stăpânire pe Lumea Nouă. împreună cu Columb au venit cei doi fraţi ai săi, dornici să-şi facă şi ei o situaţie.

Columb a stabilit cote stricte pentru producţia de aur şi i-a pus pe băştinaşi la treabă. Timp de câteva luni, le-a cerut indienilor taino să-şi părăsească ogoarele şi să cearnă aurul de pe dealuri, ceea ce a dus la o foamete care a omorât 50 000 dintre ei. De asemenea, a strâns 1 500 de băştinaşi şi i-a pus într-un ţarc, ca să fie vânduţi ca sclavi. După ce a înghesuit cât a putut de mulţi pe corăbiile care se întorceau în Spania, pe cei rămaşi i-a folosit acolo.8

Columb fusese atâta amar de vreme căpitan de corabie, încât prefera să guverneze pe bază de decrete şi să aplice pedepse pe loc. A dispus în repetate rânduri executarea fără proces a unor spanioli şi, până la urmă, coloniştii s-au revoltat. Neînţelegerile legate de faptul dacă băştinaşii ar trebui trataţi ca sclavi (concepţia lui Columb) sau ca supuşi loiali (concepţia Coroanei) au scindat şi mai mult colonia. Când a sosit din Spania un trimis al

regelui în control, privirea i s-a oprit din primele momente pe leşurile atârnate de funii. Fraţii Columb au fost aruncaţi în lanţuri şi expediaţi acasă, ca să răspundă acuzaţiilor. Coroana l-a iertat pe Columb şi a continuat să-l folosească pe post de explorator, dar nu i s-a mai dat niciodată un post de comandă sau un teritoriu.

Insulele Antile

Curând, spaniolii au început să împartă Lumea Nouă pe baza unui sistem numit *encomiendo* (împuternicire). În teorie, indienii îşi păstrau pământurile, sub supravegherea unui împuternicit european. Vă puteţi închipui cât de bine funcţiona asta în practică.9

în 1502, fratele Nicholas de Ovando, dintr-un ordin militar-religios spaniol, a ajuns în Hispaniola împreună cu 2 500 de colonişti. A poftit toate căpeteniile băştinaşe la un banchet splendid dat în cinstea lor, şi apoi le-a omorât. I-a luat în sclavie cu uşurinţă pe ceilalţi băştinaşi, rămaşi fără căpetenii. în anul următor, Ponce de Leon a înăbuşit o răscoală din estul insulei, masacrând 7 000 de taino.10 După ce spaniolii s-au împrăştiat prin Hispaniola, populaţia insulei a scăzut rapid de la 60 000 (1509) la 11 000 (1518).

Munca istovitoare, bolile aduse de europeni şi pedepsele aspre au secerat populaţia băştinaşă, aşa că spaniolii au început să căute mână de lucru pe insulele învecinate. Când o insulă rămânea pustie, conchistadorii adunau sclavi de pe următoarea insulă, şi apoi de pe următoarea, până ce toţi băştinaşii din Indiile de Vest au fost fie înrobiţi, fie ucişi.

Mai existau şi oameni care observau brutalitatea coloniştilor şi se împotriveau. Încă din 1511, un preot dominican din coloniile spaniole, Antonio de

Montesinos, cerea cu disperare ca indienii să fie trataţi cum se cuvine.11

America Centrală

Timp de câţiva ani, navigatorii s-au poticnit de o masă mare de uscat aflată la sud-vest de Indii, care avea cursuri de apă atât de mari, încât păreau să fi adunat apele de pe un întreg continent. O primă încercare de a coloniza această regiune a fost abandonată de îndată ce spaniolii au văzut jungla şi băştinaşii ameninţători din ea. La bord se afla şi Vasco de Balboa, care a hotărât apoi să se stabilească pe Hispaniola, unde a devenit proprietar de plantaţie, fără a avea însă succes.

În 1508, când un alt echipaj spaniol, mai mare, a pornit la cucerirea continentului de la apus, Balboa s-a ascuns printre proviziile de pe vas ca să scape de creditori. Deşi conducătorul expediţiei a vrut mai întâi să-l debarce pe acest om de nimic pe prima insulă care avea să-i iasă în cale, Balboa l-a convins că experienţa pe care o dobândise pe continent ar putea fi de folos echipajului.

Spaniolii au debarcat în Panama, au întemeiat un oraş, au omorât niscaiva băştinaşi şi au început să cotrobăie prin împrejurimi, înhăţând aurul pe care-l găseau. Când conducătorul expediţiei a început să ia impozit pe aurul coloniştilor, Balboa a declanşat o revoltă care l-a adus la putere. După puţin timp, din Hispaniola a venit un nou guvernator pentru a prelua conducerea coloniei, dar Balboa l-a prins şi i-a dat drumul pe mare într-o barcă găurită, şi nimeni nu l-a mai văzut vreodată.

În vreme ce explora adâncul ţinutului, luând aurul băştinaşilor prin troc sau furt, Balboa a auzit poveşti despre un alt ocean, dincolo de uscat, aşa că s-a hotărât să vadă dacă asta n-ar putea fi o nouă cale

către Asia. A ajuns tot mai departe, luptându-se cu toate triburile care îi ieşeau în cale şi despuindu-le de aur şi perle. Când a descoperit că bărbaţii dintr-un trib se îmbrăcau ca femeile, şi-a asmuţit câinii de luptă asupra lor, iar animalele i-au sfâşiat. În cele din urmă, în 1513, a ajuns la Oceanul Pacific, fiind primul european care l-a văzut din partea aceea.

A fost zenitul carierei sale. Nu după mult timp, a sosit un nou guvernator regal, pe nume Pedrarias, care l-a înlocuit pe Balboa şi l-a decapitat. Acest om s-a dovedit a fi şi mai nemilos decât Balboa: în goana sa neîncetată după aur, a şters de pe faţa pământului aproape toţi băştinaşii din regiune.12

Mexic

Câteva expediţii în Mexic – unele plănuite, altele întâmplătoare – eşuaseră deja lamentabil din pricina ostilităţii băştinaşilor, însă guvernatorul Velasquez al Cubei era gata să mai încerce o dată. În 1519, i-a cerut lui Fernando Cortés, unul dintre cei mai bogaţi colonişti din Cuba, să vadă dacă sunt adevărate poveştile despre acest pământ misterios de la vest. Cortés trebuia să stabilească o relaţie cu localnicii, să pună pe roate negoţul şi să-i raporteze guvernatorului cum mergeau lucrurile, dar, când pregătirile ajunseseră deja într-un stadiu avansat, Velasquez a observat că pe Cortés îl încânta un pic prea mult această misiune şi că expediţia avea să fie mult mai mare şi mai bine înarmată decât avusese de gând guvernatorul.

Intr-un târziu, Velasquez şi-a dat seama că primul om care ajungea în Mexic avea să capete acces la un ţinut nou pe care să-l jefuiască, iar el tocmai îi pusese în braţe această ocazie unui rival în care nu se putea încrede. A încercat în ultimul moment să anuleze permisiunea acordată pentru această expediţie, dar

cumnatul lui Cortés a pus să fie atacat şi ucis mesagerul lui Velasquez, iar Cortés a ridicat ancora. Aflându-se acum în postura de răsculat împotriva autorităţii, Cortés nu avea unde să meargă decât înainte.

La puţin timp după ce au debarcat pe ţărmul peninsulei Yucatan din Mexic, spaniolii au dat peste un compatriot dintr-o expediţie anterioară care dăduse greş. Acesta cunoştea şi ţinutul, şi limba maya pe care o vorbeau localnicii. El l-a călăuzit pe Cortés spre nord, spre Imperiul Aztec. După ce au navigat un timp de-a lungul coastei, spaniolii au dat peste un sat, iar băştinaşii l-au primit pe Cortés cu braţele deschise şi i-au dat câteva femei, spunându-i să le folosească după bunul său plac. Una dintre ele, Malinche, s-a dovedit deosebit de utilă. Vorbea atât limbile maya şi nahuatl, cât şi limba aztecă, iar în cele din urmă a învăţat şi spaniola. Mai mult, după ce fusese vândută ca sclavă de tatăl său vitreg şi trecuse prin mai multe mâini, nu avea inima plină de loialitate faţă de propriul popor. Potrivit mai multor relatări, era frumoasă şi inteligentă şi stătea în spatele lui Cortés la toate adunările, şoptindu-i sfaturi la ureche. În cele din urmă, i-a născut lui Cortés un copil, apoi a dispărut în istorie.

Până la urmă, spaniolii au debarcat la Veracruz şi şi-au continuat expediţia pe jos. În timpul marşului spre interiorul continentului, Cortés şi cei 500 de soldaţi ai săi au învins oştirile reunite ale triburilor tlaxcala, duşmani de moarte ai aztecilor. Uluiţi de puterea spaniolilor, băştinaşii tlaxcala au trecut iute de partea învingătorilor, aliindu-se cu Cortés. În octombrie 1519, Cortés a pornit mai departe, având de-acum alături şi 3 000 de indieni tlaxcala. A atacat oraşul sfânt aztec Cholula, unde a omorât 3 000 de

locuitori şi a ars totul.

În cele din urmă, Cortés a pornit pe drumul lat de pe mal către capitala aztecilor, Tenochtitlan, un oraş magnific, plin de piramide, heleşteie cu peşte şi grădini înşirate de-a lungul unei reţele de canale, care fusese construit pe insulele unui lac. La fiecare pas vedeai podoabe şi ornamente din aur. Deşi nimeni nu ştie precis câţi oameni trăiau acolo, toţi istoricii spun că Tenochtitlan era mai mare decât orice oraş european din acea vreme, exceptând Constantinopolul.13

După prima lor întâlnire, împăratul aztecilor, Montezuma, l-a poftit pe Cortés să locuiască în palat, considerându-l un oaspete de vază, dar în următoarele săptămâni Cortés a început să limiteze acţiunile împăratului şi să-l controleze, făcând din Montezuma o marionetă prizonieră. Apoi a venit vestea că un nou contingent de spanioli debarcase pe coastă, cu ordin de la Velâsquez să-l prindă pe Cortés. Acesta s-a repezit într-acolo şi i-a învins în luptă pe nou-veniţi, dar poveştile sale despre marele oraş plin de aur i-au convins pe supravieţuitori să i se alăture.

Între timp, garnizoana spaniolă pe care Cortés o lăsase la Tenochtitlan perturbase o sărbătoare religioasă, fie ca să omoare şi să jefuiască nişte azteci bogaţi (versiunea băştinaşilor), fie ca să împiedice un sacrificiu uman (versiunea spaniolilor). Când Cortés s-a întors, aztecii porniseră revolta şi îi asediau pe spaniolii înfometaţi din palat. Cortés l-a târât pe Montezuma afară, pe un balcon, ca să potolească spiritele, dar împăratul a fost lovit cu pietre şi ucis. Cortés şi oamenii săi au fost nevoiţi să se retragă din oraş, luptându-se la fiecare pas. Cei mai mulţi dintre spanioli au fost prinşi şi sacrificaţi până să poată ieşi din oraş. Noaptea răsuna de urletele celor spintecaţi

de preoţi, în vreme ce camarazii lor fugeau.14

Pe când spaniolii îşi refăceau forţele în mijlocul indienilor tlaxcala, un aliat invizibil le-a făcut serviciul de a-i nimici pe azteci. Vărsatul de vânt este o boală din Lumea Veche care îi lasă pe supravieţuitori cu cicatrici, dar imuni la boală. În cursul generaţiilor, europenii au dezvoltat o rezistenţă tot mai mare în faţa acestei boli, iar în secolul al XVI-lea vărsatul de vânt ajunsese să fie în Europa o boală a copilăriei. Practic, adulţii nu mureau din cauza acestei boli decât atunci când aparţineau unei populaţii care nu mai fusese expusă la ea. Acum, vărsatul de vânt şi alte boli asemănătoare – pojarul, gripa sau tuberculoza – secerau populaţiile vulnerabile din emisfera vestică. Epidemia care s-a abătut asupra băştinaşilor a omorât mii şi mii de azteci, în frunte cu noul lor rege.

Spaniolii au construit o flotă de bărci care puteau fi purtate pe uscat şi s-au întors la Tenochtitlan cu 80 000 de aliaţi tlaxcala. Armata lui Cortés a pornit la atac pe heleşteiele şi canalele din Tenochtitlan, înfruntând o împotrivire aprigă la fiecare casă. Incetul cu încetul, spaniolii au reuşit să recapete controlul asupra oraşului, eliminându-i pe localnicii care opuneau rezistenţă şi distrugând totul în cale. Circa 200 000 de azteci au murit în timpul luptelor. Când s-a terminat, canalele erau astupate cu leşuri, iar Cortés izbutise să radă de faţa pământului una dintre marile civilizaţii ale lumii, umplându-se de bogăţii.

Peru

Imperiul Incaş, care se întindea de-a lungul lanţului muntos al Americii de Sud, era cea mai avansată entitate politică băştinaşă din Americi. Peruul incaşilor, care avea o lungime egală cu lăţimea Statelor Unite ale Americii, era o ţară cu turme de lame şi alpacale, cu fortăreţe din piatră şi culturi

aşezate pe terase care urcau lin pe coastele munţilor. În primele decenii petrecute în Lumea Nouă, spaniolii nici măcar n-au ştiut că există, până când neşcolitul Francisco Pizarro, un fost tovarăş al lui Balboa, a pornit din Panama spre miazăzi ca să exploreze coasta dinspre Pacific a Americii de Sud. A întâlnit o corabie cu neguţători băştinaşi şi a luat de pe ea câţiva indieni care să-i slujească de călăuze şi traducători. Curând a ajuns în portul Tumbes, unde a fost primit cu braţele deschise. Acolo a aflat de uriaşul Imperiu Incaş care se întindea de-a lungul coastei. Mai mult, Pizarro a fost încântat să observe cât de bogaţi şi de vulnerabili erau acei oameni.

După o vizită agreabilă, europenii s-au despărţit de gazdele lor, iar în momentul următor a pornit întrecerea. Guvernatorul oraşului a trimis alergători la regele incaşilor cu veşti despre străini, iar Pizarro s-a întors în Spania să dea raportul.

Regele Spaniei i-a dat lui Pizarro permisiunea să-i cucerească pe incaşi, şi în anul 1531 el a pornit din nou pe acelaşi drum. Când a ajuns însă în Tumbes, Pizarro a constatat că oraşul fusese jefuit şi distrus. Spaniolii au mărşăluit spre interiorul ţării fără să li se împotrivească nimeni şi au observat că în satele din calea lor nu existau bărbaţi.

Vărsatul de vânt ajunsese înaintea spaniolilor. Cam în vremea primei vizite a lui Pizarro, boala începuse să se răspândească în interiorul continentului, omorându-i peste puţin timp pe regele incaşilor şi pe urmaşul lui la tron. Ceilalţi doi fii îşi petrecuseră o mare parte din anii scurşi de atunci luptându-se pentru putere şi recrutând toţi bărbaţii teferi pe care îi găseau. Învingătorul, Atahualpa, se aştepta ca spaniolii să-şi facă apariţia la un moment dat, dar considera că aceştia erau mai puţin

primejdioşi decât membrii propriei sale familii.

Francisco Pizarro şi două sute de spanioli au ocupat oraşul pustiu Cajamarca. Au pus la cale o întâlnire cu Atahualpa, care a ajuns în piaţa oraşului cu o oştire impunătoare de 80 000 de războinici, mărşăluind cu tobe, pene, suliţe şi toporişti de piatră.

Însă incaşii au găsit piaţa goală, din nu se ştie ce pricină. Un călugăr dominican s-a apropiat de Atahualpa ca să negocieze, oferindu-i două posibilităţi: să se convertească la creştinism sau să fie atacat. Aceasta era oferta legală standard care preceda toate războaiele împotriva păgânilor. Creştinilor nu li se îngăduia să lupte cu fraţii creştini dacă nu exista un motiv solid sau măcar o scuză plauzibilă, dar păgânii puteau fi vânaţi oricând, aşa că regula era simplă: odată ce adversarii îşi confirmau păgânismul, puteau fi atacaţi.

Când Atahualpa a refuzat să ia în serios această ameninţare din partea a două sute de străini jigăriţi, spaniolii ascunşi au împroşcat piaţa cu gloanţe şi i-au atacat pe incaşii înghesuiţi acolo cu caii şi săbiile, omorând 8 000 fără ca ei înşişi să fie vătămaţi cât de cât. Pizarro l-a smuls chiar el pe Atahualpa din litieră şi l-a luat prizonier. Silit să-şi răscumpere libertatea, Atahualpa a acceptat să umple o încăpere cu aur şi argint. O sumedenie de obiecte de artă de valoare inestimabilă, care fuseseră adunate în imperiu de veacuri întregi, au fost predate spaniolilor, iar aceştia le-au topit şi le-au bătut cu ciocanele ca să poată fi cărate mai uşor pe corăbii.

Chiar şi după ce a fost plătită răscumpărarea, spaniolii nu l-au eliberat pe Atahualpa. El şi-a dat seama că poporul incaş se poate lipsi de el câtă vreme alţi posibili cârmuituri sunt vii şi liberi, aşa că a poruncit ca membrii familiei imperiale să fie nimiciţi

în întregul imperiu. Fratele şi rivalul său, Huascar, s-a numărat printre cei omorâţi. Asta nu numai că nu i-a folosit la nimic, dar i-a oferit lui Pizarro scuza ca să se descotorosească de el. Regele incaşilor a fost condamnat la arderea pe rug, însă i s-a spus că, dacă trece la creştinism, sentinţa va fi mai uşoară. Atahualpa a acceptat, aşa că spaniolii l-au sugrumat.15

Oraşe de aur şi munţi de argint

Au trecut mulţi ani de lupte grele până când spaniolii au reuşit să ia cu totul în stăpânire Peru. Un prinţ rebel al incaşilor s-a refugiat în fortăreaţa montană Machu Picchu, şi spaniolii s-au întrebuinţat serios ca să-i micşoreze treptat teritoriul. Intre timp, soseau întruna noi conchistadori, dornici să înşface şi ei o bucată. Nici nu se încheiaseră războaiele cu băştinaşii din Peru, că au şi izbucnit luptele între conchistadori, dar, cu timpul, spaniolii şi-au consolidat controlul asupra ţării.

Apoi, în 1549, spaniolii au descoperit un munte cu minereu de argint la Potos- (actualmente în sudul Boliviei). În generaţiile care au urmat, băştinaşii din zonele învecinate au fost recrutaţi sistematic şi puşi să sape în munte până cădeau din picioare. Accidentele din mine omorau zeci de oameni de fiecare dată. Vaporii de mercur distrugeau sistemul nervos al minerilor. Muncitorii mureau cu zecile de mii, dar graţie argintului din Potos- spaniolii şi-au putut finanţa multe dintre planurile lor ambiţioase pe parcursul următorului secol.16

Unul dintre aventurierii spanioli sosiţi la Potosţ un mercenar care se trăgea din mica nobilime, pe nume Lope de Aguirre, a fost arestat în 1551 şi găsit vinovat de tratament abuziv aplicat indienilor. Dacă ne gândim că în minele din Potos- era la ordinea zilei ca

muncitorii să fie exploataţi până îşi dădeau sufletul, ne putem închipui cât de rău trebuia să se poarte cineva ca să fie pus sub acuzare. Când judecătorul Francisco de Esquivel l-a condamnat pe Aguirre la biciuire, în ciuda rangului lui, acesta a jurat să se răzbune. Timp de trei ani, Aguirre l-a vânat pe Esquivel, fără să-i îngăduie nicio clipă de răgaz, urmărindu-l până la Lima, Quito şi, în cele din urmă, Cuzco. Esquivel ajunsese să poarte tot timpul un pieptar de zale, pentru eventualitatea în care Aguirre îi dădea de urmă. Asta nu i-a fost de niciun folos. La Cuzco, Aguirre a reuşit să-l ajungă din urmă pe Esquivel, s-a strecurat în palatul bine păzit al viceregelui din Peru şi l-a omorât pe judecător aplicându-i o lovitură în cap.

Curând, a fost nevoie de iscusinţa militară a lui Aguirre pentru a-i pune la punct pe nişte spanioli care se răsculaseră, aşa încât Coroana l-a iertat pentru uciderea guvernatorului. În 1559, Aguirre s-a alăturat unei expediţii militare spaniole care a plecat din Peru, a trecut Anzii şi a început să-şi croiască drum prin jungla amazoniană ostilă şi plină de pericole. Aguirre a luat-o cu el şi pe fiica sa adolescentă, Elvira. Circulau poveşti despre El Dorado, un regat doldora de aur, aflat pe undeva prin sălbăticia în care nu călcase picior de om. Cu toate că Aguirre avusese la început un rang inferior, o serie de dispute, înjunghieri, execuţii şi accidente misterioase printre membrii expediţiei a făcut ca el să ajungă la conducere. Spaniolii rămaşi în viaţă au mers mii de kilometri în josul fluviului, strecurându-se printre triburile amazoniene, croindu-şi drum cu tăişul sabiei, detonând obstacolele de netrecut, fără să dea de ţara aurului care le fusese făgăduită.

După ce a răzbit dincolo de tufişuri şi indieni, Aguirre a păşit din nou pe teritoriu spaniol, de

cealaltă parte a Americii de Sud, şi aproape imediat a smuls din mâinile garnizoanei spaniole insula Margarita, aflată pe coasta caraibiană. În vreme ce încerca să-şi întemeieze o împărăţie independentă pe Margarita, vedea peste tot numai urzeli şi comploturi, ajungând până la urmă să-i omoare pe aproape toţi cei din suita sa. Apoi a încercat să se înfigă şi în Panama, dar autorităţile au intervenit şi l-au alungat. Când a fost încolţit de trupele spaniole, ultima faptă a lui Aguirre a fost să-şi omoare fiica, pentru ca nimeni să nu poată pune mâna pe ea. Autorităţile au tăiat trupul lui Aguirre în patru bucăţi, pe care le-au trimis prin toată America spaniolă, ca să le vadă lumea.

America de Nord

Când englezii, francezii şi olandezii au început să întemeieze colonii în America de Nord, ce era mai greu trecuse deja pentru principalele centre ale civilizaţiei băştinaşe. În tabloul general, secolele de război neîntrerupt dintre indienii din America de Nord şi anglo-americani cântăresc mai puţin decât distrugerea care s-a abătut peste zonele dens populate din America Centrală, Anzi şi Insulele Antile. Şi totuşi, Statele Unite deţin în prezent hegemonia în lume, iar nimicirea băştinaşilor nord-americani este considerată îndeobşte cel mai mare păcat american, aşa încât oamenii se ceartă pe subiectul Wounded Knee mai mult decât pe subiectul Atahualpa.

O înşiruire concisă a celor mai sângeroase şaisprezece evenimente de la frontiera anglo-americană vă va da o idee despre atrocităţile comise de taberele aflate în conflict.

22 martie 1622: Indienii powhatan au ucis 347 de colonişti englezi (bărbaţi, femei şi copii), reprezentând o treime din populaţia coloniei Virginia, în timpul unor atacuri coordonate în susul şi în josul râului James.

1623: După ce au negociat un tratat de pace cu tribul rebel chiskiack de pe fluviul Potomac, englezii au oferit vin ca să sărbătorească sfârşitul ostilităţilor. Dar vinul era otrăvit, şi 200 de căpetenii chiskiack au murit pe loc. Englezii i-au măcelărit pe supravieţuitori.17

26 mai 1637: Trupele din Connecticut au înconjurat un sat al indienilor pequot de pe râul Mystic, incendiind casele şi arzându-i de vii pe locuitorii prinşi în capcană. În jur de 600 de indieni pequot, dintre care cei mai mulţi erau femei şi copii, au murit în flăcări sau au fost împuşcaţi când au încercat să fugă.18

1675-1676, războiul regelui Philip: După tiparul obişnuit al războiului de frontieră, un omor a dus la alte trei omoruri, ceea ce a provocat un raid în toată regula, până când toţi aveau mâinile pătate de sânge. Sate întregi au fost rase de pe faţa pământului, iar prizonierii au fost jupuiţi, scalpaţi, arşi şi dezmembraţi de către ambele tabere. Au fost ucişi 3 000 de indieni şi 600 de colonişti, şi mulţi ani după aceea capul lui Metacom – căpetenia triburilor wampanoag, căreia coloniştii îi ziceau regele Philip – a fost lăsat în văzul lumii, înfipt într-un stâlp.19

8 august 1757: După ce a fost înconjurată de un număr copleşitor de duşmani, garnizoana anglo-americană a fortului William Henry din provincia New York a acceptat să le predea francezilor fortul şi armele, în schimbul promisiunii că cei din fort vor fi lăsaţi să plece nevătămaţi. Aliaţii francezilor, indienii abenaki, n-au fost încântaţi de această înţelegere, aşa că au atacat coloana de englezi neînarmaţi de îndată ce a ajuns în loc deschis, omorând circa două sute dintre ţintele uşoare – femei, copii, răniţi şi aşa mai departe.

iulie 1778: Un raid al loialiştilora şi irochezilor în valea Wyoming din Pennsylvania s-a soldat cu moartea a 360 de colonişti.20

4 noiembrie 1791: Indienii miami şi wabash, sub conducerea lui Little Turtle, au atacat o coloană comandată de Arthur St. Clair în Teritoriul de Nord-Est, omorând 623 de soldaţi americani şi două duzini dintre civilii care însoţeau armata.21

30 august 1813: Indienii creek din gruparea Red Stick au cucerit fortul Mims din Alabama şi au masacrat aproape 500 de colonişti albi şi indieni creek necombatanţi din gruparea rivală White Stick, care se refugiaseră acolo.22

a. Loialiştii (*Loyalists*) erau coloniştii americani rămaşi fideli Coroanei britanice în timpul războiului de independenţă nord-american (n.red.).

27 martie 1814: Soldaţii generalului Andrew Jackson au ucis peste 500 de războinici creek în bătălia de la Horseshoe Bend, Alabama.23

1837-1838, Drumul Lacrimilor: Preşedintele Andrew Jackson i-a evacuat pe toţi indienii care mai vieţuiau la est de fluviul Mississippi şi i-a mânat în ţinuturile noi din vest. Fiindcă în ultima vreme indienii cherokee trăiseră în pace cu americanii şi erau încă numeroşi şi prosperi, aveau cel mai mult de pierdut de pe urma acestei purificări etnice. În jur de 18 000 de indieni cherokee au fost izgoniţi de pe pământurile lor din Georgia şi din împrejurimi, şi cel puţin 4 000, poate chiar 8 000, au murit de frig, foame, epuizare sau diverse boli până să ajungă în Oklahoma.24

18 august 1862: Indienii sioux de neam santee au atacat o serie de gospodării de-a lungul hotarului cu Minnesota, omorând şi mutilând 400 de colonişti în primele raiduri. Luptele au continuat toată luna următoare. În total, au murit circa 800 de colonişti. Ca

pedeapsă, 38 de indieni au fost spânzuraţi, aceasta fiind cea mai mare execuţie în masă din istoria Americii.25

29 ianuarie 1863: Soldaţii californieni au ucis circa 250 de săteni din tribul shoshone, printre care 90 de femei şi copii, chiar lângă Bear River, în Idaho.

29 noiembrie 1864: Soldaţii din Colorado au atacat brusc, la ivirea zorilor, un sat paşnic de pe Sand Creek şi au masacrat 163 de indieni cheyenne.26

23 ianuarie 1870: Armata SUA a atacat un sat al picioarelor-negre de neam piegan din Montana, omorând 173 de oameni, printre care se aflau 90 de femei şi 50 de copii.27

25 iunie 1876, bătălia de la Little Bighorn: După ce a atacat o mare tabără a indienilor, Corpul 7 de Cavalerie al lui Custer a fost respins, încolţit şi zdrobit de indienii sioux şi cheyenne. Au fost ucişi 267 de soldaţi americani.[46]

Asta arată că atrocităţile strigătoare la cer au fost cam de două ori mai numeroase decât situaţiile în care s-a dus un război cinstit – şi folosesc o definiţie foarte laxă a războiului cinstit, care exclude în mod normal luarea de prizonieri. Deşi războaiele cu

---

46 decembrie 1890, Wounded Knee: Un grup de indieni refugiaţi sioux mini- conjou, în majoritate femei şi copii, s-a predat armatei SUA. În timp ce prizonierii erau dezarmaţi, au izbucnit focuri de armă. S-a creat confuzie, şi toţi cei care aveau puşti au început să tragă, inclusiv soldaţii cu arme automate care îi supravegheau pe refugiaţi. Când s-a risipit fumul, 128 (oficial) sau 300 (neoficial) de indieni şi 25 de soldaţi americani muriseră. A fost ultimul eveniment de amploare din războaiele cu indienii.28

Am să fac un bilanţ pentru aceia dintre dumneavoastră care ţin scorul: Masacru, respectiv purificare etnică efectuate de albi împotriva indienilor: 7 Masacru, respectiv purificare etnică efectuate de indieni împotriva albilor: 4 Război sau bătălie în care indienii i-au învins clar pe albi: 3 Război sau bătălie în care albii i-au învins clar pe indieni: 2

indienii nord-americani sunt prea complicate ca să poată fi explicate în câteva pagini, trebuie spus că momentul de cotitură s-a produs în 1815. Până atunci, indienii erau jucători în conflictele geopolitice mai ample dintre francezi, englezi, spanioli şi americani. Asta făcea ca fiecare trib să aibă aliaţi, protectori şi finanţatori puternici. După 1815 însă, toate naţiunile albe îşi rezolvaseră diferendele, iar indienii au trebuit să se descurce singuri în faţa ofensivei americane.

Amazonia

Pădurea tropicală amazoniană a devenit ultimul adăpost de pe Pământ al indienilor neasimilaţi, dar aceste triburi au fost în mare parte distruse în secolul XX. Dintre cele 230 de triburi indiene care mai existau în Brazilia în 1900, 87 au pierit până în 1957. În aceeaşi perioadă, populaţia indiană a Braziliei a scăzut de la 1 milion la 200 000.29 Povestea acestor triburi este de obicei aceeaşi. O resursă vitală – aur, petrol, cauciuc, potenţial hidroelectric – era descoperită în adâncul junglei, şi civilizaţia năvălea peste localnici ca să o exploateze. Pădurea era domesticită şi defrişată, iar orice vieţuitoare care stătea în cale – animal sau indian – era dată la o parte.

Mulţi dintre indieni au dispărut fără ca acest lucru să fie consemnat undeva, dar unele genocide s-au petrecut destul de recent şi sunt bine documentate. Indienii aché din Paraguay au fost victimele mai multor masacre, abuzuri şi jafuri când s-a construit un nou drum pe teritoriul lor, în 1968. În anii ⸗80, teritoriul indienilor yanomami, de la graniţa dintre Brazilia şi Venezuela, a fost invadat de căutătorii de aur, iar noile boli, acţiunile samavolnice, schimburile de focuri şi deşeurile chimice produse de minerit, care au otrăvit cursurile de apă, i-au decimat pe băştinaşi.

Boleşniţa tiranilor1

Cruzimile europenilor sunt răspunzătoare doar de o parte dintre indienii care au murit în timpul cuceririi Americilor. Bolile s-au îngrijit de ceilalţi. Timp de veacuri întregi, populaţiile strâns legate între ele din Eurasia şi Africa făcuseră schimb de boli de-a lungul căilor comerciale, astfel încât nivelul imunităţii raselor din Lumea Veche a crescut pe măsură ce selecţia naturală a făcut să supravieţuiască cei care se puteau vindeca de vărsat de vânt, pojar şi gripă. Insă băştinaşii americani erau nepregătiţi din punct de vedere biologic şi complet vulnerabili. La puţină vreme de la primul contact, sate întregi au murit din pricina acestor boli noi.

Trebuie oare să-i condamnăm pe europeni pentru aceste decese cauzate de boli? E o chestiune morală delicată şi, desigur, în literatura pe această temă sunt reprezentate toate extremele.

Pe de o parte, întâlnim argumentul că cei mai mulţi dintre indieni au murit din cauza bolilor, iar boala nu e genocid, punct. Apărarea a spus ce avea de spus.

Stephen Katz: „Decesele în masă printre indienii din America […] au fost cauzate aproape întotdeauna de microbi, nu de soldaţi […] – cu alte cuvinte, această depopulare s-a produs neintenţionat, nicidecum cu bună ştiinţă, ba chiar s-a petrecut cu totul împotriva voinţei şi a interesului personal manifestate de clăditorul de imperii sau colonistul alb”.30

De fapt, în epocă oamenii considerau că pământul a fost măturat de mâna lui Dumnezeu, ca să le facă loc nou-veniţilor. Tragic, aşa-i, dar microbii, nu oamenii au fost cei care i-au ucis pe indieni. Conform acestui punct de vedere, rezistenţa europenilor la boli era o manifestare a unei superiorităţi înnăscute.

Winthrop, guvernatorul coloniei Massachusetts

declara: „Dumnezeu ne-a dovedit, aşadar, îndreptăţirea la acest loc”.31

Pe de altă parte, unii autori vor să dea vina cu totul pe europeni pentru bolile care au ajuns acolo odată cu ei. li acuză pe europeni că nu erau curaţi – în plan fizic, spiritual şi moral – şi că bolile pe care le-au adus cu ei păreau cumva simptomul unei culturi pe de-a-ntregul maladive:

a. ln original „*Distemper Tyrannis1*”, joc de cuvinte intraductibil, cu aluzie la expresia latinească „Sic *semper tyrannis*” („Aşa păţesc întotdeauna tiranii”) (n.t.).

David Stannard: „Şanţurile de lângă drumuri, pline cu apă stătută, slujeau ca latrine publice în oraşele [spaniole] din secolul al XV-lea. […] Pe lângă duhoarea şi priveliştea respingătoare a morţilor lăsaţi în văzul lumii (oameni şi animale deopotrivă), cineva din zilele noastre care ar vizita un oraş european din acea vreme ar fi scârbit şi de înfăţişarea şi mirosul celor vii. Cei mai mulţi oameni nu făceau baie niciodată, nici măcar o dată în toată viaţa lor. Aproape fiecare avusese de-a face cu vărsatul de vânt şi cu alte boli deformante, care-i lăsau pe supravieţuitori pe jumătate orbi, cu feţele ciupite sau schilodiţi”.32

Cei mai mulţi autori acceptă, călcându-şi pe inimă, faptul că nu putem cu adevărat să-i *blamăm* pe europeni pentru că erau imuni la bolile care i-au ucis pe băştinaşi. Şi totuşi, nici n-au jucat cinstit, nu-i aşa?

James Loewen: „«Nu putem decât să speculăm care ar fi fost rezultatul rivalităţii dacă impactul bolilor europene asupra populaţiei americane n-ar fi fost atât de devastator.» La urma urmei, băştinaşii americani l-au alungat pe Samuel de Champlain când a încercat să se stabilească în Massachusetts, în 1606. În anul următor, indienii abenaki au contribuit la

izgonirea primilor colonişti ai companiei Plymouth din Maine”.33

Jared Diamond: „Bolile infecţioase au jucat un rol decisiv în cuceririle europenilor […], decimând multe popoare de pe alte continente. De exemplu, o epidemie de vărsat de vânt i-a secerat pe azteci după eşecul primului atac al spaniolilor, din 1520, şi l-a ucis pe Cuitl[a]huac, împăratul aztec care i-a urmat pentru puţin timp lui Montezuma […]. Cele mai mari şi mai bine organizate societăţi băştinaşe din America de Nord, triburile din bazinul fluviului Mississippi, au dispărut în acest fel între 1492 şi a doua parte a secolului al XVII-lea, mai înainte ca europenii să fondeze prima aşezare pe Mississippi”.34

Intr-un fel, nu contează ce anume i-a omorât pe indieni, fiindcă oricum decesele cauzate de boli şi foamete sunt incluse de obicei în bilanţul total al războaielor şi represiunilor. Anne Frank a murit de tifos, nu din cauza unui gaz otrăvitor, dar tot este considerată o victimă a Holocaustului. Acelaşi criteriu ar trebui să se aplice declinului populaţiei amerindiene, câtă vreme decesele s-au produs *după ce* societatea lor fusese perturbată de agresiunea nemijlocită a europenilor. Dacă un trib era luat în robie sau alungat de pe pământurile sale, înmulţirea deceselor provocate de boli în urma acestor evenimente contează, fără îndoială, ca parte din atrocitatea respectivă; totuşi, dacă la primul contact cu membrii unui trib cineva nu făcea altceva decât să le strănute în faţă, n-ar trebui să conteze.

Să-i luăm, de pildă, pe indienii powhatan din Virginia. În cartea *American Holocaust*, David Stannard afirmă că populaţia număra 100 000 de suflete înainte de contactul cu cei veniţi din Lumea Veche, dar „ravagiile şi bolile” provocate de europeni

au redus această populaţie la doar 14 000 de oameni până în 1607, anul în care englezii au întemeiat colonia Jamestown.35 Acum, să fim cinstiţi. Trebuie oare să-i învinuim pe englezi pentru cei 86 000 de oameni care au murit înainte ca ei să fi ajuns măcar acolo? Stannard menţionează ravagiile de dinaintea fondării coloniei Jamestown, dar, din câte ştiu eu, cele câteva afaceri europene derulate în regiunea Virginia înainte de 1607 erau prea mici ca să facă cine ştie ce ravagii. Până să apară colonia Jamestown, europenii erau cei care o încasau de obicei. De exemplu, o mică misiune spaniolă a fost rasă de pe faţa pământului de băştinaşi în 1571, iar colonia engleză Roanoke a dispărut, nu se ştie cum, în jurul anului 1589.

Dacă europenii ar fi venit cu cele mai bune intenţii şi s-ar fi purtat ca nişte oaspeţi adevăraţi, ori dacă marinarii caraibi ar fi fost cei care ajungeau în Europa, nu invers, indienii tot ar fi fost expuşi la boli necunoscute şi populaţia tot ar fi fost secerată de epidemii uriaşe. În acel caz, societatea ar fi pus lucrurile pe acelaşi plan cu „Moartea Neagră”: ghinion.[47]

Acestea fiind spuse, simplul fapt că boala a fost agentul principal al morţii nu-i absolvă pe europeni. Fără îndoială, evenimentele care i-au redus pe cei 14 000 de indieni powhatan din 1607 la o mână de

---

47 Oare europenii au răspândit cu bună ştiinţă vărsatul de vânt printre indieni? În general, zvonurile de acest fel au apărut la mult timp după presupusele evenimente. Singurul fapt documentat care ar putea sprijini o asemenea ipoteză îl constituie un schimb de scrisori între autorităţile britanice din 1761, în care este examinată posibilitatea de a le oferi triburilor pături luate de la bolnavi de vărsat de vânt. Nu ştim dacă acest plan a fost pus în aplicare sau nu. Pe de altă parte, ştim că o epidemie de vărsat de vânt s-a abătut curând asupra indienilor, dar însuşi faptul că existau în spital bolnavi de vărsat de vânt arată că boala era deja prezentă, răspândindu-se prin contactele umane obişnuite.

oameni cad în responsabilitatea europenilor, pentru că la acea vreme agresiunea engleză şi ocuparea pământurilor aveau deja efecte devastatoare asupra băştinaşilor. În cazul celor mai multe dintre atrocităţile înşirate în această carte, foametea şi bolile au făcut cele mai multe victime, dar eu tot le consider atrocităţi. Dacă ar fi să limitez socoteala la numărul celor care au murit în urma violenţei nemijlocite, aş ajunge la concluzia că Holocaustul a ucis mai puţin de 3 milioane de evrei, iar numărul celor morţi în Războiul de Secesiune n-ar fi destul de mare ca să ajungă pe lista mea.36

Câţi au murit?

În 1542, las Casas a estimat că, în primii cincizeci de ani de la debarcarea în Americi, spaniolii omorâseră peste 12 milioane de băştinaşi americani, probabil chiar 15 milioane. În ciuda celor cinci sute de ani de cercetări suplimentare, această estimare nu e cu nimic mai prejos decât oricare dintre cele ulterioare.

Câteva alte cercetări s-au ambiţionat să ofere cifre mai corecte. În *American Holocaust*, Stannard estimează că în cursul exterminării aproape complete a amerindienilor au murit 100 de milioane de oameni. În *Statistics of Democide*, Rudolph J. Rummel apreciază că numărul băştinaşilor americani ucişi înainte de 1900 se situează undeva între 9 723 000 şi 24 838 000 de oameni, incluzând aici cele 2 până la 15 milioane de victime din timpul epocii coloniale.37

Eu prefer, de obicei, să fac bilanţul morţilor folosind mediana tuturor estimărilor disponibile. Mă gândesc că, dacă îi aliniez pe toţi experţii şi apoi încep să elimin extremele – folosind cea mai mare estimare ca să o anulez pe cea mai mică, a doua ca mărime împotriva celei de-a doua din coadă, ajungând în cele

din urmă la mijloc –, obţin un număr care este mai uşor de susţinut decât unul aflat la un capăt sau celălalt al spectrului. Problema aici este că nu există decât trei estimări învestite cu autoritate, care se deosebesc extrem de mult. Cu ajutorul aceluiaşi procedeu pe care l-am aplicat uneori la Evul Mediu chinezesc, am adoptat media geometrică (14 milioane) a numărului minim absolut al lui Rummel (2 milioane) şi a numărului maxim absolut al lui Stannard (100 de milioane).

Nu s-ar putea face mai mult?

Miezul problemei este faptul că nimeni n-are habar câţi băştinaşi americani erau înainte să apară europenii, care au început să-i numere şi să-i omoare deopotrivă. În *The New York Public Library American History Desk Reference* se spune aşa: „Estimările privind populaţiile băştinaşe din Americi, toate complet neştiinţifice, variază de la 15 la 60 de milioane”.38 Dar chiar şi această constatare cinică e greşită. Estimările merg de la 8 la 145 de milioane.39 Cei mai mulţi autori aleg estimarea care sprijină cel mai bine teza pe care o susţin.

Numărul indienilor e direct proporţional cu gradul de nocivitate pe care autorul vrea să îl atribuie europenilor.

Oricât de aproximativă ar fi, estimarea potrivit căreia la sosirea europenilor existau în Americi 40 de milioane de băştinaşi pare să fie varianta îmbrăţişată de autorii care nu propovăduiesc cocoţaţi pe un butoi.40

Aşadar, cum am ajuns la cele 15 milioane de la începutul acestui capitol? Am presupus că Lumea Nouă avea iniţial 40 de milioane de oameni, dar, după sosirea europenilor, populaţia amerindiană a scăzut abrupt, ajungând la circa 5 milioane.

Pasul următor este să stabilim câte dintre cele 35 de milioane de decese trebuie să fie considerate omoruri care au rezultat din violenţă şi oprimare, atât în mod direct (război, crimă, execuţie), cât şi indirect (foamete, boli agravate). Evident, unele au fost aşa, iar altele n-au fost. Nu putem avea niciun fel de certitudine în ceea ce priveşte numărul celor ucişi, dar, oricât aş umbla la cifre, nu am cum să aduc genocidul mai jos de 10 milioane sau mai sus de 20 de milioane. Am făcut media celor două.41

Genocidul

Nimicirea amerindienilor a fost sau nu genocid? Păi, indienii le stăteau în cale, aşa că europenii s-au descotorosit de ei. A devenit genocid în fapt, dacă nu în intenţie.

Aproape în fiecare etapă a acestui proces, facţiuni puternice au omorât în mod deliberat indieni neasimilaţi, fără a avea mustrări de conştiinţă mai mari decât atunci când au tăiat pădurile sau au vânat animalele primejdioase. În cea mai mare parte din emisfera vestică, europenii şi africanii i-au înlocuit pe amerindieni, însă chiar şi acolo unde rezervorul genetic al băştinaşilor a supravieţuit, urmaşii acestora au adoptat limbile şi religiile occidentale.

Cuvântul care începe cu G

Întrucât „genocidul” este cea mai gravă acuzaţie pe care i-o poţi arunca în faţă unei naţiuni, orice oprimare ajunge la un moment dat să fie numită genocid. Pare că nu-i destul să-i zici epurare sau masacru. Apoi, dat fiind că „genocid” e o insultă atât de mare, toate acuzaţiile sunt negate vehement, de obicei susţinându-se că omorul a fost un act de război legitim, numărul de morţi a fost mic, inamicul o merita, ori omorurile n-au fost intenţionate. O lungă istorie de interzicere prin legea internaţională a

omorârii civililor n-a izbutit să împiedice cu adevărat omorârea civililor, dar ne-a făcut să devenim maeştri în găsirea de scuze.

După o jumătate de secol de discuţii despre înţelesul genocidului, cuvântul nu mai este atât de univoc. Noi îl vom defini într-un sens restrâns, ca încercare de eradicare a unui grup etnic prin violenţă. De asemenea, vom defini etnicitatea drept o identitate de grup asupra căreia nu avem control. Ne naştem cu ea; o împărtăşim în familie; indiferent ce s-ar întâmpla mai târziu în viaţa noastră, ea rămâne neschimbată. De vreme ce „genocid” are aceeaşi rădăcină cu „genetic”, bunul-simţ ar spune că genocidul este omorârea unui popor din cauza strămoşilor lui, nu din considerente precum religia, bogăţia, educaţia sau credinţele politice.

Conform acestei definiţii, bombardamentul de la Nagasaki, omorurile săvârşite de regimul khmerilor roşii şi masacrul de la Katyn *nu* au fost genocide – bombardamentul de la Nagasaki deoarece predarea era o opţiune, omorurile din Cambodgia deoarece au avut o motivaţie politică şi s-au produs în cadrul aceleiaşi etnii, iar masacrul de la Katyn (vezi „LV. Stalin”) deoarece nu a avut o amploare suficientă ca să conteze ca „încercare de eradicare”.

O caracteristică definitorie a genocidului este încrâncenarea obsesivă cu care asupritorii nimicesc grupul-ţintă. Asupritorii nu se mulţumesc să-i omoare pe toţi cei care se ridică împotriva lor – ţin morţiş să vâneze şi să ucidă orice bărbat, femeie, copil, sugar şi câine. Dacă aparţineţi acelei ţinte demografice, veţi fi omorât oricât aţi implora să fiţi cruţat; adesea însă fetele sunt lăsate în viaţă, violate şi luate în sclavie, pentru că nu sunt destul de importante ca să fie ucise.

Nici răzbunarea împotriva unei întregi familii

pentru relele săvârşite de unul dintre membrii ei nu contează ca genocid, cu toate că adesea aşa arată.

După cum se poate observa, cam jumătate dintre genocidele enumerate mai jos au fost duse până la capăt. Grupul-ţintă a fost eliminat complet şi înlocuit de făptaşi, cel puţin în regiunile atacate. În majoritatea cazurilor, cele mai mari etnii din zilele noastre au ajuns acolo unde sunt eliminându-şi rivalii. Alte genocide n-au avut succes. Cei vizaţi şi-au revenit, dar a rămas amintirea dureroasă a zecilor de mii de oameni care au murit fără rost.

Treizeci şi unu de genocide notorii

Amerindienii: se poate presupune că în jur de 15 000 000 au murit de mâna cuceritorilor europeni.

Pe lângă scăderea bruscă a populaţiei băştinaşe în toată emisfera vestică, sute de triburi individuale pur şi simplu au dispărut:

Tribul arrohattoc din Virginia a dispărut înainte de 1669.

Tribul apalachee din Florida a pierit după 1700.

Tribul yazoo din Mississippi a pierit după 1729.

Limba powhatan din Virginia a dispărut în anii 1790.

Tribul timucua din Florida a dispărut la puţin timp după 1821.

Shanawdithit, ultimul indian beothuk din Newfoundland de care se ştie, a murit în 1829.

În anii 1870, argentinienii i-au exterminat pe indienii araucani, pentru ca

Pampasul să poată fi colonizat de albi.1

Ishi, ultimul indian din tribul yahi din California, a murit în 1916.2

Tribul clackamas din Oregon a încetat să existe înainte de anii 1920.

Limba natchez din Louisiana a dispărut în anii

1930.

Familia limbilor catawban din Carolina de Nord şi de Sud a dispărut în anii 1960.

Tiparul distrugerii fiecărui trib a fost aproximativ acelaşi. Primii vizitatori albi au fost întâmpinaţi cu o ospitalitate prudentă. Curând, băştinaşii au început să contracteze boli fatale de la europeni. Apoi vânătorii de balene, soldaţii, coloniştii sau căutătorii de aur au năvălit peste triburi în căutare de sclavi sau de provizii. Indienii furau cai, vite sau unelte. Hoţii şi cei care încălcau proprietatea cuiva erau ucişi. Cealaltă parte se răzbuna. Pacea revenea pentru o vreme. Apoi izbucnea iarăşi războiul. În cele din urmă, albii din zonă au hotărât că singura soluţie este să-i înlăture cu totul pe băştinaşi. Indienii dispuşi să coopereze au fost adunaţi şi trimişi în altă parte, iar ceilalţi au fost urmăriţi şi ucişi. Puţinii supravieţuitori, ajunşi într-o stare jalnică, au fost luaţi sub aripa protectoare a unor organizaţii caritabile, care i-au adăpostit într-un şopron dosnic şi i-au îndemnat să cânte imnuri. Ultimii membri ai acestor triburi erau consideraţi nişte ciudaţi şi beţivani vrednici de plâns şi au fost lăsaţi să moară fără să aibă urmaşi şi fără să-şi transmită mai departe cultura.

Holocaustul: au fost ucişi 5 500 000 de evrei3 (mai multe amănunte în „Cel de-al Doilea Război Mondial”).

Deoarece cuvântul „genocid” a fost inventat în 1944 anume pentru a descrie ceea ce făcea Hitler în Europa cucerită, acest eveniment constituie un genocid indiferent de accepţiunea pe care o dăm termenului. De fapt, mulţi oameni folosesc cuvântul pentru a desemna orice acţiune care le aminteşte de Holocaust, indiferent dacă ONU hotărăşte că acea acţiune se încadrează sau nu în definiţia strict juridică

a genocidului.[48]

Ucrainenii: circa 4 200 000 au murit de foame în perioada 1932-19334 (mai multe amănunte în „I.V. Stalin „).

„Teroarea prin foamete” pe care a instituit-o Stalin în vreme ce restructura agricultura sovietică a apăsat cel mai greu asupra ucrainenilor, care susţin că Holodomorul a fost un genocid în toată puterea cuvântului îndreptat anume asupra lor; totuşi, acesta ar putea fi un bun exemplu de atrocitate crasă care a fost la fel de rea ca un genocid, fără să fie cu adevărat unul.

Bengalezii: 1 500 000 au fost ucişi de pakistanezi în anul 1971.

---

48 În Convenţia pentru prevenirea şi pedepsirea crimelor de genocid, adoptată în 1948, ONU defineşte genocidul ca „oricare dintre actele de mai jos, săvârşite cu intenţia de a distruge, în întregime sau parţial, un grup naţional, etnic, rasial sau religios, şi anume:

membrii grupului sunt omorâţi;

membrilor grupului li se provoacă vătămări corporale sau mintale grave;

membrilor grupului li se impun în mod deliberat condiţii de viaţă de natură să le provoace distrugerea fizică, total sau parţial;

se impun măsuri care să împiedice naşterile din grup;

se recurge la transferarea forţată a copiilor dintr-un grup în altul“.

Să nu uităm că această definiţie a fost creată în scopuri juridice, nu academice. A fost adoptată pentru a permite urmărirea în justiţie, nu pentru a înţelege fenomenul.

Pentru scopurile acestei lucrări, definiţia dată de ONU este prea amplă în teorie (aproape orice conflict din istorie poate fi descris ca „intenţia de a distruge, […] parţial, un grup naţional“ provocând „membrilor grupului […] vătămări corporale […] grave“) şi prea restrânsă în practică (orice demers de a califica în mod oficial o atrocitate drept „genocid“ trebuie să treacă peste un număr aproape paralizant de obstacole politice — doar Holocaustul şi omorurile în masă din Bosnia şi Rwanda au fost recunoscute ca genocide de curţile internaţionale de justiţie).

Deşi în afara Bangladeshului se vorbeşte rareori despre aceste evenimente, probabil că acesta este cel mai mare genocid de la Holocaust încoace.

Armenii: 972 000 au fost ucişi în 1915 (mai multe amănunte în „Primul Război Mondial”).

Turcii nu recunosc că au făcut asta, şi nimeni nu-i încolţeşte cu întrebări, deoarece Turcia este prea importantă ca punte strategică şi culturală între Orient şi Occident. Versiunea turcă a evenimentelor este că armenii s-au răsculat, s-au prins în lupte etnice cu kurzii din zonă şi au măcelărit zeci de mii de musulmani înainte ca răscoala lor să fie înăbuşită. Turcii explică lipsa unui milion de armeni prin faptul că ar fi fugit din ţară după ce au fost înfrânţi.

Tutsi: 937 000 au fost ucişi de hutu în Rwanda în 1994 (mai multe amănunte în „Genocidul din Rwanda”).

Ţiganii: 500 000 au fost ucişi între 1940 şi 1945 (pentru plasarea în context, vezi „Cel de-al Doilea Război Mondial”).

Deoarece ţiganii erau consideraţi adesea delincvenţi din naştere, naziştii i-au catalogat drept suboameni şi i-au exterminat în mod sistematic.5

Tibetanii: probabil că au fost ucişi 350 000.6

De când chinezii au recucerit Tibetul, în 1950, Republica Populară Chineză a încercat sistematic să nimicească poporul tibetan, să-i distrugă reperele şi să-i aneantizeze cultura. Imigranţii chinezi i-au înlocuit pe tibetanii băştinaşi, devenind majoritari în cele mai multe dintre oraşele din Tibet.

Sârbii: au fost ucişi 300 0007 din 1940 până în 1945 (pentru plasarea în context, vezi „Cel de-al Doilea Război Mondial”).

După ce a cucerit Iugoslavia, în al Doilea Război Mondial, Germania a creat un stat-marionetă croat

condus de ustaşi, care formau organizaţia fascistă locală. Acest guvern-marionetă nu numai că a participat bucuros la programele naziste de exterminare care vizau evreii şi ţiganii, dar s-a străduit în mod deosebit să-i extermine şi pe sârbi.8

Asirienii: se estimează că 275 000 au fost ucişi de către turci9, începând cu 1915 (mai multe amănunte în „Primul Război Mondial”).

Aborigenii australieni: 240 000 au dispărut între 1788 şi 1920.

Într-o fază a istoriei comparabilă cu cucerirea Americilor, aborigenii (populaţia iniţială: probabil 300 00010, poate chiar 750 00011) au fost prinşi în meliţa colonizării de către albi şi distruşi prin violenţă, boli şi foamete. În 1920 mai rămăseseră 60 000. Se presupune că au fost ucişi direct, în lupte, 20 000 de aborigeni şi 2 500 de albi.12

Cecenii, inguşii, karaciaii, balkarii, kalmâcii: 230 000 au murit în exil între 1943 şi 1957 (pentru plasarea în context, vezi „I.V. Stalin „).

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Stalin a dezrădăcinat naţionalităţi întregi care fuseseră supuse de germani, pentru că nu se încredea în loialitatea lor. Toţi aceşti oameni au fost deportaţi în est, unde au murit cu sutele de mii.

Grecii asiatici: un număr cuprins între 100 000 şi 350 000 au murit de mâna turcilor între 1919 şi 1923 (mai multe amănunte în „Războiul greco-turc”).

Kurzii: peste 200 000 au fost ucişi în anii 1970, 1980 şi 1990, în mai multe ţări.

În cea mai mare parte a secolului XX, kurzii au trăit ca minorităţi oprimate în trei state – Iran, Irak şi Turcia. Genocidul cel mai cumplit la care au fost supuşi a avut loc în anii 1987-1988, în Irak, când Saddam Hussein a măcelărit 180 000 dintre ei.

Darfur: 200 000 de localnici au murit din anul 2003 încoace (mai multe amănunte în „Războaiele din Sudan”).

Cartaginezii: 150000 au murit la căderea Cartaginei, în anul 146 î.Hr.13

În timpul celui de-al treilea război – şi ultimul – dintre Roma şi Cartagina, romanii au cucerit cetatea Cartagina şi au ars-o până-n temelii. I-au măcelărit pe bărbaţi şi au vândut femeile ca sclave. Fiindcă să ucizi şi să înrobeşti o întreagă populaţie nu e suficient de înfiorător, legenda a adăugat mai târziu că romanii ar fi arat pământul şi l-ar fi presărat cu sare, ca să nu mai crească acolo nimic în vecii vecilor.

Hutu: 125 000 au fost ucişi în Burundi în anii 1972-197314 (pentru plasarea în context, vezi „Genocidul din Rwanda”).

Timorul de Est: au murit 102 800 de oameni15 între 1975 şi 1999.

Indonezia a invadat şi a cucerit această fostă colonie a Portugaliei, omorând cam o treime din populaţie.

Canaaniţii: poate 100 000 au fost omorâţi în jurul anului 1200 î.Hr.

Conform Bibliei, israeliţii conduşi de Iosua au trecut peste râul Iordan în Canaan. După cum le poruncise însuşi lehova, i-au măcelărit pe locuitorii tuturor oraşelor pe care le-au cucerit, începând cu lerihonul. Biblia spune că au fost ucişi toţi cei 12 000 de locuitori ai unui oraş, şi apoi înşiră alte opt oraşe care au fost distruse în acea campanie.16

Dacii: o estimare brută este că au fost ucişi 100 000 din 101 până în 106 d.Hr.

După ce au cucerit patria acestui popor de 800 000 de oameni, romanii au golit ţara, ducând cu ei o jumătate de milion de prizonieri, şi au adus în loc

colonişti romani. Dacia a încetat să existe, iar ţinutul a devenit în cele din urmă „România”, o ţară ai cărei locuitori vorbesc în zilele noastre o limbă derivată din latină. Cucerirea este ilustrată pompos, cu amănunte sângeroase, pe Columna lui Traian de la Roma.

Guanşii: 80 000 – adică toţi – au fost eliminaţi între 1402 şi aproximativ 1520.

Aceşti băştinaşi din Insulele Canare au fost numiţi „primul popor împins în prăpastia extincţiei de imperialismul modern”.17

Herero şi Nama: au fost ucişi 75 000 din 1904 până în 1907.

Când au înăbuşit o revoltă într-o colonie de-a lor din sud-vestul Africii (acum Namibia), germanii au mânat aceste triburi în deşert, aducându-le în pragul extincţiei.18

Madianiţii: peste 60 000 de bărbaţi, femei şi băieţi au fost ucişi în jurul anului 1250 î.Hr.

La porunca lui Moise, israeliţii au omorât dintre madianiţi toţi bărbaţii, băieţii şi femeile măritate, lăsând în viaţă doar 32 000 de fete nemăritate, care au fost împărţite ca pradă de război.19

Troienii: 10 000?

S-a întâmplat cu adevărat? Legenda ne spune că, atunci când cetatea a căzut în mâinile aheilor, moşnegii (Priam) şi băieţii (Astyanax) au fost căsăpiţi, iar femeile au fost luate în sclavie (Cassandra) sau au murit în timpul jafului (Creusa).

Erie: probabil că au fost omorâţi 5 000 din 1654 până în 1656.

Acest trib indian din valea fluviului Ohio a fost nimicit de vecinii lui, irochezii.

Tasmanien»: au fost omorâţi 5 000 după 1803.

Într-unul dintre cele mai meticuloase genocide din istorie, fiecare băştinaş cu sânge neamestecat din

insula Tasmania a fost vânat şi omorât de coloniştii albi. Câţiva dintre tasmanieni au mai trăit o vreme, sub protecţia organizaţiilor caritabile, dar ultimul a murit în 1877.20

Scandinavii din Groenlanda: au murit 3 000 (?) la începutul secolului al XV-lea.

Timp de câteva secole, între 3 000 şi 5 000 de colonişti scandinavi au trăit pe coasta Groenlandei, dar apoi, fără nicio explicaţie, au dispărut, înghiţiţi de cruda sălbăticie a Nordului. Cu toate că majoritatea cărturarilor moderni preferă să dea vina pe o catastrofă (o epidemie de ciumă sau o nouă perioadă glaciară) sau pe victime însele (refuzul încăpăţânat de a se adapta mediului aspru), cele câteva consemnări rămase vorbesc foarte clar despre lupte cu băştinaşii ostili – skraelingii. În secolul al XIV-lea, un călător scandinav, Ivar Bardarson, i-a raportat episcopului din Bergen că „acum skraelingii au […] distrus întreaga aşezare apuseană. Nu mai sunt acolo decât cai, capre, vite şi oi, toate sălbăticite, dar nici picior de locuitor, fie el creştin sau păgân”. Curând după aceea a fost atacată şi cealaltă aşezare, cea răsăriteană, iar în cele din urmă călătorii sosiţi din Europa n-au mai găsit pe nimeni în viaţă.21

Insula Chatham: au murit 2 000 de băştinaşi.

Invadatorii maori din Noua Zeelandă au cucerit această insulă din sudul Pacificului în 1835 şi i-au omorât, i-au mâncat sau i-au luat în sclavie pe băştinaşii moriori. În 1862, mai rămăseseră în viaţă doar 101 dintre ei, iar ultimul moriori cu sânge neamestecat a murit în 1933.22

Insula Paştelui: au murit 2 000 de băştinaşi.

În 1862, neguţătorii de sclavi chilieni au răpit 1 000 de băştinaşi rapanui, jumătate din populaţie, şi cei mai mulţi dintre ei au murit în scurt timp. Până în

1877, bolile, omorurile şi munca silnică au redus numărul băştinaşilor care supravieţuiseră primei invazii la numai 110.23

Banu Qurayza: au fost ucişi 600 în anul 624 d.Hr.

Mahomed a acuzat de trădare acest trib de evrei din lumea arabă. Toţi bărbaţii au fost ucişi, iar femeile şi copiii au fost vânduţi ca sclavi.24

Insula Melos: au fost ucişi sau luaţi în sclavie circa 500 de melieni în anul 416 î.Hr.

În timpul Războiului Peloponesiac, atenienii au ras de pe faţa pământului această colonie spartană. Nu este primul genocid din istoria consemnată, dar s-ar putea să fie primul de care făptaşii îşi amintesc cu regret şi ruşine.25 istoricul Xenofon a scris că, atunci când atenienii au pierdut în cele din urmă războiul cu Sparta, „au fost vaiere şi bocete pentru cei pierduţi, dar jelirea morţilor s-a amestecat cu o tristeţe şi mai adâncă pentru ei înşişi, căci îşi închipuiau năpastele de care vor avea parte curând, aidoma celor pe care le abătuseră la rândul lor asupra bărbaţilor din Melos”.26

Războaiele dintre Birmania si Siam

)

Numărul de morţi: „multe milioane”1

Locul în clasament: 54

Tipul: războaie pentru hegemonie

Conflictul, în linii mari: Birmania (Myanmar) us. Siam (Thailanda) Perioada: 1550-1605 Locul: sud-estul Asiei

Cine poartă de obicei cea mai mare vină laurii: Bayinnaung, Naresuan

O reţea de mari cursuri de apă îşi croieşte drum spre sud prin junglele Asiei de Sud-Est. În mod tradiţional, valea fiecărui curs de apă era centrul unui regat distinct din punct de vedere etnic şi cultural, cu

orezării şi temple budiste cu vârfuri ascuţite. Erau ţări în care femeile purtau saronguri viu colorate şi regii călătoreau pe spinarea elefanţilor. Înşirându-le de la vest la est (de la stânga la dreapta pe hartă), birmanii trăiau pe valea fluviului Irrawaddy; karenii şi shanii, în partea dinspre vărsare şi partea dinspre izvoare a fluviului Salween; siamezii, de-a lungul fluviului Menam; khmerii, de-a lungul fluviului Mekong. După asta venea coasta Pacificului, ţinutul vietnamezilor. În susul cursurilor de apă erau munţii şi sălbăticia în care trăiau barbarii.

Fireşte că există mai multe detalii geografice decât am dat aici – inclusiv denumiri alternative –, dar aceste repere sunt suficiente ca să parcurgem capitolul de faţă şi cea mai mare parte dintre celelalte care tratează despre Asia de Sud-Est.

Ascensiunea Birmaniei

O dinastie străină, a shanilor (munteni de la hotarul dintre Siam şi Birmania), a cârmuit Birmania timp de multe generaţii, până ce dinastia băştinaşă Toungoo i-a luat locul. Primii doi regi Toungoo şi-au consolidat puterea în Birmania şi au mutat capitala la Pegu. Al treilea cârmuitor Toungoo, Bayinnaung, şi-a petrecut primul an înăbuşind răscoalele din regatul pe care îl moştenise. După ce a dus treaba la bun sfârşit, a început o ofensivă în nord şi a cucerit toate statele Shan din miezul Birmaniei. A atacat sistematic în toate direcţiile, creând până la urmă un imperiu care se întindea peste Asia de Sud-Est continentală de la Manipur, la apus, până în Laos, la răsărit.

În 1567, Bayinnaung şi-a trimis oştirea (se spune că avea un milion şi jumătate de războinici) să cucerească Ayutthaya, capitala Siamului. Asediul a durat doi ani şi l-a costat o treime din oşteni.2 În cele din urmă, în anul 1569, a transformat Siamul într-o

ţară vasală şi a aşezat pe tronul din Ayutthaya un rege thai aliat, Phra Maha Thammaraja, din oraşul independent Phitsanulok, din susul fluviului; dar pe copiii regelui i-a dus cu el la Pegu, ca ostatici.

Bayinnaung şi-a întărit oştirea cu mercenari portughezi, care nu-i puteau pronunţa corect numele şi îi ziceau „Braginoco”. Este considerat cel mai glorios întemeietor de imperiu din istoria Birmaniei, însă birmanii n-au avut prea mult timp să se bucure de statutul lor de stăpânitori ai Asiei de Sud-Est, căci atunci când Bayinnaung a murit, în 1581, în Siamul de alături s-a ridicat un întemeietor de imperiu la fel de grandios.

Ascensiunea Siamului

Prinţul Negru, Naresuan, fiul regelui Siamului, şi-a petrecut tinereţea ca ostatic la Pegu, urmând să fie executat dacă tatăl său nu se purta cum trebuie. Legenda spune că s-a împrietenit la cataramă cu cel mai important dintre nepoţii lui Bayinnaung, un băiat de vârsta sa, Min Chit Swa; dar, după mulţi ani de rivalitate în diverse întreceri de forţă, măiestrie şi rezistenţă, până la urmă au rupt relaţiile atunci când cocoşul de luptă al lui Naresuan l-a învins pe cel al lui Min Chit Swa într-o luptă foarte importantă.

La şaisprezece ani, Naresuan s-a întors la Ayutthaya să cârmuiască în chip de vasal al lui Bayinnaung. În 1583, la doi ani după moartea lui Bayinnaung, s-a declarat suveran şi a alungat garnizoana birmană. Întreaga oştire birmană a revenit sub comanda prinţului moştenitor Min Chit Swa, prietenul din copilărie. Legenda spune că cei doi s-au prins într-un duel epic, călare pe elefanţi. După ce animalele uriaşe s-au ciocnit şi s-au răsturnat, cei doi prinţi s-au înfruntat cu săbiile. Lupta a continuat până ce Naresuan l-a despicat pe Min Chit Swa în jumătate,

de la umăr până la brâu. După ce i-a fost ucis comandantul, oştirea birmană s-a împrăştiat şi a fugit, lăsând pe câmpul de luptă 200 000 de leşuri.3

Sora mai mare a lui Naresuan, prinţesa Suphankalaya, rămăsese la Pegu ca ostatică şi membră a haremului regal.4 Când a venit vestea despre moartea lui Min Chit Swa, tatăl său îndurerat şi furios, regele Nanda Bayin al Birmaniei, a trimis după ea şi a omorât-o, cu toate că purta în pântece odrasla regelui.[49]

Naresuan a invadat Birmania de câteva ori în timpul domniei sale, devastând zonele rurale şi provocând foamete. În timpul asediului oraşului Pegu, în 1596, foametea i-a silit pe cei dinăuntrul cetăţii la canibalism; regele Nanda Bayin a poruncit ca toţi locuitorii de neam siamez din oraş să fie măcelăriţi pentru ca birmanii să se hrănească cu ei. În vreme ce populaţia din Pegu scădea vertiginos (de la 150 000 de locuitori s-a ajuns la 30 000), scădeau şi proviziile lui Naresuan, care îşi aşezase tabăra lângă oraş, astfel că 100 000 dintre oştenii săi au murit de foame. În cele din urmă, a trebuit să se retragă înainte de a cuceri cetatea. În 1600, un iezuit care călătorea prin Birmania a povestit că a văzut „ruinele unor temple aurite şi clădiri măreţe înşirate pe malurile cursurilor de apă; drumurile şi câmpurile pline de hârcile şi oasele nefericiţilor locuitori din Pegu, omorâţi sau morţi de foame; leşuri azvârlite în apă, atât de multe, încât corăbiile nu puteau trece de ele”.5 Birmania a

---

49 Nanda Bayin a devenit legendar pentru stările sale de spirit schimbătoare şi primejdioase. Există afirmaţii pe internet (Wikipedia şi Snopes, septembrie 2008) că a murit literalmente de râs, în 1599, când un neguţător italian sosit în vizită i-a spus că Veneţia e un regat fără rege; însă George Sale ne spune în An Universal History (1759, vol. 7, p. 111) că amuzamentul provocat de această descoperire nu i-a produs decât un acces de tuse care „l-a împiedicat o vreme să vorbească“.

decăzut şi a fost cuprinsă de un război civil, iar Pegu şi-a pierdut statutul de capitală.

Intre timp, Naresuan a asigurat independenţa statelor Shan, ca tampon împotriva unei posibile agresiuni a birmanilor. El şi fratele său se împrieteniseră cu prinţul de neam shan din Hsenwi pe când erau toţi trei ostatici la curtea birmană. Fraţii din Siam tocmai conduceau două coloane de oşteni – cu totul 200 000 de oameni – împotriva birmanilor pe teritoriul etniei shan, când Naresuan a murit, fie plin de buboaie de la o boală de piele (versiunea celor din Siam), fie repezindu-se să-l salveze pe prinţul din Hsenwi (versiunea populaţiei shan).6

Războaiele religioase din Franţa

I

Numărul de morţi: 3 milioane1 Locul în clasament: 30 Tipul: conflict religios

Conflictul, în linii mari: catolici vs. protestanţi Perioada: 1562-1598

Locul şi principalul stat participant: Franţa

Principalii participanţi nonstatali: partida hughenotă, Liga Catolică Numărul de Henrici: 4

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: catolicii, hughenoţii, Caterina de Medici

Reforma

În ultima parte a Evului Mediu, Biserica Romano-Catolică a dus-o de minune, devenind o corporaţie transnaţională care îi făcea pe monarhii laici să tresalte când le arunca o căutătură. Pe lângă faptul că aţâţa lumea la cruciade, Roma putea să se eschiveze de la plata impozitelor, să-i silească pe împăraţii îngâmfaţi să îngenuncheze pocăiţi în zăpadă şi să trimită inchizitori care să-i terorizeze pe localnici. Avea oştiri de călugări războinici, precum templierii, ospitalierii şi cavalerii teutoni. Nobilii împovăraţi de

păcate îl mituiau pe Dumnezeu donând pământuri, bani şi obiecte de artă scutite de impozite şi ctitorind lăcaşuri sfinte. Amănuntele nu contează aici. Tot ce trebuie să ştiţi este că pe la 1500 papalitatea domina lumea.

Acumulând tot mai multă bogăţie şi putere, Biserica Catolică a devenit monumental de coruptă, dar întotdeauna a izbutit să înăbuşe mişcările de reformă înainte să scape de sub control. Reformatorul ceh Jan Hus a fost prins şi ars pe rug în 1415. Cu toate că reformatorul englez John Wyclife a murit din cauze naturale în 1384, înainte ca Biserica să poată pune gheara pe el, după câţiva ani clerul catolic a pus ca trupul să fie deshumat şi ars, pentru a-şi arăta dezaprobarea. Până la urmă, un reformator pe nume Martin Luther a reuşit să supravieţuiască mâniei Bisericii, şi în 1520 a început Reforma.

După ce uşa fusese deschisă, oamenii din toată partea nord-vestică a Europei au părăsit Biserica Catolică. Mulţi monarhi şi-au scos ţara din sfera catolică şi au creat noi biserici naţionale adaptate nevoilor locale; însă naţiunile mai vechi şi mai puternice – în special Franţa şi Spania – obligaseră de multă vreme Biserica Catolică să-şi împartă bogăţia şi puterea cu statul. Acum aceşti monarhi, fiind direct interesaţi ca Biserica s-o ducă bine, nu erau dispuşi să îngăduie Reformei să submineze puterea Bisericii Catolice. În aceste ţări, convertiţii trebuiau să se întrunească în taină dacă voiau să practice noua credinţă creştină.

Printre noii reformatori care îşi făceau vocea auzită în întreaga Europă se număra şi Jean Calvin, un francez care a fost alungat rapid din ţară şi a găsit adăpost la Geneva. În vreme ce luteranismul era un catolicism trecut prin comisia de auditare – curăţat,

simplificat şi adaptat nevoilor locale –, calvinismul era un luteranism la pătrat – auster, populist şi descentralizat. Calviniştii, numiţi hughenoţi în Franţa şi puritani în Anglia, credeau în absoluta păcătoşenie a oamenilor, care puteau fi izbăviţi doar prin mila lui Dumnezeu. Ei criticau frivolitatea şi stricăciunea naturii umane şi îi îndemnau pe cei cu credinţă în Dumnezeu să trăiască într-o cucernicie strictă, fără compromisuri.

Oriunde a prins rădăcini calvinismul, a urmat războiul civil.

Franţa pe muchie de cuţit

Relaţiile internaţionale din acea vreme între ţările aflate în apusul Europei erau simple: toată lumea îşi ura vecinul. Spania se împotrivea Franţei, care se împotrivea Angliei, care se împotrivea Scoţiei. Asta făcea ca fiecare ţară să fie aliată cu cea de dincolo de vecina ei, şi uneori regii lor se căsătoreau între ei. Regele Filip II al Spaniei s-a însurat cu regina Maria Tudor a Angliei, iar prinţul (şi apoi regele) Francisc al Franţei s-a căsătorit cu Maria, regina Scoţiei. Toţi monarhii pomeniţi erau catolici, cu toate că cea mai mare parte a populaţiei Marii Britanii era protestantă.

Faptul că, printr-un concurs de împrejurări, mai multe state încăpuseră pe mâna unor regine – în special regine catolice în ţări pe care Dumnezeu le voise protestante – l-a înfuriat pe evanghelistul scoţian John Knox, făcându-l să scrie în 1558 *The First Blast of the Trumpet against the Monstruous Regiment of Women* (*Primul sunet al trâmbiţei împotriva monstruoasei cârmuiri a femeilor*). Franţa era pe cale să se alăture ţărilor cârmuite de femei.

Regele francez de atunci, Henric II, ura „scursura luterană”. Fusese încoronat în 1547, la

vârsta de douăzeci şi opt de ani, şi avea puterea politică şi voinţa pentru a ţine în frâu minoritatea protestantă din ţara sa. Cu un rege tânăr şi sănătos, care avea patru fii şi trei fiice, viitorul dinastiei Valois a lui Henric părea asigurat, dar în 1559 regele Henric a fost lovit în orbită de o schijă de lance la un turnir. După ce a bolit câteva zile, Henric a murit, lăsând Franţa în mâinile fiului său de cincisprezece ani, Francisc.[50]

Primul război

La fel ca mulţi alţi monarhi, regele Francisc II s-a bazat pe familia soţiei sale, sperând că îl va ajuta să păstreze puterea. Regina sa, Maria Stuart, era înrudită pe linie maternă cu familia Guise, catolici francezi cu multă putere.

În 1560, protestanţii francezi au clocit un plan. S-au gândit să omoare cât mai mulţi din familia Guise, să-l răpească pe rege şi să-l silească să se debaraseze de restul acelei familii. Hughenoţii erau atât de mândri de planul lor, încât l-au trâmbiţat peste tot. Când au pornit la atac, familia Guise era pregătită. Conspiratorii au fost contracaraţi cu uşurinţă, iar apoi au fost vânaţi, spânzuraţi şi tăiaţi în bucăţi, uneori după ce li s-au făcut procese. Regele şi curtea sa au privit cum cincizeci şi doi de răsculaţi sunt decapitaţi în curtea castelului.2

Francisc, care nu a fost niciodată prea sănătos, a murit în decembrie 1560, după numai un an şi jumătate de domnie. Fratele său în vârstă de zece ani, tăcutul şi melancolicul Carol IX, a preluat coroana, dar puterea reală, ca regentă, o avea mama sa,

---

50 Merită menţionat faptul că accidentul lui Henric părea să fi fost prezis de bălmăjeala mistică a unui astrolog aflat în vizită la curte. Asta l-a făcut pe loc celebru pe autorul acelui catren, care îşi zicea Nostradamus, iar toată lumea s-a repezit să caute prin versurile lui alte profeţii folositoare, de pildă numerele câştigătoare la loterie.

Caterina de Medici, care mai înainte fusese soţia obedientă a regelui Henric. Caterina era fiica lui Lorenzo de Medici, conducătorul rece şi viclean al Florenţei renascentiste, căruia Machiavelli i-a dedicat *Il Principe*; însă ea nu învăţase lecţia maestrului: în deceniile în care a avut puterea a clocit o serie de planuri stângace şi a apelat la tot felul de compromisuri neinspirate, care au înrăutăţit tot mai mult situaţia. Altminteri, Caterina a adus o modă nouă, prezentând poporului francez – pe atunci cam lipsit de rafinament – noutăţi italiene ca furculiţa, tutunul de prizat, broccoliul, şaua pentru călărit lateral, batista şi pantalonaşii femeieşti.

Pentru a câştiga sprijinul familiilor protestante importante – în special Bourbonii – şi a contracara puterea din ce în ce mai mare a familiei Guise, Caterina a legalizat cultul protestant, ceea ce a nemulţumit majoritatea catolică a Franţei. Dar l-a ţinut strâns în frâu, ceea ce a nemulţumit minoritatea protestantă.

Războaiele au început atunci când un alt Francisc, ducele de Guise, aflat în trecere prin oraşul Vassy, s-a oprit la biserică să participe la slujbă. Protestanţii se rugau şi cântau într-un hambar din apropiere, pe care îl foloseau ca biserică, întrucât Coroana le interzicea protestanţilor să construiască biserici adevărate. Între enoriaşii rivali a izbucnit o încăierare în care a fost implicat şi anturajul ducelui. Conflictul s-a amplificat şi, în cele din urmă, catolicii au ars hambarul şi i-au omorât pe toţi protestanţii pe care au pus mâna.

Curând, francezii de ambele confesiuni au început să strângă oşti şi să-şi fortifice oraşele. Aceste oşti au dus câteva bătălii aprige, dar până la urmă ducele de Guise a fost asasinat, iar conducătorul

hughenoţilor (Ludovic de Bourbon, prinţ de Condé) a fost ucis în luptă, ceea ce a mai domolit din avântul celor două tabere şi le-a adus la masa negocierilor. Gaspard de Coligny, un amiral care luptase alături de Condé, a devenit noul conducător al protestanţilor.

Al doilea război (1567-1568)

Rivalitatea dintre Franţa şi Spania se intensificase în 1494, când moştenitorul tronului spaniol s-a căsătorit cu moştenitoarea Casei de Burgundia, aducând Spaniei toate teritoriile care le dăduseră atâta de furcă regilor francezi în timpul Războiului de 100 de Ani (Burgundia, Flandra şi Ţările de Jos). Astfel, armata spaniolă se poziţionase de jur-împrejurul Franţei. Apoi, în 1567, calviniştii din Ţările de Jos s-au revoltat împotriva cârmuirii spaniole, silind Spania şi Franţa să facă front comun împotriva protestantismului.

Dat fiind că hughenoţii erau şi aşa destul de agitaţi, Caterina de Medici şi-a ales un moment prost să meargă la Bayonne ca să-şi vadă fiica, Elisabeta, măritată de curând cu regele Spaniei, Filip II, care rămăsese văduv. Pentru hughenoţi, această reuniune de familie mirosea a complot. S-a răspândit zvonul că marea oştire spaniolă mobilizată împotriva olandezilor răsculaţi venea de fapt să-i ajute pe catolicii francezi în operaţiunea de eliminare a hughenoţilor.

Hughenoţii au lansat un atac preventiv, încercând să-l fure pe rege din anturajul familiei Guise şi să-l ţină printre protestanţi, dar planul a eşuat şi familia regală a ajuns într-un loc sigur. Şase mii de oşteni hughenoţi şi-au aşezat tabăra lângă Paris şi, deşi erau prea puţini ca să asedieze oraşul, la Saint-Denis au învins 18 000 de militari din oştirea regală, care venise să-i alunge. Totuşi, când forţele regale au ajuns să numere 60 000 de oameni, hughenoţii s-au

retras şi au negociat încetarea focului.3

Al treilea război (1568-1570)

Peste câteva luni, forţele regale au încercat să se furişeze şi să-i surprindă pe conducătorii protestanţilor acasă la ei, dar hughenoţii au fugit spre nord, unde se puteau întâlni cu susţinătorii lor olandezi şi englezi. Familia Guise a luat legătura cu Spania, urmărind să nimicească fortificaţiile hughenote din sudul Franţei. Cu toate că protestanţii au fost înfrânţi în războiul care a urmat, Coroana nu şi-a putut permite să-l ducă la capăt. Pacea a venit în 1570, iar hughenoţilor li s-a permis să construiască fortificaţii şi să pună garnizoane în patru oraşe, pentru a se putea refugia în ele în cazul repetării agresiunii catolice.4

Masacrul din Noaptea Sfântului Bartolomeu

Încercând să îndrepte oarecum lucrurile, Caterina de Medici şi-a măritat una dintre fiice, Margareta, cu nobilul de cel mai înalt rang dintre hughenoţi, Henric, capul Casei de Bourbon şi regele micului regat Navarra din Pirinei. Caterina de Medici a încercat, de asemenea, să-i aducă pe hughenoţi la guvernare, lucru care, fireşte, i-a călcat pe bătături pe catolici.

Când toată lumea s-a adunat la Paris pentru nunta Margaretei, cineva a încercat să-l omoare pe conducătorul militar al hughenoţilor, Gaspard de Coligny. În vreme ce Coligny mergea pe stradă, un puşcaş a tras în el de la o fereastră. Nimeni nu ştie sigur cine plănuise asta, dar istoricii au învinovăţit-o îndeobşte pe Caterina. Rana nu a fost gravă şi n-a făcut altceva decât să-i mânie pe hughenoţi.

Cu toate că regele Carol şi consiliul său nu avuseseră nimic de-a face cu încercarea de asasinat, Caterina le-a explicat că acum hughenoţii aveau să se

răzbune, ceea ce însemna că un atac preventiv era singura strategie posibilă pentru catolici dacă voiau să scape cu viaţă. În ajunul zilei Sfântului Bartolomeu, pe 23 august 1572, Guise şi oamenii săi au năvălit în casa lui Coligny şi l-au ucis în patul în care bolea, în vreme ce alte escadroane ale morţii porneau la vânătoare. Cel mai probabil, Caterina urmărise doar să îngroape mişcarea hughenotă ucigându-i conducătorii, dar la Paris a explodat ura faţă de protestanţi. Gloate din întregul oraş i-au hăituit pe toţi hughenoţii care au fost de găsit, omorând între 2 000 şi 10 000 dintre ei prin orice mijloace aflate la îndemână. Adulţii erau spânzuraţi, bătuţi, hăcuiţi şi înjunghiaţi; copiii erau azvârliţi pe ferestre sau în fluviu. În săptămânile care au urmat, protestanţii au fost masacraţi şi în alte oraşe de pe tot cuprinsul Franţei, aşa încât numărul morţilor a crescut de zece ori, până la circa 50 000.

Conducătorul Bourbonilor, mirele, Henric de Navarra, a supravieţuit doar pentru că s-a convertit pe loc la catolicism. A fost mutat în palat, ca să poată fi supravegheat tot timpul; mişcările lui erau îngrădite.

Masacrul din Noaptea Sfântului Bartolomeu a îngrozit Europa. Până şi Ivan cel Groaznic din Rusia l-a condamnat. A schimbat natura războaielor religioase din Franţa dintr-o luptă între bande în război de exterminare.

Al patrulea război

Când războiul a reînceput, fratele mai mic al regelui, Henric, a condus o armată catolică împotriva fortăreţei protestante La Rochelle. A urmat un asediu aprig, care s-a întins pe mai multe luni, din 1572 până în 1573. Săpătorii încercau să şubrezească fortificaţiile şi detonau butoaie cu praf de puşcă, în vreme ce artileria bubuia de zor în ziduri, dar degeaba. După cum mergeau lucrurile, armata din

afara zidurilor avea să rămână fără hrană şi muniţie înaintea celor dinăuntru. Apoi, prinţul Henric a fost ales regele Poloniei[51], ceea ce i-a oferit scuza să ridice asediul fără să-i fie pătată onoarea.

Al cincilea, al şaselea şi al şaptelea război

De când îngăduise masacrul din Noaptea Sfântului Bartolomeu, regele Carol era împovărat de vinovăţie. Starea lui de sănătate s-a deteriorat. Când a murit, în 1574, la vârsta de douăzeci şi trei de ani, tronul i-a revenit fratelui său de douăzeci şi doi de ani, regele Henric al Poloniei. Henric a părăsit pe furiş Polonia cu tezaurul naţional polon ascuns în bagaje şi a ajuns la Paris, gata să se instaleze pe tron.

Noul rege, Henric III, era fiul preferat al Caterinei şi cel mai inteligent dintre fraţi. Era un catolic fervent şi îi plăcea să poarte straie femeieşti, iar uneori apărea înveşmântat aşa chiar şi când se ocupa de treburi oficiale. Era înconjurat de tineri chipeşi, cărora li se zicea „drăgălaşii” (*les mignons*). Avea mulţi câini de talie mică şi când era furtună se ascundea în pivniţă.5 Caterina a încercat să-l atragă pe Henric la heterosexualitate, organizând, ca să-l distreze, petreceri speciale la care slujeau fete în pielea goală, dar n-a izbutit.

Mai periculoasă era însă înclinaţia intermitentă a lui Henric spre fanatismul catolic. Aceasta se manifesta când îl apuca pocăinţa pentru excentricităţile lui sexuale. În acele momente, Henric îşi primejduia sănătatea prin post negru şi chinuirea trupului. În cele din urmă, prietenul care îl îndemna la aceste ritualuri (bănuit că ar fi în slujba spaniolilor) a

---

51 Nobilimea Poloniei prefera să pună pe tron străini oarecum lipsiţi de putere, aşa încât nici una dintre familiile locale să nu câştige un avantaj politic. Caterina de Medici îşi folosise influenţa pentru a-i găsi fiului ei fără tron acest locşor tihnit.

fost omorât pe o străduţă dosnică, la ordinul Caterinei.6

Aşa cum li s-a întâmplat celor mai mulţi dintre conducătorii care s-au confruntat cu un război civil de-a lungul istoriei, tot ce făcea regele Henric părea să se întoarcă împotriva lui. Când regele le-a redat hughenoţilor libertatea religioasă, Henric de Navarra a profitat de acest nou climat de toleranţă ca să fugă de la curte şi, după ce s-a văzut în siguranţă, s-a reconvertit la protestantism. Intre timp, Henric de Guise, iritat de slăbiciunea regelui, a format o Ligă Catolică independentă, beneficiind de sprijinul spaniolilor.

Regele Henric III era pe cale să rămână cu vistieria goală, aşa că a convocat Parlamentul, nădăjduind la o creştere a impozitelor. Parlamentul a refuzat să crească impozitele, dar regele Henric a strâns suficienţi soldaţi ca să desfăşoare câteva mici campanii pe Valea Loarei.7

Prea mulţi Henrici

Fiindcă regele de acum era în mod vădit homosexual, următorul rege probabil că n-avea să fie rodul lucrării sale. Următorul pe linia succesorală era cel mai tânăr dintre fraţii Valois, François, dar acesta a murit de febră în 1584, în vreme ce se lupta cu protestanţii în Ţările de Jos. În lipsa altor urmaşi de sex bărbătesc ai regelui Henric II, trebuia găsită o altă linie masculină care descindea direct dintr-un rege anterior. Când genealogii regali au urmărit noua ramură ca să dea de descendentul aflat în cea mai înaltă poziţie, au descoperit că următorul care avea dreptul la tronul Franţei era cumnatul regelui, Henric de Navarra, conducătorul familiei hughenote Bourbon.

Astfel a început războiul celor trei Henrici, în cursul căruia regele Henric III şi Henric de Guise au

încercat să-l silească pe Henric de Navarra să renunţe la dreptul la succesiune. Dat fiind că miza era tronul, bătăliile au fost deosebit de sângeroase. În bătălia de la Coutras au fost ucişi 2 000 de catolici, iar alte 6 000 au murit în bătălia de la Ivry. Pierderile hughenoţilor au fost comparabile, şi niciuna dintre părţi n-a obţinut vreun avantaj.

De-acum, războaiele nesfârşite reduseseră cu circa 20% populaţia Franţei.8 Intr-un raport trimis acasă, ambasadorul veneţian descria starea Franţei după o generaţie de lupte: „Peste tot vezi dărâmături, majoritatea vitelor au fost ucise, […] există întinderi de pământ fertile care au rămas necultivate, mulţi ţărani s-au văzut siliţi să plece de la casele lor şi să rătăcească fără rost. Totul a ajuns să coste enorm, […] oamenii nu mai sunt cinstiţi şi curtenitori, fie pentru că sărăcia le-a înfrânt spiritul şi i-a abrutizat, fie pentru că dezbinarea şi vărsarea de sânge i-au făcut răuvoitori şi sălbatici”.9

Liga Catolică îl ura pe regele Henric pentru că nu-i zdrobea pe hughenoţi. Din punctul de vedere al Ligii, un catolic moderat nu era cu nimic mai bun ca un protestant. Aşadar, Liga i-a asmuţit pe cetăţenii parizieni, care au ridicat baricade şi l-au alungat din oraş pe Henric III. Regele s-a refugiat în provincie, de unde a fost silit să ceară sfatul Parlamentului în privinţa succesiunii. Când Parlamentul a sugerat un urmaş care era în mod evident marioneta Casei de Guise, regele Henric a hotărât să-şi rezolve o dată pentru totdeauna problemele cu Guise.

Cu două zile înainte de Crăciun, regele Henric III l-a invitat pe Henric de Guise să treacă pe la el ca să stea un pic de vorbă, însă, când Guise a intrat în încăpere, uşile au fost trântite brusc şi încuiate. Câţiva soldaţi s-au repezit la el; Guise şi-a scos sabia

şi s-a luptat vitejeşte, dar soldaţii regelui l-au ucis. Fratele lui, un arhiepiscop catolic, aflat şi el în vizită la rege, a fost omorât în dimineaţa următoare. Amândoi au fost tăiaţi în bucăţi şi aruncaţi într-un şemineu în care ardea un foc mare. Apoi regele s-a aliat cu Casa de Bourbon împotriva Ligii Catolice.

Iarăşi război

Caterina de Medici a murit în 1589, iar ultimul dintre fiii săi i-a urmat după puţin timp. În luna iulie a aceluiaşi an, un călugăr dominican, înfuriat de faptul că regele Henric trădase catolicismul, l-a înjunghiat în stomac. După ce Henric III a murit încet-încet, ca urmare a hemoragiei interne şi a septicemiei, protestantul Henric de Navarra a devenit regele Franţei. „Cârmuiesc cu fundul pe şa şi cu puşca în pumn”, a declarat el şi a pornit călare să-şi scoată capitala din mâna Ligii Catolice.10

Asediul Parisului, început în mai 1590, a fost brutal. Luni de zile, locuitorii celui mai mare oraş din Europa au stat închişi între ziduri, în vreme ce proviziile se împuţinau. Pe măsură ce trecea timpul, câinii, pisicile şi şobolanii au dispărut din oraş. În pieţe a apărut „carne care era, în realitate, de copilaş”.11 În tot acest timp au murit de foame între 40 000 şi 50 000 de parizieni. Henric de Navarra a bombardat oraşul cu tunuri aşezate pe dealurile învecinate12, dar oraşul a rezistat şi, în cele din urmă, asediul a fost ridicat la începutul lui septembrie.

Atunci Liga Catolică a convocat la Paris un parlament cu scopul de a alege un rege catolic care să i se împotrivească lui Henric de Navarra, dar când spaniolii au propus să fie încoronată o prinţesă de-a lor, nepoată pe linie maternă a regelui Henric II, mulţi francezi au fost îngroziţi. Au început să priceapă că a fi francez era, probabil, mai important decât a fi

catolic. Poate că era mai bine să aibă un rege Bourbon decât să facă din Franţa un satelit al spaniolilor.

Dintr-odată, în 1593, Henric de Navarra, care condusese oştirile protestante în multe bătălii grele, a anunţat că, dacă asta contează atât de mult pentru supuşii săi, o să se convertească la catolicism. Nu voia să facă valuri.

„Parisul merită o mesă”, se zvoneşte că ar fi explicat el.

Astfel, putea să fie acceptat şi uns cum se cuvine ca rege al Franţei şi, înainte să vină cineva cu alte obiecţii, s-a aşternut pacea. În 1598, regele Henric IV a dat Edictul de la Nantes, prin care se instituia toleranţa între toate cultele creştine. Noua sa dinastie, Bourbon, voia să lase în urmă grozăviile din ultimul timp: „Amintirea tuturor celor săvârşite de o parte ori de cealaltă […] în perioada tulbure de dinainte este ştearsă şi uitată, ca şi cum acele lucruri nu s-ar fi petrecut nicicând”. Ori, după cum spune Regele din Castelul Mlaştinilor al celor de la Monty Python: „Hai să nu ne mai gâlcevim şi încontrăm despre cine a mierlit pe cine”.13

Războiul ruso-tătar

Numărul de morţi: 500 0001 Locul în clasament: 70 Tipul: ciocnire între culturi Conflictul, în linii mari: ruşi vs. tătari Perioada: 1570-1572 Locul: Rusia

Principalele state participante: Hanatul Crimen, Ţaratul Moscovei Cine poartă de obicei cea mai mare vină: tătarii Altă pacoste: invazie mongolă

În 1570, în vreme ce ţarul Ivan cel Groaznic era prins cu un război aproape de Marea Baltică, tătarii din Hanatul Crimeii au pătruns în ţinuturile de frontieră din sudul Rusiei şi le-au aflat slab păzite. În luna mai a anului următor, au pornit o expediţie de jaf pe teritoriul rusesc, cu gândul să înhaţe tot ce putea fi

cărat. Au prădat şi au ars oraşele şi au luat în sclavie 150 000 de locuitori, mânându-i către sud.2 Micile garnizoane pe care le aşezase Ivan cel Groaznic din loc în loc au fost spulberate de tătari.

Ajungând la Moscova, tătarii au dat foc gospodăriilor de la periferie, iar focurile s-au unit şi au ajuns în oraş. Cuprinşi de panică, locuitorii Moscovei au fugit şi s-au îmbulzit la poarta cea mai îndepărtată a oraşului, strivindu-se şi călcându-se în picioare, până ce s-au adunat trei straturi de cadavre. Alţii au sărit în râu ca să scape de foc şi s-au înecat. Depozitul de praf de puşcă din Kremlin a explodat.

Oraşul era năruit şi muriseră zeci de mii de oameni. Râul Moscova era ticsit de cadavre şi a fost nevoie de un an întreg ca să se cureţe oraşul de toate leşurile. Timp de zece zile, nobilimea rusă s-a codit să-i ducă lui Ivan cel Groaznic vestea despre dezastru.3

În cele din urmă, în iulie, oştirea lui Ivan i-a prins din urmă pe tătari la Molodi, la sud de Moscova. Cei 60 000 de ruşi i-au zdrobit pe cei 120 000 de tătari şi le-au tăiat pofta de năvăliri pentru multă vreme.

Timpurile Tulburi

Numărul de morţi: 5 milioane1

Locul în clasament: 22

Tipul: dezintegrare statală, dispută dinastică

Conflictul, în linii mari: ţărănime vs. nobilime

Perioada: 1598-1613

Locul: Rusia

Principalele state participante: Ţaratul Moscovei (Rusia), Uniunea Statală Polono-Lituaniană, Regatul Suediei

Numărul de Dmitri: 4

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: nobilimea feroce din Rusia, Polonia şi Lituania, Suedia, cazacii

Lecţia învăţată: înainte să proclami pe cineva împărat, uită-te întotdeauna la fotografia de pe actul de identitate

Ivan cel Groaznic

Când vine vorba despre tirani smintiţi, Ivan cel Groaznic este etalonul la care sunt raportaţi toţi ceilalţi. Era arţăgos, superstiţios şi plin de toane, şi puţini dintre apropiaţii lui i-au supravieţuit. În 1533, la moartea tatălui său, Ivan, în vârstă de trei ani, a ajuns pe tronul Rusiei, iar în următorii zece ani a fost pionul boierilor. În copilăria lui Ivan, diverşi sfetnici apropiaţi au fost omorâţi în bătaie, jupuiţi de vii, întemniţaţi sau lăsaţi să moară de foame de către facţiuni rivale ale nobilimii. Mama sa a fost otrăvită. Ivan însuşi a rămas retras şi neajutorat, şi se distra chinuind câini şi pisici. În cele din urmă, la vârsta de treisprezece ani, Ivan şi-a manifestat autoritatea şi l-a dat pradă unor de câini de vânătoare flămânzi pe cel mai de seamă dintre boieri, prinţul Andrei Şuiski.

Pentru o vreme, căsătoria lui Ivan cu Anastasia Romanov i-a potolit toanele, şi cârmuirea sa luminată a adus Rusiei pace şi prosperitate pentru prima oară după mulţi ani. Apoi, când Anastasia a murit, Ivan a luat-o razna de-a binelea. I-a acuzat pe boieri că i-au otrăvit-o pe preaiubita Anastasia şi s-a răzbunat omorându-i pe mulţi prin schingiuiri lente şi iscusite.

Printre cele mai mari monstruozităţi săvârşite de el se numără omorârea uneia dintre neveste pentru că l-a minţit că era fecioară. Într-un acces de furie, şi-a omorât fiul cel mare, moştenitorul tronului. O dată, Ivan a acuzat de trădare oraşul Novgorod şi s-a apucat să-i ucidă sistematic pe locuitori, zi de zi, săptămâni în şir, ocupându-se el însuşi de multe dintre omoruri, dar apoi, pe la jumătate, s-a răzgândit şi a plecat. La un moment dat, s-a plictisit de putere şi a plănuit să se

retragă într-o mănăstire, dar nimeni n-a crezut că o va face şi, într-adevăr, curând s-a răzgândit. A înfiinţat o clasă specială de bandiţi, numiţi *opriciniki*, cărora le-a dat dreptul să omoare, să violeze şi să fure fără să fie pedepsiţi. Ivan a murit brusc în 1584, iar autopsia efectuată în era sovietică a descoperit prea mult mercur în trupul lui, ceea ce ar însemna că a fost otrăvit fie de un duşman, fie de medicamentele folosite în mod obişnuit în acea vreme la tratarea formelor avansate de sifilis.2

Numărul de morţi din timpul domniei lui Ivan este necunoscut – cu siguranţă zeci de mii, poate o sută de mii –, dar în orice caz nu a ucis destui oameni pentru a figura pe lista mea. Ivan ne interesează doar pentru că, atunci când domnia lui nebunească a luat sfârşit, marile familii din Rusia erau distruse: au supravieţuit doar acei fii de viţă nobilă care erau prea tineri sau prea slabi la minte ca să atragă asupra lor mânia tiranului.

Ultimul Dmitri adevărat

La moartea lui Ivan, tronul i-a revenit lui Feodor, fiul lui cel sărac cu duhul. Ţarul Feodor, pe care poporul l-a îndrăgit mereu, a domnit timp de şaisprezece ani, aducând pace şi linişte în ţară. Însă puterea reală era deţinută de Boris Godunov, fratele soţiei lui Feodor, Irina.

O potenţială complicaţie în succesiunea imperială era existenţa fratelui vitreg al lui Feodor, Dmitri, mai tânăr decât ţarul. Dmitri era fiul celei de-a cincea soţii a lui Ivan, sau poate a celei de-a şaptea (nimeni nu le mai ştia numărul), însă Biserica Ortodoxă Răsăriteană i-a îngăduit doar trei neveste înainte să pună piciorul în prag, aşa că existau unele îndoieli în privinţa legitimităţii lui Dmitri. N-ar fi trebuit să aibă importanţă, dar Feodor şi Irina n-au

avut odrasle care să supravieţuiască.

Cu toate că Feodor îl îndrăgea mult pe Dmitri, Godunov a găsit un pretext ca să-l exileze pe Dmitri în oraşul Uglich, care se afla la nord de Moscova, la vreo cincizeci de kilometri, pe fluviul Volga. Dmitri începuse deja să calce pe urmele tatălui său, chinuind animale mici. După câţiva ani, în 1591, a sosit la Moscova vestea că Dmitri, în vârstă de nouă ani, murise din pricina unei misterioase tăieturi la beregată.

Zvonurile şi mama lui Dmitri l-au arătat cu degetul pe Godunov, şi o gloată turbată din Uglich l-a linşat pe omul pus de Boris să-l păzească pe Dmitri.3

Godunov nu părea că se preface când se arăta uluit de moartea lui Dmitri. L-a trimis în taină pe Vasili Şuiski, un tânăr nobil rus şi tovarăş de joacă al lui Dmitri, să cerceteze chestiunea. Şuiski nu era unul dintre lingăii de la curte. Fusese eliberat de curând din închisoare, unde ajunsese din pricina unui complot împotriva lui Godunov. El a raportat că Dmitri îşi tăiase gâtul accidental, fiindcă avusese o criză de epilepsie în timp ce se juca cu un cuţit – o poveste pe care n-a crezut-o nimeni. Apoi mama lui Dmitri a fost închisă într-o mănăstire, înainte să facă prea multe valuri.4

Aşadar, nu mai rămăseseră descendenţi care să poată emite pretenţii la tron, iar odată cu moartea lui Feodor, în ianuarie 1598, s-a stins şi dinastia Rurik, care cârmuise Rusia încă de la începutul istoriei consemnate. Boris Godunov a profitat de consternarea generală provocată de această veste cumplită şi s-a oferit să fie ţar. A alcătuit o adunare de nobili obedienţi, care au votat pentru el. La început, oamenii l-au urât, bănuindu-l că îi făcuse de petrecanie iubitului lor Dmitri. Apoi au năvălit nişte mongoli, iar

el i-a alungat de la porţile Moscovei, cu toate că nimeni nu-l crezuse în stare de asta, aşa că a devenit un erou. Nu pentru multă vreme.

Primul Dmitri fals

În jurul anului 1600, prinţul Dmitri cel mort a reapărut, sănătos şi gata să-şi ia tronul în primire. Nimeni nu ştie cine a fost acest tânăr, dar zău că n-are importanţă. A rămas în istorie ca Dmitri, şi asta-i destul pe moment. După ce şi-a atras o mulţime de susţinători, Polonia învecinată l-a luat sub aripa sa şi a invadat Rusia în numele său.

Intre timp, ruşii uitaseră deja cum şi-a câştigat Ivan cel Groaznic porecla. Nu-şi mai aminteau decât că-i zdrobise fără milă pe boierii atât de detestaţi, care îl împilau pe rusul de rând. De asemenea, îşi aminteau că Ivan a desfăşurat campanii glorioase împotriva tuturor duşmanilor Rusiei, dar păreau să uite că războaiele lui au fost costisitoare şi nu întotdeauna victorioase. Una peste alta, pe ruşi îi încânta ideea că os din osul lui Ivan venea să salveze Rusia.

În acea vreme, Rusia era lovită de o foamete cruntă, după ce ani la rând, din 1601 până în 1604, recoltele fuseseră slabe. „Se găseau adesea leşuri cu gurile pline de fân, iar la piaţă se vindeau plăcinte cu carne de om.”5 Boris a început să ofere ajutoare pentru flămânzii din Moscova, iar oraşele au fost invadate de refugiaţi. Când hrana s-a isprăvit, ţarul a plătit giulgiurile morţilor. Numai la Moscova au murit de foame 100 000 de oameni. Mulţi credeau că foametea era un semn de la Dumnezeu, care îşi arăta mânia faţă de uzurpatorul Boris.6

Oştirea lui Dmitri a dus o campanie grea şi sângeroasă ca să-şi croiască drum spre Moscova, dar el le-a arătat cruţare inamicilor înfrânţi, în vreme ce

oştirea lui Boris era înclinată către represalii crunte împotriva comunităţilor care îl primeau cu braţele deschise pe pretendent. Apoi, în aprilie 1605, Boris a căzut la pat şi a murit. Unii zic că a fost otrăvit, dar există oameni care spun asta despre oricine. Tronul blestemat al Ţaratului Moscovei i-a revenit atunci fiului său Feodor, în vârstă de doisprezece ani.

Ultima fărâmă de sprijin pentru familia Godunov s-a evaporat odată cu dispariţia lui Boris, iar moscoviţii s-au răsculat, au pus stăpânire pe Kremlin şi au închis familia regală. Pe când Dmitri prelua controlul asupra oraşului, ţarul Feodor II şi mama sa au fost sugrumaţi în celulele lor.

Ţarul Dmitri a urcat pe tron în 1605. Vasili Şuiski s-a dezis de investigaţia sa anterioară în chestiunea morţii lui Dmitri şi a semnat noua versiune oficială, potrivit căreia Dmitri îi fentase pe asasinii trimişi de Godunov, care au ucis alt copil în locul său.

În mai 1606, când Dmitri s-a însurat cu prinţesa polonă Marina Mniszech, ruşilor li s-a părut că la nuntă au fost prea mulţi polonezi catolici. Moscoviţii ortodocşi au prins iute pică pe perechea imperială şi pe odiosul lor anturaj străin. Între străini şi locuitorii capitalei s-au iscat certuri, încăierări şi lupte armate. În cele din urmă, pe 17 mai, o gloată a atacat palatul şi a năvălit în dormitorul ţarului. Dmitri a sărit pe fereastră şi şi-a rupt piciorul; în timp ce încerca, şchiopătând, să fugă, a fost împuşcat. Gloata i-a legat o funie de picioare şi de organele genitale şi a târât cadavrul afară, ca lumea să-l poată împunge cu beţe. Apoi Dmitri a fost îngropat, dezgropat după o săptămână şi ars. Leşul pârjolit a fost îndesat în gura unui tun şi azvârlit înspre Polonia, unde îi era locul. În timpul unei epurări generale a polonezilor din oraş, vreo 420 au fost omorâţi, iar restul au fost izgoniţi.7

Al doilea Dmitri fals

Capul conspiraţiei de asasinat era Vasili Şuiski, prietenul din copilărie al adevăratului Dmitri, care investigase cauzele morţii acestuia. Acum, el a devenit ţarul Vasili. Pentru a dovedi că ţarul precedent fusese un impostor, ţarul Vasili a făcut rost de cadavrul unui băiat şi l-a prezentat drept adevăratul Dmitri, luat din mormântul aflat la Uglich. L-a dus în capitală şi, după ce rămăşiţelor li s-a atribuit numărul cuvenit de vindecări miraculoase de leproşi şi schilozi, Vasili a forţat Biserica să declare că băiatul era fără îndoială Dmitri, mort şi sfânt.8

În 1607, un hoinar cu multă învăţătură a fost închis pentru că se dădea drept un anume nobil. Sub tortură, a renunţat la pretenţia că ar fi acel nobil şi, în loc de asta, a început să susţină că e Dmitri cel pierdut. A fost scos din lanţuri, curăţat şi proclamat ţar. Polonii au strâns o oştire de mercenari care să-l ducă la Moscova. Această oştire a câştigat bătălie după bătălie, spre încântarea ruşilor, care slăveau întoarcerea lui Dmitri. Nobilii ruşi au început să-l părăsească pe ţarul Vasili şi să treacă de partea lui Dmitri. Apoi însă, tocmai când era pe cale să-şi atingă ţinta, Dmitri a fost oprit din cauza împotrivirii moscoviţilor.

Dmitri şi-a stabilit curtea temporară în oraşul Tuşino, la câţiva kilometri de Moscova. Curtea ţarului Vasili se golea de susţinători, căci tot mai mulţi boieri se duceau la Tuşino. Încercând să submineze sprijinul acordat pretendentului la tron, ţarul Vasili a eliberat-o din închisoare pe Marina Mniszech, văduva primului Dmitri fals, cu condiţia să nu-l susţină pe noul Dmitri. Ea s-a supus o vreme, dar, cum vântul nu-i mai era favorabil lui Vasili, a fugit în tabăra lui Dmitri, recunoscându-l pe acesta în public drept iubitul ei soţ,

pe care lumea îl crezuse mort, dar care se înzdrăvenise după rănile căpătate.

În acest moment, Şuiski s-a aliat cu suedezii ca să-şi salveze tronul.

Ştiu că vă ziceţi: Suedezii? Socialiştii cu părul de un blond aproape ca zăpada, care conduc maşini Volvo, înmânează premii Nobel şi s-au eschivat de la ambele războaiele mondiale? Suedezii ăia? Asta arată cât de mult s-a schimbat Europa faţă de secolul al XVII-lea, când Rusia primea şuturi în fund de la Polonia şi Suedia, nu invers, însă pe atunci aceste două ţări erau mult mai mari. Suedia controla cea mai mare parte a regiunii baltice, inclusiv Finlanda, Letonia şi Estonia. Polonia era unită cu Lituania şi, în plus, se întindea peste jumătate din Bielorusia şi Ucraina.

Pentru polonezi, această intervenţie făţişă a unui stat din afară constituia un afront. Era o practică diplomatică perfect acceptabilă ca suedezii să conspire în spatele scenei, dar să trimită de-a binelea la luptă o armată era prea de tot. Prin urmare, polonezii au intrat în război în mod oficial şi direct, fără să se mai ascundă în spatele lui Dmitri. În septembrie 1609, oştirea lor a pătruns în Rusia ca să dejoace alianţa ruşilor cu suedezii şi să pună un nou candidat polon pe tronul moscovit. Aceste evoluţii au redus mult sprijinul acordat lui Dmitri atât de ruşi (care dădeau vina pe el pentru invazia polonă), cât şi de anturajul său polon (care l-a părăsit şi s-a alăturat oştirii polone). Dmitri şi-a ridicat tabăra de la Tuşino şi s-a retras.

În vreme ce atenţia Moscovei era distrasă de Dmitri, cazacii jefuiau nestingheriţi ţinuturile sudice. Cazacii se trăgeau dintr-un amestec de ţărani fugari de obârşie slavă şi renegaţi tătari, care s-au adunat în

bande de-a lungul hotarului dintre aşezările europene şi păstorii nomazi din stepă. Pe măsură ce Timpurile Tulburi deveneau tot mai tulburi, numărul lor sporea cu iobagii ruşi care erau tentaţi de traiul liber şi uşor al cazacilor şi fugeau de pe moşii ca să li se alăture. Deşi au fost întotdeauna greu de controlat, cazacii serveau ca o zonă-tampon între imperiile creştine (polon, rus) şi musulmane (turc, tătar), aşa încât cârmuitorii europeni le acordau o autonomie privilegiată. Din păcate, firea lor de bandiţi ieşea la iveală mai cu seamă în momentele de haos. Ne vom întâlni cu ei de câteva ori pe parcursul acestei cărţi.

În 1607, cazacii prăduiau pe cursul inferior al Volgăi. Unul dintre cazacii mai tineri fusese o dată la Moscova, iar ceilalţi cazaci au hotărât că asta îl îndreptăţeşte să fie ţar. Au susţinut că este Petru, fiul pierdut al ţarului Feodor. Faptul că Feodor nu avusese niciun fiu, Petru ori altul, n-avea importanţă. Zvonul a potrivit cumva amănuntele. În jurul noului pretendent la tron s-a strâns o oştire. Destui adepţi ai lui Dmitri au început să-l susţină pe „Petru”, însă cruzimea cazacilor lui Petru i-a dezamăgit pe mulţi dintre ei.

Ţarul Vasili Şuiski a fost răsturnat de pe tron în 1610 de o conspiraţie a nobililor ruşi, care au predat Moscova polonilor. Lui Vasili i s-a făcut o tonsură cu de-a sila şi a fost aruncat într-o mănăstire, ceea ce făcea ca el să nu mai poată urca vreodată pe tron. La puţin timp după asta a fost dus în Polonia şi închis pentru tot restul vieţii. Cam în acelaşi timp, Dmitri, care îşi instalase un nou cartier general într-un loc îndepărtat, a fost asasinat în vreme ce se plimba cu sania şi bea mied. Devenise din ce în ce mai arţăgos şi paranoic – îi ocăra, bătea şi omora pe cei din jur când nimeni nu se aştepta. În cele din urmă, un prinţ tătar din anturajul lui, pe care îl biciuise odată, l-a împuşcat

şi i-a luat capul ca suvenir.9 Tronul rus a rămas vacant.

Al treilea Dmitri fals

În 1611, a apărut încă un Dmitri. Suedezii s-au oferit să-l sprijine, dar el i-a refuzat şi s-a aliat în schimb cu cazacii. În mai 1612, a fost prins, pus în lanţuri şi târât la Moscova ca să fie spânzurat.

Să ne întoarcem un pic în timp şi să trasăm cariera unui nobil de rangul al doilea care a tot intrat şi ieşit din intrigile de la curte. Feodor Romanov era nepotul iubitei soţii a ţarului Ivan cel Groaznic, Anastasia, şi văr primar cu ţarul Feodor cel sărac cu duhul. Ca general, a luptat cu succes împotriva suedezilor în timpul domniei ţarului Feodor, însă după ce Boris Godunov a urcat pe tron a fost alungat şi exilat într-o mănăstire, devenind Fratele Filaret. Când primul Dmitri fals a ajuns la putere prin revolta poporului, lui Filaret i s-a îngăduit să se întoarcă în lume, dar, întrucât depusese jurământul monahal, nu putea să reintre în politica rusă decât ca om al Bisericii. A urcat în rang cu fiecare pseudo-Dmitri trecător, dar când a murit al doilea Dmitri, în 1610, patriarhul Filaret a fost prins şi dus în Polonia. Pe noi ne interesează aici în primul rând faptul că şi-a lăsat fiul adolescent, Mihail, în fruntea clanului Romanovilor.

În acel moment, Rusia era împărţită în trei. Moscova şi partea apuseană erau sub stăpânirea polonezilor catolici. Novgorodul şi nordul erau sub ocupaţia suedezilor protestanţi. Restul aparţinea acelora care aveau destulă forţă militară pe plan local pentru a ţine piept oricărui agresor. Familiile regale polonă şi suedeză nădăjduiau acum să-şi pună propriii prinţi pe tronul Rusiei. O asemenea eventualitate ameninţa să târască Rusia în războaiele religioase din

Europa; însă în 1612 o oaste înjghebată în oraşul Nijni Novgorod i-a alungat pe polonezi din Moscova, dând poporului rus ocazia să-şi făurească singur destinul.

Marii boieri din întreaga Rusie s-au adunat iute la Moscova, în 1613. Ambiţiile suedezilor şi polonezilor se anihilau reciproc, iar ruşii au stabilit că adunarea avea să se ghideze după o regulă vitală: noul ţar, oricine ar fi fost el, trebuia să fie rus get-beget. Alesul a fost Mihail Romanov, fiul în vârstă de şaisprezece ani al patriarhului Filaret. Dinastia inaugurată de el va dura până la Revoluţia Rusă din secolul XX. Moscova fusese atât de grav afectată de repetatele cuceriri şi răscoale, încât ţarul Mihail a condus de departe, din cea mai sfântă mănăstire a creştinătăţii ortodoxe – Lavra Sfânta Treime a Sfântului Serghie –, până ce Moscova a putut fi refăcută.

Marina Mniszech, văduva a doi falşi Dmitri, tot încercase să-l urce pe tron pe pruncul său Ivan[52], prezentându-l drept adevăratul moştenitor al ţarului Dmitri, dar, cum Mihail Romanov începuse să-şi consolideze puterea asupra Rusiei, localnicii speriaţi au alungat-o din refugiul ei din Astrahan înainte de sosirea oştilor ţarului. Ea a fugit în ţinuturile sălbatice, căutând protecţia unor cazaci binevoitori; însă a fost prinsă de nişte cazaci răuvoitori, care au vândut-o Moscovei. Ivan, un biet copil, a fost executat, iar Marina a murit în închisoare în mai puţin de un an.

Până la urmă, ce s-a-ntâmplat acolo?

Timpurile Tulburi sunt o înşiruire de mistere. Pentru început, cum a murit Ivan cel Groaznic? Iniţial s-a spus că a murit brusc, în vreme ce juca o partidă de şah, dar cantitatea de mercur găsită în trupul său a fost interpretată fie ca asasinat, fie ca otrăvire

52 Numai Dumnezeu ştie cine a fost tatăl său.

accidentală. Pe de altă parte, este posibil ca nivelul de mercur, deşi apreciabil, să nu fi fost suficient ca să-l ucidă, iar atunci a murit din cu totul altă cauză. Dacă a fost vorba de o crimă, Godunov este unul dintre principalii suspecţi. Unii istorici consideră că acesta a vrut să scape de stăpânul său paranoic înainte s-o păţească chiar el, dar există şi o poveste mai picantă, potrivit căreia Godunov a năvălit într-o încăpere, l-a surprins pe Ivan violând-o pe Irina, sora lui Godunov şi soţia lui Feodor, şi i-a venit de hac.

Cum a murit ţareviciul Dmitri? Există versiunea oficială (că-şi făcea de lucru cu un cuţit sau cu un alt obiect tăios), zvonul care circula pe atunci (că a fost omorât de Boris Godunov) şi versiunea oficială ulterioară (că i-a fentat pe asasinii trimişi de Godunov şi a devenit ţarul Dmitri). Uneori sunt menţionate alte două explicaţii: sinuciderea (iniţial, Biserica i-a făcut o înmormântare de acest fel) şi crima, săvârşită de duşmanii lui Godunov ca să i-o pună în cârcă şi să-l discrediteze (variantă sugerată de istoricul Chester Dunning).10 Putem lua în calcul şi posibilitatea ca el să fi fost omorât din motive care nu aveau nicio legătură cu politica, anume fiindcă devenea un „mic monstru” (cuvintele lui Dunning) şi, ca atare, era tot mai nesuferit pentru cei din jur.

Cine a fost primul fals Dmitri? Multe lucrări despre Timpurile Tulburi răspund la această întrebare cu mai multă certitudine decât o permit dovezile. De regulă, primul pseudo-Dmitri este identificat fără dubii ca Grigori Otrepiev, un călugăr caterisit şi depravat. Această idee a fost pusă în circulaţie prima oară de ţarul Boris într-un moment în care era încolţit, aşadar putem presupune că ea derivă dintr-o necesitate politică, nu din dovezi reale. Piesa lui Puşkin şi opera lui Musorgski pe această temă

(ambele intitulate *Boris Godunov*), în care Otrepiev este unul dintre personajele principale, au popularizat ideea. Există şi alte ipoteze cu privire la identitatea primului pseudo-Dmitri, de pildă: fiul nelegitim al unui fost rege polon; un copil crescut de un clan de boieri ambiţioşi în aşa fel încât să creadă că este cu adevărat Dmitri; un conspirator ce făcea parte dintr-un complot polon sau iezuit; adevăratul ţarevici Dmitri, aşa cum s-a trâmbiţat în epocă.11

Când încercăm să-l identificăm pe al doilea fals Dmitri, putem cel puţin să eliminăm doi candidaţi. În ziua de azi toată lumea este de acord cu faptul că nu semăna cu primul fals Dmitri, şi niciun istoric modern n-a propus vreodată cu seriozitate ipoteza că în acel moment ţareviciul Dmitri ar mai fi fost în viaţă. Era ori fiul unui preot, ori un evreu convertit, ori cu totul altcineva.

Tindem să uităm certitudinile pe care lumea modernă le-a adus în viaţa noastră. Până la apariţia datelor biometrice fiabile, în special a amprentelor, către sfârşitul secolului al XIX-lea, nu exista vreo modalitate de a identifica în mod absolut sigur o persoană. În lipsa fotografiilor, nu existau decât amintiri din ce în ce mai şterse şi desene inexacte care să ne amintească de înfăţişarea cuiva. O persoană putea să dispară dintr-o comunitate şi să devină cu uşurinţă altcineva în altă parte. Adesea, sclavii şi criminalii erau însemnaţi prin cicatrice, arşi cu fierul roşu sau mutilaţi, aşa încât să nu poată pretinde că sunt altcineva, dar un om liber ar fi putut, cu un strop de noroc şi cu atitudinea potrivită, să se reinventeze, în absenţa hârţogăriei birocratice care ne urmăreşte peste tot în ziua de azi.

Şi identificarea corectă a cauzei morţii este o inovaţie modernă. Viaţa şi moartea au fost

întotdeauna cele mai mari mistere, mai ales felul în care trecem dintr-una în cealaltă. În cea mai mare parte a istoriei, ştiinţa medicală a fost atât de primitivă, încât, exceptând cazurile în care mortul părăsea lumea într-o bătălie ori cu capul pe butucul călăului, oamenii reperau doar puţine simptome – febră, greaţă, delir – care ar fi putut să indice cauza decesului. Când cineva pur şi simplu se îmbolnăvea şi murea, nu se putea spune ce anume l-a ucis – miasmele primejdioase, influenţele planetare, faptul că a înfulecat prea multe cireşe cu lapte rece sau statul în ploaie fără pălărie pe cap. Întrucât orice persoană care merită să fie pomenită în cărţile de istorie a avut duşmani care îi voiau moartea, aproape de fiecare dată când decesul nu era provocat de o manieră violentă se putea bănui că mortul fusese otrăvit.

În loc să ne batem capul cu amănuntele încâlcite legate de cine a omorât pe cine, ar putea fi mai productiv să ne tragem un pas înapoi şi să privim Timpurile Tulburi ca pe o uriaşă răscoală ţărănească. Un ţar puternic era singura contragreutate care putea să ridice pumnul asupritor al boierilor de pe ceafa poporului rus. În pofida tuturor păcatelor ei, dinastia Rurik primise misiunea divină de a apăra Rusia de vrăjmaşii dinăuntru şi din afară. Când dinastia s-a stins, boierii n-au văzut în asta decât o ocazie de a-şi urca pe tron propriii candidaţi (Godunov, Şuiski). Însă ruşii de rând nu puteau accepta ideea că Dumnezeu ar îngădui să se stingă viţa aleasă de el. În cele din urmă, pur şi simplu au refuzat să creadă aşa ceva şi au născocit acel succesor de care aveau nevoie.12

Războiul de Treizeci de Ani

Numărul de morţi: 7,5 milioane Locul în clasament: 17 Tipul: conflict religios

Conflictul, în linii mari: protestanţi vs. catolici Perioada: 1618-1648 Locul: Germania

Principalele state participante: Boemia, Brandenburg, Danemarca, Franţa, Palatinatul, Suedia şi Saxonia vs. Austria, Bavaria, Spania şi Saxonia, care a trecut în cealaltă tabără

Statul cuantic participant: Sfântul Imperiu Roman

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: catolicii, calviniştii, Habsburgii, Franţa, mercenarii

Nici Sfânt, nici Roman, nici Imperiu

Sfântul Imperiu Roman a apărut ca o încercare medievală de a reuni creştinătatea, însă la începutul epocii moderne nu mai era decât o peticeală de ţărişoare adunate într-o entitate formală. La început, cuprinsese diferite ţări din tot centrul Europei, în care se vorbeau ceha, olandeza, franceza, germana şi italiana, dar până în secolul al XVII-lea se erodase pe la margini, astfel că era alcătuit în cea mai mare parte din Germania. În teorie, toţi regişorii, ducii, episcopii şi conţii din Germania îi datorau supunere împăratului, dar în practică lucrurile nu prea stăteau aşa.

Războiul de Treizeci de Ani n-a fost primul război sfânt care a sfâşiat Germania după Reformă. În timpul primului val de luteranism, mulţi principi germani au pus mâna pe toate domeniile scutite de impozite pe care le acumulase Biserica de-a lungul secolelor de privilegii ecleziastice. Regiunea era tulburată adesea şi de răscoale ale ţăranilor anabaptişti, care erau însă reprimate cu brutalitate de autorităţile ambelor religii.[53] În cele din urmă, un război mare s-a încheiat

53 Anabaptismul este exact genul de creştinism la care ne-am aştepta de la ţărani. Predică egalitatea, pacea, simplitatea, împărţirea bunurilor şi alte idei care atrag oamenii aflaţi la baza piramidei sociale. Evident,

în 1555 prin

Pacea de la Augsburg, care a instituit un nou echilibru, îngăduindu-le principilor germani să-şi aleagă ce religie doresc, câtă vreme era fie catolică, fie luterană.

Prin tradiţie, Sfântul Imperiu Roman era condus de unul dintre Habsburgi, o familie cu rădăcinile în Austria, care dobândise prin căsătorii o cantitate uriaşă de proprietăţi împrăştiate prin întreaga Europă. Deoarece bătrânul împărat era în amurgul vieţii şi nu avea odrasle de parte bărbătească, familia Habsburgilor a început să-i caute un înlocuitor. În cele din urmă, intrigile de la palat l-au desemnat ca urmaş la tron pe arhiducele Ferdinand al Styriei. Încetul cu încetul, teritoriile habsburgice au trecut sub controlul lui Ferdinand. În vreme ce bătrânul împărat făcuse, vrând-nevrând, compromisuri cu protestanţii din imperiu, Ferdinand fusese crescut de iezuiţi şi făcea totul ca să-i sprijine pe catolici. În Styria, domeniul natal, le-a oferit locuitorilor o alegere simplă: să fie catolici ori să-şi ia tălpăşiţa. O treime dintre locuitori au fugit. Pe măsură ce prelua controlul asupra posesiunilor habsburgice, Ferdinand impunea catolicismul în părţi tot mai mari ale imperiului.1

Defenestrarea de la Praga

Cu toate că tradiţia le-a dat Habsburgilor imperiul, legea a pus alegerea oficială a Sfântului Împărat Roman în mâinile celor şapte electori. Trei dintre ei erau arhiepiscopi care îi sprijineau în mod firesc pe Habsburgi, o familie catolică. Celelalte patru voturi le aparţineau unor conducători laici ai unor

---

autorităţile nu pot lăsa astfel de idei primejdioase să se răspândească. În zilele noastre, anabaptiştii sunt rari. I-am întâlnit într-un capitol anterior sub forma menoniţilor, unul dintre primele grupuri care au ridicat glasul împotriva sclaviei. În întreaga lume există doar circa un milion de menoniţi.

ţărişoare din imperiu – Brandenburg, Saxonia, Palatinatul şi Boemia. Primii trei dintre ei trecuseră la protestantism, şi poate că ar fi preferat un împărat protestant care să le apere interesele. Ultimul vot îi aparţinea regelui Boemiei, prin tradiţie catolic, întrucât acest tron devenise una dintre moştenirile Casei de Habsburg. După cum vedeţi, catolicii dispuneau de patru voturi faţă de cele trei ale protestanţilor.

Însă, cu toate că Habsburgii erau catolici, populaţia din Boemia trecuse la calvinism. Boemia, la fel ca imperiul însuşi, era o monarhie electivă, iar atunci când nobilii Boemiei s-au adunat la Praga pentru a vota ca rege al lor încă un Habsburg au început deodată să se întrebe dacă nu cumva ar fi mai bine să aleagă un protestant de-al lor. Au încercat să obţină de la Ferdinand o reînnoire a garanţiei libertăţii religioase, dar pe 23 mai 1618 negocierile au eşuat într-un mod neplăcut. Boemienii i-au aruncat pe fereastră pe oficialii habsburgici, care au aterizat într-o grămadă de gunoi, şi l-au ales pe Frederic, electorul calvinist al Palatinatului, să le fie rege. Dintr-o mişcare, Casa de Habsburg a pierdut unicul vot de care dispunea, iar contele palatin Frederic avea acum două voturi, precum şi sprijinul teoretic al celorlalţi doi electori protestanţi, ceea ce era suficient pentru formarea unei majorităţi.

Perioada boemiană şi cea daneză

În practică, ceilalţi principi protestanţi din imperiu n-aveau chef să rişte totul ca să-l sprijine pe contele palatin, aşa că i-au dat votul lui Ferdinand şi au lăsat Boemia în voia sorţii. O oştire catolică, în fruntea căreia se afla generalul Johannes Tilly, a pornit să ocupe Boemia şi să-i pedepsească pe protestanţii răsculaţi. Răzbunarea prin tactica pământului pârjolit

a prefăcut Boemia într-o pustietate fumegândă. Dintre cele 35 000 de sate care existaseră înainte de declanşarea războiului au mai rămas doar 6 000. Populaţia a scăzut brusc de la 2 milioane la 700 000, deoarece ţăranii au murit de foame sau au fugit ca să nu fie măcelăriţi.2 În cele din urmă, în bătălia de la Muntele Alb, din noiembrie 1620, forţele palatine au fost zdrobite. Regele Frederic a fost alungat, iar Albrecht von Wallenstein a fost numit de Habsburgi guvernator militar al Boemiei. Capii rebeliunii au fost executaţi în piaţa din inima oraşului Praga. Domeniile devastate ale nobililor rebeli au fost confiscate şi date celor credincioşi Habsburgilor.

Apoi oştile catolice au pornit la luptă împotriva Palatinatului, ca să-l pedepsească pe Frederic pentru că încercase să ia Boemia. Oraşul lui principal, Heidelberg, a fost cucerit şi jefuit, iar Frederic a fugit în Olanda. Habsburgii au dat Palatinatul aliatului lor, ducele Bavariei, care era catolic. Asta a speriat însă celelalte state protestante, făcându-le să ia măsuri. Ar fi fost de acord să nu intervină şi să-i lase pe catolici să restabilească statu-quoul în Boemia, dar ştergerea de pe hartă a Palatinatului era inacceptabilă.

Cum averile protestanţilor scădeau, în sprijinul taberei luterane au fost chemate regate străine. În 1625, regele Christian al Danemarcei a intrat în Germania în fruntea oştirii sale, dar a încasat o bătaie cruntă de la oastea catolică a lui Wallenstein, în vreme ce Tilly a zdrobit o nouă oştire adunată de principii protestanţi ai Germaniei. Apoi catolicii au trecut ca un tăvălug peste nordul Germaniei şi partea peninsulară a Danemarcei. Danezii au fugit pe insulele lor, fiind salvaţi doar de faptul că imperiul nu avea flotă în Marea Baltică.

Purtată de valul triumfului, Austria s-a apucat să

anuleze efectele Reformei. Edictul de restituire din 1629 hotăra ca toate proprietăţile luate de principii protestanţi de la Biserica Romano-Catolică în ultimii şaptezeci şi şapte de ani să fie redate Bisericii. Calvinismul a fost scos în afara legii în întregul imperiu.

Perioada suedeză

Cum oştile imperiale mărşăluiau şi îşi instalau tabere pe coasta Mării Baltice, Habsburgii încălcau acum teritoriul suedezilor. Mai întâi, Suedia şi-a întreit numărul oştenilor cu ajutorul banilor primiţi de la francezi, care nu voiau să vadă un Sfânt Imperiu Roman care să funcţioneze cu adevărat ca un imperiu. Apoi, în iulie 1630, suedezii au traversat Baltica şi au început campania.

Cei care au studiat istoria militară ştiu că această fază a fost marcată de personalitatea lui Gustav Adolf, energicul rege al Suediei, un adevărat geniu militar. După ce arătase de ce e în stare într-un şir de războaie cu Danemarca, Rusia şi Polonia, se profila ca unul dintre acei comandanţi militari legendari care plănuiesc bătăliile ca nişte maeştri şahişti, aşa cum aveau să fie mai târziu Frederic cel Mare şi Napoleon.

În primăvara anului 1631, o oaste catolică în frunte cu Tilly a încercat să cucerească oraşul-fortăreaţă Magdeburg, care străjuia locul de trecere a fluviului Elba. După un asediu îndelungat, oraşul a căzut şi a fost distrus până-n temelii. Dintre cei 30 000 de locuitori, au supravieţuit jafului doar vreo 5 000, în majoritate femei, pe care soldaţii le-au târât de-acolo ca să le folosească mai târziu. Focul a mistuit oraşul timp de trei zile, lăsând în urmă scene de coşmar: „Vedeai oameni vii care ieşeau târâş de sub cadavre, copii care rătăceau de colo-colo, plângând de ţi se rupea inima, şi prunci care încă mai sugeau la sânul

mamelor fără viaţă”.3 Şase mii de leşuri au fost azvârlite în fluviu în timpul curăţeniei făcute pentru intrarea triumfală a lui Tilly.4

În septembrie 1631, Gustav Adolf le-a tras o mamă de bătaie catolicilor la Breitenfeld, împingând războiul din nordul protestant către sudul catolic. Victoria suedezilor i-a readus în joc pe protestanţi şi a amânat cu optsprezece ani venirea păcii. În primăvară, suedezii au înfrânt iarăşi oştirea imperială, omorându-l şi pe Tilly. În cele din urmă, în noiembrie 1632, Gustav a repurtat cea mai mare victorie a sa împotriva lui Wallenstein, în bătălia de la Lützen, dar a fost ucis în timp ce se afla în cercetare prea departe în faţa liniilor sale. Catolicii au putut să-şi mai tragă sufletul.

Moartea lui Gustav Adolf a oprit avântul protestanţilor, dar Wallenstein nu s-a grăbit să speculeze momentul. În schimb, a început să joace pe cont propriu, încercând să intre în negocieri cu inamicul şi luptând cu acesta doar atunci când se codea să-i ia în serios propunerile. Era clar că intenţiona să-i fenteze pe Habsburgi şi să se instaleze la conducerea Germaniei. Împăratului i-a ajuns la urechi acest lucru şi a tocmit câţiva dintre ofiţerii lui Wallenstein, care l-au omorât.

Stilul de luptă

Coloana vertebrală a unei oştiri în timpul Războiului de Treizeci de Ani era un bloc compact de muschetari şi lăncieri. Aceştia din urmă foloseau lănci lungi pentru a ţine soldaţii inamici la distanţă, iar camarazii lor îi omorau trăgând cu muschetele. Pentru a sparge un bloc de infanterie se apela la călăreţi în armuri de oţel care veneau în goană, trăgeau cu pistoalele în mulţime, făceau stânga-mprejur şi ieşeau din bătaia focului ca să-şi reîncarce armele. Aceste

asalturi plictisitoare erau reluate iar şi iar, de obicei fără să aibă prea mult efect. Piesele de artilerie din acea vreme erau mari şi greu de deplasat, iar bătălia putea să se sfârşească înainte ca tunarii să apuce să-şi aşeze tunurile.5

Gustav Adolf a schimbat toate acestea. A redus mărimea tunurilor de câmp şi le-a făcut destul de uşoare ca să poată fi desfăşurate mai repede în bătălie şi să spargă mai eficace blocurile mari de infanterie. Şi-a instruit cavaleria să atace în galop cu lănci şi săbii. Şi-a aşezat infanteria pe o linie, renunţând la dispunerea în bloc, ca să o expună mai puţin bombardării cu tunurile, şi şi-a folosit lăncierii în ofensivă. Bătălia de la Breitenfeld a fost prima victorie a acestor formaţiuni de tip nou, care aveau să domine câmpurile de luptă în următoarele două secole.6

Uniformele erau destul de rare la începutul epocii moderne, şi cei mai mulţi dintre ostaşi erau îmbrăcaţi ca nişte lucrători obişnuiţi, cu haine solide, confortabile, completate cu armură, echipament sau podoabe, în funcţie de norocul fiecăruia. Singurul mod de a deosebi prietenii de duşmani erau uriaşele drapele de luptă pe care le purta fiecare unitate. Fiecare oştire era urmată de o gloată de femei care găteau, spălau rufele şi dădeau îngrijiri medicale. Gustav Adolf şi mulţi generali calvinişti impuneau ca toate aceste femei să fie neveste de soldaţi. Cu timpul, s-a încetăţenit ideea că însoţitoarele soldaţilor ar fi pur şi simplu nişte prostituate, dar erau mult mai mult de-atât, şi nicio armată n-ar fi putut să supravieţuiască fără ele.

Oştirile care efectuau operaţiuni independente aveau efective între 10 000 şi 20 000 de oameni, chiar dacă uneori se reuneau pentru bătăliile mari, formând armate de două sau trei ori mai mari. În general, erau

alcătuite din unităţi de mercenari tocmiţi şi liberaţi în grup. Aceşti oşteni datorau credinţă în primul rând căpitanului lor, nu principelui care îi angajase, şi puteau să treacă de partea cealaltă dacă plata era mai bună ori dacă erau luaţi prizonieri. În cazul celor mai multe naţiuni, personalul militar plătit permanent se rezuma la gărzile palatelor şi la câţiva ofiţeri care ştiau de unde să angajeze la iuţeală mercenari – de obicei din Scoţia, Italia şi Elveţia. Unităţile de mercenari care nu erau angajate aveau tendinţa să rămână prin zonă şi să trăiască pe spinarea localnicilor, aşteptând să fie tocmiţi de altă cârmuire.

Circa 350 000 de militari au murit în Războiul de Treizeci de Ani7, dar numărul de morţi din rândurile civililor a fost de douăzeci de ori mai mare. Comparaţi aceasta cu al Doilea Război Mondial, în care numărul de civili morţi l-a depăşit doar de două ori pe cel al militarilor, cu toate că exterminarea popoarelor şi distrugerea oraşelor era o politică făţişă. Cum a fost posibil să moară atât de mulţi civili în Războiul de Treizeci de Ani, când numărul celor care au murit în timpul jefuirii Magdeburgului, 25 000, iese în evidenţă ca o oroare unică? Simplu. Oştirile trăiau pe spinarea localnicilor.

Europa secolului al XVII-lea era extrem de rurală, şi cei mai mulţi oameni trăiau din ceea ce cultivau ei înşişi. Ţăranii produceau un mic surplus pe care îl vindeau în târguri, astfel încât în fiecare comunitate nu puteau supravieţui decât puţini oameni care nu cultivau pământul pentru a-şi asigura hrana. Prezenţa unei oştiri în regiune perturba echilibrul delicat dintre producători şi consumatori. Era ca şi cum s-ar fi ivit din pământ un nou oraş în care locuitorii erau 15 000 de derbedei flămânzi, dar fără ocupaţie. Confiscau hrana, măcelăreau animalele,

agresau femeile şi dărâmau casele ca să facă focul cu lemnăria. După aceea distrugeau rămăşiţele sau surplusul, ca să nu cadă în mâinile duşmanilor. Fiecare oştire, prietenă sau inamică, lăsa în urma ei ţărani înfometaţi.

Peste tot dădeai de aşezări devastate. Iezuiţii care au cercetat ruinele fumegânde ale oraşului Eichstätt au găsit în beciuri copii ai nimănui care mâncau şobolani, aşa că i-au luat cu ei şi le-au dat hrană, adăpost şi educaţie. Un ambasador englez a raportat că a ajuns în oraşul pustiit Neunkirchen şi a găsit o casă arzând şi două leşuri pe stradă, dar altminteri n-a văzut ţipenie de om. Mergând mai departe, a dat de alte oraşe-fantomă; Neustadt era „jefuit şi ars, o privelişte dezolantă”; la Bacharach au fost găsiţi oameni morţi de foame, care aveau gurile pline de iarbă.8

Coloanele de refugiaţi erau subţiate de foamete şi de ciumă, şi de obicei cereau zadarnic azil la porţile oraşelor. În oraşele care primeau refugiaţi, locuitorii păşeau în fiecare dimineaţă peste cadavre abia răcite. În cele din urmă, refugiaţii erau alungaţi – de pildă, din Zürich au fost izgoniţi 7 000 – din cauză că nu existau hrană şi locuinţe pentru ei. Adesea singura hrană disponibilă era una interzisă. Intr-o şatră de ţigani s-au găsit într-un ceaun picioare şi mâini. În apropierea unui oraş s-au găsit oase de om aruncate de curând – carnea fusese răzuită de pe ele, iar oasele fuseseră sparte ca să li se soarbă măduva. Cadavrele tocmai îngropate dispăreau din cimitire.9

De parcă războiul şi foametea n-ar fi fost suficiente, arderea vrăjitoarelor a ajuns la apogeu în perioada Războiului de Treizeci de Ani. Despre episcopul de Würzburg se spune că a ars 9 000 de vrăjitoare între 1625 şi 1628. O mie au fost arse în

principatul silezian Neisse în anii 1640 – 1641.10 Contrar percepţiei obişnuite, marile vânători de vrăjitoare nu se explică prin perpetuarea superstiţiilor şi ignoranţei medievale. În cea mai mare parte, ele au fost urmarea pasiunilor stârnite de conflictele religioase la începutul epocii moderne. De-a lungul secolelor de războaie sfinte, comunităţile din întreaga Europă i-au vânat şi exterminat pe necredincioşii din sânul lor, indiferent dacă cei vizaţi prezentau un pericol real (protestanţi, catolici) sau doar unul închipuit (vrăjitoare, demoni).

Perioada franceză

Aşa cum s-a întâmplat cu multe alte războaie civile mari şi încâlcite din istorie, războiul civil din Germania a antrenat toate statele învecinate şi, în cele din urmă, a devenit parte dintr-o confruntare mai amplă între cele mai puternice două naţiuni din Europa acelei vremi, Spania şi Franţa. Spania era cârmuită de o ramură laterală a Habsburgilor, şi printre posesiunile ei se numărau Belgia, Burgundia şi cam jumătate din Italia. Spania era gata să-şi ajute verii austrieci să-i zdrobească pe vrăjmaşii lor protestanţi din Germania, dar voia în schimb ajutorul austriecilor pentru a-i răpune pe vrăjmaşii protestanţi ai Spaniei din Ţările de Jos. Francezii, fiind duşmani tradiţionali ai Spaniei, i-au finanţat pe toţi adversarii Habsburgilor, indiferent de rasă, religie sau naţionalitate.

Armata suedeză modelată de Gustav Adolf a continuat să obţină victorii şi fără el în următorii ani, până ce imperiul a zdrobit-o la Nordlingen, în 1634. Văzând că scandinavii nu izbutiseră să câştige războiul în Germania, francezii au intervenit direct. Chiar dacă erau catolici, francezii se temeau de apariţia unei Germanii unite, puternice (la hotarul lor

răsăritean), legată dinastic de Spania (la hotarul lor de miazăzi), care avea oştiri în Ţările de Jos (la hotarul lor de miazănoapte). De fapt, intervenţia francezilor în Războiul de Treizeci de Ani, în 1634, reprezintă probabil momentul în care epoca războaielor religioase a luat sfârşit, iar Europa s-a întors la războaiele duse de dragul războirii.

Deşi suedezii continuau să lupte prin centrul imperiului, războiul s-a concentrat acum pe „calea spaniolă”, traseul posesiunilor şi aliaţilor folosit de spanioli pentru a deplasa trupele din zona Mediteranei şi din zonele de recrutare a mercenarilor catolici din Italia peste Alpi şi în josul Rinului, către câmpurile de bătălie din Ţările de Jos spaniole (Belgia din zilele noastre). Cardinalul Richelieu, primul ministru al Franţei, s-a hotărât să curme această cale o dată pentru totdeauna, dar a fost un război greu. Datorită navelor pline cu argint care veneau în mod regulat din minele aflate în coloniile din Lumea Nouă, Spania era singura ţară din Europa în stare să menţină o armată permanentă, capabilă să funcţioneze la parametri maximi.

Războiul a continuat timp de câţiva ani, cu întreruperi, în Renania; oştile germane şi olandeze alimentate de francezi îi hărţuiau pe spanioli, în vreme ce nişte trupe franceze mai mici ronţăiau din hotarul sudic al Ţărilor de Jos spaniole. În cele din urmă, în 1643, o oştire franceză care fusese alcătuită la înălţimea standardelor spaniole a încolţit şi a nimicit principala armată spaniolă în bătălia de la Rocroi. A fost nevoie de o zi întreagă de măcelărire sistematică, dar, când s-a terminat, armatele spaniole nu-şi mai puteau permite să le trimită soldaţi verilor austrieci. Spania era nevoită să-şi ţină aproape de casă forţele rămase, ca să le poată ţine piept francezilor care

înaintau.

Consecinţe

Estimările privind numărul celor ucişi în Războiul de Treizeci de Ani au manifestat o tendinţă descrescătoare odată cu trecerea timpului. La scurt timp după război, s-a spus că Germania era aproape pustiită şi că dispăruseră peste 12 milioane de locuitori, adică trei sferturi din populaţie. Apoi, când istoricii au studiat catastifele bisericeşti, registrele fiscale şi cele de la curte, au descoperit că mulţi dintre cei care dispăruseră dintr-o parte a Germaniei au apărut altundeva, vii şi nevătămaţi – sau, cel puţin, vii. Prin deceniul patru al secolului XX, estimarea cel mai des întâlnită era că murise o treime din populaţie, însemnând 7-8 milioane de oameni.11 O estimare care a căpătat popularitate în ultimele decenii dă un număr de morţi înjumătăţit – 3-4 milioane.12 Totuşi, estimarea din anii ⸗30 rămâne cea mai răspândită. Aceasta face din Războiul de Treizeci de Ani cel mai ucigător eveniment de care a avut parte Germania în istoria sa: acest conflict a omorât mai mulţi germani decât cele două conflagraţii mondiale la un loc.13

Tratatul din Westfalia, care a încheiat războiul în 1648, a făcut o mulţime de ajustări ale graniţelor şi relaţiilor dintre principii germani, dar multe dintre ele nu mai sunt relevante. Asta a fost acum mult timp, şi nu trebuie să ne batem capul cu detalii. Cea mai durabilă consecinţă a Războiului de Treizeci de Ani a fost faptul că Europa şi-a dat seama într-un târziu că e o prostie să te războieşti din cauza religiei. În mai puţin de un secol, conflictele religioase devastaseră Franţa, Germania, Anglia şi Olanda. În cele din urmă, multe naţiuni, sătule de război, au hotărât să permită indivizilor să-şi aleagă religia după cum le dictează conştiinţa, şi aceasta a devenit una dintre pietrele de

temelie ale civilizaţiei occidentale.

În zilele noastre, să te lupţi din pricina religiei este considerat un lucru atât de ridicol, încât mulţi istorici se jenează să recunoască faptul că s-ar fi întâmplat aşa ceva. E ca şi cum ai avea un străbunic care era proprietar de sclavi. Probabil că jumătate dintre istoricii din ultimele generaţii au preferat să descrie războaiele religioase europene ca încleştări între puterile laice sub pretextul religiei; însă o asemenea abordare proiectează în trecut sensibilităţile moderne. Cele mai multe societăţi nu despart religia de politica publică. Credinţa guvernează acţiunile oamenilor. Religia structurează societatea şi orientează deciziile individuale. A te îndoi de religia naţiunii este o insultă la adresa valorilor esenţiale ale acelei naţiuni, iar impietatea riscă să mânie divinitatea care veghează asupra poporului. Civilizaţia occidentală este unică prin faptul că a transformat religia într-o chestiune personală – o evoluţie care se datorează în primul rând lecţiilor dure învăţate în epoca războaielor religioase.14

Prăbuşirea dinastiei Ming

Numărul de morţi: 25 de milioane

Locul în clasament: 5

Tipul: dezintegrare statală

Conflictul, în linii mari: fiecare pentru sine

Perioada: 1635-1662

Locul: China

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: doi răsculaţi (Li zicheng şi zhang Xianzhong), un general trădător (Wu Sangui) şi Dorgon Barbarul Altă pacoste: prăbuşirea dinastiei chineze

Mulţi occidentali cunosc dinastia Ming în primul rând prin intermediul comediei bufe, care ne arată tot

felul de vaze scumpe şi fragile, dar realitatea istorică este că această dinastie a dat la iveală mult mai multe lucruri rafinate – porţelan, mătase, pictură şi poezie. Deşi în zilele noastre se spune că un istoric dă dovadă de lipsă de maniere dacă se apucă să judece trecutul, dinastia Ming („strălucitoare”) este considerată în general apogeul civilizaţiei chineze. A fost perioada cea mai evoluată din punct de vedere cultural şi tehnologic înainte de amestecul europenilor, şi ultima în care China a fost cârmuită de un împărat de etnie chineză.

Sălaşul tâlharilor

Înainte de a ajunge la rangul de căpetenie războinică, Li Zicheng n-a izbutit să-şi găsească un rost în viaţă. După copilăria petrecută cu păstoritul oilor, a lucrat o vreme într-o prăvălie în care se vindeau vinuri; apoi a fost ucenicul unui fierar. Mai târziu, a lucrat la poştă, dar a fost dat afară. În cele din urmă, în 1630, s-a înrolat în armata chineză.

În acea vreme, nordul Chinei era cuprins de o foamete cumplită. Chiar şi armata se afla în pragul înfometării, aşa că într-o zi, când proviziile nu au sosit la timp, unitatea lui Li Zicheng s-a răsculat şi s-a apucat de tâlhării. Până la urmă, în 1634, cârmuirea i-a prins pe câţiva dintre dezertori, printre ei aflându-se şi Li. S-a ajuns la o înţelegere, iar rebelii urmau să se întoarcă în rândurile oştirii de la hotar, dar apoi magistratul local a preluat iniţiativa şi i-a executat pe treizeci şi şase dintre ei. Li şi oamenii săi au ripostat şi au fugit, ascunzându-se printre dealuri.

În China acelei vremi, prin zonele de la poalele dealurilor mişunau bandele de tâlhari, şi cele mai mari erau practic suverane. În cele din urmă, Li Zicheng a devenit căpetenia tâlharilor din trei provincii aflate în ţinuturile înalte care se învecinau cu latura nordică a

Podişului Tibet, întinzându-se de la fluviul Yangzi până la Marele Zid. I s-a spus „Regele Impetuos”, nu pentru eleganţa saa, ci pentru iuţeala atacurilor sale.

Li avea dispute nu numai cu autorităţile, ci şi cu ceilalţi bandiţi. Câteva dintre bande s-au strâns laolaltă şi au prădat mormintele dinastiei Ming, capturându-i pe cei care le îngrijeau. Când s-a împărţit prada, Li a cerut ca în partea sa să intre şi eunucii muzicanţi, iar rivalul său, Zhang Xianzhong, a acceptat, dar a zdrobit toate instrumentele doar ca să-i facă în ciudă. Atunci Li i-a arătat lui Zhang cine-i mai tare, omorându-i pe muzicanţi.1

Zhang Xianzhong se apucase şi el de tâlhărit în timpul foametei din 1628. A prădat o vreme pe ici, pe colo, apoi s-a dus în marea vale Sichuan, aflată în centrul ţării, cucerind capitala provinciei, Chengdu, şi măcelărind populaţia. Porecla lui era „Tigrul Galben”. În cele din urmă, Li şi Zhang au făcut un pact prin care îşi împărţeau China.

Vrând să-şi extindă teritoriul către est, Li Zicheng a pornit spre provincia Hunan, în fruntea unei oştiri care număra între 60 000 şi 100 000 de oameni. În aprilie 1642, Li a început asediul oraşului Kaifeng, care a durat câteva luni, împingându-i pe locuitori la disperare şi canibalism. În sfârşit, în septembrie, a sosit o oaste imperială. Aceasta, temându-se să-l înfrunte pe Li într-o ciocnire directă, a încercat să-l alunge de acolo spărgând digurile care struneau Fluviul Galben. Planul a funcţionat şi nu prea; Li a renunţat la asediu, dar inundaţia provocată de această manevră a devastat oraşul. Dintre cei 370 000 de locuitori din Kaifeng, au rămas în viaţă doar 30 000.2

În orice caz, eşecul de la Kaifeng n-a potolit ambiţia lui Li. În ziua de Anul Nou, pe 8 februarie 1644, Li Zicheng s-a proclamat conducător al dinastiei

Shun, ceea ce nu i-a picat deloc bine cârmuitorului de atunci al Chinei, împăratul Chongzhen din dinastia Ming.

Ultimul împărat

Pe 22 aprilie 1644, curtenii au găsit uşa dinspre odăile împăratului încuiată în mod misterios. După ce au spart-o, l-au găsit pe împăratul Chongzhen plângând. Nu numai că oştirea lui Li se apropia de a. În engleză, „*Dashing King*”. Adjectivul *dashing* are mai multe sensuri, printre care „elegant”, „iute”, „aprig” (n.t.).

Beijing, care era capitala, dar guvernul era falit şi nu putea să plătească oştirea imperială. O combinaţie de foamete, epidemii, tâlhari, piraţi şi războaie la hotare secătuise vistieria, în vreme ce un război naval între portughezii catolici (principalul partener comercial al Chinei) şi olandezii şi englezii protestanţi perturbase fluxul de argint care intra în ţară şi lăsase finanţele imperiale fără bani lichizi.3

Împăratul Chongzhen nu se putea hotărî dacă să fugă sau nu din Beijing spre sud, în oraşul Nanjing, care era mai sigur. Dacă fugea, îşi pierdea legitimitatea, şi prinţul moştenitor avea să considere acest pas drept o abdicare; dar, dacă rămânea, una dintre rudele sale oportuniste putea să conspire pentru a câştiga sprijinul teritoriilor sudice şi să se declare împărat. După două zile, oastea rebelilor lui Li a ajuns la periferia oraşului Beijing.

Poate că împăratul se panicase degeaba. Părea că Li se mulţumea cu poziţia de vasal şi nu urmărea cu tot dinadinsul să urce pe tron. Ba chiar a trimis un mesaj în care se oferea să treacă pe lângă capitală şi să-şi îndrepte oştirea împotriva manciurienilor aflaţi la nord de Marele Zid, cu singura condiţie ca împăratul să recunoască şi să legitimeze domnia lui Li asupra

provinciilor sudice. Se pare că mesajul n-a ajuns în mâinile împăratului, care n-a dat niciun răspuns. Li a continuat să se apropie.

În cele din urmă, împăratul Chongzhen a hotărât să rămână pe loc şi să-şi aştepte soarta. S-a îmbătat, a pornit-o bălăbănindu-se prin palat, cu o sabie în mână, şi le-a omorât pe concubina principală şi pe fiicele mai mici, ca să nu cadă în mâinile răsculaţilor. Apoi a vrut s-o omoare pe fiica mai mare, dar n-a reuşit decât să-i taie braţul, atunci când ea a încercat să pareze lovitura. Fata a fugit pe coridor, lăsând în urmă o dâră de sânge.

Travestit în eunuc, împăratul a încercat să plece pe furiş din capitală, dar gărzile sale au tras asupra lui când s-a apropiat de poartă. Atunci s-a retras în odăile sale şi a sunat din clopoţel, chemându-şi miniştrii să se sfătuiască. Când a văzut că nu vine nimeni, s-a dus cătinel în grădină şi s-a spânzurat de un copac de la poalele unei coline.4

Barbarii la porţi

Să prezentăm acum o altă serie de personaje. Manciurienii erau un popor jurchen, înrudit strâns cu alte popoare barbare care sălăşluiau prin ţinuturile aflate la nord de China şi care năvăleau din când în când peste Marele Zid. Însă trebuie să reţinem că manciurienii erau deosebiţi de ramura jurchenilor care fondase dinastia Jin („aurită”) în nordul Chinei în secolul al XII-lea – o dinastie ce a fost mai apoi doborâtă de mongoli (vezi „Genghis-han”).

Dacă asta vă bagă în ceaţă, gândiţi-vă că jurchenii sunt la fel ca australienii, neozeelandezii, englezii şi scoţienii. Pentru noi e limpede că aceşti albi anglofoni sunt complet deosebiţi între ei, dar peste patru sute de ani puţini îşi vor mai aminti care erau diferenţele între americani şi canadieni.

În starea lor naturală, manciurienii duceau o viaţă de păstori nomazi şi luptau călare, înarmaţi cu arcuri, cum făcuseră mongolii înaintea lor. Mai apoi însă, contactul cu chinezii şi-a spus cuvântul, şi manciurienii şi-au căptuşit oştirile, în stil chinezesc, cu batalioane compacte de lăncieri şi puşcaşi. Întrucât aceste trupe necesitau mai puţină instrucţie şi puteau fi strânse la nevoie, erau mai potrivite pentru societăţile ţărăneşti.

În 1584, un barbar în vârstă de douăzeci şi cinci de ani, pe nume Nurhachi, a moştenit conducerea unuia dintre cele patru triburi manciuriene subordonate Chinei. Prin amestecul obişnuit de charismă, viclenie şi ferocitate, el a unit cele patru triburi într-o federaţie puternică. Apoi a pornit la război, pentru tot restul vieţii, împotriva tuturor vecinilor la care putea ajunge. În cele din urmă, invadarea tribului învecinat yehe l-a pus în conflict direct cu dinastia Ming. Nurhachi, care acum era un veteran cărunt de cincizeci şi nouă de ani, i-a învins pe chinezi în prima lor înfruntare, în 1619. Apoi a pornit către capitala chineză Beijing, dar în drumul său a dat de o garnizoană întărită, care avea artilerie. Nurhachi a murit la scurt timp după bătălie, când rana pe care i-o provocase un proiectil de tun s-a infectat.

Armele de foc

Yuan Chonghuan, generalul chinez care l-a înfrânt pe Nurhachi, şi-a dobândit cunoştinţele despre armele de foc occidentale de la bucătarul său, care stătuse prin preajma europenilor.5 Deşi chinezii cunoşteau de secole principiul prafului de puşcă, o nouă invenţie din Occident, flinta, făcea ca infanteria să fie mai redutabilă pe câmpul de luptă.

Chiar dacă arcurile şi săgeţile le erau superioare din aproape toate punctele de vedere – greutate,

precizie, bătaie şi ritm de tragere –, aceste puşti primitive aveau un avantaj crucial. Aproape că nu era nevoie să te pricepi ca să le foloseşti: doar încărcai, ţinteai şi trăgeai. Bătălia dusă cu arcurile reducea numărul arcaşilor iscusiţi chiar şi atunci când inamicul era înfrânt, şi era nevoie de ani întregi pentru a antrena alţi războinici, care să-i poată înlocui pe cei căzuţi. În schimb, după câştigarea unei bătălii duse cu flintele, oştirea nu trebuia decât să culeagă toate flintele care zăceau împrăştiate printre morţi şi apoi, în câteva zile, ţăranii aduşi în locul celor ucişi erau învăţaţi cum să încarce, să ţintească şi să tragă.

Generalul Yuan Chonghuan le provocase manciurienilor un eşec, dar nu avea să le mai stea în cale multă vreme. Intr-o criză de invidie, Yuan executase de curând un subordonat talentat, iar prietenii acestuia au complotat cu eunucii de la palat ca să-l răzbune. Yuan a fost acuzat de trădare şi târât în piaţa din centrul Beijingului, unde a fost executat în stilul chinezesc tradiţional, prin tăierea meticuloasă în multe bucăţi.

Noii cârmuitori străini

Câteva provincii chineze de dincolo de Marele Zid, din Manciuria, erau despărţite de barbarii din jur prin „Palisada de sălcii”, care, aşa cum probabil că ghiciţi după nume, nu era o barieră chiar aşa de grozavă ca Marele Zid. După ce Nurhachi a cucerit aceste ţinuturi, manciurienii i-au cârmuit timp de câteva decenii pe chinezii de acolo, acumulând astfel o experienţă preţioasă.[54]

---

54 Acesta este un aspect important, deşi adesea neglijat, al clădirii imperiilor. Istoria e plină de răscoale care ar fi putut să fie evitate dacă acei cuceritori ar fi cunoscut micile tabuuri şi ciudăţenii ale populaţiei ocupate şi, astfel, ar fi evitat comportamentul jignitor neintenţionat, cum ar fi să-şi arate o anumită parte a corpului sau să-i dea unui localnic mâncare preparată dintr-un animal interzis. E întotdeauna o

Nurhachi a impus câteva mici reguli care aveau să devină mai târziu importante. Printre altele, el le-a cerut supuşilor săi chinezi de sex bărbătesc să-şi radă capul, păstrând însă o lungă coadă împletită – semnul tradiţional manciurian de supunere. Mai util pe termen scurt a fost faptul că manciurienii şi-au dat seama de importanţa sacră pe care o avea împăratul pentru chinezi, aşa încât fiul şi urmaşul lui Nurhachi, Hong Taiji, a proclamat o nouă dinastie în toată regula, Qing (se pronunţă aproximativ „cing” şi înseamnă „pur”).

Hong Taiji a făcut noi achiziţii teritoriale, ocupând Mongolia Interioară în 1632 şi Coreea în 1638. Erau cuceriri impresionante, desigur, dar n-au făcut decât să adauge alţi barbari. Ca să-şi vadă numele în cărţile de istorie, un cuceritor trebuie să pună stăpânire pe centrul lumii civilizate. Chiar dacă de câteva decenii manciurienii se războiau tot timpul cu chinezii, nu fuseseră în stare să spargă de-a binelea apărarea de la hotar.

În 1643 Hong Taiji a murit, şi membrii rămaşi în viaţă ai familiei sale au început să se lupte între ei pentru putere. Un compromis complicat între facţiuni a adus la putere un han nevârstnic şi doi regenţi rivali. Unul dintre regenţi, Dorgon, cel de-al şaisprezecelea fiu al lui Nurhachi, era conducătorul adevărat.[55]

---

idee bună să capeţi experienţă cârmuind o colonie mică înainte de a porni la cucerirea lumii.

55 încerc să păstrez lizibile aceste naraţiuni, aşa că nu pomenesc fiecare loc sau actor din poveste. Nu vreau să copleşesc cititorul cu prea multe detalii. Uneori e greu să hotărăşti dacă e mai bine să foloseşti noţiuni generice precum „prim-mi- nistrul“ sau „nevasta generalului“ sau să le spui pe nume.
În orice caz, lucrul cel mai important pe care trebuie să-l reţinem despre Dorgon este că, spre deosebire de ceilalţi manciurieni, are un nume măreţ pentru o lume barbară. Nu vă sfiiţi, spuneţi în gura mare: „Dorgon Barbarul“.

Răscoalele bandiţilor Li şi Zhang din China cârmuită de dinastia Ming le-au oferit manciurienilor un minunat prilej de invazie, dar aceştia şovăiau între două posibilităţi: jaf şi revenire acasă cu traistele pline, ori o şedere lungă şi profitabilă. Se zice că Dorgon i-a trimis solie lui Li Zicheng şi i-a propus să împartă China între ei, dar nu a ieşit nimic din asta. Poate că şi acest mesager s-a rătăcit pe drum.

Oştirea de tâlhari a lui Li Zicheng s-a instalat în palat, s-a bucurat de concubinele împăratului şi a prădat Beijingul, în vreme ce la vreo trei sute de kilometri spre nord, lângă Marele Zid, comandantul ultimei oştiri a dinastiei Ming stătea la îndoială. Generalul Wu Sangui se confrunta cu o dilemă: să-şi răzbune împăratul mort sau să avanseze în carieră, recunoscându-l pe Li ca noul împărat al Chinei? Totuşi, în ultimă instanţă, datoria sa era să păzească hotarul de nord. A rămas la post. Li l-a descoperit printre prizonierii de la curte pe tatăl lui Wu, un curtean vârstnic, şi a încercat să facă un târg. Wu-fiul a fost de acord să se predea în schimbul eliberării tatălui său, şi a pornit către Beijing; însă Li se săturase să aştepte. A executat familia lui Wu, a violat-o pe concubina preferată a lui Wu şi a pornit cu oştirea spre nord. Când veştile îngrozitoare i-au ajuns la ureche, Wu s-a întors la Marele Zid şi a deschis porţile, ca să poată intra manciurienii.6

Li s-a întâlnit cu oastea lui Wu la Shanhaiguan, în locul în care Marele Zid ajunge la mare. Wu şi-a aliniat trupele şi cele două oştiri s-au întrecut în atacuri frontale ore în şir, până la epuizare. Apoi, apărând brusc dintr-o furtună de nisip orbitoare, cavaleria manciuriană a lui Dorgon a atacat flancul stâng al lui Li. Surprinderea şi înfrângerea au fost depline.

Oastea lui Li s-a retras în ordine mai multe sute de kilometri, încercând să ajungă înapoi în zona de plecare şi ducând câteva mari bătălii defensive cu urmăritorii. În cele din urmă, presiunea a fost prea mare pentru rebeli, iar oştirea lui Li s-a risipit. În vara lui 1645 s-a raportat moartea lui Li, fie prin sinucidere, fie omorât în bătaie de nişte ţărani pe care încerca să-i jefuiască; o altă versiune este că a fugit şi a trăit mai departe în chip de călugăr anonim.7

În decembrie 1644, celălalt răsculat, Zhang Xianzhong, „Tigrul Galben”, s-a retras în provincia Sichuan şi a fondat Marele Regat Apusean, cu capitala la Chengdu.8 Lăsat de capul lui, Zhang a devenit din ce în ce mai crud şi năzuros. A mutilat şi a decapitat mii de învăţaţi şi familiile lor. A decimat unităţi ale propriei oştiri, ca pedeapsă pentru ofense închipuite. Şi-a creat o faimă atât de cumplită, încât în 2002, când nişte muncitori care săpau fundaţia unei noi clădiri în Chengdu au dat peste o sută de schelete foarte vechi risipite prin pământ, arheologul de la faţa locului a bănuit imediat că Zhang a fost cel care le aruncase acolo.9 Zhang a plecat din Chengdu la sfârşitul anului 1646, după ce a ars până în temelii o mare parte din oraş. A devastat satele care i s-au ivit în cale şi s-a retras mai adânc în munţi, până când, în ianuarie 1647, manciurienii l-au prins şi l-au omorât.

Dereticarea

Membrii supravieţuitori ai dinastiei Ming s-au regrupat mai la sud, în Nanjing, a doua capitală din centrul Chinei. La început, Dorgon a făcut oferta de a împărţi cu ei China, cu condiţia ca aceştia să renunţe la pretenţiile asupra nordului. N-au acceptat târgul.

Oştirea manciuriană a înaintat. Locuitorii din Yangzhou, un oraş foarte bogat aflat la capătul sudic al Marelui Canal, s-au împotrivit cu dârzenie când au

sosit manciurienii, aşadar nu e de mirare că, după ce a fost cucerit în cele din urmă, oraşul a fost jefuit pe îndelete şi fără milă timp de zece zile. Învăţând lecţia, oraşul Nanjing s-a predat fără luptă în iunie, şi de data aceasta a trecut în alte mâini *fără* să fie supus unui masacru, ceea ce, după cum vom vedea, este un lucru neobişnuit în lunga istorie nefericită a Nanjingului. Dinastia Qing l-a aruncat în uitare pe cel care încă se numea împăratul Ming.

Însă familia imperială Ming se înmulţise iepureşte, aşa încât cei de viţă Qing au fost siliţi să vâneze şi să execute un şir lung de prinţi care încercau să întemeieze în sud regate rivale. Ultimul Ming a fost cel mai mic dintre nepoţii unui împărat de mai înainte, odorul mamei, care a fost răsfăţat şi căruia i s-a căutat în coarne toată copilăria, aşa că vă daţi seama că povestea lui o să se termine rău. Cunoscut drept prinţul din Gui, el a creat o curte rivală departe, în sud, unde se perindau „tot felul de tipi care mestecau nuci de betel, lucrători din saline şi proprietari de bordeluri băştinaşe”10. Dar, începând din decembrie 1650, oştirea Qing l-a vânat prin ţinuturile de la hotarul de sud şi, până la urmă, l-a forţat să se refugieze în Birmania. Birmanii i-au promis adăpost, dar apoi s-au răzgândit şi au măcelărit cea mai mare parte a curţii renegate. Prinţul a fost ţinut prizonier pe un mic domeniu timp de câţiva ani, până când oastea lui Wu Sangui, generalul trădător, a năvălit în Birmania. Băştinaşii l-au mituit pe generalul Wu predându-i ultimii supravieţuitori ai dinastiei Ming. Prinţul din Gui şi singurul său fiu au fost duşi înapoi în China şi sugrumaţi în taină în 1662.11

După ce familia stăpânilor săi s-a stins, ultimul

amiral chinez, Zheng Chenggong[56], şi-a adunat flota şi a început o viaţă de pirat. În 1661 a cucerit Taiwanul de la olandezi, şi probabil că i-ar fi atacat pe spanioli în Filipine dacă nu murea la puţin timp după aceea. A fost ultima zvâcnire a glorioaselor tradiţii maritime ale dinastiei Ming, care odinioară trimisese flote uriaşe în toate zările, până în estul Africii. După moartea lui Zheng Chenggong, oceanele au devenit exclusiv domeniul europenilor.

Pacoste şi ciumăa

Câţi oameni au murit în această perioadă de haos? Proporţiile distrugerii sunt sugerate în *Ming Shi*, istoria oficială a epocii compilată după un secol, în care Zhang Xianzhong este acuzat că a omorât 600 de milioane de oameni în timpul cârmuirii sale smintite. Dat fiind că acest număr îl depăşeşte pe cel al oamenilor care trăiau pe Pământ la acea vreme, un astfel de bilanţ probabil că nu reprezintă decât felul chinezilor de a spune „o groază de oameni”.12

Bazându-se pe registrele fiscale şi mărturiile arheologice, demografii moderni ajung de obicei la concluzia că populaţia chineză iniţială de 150 de milioane a scăzut cu o şesime (adică 25 de milioane) pe la jumătatea secolului al XVII-lea.13 Ca întotdeauna, foametea şi bolile s-au abătut asupra populaţiei jefuite şi oropsite, ucigând o mulţime uriaşă de civili anonimi.

Poate că aţi observat că un număr disproporţionat dintre evenimentele de pe lista mea s-au petrecut în a doua jumătate a secolului al lea şi în secolul al XVII-lea. În Europa, Războiul de Treizeci de

---

56 Zheng Chenggong este cunoscut în literatura occidentală sub numele Co- xinga, derivat din porecla sa, Guoxingye — „Păstrătorul Numelui Imperial“.

a. În original, „Plague and Pestilence“ — trimitere la jocul de cărţi cu tematică medievală (n.t.).

Ani a fost cel mai ucigător conflict până la izbucnirea Primului Război Mondial (vezi „Războiul de Treizeci de Ani”). Rusia s-a scufundat în haoticele Timpuri Tulburi. Cucerirea Chinei de către manciurieni a provocat o scădere a populaţiei cum rareori s-a văzut în istoria Asiei de Est, iar invadarea sudului Indiei de către Aurangzeb (vezi „Aurangzeb”) a dus la cel mai mare număr de morţi dintr-un singur război din istoria Asiei de Sud. Până şi pe insulele mai mici din largul coastelor, războiul îşi făcea de cap mai abitir ca niciodată. Anglia era sfâşiată de războiul civil, iar shogunii japonezi se băteau între ei pentru putere în acel cadru care a devenit mai târziu propriu aproape fiecărui film al lui Akira Kurosawa.14 Toate acestea devastau o lume cu o populaţie de 500 de milioane, ceea ce înseamnă doar o cincime din numărul celor care trăiau la jumătatea secolului XX. De fapt, secolul al XVII-lea este un candidat serios la titlul de „Cel mai rău secol din istoria omenirii”.

Principala cauză a acestei stări de fapt a fost un salt prodigios al tehnologiei militare. Apariţia muschetelor şi a artileriei tot mai eficiente a adus civilizaţii întregi sub comanda unora şi aceloraşi dinastii, creând aşa-numitele „imperii ale prafului de puşcă”. Cu toate că în secolele următoare aceste imperii aveau să exercite o influenţă stabilizatoare, la început au distrus vechile echilibre ale puterii şi au dezlănţuit babilonia.

Desigur, cei patru călăreţi ai Apocalipsei îşi fac treaba cel mai bine atunci când lucrează împreună, iar numărul de morţi din secolul al lea a crescut şi mai mult odată cu revenirea ciumei bubonice. Cea mai celebră epidemie a fost cea de la Londra, din 1665, însă ciuma a bântuit şi toate căile comerciale ale Eurasiei, oriunde şobolanii erau destul de numeroşi ca

să declanşeze molima. Ce-i drept, epidemia nu a căpătat aceleaşi proporţii ca Moartea Neagră cu trei secole înainte, dar China a fost lovită din plin: „La început, leşurile erau îngropate în sicrie, apoi învelite în ierburi, dar în cele din urmă au fost lăsate în paturile lor”. un martor ocular descrie un oraş pustiit de ciumă: „Erau puţine semne de viaţă omenească pe străzi, şi nu se auzea decât bâzâitul muştelor”.15

Această epocă a fost, de asemenea, apogeul „micii glaciaţiuni”. Temperaturile din întreaga lume tot scădeau de câteva secole şi aveau să reînceapă să crească abia după câteva decenii. Astfel, agricultura dispunea de perioade de cultivare mai scurte şi mai uscate, ceea ce a dus la foamete.

Pe de altă parte, oricât de fascinant ar fi să studiem impactul bolii şi vremii asupra istoriei, putem fi lesne induşi în eroare dacă încercăm să punem în legătură orice perioadă nefastă din istorie cu un eveniment natural coincident. Pe termen lung, societăţile s-au adaptat la noile tipare ale vremii, iar pe termen scurt schimbarea climatului a fost sporadică. Vremea e întotdeauna capricioasă; aşadar, atunci când vorbim, de pildă, despre veri mai secetoase, nu înseamnă că n-a plouat ani în şir. Înseamnă că a plouat sub medie în majoritatea anilor, dar că în restul timpului cantitatea ploilor a fost perfect normală. Seceta şi foametea au fost atât de frecvente în istoria omenirii, încât cele mai multe societăţi aveau planuri de urgenţă, dar şi destui bătrâni care îşi aminteau cum au ieşit la liman data trecută. Vremea rea poate să distrugă temelia societăţii doar atunci când se combină cu o doză suplimentară de ghinion sau de prostie omenească.

Invadarea Irlandei de către Cromwell

Numărul de morţi: 400 0001

Locul în clasament: 81
Tipul: purificare etnică
Conflictul, în linii mari: englezi vs. irlandezi
Perioada: 1649-1652
Locul: Irlanda
Principalul stat participant: Commonwealth-ul Angliei (republica engleză)
Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Cromwell

În gâlceava din ce în ce mai aprigă dintre regele Carol al Angliei şi puritanii din Parlament, catolicii din Irlanda erau de partea regelui. În 1641, cu puţin înainte de începerea ostilităţilor în Anglia, printre irlandezii catolici s-a răspândit zvonul că Parlamentul e pe cale să declanşeze o represiune împotriva lor. Catolicii au hotărât să lovească primii şi să-i nimicească pe protestanţii din Ulster, din rândul cărora ar fi fost recrutată pedestrimea în eventualitatea unei agresiuni. În timpul rebeliunii care a urmat, trei mii de protestanţi au fost masacraţi, iar alţi 8 000 au murit după ce au fost alungaţi din casele lor şi au rămas în frig.

Nu a fost timp de răzbunare, pentru că în Anglia a izbucnit războiul civil. Din nefericire pentru irlandezi, războiul civil englez s-a încheiat cu moartea regelui şi cu triumful lui Oliver Cromwell, comandantul armatei Parlamentului, care a ajuns dictatorul Angliei. În august 1649, Cromwell a intrat în ţara irlandezilor ca să-şi încheie socotelile cu ei. „Sărăcie şi jale, sânge şi dărâmături […] este ceea ce-i aşteaptă”, a jurat Cromwell, „şi voi fi fericit să-i tratez cu cea mai mare asprime.”2

A asediat oraşul Drogheda, aflat pe coasta răsăriteană a Irlandei, iar după mai multe asalturi încrâncenate englezii au izbutit să străpungă zidurile.

„Capetele rotunde” a ale lui Cromwell n-au avut pic de milă. Englezii au măcelărit 3 500 de oameni, printre care se numărau toţi oştenii din garnizoană şi 1 000 de slujbaşi ai cârmuirii, preoţi şi alţi civili. Guvernatorul regalist al oraşului a fost omorât în bătaie cu a. Nume dat taberei parlamentare (în engleză, *Roundheads*), care se opunea susţinătorilor regelui (aşa-numiţii *Cavaliers*) (n.t.).

propriul picior de lemn; oştenii care l-au ucis auziseră un zvon cum că lemnul o să crape şi din el o să se reverse monedele de aur pitite acolo. Supravieţuitorii măcelului au fost urcaţi pe nave şi vânduţi unor plantaţii din Barbados.

„Dreapta judecată a lui Dumnezeu i-a lovit pe barbarii nemernici care şi-au scăldat mâinile în atâta sânge nevinovat”, a declarat Cromwell. „Iar asta o să oprească vărsarea de sânge pe viitor.”3

Apoi Cromwell a pornit către sud, unde rezistenţa opusă de oraşul portuar Wexford a dus din nou la măcelărirea garnizoanei şi jefuirea oraşului. Întrucât tot mai multe oraşe irlandeze erau asediate şi cucerite de englezi, poporul irlandez a trecut la lupta de partizani. Răsculaţii, numiţi *tories*, de la cuvântul irlandez *tôraidhe*, care înseamnă „om urmărit” (un termen aplicat mai târziu tuturor celor care se împotriveau progresului, precum sprijinitorii americani ai Coroanei sau membrii celui mai conservator partid politic englez)4, au prelungit războiul până în 1652. Cromwell şi-a lăsat oştirea să facă curăţenie şi s-a întors la Londra.

În cele din urmă, Parlamentul a hotărât să pună capăt pentru totdeauna dominaţiei catolice din Irlanda. Comisarii englezi trimişi la faţa locului au primit misiunea să-i arunce în închisoare sau să-i execute pe răsculaţi şi pe preoţi şi să le confişte

pământurile. S-a interzis practicarea catolicismului în public. Englezii i-au alungat pe irlandezi de pe pământurile roditoare către apus, în partea stâncoasă a insulei, şi au dat pământul cel mai bun moşierilor protestanţi şi veteranilor din Anglia. Aproape 40% din pământul cultivabil a trecut în alte mâini.5 Sute de mii de irlandezi au murit de foame şi de boli pe parcursul răscoalei, iar populaţia insulei a scăzut cu 20%. În următoarele trei sute de ani, Irlanda a rămas o lume în care ţăranii n-aveau pământ şi erau la cheremul moşierimii străine.

Aurangzeb

Numărul de morţi: probabil 4,6 milioane în timpul războiului din podişul Deccan1

Locul în clasament: 23 Tipul: despot

Conflictul, în linii mari: musulmani vs. hinduşi Perioada: a domnit între 1658 şi 1707 Locul: India

Principalul stat participant: Imperiul Mogul

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Aurangzeb

Moştenitorul prezumptiv

După ce n-a putut să urineze timp de trei zile, Shah Jahan, împăratul mogul al Indiei şi cel care a construit Taj Mahalul, a căzut la pat, grav bolnav. Fiul cel mai mare, preferatul său, Dara, a tăinuit boala şi şi-a ţinut tatăl ascuns, ca să nu intre în panică împărăţia. Zvonurile din palat au ajuns cu iuţeală la urechile celorlalţi fii ai lui Shah Jahan. Ei l-au bănuit pe Dara că urzeşte ceva. Cum era limpede că acesta se afla în spatele dispariţiei misterioase a tatălui, ei au presupus că le va veni şi lor rândul, aşa că au fugit din oraş şi au început să strângă oştiri.

Shah Jahan şi-a revenit destul de repede din boală, dar fiii săi declanşaseră deja războiul civil. Dara l-a învins cu uşurinţă în luptă pe mezin şi l-a exilat,

astfel că mai rămâneau doi fraţi, care şi-au unit forţele: Aurangzeb (al treilea fiu) îl sprijinea pe Murad (cel de-al doilea) în lupta pentru tron. Treptat, cei doi au ajuns stăpâni pe situaţie şi, la un moment dat, Aurangzeb l-a poftit pe Murad în cortul său ca să discute amănuntele alianţei lor. Murad a cinat şi a băut vinuri de soi, în vreme ce fratele său, musulman habotnic, şi-a păstrat mintea limpede. Murad a căzut într-o dulce moţăială, în vreme ce o sclavă îi făcea masaj. Apoi s-a trezit în închisoare.

În cele din urmă, Aurangzeb a cucerit capitala şi i-a interzis tatălui său să-şi părăsească odăile din palat. După o campanie grea, Aurangzeb şi-a capturat fratele, Dara, şi a pus să fie judecat. După părerea lui Aurangzeb, Dara păruse întotdeauna prea îngăduitor cu hinduşii, aşa încât nu-i de mirare că Dara a fost găsit vinovat de apostazie şi decapitat. Capul i-a fost dus tatălui ţinut captiv, pentru a-i demonstra că Aurangzeb avea acum toată puterea.

Aurangzeb n-a uitat niciodată că ajunsese la putere răsturnându-şi tatăl de pe tron, aşa încât şi-a ţinut strâns în frâu copiii. Fiecare dintre ei a fost închis timp de câţiva ani într-un anumit moment al domniei sale îndelungate.

Fapte izvorâte din credinţă

Dinastia mogulilor a început în Afganistan, ca ramură a dinastiei lui Timur, care a trecut peste munţi în India. Intr-o linie neîntreruptă de taţi şi fii, timp de cinci generaţii, glorioşii cuceritori moguli au lărgit şi au întărit imperiul; însă ei au preferat să se distingă mai degrabă prin înfăptuiri grandioase în domeniul artei şi arhitecturii decât prin isprăvi marţiale. Mogulii au investit mult în lucrări publice, de pildă în drumuri, transporturi poştale şi grânare, pentru a preveni foametea.

Deşi se manifestau ca protectori generoşi şi evlavioşi ai islamului, mogulii au fost prin tradiţie îngăduitori cu hinduismul. Pe întregul lor teritoriu, hinduşii puteau să-şi practice nestingheriţi riturile şi obiceiurile. Mogulii din generaţiile precedente le încredinţaseră unor hinduşi chiar şi comanda oştirilor sau funcţii înalte la palat.

Insă Aurangzeb era un musulman ascetic, care a vrut să interzică orice viciu. El însuşi ducea o viaţă extrem de austeră. Nu purta veşminte de mătase. A interzis muzica. Spre deosebire de mogulii dinainte, Aurangzeb a aderat la interdicţia musulmană a imaginilor pictate, astfel încât, lipsiţi de patronajul curţii, pictorii au fost siliţi să plece din ţară ca să-şi găsească de lucru. Dat fiind că nu-l interesa nicio scriere în afara textelor sfinte, Aurangzeb le-a retras şi poeţilor şi învăţaţilor patronajul imperial.2 Le-a interzis hinduşilor să călărească sau să călătorească în litiere. A reintrodus capitaţia, pe care erau siliţi să o plătească toţi nemusulmanii.

Aurangzeb a distrus neobosit templele hinduse de pe tot cuprinsul Indiei. În 1661 a demolat templul Kesava Deo din Mathura, care marca locul naşterii lui Krishna. Templul Kashi Vishwanath din oraşul sfânt Varanasi, unul dintre cele mai vestite temple închinate lui Shiva, a fost demolat în 1669. În 1706, a distrus templul Somnath din Saurashtra.3 Probabil că dumneavoastră această enumerare nu vă spune nimic, dar pe istoricii hinduşi îi face să se crispeze exact la fel cum se crispează istoricii occidentali ori de câte ori citesc despre distrugerea unei pietre de hotar a civilizaţiei greco-romane. E de reţinut, totuşi, că mii de lăcaşuri sfinte hinduse din întreaga Indie au fost rase de pe faţa pământului şi înlocuite cu moschei. Până în ziua de azi, hinduşii naţionalişti aşteaptă

prilejul să ardă din temelii aceste moschei şi să reconstruiască templele hinduse pierdute.

Când Guru Nanak Dev a fondat religia sikh, în secolul al XVI-lea, el nădăjduia să aducă pace în India şi să concilieze islamul cu hinduismul, reducând credinţele rivale la elementele lor morale comune şi topindu-le într-o unică religie pacifistă. Din păcate, nu a făcut altceva decât să creeze o a treia religie care să agite spiritele şi să semene discordie. Sikhii l-au înfuriat pe Aurangzeb, deoarece converteau musulmani, aşa că a jurat să pună capăt acestui braconaj. În 1675 l-a azvârlit în închisoare pe Guru Tegh Bahadur, conducătorul sikhilor, şi l-a schingiuit oleacă, gândindu-se că poate o s-o lase mai moale cu toleranţa religioasă. Când a văzut că gurul o ţine pe-a lui, Aurangzeb a poruncit să fie decapitat. După aceea, sikhii s-au lepădat de pacifismul lor iniţial şi s-au retras în munţi, unde au ridicat fortăreţe şi au devenit un neam de războinici care aveau tot timpul la ei săbii şi junghere rituale.4

Clanurile marathi

În secolul al XVII-lea, populaţia marathi, un amestec pestriţ de clanuri hinduse din munţi, s-a transformat într-un popor războinic, punându-şi în cap să se împotrivească uzurpatorilor musulmani. Căpetenia marathilor, Shivaji, a devenit conducătorul legendar al rezistenţei, un erou pentru generaţii de hinduşi, celebru pentru acţiunile sale îndrăzneţe. În timpul unor negocieri cu un general musulman, pe neaşteptate a sfâşiat burta generalului cu nişte gheare din oţel, pe care le ţinuse ascunse; apoi trupele sale au năvălit din ascunzătoare şi au măcelărit duşmanii rămaşi fără căpetenie. Altă dată, s-a furişat într-o fortăreaţă amestecându-se printre cei care făceau parte din alaiul unei nunţi regale. După ce oaspeţii au

adormit, i-a ucis. Dar parcă nimic nu se compară cu isprava sa din 1663, când a pătruns în haremul lui Aurangzeb şi a făcut prăpăd.

Aurangzeb l-a alungat pe generalul care fusese însărcinat să-l captureze pe Shivaji şi şi-a trimis fiul în sud. În zadar. Shivaji rămânea cu un pas înaintea mogulilor, şi în 1664 a cucerit şi a prădat oraşul Surat. În cele din urmă, comanda i-a revenit unui alt general mogul, Jai Sing, care l-a învins pe Shivaji după trei luni. Shivaji a fost de acord să meargă în capitala Agra ca să-i jure supunere împăratului, iar în 1666 Aurangzeb a trimis după el o splendidă caravană cu elefanţi, palanchine şi slujitori, totul pe cheltuiala mogulilor. Însă după ce a ajuns în capitală, lui Shivaji i s-a părut că împăratul îi arată dispreţ, aşa că a fugit şi a reînceput războiul. S-a autoproclamat rege şi şi-a lărgit aria incursiunilor.5 În 1680, Shivaji a murit de dizenterie, iar fiul său, Sambhaji, a preluat conducerea clanurilor marathi.

În acelaşi an, Aurangzeb şi-a trimis în sud unul dintre fii, Akbar, ca să înăbuşe o răscoală a clanurilor nobiliare rajput, însă Akbar s-a dat de partea răsculaţilor. S-a proclamat împărat şi a pornit la atac împotriva nordului, dar n-a avut succes. Oştirea lui Akbar era destul de mare ca să-i aducă victoria cel puţin în prima fază a războiului, dar a pierdut prima bătălie şi a trebuit să fugă departe în sud, unde nu-l mai putea ajunge mâna tatălui. În cele din urmă, s-a urcat pe o navă care pornea spre Persia.

Războiul din podişul Deccan

Într-un final, Aurangzeb a ajuns la concluzia că trebuie să cucerească el însuşi sudul şi a pornit la drum cu o oştire despre care se spune că număra o jumătate de milion de oameni. De fapt, nu era doar o oştire, căci tabăra includea întreaga sa curte şi un

oraş de corturi colorate, turme de vite, căruţe, ţarcuri şi bazaruri. În cei douăzeci şi şase de ani cât avea să mai trăiască, nu s-a întors niciodată în nord.

În anii 1686 şi 1687 a cucerit regatele musulmane independente Bijapur şi Golconda, pe care le considera decadente şi hedoniste. Apoi şi-a concentrat întreaga atenţie asupra clanurilor marathi din munţii care mărgineau podişul Deccan, din partea central-apuseană a Indiei. Când mogulii l-au capturat în sfârşit pe regele marathilor, Sambhaji, în 1689, Aurangzeb a pus să fie tăiat în bucăţi încetul cu încetul, pe parcursul a trei săptămâni – în prima zi i-a fost tăiată limba, în a doua zi i-au fost scoşi ochii, apoi i-au fost tăiate membrele, unul câte unul. În cele din urmă, Sambhaji era ciopârţit în aşa hal încât devenise de nerecunoscut, aşa că i s-a tăiat capul.

Cu toate că Aurangzeb a cucerit pe rând fortăreţele marathilor de pe dealuri, mereu se construiau noi întărituri în alte locuri. De obicei, marathii din fortăreţe se predau de îndată ce se arăta Aurangzeb, dar după ce el se îndepărta reluau ostilităţile.6 Marathii au devenit experţi în războiul de partizani, aşa că Aurangzeb a încercat să-i dezrădăcineze distrugând satele şi recoltele pe care se bazau.

Războiul nu se mai isprăvea, iar sudul Indiei era distrus. Conform surselor contemporane, 100 000 dintre oamenii lui Aurangzeb şi 300 000 de animale de povară (cai, cămile, măgari, boi şi elefanţi) au murit în fiecare an în acel sfert de secol de război din podişul Deccan. Între 1702 şi 1704, seceta, ciuma şi foametea au lovit ţinuturile devastate de război, iar în răstimp de câţiva ani au murit două milioane de civili.7

Până la urmă, acest lung război nu prea şi-a îndeplinit scopul real. Spre sfârşitul vieţii lui

Aurangzeb, mogulii cuceriseră aproape întregul subcontinent indian, însă vârful sudic al peninsulei tot nu era în mâna lor. Puterea mogulilor a ajuns la apogeu în vremea lui Aurangzeb, dar problema cu apogeul este că după aceea totul merge la vale. Anii de lupte epuizaseră imperiul. Vistieria era golită. La puţină vreme după moartea lui Aurangzeb, Imperiul Mogul s-a prăbuşit.

Războiul dintre

Imperiul Otoman şi Liga Sfântă

Numărul de morţi: 384 0001 Locul în clasament: 89 Tipul: ciocnire între culturi

Conflictul, în linii mari: turcii vs. Liga Sfântă (antiotomană)

Perioada: 1682-1699 Locul: sud-estul Europei

Principalele state participante: Austria, Imperiul Otoman

Statele participante secundare: Veneţia, Polonia, papalitatea, Rusia

Statul cuantic participant: Ungaria

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Kara Mustafa

Asediul Vienei

După ce regele şi nobilii maghiari au fost nimiciţi de turci în bătălia de la Mohăcs din 1526, Ungaria a încetat să mai fie o naţiune viabilă. Rămasă fără conducător, ţara a fost împărţită între austrieci la nord-vest şi turci la sud-est, dar, după un secol, ungurii conduşi de Imre Thököly au încercat să-i alunge pe austrieci din jumătatea lor de Ungarie. După ce a suferit o serie de înfrângeri, Thököly şi-a dat seama că singur nu poate face mare lucru. În speranţa că va asmuţi cele două mari puteri una împotriva alteia, le-a cerut ajutor turcilor.

Cererea lui a picat la ţanc. Ienicerii, care formau

infanteria de elită a turcilor, îşi doreau tare mult un război din care să se aleagă cu niscaiva pradă, iar armistiţiul de douăzeci de ani dintre Austria şi Turcia era pe cale să expire. Kara Mustafa, ultimul vizir din familia Köprülü, a profitat de ocazie şi a organizat o ofensivă masivă împotriva Vienei. Deşi turcii au declarat război în august 1682, a durat ceva timp până să fie adunată şi pregătită forţa de invazie, alcătuită din peste 140 000 de oşteni şi 400 de tunuri, aşa încât ofensiva a fost amânată până în primăvara următoare.

Chiar dacă ştiau că turcii vin spre Viena, austriecii nu s-au pregătit prea temeinic de asediu. O sută de ani de pace îi făcuseră să-şi neglijeze fortificaţiile. Bastioanele erau măcinate de vreme. Case şi copaci apăruseră acolo unde ar fi trebuit să fie un loc deschis pentru a putea folosi eficient artileria. Mai întâi, împăratul Leopold I nu s-a putut hotărî dacă să rămână alături de trupele sale sau să se refugieze într-un loc sigur, dar până la urmă s-a furişat afară din oraş cu puţin timp înainte de sosirea avangărzii turce, lăsând numai 12 000 de oşteni de meserie care să coordoneze oastea de strânsură.

Din fericire pentru creştinătate, turcii s-au moşmondit şi ei. După ce au înconjurat Vena, în iulie 1683, au săpat tranşee şi au aşteptat. Au lansat ofensive sporadice, dar nu au atacat vreodată în forţă, nici măcar în momentele în care apărea o spărtură în întăriturile inamicului. Conform regulilor de război din acea vreme, oştenii de rând puteau să jefuiască în voie timp de trei zile un oraş cucerit prin asalt, însă oraşele care se predau paşnic îi aparţineau sultanului. Probabil, Kara prefera să aştepte şi să aducă Porţii Vena neatinsă decât să o cucerească rapid şi apoi să o vadă distrusă de oştenii săi. În lipsă de altceva, turcii

şi-au făcut de lucru terorizând ţinuturile din jur; în Perchtoldsdorf, de pildă, au măcelărit 4 000 de săteni.

Asediul s-a prelungit, ceea ce i-a dat împăratului Leopold I timp să acţioneze. El a tocmit 81 000 de mercenari din estul Europei, care au pornit la drum ca să salveze Viena. Coloana vertebrală a acestei oştiri era alcătuită din 25 000 de oameni aflaţi sub comanda lui Jan III Sobieski, ultimul mare rege al Poloniei. Sobieski şi husarii săi înaripaţi[57] au atacat din spate tabăra turcească. Fiind prea încrezători în izbândă, turcii nu-şi întăriseră spatele împotriva unui astfel de atac, şi tabăra lor a fost cucerită. Au fugit cu toţii, lăsând acolo munţi de provizii şi de obiecte preţioase.2

O nenorocire nu vine niciodată singură

Căutând pe cineva pe care să dea vina pentru înfrângere, Kara Mustafa l-a arestat pe Imre Thököly, rebelul ungur care îl convinsese să intre în beleaua asta. Arestarea conducătorului lor i-a nemulţumit pe oştenii unguri, care au trecut de partea austriecilor. Deodată, toate fortăreţele din Ungaria turcească îi susţineau pe austrieci. Doar soţia lui Imre a rămas de partea turcilor, ca să demonstreze loialitatea acestuia. Ea a rezistat timp de trei ani asediului austriecilor în fortăreaţa ei izolată, dar până la urmă s-a predat şi a fost luată prizonieră.3

Insă sultanul otoman Mehmed IV se gândea la alt ţap ispăşitor. El considera că vinovatul pentru eşec era Kara Mustafa, aşa că a poruncit ca acesta să fie sugrumat. Capul împăiat al vizirului i-a fost trimis sultanului într-o pungă de catifea, drept dovadă că porunca sa fusese adusă la îndeplinire. Timp de câteva

---

57 Aceşti călăreţi chiar aveau aripi uriaşe prinse de armură. Era epoca în care o înfăţişare falnică era mai importantă decât considerentele practice.

secole, capul a fost purtat de colo-colo, până ce a poposit într-o vitrină din muzeul oraşului Viena, însă în 1970 edilii oraşului au început să se jeneze şi au mutat capul la subsol, ca să nu se mai poată zgâi turiştii la el.

Sultanul a călcat foarte repede pe urmele vizirului. Eşecul de la Viena a provocat o lovitură de stat la Constantinopol, iar Mehmed a fost întemniţat, în vreme ce fratele său a fost urcat pe tron; însă noul sultan a murit curând (din cauze naturale), şi tot aşa s-a întâmplat şi cu următorul. În cele din urmă, imperiul s-a ales cu un sultan care a trăit destul de mult ca să aducă pacea.

Dat fiind că partea turcească a Ungariei era în plin haos, austriecii au năvălit peste pusta maghiară. Au cucerit Buda în 1686 şi au repurtat o mare victorie la Mohacs în 1687, care a şters ruşinea înfrângerii suferite de creştini în acelaşi loc cu multe generaţii înainte.

Sârbii şi alţi creştini din Balcani s-au bucurat că scăpaseră de turci; însă austriecii n-au apucat să-şi consolideze poziţia în noul lor teritoriu, căci trupele lor au fost retrase şi trimise spre apus ca să lupte cu francezii într-un alt război. Kosovo, lipsit de apărare, a căzut iar în mâna turcilor, şi localnicii sârbi au fugit, temându-se de represalii. Apoi turcii i-au mutat pe albanezii musulmani în ţinutul golit, ceea ce avea să ducă la un alt război peste trei sute de ani, în 1999.4

În vreme ce austriecii înaintau pe uscat împotriva turcilor, o flotă veneţiană a luat de la otomani sudul Greciei. Când veneţienii au asediat Atena, garnizoana turcă şi-a depozitat praful de puşcă în cea mai mare, mai uscată şi mai solidă clădire din oraş – Partenonul. Acest templu graţios, perfect proporţionat şi împodobit cu sculpturi superbe,

supravieţuise aproape neatins celor două milenii precedente, dar acum un obuz veneţian a izbit depozitul de praf de puşcă al turcilor şi a produs o explozie uriaşă care a distrus cea mai mare parte a clădirii, lăsând în picioare numai colonada exterioară.

Petru cel Mare
Numărul de morţi: 3 milioane1
Locul în clasament: 30
Tipul: despot
Conflictul, în linii mari: Petru vs. trecut
Perioada: a domnit între 1682 şi 1725
Locul: Rusia
Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Petru I

Petru cel Mare a fost, din mai multe puncte de vedere, un personaj impozant. La cei doi metri ai săi (şase picioare şi şapte inchi), este cel mai înalt dintre actorii principali ai acestei cărţi, şi a rămas în cărţile de istorie ca un om care nu accepta limitele şi care a modelat lumea după propria viziune. Petru a târât fără milă Rusia în lumea modernă, în ciuda tuturor

împotrivirilor şi suferinţelor generate de măsurile sale. A mutat populaţiile din locurile lor de baştină după bunul său plac, a creat o nouă capitală, Sankt-Petersburg, şi a pus pe picioare o armată mai mare ca oricând. A dus aproape tot timpul războaie cu vecinii.

Modernizarea

Când a urcat pe tron, la moartea tatălui său, în 1682, ţarul Petru I, în vârstă de zece ani, a trebuit să împartă puterea cu fratele său sărac cu duhul, Ivan, în vreme ce mama sa domnea ca regentă. De-abia după ce au murit cei doi (fratele în 1696 şi mama în 1694, ambii – lucru surprinzător pentru curtea rusă – din cauze naturale), Petru a fost liber să facă tot ce poftea.

Petru voia mai mult ca orice să facă din Rusia o putere mondială. Era nedrept ca ţărişoare precum Olanda şi Danemarca să aibă mai multă influenţă decât gigantica Rusie. A pornit într-o mare călătorie prin Apus, explorând şi asimilând numeroase elemente ale culturii occidentale. A lucrat pe un şantier naval olandez, sub un nume fals. A stat la masă cu învăţaţi din Anglia.

Petru şi-a început îmbunătăţirile cu o modernizare a înfăţişării, zicându-şi că, dacă ruşii vor arăta mai civilizat, poate se vor şi purta ca atare. În mod tradiţional, ruşii ortodocşi aveau o barbă lungă, pe care o purtau cu evlavioasă mândrie; întrucât Dumnezeu pusese barbă pe chipul bărbatului, era un act de impietate şi de vanitate să o razi. La întoarcerea din Apus, ţarul Petru le-a poruncit pe dată ruşilor să se bărbierească şi să adopte o înfăţişare mai occidentală. Adesea, el însuşi lua un brici şi-i rădea cu de-a sila pe bărboşii de pe stradă. În cele din urmă, s-a mai potolit şi le-a îngăduit celor care invocau cu încăpăţânare credinţa strămoşească să-şi păstreze

barba în schimbul unei taxe, dar ei trebuiau să poarte la vedere, ca pe un medalion, permisul de barbă, ca să nu rişte să fie bărbieriţi.[58]

Petru a studiat orice tehnologie la care a avut acces. li plăcea în special stomatologia, şi dacă cineva dădea de înţeles că ar avea dureri de dinţi în prezenţa lui Petru, nefericitul era prins şi imobilizat, în vreme ce Petru scotea la iveală cleştele şi smulgea dintele buclucaş.

Puterea

În vreme ce Petru era în apusul Europei, încercând să-i înveţe chichirezurile, sora sa vitregă, Sofia, a stârnit o revoltă în rândurile streliţilor (gărzile palatului). Petru s-a întors în grabă acasă şi a înăbuşit rebeliunea cu mare vărsare de sânge. Capii răutăţilor – peste o mie de oameni – au fost executaţi în public prin torturi umilitoare şi crunte, iar Sofia a fost închisă într-o mănăstire.

În vreme ce concentra toată puterea în mâinile sale, Petru a încercat să slăbească puterea Bisericii ruse şi să-i treacă averile în proprietatea statului. În 1700, când a murit patriarhul (capul Bisericii), Petru a împiedicat Biserica să-şi aleagă altul. A tergiversat lucrurile până când cei aflaţi la conducerea Bisericii s-au obişnuit cu gândul că nu au patriarh, iar în 1721 a transformat Biserica într-o ramură a serviciilor civile ruse, aflate sub autoritatea ţarului. De asemenea, a schimbat anul rus 7208 (după creaţiune) în 1699

58 Generaţiile următoare, precum şi străinii din vremea lui Petru au avut tendinţa de a trata legile date de el în privinţa bărbii ca pe o glumă, dar părul şi hainele sunt expresii-cheie ale culturii. Acum patruzeci de ani, părul lung la bărbaţi era în unele locuri un delict grav, iar în urmă cu câţiva ani am auzit următoarea ştire: „o şcoală din Nevada a acceptat să plătească 400 000 de dolari unei fete musulmane şi prietenei acesteia, după ce alţi elevi au ameninţat-o cu moartea pe scara şcolii fiindcă purta acoperământul de cap impus de religie, iar personalul şcolii n-a luat nici o măsură“ (Fox News, 8 aprilie 2009).

(după Hristos) şi a mutat Anul Nou de la 1 septembrie la 1 ianuarie, ca să-l alinieze la calendarul apusean.

Iniţial, importanţa boierilor ruşi depindea de prestigiul strămoşilor lor, dar Petru a importat feudalismul de tip apusean, în care întreaga clasă a nobilimii avea aceleaşi privilegii şi îndatoriri. Demnitatea de boier a fost abolită în 1711 şi înlocuită cu titluri apusene.

Cam în aceeaşi vreme, Petru a modificat rânduielile ruseşti privitoare la ţăranii liberi şi la robii care slujeau în gospodării şi a instituit o aservire de tip apusean, care îi înălţa pe robi, dar îi cobora pe ţărani. Foştii robi erau acum plătitori de impozite, în vreme ce un şir întreg de noi legi ruse le interzicea ţăranilor să călătorească fără permis sau să semneze contracte fără aprobarea ocârmuirii.

În fiecare an aveau loc noi recrutări prin care se completau rândurile armatei, iar Petru se folosea de fiecare recensământ pentru a înrola cât mai mulţi cetăţeni. Nobililor li se cerea să dea un soldat la fiecare 100 de oameni care locuiau pe pământurile lor şi un cavalerist la fiecare 150 de locuitori. Înainte de domnia lui Petru, ocârmuirea rusă număra doar familiile, însă noile recensăminte căutau să numere plătitorii de taxe individuali – o categorie ce a fost extinsă prin adăugarea câtorva clase care înainte fuseseră scutite de impozite.

Război…

Când Petru şi-a început domnia, singurul port la mare al Rusiei era Arhanghelsk, aflat la Marea Albă, chiar sub Cercul Arctic. Acest port era îngheţat jumătate din an. Curând, Petru a pornit nesfârşita goană după un port la ape calde. A încercat necontenit să se extindă către miazănoapte, războindu-se cu suedezii, care stăpâneau coasta Mării

Baltice, şi către miazăzi, luptând cu turcii, care ocupau coasta Mării Negre.

În fiecare an, Petru ducea un război pe undeva, de cele mai multe ori fără succes. S-a luptat cu turcii pentru fortăreaţa Azov de pe ţărmul Mării Negre în 1695 şi 1696. A luptat iarăşi cu ei pe râul Prut în 1711 – 1712, dar ofensiva a eşuat. În 1722 – 1723, Petru s-a bătut cu perşii la sud de Marea Caspică. Între timp, trebuia să înăbuşe răscoalele care izbucneau periodic şi să aducă Siberia sub controlul său. În toţi aceşti ani, Petru s-a bazat pe ceea ce avea să devină punctul forte al armatei ruse – capacitatea încăpăţânată de a trece peste greutăţi incredibile şi de a suferi pierderi uluitoare, ce avea drept consecinţă faptul că soldaţii ruşi pur şi simplu rezistau mai mult decât inamicii.

Chiar şi pe timp de pace, oştenii nu erau lăsaţi să lenevească prin garnizoane uitate de lume. Atât soldaţii, cât şi civilii dragau cursuri de apă şi construiau drumuri, fabrici şi canale pe tot cuprinsul Rusiei.

Probabil că foarte mulţi dintre oamenii pe care îi are Petru pe conştiinţă au murit pe timp de pace. Menţinerea de către Petru a unei armate permanente enorme, în ciuda tuturor vicisitudinilor, a fost la fel de ucigătoare ca războaiele pe care le-a purtat. Bolile, malnutriţia, lipsa de îngrijiri şi pedepsele brutale îi împuţinau trupele; pe alţii îi secera frigul cumplit al unei împărăţii care se întindea peste tot nordul Asiei. Chemarea la oaste era atât de temută, încât ţăranii se mutilau singuri ca să nu poată fi înrolaţi. Îşi scoteau dinţii, ca să nu poată desface cu dinţii cartuşele când trebuiau să-şi încarce puştile. Îşi tăiau degetele de la picioare, ca să nu poată mărşălui, şi pe cele de la mâini, ca să nu poată trage cu puşca.

Dorinţa lui Petru de a obţine o ieşire la Marea

Baltică a dus la un război extrem de sângeros, despre care vom relata într-un capitol separat (vezi „Războiul Nordului”). Însă el nici n-a aşteptat să câştige războiul şi s-a apucat să construiască o nouă capitală pe coastă, ca poartă către Apus. A adunat criminali, prizonieri şi ţărani şi a trimis echipe de constructori pe coastă, începând să construiască Sankt-Petersburgul pe un teritoriu care, practic, îi aparţinea încă Suediei. A interzis construirea caselor din piatră în întreaga Rusie, aşa încât toţi zidarii din ţară să n-aibă ocupaţie şi să muncească la noul său oraş. Când primii 40 000 de lucrători au murit de febră în mlaştinile de la faţa locului, a adunat alţi 40 000 care să-i înlocuiască. După ce s-au prăpădit şi aceştia, a găsit alţii. Cu totul, în timpul construirii Sankt-Petersburgului au fost sacrificaţi cam 100 000 de lucrători.

…Şi pace

Ca să-şi întreţină armata uriaşă pe timp de pace, Petru şi-a împrăştiat soldaţii prin toată Rusia şi a trecut costurile întreţinerii lor în seama plătitorilor de taxe locali. În 1718, ca să vadă cât de mulţi soldaţi putea întreţine fiecare comunitate, Petru a anunţat un nou recensământ pentru anul următor. Oamenii au fost înştiinţaţi că, dacă cineva evita acest recensământ, tot avutul avea să-i fie confiscat. Mai mult, toate bunurile vinovatului urmau să treacă în proprietatea celui care îl denunţase.

Ori de câte ori se apropia un nou convoi de funcţionari, cetăţenii de peste tot intrau în panică, ştiind că toţi aceştia aveau să fie hrăniţi şi cazaţi pe cheltuiala lor. Soldaţii cantonaţi într-o comunitate aveau rolul de poliţişti, informatori şi executanţi pentru funcţionarii lui Petru. Soldaţii şi agenţii lui Petru consumau permanent din resursele locale,

îndeplinind o singură sarcină folositoare pentru nobilimea locală: îi împiedicau pe ţărani să fugă.2

Orice investitor care se oferea să-l ajute pe Petru în proiectele sale avea parte de favoruri. Pentru a dezvolta industria, Petru le-a permis investitorilor să cumpere sate întregi şi să-i pună pe ţărani să muncească în fabrici, legaţi de noii lor stăpâni prin toate datoriile servitutii. Cei mai mulţi dintre ţărani erau încă legaţi de glie, ca şerbi, şi erau vânaţi dacă fugeau, dar acum Petru i-a cruţat pe fugarii care-şi găseau de lucru în fabrici. Puteau să rămână la noul lor loc de muncă.3

Dacă Petru simţea că o resursă nu este exploatată suficient, pur şi simplu decreta că se impune dezvoltarea acesteia. Statul prelua controlul asupra ei; muncitorii necesari erau adunaţi şi apoi strămutaţi în locul respectiv. Printre noile comunităţi pe care le-a întemeiat Petru se numără şi Ekaterinburg, o aşezare numită după împărătească şi construită la poalele Uralilor de 25 000 de şerbi înrolaţi în armată, care a devenit centrul industriei fierului.4

Dacă cineva încerca să ascundă de perceptori vreun lucru, acel lucru i se confisca. De fapt, bunurile erau confiscate cu atâta uşurinţă de funcţionarii ocârmuirii şi de moşieri, sub un pretext sau altul, încât cei mai mulţi dintre ruşi le ascundeau. Ţăranii îngropau banii lichizi pe care îi căpătau, ceea ce frâna negoţul. Când agenţii lui Petru descopereau la cineva aur sau argint care fusese acumulat, şi nu investit, acesta era înşfăcat de stat, pe temeiul că cel care procedase astfel se făcea vinovat de secătuirea parazitară a economiei. Apoi, ciclul o lua de la capăt.5

Viaţa de la curte

Petru afişa o atitudine neobişnuit de relaxată în

preajma oamenilor, indiferent de rangul acestora – ţărani, preoţi, slugi, oşteni, boieri, străini şi aşa mai departe – şi nu se ţinea cu stricteţe de protocol; dar se îmbufna când avea impresia că a fost ofensat, şi îi plăcea să facă farse crude şi grosolane, multe dintre ele implicând pitici. Voia ca oamenii de la curte să bea cot la cot cu el, cu toate că niciunul dintre ei nu avea rezistenţa lui. Nu putea suferi pompa şi luxul, şi nu se sfia să mănânce bucate de rând şi să doarmă în cel mai simplu pat. Se mândrea că poate să îndure toate greutăţile la care îi supunea pe oştenii şi marinarii săi.6

Petru şi-a crescut fiul, Aleksei, în ideea că îi va urma la tron, dar acesta a clacat sub presiunea exercitată de tatăl său cel fără astâmpăr. După ce Aleksei şi-a luat ca ţiitoare permanentă o ţărăncuţă şi s-a împuşcat în mână ca să scape de armată, Petru s-a îndepărtat de fiul său. Aşteptându-se să fie pedepsit în orice clipă pentru nesupunerea sa, Aleksei a fugit din Rusia, refugiindu-se mai întâi în Austria, apoi în Italia. Petru i-a dat de urmă şi i-a poruncit să se înapoieze, jurând că-l va ierta dacă se întoarce, dar că o să-l vâneze fără oprire dacă nu o face. Aleksei l-a crezut şi s-a întors.

O vreme, totul părea să fie în ordine, până ce Petru a apucat să cugete mai bine la trădarea fiului. Cine din palat îl ajutase pe Aleksei să fugă? Cine sfidase poruncile ţarului? A pus ca Aleksei să fie prins şi schingiuit, ca să dezvăluie numele complicilor săi. Apoi, sub supravegherea lui Petru, Aleksei a fost biciuit până la sânge timp de câteva zile, până ce şi-a dat sufletul în chinuri grele.7

Nimeni n-a rămas la nesfârşit în graţiile lui Petru. În 1724, unul dintre principalii sfetnici ai lui Petru, Willem Mons, a căzut în dizgraţie şi a fost învinuit că

ia mită. După ce a fost silit prin tortură să mărturisească, s-a organizat o execuţie publică şi a fost tăiat în bucăţi. Potrivit zvonurilor însă, adevăratul delict al lui Mons era acela că avusese o relaţie amoroasă cu a doua soţie a lui Petru, Ecaterina, iar Petru a poruncit ca, după execuţie, capul tăiat al sfetnicului său să fie pus într-un borcan cu alcool şi aşezat pe noptiera ei, pentru a-i ţine de urât. Timp de mulţi ani, capul conservat al lui Mons şi cel al surorii sale, Anna (presupusa mijlocitoare a relaţiei), au putut fi văzute în cabinetul de curiozităţi din Kunstkamera, muzeul de ştiinţe al lui Petru, alături de colecţia sa de pitici.

Războiul Nordului

Numărul de morţi: 370 0001

Locul în clasament: 90

Tipul: război pentru hegemonie

Conflictul, în linii mari: toţi împotriva Suediei

Perioada: 1700-1721

Locul: estul Europei

Principalele state participante: Suedia vs. Rusia, Polonia, Danemarca, Saxonia

Statele participante secundare: Turcia, Brandenburg, Hanovra

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Petru şi prietenii săi

Altă pacoste: război purtat cu muschetele, având ca miză echilibrul puterii în Europa

Când un adolescent fără experienţă a devenit noul rege al Suediei, ambasadorii Danemarcei şi Saxoniei s-au dus la Petru cel Mare cu un plan de a pune capăt o dată pentru totdeauna hegemoniei suedeze asupra Mării Baltice. S-au gândit că, dacă se implica fiecare naţiune din nordul Europei, ar trebui să fie destul de uşor să-l învingă pe acest copil. Se

înşelau. S-a dovedit că regele Carol XII al Suediei, în vârstă de şaisprezece ani, avea un talent nativ în treburile războiului şi, odată izbucnit, conflictul a durat douăzeci şi unu de ani.

După ce au găsit o scuză potrivită şi au făcut cuvenitele declaraţii de război, fiecare aliat a atacat cea mai apropiată bucată din teritoriul suedez. Regele Carol al Suediei s-a năpustit numaidecât asupra oştirii ruse care invadase Estonia. În noiembrie, la Narva, Carol a atacat 40 000 de ruşi cu doar 8 000 de suedezi. Viscolul iscat deodată i-a permis lui Carol să se apropie fără a fi observat şi nu a lăsat să se vadă numărul mic de oşteni suedezi. Ruşii au cedat şi au fugit îngroziţi, lăsând pe câmpul de luptă 8 000 de morţi. Intre timp, 15 000 de suedezi au ocupat capitala daneză şi i-au silit pe danezi să iasă din război.

Pe dată, Petru a început să refacă oştirea rusă spulberată, aşezând-o de-a lungul liniilor apusene, ca să nu fie înfrântă atât de uşor. De asemenea, cu încăpăţânarea-i caracteristică, Petru s-a întors pe teritoriul suedez de la Marea Baltică şi a început să construiască noua sa capitală, Sankt-Petersburg.

Regele August al Saxoniei era şi regele Poloniei, aşa că pasul următor al suedezilor a fost să intre în Polonia. După ce a înfrânt câteva oştiri care i s-au ivit în cale, Carol a pus pe tronul de la Varşovia propria marionetă. În august 1706, Carol a atacat şi Saxonia, ocupând capitala, Dresda. Apoi l-a silit pe August să renunţe la tronul Poloniei, aceasta fiind condiţia pentru pace.

În 1708, Carol şi-a dus oştirea de 40 000 de oameni din Polonia în inima Rusiei, dar distanţele mari l-au pus în dificultate. La început a plănuit să facă joncţiunea cu cei 16 000 de suedezi de sub comanda

generalului Lowenhaupt, care aduceau din regiunea baltică atât de necesarele provizii, dar în loc de asta Carol s-a întors brusc spre sud, ca să facă joncţiunea cu nişte cazaci răsculaţi de prin lanurile de grâu din Ucraina. Astfel, soldaţii lui Lowenhaupt au rămas blocaţi în pustietate, iar Petru i-a spulberat la Lesnaya, în septembrie 1708.

Prinşi în capcană de iarna rusească aspră, oştenii lui Carol s-au împuţinat, ajungând la 18 000. În iunie 1709, când suedezii asediau fortăreaţa rusă Poltava din centrul Ucrainei, Petru i-a ajuns din urmă în fruntea unei oştiri ce număra 80 000 de ruşi. Carol s-a răsucit, i-a atacat pe nou-veniţi şi aproape că i-a înfrânt, dar Petru avea provizii proaspete, iar Carol nu. Recunoscându-se învins, Carol şi-a părăsit oştirea zdrobită şi a fugit în Turcia.

Bătălia de la Poltava este invocată frecvent de istoricii care vor să exemplifice de ce nu trebuie să invadezi Rusia (vezi şi „Războaiele napoleoniene” şi „Cel de-al Doilea Război Mondial”), dar războiul nu s-a sfârşit pe loc. Fiindcă toate căile directe spre Suedia erau blocate de duşmani, Carol n-a ajuns acasă decât după cinci ani. Turcii erau interesaţi ca războiul să dureze cât mai mult, aşa că l-au reţinut pe Carol şi au refuzat cererea ruşilor de a-l preda. Când ruşii au trimis o oaste care să-l captureze pe regele Suediei, turcii l-au arestat pe ambasadorul rus şi au declarat război, dar contraofensiva lor nu a provocat daune semnificative Rusiei şi după o vreme au renunţat. În cele din urmă, turcii i-au dat drumul lui Carol, care s-a strecurat spre casă prin nişte state germane prietene.

Intre timp, inamicii lui Carol tăiaseră felii din imperiul lui, rămas fără conducător. Petru a extins războiul în Finlanda, care la acea vreme făcea parte din Suedia. Ca să nu-i permită lui Carol să se

folosească de resursele Finlandei, ruşii au făcut ravagii prin sate. Acele evenimente au rămas în memoria finlandezilor drept „Marea Furie”. Ruşii şi-au însuşit recoltele şi vitele şi au ars ce nu puteau căra cu ei. A urmat foametea, astfel încât populaţia Finlandei a scăzut brusc de la 400 000 la 330 000 de oameni.2

Până să ajungă Carol acasă, din imperiul suedez nu mai rămăsese decât Suedia. În 1719, el a adunat cu greu o nouă oştire şi a atacat Norvegia (pe atunci teritoriu danez), dar a fost ucis în bătălie. După ce Carol a dispărut, pacea a devenit posibilă. Noul rege suedez a acceptat ca ţara sa să devină o putere de rangul al doilea. În următorii ani, diplomaţii au elaborat tratatele de pace, prin care toate teritoriile aliaţilor s-au mărit, iar cel al Suediei s-a micşorat.3

Războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei

Numărul de morţi: 700 0001

Locul în clasament: 61

Tipul: dispută dinastică

Conflictul, în linii mari: toţi împotriva Franţei

Perioada: 1701-1713

Locul: vestul Europei

Principalele state participante: Franţa şi Spania vs. Austria, Anglia şi Olanda Statele participante secundare: Piemont, Bavaria (aliaţii Franţei) vs. Danemarca, Portugalia (aliaţii Austriei)

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Ludovic XIV

Altă pacoste: război purtat cu muschetele, având ca miză echilibrul puterii în Europa

Uneori, norocul unei naţiuni se isprăveşte. Spania avusese o perioadă bună, dar secolele de căsătorii între rude din Casa Habsburgilor au dat la iveală în cele din urmă un rege care nu se descurca

prea bine ca adult – regele Carol II al Spaniei. Era singurul fiu rămas în viaţă dintr-o căsătorie între unchi şi nepoată[59], şi avea probleme la mult prea multe niveluri. N-a putut vorbi până la vârsta de patru ani şi n-a putut merge până la opt ani; singura activitate de adult pe care o desfăşura cu entuziasm era să tragă cu puşca. Din cauza mandibulei masive, deformate, abia dacă reuşea să vorbească coerent şi să mestece, şi din cauza ejaculării precoce, imposibil de controlat, nu a avut copii. A fost poreclit „Carol cel Vrăjit”, pentru că era limpede că i se întâmplase ceva îngrozitor.

Asupra lui Carol s-au abătut şi alte blesteme. Cea mai mare năpastă era cumnatul său. Regele Ludovic XIV al Franţei se însurase cu sora vitregă a lui Carol, cea mai mare dintre fiicele precedentului rege al Spaniei. Ludovic, „Regele Soare”, stabilise standardul de splendoare al Europei odată cu ridicarea noului său palat de la Versailles. Până în 1700, dusese deja patru războaie cu restul Europei, încercând să ocupe teritoriile spaniole din Flandra şi Burgundia, aflate de-a lungul hotarului răsăritean al Franţei. Ca să împiedice Franţa să devină prea puternică, Austria, Anglia şi Olanda s-au unit împotriva ei în Marea Alianţă.

Carol cel Vrăjit păruse întotdeauna că n-o să facă umbră pământului prea multă vreme. Multă lume s-a aşteptat ca el să moară încă din copilărie, dar a trăit mai mult decât ar fi anticipat oricine. Chiar şi aşa, stingerea Habsburgilor spanioli fiind iminentă, restul

---

59 Iată şi alte exemple dintr-un arbore genealogic care nu s-a ramificat: părinţii mamei sale erau veri primari; părinţii bunicului din partea mamei erau veri primari; părinţii bunicului din partea tatălui erau unchi şi nepoată. Am găsit unsprezece trasee distincte (probabil că sunt mai multe) prin care descindea din Ioana cea Nebună a Castiliei, ceea ce nu putea să fie un semn bun.

Europei a organizat o serie de consultări, unde s-a tot discutat cui ar trebui să-i revină moştenirea. Au fost propuşi câţiva pretendenţi şi câteva planuri de împărţire. În cele din urmă, s-a hotărât ca Habsburgii din Spania să fie revigoraţi cu ajutorul altui Carol, fratele împăratului Iosif al Austriei; pentru a-l împăca pe Ludovic XIV, Franţa urma să primească nişte teritorii habsburgice de importanţă minoră, împrăştiate pe tot continentul.

Pe Carol cel Vrăjit l-a supărat din ce în ce mai tare felul în care celelalte puteri vorbeau despre el ca şi cum ar fi murit deja, tăind hălci din Imperiul Spaniol fără să-i ceară măcar părerea. De ciudă, în 1700, pe patul de moarte, şi-a schimbat testamentul, ca să împiedice împărţirea imperiului său magnific. I-a lăsat totul pretendentului francez, nepotul surorii sale vitrege, care era în acelaşi timp nepotul lui Ludovic XIV al Franţei. Aceasta ar fi adus laolaltă cele mai mari puteri din Europa, lăsându-le pe toate celelalte mult în urmă, aşa încât restul lumii a hotărât că trebuie să împiedice această uniune.2

Stilul de luptă

La acea vreme, în materie de război se ajunsese la un nivel de dezvoltare care a determinat tacticile şi echipamentul pe parcursul următorului secol. Puştile cu cremene, la care lovirea unei bucăţi de cremene de o placă de oţel producea scânteia care aprindea praful de puşcă, înlocuiseră puştile mai puţin sigure, la care o frânghie aprinsă era vârâtă într-o gaură. Baionetele făcuseră să nu mai fie nevoie de lăncieri care să sprijine linia de trăgători. Uniformele fuseseră standardizate ca să arate naţionalitatea, chiar dacă oştenii erau în continuare recrutaţi de peste tot. Mai puţin de jumătate dintre oştenii lui Ludovic XIV erau francezi.

De asemenea, armatele europene din această perioadă deveniseră mai mari – prea mari ca principala forţă de luptă să-şi procure singură hrana. Ludovic a intrat în acest război având la dispoziţie 375 000 de oşteni şi 60 000 de marinari. E adevărat că oştirile individuale desfăşurate pe câmpul de luptă numărau de obicei în jur de 60 000 de oameni. Aceste mari armate depindeau de liniile de aprovizionare dispuse în puncte fortificate. Asta încetinea ritmul general al războiului, deoarece oştirile se concentrau pe apărarea sau cucerirea acestor forturi, într-un şirag de asedii.

Convoaiele de civili care urmau oştirea continuau să asigure cele mai multe dintre funcţiile auxiliare. De pildă, oştirea suedeză formată din 26 500 de oameni care se afla în campanie în Rusia la acea vreme (vezi „Războiul Nordului”) era urmată de 4 000 de slujitori bărbaţi, 1 100 de persoane care nu aveau funcţii militare, ci administrative, precum şi 1 700 de femei şi copii. Aceştia găteau, spălau, ţineau registre, cârpeau haine, adunau lemne de foc, cărau apă, îngrijeau şi tăiau vitele, conduceau căruţele, păzeau bagajele în vreme ce oştenii luptau, îngrijeau răniţii şi îngropau morţii.3

Succesiunea spaniolă

Ludovic XIV a pătruns rapid pe teritoriul spaniol ca să-şi revendice dreptul, însă Marea Alianţă a luat măsuri pentru a-l împiedica. Trupele austriece de sub comanda prinţului Eugeniu de Savoia (veteran al războiului dintre Imperiul Otoman şi Liga Sfântă) au invadat Italia ca să cucerească teritoriile spaniole Milano şi Neapole. Generalul englez John Churchill, duce de Marlborough, i-a înfruntat pe francezi în Ţările de Jos, până când luptele au ajuns într-un punct mort. Marlborough reintrase de curând în graţiile

regelui Angliei, după ce petrecuse câteva săptămâni în Turnul Londrei pentru acuzaţia (probabil falsă) că ar fi complotat ca să-l răstoarne pe rege.

Războiul a ajuns la apogeu în 1704, când Marlborough a ajuns la Dunăre şi a făcut joncţiunea cu forţele prinţului Eugeniu ca să atace oştirea franceză care devasta în acel moment Germania. Deşi cele două oştiri erau aproape la fel de mari – un pic peste cincizeci de mii de oameni –, cea franco-bavariană avea o poziţie mai solidă, cu flancul drept amplasat la Dunăre. Infanteria lor era poziţionată în trei sate aflate la circa un kilometru şi jumătate distanţă unul de altul (dintre care se distingea Blenheim, aflat pe malul fluviului), iar liniile de cavalerie erau staţionate între aceste trei poziţii întărite.

Mărşăluind pe furiş, noaptea, anglo-austriecii au ajuns neobservaţi la o distanţă de la care puteau trage, aşa că la ivirea zorilor francezii s-au bulucit să-şi ocupe poziţiile. Salvele puşcaşilor şi bombardamentele asupra satelor au ţinut pe loc infanteria franceză, în vreme ce Marlborough şi-a aruncat grosul trupelor împotriva cavaleriei din centru. După ce cavaleria francezilor a fost alungată, infanteria lor a rămas izolată şi înconjurată. Apoi artileria engleză a distrus aceste cuiburi de inamici. Când s-a terminat totul, 80% dintre oştenii francezilor şi bavarezilor fuseseră ucişi, răniţi sau luaţi prizonieri, în vreme ce pierderile Marii Alianţe se situau undeva la 20%. Aceasta era prima mare înfrângere a francezilor în mai bine de cincizeci de ani.

Bătălia de la Blenheim a pus capăt tuturor luptelor de la Dunăre şi a îndepărtat ameninţarea directă împotriva Austriei. Însă cursul războiului s-a întors iarăşi, accidental, în favoarea francezilor în

1711, când împăratul Iosif I al Austriei a murit fără să fi avut vreun copil ajuns la maturitate. Fratele său a devenit brusc noul împărat, sub numele de Carol VI al Austriei, dar el era totodată pretendentul austriac la tronul Spaniei. Anglia şi Olanda au intrat în panică. O uniune între Austria şi Spania era aproape la fel de rea ca aceea dintre Spania şi Franţa, aşa încât au făcut un târg cu francezii.

În urma tratatului final, semnat la Utrecht, moştenirea a fost împărţită. Toate teritoriile spaniole din Europa, în afară de Spania însăşi, le-au revenit Habsburgilor austrieci. Spania şi coloniile de peste ocean au revenit unei ramuri a Bourbonilor francezi care avea să rămână departe de tronul Franţei.

Războiul pentru succesiunea la tronul Austriei

Numărul de morţi: 500 0001

Locul în clasament: 70

Tipul: război pentru hegemonie

Conflictul, în linii mari: toţi împotriva Austriei

Perioada: 1740-1748

Locul: centrul Europei

Principalele state participante: Franţa şi Prusia vs. Austria şi Anglia

Statele participante secundare: Bavaria, Saxonia-Polonia

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Frederic cel Mare

Altă pacoste: război purtat cu muschetele, având ca miză echilibrul puterii în Europa

Împăratul Carol VI al Austriei, din dinastia de Habsburg, n-a avut niciun fiu şi, din nefericire, fiecare dintre teritoriile sale avea propriile legi speciale referitoare la moştenire, care reglementau asemenea situaţii. În unele ţări nu era nicio problemă dacă moştenirea îi era transmisă, bunăoară, unei fiice sau

unui cumnat. Altele interziceau ca transmiterea titlului să se facă pe linie feminină şi preferau ca moştenitorii să fie unchi sau veri. Insă împăratul voia ca totul să-i revină celei mai mari dintre fiice, Maria Tereza, aşa că s-a străduit mult să convingă toate puterile europene să semneze un acord („Sancţiunea Pragmatică”) prin care îi acceptau decizia şi promiteau că nu vor face scandal. Se presupunea, aşadar, că nu vor fi probleme.

Insă noul rege al Prusiei, tânărul Frederic II (curând avea să fie cunoscut ca Frederic cel Mare), căuta un pretext ca să purceadă la cucerirea Europei. După moartea împăratului Carol, Frederic a scos la iveală un acord medieval între principi de mult decedaţi, care mai degrabă dădea Prusiei provincia austriacă Silezia decât să permită ca aceasta să-i revină unei femei.

Treaba asta n-a convins pe nimeni altcineva din Europa, şi toată lumea a considerat invadarea Sileziei (care se află astăzi în vestul Poloniei) drept o aventură nesăbuită, sortită să eşueze în faţa celei mai mari puteri din centrul Europei. În prima ciocnire, la Mollwitz, austriecii au respins cu uşurinţă cavaleria prusacă, în rândurile căreia se afla şi Frederic, şi apoi au atacat infanteria prusacă, rămasă pe cont propriu; însă disciplina şi pregătirea prusacilor au surprins pe toată lumea, căci infanteria a rămas pe poziţii şi a măcelărit cavaleria inamicului. Apoi, un contraatac prusac a copleşit şi infanteria austriacă. Maria Tereza a fost silită să accepte pierderea Sileziei.

Cucerirea Sileziei a sporit populaţia Prusiei cu cel puţin un milion, protestanţii germani asimilaţi aşezându-se pe pământuri roditoare aflate de-a lungul unui curs de apă navigabil. Frederic s-a retras din război ca să se poată bucura de noul său teritoriu;

însă după ce Austria a fost învinsă, Franţa şi-a dat seama că acum e ocazia perfectă să-i tragă şuturi în coaste, mutră şi boaşe duşmanului căzut, aşa că a declarat război. Bavaria şi Saxonia – care ardeau de dorinţa de a pune capăt hegemoniei austriece asupra Germaniei – i s-au alăturat. Anglia nu numai că lupta deja cu Franţa pe mări şi dincolo de ele, ci avea legături dinastice cu statul german Hanovra, astfel încât englezii i-au sprijinit pe austrieci.

Războiul s-a revărsat, ca de obicei, peste câmpurile de luptă şi rutele din centrul Europei, dar fiecare dintre aliaţi avea alt scop, aşa că nu au izbutit niciodată să-şi coordoneze cum se cuvine strategiile. În cele din urmă, austriecii au reuşit să le ţină piept prădătorilor care le dădeau târcoale şi nu au pierdut decât Silezia.

Războiul sino-ţungar

Numărul de morţi: 600 0001 Locul în clasament: 67 Tipul: cucerire

Conflictul, în linii mari: China vs. mongolii ţungari Perioada: 1755-1757 Locul: Asia Centrală

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Qianlong

Undeva, pe unde a-nţărcat mutuz iapa, acum multă vreme, chinezii au nimicit un trib de care puţină lume a auzit. Cea mai mare parte a istoriei e aşa.

Ţungarii erau un soi de mongoli. Călăreţii nomazi din stepele aflate în centrul Asiei pe care i-am întâlnit până acum – hunii şi mongolii – au fost o ameninţare permanentă la adresa civilizaţiei. Cu numai câteva capitole în urmă, călăreţi precum manciurienii şi tătarii terorizau China şi Rusia. Acum, apariţia armelor de foc schimbase raportul de forţe în defavoarea acestor nomazi, iar independenţa lor era periclitată de înaintarea civilizaţiei.

Oştenii de la extremitatea lumii civilizate care făceau incursiuni prin stepe erau, de obicei, ei înşişi la doar câteva generaţii distanţă de traiul în stepe – dovadă stau turcii, cazacii şi, în cazul Chinei, manciurienii (vezi „Prăbuşirea dinastiei Ming”). În vremea dinastiei Qing, împăratul Qianlong a dus China imperială la cea mai mare întindere a sa prin cucerirea ţinuturilor care înconjurau China, în special zona deşertică de la apus, din Xinjiang, şi ţara mongolilor ţungari.

Oameni şi locuri de care n-aţi mai auzit niciodată

Până în 1745, când a murit, hanul Ţungariei, Galdan Tsereng, păstrase un control strict asupra tuturor triburilor din împărăţia sa. Insă fiul şi succesorul său era crud şi degenerat, astfel încât nobilimea l-a orbit şi l-a aruncat în temniţă. I-a urmat la conducere un personaj slab, care, înainte să fie răpus de o lovitură de stat, a lăsat câteva triburi să se desprindă şi să devină independente. Pe când noul han, Dawaji, îşi consolida puterea, câţiva dintre cei care pierduseră lupta pentru putere s-au refugiat pe teritoriul chinez şi au cerut ajutor. Împăratul Qianlong a fost bucuros să le facă pe plac.

O oştire chineză a cucerit capitala ţungară, Kuldja, şi l-a pus la conducere pe ginerele fugar al lui Galdan Tsereng, Amursana. După o urmărire prin deşert, chinezii l-au prins pe fostul han Dawaji, dar, în loc să-l ucidă, l-au ascuns într-un loc unde a trăit liniştit.

Deoarece chinezii nu-şi doreau la hotar un stat ţungar puternic, au preferat să recunoască autonomia triburilor decât să restaureze împărăţia ţungară unificată, însă Amursana nădăjduise să moştenească marea împărăţie a socrului, aşa că s-a răsculat.

Impăratul Qianlong a considerat asta un act de

trădare, aşa că a ţinut să-i şteargă de pe faţa pământului pe mongolii ţungari. Amănuntele acestei epurări etnice sunt cele standard: cei care nu se dădeau la o parte erau omorâţi; cei care se dădeau la o parte mureau de foame.2

Războiul de Şapte Ani

Numărul de morţi: 1,5 milioane1

Locul în clasament: 40

Tipul: război pentru hegemonie

Conflictul, în linii mari: toţi împotriva Prusiei

Perioada: 1756-1763

Locul: Europa, oceanele, coloniile

Principalele state participante: Austria, Franţa şi Rusia vs. Prusia şi Marea Britanie

Statele participante secundare: Suedia, Saxonia

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Frederic cel Mare

Altă pacoste: război purtat cu muschetele, având ca miză echilibrul puterii în Europa

Iuncherii

Regatul Prusiei, alcătuit din bucăţi risipite pe toată câmpia din nordul Europei, nu avea hotare naturale. Erau acolo Prusia însăşi, pe ţărmul estic al Mării Baltice, Brandenburgul, în jurul Berlinului, Pomerania, pe ţărmul sudic al Mării Baltice, şi câteva peticele, ca Kleve şi Ravensberg, pe lângă Ţările de Jos. Există tendinţa ca astfel de ţări să fie traversate de oştirile care merg să atace ţările mai importante. Doar prin crearea unei armate de clasă mondială ar putea o astfel de ţară să-i convingă pe generalii puşi pe jafuri să-i respecte neutralitatea şi să-şi lungească drumul, ocolind-o.

Tatăl lui Frederic cel Mare, Frederic Wilhelm, izbutise acest lucru prin stilul său de viaţă cumpătat. În loc să construiască palate măreţe, a finanţat o

armată. În loc de slugi, avea soldaţi. Restul Europei şi-a zis că aşa e el, excentric, nu că e o politică naţională, şi a făcut haz pe seama lui, în loc să se îngrijoreze.

Fanatismul cu care prusacii şi-au construit armata a dat rezultate, producând soldaţi care erau superiori tuturor celor cu care luptau. Prusacii nu şovăiau şi nu amânau. Instrucţia şi disciplina le permiteau să tragă cinci focuri la fiecare două focuri trase de infanteria austriacă.

Oştirile prusace din această epocă se îndepărtau tot mai mult de bandele de mercenari din secolul precedent. Deveneau adevărate armate naţionale – recrutarea se făcea mergând cu bătăi de tobă din sat în sat, pentru a-i atrage la înrolare pe argaţii sătui de munca lor. Fiecare unitate era cantonată permanent într-un district, din care aduna recruţi. Trei sferturi dintre soldaţii prusaci erau cu adevărat prusaci.

Cu siguranţă, cei înrolaţi în acest fel nu erau floarea Prusiei. De obicei, soldaţii erau scursura societăţii. Oamenii folositori, ca meşteşugarii, prăvăliaşii şi artizanii, erau prea importanţi pentru economia naţională ca să fie recrutaţi. Oştirile erau alcătuite din oameni de care societatea se putea lipsi – criminali, ţărani fără pământ, adolescenţi, vagabonzi, beţivani. Întrucât aristocraţii prusaci – iuncherii – nu aveau nimic mai bun de făcut, au fost făcuţi ofiţeri.

Netrebnicii indolenţi care erau oştenii de rând nu puteau fi controlaţi decât prin cele mai brutale pedepse. Biciuirea cruntă era pedeapsa standard pentru aproape orice abatere, în afară de cazul în care delictul era destul de grav ca să reclame măsuri mai severe. Armata prusacă avea rânduieli care îngreunau dezertarea – nu poposea lângă păduri, nu făcea marşuri de noapte, nu permitea misiuni de

recunoaştere nesupravegheate. Cavaleria patrula pe la marginile oştirii mai degrabă ca să-i împiedice pe prusaci să plece decât pentru a-i împiedica pe duşmani să vină.2

Începe războiul

După ce a pierdut Silezia în primul său război împotriva mastodontului prusac (vezi „Războiul pentru succesiunea la tronul Austriei”), împărăteasa Maria Tereza a Austriei a petrecut perioada de pace care a urmat atrăgându-i de partea sa pe toţi aliaţii lui Frederic. A fost un lucru neaşteptat de lesnicios, deoarece niciuna dintre celelalte mari puteri nu dorea ca un nou jucător dinamic precum Prusia să înlocuiască o putere confortabil de bătrână şi aflată în declin, aşa cum era Austria. Cel mai mare succes al Mariei Tereza în această revoluţie diplomatică a fost împrietenirea cu Franţa, care în ultima sută de ani se aflase în duşmănie de moarte cu Austria. Şi împărăteasa Elisabeta a Rusiei a intrat în coaliţia împotriva lui Frederic.

Deoarece a devenit evident că noua alianţă se pregătea să atace în primăvara anului 1757, de îndată ce venea vremea caldă, Frederic a lansat un atac preventiv în august 1756 împotriva locului despre care credea că va fi punctul lor de pornire – ducatul independent al Saxoniei. Din păcate, Saxonia nu se alăturase în mod oficial coaliţiei împotriva Prusiei, aşa că Frederic nu a făcut altceva decât să invadeze o naţiune neutră, fără vreun avertisment şi fără să fie provocat. Astfel, pentru restul Europei a fost mult mai uşor să declare război Prusiei.

Noua aliniere i-a adus laolaltă pe toţi catolicii, aşa că Frederic a încercat să convingă Anglia şi alte ţări din nordul Europei să i se alăture din solidaritate protestantă, lucru pe care toată lumea l-a privit ca pe

o stratagemă cinică. După spusele unui englez contemporan, Frederic „a strigat *religie* aşa cum oamenii strigă *foc* atunci când vor să fie ajutaţi”. În orice caz, pentru Anglia nu conta de care parte este, câtă vreme Franţa era de partea cealaltă.3

Cei 4,5 milioane de locuitori ai Prusiei aveau acum de înfruntat 70 de milioane de duşmani.4 Însă banii, nu populaţia, determinau înainte de toate mărimea armatei pe care o putea arunca în luptă o ţară. Frederic a început Războiul de Şapte Ani cu o rezervă de 11 milioane de taleri şi, după ce războiul a pornit, englezii i-au dat în fiecare an 4 milioane; în plus, din Saxonia ocupată s-au putut stoarce anual alte 5 până la 10 milioane.

Frederic cel Mare a devenit faimos pentru ordinea de luptă oblică. El ţinea pe loc un flanc al oştirii, care era ameninţător, dar nu se prindea în luptă cu inamicul. Apoi pregătea de luptă celălalt flanc şi îl azvârlea împotriva flancului mai mic al inamicului, care îi stătea în faţă. Astfel, copleşea flancul inamic, iar linia inamică se prăbuşea treptat, fiecare element fiind atacat pe rând din faţă şi din lateral. În fiecare punct de contact prusacii erau mai numeroşi, dărâmând linia inamică bucată cu bucată. Alte ţări au încercat să preia tactica lui Frederic, dar aceasta nu funcţiona fără soldaţi la fel de disciplinaţi ca prusacii ori o minte la fel de ascuţită ca a lui Frederic.

Războiul de Şapte Ani a fost o treabă extrem de crudă şi agitată, care s-a zvârcolit în zigzag prin centrul Europei, distrugând oştirile de câte ori dădeau una peste alta. Capacitatea lui Frederic de a ataca în toate direcţiile şi de a para atacurile venite practic din toată Europa timp de şapte ani i-a uimit întotdeauna pe istoricii militari, şi tacticile lui au fost studiate şi analizate cu mare râvnă. A câştigat bătălii importante

când nimeni n-ar fi pariat pe el şi şi-a revenit în mod miraculos din ocazionalele înfrângeri; dar întorsătura finală care l-a făcut pe Frederic învingător a ţinut de noroc, nu de iscusinţă.

În ianuarie 1762, pe când ruşii se apropiau de capitala Prusiei, Berlin, împărăteasa Elisabeta a Rusiei a murit brusc, lăsându-i tronul tânărului său fiu, Petru III, care îl admirase pe Frederic încă de când era copil şi se juca de-a războiul. Petru III a scos trupele ruse din zona de război şi în luna mai a semnat un tratat, pregătindu-se să intervină de partea lui Frederic; însă curând ţarul Petru a fost răsturnat de pe tron şi asasinat de soţia sa, Ecaterina (cea Mare), care a retras cu totul Rusia din război.

În acel moment, armatele combatante deja nu mai erau în stare să lanseze ofensive ample. Efectivele se reduseseră la veterani epuizaţi şi tineri cu caş la gură. În toamna anului 1762, francezii au fost împinşi înapoi peste Rin, ceea ce a convins pe toată lumea că ar fi inutil să lupte mai departe. Tratatul de pace a fost semnat la Paris, în februarie 1763.

Un război mondial

Dat fiind că europenii şi-au purtat luptele în întreaga lume, unii autori – printre care şi Winston Churchill – au susţinut că Războiul de Şapte Ani merită să fie considerat primul război *cu adevărat* mondial.

Două dintre principalele puteri coloniale, Franţa şi Anglia, s-au folosit de războiul european ca pretext ca să se încaiere şi în alte părţi. În America de Nord, francezii au câştigat primele bătălii în sălbăticia din zona munţilor Apalaşi, care le delimita coloniile, dar apoi trupe britanice proaspete au cucerit Quebecul, ceea ce i-a dat Angliei controlul asupra întregului uscat american. În India, britanicii au obţinut o

victorie decisivă împotriva aliatului băştinaş al francezilor în bătălia de la Plassey, ceea ce le-a deschis calea către cârmuirea întregului subcontinent.

Războaiele napoleoniene

Numărul de morţi: 4 milioane (3 milioane de soldaţi şi 1 milion de civili, incluzându-i pe cei morţi în războaiele revoluţionare franceze)1 Locul în clasament: 26 Tipul: războaie de cucerire

Conflictul, în linii mari: susţinătorii lui Napoleon ar spune că virtuţile Iluminismului s-au confruntat cu Vechiul Regim decadent; restul Europei ar zice, pur şi simplu, că

Napoleon a luptat împotriva lumii întregi

Perioada: 1792-1815

Locul: Europa, Levantul, Marea Caraibelor

Principalele state participante: Austria, Franţa, Prusia, Rusia, Marea Britanie

Statele participante secundare: Bavaria, Braunschweig, Danemarca, Egipt, Neapole-Sicilia, Ţările de Jos, Turcia otomană, Piemont-Sardinia, Portugalia, Saxonia,

Spania, Suedia, Statele Unite ale Americii, Württemberg

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Napoleon Bonaparte

Altă pacoste: război purtat cu muschetele, având ca miză echilibrul puterii în Europa

Libertate, egalitate şi aşa mai departe

La sfârşitul anilor 1780, era limpede că Franţa se îndreaptă spre faliment. De vină pentru această situaţie erau atât legendara extravaganţă a curtenilor cu peruci bogate de la Versailles, cât, mai ales, datoriile acumulate ca urmare a implicării Franţei în războaiele din alte ţări, finanţate prin împrumuturi de la clasa întreprinzătorilor care începuse să se

contureze. După cum mergeau lucrurile, clasa de mijloc avea să fie mulsă şi la dus, şi la-ntors – mai întâi ca singura clasă bogată care plătea realmente impozite, şi apoi în cazul în care Coroana nu-şi plătea datoriile. Clasa de mijloc a început să clocotească, dorind o reformă.

În cele din urmă, pentru a-i linişti pe oamenii de rând împovăraţi de impozite şi pentru a-şi aduce în ordine finanţele haotice, regele Ludovic XVI a fost silit să convoace prima întrunire a Parlamentului după mai bine de un secol. Primele două camere legislative (sau *stări*), nobilimea şi clerul, nu s-au învoit cu niciun chip să renunţe la scutirea lor de taxe, aşa încât starea a treia – reprezentând oamenii de rând, atât cei bogaţi, cât şi cei săraci – s-a declarat singurul corp legislativ legitim.

În scurt timp, s-a pus în aplicare un program liberal. Privilegiile claselor de sus şi ale clerului au fost anulate, finanţele au fost îndreptate şi bugetul a fost echilibrat. După dezbateri aprige, pământurile Bisericii au fost confiscate, iar clerul a trecut în serviciul civil.

Din păcate, în vreme ce se întâmplau toate astea, gloate răzleţe de săraci furioşi se dezlănţuiseră pe străzile Parisului şi linşau la nimereală nobilii şi funcţionarii regali care le ieşeau în cale. Familia regală s-a înspăimântat şi a încercat să se refugieze la rudele prin alianţă austriece (regina Franţei, Maria Antoaneta, era fiica Mariei Tereza), dar a fost prinsă, dusă în triumf înapoi la Paris şi aruncată în închisoare. Oripilaţi de această izbucnire hidoasă a liberalismului şi speriaţi că ar putea fi contagioasă, monarhii Europei au format o coaliţie – Coaliţia I – şi au hotărât să-l salveze pe regele Franţei.

Asta a turnat gaz pe foc. Când oştirile străine s-

au îndreptat către patria lor, politica francezilor a devenit şi mai radicală, şi facţiunea iacobină a lui Maximilien Robespierre a preluat puterea. Clasa nobilimii a fost abolită şi, ca lucrurile să fie clare, regele a fost decapitat. Curând, l-a urmat la ghilotină soţia lui, Maria Antoaneta, în vreme ce Delfinul, fiul şi moştenitorul lor, a dispărut în mod misterios în temniţele noii republici. Soarta lui rămâne cel mai mare mister al secolului al XIX-lea; peste câteva decenii s-au arătat prin saloanele aristocratice câteva personaje care pretindeau că ar fi Delfinul.[60]

Acum, că se trecuse peste tabuul împotriva uciderii regelui, Franţa a erupt. Nobilii erau târâţi afară din case şi măcelăriţi în moduri pe cât de oribile, pe atât de ingenioase. În timpul „Regimului Terorii”, au fost decapitaţi circa 40 000 de duşmani ai statului, cei mai mulţi fără să aibă parte de un proces.

În regiunea Vandeea, aflată în partea central-vestică a Franţei, ţăranii au pornit o contrarevoltă, luptând pentru rege şi Biserică, şi Parisul a trimis comisari care aveau permisiunea să apeleze la orice mijloace pentru a restabili ordinea, ceea ce însemna adesea executarea unor familii întregi. Pentru a te descotorosi de atâţia duşmani ai statului era nevoie de

---

60 Acum se pare că răspunsul cel mai puţin spectaculos a fost dintotdeauna cel corect, iar Delfinul a murit pur şi simplu în închisoare. În anul 2000, s-a dovedit că o inimă deshidratată care fusese pusă în alcool în 1795 la autopsia unui tânăr deţinut şi trecută din mână în mână în cercurile regaliste timp de două veacuri avea acelaşi ADN mitocondrial ca o şuviţă din părul reginei. Asta ar fi trebuit să lămurească pe deplin lucrurile, însă golurile din lanţul dovezilor au lăsat loc bănuielii că inima ar fi putut să bată cândva în pieptul altui membru al familiei regale (Jan Bondeson, The Great Pretenders: The True Stories behind Famous Historical Mysteries, W.W. Norton, New York, 2004; Nadya Labi, „Requiem for a Dauphin. DNA Analysis Reveals That the Young Heir to the French Throne Left to Die în Prison Was No Impostor“, Time, 1 mai 2000).

o ingeniozitate perversă. La Nantes, prizonierii condamnaţi, de toate vârstele şi sexele, erau despuiaţi şi înghesuiţi în barje, unde erau încuiaţi sub punte. Apoi barjele erau scufundate în fluviul Loara. După ce erau lăsate pe fund destul timp ca să dispară orice pungă de aer, barjele erau ridicate din nou la suprafaţă, golite şi încărcate cu alt rând de prizonieri.

În total, în acest război civil au murit un sfert de milion de oameni.2 Până la urmă însă, furia s-a domolit. Robespierre însuşi a fost dus la ghilotină, şi Franţa s-a întors la domnia pragmatică a clasei de mijloc.

Războaiele revoluţionare

Deşi mai toate naţiunile din Europa au fost prinse în războaiele care au urmat Revoluţiei Franceze, nu aveţi nevoie să cunoaşteţi decât cele cinci mari puteri: Franţa la un capăt al Europei; Rusia la celălalt capăt; Prusia şi Austria, acum unite împotriva Rusiei, după ce îşi împărţiseră între ele Polonia; şi Anglia, care pândea în largul coastelor. Nicio altă naţiune n-a contat, deoarece niciuna nu putea scoate pe câmpul de bătălie o armată care să fi fost în stare să ţină piept de una singură vreuneia dintre marile puteri. Naţiunile mai puţin importante din Europa au fost în cel mai bun caz pioni, iar în cel mai rău caz au servit doar ca tablă de şah.

Puterile reunite în prima dintre coaliţii, care a invadat Franţa în 1793 din aproape toate direcţiile în numele monarhismului, îşi închipuiseră că Franţa avea să fie o pradă uşoară. Revoluţionarii îi executaseră sau exilaseră pe toţi ofiţerii şi trimiseseră o şleahtă nedisciplinată să apere patria. Ceea ce n-au înţeles vechile monarhii era faptul că acum, când Franţa era condusă de francezi, oamenii gândeau că merită să lupţi pentru ţară. Pentru prima dată după

multe generaţii, armata era motivată de un patriotism adevărat. Francezii i-au întors din drum pe năvălitori şi au trecut ca un tăvălug peste toate ţărişoarele de dincolo de hotarul răsăritean, răspândind ideile revoluţionare.

Revoluţionarii doreau cu adevărat să reconstruiască lumea pe o bază raţională, până în cele mai mici amănunte. Toate acele unităţi de măsură ciudate care variau de la un sat la altul au fost convertite într-un nou sistem zecimal al metrilor, litrilor şi gramelor. Multitudinea de legi medievale arbitrare, care difereau de la o provincie la alta, au fost recodificate pe coordonate practice care încorporau logica, clemenţa şi drepturile omului. Calendarul a fost reformat prin introducerea unor unităţi zecimale practice, cu luni egale între ele, nume naturale şi cu anul revoluţiei ca anul I. Bisericile au fost preschimbate în temple ale raţiunii. Era o lume nouă, în care oricui îi era îngăduit să se ridice până la înălţimea la care îl duceau talentele sale. Reversul medaliei s-a văzut de îndată ce şi-a făcut apariţia un individ periculos de talentat.

Napoleon intră în scenă

Napoleon Bonaparte s-a născut într-o familie mare, respectabilă şi influentă din Corsica – o insulă mică, săracă şi neimportantă din partea italiană a Franţei –, şi niciodată nu s-a simţit în largul său acolo. Deşi ar fi vrut să devină preot, la fel ca fratele său, tatăl l-a trimis la o şcoală militară din Franţa, unde a învăţat meşteşugul războiului, făcându-şi însă foarte puţini prieteni. Visa să elibereze într-o bună zi Corsica de sub stăpânirea franceză, dar când a pornit revoluţia a fost atras în viziuni mai ample, de eliberare a întregii lumi.

În prima sa experienţă de luptă importantă,

Bonaparte a comandat artileria care i-a alungat pe regalişti şi pe aliaţii lor britanici din portul mediteraneean Toulon. Iscusinţa şi hotărârea cu care a adunat şi a desfăşurat o artilerie capabilă să înfrunte tunurile britanice i-au impresionat pe superiorii săi. Bonaparte şi finanţatorii săi au scăpat la mustaţă de epurarea făcută de radicali, dar patronii săi au priceput iute de unde bate vântul şi au obţinut locuri în noul guvern. Bonaparte i-a urmat la Paris, preluând funcţia de comandant al artileriei capitalei. Când tunurile sale au spulberat o gloată furioasă care asalta clădirea guvernului, cruzimea sa a impresionat la fel de plăcut ca şi talentele sale de general. Era un om pe care guvernul îl putea folosi.

La douăzeci şi şase de ani, după ce se căsătorise cu amanta patronului său, Joséphine, Bonaparte a primit comanda armatei franceze zdrenţăroase care se bătea cu austriecii în nordul câmpiei italiene. În scurt timp, a câştigat simpatia soldaţilor, pentru că le spunea că guvernul de la Paris i-a nedreptăţit, i-a lăsat neplătiţi şi nehrăniţi şi i-a dat pe mâna unor generali incompetenţi, care, nefiind altceva decât politicieni, i-au condus spre înfrângeri umilitoare, soldate cu moartea multora dintre ei. Bonaparte, în schimb, le-a oferit soldaţilor săi ocazia să jefuiască bogăţiile Italiei, făcându-se îndrăgit.3 În loc să se bazeze pe proviziile care ba ajungeau, ba nu ajungeau din Franţa, armata sa avea să trăiască din resursele locale, dar pentru asta trebuia să se împrăştie în unităţi mai mici şi să fie mereu în mişcare. În mâinile unui general mai puţin iscusit, asta ar fi însemnat un dezastru sigur, dar Bonaparte a ştiut să-şi mânuiască trupele şi să le ţină mereu destul de aproape ca să speculeze orice deschidere strategică s-ar fi ivit.

La început, italienii fuseseră tentaţi să-i

întâmpine pe francezi ca pe nişte eroi care îi scăpau de austrieci şi de marionetele acestora, dar curând au văzut că au de-a face cu o armată cuceritoare, care îi fericea cu violuri şi jafuri. Chiar şi atunci când Milano s-a predat fără luptă, Bonaparte şi-a lăsat oamenii să prade nestingheriţi câteva zile în şir. În momentul în care localnicii s-au revoltat, el a trimis trupe în satul Binasco din apropiere. Soldaţii au ars casele, i-au pus la zid pe toţi bărbaţii şi băieţii şi i-au împuşcat.4 Numaidecât, Bonaparte a început să încarce pe corăbii mormane de pradă şi să le trimită în Franţa, aşa încât invazia a devenit profitabilă. În aprilie 1797, învinsese toate armatele trimise de Austria împotriva lui şi se apropia de Viena. Era fie un bluf, fie o îndrăzneală vecină cu nesăbuinţa, deoarece era limpede că nu mai avea destui oameni ca să cucerească şi să păstreze oraşul, însă duşmanii Franţei s-au panicat şi au cerut pace.

Drumul lui Bonaparte n-a fost niciodată unul lin şi, în timpul celor două decenii în care a fost la putere, Europa a fost târâtă în oscilaţiile lui neprevăzute, dictate de faptul dacă juca şi câştiga sau juca şi pierdea. La încheierea campaniei din Italia, Bonaparte ajunsese pe o culme ameţitoare. Când s-a întors la Paris, a fost aclamat ca un erou şi s-a scăldat în adoraţia poporului francez. Apoi a jucat şi a pierdut.

Campania din Egipt

Nimeni nu ştie cu adevărat de ce a invadat Bonaparte Egiptul controlat de turci. Pe de-o parte, era un prim pas ostentativ către atacarea britanicilor în India. Pe de altă parte, acţiunea se încadra în politica anunţată de francezi de a răspândi civilizaţia raţională, republicană, printre popoarele înapoiate din Orient. Duşmanii lui Bonaparte din guvernul francez (şi erau tot mai mulţi) voiau să-l vadă cât mai departe

cu putinţă, iar Bonaparte însuşi voia să se joace de-a Alexandru şi Caesar. Însă planificarea nu a decurs cum trebuie: multe dintre proviziile şi trupele promise nu au sosit la porturile de îmbarcare. Totuşi, nu s-ar putea spune că norocul l-a părăsit complet pe Bonaparte, căci flota franceză a izbutit să se strecoare până pe celălalt ţărm al Mediteranei fără să fie ajunsă şi capturată de flota engleză, care era superioară.5

În iulie 1798, după ce au debarcat pe plajă chinuiţi de răul de mare, Bonaparte şi-a smuls soldaţii din amorţeală şi i-a condus prin deşert fără să aibă destulă apă sau vreo hartă adusă la zi, cu obiectivul vag de a ajunge la Cairo. Coloana, hărţuită permanent de cete de beduini, a ajuns în cele din urmă în suburbiile Cairoului, şi Bonaparte a declarat Egiptul eliberat de secolele de cârmuire turcească nedreaptă. Intre timp, flota britanică aflată sub conducerea lordului Nelson a dat de corăbiile franceze în Golful Aboukir şi a reafirmat în mod sângeros superioritatea navală britanică, lăsând forţa expediţionară a lui Bonaparte rătăcită la peste o mie cinci sute de kilometri de casă.

Cele treisprezece luni pe care Bonaparte le-a petrecut în Egipt aveau să deschidă învăţaţilor europeni această ţară străveche şi misterioasă, dar n-au avut aproape niciun efect asupra carierei lui Bonaparte. Întrucât armata sa era complet izolată, nimeni din Franţa n-a aflat de deteriorarea stării soldaţilor, de numeroasele cazuri de ciumă bubonică, de masacrarea băştinaşilor nesupuşi, de raidul inutil în Palestina şi de sinuciderile din rândul ofiţerilor disperaţi. Parisul a auzit doar că Bonaparte i-a învins la poalele piramidelor pe temuţii şi exoticii călăreţi mameluci. N-a avut importanţă faptul că egiptenii au învăţat rapid să evite bătăliile în câmp deschis,

preferând tactica „loveşte şi fugi”, care topea moralul armatei; Bonaparte dovedise că este noul Caesar.6

În august 1799, Bonaparte şi-a lăsat în voia sorţii armata ferfeniţită şi s-a întors în Franţa, unde a fost primit iarăşi ca un erou. Ţara avea nevoie de el. Toţi duşmanii străini pe care îi învinsese în luptă se regrupaseră în Coaliţia a Il-a şi trecuseră la atac.

1799: Lovitura de stat sunt eua

Dar să luăm lucrurile pe rând. Republica Franceză era în continuare cufundată în haos, confruntându-se cu urzeli şi revolte ale inamicilor dinăuntru – unii de dreapta, alţii de stânga. Regaliştii încercau să pună din nou un rege pe tron, în vreme ce radicalii voiau să redistribuie proprietăţile săracilor. Apoi, Bonaparte a sosit triumfător din Egipt, şi nimeni n-a întrebat de ce armata n-a venit cu el.

După multe intrigi de culise, beneficiind de sprijinul armatei din ţară, o clică de conspiratori i-a înlocuit pe cei cinci aleşi slabi şi certăreţi care conduceau republica, formând Directoratul, cu trei „consuli” puternici – Bonaparte şi alţi doi, care şi-au închipuit că se pot pune cu el. Când Bonaparte le-a cerut cetăţenilor să aprobe această modificare, poporul francez a sprijinit masiv ideea, cu 99% din voturi. În realitate, a. Aluzie la faimoasele vorbe ale lui Ludovic XIV: „*LzÉtat, czest moi*” („Statul sunt eu”) (n.t.).

doar 30% dintre alegători au votat în favoarea acestei măsuri, dar, cum fratele mai mic al lui Bonaparte, din poziţia sa de ministru de interne, era cel care număra voturile, s-a anunţat că 99% dintre voturi fuseseră în favoarea lui Bonaparte.7

Acum, Bonaparte era gata să înfrângă Coaliţia a Il-a. În mod total neaşteptat, a trecut Alpii pe timp de iarnă. Apoi, o campanie rapidă şi nimicitoare în Italia

a convins restul Europei că ar fi mai bine să lase deocamdată Franţa în pace. Au urmat cinci ani atipici, în care a predominat pacea.

În 1804, la vârsta de treizeci şi cinci de ani, Bonaparte era destul de sigur pe poziţia sa ca să renunţe la aparenţa unei cârmuiri republicane. A hotărât că titlul de „consul” e stupid, aşa că s-a transformat din cetăţeanul Bonaparte în împăratul Bonaparte. Pentru a câştiga respectabilitate în ochii colegilor monarhi, a restabilit rolul oficial al Bisericii Catolice, a pus la loc în calendar duminicile şi a revenit la numărarea anilor de la naşterea lui Hristos. De asemenea, a restabilit sclavia în coloniile caraibiene. În 1809, s-a descotorosit de Joséphine, târfuliţa ispititoare cu care se însurase în tinereţe, şi s-a căsătorit cu fiica adolescentă a împăratului Austriei, care n-a fost prea încântată de noua ei poziţie, având în vedere ce-i făcuseră francezii strămătuşii sale Maria Antoaneta. Cu timpul, a ajuns totuşi să-şi iubească soţul şi să se ţină ca scaiul de el, distrăgându-i atenţia în momente cruciale ale istoriei.

Când a reînceput războiul împotriva Coaliţiei a III-a, în 1805, Napoleon s-a dezlănţuit şi şi-a condus armatele de-a lungul şi de-a latul Europei, trecând ca un tăvălug peste oricine îi stătea în cale. A dus bătălii mari şi sângeroase cu ruşii, prusacii şi austriecii la Austerlitz şi Ulm (1805), Jena şi Auerstadt (1806), Eylau şi Friedland (1807), Aspern şi Wagram (1809), ca să pomenim doar câteva dintre ele. Pentru un împătimit al tacticii, asta e partea cea mai interesantă, dar restul cititorilor n-au nevoie să ştie decât că Napoleon s-a dovedit de neoprit, oricât de multe ţări s-au unit împotriva lui, oricât de mari erau armatele lor. Le-a înfrânt pe toate, cu o iscusinţă uluitoare. Toată Europa de dincolo de fluviul Elba a ajuns sub

domnia lui Napoleon – fie în mod direct, fie prin membrii familiei sale, pe care i-a numit regi ai naţiunilor-satelit. Austriei şi Prusiei li s-a permis să rămână regate libere, dar au fost aduse la dimensiuni mai puţin ameninţătoare.

Războiul peninsular

În perioada sa de glorie, Napoleon a avut parte de eşecuri doar în Spania şi în vecinătatea acesteia. În 1800, a silit Spania la o alianţă prin care flota ei s-a alăturat celei franceze. Pe hârtie, începea să pară că Napoleon ar putea să pună sub semnul întrebării supremaţia maritimă a englezilor; însă în 1804 Nelson a distrus flota franco-spaniolă la Trafalgar, ceea ce a spulberat orice speranţă a lui Napoleon de a-şi lărgi imperiul dincolo de Europa. Folosindu-se de avantajele pe care le mai avea, a încercat să-i învingă pe britanici prin interzicerea comerţului dintre continent şi Marea Britanie. Orice ţară care încălca embargoul era ocupată de trupele franceze şi inclusă în imperiu. Pentru a întări controlul asupra porturilor, Napoleon a anexat direct o mare parte a coastei europene, în nord până la Marea Baltică, iar în sud până la coasta croată.

Dar Portugalia se încăpăţâna să nu respecte „blocada continentală”. Napoleon a trimis o armată care să şteargă această pată probritanică de pe harta Europei, însă era nevoie de o linie lungă de aprovizionare de-a curmezişul Spaniei. Traficul militar intens prin ţara spaniolilor a dus la frecuşuri cu ei, care au dus la încăierări, apoi răzmeriţe şi, în cele din urmă, la o revoltă în toată regula. În 1808 a avut loc o amplă invazie franceză, în urma căreia regele Bourbon din Madrid a fost înlocuit cu fratele lui Napoleon, însă localnicii au continuat să lupte aplicând tactica supărătoare „loveşte şi fugi”, care a primit numele

guerrilla, însemnând în spaniolă „război mic”. Francezii obişnuiau să schingiuiască şi să execute orice persoană bănuită de rebeliune care le cădea în mâini (la fel făceau şi adversarii), ceea ce i-a oferit lui Goya subiectul pentru o serie de desene obsedante, dar n-a contribuit deloc la înăbuşirea rebeliunii. În cele din urmă, trupele britanice care debarcaseră în Portugalia sub comanda ducelui de Wellington au izbutit să pătrundă în Spania, venind în ajutorul rebelilor.

Stilul de luptă

Războaiele din vremea lui Napoleon se deosebeau de cele din generaţiile precedente în primul rând prin sentimentele naţionaliste dezlănţuite de Revoluţia Franceză. Franţa era în stare să-i ţină piept întregii Europe datorită faptului că ridicase întreaga patrie în apărarea idealurilor de egalitate şi raţiune, luptând cu entuziasm împotriva armatelor monarhiste formate din recruţi posomorâţi din rândurile ţăranilor, aflaţi sub comanda ofiţerilor nobili. Fiind implicată întreaga naţiune, mărimea armatelor a ajuns de la cei 60 000 de soldaţi care au luptat de ambele părţi la Marengo în 1800 la 165 000 la Austerlitz, în 1805, şi la 300 000 la Wagram, în 1809.8

Războaiele napoleoniene au reprezentat apogeul epocii muschetelor; armatele se aliniau, trăgeau unele în altele şi apoi reîncărcau armele. Asta poate să ni se pară stupid, dar puterea de foc din vremea lui Napoleon era atât de ineficientă, încât singura modalitate de a face o breşă în rândurile duşmanilor era să concentrezi într-un loc sute de muschete care să tragă rafale regulate.

În loc de lovituri bine ţintite, infanteria se baza pe împuşcături multe şi rapide care fărâmiţau linia inamică. Muschetele erau construite astfel încât să

poată fi încărcate şi declanşate rapid, chiar dacă nu aveau precizie. Praful de puşcă, glonţul şi fultuiala erau împinse pe ţeavă în jos cu mişcări disciplinate, fără să fie nevoie de gândire. Datorită găurii netede, muniţia stătea lejer în ţeavă, ceea ce făcea ca muscheta să fie destul de uşor de încărcat, dar slăbea explozia, reducând distanţa de tragere şi afectând precizia. Cu puştile ghintuite, care aveau o ţeavă mai îngustă, spiralată, se trăgea mai precis decât cu muschetele, dar încărcarea lor era prea lentă şi prea dificilă ca să aibă un efect semnificativ pe câmpul de luptă, în afară de uciderea cu precizie a unor inamici şi de hărţuirea adversarului.9

Pentru ca ofiţerii să-şi poată distinge soldaţii de cei inamici pe un câmp de luptă plin de fum, soldaţii purtau uniforme în culori vii, distinctive, şi luptau în formaţiuni geometrice sub drapele uriaşe. Fiecare unitate dintr-o armată a lui Napoleon avea caracteristici matematice exacte – viteza de mişcare, lungimea frontului, ritmul de tragere, rezistenţă – pe care generalii iscusiţi le puteau evalua dintr-o privire. Prin manevre bine gândite, o linie putea să obţină ceva mai multă putere de foc decât linia inamică. Dacă un regiment reuşea să prindă infanteria inamică din flanc, putea să-şi folosească mai eficient muschetele decât adversarul. Mai mult, un regiment putea să prindă duşmanul între două linii de tragere. Apoi, după ce acesta era destabilizat, regimentul putea să fixeze baionetele la muschete şi să atace, sperând să treacă iute peste terenul deschis, astfel încât inamicul să nu aibă timp să tragă prea multe salve.

Atacul în linie (pe un front larg, dar fără adâncime) era dificil, din cauză că o linie subţire îşi putea pierde cu uşurinţă coeziunea. Unii soldaţi se mişcau mai repede decât ceilalţi; alţii rămâneau în

urmă; unii puteau să se abată un pic la stânga, alţii un pic la dreapta. Se formau repede breşe. Cei mai mulţi generali preferau să atace în coloană (mai puţini oameni pe linia frontului, dar mult mai mulţi în adâncime). Coloana avea mai puţine probleme cu breşele, deoarece în spate se aflau destui soldaţi care să umple eventualele spărturi.

Obuzele care explodează dau bine în film, dar de obicei la spargerea formaţiilor de infanterie se foloseau ghiulele simple, solide. Acestea făceau o gaură în orice linie de soldaţi care le stătea în cale şi provocau răni îngrozitoare, zdrobind pe loc orice parte a corpului pe care o loveau şi împrăştiind în rândurile învecinate bucăţi de oase aidoma unor şrapnele. De aproape, formaţiile de infanterie erau împroşcate cu mitralii (care erau pentru tunuri ceea ce erau alicele pentru puştile de vânătoare). O coloană suferea pierderi mai mari de pe urma tunurilor decât de pe urma salvelor de muschetă, din cauză că avea adâncimea mai mare şi era mai densă. Cu linia lucrurile stăteau invers. Ghiuleaua trasă asupra unei linii putea să sfârtece unul-doi soldaţi şi să se împotmolească apoi în noroiul din spatele liniei.

Oricât de periculos era să stai disciplinat în formaţie, sub tirul artileriei, tot era mai sigur decât să încerci să fugi. Cavaleria era întotdeauna gata să se repeadă cu săbiile şi lăncile ca să căsăpească orice infanterist răzleţit. Şi nu numai cavaleria inamică, ci şi propria cavalerie, care avea de obicei ordin să-i ucidă pe chiulangii şi dezertori, ca să le fie învăţătură de minte celorlalţi.

Îmbunătăţirile aduse armelor de foc au redus impactul cavaleriei asupra bătăliilor şi i-au împins pe călăreţi pe laturi. Atacarea unui bloc de infanterie era aproape echivalentă cu sinuciderea, dar cavaleria

putea lesne să împrăştie şi să căsăpească formaţiile dezlânate ale chiulangiilor, să-i vâneze pe ţintaşi sau să-i măcelărească pe infanteriştii care spărgeau formaţia şi fugeau. Când atacau artileria, cavaleriştii îi alungau pe tunari de lângă tunuri şi apoi băteau cu ciocanul câte o tijă de fier în gaura fitilului, făcând tunurile inutilizabile. Cea mai bună apărare a infanteriei împotriva călăreţilor era un pătrat strâns, plin de baionete îndreptate în toate direcţiile, dar o asemenea dispunere făcea din ea o ţintă mai bună pentru artilerie.10 La fel ca într-un joc mortal de „piatră, hârtie, foarfece”, nu exista o formaţie anume care să fie adecvată împotriva tuturor inamicilor.

Esenţa unei bătălii napoleoniene nu era, pur şi simplu, să măcelăreşti duşmanul la întâmplare. Important era să strici disciplina şi coeziunea duşmanului, regiment cu regiment; să-i slăbeşti atacurile, să-i spargi linia cu artileria, să alungi soldaţii inamici de pe câmpul de luptă printr-un atac al infanteriei şi să-i faci să fugă în continuare, urmărindu-i cu cavaleria. Spre sfârşitul bătăliei, generalii din ambele tabere nu mai puteau conta pe o mare parte a unităţilor, nu doar din cauza soldaţilor morţi, ci şi din cauza celor împrăştiaţi, epuizaţi sau rătăciţi prin fum, precum şi din cauza celor care jefuiau morţii, se ascundeau sau evacuau răniţii. Generalii trimiteau soldaţi odihniţi în sectoarele în care inamicul putea fi vulnerabil la o ultimă lovitură. Dar asta nu dădea roade întotdeauna. La Waterloo, măcelărirea ultimelor rezerve ale lui Napoleon (trupele din Vechea Gardă) i-a distrus orice speranţă de a întoarce soarta bătăliei.11

În afara câmpului de luptă

Medicina se baza în continuare în cea mai mare parte pe leacuri din bătrâni şi pe teoriile din epoca

greco-romană, aşa încât soldaţii care mureau din cauza bolilor erau mai mulţi decât cei ucişi pe câmpul de luptă. Adunarea a mii de tineri de pe întregul continent în tabere militare îi expunea adesea la boli ale copilăriei, cum ar fi pojarul sau vărsatul de vânt, pentru care nu aveau anticorpi. Hrana sărăcăcioasă ducea la apariţia scorbutului. Rănile se infectau. Latrinele şi puţurile de apă improvizate răspândeau boli transmise prin apă, ca febra tifoidă şi dizenteria, iar purtarea permanentă a aceloraşi haine permitea coloniilor de păduchi şi purici să răspândească tifosul şi ciuma bubonică. În mediile deosebit de nesănătoase, bolile neobişnuite puteau pune la pământ o armată. Când Napoleon a încercat să recapete controlul asupra insulei Haiti, care se răsculase, francezii au fost siliţi să oprească invazia după ce jumătate dintre soldaţi au murit de febră galbenă.

Pe de altă parte, tocmai începuse să se facă vaccinarea, şi domeniul sănătăţii publice a cunoscut un mare avânt în epoca lui Napoleon, întrucât naţiunile se străduiau să ţină în viaţă destui copii ca să-şi întregească armatele. Probabil că nu este o coincidenţă faptul că Prusia a introdus în 1806 vaccinarea gratuită pentru tot poporul, imediat după ce armata sa a fost distrusă de Napoleon în bătălia de la Jena.12

Civilii ajungeau rareori în bătaia armelor. Armatele aveau nevoie de teren liber pe care să se desfăşoare, aşa încât evitau luptele în oraşe. Câmpurile de luptă erau de obicei destul de mici ca familiile de ţărani de acolo să aibă timp să fugă din cale la primul semn. Pe de altă parte, oraşele asediate erau de obicei bombardate. Flota britanică a ucis 1 600 de civili când a bombardat Copenhaga, în 1807.13

Distanţa la care puteau ajunge armatele în campaniile din vremea lui Napoleon era limitată de necesitatea hrănirii animalelor de povară. Dacă armata ajungea la o distanţă mai mare de câteva zile de un curs de apă sau de un port, în care nu mai era loc pentru nimic altceva în afara fânului cu care erau hrănite animalele de tracţiune. Singura cale de a rezolva această problemă era ca nişte unităţi de cercetare să umble tot timpul în faţa armatei, confiscând furajele pe care ţăranii le puseseră deoparte pentru propriile animale.

Mai mulţi soldaţi ca oricând mărşăluiau încolo şi încoace prin Europa şi rechiziţionau hrana de la gospodăriile pe lângă care treceau. Omorau vitele şi păsările ca să le mănânce, inclusiv găini care mai bine ar fi făcut ouă şi vaci care mai bine ar fi dat lapte. Armatele luau caii şi boii ca să-i folosească la transport. Îi înrolau pe bărbaţii apţi de luptă şi îi lăsau pe cei prea bătrâni, pe cei prea tineri şi pe cei nevolnici să se descurce cum or putea. Lucrurile s-au desfăşurat aşa ani în şir, fără întrerupere. S-a estimat că un milion de civili din toată partea de nord-vest a Europei au murit din cauza acestor războaie.

Armatele găseau cu uşurinţă cele trebuincioase pe pământurile bogate din nord-vestul Europei, însă ţările de la marginile continentului erau prea sărace sau prea primitive ca să întreţină armatele mari de care avea nevoie Napoleon ca să învingă. În Spania şi Rusia, Napoleon s-a pomenit că armatele sale scotocesc pe câmpuri şi prin gospodării şi nu izbutesc să facă rost de suficiente provizii pentru campania lungă şi grea care trebuia dusă pentru a-i zdrobi pe localnici.

Campania din Rusia

Invadarea Rusiei a fost cea mai îngrozitoare

campanie din toate războaiele napoleoniene, poate chiar din întregul secol al XIX-lea. Când Rusia a reluat comerţul cu Anglia, Napoleon a adunat din toată Europa ocupată 611 900 de soldaţi şi 25 000 de slujbaşi civili, formând Marea Armatăa. În iunie 1812, el însuşi i-a condus pe 250 000 dintre ei pe axa principală de înaintare către Moscova, în vreme ce câteva armate mai mici, aflate sub comanda mareşalilor săi, l-au urmat ca rezerve sau i-au acoperit flancurile.14 Armata lui Napoleon era prea mare ca ruşii să se gândească măcar la vreo încercare de a o opri, dar, retrăgându-se, ruşii au distrus pământurile în calea francezilor, nelăsându-le niciun strop de hrană. Rândurile francezilor au fost rărite de boli, dar şi de nevoia de a lăsa garnizoane franceze care să păzească drumul de întoarcere, aşa încât Marea Armată era aproape înjumătăţită atunci când ruşii s-au hotărât să-l înfrunte pe Napoleon în septembrie, la Borodino. Napoleon i-a măturat din cale, într-o bătălie extrem de sângeroasă care i-a deschis drumul spre Moscova.

a. În franceză, „*la Grande Armée*” (n.red.).

Dar la puţin timp după ce francezii au intrat în Moscova, cu gândul să ierneze acolo, în oraşul gol au izbucnit incendii uriaşe. Ştiind că n-ar putea supravieţui iernii ruseşti printre ruine, Napoleon şi-a început retragerea în octombrie, însă iată că tactica pământului pârjolit folosită mai devreme de ruşii care se retrăgeau dădea roade a doua oară. Pe când francezii se împleticeau spre casă, cu raţiile micşorate, zăpada a venit mai devreme. Caii au fost mâncaţi şi tunurile au fost abandonate. „Ni se lipeau buzele”, a scris un supravieţuitor. „Ne îngheţau nările. Părea că păşim printr-o lume de gheaţă.”15 Cazacii le dădeau târcoale francezilor care se retrăgeau şi îi

omorau pe cei rămaşi în urmă cu multă inventivitate şi plini de încântare. Doar vreo 70 000 de supravieţuitori zdrenţăroşi din armata lui Napoleon au trecut peste ultimul curs de apă în decembrie, scăpând de primejdie. În urma lor au rămas o jumătate de milion de morţi – soldaţi care fie fuseseră abandonaţi, fie fuseseră capturaţi.

Imperiul Francez era acum rănit de moarte, iar lupii s-au trezit şi l-au încercuit, dornici să-l răpună. Naţiunile care mai înainte fuseseră pacificate, ca Austria şi Prusia, au strâns noi armate şi, pentru că învăţaseră lecţia francezilor, şi-au mobilizat popoarele cu apeluri înflăcărate la patriotism. Napoleon s-a grăbit să se întoarcă în Franţa şi i-a strâns pe toţi tinerii care împliniseră vârsta de recrutare de la plecarea sa în Rusia. A adunat toate trupele din garnizoanele imperiului şi i-a rechemat pe veterani sub arme. Cu o armată care, pe hârtie, ajunsese din nou la nivelul anterior campaniei din Rusia, Napoleon s-a repezit în inima Germaniei ca să-i împiedice pe duşmani să-i distrugă imperiul.

Bătălia care s-a purtat la Leipzig timp de patru zile, în octombrie 1813, a fost prima bătălie solid documentată din istorie la care au participat mai mult de o jumătate de milion de oameni şi una dintre puţinele pe care Napoleon le-a dus în defensivă sau într-un oraş. Armata lui Napoleon, formată în mare parte din recruţi lipsiţi de experienţă şi inferioară numeric, a fost zdrobită, iar aliaţii săi saxoni au trecut de partea cealaltă în toiul luptei. Napoleon a început retragerea dincolo de fluviul Elba; însă podurile au fost aruncate în aer înainte să fi trecut toată armata, şi zeci de mii de francezi au fost blocaţi pe malul pe care era inamicul.

În ciuda înfrângerii, el era încă Napoleon şi, pe

drumul de întoarcere în Franţa, a dat lupte cu duşmanii la fiecare pas. Armatele aliate l-au forţat să se retragă tot mai adânc în Franţa, iar în martie 1814 au cucerit Parisul. În aprilie, Napoleon s-a recunoscut în cele din urmă învins şi a abdicat, fiind exilat pe insula Elba din Marea Mediterană, unde putea să-şi cârmuiască micuţa curte şi să-şi scoată la paradă micuţa armată. Apoi, monarhii europeni au trimis reprezentanţi la Congresul de la Viena, care îşi propunea să creeze un nou statu-quo pentru a preveni o altă izbucnire a liberalismului.

La fel ca la sfârşitul unui film de groază, când tipul cel rău e învins şi lumea îl crede mort, dar iată-l că iese pe furiş, ud, însângerat şi turbat, din puţul adânc ori de sub cascada vijelioasă şi se repede pentru ultima oară la eroul care şi-a lăsat deoparte arma sau la eroina care s-a dezbrăcat ca să se culce, Napoleon a mai scos o dată capul la suprafaţă. S-a repezit prin geam şi a încercat să sugrume o adolescentă în cămaşă de noapte, care ţipa cât o ţineau plămânii – metaforic vorbind.

După ce s-a furişat înapoi în Franţa, în februarie 1815, Napoleon a strâns o armată şi a pătruns în Belgia, sperând să doboare pe rând armatele aliate care se apropiau, înainte ca ele să se poată uni într-o hoardă de neînvins. A doborât ariergarda britanică la Quatre Bras, după care i-a învins pe prusaci la Ligny şi s-a întors iar împotriva britanicilor, înainte ca ei să-şi fi revenit după prima lovitură. La Waterloo, englezii lui Wellington au ţinut piept toată ziua furiei dezlănţuite a atacului francez, până ce au sosit prusacii şi i-au alungat pe francezii epuizaţi. Bătălia a lăsat armata lui Napoleon într-o stare din care era imposibil să-şi revină; prin urmare, francezii au fost nevoiţi să se retragă şi să cadă la înţelegere cu

învingătorii.

Napoleon se gândise iniţial să fugă în America, dar controlul britanic asupra mărilor i-a dejucat planul. Mulţi dintre duşmanii săi îi doreau moartea, însă Marea Britanie nu fusese niciodată invadată de Napoleon, aşa încât britanicii au fost ceva mai flexibili în această privinţă decât, de pildă, ruşii. Napoleon a fost îmbarcat pe o navă de război britanică şi lăsat într-o cabană foarte bine păzită care se afla într-unul dintre cele mai îndepărtate puncte locuite din lume – insula Sfânta Elena, din partea tropicală a Atlanticului. În ultimii şase ani de viaţă avea să rămână o persoană particulară aflată în arest la domiciliu.

Influenţa pe plan mondial

Întrucât nu deţinea controlul asupra mărilor, Napoleon nu-şi putea impune voinţa în afara Europei, şi totuşi, chiar dacă n-a ajuns mai departe de bazinul Mediteranei, el a produs perturbări pe scară globală. Emisfera vestică a fost transformată aproape cu totul de cariera unui bărbat care n-a pus niciodată piciorul în ea.

Ocuparea Spaniei de către francezi a lăsat coloniile spaniole din America în voia sorţii. După ce au fost silite să se descurce singure câtă vreme Spania era răscolită de război, s-au împotrivit atunci când monarhia spaniolă restabilită a încercat să-şi exercite din nou controlul asupra lor. A fost un deceniu de lupte coloniale sângeroase, dar, în cele din urmă, aceste colonii latino-americane au devenit independente.

În Statele Unite ale Americii, orientările divergente ale partidelor au dus la apariţia a două viziuni privind politica externă, jeffersonienii fiind cu totul în favoarea înlăturării regilor şi sprijinirii

vechiului aliat al Americii, Franţa, împotriva englezilor detestaţi, în vreme ce federaliştii erau mai influenţaţi de legăturile economice şi etnice tradiţionale cu Anglia şi de teama generală de revoluţie pe care o simţea clasa de mijloc. Disputa a devenit atât de aprigă, încât preşedintele Camerei Reprezentanţilor a fost înjunghiat după ce Congresul a aprobat un tratat care îi era favorabil Marii Britanii.

Cât au fost la putere federaliştii, America a dus pe ascuns un război naval cu Franţa, dar alegerea lui Thomas Jefferson ca preşedinte, în 1800, a restabilit prietenia Americii cu Franţa şi ostilitatea faţă de Anglia. Când Napoleon a avut nevoie de bani lichizi, i-a vândut lui Jefferson posesiunile franceze din America de Nord, dublând mărimea Statelor Unite şi apropiindu-le de coasta Pacificului. După zece ani, în 1812, pe când Napoleon înainta cu greu prin Rusia, America a intrat în război cu Anglia din cauza blocadei împotriva Europei napoleoniene. Încercarea americanilor de a cuceri Canada a fost respinsă, dar la fel s-a întâmplat şi cu atacurile britanice asupra oraşelor Baltimore şi New Orleans, aşa că războiul a fost în mod oficial un meci nul. Cel puţin americanii s-au ales din asta cu un imn naţional.

Până şi cele mai îndepărtate colţuri ale Africii şi Asiei au fost bulversate de războaiele din Europa. După ce Franţa a anexat Olanda, britanicii au pus mâna pe colonia olandeză Cape Town, de unde s-a format în cele din urmă buclucaşa ţară Africa de Sud. Britanicii au luat de la olandezi şi strâmtoarea Malacca, un punct strategic în care aveau să construiască în curând oraşul Singapore.

Dacă facem o comparaţie cu celelalte evenimente descrise în această carte, războaiele napoleoniene se evidenţiază din două motive. Sunt unul dintre rarele

megamasacre care s-au sfârşit abia atunci când cel responsabil a fost prins şi închis, dar şi unul dintre puţinele în care au pierit mai mulţi militari decât civili. De fapt, dacă îi socotim doar pe militarii morţi şi lăsăm deoparte civilii, războaiele napoleoniene şi cele revoluţionare se situează împreună pe locul trei în clasamentul celor mai sângeroase conflicte din istorie, după cele două războaie mondiale.

Cuceritorii lumii

Nu putem să-i înmânăm titlul de „cuceritor al lumii” oricui i se năzăreşte să-l pretindă. Trebuie să ţinem cont de anumite criterii. Evident, nimeni n-a reuşit să cucerească întreaga lume, dar câţiva au încercat. Iată bărbaţii şi femeile – mă rog, bărbaţii – care s-au străduit să atace toate ţările la care puteau ajunge, învingându-le pe cele mai multe dintre ele. Dintre toţi cuceritorii din istorie, aceştia sunt cei mai mari ucigaşi:

Hitler: 42 de milioane de morţi în Europa.

Genghis-han: 40 de milioane de morţi pe tot cuprinsul Asiei.

Timur: 17 milioane de morţi în Asia.

Napoleon: 4 milioane de morţi în Europa.

Frederic cel Mare: 2 milioane de morţi în două războaie care au avut ca miză Silezia şi hegemonia în Europa.

Ludovic XIV: în războaiele duse de el au pierit 1,5 milioane de oameni.1 Chaka: 1,5 milioane de morţi în sudul Africii.

Caius Iulius Caesar: se spune că a omorât în bătălii 1 192 000 de „barbari”.2 Alexandru Macedon: a ucis 450 000 de oameni în Orientul Mijlociu.

Poate că merită să-i amintim şi pe doi dintre cuceritorii din istorie care n-au avut câtuşi de puţin succes. Aceşti conducători militari şi-au atacat toţi

vecinii şi au mâncat bătaie de fiecare dată:

Saddam Hussein: războaiele sale au costat viaţa a circa 740 000 de oameni, la care se adaugă cei 300 000 de irakieni ucişi în urma terorii din ţară.

Mai întâi a invadat Iranul, sperând să profite de revoluţia iraniană ca să pună mâna pe câteva provincii bogate în petrol. După un început promiţător, norocul l-a părăsit, şi Saddam a fost silit să-şi apere propriile provincii petroliere. (Şapte sute de mii au pierit în acest război.) Apoi a invadat Kuweitul, dar a fost izgonit de o coaliţie internaţională. (Douăzeci şi cinci de mii au pierit în acest război.) În cele din urmă, Statele unite au invadat Irakul şi l-au înlăturat. (Treisprezece mii au pierit în timpul invaziei.)

Solano Lopez: Războiul Triplei Alianţe, în care Paraguayul s-a luptat cu toţi vecinii săi, a provocat moartea a 480 000 de oameni.

Răscoala sclavilor haitieni

Numărul de morţi: 400 000 (350 000 de haitieni, 50 000 de militari europeni)1 Locul în clasament: 81 Tipul: răscoală a sclavilor

Conflictul, în linii mari: sclavi vs. stăpâni de sclavi

Perioada: 1791-1803

Locul: Saint-Domingue (astăzi Haiti)

Statele participante: Franţa, Anglia, Spania

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: surprinzător de mulţi oameni dau vina pe sclavi

Factorii economici: sclavii, zahărul

În colonia franceză Saint-Domingue din Marea Caraibelor trăiau două clase bine definite – o foarte mică minoritate de cetăţeni albi, care aveau drepturi civile depline, şi o uriaşă majoritate de sclavi negri, care nu aveau niciun drept. O a treia clasă oarecum intermediară de mulatri liberi, cam la fel de

numeroasă ca populaţia albă, avea o poziţie mai delicată. Mulatrilor liberi li se permitea să aibă proprietăţi şi să-şi întemeieze familii, dar nu aveau niciun cuvânt de spus în chestiunile politice sau legislative.

Toate revoluţiile liberale de după Iluminism s-au confruntat cu contradicţia existenţei sclaviei într-o naţiune liberă. Unele cârmuiri au abolit-o; altele au făcut compromisuri; francezii au oscilat, în funcţie de cine era la putere într-un moment sau altul. După Revoluţia Franceză, Parisul a hotărât să permită un pic mai multă democraţie în Haiti, acordând drepturi electorale depline oricărui om liber din Saint-Domingue care avea o proprietate, inclusiv celor cu provenienţă rasială mixtă. Fireşte, albii din colonie n-au acceptat o lege care le înjumătăţea puterea politică; protestele lor au dus la revolte, şi în 1790 au început lupte sporadice din această cauză.

Aceasta era însă o dispută minoră, având în vedere turnura pe care au luat-o lucrurile în august 1791. Sclavii din partea de nord a insulei s-au răsculat, au omorât cu uneltele de lucru două mii dintre stăpânii lor albi şi au ars peste o mie două sute de plantaţii de cafea şi două sute de plantaţii de zahăr. Albii supravieţuitori au ripostat, omorând zece mii de sclavi. Masacrele se ţineau lanţ.2

Intre timp, Parisul a abrogat legea dreptului de vot. Mulatrii liberi, sub conducerea lui Jean-Jacques Dessalines, li s-au alăturat sclavilor şi i-au forţat pe albi să se retragă în trei enclave. De regulă, răsculaţii îi ucideau pe toţi albii care nu se refugiaseră la timp, indiferent de vârstă sau sex.

În 1793, au venit din Franţa comisari care să descurce lucrurile. Fiind de orientare radicală, erau mai înclinaţi să le ţină partea sclavilor decât

stăpânilor acestora, aşa încât au început să îndeplinească cererile mulatrilor. Între timp, populaţia albă a început să emigreze pe alte insule, unde situaţia era mai stabilă, şi în Statele Unite.3

Haosul făcea ca Saint-Domingue să fie vulnerabilă în faţa altor puteri coloniale, iar în septembrie 1793 au sosit trupe spaniole şi britanice care voiau să-şi împartă colonia franceză. Întrucât marina engleză controla mările, Franţa nu a putut să trimită soldaţi pentru a-şi apăra colonia şi a adoptat o altă tactică: francezii i-au declarat liberi pe toţi sclavii, în speranţa că aceştia vor lupta în locul lor cu britanicii şi spaniolii. Strategia a funcţionat. Odată cu trupele spaniole venise o armată de foşti sclavi francezi, sub comanda lui Toussaint Louverture. Când guvernul francez a abolit complet sclavia în colonii, în 1794, Toussaint a trecut de partea francezilor. Datorită lui, insula a devenit din nou franceză.4

O scurtă pauză în ostilităţile dintre Franţa şi Anglia i-a dat lui Napoleon ocazia să trimită peste ocean o armată care să-i zdrobească pe rebelii haitieni, care acum erau din nou sclavi. (Napoleon reinstituise sclavia.) În februarie 1802, şi-a trimis cumnatul, Charles Leclerc, cu 20 000 de oameni ca să recucerească insula. După câteva înfrângeri, Dessalines şi câteva dintre căpeteniile de rang mai mic au recunoscut autoritatea franceză, dar Toussaint s-a încăpăţânat să lupte mai departe. În cele din urmă, Leclerc a renunţat şi i-a recunoscut lui Toussaint calitatea de cârmuitor legitim în Haiti. În iunie 1802, Toussaint a fost invitat de Leclerc la un ospăţ care să celebreze evenimentul. Însă era o capcană: după ce a primit felicitări, Toussaint a fost arestat şi expediat în Franţa în lanţuri. Francezii l-au aruncat pe Toussaint într-o temniţă din munţii Jura, unde a murit în mai

puţin de un an din cauza frigului şi a lipsei îngrijirilor.5

În Haiti, bolile au venit în ajutorul răsculaţilor. În cele din urmă, jumătate dintre militarii francezi – inclusiv Leclerc – au murit de febră galbenă. Cu toate că Napoleon a continuat să trimită întăriri, cei care supravieţuiau febrei tropicale nu mai erau în stare să lupte pentru cauza franceză. Haitienii şi-au dat seama că francezii rămaşi în viaţă nu mai erau un adversar redutabil, iar rebeliunea s-a intensificat. Dessalines a reluat lupta împotriva francezilor.

În mai 1803 a reînceput războiul dintre Franţa şi Anglia, iar francezii n-au mai putut să trimită trupe peste ocean. Până la urmă, Napoleon a cedat. În noiembrie 1803 s-a încheiat un armistiţiu. Abandonându-şi ambiţiile, armata franceză şi o mie opt sute de refugiaţi civili au părăsit insula, după ce făcuseră înţelegerea ca opt sute de bolnavi şi răniţi, care erau prea slăbiţi ca să se deplaseze, să rămână acolo şi să fie trimişi în Franţa după ce se înzdrăvenesc. Însă după câteva zile haitienii i-au încărcat pe francezii suferinzi în bărci, i-au dus în larg şi i-au aruncat peste bord.6

Răscoala sclavilor haitieni nu doar că a făcut din Haiti a doua naţiune liberă a Americii, dar a şi băgat frica în oasele proprietarilor de sclavi din toată emisfera vestică, care au refuzat să mai ia în considerare eliberarea sclavilor lor. Uitaţi-vă la ce s-a întâmplat în Saint-Domingue, spuneau ei. Vreţi să se întâmple şi aici? Imediat după războiul de independenţă nord-american, în Statele Unite societăţile favorabile emancipării fuseseră la fel de răspândite în statele cu sclavi şi în cele libere, dar după cele întâmplate în Haiti niciun sudist adevărat nu mai permitea vreo discuţie pe acest subiect, ceea

ce a accentuat diviziunea.

Războiul de independenţă mexican

Numărul de morţi: 400 0001

Locul în clasament: 81

Tipul: revoltă anticolonială

Conflictul, în linii mari: Spania vs. Noua Spanie

Perioada: 1810-1821

Locul: Noua Spanie (Mexic)

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Spania

Strigătul din Doloresa

Ierarhiile jucau un rol important în coloniile spaniole. Societatea de aici avea o organizare rigidă, cu aşa-numiţiipeninsulares (cei născuţi în Spania) în vârf, sub ei fiind *criollos* (creolii, născuţi în Mexic, dar de descendenţă pur spaniolă), apoi *mestizos* (care se trăgeau atât din indieni, cât şi din spanioli), în vreme ce indienii de rasă pură se aflau pe treapta cea mai de jos. După ce Napoleon a cucerit Spania, în 1808, şi l-a întemniţat pe regele din familia Bourbon, coloniştii din America spaniolă n-au mai ştiut cui ar trebui să i se supună – noului rege al Spaniei (fratele lui Napoleon), ori legislaturii naţionale înfiinţate de rebelii spanioli. Neştiindu-se cine era de fapt la conducere, eminenţele cenuşii ale creolilor au început să se întrebe dacă nu cumva era momentul să-şi declare independenţa faţă de îngâmfaţii *peninsulares*.

În septembrie 1810, autorităţile din Mexic au început să-i aresteze pe cei aflaţi pe o listă de revoluţionari uneltitori, iar părintele Miguel Hidalgo, un preot catolic din oraşul Dolores, aflat şi el în vizorul autorităţilor, a trecut la acţiune. Temându-se că atitudinea anticlericală a Revoluţiei Franceze ar putea să cuprindă şi Mexicul, părintele Hidalgo i-a aţâţat pe săraci până ce s-a strâns o gloată turbată care cerea egalitate rasială, reforma agrară şi tăierea

legăturilor dintre Mexic şi Europa decadentă. În numele Sfintei Fecioare din Guadalupe, gloata a pornit către Mexico City şi curând a devenit o armată de 25 000 de bărbaţi şi femei, cei mai mulţi dintre ei fiind indieni săraci înarmaţi cu bâte, arcuri, lănci şi macete. Mai puţin de 1 000 erau echipaţi ca soldaţii adevăraţi.

a. În spaniolă, „*El Grito de Dolores*”, cuvântarea din 16 septembrie 1810 care a declanşat războiul. În Mexic, 16 septembrie a devenit Ziua Independenţei (n.t.).

Ambele tabere au luptat murdar. Comandantul regalist însărcinat cu înăbuşirea răscoalei, generalul Félix Calleja, a ars sate, a împuşcat ostatici şi n-a cruţat niciun prizonier. De partea cealaltă, rebelii lui Hidalgo au ocupat bogatul oraş Guanajuato şi i-au măcelărit pe toţi cetăţenii de vază, ceea ce i-a făcut pe creolii din clasa de mijloc să sisteze sprijinul acordat mişcării de independenţă.

Chiar şi aşa, armata răsculaţilor a ajuns să numere 80 000 de oameni, şi Hidalgo a spart linia inamică la Monte de las Cruces; însă în bătălie au murit 2 000 de răsculaţi, iar regaliştii s-au retras în ordine. Ofensiva înainta încet şi numărul rebelilor scădea. Patruzeci de mii dintre ei au dezertat înaintea următoarei confruntări – o bătălie care l-a lăsat pe Hidalgo cu doar 7 000 de oameni, înarmaţi cu şase sute de puşti. În cele din urmă, în ianuarie 1811, regaliştii i-au învins de-a binelea pe rebeli într-o bătălie care a avut loc lângă Guadalajara. Hidalgo a încercat să fugă în Statele Unite, dar a fost prins şi adus în faţa Bisericii Catolice (care l-a excomunicat) şi a guvernului (care n-a stat mult pe gânduri şi l-a împuşcat). Capul lui tăiat a fost ţintuit pe un stâlp din Guanajuato, unde a stat timp de zece ani, până când Mexicul a obţinut independenţa.

Iturbide

A doua fază a războiului a fost mai împrăştiată şi mai confuză. La conducerea răscoalei s-a instalat un alt preot, José Maria Morelos y Pavon. Realitatea spulberase speranţele că asupritorii ar putea fi alungaţi printr-o revoltă spontană, aşa încât Morelos a evitat confruntările directe. Forţele regaliste, formate în majoritate din creoli mexicani, erau în număr de 80 000, şi strategia lor consta în anihilarea focarelor de rezistenţă, unul câte unul. În ianuarie 1812, generalul Calleja a distrus oraşul Zităcuaro, aflat în centrul unei zone dominate de rebeli care dăduse multe bătăi de cap guvernului, şi a pustiit satele indiene din jur.

Generalul creol Agustin de Iturbide l-a prins pe Morelos în noiembrie 1815 şi, în acelaşi an, conducătorul rebelilor a fost excomunicat şi executat. Principalele trupe ale rebelilor erau zdrobite, conducătorul era mort, şi războiul a degenerat în cinci ani de lupte de partizani, care s-au restrâns treptat.

În Spania, clanul Bonaparte a fost înlăturat şi Bourbonii au revenit pe tron, însă Parlamentul l-a silit pe regele Ferdinand IV să accepte o constituţie liberală. Aceasta i-a îngrijorat şi i-a îndepărtat pe conservatorii care cârmuiau Mexicul şi, unul câte unul, generalii însărcinaţi cu înăbuşirea revoltei au început să treacă de partea cealaltă. În ianuarie 1820, generalul regalist Rafael de Riego s-a declarat în favoarea republicii.

În februarie 1821, generalul Iturbide a anunţat că nu se va mai supune ordinelor viceregelui spaniol. După negocieri cu capii revoluţiei, Iturbide li s-a alăturat şi a pornit la luptă împotriva armatei viceregelui, pe care a învins-o într-o serie de bătălii. Noul guvern independent alcătuit de Iturbide a menţinut în cea mare parte statu-quoul, însă i-a

declarat pe *criollos* şi pe *penisulares* egali din punct de vedere juridic.

Idealurile republicane de la începuturile revoluţiei n-au dăinuit prea mult. După vreun an, Iturbide s-a proclamat împărat. Noua monarhie n-a rezistat nici ea mult: în 1823, Iturbide a fost dat jos. În perioada următoare, istoria politică a Mexicului a fost marcată de răsturnări imprevizibile.2

Chaka

Numărul de morţi: se face vinovat de moartea a 1,5 milioane de oameni

Locul în clasament: 40 Tipul: cuceritor

Conflictul, în linii mari: zuluşii împotriva tuturor Perioada: a domnit între 1816 şi 1828 Locul: Africa de Sud

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Chaka

Bastard până-n vârful unghiilor

Când căpetenia zulusă Senzangakhona a auzit că a lăsat-o gravidă pe o fată pe nume Nandi, a încercat să nege sarcina, zicând că nu-i decât cine ştie ce goangă intestinală care i-a dereglat menstruaţia. Când sarcina a avansat şi a venit pe lume un copil din flori, prin 1787, noului fiu al căpeteniei i s-a dat, ironic, numele Goangă, adică Chaka. Dat fiind că Nandi era înrudită prea strâns cu căpetenia ca să-i devină soţie cu drepturi depline, a fost ascunsă printre cele din urmă femei din harem, fiind pusă în postura umilitoare de soţie de rang inferior. În cele din urmă, Nandi a fost trimisă înapoi în satul ei de baştină, unde Chaka şi-a petrecut restul copilăriei în surghiun, fără tată, printre alţi copii care îl dispreţuiau, îl brutalizau şi îl hărţuiau.1

Mai târziu, când Chaka a ajuns la putere, armata sa a luat prin surprindere satul, apropiindu-se pe furiş, în timpul nopţii. După ce i-a adunat pe săteni,

Chaka i-a omorât pe toţi cei care îi făcuseră zile fripte în copilărie, înfigându-i în parii ascuţiţi ai kraal-urilor (ţarcurile vitelor) şi aprinzând focuri dedesubt. Sătenii care stătuseră cu braţele încrucişate când ceilalţi îl hărţuiau pe Chaka au avut parte de îndurare: li s-a spart capul cu bâta, ca să moară repede. A fost cruţat doar un bărbat care a putut dovedi că făcuse odată un gest binevoitor faţă de Nandi.2

Impi şi *assegai*

La începutul secolului al XIX-lea, triburile nguni erau unite în două confederaţii mari: Ndwandwe (sub conducerea lui Zwide) şi Mthethwa (sub conducerea lui Dingiswayo). Nu vă ataşaţi prea mult de aceste clanuri, căci vor dispărea până la sfârşitul acestui capitol.

Zuluşii au fost la început un clan nguni subordonat lui Dingiswayo. Când Chaka a ajuns adolescent şi leatul lui a ajuns să-şi facă serviciul militar, Dingiswayo a remarcat curajul tânărului şi s-a gândit că acesta ar putea fi cândva un bun conducător. Se povestea că, o dată, Chaka a stat dârz în faţa unui leopard care îl ataca şi l-a răpus cu sânge rece şi că altă dată a ucis un războinic uriaş într-o luptă om la om. În 1816, când a murit tatăl lui Chaka, Dingiswayo a avut grijă ca la conducerea zuluşilor să vină Chaka, nu fraţii săi vitregi, care erau legitimi.

În acea vreme, bătăliile dintre triburi erau întreceri rituale pline de bravadă şi se lupta cu lănci uşoare (*assegai*) azvârlite de la distanţă. Era multă afectare şi sfidare din partea bărbaţilor care luptau şi a femeilor de pe margine, dar totul se sfârşea cu puţini morţi. Aceste lupte erau prilejuri pentru sărbători zgomotoase, cu dansuri, cântece şi zbierete.

Chaka însă privea războiul cu mult mai multă seriozitate. Şi-a antrenat războinicii pentru omoruri

crunte, lipsite de emoţie, de la distanţă mică. A mărit scuturile ovale din piele de bou pe care le purtau oamenii săi şi i-a înarmat cu suliţe ascuţite şi grele din fier, făurite după un model născocit de el şi numite *ixlwa*, probabil de la sunetul pe care îl scoteau când erau înfipte şi apoi scoase din burta unui duşman.

Zuluşii au învăţat să fugă şi să lupte aproape de limitele vitezei şi rezistenţei omeneşti. Războinicii lui Chaka au renunţat la încălţările obişnuite – nişte sandale în care piciorul stătea lejer – şi luptau desculţi. Tălpile le erau îngroşate de alergările îndelungate prin mărăcini şi prin locuri pietroase, şi oricine şovăia în timpul acestor antrenamente era omorât pe loc.3

În timpul luptei, impi-urile (regimentele) lui Chaka formau o falangă densă, nu o linie de bătaie lungă. Fiecărui *impi* i se insuflase multă mândrie, şi Chaka le îmboldea la o rivalitate aprigă. Adesea trebuiau să fie manevrate în luptă separat, pentru că s-ar fi încăierat între ele dacă se apropiau prea tare. Bărbaţilor care „îşi spălaseră lăncile” – adică produseseră victime – li se permitea să poarte pe cap un fel de cunună distinctivă, care impunea respect.

Regimentele lui Chaka atacau în desfăşurarea de tip „bizon”: un cap solid care izbea direct linia frontului inamic, un corp care întărea primul val şi două coarne arcuite de alergători iuţi care treceau pe lângă flancuri şi în spatele inamicului, ca să nu poată fugi nimeni. Formaţia avea rostul de a-i nimici pe toţi cei care îi stăteau în cale.4 În prima bătălie în care a fost folosită această formaţie, „coarnele” zuluşilor au învăluit atât războinicii, cât şi femeile care îi încurajau pe aceştia, şi cu toţii au fost măcelăriţi fără milă.

Nimeni n-a putut să le ţină piept zuluşilor după ce au început să aplice această nouă tactică asupra

vecinilor. Chaka lupta ca să nimicească şi lua puţini prizonieri. Tribul pe care punea ochii putea scăpa de pieire numai dacă se preda imediat, complet şi cu cea mai mare umilinţă. Adesea, din triburile inamice nu mai era lăsat nimeni în viaţă, însă Chaka cruţa uneori băieţii, care erau luaţi în armată, şi fetele, care erau luate în haremurile zuluşilor.5 În timpul carierei sale militare, Chaka a cucerit peste trei sute de teritorii aparţinând altor căpetenii, a căror înşiruire de la cap la coadă este impresionantă, dar şi plictisitoare.6 Dat fiind că zuluşii obişnuiau să absoarbă clanurile învinse, probabil că nu veţi da peste numele lor altundeva decât într-o biografie a lui Chaka. Chiar şi clanurile care şi-au păstrat până în zilele noastre o identitate distinctă continuă să stea în umbra zuluşilor.

În jurul anului 1817, Dingiswayo a fost ucis într-o luptă cu Zwide, căpetenia confederaţiei Ndwandwe. Mai târziu, Chaka a răzbunat moartea mentorului său, zdrobind armata clanurilor Ndwandwe în bătălia de pe râul Mhlatuze, în 1820. Zwide a reuşit să scape împreună cu câţiva dintre oamenii săi, dar Chaka a găsit femeile şi copiii confederaţiei şi i-a măcelărit. Pentru ca răzbunarea să fie deplină, a încuiat-o pe mama lui Zwide, o vrăjitoare cu multă influenţă, într-o colibă plină de hiene flămânde.

Despre organele genitale ale tiranilor

Vă rog să mă credeţi că am tot atâta chef să vorbesc despre mădularul acestui personaj cât aveţi dumneavoastră să citiţi despre el, dar subiectul apare în mod inevitabil în biografiile lui – mai ales în cele scrise de învăţaţi cu viziune freudiană. În copilărie, ceilalţi copii din sat îl tachinau pe Chaka din cauza penisului său mititel („ca o râmă”), dar mai târziu umbla fără sfială în pielea goală, ca să vadă toată

lumea că penisul său era acum absolut normal. Totuşi, batjocura din copilărie probabil că i-a afectat psihicul. Un element constant pe tot parcursul tiraniei lui Chaka este atenţia fanatică pe care a acordat-o vieţii sexuale a supuşilor săi.7

Chaka a organizat fetele zuluse în regimente noncombatante, în paralel cu cele ale bărbaţilor. Le-a interzis războinicilor să se însoare înainte de vârsta de patruzeci de ani, dar, când le venea vremea, le dădea neveste din regimentul de femei corespunzător.

Relaţiile sexuale în afara căsătoriei erau acum interzise cu desăvârşire. Orice femeie nemăritată care rămânea însărcinată cu unul dintre războinicii lui Chaka era ucisă, la fel şi iubitul ei. De fapt, Chaka îşi omora propriile neveste dacă rămâneau însărcinate, dar nimeni nu ştie de ce. Printre posibilităţile care au fost sugerate se numără: (a) se temea de naşterea unui fiu care să-i devină rival (scuza oferită de Chaka), sau (b) Chaka era impotent, astfel încât nevestele sale nu puteau rămâne însărcinate decât dacă îi erau infidele, sau (c) acelaşi lucru, dar era homosexual, nu impotent. Totuşi, practicile sexuale zuluse erau foarte diferite de cele occidentale, aşa încât termenii „homosexual” şi „impotent” ar putea fi inadecvaţi. Probabil că Chaka făcea cu nevestele doar *ukuhlobongaa* (nu există o traducere uşoară), ceea ce înseamnă că niciuna nu putea rămâne însărcinată dacă nu îl înşela.8

Când mama sa, Nandi, a murit, Chaka a impus legi stricte pe perioada doliului. Nu era voie să se semene grâne, nu era voie să fie mulse vacile şi, evident, nimeni n-avea voie să aibă relaţii sexuale. Dacă o femeie rămânea însărcinată în perioada de doliu, era ucisă, alături de tatăl pruncului, chiar dacă erau căsătoriţi legal.9 Nouă mii de zuluşi au fost ucişi

pentru că n-au arătat destulă tristeţe.

Cu fiecare nou episod de nebunie sângeroasă, Chaka îşi pierdea tot mai mulţi dintre susţinători. Până la urmă, fraţii lui vitregi l-au omorât pe când se afla în *kraal-ul* său. În timp ce era hăcuit, toţi curtenii, slujitorii, vecinii şi sătenii au fugit îngroziţi, temându-se că se va da vina pe ei. Leşul lui Chaka a zăcut toată noaptea părăsit în oraşul pustiu; doar o soţie favorită din adolescenţă a rămas în urmă pentru a alunga hienele care dădeau târcoale cadavrului. În dimineaţa următoare, Chaka a fost îngropat în grabă, cu puţină ceremonie. Oasele lui se află, probabil, sub o stradă din oraşul sud-african Stanger.

Mfecane

Acţiunile lui Chaka au declanşat o perioadă de tumult şi haos pe o arie extinsă, numită Mfecane – „Zdrobirea”. În fuga lor de furia lui Chaka, populaţiile mai slabe din sudul Africii au creat unde de instabilitate care s-au propagat până la jumătatea continentului, perturbând statu-quoul. Primele unde de instabilitate au fost reprezentate adesea de bandiţii zuluşi care porneau să-şi construiască propriile regate, supunând populaţiile neobişnuite cu noua tactică zulusă. Apoi, aceste triburi învinse se loveau de cercul următor de vecini, până ce toată a. Sex fără penetrare vaginală (n.red.).

lumea s-a pus în mişcare. Naţiunile s-au îmbulzit una într-alta pe tot parcursul următoarei generaţii, iar comunităţile care descind din fugarii sud-africani sunt împrăştiate în ziua de azi până în Kenya, Malawi, Tanzania, Uganda, Zambia şi Zimbabwe.10

Iată câteva dintre migraţiile mai importante:

Etnia swazi a fost alungată în zona muntoasă aspră care este acum Swaziland, un mic stat independent înconjurat aproape din toate părţile de

Africa de Sud.

Unul dintre generalii lui Chaka, Mzilikazi, s-a certat cu tiranul şi a fugit împreună cu clanul său, Khumalo, cale de vreo opt sute de kilometri, înfiinţând în Zimbabwe statul Ndebele (Matabele).

Soshangane, unul dintre conducătorii fugari ai confederaţiei Ndwandwe, care fusese învinsă, a format în Mozambic statul Gaza şi a cucerit mai multe colonii portugheze. Portughezii au fost siliţi să fugă pe nave, în vreme ce oraşele lor ardeau.

Un alt grup de refugiaţi Ndwandwe, sub conducerea lui Zwangendaba, a migrat în următorii douăzeci de ani circa o mie şase sute de kilometri, stabilindu-se până la urmă în Tanzania.

Cobbing

Chaka a trăit şi a făptuit dincolo de orizontul lumii ştiutoare de carte, aşa încât relatările despre viaţa lui nu sunt totdeauna demne de încredere. Vizitatorii europeni la curtea lui Chaka s-au înapoiat cu poveşti fioroase despre un rege nebun care semăna moartea şi distrugerea pe oriunde mergea. Triburile locale au transmis de la o generaţie la alta legende, zvonuri şi poveşti orale care n-au fost consemnate în scris decât după mult timp de la cele întâmplate. Asta lasă foarte mult loc pentru rescrierea istoriei în funcţie de preferinţele fiecăruia.

Afrikaanderii albi au susţinut multă vreme că Mfecane a lăsat interiorul Africii de Sud golit de băştinaşi şi presărat cu oase, astfel încât teritoriul a putut fi ocupat cu uşurinţă atunci când strămoşii lor buri au ajuns acolo, după câteva decenii. Africanii negri jură că Mfecane n-a fost nici pe departe atât de nimicitoare şi că, oricum, tot acest haos a fost declanşat din cauza încălcării teritoriului de către albii care se ocupau cu negoţul de sclavi. Teoria că ororile

care ar fi fost produse de Mfecane sunt în cea mai mare parte propaganda albilor (numită „ipoteza Cobbing”, după savantul care a avansat-o în 1988) a câştigat teren, dar continuă să fie îmbrăţişată de o minoritate. Dezbaterea e departe de a fi tranşată, fiind impulsionată mai adesea de curenţii politici decât de dovezi solide.11

În 1838, Henry Francis Fynn, unul dintre albii veniţi în vizită la Chaka, al cărui jurnal este una dintre principalele surse pentru ceea ce se scrie despre el, a oferit prima numărătoare a celor ucişi de Chaka – 1 milion.12 La un an de la publicarea textului lui Fynn, serviciile de informaţii militare din Cape Town au transmis această cifră la Londra.13 În 1900, istoricul George McCall Theal a săltat numărul morţilor la 2 milioane, şi de atunci încoace cei mai mulţi dintre istoricii moderni fie repetă aceste cifre fără să le pună prea mult la îndoială14, fie evită cu totul cifrele.

Deşi nu există dovezi solide că au murit un milion de oameni sau mai mulţi, faptul că atât de mulţi istorici acceptă acest număr de morţi este convingător în sine. Dacă ar fi fost cu adevărat nemulţumiţi de această estimare, ar fi revenit asupra ei în cele două secole care au trecut de atunci. N-au făcut-o.

Cucerirea Algeriei de către francezi

Numărul de morţi: 775 0001

Locul în clasament: 57

Tipul: cucerire colonială

Conflictul, în linii mari: francezi vs. băştinaşi

Perioada: 1830-1847

Locul: Algeria

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Franţa

Franţa era deja în gâlceavă cu Algerul din pricina piraţilor berberi (vezi „Negoţul cu sclavi din Orientul Mijlociu”). Apoi, în 1827, Hussein, cârmuitorul din

Alger, s-a enervat şi l-a plesnit pe consulul francez cu pliciul pentru muşte pe când discutau despre plata unei datorii pe care francezii o aveau din timpul războaielor napoleoniene la nişte negustori din nordul Africii. În acel moment, atmosfera de la Paris era net defavorabilă regelui Carol X al Franţei, dar el şi-a zis că răzbunarea insultei aduse demnităţii francezilor i-ar creşte popularitatea, aşa că a trimis navele de război franceze să blocheze portul Alger. Când algerienii au deschis focul asupra uneia dintre navele francezilor, aceştia au replicat ocupând toate oraşele de pe coasta algeriană. Criticii din Franţa şi din afara ei au catalogat cucerirea drept un act de aventurism agresiv.

Nici măcar cucerirea Algeriei nu i-a adus popularitate regelui Carol, şi în 1830 a fost răsturnat de pe tron, în locul lui fiind pus un rege mai liberal. Noul rege, Ludovic-Filip, dorea să-şi retragă trupele din nordul Africii, dar poziţia sa era prea şubredă ca să rişte să-i supere pe imperialiştii din Franţa prin oprirea războiului; prin urmare, şi-a călcat pe inimă şi a continuat lupta împotriva băştinaşilor arabi.

În 1831, confruntându-se cu faptul că puţini cetăţeni francezi doreau să lupte în acest război, Franţa a creat o armată specială, Legiunea Străină franceză, care să îi înfrunte pe beduini în deşert. Legiunea era alcătuită din cei mai duri şi mai mârşavi ucigaşi culeşi din toată lumea, şlehte de oameni de nimic care fuseseră ademeniţi promiţându-li-se refugiu, cetăţenie, soldă şi aventură.

Timp de câţiva ani, francezii nu s-au putut hotărî dacă vor să păstreze Algeria sau nu, aşa că nu s-au întins dincolo de cele câteva oraşe de pe coastă pe care le ocupaseră. În cele din urmă, în 1834, au transformat în mod oficial Algeria într-o colonie

franceză şi au început să se ocupe de administrarea ei. Bătrânii triburilor îl aleseseră deja pe Abd el-Kader, fiul în vârstă de douăzeci şi cinci de ani al unui om sfânt, să cârmuiască regiunea interioară a Algeriei, necucerită, dintr-o nouă capitală, Tlemcen. Mişcarea de rezistenţă se intensifica, şi algerienii hărţuiau trupele franceze prin raiduri şi ambuscade. Francezii, neobişnuiţi cu acest soi de război, erau ţinte uşoare.

Oraşul Constantine, din interiorul ţării, a rezistat câţiva ani încercărilor francezilor de a-l cuceri. Era construit pe un platou stâncos, greu de atins, şi prima ofensivă franceză, în 1836, a fost respinsă cu uşurinţă. În timp ce se retrăgeau, francezii au fost urmăriţi de ţintaşi arabi şi au fost atacaţi sistematic pe timpul nopţii; băştinaşii i-au măcinat până ce au ajuns doar o frântură jalnică din mărimea iniţială a trupelor. În 1837, francezii au pornit din nou la atac şi, după bombardamente, lupte aprige pentru fiecare casă şi masacre furibunde, au cucerit oraşul, pe străzile căruia au rămas cadavrele a 20 000 de civili arabi.2

În mai 1841, efectivele franceze desfăşurate în Algeria au ajuns să numere 60 000 de oameni, însă echipamentele şi tacticile destinate spulberării unor armate mari pe câmpurile din Europa nu dădeau rezultate împotriva stilului de încăierare ba într-un loc, ba în altul, pe care îl foloseau băştinaşii arabi şi berberi. Noul comandant francez numit în 1841, mareşalul Thomas-Robert Bugeaud, a regândit întreaga operaţiune. A redus greutatea raniţelor purtate în mod obişnuit de soldaţii francezi şi le-a încărcat bagajele pe catâri, în loc de căruţe. A renunţat la artileria grea, care încetinea deplasarea armatei. De asemenea, a renunţat la trupele auxiliare neregulate, alcătuite din băştinaşi, deoarece prezenţa lor făcea să fie prea dificilă deosebirea prietenilor de

duşmani, astfel încât multe unităţi franceze nu trăgeau asupra băştinaşilor neidentificaţi de teamă să nu-şi măcelărească propriile trupe. Bugeaud a reorganizat formaţia de marş, plasând împrejurul perimetrului trupe de comando care erau gata oricând să facă faţă unei ambuscade. Coloanele sale mobile erau acum suficient de rapide ca să-l vâneze pe Abd el-Kader pe măsură ce se retrăgea, nelăsându-i nicio clipă de răgaz.3

Bugeaud şi-a instruit subordonaţii să fie necruţători cu triburile ostile. În iunie 1845, un trib rebel s-a refugiat într-o peşteră la Dahra, în nord-vest, şi a refuzat să se predea. Luptătorii îşi luaseră şi familiile cu ei. Colonelul francez Aimable Pélissier a ordonat să se aprindă un rug la gura peşterii, care a consumat tot oxigenul dinăuntru, înlocuindu-l cu monoxid de carbon. Soldaţii pe care i-a trimis apoi să cerceteze peştera „s-au întors, ni s-a spus, palizi, tremurânzi, îngroziţi, de-abia îndrăznind să iasă la lumina zilei. […] Îi găsiseră pe toţi arabii morţi – bărbaţi, femei, copii –, morţi cu toţii!”4 Cel puţin cinci sute de oameni s-au asfixiat în ziua aceea. Raportul oficial pe care Pelissier l-a trimis la Paris descria incidentul, într-o manieră încrezută şi stridentă, ca pe un frumos exemplu de isteţime tactică, iar colonelul a fost şocat când opinia publică franceză a explodat în proteste faţă de brutalitatea sa. Cu toate acestea, el a continuat să avanseze în ierarhie.

Colegul său, colonelul Armand-Jacques Saint-Arnaud, a învăţat lecţia, aşa că în luna august, când le-a făcut de petrecanie altor cinci sute de băştinaşi care se refugiaseră în altă peşteră, a păstrat secretul. Şi-a minţit subordonaţii şi superiorii, spunându-le că acele peşteri erau goale şi că fuseseră aruncate în aer ca o măsură de precauţie. Şi Saint-Arnaud a continuat

să urce în ierarhie, ajungând în cele din urmă ministru de război şi comandant al armatei franceze în Războiul Crimeii.5

A mai trecut ceva timp până să se sfârşească luptele din Algeria. În 1836, Abd el-Kader părea înfrânt, aşa că a acceptat un tratat de pace care împărţea Algeria între cârmuirea franceză directă şi cea indirectă, însă, în 1839, francezii au invadat regiunea în care cârmuirea lor era indirectă şi războiul a pornit din nou. În 1843, francezii l-au alungat pe Abd el-Kader în Maroc. Din baza sa marocană, el a continuat să desfăşoare raiduri peste frontieră, dar în cele din urmă, în decembrie 1847, s-a predat. Francezii i-au permis să se retragă netulburat în Liban.

Răscoala taipinilor

Numărul de morţi: 20 de milioane1 Locul în clasament: 6 Tipul: revoltă mesianică

Conflictul, în linii mari: răsculaţii taipini vs. dinastia manciuriană din China Perioada: 1850-1864

Locul şi principalul stat participant: China

Principalii participanţi nonstatali: Adoratorii lui Dumnezeu, Taiping Tianguo, Armata Pururi Victorioasă

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Hong Xiuquan, dinastia manciuriană decadentă

Altă pacoste: răscoală a ţăranilor chinezi

Întrebarea importantă pe care n-o pune nimeni: Şi dacă Hong Xiuquan a fost cu adevărat fiul lui Dumnezeu?

Intr-o formă prescurtată, versiunea standard a răscoalei taipinilor sună a povestire ştiinţifico-fantastică: fiinţe umane din spaţiu aterizează într-o lume primitivă şi tulbură, cu armele lor avansate, noţiunile lor ştiinţifice bizare şi tehnologiile lor

magice, societatea paşnică de acolo. Fiinţele umane încalcă prima poruncă, vorbind fără reţinere despre multe lucruri ciudate, între altele despre Dumnezeul lor atotputernic care şi-a trimis fiul să salveze omenirea şi care va reveni într-o bună zi. În vârtejul acestor zvonuri derutante, un băştinaş e cuprins de febră şi are viziunea delirantă că el însuşi este noul fiu al lui Dumnezeu pe care îl aşteaptă toată lumea. Se destăinuie prietenilor. Adună în jurul său adepţi şi porneşte o cruciadă care zguduie planeta, cu o frenezie distructivă nemaiîntâlnită în îndelungata ei istorie. Dorind ca lucrurile să reintre pe făgaşul normal, fiinţele umane trebuie acum să-şi folosească tehnologia superioară ca să înăbuşe această răscoală şi să readucă lumea la starea ei dinainte.

Preludiu: războiul opiului

De-a lungul unei mari părţi a istoriei consemnate, un observator imparţial ar fi considerat China civilizaţia cea mai avansată tehnologic de pe Pământ. Chinezii erau autarhici, independenţi şi mulţumiţi de sine. Pentru a menţine la un nivel minim contaminarea din partea străinilor, manciurienii din dinastia Qing, aflată la conducere, au limitat accesul occidentalilor la câteva porturi. Negustorii europeni plăteau cu bani peşin, în argint, dacă voiau mărfuri chinezeşti – în cea mai mare parte ceai, mătăsuri şi porţelanuri. Chinezii cu siguranţă n-aveau nevoie de ciurucuri occidentale de la navigatorii barbari din Portugalia, Olanda sau Anglia. Până la urmă, China a absorbit prea mulţi bani gheaţă din Europa, aşa încât Occidentul a trebuit să găsească un lucru pe care să-l vândă Chinei ca să-şi recupereze banii.

Opiul era soluţia perfectă. Britanicii îl primeau în mod constant din India, iar cererea de narcotice a chinezilor creştea pe măsură ce asaltul ideilor şi

tehnologiilor străine le vătăma structura socială. Din nefericire pentru Occident, cârmuirea chineză a interzis complet şi definitiv opiul – în afară de cazurile în care era însoţit de o mită potrivită. La început, asta n-a fost o problemă prea mare. Mita era de obicei mai mică decât taxele de import pe care ar fi trebuit să le plătească europenii pentru comerţul legal, dar apoi, aproape din întâmplare, curtea chineză a numit un comisar cinstit care să elimine dependenţa de opiu. Spre deosebire de predecesorii săi, Lin Zexu chiar şi-a folosit autoritatea ca să lupte împotriva opiului, nu ca să-i stoarcă de bani pe negustori. Lin a blocat comunitatea străină şi a distrus zece mii de lăzi cu opiu, aşa că englezii şi francezii au declarat război.

Deşi China fusese vreme îndelungată cea mai avansată civilizaţie de pe Pământ, europenii îi depăşiseră de mult pe chinezi în domeniul care conta cu adevărat, anume tehnologia militară. În primul război al opiului, forţele anglo-franceze au spulberat flota chinezilor şi le-au distrus armata, ele însele rămânând aproape nevătămate. Siliţi de condiţiile tratatului de pace din 1842, chinezii au legalizat comerţul cu opiu şi au stabilit relaţii diplomatice pe picior de egalitate cu europenii; au promis să nu le mai zică europenilor „barbari” şi le-au permis să aibă puncte comerciale („fabrici”) în porturi deschise comerţului cu străinătatea, conform unui tratat special, amplasate pe ţărmuri şi pe cursuri de apă navigabile. Alături de negustori au venit misionarii creştini, care s-au răspândit prin sate.

Opiul maselor

Vătămarea societăţii lor i-a făcut pe mulţi chinezi să-şi pună străvechile convingeri spirituale sub semnul întrebării, şi creştinismul a câştigat numeroşi adepţi. Acesta nu era un lucru cu totul nou. Creştinii

dădeau târcoale Chinei de veacuri întregi. Versiunea nestoriană a creştinismului ajunsese în China cu multă vreme în urmă, odată cu caravanele din

Persia. Misionarii iezuiţi veniseră odată cu navigatorii portughezi în anii 1500. Ambele forme au avut un oarecare succes, dar până la războiul opiului creştinismul nu depăşise niciodată nivelul unui cult străin interesant, la care se converteau uneori excentricii.

Hong Xiuquan avea să fie unul dintre acei excentrici. Trăia în sud, în ţinuturile îndepărtate Hong Kong şi Canton (Guangzhou), unde o ducea greu, fiind profesor la o şcoală. Intr-o noapte din anul 1837, pe când Hong era în convalescenţă după o boală gravă, a avut o viziune cu un bărbat cu părul auriu, îmbrăcat într-o robă neagră, care i-a spus să purifice ţara. Întrucât viziunea n-avea niciun sens, Hong nu s-a mai gândit la ea timp de câţiva ani şi şi-a văzut de treburile lui. Dar, după ce a picat de câteva ori la examenele pentru funcţionarii civili, care erau necesare pentru a putea avansa în societatea chineză, cariera i s-a împotmolit.

Într-o zi din 1843, pe când bântuia prin marele oraş după ce picase din nou la examen, lui Hong i-au fost înmânate nişte pamflete protestante. S-a convertit la creştinism şi a început să studieze sub îndrumarea misionarilor baptişti americani. Curând, a recunoscut elementele creştine din viziunea sa pe jumătate uitată. Şi-a dat seama că bărbatul din viziune nu era nimeni altcineva decât Dumnezeu şi şi-a amintit cuvintele acestuia, potrivit cărora Hong era al doilea fiu al său, fratele mai mic al lui Isus.2

După o vreme, a fondat Societatea Adoratorilor lui Dumnezeu. La început, Hong n-a pomenit nimic despre înrudirea sa cu Mesia şi a predicat doar o

contopire neprimejdioasă a principiilor confucianismului şi creştinismului, cu un accent puternic pe cele Zece Porunci. Când numărul adepţilor săi a crescut, Hong a început să lanseze atacuri la adresa adorării idolilor, distrugând altare confucianiste străvechi. A fondat comunităţi creştine prin sate, botezând din ce în ce mai mulţi convertiţi, până ce, în 1850, Adoratorii lui Dumnezeu au ajuns să numere 20 000 de membri.3

Adoratorii lui Dumnezeu au găsit cea mai mare susţinere în rândul populaţiei hakka, grupul etnic de care aparţinea şi Hong. Cine erau cei din neamul hakka? Îngăduiţi-mi să simplific o chestiune complicată. Oamenii pe care majoritatea celor din afară îi numesc „chinezi” nu sunt în realitate un grup etnic; sunt mai degrabă un amalgam cultural de populaţii care împărtăşesc o moştenire şi o limbă scrisă comune, dar nu şi aceeaşi limbă vorbită. Îşi zic han. Dat fiind că scrierea chineză nu este fonetică, ea există independent şi este folosită de câteva limbi similare, dar în mare parte de neînţeles între ele când sunt vorbite. Cea mai răspândită şi mai prestigioasă dintre limbile han este chineza mandarină. Îşi are rădăcinile în nord şi este limba oficială din China. În partea de sud a Chinei există câteva limbi han mari, cum este cantoneza, frecvent folosită în comunităţile de emigranţi chinezi din întreaga lume.

China în timpul dinastiei Qing

Cei din neamul hakka sunt chinezi han care au fugit din nord în sud la începutul secolului al XIII-lea, în timpul cuceririi mongole, devenind o enclavă nordică în regiunea culturală sudică. Şi-au păstrat multe dintre vechile tradiţii şi s-au ferit de obiceiurile

noi, cum ar fi bandajarea picioarelor. Numele lor înseamnă „musafiri”.

Dacă asta vă ajută, închipuiţi-vă că hakka sunt un fel de comunitate amish sau cajun – străini pentru oamenii dimprejur, de modă veche, dar nu de-ai locului. Principala diferenţă faţă de comunităţile invocate mai sus este că există multe milioane de hakka. Cu toate că Adoratorii lui Dumnezeu şi-au câştigat adepţi printre chinezii de toate felurile, nucleul conducător era hakka, ceea ce-i făcea să pară un pic străini în ochii majorităţii locuitorilor din sud.4

Regatul Ceresc

Pot oare chinezii să-şi mai zică oameni? De când manciurienii au spurcat China, flacăra asupririi s-a ridicat până la ceruri, otrava corupţiei a pângărit tronul împăratului, duhoarea scârbavnică s-a împrăştiat peste cele patru mări, iar influenţa diavolilor a tulburat adânc împărăţia, în vreme ce chinezii şi-au plecat frunţile şi şi-au pierdut nădejdea, consimţind să devină supuşi şi slugi.

(Pamflet taipin5)

Adoratorii lui Dumnezeu se abăteau atât de mult de la comportamentul chinezesc tradiţional, încât fricţiunile erau inevitabile. S-au organizat în formaţiuni paramilitare şi s-au confruntat prima dată cu autorităţile Qing în decembrie 1850. În ianuarie 1851, o armată alcătuită din 10 000 de membri ai sectei a ieşit învingătoare în bătălia de la Jintian. După această victorie, Hong s-a declarat Mesia din Taiping Tianguo – „Regatul Ceresc al Păcii Supreme”. I-a ridicat pe cinci dintre susţinătorii săi cei mai de încredere la rangul de regi peste răsărit, apus, miazăzi, miazănoapte şi (epuizând punctele cardinale) pe flancuri. Hong şi-a luat titlul de Rege Ceresc şi i-a oferit rangul de Mesia şi fiului său, născut de curând.

În faţa asaltului imperial, taipinii şi-au părăsit baza şi au pornit la drum, ajungând în cele din urmă să parcurgă circa 2 500 de kilometri spre nord, prin teritoriu ostil. Când au cucerit oraşul Yongan, numărul lor ajunsese la 60 000 de oameni. Mişcarea a continuat pe principiul bulgărelui de zăpadă. Convertiţii din rândul minerilor şi-au pus la lucru priceperea în a săpa tuneluri şi a plasa explozivi, ceea ce a înlesnit asaltarea oraşelor înconjurate de ziduri. În septembrie 1852, o armată de 120 000 de taipini a atacat oraşul Changsha. În ianuarie 1853, o jumătate de milion de taipini au cucerit oraşul Wuchang. În aprilie 1853, au străpuns liniile din jurul armatei Qing, iar în septembrie 1853, când au cucerit Nanjingul, taipinii aveau două milioane de adepţi risipiţi pe întregul lor teritoriu.

La căderea Nanjingului, taipinii i-au vânat şi masacrat pe cei 40 000 de locuitori manciurieni, dintre care doar 5 000 erau oşteni. Bărbaţii, femeile şi copiii manciurieni au fost împunşi cu suliţele, hăcuiţi, legaţi şi aruncaţi în râu sau arşi.6

Curând după aceea, avântul taipinilor s-a consumat. O coloană numărând 70 000 de taipini, care fusese trimisă să cucerească Beijingul, a fost respinsă şi mânată spre sud în decursul câtorva luni din anii 1853 – 1854. Hărţuită şi măcinată continuu, coloana taipinilor a fost în cele din urmă nimicită de armata Qing. După acest eşec, Hong a renunţat la ofensivă, ca să-şi consolideze controlul asupra fluviului Yangzi şi să-şi întemeieze o curte în toată puterea cuvântului la Nanjing.

Taipinii nu erau singurul grup care se opunea manciurienilor, dar n-au reuşit să se coordoneze cu două răscoale din apropiere – cea a bandelor nian din nord şi cea a Turbanelor Roşii din sud. Uneori, taipinii

au încercat să se asocieze cu tâlharii şi cu piraţii de pe cursurile de apă, care urau autorităţile şi se pricepeau la luptă, însă taipinii tindeau spre ascetismul puritan, aşa încât, în mod inevitabil, bandele criminale îşi pierdeau interesul.

Taipinii au scos în afara legii opiul, prostituţia, homosexualitatea şi alcoolul. Bărbaţii şi femeile nu stăteau laolaltă, deşi luptătorii erau recrutaţi din rândurile ambelor sexe. Noua societate era structurată după principii militare şi alcătuia un soi de oştire sfântă.

Tot pământul era folosit în comun. Surplusul recoltei dintr-un sat era folosit ca să compenseze recolta insuficientă din alt sat; „astfel, toţi oamenii din împărăţie se pot bucura împreună de fericirea îmbelşugată pe care o revarsă Tatăl Ceresc, Domnul Suprem şi Dumnezeul Măreţ. Când sunt câmpuri, să le cultivăm cu toţii; când este mâncare, s-o mâncăm cu toţii; când sunt veşminte, să le îmbrăcăm cu toţii; când sunt bani, să-i folosim cu toţii, aşa încât să nu fie niciunde inegalitate, şi să nu existe om care să nu fie bine hrănit şi bine îmbrăcat”. Iar asta era valabil pentru „grâu, păstăi, cânepă; pentru în, pânză, mătase, păsăret, câini şi aşa mai departe, precum şi pentru bani; căci întreaga împărăţie este familia universală a Tatălui nostru Ceresc, Domnul Suprem şi Dumnezeul Măreţ”.7

După cum se cuvenea într-un rai pe pământ, „toţi băieţii trebuie să meargă în fiecare zi la biserică, unde sergentul îi va învăţa să citească Vechiul Testament şi Noul Testament, precum şi cartea proclamaţiilor despre adevăratul suveran hirotonisit. În fiecare sabat, caporalii trebuie să ducă bărbaţii şi femeile la biserică, unde partea bărbătească şi partea femeiască vor şedea pe rânduri separate. Acolo vor asculta

predicile, vor cânta imnuri de laudă şi vor aduce ofrande Tatălui nostru Ceresc, Domnul Suprem şi Dumnezeul Măreţ”.8

Noua mişcare a abolit practica bandajării picioarelor, ce consta în faptul că picioarele fetiţelor erau înfăşate strâns până ajungeau la forma mică, delicată şi nepotrivită pentru mers pe care chinezii o considerau frumoasă. De asemenea, a abolit obligaţia pe care o aveau toţi bărbaţii chinezi de a purta părul împletit în coadă, ca semn al supunerii faţă de stăpânii lor manciurieni. Aceste reforme au dat armatei taipinilor o înfăţişare sălbatică, deoarece bărbaţii şi femeile se năpusteau deopotrivă în luptă, unii cu părul lung, zburlit, celelalte cu sfidătoarele lor picioare mari.

În ciuda idealurilor utopice ale societăţii taipinilor, ipocrizia era la ea acasă. În cazul celor mai mulţi dintre membrii mişcării, bărbaţii şi femeile trăiau separat, dar conducătorii şi-au strâns haremuri demne de regii din Vechiul Testament, ca să nu mai vorbim de suita, slujitorii şi fastul potrivite cu poziţia lor.

Oamenii peste care dai în rai

În 1853, Hong începuse să se retragă din treburile laice ale Regatului Ceresc şi să se dedice înălţării spirituale. Cu toate că regele din apus şi regele din miazăzi fuseseră ucişi în bătăliile care au adus la putere „Regatul Ceresc al Păcii Supreme”, rămăseseră trei regi mai mărunţi care să se ocupe de amănuntele cârmuirii împărăţiei.

Unul dintre ei, Yang Xiuqing, regele din răsărit, era fiul orfan al unui cărbunar, dar avea o pricepere instinctivă la tacticile militare care a asigurat multe dintre succesele taipinilor. Acum, Yang a început să primească la rândul său viziuni de la Dumnezeu şi,

dacă ştiţi câte ceva despre cei care îşi zic Mesia, puteţi bănui natura acestor viziuni. Părea că Dumnezeu era cu totul dezamăgit de Hong şi voia acum să-l înalţe în locul lui pe Yang la rangul de Mesia.

În septembrie 1856, zvonurile despre ambiţia lui Yang au ajuns la urechea lui Wei Changhui, regele din miazănoapte, care s-a înapoiat cu armata de pe front şi a atacat palatul lui Yang, omorându-l împreună cu familia lui. Trupele lui Wei au plimbat triumfal pe străzile din Nanjing capul lui Yang înfipt într-un băţ, până ce Hong a ieşit din izolarea sa şi a criticat această atrocitate. Hong l-a prins pe Wei şi a dispus să fie ucis prin biciuire în public. I-a invitat pe supravieţuitorii din clanul lui Yang să privească. Însă, după ce au ajuns, oaspeţii s-au văzut prinşi într-o capcană. S-a dovedit că Hong şi Wei erau înţeleşi, iar acum, când rămăşiţele clanului Yang ieşiseră din ascunzişuri şi se strânseseră la un loc, Hong şi Wei i-au nimicit pe toţi.

În acel moment, Shi Dakai, „regele flancurilor”, era pe câmpul de luptă. Se trăgea dintr-o familie bogată şi îşi convinsese multe rude înstărite să contribuie cu bani şi proprietăţi la mişcarea taipinilor. Când s-a întors la Nanjing, Shi i-a mărturisit lui Wei îndoielile sale cu privire la justeţea eliminării clanului Yang. Wei i-a luat critica drept provocare, iar Shi abia a scăpat cu viaţă din oraş. Totuşi, Wei le-a prins şi le-a ucis pe soţia şi pe mama lui Shi. Acesta şi-a retras armata în primă instanţă, dar apoi s-a întors la Nanjing cu 100 000 de oşteni, însetat de răzbunare. Hong l-a cumpărat cât ai zice peşte, dăruindu-i capul tăiat al lui Wei.

Acum, Shi Dakai era ultimul dintre regii de rang mai mic, şi probabil cel mai puţin smintit.

Mulţumindu-se cu capul lui Wei, s-a întors pentru o vreme în anturajul lui Hong, însă în cele din urmă s-a retras cu totul din mişcarea taipinilor. Şi-a condus armata în bazinul Sichuan şi a fondat acolo propria enclavă independentă.

Reacţia Occidentului

Între timp, cârmuirea Qing acţiona necruţător pentru înăbuşirea răscoalei. Dregătorii Qing au reuşit să împiedice răspândirea revoltei în Canton, decapitând, până în anul 1856, nu mai puţin de 32 000 de persoane suspectate că simpatizează cu taipinii. Un martor ocular a relatat că „mii de oameni au fost trecuţi prin săbii, sute au fost azvârliţi în râu, legaţi laolaltă câte o duzină. Le-am văzut leşurile putrede plutind îngrămădite în josul apei. Erau şi destule femei. Mulţi au fost tăiaţi în bucăţi de vii. Am văzut priveliştea înspăimântătoare – leşurile fără membre şi fără capete, prefăcute într-o masă de carne jupuită […], zăceau în grămezi pe tot terenul de execuţie”.9

Taipinii sperau să ajungă la o înţelegere cu ţările din Occident. Nu numai că împărtăşeau cu europenii apartenenţa la creştinism, dar, din 1856, forţele anglo-franceze duceau un al doilea război al opiului împotriva Chinei conduse de dinastia Qing. În 1860, când războiul s-a încheiat, europenii cuceriseră şi distruseseră palatul de vară al împăratului, aflat în vecinătatea Beijingului.

Occidentalii şi-au analizat opţiunile. Poate că era vremea să preia complet controlul asupra Chinei şi să înlocuiască dinastia Qing, coruptă şi xenofobă, cu marionete occidentalizate. Timp de câţiva ani, occidentalii consideraseră că taipinii erau creştini în toată regula, care meritau măcar sprijin moral. Dar atunci când ereziile bizare ale lui Hong au devenit mai vizibile, occidentalii s-au răzgândit şi au hotărât că-i

mai bine să sprijine diavolul pe care-l cunoşteau – dinastia Qing. Astfel, au acceptat un tratat de pace care lăsa China neschimbată.

Nu numai oamenii de stat şi clericii din Apus îşi schimbaseră părerea despre răsculaţi. Karl Marx, aflat la Londra, era şi el dezamăgit. În 1853, nădăjduise că „revoluţia chineză va arunca scânteia în butoiul cu pulbere al sistemului industrial actual şi va atrage după sine declanşarea crizei generale, care stă de mult să izbucnească”. (Când Marx prindea o metaforă, era ca un câine care roade un os – hotărât să scoată tot ce se poate scoate din ea.) Insă în 1862 considera că taipinii sunt „o pacoste chiar mai mare pentru masele populare decât pentru vechii cârmuitori […], [nefiind în stare decât de] distrugere în forme detestabile, groteşti, distrugere fără vreun sâmbure de construcţie nouă”.10

În 1860, sperând să ia legătura cu presupuşii simpatizanţi din Occident, o coloană de taipini a pornit spre Shanghai, care devenise în 1854 protectorat internaţional sub control occidental. Cum nu ştiau de schimbarea de atitudine a occidentalilor, taipinii au fost foarte uimiţi să se pomenească ţinta focurilor trase de trupele europene din perimetrul exterior de apărare al oraşului. Întrucât şi-au spus că e o neînţelegere, 300 de taipini au fost ucişi fără să fi tras şi ei măcar un foc.

Curând, europenii au început să ajute făţiş cârmuirea Qing. Oraşul portuar Ningbo fusese cucerit de taipini în 1861, fără nicio împotrivire, şi locuitorii s-au adaptat cu uşurinţă la noii lor cârmuitori. În 1862, o expediţie anglo-franceză a luat înapoi oraşul şi l-a predat forţelor Qing, care s-au răzbunat torturând şi omorând locuitori înhăţaţi la nimereală, ca pildă pentru ceilalţi.11

Furnizori independenţi de echipamente militare din Occident au ajutat şi ei conducerea chineză, antrenând armatele chineze şi dotându-le cu cele mai noi arme. Armata Pururi Victorioasă, o bandă de mercenari recrutaţi în majoritate din docurile Manilei, care era controlată de spanioli, a luptat sub comanda unui american, Frederick Ward, împotriva răsculaţilor.12 Când Ward a fost ucis în luptă, comanda i-a revenit unui ofiţer britanic veteran, Charles Gordon, care avea să-şi câştige o faimă şi mai mare după mulţi ani, când a fost asediat la Khartoum de dervişii urlători din Sudan (vezi „Răscoala mahdistă”).

Insă mai importante decât trupele de mercenari erau armatele formate din băştinaşi chinezi, care erau antrenate şi echipate la fel ca armatele occidentale. Cârmuitorii Qing au desfăşurat nave de luptă moderne pe cursurile de apă, ca să ducă artileria grea până la oraşele înconjurate de ziduri ale taipinilor. În decursul anilor 1860, generalii manciurieni, beneficiind de armate noi, modernizate, au smuls teritorii din regatul taipinilor, dar recucerirea era încetinită din cauza politicii guvernanţilor Qing de a nu lua prizonieri. Aceasta îi silea până şi pe cei mai dezamăgiţi taipini să lupte până la moarte.

În 1863, trupele Qing au invadat enclava din Sichuan a lui Shi Dakai, fostul rege al flancurilor. Shi a fost prins şi executat în public prin ciopârţire, iar adepţii săi au fost masacraţi, deşi li se promisese că vor fi cruţaţi. În cele din urmă, armatele Qing au trecut la asedierea Nanjingului.

Hong Xiuquan s-a îmbolnăvit şi a murit în mai 1864, dar nimeni nu ştie cum s-a întâmplat asta. Cel mai probabil, a fost otrăvit; majoritatea istoricilor înclină spre teoria sinuciderii, dar şi cea a asasinatului

are adepţi. Altă posibilitate este ca Hong să fi fost otrăvit accidental, printr-o combinaţie de elixiruri şi poţiuni pe care le lua ca să-şi alimenteze geniul creativ. În orice caz, moartea sa prematură a venit cu doar două luni înainte de cea a adepţilor săi.

Nanjingul a căzut în mâinile forţelor guvernamentale în iulie 1864. A urmat un masacru general al locuitorilor. După spusele unui general Qing aflat la faţa locului, „niciunul dintre cei 100 000 de răsculaţi din Nanjing nu s-a predat; în multe cazuri, s-au adunat în grupuri şi şi-au dat foc, murind fără să se pocăiască”.13

După căderea Nanjingului, fiul în vârstă de paisprezece ani al lui Hong, care fusese proclamat noul Rege Ceresc, a reuşit să fugă, însă fratele său mai mic s-a numărat printre miile de oameni ucişi. Tânărul Hong a încercat să-şi facă pierdută urma prin sate, dar a fost prins, închis şi executat prin ciopârţire.

Moştenirea

Se pare că jocul *mah-jongg* a fost inventat de soldaţii taipini care se plictiseau. Dincolo de asta, răscoala taipinilor s-a topit în istoria uitată. Atunci când Hollywoodul a început să analizeze posibilitatea unui film bazat pe cartea *Devil Soldier* a lui Caleb Carr, povestea mercenarului american Frederick Ward care a luptat împotriva taipinilor, una dintre primele modificări aduse realităţii istorice a vizat locul de desfăşurare a acţiunii.14 Părţile interesate au filmat în cele din urmă conceptul de bază sub numele *The Last Samurai*, oferind publicului povestea unui mercenar american din secolul al XIX-lea angrenat într-un război civil din, fireşte, Japonia.

Răscoala taipinilor este un exemplu perfect al vechii zicale că învingătorii sunt cei care scriu cărţile

de istorie. Cei mai mulţi autori îi prezintă pe rebelii taipini ca pe nişte bieţi ţărani care s-au amăgit urmând halucinaţiile unui nebun, dar, dacă ne gândim mai bine, aşa au început cele mai multe dintre religii (nu religia *dumneavoastră*, evident, dar toate celelalte). Singura deosebire între Hong şi profeţii care au avut succes în istoria lumii este faptul că, dacă un profesor, romancier sau caricaturist nu îl tratează cu respect pe Hong Xiuquan, n-o să se strângă o gloată furibundă care să-i ceară capul.

Oare teama de adepţii ei să fie cea mai bună modalitate de a verifica autenticitatea unei religii? Recunosc că acesta este criteriul pe care-l folosesc eu, însă cred că n-ar fi rău să ne amintim că, dacă rebelii taipini ar fi învins, astăzi puteau să fie consideraţi absolut legitimi şi exact la fel – sau aproape la fel – de creştini ca mormonii.

Războiul Crimeii

Numărul de morţi: 300 0001

Locul în clasament: 96

Tipul: război internaţional

Conflictul, în linii mari: toţi împotriva Rusiei

Perioada: 1854-1856

Locul: Marea Neagră

Principalele state participante: Rusia vs. Turcia, Franţa, Marea Britanie Cine poartă de obicei cea mai mare vină: toată lumea în afară de turci Altă pacoste: război de tranşee şi atacuri frontale stupide

Lucrul pe care trebuie să-l ştie oricine despre Războiul Crimeii este că toţi cei implicaţi au dovedit o incompetenţă de-ţi stă mintea-n loc. Acest război ne-a dat *The Charge of the Light Brigadea*, poate cea mai cunoscută poezie compusă în limba engleză, care descrie curajul prostesc al unui atac frontal inutil. Războiul Crimeii a fost primul război fotografiat şi

relatat în ziare de corespondenţii de război. De asemenea, a fost primul război care i-a zguduit şi i-a îngrozit pe oamenii rămaşi acasă. Singura persoană pe care istoria o prezintă într-o lumină favorabilă este Florence Nightingale, o civilă care şi-a asumat sarcina de a-i îngriji pe răniţi şi pe bolnavi după ce armata a dovedit că nu e în stare să facă asta.

Războiul a izbucnit într-un mod stupid. Clericii ortodocşi şi catolici din Ierusalim se ciorovăiau între ei pe tema întâietăţii la altare. Clerul ortodox a apelat la ţarul Nicolae I al Rusiei, rugându-l să intervină pe lângă sultanul otoman, cârmuitorul Palestinei. Ruşii au întrecut măsura şi au cerut să fie recunoscuţi ca protectori şi purtători de cuvânt pentru toate minorităţile creştine de sub regimul turc. Aceasta ar fi transformat, de fapt, Turcia în protectorat rus, punând-o în imposibilitatea de a acţiona fără permisiunea ruşilor. Colac peste pupăză, negociatorul trimis de ruşi nu-i putea suferi pe turci de când fusese castrat de o ghiulea turcă, într-un alt război dintre ruşi şi turci.

Când turcii au refuzat cererile ţarului, armata rusă, ca să-i silească să accepte, a atacat principatele române din Balcani, Valahia şi Moldova, care erau vasale turcilor. Flota rusă din Sevastopol, Crimeea, a capturat şi a distrus flota turcă în apropiere de Sinope, pe coasta turcească.

a. *Şarja brigăzii de cavalerie uşoară*, de Alfred Tennyson (n.t.).

Fireşte, restul lumii nu putea să lase Rusia să cucerească nestingherită Imperiul Otoman, aşa încât britanicii şi francezii au adunat o flotă de război şi o forţă expediţionară, trimiţându-le în ajutorul turcilor.

Intre timp, armata turcă pornise în sus pe coasta Mării Negre ca să-i înfrunte pe ruşi. Cele două armate

s-au ciocnit la sud de Dunăre, iar ruşii au fost nevoiţi să-şi oprească înaintarea. Apoi, austriecii i-au dat Rusiei un ultimatum – ori renunţă, ori o să se pomenească atacată şi de ei. Spumegând de furie, ruşii s-au retras în interiorul hotarelor lor.

Războiul se sfârşise.

Numai că aliaţii britanici şi francezi bătuseră tot drumul până acolo şi n-aveau chef să se întoarcă la casele lor fără să arunce în aer ceva. Zăceau în taberele aşezate de-a lungul strâmtorii Dardanele, murind de tifos şi de holeră, aşteptând o ocazie pentru a ataca, şi nici prin cap nu le trecea să facă cale întoarsă fără să dea o bătălie. Aşa că au hotărât să dea o fugă peste Marea Neagră şi să distrugă baza navală rusă de la Sevastopol, din peninsula Crimeea.

În septembrie 1854, aliaţii au debarcat la nord de Sevastopol şi au învins o mică armată rusească pe râul Alma. Acum, Sevastopolul era expus şi părea lesne de cucerit, însă aliaţii s-au aşezat pe poziţii şi au aşteptat. În bătăliile de la Inkerman şi Balaclava, aliaţii au ţinut piept încercărilor ruşilor de a-i alunga, şi apoi a venit iarna.

Nimeni nu era pregătit să facă faţă iernii ruseşti, şi armata aliaţilor a fost decimată de ger şi foamete. Când a venit primăvara, supravieţuitorii nu erau în stare să intensifice asediul şi să pună mâna pe oraş, aşa că armatele inamice au lâncezit faţă în faţă, lună după lună, secerate de dizenterie şi de febră tifoidă.

După aproape un an, armatele aliate îşi rezolvaseră în sfârşit destule dintre probleme ca să pună iar în mişcare războiul. În septembrie 1855, francezii au dat asaltul şi au cucerit un fort poziţionat strategic pe linia rusă. Ruşii au părăsit Sevastopolul şi, în timpul retragerii, au distrus instalaţiile navale şi şi-au scufundat flota. Negocierile pentru încheierea

tratatului de pace s-au tărăgănat, dar, în ciuda împotrivirii tuturor, pacea a revenit în martie 1856.2

Dinamismul

Războiul Crimeii a fost primul mare război dus după ce a început Revoluţia Industrială. Fabricile produceau cantităţi enorme de puşti, bocanci, gloanţe, corturi, capele şi gamele identice. Căile ferate şi vasele cu aburi asigurau aprovizionarea la distanţe mai mari a unor armate din ce în ce mai mari. După inventarea primei muniţii produse în masă şi uşor de încărcat pentru puşti (glonţul Minié), în 1848, puştile ghintuite au înlocuit rapid pe câmpul de luptă muschetele cu ţeavă netedă, mărind distanţa de tragere şi precizia tirului infanteriei. La Waterloo (vezi „Războaiele napoleoniene”), muschetele nimereau ţinta doar o dată din 459 de focuri, însă în Crimeea un glonţ din şaisprezece lovea pe cineva.3

Războiul Crimeii a fost, probabil, primul război între marile puteri care nu putea fi purtat cu tactici din războaiele precedente, dar asta nu i-a împiedicat pe mulţi generali căpoşi să dea iureşuri napoleoniene, doar-doar vor reuşi să-i copleşească pe puşcaşii ascunşi în tranşee. De acum încolo, fiecare război trebuia să fie gândit de la zero, de obicei după ce primul val trimis în luptă era pus la pământ.

Creşterea impresionantă a puterii de foc făcea ca regimentelor pornite la atac să le fie mai greu să ajungă la liniile inamice. În războaiele din acea vreme exista tendinţa de a începe cu manevre şi de a ataca în câmp deschis, dar, după ce toţi soldaţii trimişi în luptă erau măturaţi de pe câmp de tirul îmbunătăţit, luptele încremeneau într-un război de poziţii, iar infanteria stătea în aşteptare luni în şir, pândind, din tranşeele noroioase, nodurile strategice de transport. Războaiele duse în mişcare îşi pierdeau din avânt şi

până la urmă se opreau locului, armatele ghemuindu-se în jurul unor oraşe ca Sevastopol (1854), Petersburga (1864) şi Paris (1871). Această tendinţă avea să ajungă la apogeu în luptele de tranşee din Primul Război Mondial.4

a. Referire la oraşul american din statul Virginia; vezi „Războiul de Secesiune” (n.red.).

Revolta Panthay

Numărul de morţi: 1 milion1 Locul în clasament: 46 Tipul: rebeliune religioasă

Conflictul, în linii mari: chinezii han (confucianişti) vs. chinezii hui (musulmani) Perioada: 1855-1873 Locul: provincia Yunnan

Principalul stat participant: China condusă de dinastia Qing Principalul participant cvasistatal: Nanping Guo

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: se ştiu prea puţine ca să se stabilească acest lucru

Altă pacoste: răscoală a ţăranilor chinezi Factorul economic: argintul

Minele de argint din provincia interioară sudică Yunnan erau aproape secătuite. În iarna anului 1855, câţiva mineri din neamul han şi-au părăsit mina sleită şi au încercat să-şi găsească de lucru la o mină încă activă a unor chinezi convertiţi la islam, din neamul hui. În ciuda faptului că între chinezii han şi chinezii hui nu există nicio deosebire în afara religiei, această diferenţă a fost de ajuns ca să se acumuleze resentimente în decursul generaţiilor. Când minerii han au fost refuzaţi, sute de băştinaşi han s-au întors împotriva comunităţii musulmane şi au încercat să pună mâna pe minele acesteia. Circa 700 de familii hui au fost atacate: le-au fost furate vitele, le-au fost arse casele, mulţi oameni au fost ucişi. Cârmuirea Qing a ignorat tulburările până când cei din neamul

hui au hotărât să se răzbune, atacând neamul han. În acel moment, cârmuirea a ordonat represalii dure împotriva populaţiei hui. Gărzile han, sub conducerea magistratului local, au vânat şi au masacrat între 2 000 şi 3 000 de musulmani de toate vârstele şi de ambele sexe.

Comunitatea hui s-a strâns sub conducerea lui Du Wenxiu, care a proclamat un stat independent – Regatul Păcii din Sud (Nanping Guo). Du a devenit sultanul Suleyman şi a stabilit capitala la Dali (Xiaguan). Pe măsură ce armata hui îşi îngroşa rândurile şi îşi perfecţiona organizarea, revolta se extindea, iar în 1863 chinezii hui au cucerit un oraş important, Kunming.

Apoi însă, în zona de război au început să se arate semne rele. Şobolanii din Kunming au început să iasă din ascunzişuri ziua-n amiaza mare, gonind ca apucaţii şi prăbuşindu-se morţi. Se pare că, în haosul luptelor, şobolanii din Yunnan intraseră în contact cu şobolanii din nordul Birmaniei, din apropierea izvoarelor fluviului Salween, care fusese multă vreme unul dintre focarele principale ale ciumei bubonice. În 1871, oamenii din Kunming au început să moară, iar în scurt timp armatele şi refugiaţii au răspândit ciuma în toată provincia Yunnan.

În 1894, epidemia a ajuns la porturile din Golful Tonkin şi s-a răspândit pe glob prin intermediul vapoarelor şi al căilor ferate. Acesta a fost începutul celei de-a treia pandemii de ciumă bubonică, care în următoarele decenii a ucis 13 milioane de oameni, mai ales în Asia. A treia pandemie nu a atins decât în treacăt Occidentul, oprindu-se de obicei în porturile maritime; însă puricii infestaţi au ajuns cu uşurinţă în interiorul continentelor, şi ciuma şi-a creat focare noi în întreaga lume, contaminând populaţii de rozătoare

care nu fuseseră afectate până atunci, cum ar fi veveriţele din vestul Americii, unde ciuma aşteaptă alt prilej pentru a izbucni din nou.2

Mult timp, cârmuitorii manciurieni ai Chinei au fost prea prinşi cu răscoala taipinilor ca să se poată ocupa de trădătorii mai puţin deranjanţi din neamul hui, dar, după ce i-au lichidat pe taipini, Beijingul a decis să înăbuşe revolta Panthay. Cârmuitorii l-au pus în funcţia de guvernator general al provinciei rebele Yunnan pe Cen Yuying, un personaj abil şi necruţător. El a micşorat sistematic Regatul Păcii din Sud şi a masacrat trădătorii. Când armata imperială s-a apropiat de capitală, sultanul Du Wenxiu a încercat să se sinucidă cu o doză mare de opiu, dar n-a reuşit şi a căzut în mâinile generalului Qing, Yang Yuke. Du i-a implorat pe cuceritori să-i cruţe oamenii, iar ei au spus că aşa vor face.

Apoi s-au răzgândit. După trei zile, în Dali au început masacrele. Du a fost executat. În cele din urmă, Cen şi Yang au trimis la Beijing zece mii de perechi de urechi, ca dovadă a victoriei lor.3

Războiul de Secesiune

Numărul de morţi: 620 000 de soldaţi1 şi 75 000 de civili2

Locul în clasament: 65

Tipul: război civil ideologic

Conflictul, în linii mari: Nord vs. Sud

Perioada: 1861-1865

Locul şi principalul stat participant: Statele Unite ale Americii Principalul stat cuantic participant: Statele Confederate Cine poartă de obicei cea mai mare vină: stăpânii de sclavi sudişti Altă pacoste: război de tranşee şi atacuri frontale stupide Factorii economici: bumbacul, sclavii

Rezumat

În Statele Unite ale Americii, disputa asupra problemei sclaviei s-a încins atât de tare, încât vechile alianţe politice s-au destrămat. Ambele partide politice s-au scindat într-o aripă de nord şi una de sud, şi la alegerile din 1860 au fost patru candidaţi la preşedinţie. Când a fost ales Abraham Lincoln, din Partidul Republican aboliţionist, statele cu sclavi din sud s-au desprins, ofuscate. Statele renegate şi-au creat propria confederaţie independentă şi au luat în stăpânire proprietăţile federale din tot sudul. Animozităţile au culminat, în aprilie 1861, cu bombardarea garnizoanei federale Fort Sumter, din Golful Charleston, acţiune care a deschis oficial ostilităţile.

Recrutarea şi instrucţia au durat ceva timp, dar în primăvara lui 1862 ambele părţi aveau la dispoziţie armate mari, echipate cum se cuvine şi puse pe fapte glorioase. Armata unionistă a înaintat lent din Washington până la câţiva kilometri distanţă de capitala rebelilor, Richmond, din Virginia, unde noul general al confederaţilor, Robert E. Lee, a atacat-o şi a împins-o înapoi în timpul aşa-numitei bătălii de şapte zile, un schimb înverşunat de focuri ce a avut loc în mai multe comitate aflate la est de Richmond (iulie 1862). Brusc, războiul a luat avânt. În următoarele douăsprezece luni, pe teritoriul dintre cele două capitale rivale s-a desfăşurat o serie sângeroasă de ofensive în ambele direcţii, fără ca vreuna din părţi să obţină un avantaj. O nouă incursiune a unioniştilor spre sud a fost oprită la Manassas (în august), fiind urmată de un atac al rebelilor în nord, care a fost oprit la Antietam (în septembrie). Apoi, două asalturi ale unioniştilor au fost respinse la Fredericksburg (în decembrie) şi Chancellorsville (în mai 1863), fiind urmate de o ofensivă a rebelilor care a fost curmată la

Gettysburg (în iulie 1863). Zeci de mii de soldaţi morţi zăceau pe câmpurile de luptă din statul Virginia.

„Se considera că e un lucru măreţ să ataci o baterie de artilerie sau nişte tranşee pline de infanterişti”, îşi amintea un general confederat. „Eram foarte generoşi în acele zile cu vărsarea de sânge.”3

La vest de munţii Apalaşi însă, războiul înainta constant spre sud, fiecare confruntare fiind tranşată în favoarea unioniştilor. În aceiaşi ani în care războiul din est a mers ba într-o direcţie, ba în cealaltă, unioniştii din vest, sub comanda lui Ulysses S. Grant, au capturat două armate rebele retrase în tranşee (Fort Donelson şi Vicksburg), au respins o contraofensivă îndârjită (Shiloh), au făcut o a treia armată să se împrăştie îngrozită (Chattanooga) şi şi-au consolidat controlul asupra fluviului Mississippi şi asupra câtorva linii de cale ferată de mare importanţă strategică.

În 1864, Grant a preluat comanda în est ca să înfrângă armata lui Lee, şi luptele s-au transformat curând într-un război de uzură. În decursul lunilor mai şi iunie, armata rebelilor din Virginia a fost măcinată şi împinsă înapoi până la nodul de cale ferată de lângă Petersburg, în vreme ce ultima mare armată confederată din vest a fost asaltată şi încolţită în Atlanta. După câteva luni de împuşcături răzleţe, bombardamente, asalturi directe şi atacuri pe flancuri, aceste armate rebele au fost scoase din tranşee şi nimicite.

Urmări

Războiul de Secesiune a fost o luptă între două viziuni rivale despre America – una definită de naţionalitate (albi anglo-saxoni protestanţi) şi alta definită de ideologie (toţi oamenii au fost creaţi egali). Acesta este, probabil, cel mai important conflict din

istoria americană şi, dacă înţelegeţi acest război, aţi ajuns departe pe calea înţelegerii Statelor Unite ale Americii.

Evident, principalul rezultat al războiului a fost eliberarea sclavilor, dar asta avea să se întâmple oricum. Un război de un tip sau altul era, probabil, inevitabil – nu multe dintre ţările cu sclavi au reuşit să-l evite –, dar, chiar dacă ar fi dovedit cea mai mare încăpăţânare, Statele Unite n-ar fi reuşit să menţină sclavia mult mai mult decât Cuba (1886) sau Brazilia (1888).

Mai remarcabile au fost amendamentele al paisprezecelea şi al cincisprezecelea la Constituţie, care le garantau foştilor sclavi cetăţenie deplină şi protecţie egală din partea legii. Nimeni n-ar fi cutezat să propună aşa ceva înainte de război, însă, după ce definiţia naţionalistă a Americii a fost învinsă şi definiţia ideologică a triumfat, supermajorităţile necesare votării acestor legi au fost uşor de găsit.

Întreaga structură politică a ţării a fost reconstruită pe baza acestor amendamente. înainte de război, fiecare stat era autonom, nefiind supus primelor zece amendamente la Constituţie. Asta era în avantajul elitelor locale, permiţând nu numai sclavia negrilor, ci şi expulzarea sau lipsirea de drepturi electorale a negrilor liberi. Guvernele statelor erau libere să sprijine o religie oficială sau să interzică publicarea ideilor nepopulare.

Apoi însă, al paisprezecelea amendament a făcut ca, pentru prima oară, statele să fie subordonate guvernului federal în chestiuni legate de drepturile omului, o victorie în plan ideologic care îi supără pe conservatori de un secol şi jumătate încoace. Cu toate că partizanii doctrinei naţionaliste şi-au extins treptat, călcându-şi pe inimă, definiţia cetăţeanului american,

incluzându-i uneori şi pe cei care nu sunt albi, anglo-saxoni sau protestanţi, conflictul continuă să-şi facă simţită prezenţa în dezbaterea politică americană. Engleza trebuie să fie limba oficială a Americii, sau doar limba care e folosită cel mai frecvent? Este America o naţiune creştină, sau doar o naţiune cu mulţi creştini? Ori de câte ori se face uz de al paisprezecelea amendament pentru a impune jurisdicţia federală în privinţa drepturilor persoanelor cercetate şi condamnate, a educaţiei, locurilor de muncă, pedepsei capitale sau favoritismului religios, auzim ecouri ale Războiului de Secesiune.

Revolta chinezilor hui

Numărul de morţi: 640 0001 Locul în clasament: 66 Tipul: rebeliune religioasă

Conflictul, în linii mari: chinezii han (confucianişti) vs. chinezii hui (musulmani)

Perioada: 1862-1873

Locul: provincia Gansu

Principalul stat participant: China

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: depinde

Altă pacoste: răscoală a ţăranilor chinezi

Factorul economic: prăjinile de bambus

Chinezii musulmani, aşa-numiţii hui (vezi „Revolta Panthay”), ajunseseră să fie o prezenţă obişnuită în nord-vest, de-a lungul drumurilor caravanelor către Orientul Mijlociu, în vecinătatea teritoriilor turcice din Asia Centrală.

În timpul răscoalei taipinilor, cârmuirea Qing înfiinţase în întreaga ţară gărzi locale care să apere comunităţile mici de incursiunile taipinilor, însă în provincia vestică Shaanxi chinezii hui au format gărzi care să-i apere de vecinii lor din neamul han, cu care veşnic aveau ceva de împărţit.

Intr-o zi, nişte soldaţi hui care se întorceau acasă

după ce luptaseră împotriva taipinilor s-au oprit în piaţa din Huanzhou şi au intrat într-o dispută din pricina preţului la prăjinile de bambus. A urmat o încăierare, şi câţiva dintre hui au fost ucişi.2 În acea noapte, populaţia locală han a dat foc cartierului în care locuiau chinezii hui, şi de aici s-a iscat un război civil în toată puterea cuvântului. După ce războiul a cuprins satele, rezervele de hrană, combustibil şi furaje au fost epuizate şi preţurile au urcat până dincolo de capacitatea de cumpărare a celor mai mulţi dintre localnici. A urmat foametea.

Gărzile hui au asediat oraşele Tongzhou şi Xian, dar trupele Qing care le păzeau au rezistat. În decursul câtorva luni, armatele Qing i-au silit pe rebeli să se retragă spre vest, în Coridorul Gansu, o fâşie îngustă de pământ fertil cuibărită între munţii şi deşerturile din vest, care în mod tradiţional lega China de Drumul Mătăsii, faimoasa rută către Orientul Mijlociu. Aici, războiul s-a împotmolit.

În 1868, un nou comandant chinez, generalul Zuo Zongtang, şi-a făcut apariţia în Xian. Zuo era un fost cărturar care se evidenţiase în timpul înăbuşirii răscoalei taipinilor. Obişnuia să organizeze totul cu meticulozitate, ocupându-se pe îndelete de instruirea soldaţilor, de aprovizionare şi de plănuirea ofensivei. A cucerit oraş după oraş de-a lungul Coridorului Gansu, ajungând în cele din urmă în coasta conducătorului hui Ma Hualong, omul pe care trebuia să-l înfrângă neapărat.3

Ma Hualong a fost asediat în capitala hui Jinjibao vreme de şaisprezece luni. După un timp, cei dinăuntru au ajuns să facă foamea. În martie 1871, când rebelii s-au predat, generalul Zuo a ordonat ca Ma, familia lui şi peste optzeci dintre apropiaţii săi să

fie ucişi prin ciopârţire.[61] Ultimul oraş important al rebelilor hui, Suzhou, a căzut în noiembrie 1873 şi a fost supus unui masacru cumplit, însă războiul a mai continuat câţiva ani prin sate. Multe zeci de mii de supravieţuitori au fugit spre vest, în teritoriile aflate sub controlul ruşilor.

Confuzie confucianistăa

Mi-e jenă s-o recunosc, dar a durat ceva până să-mi dau seama că această revoltă a chinezilor musulmani din Gansu nu-i deloc acelaşi lucru cu revolta chinezilor musulmani din Yunnan, pe care am discutat-o într-un capitol anterior. Majoritatea cărţilor pun în aceeaşi oală toate revoltele împotriva dinastiei Qing de la mijlocului secolului al XIX-lea, de iese un talmeş-balmeş, dar ar fi cazul să distingem între ele.

Mai există o posibilă sursă de confuzie: ruşii le ziceau dungani chinezilor hui din această regiune, care ajunseseră sub controlul lor prin migraţie şi cucerire, aşa încât revolta chinezilor hui este numită adesea revolta dunganilor (pe de altă parte, dunganii n-au nimic de-a face cu ţungarii pe care i-am întâlnit în capitolul „Războiul sino-ţungar”).

---

61 Dacă sunteţi american, aţi auzit cu siguranţă de Zuo Zongtang (Tso Tsung-t’ang în transcrierea pe stil vechi). Generalul Tso este un nume faimos în zona fast-food. Nimeni nu ştie de ce nişte bucăţele de pui prăjite au fost denumite după acest comandant militar din perioada Qing. O explicaţie amuzantă, dar puţin probabilă, este că refugiaţii chinezi care s-au stabilit în America spre sfârşitul secolului al XIX-lea şi-au permis o glumă sinistră, făcând aluzie la forma chinezească tradiţională de execuţie — „moartea prin o mie de tăieturi“. (Dacă aţi fi avut ghinionul să încăpeţi pe mâna generalului Tso, aţi fi arătat ca acest pui după ce îşi termina treaba cu dumneavoastră.) Cel mai probabil însă, acest fel de mâncare a fost inventat în Manhattan în anii 1970 şi botezat la nimereală după un erou chinez renumit. (Michael Browning, „Who Was General Tso and Why Are We Eating His Chicken?“, Washington Post, 17 aprilie 2002.)

a. Aluzie la filmul taiwanez A Confucian Confusion (1994, regia: Edward Yang) (n.red.).

În sfârşit, chiar dacă am dedicat trei capitole diferite harababurii din China secolului al XIX-lea, încă n-am epuizat lista. Cam în acelaşi timp au izbucnit şi răscoala bandelor nian, şi răscoala Turbanelor Roşii, şi războaiele clanurilor punti şi hakka, dar probabil că aceste conflicte n-au făcut destule victime ca să figureze în clasamentul meu.

Războiul Triplei Alianţe

Numărul de morţi: 480 0001

Locul în clasament: 79

Tipul: război pentru hegemonie

Conflictul, în linii mari: Paraguay împotriva tuturor

Perioada: 1864-1870

Locul: America de Sud

Principalele state participante: Argentina, Brazilia, Paraguay, uruguay Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Francisco Solano Lopez Altă pacoste: război de tranşee şi atacuri frontale stupide Factorul economic: accesul comercial

Nicio listă a cuceritorilor smintiţi care năvălesc peste vecinii lor, în căutare de glorie şi bogăţii, n-ar fi completă fără Francisco Solano Lopez, dictatorul Paraguayului. Era fiul dictatorului precedent, un tip arţăgos care moştenise cea mai mare armată şi cea mai săracă ţară din America de Sud. Din păcate, unele dintre cele mai curioase poveşti pe care le auzim despre nebunia autodistructivă a lui Lopez nu sunt altceva decât propagandă răspândită de duşmanii săi brazilieni şi argentinieni. Cu cât aprofundezi mai mult povestea lui de viaţă, cu atât devine mai neinteresantă. Ce ţi-e şi cu cercetarea asta!

În primul rând, conflictul a izbucnit din cauza unor intrigi geopolitice obişnuite, nu din setea de sânge a unui ins sălbatic. Rfo de la Plata este un

estuar lat care duce în inima Americii de Sud, unde largi cursuri de apă navigabile fac legătura comercială între patru naţiuni: Paraguay, Argentina, Brazilia şi Uruguay. Este singurul loc din America de Sud în care ţările au graniţele în apropierea unor zone bine populate, aşa încât nu-i de mirare că aici a izbucnit cel mai sângeros război interstatal dus vreodată în emisfera vestică.

În timpul unei dispute de graniţă dintre Brazilia şi Uruguay, partidul de opoziţie uruguayan, Roşiii (*Colorados*), a trecut de partea Braziliei, dând o lovitură de stat împotriva partidului aflat la putere, Albii (*Blancos*). Aceasta a transformat Uruguayul într-un satelit al Braziliei, periclitând accesul la mare al Paraguayului, ţară situată în interiorul continentului. Lopez a hotărât să intervină şi să-i alunge de acolo atât pe brazilieni, cât şi pe Colorados.2

La început, părea că soarta se împotrivea unui război cu adevărat reuşit, căci Paraguayul n-a putut să pătrundă în Uruguay. Primele focuri au fost trase între navele de război care se aflau în largul coastelor

Uruguayului, însă Lopez n-a reuşit să obţină controlul maritim, aşa că un atac amfibiu ieşea din discuţie. Singura cale de acces între părţile aflate în război era o fâşie de teritoriu din Argentina. Argentina a respins cererea lui Lopez de a trece pe acolo, însă el tot a lansat atacul, în decembrie 1864, aducând Argentina în ceea ce a devenit acum Tripla Alianţă împotriva Paraguayului. Unsprezece milioane de oameni din trei ţări se aflau în război cu o naţiune care număra doar o jumătate de milion de locuitori.

Ofensiva paraguayană a pătruns adânc în Brazilia, însă Brazilia este o ţară uriaşă şi, după o campanie grea, a mistuit armata paraguayană, scuipând afară resturile acesteia. În 1866, aliaţii i-au

împins pe supravieţuitori înapoi în Paraguay. Intre timp, aliaţii începuseră deja ofensiva în altă parte. Până în 1865, Brazilia cumpărase din Europa şi America de Nord atâtea cuirasate, încât avea acum cea mai mare flotă modernă din lume. Brazilienii au distrus corăbiile lui Lopez din Rfo de la Plata, deschizând calea atacurilor în estuar şi pe cursurile de apă.

Navele de luptă aliate şi armatele care le însoţeau au urcat pe fluviul Parană până s-au poticnit de tranşeele paraguayene care păzeau joncţiunea dintre cursurile de apă Paraguay şi Parană, în jurul oraşului Humaită. Aliaţii au pierdut trei ani şi peste 100 000 de oameni ca să parcurgă următorii cincizeci de kilometri, atacând pe rând fiecare nouă linie de tranşee paraguayene. Lună după lună, an după an, Lopez a adunat de prin ţară destui recruţi ca să refacă rândurile, chiar dacă a fost nevoit să coboare tot mai mult standardele. Fireşte, îi împuşca pe toţi cei care nu-şi îndeplineau sarcina în mod ireproşabil, şi plantase în toată armata spioni care îi raportau orice remarcă a soldaţilor săi care avea iz de trădare. În mai 1868, aliaţii au spart, în sfârşit, blocajul şi i-au alungat pe cei 20 000 de soldaţi paraguayeni rămaşi – cei mai mulţi dintre ei adolescenţi, infirmi şi bătrâni sleiţi de puteri.

Încolţit de duşmani, Lopez s-a năpustit asupra conspiratorilor care, după cum ştia prea bine, erau responsabili de înfrângerea sa. Câteva sute de cetăţeni paraguayeni – printre care şi fraţii săi, cumnaţi, miniştri din cabinet, episcopi şi judecători – au fost arestaţi şi executaţi. A ucis peste două sute de străini, dintre care mulţi erau diplomaţi. A pus să fie biciuită şi condamnată la moarte propria mamă.

În decembrie, aliaţii au cucerit capitala

Paraguayului, Asuncion, şi au instalat acolo un guvern-marionetă. Convinşi că au câştigat războiul, s-au dus acasă, lăsând pe loc câteva trupe care să facă curăţenie. Lopez s-a refugiat undeva prin junglă, „formând o altă armată de vreo 13 000 de oameni, printre aceştia aflându-se şi băieţi de opt ani care aveau bărbi false şi erau înarmaţi cu beţe”3. Apoi, Lopez a început un război de gherilă, pierzându-şi minţile odată cu trecerea timpului. În cele din urmă, n-a rămas decât cu 200 de oameni, nemaiputând să evite înfrângerea; a fost străpuns cu suliţa de un infanterist brazilian pe când voia să fugă peste un râu.

Amanta lui, Eliza Lynch, care înainte fusese curtezană la Paris şi care a oripilat înalta societate din Asuncion nu doar prin purtarea arogantă şi extravaganţa nepăsătoare, ci şi prin provenienţa sa dintr-o familie irlandeză din clasa de jos, a rămas alături de Lopez până la capăt. Brazilienii care au capturat-o au silit-o, sub ameninţarea puştilor, să sape singură groapa iubitului ei, după ultima luptă pierdută prin ţinuturile sălbatice.

Dincolo de modificările teritoriale, prin care o mare parte din mlaştinile, munţii şi junglele Paraguayului au trecut în mâinile vrăjmaşilor, războiul a redus populaţia Paraguayului de la 525 000 la 221 000 de oameni, dintre care doar 28 000 erau bărbaţi. Deşi n-a fost oficializată, poligamia a devenit o practică obişnuită printre paraguayenii care au supravieţuit războiului, fiind singura cale de a o scoate la capăt cu mulţimea uriaşă de văduve şi orfani.4

Războiul franco-prusac

Numărul de morţi: 435 000 (185 000 de militari1 şi 250 000 de civili2)

Locul în clasament: 80

Tipul: război pentru hegemonie

Conflictul, în linii mari: Franţa vs. Prusia, evident

Perioada: 1870-1871

Locul: Franţa

Statele participante secundare: Bavaria, Württemberg

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Bismarck, Napoleon III

Altă pacoste: război de tranşee şi atacuri frontale stupide

Spania nu a mai reuşit să-şi revină complet după ce a scăpat de ocupaţia napoleoniană. În jumătatea de veac care a urmat restaurării vechiului regim, ţara a fost sfâşiată de un şir de războaie civile, între care erau perioade nesigure de încetare a focului. În cele din urmă, în 1868, regina a fost alungată şi spaniolii au început să-şi caute un nou monarh.

E o ironie a sorţii faptul că Spania n-a fost, de fapt, implicată în masacrele din acest capitol, numai că problemele spaniole tind să iradieze în afara ţării şi să perturbe restul lumii (vezi „Războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei” şi „Războiul civil spaniol”). Tronul vacant al Spaniei i-a fost oferit unui prinţ prusac. Franţa s-a opus categoric unei asemenea variante, aşa că Prusia a bodogănit şi s-a retras. Apoi, Franţa a insistat ca regele Wilhelm II al Prusiei să jure că nu va mai lua în considerare vreodată o astfel de propunere, cerere pe care Wilhelm a considerat-o ridicolă. Criza era pe cale să fie rezolvată prin mijloace diplomatice, însă cancelarul Otto von Bismarck al Prusiei a observat că ura faţă de francezi era singurul numitor comun al tuturor statelor mărunte din Germania. O criză suficient de serioasă putea fi folosită pentru a uni micile principate germane sub cârmuirea prusacă, presupunând că

acestea s-ar fi înfuriat de-a binelea, aşa încât Bismarck i-a tot persiflat pe francezi pe tema tronului Spaniei, până ce împăratul lor, Napoleon III, a declarat război.

Peste numai câteva săptămâni, ambele armate se întindeau pe kilometri întregi în câmpia de pe malul vestic al Rinului. Observatorii externi apreciau că războiul putea fi câştigat de oricare dintre părţi. Francezii aveau puşti mai bune şi mitraliere primitive, însă germanii deţineau superioritatea în privinţa artileriei. Armata franceză era mai profesionistă (400 000 de voluntari), însă cea germană era mai mare: dacă punem laolaltă trupele regulate şi rezerviştii, aceasta număra 1,3 milioane de oameni, majoritatea fiind recruţi mobilizaţi în primele câteva săptămâni. În practică, germanii au controlat ostilităţile de la început până la sfârşit.

În prima bătălie, germanii şi-au întărit flancul stâng şi au atacat flancul drept francez, mânându-l în dezordine către sud. În timp ce germanii au exploatat breşa deschisă ca să înceapă marşul spre Paris, flancul stâng al francezilor s-a retras şi el, însă în direcţia opusă, spre nord. Atunci, grosul trupelor germane a mânat acea jumătate a armatei franceze către oraşul Metz, unde a fost izolată şi asediată. Fostul flanc drept francez s-a adunat la loc şi s-a interpus între germani şi Paris. Din punct de vedere strict militar, această jumătate de armată nu avea nicio şansă să-i învingă pe germani, însă, politic vorbind, francezii nu puteau să nu facă o încercare. Când trupele franceze au înaintat ca să-şi elibereze compatrioţii asaltaţi la Metz, germanii le-au învăluit şi le-au capturat la Sedan, luându-l prizonier pe Napoleon III.

Dat fiind că împăratul lor era în mâinile

germanilor, francezii au proclamat revenirea republicii şi au dansat pe străzi, până ce şi-au amintit că germanii continuau să vină peste ei. Francezii au propus negocieri, dar preţul cerut de germani era prea mare. Guvernul francez s-a retras în oraşul Tours de pe Valea Loarei, care era mai ferit, şi s-a străduit să adune o nouă armată din provincii. Parizienii au mobilizat garda naţională, au mânat animalele în oraş şi s-au pregătit pentru sosirea armatei germane.

Germanii au înconjurat Parisul atât de strâns, încât guvernul a fost silit să trimită mesaje prin intermediul porumbeilor voiajori şi să-şi transporte propriii oficiali în baloane. Asediul Parisului s-a prelungit luni de zile şi, după ce şi-au isprăvit proviziile, locuitorii au mâncat şobolani, animale din grădina zoologică şi animalele de casă. Artileria germană a bombardat oraşul.

În vreme ce capitala era copleşită de foamete, guvernul francez scotocea prin ţinuturi îndepărtate după bărbaţi care să alcătuiască o altă armată. Au fost încropite două armate noi care să lupte împotriva germanilor, una pe fluviul Loara şi cealaltă în apropiere de hotarul cu Elveţia. Niciuna n-a reuşit să spargă frontul inamic, aşa că Franţa a capitulat în cele din urmă.3

Chiar dacă Europa a pierdut un împărat, pe Napoleon III, a căpătat unul nou, căci regele Wilhelm al Prusiei a fost ridicat la rangul de împărat al tuturor germanilor. Între timp, haosul politic din Franţa a făcut ca primul guvern socialist din Europa, Comuna din Paris, să preia puterea în oraş. Când guvernul naţional a încercat să dezarmeze garda naţională din Paris, Comuna s-a opus, aşa că armata franceză a intervenit şi i-a nimicit pe comunarzi cvartal cu cvartal. Pe măsură ce nucleele de rezistenţă se predau

unul după altul, rebelii erau puşi la zid şi împuşcaţi. Două mii de prizonieri au fost executaţi pe loc, în timpul luptelor, şi circa 25 000 de parizieni de rând au rămas morţi printre ruine.4

Perioadele de foamete din India britanică

Numărul de morţi: 26,6 milioane de decese din pricina foametei1 (n-am inclus foametea din Bengal din timpul celui de-al Doilea Război Mondial)

Locul în clasament: 4 Tipul: exploatare comercială

Conflictul, în linii mari: oprimarea Indiei de către britanici

Perioada: principalele perioade de foamete au fost 1769-1770, 1876-1879, 1896-1900 Locul: India

Principalul stat participant: Marea Britanie, care transformase cam jumătate din India într-o colonie pe care o guverna în mod direct

Statele participante secundare: prinţii pământeni care guvernau cealaltă jumătate ca vasali autonomi

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: majoritatea oamenilor n-au auzit niciodată de faptele relatate aici, aşa încât nimeni nu e învinuit

Factorul economic: grânele

Ştiinţa funestă

Foametea pare foarte uşor de explicat. Dacă nu există destulă hrană, oamenii fac foamea. Dacă nu plouă, nu există recolte şi oamenii fac foamea. Dacă vin gerurile sau lăcustele la momentul nepotrivit, oamenii fac foamea. Problema este că foametea nu este niciodată distribuită uniform în cadrul unei societăţi. Chiar şi în cazul unei recolte slabe, cei bogaţi şi puternici rămân graşi şi fericiţi.

O teorie relativ nouă din domeniul politologiei spune că democraţiile nu se confruntă niciodată cu perioade de foamete mortală. Pentru această idee,

Amartya Sen a primit în 1999 Premiul Nobel. „Nicio perioadă de foamete din istoria lumii nu a avut loc într-o democraţie funcţională”2, scria el în cartea *Development as Freedom*. La prima vedere, există o explicaţie pe cât de simplă, pe atât de banală pentru acest lucru: sistemele democratice se găsesc de obicei în ţările bogate, în care hrana este din belşug. Dar Sen observă că prosperitatea unei naţiuni nu contează, „poate să fie o ţară bogată (precum cele din Europa Occidentală sau din America de Nord) sau una relativ săracă (de exemplu, India sau Botswana după declararea independenţei)”. Factorul decisiv pare să fie faptul că guvernele alese trebuie să-i menţină pe alegători într-o stare de bine, iar a lăsa oamenii să moară de foame are ca rezultat pierderea de voturi (ca să nu mai vorbim de pierderea alegătorilor ca atare).

Cele petrecute în India tind să sprijine teoria lui Sen. India, o ţară săracă aflată adesea în pragul înfometării, n-a mai avut niciodată o perioadă de foamete devastatoare după declararea independenţei, în 1947, în ciuda câtorva momente grele; însă, pe când britanicii guvernau India, foametea apărea destul de des.

La baza acestei teorii stă presupunerea că intervenţia guvernului poate întotdeauna să prevină decesele prin înfometare – cel puţin în epoca modernă. Asta ar însemna că, ori de câte ori apare foametea, persoanele care au sarcina de a acţiona sunt cele care i-au permis să apară.

Teoria lui Sen se bate cap în cap cu învăţăturile lui Adam Smith, veneratul teoretician al capitalismului bazat pe piaţa liberă din secolul al XVIII-lea. Smith scria, în 1776, că foametea apare doar atunci când guvernele perturbă forţele naturale ale pieţei:

„Foametea a avut dintotdeauna o singură cauză: violenţa guvernului care încearcă, prin mijloace nepotrivite, să remedieze inconvenientul sărăciei”.3

În Anglia imperialistă, cuvântul lui Adam Smith era cuvântul lui Dumnezeu.

1769-1770

Graţie victoriei de la Plassey (vezi „Războiul de Şapte Ani”), britanicii (sub forma Companiei Indiilor de Est) au ajuns să guverneze Bengalul, dar au pornit cu stângul. În 1769 n-a plouat în India atunci când trebuia, şi foametea care a urmat în anii 1769 – 1770 a ucis circa 10 milioane de oameni, un sfert din populaţia Bengalului.

A cui a fost vina? Un căpitan de navă olandez care se afla acolo la vremea aceea a scris: „Această foamete a apărut în parte din pricina recoltei slabe de orez din anul dinainte; dar ea trebuie să fie atribuită în primul rând monopolului englezilor asupra ultimei recolte a acestui produs, pe care l-au menţinut la un preţ atât de ridicat, încât locuitorii cei mai sărmani […] s-au pomenit că nu pot să cumpere nici măcar a zecea parte din cât le-ar fi trebuit ca să trăiască”.4

A fost un preludiu fatal la următoarele două secole de guvernare britanică.

1876-1877

Să sărim peste o sută de ani, la o vreme în care întreaga Indie fusese adusă sub control britanic, iar autoritatea Companiei Indiilor de Est fusese transferată Coroanei. În 1874, provinciile Bengal şi Bihar din nord-estul Indiei s-au confruntat cu o secetă care a ruinat recolta. Foametea ameninţa milioane de ţărani, dar cârmuitorul local, Sir Richard Temple, a luat imediat măsuri şi a stabilit un sistem pilduitor de ajutor social pentru a alina foametea. Mulţumită acţiunii prompte a lui Temple, în acea perioadă de

foamete n-au murit de inaniţie decât douăzeci şi trei de persoane. S-a spus că aceasta a fost „singura acţiune de ajutorare britanică din secolul al XIX-lea care a avut cu adevărat succes”5.

Temple a fost dojenit aspru pentru extravaganţa de a-i fi hrănit pe băştinaşii flămânzi aflaţi în grija sa. Publicaţia *The Economist* i-a reproşat că îi obişnuieşte pe indieni cu ideea că „este datoria guvernului să-i ţină în viaţă”. Toată clasa cârmuitoare îl dispreţuia pentru că risipise banii publici şi se amestecase în ordinea firească a lucrurilor.6

Intimidat de critici, Temple a învăţat lecţia şi a vrut să-şi răscumpere vina. Ocazia s-a ivit repede, în 1876, când ploile musonice nu au binevoit să vină peste o arie mult mai mare. Pământul s-a uscat, recoltele s-au veştejit, vitele au pierit.

Atunci când Temple a început să supravegheze acţiunile de ajutorare pe care le impunea această nouă foamete, dorea cu disperare să arate că poate să se încadreze în buget. „Totul trebuie să fie subordonat”, a explicat el, „considerentului financiar de cheltuire a celei mai mici sume care poate să-i ţină pe oameni în viaţă”7.

Asta i-a convenit de minune viceregelui Indiei, Robert Bulwer-Lytton, care avea nevoie de toţi banii lichizi din trezorerie pentru un nou război de cucerire a Afganistanului. Prim-ministrul Benjamin Disraeli îl numise pe Bulwer-Lytton la conducerea Indiei anume ca să împingă hotarul mai departe, după ce britanicii suferiseră o înfrângere, iar cei doi căzuseră de acord ca toate cheltuielile să fie acoperite de plătitorii de impozit din India, nu de cetăţenii britanici.

Intre timp, regina Victoria tocmai fusese proclamată împărătească a Indiei[62], şi lordul Lytton a

62 În acea vreme, Pământul gemea de împăraţi. Cârmuiau Rusia,

petrecut o mare parte din anul 1876 plănuind o sărbătoare grandioasă pentru a celebra cum se cuvine noul statut al reginei. Toţi conducătorii băştinaşi din India au fost adunaţi ca să ia act de măreţia noului lor suveran. Sărbătoarea a culminat cu un ospăţ dat în cinstea celor 68 000 de conducători băştinaşi, care a durat o săptămână – cea mai mare sărbătoare de acest fel din istorie.

Prin urmare, pe lista priorităţilor britanice în India, ajutoarele pentru combaterea foametei erau pe un loc trei foarte îndepărtat de primele două.

Conducătorii băştinaşi din India, cum au fost mogulii, obişnuiseră să stocheze recolta din anii buni ca să aibă provizii în anii răi, dar sub guvernarea britanică recoltele bune anterioare fuseseră exportate în Anglia. În 1876, când recoltele au fost foarte slabe în India, nu existau provizii care să le înlocuiască. Penuria a făcut preţurile să crească dincolo de puterea de cumpărare a indianului de rând. Negustorii depozitau grânele, sperând că preţurile vor creşte şi mai mult.

Întrucât ţăranii flămânzi au pornit în căutare de hrană, drumurile către Bombay şi Poona au fost blocate, pentru a-i ţine departe pe refugiaţi. Poliţia din Madras (acum Chennai, în partea de sud-est a Indiei) a izgonit 25 000 de milogi flămânzi. În cele din urmă,

---

Brazilia, Japonia, Austria, China şi alte locuri, ceea ce însemna că unei simple regine ca Victoria, cârmuitoarea celei mai puternice naţiuni din lume, nu i s-ar fi îngăduit să şadă la masa cea mare, dacă s-ar fi adunat cu toţii. Situaţia s-a agravat şi mai mult în 1871, când modestul rege al Prusiei a fost proclamat împăratul proaspăt unitei Germanii. Cum Victoria rămânea tot mai în urmă în goana după titluri, această stare insultătoare de lucruri trebuia să fie corectată, însă englezii nu puteau pur şi simplu să schimbe statutul Angliei din cel de regat în cel de imperiu, aşa, pocnind din degete. Deci Disraeli trebuia să-i găsească Victoriei un teritoriu mare şi impresionant a cărui împărătească să devină. Aa! India! Măsura a intrat în vigoare pe 1 ianuarie 1877.

guvernul colonial a înfiinţat lagăre de muncă, în care oamenii flămânzi primeau hrană în schimbul muncii depuse la construcţia de canale şi căi ferate.

Filosofia dominantă din acea vreme era că ajutoarele trebuie acordate în schimbul unor eforturi, pentru ca nu cumva săracii să devină dependenţi de ceea ce le oferă guvernul.8 Cei care primeau ajutor trebuiau să muncească din greu pentru hrană, săpând şanţuri şi spărgând pietre. Lagărele îi primeau în proiectele de lucrări publice doar pe cei sănătoşi şi apţi de muncă, şi nu angajau decât lucrători care veneau de la o depărtare de cel puţin cincisprezece kilometri, conform teoriei că un drum lung tinde să-i elimine pe slăbănogi. Sute de mii de oameni nu au fost primiţi, fiind prea slăbiţi ca să fie de vreun folos.

Majoritatea oficialilor britanici considerau că ajutorarea săracilor duce doar la crearea unui ciclu de dependenţă. Ministrul de finanţe declara: „Orice încercare binevoitoare de a reduce efectele foametei şi ale lipsei de igienă nu face altceva decât să sporească relele care rezultă din suprapopulare”. Lytton susţinea că populaţia Indiei „are tendinţa de a creşte mai repede decât hrana pe care o obţine prin cultivarea pământului”, şi că orice ajutor ar fi pur şi simplu absorbit de odrăslirea scăpată din frâu.9 Un raport ulterior al guvernului a prezentat următoarea concluzie: „Dacă guvernul ar cheltui mai mult din veniturile sale pentru reducerea foametei, un procent şi mai mare al populaţiei ar ajunge să trăiască în sărăcie”.

Raţiile pe care Richard Temple le distribuia celor din lagărele de muncă erau cu o treime mai mici decât cele oferite în efortul încununat de succes de eliminare a foametei din 1874 – 1 627 de calorii pe zi, în loc de 2 500. De fapt, raţia pentru indienii care

mureau de foame în 1876 avea cu 123 de calorii mai puţin decât raţia unui prizonier din lagărul de concentrare nazist Buchenwald, în 1944. Raţia zilnică de orez oferită de Temple – mai puţin de o jumătate de kilogram (fără carne, fără legume) – era jumătate din ce primeau infractorii din închisorile indiene.10

În 1877, Temple şi Lytton au introdus o lege împotriva contribuţiilor caritabile în toate ţinuturile aflate sub controlul lor, prin care se interziceau orice donaţii particulare ce ar fi putut să scadă preţul grânelor stabilit pe piaţa liberă. Cei care nu se supuneau legii erau pasibili de închisoare. Mai mult, în vreme ce populaţia indiană murea de foame, peste 300 000 de tone de grâne au fost exportate din India în Europa.11

Cei entuziasmaţi de modernitate şi de perspectivele pe care le deschidea speraseră că inovaţiile tehnologice ale epocii moderne, în special căile ferate, vor face să dispară foametea, transportând cu repeziciune hrana în zonele afectate, dar în realitate tehnologia a avut efectul opus. Zonele cel mai bine servite de căile ferate au suferit cel mai mult, deoarece negustorii aveau posibilitatea să exporte recoltele locale pe pieţe mai avantajoase.12

Lordul Salisbury, ministrul afacerilor indiene, a trăncănit despre modul în care trebuia abordată foametea din India. Pe de o parte, a încercat să se distanţeze de concetăţenii săi care „divinizau economia politică aidoma unui soi de «fetiş»”, considerând că „foametea e un tratament salutar pentru suprapopulare”. Pe de altă parte, l-a felicitat pe Disraeli pentru faptul că nu se lăsase păcălit de „ideea tot mai răspândită că Anglia ar trebui să plătească tribut Indiei fiindcă a cucerit-o”. Lordul Salisbury a catalogat ideea potrivit căreia „o Anglie

bogată ar trebui să ia măsuri contrare intereselor sale comerciale de dragul unei Indii sărace” drept un „soi de comunism internaţional”13.

Dintre marii potentaţi pământeni, doar nizamul din Haiderabad, din partea central-sudică a Indiei, s-a dovedit a fi generos. Mii de oameni flămânzi băteau mulţi kilometri ca să ajungă la centrele lui de distribuire a hranei, iar o parte dintre ei mureau pe drum.

Un publicist englez şi-a îndemnat colegii jurnalişti să analizeze mai atent situaţia din India: „Timp de mulţi ani, am tot cerut suspendarea [impozitului agrar] atunci când vine foametea, dar ne-am trudit zadarnic. În lipsa unei legi pentru săraci şi în condiţiile revenirii vechii politici de a-i lăsa pe oameni să se descurce cum pot sau să moară […], noi şi contemporanii noştri trebuie să vorbim fără reţinere, altminteri am fi părtaşi la vinovăţia acelor care, orbi fiind la ceea ce suntem chemaţi să facem în această ţară, au săvârşit atâtea crime”.14

În 1878, un raport guvernamental despre foametea din India a absolvit guvernul de orice răspundere şi a dat vina în întregime pe vreme. Estimarea oficială a fost că au decedat 5,5 milioane de oameni pe teritoriul britanic (aşadar neincluzând statele conduse de prinţi pământeni), însă cercetătorii de mai târziu au avansat cifre sensibil mai mari cu privire la numărul persoanelor care au murit în timpul foametei din India din 1876: 10,3, 8,2 sau 6,1 milioane sunt trei dintre variante.

1896-1897

După ce a devenit limpede că foametea din 1876 provocase moartea multor milioane de indieni, guvernul a elaborat rapoarte şi planuri şi a creat un Fond pentru Foamete, ca să se asigure că nu se va mai

întâmpla niciodată aşa ceva. Apoi, după douăzeci de ani, s-a întâmplat exact acelaşi lucru, şi s-a dovedit că o mare parte din Fondul pentru Foamete fusese deja cheltuită în alte scopuri.15

Guvernul de la Londra finanţase Fondul pentru Foamete cu venituri din India, nu din Anglia. Aşa cum era obiceiul în politica engleză, liberalii din Parlament încercau să menţină nivelul fondului de asigurare prin impozitarea celor bogaţi şi reducerea cheltuielilor militare, în vreme ce facţiunea Tory prefera să alimenteze fondul prin creşterea impozitului pe sare şi prin reintroducerea taxei de licenţă pentru micii comercianţi, ceea ce apăsa mai greu pe umerii populaţiei sărmane din India. Planul facţiunii Tory a fost cel votat în Parlament, dar, ca de obicei, acest aflux de lichidităţi a fost redirecţionat spre proiectele preferate ale politicienilor, în loc să fie pus deoparte pentru viitoarele perioade de foamete. Fondurile suplimentare i-au permis lui Lytton să elimine taxele vamale pe produsele din bumbac importate în India din Anglia, ceea ce favoriza companiile textile britanice din Lancashire şi sărăcea industria indiană a bumbacului. În afară de asta, mai rămăseseră o mulţime de bani pentru invadarea Afganistanului.16

În 1892, se ajunsese la situaţia ca un sfert din venitul total al guvernului Indiei să fie alocat cheltuielilor guvernului: aceşti bani erau folosiţi pentru pensiile englezilor, pentru India Officea şi pentru dobânzile a. Departament al guvernului britanic înfiinţat în 1858, care superviza administrarea provinciilor din India britanică (n.t.).

aferente datoriilor. O foarte mică parte a acestor sume era reinvestită în economia locală; grosul ajungea în bănci şi la funcţionarii pensionaţi din Anglia. Aceste cheltuieli au înghiţit surplusurile

generate de economia agrară, inclusiv grânele din anii buni, care, în mod normal, ar fi trebuit puse deoparte pentru a compensa lipsurile din anii slabi.17

Apoi, în 1896, ploile musonice n-au venit, şi recolta a fost compromisă. Din nou, preţul grânelor a urcat vertiginos, dincolo de puterea de cumpărare a indianului obişnuit. Din nou, oamenii au început să facă foamea.

Un martor a descris starea jalnică a unui copil de cinci ani pe care l-a văzut în mijlocul unor ţărani lihniţi de foame. „Braţele lui nu erau mai groase decât degetul meu mare; picioarele erau doar un pic mai groase; oasele pelvisului se vedeau cum nu se poate mai clar; coastele, în faţă şi în spate, împungeau pielea ca nişte bare de fier. Ochii îi erau ficşi şi absenţi; micuţa faţă ca un craniu avea o expresie solemnă, mohorâtă şi îmbătrânită. Orice urmă de voinţă, orice imbold şi orice senzaţie erau anihilate în acest mic schelet care ar fi putut să fie un copilaş dolofan şi fericit. Nu părea să audă când i se vorbea. L-am ridicat folosindu-mă doar de degetele mari şi de arătătoare; nu cântărea mai mult de trei-patru kilograme”.18

Un misionar a relatat istoria unui ţăran musulman care şi-a vândut pământul, apoi casa, apoi vasele din bucătărie ca să cumpere mâncare pentru familia sa. Când n-a mai avut ce să vândă, şi-a încredinţat fiul misionarilor. După ce i-a spus băiatului, cu lacrimi în ochi, că asta nu înseamnă că nu-l iubeşte şi că nu are de ales, a plecat, lăsându-şi fiul să fie crescut în religia creştină.19

1899-1900

Astăzi ştim că aceste perioade de secetă au fost produse de Oscilaţia Sudică El Nino, o încălzire sporadică a apelor de suprafaţă din zona sudică a

Oceanului Pacific, în largul coastelor statului Peru, care dă peste cap sistemele climatice din întreaga lume, aducând ploi acolo unde de obicei e secetă şi secetă acolo unde de obicei plouă. După ce a luat o scurtă pauză, El Nino s-a întors în 1899 pentru o perioadă şi mai lungă de secetă.

În ciuda întregii experienţe pe care o acumulaseră autorităţile, această nouă foamete a fost la fel de nimicitoare ca cele dinainte. Noul vicerege al Indiei, lordul Curzon, a aplicat mai departe multe dintre politicile care făcuseră prăpăd în anii anteriori. Prinţii pământeni n-au acţionat nici ei mai bine. Maharajahul din Indore s-a opus oricăror cheltuieli pentru ajutoare, în vreme ce Curzon i-a deportat pe refugiaţii care veneau din statele prinţilor autonomi.20 În regiunile afectate, o şeptime dintre ţărani şi-au pierdut toate bunurile şi au fost expulzaţi. Pe măsură ce ţărănimea indiană se ruina şi se îndrepta către oraşe, dominaţia britanică asupra subcontinentului se întărea.21

Din cauza penuriei locale de grâne, preţurile au crescut enorm. Un metodist din Haiderabad a descris situaţia astfel: „Oamenii nu mai aveau rezerve de grâne şi ajunseseră la capătul puterilor, datoriile din perioada de foamete anterioară încă le mai atârnau de gât, banii erau cu neputinţă de găsit, căci cei care fuseseră dispuşi să împrumute şi-au strâns băierile pungii când au văzut că n-au nicio şansă să-şi recapete banii”.22

Autorităţile britanice vedeau peste tot şarlatani şi bănuiau că mulţi dintre indienii care solicitau ajutor aveau „o grămadă de grâne şi podoabe pe care le ţin îngropate”23. În urma verificărilor efectuate, al căror rost era de a-i împiedica pe cât mai mulţi indieni să beneficieze de alocaţii, un milion de oameni din

preşedinţia Bombay au fost tăiaţi de pe lista ajutoarelor.24

Trei sferturi dintr-un milion de baniţe de grâne au fost exportate din provincia Berar, aflată în nord, cu toate că 143 000 de oameni au murit acolo de foame.25 Când Partidul Populist din Kansas, SUA, a expediat 200 000 de saci de grâne ca să reducă foametea „din solidaritate cu ţăranii indieni”, oficialii britanici au perceput taxă vamală pe acest transport.26 Ordinul în vigoare era că „taxele trebuie să fie colectate cu orice preţ”27.

Holera făcea ravagii printre refugiaţii înfometaţi. Un medic occidental a descris ce a văzut într-un lagăr: „Milioane de muşte hărţuiau nestingherite bietele victime. O femeie tânără, care îi pierduse pe toţi cei dragi şi îşi ieşise cu totul din minţi, şedea la uşă privind cu ochi goi scenele cumplite din jur. În tot spitalul n-am văzut un om îmbrăcat ca lumea. Zdrenţe, doar zdrenţe şi murdărie”.28

Deşi în secolele al XIX-lea şi al XX-lea s-a consemnat o explozie a populaţiei pe tot globul, populaţia Indiei a suferit un declin dramatic între 1895 şi 1905. De la primul recensământ, efectuat în 1872, lucrul acesta nu s-a mai întâmplat niciodată.29 Numărul de morţi din perioada de foamete 1899-1900 a fost estimat ba la 19, ba la 8,4, ba la 6,1 milioane, adică la niveluri asemănătoare celor din 1876. De această dată însă, raportul guvernului britanic, redactat după catastrofă, admitea faptul că foametea fusese cauzată mai degrabă de problemele economice decât de vremea proastă. În perioada foametei, în Birmania şi Bengal fuseseră grâne din abundenţă, care ar fi putut să fie trimise în sud şi vest pentru a hrăni populaţia înfometată:

Datorită excelentului sistem de comunicaţii, care

pune acum fiecare persoană [din India] în legătură strânsă cu marea piaţă, aprovizionarea cu hrană a fost suficientă în orice moment, şi nu putem să repetăm îndeajuns că lipsurile grave au fost cauzate în principal de penuria locurilor de muncă în agricultură şi industrie, chiar dacă, pe de altă parte, recoltele slabe au dus la pierderea venitului obişnuit pe o arie enormă şi „într-o măsură fără precedent”.30

Războiul ruso-turc

Numărul de morţi: 500 0001 (208 000 sau 283 000 de militari)

Locul în clasament: 70 Tipul: ciocnire între culturi Conflictul, în linii mari: turci vs. creştini Perioada: 1877-1878 Locul: Balcani

Principalele state participante: Rusia, Turcia otomană Statele participante secundare: Austro-Ungaria, Valahia, Moldovaa Principalii participanţi nonstatali: bosniacii, bulgarii Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Turcia

În 1876, bosniacii s-au răzvrătit împotriva stăpânirii otomane, iar răzmeriţa s-a extins cu repeziciune la ceilalţi creştini din Balcani care erau supuşi sultanului – macedoneni, sârbi şi bulgari. Răsculaţii aflaţi la cea mai mare depărtare de turci, bosniacii, au fost luaţi sub protecţia Austriei. Din nefericire, cei aflaţi cel mai aproape, bulgarii, erau o ţintă uşoară pentru represaliile otomane şi, când trupele turce au ajuns acolo ca să înăbuşe răscoala, au năvălit asupra satelor rebele şi au măcelărit 30 000 de bulgari de toate vârstele şi de ambele sexe.

Masacrele au îngrozit Europa, şi toată lumea spunea că cineva trebuie *să facă* ceva. La început, guvernul rus a şovăit. În definitiv, era o chestiune internă, şi nimeni nu voia să pornească un război european general pentru o zaveră stupidă din Balcani.

Existau tratate care îi interziceau Rusiei să se amestece în treburile Turciei, dar mulţi ofiţeri idealişti din armata rusă şi-au dat demisia şi s-au alăturat rebelilor, dornici să-şi ajute fraţii slavi.

Dat fiind că opinia publică europeană le era favorabilă, ruşii au lansat în cele din urmă, în aprilie 1877, un atac prin surprindere către sud, de-a lungul coastei Mării Negre, şi au eliberat Bulgaria de sub stăpânirea turcească. În scurt timp, confruntarea a dat naştere singurului război popular din istoria Rusiei, iar timp de câţiva ani voluntarii i-au întrecut numeric pe recruţi. Ruşii şi-au continuat înaintarea şi au respins câteva încercări ale turcilor de a-i opri. În iulie, când ruşii se apropiau de Constantinopol, s-au împotmolit în faţa tranşeelor din a. Ca urmare a Unirii Principatelor (1859), Ţara Românească şi Moldova formau deja un singur stat (n.red.).

jurul cetăţii Plevna. Asalturile eşuate din următoarele luni au măcinat armata rusă, şi în noiembrie, când Plevna s-a predat, războiul bătuse atâta timp pasul pe loc, încât pragmatismul înlocuise idealismul în capitalele Europei. Opinia publică din Occident, care îndemna mai înainte la oprirea ofensivei otomane, considera acum că turcii trebuie ajutaţi. Cum flota britanică se îndrepta spre zona de război, o reeditare a Războiului Crimeii părea inevitabilă, dar în ultimul moment toată lumea s-a tras înapoi de pe muchia prăpastiei.2

În cele din urmă, Imperiul Otoman a fost redus un pic în favoarea naţionalităţilor locale. Primul tratat impus de ruşi încerca să creeze o Bulgarie Mare, care includea cam tot ce mai aveau turcii în Europa, însă celelalte puteri s-au opus. Un al doilea tratat, negociat la Berlin, restrângea Bulgaria la teritoriul din sudul cursului inferior al Dunării, împărţindu-l apoi în două

entităţi separate. Serbia şi România, aflate până atunci sub suzeranitate turcească, au dobândit independenţa deplină, iar Austriei i s-a permis să ocupe – dar nu să stăpânească – Bosnia. De asemenea, turcii le-au cedat britanicilor insula Cipru, ca mulţumire pentru susţinerea acordată în vremurile grele.3 Dornici să-şi cureţe pământul de orice urmă a duşmanului, bulgarii au expulzat în mod brutal peste o jumătate de milion de musulmani, şi nu se ştie câte mii dintre ei au murit în timpul exodului.

Cultura populară

Ai Profetului fii sunt bărbaţi îndrăzneţi, Nedeprinşi cu spaima cea rea.

Dar cel mai de vază din a şahului pază Abdul Abulbul Amir era.

Mulţi eroi mai erau, ce-i ştia-ntreaga lume, În oştirea condusă de ţar,

Şi din ei cel mai brav era unul pe nume Ivan Skavinski Skavar.

Intr-o zi, bravul rus puşca pe umăr şi-a pus Şi rânjind a pornit la şpaţir,

Prin oraş s-a plimbat şi pe picior l-a călcat Pe Abdul Abulbul Amir…

(Percy French, *Abdul Abulbul Amir*, 1877)

Cu toate că britanicii nu au participat la lupte, războiul ruso-turc a lăsat în vocabularul lor o relicvă ciudată. Pe lângă cântecul *Abdul Abulbul Amir*, scris de un student de la Trinity College din Dublin, un alt şlagăr bazat pe evenimentele curente care a făcut furori în music-halluri a fost un mândru cântecel compus de G.W. Hunt şi interpretat de G.H. „The Great” MacDermott:

We don⸗t want to fight but by Jingo if we do,

We⸗ve got the ships, we⸗ve got the men, we⸗ve got the money too, We⸗ve fought the Bear before, and

while we're Britons true,

The Russians shall not have Constantinople.

Din acest refren provine cuvântul englez pentru acea atitudine care aţâţă la război – *jingoism*.

Aceste două cântece ilustrează foarte bine cele două tabere care se formează în orice dezbatere pe tema intervenţiei în ţări străine. Pe de o parte, avem ideea că nu putem sta cu mâinile-n sân, uitându-ne la grozăviile pe care le fac alţii, iar pe de altă parte, ideea că străinii ăia se tot omoară între ei de ani şi ani, şi vor continua s-o facă, indiferent ce măsuri luăm noi.

Răniţii

De obicei, când se terminau bătăliile pe care le-am descris până acum în această carte, armatele îşi lăsau răniţii baltă, acolo unde căzuseră, până ce oştenii trăgeau un pui de somn. Lupta era epuizantă. Adunarea şi peticirea răniţilor cerea prea mult timp şi prea multe resurse ca armatele să facă mai mult de un efort simbolic câtă vreme inamicul era încă în apropiere, ameninţând să reia atacul. De fapt, multă lume considera că dorinţa unora de a ajuta la evacuarea răniţilor în spatele frontului nu e decât o şmecherie a laşilor care vor să fugă din calea primejdiei, şi adesea armatele interziceau acest comportament.4 În cei cincisprezece ani care au precedat războiul ruso-turc, umanitariştii din Occident se îndeletniciseră cu crearea unei organizaţii neutre care să ia răniţii de pe câmpul de luptă şi să-i ducă în spitale, fără a mai aştepta ca generalii să se ocupe de asta. Câtă vreme nu se alia cu una dintre tabere, Crucea Roşie avea permisiunea de a călători liber în teritoriile ostile, pentru a-şi îndeplini misiunea.

a. Literal: „Nu vrem să luptăm, dar, pe legea mea, dacă trebuie, / Avem navele, avem oamenii, avem

şi banii, / Am mai luptat cu Ursul, şi cât timp suntem britani adevăraţi, / Ruşii nu vor pune mâna pe Constantinopol” (n.t.).

După un început promiţător într-un război mai mic dintre Prusia şi Danemarca, din 1864, mişcarea s-a bucurat de o acceptare mai largă în războiul franco-prusac, dar s-a poticnit pentru prima dată în războiul ruso-turc. Într-un război între musulmani şi creştini, soldaţilor turci nu prea le venea să creadă că nişte străini care purtau însemnul unei cruci mari şi roşii nu erau inamici. Ca să înlăture asemenea suspiciuni, din acel moment Crucea Roşie a devenit în teritoriile musulmane Semiluna Roşie.

Numărul de morţi

Armata rusă a consemnat circa 35 000 de morţi în luptă şi 83 000 de morţi din cauza bolilor şi accidentelor.5 Pierderile din armata turcă au fost estimate ba la 90 0006, ba la 165 0007 de oameni.

Dintre toate estimările întâlnite de mine privitoare la numărul de morţi din rândul civililor, niciuna nu inspiră prea multă încredere. Demograful sovietic Boris Urlanis a estimat că între 300 000 şi 400 000 de civili au murit *în Rusia*, deşi războiul nu s-a desfăşurat acolo.8 Naţionaliştii turci jură că bulgarii au masacrat 260 000 de turci în timp ce îşi curăţau ţara de foştii asupritori, dar această estimare se întâlneşte prima oară la Justin McCarthy, care nu face parte din curentul predominant de cercetare.9 Odată ce intrăm în detalii, lucrurile sunt discutabile; totuşi, probabil că printre aceste cifre derutante se ascund vreo două sute de mii de morţi dintre civili, însă nu putem spune cine, în ce fel şi unde a murit.

Un pleoscăit în Marea Neagră în noaptea cea fără de lună,

Şi valul porneşte hoinar,

Pricina-i sacul aruncat, şi-n sac i-amarnic îndesat
Ivan Skavinsky Skavar.
O fecioară moscovită în noapte singură veghează,
Cu Steaua Polară drept far,
Iar numele pe care fata îl murmură când lăcrimează
E Ivan Skavinsky Skavar.

Răscoala mahdistă

Numărul de morţi: 5,5 milioane Locul în clasament: 21 Tipul: revoltă mesianică

Conflictul, în linii mari: mahdiştii („dervişii”) împotriva tuturor Perioada: 1881-1898 Locul: Sudan

Principalul stat participant: Mahdiyah (teritoriul cârmuit de Mahdi)

Statele participante secundare: Etiopia, Marea Britanie, Darfur, Egipt Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Mahdiul şi califul Abdullahi Factorii economici: sclavii, datoriile

Întrebarea fără răspuns pe care o pune toată lumea: Cum se face că atâţia oameni sfinţi n-au avut nicio obiecţie faţă de sclavie?[63]

Rădăcina tuturor relelor

În 1879, guvernul Egiptului se împleticea spre faliment, din cauza obişnuitei combinaţii dintre războaie fără rost şi un conducător risipitor. Britanicii şi francezii, îngrijoraţi de siguranţa Canalului Suez, s-au apucat împreună să îndrepte situaţia financiară a Egiptului. Curând după aceea, naţionaliştii din armata egipteană s-au răsculat împotriva acestor contabili

---

63 Sunt posibile două explicaţii, una cinică şi una teologică. Conform celei cinice, putem spune că marile religii sunt parte a clasei conducătoare, aşa încât fireşte că sprijină ideea ca fiecare să fie ţinut la locul său. Conform celei teologice, religiile subliniază de obicei faptul că suntem cu toţii supuşii lui Dumnezeu, indiferent de rangul nostru aici, pe Pământ — sclavi ori regi, totuna. Toţi suntem la fel de umili în faţa lui Dumnezeu.

nesuferiţi. Întrucât francezii n-au reuşit să ajungă la faţa locului în timp util, răscoala a fost înăbuşită doar de trupele britanice. Aceasta a transformat un protectorat internaţional într-o colonie britanică, ceea ce a produs reverberaţii diplomatice imense, asupra cărora vom reveni în capitolul următor (vezi „Statul Liber Congo”).1

Pentru acest capitol, tot ce trebuie să ştiţi este că britanicii au ajuns brusc să se ocupe de Egipt. Nu doreau decât să primească înapoi banii pe care îi împrumutaseră şi să păstreze siguranţa Canalului, aşa că au încercat să fie discreţi şi să supravegheze din culise guvernul format din băştinaşi. Din păcate, guvernul egiptean deja îi supărase pe tradiţionaliştii arabi din multe motive. Cairo era corupt şi decadent. Locuitorii de acolo beau alcool şi cântau fără să se ferească. Membrii clasei superioare studiau în şcolile lor limbi occidentale, ştiinţe şi medicină. Iar acum Egiptul era supus europenilor. Ultima picătură a venit atunci când Cairo – la îndemnul britanicilor – a încercat să pună capăt comerţului cu sclavi, care era stâlpul economiei din provincia egipteană Sudan, populată de arabi de pe cursul superior al Nilului. În 1881, sudanezii s-au răsculat.

Călăuzitorul

Sudanul s-a unit în jurul lui Muhammad Ahmed, un om sfânt care umbla din loc în loc şi care de ani întregi sfida autorităţile. Născut şi crescut în bazinul superior al Nilului, alesese să studieze religia islamică în loc să se ocupe de afacerea familiei sale, tâmplăria. În adolescenţă i-a urmat pe dervişi – mistici sufişti. În decursul timpului, a ajuns în anturajul câtorva dintre cei mai sfinţi oameni din Sudan, până când a hotărât că e mai sfânt decât toţi aceştia la un loc. S-a desprins de ei şi a început să-şi adune discipoli. Curând, a făcut

aluzii – şi în cele din urmă a declarat răspicat – că el este Mahdi, „Cel Călăuzit”, un titlu mesianic. Calendarul musulman ajungea la sfârşit de secol (1882/1883 d.Hr. = 1300 după Hegira), şi societatea era bântuită de teama de Apocalips.

La început, autorităţile egiptene din capitala provinciei, Khartoum, au încercat să-l cumpere, dar când s-a dovedit că Muhammad Ahmed e cum nu se poate mai serios şi nu-i cu putinţă să-l mituiască, au trimis soldaţi după el. Două companii de soldaţi egipteni s-au întrecut o noapte întreagă, pe drumuri diferite, fiecare dintre ele vrând să ajungă prima ca să-l prindă pe Mahdi şi să încaseze recompensa. Aproape de ivirea zorilor, cele două companii au ajuns în acelaşi timp la destinaţie, din direcţii opuse, şi din greşeală au deschis focul una împotriva celeilalte, până când a venit armata Mahdiului şi le-a măcelărit pe amândouă.2

Următoarea trupă – 4 000 de oameni, sub comanda lui Yusef Paşa – era atât de nedisciplinată şi de sigură că îi va învinge pe sălbatici, încât nici măcar n-a pus santinele. Mahdiştii au atacat-o noaptea şi au exterminat această armată bine echipată până la ultimul om, folosind aproape numai suliţe şi săbii.

O trupă egipteană mai solidă, de 8 000 de oameni, aflată sub comanda lui Hicks Paşa, un mercenar britanic convertit la islam, a atacat teritoriul mahdist pornind din Khartoum, însă după ce a vânat zadarnic inamicul prin deşert timp de câteva săptămâni, răsculaţii au tăiat linia de aprovizionare a egiptenilor. Curând, coloana s-a poticnit, s-a răsfirat şi s-a dezintegrat din cauza căldurii şi setei, până ce dervişii au pus la cale o ambuscadă şi au măcelărit-o, nelăsând niciun om în viaţă. Capul lui Hicks i-a fost dus Mahdiului, iar trupul a fost lăsat pe loc, să-l

împungă cu suliţele după pofta inimii dervişii triumfători.3

Întrucât nu mai avea prea mulţi soldaţi, guvernul egiptean s-a dat bătut şi, în februarie 1884, l-a trimis la Khartoum pe Charles Gordon, mercenarul britanic care ajutase la înăbuşirea răscoalei taipinilor din China (vezi „Răscoala taipinilor”), cu ordinul să-i evacueze din oraş pe toţi europenii şi egiptenii – 7 000 de soldaţi şi 27 000 de civili. Când a ajuns acolo, Gordon s-a gândit că ar fio cruzime să lase garnizoanele egiptene din afara oraşului la cheremul dervişilor, aşa că a hotărât să aştepte până când acele garnizoane se vor fi retras, ajungând la Khartoum. în mai, pe când încă mai aştepta, mahdiştii au izolat oraşul. Gordon era prins în capcană.

Când opinia publică britanică a aflat de încurcătura în care se afla eroicul Gordon, a insistat ca guvernul să ia urgent măsuri pentru salvarea lui. în octombrie, o trupă de 10 000 de oameni, sub conducerea lordului Garnet Wolseley, a fost trimisă din Cairo la 1 300 de kilometri distanţă, până la Khartoum, în miezul răscoalei.

Telegramele trimise în Anglia pe când coloana se apropia de ţintă i-au ţinut cu sufletul la gură pe cititorii ziarelor, dar apoi a venit ziua în care Wolseley a ajuns la Khartoum şi i-a văzut pe dervişi păzind zidurile oraşului. Cu două zile înainte, pe 25 ianuarie 1885, sosirea întăririlor britanice fiind iminentă, Mahdiul a ordonat un asalt pe viaţă şi pe moarte asupra Khartoumului. Oraşul a fost cucerit, după care au început jafurile şi masacrarea populaţiei prinse în capcană. Femeile au fost împărţite între haremurile mahdiştilor privilegiaţi. Capul tăiat al lui Gordon i-a fost oferit Mahdiului, cu toate că nu-l ceruse.

Califatul

Eşecul operaţiunii de salvare a lui Gordon a făcut să cadă guvernul liberal al lui William Gladstone de la Londra. între timp, generalul Wolseley a lăsat Sudanul în plata Domnului şi şi-a dus armata acasă.

Cele mai multe cărţi de istorie sar peste următorii cincisprezece ani, din cauză că britanicii n-au fost implicaţi, dar Sudanul a dus-o tare rău sub cârmuirea mahdiştilor. Dacă aş fi ţinut cont numai de morţii din războaiele anglo-sudaneze, acest eveniment n-ar fi avut cum să ajungă pe lista mea, însă din cauza războaielor pe toate fronturile, a foametei şi a intensificării raidurilor în căutare de sclavi, populaţia Sudanului a scăzut dramatic. Din cele 8 milioane de oameni care trăiau în Sudan înainte de răscoală mai erau doar 2,5 milioane atunci când, după recucerire, guvernul egiptean a numărat supravieţuitorii.4

După ce a fost jefuit de tot ce putea fi de folos, Khartoum a fost lăsat în ruină, presărat cu oase şi năpădit de buruieni, iar pe celălalt mal al Nilului, în jurul reşedinţei din Omdurman a Mahdiului, a înflorit o nouă capitală, ajungând la 150 000 de locuitori.

Mahdiştii au impus legea musulmană, având grijă ca aceasta să fie respectată cu stricteţe. Biciuirile, mutilările şi descăpăţânările au devenit din ce în ce mai frecvente. Datul de pomană, pe care islamul îl considera un lucru virtuos, a devenit acum o taxă obligatorie, o mare parte a ei slujind la susţinerea stilului de viaţă somptuos al conducătorilor mişcării.

Mahdiul a scos în afara legii orice era străin culturii arabe (educaţia, industria şi medicina europene), ba chiar şi purtarea fesului, care arăta prea turcesc. În iunie 1885, curând după ce a fost interzisă medicina occidentală şi au fost expulzaţi sau executaţi toţi doctorii, Mahdiul s-a îmbolnăvit de tifos şi a murit. Conducerea Mahdiyahului i-a revenit

asociatului său apropiat, califul („locţiitor”) Abdullahi.5

Neamul nomad baqqarah (în arabă: văcari) din Kordofan, în special clanul lui Abdullahi, a alcătuit coloana vertebrală a califatului. Insă pretenţia lui Abdullahi la succesiune a fost contestată de rudele Mahdiului, care considerau că urmaşul trebuia să fie unul dintre ei, iar această rivalitate a dus la un război civil de mică amploare. În acea epocă, Sudanul continua să fie o societate preponderent tribală. Cele mai multe clanuri se mulţumeau să rămână în propriul teritoriu, însă altele aveau de generaţii întregi dispute sângeroase cu vecinii; în orice caz, singurele arme moderne disponibile erau miile de puşti luate de la egiptenii ucişi, pe care Abdullahi le distribuia doar prietenilor săi.

Abdullahi a adus sub controlul său întregul Sudan. I-a măcelărit pe arabii kababish din Kordofan, care îl respinseseră pe Mahdi şi îi vânduseră cămile lui Gordon. I-a masacrat pe cei din neamul juhaina de pe Nilul Albastru (braţul răsăritean care face joncţiunea cu Nilul Alb la Khartoum), fără să-i pese că până atunci aceştia cultivaseră cea mai mare parte a grânelor din Omdurman. Când s-a produs o revoltă în Darfur, Abdullahi s-a înfuriat, iar regiunea a trecut prin doi ani de lupte sălbatice.6 De asemenea, au reînceput raidurile în teritoriul păgân, căci era nevoie de sclavi.

Când tribul arab batahin s-a răsculat, califul Abdullahi a poruncit ca toţi bărbaţii din trib să fie aduşi la Omdurman pentru a fi pedepsiţi. Câteva zeci dintre ei au murit în temniţă, iar cei şaptezeci de supravieţuitori au fost condamnaţi la execuţie publică. Funia s-a rupt după primele optsprezece spânzurări, aşa că Abdullahi a schimbat sentinţa în decapitare

pentru următorii douăzeci şi cinci. În cele din urmă, a poruncit ca ultimilor douăzeci şi şapte să li se taie mâinile şi picioarele şi să fie lăsaţi să sângereze până mor ori ajung cerşetori în piaţă.7

Califul a interzis pelerinajul tradiţional la Mecca şi a susţinut că noua datorie sfântă este pelerinajul la mormântul Mahdiului din Omdurman.

În 1888, când ploile n-au venit, penuria generală de grâne creată de masacrarea celor din neamul juhaina şi de războiul continuu a devenit foamete în toată puterea cuvântului. În urma ordinelor primite de la calif, soldaţii sudanezi au pornit să scotocească prin sate. Au confiscat toate grânele pe care le-au găsit şi le-au adus în capitală, ca să fie redistribuite populaţiei în funcţie de loialitatea manifestată. Pe măsură ce foametea cuprindea ţara, celor din Omdurman le era tot mai greu să cureţe străzile de leşuri.

În 1887, mahdiştii au invadat imperiul creştin Etiopia (pe atunci numită şi Abisinia) şi au pustiit provinciile de la hotare. Când împăratul loan IV al Etiopiei a declanşat o campanie ca să-i oprească, o trupă mahdistă s-a strecurat prin spatele armatei etiopiene şi a cucerit capitala, Gondar. Sudanezii au jefuit şi au ucis locuitorii, apoi au dat foc oraşului.

În 1889, Ioan a atacat armata sudaneză care se adunase într-un oraş de la graniţă, Metema, împrejmuindu-l cu fortificaţii. A fost ultima mare bătălie din istorie purtată predominant cu arme ascuţite şi cu forţa muşchilor. Cu toate că atacul etiopian a început bine, Ioan a fost rănit mortal şi adus înapoi în tabără. Asta a descurajat complet trupele etiopiene, care şi-au pierdut avântul.[64] Pe când

---

64 Europenii, îngrijoraţi de înfrângerea de la Metema, au început să furnizeze armatei etiopiene arme moderne, ca să-i poată ţine la distanţă pe mahdişti. Dar această manevră a avut şi un efect colateral:

etiopienii pregăteau de înmormântare trupul împăratului, rudele lui au început să se ciorovăiască pe tema succesiunii la tron şi s-au repezit înapoi acasă, ca să pregătească terenul pentru războiul civil care se întrezărea. Profitând de starea de confuzie, mahdiştii au ieşit la atac şi au împrăştiat rămăşiţele armatei etiopiene, care au lăsat în părăsire trupul împăratului, aflat într-un coşciug împodobit cu giuvaiere. Mahdiştii au găsit acest trofeu pe câmpul de luptă pustiu şi au trimis capul împăratului etiopian la Omdurman, unde a fost înfipt într-un par şi plimbat cu mândrie pe străzi, apoi adăugat colecţiei.8

Recucerirea

După un deceniu şi jumătate în care ignoraseră Sudanul, pe britanici îi îngrijora faptul că francezii, care îşi creaseră un imperiu în Africa interioară, se apropiau acum de Nil. Acest lucru nu putea fi tolerat. Britanicii se temeau că, dacă francezii îşi găsesc un punct de sprijin pe cursul superior al Nilului, ar putea folosi ingineria modernă ca să abată toată apa lui preţioasă, astfel încât să nu mai ajungă în Egipt.

În 1898, o armată formată din 17 000 de egipteni şi 8 000 de britanici a pornit sub conducerea lui Sir Herbert Kitchener să recucerească Sudanul. Kitchener, care era înzestrat cu o mustaţă straşnică şi vorbea cursiv araba, fusese în subordinea lui Wolseley în campania din 1884 – 1885. Dat fiind că acum nu avea de salvat vreun compatriot asediat, putea să avanseze într-un ritm mai lejer decât o făcuse Wolseley.

Britanicii au ucis 3 000 de mahdişti în aprilie, în prima ciocnire cu inamicul, când o coloană de dervişi

---

etiopienii au ajuns să fie destul de bine înarmaţi şi s-au opus cu succes colonialismului european, devenind singurul stat băştinaş care a supravieţuit „cursei pentru Africa“ (aprox. 1880—1900).

a încercat să distrugă calea ferată pe care britanicii o construiau la Atbara ca să le susţină ofensiva. Se spunea despre mahdişti că sunt imposibil de oprit şi că fanatismul îi face nepăsători faţă de durere, ceea ce i-a determinat pe britanici să folosească gloanţe dum-dum, care se desfăceau în momentul impactului şi smulgeau bucăţi întregi de corp, lăsând găuri mari acolo unde loveau. Adesea, britanicii îi împuşcau pe dervişii răniţi care zăceau la pământ, temându-se că aceştia i-ar putea ucide cu o ultimă sforţare încăpăţânată. Sudanezii nu i-au iertat niciodată pentru asta.

După un marş metodic către Khartoum, britanicii au fost atacaţi de armata completă a mahdiştilor lângă Omdurman, în septembrie. Britanicii aduseseră cu ei o nouă invenţie minunată – mitraliera Maxim –, iar atunci când dervişii au atacat urlând, au fost seceraţi cu miile. La Omdurman a avut loc una dintre cele mai dezechilibrate bătălii din istorie. Zece mii de dervişi au fost ucişi; alţi 20 000 au fost răniţi prea grav ca să mai poată fugi. Britanicii au avut pierderi infime – patruzeci şi opt de morţi, dintre care cei mai mulţi s-au curăţat atunci când un ofiţer de cavalerie setos de glorie şi-a condus oamenii într-o şarjă complet neautorizată, nesprijinită şi inutilă împotriva inamicului masat. A fost ultima şarjă de cavalerie pe care a lansat-o armata britanică.

Britanicii au aruncat în aer mormântul Mahdiului şi i-au azvârlit oasele în Nil, în afară de craniu, care i-a fost oferit lui Kitchener, apoi unui muzeu din Anglia, pentru a fi în cele din urmă reîngropat cu o slujbă musulmană completă, după ce regina Victoria a aflat această poveste şi le-a ordonat, scârbită, oamenilor săi să lase în pace rămăşiţele omului.

Ultima scânteiere a statului mahdist s-a stins în

noiembrie 1899, când fugarul calif Abdullahi a fost încolţit şi omorât în luptă.

Statul Liber Congo

Numărul de morţi: 10 milioane Locul în clasament: 14 Tipul: exploatare comercială

Conflictul, în linii mari: exploatarea băştinaşilor de către europeni Perioada: 1885-1908

Locul: bazinul fluviului Congo (Africa Centrală)

Principalele state participante: niciunul

Principalul participant nonstatal: Statul Liber Congo

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: regele Leopold II al Belgiei

Factorii economici: cauciucul, lemnul, fildeşul

În acea vreme, [Africa] nu mai era o pată albă. Se umpluse încă din copilăria mea cu râuri şi lacuri şi nume. Încetase să fie o pată albă învăluită într-un mister încântător – un petic alb la care un băiat să poată visa minunat. Devenise un loc al întunericului. Dar era în ea un anume râu, un râu foarte mare, pe care-l puteai vedea pe hartă, semănând cu un şarpe uriaş descolăcit, cu capul în mare, cu trupul unduindu-se în tihnă printr-un ţinut imens, şi cu coada pierdută în adâncimile pământului. Şi când îl cercetam pe harta din vitrina unei prăvălii, mă vrăjea aşa cum un şarpe ar vrăji o pasăre – o păsăruică proastă. Apoi mi-am amintit că exista o firmă mare, o companie care se îndeletnicea cu negustoria pe acel râu. La naiba! mi-am zis, nu pot să negustorească fără să folosească un fel de ambarcaţiune pe toată întinderea aia de apă dulce – vase cu aburi! Dacă mi-ar da unul pe mână… Ce-ar fi să-mi încerc norocul? Am mers mai departe pe Fleet Street, dar nu izbuteam să-mi scot ideea asta din minte. Şarpele mă vrăjise.

(Joseph Conrad, *Inima întunericului*)

Bărbatul care a pus pe hartă fluviul Congo a fost Henry Stanley, un jurnalist care şi-a petrecut mult timp scormonind junglele. După ce şi-a câştigat faima găsindu-l în 1871 pe doctorul Livingstone, despre care nu se mai ştia nimic, s-a întors în Africa pentru a rezolva toate marile probleme geografice. Cărând după el o ambarcaţiune portabilă, botezată *Lady Alice*, a pornit din Zanzibar de-a lungul rutelor neguţătorilor de sclavi arabi din estul Africii şi a fost primul care a navigat de jur împrejurul lacului Tanganyika, apoi al lacului Victoria, localizând astfel, o dată pentru totdeauna, izvoarele Nilului. După ce a rezolvat marele mister geografic al vremii sale, şi-a lansat ambarcaţiunea portabilă – împreună cu câteva canoe cumpărate la faţa locului – pe un mare fluviu misterios, care pornea din regiunea acelor lacuri şi curgea spre vest. S-a dovedit a fi fluviul Congo. Legendara expediţie a lui Henry Stanley pe fluviul Congo a marcat începutul explorării Africii cu mijloacele oferite de armele de foc moderne, care eliminau orice încercare de împotrivire a băştinaşilor. Când Stanley a ieşit de pe fluviul Congo pe coasta Atlanticului, în 1870, epoca de aur a explorării Africii luase sfârşit.

Reportajele lui Stanley din Africa au stimulat imaginaţia Occidentului. Din păcate, din scrisorile care îl aşteptaseră răbdătoare timp de câţiva ani, Stanley a aflat vestea cumplită că logodnica sa, Alice, a cărei amintire îl însufleţise şi îl inspirase pe când călătorea cu ambarcaţiunea botezată după ea, se măritase cu altcineva cam la un an după ce el dispăruse. Stanley a suferit multă vreme, neputând găsi alinare, şi şi-a prelucrat jurnalele, scoţând din ele un bestseller despre aventurile sale pe Continentul Negru.

Impresionat de bogăţia şi imensitatea ţinutului, Stanley a sperat să convingă guvernul britanic să întemeieze acolo o colonie, dar guvernul n-a fost interesat. Până la el, mai fuseseră şi alţi exploratori care nu reuşiseră să stârnească interesul guvernelor lor pentru bazinul Congo. Toţi aceşti oameni au organizat adunări şi au scris articole înflăcărate, arătând că europenii au multe de câştigat dacă se hotărăsc să-şi desfacă bunurile pe aceste pieţe, că sunt acolo o mulţime de suflete păgâne care au nevoie să fie creştinate, că există din belşug resurse naturale care nu aşteaptă decât să pună cineva mâna pe ele, că sunt canibali sălbatici care trebuie să-şi schimbe regimul alimentar, că pieţele acelea cumplite de sclavi trebuie desfiinţate.

Nimeni nu s-a sinchisit. Guvernele europene au preluat concepţia pragmatică a clasei de mijloc, potrivit căreia o colonie costă mai mult decât valorează. Chiar şi în 1870, singurii oficiali din nordul Europei prezenţi la sud de Sahara se aflau în Africa de Sud – unde clima era potrivită pentru stabilirea albilor – şi în câteva oraşe de pe coastă, precum Libreville şi Freetown, care fuseseră întemeiate în contextul mişcării împotriva sclaviei. Misionarii pătrundeau adânc în inima Africii, dar o făceau pe propriul risc, fără să beneficieze de protecţie din partea guvernelor lor.

Un om bogat şi cu bun-gust

Printre cei care nu reuşeau să convingă un guvern să-şi asume „povara omului alb” a se număra şi regele Leopold II al Belgiei, o persoană hedonistă şi primejdios de isteaţă, care se afla în căutarea unor a. Aluzie la poezia *The White Manzs Burden*, publicată de Rudyard Kipling în 1899, care a fost receptată adesea ca o justificare a colonialismului occidental şi

continuă să stârnească controverse şi în zilele noastre (n.red.).

ţări fără păstor pe care să le preia. Născut în 1835, era cu doar cinci ani mai tânăr decât ţărişoara sa, dar avea ambiţii mari.

„Nu există ţări mărunte”, spunea Leopold, „există doar minţi mărunte”. Oare Spania n-ar dispusă să vândă Filipinele? Nimeni nu pare să folosească fâşia aceea pustie din Argentina – ce-ar fi s-o preia belgienii? Poate că Borneo e disponibil, sau Noua Guinee. Din nefericire, membrii Parlamentului belgian nu erau mai interesaţi de preluarea unor colonii decât fuseseră colegii lor britanici. Ambiţiile lui Leopold nu găseau niciun ecou.

După ce i-a citit cartea, Leopold a încercat să-l ademenească într-un parteneriat pe Stanley, însă acesta nu s-a lăsat uşor convins. În timp ce călătorea prin Europa ca să-şi facă cunoscute cărţile, Stanley a primit, în repetate rânduri, invitaţii agreabile la masă şi la ceai, ori de câte ori regele se nimerea să fie în acelaşi oraş. Leopold a lansat ideea de a ocoli cu totul guvernele Europei şi de a crea o colonie independentă, Statul Liber Congo. A luat ca model aşezările mai vechi şi mai mici din Liberia ale foştilor sclavi. Statul Liber Congo avea să interzică importul de puşti şi de alcool. Avea să silească toate triburile să facă pace, să pună capăt comerţului cu sclavi şi să creeze o zonă protejată de comerţ liber, în care cei trei C – comerţul, creştinismul şi civilizaţia – vor putea înflori.

Leopold a sponsorizat o conferinţă care a avut loc în septembrie 1876 la Bruxelles şi în cadrul căreia au fost prezentate comunicări despre Africa din domeniile antropologiei şi ale altor ştiinţe, iar apoi a creat o organizaţie de faţadă, Asociaţia Internaţională

Africană. Acest grup s-a întrunit o singură dată, după un an, şi s-a topit. Asta nu conta. Îşi îndeplinise rolul. Dăinuise destul de mult ca să convingă lumea că Leopold era pe cai mari.

Stanley a acceptat să se întoarcă în Congo şi să construiască un drum în zona Cascadelor Livingstone, lunga porţiune de stânci şi ape vijelioase care despărţea estuarul de pe coastă de porţiunea lată şi leneşă de fluviu navigabil care pătrundea 1 600 de kilometri în inima Africii. Începând cu 1879, a creat puncte comerciale de-a lungul fluviului şi a negociat cu căpeteniile băştinaşe, dând bunuri în schimbul dreptului de trecere.

Undă verde

Ocuparea Egiptului de către britanici, în 1879, a făcut mai mult decât să-i înfurie pe băştinaşi şi să stârnească răscoala descrisă în capitolul precedent (vezi „Răscoala mahdistă”). A iritat şi restul Europei.

Cu toate că niciun stat din Europa nu voia cu adevărat Africa pentru sine, nici de-al naibii n-ar fi cedat-o altora, aşa că, de îndată ce britanicii au încercat s-o înşface, restul ţărilor europene au sărit ca arse şi şi-au cerut partea. Britanicii având deja controlul asupra Egiptului, toţi ceilalţi – Franţa, Germania, Portugalia, Italia – au vrut halca lor. În 1884, reprezentanţii a peste o duzină de naţiuni s-au adunat la Berlin ca să împartă cinstit Africa între toţi pretendenţii. Desigur, niciuna dintre naţiunile reprezentate la conferinţă nu era africană, dar chiar mai e nevoie să spun asta? Până şi statele africane occidentalizate, ca Transvaalul şi Liberia, au fost excluse.

Pe lângă împărţirea sferelor naţionale de influenţă, delegaţii au aprobat oficial planul lui Leopold. Congo urma să devină o colonie privată, sub

conducerea personală a regelui Leopold – deci nu o posesiune a Belgiei. Parţial, decizia ca Leopold să preia Congoul a fost un compromis. Niciuna dintre marile puteri nu voia să-l lase în mâinile altei mari puteri, considerând că era mai sigur să-l dea regelui unei ţări mici şi neutre ca Belgia.

În această epocă a capitalismului dezlănţuit, nu mai era o noutate ca o corporaţie să primească permisiunea de a opera precum un stat suveran. Pe tot parcursul secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, Compania olandeză a Indiilor de Est a exploatat colonii şi nave în Orientul Îndepărtat fără a fi supusă supravegherii vreunui guvern. Compania britanică a Indiilor de Est a cucerit India şi a guvernat în mod independent până ce Coroana a preluat conducerea, în 1858. Compania Golfului Hudson a controlat o şesime din America de Nord până în 1868. Statul Liber Congo era doar încă o colonie privată.

Cauciuc şi sânge

La început, Statul Liber Congo n-a fost deloc o operaţiune reuşită. Aşa cum preziseseră scepticii din Parlamentul belgian, coloniile costau mai mult şi produceau mai puţin decât îşi închipuise Leopold. După zece ani, Statul Liber se îndrepta spre faliment, şi Leopold era pe punctul de a-i cere guvernului belgian să-l scape de această povară. L-a salvat însă o creştere bruscă a cererii de cauciuc pe piaţa mondială. În 1888, Dunlop a inventat anvelopa pneumatică pentru biciclete, iar în 1895 Michelin a inventat anvelopa pneumatică pentru automobile. Dintr-odată, Leopold avea ceva ce-şi dorea toată lumea.1

Din multe puncte de vedere, Statul Liber se baza pe un soi de prestidigitaţie bine pusă la punct. Pe hârtie, Statul Liber era prezentat ca o organizaţie

extraordinar de complexă, lucru evidenţiat printr-o mulţime de căsuţe şi săgeţi, însă această schemă n-avea alt rost decât să ascundă faptul că toţi banii erau dirijaţi direct către buzunarele lui Leopold.

Colonia era împărţită în două. Partea mai mică a fost declarată zonă de comerţ liber. Investitorii încheiau contracte care garantau drepturi comerciale exclusive asupra unui anumit serviciu sau produs ori asupra unei regiuni sau industrii. O corporaţie a primit contractul de construcţie a căii ferate din zona Cascadelor Livingstone. Alta a primit drepturile exclusive de exploatare a mineralelor din Katanga, o a treia a primit dreptul de a exploata terenurile diamantifere din Katai. Leopold se implica puternic în aceste operaţiuni şi reuşea aproape întotdeauna să obţină o parte substanţială din acţiuni: de exemplu, Compania Anglo-Belgiană a Cauciucului era deţinută în proporţie de 50% de rege.2

Cea mai mare parte a coloniei a fost declarată proprietate privată a statului („Domeniul Privat”). Funcţionarii guvernamentali aveau salarii mici, dar primeau comisioane grase în funcţie de cât de mult puteau să stoarcă din districtul lor. Banii pe care îi trimiteau autorităţii superioare se întorceau în trezoreria statului, ca să acopere cheltuielile de funcţionare.

După ce au fost acoperite cheltuielile, s-a înfiinţat o a treia zonă („Domeniul Coroanei”), care a fost declarată proprietatea personală a lui Leopold. Funcţiona după aceleaşi principii ca Domeniul Privat, însă banii ajungeau direct la Leopold.

Pe lângă faptul că jefuia resursele naturale ale bazinului Congo, Statul Liber exploata abundenta forţă de muncă locală. Uneori, întreaga populaţie a unui oraş era recrutată ca să construiască un drum

sau să monteze şine de cale ferată în junglă. Localnicii puteau fi luaţi ca hamali şi exploataţi atât timp cât era nevoie de ei, iar dacă aceşti hamali mureau de epuizare, erau din belşug alţii la următoarea oprire.

Băştinaşii au fost puşi să adune din junglă cauciuc, fildeş sau lemn, punându-li-se în vedere anumite cote. Orice lucrător care nu-şi îndeplinea cota de cauciuc era pasibil de pedeapsă. Mai întâi, era bătut crunt cu un bici din piele de hipopotam. Apoi, europenii puteau să-i înşface soţia, ţinând-o ostatică până când bărbatul strângea suficient cauciuc ca s-o răscumpere.3 De cele mai multe ori, pe lângă punctele de lucru ale companiilor se puteau vedea femei vlăguite şi murdare, legate cu lanţuri de câte un stâlp, aşteptându-şi bărbatul să vină cu cota de cauciuc la şeful de post. Când forţele de securitate erau trimise în raiduri de pedepsire, li se spunea să nu irosească muniţia – un glonţ, un mort. Oamenii nu aveau voie să folosească muniţia companiei ca să se distreze vânând animale de pradă. Ca să-şi dovedească parcimonia, li se cerea să aducă pentru fiecare glonţ tras o mână tăiată.4

Un martor ocular a descris un grup de soldaţi care tocmai revenea dintr-un raid:

La prova canoei e un par, de care-i agăţat un snop: sunt mâinile (mâinile drepte) luate de la şaisprezece războinici pe care i-au măcelărit. „Războinici”? Nu vezi că sunt şi mâini de copilaşi şi de fete? Eu am văzut toate astea. Am văzut cum au retezat trofeul, cum sărmana inimă bătea destul de tare ca să împroaşte sângele din arterele tăiate până la un metru distanţă.5

Mâinile tăiate au devenit un fel de monedă – dovada respectării ordinelor. Un coş plin cu mâini acoperea orice insuficienţe în materie de producţie, şi

dacă nu se găsea cauciuc, forţele de securitate ale Statului Liber (*la Force Publique*) plecau să adune în loc o cotă de mâini. Băştinaşii au învăţat iute că, dacă acceptă fără crâcnire să-şi sacrifice o mână, pot scăpa cu viaţă.

Se întâmpla însă ca soldaţii să nu se mulţumească cu mâinile. După ce un comandant s-a arătat nemulţumit că oamenii lui împuşcă numai femei şi copii, soldaţii s-au întors din următorul raid cu un coş plin cu penisuri.

Veştile despre toate aceste atrocităţi nu ajungeau în Europa, căci intrările şi ieşirile din colonie, precum şi călătoriile prin Statul Liber erau strict reglementate. Un angajat nemulţumit şi scârbit nu prea avea cum să părăsească locul: „…probabil că n-ar reuşi să iasă viu din ţară, întrucât căile de comunicaţie, staţiile de aprovizionare etc. sunt în mâinile administraţiei, şi evadarea într-o canoe de-a băştinaşilor iese din discuţie – fiecare canoe a băştinaşilor, dacă nu i se cunoaşte destinaţia şi nu i se cunoaşte dinainte ruta de la un punct de lucru la altul, poate fi oprită oricând, căci băştinaşii n-au voie să se mişte liberi pe căile fluviale controlate”.6

Toată tărăşenia iese la iveală

În 1899, un emigrant polonez care scria în limba engleză sub numele de Joseph Conrad a publicat în foileton, într-o revistă literară britanică, nuvela *Inima întunericului*. Având ca sursă de inspiraţie perioada în care autorul a fost căpitan de vas pe fluviul Congo, naraţiunea ne înfăţişează un agent aflat în serviciul unei companii, care străbate un fluviu african întunecat şi misterios în căutarea unui negustor de fildeş ticălos. La apariţia ei, povestea înspăimântătoare a lui Mr. Kurtz, adorat ca un zeu mânios de băştinaşi, al cărui punct de lucru e

înconjurat de o palisadă în parii căreia sunt înfipte capete tăiate, a fost primită foarte favorabil. Cititorii au presupus că totul e ficţiune.

Umanitariştii de modă veche din epoca mişcării împotriva sclaviei auzeau şi propagau de ani întregi poveşti de groază despre Congo, dar nimeni nu îi lua în serios. Erau prea apropiaţi de radicalii din Parlamentul britanic, şi apelurile lor la moralitate şi umanitate erau fie ignorate, fie ridiculizate. Apoi, cineva din interior a dezvăluit adevărul despre Statul Liber Congo.

Edmund Morel – născut din părinţi de naţionalităţi diferite, engleză şi franceză – se angajase în 1890, când avea şaptesprezece ani, ca funcţionar la societatea de navigaţie Elder Dempster. Această companie, cu sediul la Liverpool – care a fost multă vreme centrul comerţului cu Africa –, se ocupa de transporturile maritime în Congo. Timp de zece ani, Morel a muncit cu sârguinţă ca funcţionar, iar în timpul liber avea o a doua slujbă, de jurnalist. Şi-a creat o reputaţie de expert în oportunităţi de investiţii în Africa şi şi-a folosit poziţia pentru a apăra Statul Liber Congo de toate acele acuzaţii de cruzime care făceau zile fripte oricărei întreprinderi coloniale.7

Apoi, în 1900, în calitatea sa de funcţionar la Elder Dempster, Morel a observat în cele din urmă cât de puţine erau exporturile către Congo. Balanţa comercială era prea favorabilă, profiturile erau prea facile. Tot cauciucul acela ajungea în Europa, dar nimic nu pleca într-acolo ca plată – în afară de muniţie. Singura concluzie posibilă era că societăţile comerciale furau. A observat şi că registrele oficiale erau măsluite, astfel încât aceste lucruri să rămână ascunse.8

Morel a scris o dezvăluire anonimă, care l-a adus

în atenţia acelor făcători de bine pe care toată lumea îi ignora. I-a sfătuit să lase deoparte filantropia şi să-l atace pe regele Leopold pe considerentul că crease monopoluri, ceea ce era o încălcare a acordurilor de la Berlin privind comerţul liber. I-a sfătuit să aţâţe resentimentele faţă de excluderea Angliei din acest comerţ profitabil. Dacă reuşeau să-i determine pe oameni să cerceteze situaţia din Congo, atrocităţile aveau să iasă imediat la iveală.9

În 1903, Morel şi-a fondat propriul ziar; de asemenea, a publicat o serie de cărţi, prima dintre ele fiind *Red Rubber* (*Cauciucul roşu*). Nu i s-a permis să intre în Congo, dar curând au început să vină la el tot felul de oameni dispuşi să facă dezvăluiri. Întrucât corespondenţa trimisă din Congo era cenzurată, informatorii săi nu puteau să-i relateze cele văzute înainte să se întoarcă în Europa.

Presiunile au dat roade atunci când Ministerul de Externe britanic i-a cerut consulului său din Africa Centrală, Roger Casement, să elaboreze un raport pe această temă. Casement, un irlandez de treizeci şi opt de ani, se învârtise prin Congo timp de aproape zece ani; se asociase la un moment dat cu Stanley, lucrase pentru compania Elder Dempster, transportase fildeş, se alăturase unor misionari baptişti, uneori dispăruse pur şi simplu în junglă, cu câinii săi, perioade îndelungate.10

„Ţi-ar putea povesti tot felul de lucruri!” i-a spus, referindu-se la Casement, Joseph Conrad prietenului său Morel. „Lucruri pe care am încercat să le uit, dar şi lucruri pe care nu le-am ştiut niciodată.”11 Până în acel moment, nimeni din afara Congoului nu fusese interesat de ceea ce avea de spus Casement. În calitatea sa de consul britanic în Congo, Roger Casement a scris un raport amănunţit, bazat pe

relatările unor martori oculari demni de încredere, în care dezvăluia atrocităţi imense.

În 1904, Morel şi Casement au fondat Asociaţia pentru Reformarea Congoului. Aceasta a devenit repede cauza la modă printre activiştii celebri din acea vreme. Anatole France, Arthur Conan Doyle, Booker T. Washington şi Mark Twain au ţinut conferinţe şi au scris despre acest subiect. Milionarul ciocolatei, quakerul William Cadbury, a contribuit cu bani.

Regele Leopold a reacţionat imediat. În primele zile după publicarea dezvăluirilor, la un dineu, un invitat l-a luat deoparte pe Morel. Mai târziu, Morel a descris conversaţia:

Ce înseamnă pentru mine băştinaşii din Congo? Sunt tânăr. Am o familie – da? Îmi asum mari riscuri. Apoi mi-a sugerat voalat, cu multă delicateţe, că interesele mele pe termen lung ar fi slujite mai bine dacă… „Mită?” Vai de mine, nu, nici vorbă de aşa ceva, ar fi vulgar, înjositor. Dar există întotdeauna mijloace de a aranja aceste lucruri. Totul poate fi aranjat astfel încât toată lumea să iasă cu faţa curată. A fost o discuţie tare distractivă, care s-a prelungit până la o oră foarte târzie. „Aşadar nimic n-o să vă clintească?” „Mă tem că nu”. Ne-am despărţit cu zâmbetul pe buze.12

Curând, toţi duşmanii regelui Leopold au fost ţinta unor campanii de denigrare. Morel a fost acuzat că primeşte bani de la rivalii de afaceri ai lui Leopold. Câteva ziare germane importante au încetat brusc să critice condiţiile din Congo şi au început să ofere un punct de vedere mai ambiguu. Nimeni n-a putut să explice această întorsătură surprinzătoare, până când, dintr-o eroare, Leopold nu i-a decontat agentului său mita pe care acesta o dăduse ziarelor respective.

Peste puţin timp, cineva a adus la cunoştinţa publicului un schimb de telegrame confuze, subiectul fiind cine ar fi trebuit să plătească pe cine şi pentru ce anume.

Când i-a ajuns la urechi că un jurnalist angajat în această cruciadă îşi petrecea vacanţa cu amanta, Leopold i-a invitat pe amândoi la masă. Deşi avea mult şarm, regele nu a reuşit să-l convingă pe jurnalist să nu mai scrie despre Congo, şi atunci l-a dat de gol, dar într-o manieră foarte subtilă. Pur şi simplu, i-a trimis flori soţiei jurnalistului, laolaltă cu un bilet în care spunea că îi făcuse mare plăcere să ia masa în compania ei. Nu putem să nu ne întrebăm ce s-ar fi întâmplat dacă Leopold ar fi descoperit că Roger Casement era homosexual, toate acestea petrecându-se la numai câţiva ani după ce Oscar Wilde făcuse puşcărie pentru acelaşi delict.13

Regele a vizitat America şi a avut discuţii cu membri ai Congresului şi cu industriaşi importanţi. A donat Muzeului Smithsonian trei sute de obiecte artizanale din Congo şi le-a oferit companiilor americane care operau în Statul Liber concesiuni imense. Cu toate că preşedintele Theodore Roosevelt era de partea lui Morel şi a reformiştilor, Congresul s-a împotrivit când Roosevelt a încercat să trimită investigatori în Congo.

Leopold a făcut o mare greşeală când l-a angajat pe Henry Kowalsky, avocatul cel mai bătător la ochi din San Francisco, ca să-i îmbunătăţească imaginea şi să facă un lobby generos pe lângă Congres. Când Leopold şi-a dat seama cât de excentric şi primejdios era Kowalsky, a încercat să se descotorosească de el. Furios că fusese trădat, Kowalsky a vândut scrisorile primite de la Leopold lui William Randolph Hearst, care a început să pledeze în ziarele sale pentru cauza

Congoului.14

Exploratorul Henry Stanley, care se bucura de o mare popularitate, a murit în 1904. Deşi se retrăsese de mult timp din viaţa publică, reputaţia sa de erou şi vizionar fusese pentru Statul Liber Congo un scut împotriva criticilor. Stanley fusese, în ochii multora, un fel de chezaş pentru Leopold. Când Stanley a murit, Leopold a rămas fără apărare.

În 1908, devenise de netăgăduit că populaţia din Congo era supusă unor abuzuri îngrozitoare, iar protestele publice luaseră o asemenea amploare, încât nu mai puteau fi ignorate. În cele din urmă, comunitatea internaţională l-a silit pe Leopold să renunţe la Congo. Vrând-nevrând, Parlamentul belgian a cumpărat Congoul de la rege la un preţ exorbitant şi a promis să-l administreze în mod transparent şi corect. Leopold a murit un an mai târziu.

Numărul de morţi

Când Casement a călătorit prin districtele producătoare de cauciuc ca să strângă informaţii pentru raportul său, era limpede cât de mult suferiseră aceste sate în deceniul scurs de la prima lui trecere pe acolo. Iată câteva însemnări din jurnalul său:

iunie: Ţara e un pustiu, băştinaşii nu-s niciunde.

25 iulie: Am intrat în sate – în primul care mi-a ieşit în cale, populaţia a scăzut îngrozitor de mult – doar 93 de oameni rămaşi din multe sute.

august: I-am ascultat pe băştinaşi şi mi-am notat multe lucruri. […] Sunt biciuiţi cu cruzime dacă întârzie cu coşurile lor [cu cauciuc].

22 august: Bolongo e un sat mort. Îmi amintesc foarte clar că în noiembrie 1887 era plin de oameni; acum sunt cu totul 14 adulţi. […] La 6: 30 am trecut pe lângă Bokuta, părea părăsit. […] Mouzede zice că

toţi oamenii au fost duşi cu de-a sila la Mampoko. Bieţii de ei.

30 august: 16 bărbaţi, femei şi copii, aduşi legaţi din satul Mboye din apropierea oraşului. Scandalos. Bărbaţii au fost aruncaţi în închisoare, copiilor li s-a dat drumul la intervenţia mea. Scandalos. Scandalos şi ruşinos sistem.15

Primul raport al lui Casement estima că muriseră aproximativ 3 milioane de congolezi. Morel aprecia că populaţia Congoului fusese iniţial de 20-30 de milioane, după care a scăzut brusc până la 8 milioane. Mult timp, în secolul XX, aceasta a fost estimarea îmbrăţişată de majoritatea autorilor.16 În cartea sa din 1977, *The River Congo*, jurnalistul Peter Forbath a evaluat numărul de morţi la 5 milioane.17 În zilele noastre se bucură de consens estimarea oferită de Adam Hochschild în lucrarea *Leopoldzs Ghost*, potrivit căreia populaţia iniţială a Congoului, de 20 de milioane, a fost înjumătăţită în urma atrocităţilor.18

Tot ce putem spune cu siguranţă este că populaţia Congoului a scăzut îngrozitor de mult în cele două decenii ale Statului Liber. Cele mai multe dintre decese au fost provocate de bolile care s-au răspândit în vreme ce populaţia era mânată de colo-colo, înfometată şi supusă la munci extenuante. Variola, iniţial endemică în regiunile de coastă, s-a răspândit în interiorul continentului. Boala somnului, endemică în interiorul continentului, s-a răspândit spre exterior. Opresiunea directă a făcut şi ea ravagii. Într-un singur an, doar într-unul din districtele producătoare de cauciuc, soldaţii au folosit, potrivit consemnărilor, 40 000 de cartuşe; în mod normal, ar fi trebuit să prezinte acelaşi număr de mâini tăiate, drept dovadă că n-au irosit gloanţele.

Răscoala antispaniolă din Cuba

Numărul de morţi: 360 0001 Locul în clasament: 93 Tipul: revoltă anticolonială

Conflictul, în linii mari: Spania vs. rebelii cubanezi Perioada: 1895-1898 Locul: Cuba

Principalul stat participant: Spania

Statul cuantic participant: Cuba

Cine a avut de câştigat: Statele unite

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Spania

Factorul economic: zahărul

Al doilea război de independenţă

Prima încercare a poporului cubanez de a-i alunga pe stăpânitorii spanioli fusese înăbuşită în Războiul de Zece Ani (1868 – 1878), în timpul căruia au murit 200 000 de oameni. Următoarea generaţie a hotărât să facă o nouă încercare. Industrializarea prelucrării zahărului făcuse ca mulţi lucrători din acest sector să fie de prisos, ceea ce a dus la extinderea şomajului şi a falimentelor şi, implicit, la radicalizarea sărăcimii.

Poetul şi jurnalistul José Marti, aflat în exil la New York, a proclamat în 1895 independenţa Cubei şi s-a întors în ţară ca să conducă lupta împotriva spaniolilor, dar a fost capturat şi ucis după câteva luni. Cei care îi îmbrăţişau cauza au continuat lupta şi, în anul 1896, au obţinut o serie de succese remarcabile. Ţăranii care erau de partea lor spionau mişcările trupelor spaniole, pe care rebelii le hărţuiau cu raiduri şi ambuscade. Răsculaţii încercau să facă din Cuba o ţară fără valoare pentru Spania, sabotând producţia de zahăr. Distrugeau plantaţiile izolate şi evitau lupta deschisă cu trupele regulate, care erau bine înarmate. Ca să stăvilească răscoala, spaniolii au construit *la Trocha*, o linie fortificată alcătuită din şanţuri, tranşee, sârmă ghimpată şi buncăre care traversa Cuba, împiedicând circulaţia liberă între jumătăţile de

est şi de vest.

În ianuarie 1897, guvernul spaniol l-a însărcinat cu înăbuşirea răscoalei pe generalul Valeriano Weyler, care avea să dăruiască lumii o nouă oroare – lagărele de concentrare. La o lună de la sosirea în

Cuba, Weyler a adunat aproximativ 300 000 de ţărani din zona de război şi i-a închis în lagăre fortificate. După asta, orice cubanez găsit în afara lagărelor era acuzat de rebeliune şi executat. Weyler nădăjduia să suprime sprijinul primit de rebeli. Între timp, bolile, foametea şi lipsa îngrijirilor făceau ravagii în lagăre, omorând mii de oameni.

în august 1897, un anarhist l-a asasinat pe Cănovas del Castillo, prim-ministrul conservator al Spaniei, şi generalul Weyler şi-a pierdut principalul susţinător. Prin urmare, generalul i-a înaintat demisia noului prim-ministru liberal, Prăxedes Mateo Sagasta.

Războiul hispano-american

Unul dintre puţinele lucruri asupra căruia cele două tabere se puseseră de acord era faptul că nu trebuie să ofere Statelor Unite un pretext pentru a se implica în război. Şi Spania, şi răsculaţii ştiau prea bine că, dacă sunt provocaţi, americanii vor porni la atac şi vor lua în stăpânire Cuba. Investitorii americani dominau economia cubaneză, şi Statele Unite se gândeau la anexarea Cubei încă de când expansiunea americană ajunsese până la Golful Mexic, cu vreo optzeci de ani înainte. Era de o importanţă vitală să nu li se ofere americanilor vreun prilej ca să treacă la fapte. Singurul segment important al populaţiei cubaneze care aştepta salvarea de la Statele Unite erau moşierii cubanezi. Ei nu voiau decât să se isprăvească războiul şi să revină stabilitatea.

în general, naţiunea americană era de partea

răsculaţilor. Ziarele americane alimentau ura faţă de spanioli, afişând cu mare zel pe prima pagină fiecare nouă atrocitate. Statele Unite aşteptau o conjunctură favorabilă pentru a interveni şi au trimis nava de luptă *USS Maine* în portul Havana, ca să protejeze interesele firmelor americane în timpul răzmeriţelor din oraş. Apoi, brusc, în noaptea de 15 februarie 1898, o explozie a sfâşiat nava de război americană, pulverizându-i partea din faţă şi omorând două treimi din echipaj. Explozia a fost pricinuită, probabil, de un incendiu declanşat accidental într-un buncăr de cărbuni, dar în acel moment toată lumea era convinsă că blestemaţii de spanioli erau cei care atacaseră nava *Maine*. Spiritele s-au înfierbântat, şi America i-a dat Spaniei un ultimatum, cerându-i să părăsească din Cuba. Spaniolii nu s-au conformat.

Războiul a fost rapid, căci americanii au mers drept la ţintă. Atât în Filipine, cât şi în Cuba, navele de luptă americane au distrus cu uşurinţă, de la distanţă şi fără să sufere pagube, flota spaniolă, care era învechită şi avea o artilerie net inferioară. O forţă expediţionară americană alcătuită în grabă a cucerit Cuba în zece săptămâni, şi întregul război a costat Statele Unite doar 385 de morţi în luptă.

Atâta se bătuseră americanii cu pumnul în piept că susţin cauza independenţei cubaneze, încât acum nu puteau pur şi simplu să anexeze ţara. Trebuiau să creeze aparenţa suveranităţii Cubei, dar au inclus în tratate clauze care aveau să asigure controlul american asupra guvernului cubanez mulţi ani de-acum încolo.2

Modul de luptă occidental

În prima jumătate a secolului XX, dominaţia Occidentului asupra restului lumii a atins apogeul. Există o mulţime de motive pentru ascensiunea

Occidentului: capitalismul, geografia, monoteismul, vărsatul de vânt şi lactaza (enzima care ajută la digerarea laptelui); dar aici nu ne interesează decât războaiele. La prima vedere, poate să pară că superioritatea armelor a înclinat balanţa în favoarea Vestului, însă în multe bătălii armatele occidentale au fost mai slab înarmate decât inamicii lor. Armurierii băştinaşi din Algeria făureau puşti mai bune decât cele de care dispuneau francezii care le-au cucerit ţara, şi adesea armatele orientale care aveau mulţi bani cumpărau cele mai noi arme de la fabricanţi occidentali ca Krupp, Enfield şi Winchester, cu mult timp înaintea armatelor europene mai prost finanţate. Armatele apusene câştigau războaiele datorită faptului că erau net superioare în ceea ce priveşte atitudinea, logistica şi disciplina.

Occidentalii au un fel anume de a lupta, caracterizat printr-o eficienţă lipsită de patimă, şi putem discerne o tradiţie comună care a început cu falanga grecească, a evoluat trecând prin legiunea romană şi baioneta britanică şi a continuat cu debarcările americanilor în Normandia şi pe insula Iwo Jima. Mai întâi se declară război. Apoi soldaţii intră în luptă sub drapele sau în uniformă, cu armele la vedere, cu forţe masive. Lupta are scopul de a copleşi inamicul şi de a obţine cât mai repede posibil o victorie clară, decisivă. Războiul se încheie cu un tratat de pace oficial.1

Soldaţii occidentali trebuie să fie profesionişti disciplinaţi. Sunt supuşi unei instrucţii riguroase, până când coordonarea dintre toţi soldaţii devine mecanică. Vitejia nu este definită prin lupta imprudentă om la om, ci prin faptul că stai fără să te clinteşti alături de camarazii tăi.

Nu este o coincidenţă faptul că Primul Război

Mondial şi războaiele napoleoniene sunt singurele hecatombe gigantice de pe lista mea în care au murit mai mulţi soldaţi decât civili. Modalitatea de luptă occidentală este atât de distructivă pentru armate, încât este nevoie de un efort cu totul special ca să te apropii de acelaşi număr de civili ucişi. De fapt, de-a lungul istoriei, modul de luptă apusean a fost atât de nimicitor, încât în multe cazuri o armată occidentală a pierdut mai mulţi soldaţi atunci când a câştigat o bătălie împotriva altei armate occidentale decât atunci când a fost învinsă de băştinaşi. Bunăoară, Statele Unite au pierdut mai mulţi soldaţi când au câştigat bătălia de la Nashville împotriva rebelilor sudişti prost echipaţi decât atunci când armata lor a fost spulberată de indienii sioux la Little Bighorn. În războaiele din Africa de Sud, burii (1899 – 1902) au ucis în luptă de cinci ori mai mulţi britanici decât uciseseră zuluşii (1879), în ciuda legendarei ferocităţi a celor din urmă şi a victoriei uluitoare pe care au repurtat-o la Isandlwana.

Cu toate că soldaţii europeni nu sunt, probabil, nici mai milostivi, nici mai puţin milostivi decât cei din oricare altă cultură, filosofia occidentală a războiului încearcă să evite uciderea civililor şi vizează în primul rând eliminarea combatanţilor. Uciderea civililor este considerată o distragere a atenţiei, o vătămare măruntă a inamicului, cum ar fi să-l calci pe cineva pe picior în loc să-i sari la beregată. Cruţarea prizonierilor de război este încurajată nu atât din motive morale, cât din raţiuni practice. În acest fel, mulţi dintre soldaţii inamici sunt înlăturaţi din cale fără să te osteneşti să-i încolţeşti şi să-i omori până la unul. Scopul războiului occidental este neutralizarea ameninţării, nu uciderea de dragul uciderii.[65]

---

65 „Lucrul cel mai important din acest masiv corp de legi este faptul

Regulile pe care trebuie să le respecte ţările civilizate când duc războaie au fost codificate prin Convenţia de la Haga din 1899, care a încercat să împartă clar persoanele din zona de război în combatanţi şi necombatanţi. Câtă vreme cei dintâi luptă în uniformă, iar ceilalţi – civili, prizonieri de război, răniţi, medici şi reporteri – îşi ţin capetele aplecate şi nu ripostează, necombatanţii sunt consideraţi intangibili.

Articolele 25-27 din Convenţia de la Haga permit bombardarea oraşelor apărate, lucru care era în ordine în 1899, când bombardarea însemna lansarea la nimereală a câtorva obuze asupra unui oraş asediat, pentru a-i sili pe apărători să se predea. De obicei, civilii erau prea departe ca să fie loviţi, aşa încât într-un oraş asediat obuzele ucideau mult mai puţini oameni decât foamea, însă după inventarea avionului a devenit posibil să torni o ploaie de foc şi moarte asupra oricărui oraş în care exista un obiectiv util din punct de vedere militar – un turn radio, un depou de cale ferată, o fabrică sau o uzină electrică –, oriunde în spatele liniilor inamice, departe de locul în care

---

că, din punctul de vedere al legii, scopul războiului nu este uciderea. Scopul este să obligi inamicul să cedeze. Pentru a realiza aceasta, este legală scoaterea din luptă a forţelor militare ale inamicului şi deteriorarea sau distrugerea obiectivelor militare valide. Dar nu poţi ucide sau vătăma în continuare duşmanii care sunt gata să se predea sau care sunt deja scoşi din luptă de boli sau răni ori în urma capturării. [...] Ii putem ucide sau vătăma doar atunci când avem de-a face cu combatanţi aflaţi în libertate şi când există o necesitate militară de a-i împiedica să desfăşoare alte operaţiuni militare împotriva noastră. De îndată ce au fost scoşi din luptă, ei intră atât sub protecţia principiilor şi uzanţelor consacrate, impuse prin miile de condamnări pentru crime de război de după al Doilea Război Mondial, cât şi sub ocrotirea mai familiarei legi a războiului.“ (Dave Glazier, profesor la Loyola Law School, citat în Marty Le- derman, „John Yoo Appears to Confirm CIA Waterboarding“, 17 martie 2007, http://balkin.blogspot.com/2007_03_11_balkin_archive.html).

erau concentrate trupele.

În sistemul de referinţă al modului de luptă occidental, lansarea bombei atomice asupra Hiroshimei în 1945 este un act de război legitim, în vreme ce aruncarea în aer într-un atentat cu bombă sinucigaş a cazărmii marinei americane la Beirut, în 1983, este condamnată ca terorism. Diferenţa esenţială este aceea că prima acţiune a fost executată pe faţă, împotriva unui inamic declarat care putea să riposteze sau să se predea, în vreme ce a doua a fost efectuată pe furiş. Alte viziuni asupra războiului ar fi înclinate să condamne acţiunea de la Hiroshima ca atac împotriva unei ţinte majoritar civile şi să o justifice pe cea de la Beirut, care viza o ţintă militară.

Modalitatea de luptă occidentală a început să pălească spre sfârşitul secolului XX, deoarece Vestul n-a reuşit niciodată să găsească o cale de a învinge în luptele de partizani. Din Spania epocii napoleoniene până în Algeria şi Vietnam, cea mai eficientă modalitate de a înfrânge armatele occidentale a fost să lupţi altfel decât îşi doreau acestea.

Reacţia tradiţională la lupta de partizani a fost să se anuleze protecţia pe care legile războiului o garantau necombatanţilor. Dacă nu poţi să-i deosebeşti pe civili de rebeli, *toţi* sunt duşmani. O armată care e hărţuită de partizani împuşcă ostaticii, dă foc caselor, arestează membrii familiilor, distruge bunurile, torturează prizonierii şi mână populaţii întregi în lagăre bine păzite, pentru a-i face pe oameni să priceapă că nu merită să-i sprijine pe rebeli. Dar această tactică dă rareori rezultate.

RĂZBOAIELE DINTRE MARI PUTERI EUROPENE SOLDATE CU CEI MAI MULŢI MORŢI (DOAR MILITARI)

Al Doilea Război Mondial	1939-1945	Franţa, Anglia, Rusia, SUA vs. Germania, Italia	14 milioane de morţi în Europa
Primul Război Mondial	1914-1918	Franţa, Anglia, Rusia, SUA, Italia vs. Germania, Austria, Turcia	8,5 milioane
Războaiele revoluţionare franceze şi războaiele napoleoniene	1792-1802 şi 1802-1815	Franţa vs. Prusia, Anglia, Rusia, Austria	3 milioane
Războiul de Şapte Ani	1756-1763	Franţa, Austria vs. Prusia, Anglia	cca 650 000
Războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei	1701-1713	Franţa vs. Austria, Anglia, Olanda	între 400 000 şi 700 000
Războiul pentru succesiunea la tronul Austriei	1740-1748	Franţa, Prusia vs. Austria, Anglia	450 000
Războiul de Treizeci de Ani	1618-1648	Franţa, Suedia vs. Austria, Spania	cca 350 000
Războiul Crimeii	1854-1856	Franţa, Anglia, Turcia vs. Rusia	cca 300 000

Războiul Nordului	1700-1721	Suedia vs. Rusia, Polonia	cca 300 000
Războiul Ligii de la Augsburg	1688-1697	Franţa vs. Austria, Anglia, Olanda	233 000
Războiul franco-prusac	1870-1871	Franţa vs. Prusia	188 000
Războiul franco-olandez	1672-1678	Franţa vs. Austria, Anglia, Olanda	175 000

Revoluţia Mexicană
Numărul de morţi: 1 milion1
Locul în clasament: 46
Tipul: dezintegrare statală
Conflictul, în linii mari: săraci vs. bogaţi
Perioada: 1910-1920
Locul: Mexic
Asasinaţi: Carranza, Madero, Villa, Zapata
Ultimul rămas în picioare: Âlvaro Obregon
Cine poartă de obicei cea mai mare vină: toată lumea
Iese din joc Dfaz

În cele trei decenii în care condusese dictatorial Mexicul, din anul 1876 încoace, Porfirio Díaz transformase ţara în moşia sa personală. Armata îi era subordonată direct. Toate afacerile depindeau de bunăvoinţa sa şi treceau într-un fel sau altul prin mâinile sale.

Singurii rivali potenţiali pe care îi avea Díaz erau marii moşieri, care se comportau ca un fel de seniori feudali. Fiul unuia dintre cei mai bogaţi moşieri, Francisco Madero, fusese educat în străinătate şi acum avea tot felul de idei liberale. Alegerile prezidenţiale din 1910 erau doar de faţadă. Se credea

că nimeni nu va cuteza să-l înfrunte pe Díaz, însă Madero a intrat în cursa electorală, silindu-l pe dictator să riposteze. Înainte să-i poată strica ploile, Díaz a arestat cinci mii de contestatari, printre care se afla şi Madero. Díaz şi-a anunţat realegerea cu o majoritate copleşitoare şi Madero a fost exilat în Statele Unite, de unde a îndemnat poporul mexican să se revolte şi să-l răstoarne pe Díaz.2

Poporul n-avea nevoie de multe îndemnuri. Revoluţia plutea în aer, şi luptele electorale evidenţiaseră vulnerabilitatea regimului lui Díaz. Sistemul agricol bazat pe marile ferme numite *haciendas* îi ţinea pe ţăranii mexicani înglodaţi în datorii, fără pământ şi fără speranţă. În statul sudic Morelos a izbucnit o revoltă, sub conducerea anarhistului indian Emiliano Zapata. Răsculaţii din nord – mici fermieri, văcari fără slujbă şi alţi perdanţi ai economiei bazate pe creşterea vitelor – s-au reunit sub conducerea pitorescului bandit Pancho Villa. Răscoala din nord a cuprins întregul stat Chihuahua şi, în luna mai, rebelii au cucerit după o bătălie aprigă Ciudad Juarez, un oraş aflat la graniţă. Apoi, când răsculaţii se pregăteau de lupte grele pentru cucerirea capitalei, Díaz i-a luat prin surprindere pe toţi dându-şi demisia şi plecând în exil.

Iese din joc Madero

Francisco Madero s-a întors în ţară şi a devenit preşedinte, dar s-a dovedit a fi mai conservator decât şi-ar fi dorit susţinătorii săi. Mexicul era acum plin de ţărani şi lucrători înarmaţi care speraseră că bogăţia ţării va fi împărţită poporului, însă Madero nu voia decât să organizeze alegeri libere şi să aducă în ţară piaţa liberă şi capitalismul. Revoluţia s-a scindat. Zapata şi-a ţinut enclava socialistă din Morelos departe de imixtiunile guvernului central. În martie

1912, unul dintre principalii generali ai revoluţiei, Pascual Orozco, nemulţumit de îngustimea reformelor lui Madero, a declanşat o răscoală în nord.

Victoriano Huerta, unul dintre protejaţii fostului dictator Porfirio Díaz, a fost numit în fruntea armatei trimise să-l cuminţească pe Orozco. Până în octombrie, o campanie de uzură l-a înfrânt pe Orozco şi l-a făcut să fugă în SUA, iar Huerta s-a întors în capitală ca să comploteze împreună cu conservatorii mexicani şi cu ambasadorul Statelor Unite (care probabil că acţiona fără autorizaţia Washingtonului). Timp de aproximativ un an, Huerta l-a ţinut sub observaţie pe preşedintele Madero şi, văzând că e incompetent şi bate pasul pe loc, în februarie 1913 a dirijat o lovitură de stat. Deoarece Madero s-a predat juntei, Huerta nu avea nicio posibilitate să-l execute în mod legal, dar, într-o zi când Madero era transferat de la o închisoare la alta, maşina în care se afla a trecut pe lângă destinaţie şi s-a oprit mai încolo. Cei care îl escortau pe Madero l-au târât afară şi l-au împuşcat, apoi au împroşcat maşina cu gloanţe, ca să pară că automobilul nimerise într-o ambuscadă a rebelilor.3

Iese din joc Huerta

În noiembrie 1913 s-a format în nordul Mexicului o alianţă a rebelilor împotriva lui Huerta. Liderii acestei alianţe erau guvernatorul Venustiano Carranza din Coahuila, Pancho Villa şi Alvaro Obregon, un fermier mărunt care începuse să facă politică şi care, dovedind un talent militar înnăscut, urca tot mai mult pe scara ierarhică. În următoarea jumătate de an, armatele rebele şi-au consolidat şi şi-au extins teritoriul.

Noul preşedinte american, Woodrow Wilson, a refuzat să recunoască legitimitatea guvernului lui Huerta şi i-a sprijinit pe rebeli. Tensiunea a crescut

între cele două guverne, iar în aprilie 1914, când autorităţile locale din Tampico au insultat nişte marinari americani, trupele americane au pus stăpânire pe portul Veracruz, ceea ce i-a tăiat lui Huerta accesul la banii frumoşi care ieşeau din taxele vamale, reprezentând cam un sfert din veniturile guvernului.

Cum armatele rebele se apropiau, Huerta şi-a dat demisia în iulie 1914 şi a fugit în străinătate. Câţiva ani mai târziu, a ajuns în Statele Unite şi a intrat în cârdăşie cu fostul său inamic, Pascual Orozco, plănuind revenirea la putere; dar, pe când unelteau, cei doi au fost surprinşi de Texas Rangersa, care l-au omorât pe Orozco şi l-au arestat pe Huerta pentru că încălcase legile neutralităţii americane. Huerta a murit în închisoare înainte ca americanii să se hotărască ce să facă cu el.4

Convenţia

După ce Huerta a dispărut de pe scenă, Obregon a preluat iniţiativa şi, în august 1914, a ocupat Mexico City în numele revoluţiei. Carranza s-a declarat preşedinte, dar acum, că învinseseră duşmanul comun, revoluţionarii s-au pus pe ciorovăială. În cele din urmă, facţiunile din tot Mexicul s-au întâlnit pe teritoriu neutru, în staţiunea Aguascalientes, ca să ajungă la o înţelegere. Adunarea l-a pus în funcţia de preşedinte pe un tip lipsit de influenţă şi a adoptat o mare parte din programul radical al lui Zapata, care voia ca marile moşii să fie împărţite săracilor.

Prevederile Convenţiei de la Aguascalientes au fost acceptate de toată lumea în afară de Carranza. Nici Washingtonul nu era deloc încântat, căci liderii americani ar fi vrut să fie numit preşedinte Carranza, un centrist moderat. Chiar dacă poporul american avea o oarecare simpatie pentru Pancho Villa,

guvernul Statelor Unite aprecia că cel mai în măsură să stabilizeze Mexicul era Carranza – care, în plus, nu plănuia să confişte şi să împartă săracilor proprietăţile deţinute de străini. În noiembrie 1914, trupele americane s-au retras din Veracruz şi i-au lăsat portul lui Carranza, care l-a folosit ca bază pentru a reîncepe războiul civil.

În decembrie 1914, Zapata şi Villa şi-au făcut apariţia în Mexico City, primul venind din sud, iar celălalt, din nord. Era esenţial ca oraşul să se afle sub controlul „convenţionieştilor”. Contrastul dintre cele două armate rebele a devenit evident în timpul acestei ocupaţii comune a capitalei. Oamenii lui Zapata erau civilizaţi şi disciplinaţi. Apoi au sosit bandiţii care alcătuiau armata lui Villa şi au început să-i a. Forţele de ordine din statul Texas (n.t.).

scoată din case pe cetăţenii de vază şi să-i împuşte la primul zid care era la îndemână. După ce au băgat frica în oameni, s-au apucat să stoarcă bani de la toţi cei care nu doreau să aibă aceeaşi soartă.

În ianuarie 1915, Carranza a plecat din Veracruz şi a obţinut o victorie convingătoare împotriva forţelor convenţioniste la Puebla – locul în care, pare-se, orice armată aflată pe drumul dintre Veracruz şi Mexico City duce o bătălie decisivă. În iulie 1915, Carranza şi-a făcut intrarea în Mexico City şi a revendicat preşedinţia.

Obregon a trecut de partea lui Carranza şi a pus pe picioare o nouă armată pentru a lupta împotriva lui Villa. Zapata şi-a luat armata şi s-a întors acasă, la Morelos, unde a stat cuminte, astfel că noul guvern l-a lăsat în pace şi s-a concentrat asupra lui Pancho Villa. Într-un şir de bătălii, Obregon l-a împins pe Villa spre nord, până când acesta s-a hotărât să joace totul pe o carte la Celaya, în centrul Mexicului. Convins că

entuziasmul şi curajul sunt suficiente, Villa şi-a trimis trupele într-o serie de atacuri absurde împotriva tranşeelor lui Obregon. Fireşte că Divizia Nordului, armata lui Villa, a suferit pierderi catastrofale. Supravieţuitorii au fost mânaţi sute de kilometri, peste munţi şi prin brusă. Când au ajuns, în cele din urmă, pe teritoriul lui Villa, din miile de luptători rămăseseră doar câteva sute. După ce forţele federale l-au vânat pe Villa prin tot deşertul din nord fără să-l prindă, Carranza a hotărât să-l ignore.

Iese din joc Villa

Fiecare fază a războiului părea să ajungă mai devreme sau mai târziu la graniţa de nord. Cei care exercitau controlul asupra oraşelor aflate de-a lungul graniţei cu Statele Unite puteau să ia legătura cu susţinătorii lor din străinătate, să facă rost de bani lichizi şi să strecoare arme în ţară. Dat fiind că graniţa dintre Mexic şi Statele Unite trecea prin mijlocul multora dintre oraşele de la frontieră, americanii se adunau deseori pe acoperişuri şi se uitau cum se luptă între ei mexicanii din jumătatea de sud, iar mexicanii trebuiau să fie foarte atenţi să nu împuşte din greşeală pe cineva de dincolo de graniţă şi să provoace o ripostă masivă a americanilor.

În noiembrie 1915, Villa a atacat trupele lui Carranza din oraşul de graniţă Aqua Prieta, foarte bine fortificat, însă de data aceasta americanii au permis guvernului mexican să deplaseze întăriri pe căile ferate din Statele Unite, unde Villa nu putea să li se pună în cale. Apoi, când Villa a încercat să cucerească tranşeele federale printr-un atac de noapte, oamenii săi au fost daţi de gol şi orbiţi de reflectoarele inamice, alimentate de uzinele electrice aflate pe partea americană.5 Înfuriat de aceste încălcări ale neutralităţii, Villa a oprit un tren de

pasageri oarecare în localitatea Santa Isabel din Mexic, i-a dat jos pe toţi americanii, i-a aliniat şi i-a împuşcat.6

în 1916, Villa a trecut graniţa pentru un raid în Statele Unite şi a ajuns la un schimb de focuri cu garnizoana armatei americane din Columbus, New Mexico. După ce a adunat suficiente arme şi provizii de la americani, s-a înapoiat în Mexic. Ca să pună capăt o dată pentru totdeauna acestei ameninţări, o mare forţă expediţionară americană a invadat Mexicul. Americanii l-au vânat pe Villa prin tot deşertul din nord fără să-l prindă şi, după un an, au renunţat.

Villa a rămas în libertate, dar nu mai avea aceeaşi putere ca odinioară. În 1920, a beneficiat de o amnistie şi a putut să se retragă netulburat. Însă trei ani mai târziu, pe când mergea cu maşina, a fost prins într-o ambuscadă pusă la cale de duşmanii săi şi a fost ciuruit cu mitralierele.

Iese din joc Zapata

În timpul Revoluţiei Mexicane, soldaţii obişnuiau să treacă de o parte sau de alta după cum le venea lor pe chelie. Uneori schimbau taberele dintr-o necesitate de moment, ca să scape de execuţiile sumare care îi aşteptau de obicei pe ofiţerii capturaţi. Alteori era vorba de o mişcare bine chibzuită, menită să îi ajute în carieră. Atunci când colonelul Jesus Guajardo, unul dintre cei mai străluciţi ofiţeri ai cavaleriei federale, a fost azvârlit în închisoare pentru că băuse în timp ce era de gardă, Zapata i-a trimis un bilet în care îl întreba dacă n-ar vrea să treacă de partea lui. Comandantul federal a interceptat biletul şi l-a obligat pe Guajardo să acţioneze în interesul guvernului. Deşi Zapata se ţinuse deoparte în ultima vreme, tot era un rebel şi, ca atare, trebuia eliminat. Guajardo a chibzuit

şi a născocit un plan infailibil.

Când s-a întors la datorie, Guajardo a înscenat o revoltă a cavaleriştilor pe care îi comanda. Ca să-şi mărească credibilitatea în ochii lui Zapata, Guajardo a atacat garnizoana federală din oraşul Jonacatepec, omorând câţiva soldaţi şi punându-i pe ceilalţi pe fugă. Pentru a dovedi că nu glumeşte, după victorie a mai ucis cincizeci de prizonieri. Impresionat de atitudinea lui neîndurătoare, Zapata avea acum încredere deplină în Guajardo şi a fost de acord să se întâlnească cu el. Când Zapata a intrat în oraş, flancat de oamenii lui Guajardo, aceştia au ridicat armele, chipurile ca să tragă o salvă de salut, şi l-au împuşcat.

Iese din joc Carranza

În martie 1920, Obregon s-a răsculat împotriva lui Carranza şi a pornit către capitală. Carranza a fugit spre Veracruz cu douăzeci şi unu de trenuri în care erau 20 000 de soldaţi şi o mare cantitate de monede de aur. Se presupunea că devotatul general Guadalupe Sânchez din Veracruz îl va proteja pe preşedintele ţării odată ce avea să ajungă acolo, însă generalul a trecut de partea învingătorilor şi a pus la cale un plan ca să-l intercepteze pe Carranza. Trupele lui Sânchez au prins în ambuscadă trenurile guvernului fugar, le-au făcut să deraieze şi le-au distrus, dar Carranza a scăpat călare împreună cu câţiva dintre oamenii săi. Confuz şi sleit de puteri, Carranza s-a refugiat în coliba unui ţăran, însă a fost descoperit în aceeaşi noapte şi împuşcat.

Cu excepţia lui Obregon, toate personajele importante dăduseră colţul şi, în sfârşit, războiul s-a încheiat. Mexicul s-a stabilizat ca stat monopartid. Obregon a cooptat la guvernare toate facţiunile importante, cumpărându-le în schimbul unei felii din puterea politică. Toţi cei care nu se lăsau

înregimentaţi şi refuzau să coopereze erau excluşi de la guvernare, şi timp de câteva generaţii, până în anul 2000, niciun partid de opoziţie independent n-a putut să ia puterea din mâinile ferme ale Partidului Revoluţionar Instituţional.

Primul Război Mondial

Numărul de morţi: 15 milioane (8,5 milioane de militari1 + 6,6 milioane de civili2, rotunjit; nu sunt incluse decesele postbelice din timpul pandemiei de gripă şi din timpul diferitelor războaie civile)

Locul în clasament: 11

Tipul: război pentru hegemonie

Conflictul, în linii mari: Germania împotriva tuturor

Perioada: 1914-1918

Locul: Europa, Orientul Apropiat, Atlanticul de Nord

Principalele state participante: Austro-Ungaria şi Germania vs. Franţa, Italia, Rusia şi Marea Britanie (fiecare dintre aceste state a mobilizat peste 5 milioane de militari şi a pierdut cel puţin 500 000 dintre ei)

Statele participante secundare: aproape toate celelalte; probabil că e mai uşor să înşiri statele care s-au ţinut deoparte

Statele care n-au intrat în război: din Europa: Danemarca, Olanda, Norvegia, Spania, Suedia şi Elveţia; din Orient: Afganistan, China, Etiopia şi Siam; de asemenea, cea mai mare parte a Americii Latine

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: nimeni în special, mai degrabă sistemul internaţional al statelor naţionale militarizate; multă lume acuză aristocraţia militară germană şi pe kaizerul Wilhelm că au transformat o hărţuială regională într-un război mondial

Altă pacoste: război de tranşee şi atacuri frontale stupide

Întrebarea fără răspuns pe care o pune toată lumea: A fost războiul ăsta chiar atât de prostesc pe cât pare?

Întrucât clasamentul din această carte a fost alcătuit pe baza numărului total de victime, deci incluzând civilii, Primul Război Mondial figurează abia pe locul unsprezece, dar, dacă aş lua în calcul doar militarii, ar ajunge cu uşurinţă pe locul doi. Acest război a fost o maşină de tocat carne şi a ucis mai mulţi militari decât oricare alt război care vă vine în minte, afară, bineînţeles, de conflagraţia care i-a urmat şi care îşi trage de aici numele – al Doilea Război Mondial.

Epuizarea produsă de acest război a dus la răsturnarea a patru dintre cele mai puternice dinastii din lume – Habsburgii, Romanovii, otomanii şi Hohenzollernii (cu primii trei am făcut deja cunoştinţă). Cel puţin trei războaie locale au continuat să clocotească chiar şi după ce un armistiţiu a adus pacea între principalii participanţi. Primul Război Mondial a distrus o ordine internaţională a cooperării, bazată pe legăturile familiale dintre monarhi şi pe investiţii multinaţionale, înlocuind-o cu o lume a ideologiilor rivale. Toate conflictele, disputele şi tragediile care au devenit reperele secolului XX îşi au rădăcina în distrugerea pricinuită de Primul Război Mondial.

De ce?

După ce Napoleon (vezi „Războaiele napoleoniene”) şi Bismarck (vezi „Războiul franco-prusac”) au cucerit Europa, respectiv Franţa, cu uriaşele lor armate naţionale, majoritatea regimurilor din Europa au tras învăţămintele necesare şi, în

secolul al XIX-lea, au introdus serviciul militar obligatoriu şi universal. Măsura se bucura de sprijinul politicienilor din ambele părţi ale spectrului politic. Stânga aproba serviciul militar universal deoarece armatele moderne ştergeau deosebirile dintre clase şi promovau oamenii în funcţie de merit, punând armele în mâinile poporului, nu ale aristocraţiei. Perioada de instrucţie prin care treceau rezerviştii era pentru stat un prilej de a oferi clasei muncitoare un oarecare grad de educaţie şi asistenţă medicală, precum şi nişte venituri. Dreapta agrea serviciul militar universal deoarece promova supunerea, aduna la un loc masele, învăţându-le cu igiena şi disciplina, şi oferea guvernului mijloace prin care să-i ţină sub control pe străini şi pe disidenţi. Pe întregul continent, serviciul militar universal a dus la crearea unor armate enorme, care s-au înfruntat apoi de-a lungul frontierelor disputate.3

Pentru ca aceste armate naţionale uriaşe să poată fi aprovizionate, adunate şi desfăşurate, era nevoie de căi ferate, şi pentru ca lucrurile să fie făcute cum trebuie, era nevoie de orare foarte bine planificate. În caz de război, era necesar ca rezerviştii să se adune la staţia de cale ferată din localitate la o oră anume, ca să prindă exact trenul destinat preluării lor. Aceste trenuri ajungeau la frontiera cu inamicul la intervale stabilite, erau descărcate rapid şi apoi trimise după alte trupe – toate acestea fără să stea pe loc din cauza unor trenuri care vin din cealaltă direcţie la momentul nepotrivit. În caz de război, viteza era importantă. Cel care reuşea să-şi mobilizeze şi să-şi plaseze primul armatele de-a lungul frontierei disputate putea, cu fiecare zi de întârziere a inamicului, să pătrundă mai mulţi kilometri în teritoriul practic lipsit de apărare.4

Ani în şir, frontierele controversate au divizat naţiunile din întreaga Europă. Germania şi Franţa se ciorovăiau pentru Alsacia şi Lorena. Austria şi Serbia se considerau amândouă îndreptăţite să stăpânească Bosnia; Italia şi Austria se certau pentru Tirol, tot aşa cum

Bulgaria şi Grecia se certau pentru Tracia, iar Germania şi Danemarca, pentru Schleswig-Holstein. Hotarele etnice ale Europei erau atât de întortocheate, încât fiecare naţiune avea mici enclave străine care ar fi preferat să aparţină unei ţări învecinate. Toate astea sună tare complicat, dar astfel s-a ajuns la o politică externă foarte simplă: vecinul tău ţi-e duşman; vecinul vecinului tău e duşmanul vecinului tău şi, prin urmare, ţi-e prieten.

La o scară mai mare, naţiunile rivalizau între ele şi pentru a obţine o poziţie dominantă în ordinea internaţională. După ce învinseseră Franţa în 1871, germanii erau cea mai puternică naţiune din Europa, şi de curând Germania demarase un program amplu de construire de nave, ca să pună stavilă dominaţiei engleze asupra mărilor. Austria şi Rusia încercau ambele să detroneze Turcia, a cărei stea apunea, din poziţia de stăpână a Balcanilor. Ca să-şi urmărească interesele, fiecare naţiune căuta aliaţi care să o sprijine în momente de criză. De exemplu, Franţa avea nevoie de cineva aflat de cealaltă parte a Germaniei ca să-i facă pe germani să se gândească bine de tot înainte să o invadeze iarăşi. Francezii se puteau alia fie cu Rusia, fie cu Austria – asta nu conta atât de mult –, dar, indiferent pe cine alegeau, cealaltă ţară avea să se alieze automat cu Germania. După o generaţie de aranjamente, îmboldiri şi arătat muşchii, Europa s-a împărţit în două blocuri de putere – Tripla Alianţă, care reunea Germania, Austro-Ungaria şi Italia, şi

Tripla Antantă, din care făceau parte Franţa, Anglia şi Rusia.[66]

Un mic război între două dintre aceste ţări putea cu uşurinţă să degenereze, în câteva săptămâni, într-un război între cele şase puteri. Dacă una dintre părţi nu apuca să-şi mobilizeze armata înainte ca inamicul să treacă la atac, era terminată. Asta nu înseamnă că totul atârna de un fir de păr şi că războiul dintre aceste state era cumva dinainte programat. În orice moment, intervenţia umană ar fi putut să întrerupă procesul şi să împiedice războiul. De pildă, Italia, sau, mai bine zis, cei care luau hotărâri în numele Italiei au decis într-o primă fază că n-are rost să implice ţara în disputa de la care a pornit totul, aşa că s-au abţinut de la orice declaraţii de război, în ciuda faptului că Italia era obligată prin tratat să sprijine Germania şi Austria.

Scânteia

Gavrilo Princip a creat secolul XX pe 28 iunie 1914. Aproape toate curentele geopolitice care s-au desfăşurat pe glob în următorii optzeci de ani îşi au originea în ziua în care acest terorist bosniac l-a asasinat pe moştenitorul tronului Austro-Ungariei, din dinastia habsburgică, în capitala provinciei Bosnia-Herţegovina. După ce făptaşul a fost zgâlţâit de poliţie, interogatorii austrieci au aflat că asasinatul fusese plănuit la Belgrad. I-au dat Serbiei un ultimatum: lăsaţi-ne să urmărim acest fir, că de nu…

Serbia a refuzat, şi Austro-Ungaria i-a declarat război. Rusia nu putea să lase Austria să distrugă o ţară-soră, slavă şi de religie ortodoxă, şi să pună mână pe încă o bucată din Balcani, aşa că a declarat război

---

66 În mod derutant, când a început războiul, tabăra care a ajuns să fie numită „Aliaţii“ nu a fost Tripla Alianţă, ci Antanta. Alianţei i s-a spus „Puterile Centrale“, după locul ţărilor pe hartă.

Austriei. Germania nu putea permite Rusiei să zdrobească o naţiune de limbă germană, cu care avea şi cea mai lungă graniţă, aşa că a intrat şi ea în război.

Apoi, germanii i-au cerut Franţei asigurarea că n-o să-i atace din spate în vreme ce ei invadează Rusia. Mai mult, voiau ca Franţa să le permită trupelor germane să ocupe o serie de poziţii fortificate ale francezilor din apropierea graniţei comune, astfel încât Franţa să nu le poată face necazuri. Bineînţeles că francezii au refuzat; prin urmare, Germania le-a declarat şi lor război.5

Germanii îşi dăduseră seama de multă vreme că alianţa dintre Franţa şi Rusia avea să-i prindă într-o menghină, iar Statul-Major german cântărise deja toate amănuntele şi concepuse un plan pentru această eventualitate. Puşi în faţa unui război pe două fronturi, germanii trebuiau să scoată cât mai repede din joc ori Franţa, ori Rusia.

Da, dar pe care dintre cele două? Rusia era mult prea întinsă ca să poată fi invadată într-un război-fulger, ceea ce făcea din Franţa o ţintă mai ispititoare. Capitala ei era mai aproape (distanţa dintre frontiera germană şi Sankt-Petersburg era de două ori mai mare decât cea dintre Germania şi Paris)6, şi trupele franceze aveau să fie mobilizate mult mai repede; prin urmare, Germania trebuia să se mişte iute. Din fericire, Imperiul Rus, mare şi greoi, avea nevoie de ceva vreme ca să-şi mobilizeze armata, ceea ce îi lăsa Germaniei suficient timp ca să invadeze Franţa. Din nefericire, graniţa dintre Germania şi Franţa era scurtă, şi germanii n-aveau cum să găsească o breşă prin care să pătrundă. Erau siliţi să ocolească linia franceză. Asta însemna să treacă prin Belgia neutră, ceea ce, fără îndoială, era de natură să-i înfurie pe englezi, dar, dacă totul mergea bine, Parisul avea să

fie cucerit înainte ca englezii să se mobilizeze şi să traverseze Canalul Mânecii.

Fără să mai stea pe gânduri, germanii au trecut graniţa belgiană. Ca să avanseze cât mai iute, au acţionat fără milă la cel mai mic semn de rezistenţă din partea belgienilor. Adesea, pedeapsa pentru un singur foc tras de un belgian era executarea tuturor bărbaţilor din localitatea respectivă. Germanii au împuşcat 211 civili belgieni la Andenne, 384 la Tamines şi 612 la Dinant. În oraşul Louvain, au executat 209 civili şi au distrus 1 100 de clădiri, printre care şi biblioteca universităţii, în care se aflau 230 000 de cărţi. În total, trupele germane au ucis circa 5 500 de civili belgieni, ca să pună populaţia cu botul pe labe.7

După ce a traversat Belgia, armata germană a cotit la stânga şi a năvălit în Franţa pe toată lăţimea frontului, dar a constatat cu surprindere că armamentul modern favoriza defensiva într-o măsură chiar mai mare decât presupuseseră strategii germani. Mitralierele i-au secerat nemilos pe atacatori; iată de ce această primă fază a campaniilor a rămas cunoscută în istoria germană sub numele de *Kindermord* – „Masacrarea Inocenţilor”. Armata germană trebuia să arunce în luptă alţi şi alţi soldaţi, ca să-i înlocuiasă pe cei ucişi. Asta însemna că trebuia să-şi strângă şi să-şi scurteze liniile ofensive.

Francezii descopereau reversul medaliei. Întrucât mitralierele făceau ravagii în rândurile germanilor, liniile defensive puteau fi mai subţiri şi mai lungi. Atunci când avangarda germană a ajuns la râul Marna, puţin înainte de Paris, francezii îi învăluiseră pe flancuri şi i-au oprit printr-un contraatac.

Pe când corpurile principale ale armatelor se

aşezau în tranşee în apropiere de Paris, aripile lor se deplasau în afară, fiecare dintre părţi încercând să încercuiască flancul inamic şi, în acelaşi timp, să se asigure că inamicul nu-i va încercui propriul flanc. Această „cursă către mare” a luat sfârşit atunci când aripile nu mai aveau pe unde să încercuiască flancul duşmanului.

Împotmoliţi

Majoritatea cărţilor de istorie reuşesc performanţa de a prezenta acest război într-un mod care-l face să pară şi mai stupid decât a fost în realitate. Să te năpusteşti asupra inamicului când acesta stă în tranşee cu mitralierele îndreptate spre tine sună într-adevăr prostesc, dar până la urmă mulţi generali au învăţat că n-ai nicio şansă dacă procedezi astfel.

Mitraliera, perfecţionată în anii 1880, azvârle gloanţele atât de repede, încât soldaţilor le este fizic imposibil să atace în câmp deschis fără să fie seceraţi – indiferent cât de mulţi soldaţi se năpustesc, şi indiferent cât de repede aleargă. În primele luni de război, armatele au înţeles că vremea bravelor atacuri frontale apusese. Trebuiau să-şi pună mintea la contribuţie şi să pună la punct un plan de rezervă.8

Tranşeele din Primul Război Mondial au fost o minune a ingineriei, dovedind încă o dată că războiul este lucrul la care oamenii se pricep cel mai bine. Reţeaua de tranşee, mai lată şi mai greu de străpuns decât Marele Zid Chinezesc, executată în urma unor săpături care ar face să pălească munca la un canal mare şi aprovizionată de mai mulţi kilometri de cale ferată decât se găseau în majoritatea ţărilor, era un oraş subteran lung şi îngust cu peste un milion de locuitori, cu depouri de cale ferată, spitale, teatre, biserici, depozite, baruri şi bordeluri – împărţit între

două bande rivale.

Tranşeele, suficient de adânci ca soldaţii să se poată mişca fără să se ghemuiască şi prea înguste ca să fie o ţintă uşoară pentru artilerie, nu erau nicăieri în linie dreaptă, ci cotite şi pline de intrânduri şi denivelări, aşa încât un soldat inamic care ar fi pătruns acolo cu o mitralieră să nu poată secera întreaga lungime a liniei de foc. Datorită acestor zigzaguri, nici exploziile bombelor nu afectau decât porţiuni mici. Dacă frontul rămânea pe loc destulă vreme, soldaţii puteau să adauge o podea din scânduri şi pereţi improvizaţi din beţe sau scânduri care să împiedice surpările de pământ. Se săpau şi adăposturi mai adânci, bine întărite, care serveau ca spaţii de locuit şi locuri de refugiu în timpul bombardamentelor. Mişcările inamicului erau urmărite cu ajutorul periscoapelor.

În pereţii tranşeelor se săpau scări şi platforme care permiteau soldaţilor să iasă la suprafaţă şi să tragă în atacatori. Pe marginea parapetelor erau înşiraţi saci cu nisip care ofereau adăpost la suprafaţă, lăsând mici spaţii prin care soldaţii să poată ochi şi trage. În faţa tranşeelor era o încâlceală de sârmă ghimpată, pentru a încetini înaintarea duşmanilor şi a le da apărătorilor răgazul să-i doboare cu mitralierele. Uniformele au trecut la culori şterse, greu de deosebit de pământ, iar capelele au fost înlocuite cu căşti de oţel care să-i apere pe soldaţii din tranşee de obuzele care explodau deasupra lor şi de şrapnelele care plouau peste ei.9

Tranşeele de comunicaţii plecau de la linia de foc şi se duceau în zigzag în spatele frontului, asigurând circulaţia proviziilor, răniţilor, mesagerilor şi întăririlor. Linii telefonice îngropate asigurau contactul dintre comandanţi şi front. A doua linie de

apărare era construită într-un loc sigur, aflat dincolo de bătaia artileriei inamice, astfel încât capturarea primei linii de tranşee să nu fie decât un mic pas pe un drum lung şi urât. În caz că inamicul cucerea a doua linie de apărare, mai exista şi o a treia.

Când reţeaua de tranşee a fost terminată, se putea merge sub nivelul solului din Elveţia până la Canalul Mânecii. Nu chiar tot drumul, fireşte. Linia era întreruptă din loc în loc de râuri şi dealuri, iar în zonele mlăştinoase fortificaţiile trebuiau să fie construite deasupra nivelului solului. Nici în zonele cu stâncărie nu se puteau săpa tranşee, aşa că se construiau cazemate, însă tot puteai merge kilometri în şir cu capul sub nivelul la care ar fi trebuit să fie picioarele.

Armatele încercau să recurgă la alte tehnologii pentru a contracara avantajul defensiv al mitralierelor. În bătălia de la Ypres, din 1915, germanii au folosit iperita. Acest gaz face să apară băşici pe orice ţesut contaminat; deşi a adus un nou mod oribil de a muri (înecat în fluidele care se scurg din plămânii băşicaţi), iperita nu a fost o invenţie revoluţionară. În 1916, britanicii au scos pe câmpul de luptă tancuri primitive, care treceau cu şenilele lor peste majoritatea obstacolelor. Echipajul, protejat de carcasele blindate, manevra mitralierele şi tunurile uşoare amplasate pe laturi pentru a provoca cât mai multe pagube în tranşeele inamice.10 Spre deosebire de mai toate tancurile moderne, primele modele nu aveau turelă, deoarece inginerii se temeau că tancul s-ar putea răsturna din cauza greutăţii prea mari.

În acea vreme se spunea că „artileria cucereşte; infanteria ocupă”.11 Metoda preferată de străpungere a tranşeelor începea cu un tir de artilerie care îi acoperea pe atacatori, numit „baraj”, după cuvântul

francez *barrage*. Acest tir de artilerie distrugea obstacolele din sârmă ghimpată şi îi obliga pe apărători să se adăpostească adânc sub pământ, de unde nu puteau trage în soldaţii care se apropiau. Dacă sincronizarea era bună, atacatorii ajungeau fix înainte să explodeze ultimul obuz destinat primei linii de tranşee. În acel moment, barajul de artilerie îşi muta focul în spatele frontului, ca să împiedice sosirea întăririlor, iar atacatorii săreau în tranşeele inamice şi puneau stăpânire pe ele înainte ca apărătorii să năvălească din adăposturi. Floare la ureche.

Din păcate, erau o mulţime de lucruri care puteau să compromită un baraj de artilerie. Dacă atacatorii avansau prea repede sau barajul nu se oprea la timp, artileria ajungea să-şi bombardeze propriile trupe, iar dacă barajul se oprea prea devreme sau atacatorii înaintau prea lent, apărătorii aveau timp să iasă din adăposturi şi să-i secere pe atacatorii surprinşi în câmp deschis. Întrucât nu dispuneau de aparate radio portabile şi fiabile, infanteriştii din Primul Război Mondial nu aveau cum să ajusteze planurile în funcţie de situaţia reală de pe front.12

Dat fiind că tunurile deveniseră mai puternice, obuzele aterizau mult dincolo de limita vizibilităţii, aşa că avioanele trebuiau să survoleze zona şi să repereze ţintele. Aceste avioane biplane fragile nu puteau să transporte armament greu care să influenţeze nemijlocit bătălia de la sol, dar piloţii inamici au început să deschidă focul unul asupra altuia când se pomeneau faţă în faţă. Curând, s-a ajuns la o sumedenie de lupte aeriene pe cât de spectaculoase, pe atât de inutile.

Germanii au fost pionierii apărării în profunzime. Şi-au dat seama că n-avea rost să-ţi îndeşi toată

armata în prima linie de tranşee, care putea fi lesne lovită de artileria inamică. Nu era nevoie decât de o linie subţire care să dea alarma şi de un număr de mitraliori care să întârzie înaintarea infanteriei inamice până când propria artilerie putea să intre în joc. Grosul armatei putea fi ţinut la adăpost în a doua linie de tranşee, dincolo de bătaia artileriei, urmând ca, la nevoie, să se trimită în faţă întăriri.

Marile bătălii

Interminabilul război de tranşee a prilejuit şi câteva bătălii adevărate, în care armatele au elaborat planuri, au atacat, s-au retras, s-au regrupat şi au contraatacat. În general, fiecare parte spera să străpungă tranşeele inamicului şi să ajungă la terenul deschis din spatele lor, unde puteai să desfăşori manevre şi să-ţi pui în valoare iscusinţa. Dacă asta nu era cu putinţă, fiecare spera ca numărul inamicilor ucişi să fie mai mare decât numărul celor omorâţi de inamici, până când ultimul rămas în picioare avea să câştige, într-un final, războiul. Iată un tabel cu marile bătălii – v-ar putea fi de folos în cazul în care daţi peste unul dintre aceste nume într-o carte sau la vreun test.

BĂTĂLIE	DURATĂ	NUMĂRUL DE MORŢI	CEA MAI LUNGĂ ÎNAINTARE	REZULTATE
A doua bătălie de la Artois	9 mai – 16 iun. 1915	50 000	cca 5 km	nimic
Galli poli	19 febr. 1915 –	125	cca 3 km	zero

	19 ian. 1916	00013		
Somme	1 iul. – 18 nov. 1916	306 00014	cca 13 km	ioc
Verdun	21 febr. – 16 dec. 1916	305 00015	9-10 km	ne xam
Passchendaele	31 iul. – 16 nov. 1917	150 00016	6-7 km	ciu ciu

Singurul amănunt absolut vital pe care trebuie să-l cunoaşteţi în legătură cu aceste bătălii este faptul că pe 1 iulie 1916, în prima zi a bătăliei de pe râul Somme, au fost ucişi 19 240 de britanici, cei mai mulţi dintre ei în doar câteva minute, în vreme ce alergau peste bucata de pământ dintre tranşee.17

Ca o chestiune de ordin pur practic, numărul de britanici omorâţi în prima zi a bătăliei de pe Somme echivala cu vreo 1 400 de tone de oase şi ţesuturi putrezinde presărate pe câmpul de luptă. Fiind vorba de asemenea cantităţi, evacuarea rămăşiţelor ar fi fost un coşmar logistic chiar şi pe timp de pace; pe timp de război însă, era extrem de periculos să aduni cadavrele rămase în zona dintre tranşee. În cele din urmă, s-a descoperit că o populaţie prosperă de şobolani din zona tranşeelor jupuia carnea de pe schelete cu o viteză nemaipomenită, aşa că toată lumea a hotărât să-i lase pe şobolani să-şi vadă de treabă.18

Dat fiind că soldaţii proveneau din societăţi educate, în arhivele de pe tot cuprinsul Europei s-au păstrat mii de scrisori trimise de pe front. Ele documentează experienţa cumplită a războiului de tranşee. Deschideţi orice istorie a războiului şi veţi da

peste zeci de relatări care descriu luptele din perspectiva combatanţilor.

Ne târâm pe burtă până la marginea pădurii, în timp ce obuzele şuieră şi vuiesc pe deasupra noastră, sfârtecând trunchiuri de copaci şi crengi. Şi iarăşi pică obuze în zona de la marginea pădurii, aruncând în sus nori de pământ, pietre şi rădăcini şi învăluind totul într-o ceaţă nesuferită, scârboasă, verde-gălbuie. […] Mă ridic de la pământ şi fug cât pot de repede peste pajişti şi câmpuri de sfeclă, sar peste tranşee, garduri vii şi sârmă ghimpată, şi deodată aud pe cineva strigând undeva în faţă: „Aici! Toată lumea să intre aici!” În faţa mea e o tranşee lungă, sar pe dată în ea […], sub mine sunt englezi morţi şi răniţi. […] Acum ştiu de ce am aterizat pe moale când am sărit înăuntru. […] O furtună nesfârşită de fier trece ţiuind peste tranşeea noastră. În cele din urmă, la ora zece, artileria noastră deschide focul în acest sector. Unu – doi – trei – cinci – şi tot aşa. Obuzele explodează fără încetare într-o tranşee a englezilor din faţa noastră. Amărâţii roiesc afară ca furnicile dintr-un muşuroi, şi noi pornim asaltul. Traversăm câmpul din faţă cu iuţeala fulgerului, ici-colo se dau lupte sângeroase om la om, ocupăm tranşeele una după alta, îi aruncăm pe englezi afară. Mulţi îşi ridică mâinile deasupra capului. Cine refuză să se predea e secerat pe loc. Aşa am curăţat pe rând toate tranşeele. […]

De patru ori am înaintat şi de fiecare dată am fost siliţi să ne retragem. Din compania mea mai rămăsese unul singur în afară de mine, dar până la urmă a căzut şi el. O împuşcătură mi-a smuls toată mâneca stângă a tunicii, dar, printr-o minune, am rămas nevătămat.19

Tânărul care a scris această scrisoare, Adolf Hitler, a supravieţuit războiului.

Alte fronturi de război

În mai mare măsură decât alte războaie, Primul Război Mondial a ucis oameni de care s-ar putea să auziţi în alte contexte. Henry Moseley, fizicianul care a descoperit taina din spatele numerelor atomice, a fost împuşcat la Gallipoli. Umberto Boccioni, sculptorul italian din mişcarea futuristă, a murit într-un accident în timpul instrucţiei. Scriitorul britanic H.H. Munro şi poetul american Joyce Kilmer au fost ucişi în luptă. Sculptorul cubist francez Raymond Duchamp-Villon a murit în lagăr de febră tifoidă. George Llewelyn-Davies, unul dintre copiii care l-au inspirat pe J.M. Barrie când a scris *Peter Pan*, a fost împuşcat în cap în Flandra. Acesta a fost, probabil, cel mai democratic război din istorie. Naţiunile europene au sacrificat o întreagă generaţie, indiferent de talentele, realizările sau relaţiile fiecăruia.[67]

Cel mai simplu e să ne închipuim Primul Război Mondial ca pe o gaură neagră sau ca pe un uriaş foc de tabără – o reţea imobilă de tranşee care străbătea vestul Europei şi devora cu lăcomie resursele unei lumi întregi. Nu doar naţiunile apropiate de front – Germania, Franţa, Anglia – şi-au aruncat cu toptanul fiii în pălălaie. Pentru ca monstrul să fie hrănit în permanenţă, au fost aduşi tineri din toate părţile lumii – America, Australia, India, Senegal.

Bineînţeles, războiul mondial nu s-a fi ridicat la înălţimea numelui său dacă nu ar fi fost implicate

---

67 Peter Pan a fost împuşcat în cap în Flandra. Pe scurt, acesta-i războiul. Majoritatea soldaţilor ucişi în războaie fie sunt prea tineri ca să fi lăsat o urmă în timpul trecerii lor prin viaţă (dacă facem abstracţie de durerea pricinuită părinţilor), fie s-au făcut cunoscuţi în principal prin realizările lor militare. Civilii ucişi în război sunt şi mai anonimi — de obicei dispar fără ca măcar un amploiat militar să le consemneze pieirea. Printre puţinii oameni răpuşi în alte războaie care au rămas cunoscuţi pentru realizări din afara domeniului militar se numără Arhimede, Lord Byron şi Glenn Miller.

multe alte ţări. Turcia otomană, care controla cea mai mare parte din Orientul Mijlociu, a intrat în joc ca să-l împiedice pe vechiul său vrăjmaş, Rusia, să obţină vreun avantaj în Balcani. Prin urmare, mai multe armate coloniale mici, îndeosebi britanice, au început să ronţăie din marginile Imperiului Otoman, încercând să creeze breşe şi să răzbată până la trupele ruseşti. Britanicii au pătruns în Palestina, venind din Egipt, şi au pus stăpânire pe Ierusalim; între altele, au purtat o bătălie la Armaghedon (da, este un loc real). O armată din India britanică a invadat Mesopotamia, dar a fost încolţită şi asediată la Kut. După câteva luni în care au mâncat cai şi şobolani, ba chiar şi-au ros propriile curele, soldaţii s-au predat turcilor.

Cea mai ambiţioasă ofensivă împotriva Turciei a debutat cu un atac naval britanic în strâmtoarea Dardanele, pentru a captura Constantinopolul şi a deschide ruta maritimă către porturile ruse de la Marea Neagră (februarie 1915). Planul a eşuat din start, în primul rând din cauză că britanicii nu au luat în calcul faptul că strâmtoarea, care era de o importanţă crucială şi trecea prin inima teritoriului inamic, era foarte bine păzită. Minele maritime şi bateriile turceşti de pe ţărm au scufundat trei nave de război şi le-au deteriorat pe toate celelalte care făceau manevre în zonă. Atunci, Aliaţii au decis să debarce cu o armată întreagă pe peninsula Gallipoli pentru a scoate din joc bateriile turceşti, dar, din nefericire, aduseseră doar atâtea trupe cât să defileze prin Constantinopol după ce îl ocupau. Având urgent nevoie de întăriri, flota a traversat Mediterana şi a luat la bord trupele australiene lipsite de experienţă care făceau instrucţie în Egipt, apoi a aşteptat sosirea trupelor de veterani britanici de pe frontul de vest. Această întârziere le-a dat turcilor timp berechet ca

să-şi întărească poziţiile. Aliaţii au fost măcelăriţi când au debarcat pe plaje, apoi măcelăriţi şi mai rău când au încercat să avanseze dincolo de plaje, şi iarăşi măcelăriţi când au urcat dealurile ca să-i împrăştie pe apărători. După s-au luptat în zadar cu turcii timp de câteva luni, Aliaţii au renunţat, s-au urcat pe nave şi au plecat.

După aproximativ un an de neutralitate, Italia s-a hotărât să intre în război de partea Aliaţilor, care îi promiseseră Alpii şi coasta Adriaticii, în detrimentul Austro-Ungariei. Dat fiind că scurta frontieră dintre Italia şi Austria trecea în mare parte prin munţi greu accesibili, frontul a încremenit şi aici, iar armatele s-au împotmolit într-un război steril, de uzură.

Puterile Centrale au reuşit să cucerească cea mai mare parte a Balcanilor. Ţările peste care a trecut tăvălugul războiului, Serbia, Muntenegru, Albania şi România, au îndurat distrugeri, jafuri şi foamete, după care au venit forţele de ocupaţie. Grecia a fost pe punctul de a se alătura Puterilor Centrale, dar o lovitură de stat sponsorizată de Aliaţi l-a înlăturat pe regele ei progerman.

Frontul rusesc era mai lung decât cel apusean (aproximativ 1 600 km de la nord la sud, faţă de cca 500 km în vest)20, cu o dispunere mai rarefiată a trupelor, ceea ce făcea mai uşoară depăşirea prin flanc sau străpungerea liniei inamice. În primii ani, frontul s-a tot mutat înainte şi înapoi, în funcţie de succesele efemere obţinute de una sau alta dintre părţi, ambele luând un număr uriaş de prizonieri. Din cauza acestor fluctuaţii, populaţiile civile de pe frontul de est au avut mult mai mult de suferit decât cele de pe imobilul front apusean. Armatele aflate în mişcare au atacat coloane de refugiaţi, au călcat în picioare recoltele şi au jefuit oraşele; au măcelărit animalele

de prin gospodării; au răspândit boli. O treime dintre toţi civilii morţi în Primul Război Mondial au pierit în Rusia, în cea mai mare parte din cauza foametei şi a tifosului.

Armenii

În 1915, o ofensivă a turcilor împotriva ruşilor în munţii Caucaz s-a încheiat cu un eşec răsunător, şi trebuia să se dea vina pe cineva. Pe când generalii turci se uitau în jur, căutând un ţap ispăşitor, au pus ochii pe armenii creştini care trăiau în apropierea zonei de război. Da, trădarea armenilor subminase operaţiunea turcilor. Dovada supremă a apărut atunci când aceşti supuşi creştini ai sultanului i-au primit ca pe nişte eliberatori pe ruşii care trecuseră la contraofensivă.

Pe măsură ce Imperiul Otoman îşi pierdea puterea, turcii tolerau tot mai greu naţionalismul în rândurile minorităţilor aflate sub jugul lor, şi orice activitate suspectă putea să declanşeze un masacru preventiv. În 1894, turcii măcelăriseră fără niciun motiv 200 000 de armeni, apoi mai omorâseră 30 000 în 1905, iar acum s-au gândit că e prea periculos să îngăduie prezenţa unei minorităţi creştine pornite împotriva lor atât de aproape de front. Trebuiau să se descotorosească o dată pentru totdeauna de această seminţie, aşa că s-au apucat să-i elimine sistematic pe armenii care trăiau pe teritoriul Imperiului Otoman. Şi, dacă tot se puseseră pe treabă, s-au gândit că ar fi bine să stârpească şi comunitatea asiriană (creştinii sirieni).

Armenii care fuseseră înrolaţi în armata turcă au fost dezarmaţi şi încolonaţi în batalioane de muncă silnică, pentru a fi exploataţi până când îşi dădeau duhul. În aprilie 1915, armenii din Constantinopol au fost deportaţi. În iunie, 15 000 de armeni din oraşul

Bitlis au fost duşi pe câmp şi omorâţi; în iulie, alţi 17 000 au fost adunaţi din oraşul Trabzon şi masacraţi.21 Apoi, soldaţii turci au început să cureţe satele armeneşti din provinciile de nord-est şi satele asiriene din sud. Bărbaţii erau adunaţi la un loc şi împuşcaţi. Femeile, copiii şi bătrânii erau strămutaţi în sud-vest, însă uneori fetele frumoase şi copiii ajungeau în familiile turceşti – copiii spre a fi crescuţi în religia musulmană, iar fetele pentru a fi ţinute ca servitoare sau soţii. Armenii au fost mânaţi peste munţi şi prin deşerturi în veritabile marşuri ale morţii, mulţi dintre ei fiind împuşcaţi, înjunghiaţi cu baioneta, doborâţi cu bâta sau pur şi simplu lăsaţi să moară în pustietate dacă îi părăseau puterile.22 Registrele otomane ieşite la iveală de curând arată că în timpul acestei purificări etnice au pierit 972 000 de armeni.23

Civilii

Pentru a ieşi din impasul militar, puterile beligerante au trecut la represalii împotriva populaţiei civile. Germanii au folosit un tun gigantic cu ajutorul căruia au bombardat Parisul la nimereală de la 120 de kilometri distanţă, omorând în total 250 de cetăţeni neajutoraţi. De asemenea, au folosit zepeline ca să bombardeze Anglia, omorând 550 de civili. Nimic din toate astea n-a reuşit să influenţeze în vreun fel desfăşurarea războiului. Blocada navală germană, însă, a avut un impact important.

Nădăjduind să-i înfometeze pe englezi până când o să cedeze, submarinele germane au început să scufunde toate navele pe care le prindeau apropiindu-se de Insulele Britanice. O vreme, strategia a funcţionat destul de bine, graţie noilor tehnologii inventate în ultimele decenii. Submarinele puteau să se apropie pe neobservate până ce obiectivul ajungea în bătaia focului, iar torpilele puteau să scufunde

navele cu o singură lovitură bine ţintită.

La fel ca războiul aerian din al Doilea Război Mondial, războiul maritim din Primul Război Mondial se desfăşura într-o zonă obscură de ambiguitate morală. Legea internaţională crease reguli complexe pentru situaţiile în care navele de război se intersectau cu nave civile. De exemplu, reglementările impuneau ca navele comerciale neînarmate să fie oprite şi controlate, iar echipajele să fie evacuate; pe de altă parte, o navă civilă care îşi monta arme defensive putea fi atacată imediat. Totul suna bine în teorie, dar în practică aceste reguli erau în mare parte inaplicabile. Submarinele erau net inferioare navelor de la suprafaţă din punctul de vedere al vitezei, al armamentului şi al bătăii armelor; atuul lor era capacitatea a lua inamicul prin surprindere. Dacă, în loc să atace imediat, ieşeau la suprafaţă ca să perchiziţioneze un vas suspect de contrabandă, îşi pierdeau singurul avantaj. Prin urmare, submarinele preferau să scufunde pe loc orice navă suspectă, ori de câte ori se ivea ocazia.

Evident, scufundarea la întâmplare a oricărei nave care se apropia de apele britanice a făcut ca mulţi pasageri inofensivi să ajungă pe fundul oceanului. Pe 7 mai 1915, pachebotul *Lusitania*, care venea de la New York, a fost scufundat în apropierea Irlandei; în afara echipajului, au murit 1 200 de pasageri. Protestul vehement al Statelor Unite, care adoptaseră o poziţie de neutralitate, a făcut ca submarinele germane să se potolească o vreme.

În cele din urmă, navele britanice au început să se deplaseze în convoaie, ceea ce a complicat sarcina submarinelor germane, întrucât aceste formaţii erau mult mai dificil de atacat decât navele izolate.

Chiar dacă un submarin dădea peste un convoi

vulnerabil, echipajul apuca de obicei să tragă doar de vreo două ori înainte ca navele de la suprafaţă, mai rapide, să se risipească, ieşind din bătaia focului. Totuşi, un rol mai important l-a jucat faptul că germanii au supraestimat măsura în care britanicii se bazau pe export. Cum comerţul pe ocean devenise riscant, britanicii şi-au extins terenurile cultivabile pentru a compensa deficitul de alimente.

Blocada porturilor germane de către britanici s-a desfăşurat în principal cu ajutorul câmpurilor de mine şi al navelor de patrulare. Chiar dacă s-a făcut în general fără încălcarea legilor maritime, stârnind mai puţine proteste internaţionale, blocada britanică a provocat moartea mai multor oameni. Poziţia Germaniei în Marea Nordului le-a permis britanicilor să stranguleze traficul pe anumite rute şi să provoace o gravă penurie de alimente. Estimarea oficială este că, pe timpul războiului, 763 000 de civili germani au murit din cauza foametei, mulţi dintre ei în ultimele luni ale blocadei, când Germania nu mai avea acces la fermele ţărilor ocupate din Europa de Est. După încheierea armistiţiului, în ciuda declarării păcii pe uscat, Aliaţii au menţinut blocada pentru a-i ţine sub presiune pe diplomaţii germani care negociau la Versailles.

Puterile beligerante au făcut tot ce le-a stat în puteri ca să submineze stabilitatea inamicilor lor. În 1917, când guvernul rus a început să se clatine, germanii l-au expediat înapoi în Rusia pe liderul comunist Lenin, aflat pe atunci în exil în Elveţia, doar ca să tulbure apele şi să creeze probleme. Nimeni altul decât Churchill spunea: „L-au transportat pe Lenin din Elveţia în Rusia, într-un tren sigilat, ca pe un bacil al ciumei”. La rândul lor, germanii i-au sprijinit pe rebelii irlandezi, creând condiţii propice

pentru Rebeliunea Paştelui din 1916. Printre supuşii britanici care au fost prinşi conspirând cu germanii în scopul eliberării Irlandei s-a numărat şi Roger Casement, eroul din Congo (vezi „Statul Liber Congo”). A fost acuzat de trădare şi spânzurat.24 De cealaltă parte, colonelul britanic Thomas Lawrence – cunoscut din folclor şi din filme ca mândrul „Lawrence al Arabiei” – s-a aliat cu rebelii arabi pentru a submina poziţia otomanilor în Orientul Apropiat.

Prăbuşirea

După trei ani mizerabili de război, soldaţii francezi mânaţi în luptă behăiau uneori ca oile când treceau pe lângă un grup de generali. Ştiau că sunt trimişi la abator. În mai 1917, după ce într-o nouă ofensivă nesăbuită au fost ucişi ori răniţi 100 000 de francezi, soldaţii au refuzat să meargă mai departe. Zeci de mii de soldaţi francezi au dezertat, şi jumătate din armată – cincizeci şi patru de divizii – a refuzat să mai primească ordine de la superiori.

Revolta francezilor a fost înăbuşită printr-o combinaţie de execuţii şi reforme. Capii au fost împuşcaţi sau duşi în închisoarea de pe Insula Diavolului, în vreme ce mulţi dintre soldaţii de rând au fost trimişi la casele lor, ca să-şi tragă oleacă sufletul. În cele din urmă, Înaltul Comandament francez a priceput că soldaţii nu mai erau dispuşi să-şi rişte viaţa în marile pariuri sângeroase ale războiului de tranşee şi a izbutit să restabilească încrederea trupelor prin mici ofensive care aveau un succes limitat.

Ani întregi, italienii duseseră o bătălie după alta pentru râul Isonzo – patru bătălii în 1915, cinci în 1916, trei în 1917. În cea de-a douăsprezecea bătălie de pe Isonzo, care a început în octombrie 1917, forţele austro-germane au reuşit în sfârşit să străpungă liniile

italienilor, împrăştiindu-i pe apărători şi luând o mulţime de prizonieri. În răstimp de o lună, au fost capturaţi 280 000 de italieni; alţi 350 000 au dezertat. Cu toate că frontul s-a stabilizat din nou la o sută de kilometri mai încolo, fără ca italienii să sufere pierderi teritoriale prea mari, armata italiană nu a mai contat în restul războiului.25

Şi totuşi, lucrurile mergeau cel mai rău în Rusia. Ruşii suferiseră un eşec după altul, pierzând cam un milion de oameni, la care adăugau multe milioane de răniţi. Guvernul nu mai avea bani, hrana nu mai ajungea până în oraşe. O serie de răscoale şi revolte au dus la abdicarea ţarului în martie 1917, şi naţiunea s-a prăbuşit într-un război civil sălbatic, care va fi tratat într-un capitol separat (vezi „Războiul civil rus”). Trupele germane au ocupat porţiuni imense din ţară şi au început să trimită acasă hrană şi provizii.

După căderea Rusiei, germanii s-au putut concentra asupra frontului de vest, sporindu-şi efectivele îndeajuns ca să reia ofensiva. De data aceasta, au recurs la aşa-numitele tactici de infiltrare.[68] Încet-încet, cu multă vărsare de sânge, dar cu o eficacitate remarcabilă, ofensiva germană a împins liniile Aliaţilor înspre Paris. Însă odată cu trecerea săptămânilor, Aliaţii au învăţat să contracareze noile tactici germane, şi ofensiva s-a dezumflat tocmai atunci când trupele proaspete din Statele Unite au lansat un contraatac.

Ani de zile, Statele Unite se străduiseră să se ţină departe de nebunia din Europa. Relaţiile economice legau SUA de ambele tabere. Afinităţile istorice

---

68 În loc să trimită valuri de soldaţi sub acoperirea artileriei, aceste noi tactici se bazau pe mici unităţi care se furişau destul de aproape ca să pună stăpânire pe puncte strategice din spatele liniilor inamicului, fără a-i mai pune în gardă pe adversari printr-un lung bombardament pregătitor.

îndemnau America să se alieze cu Anglia, dar imigraţia masivă a germanilor şi irlandezilor din generaţiile antebelice o îndemna în direcţia opusă; totuşi, atacurile repetate ale germanilor împotriva vaselor civile au scandalizat opinia publică americană.

Din fericire pentru Germania, războiul european nu era singurul care îi preocupa pe americani. Revoluţia Mexicană era în plină desfăşurare, şi trupele americane abia ce se întorseseră acasă după ce îl vânaseră pe Pancho Villa pe teritoriul Mexicului. Germanii au propus guvernului mexican o alianţă secretă, sperând că vor putea astfel să-i ţină pe americani ocupaţi în emisfera lor, dar, când planurile nemţilor au fost date în vileag, americanii înfuriaţi i-au declarat război Germaniei (aprilie 1917).26

Americanilor le-a trebuit aproape un an ca să se mobilizeze la întregul lor potenţial. Prima bătălie importantă au dat-o abia în martie 1918, dar fluxul continuu de soldaţi odihniţi (nu mai puţin de două milioane) a dat Germaniei lovitura decisivă. Încetul cu încetul, germanii au dat înapoi în faţa atacurilor reînnoite ale Aliaţilor. Văzând că liniile germane erau împinse necontenit înapoi, oficialii de la Berlin au intrat în panică. Cucerirea părea iminentă. Dacă aşteptau până când armata era distrusă complet, Germania rămânea fără nicio putere de negociere. În octombrie, guvernul a început să examineze posibilitatea unui acord de încetare a focului.

În timp ce telegramele circulau dintr-o parte în alta, aliaţii Germaniei dădeau bir cu fugiţii. O ofensivă a Aliaţilor pornită din Grecia s-a rostogolit pe neaşteptate peste trupele inamice din Balcani. Bulgaria, Turcia şi Austro-Ungaria au ieşit din joc în septembrie, octombrie şi, respectiv, noiembrie. Cu această ocazie, austriecii s-au descotorosit şi de

împăratul lor. Cum germanii tărăgănau lucrurile, Aliaţii le-au transmis cât se poate de clar că, înainte să intre în vigoare un acord de încetare a focului, împăratul german trebuia să abdice. Kaizerul Wilhelm a renunţat la tron pe 9 noiembrie, iar după două zile luptele au încetat.

Mă rog, în mare au încetat. „Războiul giganţilor s-a sfârşit”, declara Churchill. „Încep ciorovăielile între pigmei.”27 Conflictele care mocneau de multă vreme s-au manifestat din plin în zilele de după război. Rusia se afla în război civil. Finlanda era în aceeaşi situaţie. Ungaria şi România, Rusia şi Polonia, Grecia şi Turcia se războiau deoarece nu puteau cădea de acord asupra modului în care urmau să fie trasate graniţele dintre ele. Pe deasupra, în Turcia îşi disputau întâietatea două regimuri rivale, dintre care unul dorea să impună republica, iar celălalt, monarhia. În 1919, reprezentanţii puterilor beligerante s-au adunat pe liniştitele domenii din apropierea Parisului ca să negocieze detaliile exacte ale tratatelor de pace, dar pacea avea să dureze doar atâta timp cât le-a trebuit naţiunilor rivale ca să crească o nouă generaţie de soldaţi.

Moştenirea

Principala lecţie a Primului Război Mondial a fost că războiul e un lucru rău. Asta poate părea de domeniul evidenţei, dar europenii din generaţia anterioară trăiseră o perioadă de pace fără precedent şi uitaseră cum e războiul. Cele mai multe războaie de care îşi aminteau oamenii fuseseră victorii uşoare sau înfrângeri nete. Primul Război Mondial le-a amintit liderilor mondiali că războiul nu se desfăşoară întotdeauna după plan. Aproape orice plan a dat greş sau s-a întors împotriva celor care l-au pus la cale, iar la sfârşitul războiului cele mai multe dintre naţiunile

beligerante erau profund marcate şi ajunseseră la sapă de lemn.

În capitolele următoare vom vedea că multora dintre hecatombele de pe lista mea li se poate găsi cu uşurinţă sursa în Primul Război Mondial. Războiul civil rus a derivat din el. Al Doilea Război Mondial a fost o rejucare a meciului. Şi alte masacre derivă din Primul Război Mondial, chiar dacă nu nemijlocit. Stalin s-a ivit din Revoluţia Rusă, iar Războiul din Coreea îşi are obârşia în cel de-al Doilea Război Mondial.

Undele de şoc se mai simt chiar şi în zilele noastre. În primul său comentariu public despre atacurile din 11 septembrie 2001, Osama bin Laden anunţa sfârşitul celor optzeci de ani în care lumea musulmană suferise din pricina Occidentului, foarte probabil o referire la dizolvarea Imperiului Otoman în urma războiului şi la ocuparea Palestinei de către britanici, care a început (coincidenţă?) pe 11 septembrie 1922.28 De fapt, unele dintre cele mai încercate ţări din istoria recentă au luat fiinţă atunci când imperiile învinşilor au fost dezmembrate de învingători:

Burundi, Rwanda: Două bucăţi din Africa Germană de Est au fost date belgienilor, punând etniile tutsi şi hutu în aceeaşi ţară, în ciuda urii care exista între ele. În ultima jumătate de veac s-au comis nenumărate masacre şi de o parte, şi de cealaltă.

Cehoslovacia, Polonia: Două noi ţări multilingve au fost decupate din ţinuturile mărginaşe, locuite de slavi, ale Austriei, Germaniei şi Rusiei. Se spera că ele vor constitui un tampon între duşmani de moarte, dar au rezistat doar atât cât să declanşeze un nou război, fiind cucerite cu uşurinţă.

Darfur: În timpul Primului Război Mondial, în

numele solidarităţii musulmane, sultanul Darfurului – un stat din Sahara – s-a dezis de britanici şi a trecut de partea Imperiului Otoman. Atunci britanicii au ocupat Darfurul şi au abolit sultanatul, alipind ţara Sudanului. În ziua de azi, Darfurul se confruntă cu genocidul declanşat de stăpânitorii sudanezi.

Irak: Toate provinciile producătoare de petrol din Imperiul Otoman au fost puse laolaltă şi date britanicilor, deşi aceasta i-a reunit într-un singur stat, în mod arbitrar, pe arabii sunniţi, pe arabii şiiţi şi pe kurzi. Aceste trei grupuri au dus un război civil continuu, fiecare dintre ele vrând să deţină controlul asupra ţării şi asupra veniturilor ei.

Israel: Această felie din Imperiul Otoman le-a fost dată britanicilor, pentru a fi apoi rezervată imigranţilor evrei. De mai bine de o jumătate de veac, statele arabe învecinate se străduiesc să şteargă această pată etnică.

Liban: Enclavele creştine din Siria au fost decupate din Imperiul Otoman pentru a crea o ţărişoară cu majoritate creştină. În anii ⸗70 şi ⸗80, localnicii musulmani au dus un război civil cu creştinii pentru împărţirea puterii.

Uniunea Sovietică: Atunci când Rusia, sleită de război, a devenit comunistă, s-a creat un stat monstruos de puternic, opus în plan ideologic Occidentului. A fost nevoie de trei sferturi de secol şi de ameninţarea continuă cu anihilarea nucleară pentru ca Rusia să revină în acelaşi plan cu restul Europei.

Iugoslavia: Toţi slavii balcanici din Imperiul Austriac au fost combinaţi cu Serbia, astfel luând naştere un mare stat în care se vorbeau mai multe limbi. În anii ⸗90, toate aceste popoare au dus războaie civile ca să-şi câştige independenţa.

Războiul civil rus

Numărul de morţi: 9 milioane1 (celor 1 milion de militari morţi li se adaugă 5 milioane de decese din cauza foametei şi 2 milioane de decese din cauza epidemiei; restul sunt civili care au căzut victime terorii, au fost ucişi în tiruri încrucişate etc.)

Locul în clasament: 16

Tipul: război civil ideologic, dezintegrare statală Conflictul, în linii mari: „roşiii” vs. „albii”

Perioada: 1918-1920 Locul: Rusia

Statele propriu-zis participante: Franţa, Germania, Marea Britanie, Japonia, Statele Unite

Statele cuantice participante: Armenia, Estonia, Finlanda, Georgia, Letonia, Lituania, Polonia, Guvernul Provizoriu Rus, Rusia sovietică, Ucraina Participanţii cvasistatali: Legiunea Cehă, cazacii de pe Don, Teritoriul Liber, Armata Verde, Komuch, Guvernul Provizoriu al Siberiei Autonome, Armata Voluntarilor Cine poartă de obicei cea mai mare vină: stânga învinuieşte dreapta şi dreapta învinuieşte stânga

Căderea dinastiei Romanov

Primul Război Mondial a fost un dezastru monumental pentru toţi cei implicaţi şi, la sfârşitul conflagraţiei, guvernele multora dintre ţările beligerante erau atât de şubrezite, încât nu mai aveau cum să reziste în continuare. Prima ţară mare care s-a prăbuşit sub apăsarea războiului a fost Rusia. Penuria de alimente şi grevele au perturbat viaţa din oraşe. Insuficienţa proviziilor şi strategia neghioabă au zdruncinat armata. După ani de măceluri interminabile, mii de soldaţi ruşi s-au săturat până-n gât şi au plecat spre casă, luându-şi puştile cu ei, pentru cazul în care cineva ar fi încercat să-i oprească.

Revoluţia din Februarie (de fapt, din martie 1917)[69] a început când protestele din capitala Petrograd au devenit violente. Soldaţii trimişi să înăbuşe greva s-au alăturat greviştilor. Ţarul Nicolae II se afla într-un tren, gonind către Petrograd ca să-şi restabilească autoritatea, când a devenit evident că e depăşit de evenimente. Nici nu intrase în oraş, că a şi abdicat. Coroana a fost oferită rudelor, dar nimeni altcineva din familia Romanov nu dorea să moştenească o ţară aflată pe marginea prăpastiei. Pentru moment, puterea era în mâinile Dumei, însă organizaţia muncitorească locală, Sovietul de la Petrograd, controla cea mai mare parte a muncitorilor, fiind cea mai zgomotoasă facţiune din capitală. Unul dintre liderii sovietului, Aleksandr Kerenski, fost membru al Partidului Socialist Revoluţionar[70], a devenit omul cel mai influent din Rusia. Timp de

---

69 Cutuma cere ca orice prezentare a Revoluţiei Ruse să aibă o notă de subsol în care autorul caută să limpezească denumirile derutante. Pentru început, întrucât ruşii se conduceau după calendarul iulian, care este defazat cu zece zile faţă de calendarul gregorian folosit în restul ţărilor, revoluţiile din februarie şi octombrie au avut loc, după calendarul nostru, în martie şi noiembrie. De asemenea, în timpul Primului Război Mondial, ruşii au redenumit oraşul Sankt-Petersburg Petrograd, din cauză că Sankt-Petersburg suna prea nemţeşte. Mai târziu i-au zis Leningrad, din cauză că Petrograd suna prea imperialist. În ziua de azi îi zic
Sankt-Petersburg, din cauză că Leningrad sună prea comunist. Apropo, „soviet“ nu înseamnă nimic special; este doar cuvântul rusesc pentru „consiliu“.

70 Există tendinţa ca socialiştii revoluţionari să fie trecuţi cu vederea în vâltoarea revoluţiei, însă ei au fost principalul partid radical al Rusiei până să ajungă la putere bolşevicii. Au fost forţa motrice din spatele revoluţiei eşuate din 1905. Principalul punct din programul lor politic era ca marile proprietăţi funciare să fie confiscate şi împărţite ţăranilor. Cei mai mulţi dintre socialiştii revoluţionari se opuneau bolşevicilor, pe care i-au învins cu uşurinţă în primele alegeri care au urmat preluării puterii de către bolşevici, şi de aceea socialiştii revoluţionari au fost excluşi rapid, iar Adunarea Constituantă a fost dizolvată.

câteva luni, noul guvern a încercat să se descurce adoptând cât mai puţine schimbări în plan politic şi social. Războiul împotriva Germaniei continua, fără să se întrevadă vreun sfârşit.

În 1903, o schismă îi împărţise pe socialiştii ruşi într-o minoritate moderată şi o majoritate radicală. Astfel, radicalii au rămas cunoscuţi sub numele de „bolşevici”, de la cuvântul rusesc care înseamnă „majoritate”, în vreme ce moderaţilor li s-a spus „menşevici”, după cuvântul care înseamnă „minoritate”.

Liderul bolşevicilor era un intelectual sârguincios, dedicat şi lipsit de umor, al cărui nume adevărat era Vladimir Ilici Ulianov, dar care era cunoscut de multă vreme sub pseudonimul Lenin. După ce fusese exilat din Rusia pentru agitaţie revoluţionară, umblase ani de zile de colo-colo prin Europa. La izbucnirea Primului Război Mondial, partidele socialiste din toată Europa se aliniaseră în spatele guvernelor naţionale, sprijinind războiul, în loc să-şi dea mâna peste hotare ca să pună capăt nebuniei. Lenin le-a ocărât pentru patriotismul lor tălâmb şi a devenit indezirabil pe continent, găsindu-şi în cele din urmă adăpost în Elveţia, care rămăsese neutră.

După Revoluţia din Februarie, prizonierii politici şi oamenii surghiuniţi de regimul ţarist au fost întâmpinaţi cu braţele deschise.

Germanii i-au permis lui Lenin, care avea şi câţiva însoţitori, să traverseze Germania până la Marea Baltică, de unde a ajuns la Petrograd trecând prin Suedia, care era neutră. Numaidecât, Lenin a început să militeze pentru schimbări radicale, în capul listei aflându-se ieşirea Rusiei dintr-un război care n-avea niciun rost. Pe măsură ce situaţia se înrăutăţea

pe frontul rusesc, bolşevicii conduşi de Lenin câştigau din ce în ce mai mulţi susţinători, întărindu-şi poziţia. În cele din urmă, după Revoluţia din Octombrie (noiembrie 1917, pe stil nou), au preluat controlul asupra guvernului. În următoarele luni şi-au consolidat poziţia de conducere, şi apoi au mutat capitala adânc în interiorul ţării, la Moscova, pentru a se pune la adăpost de trupele germane şi de gloatele dezlănţuite, care primejduiau guvernul câtă vreme era la Petrograd.

În decembrie, Lenin a încheiat un armistiţiu cu Germania şi a început să negocieze termenii de pace. Prin Tratatul de la Brest-Litovsk, semnat în martie 1918, Rusia sovietică şi-a recunoscut înfrângerea şi a renunţat la orice pretenţii asupra provinciilor baltice, ucrainene şi bieloruse, acceptând ocuparea acestora de către germani.

Războiul civil

Majoritatea cărţilor de istorie se opresc aici şi trec repede peste următorii ani din istoria Rusiei. Evenimentele care aveau să marcheze restul secolului XX se produseseră deja. Rusia era comunistă şi ieşise din război. În marea curgere a istoriei, asta e tot ce contează. Lucrurile care s-au întâmplat mai apoi sunt neimportante şi deprimante, şi tocmai de aceea ne vom îndrepta acum atenţia asupra lor.

Nu toată lumea era dispusă să sară în barca celor mai tari şi să accepte tendinţele acaparatoare ale bolşevicilor. După Revoluţia din Octombrie, celelalte facţiuni ale guvernului rus au fugit din Petrograd şi au început să recruteze soldaţi de prin provincii. Evident că ţările capitaliste din Occident nu erau prea încântate să primească în comunitatea naţiunilor primul guvern comunist din istorie. Minorităţile etnice din Imperiul Rus voiau să profite de haos ca să scape

de dominaţia rusă. Se anunţa un talmeş-balmeş de toată frumuseţea.

Cronologia războiului civil poate fi redusă la câteva momente de răscruce, survenite cam la un an distanţă unul de celălalt:

Din noiembrie 1917 până în noiembrie 1918, germanii au fost dominanţi şi bolşevicii dominaţi.

Din noiembrie 1918 până în noiembrie 1919, după plecarea germanilor, bolşevicii au fost în defensivă împotriva antibolşevicilor.

Din noiembrie 1919 până în noiembrie 1920, bolşevicii au fost în ofensivă împotriva antibolşevicilor.

După noiembrie 1920, antibolşevicii au dispărut şi bolşevicii şi-au consolidat puterea.

Harta războiului civil rus este simplă şi complicată în acelaşi timp. Ca să începem cu partea simplă, comuniştii („roşiii”) se aflau în centru şi erau atacaţi din toate părţile de forţe ostile, cărora li se spunea în general „albii”. Ceea ce complică însă lucrurile este faptul că din aproape fiecare direcţie ataca o altă forţă ostilă – dincolo de albii de acasă, mai erau şi germanii, polonezii, cazacii, englezii, francezii, americanii şi japonezii.2 Să-i descriem într-o spirală în sensul acelor de ceasornic, începând de la 4: 30.

Cazacii (sud-est)

Aproape de la început, cazacii de pe Don au refuzat să recunoască autoritatea bolşevicilor. În iulie 1918, şi-au apărat independenţa cu armele, moment care este considerat, în general, începutul oficial al războiului civil rus. În primele luni ale anului 1919, roşiii au încercat să-şi impună autoritatea invadând teritoriul cazacilor şi executând sistematic circa 12 000 de contrarevoluţionari cazaci. Dar cazacii s-au răsculat din nou, ceea ce a avantajat ofensiva Armatei Albe din apropiere, aflată sub comanda generalului

Anton Denikin.3

Germanii (sud-vest)

Ocupaţia germană n-a reuşit să pătrundă prea departe în inima etnică a Rusiei, dar germanii au cucerit aproape toate teritoriile europene locuite de neruşi – adică teritoriile care aveau să devină în 1991 republici independente. Germanii au început să le transforme în state supuse lor, dar instituirea armistiţiului pe tot globul, în noiembrie 1918, i-a făcut să se retragă în pripă. Cele mai multe dintre teritoriile ocupate au încercat atunci să-şi câştige independenţa. Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania şi Polonia au reuşit. Ucrainenii şi popoarele din Caucaz n-au reuşit.

Albii (nord-vest)

În octombrie 1919, după ce germanii se retrăseseră de pe teritoriul rusesc, generalul Nikolai Iudenici a condus o mică armată a albilor din Estonia către Petrograd. Timp de câteva săptămâni, această armată a fost un vârf de lance împotriva regimului bolşevic, care ameninţa să se prăbuşească, dar ea a fost alungată cam în aceeaşi perioadă în care au eşuat ofensivele albilor din celelalte direcţii.

Aliaţii (nord)

În iulie 1918, câteva mii de militari britanici şi americani au sosit în porturile subarctice Arhanghelsk şi Murmansk, ca să păzească materialele de război stocate acolo de Aliaţi, astfel încât să nu cadă în mâinile germanilor sau ale bolşevicilor. Cu cât situaţia din Rusia a devenit mai confuză, cu atât numărul acestor militari a crescut. Deoarece toate ţările din Occident doreau să obţină un loc la masa tratativelor de pace şi, în măsura posibilităţilor, să pună mâna pe preţioasele concesiuni din noua Rusie, toţi ceilalţi Aliaţi – australienii, francezii, canadienii, italienii, sârbii şi aşa mai departe – au trimis şi ei mici unităţi.

Aliaţii au început să construiască perimetre defensive în jurul porturilor şi, deodată, s-au pomenit că trebuie să ducă lupte deschise, deşi sporadice, cu bolşevicii. Totuşi, nimeni nu credea cu adevărat că aceste trupe aliate ar putea influenţa rezultatul războiului civil; prin urmare, după vreo doi ani, când au văzut cum evoluează lucrurile, Aliaţii au părăsit în cele din urmă porturile din nordul Rusiei.

În luptele cu bolşevicii au murit 304 americani (prin comparaţie, în Războiul din Golf din 1991 Statele Unite au pierdut de două ori mai puţini militari), dar americanii au preferat întotdeauna să nu vorbească despre asta, probabil fiindcă au pierdut, dar şi pentru că intervenţia părea să justifice paranoia ruşilor din timpul Războiului Rece. Războiul civil rus nu e menţionat niciodată pe lista oficială a războaielor Americii.4

Albii (est)

Probabil că elementul cel mai derutant de pe orice hartă a războiului civil rus este campania dusă de o armată cehă sub conducerea unui amiral rus în inima Siberiei, la mii de kilometri de Praga şi de oceanele navigabile.

În timpul Primului Război Mondial, pe frontul rusesc, Aliaţii au creat Legiunea Cehă, compusă din 60 000 de prizonieri şi dezertori de neam slav din armata austro-ungară. Aceste trupe trebuiau să ajute la eliberarea Boemiei de sub stăpânirea austriacă, dar, după ce Rusia a ieşit din război, bolşevicii n-au mai avut nevoie de ele, astfel încât Legiunea Cehă a fost trimisă să se alăture Aliaţilor. Planul era ca trupele cehe să revină în război pe o rută ocolitoare – singura pe care germanii nu o blocaseră –, anume folosind calea ferată transsiberiană până la Pacific.5

Intr-o gară siberiană, sovietele locale au încercat

să-i dezarmeze pe cehi, dar n-au reuşit decât să-i înfurie. Cehii au luat-o îndărăt de-a lungul căii ferate, croindu-şi drum cu armele. În cele din urmă, au devenit coloana vertebrală a forţelor albe din Orient.6

Amiralul despre care vorbeam mai devreme este Aleksandr Kolceak. Fusese comandant al flotei ruse de la Marea Neagră, dar îşi dăduse demisia în iulie 1917, înainte ca bolşevicii să ajungă la putere. O bucată de vreme s-a învârtit prin comunităţile emigranţilor ruşi, după care s-a ocupat de organizarea forţelor antibolşevice din Manciuria. În cele din urmă a ajuns în inima continentului, la Omsk, unde a devenit ministru de război în guvernul conservator al Rusiei.

În noiembrie 1918, amiralul Kolceak a preluat puterea la Omsk printr-o lovitură de stat.7 Timp de un an, a fost considerat pe plan internaţional şeful de stat oficial al Rusiei; însă după ce ofensiva pe care o lansase împotriva bolşevicilor a eşuat în noiembrie 1919, Kolceak a părăsit oraşul Omsk. În ianuarie 1920, albii bătuseră în retragere de-a lungul căii ferate transsiberiene până la Irkutsk, unde s-au văzut prinşi în capcană când autorităţile locale au trecut de partea bolşevicilor. Dorind să se întoarcă acasă, Legiunea Cehă l-a predat pe Kolceak noilor autorităţi în schimbul permisiunii de liberă trecere, iar roşiii l-au împuşcat şi i-au aruncat leşul în râul din apropiere.8

Aliaţii (estul îndepărtat)

O altă forţă expediţionară aliată, alcătuită din francezi, britanici şi americani, a ocupat portul Vladivostok de la Oceanul Pacific şi teritoriul siberian dimprejur. În timpul Primului Război Mondial, acolo sosiseră deja nişte echipe de ingineri pentru a ajuta la operarea căii ferate transsiberiene, iar apoi au mai venit câteva. De asemenea, şi-au făcut apariţia şi şaptezeci de mii de soldaţi japonezi, pasămite tot ca să

dea o mână de ajutor. Trebuie spus că Japonia şi-a petrecut prima jumătate a secolului XX încercând să pună stăpânire pe coasta asiatică a Pacificului. Japonezii cuceriseră deja Coreea şi Taiwanul, şi în curând aveau să atace China. Până una-alta, au profitat de haosul din Rusia şi au invadat Siberia. În cele din urmă, în 1922, japonezii au fost nevoiţi să părăsească teritoriul rusesc, la un an după ce Aliaţii se retrăseseră.

Komuch (sud-est)

Oraşul Samara a găzduit un timp un guvern socialist, numit Komuch, care este forma prescurtată în limba rusă pentru Comitetul a ceva ce începe cu *uch*[71]. Komuch a adunat destui membri refugiaţi ai Adunării Constituante din Petrograd ca să poată pretinde că este guvernul legitim al întregii Rusii. Cu toate că a cucerit cea mai mare parte a bazinului Volgăi, Komuch era prea moderat ca să atragă sprijinul maselor. După ce bolşevicii au anihilat acest guvern din Samara, Guvernul Provizoriu al Siberiei Autonome, aflat la Omsk, i-a absorbit pe cei rămaşi, care s-au refugiat acolo.9

Turkestan (sud-estul îndepărtat)

Teritoriile Imperiului Rus din Asia Centrală au fost scena unui alt război civil timp de câteva luni, între sfârşitul anului 1917 şi primele luni ale anului 1918, căci naţionaliştii musulmani şi comuniştii aveau concepţii diferite despre direcţia pe care trebuiau s-o urmeze pentru a se îndepărta de trecutul imperial. Când roşiii au ieşit victorioşi din această luptă, forţele albilor şi trupele britanice au atacat dinspre Iran, dar fără succes. La Buhara a funcţionat o vreme un stat comunist independent, care a fost în cele din urmă absorbit de Rusia.

---

71 N-are importanţă ce fel de comitet era acesta.

„Negrii” (sud)

De parcă anarhia în care se cufundase Rusia nu ar fi fost de ajuns, o facţiune a încercat să creeze o societate anarhistă în sensul propriu al cuvântului, un „stat fără stat” care să instituie egalitatea absolută între ţăranii din partea central-răsăriteană a Ucrainei. Intre toamna lui 1918 şi vara lui 1919, Armata Neagră anarhistă, sub comanda lui Nestor Mahno, şi-a demarcat un „Teritoriu Liber” în Ucraina cuprinsă de haos. Fiind nevoiţi să se alăture uneia dintre părţi, „negrii” s-au aliat în cele din urmă cu roşiii împotriva albilor, dar, după ce albii au fost îndepărtaţi, roşiii s-au întors împotriva „negrilor”. Printr-un noroc, nişte agenţi anarhişti au interceptat ordinele secrete venite de la Moscova şi l-au avertizat pe Mahno, care a fugit în Occident.10

Verzii (sud)

Ţăranii ucraineni, care se săturaseră până peste cap şi de albi (prea mulţi foşti moşieri), şi de roşii (care împuşcau preoţi şi confiscau proprietăţile), au format Armata Verde, condusă de un cazac pe nume Nikifor Grigoriev. După ce verzii au luptat cam un an şi cu roşiii, şi cu albii, bolşevicii i-au mânat în teritoriul Armatei Negre. Anarhiştii l-au prins pe Grigoriev, şi nevasta lui Mahno l-a omorât cu mâna ei.

Albii (sud)

Generalii Lavr Kornilov şi Anton Denikin, cei doi comandanţi supremi de pe frontul rus, au fost arestaţi în august 1917, deoarece complotaseră pentru a aduce Petrogradul sub controlul lor. După ce bolşevicii au ajuns la putere, Kornilov şi Denikin au fugit în sudul Rusiei, unde au pus pe picioare Armata Albă. În aprilie 1918, Kornilov a fost ucis, iar Denikin a preluat comanda.

Din mai până în octombrie 1919, Denikin s-a aflat

în ofensivă, dar victoria repurtată de roşii la Orel l-a obligat să bată în retragere. Pe drum, mulţi dintre oamenii săi au dezertat. În martie 1920, rămăşiţele armatei sale erau izolate în Crimeea, aşa că în aprilie Denikin i-a predat comanda aghiotantului său, Piotr Vranghel, şi s-a retras în Franţa. Recunoscându-şi în cele din urmă înfrângerea, Vranghel şi ultimii dintre albi au fugit din Crimeea în noiembrie 1920, îmbarcându-se pe nave franceze şi britanice.

Pogromuri (sud)

Indiferent de ideologia pe care o îmbrăţişau, majoritatea ruşilor din acea vreme îi urau pe evrei, aşa încât armatele albilor, roşiilor, verzilor şi „negrilor” i-au agresat pe evrei oricând şi oriunde s-a ivit prilejul. Persecuţia cea mai cruntă a fost în Ucraina. Printre albi se zvonea că revoluţia bolşevică era, în esenţă, un complot evreiesc; prin urmare, în decursul anului 1919, albii, cazacii şi naţionaliştii ucraineni au nimicit aproximativ cinci sute de comunităţi evreieşti aflate în calea lor. Între 60 000 şi 150 000 de evrei au fost împuşcaţi, arşi de vii, înecaţi, ucişi în bătaie sau hăcuiţi. Acest şir de masacre constituie cea mai devastatoare izbucnire de antisemitism care a avut loc între revolta lui Bar Kohba (vezi „Războaiele dintre romani şi iudei”) şi Holocaust (vezi „Cel de-al Doilea Război Mondial”).11

Polonezii (vest)

După ce armatele albilor din Ucraina s-au destrămat, polonezii s-au repezit să le ia locul. În mai 1920 au capturat Kievul, însă bolşevicii au declanşat o contraofensivă şi i-au împins înapoi. O vreme părea că Polonia va fi recucerită de ruşi, dar, în august 1920, contraofensiva a fost oprită în apropiere de Varşovia. Polonezii susţin sus şi tare că această bătălie de la porţile Varşoviei este unul dintre momentele de

cotitură din istoria modernă. Dacă nu s-ar fi interpus curajoasa armată polonă, hoardele comuniste s-ar fi rostogolit peste întreaga Europă. Alţii ar spune că Armata Roşie era atât de sleită, încât *până şi polonezii* au putut s-o învingă.

În orice caz, polonezii au pornit contraatacul, alungându-i pe roşii de pe teritoriul polon şi avansând până la jumătatea drumului către Kiev, unde ruşii au izbutit iarăşi să-i oprească. Aici a fost trasată în cele din urmă noua graniţă dintre Rusia şi Polonia. Din păcate, polonezii s-au procopsit şi cu două minorităţi dificile, căci pe noul lor teritoriu locuiau câteva milioane de ucraineni şi bieloruşi.12

Roşiii (centru)

Văzând că ţara se cufunda în haos, Lenin a găsit soluţia care, considera el, avea să rezolve toate problemele Rusiei: a început să împuşte oameni. În ianuarie 1918, a ordonat „ca unul din zece oameni care stau cu braţele încrucişate să fie împuşcat pe loc”. Mai târziu, a ordonat „arestarea şi împuşcarea celor care iau mită, a escrocilor etc.”13

Din perspectiva problemelor care ne preocupă în această carte, cel mai important eveniment al capitolului de faţă s-a produs în decembrie 1917, la puţin timp după ce bolşevicii au ajuns la putere, când

Lenin a creat în cadrul Ministerului de Interne o comisie care să lupte împotriva sabotajului şi a activităţilor contrarevoluţionare. Ar fi fost prea anevoios să se menţioneze de fiecare dată, în vorbire sau scriere, toate cele nouă cuvinte ale titulaturii oficiale, aşa încât noua organizaţie era numită uneori, cu o formulă vagă şi inofensivă, „Comisia Extraordinară”, dar de cele mai multe ori era invocată folosindu-se iniţialele „Ce” şi „Ka” (în rusă, sunt doar două litere).

Numele acestei organizaţii s-a modificat pe parcursul timpului, dar teroarea pe care o inspira avea să rămână neschimbată. Documentele care ne-au parvenit arată că în timpul războiului civil Ceka a executat aproape 13 000 de contrarevoluţionari – iar acestea sunt doar execuţiile care pot fi dovedite. Mulţi alţi au oameni au fost împuşcaţi pe loc, fără ca acest lucru să fie consemnat în vreun document. În total, Ceka a ucis în timpul războiului civil între 50 000 şi 200 000 de cetăţeni.14

La început, guvernul bolşevic a împărţit puterea cu socialiştii revoluţionari de stânga (un grup cooperant desprins din Partidului Socialist Revoluţionar iniţial), care se bucurau de multă susţinere în rândul ţărănimii, însă eserii de stânga, cum li se mai spune, nu erau deloc de acord cu termenii predării din Tratatul de la Brest-Litovsk. În iulie 1918, eserii de stânga l-au asasinat pe ambasadorul german, făcând în aşa fel încât totul să arate ca o lovitură dată de Ceka, în speranţa că vor provoca tensiuni între Lenin şi Germania. Lenin a aranjat lucrurile cu Germania şi apoi s-a apucat să-i aresteze pe eserii de stânga. Aceştia l-au luat ostatic pe şeful Cekăi.15 Lenin şi-a trimis trupele ca să-l elibereze pe şeful Cekăi şi a spulberat rezistenţa eserilor de stânga, eliminându-i pe ultimii intruşi din guvernul bolşevic.

Dacă tot făceau curăţenie la Moscova, bolşevicii s-au gândit să rezolve şi o altă problemă presantă. De la revoluţie încoace, familia regală fusese ţinută prizonieră în diverse locuri, şi acum se afla la Ekaterinburg, la poalele Uralilor. Dat fiind că ofensivele albilor reduceau puţin câte puţin teritoriul roşiilor, s-au luat măsuri drastice. După ce au fost adunaţi într-o încăpere, ţarul Nicolae, soţia sa, cei

cinci copii şi slujitorii lor credincioşi au fost împroşcaţi cu gloanţe, înjunghiaţi cu baionetele, bătuţi cu patul puştilor şi iar împuşcaţi, ca să fie sigur că-s morţi. Apoi cadavrele au fost cărate în pădure, desfigurate cu acid şi îngropate într-un mormânt anonim.16

În august 1918, Lenin a fost rănit de o atentatoare care aderase în trecut la Partidul Socialist Revoluţionar. Acest eveniment a declanşat Teroarea Roşie şi a intensificat execuţiile în masă. Ordinele erau să se elimine disidenţa şi comportamentul antisocial, iar Lenin l-a instruit astfel pe membrul unui soviet local: „Trebuie [...] să instituiţi numaidecât teroarea în masă, să împuşcaţi, să deportaţi sutele de prostituate care îi fac pe soldaţi să se îmbete, şi să procedaţi la fel cu foştii ofiţeri etc. Nu pierdeţi nicio clipă”. În aceeaşi lună, Lenin le-a ordonat conducătorilor unui alt oraş: „Strângeţi cel puţin o sută de culaci [ţărani înstăriţi], de bogătaşi, de paraziţi, şi spânzuraţi-i – dar aveţi grijă s-o faceţi în văzul tuturor”17.

În a doua parte a anului 1919, Lev Troţki, un alt intelectual comunist pe care ţarul îl exilase în Occident, a întors cursul războiului în favoarea bolşevicilor. Când a izbucnit revoluţia, Troţki s-a înapoiat în Rusia, şi Lenin i-a dat sarcina să negocieze pacea cu Germania. Apoi a preluat comanda armatei. Recrutând masiv ţărani de pe teritoriul sovietic, Troţki a sporit rândurile Armatei Roşii până la un milion de soldaţi. Comisarii politici, al căror rol era să intimideze sau să îmbărbăteze soldaţii, după caz, au avut grijă să-i călească pe aceşti noi recruţi şovăielnici. În spatele trupelor de pe linia frontului, Troţki a amplasat unităţi politice speciale care să-i împuşte pe soldaţii care voiau să bată în retragere. În autobiografia sa, el dădea următoarele explicaţii:

O armată nu se poate clădi fără represalii. Masele de oameni nu pot fi conduse la moarte decât atunci când comandantul armatei are în arsenalul său pedeapsa cu moartea. Câtă vreme aceste ticăloase maimuţe fără coadă, care sunt atât de mândre de realizările lor tehnice, animalele zise oameni, vor strânge armate şi vor duce războaie, comandantul va fi obligat să-i pună pe soldaţi să aleagă între moartea posibilă de pe front şi cea inevitabilă din spatele frontului.[72]18

Spre deosebire de mulţi alţi lideri bolşevici, Troţki era dispus să recurgă la serviciile foştilor ofiţeri ţarişti, pe care îi folosea pe post de consilieri şi, uneori, chiar pe post de comandanţi, câtă vreme se puteau baza pe vigilenţa comisarilor politici, care nu-i scăpau din ochi.

Revoluţia Rusă a condus la una dintre cele mai ample redistribuiri ale avuţiei care s-au făcut vreodată, dar, de regulă, comuniştii n-au umblat din uşă-n uşă confiscând bunurile. Pur şi simplu, refuzau să pună în aplicare legile proprietăţii atunci când oamenii furau de la bogaţi. Ţăranii cultivau ce loturi voiau, ştiind că autorităţile n-o să-i alunge de pe ele. Muncitorii preluau controlul asupra fabricilor, şi poliţia nu ridica un deget. Oamenii luau vite sau se mutau în case părăsite, în vreme ce proprietarii se uitau neajutoraţi. Oricine se împotrivea era linşat de gloată ori executat de Ceka după un proces sumar.

În perioada imediat următoare Primului Război Mondial, au răsărit republici sovietice şi în Bavaria şi Ungaria, iar pentru o clipă Lenin a sperat – şi restul

---

72 Ce-i drept, Troţki spunea în continuare: „Şi totuşi, armatele nu se clădesc pe spaimă. Armata ţarului nu s-a prăbuşit din cauza lipsei represaliilor. [...] Din cenuşa marelui război, bolşevicii au creat o nouă armată. [...] Cel mai puternic liant al noii armate au fost ideile Revoluţiei din Octombrie“.

lumii s-a temut – că aceasta va duce la un val de revoluţii în întreaga lume. Apoi, republica din Bavaria s-a prăbuşit în mai 1919, iar cea din Ungaria i-a urmat în august 1919. Cu asta, epidemia de marxism care emana din Rusia a fost stăvilită.

Până să se risipească fumul, cinci ţări noi din zona Mării Baltice au profitat de slăbiciunea Rusiei ca să-şi câştige independenţa. Totuşi, bolşevicii au reuşit să absoarbă celelalte republici mici care se aflaseră odinioară sub stăpânirea ţarului. În decembrie 1922, toate guvernele comuniste locale care fuseseră constituite în provinciile vechiului Imperiu Rus au fost aduse laolaltă în Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, sau URSS.

Moştenirea

Cu o generaţie în urmă, Revoluţia Rusă se impusese în conştiinţa publică drept cel mai important eveniment geopolitic al secolului XX. Toţi marii dictatori căzuseră. Cele două războaie mondiale se sfârşiseră şi îşi pierdeau tot mai mult din relevanţă. Războaiele din istoria recentă fuseseră lungi şi sterile, dar Uniunea Sovietică îşi arunca umbra ameninţătoare peste întregul secol, crescând şi evoluând în ciuda tuturor zbaterilor. Prefacerile care duseseră la apariţia Uniunii Sovietice erau evenimentul central al istoriei moderne.

În zilele noastre, Revoluţia Rusă este un curs opţional de istorie veche. Este o excelentă ilustrare a faptului că schimbările din prezent au efecte retroactive şi puterea de a schimba trecutul. După dispariţia Uniunii Sovietice, toate amănuntele despre bolşevici, menşevici, roşii şi albi au devenit mărunţişuri.

Pe de altă parte, un eveniment mai puţin important, care era adesea ignorat la orele de istorie

când eram eu elev, a căpătat o cu totul altă însemnătate. Hotărârea din 1922, prin care fostul Imperiu Rus era transformat într-o federaţie de republici teoretic autonome, pe baza componenţei lor etnice, părea un aranjament de faţadă. Nimeni nu credea cu adevărat că acele „republici” ar fi altceva decât provinciile noului imperiu rus, astfel încât numele şi graniţele lor n-aveau nicio importanţă. Noi îi numeam de regulă pe cetăţenii din URSS „ruşi”, şi doar arareori „sovietici”. Toată lumea ştia cine are pâinea şi cuţitul.

Apoi, în 1991, aceste „republici” şi-au proclamat independenţa, şi dintr-odată a început să conteze dacă Crimeea este în Rusia sau în republica Ucraina, ori dacă ţinuturile cecenilor, bieloruşilor şi tătarilor au sau nu statutul de republici depline, ori cât de mulţi armeni trăiesc între graniţele Azerbaidjanului. Din Uniunea Sovietică au ieşit cincisprezece ţări, şi despărţirea ar fi putut să fie mult mai anevoioasă dacă nu ar fi existat acele linii punctate care să permită delimitarea noilor state independente. Chiar şi aşa, au izbucnit cinci mici războaie, căci nu toată lumea agrea felul în care fuseseră trasate graniţele fostelor republici sovietice.

Războiul greco-turc

Numărul de morţi: 400 0001

Locul în clasament: 81

Tipul: dezintegrare statală

Conflictul, în linii mari: Grecia vs. Turcia

Perioada: 1919-1922

Locul: Turcia

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: grecii dau vina pe turci şi viceversa – nu-i puneţi niciodată la aceeaşi masă

Turcii au ieşit din Primul Război Mondial jumuliţi

zdravăn, iar acum sultanul de la Constantinopol se afla la cheremul Aliaţilor triumfători, care au început să smulgă hălci din Imperiul Otoman. Francezii şi britanicii au înhăţat cea mai mare parte a provinciilor arabe, iar italienii au debarcat în sudul Anatoliei (partea asiatică a Turciei), desfăşurând o forţă de ocupaţie. Grecii voiau să se extindă pe coasta turcă, unde minorităţile greceşti trăiau încă sub stăpânirea otomană. Din nefericire, grecii şi turcii erau amestecaţi prin toată Anatolia, aşa că nu era uşor să trasezi între ei o graniţă clară.

În mai 1919, prim-ministrul grec Eleutherios Venizelos, arhitectul loviturii de palat care a plasat Grecia în tăbăra învingătoare a Primului Război Mondial, a debarcat o armată la Smirna (în zilele noastre Izmir), pentru a anexa acest oraş din Turcia cu populaţie majoritar greacă. Cam în acelaşi timp însă, generalul turc Mustafa Kemal (numit mai târziu Atatürk) s-a distanţat de sultan şi de tratatele acestuia şi a încercat să reînvie spiritul naţionalist al Turciei. A instaurat un guvern de opoziţie în centrul ţării, la Ankara.

ln vara lui 1920, armata greacă a pornit de la Smirna spre Ankara, dar soldaţii au devenit indisciplinaţi şi brutali pe când traversau teritoriul turc. Atunci când ştirile despre comportamentul grecilor faţă de civilii turci au transpirat în afara zonei de război, Grecia a pierdut o mare parte din sprijinul internaţional de care se bucurase la începutul războiului.

ln octombrie 1920, regele Alexandru al Greciei a murit din cauza unei muşcături de maimuţă, după ce rana s-a infectat[73], şi tronul a trecut înapoi la tatăl

---

73 „Poate că nu e o exagerare să spunem că un sfert de milion de oameni au murit de pe urma muşcăturii acelei maimuţe“ (Winston

său, regele Constantin, care fusese înlăturat în 1917, fiindcă era progerman. Cam în acelaşi timp, prim-ministrul Venizelos a pierdut alegerile, nereuşind să obţină un nou mandat. Regele Constantin era încă supărat pe cei care îl detronaseră, aşa că i-a eliminat din guvern pe prietenii fiului său. Majoritatea ofiţerilor greci desfăşuraţi pe teren au fost daţi afară imediat şi înlocuiţi cu ofiţeri fără experienţă, dar loiali noului regim.

„Demonstraţia de incompetenţă militară care a urmat a fost uluitoare, şi [corespondentul de război Ernest] Hemingway a relatat că noii ofiţeri de artilerie «şi-au masacrat propria infanterie».”2

În decursul anului 1921, turcii au stăvilit toate ofensivele grecilor şi războiul s-a împotmolit. După sângeroasa bătălie de pe râul Sakarya, din august 1921, sorţii s-au schimbat.3 Un an mai târziu, în august 1922, Mustafa Kemal a lansat o ofensivă care a zdrobit rezistenţa grecilor, împingându-i înapoi spre coastă. Furioşi, grecii „au dat foc tuturor satelor din cale în timp ce se retrăgeau, lăsând în urmă o dâră de ruine în flăcări”4.

Trupele greceşti s-au refugiat în portul Smirna, fiind urmate de mii de refugiaţi, căci civilii greci fugeau de represaliile turcilor. Armata greacă a reuşit să părăsească Smirna, dar nu era destul loc pe nave pentru evacuarea civililor. Apoi a sosit armata turcă şi s-a apucat să jefuiască şi să împuşte oamenii prin cartierul armenesc. Focurile pe care le-au aprins acolo s-au înteţit şi s-au extins, fiind mânate de vânt şi de turci înspre cartierul grecesc. Din 13 până în 15 septembrie, focul a măturat oraşul, în timp ce grecii şi armenii deznădăjduiţi roiau pe cheiuri, doar-doar s-or găsi nişte vase care să-i ducă într-un loc sigur.

Churchill, The World Crisis, vol. 5, Butterworth, London, 1929, p. 409).

Noaptea, turcii veneau să-i jefuiască pe refugiaţi sau să le dea brânci de pe ponton în mare, potolindu-se doar atunci când navele din port îşi îndreptau reflectoarele asupra lor şi ameninţau că deschid focul. Turcii i-au strâns pe toţi bărbaţii armeni care erau în putere şi i-au mânat în interiorul ţării; nimeni n-a mai auzit vreodată de ei.

Cifrele oficiale consemnează că în timpul incendiului au murit 2 000 de oameni, dar în acele zile au dispărut fără urmă 200 000 de greci şi armeni. Turcii jură că incendiul nu a fost premeditat şi că n-aveau cum să-l stingă, dar, poftim nimereală, cartierul turc a fost cruţat de distrugerea pe care a suferit-o restul Smirnei.

Întrucât ostilităţile stabiliseră că graniţa rămâne la locul ei, cele două ţări au început să strămute oamenii dintr-o parte în alta. Ca pe viitor să nu mai existe vreun pretext pentru o altă invazie grecească, Turcia i-a strâns fără menajamente pe toţi grecii şi i-a expulzat. Atunci, Grecia a hotărât să le facă loc grecilor care veneau expulzând toţi turcii. Dat fiind că turcii ajunseseră să controleze toate teritoriile disputate, de trei ori mai mulţi greci decât turci se aflau de partea greşită a hotarului.

Circa 375 000 de turci şi 1,25 milioane de greci au fost dezrădăcinaţi şi exilaţi. În acel moment, aceasta era cea mai mare strămutare de populaţii din istorie. Fără îndoială, grecii au avut mai mult de suferit de pe urma acestei epurări etnice, căci au avut mai puţin timp să se pregătească de plecare şi au stat mai înghesuiţi pe nave. Greciei i-a fost greu să absoarbă toţi aceşti nou-veniţi. Populaţia din Atena şi Salonic se dublase, şi 875 000 de refugiaţi greci – aproape trei sferturi din total – aveau nevoie de sprijinul guvernului ca să supravieţuiască. Până în

1923, rata de mortalitate în rândurile nou-veniţilor a ajuns la aproape 45%, căci malaria, dizenteria şi febra tifoidă făceau ravagii printre grecii dezrădăcinaţi.5

Războiul civil chinez

Numărul de morţi: 7 milioane (5 milioane în prima fază + 2 milioane în a doua fază, fără a pune la socoteală cele 10 milioane de victime ale războiului sino-japonez)

Locul în clasament: 19

Tipul: război civil ideologic, dezintegrare statală

Conflictul, în linii mari: guvernatori militari vs. comunişti vs. naţionalişti vs. japonezi Perioada: 1927-1937, 1945-1949 Locul: China

Statele cuantice participante: Republica Chineză, Manciukuo

Statul propriu-zis participant: Japonia imperială

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Chiang Kai-shek şi Japonia

Rezumat în câteva cuvinte: „Întotdeauna, puterea politică se naşte din ţeava puştii” – Mao Zedong

Altă pacoste: prăbuşirea dinastiei chineze

Dragonul iese din scenă

La începutul secolului XX, Imperiul Chinez era pe moarte. Corupţia endemică a guvernului imperial, combinată cu colonialismul frenetic al puterilor occidentale, puse doar pe căpătuială, subminase credibilitatea dinastiei manciuriene aflate la putere. Singurul lucru care o mai ţinea în viaţă era voinţa de fier a împărătesei-mame Cixi, una dintre concubinele defunctului împărat, care condusese imperiul ca regentă în locul unui şir de împăraţi-copii, aleşi de ea pentru că i se supuneau. Cixi a ţinut imperiul pe linia de plutire aproape de una singură după răscoalele din secolul al XIX-lea, însă când a murit, în 1908, noul

împărat-copil s-a pomenit plutind în derivă într-o lume ostilă.

În octombrie 1911, în vreme ce mişcarea de reformă încă mai căuta soluţii pentru trecerea la o guvernare republicană modernă, o bombă confecţionată de membrii unei celule revoluţionare din oraşul Wuhan a explodat din greşeală în mijlocul lor. Când poliţia a anchetat cazul, a descoperit tot felul de dosare şi liste cu revoluţionari. Republicanii din garnizoana oraşului, care riscau să fie arestaţi fiindcă se aflau pe acele liste, s-au răzvrătit şi au răsturnat conducerea locală. În scurt timp, garnizoanele de pe tot teritoriul Chinei s-au alăturat revoltei, iar guvernele provinciale le-au urmat exemplul. În cele din urmă, împăratul-copil Puyi a abdicat, deşi, probabil, la vârsta lui nici măcar nu ştia ce înseamnă asta.

Primul preşedinte al republicii ar fi trebuit să fie Sun Yat-sena, liderul intelectual şi spiritual al mişcării revoluţionare, care studiase în America şi îmbrăţişase creştinismul. Totuşi, întrucât armata declanşase revoluţia, comandantul garnizoanei din Beijing, generalul Yuan Shikai, a fost numit în fruntea republicii.

O vreme, Yuan s-a comportat ca un preşedinte corect, respectând rolul adunării legislative, însă în anii următori a început să acumuleze tot mai multă putere, până când a devenit un adevărat dictator. Desigur, cu cât încerca să se bage mai mult peste guvernele provinciale, cu atât mai vehement se opuneau acestea. Tibetul şi Mongolia şi-au declarat independenţa. Când Yuan a murit de cancer, în 1916, conducerea centrală era mai degrabă o închipuire decât o realitate.

Astfel, a început perioada guvernatorilor militari,

care n-a fost însă chiar aşa de rea precum sună. Guvernatorii militari se înfruntau rareori între ei în bătălii adevărate. Chinezul de rând plătea în continuare aceleaşi impozite, mite şi taxe de protecţie aceloraşi funcţionari locali pentru aceeaşi lipsă a serviciilor, aşa cum făcuse dintotdeauna. Funcţionarii locali dădeau o parte din aceşti bani mai-marelui provinciei, la fel ca întotdeauna. Singura diferenţă era că acum mai-marele provinciei păstra toţi banii, în loc să trimită o parte din ei la Beijing.

Însă un imperiu stabil, oricât de corupt ar fi fost el, era preferabil unei Chine fragmentate. Prăbuşirea conducerii centrale le-a îngăduit bandiţilor să jefuiască localităţile fără oprelişti. Un raport oficial consemna că, într-un district al provinciei Henan, zece mii de oraşe şi sate se confruntaseră cu răpiri de persoane în vederea răscumpărării, iar o mie fuseseră jefuite. „Când prind un om ca să stoarcă o răscumpărare, mai întâi îi străpung picioarele cu o sârmă de fier şi le leagă laolaltă aşa cum se înşiră peştii pe sfoară. După ce bandiţii se întorc în locurile de refugiu, prizonierii sunt interogaţi şi tăiaţi cu secera ca să spună unde îşi ţin ascunse bunurile.”1

Expediţia militară „Nord”

În timp ce restul lumii era prins în luptele Primului Război Mondial, Japonia făcea presiuni asupra Beijingului, urmărind să transforme China într-un protectorat. Guvernul de la Beijing, aşa şubred cum era, a încercat să reziste, dar în cele din urmă a acceptat cererile japonezilor. În 1919, când acordul sino-japonez a fost făcut public, studenţii furioşi a. Inputonghua (limba chineză standard), Sun Zhongshan (n.t.).

au ieşit în stradă şi s-au încăierat cu poliţia (acestea s-au întâmplat pe 4 mai), printre ei aflându-se

şi un tânăr bibliotecar de la Universitatea din Beijing, Mao Zedong, care tocmai începuse să se intereseze de politică.

Pe valul erupţiei naţionaliste a Mişcarii din 4 Mai, Sun Yat-sen a fost ales în fruntea unui soi de guvern alternativ. Partidul său, Guomindang, de orientare naţionalistă, a instituit un regim rival în oraşul sudic Guangzhou (Canton). Apoi, în 1925, Sun Yat-sen a murit de cancer, iar conducerea Guomindangului i-a revenit comandantului armatei, Chiang Kai-sheka, care, după moartea lui Sun, i-a devenit şi cumnat[74] [75].

În iulie 1926, armata Guomindangului a lansat o ofensivă la nord de Guangzhou, ţelul fiind reunificarea Chinei. După un an în care a înfruntat toţi guvernatorii militari care i s-au ivit în cale, armata lui Chiang Kai-shek a ajuns la fluviul Yangzi, unde s-a oprit pe timpul iernii, ca să-şi refacă forţele.2

La gurile fluviului Yangzi se afla Shanghai, inima industrială a Chinei. Armata naţionalistă trebuia să abordeze cu multă precauţie oraşul Shanghai, întrucât enclavele străine care ocupau cea mai mare parte a oraşului erau teritorii suverane. În martie 1927, nişte trupe indisciplinate ale Guomindangului jefuiseră şi uciseseră câţiva străini la Nanjing, aşa încât navele occidentale se pregăteau pentru o posibilă înfruntare.3

La Shanghai se aflau jumătate dintre manufacturile din China, ceea ce însemna că oraşul adăpostea, de asemenea, jumătate din proletariatul industrial al Chinei. La acea vreme, Guomindangul era în fruntea unei coaliţii largi, incluzându-i pe

---

74a . Înputonghua, Jiang Jieshi (n.t.).

75 Sun şi Chiang s-au căsătorit cu două surori din familia Soong, o dinastie bogată şi puternică de hakka creştini educaţi în America.

comunişti; în martie, aceştia au chemat oamenii la o grevă generală în sprijinul armatei naţionaliste care se apropia. Oraşul a fost paralizat, iar Chiang Kai-shek a preluat controlul asupra sectorului chinez din Shanghai, dând asigurări occidentalilor că viaţa va reveni curând la normal. Însă apoi diferitele facţiuni au început să se bată pe ciolan şi, când trupele naţionaliste i-au mitraliat pe participanţii la un miting de protest comunist, coaliţia s-a spart.4

Destrămarea coaliţiei, produsă în 1927, este considerată începutul oficial al războiului civil chinez. Stânga s-a separat şi a stabilit un regim rival la Wuhan, iar comuniştii s-au ridicat la luptă pe străzile din Guangzhou. Chiang Kai-shek a avut nevoie de câteva săptămâni ca să înăbuşe revoltele, omorând mii de răsculaţi pe străzile oraşelor din sudul Chinei. Apoi a stors bani de protecţie de la străinii din Shanghai, putând astfel să finanţeze următoarea etapă a expediţiei militare „Nord”, dincolo de fluviul Yangzi.

Când trupele naţionaliste au intrat în Beijing, în iunie 1928, fie îi învinseseră pe guvernatorii militari, fie făcuseră cu ei alianţe convenabile. După ce Chiang Kai-shek a hotărât că noua capitală a acestei ţări teoretic reunificate va fi la Nanjing, numele „Beijing”, care înseamnă „Capitala din Nord”, a trebuit să fie schimbat cu vechiul nume, Beiping („Pacea din Nord”).

Guvernul Guomindang s-a instalat în siguranţă la Nanjing, dar aceasta făcea ca puterea sa să se limiteze la valea fluviului Yangzi. Guvernatorii militari care bătuseră în retragere atunci când armata naţionalistă trecuse prin ţinuturile lor au ieşit acum din ascunzători şi şi-au reluat treptat stăpânirea asupra provinciilor. Comuniştii rurali şi-au creat enclave în zonele lor izolate şi au început să-i

organizeze pe ţărani în soviete. În acest timp, canonierele occidentale patrulau pe cursurile de apă ca să asigure desfăşurarea normală a comerţului şi să-i protejeze pe misionari.

Se ridică la orizont Ţara Soarelui-Răsare

Străinii controlau în China nu numai porţiuni de teritoriu, ci şi căile ferate. Majoritatea căilor ferate fuseseră construite cu capital străin, aşa că soldaţii străini patrulau de-a lungul şinelor ca să le apere de bandiţi. Căile ferate care traversau Manciuria, în colţul nord-estic al ţării, se aflau în proprietatea japonezilor, care le păzeau cu străşnicie.

În ultimii şaizeci de ani, japonezii făcuseră tot posibilul ca să ajungă întocmai ca europenii. Construiseră fabrici şi nave de luptă şi începuseră să poarte costum şi cravată. Aleseseră un parlament şi încercaseră să cucerească toate popoarele indigene de pe coasta asiatică a Pacificului. La fel ca mentorii lor europeni, japonezii aveau exploatări de cărbune, colonii şi concesiuni răspândite în toată China.

Deşi liberalii din Parlamentul japonez nu erau de acord cu această politică de cucerire a tuturor vecinilor, facţiunile militariste obişnuiau să-i asasineze pe cei care protestau prea zgomotos împotriva construirii imperiului. După un timp, cei din opoziţie care erau încă în viaţă au învăţat să-şi ţină capetele plecate şi gurile închise. De altfel, dezbaterile de la Tokyo nici nu prea contau. Armata făcea tot ceea ce era necesar ca să sporească gloria împăratului, cu sau fără permisiunea politicienilor din capitală.

În 1931, o explozie misterioasă a distrus câţiva metri de cale ferată la Mukden (astăzi Shenyang), iar militarii japonezi au capturat imediat toate punctele strategice din Manciuria şi au declarat-o stat independent, sub numele de Manciukuo. L-au pus pe

Puyi – fostul împărat al Chinei, de origine manciuriană –, care acum nu avea nicio ocupaţie, în fruntea acestui nou stat şi şi-au lăsat trupele acolo, ca să fie siguri că Puyi va face ce i se spune. Deşi multă lume bănuia că bomba care produsese explozia fusese plasată chiar de armata japoneză, care avea nevoie de un pretext pentru a acţiona în forţă, comunitatea internaţională a bombănit şi a spumegat în van.5

Marşul cel Lung

În 1927, Mao Zedong şi-a lăsat de izbelişte a doua soţie şi cei trei copii pe care îi aveau împreună şi a început să colinde prin sate, îndemnându-i pe ţărani să se răscoale. Soţia lui, Yang Kaihui, nu l-a mai văzut niciodată. La început, ea avusese o compasiune comunistă pentru săraci, dar, cu timpul, realităţile războiului civil au făcut-o să-şi piardă iluziile. S-a lecuit de politică şi a încercat să găsească un sens în lumea aceea brutală fixându-şi amintirile în scris. „Ucide! Ucide! Ucide! Nu am în urechi decât acest sunet!” scria ea la un moment dat. „De ce sunt oamenii aşa de răi? De ce sunt aşa de cruzi?” La un an după ce scrisese aceste cuvinte, în 1930, când avea douăzeci şi nouă de ani, soţul ei a ajuns să-şi desfăşoare activităţile revoluţionare prea aproape de casă, iar autorităţile locale au arestat-o şi au împuşcat-o.6

Pentru a stârpi virusul comunist care se răspândise în zonele rurale, Chiang Kai-shek a lansat câteva campanii de distrugere din ce în ce mai ample, însă de-abia după a cincea campanie a reuşit să zguduie principalul fief al comuniştilor, Sovietul din Jiangxi. În octombrie 1934, toţi comuniştii teferi din Jiangxi, în număr de 100 000, au luat-o din loc şi au pornit într-o retragere îndelungată, legendară, către o bază de operaţiuni mai sigură, departe înspre nord-

vest. Pe drum, comuniştii i-au abandonat pe cei slabi, pe bolnavi şi pe răniţi, printre aceştia numărându-se şi fratele mai mic al lui Mao, care avea febră şi care a fost ucis apoi de Guomindang, şi copilul lui Mao cu cea de-a treia soţie, încă sugar, care a fost cumva rătăcit şi a dispărut pur şi simplu în mulţimea de copii fără nume, pierduţi de familii în vâltoarea războiului.7 Comuniştii au scăpat din încercuirea Guomindangului şi şi-au croit drum pe un teren extrem de dificil, străbătând aproape 10 000 de kilometri într-un an, timp în care au fost nevoiţi să traverseze optsprezece lanţuri muntoase şi douăzeci şi patru de cursuri de apă. Numai 8 000 de oameni au ajuns, în octombrie 1935, în noul fief comunist, aflat într-un ţinut prăfos şi stâncos, unde Fluviul Galben face un cot larg.

Oare Marşul cel Lung îşi merită numele? Oare n-are el egal în istoria militară? Prin comparaţie, marşul lui Sherman prin Georgia, Carolina de Nord şi Carolina de Sud pare, la ai săi 1 100 de kilometri, un mizilic.8 Iar isprava lui Hannibal, care a invadat Italia trecând Alpii, arată ca o plimbare prin parc, căci el n-a parcurs decât vreo 1 600 de kilometri. Insă expediţia lui Lewis şi Clark până la Pacific şi înapoi a acoperit o distanţă de 13 000 de kilometri, iar Stanley a parcurs în jur de 11 000 de kilometri în timpul călătoriei sale de explorare a Africii.

Marşul cel Lung nu e important pentru că ar fi salvat comunismul în China – mai erau destui comunişti pe meleagurile de unde veniseră aceştia. Mai important este faptul că acest marş a subţiat rândurile printr-o selecţie naturală concentrată. Eşecurile şi greşelile din primele luni au declanşat o luptă pentru putere între comandanţii diferitelor ramuri şi facţiuni. Când a început retragerea, Mao Zedong era unul dintr-o duzină de lideri importanţi,

dar nu făcea parte din comitetul conducător; la sfârşitul ei, era conducătorul indiscutabil al partidului. Numai revoluţionarii cei mai rezistenţi, mai duri şi mai devotaţi au scăpat cu viaţă din Marşul cel Lung. Ei au alcătuit nucleul în jurul căruia s-a reconstruit mişcarea. Cu ei la conducere, nu aveau să fie jumătăţi de măsură sau compromisuri.

Războiul sino-japonez

În 1937, Mao a scris manualul *Despre luptele de partizani*, un text pe care îl studiază orice mişcare de insurgenţă care vrea să afle cum poate fi învinsă o forţă armată superioară numeric: „În luptele de partizani, alege tactica de a părea că vii dinspre est când ataci dinspre vest; evită zonele bine apărate, atacă punctele slabe; atacă; retrage-te; dă o lovitură fulgerătoare, caută să închei lupta fulgerător. Când partizanii au de-a face cu un inamic mai puternic decât ei, se retrag când acesta înaintează; îl hărţuiesc când se opreşte; îl lovesc când e obosit; îl urmăresc când se retrage. În strategia partizanilor, spatele, flancurile şi alte puncte vulnerabile ale inamicului sunt punctele lui vitale, şi acolo trebuie să fie hărţuit, atacat, împrăştiat, istovit şi nimicit.”

Cartea a fost scrisă exact la momentul potrivit. Un inamic puternic pătrunsese în inima teritoriului chinez.

În iulie 1937, au avut loc schimburi de focuri de-a lungul râului Yongding, lângă Beijing, între soldaţii Guomindangului şi soldaţii japonezi, care făceau manevre peste râu. Deşi nimeni n-a fost ucis, un soldat japonez a lipsit la apelul de a doua zi. Japonezii i-au acuzat pe chinezi că le capturaseră soldatul şi s-au pregătit de luptă. Soldatul dat dispărut s-a întors până la urmă de la un bordel local şi a întrebat ce-i cu toată agitaţia asta, dar, între timp, serviciile secrete

japoneze depistaseră nişte trupe ale Guomindangului care se îndreptau către graniţă.9 Au urmat lupte sporadice şi, după câteva săptămâni, armata japoneză a invadat de-a binelea China, traversând podul Marco Polo de pe râul Yongding.10

Imediat, comuniştii şi naţionaliştii au oprit luptele intestine şi s-au concentrat asupra cotropitorilor. În decursul câtorva luni, japonezii au împins trupele lui Chiang Kai-shek spre sud. După o campanie aprigă, în care 250 000 de soldaţi ai Guomindangului au fost ucişi sau răniţi, în vreme ce japonezii au pierdut „doar” 40 000 de militari, liniile frontului au ajuns, în august 1937, la Shanghai. Chiar dacă populaţia Chinei era destul de numeroasă pentru a-i înlocui pe cei căzuţi, acest raport de pierderi – şase la unu – a frânt rezistenţa armatei naţionaliste. Japonezii şi-au continuat ofensiva, şi Guomindangul a părăsit în dezordine capitala Nanjing.11

După ce au pus stăpânire pe Nanjing, în decembrie 1937, japonezii au declanşat un masacru general, omorând civili şi prizonieri deopotrivă. Probabil că, dacă am vrea să facem un clasament al celor mai sângeroase masacre din istorie luându-le în considerare doar pe acelea care sunt *bine documentate*, acesta ar ieşi pe locul întâi. Aproape toţi prizonierii de război chinezi luaţi în oraş şi în împrejurimi au fost ucişi – unii au fost mitraliaţi pe malul fluviului, ca să nu se mai piardă timpul cu evacuarea leşurilor, alţii au fost legaţi şi omorâţi cu baionetele, pentru a-i instrui şi distra pe recruţii japonezi.

În decursul următoarelor două luni, cetăţenii din Nanjing au înfruntat zilnic moartea, fiind atacaţi pe străzi, strânşi grămadă, împuşcaţi, bătuţi, înjunghiaţi, înecaţi şi arşi, fără pic de cruţare. Zeci de mii de femei

au căzut victime violurilor în grup, fiind apoi, în multe cazuri, ucise, mutilate şi expuse la faţa locului pentru a băga groaza în localnici. Orice chinez de vârsta recrutării era asimilat prizonierilor evadaţi şi împuşcat. Martorii occidentali au relatat că peste tot erau leşuri şi, din loc în loc, se înălţau mormane de capete tăiate. Atrocităţile au luat asemenea proporţii, încât până şi naziştii i-au rugat pe japonezi să arate un strop de milă, iar un om de afaceri german stabilit acolo, John Rabe, a creat o zonă sigură pentru a le permite chinezilor să se refugieze sub protecţie internaţională.

Organizaţiile caritabile particulare din Nanjing au consemnat îngroparea a 155 000 de victime – evident, cifra nu include zecile de mii de cadavre care au fost azvârlite în fluviu sau în gropi comune sub supravegherea japonezilor. Concluzia Tribunalului Militar Internaţional pentru Orientul Îndepărtat care i-a judecat pe conducătorii japonezi după război a fost că 260 000 de civili şi prizonieri au pierit în timpul masacrului de la Nanjing. Chiar dacă unii japonezi consideră că dovezile prezentate nu sunt credibile şi recunosc doar că partizanii, prizonierii fugari şi cei care comiteau jafuri erau împuşcaţi din când în când, până şi ei admit de obicei că au fost ucişi în jur de 40 000 de chinezi, ceea ce situează acest măcel la nivelul oricăruia dintre masacrele comise de nazişti în rândurile evreilor, luate individual.

Pentru a încetini ofensiva japoneză, în 1938 naţionaliştii chinezi au aruncat în aer stăvilarele de pe Fluviul Galben, inundând pământurile ameninţate de înaintarea inamicului. Fluviul şi-a schimbat cursul, vărsându-se la sute de kilometri distanţă de vechea sa gură de vărsare. Apele vijelioase au distrus unsprezece oraşe mari şi între patru şi cinci mii de

sate, lăsând pe drumuri două milioane de oameni. Deşi ţăranilor chinezi li se spusese că o să vină apele şi că trebuie să părăsească zona, evacuarea s-a făcut în dezordine şi a urmat foametea, pierderile de vieţi omeneşti fiind estimate la câteva sute de mii.12

În octombrie 1938, guvernul chinez s-a retras în valea Sichuan, bazinul mărginit de munţi de pe cursul superior al fluviului Yangzi care a fost ultimul refugiu al învinşilor în multe dintre capitolele precedente. Aici, naţionaliştii şi-au stabilit o nouă capitală, Chongqing. Marile puteri au încercat să ajute Guomindangul, fără a intra însă propriu-zis în război. Britanicii au construit aşa-numita „rută birmană” pentru a transporta provizii din India spre Chongqing. Piloţii sovietici şi americani au format coloana vertebrală a forţelor aeriene chineze (neoficial, se înţelege de la sine). Britanicii au renegociat tratatele comerciale inechitabile care paralizaseră guvernele chineze anterioare, acceptând acum să-i dea Chinei partea care i se cuvenea. Dacă Chiang Kai-shek izbutea să învingă, China avea perspective bune de a deveni, în sfârşit, un partener cu drepturi egale în relaţiile internaţionale. Pe moment, acesta era un mare „dacă”.

După ce au îngenuncheat China, japonezii au creat în teritoriile cucerite patru state-marionetă pentru a menţine ordinea. Apoi au început să se gândească la noi căi de expansiune. Imediat la nord, marea

Siberie pustie, cu lemnul şi minele ei de aur, părea că nu aşteaptă decât să fie cucerită. Japonezii mai încercaseră o dată să pună mâna pe aceste ţinuturi, în timpul războiului civil rus, şi acum au făcut o nouă tentativă. Armata japoneză a traversat graniţa manciuriană, doar aşa, de probă, ca să vadă dacă

Stalin ţine atât de mult la teritoriile cu pricina. S-a dovedit că, da, Stalin voia să le păstreze. Un contraatac al blindatelor sovietice, în 1939, i-a convins pe japonezi că ar fi mai bine să-şi desfăşoare altundeva campaniile de cucerire. Cele două ţări au semnat un pact de neagresiune, ca să se poată concentra pe crizele din alte părţi.

Atunci când japonezii au atacat din nou puterile occidentale în decembrie 1941, intrând astfel în al Doilea Război Mondial şi târându-i şi pe americani după ei, au ocupat şi concesiunile străine din Hong Kong şi Shanghai. După ce Japonia şi-a îndreptat atenţia către războiul din Pacific împotriva Occidentului, frontul chinez a încremenit. Principala lui contribuţie la războiul global a fost că a imobilizat două cincimi din soldaţii japonezi şi că a oferit aerodromuri pentru bombardierele cu rază largă de acţiune ale americanilor.13

Ca partener cu drepturi depline în marea alianţă împotriva Axei (coaliţia ţărilor fasciste), Chiang Kai-shek a primit bani, arme şi un loc permanent în Consiliul de Securitate al ONU; totuşi, pe măsură ce trecea timpul, misiunea americană în China era tot mai dezgustată de corupţia şi incompetenţa guvernului naţionalist. Chiar dacă această decepţie nu i-a făcut pe americani să reducă ajutorul acordat Guomindangului în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, occidentalii s-au convins că naţionaliştii trebuiau susţinuţi doar cât timp acest lucru era într-adevăr necesar.

După prăbuşirea Germaniei, în mai 1945, Uniunea Sovietică a declarat război Japoniei şi şi-a trimis trupele în Extremul Orient. Peste un milion de veterani care tocmai îi veniseră de hac lui Hitler s-au adunat de-a lungul graniţei cu Manciuria; garnizoana

pe care urmau s-o înfrunte fusese lipsită de cei mai buni militari ai săi, trimişi să întărească trupele japoneze din Pacific. Pe 9 august, după un bombardament pe cât de scurt, pe atât de nimicitor, Armata Roşie a trecut ca un tăvălug peste japonezi şi într-o săptămână a cucerit Manciuria, luând 600 000 de prizonieri. Această înfrângere dezastruoasă a avut loc cam în acelaşi timp cu lansarea bombelor atomice asupra Japoniei, şi împăratul Hirohito şi-a dat seama că orice împotrivire era de-acum inutilă. Trecând peste obiecţiile armatei sale, împăratul le-a poruncit japonezilor să renunţe la luptă şi să se predea americanilor.

Faza a doua a războiului civil chinez

Căderea Japoniei a lăsat Manciuria în mâinile sovieticilor, care au zăbovit acolo până ce şi-au instalat la putere oamenii lor. Deşi Uniunea Sovietică colaborase cu naţionaliştii în trecut şi chiar îi sprijinise, acum avea ocazia de a-i aduce la putere pe comunişti. Un asemenea prilej nu trebuia ratat. Cu încurajarea sovieticilor, armata lui Mao a pornit în marş forţat către nord ca să preia cât mai repede posibil controlul asupra zonelor rurale. Sovieticii au făcut în aşa fel încât tot armamentul japonez capturat să cadă în mâinile comuniştilor chinezi, care aveau acum la dispoziţie, între altele, sute de avioane şi tancuri şi mii de mitraliere şi de piese de artilerie.14

Chiar şi fără acest armament performant, comuniştii se descurcaseră destul de bine în timpul războiului cu japonezii. Scăpaţi de prigoana exercitată de Guomindang, ei mizaseră pe cartea patriotismului şi reuşiseră să sporească numărul membrilor de partid de la 100 000 la 1,2 milioane între 1935 şi 1945.

Ca parte a termenilor capitulării, americanii le-au cerut japonezilor din China să se predea doar

forţelor naţionaliste. Pentru a iuţi lucrurile, americanii i-au transportat pe naţionalişti pe calea aerului în marile oraşe, în vreme ce marina americană a debarcat la Tianjin şi a înaintat în interiorul ţării ca să ocupe Beipingul pentru naţionalişti. Statele Unite i-au împrumutat bani lui Chiang şi i-au vândut arme la preţuri de favoare, însă vechea frustrare pricinuită de corupţia din timpul războiului şubrezise mult simpatia Occidentului. Misiunea americană, care coordona ajutoarele militare, a fost închisă în 1947, lăsând China să se descurce cum o şti.

Timp de vreo doi ani, armata lui Mao a ţinut oraşele naţionaliste din Manciuria sub un asediu moderat, fără să le creeze probleme prea mari. În cele din urmă, comuniştii au luat taurul de coarne, blocând căile ferate care aprovizionau acele oraşe.

În mai 1948, comuniştii au izolat oraşul manciurian Changchun şi l-au supus unui asediu necruţător. În oraş se aflau o jumătate de milion de cetăţeni, dintre care doar 170 000 au supravieţuit în cele din urmă.15 Pe măsură ce asediile asupra oraşelor se înmulţeau în partea de nord a Chinei, soldaţii naţionalişti împresuraţi au fost nevoiţi să-şi reducă pretenţiile. Coaja de copac era o masă bună, iar un şobolan mort era considerat un meniu deosebit: „Delicios! Am mâncat carne!” La Changchun, unde în fiecare zi mureau de foame cinci sute de civili, o jumătate de kilogram de carne de om costa 1,20 de dolari americani.16

Războiul manciurian a dat naştere unui val imens de refugiaţi. Nu mai puţin de 30 de milioane de oameni s-au revărsat spre sud, pentru a ieşi din zona de război. Un reporter al revistei *Time* a descris calea lungă şi chinuită pe care au fost nevoiţi s-o parcurgă mulţi dintre aceşti oameni ca să ajungă în siguranţă.

Naţionaliştii îi lăsau să plece pe cei care nu mai îndurau condiţiile din Changchun, mulţumiţi că rămâneau mai puţine guri de hrănit, dar asta numai după ce refugiaţii erau deposedaţi de sare, bani şi orice obiecte metalice care puteau fi topite şi prefăcute în gloanţe. Apoi, refugiaţii treceau de cazematele din linia exterioară de apărare şi intrau pe teritoriul nimănui, numit *san-bu-guan* („trei, şi nu le pasă”), unde nici naţionaliştii, nici comuniştii, nici autorităţile locale nu se oboseau să asigure ordinea. Aici pândeau bandiţii – de obicei, dezertori –, care îi atacau pe refugiaţi şi le luau tot ce era folositor sau valoros, până şi hainele care nu erau prea zdrenţuite. Cei care se împotriveau sau care erau prinşi că-şi cususeră în haine o brăţară sau un cercel erau bătuţi sau împuşcaţi. Până la urmă, refugiaţii ajungeau la liniile Guomindangului din preajma oraşului Mukden, aflat sub asediu, unde erau înregistraţi şi percheziţionaţi, de data aceasta pentru a controla dacă nu au asupra lor opiu, arme şi bani comunişti. După asta erau încărcaţi în vagoane pentru vite şi trimişi către sud. La capătul căii ferate era un alt *san-bu-guan*, iar cei care reuşiseră să păstreze până aici vreun obiect de valoare treceau acum printr-o nouă încercare. Şi aici, o parte dintre refugiaţi cădeau victime bandiţilor, care îi băteau sau îi omorau. În fine, ajungeau la fluviul Daling, ultima barieră înainte de ieşirea din zona de război. Pentru a împiedica infiltrarea unor comunişti, soldaţii Guomindangului trăgeau asupra bărcilor şi înotătorilor care încercau să traverseze fluviul, permiţându-le refugiaţilor să circule doar pe traversele contorsionate ale unui pod de cale ferată care fusese aruncat în aer. Odată sosiţi la Shanhaiguan, unde Marele Zid se întâlneşte cu marea, refugiaţii erau plasaţi într-un lagăr, unde ar fi

trebuit să se simtă, în sfârşit, în siguranţă.

„Adăposturile se rezumă la nişte bucăţi de pânză întinse peste ţărână, pentru a-i feri pe oameni de ploaie. Dacă vrei să te speli, ai la dispoziţie un jgheab prin care curge apă. Există locuri în care ţi se peticesc hainele sau ţi se schimbă hainele care nu mai pot fi peticite cu nişte zdrenţe ceva mai bune. Fiecare copil sub cinci ani primeşte gratuit o jumătate de cană de lapte; apoi, copiii care nu vomită din cauză că stomacul li s-a dezobişnuit de o asemenea hrană mai capătă o jumătate de cană.”17

În cele din urmă, în octombrie, cele două armate naţionaliste care apărau oraşul Changchun au plănuit spargerea blocadei. Armata a VlI-a, formată din veterani antrenaţi de americani pe frontul din Birmania, a lansat atacul, însă recruţii originari din Yunnan, din Armata a Vl-a a Guomindangului, s-au demoralizat rapid şi şi-au trădat camarazii. Văzând că soldaţii Armatei a VII-a nu izbutiseră să străpungă liniile comuniste şi băteau în retragere, apropiindu-se de Changchun, cei din Armata a Vl-a au deschis focul împotriva lor şi apoi au predat oraşul comuniştilor. Mukden s-a predat în aceeaşi lună.

Odată cu anihilarea garnizoanelor naţionaliste din oraşe, au dispărut unele dintre cele mai bune unităţi de luptă ale Guomindangului, chiar dacă nici acestea nu erau tocmai de elită. Comuniştii s-au îndreptat apoi către Beiping, l-au cucerit în ianuarie 1949 şi au înaintat către sud. Între aprilie şi noiembrie, comuniştii au trecut ca un tăvălug peste o mulţime de oraşe, fără să întâmpine prea multă rezistenţă. Chiang Kai-shek a fugit din Nanjing şi s-a refugiat pe insula Taiwan, iar Mao a proclamat Republica Populară Chineză, mutând capitala înapoi la Beijing.

În răstimp de un an, comuniştii chinezi i-au înlăturat pe majoritatea guvernatorilor militari şi au cucerit cele mai multe dintre frânturile semiindependente ale vechiului imperiu. Au ocupat Tibetul în 1950, dar au fost nevoiţi să recunoască independenţa Mongoliei comuniste, devenită acum protectorat sovietic. Pentru moment, au ales să ignore Taiwanul.

Numărul de morţi

Nimeni nu ştie câţi oameni au pierit în perioada dintre abdicarea ultimului împărat şi înfiinţarea Republicii Populare, însă, citind literatura de specialitate, îţi dai seama că erau lichidaţi câte un milion ici, un milion colo, aproape la întâmplare. Am să redau aici câteva frânturi:

Guomindangul a recunoscut că, în a cincea campanie de anihilare, 1 milion de civili au fost ucişi sau au murit de foame.18

Între 1932 şi 1934, populaţia din partea de nord a provinciei Sichuan a fost redusă cu 1,1 milioane din cauza războiului.19

Conform datelor de care dispunem, populaţia din provincia Hubei a scăzut cu 4 milioane în perioada 1925 – 1930, în condiţiile în care au emigrat foarte puţini oameni şi n-a fost foamete din cauze naturale.20

Potrivit unei cunoscute baze de date cu statistici de război, în perioada 1930 – 1935 luptele dintre comunişti şi naţionalişti s-au soldat cu moartea a 200 000 de oameni. În 1928 au fost ucişi alţi 200 000 de oameni în timpul unei răscoale musulmane împotriva guvernului.21 Intr-o versiune anterioară a acestei baze de date se estima că războiul dintre comunişti şi naţionalişti ar fi făcut 500 000 de victime.22

Per total, nu ar fi nerezonabil să presupunem că

în prima fază a războiului civil au murit cam 5 milioane de chinezi.23

Numărul civililor ucişi în războiul sino-japonez este foarte greu de stabilit. Dacă deschideţi la întâmplare trei cărţi care tratează acest subiect, probabil veţi da peste trei cifre diferite, variind de la 2 până la 15 milioane.24 Mediana acestor presupuneri ne conduce către cifra de 8 milioane de civili morţi.

Întrucât armatele ţin mai bine socoteala propriilor soldaţi decât a pierderilor colaterale, decesele militarilor sunt consemnate mai exact decât decesele civililor. În total, între 1937 şi 1945, războiul sino-japonez a provocat moartea a circa 2,5 milioane de militari, distribuiţi astfel:

Naţionalişti: 1 310 22425

Comunişti: 446 73626

Aliaţi chinezi ai japonezilor: 240 00027

Japonezi: 388 600 ucişi în China28

În a doua fază a războiului civil chinez au fost ucişi 263 000 de militari comunişti. Naţionaliştii au pierdut 1 711 110 militari, socotindu-i şi pe morţi, şi pe răniţi; dintre aceştia, probabil că morţii reprezintă cam o cincime (în jur de 370 000).29 Estimările privind numărul total de morţi din faza a doua variază de la 1 la 3 milioane – militari plus civili –, fără ca vreunul dintre aceste calcule să fie mai convingător decât celelalte.30 Voi lua media acestor numere, oprindu-mă la totalul de 2 milioane.

I.V. Stalin

Numărul de morţi: 20 de milioane (incluzând decesele din cauza foametei şi cele câteva milioane de victime ale atrocităţilor comise în timpul celui de-al Doilea Război Mondial)

Locul în clasament: 6 Tipul: dictator comunist

Conflictul, în linii mari: Stalin mai presus de toţi

Perioada: s-a aflat la conducere între 1928 şi 1953
Locul şi principalul stat participant: Uniunea Sovietică

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Stalin, personal, şi comunismul, în general Întrebarea fără răspuns pe care o pune toată lumea: Cum se face că a ajuns să fie unul dintre „băieţii buni” în cel de-al Doilea Război Mondial?

Ascensiunea la putere

La prima vedere, Iosif Vissarionovici Stalin era unul dintre oamenii cu cele mai mici şanse de a ajunge în fruntea Rusiei sovietice. Ioseb Djugaşvili, pe numele lui real, s-a născut în Georgia, în 1879, şi limba rusă a învăţat-o abia când a mers la şcoală. A fost trimis la un seminar iezuit, dar a fost dat afară din motive care rămân destul de misterioase. Există o grămadă de speculaţii, dar pentru niciuna nu s-au găsit dovezi, aşa încât vom spune doar că a fost dat afară pentru că era Stalin.

După ce a părăsit seminarul, a făcut toate lucrurile care erau de aşteptat de la un aspirant la statutul de rebel – a scris şi a publicat pamflete revoluţionare, a organizat greve, a jefuit bănci, a fost arestat, a fugit din arest şi a fost de două ori exilat în Siberia. În 1913 şi-a luat pseudonimul Stalin, de la cuvântul care în limba rusă înseamnă „oţel” – un progres, fără îndoială, faţă de porecla din copilărie, Chopura („Ciupituz”), care i se trăgea de la faţa ciupită de vărsat de vânt.1

Era încă în Siberia când a izbucnit Primul Război Mondial. În 1917, noul guvern republican al Rusiei i-a graţiat pe toţi cei condamnaţi politic în timpul regimului ţarist, şi Stalin s-a întors în lumea civilizată. În 1917 nu era un personaj important, dar şi-a croit drum în sus în timpul războiului civil rus. Slugărnicia sa i-a adus porecla batjocoritoare de „Portavocea lui

Lenin”. Principalul rival al lui Stalin la favorurile lui Lenin era Lev Troţki, un intelectual charismatic şi o figură salvatoare în timpul războiului civil.

În 1922, Lenin l-a numit pe Stalin secretar general al Partidului Comunist, fiindcă nimeni altcineva n-a dorit să ocupe această funcţie. Deşi acesta era un post mărunt şi anost la acea vreme, noua sa calitate i-a dat lui Stalin cel atent la detalii posibilitatea de a se descotorosi de o serie de membri de partid troţkişti şi de a-şi împinge în faţă propriii oameni. După ce comuniştii au preluat controlul asupra Rusiei, numărul membrilor de partid a crescut. Intelectualii din oraşe care alcătuiseră coloana vertebrală a mişcării pe când era în ilegalitate au fost copleşiţi de valul de membri nu la fel de şcoliţi în subtilităţile teoriei marxiste. Aceşti noi membri se identificau mai degrabă cu nesofisticatul Stalin decât cu un evreu educat de tipul lui Troţki.

La puţin timp după aceasta, Lenin a fost slăbit de un atac cerebral, ceea ce a lăsat guvernarea în mâinile unor lachei rivali, fiecare pretinzând că modul său de acţiune reflecta adevăratele dorinţe ale lui Lenin. În calitatea sa de „portavoce” a lui Lenin, Stalin controla o mare parte din dialogul lui Lenin cu lumea exterioară; însă în 1924, când a murit în cele din urmă, Lenin nu mai era atât de încântat de Stalin. Ultimul său testament îl deposeda pe Stalin de putere în favoarea lui Troţki, însă Stalin a pus mâna pe document şi l-a distrus.

ln următorii ani, destinele Uniunii Sovietice au fost conduse de un comitet, nu de un regim dictatorial. Stalin s-a aliat cu doi radicali – Grigori Zinoviev şi Lev Kamenev –, formând un triumvirat care l-a marginalizat pe Troţki. După ce Troţki a fost îndepărtat complet de la putere, în 1925, Stalin s-a

descotorosit de partenerii săi de până atunci şi s-a aliat cu doi moderaţi – Nikolai Buharin şi Aleksei Râkov. Această troică a fost menţinută cât timp i-a convenit lui Stalin, care a acaparat treptat toată puterea. Nu-i neapărat nevoie să-i cunoaşteţi pe aceşti patru oameni, dar i-am pomenit ca să le recunoaşteţi numele mai încolo, când Stalin va pune să fie omorâţi.

În orice caz, toate aceste manevre au dus la exilarea lui Troţki în 1929, moment în care Stalin nu mai avea rival.[76]

Viaţa personală a lui Stalin a fost zguduită în 1932, când s-a certat la o petrecere cu soţia sa, Nadia, care a plecat valvârtej şi şi-a pus capăt zilelor. Unii biografi spun că după această tragedie Stalin şi-a pierdut ultima fărâmă de omenie şi s-a prefăcut dintr-un simplu ticălos într-un monstru.

Lichidarea culacilor

Începând cu 1929, Stalin a încercat să aducă agricultura pe linia teoriei comuniste, desfiinţând fermele individuale şi reunind toţi ţăranii în cooperative agricole. Acolo, ei foloseau utilajele moderne în comun şi erau obligaţi să vândă recoltele la preţurile stabilite de conducere. Ţăranii care se împotriveau fie erau împuşcaţi, fie – ceea ce se întâmpla mai des – erau deportaţi în ţinuturi vitrege, cu o climă nesănătoasă, unde munceau la proiectele conducerii, fără ca cineva să ştie de existenţa lor.

Decât să renunţe la animalele lor, ţăranii preferau să le taie şi să le mănânce. Stalin pedepsea

---

76 Odată cu exilarea lui Troţki, comunismul apusean a luat-o pe un drum separat. După aceea, comuniştii din Occident puteau pune o distanţă confortabilă între ei şi ororile care se petreceau în Uniunea Sovietică zicându-şi, cu emfază, troţkişti. A fi troţkist implica o puritate ideologică pe care, în mod clar, staliniştii n-o aveau. Evident, oricine ar fi fost mai bun decât Stalin, dar trebuie spus că acţiunile lui Troţki din timpul războiului civil rus au arătat că nici el nu era vreun sfânt.

orice sfidare oprind din hrana care se cuvenea în mod normal comunităţilor nesupuse. A raţionalizat alimentele primite de familii în funcţie de loialitatea lor faţă de stat. Ţăranii înstăriţi (culacii) au devenit ţapii ispăşitori pentru tot ce nu mergea bine în Uniunea Sovietică. Ori de câte ori exista o penurie de alimente, se dădea vina pe profiturile acumulate de culaci. În afară de asta, toată lumea ştia că ei răspândesc boli venerice, au o igienă deplorabilă şi exploatează munca altora. Familii întregi de culaci erau dezrădăcinate şi trimise într-un exil care echivala cu o condamnare la moarte. Leşurile culacilor bătuţi, jefuiţi şi epuizaţi de călătoriile lungi formau mormane în gările din zonele rurale.2

Reorganizarea radicală a agriculturii a perturbat întreaga infrastructură – nu numai gospodăriile, ci şi transportul şi morile, mai ales în grânarul care era Ucraina. Sistemul s-a dereglat şi, în cele din urmă, s-a prăbuşit. În 1932, s-a instalat o foamete catastrofală pe întregul teritoriu al Uniunii Sovietice, şi în răstimp de doi ani au murit între 7 şi 10 milioane de oameni. Deşi în Ucraina milioane de ţărani făceau deja foamea, comisarii sovietici le-au luat cerealele ca să poată îndeplini cotele rigide stabilite de conducere. S-a confiscat până şi sămânţa pentru anul următor. Faptul că în acest timp au murit 5 milioane de ţărani ucraineni n-a contat atât de mult.3 Orice om din zonele afectate care nu avea burta umflată şi membrele slabe ca nişte beţe era bănuit că doseşte alimente şi pedepsit.4

Murind pentru îndeplinirea cincinalelor

Când a ajuns Stalin la putere, Rusia încă mai funcţiona pe baza Noii Politici Economice a lui Lenin, care încerca să reconstruiască economia distrusă de război permiţând capitalismul la scară mică. Asta nu

numai că îi deranja la nivel filosofic pe comuniştii duri, dar era limpede că în acest fel Rusia nu avea cum să-şi revină la timp pentru următorul război mondial.

„Suntem cu cincizeci sau o sută de ani în urma ţărilor avansate”, a spus Stalin în 1931. „Trebuie să recuperăm acest decalaj în zece ani. Dacă n-o facem, vom fi zdrobiţi.”

În concordanţă cu obiectivele stabilite prin planurile cincinale, s-au construit oraşe industriale uriaşe pe terenurile carbonifere din Ucraina şi în partea asiatică a Uralilor. Căile ferate şi canalele le-au legat de resursele vitale. Digurile şi lacurile de acumulare au domesticit unele dintre cele mai mari cursuri de apă din lume, furnizând energie şi irigând terenurile agricole.

Pentru a-şi dezvolta proiectele, Stalin a extins închisorile politice ale lui Lenin, creând o reţea de lagăre de muncă forţată, aflată sub autoritatea Direcţiei Generale a Lagărelor – în rusă, *Glavnoe Upravlenie Lagherei* sau, pe scurt, GULAG. Ţara era plină de persoane indezirabile şi elemente subversive, de nemulţumiţi, disidenţi şi alţi duşmani ai statului. Familiile acestor oameni erau băgate în aceeaşi oală. De fapt, era suficient să calci pe bătături pe cineva influent ca s-o încurci. NKVD-ul – poliţia secretă[77] – suspecta orice persoană care intra în contact cu străini, indiferent dacă făcuse o călătorie peste hotare, fusese luat prizonier în războiul mondial sau doar avea pasiunea de a colecţiona timbre. Chiar şi cineva care întârzia prea des la serviciu putea fi etichetat drept sabotor şi arestat. Dacă era nevoie de

77 Poliţia secretă sovietică a fost reorganizată şi rebotezată în repetate rânduri. Cele mai cunoscute patru ipostaze ale sale sunt Ceka, OGPU, NKVD şi KGB, dar nu-i nevoie să cunoaşteţi semnificaţia acestor litere, căci nu sunt altceva decât jargon birocratic rusesc. De obicei, agenţii erau numiţi cekişti, după prima versiune.

mai multe braţe de muncă, NKVD-ul aresta pe cine se nimerea, ca să completeze cotele. Până în 1939, numărul celor ţinuţi în reţeaua de lagăre de muncă, închisori şi colonii ajunsese la 2,9 milioane de oameni.5

Cu toate că în Gulag au murit milioane de oameni, termenul „lagăr de muncă” nu era un simplu eufemism. „Imensa birocraţie a poliţiei secrete […] era mai predispusă să aresteze oamenii, să-i condamne şi să uite apoi de ei un deceniu decât să-i omoare în bătaie. În general, «maşina de tocat carne», cum a numit Soljeniţân sistemul represiunii sovietice, nu-şi propunea să ucidă sau să tortureze oamenii, ci să-i reducă la condiţia unor turme de vite care meritau să primească hrană doar câtă vreme puteau ajuta la creşterea cifrelor de producţie. De cele mai multe ori, oroarea lagărelor de muncă sovietice nu era urmarea sadismului, ci a indiferenţei faţă de soarta deţinuţilor.”6

Valea fluviului Kolâma, aflată în cele mai reci şi mai îndepărtate ţinuturi ale Arcticii, era un bazin doldora de aur, cărbune şi uraniu. Aici, în nord-estul Siberiei, se întindea un complex enorm de lagăre în care deţinuţii erau puşi să extragă resursele bazinului. Zilnic mureau oameni din cauza minelor care se surpau şi a temperaturilor extrem de scăzute. Hrana era limitată la minimul necesar; deţinuţii primeau doar atâta mâncare cât să poată munci, cu eventuale suplimente pentru bună purtare. Evadarea în sălbăticia arctică era totuna cu moartea, însă cei mai norocoşi puteau fi în cele din urmă eliberaţi condiţionat şi trimişi să locuiască în sărăcăcioasa capitală de district, Magadan. În complexul Kolâma au murit între 250 000 şi 1 000 000 de oameni.7

La o depărtare de aproape 4 000 de kilometri –

dar tot dincolo de Cercul Polar, unde nu cresc copaci – erau terenurile carbonifere ale lagărului Vorkuta, unde probabil că au murit în jur de 100 000 de oameni. „Timp de cincisprezece ani am aruncat cu lopata cărbune în cuptoare”, spunea un fost deţinut. „Noaptea dormeam pe nişte scânduri. Foarte mulţi au murit de foame şi de frig.”

„N-aveam haine de iarnă ca lumea, bocancii cu care umblam erau plini de găuri şi mâncam doar peşte sărat, zdrobit, şi un cartof mic, degerat, pe zi. Din cauza lipsei de vitamine, mi-au căzut toţi dinţii”, povestea un alt deţinut. „Ne puneau să muncim în mine paisprezece ore pe zi, şi mulţi n-au rezistat şi au murit. Noaptea dormeam cu hainele pe noi, pe o saltea umplută cu tocătură de lemn.”8

Marea Epurare

Serghei Kirov e mai important prin moartea lui decât prin ceea ce a făcut în viaţă. Acest funcţionar de partid din Leningrad se afla în plină ascensiune şi avea mari şanse să fie într-o bună zi succesorul lui Stalin, când, deodată, în decembrie 1934, a fost împuşcat în biroul său. Ucigaşul, individul singuratic dus cu sorcova care apare mereu în asemenea situaţii, a fost găsit în apropiere, neştiind pe ce lume e, şi a fost pus la popreală.

Stalin a ajuns imediat la concluzia că asasinul făcea parte dintr-o conspiraţie mai amplă şi a dat ordin să fie neutralizaţi toţi cei bănuiţi că ar fi duşmani ai poporului. Toate problemele din ultimul deceniu – lipsurile de tot felul, foametea, chiar şi calamităţile naturale – au fost puse în cârca sabotorilor contrarevoluţionari care subminau societatea sovietică. S-a presupus că în centrul acestei conspiraţii se afla Troţki şi că acesta încerca să provoace un haos care să-i înlesnească întoarcerea.

Paranoia necontrolată a lui Stalin a devenit principiul conducător al politicii de stat. Ucigaşul a fost acuzat că s-ar afla în cârdăşie cu Troţki şi împuşcat.9 Peste douăzeci de persoane asociate cu ucigaşul au fost împuşcate. Aproape toţi cei pe care Stalin îi dăduse la o parte în drumul său către putere (de pildă, Buharin, Kamenev, Râkov şi Zinoviev, pe care i-am pomenit mai sus) au fost arestaţi, bătuţi până ce au mărturisit, purtaţi prin procese publice şi împuşcaţi.10 Un ucigaş a fost trimis pe urmele lui Troţki, aflat în exil în Mexic. După ce i-a câştigat încrederea lui Troţki, asasinul l-a lovit în cap cu o daltă de spart gheaţa.[78]

Nici armata n-a fost cruţată. Pe lângă faptul că a lichidat 43 000 de ofiţeri, Stalin a executat 3 din 5 mareşali, 15 din 16 generali de armată, 60 din 67 de comandanţi de corpuri de armată şi 136 din 199 de comandanţi de divizii. Per ansamblu, o treime din toţi ofiţerii au fost arestaţi şi împuşcaţi, ceea ce depăşeşte numărul ofiţerilor care aveau să moară în următorul război mondial.11

Şi şeful NKVD-ului, Genrikh Iagoda, a căzut victimă epurării. Acesta, fost farmacist, se specializase în otrăvirea discretă a acelora pe care Stalin voia să îi înlăture fără prea multă vâlvă. În 1936, Stalin l-a dat afară pe Iagoda fiindcă nu reuşise să strângă suficiente dovezi pentru a obţine condamnarea lui Nikolai Buharin (într-adevăr, cât de incompetent trebuie să fii ca să *nu* obţii o condamnare într-un

---

78 Deoarece Marea Epurare a fost declanşată la foarte scurt timp după uciderea lui Kirov, unii istorici bănuiesc că Stalin însuşi ar fi planificat asasinatul, ca să aibă un pretext; însă verificările făcute de autorităţi prin arhivele secrete sovietice în 1989 nu au scos la iveală nici un fel de dovezi în acest sens (David Aaronovitch, Voodoo Histories: The Role of the Conspiracy Theory în Shaping History, Riverhead Books, New York, 2010, p. 84).

proces-spectacol pus la cale de un regim totalitar?). Oricum, şi Iagoda, şi colaboratorii săi au fost arestaţi şi împuşcaţi în timpul rejudecării procesului lui Buharin.

Iagoda a fost înlocuit cu Nikolai Ejov, care a devenit sinonim cu Marea Epurare, numită uneori în Rusia „Ejovşcina”. Acest birocrat mărunţel, amabil şi sârguincios este, probabil, răspunzător de circa 7 milioane de arestări, 1 milion de execuţii şi 2 milioane de decese în lagărele de muncă, toate acestea petrecându-se în numai doi ani. După un timp a ieşit şi el din graţiile lui Stalin, fiind înlocuit în 1938 cu Lavrenti Beria. Beria l-a executat pe Ejov în 1940, iar mai târziu, când a murit Stalin, era considerat unul dintre succesorii probabili ai acestuia, însă a fost arestat şi împuşcat la puţină vreme după aceea.12

Marea Epurare a vizat toate segmentele societăţii. În pădurile din apropierea tuturor oraşelor mari, NKVD-ul a pus să se sape în secret o mulţime de gropi comune uriaşe, care aveau să înceapă să-şi dezvăluie tainele cincizeci de ani mai târziu. În pădurea Bykivnia, aproape de Kiev, au fost descoperite 200 000 de cadavre în gropi comune.13 Lângă Leningrad (Sankt-Petersburg), 30 000 de victime au fost îngropate la Rjevski şi 25 000 la Levaşovo. La Butovo, în apropierea Moscovei, investigatorii au găsit rămăşiţele a 25 000 de victime.14 S-au descoperit schelete chiar şi sub grădina zoologică din Moscova.15

La Kurapatî, aproape de Minsk, au fost descoperite o mulţime de gropi comune, în care se aflau circa 100 000 de schelete. Bătrânii din preajma locului spun că, între 1937 şi 1941, din pădure se auzeau zi şi noapte împuşcături. Duşmanii poporului erau înşiraţi pe buza şanţurilor proaspăt săpate, li se

punea căluş şi erau împuşcaţi cu pistolul în ceafă.16

Marea Epurare nu a însemnat doar ideologie şi lupte pentru putere. Profitând de poziţia sa de şef al NKVD-ului, Beria a pus să fie răpite fete – uneori fetiţe – care îi plăceau şi să fie aduse acasă la el, unde le viola.

Marele Război pentru Apărarea Patriei

În 1938 era limpede că Germania se pregăteşte de un război de cucerire. Primul Război Mondial arătase că e nevoie de cel puţin trei mari puteri pentru a ţine Germania în frâu, însă Franţa şi Marea Britanie nu s-au putut hotărî să facă un pact cu Rusia comunistă, iar Statele Unite nu aveau un interes direct, aşa încât Hitler a făcut tot ce-a vrut, în vreme ce francezii şi britanicii se uitau neputincioşi.

Pe Stalin l-a zgândărit respingerea Occidentului. Atunci când Franţa, Marea Britanie, Germania şi Italia au semnat Acordul de la München, prin care amputau Cehoslovacia fără să-l consulte măcar, a luat-o ca pe un semn că occidentalii l-ar vinde fără cea mai mică şovăială. Trebuia să le-o ia înainte. În anul următor, Germania şi Uniunea Sovietică au semnat un acord secret prin care îşi împărţeau între ele partea răsăriteană a Europei. La două săptămâni după ce armata lui Hitler a năvălit în Polonia, soldaţii lui Stalin au invadat şi ei ţara, ocupând cealaltă jumătate din teritoriul polonez. Elita polonă a fost adunată şi deportată în Gulag până în primăvara următoare, când 15 000 de ofiţeri din armata poloneză şi 7 000 de civili de vază au fost duşi în pădurile din apropiere şi împuşcaţi.

În 1940, Stalin a pus mâna pe cele trei republici baltice, Estonia, Letonia şi Lituania, şi sovieticii i-au arestat imediat pe toţi cei care le-ar fi putut da de furcă; 85 000 de cetăţeni ai ţărilor baltice au fost

deportaţi, dintre care 55 000 au fost ucişi sau au murit.17 Apoi, Stalin a căutat să-i determine pe finlandezi să-şi revizuiască frontiera cu Rusia în avantajul său, iar când au refuzat, i-a invadat. Acest război a arătat cât de mult se degradase armata sovietică de când Stalin epurase o mare parte a ofiţerilor. Finlandezii au ţinut piept colosalei puteri a Rusiei, şi chiar au reuşit să desfăşoare o contraofensivă victorioasă. În cele din urmă, superioritatea numerică a sovieticilor şi-a spus cuvântul, iar Rusia şi-a extins teritoriul cu câteva zeci de kilometri. În acest război, sovieticii au pierdut cel puţin 127 000 de militari, pe când în rândurile finlandezilor s-au consemnat doar 23 000 de morţi.18 Finlanda şi-a păstrat independenţa, dar a rămas cu o ranchiună care a făcut-o să fie singura democraţie din lume care s-a aliat cu Hitler în cel de-al Doilea Război Mondial.

Invadarea Rusiei de către germani, pe 21 iunie 1941, i-a luat cu totul prin surprindere pe sovietici. Bătălie după bătălie, armata rusă a fost anihilată. Stalin însuşi a fost amorţit de şoc în prima săptămână de război; până în luna iulie, n-a fost în stare nici măcar să ţină o cuvântare la radio. În cele din urmă, şi-a revenit şi s-a adresat poporului, dând ordin ca nimeni să nu se retragă sau să se predea. Fiecare poziţie trebuia să fie apărată; ofiţerii care şovăiau sau se văicăreau, precum şi cei bănuiţi de incompetenţă erau executaţi imediat. În numai câteva luni de război, milioane de soldaţi sovietici au fost ucişi, răniţi sau capturaţi. Fabricile sovietice aflate în calea germanilor au fost demontate la iuţeală şi trimise în est, dincolo de Urali, ca să reînceapă producţia de materiale de război.

Printre prizonierii de război luaţi la începutul

invaziei germane s-a numărat şi fiul lui Stalin, Iakov Djugaşvili. Hitler s-a arătat dispus să-l elibereze în schimbul unui general german, dar Stalin a refuzat. Yakov a murit în cele din urmă în captivitate: a intrat într-un gard electrificat, dar nu e clar dacă acest lucru s-a întâmplat în timpul unei tentative de evadare ratate sau în urma unei sinucideri izbutite.

În cele din urmă, imensitatea spaţiului, precum şi resursele şi efectivele nelimitate ale Rusiei au întors cursul războiului. Germanii au fost zdrobiţi, însă cu costuri enorme. Sovieticii au aruncat în luptă, cu o minimă planificare prealabilă, bărbaţi şi femei[79], marea majoritate fiind insuficient pregătiţi şi prost înarmaţi. Circa 8,7 milioane de soldaţi sovietici au murit pentru a opri invazia nazistă.

E greu să negi că 8,7 milioane de morţi înseamnă o irosire de vieţi colosală, însă istoria nu-i niciodată simplă. „Un fapt oarecum surprinzător face să fie greu de acceptat ideea că sistemul sovietic şi-a irosit efectivele în război: armatele ţariste au pierdut în medie 7 000 de militari pe zi între 1914 şi 1917, în vreme ce sovieticii au pierdut 7 950 de militari pe zi între 1941 şi 1945. [...] Aceasta sugerează că explicaţia nu se găseşte în sistemul sovietic, ci în modul în care era înţeleasă viaţa în Rusia, în special viaţa militară.”19

Stalin şi-a mânat oamenii înainte fără pic de milă. Documentele oficiale arată că, pe durata războiului, 158 000 de soldaţi sovietici au fost condamnaţi la moarte pentru laşitate, dezertare sau alte abateri de acest tip.[80] Alţi 442 000 de soldaţi găsiţi vinovaţi au

---

79 Armata Roşie a fost prima armată modernă care a folosit pe scară largă femeile, de cele mai multe ori (dar nu întotdeauna) în cadrul unităţilor auxiliare.

80 Prin comparaţie, britanicii au executat 306 soldaţi pentru laşitate în

fost încadraţi în batalioanele de pedeapsă, care primeau sarcini sinucigaşe, cum ar fi să meargă pe câmpurile de mine înaintea tancurilor, acestea fiind mult mai greu de înlocuit. De obicei, odată ajuns într-un batalion de pedeapsă nu îl părăseai decât mort sau rănit, dar câţiva şi-au recăpătat libertatea prin acte de eroism.20

În ultimă instanţă, nu metodele lui Stalin au fost cele care i-au făcut pe sovietici să lupte cu atâta tenacitate. Ruşii erau conştienţi că sub Hitler le-ar fi mers – n-o să vă vină să credeţi – chiar mai rău. Germanii au ucis sute de mii de evrei ruşi, au lăsat să moară milioane de prizonieri sovietici, ţinându-i în condiţii mizerabile, au împuşcat mii de ostatici ca răzbunare pentru atacurile partizanilor şi au confiscat atâtea alimente, animale, vehicule şi echipamente agricole, încât ţărănimea locală murea de foame. Circa 18 milioane de civili sovietici au murit în timpul invaziei germane.

Chiar şi aşa, nu era deloc uşor să te hotărăşti de partea cui vrei să fii. Pe măsură ce germanii înaintau pe teritoriul sovietic, descopereau tot mai multe dovezi ale atrocităţilor comise de Stalin. Lângă Smolensk, în pădurea Katyn, germanii au dat de o groapă comună în care zăceau 4 000 dintre ofiţerii polonezi capturaţi în 1939. În gropile comune de la Viniţa au găsit 10 000 de ucraineni morţi. În mod normal, aceste descoperiri ar fi putut fi folosite în scop propagandistic, pentru a justifica invadarea Rusiei, însă naziştii răspândiseră până atunci atâtea minciuni, încât nu-i mai credea nimeni.

Nu mai puţin de 1 milion de cetăţeni sovietici,

Primul Război Mondial şi nici unul în cel de-al doilea (Richard Norton-Taylor, „Executed WW1 soldiers to be given pardons“, Guardian, 16 august 2006). Americanii au executat un singur dezertor în ambele războaie mondiale.

printre care se aflau un sfert de milion de cazaci, au luptat în armata germană.21 Mulţi dintre aceşti *Hiwi* (de la *Hilfswillige*, „voluntari”) fuseseră eliberaţi din lagărele de prizonieri de război ca să îndeplinească sarcini de subalterni, cum ar fi aprovizionare şi sprijin logistic. Aproape 50 000 de *Hiwi* au fost prinşi în capcană împreună cu Armata a VI-a germană în încercuirea de la Stalingrad. Există puţine documente, dar e improbabil să fi supravieţuit mulţi dintre ei. În mod sigur, toţi cei care cădeau în mâinile ruşilor erau executaţi.

În jur de un sfert de milion de cetăţeni sovietici au fost înrolaţi în aşa-numitele *Osttruppen*, având un statut egal cu ceilalţi soldaţi. Cum împăcau naziştii asta cu ideile lor rasiste? Păi, cel mai simplu era să nu-i spună nimic lui Hitler.22

Soldaţii inamici capturaţi de Armata Roşie erau trimişi în Gulag, la muncă forţată. Cei mai mulţi dintre ei au fost eliberaţi şi repatriaţi abia după moartea lui Stalin, în 1953. Dintre cei aproximativ 4,1 milioane de prizonieri luaţi de sovietici, vreo 580 000 au murit în captivitate.23

De îndată ce Uniunea Sovietică a început să-şi recupereze teritoriile pierdute, Stalin şi-a îndreptat atenţia către persoanele care au colaborat cu cuceritorii. De fapt, nici nu trebuia să fi colaborat ca să-ţi atragi bănuielile lui Stalin. În ochii lui, simpla supravieţuire sub ocupaţia germană punea milioane de oameni într-o lumină foarte proastă. Ce fel de târg făcuseră cu fasciştii? Cu ce idei primejdioase fuseseră contaminaţi? Evident, nici măcar Stalin nu putea să omoare fiecare persoană poluată de contactul cu duşmanul, dar unele dintre naţionalităţile mai mici puteau fi pedepsite, ca să se dea un exemplu pentru toţi ceilalţi. În 1943, comunitatea cecenă şi alte câteva

populaţii din Caucaz au fost deportate în masă în Siberia, de unde n-au putut să se întoarcă decât în 1957, după ce crimele lui Stalin au fost condamnate postum. Aproximativ 231 000 dintre cei exilaţi atunci au murit din cauza privaţiunilor.24

Stalin i-a pedepsit pe toţi cetăţenii sovietici care fuseseră capturaţi de germani. Ca urmare a unei înţelegeri între Aliaţi, toţi cetăţenii sovietici care încăpuseră pe mâinile germanilor – exilaţii, refugiaţii, prizonierii de război şi cei puşi la muncă forţată – au fost repatriaţi, cu sau fără voia lor. Aliaţii occidentali au silit, sub ameninţarea împuşcării, zeci de mii de oameni să se întoarcă la o moarte aproape sigură. Cei bănuiţi de colaborare cu germanii erau dinainte condamnaţi, dar mulţi dintre sovieticii exilaţi sau puşi la muncă forţată au fost băgaţi în aceeaşi oală şi deportaţi. Probabil că 1,5 milioane de prizonieri de război sovietici eliberaţi – toţi câţi mai rămăseseră dintre cei peste 5 milioane de prizoneri sovietici luaţi de germani – n-au fost lăsaţi să se întoarcă la casele lor, ci au fost trimişi în Gulag, ca să fie pedepsiţi pentru eşecul lor şi să fie curăţaţi de ideile primejdioase cu care intraseră în contact. Alături de ei, au ajuns în lagăre 2,7 milioane de civili sovietici care fuseseră capturaţi de germani şi trimişi la muncă forţată. Mulţi dintre aceşti oameni nu aveau să fie eliberaţi decât la mult timp după moartea lui Stalin.25

Cortina de Fier

În 1945, la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, Stalin era hotărât să-şi extindă controlul asupra tuturor statelor care formau o zonă-tampon între Rusia şi Germania, pentru a putea preveni pe viitor un alt atac dinspre vest. Războiul le-a permis sovieticilor să ocupe Europa de Est şi zonele nordice ale Chinei, Coreii şi Iranului şi să-şi instaleze

marionetele peste tot. Stalin nu s-a încurcat cu jumătăţi de măsură: i-a epurat pe moderaţi din partidele comuniste locale şi i-a uns pe cei mai brutali comunişti drept conducători nominali ai ţărilor cucerite.

Germania şi Austria au fost ocupate de puterile învingătoare, garnizoanele sovietice rămânând în zonele de ocupaţie estice tot restul vieţii lui Stalin. Sovieticii au scotocit toată Germania de Est şi au strâns noi prizonieri politici (atât foşti nazişti, cât şi persoane care păreau să aibă convingeri antistaliniste), dintre care 65 000 aveau să moară în captivitate în următorii cinci ani. Vechiul lagăr de concentrare nazist de la Buchenwald a mai rămas în funcţiune o vreme, acum ca lagăr de concentrare sovietic; după război, aici au murit între 8 000 şi 13 000 de deţinuţi politici.26

Soluţia lui Stalin la problema graniţelor disputate din zona de dominaţie sovietică a fost brutal de simplă: după trasarea graniţelor, populaţiile au fost strămutate în cazurile în care acest lucru se impunea. Astfel, au fost expulzaţi italieni din Iugoslavia, polonezi din Uniunea Sovietică, turci din Bulgaria şi maghiari din România.

Sovieticilor nu le-a fost mereu uşor să preia controlul asupra ţărilor ocupate. Cehoslovacia avea profunde tradiţii democratice, care au început să se manifeste odată ce s-a instaurat pacea. La alegerile din 1946, comuniştii nu au reuşit să obţină o majoritate confortabilă, dar şi-au impus controlul asupra poliţiei cu ajutorul armatei sovietice de ocupaţie. Grevele au destabilizat coaliţia guvernamentală formată după alegeri. Revoltele i-au pus în primejdie pe moderaţi. Mulţi politicieni cehi au fugit din ţară; cei mai mulţi au fost forţaţi să se

retragă din funcţie. Unul dintre ultimii care s-au împotrivit, ministrul de externe Jan Masaryk, a căzut în mod misterios de la o fereastră în 1948 şi a murit. Lupte asemănătoare s-au dat în timpul preluării puterii de către comunişti în Polonia, România, Bulgaria şi Ungaria, însă în Grecia, Italia şi Finlanda manevrele comuniştilor au eşuat, în principal fiindcă aceste ţări se aflau în afara zonei de ocupaţie sovietică, iar Armata Roşie nu era acolo ca să încline balanţa.

În perioada postbelică, sovieticii au încercat în continuare să-şi extindă sfera de influenţă. Stalin voia să vadă cât de departe poate să meargă. Sovieticii şi britanicii ocupaseră în 1941 Iranul neutru, detronându-l pe şahul progerman în favoarea fiului acestuia, care era mai cooperant, însă în 1946, când Stalin a încercat să creeze în zona sa de ocupaţie două state comuniste, Statele Unite l-au obligat să bată în retragere, iar provinciile respective au revenit sub controlul iranienilor. În 1949, Stalin a încercat să blocheze accesul Aliaţilor occidentali la zona lor de ocupaţie din Berlin, dar aceştia au organizat un pod aerian pentru a aproviziona Berlinul de Vest cu toate cele necesare şi, văzând că Occidentul nu se dă bătut, Stalin a renunţat în cele din urmă. Rivalitatea dintre Est şi Vest s-a înteţit şi mai mult atunci când sovieticii au testat prima lor bombă atomică, în 1949. În anul următor, Stalin a aprobat invadarea Coreii de Sud de către Coreea de Nord, punând la dispoziţie sprijinul necesar. A fost nevoie de o implicare serioasă a trupelor occidentale, dar în cele din urmă Coreea de Sud a supravieţuit. Trei milioane de oameni au murit în timpul războiului.

Pe la sfârşitul lui 1952, Stalin începuse să-şi scruteze cercul de apropiaţi şi să se întrebe câţi dintre

acei tovarăşi complotau împotriva lui. A început să pregătească terenul pentru o nouă epurare, dar pe 1 martie 1953, înainte să apuce să facă curat în jurul său, a fost doborât de un atac cerebral. A zăcut o zi întreagă pe podea, neputincios, deoarece subalternii îngroziţi n-au îndrăznit să bată la uşa lui. Chiar şi după ce a fost găsit şi au sosit doctorii, acoliţii lui bănuiau că ar putea fi vorba de o şmecherie şi forfoteau nervoşi în jurul patului, temându-se să nu le scape vreo vorbă care s-ar putea întoarce mai apoi împotriva lor. Din fericire, nu era nicio şmecherie, şi Stalin a murit pe 5 martie.27

Ce păţeşte mesagerul care aduce o veste proastă?

În 1937, când Stalin a ordonat un nou recensământ în Uniunea Sovietică, se aştepta la o creştere masivă a populaţiei, căci, fără îndoială, societatea socialistă dădea pe dinafară de prosperitate. Totuşi, când a fost finalizat recensământul, lipseau 16,7 milioane de oameni.28 Intr-un stat totalitar care îşi urmăreşte toţi locuitorii nu poţi invoca scuza că organizatorii recensământului au omis cumva 16 milioane de oameni. Indiferent dacă aceşti oameni erau exilaţi, morţi sau pur şi simplu nu mai ajunseseră să se nască, o asemenea scădere a populaţiei punea într-o lumină proastă felul în care cârmuia Stalin ţara. Pentru ca vestea să nu transpire, recensământul a fost anulat, iar cei care coordonaseră întreaga operaţiune au fost trimişi în Gulag, făcându-se vinovaţi de ponegrirea naţiunii.

Câţi oameni a omorât Stalin? Când vine vorba de această chestiune, există trei şcoli de gândire.

La pragul de sus, găsim estimări între 40 şi 60 de milioane. Multe dintre aceste estimări îşi au originea în presupunerile făcute în timpul Războiului Rece,

când registrele sovietice erau inaccesibile publicului şi orice cifră era posibilă. Estimările erau înjghebate din crâmpeiele şi poveştile care ieşeau la iveală. Cu toate că recentele cercetări efectuate în arhivele sovietice desecretizate în ultima vreme nu sprijină cifre atât de mari, mulţi oameni au ajuns să le îndrăgească într-atât, încât nu mai vor să renunţe la ele. Cel mai mare neajuns al acestor estimări este că, practic, mai au puţin şi spun că Stalin ar fi omorât în anii 30 toţi bărbaţii adulţi din Uniunea Sovietică.29

La pragul de jos găsim istorici care includ o victimă în numărătoare doar dacă există un cadavru sau un certificat de deces. În timpul Războiului Rece, când documentele care ar fi putut arunca lumină asupra istoriei sovietice erau inaccesibile, Stalin avea mulţi apologeţi care ridiculizau pe faţă cifrele mari. În lipsa unor dovezi concludente, aceşti apologeţi puteau să afirme că numărul celor morţi din cauza lui Stalin nu ar depăşi câteva zeci de mii. În zilele noastre, există date solide care probează moartea câtorva milioane de oameni, aşa încât tabăra minimalistă acceptă, vrând-nevrând, 786 098 de execuţii30 şi 1 590 378 de decese în lagăre31, consemnate oficial, dar se opreşte aici. Mulţi dintre aceşti istorici consideră că foametea a fost accidentală şi Stalin n-ar fi avut cum s-o controleze, aşa încât decesele respective nu intră la socoteală.32

Estimarea istoricului Robert Conquest, de 20 până la 30 de milioane de morţi, a fost luată în derâdere când a fost propusă iniţial, în 196833, dar astăzi este reprezentativă pentru cea de-a treia categorie, fiind o cifră care se bucură de un larg consens. Deşi la vremea aceea estimarea lui Conquest nu se baza pe dovezi mai solide decât toate celelalte estimări din perioada Războiului Rece, cercetările mai

recente au confirmat-o. După ce adunăm toate atrocităţile consemnate şi mai facem nişte adăugiri la totalurile obţinute pentru a acoperi lacunele din documente, constatăm că cifra de aproximativ 20 de milioane este rezonabilă şi credibilă.34

Tirani smintiţi

I

Care a fost mai rău, Stalin sau Hitler?

Sunt convins că ceea ce vă interesează cel mai mult este răspunsul la întrebarea: „Cine a fost cel mai rău om din istorie?” Din păcate, nu-i uşor de dat un răspuns. Uneori veţi da peste afirmaţia îndrăzneaţă că Stalin a ucis mai mulţi oameni decât Hitler, însă dezbaterile raţionale se împotmolesc în două probleme. Prima, evident, este că toate cifrele avansate nu sunt altceva decât evaluări foarte aproximative. Stalin a omorât între 3 şi 50 de milioane de oameni. În cazul lui Hitler, estimările merg de la 11 până la 25 de milioane. Alegerea unora sau a altora dintre aceste cifre poate să facă din Stalin un criminal de cinci ori mai mare ca Hitler, sau din Hitler un ucigaş de trei ori mai rău ca Stalin.

A doua problemă se referă la dificultatea de a stabili care dintre decese trebuie incluse în numărătoare, constituind omoruri cu caracter incriminatoriu. Ar trebui să luăm în calcul doar omorurile cărora le-au căzut victime cei slabi şi neajutoraţi? Sau constituie declanşarea unui război o crimă împotriva umanităţii? Trebuie să punem la socoteală victimele foametei, considerând că cel care a provocat-o se face vinovat de neglijenţă criminală? Stalin şi Hitler au omorât un număr comparabil de oameni în lagăre şi prin poliţiile lor secrete, dar, dacă adăugăm numărul victimelor de război, Hitler ajunge în frunte. Dacă luăm în calcul decesele cauzate de

foamete, Mao iese pe locul întâi. Totuşi, dacă adoptăm criterii mai restrictive şi punem la socoteală doar omorurile săvârşite cu sânge rece asupra unor victime neajutorate în afara luptelor, atunci un clasament incomplet şi discutabil[81] al celor mai sângeroşi tirani ar arăta cam aşa:

Hitler (Germania, 1933-1945): cca 15 500 000 de omoruri indiscutabile, cărora le-au căzut victime evrei, slavi, ţigani, bolnavi mintal, ostatici şi prizonieri de război.1

Stalin (Uniunea Sovietică, 1928-1953): 13 000 000 de execuţii şi de decese în lagăre, fără a include victimele foametei.

Mao Zedong (China, 1949-1976): în jur de 10 000 000 de omoruri, lăsând la o parte decesele din cauza foametei.

Leopold II (Belgia, 1865-1909): 10 000 000 de băştinaşi morţi în Statul Liber Congo.

Idi Amin (Uganda, 1971-1979): 300 000 de omoruri.

Francisco Franco (Spania, 1939-1975): 175 000 de oponenţi politici executaţi.2

Vlad Ţepeş (Valahia, 1456-1462): 1 00 000 de oameni traşi în ţeapă sau ucişi prin alte mijloace.3

Murad IV (Imperiul Otoman, 1611-1640): 100 000 de oameni ucişi pentru vina de a fi sfidat autoritatea sultanului.4

Ezzelino da Romano (Padova, 1236-1259): 55 000 de omoruri cărora le-au căzut victime cetăţeni, rivali, prizonieri de război, cerşetori şi alţii.5

Francisco Macias Nguema (Guineea Ecuatorială, 1969-1979): 50 000 de omoruri.6

---

81 Această listă nu spune că cei optsprezece indivizi enumeraţi aici sunt cei mai mari criminali din istorie. E vorba doar de optsprezece tirani pentru care dispunem de anumite date.

Sékou Touré (Guineea, 1958-1984): în jur de 50 000 de victime.7 Hissène Habré (Ciad, 1982-1990): 40 000 de victime.8 François Duvalier (Haiti, 1957-1971): cca 30 000 de omoruri.9

Ivan cel Groaznic (Rusia, 1533-1584): cel puţin 3 700 de persoane ucise la nimereală, în crize de furie, la care se adaugă între 18 000 şi 60 000 de oameni masacraţi la Novgorod în 1570.10

Hastings Banda (Malawi, 1966-1994): 18 000 de victime.11 Tiberius (Imperiul Roman, 14-37 d.Hr.): 10 000 de execuţii paranoice.12 Cornelius Sulla (Republica Romană, 82-79 î.Hr.): 4 700 de cetăţeni lichidaţi. Augusto Pinochet (Chile, 1973-1990): 3 000 de morţi şi dispăruţi.

Dar, cum se zice, moartea unui om e o tragedie, moartea a milioane de oameni e o statistică.[82] Lăsând numerele deoparte, în general occidentalii consideră că Hitler a fost mai rău decât Stalin, deoarece faptele lui Hitler provoacă, instinctiv, mai multă repulsie. Figura reprezentativă a Holocaustului este Anne Frank, o fetiţă nevinovată care a fost hăituită şi ucisă în numele pseudoştiinţei rasiste. Figura reprezentativă a Gulagului este Aleksandr Soljeniţân, un tip bătrân şi excentric, cu ditamai barba, care a supravieţuit.

Cazul lui Hitler oferă, de asemenea, o morală mai satisfăcătoare. Speculând sentimentele de teamă şi de ură ale poporului, Hitler a stârnit frenezia gloatei şi a devenit conducătorul unei democraţii libere, pe care a denaturat-o imediat în propriul interes. Pe când încerca să cucerească lumea, a comis atrocităţi

---

82 Această expresie îi este atribuită de obicei lui Stalin, însă (a) nimeni nu poate preciza când şi unde a făcut o asemenea remarcă, (b) citatul nu i-a fost atribuit lui Stalin decât la mult timp după moarte şi (c) Erich Maria Remarque a spus acelaşi lucru înaintea lui Stalin.

nemaivăzute. Până la urmă, Hitler s-a întins mai mult decât îi era plapuma şi a fost doborât de mânia unei lumi unite, într-un final apocaliptic. Prin deznodământul ei, această poveste e mai pe placul nostru, de aceea oamenii nu se mai satură s-o spună.

Însă cazul lui Stalin este mai tipic pentru destinul tiranilor de-a lungul istoriei. A pândit în umbră, şi-a croit, prin manipulare, drumul către vârful unei autocraţii deja existente, şi-a consolidat în mod brutal puterea şi şi-a extins imperiul jucând cu isteţime la ambele capete. A murit în patul său la o vârstă înaintată, neînvins, nepedepsit, jelit de o naţiune întreagă.

Războiul italo-etiopian

Numărul de morţi: 750 0001 Locul în clasament: 59 Tipul: cucerire colonială

Conflictul, în linii mari, şi principalele state participante: Italia vs. Etiopia Perioada: 1935-1941

Locul: Etiopia (pe atunci numită şi Abisinia)

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Mussolini

Când centrul de greutate al civilizaţiei occidentale s-a mutat în nordul Europei, Italia a rămas cu un pas în urma celor mai recente evoluţii. Italia a devenit un stat unificat abia la jumătatea secolului al XIX-lea şi aproape că a rămas cu buza umflată când europenii şi-au împărţit Africa între ei. Ajungând târziu la împărţeală, italienii s-au ales doar cu câteva fâşii de deşert de-a lungul coastei, pe care nu le voia nimeni altcineva. În 1896, când italienii au încercat să-şi mărească posesiunile prin cucerirea Etiopiei, armata lor a încasat o bătaie zdravănă, şi astfel Etiopia a devenit singurul stat african care reuşea să ţină piept ambiţiilor europene, făcându-i pe italieni de râsul imperialiştilor de pretutindeni.

După ce a preluat puterea în Italia, Benito Mussolini şi-a propus să spele ruşinea, având de data aceasta avantajul armamentului modern. În 1935, două coloane au invadat teritoriul etiopian venind din coloniile italiene aflate la sud şi la est de Etiopia – Somaliland, respectiv Eritreea. Aviaţia italiană a bombardat trupele, satele şi oraşele etiopiene, provocând mari pagube. Soldaţii etiopieni au fost seceraţi cu mitralierele şi sufocaţi cu iperită. Deşi occidentalii exagerau atunci când spuneau că acest război se dădea între războinici în pielea goală, înarmaţi cu suliţe, şi tancuri, armata etiopiană a fost complet depăşită şi copleşită, raportul pierderilor între militarii etiopieni şi italieni ucişi fiind de aproape 20/1. Chiar şi aşa, etiopienii au declanşat o ofensivă în decembrie şi ianuarie.

întrucât imperialismul făţiş nu mai era la modă în secolul XX, lumea l-a condamnat pe Mussolini. împăratul Etiopiei, Haile Selassie, a ţinut o pledoarie plină de patos la Geneva, în faţa Ligii Naţiunilor, cerând comunităţii internaţionale să intervină şi să-i salveze patria, iar Liga a impus sancţiuni economice împotriva Italiei.

Era una dintre primele dăţi când se recurgea la această tactică şi, aşa cum s-a întâmplat de atâtea ori mai târziu, sancţiunile n-au avut aproape niciun efect. Mulţi strategi şi oameni de stat au sugerat că o extindere a embargoului asupra produselor petroliere sau interzicerea folosirii Canalului Suez de către navele italiene ar fi fost mai eficiente, dar aceste măsuri au fost respinse, fiind considerate impracticabile sau prea provocatoare. Nimeni nu dorea să-i înfurie cu adevărat pe italieni.

În mai 1936, italienii au cucerit capitala Addis Abeba, şi etiopienii au stat la cutie un timp, până când

rămăşiţele armatei lor au organizat rezistenţa clandestină. În februarie 1937, partizanii au încercat să-l ucidă pe generalul italian Rodolfo Graziani, şi italienii s-au răzbunat declanşând un măcel în Addis Abeba, care a durat trei zile şi s-a soldat cu moartea a mii de oameni. În mai, italienii au distrus mănăstirea Dabra Libanos şi au executat câteva sute de călugări. Războiul de partizani a continuat, la fel şi răzbunările italienilor.

În cele din urmă, a izbucnit a doua conflagraţie mondială, iar Etiopia a fost antrenată în războiul mai amplu dintre Italia şi Marea Britanie. Acum, coloniile italiene erau o ţintă legitimă a atacurilor aliate. Graţie britanicilor, Selassie a fost dus cu avionul în Sudan, unde a aşteptat până când trupele britanice i-au izgonit pe italieni din Africa de Est, în anul 1941. După ce s-au limpezit apele, Selassie şi-a recăpătat tronul.2

Războiul civil spaniol

Numărul de morţi: 365 0001 Locul în clasament: 91 Tipul: război civil ideologic

Conflictul, în linii mari: naţionalişti (dreapta) vs. republicani (stânga) Perioada: 1936-1939

Locul şi principalul stat participant: Spania Statele participante secundare: Germania, Italia Principalii participanţi nonstatali: Falanga, brigăzile internaţionale Cine poartă de obicei cea mai mare vină: naţionaliştii

La începutul anilor ‚30, Spania tocmai trecea printr-un nou intermezzo democratic. Frontul Popular, o coaliţie de stânga care reunea un spectru larg de politicieni, de la liberali moderaţi până la comunişti intransigenţi, a lăsat un timp ciorovăiala deoparte şi a reuşit să câştige alegerile. Regele a ales să părăsească ţara, nevrând să semneze măsurile legislative de

stânga pe care coaliţia începuse să le elaboreze, ceea ce îi convenea de minune Frontului Popular, căci reprezentanţii acestuia oricum nu-i aveau la inimă pe regi (de unde şi numele lor în războiul care a urmat – republicani).

De mai bine de o sută de ani, Spania se afla într-o criză perpetuă, iar acum situaţia era agravată de Marea Depresiune. Asasinatul politic devenise o practică obişnuită. Jurnalişti, poliţişti, lideri sindicali şi preoţi de toate culorile politice erau împuşcaţi, aruncaţi în aer sau omorâţi în bătaie cu o regularitate înspăimântătoare. După ce dreapta a pierdut un personaj deosebit de important, şi-a pierdut deodată şi răbdarea faţă de incapacitatea guvernului de a menţine ordinea. În înţelegere cu Falanga – partidul fascist spaniol –, garnizoana din Marocul spaniol s-a răzvrătit, fiind urmată rapid de unităţile militare de pe tot cuprinsul Spaniei. Comandantul din Africa de Nord, Francisco Franco, a fost numit în fruntea unui contraguvern naţionalist care deţinea puterea într-o mulţime de oraşe, împrăştiate prin toată Spania.

Având armata împotrivă, singurul sprijin militar de care dispunea guvernul erau gărzile naţionale recrutate de sindicate; dar aceasta a transformat tabăra republicană dintr-o coaliţie de centru-stânga într-un agent al revoluţiei comuniste. Muncitorii au luat în stăpânire fabricile, ţăranii şi-au însuşit pământurile. În multe locuri, bisericile au fost arse şi preoţii omorâţi, ca răzbunare pentru faptul că Biserica Catolică sprijinea revolta militarilor.

Între timp, fasciştii răzvrătiţi îi vânau şi omorau pe toţi cei bănuiţi că ar fi marxişti sau că ar nutri sentimente antinaţionale. Au fost executaţi membri ai Frontului Popular, reprezentanţi ai sindicatelor, francmasoni şi jurnalişti de stânga. Poetul Federico

Gardă Lorca a fost împuşcat fiindcă era homosexual. în august 1936, după ce au pus stăpânire pe regiunea Extremadura din centrul Spaniei, naţionaliştii au împuşcat aproape 2 000 de prizonieri republicani în arena de coridă din Badajoz.

în primele zile ale revoltei, fiecare dintre facţiuni stăpânea un număr de oraşe împrăştiate haotic prin toată ţara. Apoi însă, naţionaliştii au reuşit să aducă centrul ţării sub controlul lor şi s-au pus în mişcare pentru a cuceri Madridul. Totuşi, între timp guvernul republican strânsese destule trupe ca să facă faţă atacurilor naţionaliste.

în aceste condiţii, fasciştii s-au reorientat şi au început să elimine enclavele republicane din regiunile de hotar. Mai întâi au curăţat sudul, în jurul Sevillei, apoi zona bască, de pe coasta de nord. Celelalte regimuri fasciste din Europa au trimis trupe (se pare că au sosit între 40 000 şi 50 000 de italieni şi cel puţin 10 000 de germani) pentru a-i ajuta pe naţionalişti, dar şi pentru a-şi testa tacticile şi echipamentele de ultimă oră. Ca parte a acestui efort comun, avioanele germane care efectuau bombardamente în picaj şi-au adus contribuţia la pedepsirea şi terorizarea populaţiei inamice printr-un raid devastator împotriva oraşului basc Guernica. Acest atac a fost unul dintre primele raiduri aeriene efectuate asupra unui oraş, ucigând peste o mie de civili neajutoraţi din Guernica. Măcelul a îngrozit o lume întreagă, dar poate că între timp ar fi căzut în uitare, fiind pus în umbră de alte atrocităţi mai mari care au urmat, dacă n-ar fi fost imortalizat de Pablo Picasso într-o pictură care rămâne, probabil, cea mai cunoscută şi mai impresionantă operă de artă din secolul XX.

Apoi, trupele naţionaliste au invadat valea

fluviului Ebru şi s-au îndreptat către Barcelona, oraş aflat pe coasta Mediteranei. într-un final, republicanilor nu le-au mai rămas decât Madridul şi controlul asupra drumurilor către coastă. Peste puţin timp a căzut şi Madridul, iar drumurile către coastă au fost înţesate de ultimii refugiaţi republicani care încercau să părăsească ţara.

Tabloul general în timpul Marii Depresiuni, când democraţiile se prăbuşeau una după alta, oamenii nu prea se puteau hotărî dacă cel mai mare pericol pentru civilizaţie era extrema stângă ori extrema dreaptă. Adesea, liberalii negau sau minimalizau păcatele comuniştilor, în vreme ce conservatorii procedau la fel când venea vorba de fascişti. Totuşi, încercarea de a răsturna guvernul spaniol ales în mod democratic a fost prea de tot, şi fascismul şi-a pierdut mulţi dintre simpatizanţii din ţările democratice. Stângiştii încolţiţi din Spania au devenit eroii tragici ai lumii.

Războiul civil spaniol a fost ultimul conflict romantic al civilizaţiei occidentale; o mulţime de tineri idealişti s-au dus de bunăvoie să lupte pentru o cauză măreaţă şi nobilă. Brigăzile internaţionale, sponsorizate de partidele comuniste de peste tot, au recrutat 40 000 de voluntari din întreaga lume pentru a apăra Frontul Popular. Zece mii de francezi, cinci mii de germani şi cinci mii de polonezi au luptat de partea republicanilor. Două mii şapte sute de americani s-au înrolat voluntar în Brigada „Abraham Lincoln”, şi o treime dintre ei au murit în război.

Lumea literară a manifestat un angajament ieşit din comun pentru cauza republicană. Autorul francez André Malraux a negociat cumpărarea de avioane din Franţa şi a fost unul dintre cei care au pus pe picioare forţele aeriene republicane; Ernest Hemingway s-a

dus în Spania în calitate de jurnalist, petrecându-şi cea mai mare parte a timpului alături de voluntarii din brigăzile internaţionale; scriitorul Arthur Koestler i-a spionat pe naţionalişti pozând în jurnalist raliat cauzei lor; poetul W.H. Auden a condus o ambulanţă. Atât poetul englez Stephen Spender, cât şi romancierul american John Dos Passos au încercat să intermedieze eliberarea unor prizonieri politici. George Orwell a luptat în infanteria republicană, până când i-a călcat pe bătături pe consilierii militari sovietici trimişi de Stalin şi a trebuit să-şi ia tălpăşiţa.2

Cel de-al Doilea Război Mondial

Numărul de morţi: 66 de milioane (20 de milioane de militari şi 46 de milioane de civili, incluzând decesele cauzate de războiul sino-japonez şi de foametea din Bengal, precum şi Holocaustul şi atrocităţile comise de Stalin în timpul războiului, dar fără a pune la socoteală victimele epurărilor şi conflictelor postbelice)1

Locul în clasament: 1

Tipul: război de cucerire, având ca scop dominaţia mondială

Conflictul, în linii mari: Axa (în principal, statele fasciste) vs. Aliaţii (în majoritate, ţări democratice sau comuniste)

Perioada: 1939-1945

Locul: Europa, Asia de Est, Africa de Nord, Pacificul, Atlanticul de Nord Principalele state participante: China, Franţa, Germania, Italia, Japonia, Marea Britanie, Statele Unite, Uniunea Sovietică (fiecare dintre ele mobilizând peste 4 milioane de militari)

Statele participante secundare: toate celelalte, exceptând vreo duzină de ţări Statele care n-au intrat în război: din Europa: Elveţia, Irlanda, Portugalia,

Spania şi Suedia; din Orient: Afganistan, Nepal, Tibet, Turcia şi Yemen Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Axa, în special Hitler Factorii economici: petrolul, oţelul, grânele, Marea Depresiune

De ce a fost nevoie de un al doilea război mondial?

În prima conflagraţie mondială, germanii fuseseră atât de aproape de victorie, încât nu reuşeau să înţeleagă cum de nu câştigaseră războiul. Până în 1917, scoseseră din luptă Rusia, Serbia şi România, îi făcuseră pe soldaţii francezi să se revolte împotriva superiorilor lor şi ajunseseră la câţiva kilometri de Paris. Chiar şi după ce Aliaţii au declanşat ofensiva finală şi i-au împins înapoi, germanii s-au retras în ordine, fără să intre în panică sau să se predea. Neputând înţelege cu adevărat că fuseseră învinşi definitiv, fără drept de apel, mulţi militari germani au dat vina pentru înfrângere pe elementele nepatriotice de acasă – evreii, profitorii de război sau comuniştii, în funcţie de antipatiile fiecăruia –, considerând că bravilor soldaţi germani li se „înfipsese cuţitul în spate”. La urma urmei, guvernul civil fusese cel care ceruse pacea, nu armata. După ce o nouă generaţie de flăcăi a ajuns la vârsta recrutării şi s-au creat noi tehnologii care puteau face faţă mitraliorilor ascunşi în tranşee, militariştii germani au dorit să-şi ia revanşa. Nu aveau nevoie decât de un pretext şi de un guvern cooperant.[83]

---

83 Probabil credeţi că glumesc când spun că cel de-al Doilea Război Mondial se explică în primul rând prin faptul că germanii aveau capacitatea de a purta un nou război, însă John Keegan se apropie destul de mult de o asemenea explicaţie în The Second World War, pp.10-11.

a. Trimitere la filmul The Producers (1968, regia: Mel Brooks), în care doi escroci montează pe Broadway un musical intitulat Springtime for Hitler (Primăvară pentru Hitler) (n.red.).

Printre veteranii germani care nu puteau accepta deznodământul războiului şi care se plângeau că evreii le înfig nemţilor cuţitul în spate se afla şi Adolf Hitler. Născut în Austria în 1889, Hitler şi-a petrecut o parte din tinereţe la Viena, un oraş multilingv şi cosmopolit. N-a izbutit să intre la Academia de Arte din cauză că nu putea să deseneze oameni, ceea ce poate fi interpretat ca o metaforă – şi poate chiar ca un simptom real – pentru un defect psihologic profund. Şi-a câştigat cu greu pâinea pictând ilustrate, apoi s-a mutat în Germania, la München, ca să scape de sărăcie, multiculturalism şi recrutare; totuşi, când a izbucnit Primul Război Mondial, s-a înrolat într-un regiment german. După ce luptele de pe frontul de vest s-au împotmolit într-un război de tranşee, a devenit curier, o muncă primejdioasă, care l-a expus efectelor neplăcute ale gazelor de luptă, dar i-a adus şi câteva medalii.2

ln Münchenul interbelic, Hitler s-a alăturat mişcării fasciste şi a contribuit la formarea Partidului Naţional-Socialist (partidul nazist). Fascismul a luat naştere în Italia, în timpul lui Mussolini, care a ajuns la putere în 1922 şi avea să conducă ţara până în 1943. Spre deosebire de conservatorismul tradiţional, care apăra clasele conducătoare – nobilimea, clerul şi capitaliştii – de populismul radical al săracilor, fascismul punea populismul radical în slujba idealurilor conservatoare. Fasciştii se asemănau cu comuniştii prin faptul că promiteau maselor locuri de muncă şi bunuri de consum şi chemau la solidarizarea naţională în jurul unui ţel comun, dar se deosebeau de ei prin valorile pe care le invocau – patria, Dumnezeu şi ordinea „firească” a lucrurilor. Aidoma comuniştilor şi altor partide radicale din Germania interbelică, naziştii au folosit escadroane paramilitare (Cămăşile

Brune) pentru a-şi teroriza rivalii.

La început, naziştii au înregistrat rezultate slabe la alegerile din Germania, însă marea criză economică din 1929 i-a făcut pe alegătorii şomeri să se orienteze către partidele cu platforme radicale. Asta se întâmpla aproape pretutindeni, şi numărul democraţiilor din lume scădea la fel de repede precum indicatorii economici. O vreme nu s-a ştiut dacă Germania o să vireze spre extrema stângă sau spre extrema dreaptă, dar, când a venit vremea să aleagă, mulţi votanţi s-au gândit că dreapta avea o ofertă mai tentantă (revenirea la vremurile bune de demult) şi cerea mai puţine sacrificii (nu vorbea de confiscarea proprietăţii). În 1933, când naziştii au obţinut de departe cel mai mare număr de mandate într-un parlament care mai era şi extrem de divizat, Adolf Hitler a devenit cancelarul Germaniei. În câteva luni, şi-a pus toţi rivalii cu botul pe labe, împrăştiindu-i sau arestându-i pe membrii opoziţiei. A înfiinţat un prim lagăr de concentrare la Dachau, în apropiere de München, unde i-a închis pe prizonierii politici din ce în ce mai numeroşi. În scurt timp, fascismul s-a infiltrat în toate aspectele societăţii, extinzându-şi influenţa prin mari mitinguri organizate în oraşe sau cu ajutorul Tineretului Hitlerist, care a înlocuit asociaţia multinaţională a cercetaşilor.

Primăvara lui Hitlera

După ce a ajuns la putere, Hitler a purces la crearea celui de-al Treilea Reich. S-a pus pe treabă pentru a instaura hegemonia germană în Europa, în vreme ce dădea asigurări Franţei şi Angliei că nici prin gând nu-i trecea aşa ceva. A început să aducă armata germană (Wehrmacht) la nivelul de dinainte de 1914, dotând-o cu cea mai modernă tehnologie. În 1936, a încheiat un parteneriat cu Italia, punând

bazele Axei Roma – Berlin. În 1938, Germania a anexat Austria, apoi a neutralizat şi împărţit Cehoslovacia. Fiind încă profund marcate de baia de sânge fără rost din Marele Război, puterile occidentale ezitau să se angajeze într-un nou conflict cu Germania, dar în cele din urmă şi-au luat inima-n dinţi şi au declarat că nu vor mai permite nicio încălcare a suveranităţii ţărilor vecine. Lui Hitler puţin îi păsa. Un tratat secret cu Uniunea Sovietică i-a dat mână liberă în est, şi în septembrie 1939 a lansat o invazie masivă în Polonia, supunând-o în câteva săptămâni. Francezii şi britanicii au declarat război.

În loc să atace imediat Franţa, Hitler şi-a consolidat flancul nordic prin ocuparea Danemarcei şi Norvegiei. Apoi, şi-a îndreptat atenţia spre vest, şi în şase săptămâni a ocupat Olanda, Belgia şi Franţa, în vreme ce rămăşiţele armatei britanice zdrobite erau evacuate din portul Dunkerque. Între timp, Stalin a profitat de situaţie ca să invadeze vecinii mai mici ai Uniunii Sovietice, luând hălci din Polonia, România şi Finlanda şi înghiţind cu totul Lituania, Letonia şi Estonia. Şi Mussolini a încercat să extindă posesiunile Italiei, de data aceasta din Albania (anexată în 1937) până în Grecia şi din Libia până în Egipt, dar a întâmpinat o împotrivire neaşteptată. Nedorind să se creeze o situaţie instabilă în flancul său sudic, Hitler s-a grăbit să-şi ajute aliatul; şi, dacă tot se apucase de treabă, a trecut cu tăvălugul peste o Iugoslavie necooperantă.

Aşadar, în ceva mai mult de trei ani, Germania ocupase zece ţări, Rusia anexase trei şi împărţea una cu Germania, în vreme ce Italia anexase şi ea una. Întreaga Europă continentală căzuse în mâinile germanilor, fie direct, fie prin intermediul aliaţilor (precum Ungaria) sau al unor state neutre docile

(precum Spania). Singurele ţări care încă ţineau piept acestor agresori erau dominioanele împrăştiate ale Commonwealth-ului britanic.

Şi, desigur, chinezii. După cum am arătat mai sus (vezi „Războiul civil chinez”), japonezii începuseră să subjuge China în 1937, şi în doi ani şi-au consolidat dominaţia asupra coastei şi a părţii de nord. Guvernul naţionalist al lui Chiang Kai-shek s-a refugiat adânc în interiorul ţării, la Chongqing, unde era aprovizionat de britanici şi de americani.[84]

Războiul din Rusia

Acum venise vremea demonstraţiei de forţă pe care Hitler o plănuise încă de la început – cruciada împotriva fortăreţei iudeo-slavo-bolşevice, adică împotriva Rusiei sovietice. Astăzi, toată lumea consideră că această invazie a fost o greşeală, dar, în optica de atunci, Franţa supravieţuise în Primul Război Mondial, în vreme ce Rusia se prăbuşise, deci, acum, o Germanie care învinsese cu uşurinţă Franţa n-ar fi trebuit să aibă niciun fel de probleme cu ruşii. Primul atac, lansat în mai 1941, a confirmat această idee, căci sovieticii au fost luaţi complet pe nepregătite. Nemţii au bombardat avioanele sovietice aflate la sol şi au învins cu uşurinţă unităţile ruseşti care le stăteau în cale. Odată cu trecerea

---

84 Acestea fiind zise, cred că, pentru moment, putem să lăsăm China la o parte. Războiul sino-japonez nu e uşor de încadrat în lista celor mai mari o sută de masacre din istorie. E limpede că cele zece milioane de victime din rândul chinezilor îi asigură prezenţa pe lista mea, dar unde ar trebui plasat? De sine stătător, la numărul 14? Ca parte a celui de-al Doilea Război Mondial? Ca parte a războiului civil chinez? La drept vorbind, consider că toţi cei care au fost ucişi în China între invazia japonezilor (1937) şi capitularea acestora (1945) ar trebui contabilizaţi ca victime ale conflagraţiei mondiale; totuşi, fluxul evenimentelor e mai uşor de explicat în contextul interregnului chinez, acesta fiind motivul pentru care am inclus conflictul sino-japonez în capitolul despre războiul civil chinez.

săptămânilor, s-a creat panică şi derută, şi armate ruse întregi au fost nimicite. În iulie şi august, forţele germane au ucis 486 000 de sovietici şi au capturat încă 310 000 în zona Smolenskului, la est de Bielorusia. În septembrie, au încercuit şi au cucerit oraşul ucrainean Kiev, după ce au ucis 616 000 de soldaţi sovietici şi au capturat alţi 600 000.3

Pe urmele Wehrmachtului veneau aşa-numitele *Einsatzgruppen*, unităţi speciale a căror misiune era de a ucide evreii, comuniştii şi alţi indezirabili. Ocuparea fiecărui mare oraş sovietic era urmată de un masacru. La sfârşitul lui septembrie 1941, evreii din Kiev au fost duşi la râpa Babi Yar, despuiaţi, împuşcaţi şi îngropaţi. Ofiţerul răspunzător a raportat, meticulos, că au fost ucişi 33 771 de evrei în trei zile.4 În octombrie, aliaţii români ai Germaniei n-au avut nevoie decât de două zile ca să ucidă 39 000 de evrei în Odessa şi în împrejurimi.5 În noiembrie şi decembrie, 28 000 de evrei duşi de nemţi în pădurea Rumbula de lângă Riga au fost dezbrăcaţi, aliniaţi şi împuşcaţi.6 Până în aprilie 1942, temutele *Einsatzgruppen* au raportat uciderea unui total de 518 388 de oameni.7

În primele luni, circa 3,9 milioane de prizonieri de război sovietici au fost transportaţi pe teritoriul german. Unii au fost puşi la munci grele, alţii au fost încadraţi în batalioanele compuse din dezertori care se aflau în slujba armatei germane, alţii au fost folosiţi pentru experimente medicale, dar cei mai mulţi au ajuns în nişte lagăre de prizonieri sordide, unde au suferit de foame şi de frig şi s-au îmbolnăvit de tifos. În primăvară, mai erau în viaţă 1,1 milioane.8 Dintre cei 5,7 milioane de sovietici luaţi prizonieri pe toată durata războiului, 3,3 milioane au murit din cauza condiţiilor mizere de viaţă şi a brutalităţii, totul făcând

parte dintr-o politică deliberată a naziştilor de a-i eradica pe slavi, calificaţi drept fiinţe subumane. Prizonierii luaţi din rândurile naţiunilor înrudite rasial, precum britanicii şi americanii, au fost trataţi mult mai bine, şi cei mai mulţi dintre ei au supravieţuit.9

Din cauza imensităţii teritoriului sovietic[85], ruşii nu puteau fi învinşi în câteva săptămâni precum francezii, însă armatele germane au pătruns tot mai adânc în teritoriul sovietic şi în decembrie erau pe punctul de a înconjura Moscova. Totuşi, lunile de lupte neîncetate epuizaseră trupele germane şi le diminuaseră eficienţa, astfel că nemţii n-au izbutit să închidă cercul înainte de lăsarea iernii. Armata Roşie, care apelase la vastele rezerve umane şi materiale ale Uniunii Sovietice pentru a-şi reface capacitatea de luptă, a preluat acum iniţiativa. Sovieticii i-au alungat pe germani din suburbiile Moscovei, fără a le pricinui însă pagube care să afecteze semnificativ forţa armatei germane. La venirea primăverii, nemţii au reluat ofensiva, înaintând de data aceasta spre sud, către câmpurile petroliere din Caucaz.

Pentru a-şi acoperi înaintarea spre Caucaz, nemţii aveau nevoie să arunce ancora la Stalingrad (astăzi Volgograd). Asta nu numai că ar fi tăiat ruta de ajutoare care aproviziona armatele sovietice din sud, ci le-ar fi dat nemţilor şi un punct de trecere peste

---

85 Uniunea Sovietică se întindea pe o suprafaţă de aproape 22 de milioane de kilometri pătraţi, însemnând cam o şesime din suprafaţa locuibilă a Pământului, şi avea 164 de milioane de locuitori în 1937. În ajunul războiului, Germania avea o suprafaţă de aproape 600 000 de kilometri pătraţi şi o populaţie cam de două ori mai mică decât cea a Rusiei: 80 de milioane. Iar populaţia Franţei era de doar 42 de milioane de locuitori, adică aproximativ jumătate din cea a Germaniei. (Edgar M. Howell, The Soviet Partisan Movement, Merriam Press, Bennington, VT, 1997, p. 13; Nick Smart, British Strategy and Politics during the Phony War, Praeger, Westport, CT, 2003, p. 43.)

fluviul Volga, ultima barieră naturală înainte de munţii Ural, la marginea răsăriteană a Europei. În august 1942, după ce au cucerit suburbiile oraşului, germanii au fost opriţi de apărarea disperată a sovieticilor înainte să ajungă la Volga. Ruşii au transformat dărâmăturile în fortăreţe, şi a început o luptă încrâncenată pentru fiecare stradă, fiecare clădire şi – în cazul uzinelor şi magazinelor universale – fiecare încăpere. Ziua, lunetiştii aşteptau răbdători printre ruine să străpungă cu un glonţ orice parte vizibilă dintr-un neamţ. Noaptea, siberienii şi tătarii se furişau cu cuţite şi baionete până la poziţiile germane mai izolate, măcelărind inamicii neobişnuiţi cu luptele corp la corp.10

Războiul purtat prin ruinele oraşului a măcinat într-atât armatele germane, încât acestea au primit întăriri pe flancuri din partea aliaţilor italieni şi români. În noiembrie, ruşii au învăluit aceste flancuri şi, după ce le-au zdrobit, au încercuit 275 000 de soldaţi în oraşul devastat. În următoarele luni, trupele germane împresurate au fost înfometate şi pisate cu artileria, până când, în februarie 1943, bieţii supravieţuitori s-au predat. Cei mai mulţi dintre ei erau atât de slăbiţi de foame şi degerături, încât au murit pe drumul către lagărele sovietice de prizonieri de război. Oricum, de acolo n-au scăpat cu viaţă decât foarte puţini.

În bătălia de la Stalingrad au murit, poate, 750 000 de soldaţi şi 140 000 de civili, ceea ce plasează această înfruntare pe locul doi într-un clasament al celor mai sângeroase bătălii din istoria omenirii.11 Da, doar pe locul doi. Cea mai sângeroasă bătălie din istorie a fost bătălia Leningradului, desfăşurată tot în al Doilea Război Mondial, care a provocat moartea a circa 1,5 milioane de militari şi civili.12 În septembrie

1941, după ce nemţii înaintaseră până în suburbiile Leningradului (Sankt-Petersburg), aliaţii lor finlandezi au închis cercul dindărăt şi au izolat al doilea oraş ca mărime din Uniunea Sovietică. Deoarece Înaltul Comandament sovietic nu făcuse eforturi prea mari pentru a evacua populaţia oraşului, trei milioane de civili au fost prinşi în capcană, fără a dispune de nicio modalitate de aprovizionare. Spre deosebire de bătălia de la Stalingad, aici n-au fost oscilaţii tactice care să trebuiască expuse. Armata sovietică s-a adăpostit în spatele fortificaţiilor şi a rezistat nouă sute de zile sub cea mai cruntă agresiune de care erau în stare nemţii.

Lipsiţi de orice ajutor din afară, oamenii din Leningrad şi-au drămuit proviziile cât au putut de mult, apoi şi-au mâncat animalele, apoi au mâncat iarbă, curele şi scoarţă de copac, apoi s-au mâncat unul pe altul şi, în cele din urmă, au murit cu sutele de mii.13 În timpul iernii, sovieticii au amenajat un drum peste suprafaţa îngheţată a lacului Ladoga pentru a aduce provizii în oraş şi a evacua civili, însă drumul era vulnerabil la atacurile aeriene şi se scufunda în apă la primele semne de dezgheţ. Deşi cifrele oficiale indică un total de 632 000 de civili morţi, e posibil să fi dispărut peste un milion de leningrădeni în timpul asediului.14 În cele din urmă, Armata Roşie a deschis pe uscat un coridor îngust către oraş, însă şi această rută se afla în raza de acţiune a artileriei şi aviaţiei germane. Asediul a luat sfârşit abia în ianuarie 1944, când luptele din alte părţi au împins liniile frontului înapoi spre Germania.

Războiul din Pacific

După căderea Franţei, japonezii au încercat să înhaţe coloniile ei din Indochina, rămase orfane. Americanii încercau să nu intre în război, dar instituiau tot mai multe sancţiuni economice împotriva

Japoniei, sperând că, dacă strângeau şurubul, japonezii vor da înapoi. Mai întâi, americanii le-au interzis navelor japoneze accesul în Canalul Panama, controlat de Statele Unite, iar apoi au impus un embargo pe petrol şi oţel, ceea ce era de natură să slăbească industria japoneză a armamentului. În aceste condiţii, strategii de la Tokyo şi-au spus că singura soluţie era să smulgă bogatele câmpuri petroliere din Indiile de Est din mâinile britanicilor şi olandezilor, care aveau şi-aşa destul de furcă cu naziştii. În 1941, Japonia a deplasat trupe, avioane şi nave de război în Indochina franceză.

De-acum, era limpede că Japonia se pregătea să ocupe arhipelagurile din sud-estul Asiei, dar în decembrie, când a sosit momentul atacului, japonezii au şocat o lume întreagă traversând pe jumătate Pacificul pentru a lansa un atac aerian devastator împotriva flotei americane de la Pearl Harbor, din Hawaii. În următoarele luni, flota şi trupele terestre japoneze au ocupat o serie de arhipelaguri bogate în resurse care se aflaseră până atunci în posesia olandezilor, britanicilor şi americanilor.

Spre surprinderea tuturor, garnizoana britanică din Singapore, formată din 85 000 de militari (majoritatea indieni comandaţi de ofiţeri britanici), s-a predat aproape imediat, astfel consemnându-se cea mai mare înfrângere din istoria britanică. În lunile care au urmat, japonezii au făcut ce-au vrut în oraş, masacrând circa 25 000 de locuitori chinezi.

O altă surpriză a fost faptul că garnizoana americană din Filipine, numărând 125 000 de militari (majoritatea băştinaşi filipinezi), a rezistat mai mult decât s-ar fi aşteptat cineva. În cele din urmă, s-au predat şi ei, aceasta fiind cea mai mare înfrângere din istoria americană. Înfuriaţi că pierduseră atât timp,

japonezii au mânat prizonierii spre nord, prin peninsula Bataan, fără să le dea apă şi fără să-i lase să se odihnească. Oricine se împleticea era împuşcat, străpuns cu baioneta sau zdrobit cu bâta. Au murit câteva mii de oameni.

Acum, că puseseră stăpânire pe Indiile de Est, japonezii trebuiau să creeze un perimetru defensiv în jurul insulelor mici din centrul Pacificului şi să alunge de acolo ultimele trupe ale Statelor Unite; însă americanii, interceptând şi descifrând transmisiunile radio japoneze, au prins de veste că inamicul plănuia o ofensivă împotriva insulelor Midway. Avioanele de recunoaştere şi radarele au confirmat apropierea flotei japoneze, pe care americanii au supus-o mai multor valuri de atacuri aeriene în plin ocean. Japonezii au ripostat, dar norocul şi planificarea au făcut ca Statele Unite să triumfe. Americanii au scufundat patru portavioane inamice – o pierdere care era, şi pentru japonezi, greu de gestionat. Din acest moment, americanii au preluat iniţiativa în războiul din Pacific.

Europa în cumpănă

După ce au fost izgoniţi cu totul din Europa continentală, britanicilor le-a fost mai greu să joace un rol activ în război. De-acum, s-au văzut nevoiţi să treacă în defensivă. Hitler a încercat să le înfrângă rezistenţa instituind o blocadă maritimă cu ajutorul submarinelor şi efectuând necontenite raiduri aeriene. În 1940, avioanele germane au atacat direct Anglia timp de câteva luni; în timpul „bătăliei pentru Anglia”, nemţii au ucis circa 60 000 de civili, dar nu au reuşit să câştige controlul deplin asupra spaţiului aerian şi nici să schimbe în vreun fel echilibrul militar. Submarinele germane lansau atacuri pe rutele comerciale din jurul Insulelor Britanice, pentru a

împiedica aprovizionarea acestora cu produse vitale. La fel ca în Primul Război Mondial, blocada germană i-a scos din sărite pe americani, care, teoretic, erau neutri, ducând la un război naval făţiş, dar nedeclarat, între cele două puteri. Până la urmă, în decembrie 1941, la câteva zile după atacul de la Pearl Harbor, Hitler a declarat război Statelor Unite. Intr-un târziu, spărgătorii de coduri britanici au interceptat informaţiile necesare pentru depistarea submarinelor germane, iar avioanele britanice şi americane, care dispuneau de baze aeriene în insulele din Atlanticul de Nord, au putut să asigure acoperirea convoaielor pe o mare parte a traseului.

Timp de câţiva ani, britanicii n-au putut decât să ronţăie din marginile Europei fasciste. Au blocat cu uşurinţă încercările italienilor de a ocupa Egiptul şi Grecia, dar, după sosirea întăririlor germane, au fost împinşi înapoi. În Grecia, situaţia militară a evoluat în favoarea Axei, însă în Egipt apărarea britanică a reuşit să oprească ofensiva inamică. Apoi au început contraatacurile. În cele din urmă, britanicii şi americanii au eliberat nordul Africii şi au atacat Italia. Ofensiva aliată i-a scos pe italieni din război, însă forţele germane şi-au întărit poziţiile la jumătatea peninsulei şi n-au fost uşor de clintit.

În 1943, frontul rusesc căpătase deja un tipar previzibil. Ruşii atacau iarna, iar nemţii atacau vara. Pentru vara lui 1943, Înaltul Comandament german a plănuit Operaţiunea Citadela, urmărind să atace cu tancurile, din nord şi sud, avanpostul rusesc de la Kursk şi să nimicească forţele sovietice aflate acolo. Bătălia purtată în iulie a fost cea mai mare confruntare a blindatelor din istorie, însă nemţii şi-au încetinit atacurile, apoi le-au oprit, şi în cele din urmă au dat înapoi în faţa contraofensivei sovietice. Pentru

prima dată în doi ani de război, ruşii au câştigat o bătălie fără ajutorul zăpezii. În cele trei săptămâni de lupte au murit în total 325 000 de militari, şi, în mod remarcabil, ruşii au pierdut doar de trei ori şi jumătate mai mulţi oameni decât nemţii.15 Pentru ruşi, era un mare progres faţă de primul an de război, când muriseră de douăzeci de ori mai mulţi militari sovietici decât nemţi.16

Holocaustul

Aidoma tuturor celor care au clădit imperii, naziştii au exploatat mâna de lucru ieftină a inamicilor cuceriţi. Până în 1944, opt milioane de străini, în cea mai mare parte civili, fuseseră aduşi în Germania pentru a fi puşi la muncă forţată.[86] Alte două milioane munceau sub comanda germanilor în teritoriile cucerite. Erau folosiţi la muncile agricole, trudeau în fabrici sau lucrau ca servitori. Muncitorii străini asigurau un sfert din forţa de muncă în industria chimică şi o treime în industria armamentului.17

Insă Hitler avea planuri mai mari pentru al Treilea Reich. Pentru a purifica noul său imperiu european, i-a etichetat pe toţi cei care nu se încadrau în societatea pe care o avea el în minte drept fiinţe „subumane” şi a pus la cale exterminarea lor. Sute de mii de homosexuali, martori ai lui Iehova, francmasoni şi oameni cu boli mintale au fost închişi, gazaţi, împuşcaţi sau castraţi.

Evreii se aflau în capul listei negre a lui Hitler. Naziști au speculat tradiţionala neîncredere a europenilor faţă de evrei, care aveau altă religie, şi paranoica bănuială că evreii controlează societatea prin băncile şi imperiile mediatice care le aparţin, dar

---

86 Pentru avea un termen de comparaţie, să observăm că asta înseamnă două treimi din numărul sclavilor africani trimişi peste Atlantic şi dublu faţă de numărul celor ţinuţi în Gulag la vremea aceea.

au mai adăugat un element – o teamă pseudoştiinţifică faţă de presupusa poluare genetică produsă de evreii care trăiau printre nemţi. Când a preluat controlul asupra Germaniei, Hitler a restrâns libertăţile civile ale evreilor. Li s-au interzis din ce în ce mai multe profesii şi au fost excluşi din societatea oamenilor decenţi. În noaptea de 9/10 noiembrie 1938 (*Kristallnacht*, sau „Noaptea de cristal”), gloatele dezlănţuite i-au bătut şi i-au jefuit pe evrei. Până să înceapă războiul, două treimi dintre evreii din Germania şi Austria îşi dăduseră seama încotro se îndreptau lucrurile şi fugiseră în alte ţări.18

Şi totuşi, cucerirea Europei a adus sub controlul lui Hitler alte milioane de evrei. Insă acum numărul evreilor era mult prea mare ca să poată fi pur şi simplu expulzaţi. Mai mult, s-a dovedit că erau prea mulţi ca să poată fi masacraţi cu uşurinţă. În ianuarie 1942, o serie de oficiali naziști s-au adunat într-o vilă de pe malul lacului Wannsee, în apropierea Berlinului, ca să planifice „Soluţia Finală”.

De fiecare dată când nemţii cucereau un nou teritoriu, îi luau imediat în evidenţă pe toţi evreii. Unii erau împuşcaţi pe loc, dar cei mai mulţi erau strânşi în ghetourile locale. În cele din urmă, ghetourile mai mici au fost desfiinţate sau au fost transformate în ghetouri mai mari, cel mai mare dintre toate fiind ghetoul din Varşovia. Aici, zona evreiască era despărţită de restul oraşului printr-un zid. Evreii puteau fi lăsaţi să meargă la lucru, dar în rest erau ţinuţi în carantină. Bolile şi malnutriţia au împuţinat drastic populaţia, dar naziştii tot considerau că exterminarea evreilor decurge prea lent, aşa că au început să-i trimită în lagăre de concentrare, unde i-au pus la muncă forţată.19

Naziştii au ajuns la concluzia că împuşcarea

evreilor nu era o metodă eficace. Ţinea pe loc trupe şi camioane, şi irosea muniţie. O rafală de mitralieră asupra unui şir de evrei lăsa prea mulţi răniţi, care trebuiau apoi împuşcaţi în cap cu pistolul. Îngroparea făcea procesul şi mai laborios, iar zgomotul atrăgea atenţia oamenilor din împrejurimi.

Soluţia era acidul cianhidric. A durat o vreme până ce naziştii au rezolvat toate dificultăţile, dar în cele din urmă maşinăria infernală din lagărele de exterminare împrăştiate pe teritoriul Poloniei a fost pusă la punct. Sub pretextul strămutării în est, evreii au fost strânşi în gările din ghetouri şi expediaţi în vagoane de marfă. Când ajungeau în lagărele de exterminare, erau triaţi rapid după vârstă, sex şi capacitate de muncă.

Evreii care nu puteau fi folosiţi la munci grele erau despuiaţi şi trimişi la duşuri. Dar prin orificiile din tavan nu venea apă, ci se turnau cristale de Zyklon-B – denumirea comercială a acidului cianhidric –, care se transformau într-un gaz otrăvitor. După câteva minute de ţipete şi zbateri, victimele amuţeau. Gazul era evacuat, iar leşurile erau transportate la crematoriile de mare capacitate.

De la jumătatea lui 1942 până la jumătatea lui 1943, în puţin mai mult de un an, la Belzec au fost ucişi 600 000 de oameni – şi capacitatea lagărului de la Belzec era doar de gradul III. Cel mai mare lagăr, Auschwitz, a stat în funcţiune trei ani, timp în care au fost omorâţi 1,1 milioane de oameni. Într-un singur an de funcţionare, lagărul de la Treblinka a făcut 800 000 de victime. La Chelmno au fost ucişi peste 300 000 de oameni, iar la Sobibor, 250 000. Sistemul era atât de eficient, încât lagărul de la Treblinka funcţiona cu un personal de nici 150 de oameni, suplimentat de unii dintre prizonieri, care puteau fi lichidaţi când îşi

terminau treaba. Până la sfârşitul anului 1943, majoritatea evreilor din teritoriile cucerite de nemţi erau morţi, şi toate lagărele de exterminare în afară de Auschwitz au fost închise.20

Pe unii aliaţi ai germanilor (Croaţia, România) nu i-a deranjat deloc să colaboreze la Soluţia Finală, aşa încât şi-au făcut propriile lagăre de concentrare, în vreme ce alte ţări aflate în tabăra Germaniei (Bulgaria, Finlanda, Ungaria şi Italia) au încercat să se implice cât mai puţin. În orice caz, cele mai multe dintre ţările Axei i-au înregistrat pe cetăţenii lor evrei, le-au limitat participarea la viaţa publică şi au contribuit la deportarea evreilor străini în teritoriile aflate sub controlul lui Hitler. Pentru evreii italieni şi maghiari, faptul că guvernele lor au refuzat să-i omoare n-a fost decât o scurtă amânare. Când războiul s-a întors împotriva Germaniei, ambele ţări au încercat să iasă din Axă, însă trupele germane le-au invadat şi au înlăturat acele guverne şovăielnice. Apoi, sute de mii de evrei locali au fost adunaţi, deportaţi şi gazaţi cu o eficienţă uluitoare.21

O altă minoritate ponegrită şi luată în vizor de nazişti erau ţiganii, despre care se spunea de multă vreme că se ţin de hoţii şi vrăjitorii. Ei au fost vânaţi şi exterminaţi la fel de meticulos ca evreii. Estimarea cea mai frecventă este că au fost ucişi 250 000 de ţigani, însă nu avem nicio certitudine. E posibil să fi fost omorâţi peste un milion.22

Asia continentală

Intre timp, pentru a tăia ruta de aprovizionare care făcea legătura între forţele naţionaliste din China şi restul lumii, japonezii au cucerit Birmania de la britanici, dar curând au descoperit că liniile de transport terestre din această parte a lumii mergeau de la nord la sud, dinspre interior spre coastă, ceea ce

nu le era de folos, în vreme ce rutele maritime aveau un traseu primejdios, ocolind peninsula Malaysia, unde pândeau submarinele Aliaţilor. Dat fiind că armata lor îşi croia acum drum spre vest, către India, japonezii aveau nevoie să stabilească o legătură directă între bazele lor din Thailanda şi frontul birman. Prin urmare, i-au pus pe băştinaşi să construiască o cale ferată prin junglă, peste munţi şi peste văi accidentate, împotriva naturii geologice a ţării. În această întreprindere infernală au murit de epuizare între 50 000 şi 100 000 de civili birmani, precum şi 16 000 de prizonieri de război aliaţi.23

Armata britanică din India s-a grăbit să trimită trupe şi materiale de război spre est, în calea armatei japoneze care se apropia. Din nefericire, după ce au ocupat Birmania – „coşul cu orez” al Asiei de

Sud-Est –, japonezii au întrerupt exporturile de alimente pe care se baza o mare parte din populaţia Indiei. Armata britanică a rechiziţionat toate mijloacele de transport locale pentru scopuri militare şi a trimis în partea de est a Indiei doar trupe şi muniţie. Fără mijloace de transport, importurile civile au încetat, în vreme ce negustorii de grâne stocau recoltele locale ca să le vândă cu un profit mai mare. Dovedindu-şi încă o dată lipsa totală de interes faţă de poporul indian (vezi „Perioadele de foamete din India britanică”), britanicii au refuzat să intervină atunci când preţurile alimentelor au crescut vertiginos pe piaţa liberă, lăsând populaţia din Bengal să moară de foame. Cel puţin 1,5 milioane de indieni, poate chiar 3 sau 4 milioane, au murit de foame până ca cineva să mişte un deget.24 Prim-ministrul Winston Churchill a spus chiar că vina pentru foamete le aparţinea localnicilor, întrucât „se înmulţesc ca iepurii”.25

Intre timp, japonezii începuseră să exploateze

popoarele din Asia pe care le cuceriseră. În Indochina şi Indonezia, milioane de băştinaşi făceau foamea după ce japonezii le confiscaseră recoltele în propriul folos. De asemenea, japonezii au adunat sclave sexuale („femei pentru desfătare”) din rândul chinezoaicelor şi coreenelor pentru a-şi distra soldaţii.

ln Manciuria, japonezii au creat un laborator secret pentru arme biologice – Unitatea 731. Unii prizonieri erau răniţi în mod deliberat, pentru ca medicii să poată testa proceduri chirurgicale riscante. Alţii erau legaţi şi supuşi unor vivisecţii fără anestezie, pentru a elucida mecanismele misterioase ale organismului uman. Oamenii de ştiinţă japonezi au creat germeni experimentali folosindu-i pe prizonieri pe post de cobai. În 1940, aviaţia japoneză a împrăştiat purici purtători de ciumă peste oraşul Ningbo din partea centrală a coastei Chinei. În 1942, avioanele de război japoneze au contaminat cu holeră satele chinezeşti din provincia Yunnan, aflate pe ruta de aprovizionare a Aliaţilor, la graniţa cu Birmania, şi epidemia care a urmat a ucis, conform estimărilor, 200 000 de civili.26

Reichul intră la apă

A fost nevoie de doi ani pentru ca americanii să-şi mobilizeze pe deplin enorma forţă umană şi industrială, însă în 1944 erau gata să declanşeze o ofensivă fără precedent împotriva Europei continentale. Armatele aliate s-au strâns în Anglia şi, pe 6 iunie 1944, au lansat un atac amfibiu masiv împotriva fortificaţiilor germane din Normandia, de pe coasta Franţei. La sfârşitul primei zile – Ziua Z –, aliaţii anglo-americani debarcaseră cu succes pe plaje 133 000 de oameni şi 20 000 de vehicule, paraşutaseră alţi 23 500 de militari în spatele liniilor inamice şi înaintau pe uscat pentru a-şi extinde

capetele de pod, numărul morţilor fiind de circa 3 000.27

După vreo lună, Aliaţii îşi întăriseră forţele destul de mult ca să avanseze din peninsula Normandia către interiorul ţării. Diviziile blindate britanice şi americane au înaintat pe teritoriul francez spre graniţa germană şi spre Rin. Un contraatac iniţiat de germani în decembrie – numit de istoricii sobri ofensiva din Ardeni şi rămas în amintirea americanilor ca „bătălia de la umflătură” – a amânat vreme de două luni trecerea Rinului, dar a consumat ultimele rezerve ale germanilor. Până la venirea primăverii, forţele americane şi-au stabilit capete de pod de cealaltă parte a Rinului. De acolo s-au revărsat în inima Germaniei.

În iunie 1944, sovieticii au declanşat şi ei ofensiva în est – Operaţiunea Bagration. Patru coloane masive de tancuri şi infanterie au spart liniile germane în Bielorusia şi au făcut joncţiunea pe teritoriul vechii Polonii. A fost, probabil, cea mai mare victorie sovietică pe frontul răsăritean. Foarte multe divizii germane au fost prinse în capcană şi spulberate. După trei ani de război, capacitatea de luptă a Armatei Roşii o depăşise, în sfârşit, pe cea a Wehrmachtului.

Germanii s-au retras adânc în Polonia şi şi-au stabilit o nouă linie defensivă de-a lungul fluviului Vistula, cu baza la Varşovia. Apoi, Armata Roşie s-a oprit, deoarece îşi depăşise liniile de aprovizionare, iar armata mişcării de rezistenţă poloneză a declanşat o insurecţie împotriva germanilor, sperând să instaleze la Varşovia un guvern independent înainte să apară sovieticii cu marionetele lor. Deoarece nici germanii, nici ruşii nu doreau ca Polonia să fie condusă de naţionaliştii polonezi, sovieticii şi-au oprit

înaintarea şi au aşteptat dincolo de Vistula, în vreme ce germanii au trecut la reprimarea insurecţiei. Naziştii au prefăcut Varşovia în ruine şi au masacrat populaţia – o acţiune care a fost numită cea mai mare hecatombă din timpul războiului.28 În urma insurecţiei de la Varşovia şi-au pierdut viaţa circa 225 000 de polonezi.[87]

Pentru a înţelege diferenţa dintre cele două fronturi, comparaţi soarta Varşoviei cu cea a Parisului. Iniţial, americanii plănuiseră să ocolească complet Parisul şi să se concentreze pe distrugerea armatelor germane din teritoriu, fiindcă nu voiau să-şi irosească resurse preţioase pentru a hrăni şi îngriji cele câteva milioane de civili de care ar fi fost răspunzători dacă ocupau oraşul. Hitler se gândise că mai bine distruge Parisul decât să-l piardă. La fel ca la Varşovia, mişcarea de rezistenţă franceză s-a ridicat împotriva garnizoanei germane, dar frontul de vest era mult mai civilizat decât cel de est şi deznodământul a fost cu totul altul. Comandantul german nu s-a putut hotărî să distrugă un oraş atât de frumos, în vreme ce Aliaţii le-au permis trupelor Franţei Libere să preia iniţiativa şi le-au ajutat să aducă oraşul cât mai repede sub controlul lor.29

Armatele anglo-americane care înaintau dinspre vest şi cele sovietice venind dinspre est urmau să facă joncţiunea pe fluviul Elba, în partea de est a Germaniei. De asemenea, se luase decizia ca sângeroasa bătălie finală pentru Berlin să fie lăsată în seama lui Stalin. Pe când Armata Roşie îşi croia drum prin teritoriile germane din estul Prusiei, răzbunarea

---

87 Insurecţia de la Varşovia (august 1944) nu trebuie confundată cu revolta din ghetoul Varşoviei (aprilie 1943), care a fost o ultimă încercare disperată a evreilor din ghetou de a se opune deportării în lagărele de exterminare.

pentru invazia germană devenise politica oficială. Nu numai că soldaţii sovietici confiscau toate bunurile mobile care prezentau interes, fie pentru ei, fie pentru a le expedia în Rusia, dar aproape orice femeie aflată în calea Armatei Roşii era violată, apoi lăsată în plata Domnului şi pe urmă violată din nou de unităţile care veneau din spate.30

Civilii germani, cuprinşi de panică, au fugit din calea trupelor sovietice. Sute de mii de refugiaţi au murit în timp ce încercau să scape de brutalitatea Armatei Roşii. Navele germane au fost umplute cu civili şi soldaţi răniţi şi trimise spre vest din porturile de la Marea Baltică, dar în multe cazuri au fost torpilate de submarinele sovietice. Nava *Wilhelm Gustloff* a fost scufundată având la bord peste 9 000 de oameni – din punctul de vedere al numărului de morţi, aceasta este până astăzi cea mai mare catastrofă maritimă din istorie. Cargoul supraaglomerat *Goya* a fost şi el scufundat, ducând în adâncuri peste 6 000 de refugiaţi.

Soldaţii germani şi-au apărat liniile, nu fiindcă ar mai fi sperat la victorie, ci cu gândul că i-ar putea ţine pe loc pe sovietici destul de mult timp pentru a se preda britanicilor şi americanilor, care erau mai miloşi. Dar, la Berlin, Hitler avea alte planuri. Ascuns acum în buncărul de sub clădirea cancelariei Reichului, Hitler n-avea de gând să împărtăşească soarta lui Mussolini, care fusese prins de partizani, împuşcat şi spânzurat de picioare într-o piaţă, ca un porc măcelărit. Hitler voia să aibă o moarte glorioasă, trăgând după el nedemna naţiune germană.

Sovieticii erau dispuşi să-i dea o mână de ajutor. Armata Roşie a ajuns la fluviul Oder, ultima barieră înainte de Berlin, şi a lansat un bombardament masiv asupra dealurilor Seelow, care se înălţau de cealaltă

parte a fluviului. Apoi, orbindu-i pe apărătorii poziţiilor germane cu reflectoare antiaeriene, sovieticii au luat cu asalt dealurile Seelow şi, după o zi de lupte sângeroase, calea către Berlin era larg deschisă.

După o săptămână de lupte sălbatice pe străzile Berlinului, care s-au soldat cu moartea a 100 000 de civili31, s-a strâns laţul în jurul buncărului lui Hitler. Înaintarea sovieticilor se măsura în cvartale şi clădiri. În acest moment, armata germană îşi completa rândurile cu bătrâni şi copii, iar aceştia nu se puteau măsura cu veteranii Armatei Roşii. Probabil că vreo 225 000 de soldaţi germani au murit apărând Berlinul, în vreme ce sovieticii au pierdut doar 78 000 de militari în luptele duse pentru cucerirea oraşului.32 În cele din urmă, zona de război s-a restrâns la câteva clădiri din jurul cancelariei Reichului. Nemaiputând să amâne deznodământul, Hitler s-a sinucis împuşcându-se în cap, după ce îşi otrăvise câinele şi proaspăta soţie. Apropiaţii lui au dat foc cadavrului şi s-au împrăştiat înainte ca ruşii să ajungă acolo.[88]

NUMĂRUL DE MORŢI IN FIECARE TEATRU DE OPERAŢIUNI

---

88 Sovieticii au găsit destul de repede cadavrul lui Hitler, dar au păstrat secretul ca să pună pe jar Occidentul. Ruşii sperau că misterul din jurul acestei dispariţii şi spectrul revenirii lui Hitler ar putea fi folosite pentru a stoarce mai multe concesii de la liderii occidentali. Rămăşiţele lui Hitler au stat îngropate într-un mormânt fără nume dintr-o bază sovietică din Germania de Est până în 1970, când baza a fost restituită Republicii Democrate Germane. Atunci, Hitler a fost exhumat şi ars, iar cenuşa a fost împrăştiată într-un râu din apropiere, pentru a nu se crea un loc de pelerinaj.

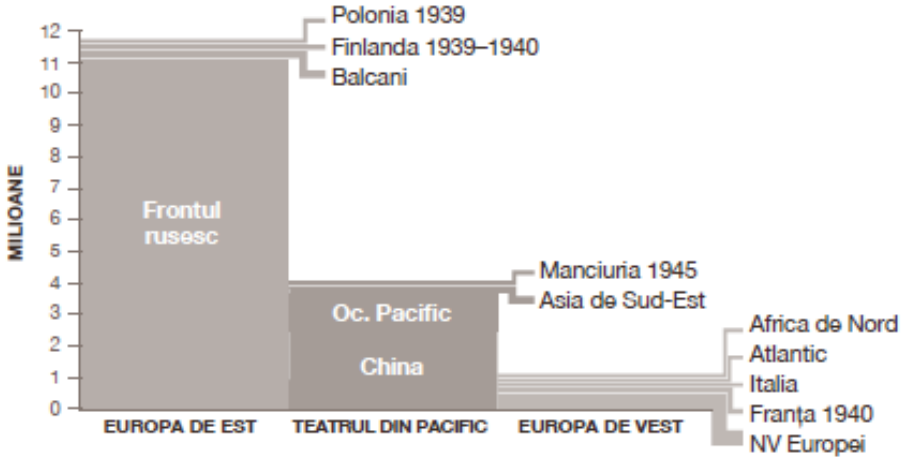

Sărind de pe o insulă pe alta

După ce ofensivele japoneze din Oceanul Pacific au fost oprite prin înfrângerea din largul insulelor Midway, strategii americani au reflectat asupra modului în care putea fi desfăşurată o contraofensivă peste cel mai mare ocean din lume. Singura posibilitate era de a proceda pas cu pas. În loc să cucerească fiecare insulă din ocean, Statele Unite au ocolit marile baze japoneze, au tăiat căile de aprovizionare şi le-au lăsat garnizoanele pradă foamei. În schimb, americanii au atacat insulele secundare care erau destul de mari ca să fie folosite ca avanposturi şi prea mici ca să găzduiască concentrări masive de trupe japoneze.

Această tactică a dus la un război mai intermitent decât cel desfăşurat pe teren solid în alte părţi ale lumii. De regulă, submarinele şi portavioanele americane izolau mai întâi insula vizată distrugând navele japoneze dimprejur. Apoi, portavioanele americane şi navele de luptă care le escortau slăbeau garnizoana japoneză prin raiduri aeriene şi baraje de artilerie. În cele din urmă, forţele terestre luau cu asalt plajele şi străpungeau apărarea

japoneză. După câteva săptămâni, înainte chiar ca ultimii japonezi de pe insulă să fi fost prinşi şi omorâţi, americanii construiau pe teritoriul cucerit baze aeriene şi lansau bombardiere grele ca să slăbească următoarea ţintă de pe listă. Adunau pe insulă trupe proaspete şi provizii şi o luau de la capăt, apropiindu-se pas cu pas de Japonia.33

Chiar şi aceste garnizoane japoneze mai mici nu erau deloc uşor de înfrânt, şi în fiecare asalt amfibiu şi-au pierdut viaţa mii de americani şi zeci de mii de japonezi. Codul de onoare al japonezilor nu le îngăduia să se predea; de aceea, atunci când situaţia devenea disperată, militarii japonezi nu negociau termenii capitulării, ci lansau atacuri sinucigaşe împotriva poziţiilor americane, ca să moară glorios în luptă. Acest refuz de a se preda era atât de adânc înrădăcinat în mentalul naţional, încât până şi civilii se omorau cu miile ca să nu rabde umilinţa de a fi capturaţi vii. Unii soldaţi japonezi foarte îndărătnici s-au ascuns în junglă şi au refuzat să se predea până în anii 70.34

Singurul mare oraş distrus în urma luptelor de stradă în timpul războiului din Pacific a fost Manila, din Filipine. Generalul american Douglas MacArthur îşi dorea ca japonezii să declare Manila oraş deschis (dacă s-ar fi întâmplat asta, toate operaţiunile defensive şi ofensive s-ar fi desfăşurat în afara oraşului), însă japonezii şi-au consolidat poziţiile din centrul oraşului. În vreme ce MacArthur amâna declanşarea unei ofensive nimicitoare, frustrarea japonezilor s-a întors împotriva locuitorilor civili. Mii de prizonieri şi de civili au fost străpunşi cu baioneta, bătuţi, împuşcaţi sau legaţi fedeleş şi lăsaţi în clădiri care au fost apoi incendiate. În ianuarie şi februarie 1945, aproape 100 000 de locuitori din Manila au fost

masacraţi. Când americanii au atacat, japonezii au luptat până la ultimul om. La sfârşit, oraşul era devastat.35

În primăvara anului 1945, asaltul asupra insulei Okinawa – ultima haltă înainte de Japonia – s-a transformat în cea mai sângeroasă bătălie purtată pe alte fronturi decât cel rusesc în al Doilea Război Mondial. Când totul s-a terminat, americanii pierduseră 12 000 de militari, ucişi pe uscat şi pe mare, iar insula era împânzită de cadavrele a 110 000 de soldaţi japonezi, întregi sau făcute bucăţi. Ultimii 20 000 de japonezi s-au retras în peşteri, însă americanii au detonat intrările, blocându-i înăuntru.

S-a estimat că nu mai puţin de 160 000 de civili – o treime din populaţia Okinawei – au murit în tiruri încrucişate sau prin sinucidere în masă (cei mai puţin fanatici au fost siliţi să se sinucidă). Okinawa a devenit legendară atât pentru numărul mare de sinucideri, cât şi pentru varietatea metodelor de suicid. Războiul îi decimase atât de iute pe piloţii japonezi, încât înlocuitorii lor nu mai apucau să înveţe tehnicile subtile ale luptei aeriene şi ale bombardării cu precizie. Prin urmare, japonezii au recurs la tactica mai simplă a atacurilor sinucigaşe împotriva flotei americane. Piloţii kamikaze se aruncau cu avioanele încărcate cu exploziv asupra navelor americane. Îndârjirea cu care se apărau japonezii a determinat Statele Unite să renunţe la planul de a invada arhipelagul japonez; strategii americani şi-au spus că era preferabil să bombardeze Japonia până când avea să capituleze.36

Războiul maşinilor

În cel de-al Doilea Război Mondial, cea mai importantă inovaţie tactică în luptele terestre a fost desfăşurarea diviziilor de blindate. În cadrul doctrinei

Blitzkrieg-ului (războiul fulger), tancurile susţinute de aviaţie spărgeau liniile inamice, urmând ca artileria mobilă şi infanteriştii motorizaţi din camioane să exploateze breşa. Deseori erau debarcate unităţi de paraşutişti care ocupau poziţii strategice înainte de sosirea trupelor terestre. În ţinuturile deschise din Rusia, Franţa şi nordul Africii, după o străpungere a inamicului, zeci de mii de infanterişti puteau să rămână la o sută de kilometri în spatele liniilor frontului, care se îndepărtau tot mai mult de ei. În aceste condiţii, tot ce puteau să facă infanteriştii era să se pitească în tranşee şi să spere la o întorsătură favorabilă. Distrugerea acestor grupuri izolate de infanterişti a contribuit semnificativ la numărul uriaş de morţi din cel de-al al Doilea Război Mondial. Întrucât soldaţii motorizaţi îi ajungeau lesne din urmă pe infanteriştii care încercau să scape pe jos, bătăliile de nimicire au devenit din nou, după secole întregi, o parte obişnuită a războiului.

Mecanizarea războiului s-a reflectat în creşterea numărului de victime. în timpul Războiului de Secesiune, în rândurile trupelor americane s-a consemnat o moarte accidentală la fiecare unsprezece oameni căzuţi în luptă. În al Doilea Război Mondial, raportul era deja de o moarte accidentală la patru decese produse în luptă.37 Acum, soldaţii erau striviţi în maşini de teren, zdrobiţi în avioane, carbonizaţi în camioane, arşi şi otrăviţi de ciudatele substanţe chimice nou apărute, sfârtecaţi şi electrocutaţi de echipamente grele şi aruncaţi în aer de piese de artilerie manevrate greşit.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial au avut loc primele bătălii navale din istorie în care flotele inamice nu ajungeau niciodată să se vadă una pe alta. Nu tunurile, ci avioanele de luptă dirijate de

radare erau cele care dădeau lovitura de graţie navelor despărţite de kilometri de ocean pustiu.

Experienţa celui de-al Doilea Război Mondial a confirmat un lucru deja cunoscut, anume că războiul prilejuieşte inovaţii tehnologice. Radarul, avionul cu reacţie, sonarul, antibioticele şi rachetele dirijate au fost unele dintre tehnologiile folosite pentru prima dată în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Laboratoarele secrete din diferite părţi ale lumii – specialiştii americani în fizica nucleară de la Los Alamos, spărgătorii de coduri britanici de la Bletchley Park, experţii germani în domeniul rachetelor de la Peenemünde – au influenţat cursul războiului.

Pe de altă parte, nu trebuie să exagerăm impactul pe care l-a avut tehnologia. Doar armata americană s-a apropiat de războiul complet mecanizat al zilelor noastre. Dacă facem abstracţie de diviziile specializate de panzere, Wehrmachtul încă se mai târa prin noroaie cu caii înhămaţi la piesele de artilerie şi la carele cu provizii. Chiar şi recea eficienţă industrială a lagărelor de exterminare este uneori supraevaluată. Majoritatea victimelor Holocaustului au murit în feluri cunoscute de veacuri întregi – de boli, de epuizare, de foame sau ucise în masacre în care ucigaşul era faţă în faţă cu victima.

Dacă lăsăm la o parte breşele făcute uneori de atacurile blindatelor, cele mai multe armate au luptat într-un mod care ne aminteşte de Primul Război Mondial – cu puşcaşi care se ascundeau în tranşee sau atacau şi cu mitraliori care asigurau apărarea sub acoperirea artileriei.

Pe frontul rusesc, unde au avut loc cele mai multe lupte, artileria de câmp, care trăgea pe baza coordonatelor de pe hartă în ţinte care nu se vedeau cu ochiul liber, a ucis mai mulţi oameni decât celelalte

categorii de arme. Artileria a consumat 80% din totalul muniţiei folosite şi a cauzat 45% dintre decesele de pe câmpul de luptă. Examinarea morţilor şi răniţilor a arătat că armamentul greu al infanteriei (mitraliere, mortiere şi piese de artilerie uşoare care trăgeau în ţinte vizibile cu ochiul liber) a ucis 35% dintre victimele căzute în luptă. Aviaţia a provocat 5% dintre decesele produse în luptă; vehiculele blindate au ucis încă 5%. Armele uşoare ale infanteriei, care ocupă prim-planul în filmele de război (puşti, pistoale, grenade), erau în esenţă pentru autoapărare şi au provocat doar 10% dintre pierderile înregistrate în luptă.38

Puterea aeriană

Avioanele au devenit agenţi majori ai distrugerii în cel de-al Doilea Război Mondial. Aviaţia putea fi folosită cel mai eficient la bombardarea cu precizie a obiectivelor militare şi industriale, care era complet legală în vreme de război. Insă pentru aceasta era nevoie de informaţii exacte, o bună capacitate de recunoaştere şi o dotare adecvată a bombardierelor – un amestec nu tocmai uşor de obţinut. Pe deasupra, bombardierele trebuiau să se apropie de ţintă în linie dreaptă, la lumina zilei, trecând printr-o perdea de tir antiaerian şi ferindu-se de avioanele de luptă ale inamicului.

Din cauza acestor dificultăţi, forţele aeriene erau tentate să distrugă fără discriminare obiective mai uşoare. La începutul războiului, avioanele atacau oraşele lansând bombe la nimereală pentru a-i teroriza pe locuitori. Pe măsură ce forţele aeriene şi-au sporit numărul de avioane, a crescut şi numărul de victime. Când germanii au bombardat Rotterdamul pe 14 mai 1940, ucigând aproximativ 850 de civili, o lume întreagă a fost îngrozită.39 Un an mai târziu, pe 6

aprilie 1941, primul raid aerian al nemţilor asupra Belgradului a făcut 17 000 de victime în rândul civililor.40 Primul raid aerian asupra Stalingradului, executat pe 23 august 1942, a ucis 40 000 de civili.41

În curând, distrugerea oraşelor a devenit o ştiinţă. În cursul unei nopţi se trimiteau împotriva unei ţinte până la o mie de avioane. Primele valuri de bombardiere aruncau explozivi peste întregul oraş, dând foc clădirilor din lemn, iar valurile următoare lansau proiectile incendiare care extindeau pârjolul. În scurt timp, diferitele incendii se uneau într-o gigantică furtună de foc, care îşi crea propriul sistem meteorologic, cu uragane şi o căldură atât de mare, încât topea metalul, crăpa zidurile şi carboniza trupurile. O asemenea furtună de foc putea să radă de pe faţa pământului un oraş întreg şi să aspire oxigenul din adăposturile subterane, sufocându-i pe oamenii care credeau că sunt în siguranţă acolo. În noaptea de 28/29 iulie 1943, britanicii au abătut asupra Hamburgului primul bombardament incendiar din război, carbonizând 42 000 de locuitori.42 În noaptea de 13/14 februarie 1945, Aliaţii au distrus Dresda, făcând 35 000 de victime în rândul civililor.[89] Pe 9/10

---

89 În anii ’60 au apărut două cărţi de succes despre bombardarea Dresdei, iar de atunci acest eveniment a devenit o metaforă pentru măcelul fără rost. Abatorul cinci (1969), de Kurt Vonnegut, este unul dintre marile romane ale secolului XX şi o evocare puternică a celui de-al Doilea Război Mondial din perspectiva unui martor ocular — o operă care va continua multă vreme să modeleze percepţia oamenilor asupra celor petrecute atunci. Pe de altă parte, cartea de nonficţiune The Destruction of Dresden (1963), scrisă de David Irving, a fost pentru o generaţie întreagă descrierea definitivă a bombardamentului asupra Dresdei. Din păcate, Irving s-a dovedit a fi un mare apologet al lui Hitler, şi astăzi se ştie că volumul său preia necritic o mulţime de elemente ale propagandei naziste, afirmând, de pildă, că în timpul bombardamentului au murit 135 000 de oameni sau că în oraş nu existau deloc obiective militare. O lucrare mai nouă a lui Frederick Taylor, intitulată Dresden: Tuesday, February 13, 1945 (2004),

martie 1945, bombardierele americane au distrus oraşul Tokyo, omorând 84 000 de locuitori.43

De la începutul războiului, fizicieni din întreaga lume le spuneau guvernelor lor că fisiunea atomilor radioactivi ar elibera o cantitate enormă de energie care ar putea fi folosită pentru a anihila armate întregi, prin simpla apăsare a unui buton. Marile puteri se temeau că inamicul ar putea dezvolta înaintea lor o asemenea armă, prin urmare Germania, America, Rusia şi Japonia au demarat programe secrete de cercetare care să exploreze acest potenţial. Fiind cea mai mare putere industrială a lumii, Statele Unite au fost primele care au rezolvat toate problemele tehnice. Pe 6 august 1945, un singur avion a lansat o singură bombă atomică asupra Japoniei, şi oraşul Hiroshima a fost ras de pe faţa pământului, laolaltă cu 120 000 dintre locuitorii săi.44 După trei zile, o altă bombă nucleară a distrus oraşul Nagasaki, omorând 49 000 de locuitori.45

Având în vedere că războiul era oricum pe sfârşite şi că bombele au fost folosite împotriva unor oraşe, nu împotriva unor armate sau flote, oamenii s-au întrebat mereu dacă cele două atacuri nucleare au fost cu adevărat necesare. Această problemă continuă să suscite şi astăzi dezbateri aprinse. În orice caz, ar trebui luate în considerare încă două fapte. Japonezii au capitulat necondiţionat la câteva zile după bombardamentul de la Nagasaki, şi de atunci încoace naţiunile care dispun de arme nucleare au avut mare grijă să nu pornească un război mare între ele.

Replicile de după cutremur

Prăbuşirea Axei nu a oprit omorurile. Multe ţări au ieşit de sub ocupaţie cu sistemul politic năruit, aşa încât represiunea a fost urmată de haos. În China,

---

corectează multe dintre erorile flagrante din cartea lui Irving.

comuniştii şi naţionaliştii au reluat războiul civil care fusese întrerupt de japonezi (vezi „Războiul civil chinez”). Şi în Grecia a izbucnit un război civil, tot între stânga şi dreapta. În Asia de Est, două colonii care fuseseră ocupate de japonezi – Indochina franceză (vezi „Războiul din Indochina franceză”) şi Indiile de Est olandeze – au speculat momentul şi s-au ridicat pentru a-i împiedica pe stăpânii dinainte să revină la putere. În Europa de Est, naţiunile care fuseseră eliberate (cucerite? călcate în picioare?) de Uniunea Sovietică au încercat să instaureze democraţii pluripartite, însă partidele comuniste sponsorizate de sovietici au eliminat rapid toate formaţiunile rivale, punând capăt acestor încercări.

Ţările eliberate de curând aveau multe socoteli de încheiat. Partizanii comunişti (în majoritate sârbi) care au preluat controlul asupra Iugoslaviei au ucis peste 100 000 de compatrioţi (în majoritate croaţi) care se mânjiseră asociindu-se cu guvernul fascist în timpul războiului. Francezii au omorât după eliberare 10 000 de colaboraţionişti, dintre care doar 800 au avut parte de un proces. Italienii au omorât între 10 000 şi 15 000 de criminali de război. Olandezii au executat 40 de colaboraţionişti, iar norvegienii au executat 25.4® Procesele de la Nürnberg, intentate naziştilor de rang înalt, şi alte procese similare din Germania de Vest ocupată au dus la 486 de execuţii.

Spre deosebire de nazişti, militariştii japonezi nu concentraseră niciodată puterea în mâinile unui dictator absolut. Totuşi, Tojo Hideki se aflase în vârful piramidei în cea mai mare parte a războiului, ca general, ministru de război sau prim-ministru, aşa că a fost judecat de americani şi spânzurat, alături de alţi şase generali şi miniştri. O serie de procese de mai mică importanţă s-au încheiat cu încă vreo 900 de

execuţii.47 Cu toate acestea, americanii i-au îngăduit împăratului Hirohito să rămână pe tron, pentru a mai domoli nemulţumirea japonezilor faţă de ocupaţia americană.

Zeci de mii de evrei care supravieţuiseră Holocaustului au fugit din Europa în colonia britanică Palestina, care în curând a devenit statul independent Israel. Războiul care s-a pornit imediat, în 1947, între Israel şi vecinii săi arabi a fost primul dintre numeroasele războaie care aveau să se işte cam o dată la zece ani multă vreme de acum încolo.

Cifre care năucesc

Judecând după mai multe criterii, cel de-al Doilea Război Mondial a provocat mai multe victime decât orice alt eveniment din istoria cunoscută. Luat ca întreg, a fost cel mai ucigător eveniment din istorie. De asemenea, a fost cel mai ucigător eveniment din istorie pentru multe naţiuni – Rusia, Polonia, Japonia, Indonezia şi Olanda, ca să pomenim doar câteva – şi pentru diferite categorii de victime, precum militarii, prizonierii de război şi evreii.

Comisia U.S. Strategic Bombing Survey a afirmat că, „probabil, la Tokyo şi-au pierdut viaţa, într-un răstimp de şase ore [9/10 martie 1945], mai mulţi oameni decât în orice alt moment din istoria omenirii”.48 S-ar putea să fie adevărat, dar totul depinde de cifrele pe care le acceptăm. Totuşi, eu înclin să cred că cei mai mulţi oameni omorâţi de mâna omului[90] într-un interval foarte scurt de timp în întreaga istorie sunt cele 120 000 de victime ucise aproape pe loc la Hiroshima.

MILITARI UCIŞI

---

90 Precizarea „de mâna omului“ este importantă, deoarece catastrofele naturale bruşte, precum acel tsunami care a lovit coastele Oceanului Indian în 2004, au omorât mai mulţi oameni la fel de repede.

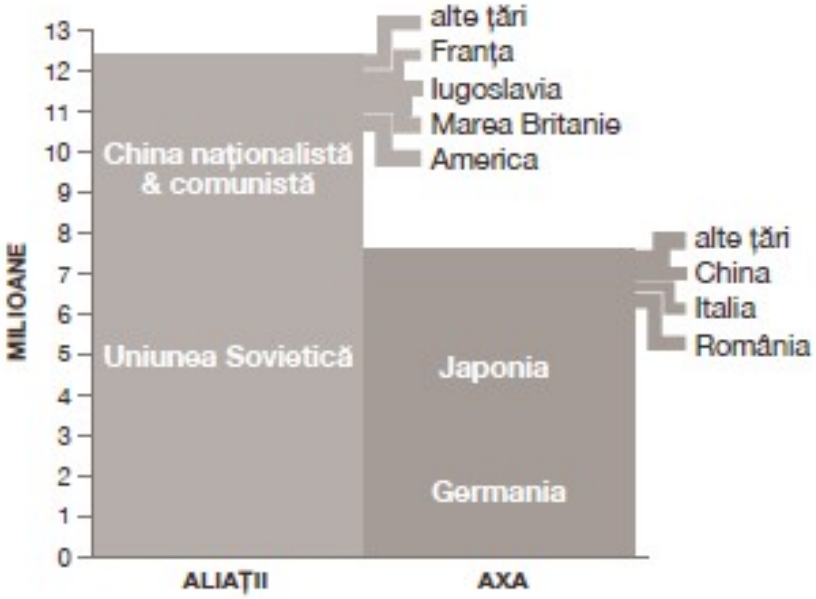

Pentru a ucide 1,1 milioane de oameni la Auschwitz a fost nevoie de mai mult timp, însă probabil că acesta este locul în care s-au săvârşit cele mai multe omoruri pe metru pătrat din istorie. Cea mai sângeroasă bătălie din istorie a fost, probabil, asediul Leningradului (dacă socotim şi militarii, şi civilii omorâţi) sau asaltul Stalingradului (dacă socotim doar militarii), sau, de nu, una dintre celelalte mari bătălii de pe frontul rusesc.

Tabelul de mai jos pune în balanţă răul pricinuit şi suferit de participanţii la cel de-al Doilea Război Mondial, arătând câte milioane de necombatanţi au murit. Sunt prezentate aici doar cifrele care depăşesc pragul de 250 000, deoarece la scara celui de-al Doilea Război Mondial câteva zeci de mii de morţi erau mărunţiş. Cifrele nu dau un total exact, fiindcă există suprapuneri şi multe elemente necunoscute. Coloanele de sub „Total morţi în afara luptei” includ toate decesele – crime, victime ale neglijenţei sau ale accidentelor, persoane nevinovate prinse la mijloc în

schimburi de focuri –, în vreme ce coloanele de sub „Făptaşi” prezintă doar omorurile despre care se consideră de obicei că au fost deliberate, evitabile sau excesive.

Nivelul de distrugere pe care l-a atins acest război nu este demonstrat doar de numărul uriaş de morţi din rândurile principalelor naţiuni beligerante. Dacă aruncăm o privire în colţişoare uitate de lume, vom vedea că s-au înregistrat foarte multe victime şi în rândul unor naţiuni pe care de obicei nu le bagă nimeni în seamă, cum ar fi neozeelandezii.

Noua Zeelandă este unul dintre cele mai izolate locuri din lume. Nu avea de ce să se teamă. Chiar dacă puterile Axei ar fi cucerit lumea întreagă, probabil că ar fi lăsat în pace Noua Zeelandă, aşa cum au lăsat în pace şi Suedia sau Elveţia. Noua Zeelandă ar fi putut rămâne în afara războiului fără ca aceasta să încline balanţa de o parte sau de alta, dar a hotărât să intre în luptă şi a pierdut 12 000 de oameni într-un război la care nu era obligată să participe. Cât înseamnă 12 000 de oameni? Gândiţi-vă la ei ca la opt vapoare *Titanic* care se scufundă cu tot cu pasageri.

Războiul a adus atât de multe persoane în situaţii fără ieşire, încât o sumedenie de oameni au murit în moduri surprinzătoare şi neobişnuite. Când britanicii au prins în cleşte o trupă japoneză pe insula Ramree din Birmania, japonezii au încercat să scape luând-o prin nişte mlaştini foarte greu de străbătut. Se spune că au intrat în smârcuri o mie de japonezi şi au ieşit pe partea cealaltă doar douăzeci. Restul au căzut pradă crocodililor.

	Germani	Japonezi	Sovietici	Britanici	Americani	Naţionalişti chinezi	Români
Sovietici	17,049		2,O				
Chinezi		4,050				O,651	
Polonezi	5,552						
Evrei (din toate ţările)	5,553						O,3s4
Indonezieni		4,055					
Indieni				1,556			
Vietnamezi		2,058					
Germani			1,4	O,3[91]	O,3*		
Iugoslavi	O,5						
Ţi	O,						

91 Estimarea oficială este că bombardamentele Aliaţilor au ucis 593 000 de oameni în Germania (Keegan, The Second World War, p. 590). Am trecut jumătate din total în contul americanilor, şi cealaltă jumătate în contul britanicilor, aceste două naţiuni fiind responsabile de bombardamentele respective.

gani	5						
Japonezi					O,460		
Francezi	O,361						
Români							
Greci	O,3						
Unguri	O,3						
Cehoslovaci	O,3						
TOTAL	24,O	11,O	4,062	2,O	1,O	O,6	O,5

Cel mai mare atac al rechinilor din istorie s-a produs atunci când nava de luptă *USS Indianapolis* a fost torpilată de un submarin japonez. Nava s-a scufundat prea repede ca să se poată transmite suficiente semnale SOS, ceea a întârziat cu câteva zile operaţiunile de salvare. Dintre cei 900 de marinari care pluteau pe apă în vestele lor de salvare, doar 316 au supravieţuit atacurilor rechinilor.

Revizionismul

Nu există vreun aspect al celui de-al Doilea Război Mondial care să nu fie controversat, dar unele chestiuni stârnesc dispute mai aprinse decât altele. Pentru generaţia de savanţi de după război, problema care suscita cele mai aprige controverse privea faptul dacă Hitler plănuise din capul locului să cucerească lumea şi să extermine populaţii întregi, sau dacă doar a profitat de ocaziile care s-au ivit pe parcurs. Aceea era o epocă mai rezervată. În zilele noastre, oamenii

n-au nicio problemă să pună sub semnul întrebării realităţi fundamentale ale războiului.

Găsim peste tot oameni care neagă Holocaustul, refuzând pur şi simplu să accepte faptul că naziştii au încercat să-i extermine pe evreii din Europa. În unele ţări musulmane, aceasta e concepţia predominantă, care este predată şi în şcoli. Pe de altă parte, în unele ţări europene este interzisă exprimarea în public a acestei idei. Atitudinile faţă de această chestiune s-au polarizat în asemenea măsură, încât Holocaustul nu mai este niciunde în lume un subiect care să prilejuiască dezacorduri constructive.

Întrucât e greu de găsit un eveniment istoric care să fie mai bine documentat decât Holocaustul[92], se pune întrebarea cum poate cineva să se îndoiască de realitatea acestuia. Ei bine, în primul rând trebuie să *vrei* să te îndoieşti că a existat Holocaustul. Pe urmă, e simplu.

Dacă ideologia pe care o propagi nu reuşeşte să-şi găsească adepţi fiindcă aduce prea mult cu doctrina nazistă, atunci vei dori să rescrii istoria, pentru a-i pune pe nazişti într-o lumină mai bună. Persoanele aflate într-o asemenea postură recunosc că au murit unii evrei – bolile au făcut ravagii în ghetouri şi în

---

92 Probele încep cu relatările câtorva mii de martori oculari, care relevă toate fazele procesului. Apoi, putem ilustra aceste relatări cu fotografii făcute în timpul evenimentelor. Putem scotoci prin registrele de recensământ şi de impozite pentru a arăta că milioane de evrei care existau în anii ’30 au dispărut în timpul ocupaţiei germane. În fine, avem destule documentele oficiale întocmite de făptaşi, printre care se numără ordine, note de serviciu, rapoarte, orare şi facturi. întreaga istorie a lumii antice se bazează pe mult mai puţine probe decât cele enumerate aici. (Pentru mai multe informaţii, vezi capitolele 12—14 din cartea lui Michael Shermer Why People Believe Weird Things, W.H. Freeman, New York, 1997. Pentru şi mai multe informaţii, vezi cartea lui Richard Evans Lying About Hitler: History, Holocaust, and the David Irving Trial, Basic Books, New York, 2001.)

lagărele de muncă, trupele germane au executat partizani şi aşa mai departe –, dar adaugă că războiul e iadul pe pământ şi că astfel de lucruri se întâmplau peste tot. Cei care neagă Holocaustul susţin că nu a existat o acţiune *concertată* împotriva evreilor şi că numărul evreilor omorâţi nu-l depăşeşte, de pildă, pe cel al civililor ucişi în urma bombardării oraşelor germane. Negatorilor Holocaustului le vine în ajutor faptul că germanii, atunci când s-au retras, au distrus intenţionat o mare parte din probele criminalistice – de pildă, camere de gazare, cadavre, martori.

În Germania, problema cea mai controversată este cât de mare a fost sprijinul pe care l-au acordat germanii de rând naziştilor. Cei mai mulţi germani şi-ar dori să poată da vina pentru Holocaust pe un grup restrâns de fanatici, dar faptele arată că un număr tulburător de mare de cetăţeni obişnuiţi – de la funcţionari civili până la soldaţi de rând – au contribuit la deportarea şi exterminarea evreilor. Practic, orice figură proeminentă care a apărut din lumea germanofonă în ultima jumătate de secol – expert în rachete, secretar general al ONU, guvernator al Californiei, laureat al Premiului Nobel sau papă – s-a confruntat cu dezvăluiri neplăcute despre legăturile sale din trecut cu nazismul.

Unele curente din lumea anglofonă pun sub semnul întrebării stereotipurile istoriei oficiale, potrivit cărora Aliaţii erau cei buni, iar membrii Axei cei răi, fie prin minimalizarea păcatelor Axei (de exemplu, Holocaustul, declanşarea războiului), fie prin accentuarea păcatelor Aliaţilor (de pildă, stalinismul, Dresda). De fapt, o minoritate semnificativă spune pe şleau că democraţiile occidentale au luptat în tabăra greşită.

Patrick Buchanan, un comentator american

omniprezent, a scris în cartea sa *A Republic, Not an Empire*, publicată în 1999, că democraţiile occidentale ar fi trebuit să se ţină deoparte şi să-i lase pe Hitler şi pe Stalin să-şi scoată ochii între ei. „Prin faptul că au redirecţionat prima lovitură a lui Hitler asupra lor, Marea Britanie şi Franţa i-au oferit lui Stalin încă doi ani în care să se pregătească pentru atacul lui Hitler – şi au contribuit astfel la menţinerea comunismului în Uniunea Sovietică. […] Dacă Marea Britanie şi Franţa nu i-ar fi dat garanţii Poloniei, prima mare lovitură a lui Hitler s-ar fi abătut, aproape sigur, asupra Rusiei. […] Dacă Hitler ar fi plătit un preţ enorm în timpul cuceririi Uniunii Sovietice, ar mai fi pornit oare un alt război împotriva Europei Occidentale, care nu i-a stârnit niciodată ambiţia?”63

Până şi George W. Bush a dezavuat decizia predecesorilor săi de a se alia cu Stalin: „Acordul de la Ialta a continuat tradiţia nedreaptă a înţelegerii de la München şi a pactului Ribbentrop – Molotov. încă o dată, când au negociat guverne puternice, libertatea naţiunilor mici a fost oarecum neglijabilă”.64

în acest caz, revizioniştii par să uite că occidentalii au intrat în război împotriva lui Hitler fiindcă era *periculos*, nu fiindcă era *rău*. Aceasta este o distincţie importantă în relaţiile internaţionale. Poţi face tot ce pofteşti în ţara ta, dar, odată ce te apuci să-ţi invadezi vecinii restul lumii începe să se agite. Oricât de brutal ar fi fost Stalin cu poporul său, s-a mulţumit să stea între graniţele Uniunii Sovietice. Atunci când a început să cotropească nişte ţărişoare dimprejur, Occidentul se afla deja în război cu Hitler. Prin urmare, occidentalii nu aveau de ales între a lupta împotriva lui Hitler sau a lupta împotriva lui Stalin. Aveau de ales între a lupta împotriva lui Hitler sau a lupta împotriva amândurora.

în plus, sovieticii i-au învins pe germani într-un mod care este mai presus de orice îndoială. Au produs 96% din muniţiile lor şi 66% din vehiculele lor, şi li se datorează 80% dintre germanii căzuţi în război.65 întorseseră deja cursul războiului la Stalingrad, într-un moment în care britanicii erau ţinuţi în şah, iar americanii încă se mobilizau. A fost o luptă strânsă, şi ajutorul occidental a înclinat balanţa, însă Vestul avea nevoie de Stalin mai mult decât avea Stalin nevoie de Vest. Dacă sovieticii nu ar fi provocat atâtea pierderi inamicului, occidentalii ar fi avut de înfruntat milioane de germani în plus. Această stare de fapt i-a dat lui Stalin o poziţie mai bună de negociere pe tot parcursul războiului.

Expulzarea germanilor din Europa de Est

Numărul de morţi: 2,1 milioane1 Locul în clasament: 36 Tipul: purificare etnică

Conflictul, în linii mari: polonezi şi cehi vs. germani Perioada: 1945-1947 Locul: Europa de Est

Principalele state participante: Polonia, Cehoslovacia

Statele participante secundare: uniunea Sovietică, Statele unite, Marea Britanie, Franţa

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: polonezii şi cehii

Întrebarea fără răspuns pe care o pune toată lumea: Putem cu adevărat să-i învinuim?

Polonia a fost ţara care a avut cel mai mult de suferit în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. A fost prima naţiune cucerită; apoi a fost împărţită şi supusă unor masacre care au luat forma genocidului; mai târziu, când germanii n-au mai făcut faţă, războiul a trecut iar ca un tăvălug peste Polonia, de data aceasta din direcţia opusă. Când s-a sfârşit totul, populaţia Poloniei era cu o şesime mai săracă:

muriseră şase milioane de oameni, dintre care trei milioane erau evrei. Învingătorii au simţit că Polonia merita o compensaţie pentru toate cele suferite, mai ales că Stalin anexase teritoriile răsăritene ale Poloniei, încorporând în Uniunea Sovietică majorităţile ucraineană şi bielorusă care trăiau acolo.

După război, graniţa dintre Polonia şi Germania a fost mutată către vest, până la fluviul Oder. Spre deosebire de ajustările teritoriale făcute la sfârşitul Primului Război Mondial, când Germania fusese deposedată doar de zonele cu majoritate negermană, aceste noi schimbări ale graniţelor erau, în mod evident, punitive. Teritorii care fuseseră ale Germaniei timp de secole întregi – Prusia de Est, Pomerania, Silezia – au fost date Poloniei, iar populaţia germană a fost izgonită.

O fâşie din Prusia de Est, care includea portul Königsberg, a fost alipită Rusiei. Königsbergul a fost rebotezat Kaliningrad, devenind avanpostul flotei sovietice din Marea Baltică. Populaţia rusă a înlocuit-o complet pe cea germană, astfel încât astăzi acest ţinut e mai rusesc decât Rusia însăşi.

Aceste expulzări aveau loc peste tot. Hitler folosise aşa-zisa persecutare a minorităţilor germane din Europa de Est ca pretext pentru a porni invazia, iar acum toată lumea voia să scape de germani o dată pentru totdeauna. Minoritatea germană cea mai numeroasă după cea din Polonia se afla în Cehoslovacia, o ţară pe care Germania o dezmembrase încă înainte să invadeze Polonia. Minorităţile germane din satele şi oraşele din Ungaria, România şi Croaţia se aflau acolo de pe vremea când Imperiul Habsburgic se întindea peste o bună parte a Europei de Est. Acum, trebuiau să plece şi ele.

Expulzările s-au desfăşurat în trei faze. În prima fază, care a avut loc spre sfârşitul războiului, cinci milioane de germani s-au refugiat din calea trupelor sovietice care înaintau, având în multe cazuri doar câteva ore la dispoziţie ca să se pregătească de plecare. Dintre cei aproape 2,4 milioane de germani din Prusia de Est, 1,9 milioane au părăsit această enclavă îndepărtată a Germaniei şi au fugit spre vest. Probabil că 20% dintre aceşti refugiaţi au murit pe drum, după ce războiul i-a prins din urmă; raidurile aeriene, naufragiile, barajele de artilerie, dar şi violurile în grup au ucis nenumăraţi oameni.

În capitala Sileziei, Breslau – cel mai mare oraş care a fost luat Germaniei după război –, structura etnică a populaţiei cunoscuse deja schimbări masive pe vremea naziştilor, când minorităţile polonă şi evreiască fuseseră izgonite de acolo. În ianuarie 1945 a venit Armata Roşie, iar Wehrmachtul s-a aşezat pe poziţii ca să apere oraşul. Autorităţile germane au ordonat întregii populaţii civile să părăsească zona numaidecât. O jumătate de milion de civili a trebuit să străbată mulţi kilometri prin zăpadă pentru a ajunge la centrele de refugiaţi. Optzeci de mii dintre ei au murit pe drum, răpuşi de frig.

A doua fază a fost cea a expulzărilor „sălbatice”. După încetarea luptelor, gloatele furioase i-au alungat, pe cât de spontan, pe atât de brutal, pe membrii minorităţilor germane din ţinuturile lor. I-au deposedat pe germani de bunuri şi i-au silit pe fermieri să-şi abandoneze gospodăriile, pământurile şi animalele. I-au linşat pe cei suspectaţi de colaboraţionism dimpreună cu familiile lor, iar soldaţii sovietici din trupele de ocupaţie s-au făcut că nu văd nimic.

În iulie 1945, la o fabrică din oraşul cehoslovac

Usti nad Labem s-a produs o explozie misterioasă. Imediat a apărut zvonul că era vorba de un act de sabotaj, şi oamenii din oraş s-au năpustit asupra locuitorilor germani. În timpul primului atac, mulţimile au încolţit o familie de germani pe un pod şi le-au aruncat pruncul în fluviu. Până să se potolească revoltele, fuseseră împuşcaţi, omorâţi în bătaie sau înecaţi între 1 000 şi 2 500 de germani.2 În iunie, în câteva zile, 2 000 de germani sudeţi din Postoloprty au fost strânşi la un loc şi împuşcaţi sau omorâţi în bătaie. Doi ani mai târziu, în august 1947, autorităţile cehe au deshumat cadavrele din gropile comune şi le-au ars, aşa încât „germanii să nu aibă cândva monumente comemorative pe care să le poată arăta pentru a demonstra suferinţele îndurate de poporul lor”.3

A treia fază a constat în strămutarea oficială a germanilor de către guvernele europene. În timpul războiului, fostul şi viitorul preşedinte ceh Edvard Benes, aflat pe atunci în exil, a avansat un plan de expulzare a tuturor germanilor sudeţi din regiunile muntoase de la hotarele Cehoslovaciei. „Trebuie să scăpăm de toţi acei germani care au înfipt pumnalul în spatele statului cehoslovac în 1938”, a declarat Benes. Până în august 1942, cabinetul Churchill îşi dăduse acordul pentru acest plan, iar americanii şi sovieticii i-au călcat pe urme în 1943.4

Aliaţii au autorizat acţiunea finală în august 1945, la Conferinţa de la Potsdam. În câteva săptămâni, Benes a retras etnicilor germani cetăţenia cehă, făcând excepţii doar în cazurile în care existau circumstanţe atenuante – de pildă, mariajul cu o persoană de etnie slavă sau dovada faptului că cel în cauză luptase împotriva ocupaţiei naziste. În noiembrie 1945, Consiliul de Control Aliat a dispus ca

germanii care trăiau în Cehoslovacia (3 milioane) şi cei din interiorul graniţelor antebelice ale Poloniei (3,5 milioane) să fie strămutaţi în Germania. Apoi, şase milioane de polonezi au fost evacuaţi din cei 180 000 de kilometri pătraţi anexaţi de Uniunea Sovietică şi strămutaţi în cei cca 120 000 de kilometri pătraţi pe care Polonia îi luase de la Germania.

Intr-un târziu, Churchill a început să aibă îndoieli. Intr-un discurs ţinut în 1946, în care este folosită pentru prima dată expresia „cortina de fier”, prim-ministrul britanic a criticat brutalitatea acestei politici: „Guvernul polonez, dominat de ruşi, a fost încurajat să încalce într-o manieră flagrantă şi abuzivă drepturile Germaniei, şi acum sunt expulzaţi milioane de germani, la o scară de neconceput înainte, care nu poate decât să ne mâhnească”.5

Insă expulzarea şi tranzitul nu erau singurele probleme cu care se confruntau deportaţii germani. Ei ajungeau într-o Germanie lovită de o foamete majoră. Siliţi să-şi lase în urmă avuturile, trebuiau s-o ia de la capăt într-o ţară bombardată şi distrusă, plină de schilozi, vagabonzi şi refugiaţi. Fiindcă oraşele germane erau în ruine, nou-veniţii erau îngrămădiţi prin ferme, cazărmi şi chiar în foste lagăre de concentrare. Oricine avea o odaie disponibilă era obligat să ia în gazdă un refugiat. Din nefericire, germanii din Est vorbeau dialecte care sunau ciudat în urechile germanilor vestici, şi aceştia le-au dat numele insultător de *Polacken*. Germanii pământeni le purtau pică imigranţilor, considerând că cei din urmă le făceau concurenţă la alimente şi locuinţe, care erau şi aşa insuficiente. Astfel, cei veniţi din Est erau adesea lăsaţi să se descurce singuri şi să facă foamea.

În total, au fost alungaţi din Europa de Est între 12 şi 14 milioane de germani. Atât de mulţi germani

sosiseră din ţinuturile estice, încât în 1950 populaţia Germaniei de Vest era cu 20% mai numeroasă decât în perioada antebelică, în ciuda militarilor şi civililor morţi în război. Creşterea numărului de locuitori era vizibilă în special în regiunile rurale; în unele zone, populaţia a crescut şi cu 60%.6

În 1967, Oficiul Federal de Statistică al Germaniei a estimat că 267 000 dintre germanii expulzaţi din Cehoslovacia au murit în acei ani.7 Dintre germanii alungaţi din Polonia au murit, conform estimărilor, circa 1 225 000, iar dintre cei alungaţi din Ungaria, România, Iugoslavia şi ţările baltice, vreo 619 000. Prin urmare, numărul total de morţi din rândurile refugiaţilor germani ajunge la 2 111 000.8

Războiul din Indochina franceză

Numărul de morţi: 393 000

Locul în clasament: 88

Tipul: revoltă anticolonială

Conflictul, în linii mari: Franţa vs. Viet Minh

Perioada: 1945-1954

Locul: Indochina franceză

Principalul stat participant: Franţa

Principalii participanţi cvasistatali: Cambodgia, Laos, Vietnam Principalul participant nonstatal: Viet Minh Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Franţa

Nguyen Sinh Cung, fiul unui profesor vietnamez, s-a născut în 1890 şi şi-a petrecut tinereţea umblând prin toate marile centre ale gândirii comuniste – la Paris a fost la universitate, la Moscova s-a dus la câţiva ani după Revoluţia Rusă şi la Shanghai înainte ca Chiang Kai-shek să fie învins. În 1919, la Conferinţa de Pace de la Versailles, a încercat să-i convingă pe Aliaţii victorioşi să elibereze poporul vietnamez de sub cârmuirea franceză. Nereuşind să obţină sprijin din

partea occidentalilor, s-a întors în ţară pentru a iniţia o mişcare de eliberare. Inainte ca demersurile sale să producă rezultate palpabile, situaţia din Asia de Est s-a complicat ca urmare a ocupării de către japonezi a coloniilor occidentale, dar, indiferent cine era la cârmuire, Nguyen era gata să declanşeze o mişcare de rezistenţă naţională; aşa că şi-a îndreptat acţiunile împotriva cotropitorilor japonezi. A înfiinţat o grupare rebelă sub numele de Viet Minh, de la care şi-a luat şi noul pseudonim, Ho Şi Min.

După căderea Japoniei, în august 1945, Vietnamul s-a pomenit într-o situaţie neclară. În lipsa unor trupe aliate care să facă ordine, garnizoanele japoneze au început să coopereze cu Viet Minh-ul la nivelul administraţiei locale, iar Ho Şi Min s-a stabilit în capitala colonială Hanoi şi a proclamat independenţa Vietnamului. Apoi, în septembrie, forţele naţionaliste chineze – cărora, dintre toţi Aliaţii, le era cel mai uşor să trimită trupe în zonă – au venit să preia controlul asupra Vietnamului, dar nu prea au făcut altceva decât să jefuiască Hanoiul, lăsând restul coloniei în plata Domnului. Indochina s-a cufundat în haos, căci soldaţii demobilizaţi, prizonierii eliberaţi, dezertorii şi şefii bandelor locale căutau să pună mâna pe tot ce se putea înainte să vină cineva şi să-i oprească. În unele regiuni, trupele franceze hărţuite şi depăşite numeric – formate din militari recent eliberaţi din închisorile japoneze – au încheiat acorduri cu rebelii lui Ho Şi Min pentru a restabili ordinea. Întors la Paris, generalul Charles de Gaulle, care se afla în fruntea guvernului provizoriu, a anunţat că Franţa nu avea de gând să renunţe la niciuna dintre coloniile sale. Aşadar, din punctul său de vedere, nu se punea problema ca Vietnamul să devină vreodată independent.1

Când a auzit asta, Ho Şi Min a devenit mai puţin cooperant şi a început să aibă rezerve faţă de iminenta sosire în Vietnam a unui nou val de militari şi oficiali francezi. S-a încheiat un armistiţiu, negocierile s-au prelungit, tensiunile au crescut. În noiembrie 1946, francezii au cerut controlul deplin asupra oraşului portuar Hai Phong, însă Viet Minh-ul a refuzat să părăsească zona. Navele de război franceze au bombardat cartierele aflate sub controlul Viet Minh-ului, ucigând 6 000 de civili. Tancurile şi avioanele franceze au atacat poziţiile rebelilor din oraş. În cele din urmă, după lupte încrâncenate, trupele Viet Minh-ului au fost izgonite din oraş.2

Francezii au adus întăriri din Europa şi au pus stăpânire pe toate oraşele din Indochina. Însă Viet Minh-ul domina regiunile rurale îndepărtate şi punea la cale ambuscade ori de câte ori trupele franceze pătrundeau prea adânc pe teritoriul său.

Francezii au încercat să potolească mişcarea de eliberare reorganizând colonia în zone autonome supuse autorităţii lor. Au pus monarhi locali în diversele regiuni ale coloniei, acordându-le, formal, independenţa, dar plasându-le sub umbrela unei organizaţii numite Uniunea Franceză.

În 1949, armata comunistă, care ieşise victorioasă din războiul civil chinez, a ajuns la graniţa cu Vietnamul, ceea ce însemna că rebelii aveau acum acces la un mare furnizor de arme. Războiul s-a mutat în zonele de graniţă, deoarece Viet Minh-ul încerca să menţină legătura cu comuniştii chinezi, în vreme ce francezii încercau să rupă această legătură. În decembrie 1953, unităţi de paraşutişti francezi au cucerit şi au fortificat orăşelul Dien Bien Phu (aflat acum în Laos), un punct important în linia de aprovizionare chineză, sperând să-i atragă pe rebeli

într-o luptă deschisă, care i-ar fi favorizat pe francezi. În loc de asta, generalul vietnamez Vo Nguyen Giap a hotărât să supună fortăreaţa unui asediu. În martie 1954, trupele rebele, numărând 70 000 de militari susţinuţi de un personal auxiliar numeros (100 000 de oameni), i-au încercuit pe cei 15 000 de francezi aflaţi în spatele întăriturilor, şi generalul Giap a ordonat începerea atacurilor. După cincizeci şi şase de zile de raiduri şi bombardamente necontenite, care i-au epuizat pe francezi şi i-au înghesuit într-un spaţiu din ce în ce mai mic, Dien Bien Phu s-a predat.

Această înfrângere a convins guvernul francez că era inutil să lupte mai departe. Negocierile începute curând după aceea au acordat Indochinei franceze independenţa, instituind pe teritoriul acesteia patru state – Laos, Cambodgia şi un Vietnam împărţit în două, o parte revenind comuniştilor şi cealaltă necomuniştilor.

Dar pacea n-avea să dureze mult timp.

Numărul de morţi

Tabăra franceză a pierdut în jur de 93 000 de militari, dar dintre aceştia doar 20 700 erau francezi. Restul erau aliaţi indochinezi (18 700), soldaţi din coloniile indochineze (26 700), soldaţi din coloniile africane (15 200) şi membri ai Legiunii Străine (11 600). Evident, unul dintre avantajele de a avea un imperiu este faptul că îi poţi pune pe cei din colonii să ducă greul luptelor.

Estimările privind numărul de victime din rândul vietnamezilor sunt foarte aproximative. Probabil că în luptele cu francezii au fost ucişi 175 000 de soldaţi ai Viet Minh-ului; dincolo de asta, războiul a provocat moartea a 125 000 de civili.3

Împărţirea Indiei

Numărul de morţi: 500 0001 Locul în clasament:

70 Tipul: purificare etnică

Conflictul, în linii mari: hinduşi şi sikhi vs. musulmani Perioada: 1947

Locul şi principalele state participante: Pakistan, India

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: atât hinduşii, cât şi musulmanii (şi în special liderul celor din urmă, Jinnah)

Sfârşitul cârmuirii coloniale în India se anunţa a fi un triumf al spiritului uman. Fiind entitatea politică aflată pe locul doi în lume din punctul de vedere al numărului de locuitori, o Indie liberă avea să dezrobească o şesime din populaţia globului. Nu mai puţin încurajator era faptul că eliberarea se făcuse fără violenţă. Mohandas Gandhi organizase marşuri masive, boicoturi şi greve – mai ales greve ale foamei – pentru a-i convinge pe britanici să plece. Nu era o repunere în scenă a îndelungatelor rebeliuni sângeroase care eliberaseră emisfera vestică.

Totuşi, exista o mică piedică în calea mişcării de independenţă: mulţi dintre musulmanii din India nu voiau să fie o minoritate într-o ţară condusă de hinduşi. Liderul lor, Mohammed Jinnah, cerea să se creeze o ţară separată, formată din regiunile în care musulmanii erau majoritari. Gandhi, pe de altă parte, era îngrozit de ideea unei Indii sfârtecate, şi chiar era de acord ca musulmanii să-i guverneze pe toţi hinduşii, dacă asta ar păstra India întreagă. Însă mulţi hinduşi naţionalişti erau la fel de îngroziţi de soluţia oferită de Gandhi.

Pe la jumătatea anilor 30, când britanicii începuseră să se gândească la posibilitatea de a acorda Indiei independenţa, ei plasaseră acest eveniment într-un viitor nedeterminat, însă efortul uriaş depus în timpul celui de-al Doilea Război

Mondial a epuizat Marea Britanie, făcând-o să renunţe mult mai repede la imperiul său. Primul plan viza crearea unei federaţii de state autonome, dar în 1946, când se puneau la punct ultimele detalii, Jawaharlal Nehru, liderul hinduşilor, a spus, în treacăt, că planul va suferi schimbări. Simţindu-se înşelaţi, musulmanii din Calcutta s-au răzvrătit. În doar trei zile, 5 000 de oameni au fost ucişi în pogromuri executate ba de musulmanii, ba de hinduşii din oraş. Tulburările au cuprins toată ţara, şi numărul de morţi s-a mărit de patru ori. Leşurile îngrămădite pe străzi blocau circulaţia.

În cele din urmă, furia s-a domolit pentru o vreme, şi responsabilii au avut răgazul să conceapă un nou plan. Regiunile cu majoritate musulmană din India britanică urmau să fie separate de restul ţării pentru a forma statul suveran Pakistan. Provinciile de la graniţa cu Iranul şi Afganistanul erau musulmane în aşa măsură, încât puteau fi atribuite cu uşurinţă Pakistanului, însă alte două provincii, Bengal şi Punjab, se aflau într-o situaţie extrem de delicată, deoarece ambele religii erau la fel de răspândite pe întreaga suprafaţă. Singura soluţie era ca aceste provincii să fie împărţite în regiuni cu majoritate hindusă, respectiv cu majoritate musulmană. Împuternicitul britanic, Sir Cyril Radcliffe, a primit sarcina ingrată şi imposibilă de a trasa graniţe echitabile. Principala sa calificare era că nu mai fusese niciodată în India şi, prin urmare, putea fi considerat nepărtinitor. A fost încuiat într-un birou, dându-i-se hărţi care arătau structura etnică şi socială a populaţiei, un creion cu gumă şi autoritate absolută să facă tot ce vrea. Traseul exact al graniţelor avea să fie anunţat abia în noaptea de 14/15 august, când s-a proclamat independenţa celor două noi state.2

Lordul Louis Mountbatten, ultimul vicerege al Indiei, voia ca povestea asta să se termine cât mai repede. Deşi consilierii i-au propus o foaie de parcurs care prevedea transmiterea progresivă a suveranităţii, bucată cu bucată, Mountbatten a insistat ca întregul subcontinent să-şi capete independenţa deodată, în cel mult un an de zile. Nu voia să fie amestecat în războiul civil care ameninţa să izbucnească în India.3

Înainte de proclamarea independenţei, gloatele au trecut la epurări, gândindu-se că, dacă vor scăpa de minorităţile conlocuitoare, regiunile respective nu vor mai putea fi atribuite celeilalte etnii. Hinduşii, supăraţi pe musulmani din cauză că impuseseră împărţirea ţării, au fost primii care s-au dedat la omoruri, dar apoi au fost victime de ambele părţi, căci fiecare căuta să răzbune atrocitatea pe care tocmai o săvârşise cealaltă parte.

Milioane de indieni şi-au părăsit locul de baştină pentru a ajunge în siguranţă, dar violenţele au continuat chiar şi după proclamarea independenţei. Deseori, coloanele de refugiaţi care îşi abandonaseră casele erau prinse în ambuscade şi măcelărite. Trenurile erau adesea ţinta mitralierelor amplasate de o parte şi de alta a şinelor. Dacă trenurile opreau, pasagerii erau târâţi afară şi măcelăriţi cu zecile, cu sutele şi, în cele din urmă, cu miile.4 În staţii soseau tot mai des „trenuri-fantomă”, ale căror vagoane de marfă erau pline de morţi şi de muribunzi, zăcând în bălţi de sânge închegat.5

Gandhi s-a dus la Calcutta şi a intrat în greva foamei, în semn de protest faţă de violenţa etnică. Puterile îl lăsau tot mai mult de la o zi la alta, dar influenţa sa spirituală asupra maselor era atât de mare, încât indienii l-au ascultat, şi Bengalul a fost scutit de violenţe de mare amploare.

În noiembrie 1947, după ce toţi oamenii care nimeriseră de partea greşită a hotarului erau fie morţi, fie în exil, măcelul a încetat brusc. În câteva luni de haos, peste 14 milioane de oameni îşi părăsiseră casele – 7,3 milioane de hinduşi şi sikhi fugiseră din Pakistan şi 7,2 milioane de musulmani se refugiaseră din India.6 Nu că ar mai conta, dar faptul că aproximativ acelaşi număr de indieni şi musulmani au nimerit în ţara nepotrivită ne face să credem că Radcliffe a trasat graniţele cu cea mai mare corectitudine posibilă.

Apoi, violenţa declanşată de împărţirea Indiei a mai făcut o victimă. În ianuarie 1948, un fanatic hindus l-a asasinat pe Mohandas Gandhi. Cu ce greşise Gandhi? Îşi trădase tabăra şi îi păsase de viaţa duşmanilor.7

Mao Zedong

Numărul de morţi: 40 de milioane Locul în clasament: 2 Tipul: dictator comunist Perioada: 1949-1976 Locul: China

Conflictul, în linii mari: vechi vs. nou

Principalul stat participant: Republica Populară Chineză

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Mao, personal, şi comunismul, în general Altă pacoste: o republică populară dementă

Aidoma altor conducători care i-au făcut pe oameni să tremure pentru vieţile lor la mijlocul secolului XX, Mao Zedong şi-a legat numele de mai multe dintre cele o sută de masacre prezentate în această carte, însă el ocupă locul doi pur şi simplu în calitate de conducător al Chinei timp de un sfert de secol. Dacă ţinem cont doar de prăpădul făcut într-o singură ţară, Mao este, aproape sigur, cel mai mare criminal din istorie.

Mao a fost un ideolog adevărat. Nu şedea cu braţele încrucişate, savurându-şi statutul de stăpân absolut, ci se implica permanent în treburile ţării. Tocmai de aceea, era mult mai periculos decât un dictator care se mulţumeşte să trăiască în lux pe spinarea poporului şi să se culce cu nevestele lacheilor ambiţioşi. Mao a dat peste cap agricultura unei ţări care se afla în pragul foametei şi a asmuţit gloata împotriva tuturor celor care nu manifestau entuziasmul cuvenit faţă de politica sa.

Revoluţia victorioasă

În aprilie 1949, Chiang Kai-shek a părăsit China, refugiindu-se în Taiwan (vezi „Războiul civil chinez”), iar Mao Zedong a proclamat pe 1 octombrie Republica Populară Chineză, nu înainte să facă un pic de curăţenie. În primul an al noii epoci, China a fost condusă de o pătură subţire de câini de pază comunişti care aveau în subordine vechea birocraţie naţionalistă, însă era limpede că acesta era un aranjament provizoriu. Războiul din Coreea i-a dat lui Mao suficiente motive şi pretexte ca să înăsprească măsurile de securitate şi de supraveghere.1

Anii ‚50 au adus o serie de mişcări politice al căror scop declarat era transformarea Chinei în conformitate cu principiile marxiste, dar care, de cele mai multe ori, nu făceau decât să inducă oamenilor o stare de nesiguranţă şi să împiedice coagularea unor structuri de putere rivale. Obiectivele fiecărei campanii erau rezumate cu ajutorul unor liste numerotate care erau lipite pe ziduri. Anumite clase erau timp de câteva luni ţinta acuzaţiilor, trădărilor, arestărilor, epurărilor şi bătăilor (în măsura în care cei vizaţi nu se sinucideau), până când Mao se plictisea şi născocea altceva. Atunci pornea o nouă campanie. Erau identificaţi alţi duşmani, şi venea rândul lor să

fie ocărâţi şi persecutaţi. Supravieţuitorii campaniilor anterioare puteau fi eliberaţi din închisori şi reabilitaţi, în vreme ce foştii lor persecutori deveneau noua ţintă a denunţărilor lui Mao.2

Prima salvă a fost campania de „înlăturare a contrarevoluţionarilor”, desfăşurată între octombrie 1950 şi octombrie 1951, care a eliminat toate rămăşiţele vechiului regim naţionalist. Erau vânaţi „bandiţii” şi „spionii” – cu alte cuvinte, orice persoană care sprijinise în mod activ regimul precedent. Simpatizanţii naţionaliştilor care se retrăseseră din activitate erau umiliţi sau bătuţi în văzul lumii şi, eventual, exilaţi. Pe 9 mai, un raport intern conchidea cu mândrie că populaţia fusese pusă cu botul pe labe: „Răspândirea de zvonuri a încetat şi ordinea socială s-a stabilizat”.3 Toate armele care se adunaseră în mai bine de un sfert de secol de război civil au fost adunate, şi oamenilor li s-a interzis să-şi schimbe domiciliul fără să ceară permisiunea autorităţilor. Crima organizată a fost practic eliminată, căci gangsterii, piraţii şi bandiţii *adevăraţi* (erau destui şi aceştia) au fost executaţi sau închişi fără multe formalităţi.

Cam în acelaşi timp s-a efectuat „reforma agrară”, care a dus la dispariţia clasei moşierilor. Ţăranii au fost încurajaţi să-şi însuşească pământurile şi să-i atace pe proprietari. Mao prefera ca duşmanii de clasă să fie ucişi în public, pentru un impact maxim. „O tânără din Marea Britanie, pe jumătate chinezoaică, a asistat la un miting din centrul Beijingului, unde vreo 200 de oameni au fost purtaţi pe străzi şi apoi împuşcaţi în cap; creierii lor i-au împroşcat pe spectatorii din jur.”4 Milioane de prizonieri au fost puşi la muncă în lagărele nou create, numite *laogai* („reeducare prin muncă”). Majoritatea

experţilor estimează că în timpul acestor prime epurări au murit între 1 şi 3 milioane de oameni.

Campania celor „Trei Anti”, care s-a desfăşurat de la sfârşitul lui 1951 până în mai 1953, a fost îndreptată împotriva folosirii incorecte a fondurilor guvernamentale de către slujbaşii civili. Cuvintele de ordine erau anticorupţie, antirisipă şi antibirocraţie. Aproape 4 milioane de funcţionari guvernamentali au fost arestaţi şi interogaţi într-un mod brutal. Mao a ordonat să fie condamnaţi la moarte cel puţin 10 000 de delapidatori, dar s-a dovedit că supraestimase gradul de corupţie al vechiului regim, căci au fost descoperiţi relativ puţini delapidatori. În orice caz, scopul real al campaniei, anume de a aduce finanţele sub controlul strict al lui Mao, a fost atins.

Intre ianuarie 1952 şi mai 1953 a avut loc campania celor „Cinci Anti-”. Oamenii de afaceri au fost acuzaţi în mod colectiv de subminarea stabilităţii fiscale a statului, şi comuniştii s-au mobilizat pentru a stârpi cinci flageluri – evaziunea fiscală, luarea şi darea de mită, înşelăciunea în contractele publice, furtul de informaţii economice şi furtul de bunuri ale statului. Mai întâi, oamenii de afaceri au fost obligaţi să ia parte la şedinţe de autocritică în grup, unde trebuiau să-şi mărturisească delictele şi să-şi denunţe rivalii. Apoi, comitetele muncitoreşti au defilat afişând pancarte şi bătând din tobe, ca să ceară mai multă acţiune. Oamenii de afaceri au fost convocaţi din nou în şedinţe publice, pentru ca lumea să se mai răstească oleacă la ei. Chiar dacă n-au fost ucişi decât puţini, umilinţa, insultele şi hărţuielile i-au împins pe mulţi la sinucidere.

Campania celor „O Sută de Flori”

În februarie 1956, la trei ani după moartea lui Stalin, noul conducător al Uniunii Sovietice, Nikita

Hruşciov, simţea că îşi consolidase suficient puterea ca să denunţe represiunea stalinistă. Dar iată că Mao s-a hotărât să meargă mai departe decât el. În februarie 1957, Mao a cerut oamenilor să formuleze critici la adresa partidului şi a direcţiei în care mergea societatea. „Să înflorească o sută de flori”, a spus el, dornic să audă idei noi. Mao voia să-i lase pe intelectualii chinezi să discute despre politică. Şi-a încurajat poporul să spună ce gândeşte. Realmente, dorea sugestii şi critici. Nu era o şmecherie. Pe ziduri au apărut afişe în care regimul era criticat – şi nimeni nu le-a înlăturat. După ce câţiva şi-au exprimat prudent opiniile, fără să fie pedepsiţi, oamenii şi-au zis că poate Mao chiar vorbea serios. Au început să ofere sugestii. Curând, au ieşit la lumină toate nemulţumirile pe care oamenii le ţinuseră în ei vreme de opt ani.5

Şi totuşi, poate că *era* o şmecherie. Mao credea că Hruşciov dovedise slăbiciune încercând să aducă o deschidere în societatea sovietică şi târând în noroi numele lui Stalin. În aprilie, Mao le-a spus câtorva apropiaţi: „Intelectualii încep […] să lase prudenţa la o parte şi să vorbească tot mai deschis. […] Intr-o zi, pedeapsa va cădea pe capetele lor. […]

Asta vrem, să spună ce gândesc. Trebuie să aveţi obrazul gros şi să-i lăsaţi să atace! […] Lăsaţi-i pe toţi diavolii-boi şi demonii-şerpi […] să ne înjure câteva luni”. Mai târziu, el a explicat: „Cum să prindem şarpele dacă nu-l lăsăm să iasă din vizuină? Vrem ca toate broaştele astea ţestoase să scoată capul din carapace şi să cânte şi să se pârţâie […] – aşa putem să-i găbjim”.6 Criticii lui Mao zic că acesta a fost planul lui din capul locului şi că omul era diabolic; apărătorii lui Mao spun că a pornit cu intenţii bune, dar a fost surprins, jignit şi chiar un pic îndurerat

atunci când oamenii au început să se ia de el, aşa că a pus să fie pedepsiţi cu toţii (la drept vorbind, eu nu înţeleg de ce a doua variantă l-ar pune pe Mao într-o lumină mai bună decât prima).7

Cele o sută de flori au fost strivite fără milă în momentul în care a început campania „Anti-Dreapta”, în iunie 1957. Acum, când guvernul ştia exact cine sunt nemulţumiţii, se putea trece la epurarea intelectualilor. Desigur, oamenii de ştiinţă – în special cei care lucrau în domeniul nuclear – au fost lăsaţi în pace. Dar restul cârcotaşilor au fost trimişi în lagăre de muncă forţată, unde au fost puşi să taie buşteni sau să extragă minereuri radioactive.

Mao s-a folosit de campania „Anti-Dreapta” şi pentru a şubrezi poziţia acelora dintre apropiaţii săi care dobândiseră prea multă putere politică. I-a încurajat pe fanatici să pună sub semnul întrebării loialitatea moderaţilor din eşaloanele superioare ale puterii. Puşi sub presiune de activişti, vechi aliaţi de-ai lui Mao, precum Zhou Enlai şi Liu Shaoqi, au fost obligaţi să se umilească în faţa congresului partidului. Prietenii s-au lepădat de ei, aliaţii i-au denunţat. Chiar dacă n-au fost înlăturaţi, acum aveau aripile frânte şi Mao nu mai avea de ce să se teamă de manevrele lor.

Stilul de viaţă

Mao a profitat la maximum de statutul său de stăpân al unui sfert din omenire. Avea mereu la dispoziţie o droaie de femei frumoase. Avea cel puţin cincizeci de vile prin provincii. Lacheii săi împrejmuiau cu garduri câte un munte sau lac, pentru ca Mao să se poată relaxa fără a fi deranjat de muritorii de rând. A devenit un obicei ca fiecare oraş important să aibă o proprietate luxoasă rezervată pentru el.8

Se ştia că Mao e certat cu igiena. Prefera hainele

vechi, confortabile, şi în cele din urmă a impus în toată ţara propriul său stil vestimentar. Nu se spăla niciodată pe dinţi, ci îşi clătea gura cu ceai şi apoi mesteca frunzele. Dinţii îi erau acoperiţi de o peliculă verde şi se clătinau în gingiile care erau adesea pline de puroi. Se spunea că nu făcuse baie de un sfert de secol. „Pierdere de vreme”, zicea el. În loc de asta, punea un slujitor să-l frece cu un prosop fierbinte. Obiceiul de a sta nespălat nu se datora unei aversiuni faţă de apă; lui Mao îi plăcea să înoate, chiar şi în râurile extrem de poluate, în care erau deversate ape uzate. Dar, înainte de toate, îi plăcea să înoate în piscine particulare, împreună cu droaia lui de femei goale.9

Politica externă

Până în 1953, China s-a descotorosit de aproape toţi străinii, în afara sovieticilor. Misionarii au fost alungaţi. Doctorii şi inginerii au fugit. Profesorii, reporterii şi comercianţii au fost expulzaţi. Turiştii nu îndrăzneau să calce pe acolo. În următorii douăzeci de ani, China a fost izolată de restul lumii.

Pe scena internaţională, Mao era un personaj imprevizibil. Până în anii ‚70, Naţiunile Unite şi Occidentul au continuat să recunoască guvernul naţionalist refugiat în Taiwan drept guvernul legitim al Chinei. Nu era vorba doar de încăpăţânare din partea capitaliştilor. O ofertă a britanicilor de a recunoaşte Republica Populară a fost respinsă de chinezi, deoarece Marea Britanie refuza să rupă complet relaţiile cu Taiwanul.10

În 1950, Mao a trimis în Coreea vreo două milioane de soldaţi, care au luptat împotriva Naţiunilor Unite, a Statelor Unite şi a Marii Britanii. Războiul din Coreea a fost, până acum, ultimul război din istorie în care s-au înfruntat deschis ţări din

rândul marilor puteri. Printre sutele de mii de chinezi ucişi s-a numărat şi unul dintre fiii lui Mao.11 După moartea lui Stalin în 1953, Mao a început să se îndepărteze şi de blocul comunist. În 1964, după un efort de cercetare care a înghiţit resurse economice considerabile, chinezii au detonat o bombă atomică. În 1969, China a dus un mic război de frontieră cu sovieticii. Fiind vorba de primul război făţiş purtat vreodată între puteri nucleare, lumea a stat ca pe ghimpi până ce luptele s-au sfârşit fără ca vreuna din cele două ţări să încaseze o bombă nucleară.

Urmarea tuturor acestora a fost faptul că, timp de mulţi ani turbulenţi, cea mai populată ţară de pe Pământ a stat mai mereu pe jăratic, retezată de restul lumii – o naţiune secretoasă, xenofobă şi fanatică, înarmată cu cele mai puternice arme cunoscute de om.

Marele Salt Înainte

În 1958, lui Mao i s-a năzărit că ar putea depăşi în câţiva ani producţia industrială a unor ţări mult mai avansate. I-a asigurat pe consilierii îngrijoraţi că China avea destulă hrană (mai mult decât destulă – de fapt, prea multă), aşa încât ţăranii puteau să fie trecuţi fără probleme la munca din fabrici.

Teoria comunistă nu avea încredere în ţărani. Erau consideraţi prea înapoiaţi ca să înţeleagă forţele istorice care acţionează într-o revoluţie şi prea temători ca să-şi rupă lanţurile. Transformarea lor într-un adevărat proletariat industrial avea să dea profunzime revoluţiei.

Mao a transformat fermele de la sate în uriaşe „comune populare”. Tot ce era proprietate privată – pământ, animale, case şi pomi – trebuia dat în grija comunei. Dacă era necesar, casa unei familii putea fi desfăcută în bucăţi. Locuitorii nu mai mâncau acasă,

ci la cantina comunală. Întreaga populaţie a Chinei a fost pusă să poarte uniformele de tip Mao, mohorâte şi lălâi, care răpeau oamenilor ultima urmă de individualitate. O vreme, Mao a încercat chiar să destrame familiile şi să oblige oamenii să trăiască în barăci, împărţindu-i după vârstă şi sex.

Deoarece Mao credea că cifrele producţiei de fier şi oţel sunt adevărata măsură a forţei unei naţiuni, a decretat că toţi oamenii trebuie să facă oţel, obiectivul fiind să se dubleze producţia naţională în decurs de un an. Dacă nu era nicio fabrică pe aproape, oamenii trebuiau să topească metal acasă. Pentru a îndeplini cotele absurde de producţie de oţel, comunele puneau la topit unelte de metal, oale, agrafe, chiar şi mânerele uşilor. Prin aceste eforturi concertate, producţia de oţel a crescut într-un an de la 5,3 milioane de tone la 10,7 milioane de tone, dar numai oţelăriile care existau deja au produs ceva utilizabil. Trei milioane de tone din noul oţel produs acasă nu erau bune de nimic.12

Urbanizarea masivă a văduvit zonele rurale de 90 de milioane de ţărani, lipsind pământul nu numai de forţa de muncă, ci şi de experienţa şi cunoştinţele celor care lucrau pământul din moşi strămoşi.13 Acum, ideologii din Beijing erau cei care dictau politica agrară. Întinderea de pământ cultivat a scăzut odată cu numărul de ţărani. Iar apoi a venit o secetă.

Acest concurs de împrejurări a dus la cea mai mare foamete din istorie, în timpul căreia au murit zeci de milioane de oameni. Producţia de cereale a scăzut de la 200 de milioane de tone în 1958 la 144 de milioane de tone în 1960. Numărul de porci a scăzut cu 48% între 1957 şi 1961. Oamenii îşi făceau mâncare din sâmburi de caise, pleavă de orez şi coceni de porumb, în vreme ce Beijingul se prefăcea

că totul e în regulă. Mai mult, pentru a arăta lumii că Marele Salt Înainte fusese o reuşită deplină, China a exportat în 1959 aproape 5 milioane de tone de cereale.14

Este într-adevăr Mao de vină pentru foametea care a ucis 30 de milioane de oameni? Să fi fost vorba aici de răutate, de o combinaţie de neglijenţă şi insensibilitate, sau doar de nepăsare? Oricum ar sta lucrurile, nu vom putea spune despre Mao ca s-a achitat în mod satisfăcător de responsabilităţile sale, dar lămurirea acestei chestiuni ne-ar permite să decidem dacă acest personaj se numără printre cei mai ticăloşi conducători din istorie, sau doar printre cei mai incompetenţi.

Maurice Meisner: „Mao Zedong, principalul artizan al Marelui Salt Înainte, are în mod evident cea mai mare responsabilitate morală şi socială pentru deznodământul dezastruos al acestei aventuri. Însă asta nu face din Mao un criminal comparabil cu Hitler sau Stalin, chiar dacă acum sunt la modă astfel de paralele. […] Există o imensă diferenţă morală între consecinţele neintenţionate şi neprevăzute ale acţiunilor politice […] şi genocidul executat deliberat şi cu bună ştiinţă”.15

Amartya Sen: „Faptul că China […] a trecut printr-o foamete devastatoare între 1958 şi 1961 […] se datorează în mare măsură inexistenţei unei prese libere şi absenţei oricărei opoziţii politice. Politicile dezastruoase care au pavat calea foametei nu au fost revizuite timp de trei ani, deşi foametea făcea ravagii, şi asta a fost posibil din cauza suprimării aproape totale a ştirilor despre foamete şi a absenţei complete a unor poziţii critice în spaţiul public cu privire la cele petrecute atunci în China”.16

Jung Chang şi Jon Halliday: „Acest «salt» de

patru ani a fost o risipă monumentală de resurse naturale şi de efort uman, la o scară nemaivăzută în istoria lumii. O mare diferenţă între guvernarea lui Mao şi alte regimuri risipitoare şi ineficiente este aceea că majoritatea regimurilor prădalnice şi-au jefuit popoarele într-un mod mai puţin sistematic şi după ce le-au supus la un ritm de muncă relativ scăzut, pe când Mao şi-a exploatat poporul la sânge, apoi i-a luat totul şi, la urmă, a irosit totul”.17

Marele Salt Înainte a continuat să facă victime la mulţi ani după ce a încetat. În 1961, pe cursurile de apă din provincia Henan a fost construită o reţea uriaşă de baraje şi lacuri de acumulare. Toate aceste construcţii au fost prost planificate şi executate. Un inginer care a criticat proiectul şi execuţia acestuia a fost epurat, fiind etichetat ca „oportunist de dreapta”. Apoi, în august 1975, ploile abundente au făcut să se reverse principalele două lacuri de acumulare. Apele au crescut tot mai mult, şi în cele din urmă întreaga reţea de şaizeci şi două de diguri a cedat. Conform rapoartelor oficiale, în acest dezastru au murit 85 000 de oameni, însă evaluările neoficiale vorbesc de 230 000 de victime.18

Tibetul

Deşi Tibetul fusese ocupat încă din 1950, imediat după războiul civil chinez, cultura locală a fost lăsată în mare măsură neatinsă până în martie 1959, când foametea şi confiscările din timpul Marelui Salt Înainte au declanşat revolte naţionaliste în capitala Lhasa. Trupele chineze care au venit să înăbuşe rebeliunea aveau ordin să nimicească orice focar de naţionalism tibetan. Chinezii au dărâmat nenumărate temple şi au distrus sistematic statui, picturi şi cărţi.

Secole întregi de istorie au fost şterse cu buretele în doar câţiva ani. Dintre cele 2 500 de

mănăstiri care existau în Tibet înainte de 1959, doi ani mai târziu mai rămăseseră doar şaptezeci. Numărul de călugări şi călugăriţe a scăzut de la 100 000 la 7 000, dar numai 10 000 dintre persoanele dispărute au reuşit să se refugieze peste hotare. Chinezii au anihilat orice rezistenţă, ucigând mii şi mii de tibetani.19 Populaţia Tibetului a scăzut de la 2,8 milioane în 1953 la 2,5 milioane în 1964.20

Marea Revoluţie Culturală Proletară

Eşecul Marelui Salt Înainte a slăbit poziţia lui Mao şi le-a dat atuuri moderaţilor. Dacă până atunci condusese ţara cu mână de fier, Mao a fost trecut acum într-o funcţie mai curând reprezentativă, în vreme ce posturile importante au fost împărţite între diverşi moderaţi. Liu Shaoqi a devenit şeful statului, iar Deng Xiaoping a devenit conducătorul partidului. În loc să dea curs acestei invitaţii de a se retrage din prim-planul politicii, Mao s-a folosit de singura armă pe care o mai avea – autoritatea sa spirituală în faţa poporului chinez. Dezlănţuirea unui nou val de entuziasm revoluţionar ar fi putut să-i alunge pe moderaţi de la putere. Dat fiind că principalele structuri de putere nu-l mai ascultau ca odinioară, s-a bizuit pe cea de-a patra soţie (şi ultima), Jiang Qing, şi pe cercul ei de prieteni. Dintre aceştia, poate cel mai important era Lin Biao, conducătorul armatei.21

Revoluţia Culturală a început cu o răfuială măruntă, de tatonare. În noiembrie 1965, un critic literar a desfiinţat o piesă de succes ce ridiculiza un împărat din dinastia Ming care aducea foarte mult cu Mao.22 În următoarele şase luni, în marile oraşe au apărut afişe care îi denunţau pe toţi moderaţii importanţi din China. Fiindcă aparatul de partid era în mâinile moderaţilor, Mao a incitat cadrele ideologice din rândul studenţimii să-i facă treaba murdară. El

însuşi s-a ţinut deoparte.

P e 5 august 1966 s-a consemnat primul deces survenit prin tortură. O gloată de studenţi a denunţat-o şi a atacat-o fizic pe directoarea unei prestigioase şcoli de fete – o instituţie frecventată de fiicele înalţilor demnitari chinezi. Au lovit-o cu picioarele, au silit-o să care cărămizi până ce s-a prăbuşit şi, în cele din urmă, pe când zăcea în agonie, au bătut-o cu curele şi cu beţe.23

Două săptămâni mai târziu, Mao şi-a pus uniforma militară pentru prima dată de la încheierea războiul civil şi a asistat la o paradă a noii organizaţii a studenţilor entuziaşti, Gărzile Roşii, care au defilat dinaintea Porţii Tienanmen. La câteva zile după asta, Gărzile Roşii au târât treizeci dintre cei mai cunoscuţi scriitori, muzicieni şi artişti din ţară într-o bibliotecă, unde i-au mustrat şi i-au bătut în timp ce azvârleau în flăcările unui rug cărţi, picturi şi alte obiecte cu valoare culturală.

În lunile august şi septembrie s-au făcut, numai la Beijing, descinderi în 34 000 de case. Gărzile Roşii au ars manuscrise vechi, au distrus tablouri, au zdrobit instrumente muzicale. În jur de 1 800 de oameni au fost bătuţi sau torturaţi până ce şi-au dat sufletul. În toată această perioadă au fost distruse cinci mii dintre cele şapte mii de monumente istorice înregistrate ale oraşului.24

În timpul Revoluţiei Culturale, Gărzile Roşii au fost încurajate să distrugă toate vestigiile trecutului interzis. Pe oriunde treceau, făceau prăpăd, fluturând cărticica roşie cu zicerile lui Mao, pe care trebuia să o cumpere orice om din China. Cei care gândeau greşit erau înşfăcaţi şi purtaţi pe străzi cu tichia nerodului pe cap. Orice urmă de influenţă occidentală sau de tradiţie confucianistă trebuia să fie eradicată.25

Puteai să fii bătut pentru simplu fapt că aveai nişte cravate în casă.26

În ianuarie 1967, ministrul cărbunelui a fost primul oficial de rang înalt din China care a murit sub tortură. A fost crestat cu cuţitul, bătut şi izbit de o podea de ciment. Şeful statului chinez, Liu Shaoqi, şi soţia sa au fost bătuţi şi torturaţi într-o sală plină de Gărzi Roşii isterizate, iar mai târziu Liu a fost omorât în închisoare. Au fost ucişi şi doi dintre copiii săi. Deng Xiaoping a fost trimis într-un lagăr de muncă. Zhou

Enlai a scăpat de acest tratament doar pentru că rămăsese prieten cu soţia lui Mao, Jiang Qing, atunci când ea era în dizgraţie, în anii ⸗50.27

În provincia Guangxi din sudul Chinei, gloatele fanatizate au sfârtecat şi au mâncat cel puţin o sută de duşmani ai poporului. Cantinele expuneau trupuri atârnate în cârlige şi îi hrăneau pe muncitori cu ele. Unii elevi i-au ucis, i-au gătit şi i-au mâncat pe directorii şcolilor lor.28

Intr-un studiu se sugerează că cei mai fanatici dintre membrii Gărzilor Roşii erau tineri din clasa de mijloc ai căror părinţi fuseseră epuraţi cândva în trecut. E greu de spus dacă încercau să-şi dovedească loialitatea sau să se răzbune – poate şi una, şi alta. În orice caz, în timpul Revoluţiei Culturale, familii întregi au fost târâte din casă şi pedepsite pentru presupusele delicte ale capului familiei.

După 1968, Mao a început să stăvilească forţele distrugerii. La vreo doi ani de la începutul Revoluţiei Culturale, a devenit evident că mişcarea submina viabilitatea Chinei (de altfel, nu era prima oară când iniţiativele lui Mao aveau consecinţe de acest fel). Fiindcă majoritatea şcolilor din China fuseseră închise în timpul Revoluţiei Culturale, o generaţie întreagă

avea să iasă din adolescenţă fără să fi beneficiat de suficientă educaţie. Acum, când Gărzile Roşii izbutiseră să-i anihileze pe moderaţi, venise vremea să fie şi ele anihilate. Hoardele de tineri au fost împrăştiate în zonele rurale, ca să lucreze în ferme şi să-şi întărească apartenenţa la clasa muncitoare. A fost un bun pretext pentru a le lua acestor tineri puterea pe care o dobândiseră în ultimii ani. Membrii Gărzilor Roşii care au încercat să rămână în oraşe au fost vânaţi şi ucişi de soldaţii lui Lin Biao.29

Amurgul

Deşi Lin Biao era succesorul desemnat al lui Mao, la un moment dat, pe la începutul anilor ⁄70, observatorii din afară şi-au dat seama că nu-l mai văzuseră de ceva vreme. A trecut aproape un an până ce guvernul Chinei a oferit o explicaţie laconică şi câteva fotografii din care nu reieşea mare lucru.

Se pare că Lin devenise cam nerăbdător să-i ia locul lui Mao, şi acesta îl mirosise. Neîncrederea reciprocă a sporit, şi în 1971 Lin a simţit că şeful îi pregătea ceva. Prin urmare, Lin a pus la cale o lovitură de stat, însă complotul a fost dat în vileag – poate chiar de către soţia lui Mao, care făcea parte dintre radicali şi frecventa aceleaşi cercuri ca Lin, însă şi-ar fi pierdut privilegiile dacă soţul ei dispărea din peisaj. Lin a încercat să fugă în Rusia, dar avionul s-a prăbuşit pe drum; în mod convenabil, familia lui Lin şi toţi apropiaţii săi au pierit.30 Poate că a fost un accident, poate că nu.

Odată cu trădarea lui Lin, facţiunea radicală era discreditată, aşa că au revenit la putere moderaţii lui Zhou Enlai. Moderaţii care supravieţuiseră au fost eliberaţi treptat din lagărele de muncă, reabilitaţi, îngrăşaţi şi readuşi în faţă. Cel mai important dintre ei era Deng Xiaoping, care în cele din urmă avea să

devină conducătorul Chinei în faza desprinderii de comunism, în anii ‹80 şi ‹90. Facţiunea radicală, condusă acum de soţia lui Mao, Jiang Qing, şi-a pierdut puterea, dar a fost în siguranţă cât timp a trăit Mao. Însă la puţin timp după ce el a murit, principalii radicali – cunoscuţi şi ca Banda celor Patru – aveau să fie închişi.

Pe la începutul anilor ‹70, vârsta lui Mao începuse să-şi spună cuvântul. Fiind deja cam ramolit, s-a retras din viaţa publică. Totuşi, mai era scos din când în când în lume şi pus în faţa aparatelor de fotografiat, pentru ca oamenii să nu-şi spună că, poate, nici nu mai e în viaţă. Regimul a bătut pasul pe loc vreo doi ani, aşteptând ca bătrânul să-şi dea duhul. În fine, în 1976 Mao a avut eleganţa să moară.

Numărul de morţi

Nu vom putea şti precis câţi au pierit decât după ce Republica Populară se va prăbuşi şi arhivele ei vor deveni accesibile, însă consensul este că regimul lui Mao se face vinovat de moartea a zeci de milioane de oameni. În 1971, Raportul Walker către Congresul american estima că în timpul Republicii Populare au fost ucişi între 32 şi 59,5 milioane de oameni.31 În 1997, *Cartea neagră a comunismului* evalua numărul celor băgaţi în mormânt de regimul lui Mao la 65 de milioane.32 În volumul *Mao*: *The Unknown Story* (*Mao*: *povestea neştiută*), Jung Chang şi Jon Halliday vorbesc de un total de 70 de milioane.33 Apărătorii lui Mao (căci sunt destui) vor arăta că aceste trei surse nu pot fi socotite nepărtinitoare, ceea ce este adevărat, dar în mod clar mulţi oameni rezonabili consideră că e foarte plauzibil ca Mao să fi provocat moartea unui număr uriaş de oameni.

Numărul victimelor făcute de episoadele cele mai

devastatoare este de asemenea incert:[93]

Majoritatea deceselor premature din perioada maoistă au fost cauzate de foametea din timpul Marelui Salt Înainte. Jasper Becker citează mai multe studii care, estimând numărul total al victimelor foametei, avansează cifre cuprinse între 19 şi 46 de milioane; Becker evidenţiază cifra de 30 de milioane propusă de Judith Banister drept „estimarea cea mai demnă de încredere de care dispunem”.35

Numărul celor ucişi în timpul Revoluţiei Culturale este foarte greu de calculat, şi am citit undeva că există şi estimări care ajung la cifra de 20 de milioane.36 Totuşi, majoritatea istoricilor consideră că au pierit între 500 000 şi 2 milioane de oameni.37

Simpla adunare a morţilor din timpul acestor trei episoade dă o cifră cuprinsă între 20,5 şi 51 de milioane, cel mai probabil fiind un număr de victime de circa 33 de milioane.

Vremea primelor epurări, Marele Salt înainte şi Revoluţia Culturală sunt perioadele care au făcut cele mai multe victime, însă câţi oameni au murit în condiţiile mai puţin excepţionale ale opresiunii de zi cu zi? Estimările privitoare la numărul morţilor din lagărele de muncă variază între 15 milioane (Harry Wu)38, 20 de milioane (Jean-Louis Margolin)39 şi 27 de milioane (Jung Chang şi Jon Halliday)40, dar aceste evaluări se bazează în mare parte pe presupuneri legate de numărul deţinuţilor din lagăre şi de ratele mortalităţii anuale, care sunt extrapolate din probe anecdotice. Aceste calcule includ prea multe supoziţii ca să inspire încredere. În mod realist, rata anuală a deceselor în timpul opresiunii de zi cu zi probabil că

---

93 Estimările cu privire la numărul duşmanilor politici ucişi în primele epurări de după preluarea puterii diferă destul de mult, însă majoritatea se situează între 1 şi 3 milioane.34

nu a depăşit rata anuală a deceselor din anii groaznici ai primelor epurări (între 1 şi 2 milioane de victime în patru ani?) şi ai Revoluţiei Culturale (tot cam aşa?). Prin urmare, e rezonabil să presupunem că în vremurile mai puţin primejdioase au fost omorâţi sub o jumătate de milion de oameni anual, ceea ce ne dă maximum 9 milioane de decese suplimentare, neasociate cu cele 1,5 până la 5 milioane de victime făcute de cele două mari campanii menţionate mai sus.

Pe scurt, vă propun următoarea estimare: 30 de milioane de morţi în timpul foametei, plus 3-4 milioane de oameni executaţi, masacraţi, împinşi la sinucidere sau morţi în închisoare în timpul marilor campanii, plus încă de vreo două ori pe atât pentru a adăuga victimele din timpul epurărilor de mai mică amploare şi din lagărele de muncă; în acest fel, ajungem la un total de aproximativ 40 de milioane.

Războiul din Coreea

Numărul de morţi: 3 milioane de militari şi civili1

Locul în clasament: 30

Tipul: război civil ideologic

Conflictul, în linii mari: comunişti vs. capitalişti

Perioada: 1950-1953

Locul: Coreea

Principalul stat participant: Statele unite

Principalii participanţi cvasistatali: Republica Populară Democrată Coreeană (Coreea de Nord), Republica Populară Chineză, Republica Coreea (Coreea de Sud) şi ONU

Statele participante secundare: Australia, Belgia, Canada, Columbia, Etiopia, Franţa, Grecia, Filipine, Marea Britanie, Olanda, uniunea Sovietică, Thailanda şi Turcia au pierdut militari în acest război

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Coreea

de Nord (în ultima vreme, unii au încercat să arate că şi Coreea de Sud ar fi avut o parte din vină, dar, de vreme ce ea a fost susţinută de întreaga lume, sub forma forţelor ONU, e cam târziu să ne schimbăm părerea)

Altă pacoste: război terestru al superputerilor în Asia

Separarea Coreii

La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, Armata Roşie a cucerit Manciuria, plănuind să ocupe întreaga colonie japoneză Coreea, însă americanii au insistat să trimită şi ei trupe de ocupaţie, aşa încât învingătorii au împărţit peninsula într-o zonă sovietică şi una americană, de-a lungul paralelei 38. Fiecare dintre cele două superputeri şi-a instalat marionete obediente, urmărind să impună propriul sistem în zona sa de ocupaţie.

Sovieticii l-au scos de la naftalină pe Kim Il-sung, pe care îl adăpostiseră în Siberia exact pentru o asemenea ocazie. Kim îi condusese pe partizanii coreeni împotriva trupelor de ocupaţie japoneze din 1932 până în 1941, după care fugise în Rusia. Acum s-a întors în Coreea odată cu forţele sovietice de ocupaţie, ca maior în Armata Roşie.

În jumătatea de sud, americanii l-au adus pe Syngman Rhee, un coreean creştin care îşi făcuse doctoratul la Princeton. Oricine aspiră să devină un „părinte fondator” într-o perioadă postcolonială trebuie să aibă la dosar o condamnare la închisoare, pentru o mai mare credibilitate, şi, din fericire, Rhee fusese închis în 1897 pentru implicarea sa activă în demonstraţiile contra japonezilor. În 1904 a scăpat de condamnarea la închisoare pe viaţă în urma unei amnistii generale şi a plecat la studii în America, dar în 1912 a fost exilat definitiv din Coreea. În 1919, în

timpul unei revolte împotriva japonezilor, Rhee a fost numit preşedintele guvernului coreean din exil, însă rebeliunea a eşuat, aşa că nu a apucat niciodată să-şi exercite prerogativele.

Cheju

Alegerile din Coreea de Sud au fost programate pentru mai 1948. Lumea presimţea că nu va fi un proces electoral corect şi că Rhee va ieşi lejer preşedinte. După ce adepţii dreptei au fugit din nordul comunist în sudul capitalist, înclinând şi mai mult balanţa votului în favoarea lui Rhee, stângiştii au ieşit pe străzi, protestând împotriva dezmembrării Coreii. Din cauza tulburărilor, insula Cheju, un fief al Partidului Muncii din Coreea de Sud, nu avea să mai participe la alegerile din mai, ceea ce micşora şi mai mult şansele stângiştilor din sud. Oamenii au dat în clocot, iar poliţia a tras asupra protestatarilor din Cheju. Pe 3 aprilie, rebelii s-au răzbunat atacând secţia locală de poliţie şi omorând cincizeci de poliţişti. Insula s-a scufundat din ce în ce mai mult în haos.

Rhee a trimis pe insula Cheju militari, detaşamente de poliţie, grupuri paramilitare şi chiar şi bandiţi, urmărind să restabilească ordinea prin orice mijloace. Cetele înarmate i-au scos pe disidenţi din casele lor în toiul nopţii, au ars sate, au violat fete şi au lăsat pe plaje cadavre neîngropate. Când totul s-a sfârşit, fuseseră omorâţi în jur de 60 000 de oameni – o cincime dintre locuitorii insulei.2 Supravieţuitorii s-au ascuns în peşteri, îngrijindu-şi rănile şi jelindu-şi rudele.

Superputerile s-au implicat destul de puţin în luptele de pe insula Cheju. În general, americanii au fost spectatori la riposta guvernului sud-coreean. După ce noile guverne din Nord şi din Sud au luat

hăţurile în mână, sovieticii şi-au retras forţele de ocupaţie spre sfârşitul anului 1948, iar americanii au făcut la fel în anul următor.

În Coreea de Nord, Kim Il-sung sperase că revolta din Cheju se va extinde şi îl va alunga pe Rhee de la putere. Cum asta nu s-a întâmplat, comuniştii s-au văzut nevoiţi să schimbe foaia.

Atacul

Începând cu 1948, fiecare dintre cele două state coreene a făcut incursiuni peste noua graniţă, dar superputerile care sponsorizau cele două tabere nu-şi doreau ca aceste raiduri să escaladeze într-un război civil. De fapt, americanii avuseseră grijă să nu dea Coreii de Sud prea mult armament greu, tocmai pentru a-l împiedica pe Rhee să invadeze Nordul. Nici sovieticii, nici americanii nu voiau să transforme Coreea în teatrul războiului care avea să decidă viitorul civilizaţiei. Ochii celor două superputeri erau aţintiţi asupra Europei.

Însă Kim Il-sung ştia că trebuie să bată fierul cât e cald. Câţiva ani de pace n-ar fi făcut decât să stabilizeze şi să întărească Republica Coreea. În timpul unei vizite la Moscova, Kim Il-sung i-a cerut lui Stalin permisiunea de a invada Sudul, dar Stalin a ezitat; înainte să-şi dea acordul, voia să afle părerea lui Mao. Kim s-a dus repede la Beijing şi i-a spus lui Mao că tătuca o zâs că n-are nimic împotrivă de-oi vrea şi tu, mămucă (nu sunt exact cuvintele lui). Mao i-a dat undă verde.3

Atacul lansat de 120 000 de soldaţi nord-coreeni pe 25 iunie 1950 dincolo de paralela 38 a luat o lume întreagă prin surprindere. Armata sud-coreeană s-a fărâmiţat şi a fugit în dezordine. La început, s-a presupus că americanii nu consideră că menţinerea Coreii de Sud ar ţine de interesele lor vitale, aşa încât

nu vor mai mişca un deget, însă preşedintele Harry Truman i-a surprins pe toţi când şi-a declarat intenţia de a apăra Coreea de Sud.

Trupele americane de ocupaţie din Japonia au fost trimise în Coreea şi azvârlite în încăierare. Aceste prime unităţi au fost învinse rapid şi s-au retras spre sud. Comandanţii americani considerau că o acţiune avusese succes dacă soldaţii lor întârziau înaintarea inamicului şi apoi se retrăgeau fără să-şi abandoneze armamentul greu şi răniţii. Acest lucru nu s-a întâmplat decât arareori; trupelor americane trimise la faţa locului pur şi simplu nu le stătea în puteri să-i oprească pe nord-coreeni.4

Truman a cerut Naţiunilor Unite să autorizeze intervenţia internaţională. Întâmplător, toate acestea se petreceau la puţin timp după războiul civil chinez (încheiat în 1949), şi Uniunea Sovietică boicota Consiliul de Securitate al ONU pentru a protesta faţă de atribuirea statutului de membru permanent Taiwanului, şi nu Chinei. Aceasta însemna că sovieticii nu au putut să-şi exercite dreptul de veto atunci când ONU a autorizat o intervenţie a statelor membre pentru a-i opri pe nord-coreeni.

Înainte de sosirea nord-coreenilor, soldaţii şi poliţiştii sud-coreeni i-au strâns şi i-au împuşcat pe toţi stângiştii şi disidenţii pe care au pus mâna, pentru ca aceştia să nu se alăture invadatorilor şi să le îngroaşe rândurile. În acest fel, au fost ucişi cam 1 000 de oameni în Suwon, 4 000 în Taejon şi nu mai puţin de 10 000 în Pusan.5 Evident, nord-coreenii au procedat la fel. Când ajungeau într-un loc, îi masacrau pe duşmanii de clasă şi pe oamenii mai răsăriţi care ar fi putut forma o mişcare de rezistenţă faţă de regimul comunist. În aceste condiţii, orice sud-coreean care avea opinii, studii, avere sau anumite aptitudini risca

să fie împuşcat de una din cele două tabere.

Veştile despre masacre s-au răspândit, şi aproape două milioane de oameni au fugit din calea frontului, care înainta tot mai mult spre sud. Uneori, în aceste coloane de refugiaţi civili se infiltrau agenţi comunişti care încercau să se furişeze cât mai aproape de trupele inamice pentru a le prinde în ambuscade, aşa încât, după un timp, americanii n-au mai vrut să-i lase pe refugiaţi să treacă dincolo de liniile lor. În timpul retragerii haotice către sud, trupele americane îi avertizau cu rafale de mitralieră pe civilii care se apropiau. Uneori trăgeau în aer, alteori în pământ, alteori în mulţime. Piloţii de pe avioanele de luptă americane, care nu puteau să-şi dea seama cu cel fel de coreeni aveau de-a face, trăgeau la întâmplare în toate mulţimile pe care le vedeau.

Cel mai grav incident ajuns la cunoştinţa noastră s-a petrecut la No Gun Ri, unde câteva sute de refugiaţi au poposit timp de câteva zile sub un pod aflat imediat în spatele liniilor americane, până când s-a dat ordinul să fie omorâţi. Americanii au măturat mulţimea cu rafale de mitralieră până ce n-a mai mişcat nimeni. În acea zi au fost ucişi aproximativ 300 de oameni – bărbaţi, femei şi copii.

Armata sud-coreeană a fost împinsă înapoi până la o ultimă linie de apărare din jurul portului Pusan (în prezent, Busan), în capătul sudic al peninsulei, unde a rezistat cu disperare tuturor atacurilor comuniştilor. Nord-coreenii suferiseră pierderi masive în timpul înaintării, şi n-au izbutit să-i alunge pe sud-coreeni din ultima lor zonă fortificată. Comuniştii i-au recrutat rapid pe toţi tinerii din teritoriul capturat – inclusiv prizonieri de război sud-coreeni –, dar avea să treacă o vreme până să-i instruiască cât de cât.

Contraatacul

După ce frontul s-a stabilizat în jurul perimetrului de la Pusan, strategii americani şi-au îndreptat atenţia asupra modului în care putea fi recucerit teritoriul pierdut. În septembrie 1950, trupele americane aflate sub comanda generalului Douglas MacArthur au efectuat o debarcare amfibie la Inchon, portul de lângă Seul. În acest fel, au ajuns în spatele armatei nord-coreene şi la o distanţă de la care puteau lovi linia de aprovizionare a inamicului. Trupele ONU din sud au ieşit şi ele la atac şi au spart blocada din jurul oraşului Pusan, iar comuniştii s-au retras în debandadă, lăsând în urmă zeci de mii de soldaţi care au fost luaţi prizonieri. Americanii au alungat restul forţelor nord-coreene dincolo de paralela 38.

Războiul s-ar fi putut sfârşi aici, la patru luni după ce începuse, însă serviciile de informaţii au raportat că 30 000 de soldaţi nordici scăpaseră din debandada din sud, iar alţi 30 000 de recruţi erau aproape gata să intre în luptă.6 MacArthur voia să continue înaintarea dincolo de paralela 38 şi să zdrobească definitiv armata nord-coreeană. L-a asigurat pe preşedintele Truman că îi era uşor să elibereze Coreea de Nord din ghearele comunismului. Deşi s-a arătat mai precaut, Truman a autorizat ofensiva. Astfel, MacArthur a urmărit armata inamică peste graniţa dintre cele două Corei, dincolo de capitala Nordului, Pyongyang şi, în final, până la râul Yalu, care era frontiera dintre Coreea şi China.

Când au recucerit oraşul Seul, sud-coreenii şi americanii au găsit o mulţime de cadavre – prizonieri de război, studenţi, poliţişti, funcţionari publici, oameni de afaceri, profesori. De multe ori erau îngrămădiţi în şanţuri, cu mâinile legate la spate cu sârmă ghimpată. Astfel de descoperiri s-au făcut după

recucerirea aproape fiecărei aşezări sud-coreene, însă nu putem spune cu siguranţă care din tabere a comis atrocităţi mai mari. Dispunem doar de date aproximative, dar e posibil ca sud-coreenii să fi ucis în timpul retragerii iniţiale până la 100 000 de prizonieri politici de stânga. De cealaltă parte, guvernul Coreii de Sud a estimat că nord-coreenii au ucis 26 000 de duşmani de clasă pentru a netezi calea regimului comunist, după care a revizuit cifrele, ajungând la 129 000.7

De pildă, oraşul Taejon a trecut prin două masacre – unul în iulie, săvârşit de sud-coreeni, şi altul în septembrie, săvârşit de nord-coreeni. În total au pierit între 5 000 şi 7 500 de civili din Taejon, dar, bineînţeles, Statele Unite au aruncat vina exclusiv pe nord-coreeni, iar Nordul a susţinut că toate crimele fuseseră comise de sud-coreeni. Nu ştim cine a ucis mai mulţi civili, dar cei patruzeci şi doi de prizonieri de război americani care au fost găsiţi în Taejon legaţi şi împuşcaţi cad cu siguranţă în responsabilitatea nord-coreenilor.

Retragerea comuniştilor a agravat suferinţele prizonierilor pe care îi luaseră. Nord-coreenii obişnuiau să-i omoare pe prizonierii străini atunci când nu puteau fi folosiţi în scopuri de propagandă, şi în octombrie 1950, când se întrevedea căderea Pyongyangului, nord-coreenii i-au înghesuit pe prizonieri în vagoane de tren şi i-au expediat către nord. Zeci dintre ei au murit de frig şi de foame în timpul călătoriei de cinci zile, şi şaizeci şi opt au fost daţi jos din tren şi împuşcaţi în tunelul Sunchon din apropierea graniţei de nord. În total, peste o treime dintre americanii luaţi prizonieri în timpul războiului au murit de mâna comuniştilor.8

Pe măsură ce recucereau teritoriile, trupele sud-

coreene aveau grijă să-i suprime pe cei bănuiţi de colaboraţionism. Înaltul Comandament american ignora de obicei aceste acţiuni, însă britanicii au intervenit în cele din urmă. „Pe 7 decembrie, în Coreea de Nord ocupată, ofiţerii britanici au salvat 21 de civili aliniaţi pentru a fi executaţi, ameninţându-l cu împuşcarea pe ofiţerul sud-coreean răspunzător. Ulterior, în aceeaşi lună, trupele britanice au ocupat «dealul execuţiilor» de lângă Seul, pentru a opri omorurile în masă organizate acolo.”9

Riposta chinezilor

Înaintarea armatei americane către graniţa lor era de natură să-i neliniştească pe comuniştii chinezi. Mao ştia că americanii erau tentaţi să treacă râul Yalu şi să se ocupe de China, dacă tot ajunseseră până acolo, aşa că a început să trimită trupe în Coreea pentru a întări rămăşiţele armatei nord-coreene. Primele dintre aceste trupe erau alcătuite din tineri voluntari care îşi petrecuseră toată viaţa luptând şi care erau dedicaţi în mod fanatic cauzei. Aceşti soldaţi crescuseră în enclavele comuniste care ţinuseră piept japonezilor şi se luptaseră cu trupele lui Chiang Kai-shek până la victoria finală.10

În decurs de o săptămână, 100 000 de veterani chinezi din Armata Populară de Eliberare au reuşit să treacă graniţa fără să fie detectaţi de unităţile de recunoaştere occidentale. Primul semn că războiul luase o nouă turnură a venit atunci când trupele de avangardă americane şi sud-coreene au fost copleşite şi puse pe fugă de diviziile de soldaţi odihniţi care purtau uniforme ciudate, vătuite. Apoi, câţiva dintre aceşti soldaţi misterioşi au început să apară printre prizonierii nord-coreeni, vorbind o limbă ciudată, tonală, care la început i-a dezorientat şi i-a îngrijorat pe anchetatori. Nu peste mult timp, trupele chineze, al

căror număr crescuse continuu, au contraatacat în forţă, împingându-i pe americani înapoi spre sud.11

Forţele ONU staţionate cel mai la nord au dat înapoi şi s-au îndreptat spre coasta de est, pentru a fi evacuate pe mare, în vreme ce restul trupelor occidentale au început lungul drum către sud. Atacatorii chinezi erau neobosiţi şi nenumăraţi. Din cauza frigului amarnic, soldaţilor le degerau degetele de la mâini şi de la picioare şi le îngheţa sângele în răni. Spre sfârşitul lui noiembrie, lacul de acumulare Changjin şi aglomerarea trupelor inamice au blocat retragerea americanilor din nordul peninsulei. Douăzeci de mii de puşcaşi marini americani au fost nevoiţi să străpungă liniile unei armate formate din 200 000 de chinezi; însă lunile precedente de război îi învăţaseră pe americani cum să se retragă dintr-o situaţie dificilă. Americanii au luptat cu înverşunare pentru a scăpa din încercuire şi au răzbit către sud într-o manieră ordonată şi în mare parte nevătămaţi – cel puţin din punct de vedere moral, dacă nu fizic.

Comandanţii americani au încercat să stabilizeze frontul în apropierea vechii graniţe de pe paralela 38, dar nu au primit întăririle necesare. Washingtonul se temea că intervenţia chineză în Coreea ar putea fi doar prima fază a unui asalt total al comuniştilor pe tot globul. Deşi Statele Unite îşi întăreau cu repeziciune capacităţile militare, mobilizând rezerviştii şi extinzând recrutările, noile trupe erau păstrate pentru eventualitatea unei invazii sovietice în Germania, Turcia sau Iran.[94]

---

94 În acel moment, americanii şi sovieticii erau deja angajaţi în lupte aeriene, chiar dacă pe atunci puţini oameni ştiau asta. Piloţii ruşi acumulau experienţă de luptă şi testau noi echipamente deasupra Coreii de Nord conducând avioane cu însemne chinezeşti, dar aveau ordine stricte să nu se lase doborâţi pe teritoriul ocupat de forţele ONU. Stalin nu voia ca cineva să descopere în epava unui avion doborât o

Washingtonul s-a gândit chiar să dea curs sugestiei lui MacArthur de a ataca direct China. Intr-un asemenea scenariu, s-ar fi instituit o blocadă navală, s-ar fi efectuat lovituri aeriene şi s-ar fi desfăşurat atacuri din Taiwan, cu ajutorul armatei naţionaliste. După multe dezbateri, s-a renunţat la această idee. Preşedintele Truman nu dorea să extindă un război pe care americanii păreau deocamdată să-l piardă. Cu toate acestea, MacArthur a continuat să-şi clameze ideile în public, subminând eforturile lui Truman de a încheia războiul cât mai rapid şi mai avantajos prin mijloace diplomatice. Războiul cuvintelor s-a înteţit, şi până la urmă Truman l-a îndepărtat pe MacArthur de la comanda operaţiunii.

De Anul Nou, comuniştii au declanşat o ofensivă dincolo de graniţa dintre cele două Corei, şi Seulul a căzut din nou. Americanii au hotărât în secret să părăsească peninsula cu totul dacă trupele lor ar fi fost împinse din nou până la Pusan. În cele din urmă, după ce au ocupat jumătate din Coreea de Sud, comuniştii şi-au depăşit propria linie de aprovizionare şi s-au împotmolit. Patrulele americane au descoperit în scurt timp cât de dezorganizate erau trupele comuniste. Statele Unite au contraatacat, provocând mari pierderi inamicului.12

Remiză

Un nou contraatac american a împins frontul înapoi spre paralela 38 şi, după aceea, dincolo de ea,

---

dovadă a implicării sovieticilor. De altfel, nici americanii nu îşi doreau aşa ceva. Dacă lumea ar fi aflat că cele două superputeri se luptau deja în aer, conflictul coreean ar fi putut să degenereze rapid într-un al treilea război mondial. (Stanley Sandler, Korean War: No Victors, No Vanquished, University Press of Kentucky, Lexington, 1999, p. 185; Carter Malkasian, The Korean War, 1950-1953, Rosen Publishing Group, New York, 2009, p. 54.)

până ce comuniştii şi-au întărit poziţiile, s-au oprit, au făcut planuri şi au contraatacat la rândul lor. În cele din urmă, linia frontului s-a stabilizat aproape de vechea graniţă.

Intr-un an de lupte, linia frontului a măturat Coreea în sus şi în jos ca un ştergător de parbriz, şi o dată chiar a trecut peste întreaga peninsulă, de la Pusan la râul Yalu, aşa încât nu-i de mirare că au existat foarte multe victime colaterale. Nu vom cunoaşte niciodată numărul exact al victimelor, dar probabil că în acest război au murit în jur de două milioane de civili, cei mai mulţi din cauza lipsurilor şi privaţiunilor, şi nu în urma atrocităţilor.

Americanii au avut nevoie de câteva luni de lupte sporadice pentru a aşeza noua linie a frontului, cunoscută sub numele de cod Kansas-Wyoming, pe un teren care să îi avantajeze. Asta a presupus, în principal, cucerirea terenului mai înalt în care îşi săpaseră comuniştii tranşeele. Ultima ajustare a liniei Kansas-Wyoming a fost făcută în iunie 1951, aşa încât sud-coreenii deţineau acum avantajul tactic de-a lungul întregului front. După aceea, forţele ONU şi-au menţinut poziţiile şi au aşteptat ca diplomaţii să-şi facă treaba.13

Negocierile de pace s-au împotmolit, întrucât nu s-a putut ajunge la un acord cu privire la returnarea prizonierilor de război. Occidentul nu voia să se repete ceea ce se întâmplase după cel de-al Doilea Război Mondial, când unii sovietici luaţi prizonieri de germani au fost repatriaţi împotriva voinţei lor, şi, odată ajunşi acasă, au fost pedepsiţi de Stalin ca trădători. S-a constatat că mulţi dintre prizonierii de război ţinuţi în Coreea de Sud erau recruţi care nu voiau să se întoarcă printre comunişti. Soldaţii nord-coreeni erau adesea sud-coreeni înşfăcaţi de

comunişti în perioada în care ocupaseră teritoriile sudice, iar soldaţii chinezi erau adesea naţionalişti capturaţi de Mao în timpul războiului civil chinez, care apoi fuseseră siliţi să lupte pentru Republica Populară.14 ONU a insistat să i se ofere fiecărui prizonier posibilitatea de a alege unde vrea să trăiască în continuare. Până la urmă, aproape jumătate dintre prizonierii nord-coreeni au ales să rămână în Coreea de Sud.15

Nord-coreenii au tot tergiversat lucrurile, iar după doi ani de dispute au trebuit să accepte faptul că nimic nu avea să se schimbe. Luptele au încetat pe 27 iulie 1953, deşi, tehnic vorbind, războiul nu s-a încheiat, ci se află într-o pauză prelungită. Nu s-a semnat niciodată un tratat de pace.

Coreea de Nord

Numărul de morţi: 3 milioane1 Locul în clasament: 30 Tipul: dictatură comunistă Conflictul, în linii mari: stat vs. individ Perioada: din 1948 încoace

Locul şi principalul stat participant: Republica Populară Democrată Coreeană Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Kim Il-sung, Kim Jong-il Altă pacoste: o republică populară dementă

Marele Conducător

Din când în când, omenirea are o zi foarte proastă, cum a fost 15 aprilie 1912. În acea zi, pachebotul *Titanic* a lovit un aisberg şi s-a scufundat în apele reci ca gheaţa ale Atlanticului de Nord, ducând la moarte o mie cinci sute de pasageri. Între timp, la mii de kilometri distanţă, se năştea Kim Il-sung. Dintre aceste două evenimente, probabil că al doilea a fost o calamitate mai mare.

Kim Il-sung, care se chema de fapt Kim Song-ju, şi-a luat numele sub care avea să-l cunoască o lume întreagă după un legendar luptător coreean pentru

libertate. Kim a fost unul dintre puţinii supravieţuitori ai unei armate de partizani care a luptat împotriva japonezilor, până când a fost învinsă şi alungată în Uniunea Sovietică în 1941. După cel de-al Doilea Război Mondial, sovieticii învingători l-au pus pe Kim Il-sung la cârma jumătăţii de nord a fostei colonii japoneze (vezi „Războiul din Coreea”).

Poporul îi spunea lui Kim, simplu, „Marele Conducător”. Şi în zilele noastre, el este omniprezent în Coreea de Nord. Picturile murale cu chipul său împânzesc staţiile de metrou, clădirile guvernamentale şi colţurile străzilor. Citatele sale, unele mai profunde, altele banale, sunt gravate pe plăci de bronz sau tipărite pe afişe. O statuie înaltă de douăzeci de metri a lui Kim domină piaţa în care se află şi Muzeul Revoluţiei, iar copiii fac plecăciuni când trec prin faţa ei, spunând „Mulţumesc, tată”.2

Kim Il-sung a creat un regulament care obliga fiecare nord-coreean de peste douăzeci şi unu de ani să poarte o insignă cu chipul său. Până la urmă, s-a ajuns la douăzeci de tipuri diferite de insigne, fiecare arătând statutul social al purtătorului. Curând, coreenii au învăţat să recunoască insignele importante şi să se comporte în mod corespunzător atunci când întâlneau un necunoscut. La momentul potrivit, a apărut şi o serie de insigne cu chipul fiului său, Kim Jong-il.3

Regatul sihastru

Ştim foarte puţine despre ceea ce s-a întâmplat în Coreea de Nord în ultimii cincizeci de ani. În 2003 trăiau doar trei sute de străini într-o ţară cu 23 de milioane de locuitori.4 Se estimează că în Coreea de Nord există în orice moment între 150 000 şi 200 000 de prizonieri, dar până foarte de curând doar câţiva au fugit din ţară şi şi-au spus povestea presei

occidentale. Cât despre cei care au încercat să fugă şi n-au reuşit, „…poliţiştii care au prins asemenea dezertori i-au legat laolaltă băgând sârmă prin nasul sau obrajii acestor trădători de neam care au vrut să-şi părăsească patria. Ulterior au fost executaţi, iar familiile lor au fost trimise în lagăre de muncă”.5

Nord-coreenii pot fi aruncaţi în închisoare pentru cele mai neînsemnate abateri – de exemplu, dacă se aşază pe un ziar care prezintă fotografia preşedintelui, dacă fac o glumă despre statura lui mică sau dacă îngână fără să-şi dea seama un şlagăr sud-coreean, pe care poate că l-au auzit de la un prieten. De obicei, o familie întreagă este pedepsită pentru delictul unui singur membru al ei. Părinţii sunt închişi pentru că au un fiu rebel. Surorile sunt duse în arest când un frate pe care nu l-au văzut de ani de zile este demascat ca duşman al poporului. Un cetăţean model poate fi azvârlit în închisoare atunci când o verificare a dosarelor mai vechi scoate la iveală faptul că, acum câteva decenii, tatăl său a comis un delict politic; într-o asemenea situaţie, faptul că ai „relaţii” nu te ajută cu nimic.

Societatea comunistă „fără clase” este împărţită în trei clase, cei „loiali”, cei „şovăielnici” şi cei „ostili”, în funcţie de comportamentul înaintaşilor. Fericiţii descendenţi ai unui luptător pentru libertate din perioada dominaţiei japoneze pot să se bucure de toate beneficiile acordate clasei „loialilor”, în vreme ce descendenţii bancherilor, ai moşierilor sau ai celor care provin din sud nu au acces la slujbe bune şi nu pot locui în capitală, la fel ca toţi ceilalţi mizerabili din clasa celor „ostili”. Aproape un sfert dintre nord-coreeni sunt etichetaţi ca „ostili”, ceea ce înseamnă că pot fi trimişi oricând în lagărele de muncă. Insă cei mai mulţi dintre nord-coreeni fac parte din clasa

„şovăielnicilor”, care nu are parte nici de privilegiile, nici de pedepsele asociate cu apartenenţa la celelalte două clase.6

Munca de sclavi pe care o prestează prizonierii politici a devenit o parte vitală a economiei. Ei taie buşteni, sapă mine şi confecţionează bunuri pentru export şi pentru consumul intern. În schimb, primesc o raţie zilnică ce constă din terci de porumb, câteva frunze de varză şi sare.

Ca stat comunist, Coreea de Nord interzice practicarea religiei, însă filosofia *ciuce* – de la cuvântul coreean pentru „autonomie” – umple acest gol. În teorie, ideologia *ciuce* constituie un umanism marxist care declară că omul este stăpân pe destinul său. În practică, ideologia *ciuce* pune Coreea pe primul plan. Coreenii pot să fie autonomi în mod individual necerând statului favoruri sau să fie autonomi în mod colectiv menţinând Coreea în afara influenţei străine. Aidoma unui copil care îşi vede părinţii divorţând şi purtându-se ciudat, Kim a fost dat peste cap de moartea lui Stalin în 1953 şi de ruptura sino-sovietică ce a urmat. Nemaiavând siguranţa că cei doi giganţi comunişti vor avea grijă să-i apere interesele, în 1955 a dezvoltat ideile *ciuce* pentru a pune Coreea de Nord pe propriile-i picioare.

Relaţiile externe

Expresia „stat care sponsorizează terorismul” a fost folosită excesiv şi s-a cam tocit, dar Coreea de Nord chiar *este* un stat care sponsorizează terorismul. Asasinarea anumitor străini detestaţi aflaţi peste mări şi ţări este plănuită la cele mai înalte niveluri şi executată de profesionişti bine antrenaţi. Desigur, marile puteri şi-au arătat întotdeauna muşchii şi şi-au băgat nasul în treburile interne ale ţărilor mai mici, dar este mai puţin obişnuit ca o piticanie cum e

Coreea de Nord să sfideze cu neruşinare celelalte ţări şi să le provoace s-o pună la punct.

În 1974, Coreea de Nord a încercat să-l asasineze pe dictatorul sud-coreean Park Chung-hee, dar ucigaşii n-au reuşit decât să-i omoare soţia. În 1983, nişte agenţi nord-coreeni au detonat o bombă la o conferinţă din capitala Birmaniei, Rangoon, cu intenţia de a ucide un alt preşedinte al Coreii de Sud. Au omorât şaptesprezece demnitari şi gărzi de corp din anturajul preşedintelui, printre care patru miniştri, dar l-au ratat pe preşedinte. În 1987, o altă bombă pusă de agenţii Coreii de Nord a aruncat în aer un avion sud-coreean, ucigând toate cele 115 persoane aflate la bord. De-a lungul anilor, Coreea de Nord a răpit la întâmplare sute de oameni obişnuiţi, sud-coreeni sau japonezi. Ei se află în închisorile din Nord, unde sunt puşi să-i înveţe pe spionii nord-coreeni subtilităţile culturii populare, astfel încât aceştia să poată trece neobservaţi în lumea din afară.

Întrucât o operaţiune punitivă împotriva Coreii de Nord n-ar face decât să reaprindă războiul în Coreea, lumea s-a văzut nevoită să treacă cu vederea aceste provocări. În acord cu ideologia *ciuce*, statul nord-coreean efectuează puţine importuri şi exporturi, aşa încât embargourile nu sunt o soluţie. Dincolo de asta, Coreea de Nord este cea mai militarizată ţară din lume, cu un milion de oameni înarmaţi. Orice atac punitiv probabil că ar eşua şi ar provoca un contraatac furibund împotriva vecinului de la sud.

Conducătorul iubit

Când bătrânul Kim a murit, în 1994, i s-a conferit statutul de „preşedinte etern”, ceea ce face din Coreea de Nord singura ţară de pe Pământ al cărei şef de stat e un mort. Sarcinile de zi cu zi ale guvernării au fost transferate fiului lui, Kim Jong-il, care a

devenit „conducătorul iubit”.

Kim Jong-il s-a născut cel mai probabil în 1943, în Uniunea Sovietică, pe când tatăl său se afla în exil, însă versiunea oficială este că s-a născut într-o tabără secretă a rebelilor de pe muntele sacru al coreenilor, iar natura nu a rămas insensibilă la acest eveniment. „La vremea naşterii au fost fulgere şi tunete, gheţarul din iezerul de pe muntele Paektu a scos un sunet misterios, crăpând în două, şi pe cer a apărut un curcubeu dublu, neasemuit de strălucitor”, se spune într-o biografie oficială.7 În 1992, data oficială de naştere a lui Kim Jong-il a fost dată înapoi cu un an, aşa încât Coreea de Nord să poată celebra concomitent împlinirea vârstei de cincizeci de ani de către el şi a vârstei de optzeci de ani de către tatăl său.

Restul familiei lui Kim Jong-il a murit pe când el era încă un copilaş. Când avea cinci ani, fratele său mai mic, Shura, s-a înecat într-un iaz în timp ce se jucau împreună. Mama sa a murit un an mai târziu, la naşterea unui băiat care s-a prăpădit şi el. Jong-il a avut şi o soră, însă nu se cunoaşte povestea ei de viaţă.8 Ceva mă duce cu gândul la viaţa de familie a hienelor sau a cucilor, la care puiul cel mai tare îşi omoară fraţii care îi fac concurenţă – chiar dacă n-am putea dovedi nimic din toate acestea.

Întrucât teoria comunistă promovează meritocraţia, nu monarhia, trecerea tronului de la tată la fiu nu a fost uşor de justificat. Kim cel tânăr a fost adus încetul cu încetul la putere, primind poziţii din ce în ce mai importante în aparatul de stat, dar ceea ce îşi doreşte el cu adevărat e să fie regizor. Este un cinefil pasionat şi are o colecţie de mii de filme. Şi-a pus agenţii să răpească o faimoasă actriţă sud-coreeană şi pe soţul ei, regizor de film, ca să-i poată

face lui filme minunate.

La început, lumea a sperat că după moartea Marelui Conducător situaţia socială din Coreea de Nord se va mai îmbunătăţi. Kim Jong-il avea o reputaţie de playboy şi de politician de „categorie uşoară”. Cu puţin noroc, cei din jur l-ar fi putut corupe, astfel încât să devină un dictator banal, mai interesat să-şi strângă un harem decât să pună în aplicare o ideologie necruţătoare. O altă posibilitate ar fi fost ca militarii să-l răstoarne de la putere; chiar dacă nu ar fi garantat un viitor mai bun, o lovitură de stat ar fi putut propulsa în fruntea statului un personaj mai flexibil, dispus s-o lase mai moale cu represiunea.9 Nimeni n-a prevăzut ceea ce avea să se întâmple de fapt, şi anume că noul Kim îşi va consolida poziţia şi va deveni o clonă a tatălui său.[95]

Falimentul

După separarea Coreii, nordul urbanizat s-a ales cu cea mai mare parte a minelor, barajelor şi fabricilor, în vreme ce sudul rural a păstrat majoritatea holdelor şi vitelor. De fapt, până în anii ⸗70, economia industrială a Coreii de Nord a menţinut un venit mai mare pe cap de locuitor decât economia preponderent agrară a Coreii de Sud. Apoi însă a crescut o nouă generaţie şi economia Coreii de Sud a luat avânt, producând maşini şi aparatură electronică de clasă mondială. În vreme ce sud-coreenii au făcut saltul de la Lumea a Treia la Lumea Întâi, economia Coreii de Nord a rămas în epoca cimentului şi a furnalelor.

Decalajul s-a adâncit după ce regimurile comuniste din întreaga lume s-au prăbuşit între 1989

---

95 Kim Jong-il a decedat în decembrie 2011, fiind urmat la putere de cel mai tânăr dintre cei trei fii, Kim Jong-un (n. 1983), care perpetuează regimul totalitar instituit de predecesorii săi (n.red.).

şi 1992. Nemaiavând atâţia parteneri comerciali comunişti care să ţină ţara pe linia de plutire, economia Coreii de Nord s-a redus la jumătate în timpul anilor ʒ90. Însă autorităţile din Pyongyang fac mari eforturi pentru ca poporul să nu afle cât de mult a rămas în urmă Coreea de Nord. Oamenilor li se spune că lucrurile stau şi mai rău în alte părţi şi că sunt norocoşi să trăiască într-o ţară în care iubitul conducător are grijă de ei. Ca să se întreţină această ficţiune, cetăţenii n-au voie să aibă niciun contact cu străinii. La radio, nu pot prinde decât posturile nord-coreene. Toţi vizitatorii străini trebuie să îşi lase telefoanele mobile la intrarea în ţară şi sunt escortaţi în permanenţă de doi coreeni.10

Agricultura nord-coreeană, în mare măsură industrializată, a fost mult timp subvenţionată. Decenii întregi a produs destulă hrană, însă tractoarele, combinele şi secerătoarele erau alimentate cu carburant ieftin din Uniunea Sovietică. Atunci când noii capitalişti din Federaţia Rusă au început să stabilească preţurile în funcţie de realităţile pieţei libere, fără a mai ţine cont de imperative ideologice, agricultura nord-coreeană s-a împotmolit. N-a fost nevoie decât de o perioadă cu vreme rea (ploi prelungite în 1994) pentru ca sărăcia să se transforme într-o foamete devastatoare, care a decimat populaţia în următorii câţiva ani.11 În cele din urmă, China şi-a asumat sarcina de a subvenţiona Coreea de Nord, şi foametea s-a atenuat.

La jumătatea anilor ʒ50, Coreea de Nord a demarat un program de înarmare nucleară, dar ţara

era prea înapoiată ca să facă progrese rapide; totuşi, stăruinţa a dat roade, şi în anii ‚90 nord-coreenii erau pe cale să-şi atingă ţinta. Cum preşedintele Bill Clinton nu dorea să se mai adauge o ţară pe lista regimurilor demente care deţin arme nucleare, în 1994 americanii l-au cumpărat pe Kim. În schimbul suspendării programului nuclear, americanii au exportat în Coreea de Nord bunuri vitale, mai ales alimente şi combustibil. Criza s-a potolit, şi lumea a răsuflat uşurată până în 2002, când următorul preşedinte american, George Bush jr a adoptat o linie dură şi a tăiat aceste subvenţii. Imediat, Kim a reluat programul nuclear. Washingtonul a considerat că nord-coreenii fie jucau la cacealma, fie îşi supraestimau posibilităţile, şi nu prea a luat în seamă ameninţările. După ce au tot zis câţiva ani că de data asta nu mai glumesc şi că sunt hotărâţi să fabrice bomba atomică, nord-coreeni au testat în 2006 o chestie care a bubuit zdravăn – probabil o armă nucleară, deşi părerile sunt împărţite. O explozie mai convingătoare a avut loc în 2009.

Epoca neagră a comunismului

Nu vă încredeţi niciodată în cineva care aduce argumente teoretice împotriva comunismului. Am văzut cu toţii cum unul dintre cele mai mari experimente sociale din istorie a eşuat în mod spectaculos, şi totuşi, în loc să folosească dovada evidentă, ştiinţifică, invocând faptul că am testat comunismul şi nu funcţionează, unii oameni preferă s-o ia pe ocolite şi să vorbească despre drepturi de proprietate şi despre teorii ale proprietăţii. E limpede că puţin le pasă dacă sistemul comunist funcţionează sau nu; teoria comunismului este ceea ce îi preocupă, şi ar fi avut argumente împotriva ei chiar dacă punerea în practică ar fi fost ireproşabilă.

Bun, deci comunismul a dat chix. E chiar aşa mare lucru? Dinozaurii şi Roma au dat chix, dar au prosperat mult mai mult timp decât ar putea nădăjdui s-o facă majoritatea speciilor şi instituţiilor. Comunismul a dăinuit mai mult decât fascismul, jazzul, John Wayne, serialul *Bonanza* şi American Motors Corporation. Din nefericire, problema comunismului nu este aceea că nu a durat veşnic. Problema principală este că toate regimurile comuniste din istorie au omorât foarte mulţi dintre propriii cetăţeni. Dacă ar fi existat doar una-două republici populare rele printre câteva decente, aş putea să accept ideea că acele mere stricate creează o impresie proastă despre întreaga mişcare, dar, de vreme ce absolut fiecare regim comunist din istorie a adus moarte şi prăpăd, se pare că e un defect pe undeva prin sistem.[96]

Vorbind la modul general, regimurile comuniste au fost însoţite de cinci valuri de omoruri în masă:

În multe cazuri, totul a început cu un război civil în urma căruia rebelii marxişti au smuls puterea din mâinile unui regim autoritarist şi brutal. În această primă fază a schimbării regimului, comuniştii erau de obicei preferabili stării de fapt din acel moment. Au educat poporul. Au făcut astfel încât oamenii să împartă lucrurile între ei. Au oferit asistenţă medicală gratuită. Au făcut cu adevărat dreptate atunci când au arbitrat dispute. Între timp, cei pe care încercau să-i înlăture jefuiau, violau şi vindeau dreptatea aceluia

---

96 Cel mai „benign“ regim comunist pare să fi fost cel din Nicaragua. Din tot ce am citit, cele mai grave acuzaţii aduse guvernului sandinist sunt legate de faptul că zeci, poate chiar sute de indieni miskito necombatanţi au fost omorâţi în urma câtorva incidente controversate (masacre? bătălii? deliberate? neautorizate?) din 1981. Insă omorurile din Nicaragua se situează mai aproape de mediile tipice pentru ţările latino-americane decât de media unei ţări comuniste.

care oferea mai mult.

Merită să notăm că, spre deosebire de fascism, de sistemul care aplică strict legea Şaria şi de alte forme de represiune, comunismul nu a pus niciodată stăpânire pe o democraţie liberă. Votul pare să imunizeze o societate împotriva comunismului.

Războiul civil rus (1918 – 1922): 9 000 000 de morţi

Războiul civil chinez (1927-1949): 7 000 000

Războiul din Vietnam (1959-1975): 3 500 000 doar în Vietnam

Iugoslavia (1940 – 1945), în cadrul celui de-al Doilea Război Mondial: 1 400 000

Războiul civil cambodgian (1970 – 1975): 600 000

Nicaragua (1972 – 1979): 30 000

Cuba (1955 – 1959): 5 000

Total aproximativ: 21 de milioane

Apoi s-a trecut la redistribuirea pământului, la strămutarea unei părţi a populaţiei şi la restructurarea economiei; de obicei, s-au făcut greşeli mari, care au avut ca urmare înfometarea în masă.

China (Marele Salt Înainte, 1959-1962): 30 000 000 de decese din cauza foametei

Uniunea Sovietică (1932-1933): 7 000 000

Coreea (1995-1998): 2 000 000

Etiopia: 1 000 000

Cambodgia (1975-1979): 800 0006 Total aproximativ: 41 de milioane

În faza următoare, Partidul Comunist s-a întors spre sine, i-a epurat pe moderaţi şi a concentrat puterea în mâinile unui singur dictator.

Rusia (Marea Epurare, 1934-1938): 7 000 000

China (Revoluţia Culturală, 1966-1969): 1 000 000

Coreea de Nord (epurări intermitente): 100 0007

Etiopia (Teroarea Roşie): 80 000 Total aproximativ: 8 milioane

După ce regimurile comuniste au ajuns la putere într-un număr mai mare de ţări – în special în anii ‚70 –, roata s-a întors şi au izbucnit revolte anticomuniste, ceea ce cu douăzeci de ani mai devreme ar fi fost considerat un oximoron.

Afganistan (1979-1989): 1 500 000

Mozambic (1975-1992): 800 000

Angola (1975-2002): 600 000

Nicaragua (1981-1990): 30 000

Ungaria (1956): 5 000

Total aproximativ: 3 milioane

După ce s-a isprăvit cu epurările şi prima generaţie de ideologi şi-a dat duhul, majoritatea regimurilor comuniste s-au ancorat într-o birocraţie trândavă, coruptă, care a pierdut tot mai mult controlul asupra populaţiei şi, în cele din urmă, a cedat puterea fără luptă.

Nu toate regimurile comuniste au trecut prin aceste cinci etape. Unele au avut o istorie mai simplă, iar altele una mai complicată. Dar în toate ţările comuniste s-a murit în lagăre de muncă şi în închisori. Pentru cei care preferă totalurile defalcate pe ţări, iată nişte estimări rezonabile cu privire la numărul celor care au murit sub regimurile comuniste din cauza execuţiilor, a lagărelor de muncă, a foametei, a purificărilor etnice şi a tentativelor de evadare în bărci care au luat apă:

China: 40 000 000

Uniunea Sovietică: 20 000 000

Coreea de Nord: 3 000 000

Etiopia: 2 000 000

Cambodgia: 1 700 000

Vietnam: 365 000 (după 1975)
Iugoslavia: 175 000
Germania de Est: 100 0008
România: 100 0009
Vietnamul de Nord: 50 000 (pe plan intern, 1954-1975)
Cuba: 50 000
Mongolia: 35 00010
Polonia: 30 000
Bulgaria: 20 000
Cehoslovacia: 11 00011
Albania: 5 00012
Ungaria: 5 000
Total aproximativ: 70 de milioane

(Acest total aproximativ nu include cele 20 de milioane de morţi din războaiele civile care i-au adus pe comunişti la putere şi nici cele 11 milioane de victime ale înfruntărilor „prin intermediari” din timpul Războiului Rece. În acele conflicte, probabil că ambele părţi au o parte de vină, aşa încât responsabilitatea pentru pierderile de vieţi nu poate fi atribuită exclusiv comuniştilor. Aceste două categorii se suprapun într-o oarecare măsură, dar, dacă scădem victimele incluse de două ori în numărătoare, se pare că în războaiele duse pentru cauza comunistă au murit circa 26 de milioane de oameni.)

Având în vedere că numărul total al victimelor comunismului depăşeşte, probabil, numărul total al morţilor din al Doilea Război Mondial, v-aţi putea întreba de ce nu am pus comunismul pe primul loc în clasamentul meu. Motivul principal este următorul: consider că fiecare dintre aceste regimuri este unic în felul său şi că mişcarea comunistă este un fenomen prea amplu pentru a putea fi tratată ca un singur eveniment. Iar dacă aş pune toate regimurile

comuniste laolaltă pe locul întâi, ar trebui să renunţ la capitolele individuale despre Mao, Stalin, Pol Pot şi Kim Il-sung.

Prăbuşirea

Eşecurile monumentale ale comunismului în domeniul agriculturii contrastează cu numeroasele succese înregistrate în industria grea. În epoca marilor economii industriale, când lumea modernă se învârtea în jurul unor proiecte gigantice precum barajele, uzinele electrice, minele de cărbune şi combinatele siderurgice, comuniştii au mobilizat cu uşurinţă mâna de lucru şi resursele necesare ca să ajungă din urmă ţările bogate din Occident. În acest fel, orăşenii care au supravieţuit epurărilor şi perioadelor de foamete au putut beneficia de pe urma creşterii constante a nivelului de trai şi a speranţei de viaţă.13

Şi totuşi, după ce au fost satisfăcute nevoile fundamentale, economiile bazate pe planificarea centralizată s-au dovedit prea inflexibile pentru a prevedea şi îndeplini cererile schimbătoare de bunuri de consum. Astfel au apărut surplusuri generatoare de pierderi, produse de proastă calitate şi tot felul de lipsuri. Cronicizarea lipsurilor a făcut ca numai persoanele cu relaţii să poată obţine bunurile şi serviciile dorite. Intr-un sistem despre care se presupunea că se întemeiază pe idealism şi solidaritate, această situaţie a stârnit resentimente şi cinism. Prăbuşirea comunismului a fost amânată cu aproape un deceniu de faptul că exporturile de petrol ale Uniunii Sovietice au pompat în economia rusă valută forte din Occident după ce preţurile ţiţeiului urcaseră vertiginos în anii ‹70, dar, în cele din urmă, nici măcar asta n-a fost de ajuns. De îndată ce mişcările de reformă au permis popoarelor să aleagă

sistemul pe care îl preferă, nimeni n-a dorit să menţină statu-quoul.14

Războiul de independenţă algerian

Numărul de morţi: 525 000

Locul în clasament: 69

Tipul: revoltă anticolonială

Conflictul, în linii mari: francezi vs. arabi

Perioada: 1954-1962

Locul: Algeria

Principalul stat participant: Franţa

Principalii participanţi nonstatali: Frontul de Eliberare Naţională, Organizaţia Armată Secretă

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Franţa

Tabloul general

În decursul timpului, cele mai multe dintre coloniile europene s-au împărţit în două categorii: fie băştinaşii au fost eliminaţi şi înlocuiţi de europeni (Australia şi Noua Zeelandă), fie colonizarea europeană n-a prins niciodată cu adevărat rădăcini (Nigeria şi Birmania). Când a venit timpul, primul tip de colonie a fost uşor de decuplat de statul care o cucerise, deoarece acei oameni erau la fel ca cei de acasă şi puteau fi lăsaţi să se conducă singuri. Şi coloniile din cea de-a doua categorie puteau fi lăsate de capul lor, deoarece populaţiile respective erau complet diferite şi nimănui nu-i păsa ce o să se întâmple cu ele.

Algeria făcea parte dintr-o a treia categorie, mai dificilă. În ea se stabiliseră destui europeni ca să existe imboldul de a continua guvernarea franceză, dar prea puţini pentru ca acest scenariu să fie foarte probabil. Un milion de occidentali cu drepturi civile depline convieţuiau cu nouă milioane de arabi şi berberi care nu aveau deloc asemenea drepturi. Coloniştii europeni, aşa-numiţiipieds-*noirs*, erau

avantajaţi din toate punctele de vedere. Erau de vreo zece ori mai bogaţi decât băştinaşii şi plăteau un impozit de două ori mai mic decât compatrioţii lor din Franţa. Mâna de lucru era ieftină, şi în materie de civilizaţie şi rafinament oraşele de pe coasta sudică a Mediteranei nu erau cu nimic mai prejos decât cele din Franţa.

Rebeliunea

În decembrie 1954, rebelii algerieni din Frontul de Eliberare Naţională (FLNa) au atacat obiective militare şi poliţieneşti din întreaga colonie. În scurt timp, revolta s-a înteţit şi au început cruzimile. În august 1955, FLN a adoptat strategia de a ucide colonişti francezi şi musulmani trădători (până atunci fuseseră vizaţi soldaţii), hăcuind 123 de civili francezi în orăşelul Philippeville. Soldaţii francezi s-au răzbunat imediat, trăgând la întâmplare în arabii care se aflau prin preajmă.

În continuare, ambele părţi s-au dedat la masacre. Rebelii obişnuiau să tortureze şi să mutileze orice soldat sau colonist francez capturat; cadavrele erau adesea găsite cu organele genitale retezate şi îndesate în gură. Ţinta predilectă erau poliţiştii şi familiile lor, ceea ce a subminat eforturile francezilor de a menţine ordinea. Reacţia francezilor a fost să recruteze 150 000 de *harkis* – forţe neregulate alcătuite din algerieni –, care au ripostat cu la fel de multă brutalitate.

După câţiva ani în care a terorizat zonele rurale, FLN a început să opereze în oraşe. În 1957, rebelii au supus oraşul Alger unei serii cumplite de atacuri teroriste. Francezii au renunţat să mai procedeze după litera legii şi au lăsat deoparte orice reţinere. Au decretat starea de asediu şi au stabilit puncte de control, aruncându-i în închisoare pe toţi cei

consideraţi suspecţi. După ce îi băteau până când mărturiseau, îi executau pe cei care nu mai prezentau interes. În timpul bătăliei pentru Alger, circa 3 000 de arabi aflaţi în custodia francezilor au dispărut fără urmă.1

Între 1957 şi 1960, guvernul francez a strămutat două milioane de algerieni din regiunile rurale în lagăre fortificate, pentru a-i priva pe rebeli de sprijinul popular. Francezii au pus mine şi au construit garduri de-a lungul frontierelor cu Tunisia şi Maroc, pentru a opri aprovizionarea rebelilor din afară, dar şi pentru a împiedica replierea acestora în baze de peste graniţă.

La început, cei mai mulţi dintre soldaţii care luptau în tabăra franceză erau inşi duri din unităţi profesioniste – de pildă, militari din Legiunea Străină sau paraşutişti –, care nu se dădeau în lături de la omoruri şi de la un pic de tortură dacă asta dădea rezultate, aducea răzbunare sau, cel puţin, îi ajuta să se destindă. Însă când nevoia de soldaţi a crescut (guvernul francez desfăşurase între timp 400 000 de militari în Algeria), Parisul a început să trimită în Algeria recruţi a. În franceză, *Front de Libération Nationale* (n.red.).

obişnuiţi. Aceasta însemna că, acum, publicul larg putea să afle direct de la sursă cât de sălbatic devenise războiul. În scurt timp, poporul francez a început să condamne războiul.

Acest conflict sângeros a declanşat cea mai periculoasă criză politică prin care a trecut Franţa de la cel de-al Doilea Război Mondial încoace. În acele clipe, Franţa a fost mai aproape de dictatură decât avea să ajungă oricare dintre democraţiile tradiţionale din Europa de Vest în perioada postbelică. În mai 1958, într-un moment în care războiul beneficia de tot

mai puţin sprijin politic la Paris, adepţii liniei dure din armata franceză au efectuat un puci militar în Algeria. Puciul a eşuat, dar a aruncat în haos guvernul francez, şi singurul care impunea destul respect ca să restabilească ordinea era Charles de Gaulle, eroul din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, între timp retras din activitate. În iunie 1958, de Gaulle a devenit prim-ministru, acordându-i-se puteri extraordinare până când avea să treacă criza. În cele din urmă, Constituţia franceză a fost rescrisă într-un mod care slăbea puterile unui parlament divizat şi le întărea pe cele ale preşedinţiei. Astfel, s-au pus bazele celei de-a Cincea Republici.2

Intr-un discurs ţinut în faţa Naţiunilor Unite în septembrie 1959, de Gaulle a rostit în legătură cu Algeria cuvântul interzis „autodeterminare”. Asta i-a indignat pe militariştii din aripa dură, care spuneau sus şi tare că Algeria era şi avea să fie întotdeauna o parte integrantă a patriei-mamă, Franţa. Dat fiind că de Gaulle discuta pe faţă posibilitatea independenţei, Organizaţia Armată Secretă (OASa), alcătuită din militarii francezi care nu se puteau împăca cu o astfel de perspectivă, a început să se agite, plănuind o lovitură de stat sau, cel puţin, un asasinat. Cu toate că nu îi stătea în fire să dea înapoi din faţa unei lupte, de Gaulle s-a săturat de atentatele la viaţa lui şi a luat măsuri împotriva militariştilor. El îşi dădea seama prea bine că Franţa nu avea cum să aibă parte de linişte câtă vreme continua războiul. Întrucât victoria era imposibilă, de Gaulle a recunoscut în iulie 1962 independenţa Algeriei.

După proclamarea independenţei, nouă sute de mii de cetăţeni francezi au fugit din Algeria în decurs de câteva luni. Apoi, după ce francezii au plecat, algerienii au vânat şi au masacrat zeci de mii de

conaţionali care sprijiniseră guvernul francez, însă fuseseră abandonaţi de francezii învinşi.

a. În franceză, *Organisation Armée Secrète* (n.red.).

Numărul de morţi

Armata franceză a pierdut 17 456 de militari, dintre care vreo 7 000 proveneau din colonii sau făceau parte din Legiunea Străină, nefiind aşadar francezi. Conform estimărilor oficiale ale francezilor, FLN a pierdut 141 000 de oameni în lupte, plus alţi 12 000 care au fost ucişi în timpul epurărilor interne. De asemenea, au fost ucişi 2 788 de civili francezi.

Guvernul algerian susţine că în timpul războiului au murit peste un milion de algerieni, dar cei mai mulţi cercetători pun la îndoială această estimare. De obicei, istoricii apreciază că au murit undeva între 200 000 şi 500 000 de civili algerieni. Am luat media acestor două numere şi am adăugat-o la cele 173 000 de victime de mai sus. În acest total sunt incluşi şi miile de algerieni (estimările merg de la 30 000 până la 150 000) care au fost linşaţi după război drept răzbunare pentru faptul că i-au ajutat pe francezi.3

Războaiele din Sudan

Numărul de morţi: 2,6 milioane (500 000 în primul război1, 1,9 milioane în cel de-al doilea2, 200 000 în Darfur3)

Locul în clasament: 35 Tipul: războaie civile interetnice

Conflictul, în linii mari: arabii musulmani din Nord vs. negrii necredincioşi din Sud Perioada: 1955-1972, 1983-2005, 2003-prezent

Locul şi principalul stat participant: Sudan

Principalul participant nonstatal: Armata Populară de Eliberare din Sudan Cine poartă de obicei cea mai mare vină: arabii Altă pacoste: război civil

african

După ce trupele britanice au cucerit statul mahdist (vezi „Răscoala mahdistă”), Sudanul a devenit o colonie cu graniţe clare, aflată sub administraţie anglo-egipteană. Sudanul britanic includea nu numai nucleul arab aşezat de-a lungul cursului mijlociu al Nilului, ci şi o regiune sudică dominată de mlaştinile Sahelului din amontele fluviului, care era locuită de băştinaşi negri şi care nu avea nimic în comun cu restul Sudanului, în afara de faptul că mult timp arabii sudanezi veniseră încoace ca să adune sclavi. Dar, cum sclavia fusese scoasă între timp în afara legii şi ţara se afla sub stăpânire britanică, duşmănia dintre aceste două regiuni n-ar fi trebuit să constituie o problemă. Britanicii n-ar fi îngăduit să se ajungă la un război.

Britanicii tratau Sudul ca pe o rezervaţie culturală, şi de aceea oamenii de acolo – neamurile nuba, dinka şi aşa mai departe – nu fuseseră năpădiţi de misionari. Stilurile de viaţă africane tradiţionale au rămas nealterate, chiar dacă o minoritate creştină a dat regiunii o înclinaţie către Occident. Musulmanii îi tolerau pe creştini, dar n-aveau aceeaşi consideraţie pentru necredincioşii care umblau pe jumătate despuiaţi.

Primul război civil din Sudan (1955-1972)

Derulăm povestea rapid înainte, către anul 1955, când Sudanul era pregătit pentru independenţă. Aceste două regiuni urmau să facă parte din aceeaşi ţară, şi nu era greu de ghicit că noul guvern avea să fie dominat de arabi, care erau preferaţii britanicilor. Protestele din Sud s-au transformat în răscoale. S-au tras focuri de armă. O unitate militară din Sud a fost însărcinată cu înăbuşirea răscoalei, dar s-a răzvrătit la rândul ei. În 1956, când britanicii au transferat

puterea unui guvern ales, războiul civil era deja în plină desfăşurare.

De ce Nordul n-a lăsat pur şi simplu Sudul să se desprindă? Din păcate, partea de nord a Sudanului (unde trăieşte cea mai mare parte a populaţiei) dispune doar de o fâşie insuficientă de teren cultivabil de-a lungul Nilului, restul teritoriului fiind ocupat de un deşert uriaş care nu oferă condiţii propice de viaţă. În schimb, partea sudică are un labirint de cursuri de apă care se varsă în Nil, are aur, mai multe terenuri cultivabile, păşuni, lemn şi apă, deci nu-i de mirare că Nordul nu voia să lase Sudul să-şi întemeieze un stat propriu şi să ia cu sine toate aceste bogăţii. Situaţia a devenit şi mai complicată în 1979, când în partea sudică s-au descoperit zăcăminte de ţiţei. În plus, comerţul cu sclavi din Sud continua să fie o afacere profitabilă, deşi legea interzicea negoţul cu oameni.

Guvernul ales, instalat de britanicii aflaţi pe picior de plecare, a fost răsturnat în 1958 printr-o lovitură de stat militară. Mişcarea populară din octombrie 1964 a reinstaurat un soi de democraţie în Sudan, şi diferitele partide politice s-au regrupat şi au revenit în parlament.

Războiul a continuat şi, când se scria anul 1969, Sudul era scena confruntărilor dintre 12 000 de militari din forţele guvernamentale şi 5 000 până la 10 000 de rebeli. În acelaşi an, o nouă lovitură de stat l-a adus la putere pe generalul Gaafar el Numeiri, şi în următorul deceniu acesta a condus ţara într-un mod cum nu se poate mai blând pentru această parte a lumii. A împărţit puterea cu alţii şi a adus la guvernare facţiunile rivale. Războiul s-a domolit, şi cele două tabere au început să negocieze. În martie 1972, Acordul de la Addis Abeba a pus capăt luptelor, acordând Sudului autonomia.

Al doilea război civil din Sudan (1983-2005)

Sudanul fusese timp de mulţi ani un stat clientelar al Uniunii Sovietice, dar în 1976 Numeiri a trecut de partea americanilor, adversarii sovieticilor din Războiul Rece. În 1977, le-a permis rivalilor săi politici – în principal, fundamentalişti musulmani – să se implice în mod public în viaţa politică. Părea că Sudanul va avea în sfârşit parte de pace şi libertate, dar apoi lucrurile au luat o întorsătură proastă. Numeiri a schimbat macazul şi a inaugurat un curs mai dictatorial.4

În 1983, preşedintele Numeiri a declarat Sudanul stat musulman, anunţând că ţara se va supune de acum înainte legii islamice, Şaria, iar după puţin timp a proclamat starea de urgenţă şi a suspendat drepturile constituţionale. Sudul şi-a pierdut mult din autonomie, în vreme ce în nord legea islamică se aplica acum tuturor locuitorilor, indiferent de religia lor. În regiunile sudice au izbucnit greve, revolte şi lupte de partizani.

În 1985, când Numeiri a fost înlăturat printr-o lovitură de stat, oamenii au sperat că lucrurile vor reintra pe făgaşul normal. S-a renunţat la legea islamică, iar în 1986 au avut loc alegeri libere (cât de cât), revenindu-se la un regim laic. Însă conducătorul Armatei Populare de Eliberare din Sudan, colonelul John Garang, un dinka educat în America, considera că noul regim nu era decât aceeaşi „hienă în straie noi” şi a continuat lupta. Astfel, în 1986 Sudanul era bântuit de 20 000 de rebeli din Armata Populară de Eliberare, dar şi de trei sferturi de milion de refugiaţi. Chiar şi aşa, s-a revenit la o stare de calm relativ care a ţinut câţiva ani. Numeroasele partide politice aveau mai multă libertate de a se ciorovăi între ele decât avuseseră vreodată celelalte ţări africane.5

Apoi, în mai 1989, o altă lovitură de stat l-a adus la putere pe generalul Omar al-Bashir. Acesta era un personaj proeminent asociat cu Frontul Naţional Islamic, o ceată de fanatici al cărei ideolog de frunte era Hassan al-Turabi. Ei au dat vina pentru insurgenţă pe americani şi sionişti şi au refuzat orice negocieri.

Turabi a creat un stat poliţienesc îngrozitor de eficient într-o ţară care până atunci nu fusese decât o cleptocraţie haotică. Înainte, în ciuda tuturor suişurilor şi coborâşurilor, sudanezii avuseseră posibilitatea să exprime opinii divergente, însă acum presa independentă şi sindicatele au fost reduse la tăcere. Disidenţii au fost alungaţi din armată, din universităţi şi din sistemul judiciar.6

În 1991, au fost introduse pe tot cuprinsul ţării pedepsele aspre prevăzute de legea Şaria, cum ar fi lapidare pentru adulter, biciuire pentru posesia de alcool şi tăierea mâinii drepte pentru furt. În 1993, guvernul federal i-a înlocuit pe toţi judecătorii din Sud cu musulmani de încredere şi i-a transferat pe toţi judecătorii nemusulmani în ţinuturile nordice, unde erau mai uşor de controlat. S-au adoptat noi legi care îi obligau pe locuitorii din Sud să se îmbrace după rânduiala islamică, chiar dacă nu erau musulmani. Acum, era o infracţiune capitală să treci de la islam la o altă religie. În 2000, guvernul de la Khartoum a încercat chiar să le interzică femeilor să lucreze în locuri publice.

Pe măsură ce luptele se înteţeau, economia Sudului s-a stins. În curând, băncile, locurile de muncă şi banii s-au evaporat. Bunurile şi serviciile circulau doar prin troc sau furt. Supravieţuirea depindea de ajutoarele trimise de organizaţiile internaţionale.7 După ce comandanţii facţiunilor rebele luau ce era mai bun, restul ajutoarelor

ajungeau cu ţârâita la nevoiaşi.

În 1999, Bashir (generalul) şi Turabi (ideologul) au intrat într-un conflict, întrucât nu se puteau pune de acord cine era adevăratul conducător al Sudanului. Când lucrurile s-au limpezit, Turabi a ajuns în închisoare, fiind acuzat de trădare. În anul următor, Bashir a fost reales preşedinte în urma unor alegeri măsluite, şi cu asta disputa a fost tranşată.8

După ani de lupte care nu au dus la niciun rezultat, în ianuarie 2005 părţile beligerante au semnat un tratat de pace la Nairobi. Chiar dacă cele mai multe dintre revendicările Sudului au fost acceptate pe hârtie, timp de câţiva ani a părut că Nordul va denunţa înţelegerea. Totuşi, după o perioadă în care lucrurile s-au mai aşezat, în anul 2011 Sudul a putut desfăşura un referendum în urma căruia şi-a proclamat independenţa. Împărţirea Sudanului este un eveniment singular în istoria Africii: este prima oară când frontierele unei noi ţări africane nu au fost trasate de-a lungul vechilor hotare coloniale.

Darfur (din 2003 încoace)

Cam pe vremea când Sudanul se pregătea să pună capăt războiului din regiunile sudice, a izbucnit un alt război în provincia Darfur, situată în vestul ţării. Ceea ce a început ca o mică răscoală împotriva guvernării arabe s-a transformat în cea mai gravă criză umanitară de pe glob atunci când Bashir a ordonat armatei să-i zdrobească pe rebeli, fără să se mai complice cu luarea de prizonieri. Armata nu s-a ostenit să distingă între combatanţi şi civili, eliminând sistematic triburile africane locale, care aparţin neamurilor fur (grupul etnic majoritar), masalit şi zaghawa. Aşa cum s-a întâmplat şi cu triburile rebele din Sud, grupurile vizate de guvern sunt de rasă

negroidă, dar, spre deosebire de cele dintâi, etniile fur, masalit şi zaghawa sunt de religie musulmană.

Ca să nu fie învinuit de genocidul din Darfur, guvernul şi-a retras cea mai mare parte a trupelor şi a lăsat exterminarea în seama miliţiilor arabe locale, numite Janjaweed, pe care Khartoumul le-a creat şi le-a alimentat fără să facă un mare secret din asta. Miliţiile Janjaweed au şters de pe faţa pământului nenumărate sate africane, ucigând bărbaţii şi copiii, violând femeile şi însuşindu-şi sau distrugând bunurile oamenilor. În câţiva ani au murit 200 000 de oameni, iar 2,5 milioane de africani (aproape toată populaţia nearabă din Darfur) au fost dezrădăcinaţi şi duşi în lagăre de refugiaţi.9

Războiul din Vietnam

Numărul de morţi: 4,2 milioane (3,5 în Vietnam, 600 000 în Cambodgia, 62 000 în Laos, neincluzând epurările postbelice)

Locul în clasament: 24

Tipul: război civil ideologic

Conflictul, în linii mari: comunişti vs. capitalişti

Perioada: 1959-1975

Locul: Asia de Sud-Est

Principalele state participante: Vietnamul de Sud, Vietnamul de Nord, Statele Unite, Cambodgia, Laos

Statele participante secundare: Australia, Filipine, Coreea de Sud, Thailanda Principalii participanţi nonstatali: Viet Cong, khmerii roşii, Pathet Lao Cine poartă de obicei cea mai mare vină: preşedintele american Lyndon Johnson Altă pacoste: război terestru al superputerilor în Asia

Întrebarea fără răspuns pe care o pune toată lumea: Cum a ajuns cea mai mare superputere a lumii să ia bătaie de la o mână de ţărişoare din Lumea a

Treia?

Crearea celor două Vietnamuri

Tratatul din 1954, prin care francezii recunoşteau independenţa Vietnamului, nu prevedea ca teritoriul vietnamez să rămână divizat pentru totdeauna în două ţări. Acesta era doar un aranjament provizoriu. Deşi rebelii comunişti în frunte cu Ho Şi Min avuseseră cel mai mare rol în izgonirea francezilor, marilor puteri nici nu le trecea prin cap să stea cu braţele încrucişate şi să permită apariţia încă unei ţări comuniste. În mod semnificativ, preşedintele Eisenhower scria mai târziu: „N-am vorbit sau corespondat cu nicio persoană familiarizată cu situaţia din Indochina care să nu fie de acord că, dacă s-ar fi organizat alegeri la vremea luptelor, poate 80% din populaţie l-ar fi votat pe comunistul Ho Şi Min la conducerea ţării”.1

Prin urmare, Occidentul i-a lăsat pe comunişti să se instaleze la Hanoi, în jumătatea de nord, creând în sud, la Saigon, o monarhie constituţională tradiţională. În nord, comuniştii au început să-i masacreze pe cei etichetaţi ca duşmani ai poporului, după cum le stătea în obicei. Au fost ucişi zeci de mii de moşieri şi de ţărani prosperi. În sud, împăratul a fost răsturnat rapid printr-un puci care a dus la fondarea Republicii Vietnam – un regim dictatorial instituit de o elită catolică sub conducerea lui Ngo Dinh Diem. O sută de mii de opozanţi – atât comunişti veritabili, cât şi aşa-zişi „comunişti” – au fost arestaţi şi închişi. Populaţiei i s-a promis că se vor ţine alegeri ceva mai încolo, dar ştiţi cum merg treburile astea.

Diem nu avea nici charisma, nici perspicacitatea necesare ca să fie un despot eficient. Era înclinat către aroganţă şi nepotism, şi sfătuitorii cei mai apropiaţi ai noului preşedinte erau fraţii săi, generalul

Ngo Dinh Nhu şi arhiepiscopul Ngo Dinh Thuc. Prima doamnă a clanului era frumoasa şi sarcastica Madame Nhu, soţia generalului.

După un timp, în sud s-a iscat o rebeliune comunistă. În 1959, insurgenţii au asasinat în Vietnamul de Sud circa 1 200 de funcţionari guvernamentali. În 1961, au fost asasinaţi 4 000 de funcţionari. Întrucât persoanele cu adevărat importante erau bine păzite, comuniştii s-au mulţumit să le facă de petrecanie funcţionarilor civili de rang inferior şi oamenilor care aveau ghinionul să se afle în preajmă. Dat fiind că rebeliunea luase amploarea unui război civil, Saigonul a decis să-i plaseze pe toţi ţăranii loiali regimului în aşezări strategice. Oricine rămânea în afara acestor cătune avea să fie considerat rebel şi, prin urmare, putea fi omorât. Cătunele erau prevăzute cu fortificaţii şi urmau să trăiască din producţia proprie, dar ţăranii care le-au construit au fost puşi la muncă silnică, iar generalul Nhu a folosit multe dintre aceste aşezări pe post de plantaţii, pentru a-şi spori averea personală.

Cu multă vreme în urmă, francezii invadaseră Vietnamul pentru a-i apăra pe misionarii catolici, iar Biserica Catolică avusese un statut privilegiat în timpul cârmuirii franceze. Însă Diem a continuat aceste politici procatolice chiar şi după proclamarea independenţei, ceea ce l-a adus într-un conflict tot mai ascuţit cu majoritatea budistă. Când s-a luat măsura (inutilă) de a interzice afişarea de pancarte în timpul unei sărbători budiste, s-au iscat obişnuitele proteste. Apoi însă, lucrurile au degenerat, ajungându-se la încăierări, împuşcături, arestări, crime şi răscoale (pe care le găsim în orice societate supusă stresului). Totul a culminat cu decizia unor călugări budişti de a-şi da foc (ceea ce e mai puţin obişnuit). Madame Nhu

n-a fost impresionată, spunând: „Dacă îmi va mai fi dat să asist la o demonstraţie de grătar călugăresc, am să bat din palme…”2

Până la urmă, nemulţumiţii din armata vietnameză au hotărât în 1963 să se descotorosească de preşedintele Diem. Mai întâi, au discutat chestiunea cu oamenii lor de legătură din CIA şi, cum *nu* li s-a spus să *nu* facă asta, lovitura de stat şi-a urmat cursul plănuit. Diem şi generalul Nhu au fost arestaţi. Un timp a părut că părţile implicate ar putea conveni ca Diem şi Nhu să fie trimişi în exil, dar, fiindcă un asemenea scenariu putea să ducă la complicaţii inutile, au fost împuşcaţi, şi cu asta basta.3

Lovitura de stat a creat un vid de putere, şi în perioada următoare guvernarea a încăput pe mai multe mâini. Timp de mulţi ani, nu s-a găsit un despot viabil care să fie instalat la Saigon, până când Nguyen Van Thieu a fost ales preşedinte în 1967.

Mirosul de napalm în zoria

În august 1964, două distrugătoare ale marinei americane aflate în misiuni de recunoaştere în Golful Tonkin au raportat că fuseseră atacate. Judecând după imaginile suspecte de pe radar, erau fie torpile nord-vietnameze, fie peşti. Senatul american n-a primit deloc bine vestea şi l-a autorizat pe preşedintele Lyndon Johnson să facă uz de forţă pentru a-i plăti duşmanului cu aceeaşi monedă.4

Johnson a stat cuminte până în noiembrie, când s-a văzut reales, după care a trecut la acţiune. Aflând că guvernul de la Saigon era în pragul prăbuşirii, Johnson a cerut să se efectueze în mod regulat raiduri de bombardament împotriva Vietnamului de Nord, şi apoi a suplimentat efectivele americane terestre pentru a apăra noile baze aeriene. În aprilie 1965,

Johnson a ordonat unităţilor americane să lupte alături de sud-vietnamezi în operaţiuni de ofensivă. Numărul militarilor desfăşuraţi pe teren a crescut continuu, şi în 1968 ajunseseră să lupte în Vietnam peste o jumătate de milion de americani – asta în condiţiile în care trupele sud-vietnameze totalizau 670 000 de militari.5

Stilul de luptă din Vietnam se deosebea în unele privinţe de modul în care se purtau războaiele între superputeri cu o generaţie în urmă. Intre timp, apăruseră două inovaţii tehnologice importante: elicopterele şi armele de asalt.

În anii ⸗50 şi ⸗60, armatele au început să-şi echipeze infanteriile cu arme de asalt, care puteau funcţiona fie ca puşcă, fie ca mitralieră uşoară. Studiile efectuate asupra luptelor din timpul celui de-al Doilea Război Mondial au arătat că majoritatea schimburilor de focuri care implicau infanteria aveau loc la o distanţă mai mică decât se crezuse până atunci, ceea ce însemna că soldaţii nu aveau nevoie de gloanţe grele cu care să tragă la distanţe mari. Infanteria putea să folosească o muniţie mai uşoară, din gama intermediară. Şi, de vreme ce soldaţii a. Trimitere la filmul *Apocalypse Now* (1979, regia: Francis Ford Coppola), a cărui acţiune este plasată în timpul Războiului din Vietnam. „Iubesc mirosul de napalm în zori”, spune la un moment dat un locotenent-colonel din armata americană (n.t.).

puteau să care acum mai multe cartuşe, unităţile îşi puteau permite să irosească muniţie trăgând rafale de focuri automate, în loc să se limiteze la focuri individuale bine ţintite. Aceleaşi studii arătaseră că unităţile mici erau mai eficiente decât formaţiunile mari. Grupurile mici făceau ca legăturile între membri să fie mai strânse, şi aceşti soldaţi luptau cu o

motivaţie individuală mai puternică decât mulţimile de anonimi din trecut. Armele de asalt compensau pierderea puterii de foc.

Studiile care au avut ca obiect cel de-al Doilea Război Mondial au arătat şi un lucru mai controversat, şi anume că randamentul în luptă al unui militar din prima linie atingea punctul culminant după câteva luni de experienţă, după care începea un declin constant, pe măsură ce se instala epuizarea. Armata americană a hotărât să folosească militarii prin rotaţie, trimiţându-i acasă după un an petrecut în teatrul de război – o strategie care a fost criticată de multă lume pe temeiul că, în acest fel, militarul era tentat să evite riscurile pentru a supravieţui acelui an, în loc să lupte pentru victorie, gândindu-se că aceasta era singura cale de a scăpa de război.

ln deceniul precedent, tehnologia mutase în aer maşinile de luptă. Elicopterele s-au dovedit mai adaptabile decât vehiculele blindate terestre. Evitau obstacolele, fortificaţiile şi terenul accidentat, operând în trei dimensiuni. Elicopterele de asalt, precum Cobra, aveau lansatoare de rachete, mitraliere Gatling şi tunuri, care înainte fuseseră apanajul tancurilor. Elicopterele de transport aduceau trupelor provizii şi întăriri, în vreme ce elicopterele sanitare îi evacuau pe răniţi.

Viet Cong-ul (insurgenţii din Sud) şi nord-vietnamezii (trupele aliate trimise de Hanoi) erau aprovizionaţi de sovietici şi chinezi, însă nu aveau mijloace de luptă atât de avansate şi se bazau mai mult pe elementul surpriză pentru a-i ucide sau a-i demoraliza pe soldaţii americani. Capcanele şi minele terestre omorau şi mutilau mulţi americani. Infiltrările şi ambuscadele puteau aduce comuniştilor un avantaj tactic temporar, până când americanii aveau ocazia

să-şi pună în valoare puterea de foc superioară. Membrii Viet Cong-ului se amestecau cu civilii, atacau brusc şi apoi se făceau nevăzuţi.

Căile de aprovizionare ale comuniştilor erau la fel de greu de descoperit ca şi soldaţii comunişti. „Poteca Ho Şi Min” ocolea zona demilitarizată care separa cele două Vietnamuri, trecea prin Laosul şi Cambodgia neutre şi intra apoi prin mai multe puncte în Vietnamul de Sud. Americanii au încercat să bombardeze Poteca Ho Şi Min, dar nu existau ţinte clare, ci numai nişte cărări pe undeva pe sub bolta junglei.

Scopul americanilor era să creeze o situaţie în care forţele comuniste să poată fi supuse unui tir copleşitor şi distruse. Pentru aceasta, era nevoie să dispară din zona de luptă civilii şi desişurile junglei.

Două arme chimice au fost folosite pentru a elimina vegetaţia şi a priva gherilele comuniste de ascunzişurile lor, astfel încât să poată fi masacrate în câmp deschis. Napalmul, o substanţă gelatinoasă amestecată cu benzină, împrăştia flăcări persistente pe o arie vastă, iar Agent Orange, un erbicid defoliant, lăsa copacii fără frunze. Evident, ambele erau periculoase pentru orice om care se nimerea prin zonă.

Americanii au încercat, de asemenea, să creeze zone de tragere liberă, evacuând în acest scop toţi civilii din perimetrele respective. Până în 1968, 5 milioane dintre cei 17 milioane de sud-vietnamezi au fost izgoniţi din satele lor.6 În teorie, îndepărtarea tuturor civililor din zonele de luptă permitea patrulelor americane să tragă fără reţinere în orice mişca fără a pune în pericol populaţia pe care ar fi trebuit s-o apere. Aviaţia şi artileria puteau bombarda aceste zone folosind din plin forţa militară formidabilă

a celei mai mari puteri industriale din lume, ştiind că singurii oameni care mişunau pe acolo erau tipii răi. Numai că mulţi ţărani n-au vrut să-şi lase în urmă tot avutul ca să-l distrugă americanii şi au rămas pe loc, expunându-se pericolului.7

Dat fiind că trupele comuniste nu puteau fi făcute să se arate şi să lupte împotriva americanilor mai bine înarmaţi, războiul era mai mult o patrulare necontenită. Un indiciu, un zvon sau o bănuială despre o bază Viet Cong vulnerabilă declanşa o misiune americană de căutare şi distrugere. Dar deseori era vorba de o alarmă falsă sau de o capcană, şi veşnica nesiguranţă îi punea la grea încercare pe soldaţi şi îi făcea să fie primejdios de nervoşi. Pierzându-şi din ce în ce mai mult disciplina militară, soldaţii americani frustraţi au început să ucidă populaţia civilă în care se infiltrau gherilele comuniste.

ln martie 1968, la o zi după ce câţiva militari americani au fost ucişi de o mină plasată de Viet Cong lângă satul My Lai, compania din care făceau parte a ocupat aşezarea şi a început să-i scoată din case pe civili. Aproape o sută de săteni au fost mânaţi în mijlocul aşezării şi împuşcaţi. O duzină de bătrâne au fost împuşcate în ceafă în timp ce îngenuncheau în faţa templului. Alţii au fost înşiraţi de-a lungul unui şanţ de irigaţie şi împuşcaţi. Câţiva săteni au supravieţuit ascunşi sub cadavre.8 În cele din urmă, echipajul unui elicopter american care zbura prin zonă a intervenit din proprie iniţiativă, somându-i pe soldaţii americani să înceteze masacrul şi ameninţându-i cu deschiderea focului. În acea zi au fost ucişi vreo 500 de civili.9

N-a fost singura dată când trupele americane au masacrat civili. În toamna lui 1967, membrii unei unităţi speciale americane, numită Tiger Force, au

primit misiunea de a restabili pacea şi ordinea într-un teritoriu disputat, nefiind supravegheaţi aproape deloc. În timpul lunilor petrecute pe teren, Tiger Force a raportat uciderea a peste 1 000 de oameni, numai că multe dintre victime nu erau militari inamici, aşa cum susţineau membrii unităţii. „Un soldat le-a scos dinţii civililor executaţi ca să le ia plombele de aur. [Altul] i-a tăiat unui prizonier beregata cu un cuţit de vânătoare, după care l-a scalpat, punând scalpul în vârful unei puşti. […] Potrivit consemnărilor, doi oameni aproape orbi care fuseseră găsiţi rătăcind prin vale au fost duşi într-un loc unde râul Song Ve făcea un cot şi împuşcaţi. Doi săteni, dintre care unul adolescent, au fost executaţi deoarece se aflau în afara lagărelor în care fuseseră strămutaţi locuitorii. […] Membrii plutonului înşirau pe şireturi urechi umane şi le purtau atârnate de gât, spun unele rapoarte. A fost o perioadă în care aproape fiecare avea un colier de urechi. […] Soldaţii au agresat sexual o fată de treisprezece ani şi apoi i-au tăiat beregata; au incendiat coliba unei tinere mame, după care au împuşcat-o”.10 O anchetă secretă desfăşurată de armata americană a descoperit optzeci şi patru de crime evidente săvârşite de cel puţin optsprezece soldaţi, dar nimeni nu a fost pus sub acuzare.

Tot atât de ineficientă cum fusese campania militară a fost campania „Inimi şi minţi”, în timpul căreia americanii au cheltuit mari sume de bani pentru a construi drumuri, clinici, centrale electrice şi şcoli în Vietnam. Statele Unite au presat guvernul de la Saigon să redistribuie pământurile către ţărani. Cheltuielile au fost ameţitoare, rezultatele au fost impresionante, iar efectul a fost nul. Intr-un război popular, aceste programe sociale ar fi fost dovada supremă a bunăvoinţei americanilor, însă în contextul

bombardamentelor, masacrelor şi strămutărilor campania a fost percepută doar ca o încercare ipocrită a Statelor Unite de a face uitate ororile şi crimele săvârşite.

Ambele părţi au desfăşurat programe obscure de asasinare a liderilor civili ai taberei adverse, dar de cele mai multe ori victimele au fost persoane neînsemnate sau oameni care au avut ghinionul să se afle prin preajmă. În anii ⅿ50, înainte să se ajungă la un război deschis, comuniştii operau prin atacuri teroriste, şi au continuat să folosească această tactică pe tot parcursul războiului. În 1967, de exemplu, Viet Cong-ul a asasinat circa 6 000 de lideri locali. CIA a ripostat cu programul Phoenix, care grupa sub o comandă unică mai multe programe de combatere a insurgenţei din Vietnamul de Sud şi care a ucis între 20 587 (estimarea directorului CIA) şi 40 000 (estimarea Saigonului) de persoane suspectate a fi asociaţi sau susţinători ai Viet Cong-ului prin raiduri efectuate adânc în teritoriul inamic. Multe alte zeci de mii de persoane au fost capturate, după care au fost fie închise, fie transformate în agenţi dubli, fie eliberate după ce au plătit o mită adecvată.11

Ofensiva Tet

În mod tradiţional, Hanoiul şi Saigonul încheiau un armistiţiu pe durata extrem de popularei sărbători budiste Tet. Însă pe 31 ianuarie 1968 trupele Viet Cong-ului infiltrate în Sud au încălcat armistiţiul şi şi-au luat prin surprindere adversarii lansând atacuri simultane asupra ţintelor politice de pe tot cuprinsul ţării. Printre altele, comuniştii au luat în stăpânire importantul oraş Hué, vechea capitală imperială. Cea mai mare victorie de propagandă au repurtat-o după ce câţiva membri ai Viet Cong-ului au pătruns în incinta ambasadei americane din Saigon; în cele din

urmă, intruşii au fost ucişi. Baza americană de la Khe Sanh, aflată în inima teritoriului inamic, a fost asediată, dar a rezistat la toate atacurile comuniştilor.

După ce au recucerit oraşul Hué, forţele americane şi sud-vietnameze au început să descopere morminte proaspăt săpate pline cu civili, întâi câteva sute, apoi câteva mii. În scurta perioadă în care a deţinut controlul asupra oraşului, Viet Cong-ul a adunat toţi oamenii care păreau să aibă o orientare prooccidentală – funcţionari, profesori, medici, membri ai clerului, studenţi – şi a împuşcat cel puţin 2 800 dintre ei. Alte 3 000 de persoane dispărute n-au mai fost găsite niciodată.

Ofensiva Tet a fost, fără îndoială, o victorie tactică a americanilor. Duşmanii au fost măcelăriţi pe oriunde s-au ivit. Jumătate din cei 20 000 de comunişti care au asediat baza americană de la Khe Sanh au fost ucişi sau răniţi grav; dintre cei 6 000 de americani care apărau baza au murit doar 200, iar alţi 850 au fost răniţi.12 De fapt, după ofensiva Tet, Viet Cong-ul a încetat să mai fie o forţă eficientă, şi războiul a trebuit să fie continuat de trupele regulate nord-vietnameze. Cu toate acestea, publicul american a considerat irelevantă victoria tactică. Guvernul asigurase populaţia Statelor Unite că forţele comuniste erau prea slăbite şi dezorganizate ca să mai reziste mult, dar iată că inamicul ataca mai adânc ca niciodată în teritoriul american şi mobiliza forţe mai mari ca oricând. Nu părea să conteze că ofensiva aranjase lucrurile exact aşa cum îşi dorea armata americană, permiţându-i să-şi valorifice puterea de foc superioară împotriva unor trupe mai slab dotate. Chiar şi când era învins, Viet Cong-ul stârnea simpatie. Imaginile care au rămas întipărite în mintea publicului american au fost o fotografie şi o filmare cu

un ofiţer sud-vietnamez care îi zbura creierii unui prizonier pe o stradă din Saigon.

Mişcarea antirăzboi din America

Guvernul american se confrunta cu o dilemă. Publicul nu putea accepta ca numărul morţilor să depăşească o anumită limită fără să fie în joc un interes naţional vital.13 Dat fiind că scopul declarat al războiului era să aducă pacea şi libertatea poporului sud-vietnamez asaltat de comunişti, transformarea întregii ţări într-un deşert plin de fum şi de gropi nu-i era de folos nimănui. America ar fi avut cele mai bune şanse să obţină victoria militară dacă ar fi zdrobit capacitatea de luptă a comuniştilor la sursă, în Vietnamul de Nord, dar asta însemna să se expună riscului unui război cu China – care la acea vreme era o naţiune extrem de xenofobă şi dispunea de armament nuclear –, iar declanşarea unui asemenea Armaghedon probabil că ar fi omorât un număr enorm de americani şi vietnamezi.

Campaniile de bombardare sporadice, aproape rituale, împotriva Nordului aveau de obicei rolul de a transmite un mesaj, nu de a distruge ţara. Piloţilor nu li se permitea să bombardeze decât un număr foarte restrâns de ţinte. Cu toate acestea, cantitatea de bombe aruncate asupra Vietnamului de Nord a fost de peste trei ori mai mare decât cantitatea totală lansată de americani în cel de-al Doilea Război Mondial. Adesea, încadrarea ţintei se făcea neglijent, şi se estimează că aceste raiduri aeriene au ucis 65 000 de civili nord-vietnamezi.

În vreme ce luptele continuau fără să existe un scop clar şi fără să se întrevadă vreun sfârşit, din ce în ce mai mulţi americani au început să se opună războiului. Cea mai vizibilă categorie de manifestanţi antirăzboi erau studenţii de vârsta recrutării care

aveau motivaţia, capacitatea de organizare şi tehnicile politice necesare pentru a desfăşura proteste zgomotoase, de mare amploare. America îşi alimenta armata cu recruţi încă de pe vremea Războiului din Coreea, dar ceea ce fusese cândva o datorie care făcea cumva parte din procesul de maturizare devenise acum un coşmar pe care toţi voiau să-l evite.

Rezoluţia adoptată după incidentul din Golful Tonkin, care îl autorizase pe preşedintele Johnson să atace Vietnamul de Nord, trecuse prin Senatul american cu numai două voturi împotrivă, dar câţiva ani mai târziu situaţia era cu totul alta. Pe la începutul campaniei prezidenţiale din 1968, o facţiune majoritară a Partidului Democrat se raliase în jurul candidaţilor pacifişti, cum era Robert Kennedy. După ce şi-a început campania cu o prestaţie slabă, preşedintele Johnson şi-a dat seama că nu va mai primi votul de nominalizare din partea partidului său şi s-a retras din cursă. Părea că Robert Kennedy va obţine nominalizarea fără probleme, dar asasinarea sa în luna iunie a lăsat facţiunea pacifistă fără un candidat viabil. În cele din urmă, democraţii l-au nominalizat pe vicepreşedintele Hubert Humphrey, un socialist-liberal de modă veche care nu luase poziţie împotriva războiului. Luptele de stradă violente care au izbucnit între manifestanţii antirăzboi şi poliţia locală în timpul Convenţiei Democrate de la Chicago au subminat sprijinul pentru partid, şi în noiembrie candidatul Partidului Republican, Richard Nixon, a fost ales preşedinte cu o diferenţă mică de voturi.

Un război mai mic, un război mai mare?

În momentul în care Johnson a părăsit Casa Albă, fuseseră ucişi în Vietnam 30 000 de americani.14 În timpul campaniei prezidenţiale din 1968 devenise clar că Statele Unite îşi vor retrage trupele din Vietnam,

indiferent cine ar fi câştigat alegerile ori cine ar fi câştigat războiul. Singura problemă a Americii era cum să-şi ia tălpăşiţa fără să-i fie ştirbit prestigiul. Nixon a început să retragă o parte a trupelor americane din Vietnam de îndată ce a fost instalat în funcţie, căutând să mute povara războiului pe umerii armatei sud-vietnameze. Între timp, comuniştii au lansat o nouă ofensivă. Deşi Nixon făcea tot posibilul pentru ca Statele Unite să nu se mai implice în luptele terestre din Vietnam, în timpul primului său an la Casa Albă au fost ucişi circa 10 000 de americani.15

De ani de zile, comuniştii vietnamezi acţionau din refugiile strategice aflate în Cambodgia neutră, la vest de Vietnam. După ce Nixon a venit la putere, americanii au început să efectueze bombardamente şi raiduri secrete împotriva acestor refugii strategice. Prinţul Sihanouk al Cambodgiei a tolerat incursiunile americanilor, fiindcă nu prea avea de ales. Viet Cong-ul a ripostat înarmându-i şi instruindu-i pe comuniştii cambodgieni, cunoscuţi sub numele de khmerii roşii, care apoi s-au infiltrat în Cambodgia cu scopul de a hărţui regimul lui Sihanouk. Sihanouk a încercat să menţină un curs neutru în ciuda escaladării luptelor, dar prim-ministrul Lon Nol îl presa să adopte o linie mai dură împotriva khmerilor roşii. În martie 1970, în timp ce prinţul se destindea în Franţa, Lon Nol l-a răsturnat de la putere şi a proclamat Republica Khmeră. În loc să se retragă din viaţa publică şi să rămână în Franţa, aşa cum făcuse colegul său din Vietnamul de Sud, împăratul, când fusese înlăturat de la putere, Sihanouk s-a dus în China şi a luat legătura cu reprezentanţii khmerilor roşii, încheind o alianţă cu aceştia.16

În luna mai, americanii şi sud-vietnamezii au lansat o invazie făţişă pentru a distruge refugiile

strategice ale Viet Cong-ului. Intenţia lor era să-i încolţească şi să-i nimicească pe comunişti, însă n-au avut mai mult spor în Cambodgia decât avuseseră în Vietnam. Mai mult, invazia străină a trezit la viaţă naţionalismul cambodgian şi a întărit sprijinul popular pentru khmerii roşii. Această bruscă extindere a războiului a stârnit, de asemenea, o nouă serie de proteste în America. În timpul unei manifestaţii care a avut loc la Kent State University, Garda Naţională a tras în protestatari, omorând patru dintre ei.

În 1971, forţele sud-vietnameze au invadat Laosul pentru a tăia căile de aprovizionare care făceau parte din Poteca Ho Şi Min, dar au fost împinse înapoi de trupele nord-vietnameze.

Înapoi la războiul civil

Până în 1972, când au avut loc următoarele alegeri prezidenţiale, implicarea Statelor Unite în război fusese redusă cu peste 90%. Dar, deşi rămăseseră doar 40 000 de militari americani în Vietnam, comuniştii continuau să le facă americanilor retragerea dificilă. Tratativele de pace de la Paris stagnau de ani de zile, transformându-se încetul cu încetul într-o farsă. Părţile nu se puteau pune de acord asupra celor mai banale proceduri. Nixon şi-a îmbunătăţit relaţiile diplomatice cu marile puteri comuniste, China şi Uniunea Sovietică, în speranţa că se va reveni la modalitatea calmă, practică în care se făceau lucrurile în secolul al XIX-lea, când marile puteri hotărau soarta ţărilor mărunte. Dar, deşi ambii giganţi comunişti pierdeau bani în războiul din Indochina şi îşi reduseseră sprijinul aproape la zero, nord-vietnamezii o ţineau pe-a lor. În primăvara anului 1972, au lansat o nouă ofensivă de mare amploare.17 Disperaţi, americanii au reluat bombardamentele masive asupra Vietnamului de Nord în decembrie

1972, pentru a-i determina pe comunişti să-i lase să se retragă păstrându-şi într-o oarecare măsură demnitatea.18 Până la urmă, în ianuarie 1973 a intrat în vigoare un acord de încetare a focului.

Termenii acordului de încetare a focului erau complicaţi, implicând angajamentul de a se ţine alegeri, împărţirea puterii, aranjamente teritoriale, returnarea prizonierilor şi aşa mai departe, dar toate aceste lucruri n-aveau nicio importanţă. Ceea ce conta cu adevărat era faptul că li se permitea comuniştilor să-şi menţină armatele, însă acestea trebuiau să stea cuminţi o vreme, pentru ca americanii să poată părăsi Vietnamul fără a da impresia că bat în retragere.

Războiul civil a continuat neoficial şi Vietnamul de Sud a câştigat încet-încet teren, dar devenea tot mai clar că ambele părţi luptau cu ultimele puteri. Chiar dacă în timpul războiului economia Vietnamului de Sud se bazase pe mită, furt, prostituţie şi speculă, cel puţin existase o economie de subzistenţă, însă odată cu plecarea militarilor americani plecaseră şi banii acestora. În aceste condiţii, masele de ţărani mânate în oraşe nu mai aveau niciun venit. De cealaltă parte, comuniştii făcuseră o mare risipă de resurse lansând an de an noi atacuri, iar acum armata nord-vietnameză era la pământ. În octombrie 1973, atât Uniunea Sovietică, cât şi China au refuzat să-i mai aprovizioneze pe nord-vietnamezi. Prim-ministrul chinez i-a spus liderului nord-vietnamez: „Cel mai bun lucru pentru Vietnam şi pentru restul Indochinei ar fi să se potolească vreme de cinci sau zece ani”.19 În Statele Unite, animozitatea creată în jurul războiului adusese ţara în pragul anarhiei şi al dictaturii. Administraţia Nixon a fost demascată pe când încerca să înăbuşe opoziţia internă printr-o reţea de activităţi ilegale, şi în august 1974 preşedintele a fost nevoit să-

şi dea demisia – lucru fără precedent în istoria Statelor Unite.

Dar, după cum s-a dovedit, nord-vietnamezii mai aveau suficiente resurse pentru a lansa o ultimă ofensivă. Primul lor atac a trecut prin platourile centrale, izolând oraşele din nord. Comandantul sud-vietnamez a fugit într-un loc sigur, lăsând 200 000 de militari şi familiile acestora să se descurce cum or putea.

Apoi, comuniştii au luat cu asalt oraşul Hué. Amintindu-şi de masacrul din 1968, locuitorii oraşului au intrat în panică şi au încercat să fugă. Civilii au invadat aeroportul sau au căutat să scape pe mare, bulucindu-se pe ambarcaţiuni. Hué a căzut pe 25 martie 1975, iar Da Nang a avut aceeaşi soartă la puţin timp după aceea. Coloanele de oameni care fugeau de comunişti au fost prinse la mijloc în schimburi de focuri. Zeci de mii de civili au fost măcelăriţi. Militarii sud-vietnamezi prinşi în lupte sporadice fie au fost învinşi, fie au fugit fără să opună rezistenţă, azvârlindu-şi uniformele şi amestecându-se în coloanele de civili, ca să nu ajungă în lagărele de prizonieri comuniste.20

Atunci când s-a intrat în faza finală a luptelor, Congresul american a decis cu o majoritate copleşitoare că Statele Unite se vor ţine deoparte. Faptul că americanii nu s-au grăbit să revină într-o ţară din care fuseseră alungaţi pentru a-şi salva aliatul continuă să stârnească şi astăzi dezbateri aprinse în Statele Unite, dar, realist vorbind, trupele americane nu mai aveau nimic de făcut acolo. Punct.

Oraşele Saigon şi Phnom Penh au căzut în aprilie 1975. A urmat o reglare masivă de conturi, dar asta e cu totul altă poveste (vezi „Vietnamul postbelic” şi „Kampuchia Democrată”).

Numărul de morţi

Armata sud-vietnameză a consemnat moartea a 223 748 de oameni din rândurile sale înainte ca ofensiva finală să întrerupă ţinerea evidenţei. Statele Unite au pierdut, conform registrelor, 58 177 de militari. Multă vreme, nimeni n-a ştiut câţi comunişti sau civili au murit. În aprilie 1995, la aniversarea a douăzeci de ani de la sfârşitul războiului, Hanoiul a dat publicităţii estimările oficiale, care arătau că războiul fusese de două ori mai nimicitor decât se crezuse până atunci. Hanoiul a declarat că în cele două decenii de conflict (1954 – 1975) au murit 1,1 milioane de militari ai Viet Cong-ului şi Vietnamului de Nord şi 2 milioane de civili vietnamezi.21 Un studiu din 2008 care se bazează pe anchetele Organizaţiei Mondiale a Sănătăţii a confirmat în mare aceste cifre, estimând că în perioada respectivă s-au produs în Vietnam 3,8 milioane de decese violente.22

S-a apreciat că în războiul civil din Cambodgia (1970 – 1975), care e strâns legat de conflictul din Vietnam, au murit 600 000 de oameni, luând în considerare toate cauzele de deces şi toate părţile implicate.23 Numărul celor care au murit în Laos este estimat la 62 000 de oameni.24

Războiul Rece

Confruntarea Est-Vest

În cei patruzeci de ani în care au transformat lumea în scena unui conflict bipolar, Uniunea Sovietică şi Statele Unite s-au străduit permanent să câştige o poziţie cât mai bună pe tabla de joc. Fiecare dintre cele două superputeri voia să controleze cât mai multe ţări cu putinţă, indiferent de valoarea economică sau strategică a acestora. De fapt, dacă aruncăm o privire asupra zonelor „fierbinţi” din timpul Războiului Rece, vom vedea o adunătură de ţări

complet lipsite de importanţă. În afară de Indonezia, niciuna dintre ele nu este un furnizor important de petrol, metale, produse alimentare sau culturi pentru export; în afară de Indonezia, Etiopia şi Grecia, niciuna nu se învecinează cu rute maritime importante. Faptul că superputerile au sacrificat milioane de oameni pentru a obţine controlul asupra acestor ţări ar putea fi cea mai bună dovadă că ambele tabere din Războiul Rece au acţionat realmente din considerente ideologice. Dacă Uniunea Sovietică şi Statele Unite nu s-ar fi gândit decât la interesele lor economice, ar fi renunţat la aceste ţări fără a mai duce războaie. Aşa însă, au pierdut militari şi bani şi nu s-au ales cu aproape nimic concret în schimb.

Pe de altă parte, nişte războaie care nu sunt rentabile pentru o ţară în ansamblu pot totuşi să aducă profit unor grupuri influente. Războiul Rece a creat un ciclu de dependenţe în care ameninţarea reprezentată de un duşman ideologic puternic făcea necesară existenţa unor mari armate permanente, ceea ce impunea apoi investiţii masive în domeniul militar, care, la rându-le, au creat o clasă de oameni puternici a căror bogăţie depindea de menţinerea cheltuielilor militare, acestea din urmă putând fi justificate doar prin ameninţarea constantă a războiului. De asemenea, acest complex militar-industrial făcea ca pentru liderii marilor puteri să fie ispititor de uşor să recurgă la arme ori de câte ori izbucnea un conflict pe undeva.

Iată o listă concisă cu cele mai sângeroase războaie „prin intermediari” din epoca bipolară:

Vietnam (1959-1975): 3 500 000 de morţi în interiorul graniţelor Vietnamului. Intervenţie americană directă în numele guvernului împotriva

rebelilor comunişti.

Coreea (1950-1953): 3 000 000 de morţi. Intervenţie directă a Occidentului în numele Coreii de Sud şi intervenţie directă a Chinei în numele Coreii de Nord.

Afganistan (1979-1992): 1500 000 de morţi. Intervenţie sovietică directă în numele guvernului împotriva rebelilor mujahedini.

Mozambic (1975-1992): 800 000 de morţi. Rebelii prooccidentali împotriva unui guvern comunist.

Cambodgia (1970-1975): 600 000 de morţi. Intervenţie americană directă în numele guvernului împotriva rebelilor comunişti.

Angola (1975-1994): 500 000 de morţi. Intervenţie cubaneză directă în numele guvernului împotriva rebelilor prooccidentali.

Indonezia (1965-1966): 400 000 de morţi. Un guvern prooccidental a masacrat opoziţia de stânga.

Guatemala (1960-1996): 200 000 de morţi. Rebelii de stânga împotriva unui guvern prooccidental.1

Grecia (1943-1949): 1 60 000 de morţi. Rebelii comunişti împotriva unui guvern prooccidental.2

El Salvador (1979-1992): 75 000 de morţi. Rebelii de stânga împotriva unui guvern prooccidental.

Laos (până în 1973): 62 000 de morţi. Sprijin acordat de americani guvernului în lupta acestuia împotriva rebelilor comunişti.3

Coreea de Sud (1948-1949): 60 000 de morţi. Rebelii de stânga împotriva unui guvern prooccidental.

Filipine (din 1972 încoace): 43 000 de morţi. Rebelii comunişti împotriva unui guvern

prooccidental.4

Argentina (1976-1983): 30 000 de morţi. Un guvern prooccidental a prigonit opoziţia de stânga.5

Nicaragua (1972-1979): 30 000 de morţi. Rebelii comunişti împotriva unui guvern prooccidental.6

Nicaragua (1982-1990): 30 000 de morţi. Rebelii prooccidentali împotriva unui guvern comunist.7

Aşadar, vreo 11 milioane de oameni au murit în diferite conflicte în care americanii aprovizionau una din părţi, iar sovieticii, pe cealaltă. Cadrul acestei cărţi nu îmi permite să mă apuc să descâlcesc fiecare dintre aceste conflicte pentru a vedea când au fost de vină comuniştii şi când occidentalii, dar, dacă auziţi pe cineva spunând că echilibrul nuclear dintre superputeri a dus la o epocă de pace internaţională fără precedent, probabil că persoana respectivă uită de aceste 11 milioane de victime.

Campania de epurare din Indonezia

Numărul de morţi: 400 0001 Locul în clasament: 81 Tipul: purificare ideologică

Conflictul, în linii mari: armata vs. elementele de stânga Perioada: 1965-1966

Locul şi principalul stat participant: Indonezia

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Suharto, CIA

Întrebările simple pe care le pune toată lumea: Este Sukarno una şi aceeaşi persoană cu Suharto? N-au şi prenume?[97]

Un an de cumpănăa

Pe 30 septembrie 1965, un grup de ofiţeri de

---

97 Răspunsurile: Nu. Nu.

a. În original, „The Year of Living Dangerously“ – trimitere la filmul australian cu acest nume (1982, regia: Peter Weir), care a rulat la noi sub titlul Un an de cumpănă. Filmul spune povestea unui jurnalist australian care ajunge în Indonezia cu puţin timp înaintea loviturii de stat eşuate din toamna lui 1965 (n.t.).

rang inferior i-a răpit pe şase dintre cei mai importanţi generali din Indonezia. Dedesubturile sunt neclare, dar se pare că operaţiunea era prima etapă a unei lovituri de stat. Când lucrurile au scăpat de sub control, insurgenţii au intrat în panică, au omorât prizonierii şi i-au aruncat într-un puţ. Singurul supravieţuitor a fost generalul Abdul Nasution, care a sărit peste zidul din spatele curţii sale şi s-a refugiat în incinta ambasadei irakiene, după ce atacatorii i-au ucis aghiotantul şi fiica în vârstă de şase ani.

Generalul Nasution i-a raportat cele întâmplate generalului Suharto, un personaj însemnat care nu figurase pe lista ţintelor vizate de asasini. Generalul Suharto a dat vina pe Partidul Comunist Indonezian, de orientare maoistă, care era la vremea aceea al treilea partid comunist din lume după numărul de membri. Unora li s-a părut suspect că uneltitorii au uitat să-l pună pe listă pe Suharto. Nu numai că nu i s-a clintit niciun fir de păr, dar atacurile i-au adus avantaje neîndoielnice.

Preşedintele Indoneziei era Sukarno, un vechi luptător pentru independenţa Indoneziei, care eliberase ţara de sub dominaţia olandeză după cel de-al Doilea Război Mondial. În anii ⸗50, Sukarno a contribuit la apariţia mişcării de nealiniere, care urmărea să ţină Lumea a Treia în afara celor două blocuri politico-militare din timpul Războiul Rece. La început, Sukarno fusese un preşedinte cu adevărat democratic, care susţinea alegerile libere şi presa liberă, dar odată cu trecerea anilor şi-a ţesut un cocon din firele puterii, din care a ieşit, aidoma unui fluture, ca preşedinte ales pe viaţă în 1963. Pentru a ţine opoziţia sub control, membrii Parlamentului indonezian erau numiţi, nu aleşi, politica lui Sukarno fiind cea a unei „democraţii dirijate”.

După lovitura de stat eşuată din septembrie 1965, timp de câteva săptămâni a fost linişte şi pace în Indonezia, dar apoi armata a început să-i vâneze şi să-i omoare pe toţi cei suspectaţi că ar avea simpatii comuniste. Armata a făcut liste cu stângişti de toate soiurile – nu numai comunişti, ci şi sindicalişti, studenţi şi jurnalişti –, executând sumar câteva mii dintre ei. Unii dintre stângişti au fost ucişi în urma unor raiduri care au făcut multe alte victime: au fost masacrate familii întregi şi au fost rase de pe faţa pământului sate necooperante. Alţi suspecţi au fost aruncaţi în închisorile locale şi supuşi unor interogatorii brutale sau lăsaţi să zacă în celule săptămâni întregi, pentru ca apoi să fie duşi într-un loc pustiu şi împuşcaţi. După spusele mai multor foşti oficiali americani, serviciile de informaţii americane au furnizat armatei indoneziene numele a sute, poate chiar mii de persoane de care voiau să scape.2 Soldaţii şi miliţiile alcătuite din civili i-au luat în vizor şi pe etnicii chinezi, despre care se zvonea că ar fi cu toţii agenţi maoişti, cu toate că populaţia chineză făcea comerţ în Asia de Sud-Est de generaţii întregi şi era deja o parte integrantă a culturii locale.

În general, masacrele aveau loc noaptea, când oamenii mascaţi puteau să-şi lichideze nestânjeniţi prizonierii. Un martor ocular povesteşte că într-o noapte a văzut dintr-un tufiş cum şi-au făcut apariţia pe malul râului camioane pline cu prizonieri, mulţi dintre aceştia fiind persoane pe care le-a recunoscut – vecini sau profesori. Prizonierii au fost târâţi afară şi decapitaţi cu macetele. Capetele lor au fost îndesate în sacoşe pentru a fi păstrate, iar trupurile au fost împinse în râu, ca să le ia apa.3

Aproape o jumătate de milion de oameni au fost ucişi în timpul acestei campanii de epurare. Şase sute

de mii de oameni au fost băgaţi în puşcărie fără a avea parte de un proces, iar unii dintre ei au stat închişi ani întregi. Câteva mii de indezirabili au fost trimişi în lagăre de muncă presărate pe întregul arhipelag, şi mulţi au murit de epuizare.

Preşedintele Sukarno nu a reuşit să-i ţină în frâu pe militari şi în martie 1966 s-a dat bătut, cedând puterea în favoarea generalului Suharto, care a îndeplinit timp de un an funcţia de preşedinte interimar, după care a devenit oficial preşedinte. Suharto a renunţat treptat la postulatul nealinierii Indoneziei şi a dus din ce în ce mai mult o politică de apropiere faţă de blocul american.4

Războiul din Biafra

Numărul de morţi: 1 milion1

Locul în clasament: 46

Tipul: război civil interetnic

Conflictul, în linii mari: Nigeria vs. Biafra

Perioada: 1966-1970

Locul: Nigeria

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: de regulă este incriminat Ojukwu, uneori Gowon şi, mai rar, amândoi Altă pacoste: război civil african

Izbucnirea conflictului

Aidoma multor alte ţări africane, Nigeria e o ciudăţenie. Aici, pe Coasta Sclavilor, se afla o enclavă pe care britanicii au cucerit-o pentru a supraveghea mai bine comerţul cu sclavi. Apoi, britanicii şi-au extins stăpânirea spre interiorul continentului, pentru ca acele ţinuturi să nu cadă în mâinile francezilor. În partea de nord a Nigeriei, populaţia este de religie musulmană, în timp ce sudul este locuit de creştini; acestora li se adaugă o mulţime de triburi risipite pe tot cuprinsul ţării. În primii ani de după proclamarea independenţei (1960), Nigeria a fost o federaţie de

provincii în mare măsură autonome, populate de principalele grupuri etnice. În Regiunea de Nord, grupul etnic hausa-fulani (musulman) era majoritar, Regiunea de Est era teritoriul populaţiei ibo (creştină), numită şi igbo, iar Regiunea de Vest era locuită de etnia yoruba (tot creştină). Cei din neamul ibo asimilaseră cel mai bine modul de viaţă occidental în perioada în care ţara se aflase sub stăpânire britanică. Erau mai bogaţi şi mai bine educaţi decât celelalte etnii şi exercitau o influenţă disproporţionată asupra armatei.

În ianuarie 1966, un grup de ofiţeri ibo din armata nigeriană a încercat să-i înlăture de la putere pe conducătorii civili corupţi şi ineficienţi ai Primei Republici. Un general ibo loial regimului a dejucat planurile puciştilor, chiar dacă i-a cruţat pe urmă, şi a fost numit în fruntea statului pentru a restabili ordinea. Dar, când noul şef al statului a început să-şi pună oamenii în guvern, care erau, ca şi el, de etnie ibo, musulmanii din Regiunea de Nord au plănuit la rândul lor un puci. În iulie 1966, această contralovitură de stat i-a readus pe cei din nord la putere; totuşi, pentru a calma spiritele în jumătatea creştină a ţării, noua juntă l-a numit preşedinte pe Yakubu Gowon, un colonel dintr-un mic trib creştin care nu fusese implicat în niciuna dintre loviturile de stat.

La cei treizeci şi doi de ani ai săi, Gowon era cel mai tânăr şef de stat din Africa. Fiind chipeş şi charismatic, era agreat atât în Nigeria, cât şi în afara ei. Cu toate că avea să supervizeze un război care a ucis un milion dintre compatrioţii săi, istoria nu l-a judecat prea aspru. Cei în măsură să se pronunţe au apreciat că cea mai mare parte din vină a purtat-o guvernatorul militar al Regiunii de Est, un ibo pe

nume Chukwuemeka Odumegwu Ojukwu, la fel de tânăr, dar mai puţin charismatic. Familia lui Ojukwu era cea mai bogată din ţară, şi această avere a constituit o sursă de finanţare importantă pentru armata din Biafra în timpul războiului care a urmat.

După contralovitura de stat din iulie, în nordul musulman au izbucnit pogromuri care îi vizau pe locuitorii creştini, în special pe cei de etnie ibo. Musulmanii, furioşi pe puciştii din ianuarie, au ucis circa 30 000 de etnici ibo şi au alungat încă un milion înapoi în Regiunea de Est. Populaţia ibo a protestat şi a încercat să negocieze cu conducerea centrală pentru a obţine protecţie, însă aceste demersuri au rămas fără rezultat. Astfel, Ojukwu a proclamat independenţa sfertului de sud-est al Nigeriei, sub numele de Republica Biafra.

Războiul

Prima încercare a armatei federale de a recuceri provincia a fost respinsă cu uşurinţă, iar apoi armata Biafrei a urmărit trupele federale care băteau în retragere până în Regiunea de Vest, dincolo de fluviul Niger, ameninţând capitala ţării, Lagos. Această incursiune a fost stăvilită şi respinsă după câteva săptămâni, şi Biafra s-a mulţumit să stea în defensivă pentru tot restul războiului.

Nigeria este ţara cu cea mai mare populaţie din Africa, astfel că armata federală a ajuns la un moment dat să numere 250 000 de oameni, în vreme ce armata din Biafra nu a avut niciodată mai mult de 45 000 de soldaţi. Dacă dăm crezare observatorilor, niciuna dintre aceste două armate nu era prea iscusită în luptă. De câte ori se înfruntau, principalul obiectiv tactic părea a fi acela de a face cât mai multă gălăgie. În timpul unei ofensive federale tipice, artileria măcina cu înverşunare presupusele poziţii ale celor

din Biafra, fără să verifice dacă trupele inamice erau într-adevăr masate acolo ori dacă nu stăteau în cale civili. De obicei însă, trupele din Biafra se retrăgeau când cădea primul obuz, căci, neavând artilerie, nu puteau să riposteze pe măsură. Apoi, infanteria federală pornea asaltul, trăgând frenetic în direcţia aproximativă a inamicului, până ce isprăvea ultimul cartuş. Uneori, când tirul înceta, cei din Biafra treceau la contraatac, în vreme ce trupele federale se retrăgeau, aşteptând să fie aprovizionate cu muniţie.2

Foametea

Armata federală a muşcat tot mai mult din marginile Biafrei şi a cucerit o fâşie de teritoriu de-a lungul frontierei estice cu Camerunul, retezând legăturile terestre ale Biafrei cu restul lumii. În cele din urmă, trupele federale au lansat un atac amfibiu şi au cucerit Port Harcourt, privând Biafra de ultima cale de comunicaţie cu exteriorul. Acum, numai avioanele mai puteau aduce provizii, dar acestea nu erau niciodată suficiente. A urmat o foamete care a ucis sute de mii de biafrezi. Publicaţiile din toată lumea erau pline de fotografii înfăţişând copii scheletici cu burţile umflate.

Pe când Nigeria înconjura Biafra şi o reducea la o zecime din mărimea ei iniţială, singurele persoane care mai aveau voie să treacă prin blocadă erau cele care aduceau ajutoare umanitare. Apoi, în iunie 1969, Gowon a strâns şurubul şi a interzis Crucii Roşii să mai efectueze zboruri către Biafra. Deşi protestele internaţionale l-au silit pe Gowon să anuleze ordinul după două săptămâni, criza a declanşat o reacţie în lanţ.

Crucea Roşie trebuia să menţină un echilibru precar între diferitele tabere ca să poată pătrunde în zona de război, ceea ce însemna că organizaţia

umanitară trebuia să facă politică. Câţiva medici francezi care lucrau în Biafra au acuzat public Crucea Roşie că se preta la favoritisme şi au hotărât să se organizeze astfel încât să-şi poată desfăşura activitatea fără a ţine cont de politică. Astfel, peste câţiva ani a luat fiinţă organizaţia Medici fără Frontiere, care acordă asistenţă medicală ţărilor afectate de războaie şi crize fără a ţine seama de considerente politice (în mod ironic, tocmai acesta a fost, la origine, unul dintre motivele pentru care a fost înfiinţată Crucea Roşie).

Capitularea

În următorii ani, în vreme ce enclava se micşora tot mai mult, Ojukwu a declanşat o campanie de propagandă pentru a convinge populaţia din Biafra că, în eventualitatea unei capitulări, s-ar ajunge la genocid.

Fiecare parte o acuza pe cealaltă că masacrează civili şi îi invita pe observatorii străini în zona de război pentru a arăta că, spre deosebire de sălbaticii din tabăra adversă, se supunea tuturor regulilor războiului civilizat.

Biafra a luptat până ce n-a mai rămas mare lucru de apărat, şi ultimele poziţii întărite au fost abandonate în ianuarie 1970. Ojukwu a fugit în Coasta de Fildeş, dar capitularea n-a fost însoţită de răzbunările care au loc după cele mai multe războaie civile din Lumea a Treia. N-a fost niciun masacru, nicio execuţie, doar reconciliere şi o amnistie generală. Desigur, au apărut diverse zvonuri, dar niciunul dintre ele nu a fost confirmat de observatorii externi. Gowon a primit multe laude pentru atitudinea sa milostivă, ceea ce evidenţiază cât de rar este un asemenea deznodământ.3

Genocidul din Bengal

Numărul de morţi: 1,5 milioane1 Locul în clasament: 40 Tipul: purificare etnică

Conflictul, în linii mari: Pakistanul de Vest vs. Pakistanul de Est Perioada: 267 de zile din 1971 Locul: Pakistanul de Est

Principalul stat participant: Pakistan Statul cuantic participant: Bangladesh Statul participant secundar: India

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Agha Mohammad Yahya Khan

Geografia

După proclamarea independenţei, Pakistanul era alcătuit din două teritorii distincte, aflate de o parte şi de cealaltă a Indiei, care nu aveau în comun decât religia musulmană şi faptul că făcuseră până de curând parte din Imperiul Britanic. Teritoriul apusean, Pakistanul de Vest, era centrul puterii politice şi avea o mai mare diversitate etnică, în vreme ce teritoriul răsăritean, Pakistanul de Est, era populat cu precădere de vorbitori de limba bengali şi era tratat de Pakistanul de Vest ca o colonie săracă, înapoiată. O asemenea situaţie nu avea cum să fie mulţumitoare pentru populaţia din Est, care, de altfel, era ceva mai numeroasă.

În noiembrie 1970, Pakistanul de Est a fost lovit de un taifun devastator, însă reacţia guvernului federal a lăsat mult de dorit. Dictatorul militar al Pakistanului, Agha Mohammad Yahya Khan, era prins cu treburi mai importante, fiind implicat în problemele politicii globale. Fiind aliat atât cu China, cât şi cu Statele Unite, Pakistanul slujea drept intermediar pentru aranjarea unor convorbiri între Nixon şi Mao. Când s-a produs catastrofa, Yahya era în China.

Deşi mareea provocată de furtună a înghiţit zone populate, ucigând sute de mii de pakistanezi, Yahya nu

a întreprins mare lucru pentru a-i ajuta pe supravieţuitori. Alte state – Marea Britanie, Statele Unite, Germania Federală etc. — au oferit ajutoare înainte s-o facă guvernul pakistanez. Ca urmare a indiferenţei guvernului, naţionaliştii bengalezi, reuniţi în Liga Awami, şi-au sporit influenţa pe tot teritoriul Pakistanului de Est şi au devenit favoriţi la câştigarea alegerilor care se apropiau.

Politica

Ar putea să pară ciudat că în Pakistan se ţineau alegeri deşi ţara era condusă de un dictator, dar pe aceste meleaguri o asemenea combinaţie este normală. Guvernul pakistanez a fluctuat mereu între un soi de democraţie şi un soi de autoritarism. De fapt, un pic din ambele nu e ceva ieşit din comun. De obicei, Pakistanul are un parlament, o presă liberă şi un sistem juridic independent (mai mult sau mai puţin), dar conducerea naţională se află ba în mâinile militarilor, ba în mâinile civililor. Şeful suprem este fie un dictator militar care îi lasă pe civili să se ocupe de funcţionarea de zi cu zi a ţării, atâta vreme cât nu sare nimic în aer, fie un preşedinte ales care conduce recurgând la mită şi favoruri şi care nu sileşte armata să facă nimic din ce nu vrea ea. Indiferent de formaţia şi cariera celui care ajunge şeful statului, guvernul pakistanez este de obicei dominat de personalitatea liderului.

În urma alegerilor parlamentare din decembrie 1970, Liga Awami, condusă de şeicul Mujibur Rahman, a câştigat aproape toate locurile din Parlament alocate Pakistanului de Est, astfel că Liga avea acum o majoritate confortabilă la nivel naţional. Dar asta n-a făcut decât să-l convingă pe Yahya că ţinerea unor alegeri libere fusese o greşeală. Chiar dacă junta nu avea nici cea mai mică intenţie să-i

încredinţeze guvernarea lui Mujibur, era nevoită să se confrunte cu neplăcutele efecte secundare ale restabilirii democraţiei în Pakistan. Câtă vreme bengalezii rămâneau uniţi în jurul Ligii Awami, rezultatele alegerilor le dădeau puterea să conducă toată ţara.

În Pakistanul de Vest, victoria revenise Partidului Popular Progresist, însă liderul acestuia, Zulfikar Ali Bhutto, refuza să facă parte dintr-un parlament dominat de Mujibur. Bhutto voia ca cele două provincii pakistaneze să fie transformate într-o federaţie, ceea ce, desigur, i-ar fi asigurat o poziţie dominantă în Pakistanul de Vest. Discuţiile tripartite între Bhutto, Mujibur şi Yahya s-au tărăgănat până ce taberele şi-au pierdut răbdarea. Mujibur a organizat o serie de greve şi proteste în Pakistanul de Est bengalez, şi în februarie 1971 Yahya şi-a trimis soldaţii într-acolo pentru a-l aresta pe şeic şi a restabili ordinea.

„Dacă omorâm trei milioane dintre ei”, le-a spus preşedintele Yahya apropiaţilor săi, „ceilalţi o să ne mănânce din palmă.”2 Apologeţii lui din Pakistan susţin acum că aceste cuvinte nu trebuie luate *literal*.

Masacrul

Generalul Tikka Khan a preluat comanda armatei din Pakistanul de Est pe 7 martie, iar câteva săptămâni mai târziu a declanşat masacrul împotriva bengalezilor. Primele vizate au fost universităţile. Intelectualii şi liderii politici bengalezi au fost vânaţi sistematic. Pe 25 martie, ziua declanşării operaţiunii, armata a ucis 3 000 de oameni în Dacca. Numai în primele zile au fost omorâţi 30 000 de bengalezi, şi populaţia panicată a început să părăsească oraşul.

„Blânda noapte a fost năpădită de bocete, ţipete şi incendii”, scria în memoriile sale un general pakistanez. „Generalul Tikka a dezlănţuit toate forţele

de care dispunea, de parcă ar fi atacat un inamic. În loc să dezarmeze unităţile bengaleze şi să-i închidă pe liderii bengalezi, aşa cum i se ordonase, el a început să omoare civili şi să incendieze totul în cale.”3

La universitate, soldaţii pakistanezi au dat foc căminului de fete şi le-au secerat cu mitralierele pe studentele care se năpusteau afară.4 În oraşul Hariharpara, din apropiere de Dacca, pakistanezii au înghesuit prizonierii într-un depozit părăsit. Noaptea, i-au scos în grupuri de şase-şapte, legaţi cu frânghii unii de alţii, şi i-au mânat în râu până când apa le ajungea la mijloc. Proiectând asupra lor lumina unor lămpi puternice cu arc voltaic, i-au împuşcat şi i-au lăsat să plutească în josul apei.5

Archer Blood, consulul Statelor Unite la Dacca, a telefonat în ţară pe 28 martie, oferind detalii despre genocidul aflat în plină desfăşurare, şi s-a rugat de guvernul american să intervină. „Aici, la Dacca, suntem martorii muţi şi îngroziţi ai regimului de teroare instituit de armata pakistaneză”. Însă apelul său a rămas fără ecou. Departamentul de Stat american avea nevoie de Yahya Khan pentru a intermedia dialogul cu Mao, şi de aceea a ordonat ca pakistanezii să nu fie deranjaţi.6

Înainte să înceapă masacrele, nu existase o mişcare separatistă înarmată în Pakistanul de Est, dar acum supravieţuitorii au început să formeze miliţii şi să riposteze cu orice arme pe care puneau mâna. În decursul câtorva luni, 30 de milioane de bengalezi au fost nevoiţi să-şi părăsească locuinţele şi să se refugieze în zone mai sigure ale ţării. Mulţi alţi bengalezi – numărul lor se situează undeva între 6 şi 10 milioane – au fugit în India ca să scape de masacre. Statul indian, copleşit de acest torent de oameni înfometaţi şi disperaţi, a hotărât să facă astfel încât

toţi aceşti oameni să se poată întoarce în siguranţă în Pakistanul de Est. Pe 3 decembrie, India a invadat Pakistanul de Est, şi peste nici două săptămâni armata pakistaneză locală a capitulat. În acest fel, s-a putut înfiinţa statul independent Bangladesh.7

Idi Amin

Numărul de morţi: 300 0001 Locul în clasament: 96 Tipul: despot

Conflictul, în linii mari: Idi Amin împotriva tuturor Perioada: 1971-1979

Locul şi principalul stat participant: uganda Statele participante secundare: Tanzania, Libia Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Idi Amin

Idi Amin era un bărbat impozant, de 1,93 m şi vreo 120 kg, care însă abia ştia să scrie şi să citească. Fusese campion la box şi îşi croise drum spre eşaloanele superioare ale armatei coloniale britanice. Milităria îi pătrunsese până în măduva oaselor. Sub primul preşedinte ales al Ugandei, Milton Obote, Amin a devenit şef de stat-major al armatei ugandeze. În general, lumea considera că Amin, o brută jovială, era mult prea lipsit de imaginaţie ca să reprezinte o ameninţare. De asemenea, provenea dintr-un mărunt trib sudanez, ceea ce îi făcea pe oameni să creadă că nu avea relaţiile necesare pentru a putea crea probleme serioase.

În ianuarie 1971, Amin a preluat puterea printr-o lovitură de stat, tocmai când preşedintele Obote se gândea să se descotorosească de el.

Aproape imediat, Amin i-a eliminat din armată pe membrii triburilor acholi şi langi, care fuseseră oamenii de nădejde ai lui Obote, omorând circa 10 000 dintre ei. Faptul că armata ugandeză nu fusese prea numeroasă nici înaintea acestor epurări nu a constituit un impediment. Amin i-a înlocuit pe militarii

epuraţi cu membrii unor triburi sudaneze pe care i-a recrutat din nordul Ugandei şi de dincolo de graniţă, adică din teritoriile musulmanilor, care erau oarecum înrudiţi cu cei din neamul său.

În 1972, Amin a expulzat 70 000 de ugandezi de descendenţă asiatică, în majoritate indieni, şi le-a confiscat averile. Deşi această măsură s-a bucurat de sprijinul unei bune părţi a populaţiei şi chiar s-a dovedit profitabilă pe termen scurt, în cele din urmă a distrus economia. Strămoşii celor expulzaţi fuseseră aduşi în Africa de către britanici pentru a lucra în serviciul civil şi, cu timpul, ei ajunseseră să formeze coloana vertebrală a clasei de mijloc ugandeze.2

După un timp, s-a produs şi o reorientare a politicii externe a ţării. Idi Amin a renunţat la serviciile consilierilor militari britanici şi israelieni şi s-a raliat mişcării de solidaritate musulmană. După asta, au sosit în Uganda trupe libiene ca să-i sprijine regimul. În 1976, nişte palestinieni au deturnat un avion de pasageri israelian, iar Amin le-a permis să aterizeze pe aeroportul ugandez Entebbe. În timp ce Amin savura atenţia care i se acorda în mijlocul acestei crize, Israelul a trimis mai multe comandouri care au ocupat aeroportul şi au salvat aproape toţi ostaticii.

Desigur, nu prin aceste acţiuni şi-a câştigat Idi Amin renumele de cel mai mare zurbagiu din Lumea a Treia. Îl ştim cu toţii pe Idi Amin pentru că îi plăcea să atragă atenţia făcând pe clovnul. De fiecare dată când izbucnea o criză internaţională în anii ‚70, presa din lumea întreagă putea să conteze pe un comentariu scandalos venit din Uganda. Amin a sfătuit statele arabe să trimită piloţi kamikaze împotriva Israelului şi i-a transmis preşedintelui Nixon urările sale sincere de „vindecare grabnică” după scandalul Watergate. L-

a provocat pe preşedintele unei ţări învecinate la un meci de box pentru reglarea unui diferend legat de graniţă. S-a autodecorat cu Crucea Victoria, care este acordată de suveranul Regatului Unit, şi s-a oferit să fie regele Scoţiei. Până şi presupusul său canibalism era privit mai degrabă ca o extravaganţă interesantă decât ca o încălcare a drepturilor omului. Printre titlurile pe care şi le-a acordat se numără „Domnul tuturor fiarelor de pe pământ şi al peştilor din mare” şi „Cuceritorul Imperiului Britanic”, dar preferatul său era Dada, „Tăticul cel Mare”3.

În tot acest timp, Uganda a fost supusă unui regim tiranic, poate unul dintre cele mai brutale din istorie. Cadavre erau aruncate în Nil, fiindcă nu se puteau săpa suficient de repede gropi pentru toate victimele lui Idi Amin. La un moment dat, leşurile au ajuns să fie prea numeroase chiar şi pentru crocodilii din Nil, şi cadavrele plutitoare au colmatat cel mai mare baraj hidroelectric din ţară, întrerupând furnizarea energiei electrice. Cercul său de apropiaţi îşi modifica mereu componenţa, fiindcă Amin îşi schimba consilierii şi nevestele ca pe şosete. Prizonierii erau siliţi să se mănânce între ei ca să nu moară de foame.

În cele din urmă, când Uganda a devenit atât de săracă încât nu mai era nimic de devalizat, Amin şi-a trimis armata în Tanzania ca să prade teritoriile disputate de la hotare. Armata tanzaniană a ripostat în forţă, invadând Uganda şi dând la iveală adevărul despre regimul lui Idi Amin. În apropierea palatului preferat al dictatorului, la sediul Biroului de Cercetări al Statului (poliţia secretă ugandeză), au fost găsite „20-30 de cadavre împrăştiate prin încăpere, în diferite stadii de descompunere şi de mutilare. Aproape toate prezentau semne de tortură, iar

podeaua era plină de pete de sânge”. Prizonierii, îmbrăcaţi în zdrenţe şi sleiţi de puteri, au fost eliberaţi din închisori. Când au fost deschise gropile comune, s-au găsit cranii sparte cu patul puştii, schelete cu braţele şi picioare legate, cadavre de copii traşi în ţeapă.4

Amin a fugit în Libia, iar mai târziu a ajuns în Arabia Saudită, unde a dus o viaţă confortabilă până la moartea sa, în 2003.5

Mengistu Haile

Numărul de morţi: 2 milioane1

Locul în clasament: 37

Tipul: război civil interetnic, regim comunist

Conflictul, în linii mari: Etiopia vs. minorităţile sale

Perioada: 1974-1991

Locul şi principalul stat participant: Etiopia Statele participante secundare: Somalia, Cuba Statele cuantice participante: Eritreea, Tigre

Principalii participanţi nonstatali: Frontul de Eliberare Afar, Frontul Democratic Revoluţionar al Poporului Etiopian, Frontul de Eliberare a Eritreei, Frontul Popular de Eliberare a Eritreei, Partidul Revoluţionar al Poporului Etiopian, Frontul de Eliberare Oromo, Frontul de Eliberare Somali Abo

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Mengistu Haile Mariam Altă pacoste: război civil african

După al Doilea Război Mondial, colonia italiană Eritreea, aflată pe coasta Mării Roşii, a fost unită cu Etiopia, ca despăgubire pentru suferinţele pricinuite de italieni etiopienilor. Pentru Etiopia, aceasta însemna că acum avea ieşire la mare. Dat fiind că eritreenii sunt foarte diferiţi de etiopieni, această uniune urma să se realizeze sub forma unei federaţii

care avea să acorde Eritreei un grad ridicat de autonomie, însă după un timp etiopienii s-au lăcomit şi au început să conducă regiunea de parcă ar fi fost a lor dintotdeauna.

În 1962, când împăratul Haile Selassie (vezi „Războiul italo-etiopian”) a anexat în mod unilateral Eritreea, localnicii s-au răsculat. În următorii treizeci de ani, coasta etiopiană s-a aflat în stare de război. Şi, ca şi cum asta nu fi fost suficient, în anii 1973 – 1974 Etiopia a fost lovită de o foamete care a ucis între 100 000 şi 200 000 de oameni în provincia nordică Tigre, ceea ce a făcut ca ţara să se afunde şi mai tare în haos.

Teroarea Roşie

În septembrie 1974, mai mulţi militari care formaseră aşa-numitul Derg („Comitetul”) au preluat puterea în capitala Addis Abeba şi l-au arestat pe împăratul Haile Selassie. Primul conducător al guvernului provizoriu, generalul Aman Andom, era eritreean şi, ca atare, nu prezenta încredere, astfel încât după vreo două luni a fost asasinat. Locul lui a fost luat de Teferi Benti, care a declarat Etiopia stat socialist.

După un an de arest la domiciliu, Haile Selassie a fost sugrumat în pat şi îngropat sub o toaletă din palat. În plus, în primul an de după venirea la putere a Derg-ului au fost executaţi – fără proces, desigur – cincizeci şi şapte de înalţi demnitari din regimul precedent, printre care se numărau doi foşti prim-miniştri şi şaptesprezece generali. Cu totul, în timpul primelor epurări au fost ucise circa 10 000 de persoane socotite incomode de către noul regim.

În 1977, în timpul unei şedinţe de cabinet, locotenent-colonelul Mengistu Haile Mariam, care îndeplinea pe atunci funcţia de vicepreşedinte, a cerut

permisiunea să plece şi a ieşit din încăpere, fiind însoţit de acoliţii săi. Câteva clipe mai târziu, Mengistu a năvălit în încăpere împreună cu câţiva oameni înarmaţi, deschizând focul asupra grupului care rămăsese la şedinţă. Luptele au continuat pe coridoarele palatului, până când Benti şi susţinătorii acestuia au fost ucişi.2

Apoi, Mengistu a continuat operaţiunea de epurare a facţiunilor marxiste rivale. Intr-un discurs ţinut în mai 1977, Mengistu a înfierat Partidul Revoluţionar al Poporului Etiopian, scoţându-l în afara legii: „Moarte rebelilor! Moarte PRPE!” S-au constituit grupuri de oameni care mergeau din uşă în uşă, îi scoteau din case pe suspecţi şi îi împuşcau sau îi sugrumau cu bucăţi de sârmă. În timpul Terorii Roşii, cadavrele erau aruncate în şanţuri cu nişte pancarte de gât pe care scria: „Aşa vei sfârşi dacă sprijini PRPE”. De-a lungul întregii perioade în care s-a aflat la putere, Mengistu a ordonat să fie ucişi circa 80 000 de inamici politici şi de prizonieri.3

Război şi iar război

În cea mai mare parte a istoriei moderne, etiopienii au dus mai multe războaie deodată, unele civile, altele de frontieră. În timpul regimului Derg, războaiele făceau prăpăd în două extremităţi ale ţării. Pe lângă războiul din Eritreea, Etiopia se confrunta cu o revoltă a somalezilor din deşertul Ogaden, aflat în estul ţării, şi cu o insurecţie a comuniştilor duri din provincia Tigre. În total, aceste războaie au făcut între 400 000 şi 600 000 de victime.4

Somalezii sunt un popor aparte şi una dintre cele mai numeroase etnii din întreaga Africă, însă în perioada colonială ţinuturile populate de ei au fost împărţite în cinci teritorii distincte (de unde şi steaua cu cinci colţuri care domină drapelul somalez). Odată

cu proclamarea independenţei, trei dintre aceste teritorii – Somalilandul italian şi cel britanic, precum şi zona din extremitatea nord-estică a Kenyei – s-au unit, constituindu-se în statul independent Somalia. Astfel, enclava franceză din jurul portului Djibouti şi deşertul Ogaden din Etiopia au rămas în afara Somaliei, deşi erau locuite în principal de somalezi. Dat fiind că Etiopia trebuia să facă faţă războiului civil, foametei şi luptelor interne dintre facţiuni, dictatorul somalez Mohamed Siad Barre s-a gândit să profite de situaţie şi să pună mâna pe niscaiva teritorii. În iulie 1977, trupele somaleze au pătruns în Etiopia şi au ocupat deşertul Ogaden, venind în ajutorul răsculaţilor somalezi de acolo.

A izbucnit un război care a fost urmărit cu încordare de o lume întreagă. Întrucât Cornul Africii putea fi folosit pentru a opri transporturile de petrol din Golful Persic către Canalul Suez, fiecare dintre superputeri voia să aibă baze militare în regiune. Occidentul îl cultivase pe Haile Selassie, în vreme ce sovieticii dezvoltaseră relaţii prieteneşti cu dictatura radicală din Somalia.

După ce comuniştii au preluat puterea în Etiopia, ruşii au ajuns să controleze întregul Corn al Africii, însă războiul din deşertul Ogaden punea Uniunea Sovietică în neplăcuta poziţie de a aproviziona ambele ţări beligerante, căci şi una, şi cealaltă erau aliate cu ruşii. Când sovieticii au încercat să oprească invazia sistând ajutorul acordat Somaliei, Siad Barre i-a alungat pe consilierii sovietici şi s-a reorientat către Occident. Câţiva ani mai târziu, prin 1980, americanii au primit dreptul de a folosi bazele aeriene şi navale construite de sovietici în capitala Somaliei, Mogadiscio.

Între timp, Cuba trimisese 24 000 de militari în

sprijinul etiopienilor. Soldaţii cubanezi luptau şi în alte războaie din Africa în locul sovieticilor – un aranjament care avea o serie de motive. În primul rând, cubanezii aveau tenul mai întunecat şi un aspect mai neîngrijit decât ruşii, astfel că aduceau mai mult cu populaţia din Lumea a Treia; de altfel, mulţi dintre ei se trăgeau din africani, ceea ce nu dădea prezenţei lor o notă colonialistă atât de evidentă. Apoi, o intervenţie directă a trupelor sovietice ar fi „mărit miza”, dând conflictului anvergura unui război între marile puteri.

Cu ajutorul cubanezilor, ultimii invadatori somalezi au fost alungaţi în martie 1978.

Foametea

Era cumva previzibil că venirea la putere a comuniştilor în Etiopia va duce la o nouă foamete. Oricine parcurge această carte va observa că regimurile comuniste n-au învăţat nimic de la predecesoarele lor. De îndată ce comuniştii îşi bagă nasul prin agricultură, oamenii încep să facă foamea. Guvernul lui Mengistu a colectivizat agricultura cu brutalitatea şi încăpăţânarea pe care o întâlnim la comuniştii de pretutindeni, şi producţia alimentară s-a prăbuşit.

Ceea ce a început ca o secetă în provinciile Tigre şi Eritreea s-a transformat într-o foamete în masă în anii 1984 – 1985. Nu dispunem de date sigure, şi tot ce putem spune este că foametea a ucis între O,5 milioane şi 2 milioane de oameni.5 Mengistu a încercat să ascundă proporţiile pe care le luase foametea, ceea ce a făcut ca ajutoarele din străinătate să sosească cu întârziere.

Nu doar ideologia a fost responsabilă de amploarea dezastrului. Războaiele au pus în mişcare mii de refugiaţi, iar Mengistu a evacuat cu forţa sute

de mii de ţărani din provinciile nordice, sfâşiate de război, şi i-a strămutat în vestul ţării, pentru a-i înfometa pe rebeli. Planul a funcţionat peste aşteptări, flămânzindu-i atât pe rebeli, cât şi pe ţărani, şi extinzând foametea.

În cele din urmă, Occidentul a sesizat gravitatea situaţiei şi a început să trimită alimente. Cea mai vizibilă acţiune a fost concertul Live Aid, care a reunit zeci de formaţii şi a strâns sume importante pentru combaterea foametei. Acesta nu a fost primul concert internaţional de rock-and-roll organizat în scopuri caritabile („Concertul pentru Bangladesh” organizat de George Harrison s-a desfăşurat înaintea lui), dar a fost, din mai multe puncte de vedere, cel mai mare.

Când au sosit, într-un târziu, alimentele din străinătate, Mengistu a încercat să le distribuie în funcţie de loialitatea oamenilor faţă de regim. Organizaţiile umanitare din Occident mai văzuseră şmecheria asta şi s-au opus ferm, dar, şi aşa, manevrele autorităţilor etiopiene au provocat întârzieri, dispute şi anulări pe care populaţia înfometată nu şi le putea permite.

Căderea

Pe la mijlocul anilor ⸗80, când liderul sovietic Mihail Gorbaciov a început să reformeze sistemul comunist, ruşii au sistat ajutoarele către Etiopia. Fără acest sprijin, regimul lui Mengistu a început să se clatine. Până în 1988, cea mai mare parte a Eritreei căzuse în mâinile rebelilor. În provincia Tigre s-a întâmplat acelaşi lucru. În mai 1991, când grupările rebele se apropiau de capitala Addis Abeba, Mengistu a fugit în Zimbabwe, unde duce şi astăzi o viaţă lipsită de griji.

În entuziasmul de după victorie, diferitele facţiuni au format la Addis Abeba un guvern

provizoriu de largă coaliţie. Alegerile care au urmat au fost, în linii mari, corecte. Interludiul democratic n-a durat mult, căci la un moment dat una dintre facţiuni a preluat conducerea, dar cel puţin s-a făcut o încercare.

Noul regim a găsit scheletul împăratului Haile Selassie şi l-a înmormântat aşa cum se cuvine.

La un an de la înlăturarea lui Mengistu, un referendum supervizat de ONU a oferit Eritreei şansa de a deveni independentă. Eritreenii n-au ratat momentul, votând într-o proporţie copleşitoare pentru desprinderea ţării de Etiopia. A fost prima oară în istoria Africii postcoloniale când o mişcare de secesiune a fost încununată de succes, ceea ce face din Eritreea cea dintâi ţară africană de a doua generaţie.

Vietnamul postbelic

Numărul de morţi: 365 0001 Locul în clasament: 91 Tipul: purificare ideologică

Conflictul, în linii mari: comunişti vs. foştii anticomunişti Perioada: 1975-1992

Locul şi principalul stat participant: Vietnam

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: guvernul comunist al Vietnamului unificat, piraţii malaezi

Altă pacoste: o republică populară dementă

Întrebarea fără răspuns pe care o pune toată lumea: Oare asta înseamnă că americanii au procedat corect când au intrat în Vietnam şi au greşit când au plecat?

În zilele haotice de dinaintea căderii Saigonului, americanii au reuşit să evacueze 175 000 de vietnamezi care ar fi devenit în mod sigur victime ale răzbunării – oficiali guvernamentali, ofiţeri din armata sud-vietnameză şi copii metişi. Dar, şi aşa, noul guvern

comunist a găsit destui sud-vietnamezi suspecţi, îndoctrinaţi de americani, de care trebuia să se ocupe. O mulţime de funcţionari, profesori, foşti ofiţeri, iubite şi studenţi au fost trimişi timp de o lună în lagăre speciale de reeducare.

Supliciul lor nu s-a încheiat aşa de repede cum li se promisese. Era necesar ca ei să fie izolaţi de restul societăţii şi transformaţi în marxişti loiali. Lagărele aveau menirea – pe care cei responsabili o urmăreau cu un soi de fervoare religioasă – de a face din aceste oi rătăcite cetăţeni model, dar mai întâi trebuia să li se înfrângă voinţa, ceea ce se realiza adesea prin tortură, supunerea la munci suplimentare, extenuare şi înfometare. Mulţi dintre aceşti oameni au fost ţinuţi în lagăre între zece şi cincisprezece ani, timp în care au muncit din greu şi au fost prost hrăniţi. Disciplina era strictă. Deţinuţii aveau gleznele şi încheieturile mâinilor roase de lanţuri şi cătuşe.

„Un locotenent-colonel a încercat să fugă din lagărul de reeducare Lang Son mituind un paznic”, a povestit un martor. „Planul lui a fost dat în vileag. A fost împuşcat în picior şi prins. A doua zi a fost îngropat de viu. A murit după patru zile.”2

Aproape un milion de oameni au trecut prin aceste lagăre. Dintre aceştia, probabil că 65 000 au fost executaţi, iar 100 000 au murit din cauza lipsei îngrijirilor, a bolilor sau a epuizării. Lagărele de reeducare au fost închise după ce s-a decretat o amnistie generală în 1992. Astfel, mii de deţinuţi care fuseseră ţinuţi acolo timp de şaptesprezece ani au fost, în sfârşit, eliberaţi.

Fugari pe mare

Văzând cât de necruţător era noul regim, mulţi vietnamezi au încercat să fugă din ţară. Şi-au folosit toate economiile ca să-i mituiască pe funcţionari şi să

cumpere orice ambarcaţiune utilizabilă. Numai că multe dintre aceste ambarcaţiuni înfruntau cu greu valurile mării, iar cei care se urcau în ele nu aveau siguranţa că vor ajunge la destinaţie. Refugiaţii politici nu au fost singurii care s-au aventurat pe mare pentru a scăpa de persecuţia comunistă. În 1979, când a izbucnit un război de frontieră între China şi Vietnam, Hanoiul a început să-i prigonească pe cetăţenii vietnamezi de origine chineză, bănuindu-i de trădare.

În doar câţiva ani, probabil că un milion de oameni au încercat să scape pe mare, iar un sfert dintre ei au sfârşit pe fundul apelor.3 Au plutit în derivă, sub un soare nemilos, în ambarcaţiuni care luau apă, scufundându-se încetul cu încetul. Mulţi au rămas fără hrană sau fără apă. Morţii erau aruncaţi peste bord.

Pe lângă pericolele care îi păşteau în larg, fugarii aveau de furcă şi cu alţi oameni. Ţările din regiune nu voiau să-i primească. Uneori erau alungaţi înapoi în larg de către paza de coastă locală, alteori erau atacaţi de gărzile naţionale când păşeau pe o plajă străină. Multe ambarcaţiuni au fost capturate de piraţii malaezi; bunurile au fost confiscate, femeile – violate, bărbaţii – bătuţi.

Majoritatea fugarilor care au supravieţuit călătoriei pe mare au ajuns mai întâi în Malaysia, Hong Kong, Indonezia sau Filipine. Acolo, au fost cazaţi în lagăre de refugiaţi şi au aşteptat să fie preluaţi de ţări mai bogate. Cei mai mulţi dintre ei au fost aduşi în Statele Unite, dar şi Franţa şi Australia au primit mai multe mii.4

Spre sfârşitul anilor 80, un nou val de vietnamezi s-a aventurat pe mare pentru a fugi din ţară. Din nefericire, între timp restul lumii îi

catalogase pe aceşti fugari drept imigranţi economici; cu alte cuvinte, ei nu mai aveau statutul de refugiaţi politici şi, în aceste condiţii, nu s-au mai bucurat de aceeaşi simpatie.

Într-un incident din 1989, „şapte piraţi înarmaţi cu puşti şi ciocane au dat buzna pe o navă care plecase din Vietnam pe 14 aprilie cu peste 130 de refugiaţi la bord, dintre care 20 erau copii. […] Piraţii i-au împuşcat pe cei doi cârmaci şi le-au violat pe majoritatea femeilor şi fetelor, vreo 15-20 la număr. Apoi au dat foc navei. S-a produs panică, şi mulţi dintre refugiaţi au înşfăcat colaci de salvare, bidoane şi plute şi au sărit în mare. […] Piraţii s-au folosit de beţe ca să-i împiedice pe oameni să se agaţe de obiectele plutitoare”. A existat un singur supravieţuitor, care a plutit în derivă pe nişte scânduri.5

Kampuchia Democrată

Numărul de morţi: 1 670 000 Locul în clasament: 39 Tipul: regim comunist

Conflictul, în linii mari: khmerii roşii împotriva tuturor Perioada: 1975-1979

Locul: Cambodgia (numele oficial: Kampuchia Democrată)

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Pol Pot, khmerii roşii Altă pacoste: o republică populară dementă

Câmpiile morţii

La început, revolta comunistă din Cambodgia nu prea a depăşit nivelul unor acţiuni banditeşti în zonele rurale. După ce americanii au invadat teritoriul vietnamez, Războiul din Vietnam s-a extins dincolo de graniţele ţării. Pe măsură ce Cambodgia a fost antrenată în acest conflict mai amplu, credibilitatea şi stabilitatea guvernului de la Phnom Penh au fost

zdruncinate. În cele din urmă, pe 17 aprilie 1975 capitala a căzut în mâinile khmerilor roşii.

În scurt timp, khmerii roşii au început să mâne populaţia din Phnom Penh către zonele rurale. Oamenilor li s-a spus să-şi lase avutul în urmă şi să se grăbească, deoarece americanii se pregăteau să bombardeze oraşul. Toţi cei care nu se supuneau ordinelor erau împuşcaţi, la fel şi cei aflaţi pe lista duşmanilor de clasă. Sute de mii de oameni din întreaga Cambodgie au părăsit oraşele, fără să se mai întoarcă vreodată la casele lor.

Populaţia a fost instalată în ferme colective. În parte, această măsură a fost dictată de raţiuni practice, căci îndelungatul război de gherilă dusese la o penurie cronică de alimente în oraşe. Însă şi considerentele ideologice au jucat un rol însemnat. Khmerii roşii ar fi putut să apeleze la două modalităţi mai simple, verificate în timp, de a combate deficitul de alimente din oraşe – ajutoarele străine şi piaţa liberă –, dar nici n-au vrut să audă de aşa ceva.1

Khmerii roşii credeau că traiul simplu al umililor ţărani cambodgieni era singurul stil de viaţă acceptabil. Ţăranul autarhic, care muncea din greu şi se mulţumea cu puţin, supravieţuise veacuri întregi fără să-i exploateze pe alţii. El reprezenta idealul comunist. Eliberaţi de exploatarea capitalistă, ţăranii cambodgieni trebuiau acum să-şi tripleze producţia. Obiectivul khmerilor roşii era ca media antebelică de i tonă metrică de orez la hectar să ajungă la noua cotă de 3 tone metrice la hectar. În practică, producţia nici măcar nu s-a apropiat de această cotă.

Prăvăliaşii, ospătarii, funcţionarii, secretarii şi toţi cei care fuseseră molipsiţi prea tare de societatea urbană modernă au fost etichetaţi drept „oameni noi”, fiind consideraţi sursa tuturor relelor din lume. Au

fost duşi la ţară şi puşi să muncească în ferme. Oricum, ei nu erau indispensabili societăţii comuniste. Dacă reuşeau să se adapteze la viaţa ţăranilor, bine; dacă mureau de epuizare, nicio pagubă. În categoria „oamenilor noi” intrau şi minorităţile etnice, care au fost eliminate sistematic. O treime din populaţia cham – o minoritate etnică de religie musulmană – a dispărut de pe faţa pământului în următorii câţiva ani. De asemenea, au murit jumătate dintre chinezii din Cambodgia, precum şi vreo 40% dintre laoţienii şi thailandezii care trăiau în apropierea graniţei. Probabil că toţi cambodgienii de descendenţă vietnameză care n-au fugit sau nu s-au ascuns la timp au fost ucişi de khmerii roşii. În orice caz, n-a fost identificat niciunul care să fi supravieţuit acestei perioade trăind printre cambodgienii neaoşi.2

Toate instituţiile de pe cuprinsul ţării – şcoli, temple, moschei, magazine – au fost închise când khmerii roşii au început să-i elimine pe intelectualii cambodgieni. Evident, profesorii, studenţii, jurnaliştii şi preoţii au fost ucişi pe loc, dar oricine părea să aibă un oarecare nivel de educaţie era suspect. Faptul că cineva purta ochelari sau cunoştea o limbă străină era un indiciu suficient că fusese infestat de învăţătură într-un grad care era primejdios pentru societate. Şi aceşti oameni erau ucişi, iar rudele, soţii, soţiile şi copiii lor aveau aceeaşi soartă. Aşa cum se întâmplase şi în timpul epurărilor sovietice sau în timpul Revoluţiei Culturale a lui Mao, stigmatul duşmanului de clasă îi atingea pe toţi membrii unei familii.

Liceul Tuol Sleng, de la periferia oraşului Phnom Penh, a fost transformat într-o închisoare căreia i s-a dat numele de S-21. Registrele arată că dintre cei 14 000 de oameni care au fost închişi aici au supravieţuit doar 7 (şapte).3 Din restul n-au mai rămas decât nişte

poze adunate în dosare şi nişte oase împrăştiate prin pământ. După ce suspecţii mărturiseau delictele de care erau acuzaţi (căci întotdeauna mărturiseau), erau duşi în grupuri în satul Choeung Ek din apropiere, unde erau împuşcaţi şi azvârliţi în gropi comune. Un sfert de secol mai târziu, arheologii criminalişti au dezgropat aproape 9 000 de schelete din optzeci şi nouă de gropi comune aflate în zona Choeung Ek. Mai sunt multe alte gropi care încă nu au fost explorate.

Anul 1975 a fost declarat „anul zero”, data de 17 aprilie fiind prima zi din noul calendar. Banii au fost aboliţi; erau de prisos în noua societate. Agricultura oferea tot ce le trebuia oamenilor, după o formulă simplă: cei care munceau aveau hrană, casă şi îmbrăcăminte; cei care nu munceau erau împuşcaţi.

Cadrele de partid impuneau disciplina pe tot cuprinsul ţării. În fermele colective, supraveghetorii îi împuşcau pe loc pe cei care se arătau leneşi sau recalcitranţi. Îi omorau pe cei care se mişcau mai greu după ciclul nesfârşit de muncă grea, hrană proastă şi somn puţin. Îi omorau pe cei care furau mâncare ca să-şi completeze raţiile infime. Îi omorau pe cei care manifestau mânie sau tristeţe când cineva era ucis. Pe restul îi răpunea foamea.

Dincolo de graniţă, în Thailanda, au apărut tot mai multe tabere de refugiaţi. Spre sfârşitul regimului, în aceste centre se aflau nu mai puţin de 600 000 de cambodgieni înfricoşaţi. Când au început să circule poveştile despre atrocităţi, lumea a fost şocată. Unii, însă, se arătau sceptici. Nimeni nu mai văzuse aşa ceva. Nicio altă revoluţie nu izbutise să şteargă atât de repede şi de temeinic orice urmă a vechiului mod de viaţă. Niciun regim nu declanşase un masacru de asemenea proporţii împotriva propriului popor.

Pol Pot

Spre deosebire de felul în care se petreceau lucrurile în cele mai multe regimuri comuniste, nu a existat un cult al personalităţii în jurul conducătorului Cambodgiei. La început, „faţa” publică a regimului era prinţul Sihanouk (vezi „Războiul din Vietnam”), dar, după aproximativ un an, prinţul a fost plasat în arest la domiciliu. Din câte se ştia, la conducerea Cambodgiei se afla Angka („Organizaţia”) cea învăluită în taină, o conspiraţie sumbră a unor ideologi cărora nu li se cunoştea chipul.4 Liderul acesteia era cunoscut de populaţie doar ca „Fratele Numărul Unu”.

Fratele Numărul Unu, pe numele său real Saloth Sar, se născuse cândva în anii ⅿ20, într-o familie de fermieri prosperi. A fost educat de călugări budişti, călugăriţe catolice şi profesori parizieni. Preceptorii săi au încercat să-l înveţe lucruri folositoare, precum meşteşugul tâmplăriei sau tehnica radiocomunicaţiilor, dar tânărul Sar era mai interesat de politică şi a avut rezultate slabe în şcolile prin care a trecut. După ce s-a alăturat grupării rebele Viet Minh pentru a lupta împotriva francezilor, s-a dus să studieze la Paris. Dar n-a reuşit să treacă examenele şi s-a întors la Phnom Penh, unde a început să predea la o şcoală privată. În paralel, s-a îndeletnicit cu hobby-ul său, politica, şi şi-a adus contribuţia la transformarea micului contingent cambodgian al Viet Minh-ului într-o mişcare separată care avea ca scop răsturnarea monarhiei. În 1963, a intrat în vizorul poliţiei din capitală şi a fost nevoit să fugă în provincie. Acolo şi-a luat pseudonimul Pol Pot.5

După ce a ajuns secretar general al Partidului Comunist, Pol Pot s-a apucat să-i elimine pe tovarăşii care nu manifestau suficientă puritate ideologică. I-a

înlăturat pe străini, pe moderaţi şi pe intelectuali. În momentul în care khmerii roşii au preluat conducerea în Cambodgia, în organizaţie rămăseseră doar comuniştii „puri”. De vreme ce cadrele mai în vârstă şi veteranii experimentaţi fuseseră daţi la o parte, în locul lor au fost aduşi tot felul de adolescenţi fanatici, mulţi dintre ei copii, ceea ce ar putea să explice într-o oarecare măsură cruzimea nechibzuită a regimului.6

Al treilea război din Indochina

Fiind cambodgieni, khmerii roşii moşteniseră o ură etnică faţă de vietnamezi care era mai puternică decât solidaritatea comunistă. Cambodgienii au încercat să-i intimideze pe vietnamezi efectuând raiduri peste graniţă, fără să-şi dea seama că tot ce făceau era să stârnească un cuib de viespi. Armata vietnameză a trecut frontiera în forţă în decembrie 1978. Luptele care au urmat trebuie privite în contextul mai larg al rivalităţii dintre China (protectoarea khmerilor roşii) şi Rusia (protectoarea Vietnamului). În doar două săptămâni, vietnamezii au ajuns la Phnom Penh, iar Angka a fugit în provincie. Khmerii roşii au fost împinşi în ţinuturi tot mai îndepărtate, de unde nu mai puteau întreprinde mare lucru.

Într-una dintre acele ironii orwelliene de genul „Oceania s-a aflat dintotdeauna în război cu Eurasia”, Statele Unite s-au alăturat Chinei, sprijinindu-i pe khmerii roşii fugari în lupta lor împotriva marionetelor vietnamezo-sovietice instalate la Phnom Penh. Chiar dacă între timp toată lumea aflase de atrocităţile săvârşite de ei, khmerii roşii au continuat să reprezinte Cambodgia la ONU până în 1992, când majoritatea facţiunilor implicate în războiul civil au căzut de acord să înceteze lupta armată şi să organizeze alegeri libere supervizate de ONU.

După ce a dispărut în junglă în 1979, Pol Pot n-a mai fost văzut până în iulie 1997, când a apărut o casetă video arătând un bătrân şubred judecat pentru trădare într-o enclavă a khmerilor roşii. Foştii lui tovarăşi l-au condamnat la arest la domiciliu într-o colibă din apropierea graniţei thailandeze.7 După câteva luni de tăcere, în 1998 câţiva reporteri şi oficiali au fost duşi la acea colibă, unde li s-a arătat trupul neînsufleţit al lui Pol Pot. Fusese răpus de un atac de cord.8

Numărul de morţi

Probabil că, în afară de Holocaust, niciuna dintre hecatombele secolului XX nu a fost studiată atât de intens ca autogenocidul cambodgian, aşa încât se găsesc din plin estimări ale numărului de victime. La un capăt al spectrului, guvernul cambodgian instalat de cuceritorii vietnamezi afirma că în timpul regimului khmerilor roşii au murit 3,3 milioane de cambodgieni, ceea ce ar însemna că în acei ani populaţia s-a redus la jumătate.9 Această estimare se află la limita superioară a plauzibilităţii. La celălalt capăt, estimarea lui Michael Vickery, de 400 000 de morţi, propune cea mai mică cifră sugerată vreodată de un istoric care ştie despre ce vorbeşte.10 Majoritatea cercetătorilor credibili estimează că numărul victimelor a fost de l-2 milioane, iar estimarea lui Ben Kiernan, de 1 670 00011 (aproximativ o cincime din populaţie), este, probabil, cifra acceptată de cea mai mare parte a comunităţii academice.

Războiul civil din Mozambic
Numărul de morţi: 800 0001
Locul în clasament: 55
Tipul: război civil ideologic
Conflictul, în linii mari: Frelimo vs. Renamo

Perioada: 1975-1992

Locul şi principalul stat participant: Mozambic Statul participant secundar: Africa de Sud Principalul participant nonstatal: Renamo Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Renamo Altă pacoste: război civil african

Majoritatea naţiunilor cuceritoare din Europa s-au debarasat de coloniile lor africane între 1955 şi 1965. Astfel, domnia albilor în Africa s-a redus la un ultim bastion, format dintr-un bloc de ţări din sudul continentului: regimurile de tip apartheid din Africa de Sud şi Rhodesia, cea din urmă fiind flancată de coloniile portugheze Angola şi Mozambic.

În 1962, o coaliţie amplă de rebeli din Africa Orientală Portugheză a înfiinţat Frontul de Eliberare a Mozambicului (Frelimo[98]). În următorii doisprezece ani, rebelii au hărţuit guvernul portughez prin acţiuni de gherilă în speranţa că, până la urmă, imperialiştii se vor da bătuţi şi vor pleca acasă.

În 1974, la Lisabona a avut loc o lovitură de stat în urma căreia dictatura militară din Portugalia a fost înlocuită cu un regim democratic, iar un an mai târziu noul guvern a acordat independenţa coloniilor portugheze de peste mări. Frelimo a preluat controlul asupra Mozambicului, după care guvernul şi-a declarat adeziunea la comunism, beneficiind de sprijinul Uniunii Sovietice. Acum, rebelii care luptau împotriva regimurilor de apartheid din sudul Africii puteau să se refugieze pe teritoriul Mozamicului şi să-şi pregătească operaţiunile de acolo.

În aceste condiţii, Rhodesia şi Africa de Sud au recrutat şi au înarmat tot felul de paria, de nemulţumiţi şi de disidenţi, creând o nouă formaţiune

98 În portugheză, Frente de Libertação de Moçambique (n. red.).

rebelă – Rezistenţa Naţională Mozambicană (Renamo[99]

). Renamo nu cultiva o ideologie anume; această mişcare avea un singur obiectiv: să răstoarne formaţiunea Frelimo de la putere. Conducerea Renamo era formată din „oameni care întruchipau autoritatea tradiţională – căpetenii mărunte, *curandeiros* (vindecători), vrăjitori, spiritişti – şi care fuseseră daţi la o parte atunci când Frelimo a pus temelia pentru un mileniu socialist panetnic. Magia îi ajuta pe membrii Renamo să-şi menţină spiritul combativ. Dacă luptătorii îşi ungeau trupurile cu ierburi, gloanţele trase de Frelimo aveau să se «prefacă în apă».”2 Sprijinul popular pentru Renamo venea din partea ţăranilor care fuseseră siliţi de Frelimo să renunţe la pământurile lor, chiar şi atunci când nu era vorba de suprafeţe mari, şi să lucreze în cooperative agricole.

Renamo a încercat să destabilizeze guvernul terorizând populaţia civilă şi subminând economia. Rebelii au distrus poduri şi uzine electrice, aducând ţara în pragul colapsului. Atacurile îndreptate împotriva civililor aveau rolul de a ţine lumea într-o permanentă stare de teamă. Adesea, rebelii capturau săteni, le tăiau urechile, buzele şi nasul şi apoi le dădeau drumul, ca avertisment pentru ceilalţi. În 1988, un raport destinat Departamentului de Stat american a estimat că la mijlocul anilor ⸗80 Renamo a ucis cu sânge rece 100 000 de oameni. Atrocităţile comise de Renamo au silit un milion de oameni să fugă în alte ţări; alte 3,5 milioane de oameni s-au refugiat în zone mai sigure ale ţării.3

După ani de lupte, Mozambicul a ajuns să figureze în rapoartele Băncii Mondiale drept cea mai

99 În portugheză, Resistência Nacional Moçambicana (n.red.).

săracă ţară din lume – nu a doua sau a treia cea mai sărmană, nu „printre cele mai sărace”, ci cea mai oropsită ţară dintre câte există.4 Tratativele între cele două tabere au început în 1990, şi curând după aceea atât Uniunea Sovietică, cât şi regimul de apartheid din Africa de Sud au dispărut în coşul de gunoi al istoriei.[100] Deodată, Mozambicul nu mai era un pion în confruntări mai ample, ci stătea pe picioarele proprii. Nemaiavând sponsori care să le aprovizioneze cu muniţie, cele două părţi au încheiat în 1992 un acord de încetare a focului. Frelimo a rămas la guvernare după ce a câştigat alegerile din octombrie 1994, în timp ce Renamo a devenit un partid de opoziţie legitim, având surprinzător de mulţi susţinători.

Războiul civil din Angola

Numărul de morţi: 500 0001 Locul în clasament: 70 Tipul: război civil ideologic Conflictul, în linii mari: MPLA vs. UNITA Perioada: 1975-1994

Locul şi principalul stat participant: Angola

Statele participante secundare: Cuba, Africa de Sud

Principalul participant nonstatal: uNITA

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Jonas Savimbi

Altă pacoste: război civil african

Factorii economici: petrolul, diamantele

La prima vedere, s-ar zice că acest război este tras la indigo după cel din Mozambic (vezi „Războiul civil din Mozambic”) şi că există doar o diferenţă de nume între cele două. În 1975, după ce au plecat portughezii, partizanii marxişti (în acest caz, Mişcarea Populară pentru Eliberarea Angolei, sau MPLA[101]) au

---

100 Rhodesia condusă de albi devenise deja în 1979 un stat independent condus de negri — Zimbabwe.

101 În portugheză, Movimento Popular de Libertagão de Angola

preluat puterea în Angola, fiind susţinuţi de sovietici. Africa de Sud a sprijinit o mişcare de rebeliune, fiindcă nu voia ca MPLA să se amestece în treburile sale. Războiul s-a stins după ce sponsorii străini ai celor două tabere s-au prăbuşit. Nu trebuie decât să înlocuim „Renamo” cu „UNITA”, şi capitolul e gata.

Până în anii ‚80, rebelii din Uniunea Naţională pentru Independenţa Totală a Angolei (UNITA[102]), conduşi de bătăiosul şi charismaticul Jonas Savimbi, au izbutit să ocupe o treime din teritoriul ţării şi să-şi creeze o enclavă autonomă. Nu doar Africa de Sud, ci şi Statele Unite, Coasta de Fildeş şi Mobutu Sese Seko din Zair (Congo) au sprijinit lupta lui Savimbi împotriva guvernului MPLA.

Spre deosebire de Mozambic, Angola are unele resurse naturale care trezesc interes: diamante şi petrol. Războiul a menţinut producţia la un nivel scăzut, ceea ce a făcut ca preţurile să crească; astfel, puţinele companii care s-au încumetat să investească în Angola au făcut profituri frumuşele. În general, aceste companii trebuiau să ţină armate proprii, ceea ce le permitea să exploateze resursele după bunul lor plac, fără să fie incomodate de rivali ori de conflicte de muncă. Adesea, companiile care se ocupau cu extragerea diamantelor îi împuşcau pe cei care săpau pe cont propriu în apropierea minelor lor. Uneori îi împuşcau şi pe ţăranii care îşi săpau ogorul, luându-i drept mineri ilegali.2

Războiul din Angola a atras mai multe trupe străine decât alte conflicte de pe continentul african. MPLA a fost sprijinită de 50 000 de militari cubanezi.3 De cealaltă parte, trupele sud-africane treceau adesea

---

(n.red.).

102 În portugheză, União Nacional para a Independência Total de Angola (n.red.).

graniţa ca să-i vâneze pe insurgenţii din Namibia, ţară-satelit a Africii de Sud. În 1978, la Cassinga, în Angola, sud-africanii au masacrat 600 de refugiaţi namibieni, pretinzând că acea comunitate adăpostea terorişti; însă mulţi dintre ei – poate chiar toţi – erau civili.

În 1991 s-a negociat un acord de încetare a focului, iar în 1992 au avut loc alegeri multipartite, însă Savimbi şi-a dat seama că va pierde alegerile şi a reluat lupta. A urmat încă un an de război – timp în care au fost ucişi alţi 100 000 de angolezi –, după care lui Savimbi i s-a făcut o ofertă de cooptare la putere. Savimbi a respins propunerea, dar foştii săi sponsori se săturaseră de toată această tărăşenie. UNITA a fost pusă sub interdicţie şi, într-un final, preşedintele american Bill Clinton a recunoscut în 1994 legitimitatea guvernului MPLA. De obicei, se consideră că acest moment marchează sfârşitul oficial al războiului.

Nemaiavând sponsori străini, Savimbi şi-a procurat fonduri prin contrabanda cu diamante, dar a fost împins din ce în ce mai departe de zonele importante ale ţării. În 2002, a fost ucis într-o luptă cu trupele guvernamentale, după care uNITA a renunţat la lupta armată.

Războiul de gherilă din Uganda

Numărul de morţi: 500 0001

Locul în clasament: 70

Tipul: război civil

Conflictul, în linii mari: Obote vs. Museveni Perioada: 1979-1986

Locul şi principalul stat participant: uganda Principalul participant nonstatal: Armata de Rezistenţă Naţională Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Milton Obote. Altă pacoste: război civil

african

După ce l-a alungat pe Idi Amin din Uganda (vezi „Idi Amin”), Tanzania a predat autoritatea asupra ţării unei comisii de ugandezi, care în următoarele luni a testat şi a respins o serie de şefi de stat ineficienţi. În cele din urmă, alegerile măsluite din decembrie 1980 l-au adus din nou la putere pe Milton Obote, care mai îndeplinise funcţia de preşedinte între 1962 şi 1969. În timpul primului său mandat, Obote fusese un preşedinte relativ decent şi nu foarte corupt, dar acum s-a întors din exil plin de ranchiună.

De data aceasta, a cârmuit Uganda bazându-se aproape exclusiv pe câteva triburi favorite (teso, acholi şi propriul trib, langi) care avuseseră de suferit de pe urma lui Idi Amin. Obote a instaurat rapid o dictatură care nu era cu nimic mai bună decât cea a lui Amin. Totuşi, fiindcă noul regim era mai puţin excentric, cea mai mare parte a lumii l-a ignorat.

Cei care i se împotriveau lui Obote s-au strâns în jurul lui Yoweri Museveni, care conducea Armata de Rezistenţă Naţională. Spre deosebire de Amin şi Obote, Museveni era un bantu din sud – mai exact, provenea din tribul banyankole. De asemenea, era mult mai şcolit decât ceilalţi doi, căci făcuse studii universitare în Tanzania.

Rezistenţa faţă de Obote era cea mai îndârjită în Triunghiul Luwero, o zonă aflată la nord de capitala ugandeză, Kampala. Soldaţii lui Obote au terorizat Triunghiul şi au alungat două treimi din populaţia locală. Violurile în grup deveniseră o practică obişnuită. Consilierii nord-coreeni i-au învăţat pe militarii lui Obote cele mai noi metode de tortură. Pe la mijlocul anului 1981, armata a masacrat şaizeci de persoane care se refugiaseră în sediul Crucii Roşii. Rebelii recrutau masiv din rândurile băieţilor rămaşi

orfani în urma masacrelor, dar Museveni îi educa în spiritul moderaţiei în loc să le insufle obişnuitul radicalism al fronturilor revoluţionare.

În mai 1985, câteva zeci de cetăţeni din oraşul Namugongo, situat în apropiere de Kampala, au fost masacraţi. Printre ei se afla şi un pastor anglican. Asta a fost ultima picătură. În timp ce lumea îl condamna pe Obote pentru această atrocitate, comandantul trupelor sale din Triunghiul Luwero, un acholi pe nume Bazilio Olara Okello, l-a înlăturat de la putere printr-o lovitură de stat (iulie 1985). Obote a fugit în Zambia. Din păcate, Okello a pornit la drum cu stângul, căci, odată ajunse în capitală, trupele sale s-au dedat la jafuri şi omoruri fără să sufere niciun fel de consecinţe.

Deşi populaţia a trecut rapid de partea rebelilor, Museveni a aşteptat calm momentul prielnic, acţionând abia atunci când ura faţă de regimul lui Okello a devenit copleşitoare. Museveni studiase învăţăturile lui Mao – vorbim aici de Mao cel bun, de rebelul care se mişca precum peştele în oceanul oamenilor de rând. Când Museveni a cucerit capitala în ianuarie 1986, n-au fost omoruri, iar când rebelii au înfrânt rezistenţa din provincie, nu s-au înregistrat atrocităţi. Museveni a reuşit în mare măsură să instaureze pacea şi securitatea într-o ţară care întruchipase timp de o generaţie iadul Lumii a Treia.2

Africa postcolonială

Războaiele civile din Angola, Mozambic şi Uganda sunt tipice pentru conflictele care au făcut ravagii în întreaga Africă în ultimii patruzeci de ani. Iată o listă concisă a celor mai sângeroase războaie purtate pe acest continent după ce ţările africane şi-au câştigat independenţa:

Congo (1998-2002): 3 800 000

Sudan (1983-2005): 1900 0001
Nigeria (1966-1970): 1 000 000
Rwanda (1994): 937 000
Mozambic (1975-1992): 800 000
Etiopia (1962-1992): 500 000
Somalia (din 1991 încoace): 500 000
Angola (1975-1994): 500 000
Sudan (1955-1972): 500 000
Uganda (1979-1986): 500 000
Burundi (1993-2004): 260 0002
Liberia (1989-2003): 250 0003
Darfur (din 2003 încoace): 200 000

Dacă vă vine greu să deosebiţi toate aceste ţări africane, nu vă faceţi probleme. Numele şi contururile lor nu sunt importante. Ţările africane corespund rareori unei entităţi naţionale veritabile. Continentul a fost împărţit în mod arbitrar între puterile coloniale la marile conferinţe europene din secolul al XIX-lea. Un fort ridicat pe coastă sau o misiune creştină erau suficiente pentru a decupa o bucată din ţinutul dimprejur, iar trasarea unei linii drepte între oricare două repere de pe hartă era de obicei cea mai uşoară modalitate de a delimita un teritoriu. Cu timpul, aceste mici enclave au fost reunite şi au ajuns să formeze imperii vaste care trimiteau peste ocean cauciuc, fildeş, aur, cupru, cafea şi diamante.

La începutul secolului XX, aceste teritorii erau folosite ca monedă de schimb de către cei care voiau să obţină concesiuni în alte părţi sau erau aruncate în joc ca nişte jetoane de poker în timpul războaielor europene. În fiecare colonie, puterile europene alegeau de obicei un grup etnic dintre toate cele existente pentru a-i instrui pe membrii acestuia şi a-i angaja apoi ca funcţionari civili şi poliţişti. În acest fel, europenii creau o minoritate care sprijinea statu-

quoul. Aceasta a dus la o situaţie în care unii aveau privilegii, iar ceilalţi le purtau pică – o situaţie care s-a perpetuat şi după declararea independenţei. Ţările africane care au fost eliberate în anii ⸗60 şi ⸗70 nu aveau o altă identitate în afara celei conferite de apartenenţa vremelnică la un imperiu colonial. În mai toate statele nou apărute exista o configuraţie nefericită de duşmani tradiţionali care se încăierau ca mârtanii pe acoperişuri.

Insă imperialismul a fost doar prima fază. S-a scurs mult timp de când ţările africane au obţinut independenţa – în majoritatea cazurilor, aproape la fel de mult timp cât a durat şi perioada de dominaţie colonială –, iar conducătorii băştinaşi care au fost instalaţi după eliberare au exploatat populaţia cu aceeaşi lipsă de scrupule. În general, aceşti conducători au folosit retorica anticolonialismului, a anticomunismului sau a anticapitalismului (după cum era mai convenabil) ca să capete sprijin pe plan intern şi extern şi să poată jefui ţara nestingheriţi în propriul folos.

Cei mai buni dintre ei ar fi putut fi consideraţi nişte despoţi luminaţi în Europa secolului al XVIII-lea. Desigur, au băgat în buzunar câte ceva pentru a-şi asigura confortul, şi-au pus neamurile pe statele de plată şi i-au aruncat după gratii pe jurnaliştii slobozi la gură, dar, în acelaşi timp, au direcţionat o parte din impozite către şcoli, spitale, drumuri şi reţele electrice şi au obligat corporaţiile multinaţionale să plătească un preţ corect pentru exploatarea resurselor naţionale. Tiranii oarecum mediocri din Africa au băgat mai mulţi bani în buzunar, au asuprit mai tare populaţia, au irosit sume colosale pe proiecte care le gâdilau orgoliul şi au dat resursele naţionale pe mâna străinilor, în schimbul unei mite adecvate. Cei mai răi

dintre dictatorii africani şi-au clădit un paranoic cult al personalităţii şi apoi s-au apucat să-i elimine pe toţi cei care refuzau să se alăture corului adulatorilor.

De-abia în anii ‚90 au început să apară democraţii funcţionale în unele ţări africane.[103]

Diplomaţii africani susţin că principala prioritate nu este retrasarea frontierelor dintre state, ci rezolvarea numeroaselor probleme sociale şi economice ale continentului. Şi totuşi, probabil că se vor mai purta multe războaie în Africa pentru ajustarea graniţelor, aşa încât să se potrivească distribuţiei etnice, ori pentru ajustarea distribuţiei etnice, aşa încât să se potrivească graniţelor. Oricare dintre aceste două scenarii va implica armate.

Războiul sovieto-afgan

Numărul de morţi: 1,5 milioane1

Locul în clasament: 40

Tipul: război civil ideologic

Conflictul, în linii mari: comunişti vs. mujahedini

Perioada: 1979-1992

Locul: Afganistan

Principalele state participante: Afganistan, Uniunea Sovietică Principalii participanţi nonstatali: o sumedenie de lideri militari locali Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Leonid Brejnev Altă pacoste: război terestru al superputerilor în Asia

Întrebarea fără răspuns pe care o pune toată lumea: Să fi fost asta cauza prăbuşirii Uniunii Sovietice?

Lovituri şi contralovituri de stat

În prima perioadă a Războiului Rece, Afganistanul fusese un stat nu foarte prosovietic din sfera de influenţă a Moscovei. Nu era comunist, însă

---

103 O excepţie cu totul remarcabilă este Botswana, unde democraţia a funcţionat neîntrerupt încă de la proclamarea independenţei, în 1966.

sovieticii erau interesaţi să menţină stabilitatea în această ţară vecină, aşa că furnizau monarhiei de la Kabul tot armamentul şi toţi banii de care era nevoie pentru menţinerea ordinii.

În iulie 1973, când regele Afganistanului se afla în vacanţă în Franţa, o lovitură de stat pusă la cale de vărul său, prim-ministrul şi generalul Mohammad Daoud Khan, a făcut ca întoarcerea regelui în ţară să fie de prisos. Afganistanul a trecut de la o monarhie indolentă la o dictatură indolentă, sub privirea îngăduitoare a Naţiunilor Unite; însă această schimbare a statu-quoului a dat de gândit ambelor tabere implicate în Războiul Rece. Daoud nu avea un program politic sau o orientare politică anume, dar, când Iranul – pe atunci un stat clientelar al Americii, cârmuit de şah – a început să ofere fonduri Afganistanului ca să câştige prietenia lui Daoud, comuniştii afgani au hotărât să treacă la acţiune.

În aprilie 1978, comuniştii din armata afgană au preluat puterea şi l-au ucis pe Daoud. Noul conducător, Nur Mohammad Taraki, a început să implementeze obişnuitele reforme comuniste, menite să scoată ţara din Evul Mediu, ceea ce a dus la lupte civile între comunişti şi tradiţionalişti în toată ţara. Taraki a început să-i arunce pe rebeli şi pe disidenţi în noua închisoare construită de sovietici în apropiere de Kabul, Policharki, unde aveau să fie ucişi şi azvârliţi în gropi comune zeci de mii de oameni pe parcursul următorului deceniu.

După ce revoluţia islamică a răsturnat regimul şahului din Iran (ianuarie – aprilie 1979), ruşii au devenit suspicioşi faţă de minorităţile musulmane din Uniunea Sovietică şi au decis să ia măsuri pentru ca Afganistanul să nu scape de sub control. Au suplimentat ajutoarele şi au trimis mai mulţi consilieri

în Afganistan.

În martie 1979, muncitorii afgani care se întorseseră de curând din Iran, unde li se inoculaseră idei islamiste, au refuzat să mai accepte programele laice ale comuniştilor şi au declanşat o rebeliune în oraşul Herat, aflat în vestul ţării. Garnizoana locală s-a răsculat şi ea, preluând controlul asupra oraşului. Rebelii au capturat şi au ucis zeci, poate sute de consilieri sovietici dimpreună cu familiile lor şi le-au expus pe străzi trupurile mutilate. În replică, tancurile afgane şi aviaţia sovietică au distrus oraşul, omorând 20 000 de localnici.2

În septembrie 1979, liderul sovietic Leonid Brejnev s-a întâlnit cu Taraki, care i-a cerut din nou să trimită trupe sovietice terestre în Afganistan. Brejnev a refuzat, ştiind că o intervenţie făţişă a sovieticilor n-ar face altceva decât să întoarcă poporul afgan împotriva guvernului comunist de la Kabul. Când s-a întors în capitală, Taraki a căzut victimă unei contralovituri de stat organizate de adjunctul lui, Hafiz Ullah Amin, un comunist independent care studiase în Statele Unite. Brejnev a fost şocat de vestea asasinării celui care tocmai îi fusese oaspete şi a revenit asupra deciziei de a nu trimite trupe în Afganistan.[104]

În decembrie 1979, comandourile sovietice au apărut la Kabul ca din senin, au atacat palatul prezidenţial şi l-au ucis pe Amin. După asta, Babrak Karmal, favoritul lui Brejnev pentru funcţia de preşedinte al Afganistanului, a fost adus înapoi din

---

104 Amin nu era privit bine la Moscova, între altele din cauză că avusese paisprezece întâlniri dubioase cu Adolph Dubs, ambasadorul american în Afganistan. În februarie 1979, Dubs a fost răpit de persoane neidentificate şi apoi omorât, când comandourile trimise pe urmele lui au încercat să-l elibereze. Majoritatea cercetătorilor bănuiesc că lovitura a fost pusă la cale de Taraki.

exil şi instalat la conducere. Brejnev a aprobat rapid cererea lui Karmal de a trimite în Afganistan un număr mare de trupe sovietice terestre.3

Războiul

Din capul locului, toată lumea ştia că ruşii vor pierde acest război. Sau, cel puţin, aşa au afirmat toţi mai târziu. În memoriile lor, generalii sovietici jură că au încercat să-l convingă pe Brejnev să nu invadeze Afganistanul. Consilierii preşedintelui american Jimmy Carter susţin că au râs în pumni şi au zburdat pe coridoarele Casei Albe[105], fericiţi că Rusia o să-şi aibă propriul Vietnam.

În practică, a trecut aproape un deceniu până ca Uniunea Sovietică să-şi dea seama că nu poate câştiga războiul.

Războiul afgan nu se potriveşte unei structuri narative tradiţionale. A constat mai mult din patrulări, raiduri şi ofensive locale împotriva unui conglomerat de grupuri rebele şi de lideri militari care stăpâneau diverse teritorii. În 1984, sovieticii aveau deja în Afganistan 115 000 de soldaţi, dar numai 15% dintre ei erau disponibili pentru operaţiuni ofensive. Ceilalţi 85% erau ţinuţi în loc de îndatoririle pe care le aveau în garnizoanele lor. De aceea, în timpul acestui război sovieticii n-au reuşit să controleze cu adevărat decât oraşele mari şi drumurile care făceau legătura între ele. Restul ţării aparţinea trupelor de gherilă şi liderilor militari locali. Mujahedinii (rebelii musulmani) puteau să se refugieze oricând în Pakistan sau Iran ca să-şi perfecţioneze tehnicile de luptă şi să-şi refacă forţele, iar sovieticii nu aveau cum să îi urmărească dincolo de graniţa afgană.

Statele Unite, în parteneriat cu state musulmane conservatoare precum Arabia Saudită, i-au finanţat şi

105 Nu la propriu, dar cam asta-i esenţa.

i-au aprovizionat pe rebeli prin intermediul Pakistanului. Noua republică islamică fundamentalistă Iran i-a sprijinit şi ea pe rebeli, dar, desigur, *nu* în parteneriat cu Statele Unite.

Rebelii tadjici, sub conducerea lui Ahmad Şah Masoud, au stăpânit Valea Panjshir şi în perioada sovietică, şi în epoca talibanilor. Întrucât se desprindea din drumul principal dintre Kabul şi graniţa sovietică, Valea Panjshir era o zonă de mare importanţă strategică, care putea să decidă rezultatul războiului. Sovieticii şi-au folosit blindatele pentru a lansa nouă ofensive de mare amploare împotriva fortăreţelor rebelilor din Valea Panjshir, fără să izbutească vreodată să o cucerească.

Când rebelii le scăpau printre degete, forţele comuniste se răzbunau adesea omorându-i pe cei rămaşi în urmă – rude, ostatici sau simpli privitori care păreau suspecţi. În ciuda faptului că presa era supusă cenzurii, ştirile despre atrocităţile comise împotriva populaţiei mai transpirau uneori în afara zonei de război. Orice bombardament sau atac cu rachete efectuat de rebeli putea să provoace represalii brutale din partea sovieticilor. În 1979, trupele sovietice şi forţele guvernamentale afgane au ucis 1 300 de săteni în provincia Konarha.4 În prima parte a anului 1985, sovieticii au masacrat sute de civili în provincia nordică Kunduz.5 Ca represalii pentru atacarea unui convoi în apropiere de Kandahar în octombrie 1983, trei sate din apropiere au fost rase de pe faţa pământului.6

Retragerea trupelor sovietice

În 1985, mujahedinii ajunseseră la capătul puterilor, dar sovieticii nu ştiau asta. După venirea la putere a lui Mihail Gorbaciov, noul regim reformist de la Moscova a început să privească cu alţi ochi

aventura afgană. În anii 1985 şi 1986, sovieticii s-au retras din marile operaţiuni de război, lăsând armata afgană să ducă greul luptelor. În acest punct, acţiunile iniţiate de sovietici se limitau la mici raiduri de comando efectuate de forţele speciale. În 1987, sovieticii şi-au restrâns şi mai mult sfera de acţiune, ajungând să ducă doar lupte defensive, şi numai atunci când era nevoie.

În mai 1986, preşedintele Karmal s-a retras la Moscova şi conducerea Afganistanului i-a fost încredinţată lui Mohammad Najibullah, şeful poliţiei secrete. În 1987, el a încercat să mai înmoaie regimul dictatorial de până atunci şi să aducă opoziţia moderată la guvernare, în încercarea de a fărâmiţa rebeliunea.

În cadrul unei întâlniri private care a avut loc în septembrie 1987, ministrul de externe sovietic, Eduard Şevardnadze, a încercat să-i explice secretarului de stat american, George Schultz, că şi Statele Unite, şi Uniunea Sovietică aveau de câştigat dacă cooperau în problema Afganistanului. Şevardnadze a încercat să-l convingă pe omologul său american că, în curând, fundamentalismul islamic va reprezenta o ameninţare mai mare pentru Occident decât comunismul şi că superputerile ar trebui să reconstruiască împreună ţara sfâşiată de război. Discuţia nu a dus la nimic. Aceasta este una dintre acele ocazii ratate care, retrospectiv, capătă o importanţă şi mai mare, mai ales după 11 septembrie 2001, când America a fost atacată de nişte mujahedini care operau în afara Afganistanului.

În octombrie 1987, când războiul îşi pierdea tot mai mult din intensitate, se aflau deja 2,9 milioane de afgani în taberele de refugiaţi din Pakistan şi 2,3 milioane în Iran.7 Acordurile de la Geneva, care

normalizau relaţiile dintre Afganistan şi Pakistan, au fost semnate în aprilie 1988 şi marchează momentul când a început să se întrevadă sfârşitul războiului, chiar dacă aceste acorduri au fost iscălite doar de statele suverane, nu şi de mujahedini. Uniunea Sovietică a început să-şi retragă militarii în mai 1988. Ultimele trupe sovietice au părăsit Afganistanul în februarie 1989.

Acesta a fost ultimul conflict armat din cadrul Războiului Rece. De-acum, devenise limpede că Uniunea Sovietică nu mai avea resursele necesare ca să ţină pasul cu rivalii americani. Războiul din Afganistan i-a costat pe sovietici cam la fel de mult cât i-a costat pe americani Războiul din Golf din 1991 (70 de miliarde de dolari8 faţă de 61 de miliarde9), însă rezultatele au fost radical diferite. În cazul Moscovei, acele miliarde de dolari au fost colectate şi cheltuite cu ţârâita într-o perioadă de peste zece ani, iar sovieticii au pierdut 13 310 militari şi au ieşit din război înfrânţi, faliţi şi epuizaţi. La aproape acelaşi preţ (bani de buzunar după standardele occidentale), americanii au dus un război mult mai concentrat şi au învins în mai puţin de un an, pierzând doar 383 de militari.[106]

Război fără sfârşit

Deşi nimeni nu îi dădea vreo şansă, guvernul comunist de la Kabul a mai rezistat câţiva ani după plecarea ruşilor, reuşind să-i ţină o vreme în şah pe rebeli. În cele din urmă, disensiunile interne au dus la căderea guvernului. Văzând că rebelii nu mai puteau fi opriţi, preşedintele Mohammad Najibullah şi-a dat

---

106 De fapt, o mare parte din factură a fost plătită de ţările arabe bogate în petrol pe care le apărau Statele Unite, dar aceasta nu face decât să sublinieze faptul că Vestul avea mult mai mulţi bani decât Estul şi putea cheltui sume mult mai mari pe maşinăria sa de război.

demisia în aprilie 1992 şi a predat puterea unui subaltern care nu a reuşit să se menţină la conducere decât puţin timp. După ce mujahedinii au ocupat Kabulul, oraşul a devenit scena unei lupte pentru putere între diferitele facţiuni rebele. Najibullah s-a refugiat în sediul Naţiunilor Unite din Kabul, rămânând acolo patru ani de zile. În septembrie 1996, talibanii fundamentalişti au preluat puterea şi l-au capturat pe Najibullah, care a fost castrat, legat de un camion şi târât pe străzi până când şi-a dat duhul. Apoi, cadavrul a fost atârnat de un semafor.

Luptele au continuat, dar linşarea lui Najibullah

Saddam, care, în ciuda uniformei pe care o purta de obicei, nu a îmbrăţişat niciodată cariera militară, şi-a petrecut tinereţea încăierându-se pe străzi şi militând pentru Partidul Baas, a cărui ideologie consta într-un soi de naţionalism panarabist revoluţionar. După răsturnarea monarhiei irakiene în 1958 a urmat un deceniu de lovituri şi contralo- vituri de stat: uneori, Baas a ieşit câştigător, alteori a fost învins. În 1968, Saddam a ajuns vicepreşedinte al forului suprem de conducere al ţării, devenind numărul doi în stat după dictatorul Ahmad Hassan al-Bakr. În iulie 1979, Saddam i-a luat locul şefului său, care era bolnav, şi i-a lichidat rapid pe toţi cei care i s-ar fi putut opune.

Irakul este un stat artificial, ale cărui graniţe au fost trasate astfel încât să slujească interesele puterilor coloniale europene (în special Marea Britanie), şi nu ca să se potrivească cu distribuţia etniilor. În acest ghiveci multietnic, Saddam a oferit permanent favoruri minorităţii arabe sunnite; în schimb, aceasta l-a ajutat să ţină sub control majoritatea arabă şiită. Saddam şi-a promovat în special rudele şi prietenii din oraşul natal, Tikrit, oferindu-le funcţii înalte şi încurajându-i să jecmănească populaţiile locale după voia inimii. Insă oricine dădea la iveală o ambiţie care depăşea simpla lăcomie era înhăţat şi omorât.2

În vârful piramidei trona Saddam, ridicat la rang de idol. Şi-a înălţat statui care să-l proslăvească, şi acolo unde nu încăpeau statui a atârnat tablouri uriaşe. Cântece închinate lui deschideau programele de ştiri de la televizor.3 A păstrat un control strict asupra poporului construind un cult al personalităţii în jurul conducătorului şi lichidându-i apoi sub mantia nopţii pe toţi cei care îndrăzneau să cârtească. În închisorile de pe tot cuprinsul ţării, zeci de mii de indivizi

este un moment potrivit pentru a încheia capitolul despre războiul din Afganistan. O mare parte a ţării a rămas sub stăpânirea liderilor militarilor locali; cu puţine excepţii, celelalte state nu i-au recunoscut pe talibani drept conducători legitimi, însă comunismul nu mai era o opţiune, astfel încât lumea i-a ignorat pe afgani timp de câţiva ani. Apoi, războiul a pornit într-o nouă direcţie, care, până acum, n-a făcut destule victime ca să ajungă pe lista mea.

Saddam Hussein

Numărul de morţi: 300 000 de oameni ucişi pe teritoriul Irakului1

Locul în clasament: 96 Tipul: despot

Conflictul, în linii mari: Saddam împotriva tuturor Perioada: a condus ţara între 1979 şi 2003

Locul şi principalul stat participant: Irak

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Saddam

Factorul economic: petrolul

Întrebarea fără răspuns pe care o pune toată lumea: Oare chiar a fost atât de malefic cum l-a înfăţişat conducerea americană?

recalcitranţi erau fie torturaţi şi omorâţi, fie torturaţi şi eliberaţi, ca avertisment pentru ceilalţi. Trupurile mutilate ale duşmanilor statului erau înapoiate familiilor în vederea înmormântării, pentru a face să circule veştile despre tratamentul sălbatic din închisori.4 Rudele disidenţilor erau răpite, violate, torturate sau ucise, chiar dacă nu aveau niciun amestec, pentru a descuraja şi mai mult actele de nesupunere.5

Kurzii

În vreme ce majoritatea dictatorilor din ultima jumătate de secol nu s-au aventurat dincolo de hotarele ţărilor lor, mulţumindu-se să-şi terorizeze propriii cetăţeni, Saddam a încercat în două rânduri

să-şi extindă stăpânirea asupra statelor vecine, mai întâi asupra Iranului (1980-1988) şi apoi asupra Kuweitului (1990-1991). A eşuat de ambele dăţi şi şi-a vărsat mânia asupra propriei populaţii.

Minoritatea kurdă, care trăieşte într-o zonă aflată la confluenţa Turciei, Iranului şi Irakului, se împotrivise sporadic cârmuirii irakiene încă de la formarea ţării, după Primul Război Mondial. În martie 1988, oraşul kurd Halabja, aflat în nord-estul Irakului, foarte aproape de graniţă, a fost cucerit de iranieni. Locuitorii kurzi i-au întâmpinat cu bucurie pe eliberatori. Înfuriat de lipsa de loialitate a kurzilor, Saddam a dezlănţuit iadul împotriva oraşului. Avioanele irakiene au aruncat bombe, napalm şi gaz otrăvitor asupra localităţii, distrugând Halabja şi omorând circa 5 000 de civili.6

În acel moment, Saddam îi luase deja în vizor pe kurzi, care puteau fi lesne transformaţi în ţapi ispăşitori pentru eşecul său în războiul cu Iranul. Între februarie şi septembrie 1988, trupele lui Saddam au atacat sistematic teritoriul kurd, distrugând sat după sat în cadrul Operaţiunii Anfal. Bărbaţii care erau în putere au fost îngrămădiţi în camioane şi duşi în diferite locuri, pentru a fi apoi bătuţi, împuşcaţi şi aruncaţi în gropi comune. Bătrânii au fost trimişi în lagăre de concentrare din sud, unde au fost lăsaţi să moară de foame, iar femeile au fost strămutate, multe dintre ele fiind vândute ca neveste sau animatoare pentru cluburi de noapte în întreaga lume arabă.7 Nu se cunoaşte numărul exact al victimelor, dar se apreciază că în timpul acestei operaţiuni au murit undeva între 100 000 şi 200 000 de kurzi.8

Americanii

În 1991, când coaliţia condusă de Statele Unite a alungat trupele lui Saddam din Kuweit, americanii i-au

încurajat pe irakieni să-l dea jos pe dictatorul care îi târâse într-un război împotriva lumii întregi. Arabii şiiţi din ţinuturile sudice s-au răsculat, crezând că americanii le vor veni în ajutor. Insă Statele Unite nu doreau să fie implicate într-un război civil şi n-au intervenit atunci când Saddam şi-a trimis armata împotriva şiiţilor. Astfel, au fost masacraţi aproximativ 50 000 de oameni, printre care se aflau nu numai rebeli şiiţi şi simpatizanţi ai acestora, ci şi persoane care se nimeriseră prin preajmă. Nici răscoala simultană din regiunile kurde nu a reuşit să-l doboare pe Saddam, care i-a forţat pe kurzi să se refugieze în munţii din nord, unde acoperirea oferită de aviaţia americană i-a ajutat să creeze în cele din urmă o zonă autonomă.

După agresiunea împotriva Kuweitului din 1990, Saddam şi Irakul au fost ţinuţi în carantină de restul lumii, dar, pe termen lung, aceasta nu era o soluţie satisfăcătoare. Să laşi neexploatate uriaşele rezerve de petrol ale ţării din cauza unui dictator repudiat de comunitatea internaţională era nu doar neprofitabil, ci şi primejdios. În martie 2003, preşedintele George Bush jr a invadat Irakul pentru a aduce ţara înapoi în economia globală şi l-a înlocuit pe Saddam cu ceea ce se presupunea că va fi un avanpost profitabil şi stabilizator al civilizaţiei occidentale în inima unui teritoriu neprietenos. Din păcate, lucrurile au luat o cu totul altă turnură. Ţara a alunecat în haos, iar atentatele cu maşini-capcană au ucis o mulţime de oameni.

După ce a fost capturat, Saddam a compărut în faţa unui tribunal irakian, iar în 2006 a fost spânzurat de către noul regim instalat la Bagdad.

Războiul dintre Iran si Irak

)

Numărul de morţi: 700 0001 Locul în clasament: 61 Tipul: război pentru hegemonie

Conflictul, în linii mari, şi principalele state participante: Iran vs. Irak Perioada: 1980-1988 Locul: Golful Persic

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Saddam Hussein Factorul economic: petrolul

Iranul şi Irakul îşi disputaseră ani întregi stăpânirea asupra teritoriilor de frontieră bogate în petrol aflate de-a lungul râului Shatt-al-Arab, care se varsă în Golful Persic. În 1979 a izbucnit revoluţia iraniană, iar Saddam Hussein a încercat să profite de haosul iscat în ţara vecină şi să anexeze teritoriul disputat. Armata irakiană a trecut graniţa în Iran în septembrie 1980 şi a străpuns primele linii de apărare iraniene, dar apoi iranienii au reuşit să stăvilească înaintarea inamicului şi războiul s-a împotmolit la periferia oraşului Abadan.2

Când doi dintre principalii furnizori mondiali de petrol încep să se războiască, restul lumii nu poate păstra o atitudine neutră, însă atunci când lupta se dă între o dictatură brutală şi o teocraţie fanatică e greu să susţii vreuna din tabere. Totuşi, strict pragmatic, e preferabil să iei partea dictatorilor corupţi pentru că, de obicei, aceştia sunt mai dornici să cadă la învoială. În timpul războiului dintre Iran şi Irak, majoritatea ţărilor au trecut de partea Irakului. Statele musulmane „de centru”, ca Egiptul, Pakistanul şi Arabia Saudită, i-au ajutat pe faţă pe irakieni; la fel au procedat şi sovieticii, care erau sponsorii tradiţionali ai Irakului pe vremea Războiului Rece. Statele Unite i-au ajutat pe irakieni cu informaţii secrete şi şi-au folosit navele militare pentru a păzi fluxul de petrol dinspre (şi fluxul de bani înspre) Irak.

Republica Islamică Iran instaurase un regim prea

bezmetic ca să fie sprijinită pe faţă de vreo naţiune respectabilă, dar o mulţime de ţări au oferit ajutor pe ascuns. Statele paria – de pildă, Israelul, Africa de Sud, Coreea de Nord şi Libia – au sprijinit Iranul, la rândul său un stat paria, furnizând tehnologie şi expertiză militară, pentru care au primit bani lichizi sau petrol. Iranul a primit ajutor secret şi de la cele două superputeri; în schimb, iranienii şi-au folosit trecerea pe care o aveau pe lângă fanaticii musulmani pentru a-i influenţa pe afgani şi pe libanezi în sensul dorit de ruşi, respectiv de americani.3

În mai 1982, un contraatac iranian a restabilit graniţa antebelică şi a inversat dinamica înfruntării. În următorii doi ani, iranienii au pătruns tot mai adânc pe teritoriul Irakului, până când războiul s-a împotmolit din nou la periferia unui obiectiv important – oraşul irakian Basra.

De-acum, ambele tabere ajunseseră la disperare şi nu se mai sfiau să folosească orice mijloace. Pentru a teroriza populaţia inamică, cele două părţi beligerante lansau rachete şi trimiteau avioane de luptă împotriva unor oraşe aflate mult în spatele liniilor frontului. Irakul ataca soldaţii inamici cu gaze neurotoxice. Iranienii profitau de superioritatea lor numerică şi de fanatismul religios al tinerilor şi îşi trimiteau soldaţii în valuri împotriva poziţiilor irakiene, în speranţa că unii – nu mulţi – ar putea să răzbată.

Iranul a lansat Operaţiunea Kheiber („Aurora”), care a durat de la jumătatea lui februarie până la jumătatea lui martie 1984, pentru a obţine controlul asupra canalului navigabil strategic Basra – Bagdad. A fost o luptă grosolană şi brutală, punctată de atacuri frontale iraniene şi atacuri cu gaze irakiene, care în mai puţin de o lună a ucis peste 20 000 de iranieni şi

circa 6 000 de irakieni, mutilând alte câteva zeci de mii.4

Ultima ofensivă majoră a fost bătălia de la Basra, care s-a transformat în cea mai sângeroasă bătălie purtată după cel de-al Doilea Război Mondial. Din decembrie 1986 până în aprilie 1987, au fost masacraţi aproximativ 50 000 de iranieni şi între 8 000 şi 15 000 de irakieni, fără ca vreuna din tabere să triumfe.5

Toate aceste lupte n-au înclinat balanţa de o parte sau de alta, însă au făcut ca războiul dintre Iran şi Irak să ucidă mai mulţi militari decât orice alt conflict de la Războiul din Vietnam încoace. În cele din urmă, în august 1988, când a devenit limpede că nimeni n-o să învingă, cele două ţări sleite de puteri au acceptat termenii rezoluţiei ONU de încetare a focului.

Sancţiunile împotriva Irakului

Numărul de morţi: 350 0001 Locul în clasament: 94 Tipul: embargo

Conflictul, în linii mari: Irak contra restului lumii Perioada: 1990-2003 Locul: Irak

Principalele state participante: Irak, Statele unite Principalul participant nonstatal: ONU

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Statele unite, Saddam Hussein Factorul economic: petrolul

Războiul din Golf

După ce tentativa de a anexa teritoriile de frontieră iraniene s-a încheiat cu un eşec, Saddam Hussein s-a reorientat şi, în august 1990, a cucerit Kuweitul. Aproape imediat, ONU a impus sancţiuni economice împotriva Irakului, în vreme ce Statele Unite au trimis pe calea aerului trupe în regiune şi au emis un ultimatum: dacă nu voia s-o păţească, Saddam trebuia să-şi retragă trupele din Kuweit până pe 15

ianuarie 1991. Văzând că se apropie termenul-limită şi că Saddam nu dă înapoi, pacifiştii i-au rugat pe americani să mai aştepte un pic până când sancţiunile aveau să-şi facă efectul, însă preşedintele George H.W. Bush nu mai era dispus să tergiverseze lucrurile. Când ultimatumul a expirat, coaliţia condusă de Statele Unite a lansat o serie de atacuri aeriene, iar spre sfârşitul lui februarie a declanşat războiul terestru.

Totul s-a desfăşurat conform planificării americane, şi trupele irakiene au fost puse repede pe fugă. Coaliţia nu a invadat Irakul pentru a-l înlătura pe Saddam, fiindcă nimeni nu voia să se angajeze într-un război de cucerire lung şi sângeros.

Războiul din Golf a ucis circa 25 000 de militari irakieni şi câteva mii de civili, ceea ce nu e suficient pentru a include acest conflict pe lista mea.2 Infrastructura industrială a Irakului a suferit stricăciuni ca urmare a atacurilor aeriene. În principiu, o economie sănătoasă ar fi putut remedia aceste pagube, însă Irakul nu a mai avut posibilitatea să facă asta.

Revine pacea

Condiţiile armistiţiului din 1991 prevedeau că sancţiunile economice vor rămâne în vigoare până când Saddam nu va mai avea capacitatea de a-şi pune în pericol vecinii. Saddam trebuia să predea sau să nimicească toate instalaţiile de producere a armelor de distrugere în masă. Trebuia să închidă laboratoarele care produceau arme chimice şi să renunţe la rachetele sol – sol. Fireşte, fiind un dictator belicos, Saddam a tergiversat cât mai mult lucrurile, conştient că o ţară mică nu poate inspira teamă şi respect decât prin armele pe care le deţine.

Pentru a asigura respectarea embargoului, navele de luptă ale coaliţiei efectuau patrule în Golful

Persic şi inspectau toate încărcăturile care aveau ca destinaţie Irakul.3 Nemaiavând posibilitatea să exporte petrol, economia irakiană s-a prăbuşit. Nu se mai făcea şcoală cum trebuie. Era penurie de medicamente. Oamenii mureau prin spitale din cauză că lipseau cele mai banale produse. În lipsa locurilor de muncă, persoane cu înaltă calificare (de exemplu, avocaţi sau arhitecţi) deveneau şoferi de taxi. Şomajul masiv a dus la o scădere drastică a nivelului de trai. Irakul fusese cândva una dintre cele mai bogate şi mai cosmopolite ţări arabe, iar acum căzuse într-o sărăcie cumplită şi mai era şi repudiat de comunitatea internaţională.4

În august 1991, când a devenit evident că sancţiunile aveau efecte devastatoare asupra oamenilor de rând din Irak, ONU a propus ca Irakului să i se permită să exporte petrol cu condiţia ca banii pe care îi va primi în schimb să fie cheltuiţi doar pe alimente, medicamente şi alte produse necesare populaţiei. Până în 1995, Saddam a refuzat să accepte aceşti termeni. El însuşi nu făcea foamea, iar lipsurile îl ajutau să ţină poporul în lesă şi să-şi răsplătească acoliţii.5

Ori de câte ori loveşte o foamete (chiar şi atunci când foametea este provocată în mod artificial, ca în cazul de faţă), cei puternici continuă s-o ducă bine. În vreme ce poporul suferea, Saddam trăia într-un lux orbitor. A cheltuit milioane de dolari „pe tot felul de palate – construind cam o duzină după ce au fost impuse sancţiunile. […] A deschis o nouă staţiune de vacanţă, în care se aflau un parc de distracţii, câteva stadioane şi o statuie a sa din bronz. Poliţia lui Saddam a primit maşini noi de patrulare, marca Hyundai, şi pe străzi au apărut portrete noi-nouţe, bine luminate, ale preşedintelui”.6

Saddam tot amâna punerea în aplicare a rezoluţiei care cerea dezarmarea Irakului şi făcea contrabandă sub nasul inspectorilor ONU responsabili cu verificarea armamentului. Până la urmă, în 1988 Saddam i-a expulzat pe inspectorii ONU din Irak. Americanii au lansat atacuri aeriene, distrugând ultimele instalaţii de producere a armelor de distrugere în masă. Nimeni din afara Irakului nu ştia că, de-acum, regimul lui Saddam nu mai reprezenta o ameninţare, iar acesta nu avea de gând să-şi recunoască neputinţa în faţa lumii întregi, aşa încât sancţiunile au rămas în vigoare. Blocajul a persistat până când Statele Unite au invadat Irakul în 2003 şi l-au alungat de la putere pe Saddam Hussein.

O scurtă analiză

De cele mai multe ori, când o populaţie îndură condiţii vitrege, nu e uşor să identifici indivizii care au murit din cauza lipsurilor. Pe câmpul de luptă e mai simplu să stabileşti numărul de morţi, pentru că nu trebuie decât să numeri cadavrele împrăştiate peste tot. În cazul de faţă, avem de-a face cu o creştere a ratei obişnuite a deceselor, şi tot ce putem spune este că unii dintre aceşti oameni ar fi murit oricum, iar alţii nu ar fi murit. E o problemă de statistică.

În decursul anilor, guvernul irakian a emis o serie de comunicate referitoare la numărul crescând al deceselor, pentru a sublinia suferinţele îndurate de populaţie. Mai întâi erau 700 000 de victime7, apoi 1 milion8, apoi 1,5 milioane9. Fiecare nou comunicat era preluat conştiincios de presa internă şi de agenţiile internaţionale, dar nu avem de ce să le dăm crezare. Putem spune, politicos, că aceste cifre mari „se bazează pe date de referinţă defectuoase privitoare la mortalitatea infantilă în Irakul antebelic”10, sau putem sugera nepoliticos că au fost

măsluite de birocraţii aflaţi în slujba dictatorului. Diferitele estimări elaborate de observatorii imparţiali pornesc de la cifra de 110 000 de morţi11 şi ajung până la maximum 500 000 de victime12.

Sancţiunile sunt o formă tentantă de constrângere fără violenţă, dar, în practică, ele implică punerea sub asediu a unei ţări întregi şi înfometarea ei până se predă, iar acest demers nu este niciodată atât de curat cum sugerează cei care pledează în favoarea lui. În ultima fază a Primului Război Mondial, Germania pierdea mai mulţi civili din cauza foametei decât militari pe câmpul de luptă. După unele estimări, numărul civililor japonezi care au murit din cauza lipsurilor provocate de război şi din pricina blocadei americane din 1945 depăşeşte cu mult numărul celor ucişi de bombele atomice.

Sancţiunile nu sunt cu adevărat o alternativă la război; sunt doar un război purtat cu alte mijloace.

Haosul din Somalia

Numărul de morţi: 500 0001

Locul în clasament: 70

Tipul: dezintegrare statală

Conflictul, în linii mari: fiecare împotriva tuturor

Perioada: din 1991 încoace

Locul: Somalia

Statele participante secundare: Statele unite, Etiopia Principalii participanţi nonstatali: somalezii Cine poartă de obicei cea mai mare vină: baronii războiului Altă pacoste: război civil african

În ianuarie 1991, în Somalia a izbucnit o rebeliune militară în urma căreia dictatorul Mohamed Siad Barre a fost înlăturat de la putere, iar odată cu el a căzut şi ultimul guvern central. Deoarece în Somalia oamenii se identifică mai degrabă cu propriul clan decât cu întreaga naţiune, ţara s-a împărţit curând în

teritorii disparate conduse de diverşi baroni ai războiului. Economia somaleză s-a prăbuşit şi bandele înarmate au pus mâna pe toate stocurile de alimente, lăsând populaţia neînarmată să moară de foame. În martie 1992, după ce aproximativ 50 000 de somalezi fuseseră ucişi în luptă şi alţi 300 000 muriseră de foame, ONU a intermediat un acord de încetare a focului între principalii baroni ai războiului pentru a putea aduce alimente în ţară.

În decembrie 1992, în Somalia a sosit o forţă multinaţională de menţinere a păcii, formată în cea mai mare parte din americani. Aceste trupe străine aveau şi misiunea de a păzi ajutoarele alimentare trimise de organizaţiile umanitare. În octombrie 1993, o unitate americană a fost măcelărită la Mogadiscio pe când încerca să-i captureze pe acoliţii liderului militar Mohamed Farah Aidid. În marea curgere a istoriei, aceasta a fost o bătălie măruntă, însă uciderea propriilor militari i-a făcut pe americani să fie mai precauţi pe viitor, aşa încât Statele Unite au refuzat să intervină în anul următor în Rwanda pentru a opri genocidul de acolo. Americanii au părăsit Somalia în 1994, iar forţele ONU s-au retras un an mai târziu.2

În 1996 au izbucnit din nou lupte intense, dar după uciderea generalului Aidid ceilalţi trei mari baroni ai războiului au încheiat un acord de încetare a focului. Partea nordică a ţării, care nu se află sub controlul acestor lideri militari, a reuşit să atingă o anumită stabilitate după ce regiunile Puntland şi Somaliland şi-au declarat autonomia, respectiv independenţa faţă de restul Somaliei, cu toate că niciun alt stat nu le recunoaşte noul statut.

Anii de război au lăsat oraşul Mogadiscio jefuit şi ruinat, şi mulţi dintre cei 1,2 milioane de locuitori ai

capitalei trăiesc în dărâmături sau în corturi. Şcolile şi firmele s-au închis de mult. De cele mai multe ori, tinerii îşi pot găsi o slujbă stabilă doar dacă intră în serviciul liderilor militari locali, oferindu-şi muşchii în schimbul hranei şi al khat-ului, narcoticul local. Bărbaţii înarmaţi pot să jefuiască, să violeze şi să ucidă fără să păţească nimic.3 Somalia a devenit, de asemenea, un adăpost pentru piraţii care atacă navele ce se îndreaptă spre Canalul Suez.

Baronii războiului se succed într-un mod haotic, angajându-se în lupte care au anumite mize pentru combatanţi, dar care nu trezesc interesul celor străini de aceste confruntări. Când cineva îşi dă osteneala să distingă între diverşii baroni, ei sunt clasificaţi de obicei în funcţie de gradul de fundamentalism islamic pe care vor să-l impună în ţară. În 2006, trupele etiopiene au ocupat Mogadiscio pentru a instala un guvern naţional aprobat de ONU, dar rezultatul a fost, în esenţă, că s-a creat încă o facţiune locală ineficientă.

Numărul de morţi

Singura estimare demnă de încredere este cea din raportul ONU, care ajunge la concluzia că, în primul an şi jumătate de haos, au murit 350 000 de oameni. Evident că, pe măsură ce luptele au continuat, numărul de morţi a crescut. Cum n-a mai apărut vreo estimare actualizată, reporterii s-au decis să aducă ei cifrele la zi, iar calculele lor aproximative indică de obicei un număr de victime cuprins între o jumătate de milion şi un milion de oameni.

Genocidul din Rwanda

Numărul de morţi: 937 000

Locul în clasament: 53

Tipul: purificare etnică

Conflictul, în linii mari: hutu vs. tutsi

Perioada: 100 de zile din 1994

Locul şi principalul stat participant: Rwanda

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Belgia, Franţa şi preşedintele american Bill Clinton[107]

Altă pacoste: război civil african

Întrebarea fără răspuns pe care o pune toată lumea: De ce nu a oprit nimeni măcelul?

Tabloul general

Cu multe secole în urmă, o populaţie de văcari nilotici înalţi din Sudan s-a abătut spre sud, cam în aceeaşi vreme în care o populaţie de agricultori bantu îndesaţi din cocoaşa vestică a Africii migra către est. Cele două grupuri s-au ciocnit şi s-au amestecat în regiunea Marilor Lacuri Africane şi, după lupte şi rearanjări care s-au întins pe câteva generaţii (nu ştim câte), aristocraţia nilotică tutsi a ajuns să-i cârmuiască pe hutu, ţărani de neam bantu. Cam aşa stăteau lucrurile când primii exploratori europeni au sosit în zonă pe la jumătatea secolului al XIX-lea. În timpul „cursei pentru Africa”, regiunea a fost împărţită între germani şi belgieni.

După Primul Război Mondial, coloniile germane de peste mări au fost împărţite între învingători. În

---

107 Nu glumesc. Discursul popular despre genocidul din Rwanda tinde mai degrabă să dea vina pe Occident, care a stat cu braţele încrucişate, decât pe populaţia hutu, care a comis masacrele. De pildă, filmul (altminteri excelent) Hotel Rwanda ne prezintă doi observatori străini care se plâng de indiferenţa comunităţii internaţionale şi care apar în film mai mult timp decât majoritatea localnicilor. În forma sa cea mai ambiţioasă, argumentaţia axată pe „vinovăţia albilor“ ajunge chiar să-i acuze pe belgieni că au despărţit un popor unic şi armonios în categoriile artificiale „hutu“ şi „tutsi“ atunci când au emis cărţile de identitate coloniale.
De ce este atribuită o parte atât de mare din vină unor persoane şi instituţii care nici măcar nu au fost implicate în aceste omoruri? Mulţi oameni privesc problemele externe cam aşa: „Da, e trist, dar în ce fel mă priveşte asta pe mine?11 Alţii însă vor mereu să dea vina pentru orice pe ONU, pe Occident sau pe Bill Clinton.

urma hotărârii Ligii Naţiunilor, două ţinuturi din Africa Germană de Est, învecinate cu Congoul belgian, au trecut sub mandatul Belgiei; conform termenilor tratatului, trebuiau să fie administrate separat de restul coloniilor belgiene. Atât germanii, cât şi belgienii au guvernat cu ajutorul aristocraţiei locale tutsi, căreia i-au oferit privilegii care erau refuzate populaţiei hutu, cum ar fi scutirea de cele şaizeci de zile de muncă neplătite pe care toţi localnicii i le datorau statului. Fiindcă secolele de coexistenţă şi de căsătorii interetnice şterseseră diferenţele fizice şi culturale dintre cele două grupuri, belgienii au emis cărţi de identitate care etichetau clar fiecare persoană ca făcând parte dintr-un grup sau din celălalt, astfel încât autorităţile să ştie cui i se cuvine un tratament preferenţial. Cei cu ascendenţă amestecată sau incertă au fost încadraţi în mod arbitrar într-un grup sau altul, după bunul plac al autorităţilor coloniale. De obicei, localnicii hutu şi tutsi se identificau între ei prin diferenţe de clasă subtile pe care străinii nu le sesizau atât de uşor. Ambele grupuri vorbeau aceeaşi limbă şi erau majoritar catolice la momentul obţinerii independenţei.1

În 1962, teritoriile administrate de belgieni în virtutea mandatului Ligii Naţiunilor au devenit ţările independente Burundi şi Rwanda. Din nefericire, clivajul etnic a creat în ambele ţări o situaţie inerent instabilă. Neîncrederea şi ostilitatea dintre grupurile hutu şi tutsi au dus la un război civil endemic, care degenera uneori în masacre îngrozitoare. Cel mai crunt dintre masacrele produse în primele trei decenii de după apariţia noilor state independente a avut loc în 1972, când un regim burundez controlat de tutsi a ucis între 100 000 şi 150 000 de locuitori hutu şi a silit mii de hutu să părăsească ţara şi să se refugieze în

Rwanda dominată de etnia hutu.2

Genocidul

După o generaţie, aveau să se întâmple lucruri şi mai cumplite. Pe 6 aprilie 1994, când preşedinţii republicilor Burundi şi Rwanda, ambii de etnie hutu, se înapoiau de la negocierea unui tratat de pace cu rebelii tutsi, aeronava care îi transporta a fost lovită de două rachete sol – aer. Nimeni nu ştia cine erau autorii atacului. Liderii hutu i-au acuzat pe rebelii tutsi şi au trecut imediat la răzbunare, însă unele voci spun că extremiştii hutu au fabricat un pretext ca să poată masacra populaţia tutsi, asasinând doi preşedinţi care îi trădaseră.[108]

Indiferent cum s-au petrecut de fapt lucrurile, începând de a doua zi miliţiile hutu, ai căror membri se numeau Interahamwe („Cei care lucrează împreună”), au început să măcelărească populaţia tutsi de pe tot cuprinsul Rwandei. Genocidul a fost dirijat de însuşi ministrul apărării, Théoneste Bagosora, dovedindu-se îngrozitor de eficient. În două săptămâni – comunitatea internaţională abia a avut timp să reacţioneze –, un sfert de milion de bărbaţi, femei şi copii au fost hăcuiţi, de multe ori cu maceta, arma caracteristică a genocidului din Rwanda.3

Una dintre primele victime a fost prim-ministrul Agathe Uwilingiyimana, o politiciană de orientare moderată, de etnie hutu, care a fost violată cu baionetele şi ucisă. Militarii belgieni trimişi de ONU pentru a-i asigura protecţia primiseră ordinul să nu riposteze, pentru a nu-i provoca pe localnici, aşa că s-au predat fără luptă. Dar gărzile hutu tot nu i-au

---

108 În Burundi, moartea preşedintelui a reaprins războiul civil care tocmai părea să se stingă, dar numărul de morţi înregistrat în această ţară (260 000) nu atinge pragul necesar pentru a ocupa un loc pe lista mea.

cruţat: i-au castrat, le-au îndesat pe gât propriile organe genitale şi i-au ucis.

În întreaga ţară, etnicii hutu s-au năpustit asupra vecinilor lor tutsi. Aceste atacuri erau, în mod evident, coordonate. La radio, se auzeau diverşi propagandişti, precum Ferdinand Nahimana, care îi asmuţeau pe cetăţenii hutu împotriva populaţiei tutsi. Profesorii îşi omorau elevii. Femeile hutu îi ucideau pe copiii tutsi lăsaţi în grija lor. Aceia dintre hutu care nu voiau să se alăture ucigaşilor erau traşi deoparte şi ameninţaţi cu moartea. Erau luaţi pe sus de bandele hutu, li se înmânau macete şi li se ordona să ucidă, spunându-li-se că altfel vor muri. Ori de câte ori era posibil, membrii unei bande îşi hăcuiau şi spintecau duşmanii pe rând, pentru ca vina să cadă asupra tuturor.4

Ura luase asemenea proporţii, încât etnicii tutsi nu mai erau în siguranţă nicăieri. La o săptămână de la declanşarea genocidului, primarul din Nyarubuye a îndrumat 7 000 de hutu spre biserica catolică din oraş şi spre mănăstirea alăturată pentru a le face de petrecanie celor 20 000 de tutsi care se refugiaseră în complex.5 Preotul bisericii catolice din Nyange a ordonat unor muncitori să dărâme clădirea cu buldozerele, peste cei 1 500 de tutsi care se adăpostiseră înăuntru.6 Şi alte mănăstiri au adunat refugiaţi pentru a-i da apoi pe mâna miliţiilor hutu. La Sovu, călugăriţele nu numai că au încuiat câţiva tutsi în garajul mănăstirii, ci au şi adus benzină pentru a-i arde de vii.7

Miliţiile Interahamwe aveau grijă să violeze şi să umilească femeile înainte să le omoare. Uneori, victimele erau ucise imediat după consumarea violului; alteori erau lăsate să moară de pe urma mutilărilor groteşti; alteori erau închise pentru a fi violate din nou mai târziu. Intr-unul dintre cazuri, o

femeie a fost violată şi apoi ţintuită de pământ înfigându-i-se o suliţă în picior, fiindcă agresorii ei se grăbeau în altă parte; mai târziu, s-au întors şi au violat-o iarăşi. După luni de zile, martorii puteau vedea urmele acestor atrocităţi „chiar şi pe scheletele albite. Picioarele îndoite şi desfăcute. Între ele o sticlă spartă, o creangă mai zdravănă, uneori un cuţit. […] Aceste femei au murit într-o poziţie de vulnerabilitate totală, pe spate, cu picioarele îndoite şi cu genunchii mult depărtaţi”.8

În sfârşit, după trei luni de omoruri, rebelii tutsi aflaţi sub conducerea lui Paul Kagame au spart liniile frontului şi s-au repezit să-i salveze pe supravieţuitorii din neamul lor. Ca să scape de represalii, milioane de hutu au fugit în ţările învecinate. Cam în acelaşi timp, comunitatea internaţională a reuşit în cele din urmă să intervină în scopuri umanitare, ceea ce a oprit omorurile, dar le-a şi permis multor hutu din brigăzile morţii şi din armată să scape de braţul dreptăţii sau, dacă vreţi, al răzbunării.

La puţin timp după aceea, ONU a estimat că în doar trei luni fuseseră ucişi 800 000 de ruandezi. După ani de zile, guvernul ruandez a prezentat bilanţul oficial al morţilor – 937 000.9 Masacrele din Rwanda anului 1994 constituie cel mai grav caz de genocid „pur” din ultimele decenii, iar totul s-a petrecut de cinci ori mai repede decât Holocaustul.10

Se face dreptate (mai mult sau mai puţin)

Genocidul din Rwanda este unul dintre puţinele masacre din paginile cărţii de faţă care a fost urmat de un efort sistematic de a judeca şi pedepsi vinovaţii prin intermediul unor procese corecte. După câţiva ani, Paul Kagame a fost ales preşedinte şi situaţia din ţară s-a stabilizat surprinzător de repede, dar, având în vedere amploarea crimei, nu era deloc uşor să se

facă dreptate. La patru ani după genocid, 130 000 de membri ai miliţiilor Interahamwe îşi aşteptau încă procesul, lâncezind în închisori murdare şi ticsite. La sfârşitul anului, tribunalele îi judecaseră pe 330 dintre ei.11

Până în 2005, ruandezii au descentralizat procesul şi au creat tribunale comunale care să-i judece pe inculpaţi. În primele opt luni de funcţionare, aceste tribunale au rezolvat peste 4 000 de cazuri şi i-au condamnat pe 89% dintre acuzaţi. Insă, până în acel moment, majoritatea inculpaţilor petrecuseră deja câţiva ani în închisoare, în aşteptarea procesului. Orice semn de pocăinţă era suficient pentru ca aceşti oameni să primească o sentinţă egală cu numărul anilor de închisoare deja efectuaţi şi să fie lăsaţi în libertate.12

Deşi aproximativ 650 de inculpaţi au fost condamnaţi la moarte prin împuşcare, Rwanda a abolit pedeapsa capitală înainte să aibă loc cea mai mare parte a execuţiilor. Pentru autorităţile ruandeze, aceasta era singura cale de a pune mâna pe cei aproape 45 000 de suspecţi fugiţi în ţări care nu acceptau să extrădeze persoanele ce riscau pedeapsa cu moartea.13

Al doilea război din Congo

Numărul de morţi: 3,8 milioane Locul în clasament: 27 Tipul: război pentru hegemonie

Conflictul, în linii mari: hutu vs. tutsi, oricine le-ar sta în cale Perioada: 1998-2002

Locul: Republica Democrată Congo (numită până în 1997 Zair)

Principalele state participante: Republica Democrată Congo vs. Rwanda şi Uganda Statele participante secundare: Angola, Zimbabwe, Namibia, Ciad (aliate cu Congo) şi Burundi (aliat cu Rwanda)

Principalii participanţi nonstatali: Alianţa Forţelor Democratice pentru Eliberarea Congoului, Forţele Democratice Aliate, Coaliţia Congoleză pentru Democraţie, Interahamwe, Mai-Mai, Mişcarea pentru Eliberarea Congoului Cine poartă de obicei cea mai mare vină: Paul Kagame (Rwanda), Laurent Kabila (Congo), Yoweri Museveni (Uganda)[109]

Altă pacoste: război civil african

Factorii economici: coltanul, diamantele, lemnul

Întrebarea fără răspuns pe care o pune toată lumea: Nu sunt decât câţiva ani de atunci. De ce n-am auzit nimic despre asta?

Al doilea război din Congo se află la capătul unei reacţii în lanţ, care a început în negurile timpului şi s-a perpetuat oarecum aleatoriu până ce a sfârşit prin a curma milioane de vieţi care n-aveau nimic de-a face cu începuturile. Genocidul ruandez din 1994 a făcut ca milioane de oameni să se refugieze în regiunea Marilor Lacuri Africane. Ca o ironie a sorţii, aceşti refugiaţi nu erau cei vânaţi, etnicii tutsi, ci făptaşii hutu care pierduseră controlul asupra Rwandei şi acum fugeau de răzbunarea rebelilor tutsi veniţi la putere. În taberele de refugiaţi din Zair se aflau peste un milion de hutu.

Iese din joc Mobutu

În timpul genocidului din Rwanda, cel mai mare dintre cele două Congouri (fostul Stat Liber Congo, căruia i-am dedicat un capitol separat) se numea Zair şi era condus de Mobutu Sese Seko, un tiran bătrân care, timp de trei decenii, îşi jefuise sistematic ţara, adunând o avere personală considerată a fi printre cele mai mari din lume la acea vreme. Mobutu supravieţuise obişnuitei combinaţii de lovituri de stat,

---

109 Sper că aţi băgat de seamă că doi dintre eroii unor capitole anterioare sunt băieţii răi în acest capitol. Istoria e tare complicată.

invazii şi războaie civile de care avea parte orice dictator african, însă de data aceasta bătrânul ros de cancer n-a mai făcut faţă valului de refugiaţi care se revărsa în ţară. A pierdut situaţia de sub control, iar provinciile de graniţă au devenit, practic, o ţară a nimănui. În timp ce organizaţiile internaţionale care aduceau ajutoare se deplasau în convoaie înarmate şi se străduiau să menţină ordinea în taberele de refugiaţi, bandele hutu le foloseau ca pe un soi de baze militare, scopul lor fiind de a-şi reface capacitatea de luptă şi de a recuceri apoi Rwanda. Ca să nu-şi piardă îndemânarea, se războiau cu locuitorii tutsi din Zair, numiţi banyamulenge.

Temându-se de o reîntoarcere a miliţiilor hutu, regimul tutsi al Rwandei, condus de Paul Kagame, voia să-i dezarmeze pe hutu şi să-i aresteze pe şefii lor, dar Mobutu nu se arăta deloc cooperant, aşa încât singura soluţie era să fie dat la o parte. Ruandezii aveau nevoie de un om de paie de naţionalitate congoleză pe care să-l pună în fruntea trupelor invadatoare; prin urmare, au dibuit un rebel congolez fără ocupaţie, pe nume Laurent Kabila, care rătăcea prin Africa de Est aşteptând să vină vremuri mai bune.

În timpul crizei din Congo – o suită de războaie civile care au urmat proclamării independenţei în 1960 –, Kabila stătuse în umbra unor personaje mai charismatice. La început, se numărase printre susţinătorii îndrăgitului preşedinte stângist al Congoului, Patrice Lumumba. După asasinarea lui Lumumba în 1961, Kabila s-a implicat în lupta pentru independenţă dusă de o provincie congoleză estică, care a format o enclavă marxistă. Însuşi Che Guevara, legendarul revoluţionar din America Latină, a trecut pe acolo ca să lupte pentru cauza acestei noi naţiuni comuniste, dar şi-a pierdut repede iluziile. În jurnalul

său, el scria: „În fiecare zi, aceeaşi poveste; Kabila n-a ajuns azi, dar o să fie aici mâine, şi, dacă nu, poimâine”.

„Nimeni nu-şi mai aminteşte când a pus Kabila ultima oară piciorul pe front”, se plângea Che Guevara. În loc să se dedice revoluţiei, Kabila ardea gazul la Paris, Cairo şi Dar es Salaam, stând „în cele mai bune hoteluri, dând comunicate de presă şi bând scotch în compania femeilor frumoase” sau, pur şi simplu, petrecându-şi zilele între „cârciumă şi bordel”.1

În anii ⸗70, când această enclavă a fost cucerită de armata zaireză, Kabila a dispărut, iar multă lume l-a crezut mort. Totuşi, mai era văzut din când în când, de obicei în contextul unei răpiri sau a unei afaceri necurate. Kabila a reintrat în atenţia oamenilor după ce s-a împrietenit cu preşedintele ugandez Yoweri Museveni, care l-a recomandat ruandezilor, considerându-l un bun candidat pentru preşedinţia Congoului.2

Având legitimitatea asigurată graţie Alianţei Forţelor Democratice pentru Eliberarea Congoului (AFDLa), condusă de Kabila, trupele ruandeze şi ugandeze au trecut graniţa în octombrie 1996 pentru a-l înlătura de la putere pe Mobutu şi a-i alunga pe hutu cât mai departe de frontierele Rwandei. Cei 1,4 milioane de refugiaţi hutu din Zair, care fuseseră înregistraţi de organizaţiile umanitare, au fugit care-ncotro pentru a scăpa de măcel. Când situaţia din regiune s-a calmat suficient de mult pentru ca organizaţiile umanitare să-şi poată relua activitatea, peste 200 000 de hutu dispăruseră în învălmăşeală.3 Numai Dumnezeu ştie ce s-a întâmplat cu toţi aceşti oameni, dar probabil că majoritatea au murit. Potrivit raportului întocmit de Amnesty International, mulţi

dintre ei au fost măcelăriţi de AFDL şi de armata ruandeză.4

Mobutu a fugit din capitală în mai 1997, iar după câteva luni a murit de cancer la stomac în Maroc. Kabila a intrat triumfător în Kinshasa şi a proclamat noua Republică Democrată Congo. Cu asta, primul război din Congo a luat sfârşit.

Războiul mondial african

La puţin timp după ce s-a instalat în palatul prezidenţial, Kabila şi-a alungat prietenii. În ultimele sale zile, Mobutu fusese nevoit să se arate mai tolerant faţă de drepturile omului şi faţă de opoziţia politică, dar apoi Kabila a anulat acest mic proges. Dorind să-şi câştige independenţa deplină, s-a descotorosit de cei care îl aduseseră la putere. L-a îndepărtat pe generalul ruandez care devenise şef de stat-major al armatei congoleze şi şi-a concediat bodyguardul ruandez. În sfârşit, în iulie 1998 a ordonat ca toate trupele străine să părăsească ţara.

Nu e clar dacă Rwanda s-a supus pe de-a-ntregul acestui ordin, dar asta n-a mai contat, căci pe 2 august două unităţi congoleze staţionate de-a lungul graniţei s-au răzvrătit, declanşând al doilea război din Congo. Când Kabila a vrut să-i pună la punct pe răzvrătiţi, forţele ruandeze le-au sărit în ajutor. Pentru a preveni alte revolte, unităţile tutsi ale armatei congoleze care staţionau în apropiere de Kinshasa au primit ordin să-şi predea armele. Fiindcă nu s-au conformat, Kabila a trimis

În franceză, *Alliance des Forces Démocratiques pour la Libération du Congo* (n.red.).

împotriva lor unităţi de alte etnii ale armatei congoleze. Unităţile tutsi au fost nimicite, după care a început în toată ţara un pogrom general împotriva populaţiei tutsi, indiferent că era vorba de militari,

civili, bărbaţi, femei sau copii.5

Pe 4 august, un avion plin cu militari ruandezi şi ugandezi a traversat întregul teritoriu congolez până în colţul apusean al ţării şi a aterizat la o bază militară unde erau ţinuţi prizonieri între 10 000 şi 15 000 de soldaţi care luptaseră de partea lui Mobutu în primul război din Congo. Prizonierii au fost eliberaţi, înarmaţi şi constituiţi într-o forţă de atac care a pornit spre capitală pentru a-l răsturna pe Kabila. Intre timp, fusese formată Coaliţia Congoleză pentru Democraţie (RCDa), din care făceau parte personaje din întregul spectru politic congolez, de la foşti acoliţi ai lui Mobutu până la foşti duşmani ai lui Mobutu. După două săptămâni, soarta lui Kabila părea să fie pecetluită, dar apoi, pe 28 august, forţa expediţionară mobutisto-ruandezo-ugandeză din vest a fost atacată şi nimicită de trupele trimise din Angola vecină, care avusese mult de suferit din cauza războaielor de frontieră de pe vremea lui Mobutu şi nu voia ca foştii lui susţinători să preia puterea. Zairul intervenise în războiul civil din Angola (1975 – 1994), iar acum Angola îi plătea cu aceeaşi monedă.6

Dar să dăm puţin timpul înapoi. Cum a ajuns Uganda în acest conflict? Uganda, la fel ca atâtea alte ţări subsahariene, avea mult de furcă cu insurgenţii. Forţele Democratice Aliate (ADFb) care operau în zonele de la frontiera ugandezo-congoleză nu erau nici cea mai mare, nici cea mai primejdioasă dintre grupările rebele care dădeau bătăi de cap conducătorilor ugandezi, însă aceştia şi-au spus că ar putea să-i zdrobească pe rebelii din ADF dacă se alătură invaziei ruandeze. În februarie 1999, s-a înfiinţat, cu susţinerea Ugandei, Mişcarea pentru Eliberarea Congoului (MLCc), alcătuită în cea mai mare parte din congolezi care proveneau din provincia

natală a lui Mobutu, Équateur, şi care îi fuseseră loiali răposatului dictator. Uganda i-a pus pe cei din MLC la conducerea provinciilor congoleze din apropierea graniţei, urmând ca aceştia să se revanşeze lichidându-i pe rebelii din ADF.

Nici Kabila n-a stat degeaba. S-a aliat cu miliţiile hutu aflate în exil şi a primit cu braţele deschise trupele trimise de câteva ţări învecinate care erau interesate să restabilească liniştea în regiune.

În franceză, *Rassemblement Congolais pour la Démocratie* (n.red.).

În engleză, *Allied Democratic Forces* (n.red.).

În franceză, *Mouvement de Libération du Congo* (n.red.).

Până la jumătatea lui 1999, toate aceste armate îşi consolidaseră stăpânirea asupra propriilor teritorii, astfel că n-au mai fost surprize. Congo s-a împărţit în trei: Uganda controla nord-estul, Rwanda stăpânea sud-estul, iar Kabila rămăsese cu provinciile vestice. O cicatrice uriaşă brăzda centrul ţării, unde diferitele armate patrulau şi efectuau incursiuni şi expediţii de jaf în teritoriile controlate de vrăjmaşi.

Organizaţiile internaţionale au încercat de cel puţin douăzeci de ori să medieze un acord de încetare a focului. Intr-un sfârşit, părţile beligerante au consimţit să suspende ostilităţile. În iulie 1999 s-a semnat acordul de încetare a focului de la Lusaka, care întărea divizarea ţării până când diferitele tabere aveau să ajungă la o înţelegere.

Aşa cum era de aşteptat, negocierile s-au prelungit. Părţile beligerante nu se grăbeau deloc, deoarece câştigau o grămadă de bani de pe urma războiului. Prăbuşirea legii şi a ordinii le permitea să jefuiască teritoriile ocupate şi să strângă cantităţi însemnate de diamante, aur, lemn şi coltan – un

minereu rar folosit la fabricarea telefoanelor celulare şi a calculatoarelor. Întrucât Congo dispune de 80% din rezervele mondiale de coltan, preţul acestuia a explodat de la 65 până la 850 de dolari americani per kilogram. Minele ilegale de coltan au răsărit ca ciupercile în zona de conflict. Ca să se hrănească, minerii vânau gorile şi elefanţi, specii aflate în pericol de dispariţie.7 Trupele ugandeze şi aliaţii lor rebeli şi-au însuşit toate stocurile de lemn şi de cafea din nord-est şi le-au transportat în Uganda, pentru a le exporta apoi la preţuri foarte avantajoase.8

Iese din joc Kabila

Pe 16 ianuarie 2001, Kabila a fost asasinat de unul dintre bodyguarzii lui. La început, guvernul a negat că preşedintele ar fi păţit ceva, iar aghiotantul său a apărut la televizor şi a asigurat populaţia că nu există niciun motiv de îngrijorare. După câteva zile de speculaţii, autorităţile au recunoscut că preşedintele Kabila era mort. Doi ani mai târziu, aghiotantul lui Kabila a fost condamnat de un tribunal militar pentru fapta de a fi planificat asasinatul ca parte a unei lovituri de stat eşuate, probabil în cooperare cu RCD şi cu ruandezii.9

Fiul lui Kabila, Joseph Kabila, a preluat funcţia de preşedinte şi, deocamdată, pare să fie un conducător mai bun decât tatăl său. I-a cooptat la guvernare pe reprezentanţii opoziţiei şi a început negocieri de pace serioase. Alegerile naţionale desfăşurate în octombrie 2006, pe care observatorii externi le-au considerat în general libere şi corecte, l-au confirmat pe Joseph Kabila în funcţia de preşedinte. După cum relata BBC, „războiul din Congo a făcut să înflorească afacerile dubioase, dar domnul Kabila nu a fost implicat direct în niciuna dintre ele”10. Intr-adevăr, cam aşa s-ar putea defini onestitatea în această parte a lumii.

Pe 30 iulie 2002, Rwanda şi Congo au semnat la Pretoria, în Africa de Sud, un acord de pace. Partea congoleză a negat că ar adăposti etnici hutu care fuseseră implicaţi în genocidul din 1994, dar, cu toate astea, a fost de acord să îi extrădeze în Rwanda. În schimb, Rwanda a acceptat să-şi retragă trupele din Congo. Un alt acord bilateral, semnat pe 6 septembrie 2002, a pus capăt războiului dintre Uganda şi Congo. Retragerea trupelor străine nu a dus şi la dispariţia diferitelor grupări paramilitare rebele, dar toate aceste facţiuni au fost cooptate în noul guvern tranzitoriu.

În ciuda reducerii numărului de oameni înarmaţi şi a redistribuirii puterii politice, luptele sporadice au continuat în ultimii ani. unii au început deja să vorbească despre al treilea război din Congo, dar, de dragul conciziei şi al simplităţii, precum şi din respect pentru timpul dumneavoastră, închei aici relatarea despre al doilea război din Congo.

Stilul de luptă

Organizaţia umanitară International Rescue Committee a monitorizat populaţia din zona de conflict şi a publicat un raport în 2005, estimând că de la izbucnirea celui de-al doilea război din Congo nivelul mortalităţii a crescut cu 3,8 milioane de decese faţă de media obişnuită, în cea mai mare parte din cauza bolilor şi a foametei care s-au extins în urma distrugerilor. Doar 10-15% dintre aceste decese au fost cauzate în mod direct de acte de violenţă.11

În multe cazuri, cele mai sângeroase războaie din istorie i-au implicat pe militarii cei mai eficienţi şi mai bine echipaţi care existau pe lume la acea vreme. De pildă, armate aflate pe culmile eficienţei militare au dus cele două războaie mondiale şi au cucerit o mare parte din lume sub conducerea lui Napoleon sau a lui

Genghis-han. Aceste armate şi-au demonstrat forţa provocând distrugeri colosale şi făcând prăpăd printre vrăjmaşii lor.

Armatele din Congo fac parte din cu totul altă categorie. Acest război a fost dus de bande de tineri nedisciplinaţi care foloseau arme depăşite şi care erau loiali doar celui care îi plătea. Erau împrăştiaţi pe un front dezlânat, şi rareori se implicau în lupte susţinute care să dureze mai mult de două ore. Pedepsele erau brutale şi viaţa unui om nu valora mare lucru. Combatanţii se bazau mai puţin pe pregătirea lor militară şi mai mult pe amulete care să-i apere în luptă. Mita şi jaful erau în floare, iar militarii îşi petreceau mai mult timp terorizând localnicii decât luptând cu inamicul. Potrivit organizaţiilor umanitare, 60% dintre combatanţi aveau virusul HIV, şi o treime dintre femeile pe care le-au violat au contractat şi ele virusul.12

În ceea ce priveşte abuzurile, s-au evidenţiat combatanţii Mai-Mai, o şleahtă pestriţă de miliţii locale care luptau în zonele centrale ale ţării împotriva ruandezilor şi ugandezilor, deşi nu neapărat în numele guvernului congolez. Oraşul Kibombo a tot trecut dintr-o mână în alta, şi după fiecare recucerire luptătorii Mai-Mai se dedau la jafuri şi extorcări; când se retrăgeau, luau cu ei câteva femei pentru mai târziu. Experienţa unei fete de şaisprezece ani este tipică:

În octombrie 2002, Onya şi mama ei s-au dus să muncească la câmp. Nu erau singure, ci împreună cu alte 46 de localnice. Femeile credeau că, fiind multe, n-o să se ia nimeni de ele. Din nefericire, au dat peste nişte luptători Mai-Mai care patrulau prin zonă. Bărbaţii le-au luat la bătaie, le-au dus în tabăra lor şi le-au violat. Mama Onyei a fugit după câteva zile, dar

Onya a fost ţinută ca „nevastă” până în luna martie a acestui an [2004], fiind silită să lucreze pământul, să gătească şi să întreţină relaţii sexuale. În cele din urmă, luptătorii Mai-Mai au pierdut o bătălie importantă şi au fost nevoiţi să fugă, iar Onya a reuşit să se întoarcă la Kibombo.13

Clasament:

Cele mai mari 100 de masacre

Cel de-al Doilea Război Mondial (1939-1945) 66000000

de morţi

Genghis-han (1206-1227) 40000000

Mao Zedong (1949-1976) 40000000

Perioadele de foamete din India britanică (sec. XVIII-XX) 27000000

Prăbuşirea dinastiei Ming (1635-1662) 25000000

Răscoala taipinilor (1850-1864) 20000000

LV. Stalin (1928-1953) 20000000

Negoţul cu sclavi din Orientul Mijlociu (sec. VII-XIX) 18500000

Timur (1370-1405) 17000000

Negoţul cu sclavi peste Atlantic (1452-1807) 16000000

Cucerirea Americilor (după 1492) 15000000

Primul Război Mondial (1914-1918) 15000000

Rebeliunea lui An Lushan (755-763) 13000000

Dinastia Xin (9-24 d.Hr.) 10000000

Statul Liber Congo (1885-1908) 10000000

Războiul civil rus (1918-1920) 9000000

Războiul de Treizeci de Ani (1618-1648) 7500000

Prăbuşirea dinastiei Yuan (cca 1340-1370) 7500000

19. Prăbuşirea Imperiului Roman de Apus (395-455) 7000000

Războiul civil chinez (1927-1937, 1945-1949)

7000000

Răscoala mahdistă (1881-1898) 5500000

Timpurile Tulburi (1598-1613) 5000000

Aurangzeb (1658-1707) 4600000

Războiul din Vietnam (1959-1975) 4200000

Perioada celor Trei Regate (189-280) 4100000

Războaiele napoleoniene (1792-1815) 4000000

Al doilea război din Congo (1998-2002) 3800000

Luptele de gladiatori (264 î.Hr-435 d.Hr.) 3500000

Războiul de 100 de Ani (1337-1453) 3500000

30. Cruciadele (1095-1291) 3000000

Războaiele religioase din Franţa (1562-1598) 3000000

Petru cel Mare (1682-1725) 3000000

Războiul din Coreea (1950-1953) 3000000

Coreea de Nord (din 1948 încoace) 3000000

Războaiele din Sudan (1955-2003) 2600000

Expulzarea germanilor din Europa de Est (1945-1947) 2100000

Răscoala lui Fang La (1120-1122) 2000000

Mengistu Haile (1974-1991) 2000000

Kampuchia Democrată (1975-1979) 1670000

Perioada Statelor Combatante (475-221 î.Hr.) 1500000

Războiul de Şapte Ani (1756-1763) 1500000

Chaka (1816-1828) 1500000

Genocidul din Bengal (1971) 1500000

Războiul sovieto-afgan (1979-1992) 1500000

Sacrificiile umane aztece (1440-1521) 1200000

Qin Shi Huang Di (221-210 î.Hr.) 1000000

Răscoalele sclavilor din Roma antică (134-71 î.Hr.)... 1000000

Prăbuşirea civilizaţiei maya (790-909) 1000000

Cruciada împotriva albigenzilor (1208-1229)

1000000

Revolta Panthay (1855-1873) 1000000

Revoluţia Mexicană (1910-1920) 1000000

Războiul din Biafra (1966-1970) 1000000

Genocidul din Rwanda (1994) 937000

Războaiele dintre Birmania şi Siam (1550-1605) 900000

Invazia lui Hulagu (1255-1260) 800000

Războiul civil din Mozambic (1975-1992) 800000

Cucerirea Algeriei de către francezi (1830-1847) 775000

Al doilea război punic (218-202 î.Hr.) 770000

Iustinian (527-565) 750000

Războiul italo-etiopian (1935-1941) 750000

61. Războaiele galice (58-51 î.Hr.) 700000

Cucerirea Vietnamului de către chinezi (1406-1428).. 700000

Războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei (1701-1713) 700000

Războiul dintre Iran şi Irak (1980-1988) 700000

Războiul de Secesiune (1861-1865) 695000

Revolta chinezilor hui (1862-1873) 640000

Războaiele Goguryeo-Sui (598 şi 612 d.Hr.) 600000

Războiul sino-ţungar (1755-1757) 600000

Războiul de independenţă algerian (1954-1962) 525000

Alexandru Macedon (336-323 î.Hr.) 500000

Războiul dintre Bahmani şi Vijayanagara (1366) 500000

Războiul ruso-tătar (1570-1572) 500000

Războiul pentru succesiunea la tronul Austriei (1740-1748) 500000

Războiul ruso-turc (1877-1878) 500000

Împărţirea Indiei (1947) 500000

Războiul civil din Angola (1975-1994) 500000
Războiul de gherilă din Uganda (1979-1986) 500000
Haosul din Somalia (din 1991 încoace) 500000
Războiul Triplei Alianţe (1864-1870) 480000
Războiul franco-prusac (1870-1871) 435000
Primul război punic (264-241 î.Hr.) 400000
Al treilea război mitridatic (73-63 î.Hr.) 400000
Invadarea Irlandei de către Cromwell (1649-1652)... 400000
Războiul de independenţă mexican (1810-1821) 400000
Răscoala sclavilor din Haiti (1791-1803) 400000
Războiul greco-turc (1919-1922) 400000
Campania de epurare din Indonezia (1965-1966) 400000
Războiul din Indochina franceză (1945-1954) 393000
Războiul dintre Imperiul Otoman şi Liga Sfântă (1682-1699) 384000
Războiul Nordului (1700-1721) 370000
Războiul civil spaniol (1936-1939) 365000
Vietnamul postbelic (1975-1992) 365000
Răscoala antispaniolă din Cuba (1895-1898) 360000
Sancţiunile împotriva Irakului (1990-2003) 350000
Războaiele dintre romani şi iudei (66-74, 132-135)... 350000
96. Al doilea război medic (480-479 î.Hr.) 300000
Războiul aliaţilor italici (91-88 î.Hr.) 300000
Războiul Crimeii (1854-1856) 300000
Idi Amin (1971-1979) 300000
Saddam Hussein (1979-2003) 300000
Ce am descoperit Analiza

Ce concluzie putem trage din toate acestea? Există o anumită trăsătură pe care o au în comun cele o sută de hecatombe prezentate în această carte? Dincolo de ororile recurente, ca tortura, canibalismul, asasinatul, violul, castrarea, trădarea şi decapitarea, există caracteristici mai ample care să fie valabile pentru toate aceste masacre?

Nu văd să fie vreuna. De fapt, singura caracteristică majoră care se aplică celor mai multe dintre aceste masacre, dar nu tuturor, este că patru cincimi dintre ele sunt războaie. Poate că nu vi se va părea o descoperire extraordinară faptul că războaiele ucid mai mulţi oameni decât dictatorii – la urma urmei, un război obişnuit mobilizează mai mulţi participanţi activi şi permite distrugeri la scară mai largă decât un stat poliţienesc tipic –, dar în atrocitologie există o linie de gândire larg răspândită potrivit căreia nu războaiele sunt cele care provoacă cel mai mare număr de decese violente. Unii atrocitologi susţin că regimurile opresive fac mai multe victime. Această idee pare să fie greşită.[110]

---

110 Ideea că regimurile opresive ucid mai mulţi oameni decât războaiele este populară în rândul adepţilor unui libertarianism dus la extrem. Pentru a demonstra valabilitatea acestei teze, ei iau omorurile săvârşite de regimurile opresive pe plan intern, în vremuri de pace (cazul Revoluţiei Culturale), şi le adaugă la masacrele comise împotriva civililor pe timp de război (cazul Holocaustului), iar apoi arată că totalul astfel obţinut este mai mare decât pierderile de vieţi — socialmente acceptate — în rândul militarilor pe timp de război (vezi, de exemplu, Rummel, Death by Government.) Eu susţin contrariul: toate omorurile din timpul unui război trebuie puse pe seama războiului. La urma urmei, americanii n-ar fi bombardat Hiroshima pe timp de pace, şi nici naziştii n-ar fi avut acces la cele trei milioane de evrei polonezi dacă nu ar fi cucerit teritoriile respective.
Denaturarea conceptelor pentru a se potrivi unui punct de vedere se produce şi la celălalt capăt al spectrului. Pacifiştii care încearcă să sublinieze cât de nimicitor e războiul califică adesea opresiunea instituţională (Revoluţia Culturală, epurările din timpul lui Stalin etc.) drept „conflict“ şi adaugă victimele făcute de regimurile opresive la

Câteva dintre cele o sută de evenimente prezintă unele similitudini surprinzătoare. Vă las pe dumneavoastră să hotărâţi dacă acestea au vreo relevanţă sau sunt simple coincidenţe:

Defenestrări la Praga: de două ori în această carte, la Praga au fost aruncaţi oameni pe fereastră (Războiul de Treizeci de Ani şi I.V Stalin).

Mulţi dictatori celebri nu s-au născut în cadrul naţiunilor pe care au ajuns să le conducă, ci undeva în vecinătatea acestora. Napoleon era corsican, nu francez. Stalin era georgian, nu rus. Hitler era austriac, nu german. Alexandru Macedon era – cum spune şi numele – macedonean, nu grec.

Statele Unite au fost atrase în trei războaie europene după ce una dintre părţile beligerante a instituit o blocadă împotriva inamicului (războaiele napoleoniene, Primul Război Mondial, al Doilea Război Mondial).

De două ori, cucerirea Chinei a urmat acelaşi tipar geografic: în timpul unui război civil, o armată venită din Manciuria a ocupat Beijingul; trupele care apărau China au încercat să se regrupeze la Nanjing, dar au fost înfrânte, şi cei rămaşi s-au refugiat în Taiwan, pe care l-au cucerit din mâinile străinilor (prăbuşirea dinastiei Ming şi războiul civil chinez, faza a doua).

Comandanţii militari cu înclinaţii banditeşti au tendinţa să-şi ia nume derivate din oţel şi fier. *Stalin* vine de la cuvântul care în limba rusă înseamnă „oţel”.

---

decesele provocate de război — cu toate că în cazul dictaturilor lipseşte ceea ce caracterizează războiul adevărat: uciderea reciprocă şi nediscriminatorie. Cred că putem să distingem între război şi opresiune luând în considerare ce anume trebuie să se întâmple ca să înceteze omorurile. Dacă ambele părţi trebuie să pună jos armele, e război; dacă una dintre părţi poate să oprească în mod unilateral omorurile (fără să capituleze), e opresiune.

Timur şi *Temujin* vin, probabil, de la *temur*, cuvântul mongol pentru „fier”. În alchimie şi astrologie, se foloseşte unul şi acelaşi simbol ($) pentru Marte, război, fier şi bărbat, şi probabil că aceşti domni ar aprecia o atare echivalenţă.

În trei rânduri, Occidentul a încercat să pună băştinaşi creştini la conducerea unor state necreştine din Asia de Est care fuseseră create de curând (Chiang Kai-shek în China, Syngman Rhee în Coreea şi Ngo Dinh Diem în Vietnam). Nepotrivirea religioasă ar putea explica, măcar în parte, faptul că majoritatea populaţiei nu i-a sprijinit în războaiele civile care au urmat (războiul civil chinez, Războiul din Coreea, Războiul din Vietnam).

Saxonia nu s-a putut hotărî niciodată de partea cui să lupte (Războiul de Treizeci de Ani, Războiul de Şapte Ani, războaiele napoleoniene).

Când vine vorba despre ţări imposibil de cucerit, toată lumea pomeneşte Rusia, dar nici armatele care au invadat Egiptul n-au avut sorţi de izbândă (Cruciada a V-a, invazia lui Hulagu, războaiele napoleoniene, al Doilea Război Mondial).

Şi, dacă tot am ajuns la acest subiect, uneori este posibil să-i baţi pe ruşi la ei acasă (ne-o demonstrează mongolii şi Primul Război Mondial).

Oare s-a întâmplat vreodată ca cineva să câştige un război cu ajutorul elefanţilor? (Timur, al doilea război punic, Alexandru Macedon)

În cazul monarhilor, este o mişcare neinspirată să-ţi faci concediul în Franţa (Cambodgia, vezi „Războiul din Vietnam”; Afganistan, vezi „Războiul sovieto-afgan”).

În două rânduri, o familie domnitoare a fost alungată în urma unor intrigi de palat, iar tronul a revenit unui uzurpator. Catastrofele naturale au arătat

că uzurpatorul nu era în graţiile lui Dumnezeu; prin urmare, ţăranii s-au răsculat împotriva lui (dinastia Xin, Timpurile Tulburi).

Tabuul împotriva canibalismului nu e chiar atât de puternic pe cât se zice (exemplele sunt nenumărate).

Ucişi în luptă 7%

Asasinaţi 8%

S-au

4%

întemniţaţi

4%

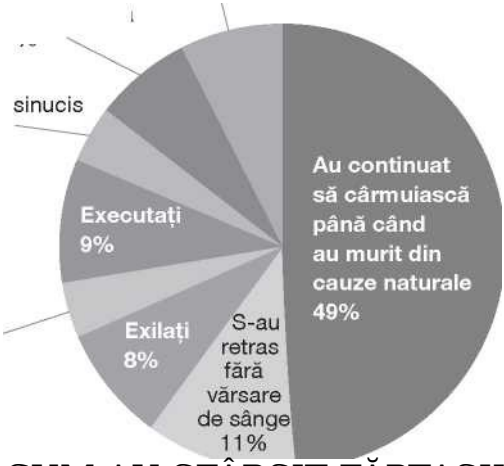

CUM AU SFÂRŞIT FĂPTAŞII

Circa 60% dintre conducătorii tiranici şi belicoşi care sunt principalii răspunzători pentru atrocităţile descrise în acest volum au trăit bine mersi până la adânci bătrâneţi (vezi figura de mai sus).

Pe cine/ce nu putem da vina

Sunt sigur că unii cititori (dar nu şi dumneavoastră!) se vor uita la această listă şi vor exclama plini de sine: „Aha! Grupul X, pe care îl detest, a provocat şase megamasacre, în vreme ce grupul Y, pe care îl simpatizez, a provocat doar două, ceea ce dovedeşte că grupul X face mult mai mult rău

decât grupul Y!” Puneţi pe cine vreţi în locul necunoscutelor, indiferent că e vorba de africani, belgieni, creştini, comunişti, francezi, necredincioşi, stângaci, musulmani, corporaţii multinaţionale, rasişti, ruşi sau albi.

Din păcate, acest mod de gândire scapă din vedere un lucru esenţial. Faptul că cineva a cauzat „doar” două megamasacre nu poate fi un prilej de fală. Orice masacru e condamnabil, mai ales că există câteva activităţi şi tipuri umane care nu pot fi făcute decât arareori responsabile de cele o sută de hecatombe de pe lista mea.

SEXUL

Dacă ne gândim că sexul îi mână pe oameni în toate activităţile lor, şi îi mână pe toţi către nebunie, ne vom spune că e imposibil să nu existe războaie iscate din această cauză. Potrivit legendelor, grecii au distrus Troia pentru a o recupera pe frumoasa Elena, iar burlacii din vremurile de început ale Romei le-au răpit pe fetele sabinilor pentru ca ele să le nască prunci, însă documentele istorice nu menţionează niciun război de amploare, dus de o societate ajunsă la o formă de organizare statală, care să fi fost purtat din cauza sexului. Se întâmplă uneori ca cel care iese învingător dintr-un conflict să încheie o căsătorie profitabilă din punct de vedere politic şi să mai şi pună mâna pe o zestre uriaşă, dar în aceste cazuri miza adevărată nu este sexul.

Totuşi, asta nu înseamnă că sexul nu joacă niciun rol în războaie. Violul face parte din război la fel de mult ca jaful sau luarea în robie. Tinerii din zonele rurale au fost mereu ademeniţi în armată cu promisiunea aventurii, iar femeile se topesc de obicei în faţa unui bărbat în uniformă, însă războaiele nu se iscă din cauza sexului. Oamenii luptă întotdeauna

pentru altceva. Poţi mobiliza masele apelând la patriotism sau Dumnezeu, invocând gloria sau răzbunarea ori speculând lăcomia oamenilor, dar cetăţenii nu se vor îmbulzi sub drapel pentru a-i procura preşedintelui o femeie frumoasă.

Cu toate acestea, unii comentatori dau vina pe sex. Vorbesc despre motivaţii ascunse, dorinţe reprimate, testosteron care zbârnâie, atitudini de macho şi adolescenţi prinşi în vârtejul hormonilor, ceea ce ne aduce din nou la problema cu care ne-am confruntat când am discutat despre războaiele sfinte. În ce măsură reflectă declaraţiile motivaţia reală a unui război? De-a lungul istoriei, oamenii şi-au proclamat mereu disponibilitatea de a duce războaie în numele religiei, dar nu şi în numele sexului. Unii cercetători ignoră lucrurile pe care le trâmbiţează combatanţii şi afirmă că, la un nivel mai adânc, toate războaiele sunt legate de sex, şi niciunul de religie. Pe cine ar trebui să credem?

TERORIŞTII

Un act terorist a declanşat Primul Război Mondial, însă teroriştii nu sunt decât plevuşcă. Dacă lăsăm deoparte câteva operaţiuni deosebit de distructive, atacurile teroriste nu ucid mai mult de câteva zeci de persoane. Nici măcar o întreagă campanie teroristă nu face destule victime ca să ajungă pe lista mea. Dacă avem de ales între a accepta sporadicele atentate cu maşini-capcană şi a porni un război împotriva teroriştilor, probabil că prima variantă va curma mai puţine vieţi.

EVREII

În timpul lecturilor mele despre atrocităţi am întâlnit adesea un curent de opinie subteran care pune tot răul din lume în cârca unor minorităţi sinistre. Simplul fapt că un lider nazist din prima

perioadă a regimului lui Hitler (Ernst Röhm) era homosexual îi face pe unii să pună întreaga mişcare nazistă pe seama unei presupuse cabale a devianţilor sexuali.1 Faptul că printre cei mai importanţi lideri bolşevici se număra un evreu (Lev Troţki) a fost suficient ca să provoace pogromuri masive în timpul războiului civil rus.

Oricât de ispititor ar fi să-i ignori pe cei care lansează astfel de opinii, probabil că ar trebui să ne obişnuim să le respingem ori de câte ori le întâlnim. Când alegi să nu combaţi ideile sucite, cei mai puţin familiarizaţi cu subiectul ar putea crede că astfel de idei sunt acceptate de multă lume.

Să vedem ce spun cifrele. Doar una dintre hecatombele incluse în această carte – anume războaiele dintre romani şi iudei – poate fi pusă, parţial, pe seama evreilor. Dacă parcurgeţi textul cu atenţie, vă va fi greu să găsiţi mai mult de câţiva evrei care apar ca făptaşi minori în restul capitolelor. Există o explicaţie simplă pentru asta: evreii n-au fost niciodată suficient de numeroşi ca să facă toate lucrurile de care sunt învinuiţi, dar, în ciuda faptelor, unii nu obosesc să afirme contrariul. O mai spun o dată – evreii *nu* sunt în spatele tuturor nenorocirilor care se întâmplă în lume.

HOMOSEXUALII

Iată o altă minoritate mult hulită care se află mai rar în spatele masacrelor. Dacă începi să înşiri oamenii care se fac vinovaţi de moartea unui mare număr de semeni, nu întâlneşti atât de mulţi homosexuali ca, de pildă, scriitori, artişti plastici, actori sau regi. Îl avem pe Alexandru Macedon, dintr-o cultură bisexuală. Despre Iulius Caesar, Vespasian şi Titus s-a spus că mergeau în pat cu oricine. Frederic cel Mare şi Chaka erau enigmatici şi n-au avut urmaşi.

Dar nu avem dovezi că vreunul dintre marii criminali din istorie ar fi fost homosexual – nici măcar atunci când homosexualitatea este bine documentată printre contemporanii lor. Aţi putea crede că asta ţine pur şi simplu de faptul că homosexualii n-au fost prea numeroşi de-a lungul istoriei, însă alcoolicii, pictorii, oamenii neobişnuit de înalţi sau cei care urăsc pisicile sunt şi ei minorităţi, şi câţiva dintre făptaşii din această carte se încadrează în aceste categorii.[111] Cel mai rău lucru care li se poate imputa homosexualilor înfăţişaţi în această carte este că atunci când au ajuns monarhi nu au izbutit să asigure o succesiune lină, întrucât n-au zămislit fii. (De asemenea, dacă vă mai amintiţi, tot un homosexual se face vinovat de aruncarea în flăcări a unui arhiepiscop.)

VIKINGII, SAMURAII, SPARTANII, SIKHII ŞI ALŢII

Despre aceşti oameni se spune că erau de o ferocitate ieşită din comun, dar, de fapt, ei n-au făcut prea multe victime. În schimb, unele populaţii despre care se afirmă deseori că nu erau decât nişte adunături de netrebnici, laşi şi papă-lapte au făcut prăpăd în jur.

Pe cine/ce putem da vina

Există în istoria distrugerii provocate de om factori şi categorii care joacă un rol mai important decât m-aş fi aşteptat.

ASEDIILE

De obicei, istoria militară se concentrează asupra bătăliilor şi acordă mai puţină atenţie altor faze ale războiului, considerându-le oarecum secundare. Asediile sunt privite ca o pierdere timp, ca un timp

---

111 Nu spun că aceste categorii ar fi suprareprezentate, ci că le întâlnim printre făptaşi cam în aceeaşi proporţie în care le regăsim în alte domenii.

mort între bătălii. Sunt plicticoase. În imaginarul popular s-au fixat mai multe poveşti despre Gettysburg decât despre Petersburg, despre Stalingrad decât despre Leningrad, despre al Doilea Război Mondial decât despre Primul Război Mondial. Să stai tupilat îndărătul fortificaţiilor, aşteptând ca inamicul să cedeze, nu-i război adevărat; şi totuşi, scriind această carte am descoperit că, în multe războaie, evenimentul care a curmat cele mai multe vieţi şi care a decis deznodământul a fost un asediu, nu o bătălie.

GREŞELILE

Foarte des, cauza imediată a unui conflict este o greşeală, o bănuială fără temei sau un zvon. Pare că oamenii îşi croiesc drum prin istorie pe bâjbâite. Câteva războaie care au început înainte ca toate faptele relevante să fie disponibile sunt Primul Război Mondial, Războiul din Vietnam, Războiul de Şapte Ani, Timpurile Tulburi, al doilea dintre războaiele religioase franceze, rebeliunea lui An Lushan, războiul hispano-american, războiul sino-japonez şi campania de epurare din Indonezia. Iar aici nici măcar nu sunt incluse războaiele ideologice şi religioase obişnuite, duse în numele unor idei care ar putea fi greşite. În mod sigur, unele dintre aceste războaie ar fi avut loc oricum, căci nu era nevoie decât de un pretext pentru a declanşa ostilităţile, însă istoria ar fi mai digerabilă dacă oamenii n-ar acţiona în pripă.

FEMEILE

Deşi n-am dat niciodată crezare vechiului clişeu potrivit căruia o lume condusă de femei ar fi mai paşnică decât una dominată de bărbaţi, mă aşteptam ca această carte să fie populată într-o proporţie covârşitoare de personaje masculine: Hitler, Stalin, Genghis-han… Mă aşteptam să dau la tot pasul peste

bărbaţi sfătuiţi şi sprijiniţi de alţi bărbaţi, cărora li se împotrivesc tot bărbaţi, şi îmi închipuiam că femeile vor apărea doar ca victime, ca trofee sau, eventual, ca o prezenţă de fundal.

Şi totuşi, în lecturile mele am întâlnit destul de multe femei care se fac vinovate de cruzimi şi atrocităţi. În timp ce mă documentam, m-am îndeletnicit cu Caterina de Medici, Honoria, Maria Tereza, Jiang Qing, Marina Mniszech şi alte câteva femei care au adus mari necazuri celor din jur. Chiar şi aşa, femeile rămân o minoritate restrânsă printre eroii noştri negativi, dar sunt mai numeroase în această carte decât hinduşii sau homosexualii.

În cumpănă

Deşi nu pot fi absolvite de vină, categoriile pe care le voi discuta în continuare nu joacă un rol atât de funest pe cât ar putea crede unii dintre dumneavoastră.

INDIA ŞI HINDUISMUL

De-a lungul istoriei, războaiele de cucerire au pornit rareori din India. Expediţia navală întreprinsă în secolul al XI-lea împotriva Indoneziei şi incursiunile sporadice în Afganistan s-ar putea să fie singurele ofensive lansate vreodată dincolo de hotarele naturale ale Indiei. Care naţiune se mai poate lăuda cu aşa ceva? În mod sigur, nu britanicii. Nici francezii. Nici americanii, turcii sau japonezii. Exemplele ar putea continua, dar spaţiul nu îmi îngăduie să enumăr toate naţiunile care au dus o politică mai expansionistă decât India. Până şi mongolii şi portughezii au dus mai multe campanii de cotropire decât indienii.

Am putea explica această particularitate prin izolarea geografică, numai că şi în interiorul Indiei s-au produs mai puţine masacre decât în alte părţi. De-a lungul timpului, teritoriul indian a fost locuit de o

cincime sau o şesime din populaţia lumii – deci, de o populaţie echivalentă cu cea a Europei sau a Chinei –, aşa că se pune întrebarea: de ce nu apare India la fel de des pe lista mea ca Europa sau China? Mai mult decât atât, dintre puţinele megamasacre produse pe teritoriul Indiei, cele mai grave au fost comise de indivizi care nu erau hinduşi – lordul Lytton, Yahya Khan şi Aurangzeb. Astfel, cultura indiană ni se înfăţişează într-o lumină neobişnuit de inofensivă.

Sau să fie vorba de faptul că nimeni nu a fixat în scris cele petrecute acolo? Filosofia hindusă n-a fost niciodată foarte interesată de lumea reală din jur, aşa încât hinduşii nu s-au străduit prea tare să consemneze lanţul de cauze şi efecte care au marcat evoluţia ţării. Majoritatea societăţilor care au provocat masacre ajunse la cunoştinţa noastră au avut istorici care să le consemneze. India nu are o tradiţie istoriografică. Chiar dacă vreun conducător indian din secolul al IX-lea ar fi trecut toată Câmpia Gangelui prin foc şi sabie, probabil că nu ar exista documente care să ateste aceste fapte.

Totuşi, asta nu explică întru totul de ce există atât de puţine megamasacre consemnate după anul 1000 d.Hr., când istoricii şi-au făcut apariţia pe meleagurile indiene laolaltă cu marii cuceritori musulmani. Nici istoria Americii precolumbiene nu este bogat documentată, şi în ciuda acestui fapt mayaşii şi aztecii au fost implicaţi în două masacre care apar pe lista mea.

MONARHII EREDITARI

Oamenii nu vor fi liberi până când ultimul rege nu va fi sugrumat cu maţele ultimului preot.

(Denis Diderot)

Având în vedere că monarhia ereditară a avut o faimă foarte proastă în rândul teoreticienilor politici,

ne-am aştepta să întâlnim mai mulţi monarhi nebuni în paginile cărţii de faţă; şi totuşi, când studiem biografiile celor mai sângeroşi conducători din istorie, constatăm că cei mai mulţi s-au ridicat prin forţe proprii. Indiferent de titlurile pe care şi le-au luat când au ajuns la putere, Hitler, Napoleon, Timur, Genghis-han, Mao şi Stalin au fost cu toţii nevoiţi să pornească de jos. Caterina de Medici, Boris Godunov şi Wang Mang au comis crimele care le-au asigurat un loc în această carte în calitate de regenţi şi uzurpatori, fiind legaţi de familiile domnitoare prin căsătorie. Niciunul dintre aceşti oameni nu şi-a moştenit poziţia.

La 1801, aproape toţi monarhii din Europa erau duşi cu pluta. Chiar şi cei care nu erau nebuni în sens clinic erau atât de scrântiţi, încât generaţiile ulterioare au descoperit o grămadă de poveşti ciudate despre ei. Ai zice că, având în frunte tot felul de persoane dezechilibrate, ţări ca Anglia (George III), Rusia (Pavel I), Portugalia (Maria I), Suedia (Gustav IV Adolf) şi Danemarca (Christian VII) trebuie să fi constituit o ameninţare pentru vecinii lor, dar n-a fost aşa. Lunaticii cârmuiau toate ţările din Europa – în afară de una. Franţa era condusă de un dictator militar perfect sănătos la cap, Napoleon Bonaparte, şi tocmai aceasta a fost ţara care a aruncat Europa în război.

Hitler sau Timur se fac vinovaţi de crime care le depăşesc cu mult pe cele înfăptuite de monarhii de pe lista mea. Monarhul care a făcut cele mai multe victime, anume regele Leopold II al Belgiei, a exploatat Statul Liber Congo din poziţia de şef al unei companii pe care o crease el însuşi, şi nu ca moştenitor al tronului unui stat suveran. Monarhii care au intrat în Primul Război Mondial au plecat mai

degrabă urechea la alţii decât să ia decizia din proprie iniţiativă. Monarhii despre care se poate spune cu adevărat că au iniţiat războaie nimicitoare – de exemplu, Petru cel Mare, Frederic cel Mare şi Alexandru Macedon (supranumit, la rândul său, cel Mare)[112] – nu apar în fruntea clasamentului.

De ce este monarhia oarecum benignă în comparaţie cu alte regimuri? Un posibil motiv este absenţa meritocraţiei. Intr-un sistem în care conducătorii îşi moştenesc poziţia, capacităţile lor individuale sunt rodul întâmplării. Unii pot fi foarte iscusiţi, în vreme ce alţii sunt de-a dreptul incompetenţi, însă cei mai mulţi sunt mediocri. În schimb, într-o republică sau într-o dictatură indivizii urcă pe scara socială în funcţie de abilităţile şi de tenacitatea lor, iar înzestrările care îi propulsează în vârf pot fi cuplate la fel de bine cu răul sau cu virtutea.

S-ar putea să mai existe un motiv. Deoarece într-o monarhie clasa conducătoare este mai restrânsă, structurile rivale care aspiră la putere pot fi distruse lichidând nişte grupuri relativ mici. Richard III al

Angliei şi-a putut elimina rivalii prin doar câteva crime, pe când comuniştii au avut de omorât milioane de oameni atunci când s-au apucat să-i stârpească pe capitalişti.

NATURA

Ce-i drept, natura a omorât o groază de oameni – cei mai mulţi oameni, de fapt. Peste 95% dintre toate decesele survenite în secolul XX s-au produs din cauze naturale. Cu toate acestea, există în ştiinţa populară tendinţa de a supraestima rolul pe care îl joacă natura în modelarea istoriei. Dacă ne luăm după unii oameni

---

112 Observaţi ce trebuie să faci ca monarh pentru ca istoria să te considere „mare“?

de ştiinţă, omenirea este o jucărie neputincioasă aflată la discreţia fiecărui sistem de înaltă presiune de deasupra Pacificului ori este decimată de fiecare gânganie care fojgăieşte prin junglă. Imperiile se ridică şi se prăbuşesc în funcţie de lumina schimbătoare a soarelui sau de căderile de ploi anuale.2 Civilizaţiile ar fi nemuritoare dacă nu ar apărea câte un tsunami care să le doboare.3 Uneori capeţi aproape impresia că societăţile nu s-ar clinti din loc dacă nu le-ar sili vremea ori bolile s-o facă.

Am citit de curând un articol care dădea vina pentru Timpurile Tulburi din Rusia pe o erupţie vulcanică ce a avut loc în Peru.4 În esenţă, ideea era că norul de praf provenit de la vulcan a cauzat o schimbare a vremii, iar aceasta a dus la foametea care a provocat răscoala ţărănească. S-ar putea ca această înlănţuire de evenimente să corespundă, în linii mari, realităţii, dar eu tot mă îndoiesc de concluziile pe care le prilejuiesc aceste analize. Schimbările vremii sunt un lucru foarte obişnuit; mai importantă este reacţia oamenilor la ele.

Acum câteva veri, regiunea în care locuiesc s-a confruntat cu o secetă care a distrus recoltele, dar asta nu i-a făcut pe fermieri să pornească o răscoală. Sunt convins că vremea provoacă distrugeri în lume an de an, însă de cele mai multe ori oamenii o scot cumva la capăt. Cam în fiecare deceniu din istoria consemnată a fost pe undeva o mare epidemie, şi în marea majoritate a cazurilor aceste epidemii n-au schimbat cursul istoriei. Doar atunci când societatea este coaptă pentru o revoltă se întâmplă ca vremea rea să ducă la revoltă. Evenimentele sociale au cauze sociale. Natura nu face altceva decât să creeze cadrul.

Evident, modul în care evaluăm lucrurile depinde şi de optica noastră asupra cauzalităţii. Dacă o

epidemie loveşte o populaţie epuizată de război şi plecată în bejenie, sunt aceste decese cauzate de război sau de boală? Dacă un sistem agricol şubrezit de o planificare defectuoasă se prăbuşeşte complet când vine o secetă, este aceasta o urmare a politicilor agrare greşite sau a capriciilor vremii?

Să luăm, de pildă, o poveste clasică despre impactul vremii asupra istoriei: eşecul germanilor de a cuceri Moscova în 1941. Dacă ruşii n-ar fi avut norocul să vină iarna la ţanc, naziştii ar fi putut să ocupe capitala în decembrie. Pe de altă parte, realist vorbind, dacă Armata Roşie nu le-ar fi stat în cale, germanii ar fi ocupat Moscova mult mai devreme, în iunie, pentru că deplasarea de la graniţă până în capitală ar fi fost o simplă plimbare. Prin urmare, ar trebui să dăm mai mult credit armatei ruse, care a frânat înaintarea trupelor germane până când a venit iarna.

PROGRESUL

Necunoaşterea istoriei ne face să defăimăm timpurile în care trăim. Aşa au fost oamenii dintotdeauna.

(Gustave Flaubert)

Cam jumătate dintre masacrele de pe lista mea au avut loc în ultimele două sute de ani. O treime dintre ele s-au produs în ultima sută de ani. Nu-i nevoie să insist prea mult asupra ideii că secolul XX a cunoscut orori care le depăşesc ca amploare pe cele din istoria mai îndepărtată.

Totuşi, asta nu înseamnă neapărat că lumea devine tot mai primejdioasă. Da, armele au devenit mai distructive, şi ideologiile totalitare au făcut ravagii în decursul ultimelor generaţii. Pe de altă parte, s-ar putea ca pierderile mai mari de vieţi omeneşti din secolul XX să fie pur şi simplu urmarea

faptului că populaţia şi, deci, numărul potenţialelor victime a crescut faţă de secolele anterioare. E mai uşor să omori o jumătate de milion de oameni atunci când ţările beligerante aruncă în luptă milioane de soldaţi, nu câteva zeci de mii.

Insă poate că şi această afirmaţie este întrucâtva o exagerare. Poate că noi credem că în ultimele două sute de ani conflictele dintre oameni au făcut mai multe victime doar pentru că avem mai multe documente din această perioadă. Am studiat ani de zile pentru a scrie această carte, şi a trecut mult timp de când n-am mai dat peste un masacru din secolul XX despre care să nu fi avut cunoştinţă înainte; în schimb, am impresia că ori de câte ori deschid o carte veche mai dau de vreo sută de mii de oameni ucişi într-un trecut îndepărtat, care apoi au fost daţi uitării. Poate că un cronicar a consemnat masacrul cu multă vreme în urmă, dar între timp faptul s-a topit în negura timpului. Poate că doi-trei istorici moderni s-au aplecat din nou asupra acelui eveniment, dar nu au luat în considerare numărul de morţi consemnat de înaintaşi, deoarece le contrazicea percepţia despre trecut. Aceşti istorici au considerat că nu ai cum să omori atâţia oameni fără camere de gazare şi mitraliere şi au respins mărturiile care afirmau contrariul ca nefiind demne de încredere.

O altă concepţie greşită este că uciderea civililor a devenit o practică tot mai frecventă. Pentru a demonstra această idee se fac comparaţii între Primul şi cel de-al Doilea Război Mondial sau între un război cavaleresc purtat de gentilomi în epoca dinaintea mitralierelor şi o baie de sânge recentă din Lumea a Treia. Această teză se bazează nu doar pe o alegere selectivă a exemplelor, ci şi pe o obliterare a trecutului. Cărţile de istorie vorbesc mai rar despre

faptul că Primul Război Mondial, războiul franco-prusac, războaiele napoleoniene şi Războiul de Şapte Ani au ucis o mulţime de civili, chiar dacă pe atunci nu existau rachete dirijate şi lagăre de concentrare.

După socoteala mea, circa 3,5% dintre toate decesele survenite în secolul XX au fost cauzate de război, genocid sau tiranie.5 Această rată este mai mare decât cele 2 procente din totalul populaţiei care au murit din aceste cauze în secolul al XIX-lea, dar mai mică decât cele aproximativ 15 procente care mureau în împrejurări similare în societăţile prestatale de tip tribal, conform concluziilor antropologilor şi arheologilor.6

RESURSELE...

Multe dintre conflictele descrise în această carte nu pot fi explicate în mod satisfăcător prin factori economici. Da, multe războaie s-au purtat pentru petrol, aur, prăzi, sclavi şi controlul asupra rutelor comerciale, dar trebuie să sapi adânc şi să elimini o mulţime de cazuri intermediare pentru a selecta masacrele care au cu adevărat o motivaţie economică. Dintre cele o sută de conflicte incluse pe lista mea, doar optsprezece au avut ca miză principală controlul asupra unor resurse exploatabile. Restul pot fi înţelese mai bine ca lupte pentru putere, războaie sfinte, confruntări etnice sau campanii de răzbunare, asta când nu au la bază pur şi simplu o greşeală (desigur, o asemenea enumerare nu epuizează toate cauzele posibile).

ÎN SPECIAL PĂMÂNTUL

Oamenii se bazează pe văz, aşa că e firesc să se concentreze pe rezultatele care pot fi ilustrate mai uşor. O schimbare teritorială poate fi sesizată imediat pe hartă, dar nu acelaşi lucru se poate spune despre o schimbare de regim, o datorie, un acord comercial sau

o modificare a raportului de forţe. Totuşi, dacă ne concentrăm doar asupra războaielor care s-au soldat cu schimbări teritoriale, va părea că toate războaiele se duc pentru teritorii.

Cu toate acestea, se poate lesne observa că, dintre masacrele de pe lista mea, cele mai recente douăsprezece nu au implicat nicio ajustare teritorială. Nici înainte de asta teritoriile nu îşi schimbau stăpânul după fiecare conflict.

Războaiele civile, de pildă, nu se duc pentru pământ. Mai degrabă, teritoriul face parte dintr-un întreg pachet de „premii” atribuit învingătorului, care include controlul asupra resurselor ţării, asupra tribunalelor, bisericilor şi şcolilor. Pământul este, ca să zicem aşa, locul unde este ţinut premiul, nu premiul în sine, şi, de obicei, odată cu el este transferat controlul asupra tuturor celorlalte resurse şi instituţii. În multe conflicte interstatale, învingătorul renunţă la expansiunea teritorială în favoarea despăgubirilor de război şi a dreptului de veto asupra politicii externe a adversarului. Chiar şi atunci când au loc ajustări teritoriale, războiul are deseori altă miză, iar luarea în stăpânire a unui teritoriu este doar o modalitate de a marca victoria. Felul în care Alsacia şi Lorena şi-au schimbat posesorul după fiecare război dintre Franţa şi Germania ilustrează foarte bine acest lucru.

DICTATORII MONSTRUOŞI…

Avem tendinţa de a-i condamna pe psihopaţii care au măcelărit fără pic de milă sute de mii de oameni, însă există la fel de mulţi cârmuitori care se bucură de o reputaţie mai bună chiar dacă au făcut cam tot atâtea victime. Idi Amin, Saddam Hussein şi Adolf Hitler, de pildă, sunt încadraţi în stereotipul diavolului cu chip de om, pe când altor conducători li se trec uneori cu vederea crimele comise, întrucât au

lăsat o moştenire complexă ca legiuitori (Iustinian, Napoleon), modernizatori (Petru cel Mare, Mao Zedong) şi organizatori (Qin Shi Huang Di). Am fost uimit să constat că uciderea unui număr uriaş de oameni nu face dintr-un conducător neapărat o persoană rea în ochii istoriei.

ÎN SPECIAL HITLER

Deunăzi am văzut un clip împotriva războiului care prezenta fotografii cu tot felul de orori, acompaniate de un cântec despre nevoia de iubire. Deşi materialul servea unui scop nobil, prima mea impresie a fost că toate imaginile erau „corecte din punct de vedere politic”.

Copii răniţi. Închisoarea Abu Ghraib. Ku Klux Klan. Adolf Hitler.

Cu toţii îl urâm pe Hitler. Nu e nevoie de curaj ca să-l condamni pe Hitler. Nu-ţi asumi niciun risc, personajul e oale şi ulcele şi e complet discreditat.

În schimb, îţi trebuie un oarecare curaj ca să condamni pe cineva care are admiratori în societate, precum Atatürk, Arafat, Mao Zedong sau Robert E. Lee. Ultimii doi alcătuiesc o pereche interesantă, fiindcă sunt rareori blamaţi în acelaşi context. Conservatorii americani care nu ezită să-l numească pe Mao cel mai mare monstru din istorie sunt ciudat de tăcuţi în privinţa confederaţilor. Stângiştii care nu şi-ar prinde niciodată un steguleţ confederat la şapcă n-au nicio problemă să se afişeze cu un tricou pe care sunt imprimate citate din Mao.

Asta înseamnă să vezi paiul din ochiul altuia şi să nu bagi de seamă bârna din ochiul tău.

Ce am descoperit: Cifrele brute

N-aş putea să identific o cauză care să stea la baza tuturor celor o sută de masacre de pe lista mea decât dacă m-aş opri asupra unor factori care sunt

prea vagi ca să aibă vreo relevanţă (de exemplu, „ură”, „prostie” sau „putere”). Dacă restrâng criteriile, constat că, de regulă, categoriile mai specifice nu pot să explice nici măcar o optime dintre masacre. Fireşte, majoritatea conflictelor prezentate în acest volum pot fi încadrate în mai multe tipuri (revoltele anticoloniale pot să evolueze către războaie civile cu miză ideologică; conflictele culturale pot să pară religioase; toate războaiele conţin o doză de genocid etc.), dar, dacă plasez fiecare eveniment într-una sau două categorii care par să i se aplice cel mai bine, ajung la concluziile de mai jos.

Aceste rezultate pot fi folosite cel mai bine pentru a face comparaţii ample între diferitele cauze. De pildă, veţi observa că războaiele religioase sunt de aproape trei ori mai frecvente decât disputele dinastice. Totuşi, dacă adăugând sau scăzând unul sau două masacre comparaţia capătă cu totul alte valenţe, probabil că n-ar trebui să consideraţi că acea comparaţie este relevantă.

Tipul

Război pentru hegemonie (13 masacre)

Două sau mai multe ţări s-au luptat pentru supremaţie. Primul război punic Al doilea război punic Al treilea război mitridatic Războaiele dintre Birmania şi Siam Războiul Nordului

Războiul pentru succesiunea la tronul Austriei

Războiul de Şapte Ani Războiul Crimeii Războiul Triplei Alianţe Războiul franco-prusac Primul Război Mondial Războiul dintre Iran şi Irak Al doilea război din Congo

Dezintegrare statală (12 masacre)

Cârmuirea centrală s-a prăbuşit, iar teritoriul a fost împărţit între diverşi comandanţi militari.

Perioada Statelor Combatante Dinastia Xin

Perioada celor Trei Regate
Prăbuşirea Imperiului Roman de Apus
Prăbuşirea civilizaţiei maya
Timpurile Tulburi
Prăbuşirea dinastiei Ming
Revoluţia Mexicană
Războiul civil rus
Războiul greco-turc
Războiul civil chinez
Haosul din Somalia
Conflict religios (11 masacre)
Adepţii unor religii rivale s-au luptat pentru a obţine o poziţie dominantă. Cruciadele
Cruciada împotriva albigenzilor Războaiele religioase din Franţa Războiul de Treizeci de Ani Invadarea Irlandei de către Cromwell Răscoala taipinilor Revolta Panthay Revolta chinezilor hui Răscoala mahdistă Împărţirea Indiei Războaiele din Sudan
Război civil ideologic (10 masacre)
Grupări adverse din aceeaşi ţară s-au luptat pentru a impune viitoarea formă de guvernământ.
Războiul de Secesiune Revoluţia Mexicană Războiul civil rus Războiul civil chinez Războiul civil spaniol Războiul din Coreea Războiul din Vietnam
Războiul civil din Angola Războiul civil din Mozambic Războiul sovieto-afgan
Război de cucerire (9 masacre)
O ţară a încercat să ia în stăpânire teritoriul alteia.
Al doilea război medic Războaiele galice
Războaiele apusene ale lui Iustinian Războaiele Goguryeo-Sui Invazia lui Hulagu Cucerirea Americilor
Războiul lui Aurangzeb din podişul Deccan Cucerirea Algeriei de către francezi Războiul italo-

etiopian

Purificare etnică (9 masacre)

Făptaşii au căutat să se debaraseze de un grup etnic pe care îl urau.

Cucerirea Americilor (o purificare etnică ce s-a întins pe o perioadă foarte lungă de timp)

Invadarea Irlandei de către Cromwell Războiul sino-ţungar

Primul Război Mondial (grupul vizat: armenii)

Al Doilea Război Mondial (grupurile vizate: evreii, ţiganii)

Expulzarea germanilor din Europa de Est (în perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial)

Împărţirea Indiei Genocidul din Bengal Genocidul din Rwanda

Rasism (8 masacre)

Cei responsabili de atrocităţi şi-au etichetat victimele drept o rasă inferioară din punct de vedere genetic, supunându-le unor tratamente inumane.

Negoţul cu sclavi peste Atlantic

Cucerirea Americilor

Răscoala sclavilor haitieni

Perioadele de foamete din India britanică

Statul Liber Congo

Războiul italo-etiopian

Al Doilea Război Mondial

Războaiele din Sudan

Revoltă anticolonială (8 masacre)

O populaţie subjugată a încercat să-i alunge pe cârmuitorii străini de pe teritoriul său. Răscoalele sclavilor din Roma antică Războaiele dintre romani şi iudei Prăbuşirea dinastiei Yuan Răscoala sclavilor haitieni

Războiul de independenţă mexican Răscoala

antispaniolă din Cuba Războiul din Indochina franceză Războiul de independenţă algerian

Ciocnire între culturi (7 masacre)

Ţări foarte diferite între ele s-au luptat pentru supremaţie.

Al doilea război medic Războiul dintre Bahmani şi Vijayanagara Războiul lui Aurangzeb din podişul Deccan Războiul ruso-tătar

Războiul dintre Imperiul Otoman şi Liga Sfântă Războiul ruso-turc

Al Doilea Război Mondial (războiul din Pacific, frontul rusesc)

Cuceritori ai lumii (7 masacre)

Un conducător a încercat să pună stăpânire pe toate ţările la care putea ajunge. Alexandru Macedon Perioada Statelor Combatante Genghis-han Timur

Războaiele napoleoniene Chaka

Al Doilea Război Mondial

Dictatori comunişti (6 masacre)

Un dictator sau regim comunist a oprimat poporul.

I.V. Stalin Coreea de Nord Mao Zedong Mengistu Haile Khmerii roşii Vietnamul postbelic

Modernizare (6 masacre)

O naţiune a fost târâtă, cu marii sacrificii, în lumea modernă.

Petru cel Mare

Revoluţia Franceză şi războaiele napoleoniene Perioadele de foamete din India britanică Statul Liber Congo Războiul civil chinez Mao Zedong

Exploatare colonială (4 masacre)

Puterile coloniale s-au folosit de mâna de lucru dintr-o regiune străină pentru a face profit.

Negoţul cu sclavi din Orientul Mijlociu Negoţul cu sclavi peste Atlantic

Perioadele de foamete din India britanică Statul Liber Congo

Dispută dinastică (4 masacre)

Fiecare tabără combatantă dorea să pună pe tron un alt membru al familiei domnitoare.

Dinastia Xin Războiul de 100 de Ani Timpurile Tulburi

Războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei

Război civil interetnic (3 masacre)

Diferite triburi din aceeaşi ţară s-au luptat între ele.

Războiul aliaţilor italici Războaiele din Sudan Războiul din Biafra

Sacrificii umane (2 masacre)

Omorurile rituale erau săvârşite pentru a atrage bunăvoinţa forţelor supranaturale. Luptele de gladiatori Sacrificiile umane aztece

Altele

Tirani (3 masacre)

Conducători despotici care nu prezintă caracteristicile necesare pentru a fi încadraţi într-o altă categorie.

Qin Shi Huang Di Idi Amin

Saddam Hussein

Războaie civile obişnuite (3 masacre)

Lupte între diferite tabere din interiorul unei ţări care nu prezintă caracteristicile necesare pentru a fi încadrate într-o altă categorie.

Rebeliunea lui An Lushan Răscoala lui Fang La Războiul de gherilă din Uganda

Forme generale

Războaie (78 de masacre): Violenţele au derivat dintr-un conflict deschis între armate organizate.

Războaie interstatale (48 de masacre): Două sau mai multe naţiuni suverane s-au luptat între ele.

Războaie civile (30 de masacre): Grupări diferite din aceeaşi ţară s-au luptat între ele.

Regimuri opresive (21 de masacre): Aceste atrocităţi nu au implicat un conflict armat propriu-zis, aşa încât nu pot fi considerate războaie. Fie că vorbim despre dictatură, sclavie sau genocid, marea majoritate a victimelor proveneau din rândul celor oprimaţi.

Cauze generale

Masacre ideologice (32): Aceste masacre au fost motivate de un soi de ideologie fanatică, utopică, precum comunismul sau religia. Ce-i drept, rămân unele semne de întrebare, fiindcă în orice eveniment istoric sunt implicaţi atât oameni care sunt mânaţi de o cauză sau de un principiu, cât şi oameni care sunt mânaţi de propriile interese. Totuşi, examinând cele o sută de masacre de pe lista mea, am ajuns la concluzia că treizeci şi două dintre ele au o mai mare încărcătură ideologică, după cum urmează:

Religie (13 masacre): Principalul mobil al omorurilor a fost credinţa într-o divinitate. Comunism (6 masacre): Omorurile au fost săvârşite în principal de comunişti.

Războaie civile între „roşii” şi „albi” (6 masacre): Lupta s-a dat între comunişti şi anticomunişti.

Alte conflicte ideologice (7 masacre)

Masacre etnice (28): Aceste conflicte – unele interne, altele externe – au izbucnit din cauză că cealaltă tabără era diferită. În această categorie intră genocidele, războaiele civile interetnice şi conflictele coloniale, dar nu şi războaiele între naţiuni suverane care se află, în principiu, pe picior de egalitate.

Lăcomia (24 de masacre): Chiar dacă miza principală este alta, pot să apară momente în desfăşurarea unui conflict când masacrele sunt

motivate de dorinţa de a deţine controlul asupra unei anumite resurse. Printre resursele care au devenit cel mai des obiect de dispută se numără următoarele:

Sclavii (6 masacre)

Răscoalele sclavilor din Roma antică Negoţul cu sclavi din Orientul Mijlociu Negoţul cu sclavi peste Atlantic Răscoala sclavilor haitieni Războiul de Secesiune Răscoala mahdistă

Petrolul (5 masacre)

Al Doilea Război Mondial Războiul civil din Angola Saddam Hussein Războiul dintre Iran şi Irak Sancţiunile împotriva Irakului

Datoriile (4 masacre)

Al treilea război mitridatic Răscoalele sclavilor din Roma antică

Răscoala mahdistă Al Doilea Război Mondial

Zahărul (3 masacre)

Negoţul cu sclavi peste Atlantic Răscoala sclavilor haitieni Răscoala antispaniolă din Cuba

Aurul (3 masacre)

Negoţul cu sclavi din Orientul Mijlociu Negoţul cu sclavi peste Atlantic Cucerirea Americilor

Grânele (3 masacre)

Răscoalele sclavilor din Roma antică Perioadele de foamete din India britanică Al Doilea Război Mondial

Principalul loc de desfăşurare

China (14 sau 16 masacre)

Perioada Statelor Combatante Qin Shi Huang Di Dinastia Xin

Perioada celor Trei Regate Rebeliunea lui An Lushan Răscoala lui Fang La Prăbuşirea dinastiei Yuan Prăbuşirea dinastiei Ming Războiul sino-ţungar Răscoala taipinilor Revolta Panthay Revolta chinezilor hui Războiul civil chinez Mao Zedong

(Parţial în China: Genghis-han, al Doilea Război Mondial)

Europa (7 sau 8 masacre) – evenimente care s-au desfăşurat pe arii extinse din Europa şi au implicat multe naţiuni:

Prăbuşirea Imperiului Roman de Apus Războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei Războiul pentru succesiunea la tronul Austriei Războiul de Şapte Ani Războaiele napoleoniene Primul Război Mondial

Expulzarea germanilor din Europa de Est (în perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial)

(Parţial în Europa: al Doilea Război Mondial)

Rusia (6 sau 7 masacre)

Războiul ruso-tătar Timpurile Tulburi Petru cel Mare Războiul Crimeii Războiul civil rus I.V. Stalin

(Parţial în Rusia: al Doilea Război Mondial)

Franţa (5 sau 6 masacre)

Războaiele galice

Cruciada împotriva albigenzilor

Războiul de 100 de Ani

Războaiele religioase din Franţa

Războiul franco-prusac

(Parţial în Franţa: Primul Război Mondial)

Imperiul Roman (5 masacre) – evenimente care nu s-au limitat la teritoriul Italiei sau la anumite provincii romane:

Primul război punic

Al doilea război punic

Luptele de gladiatori

Prăbuşirea Imperiului Roman de Apus

Iustinian

India (5 masacre)

Războiul dintre Bahmani şi Vijayanagara Aurangzeb

Perioadele de foamete din India britanică Împărţirea Indiei Genocidul din Bengal

Mexic (4 sau 5 masacre)

Prăbuşirea civilizaţiei maya

Sacrificiile umane aztece

Războiul de independenţă mexican

Revoluţia Mexicană

(Parţial în Mexic: Cucerirea Americilor)

Vietnam (4 masacre)

Cucerirea Vietnamului de către chinezi Războiul din Indochina franceză Războiul din Vietnam Vietnamul postbelic

Coreea (3 masacre)

Războaiele Goguryeo-Sui Coreea de Nord Războiul din Coreea

Tendinţe istorice

Războaie civile în Africa postcolonială (9 masacre): Tot felul de triburi rivale care trăiau în aceeaşi ţară au dus războaie interminabile cu arme depăşite, cu prea puţină disciplină şi fără niciun strop de milă, fiind deseori finanţate de alte state.

Războaie de cucerire duse de romani (6 masacre): Într-o perioadă în care se afla în plină ascensiune, Roma a întâmpinat uneori o rezistenţă înverşunată din partea populaţiilor pe care voia să le subjuge.

Războaie de tranşee şi atacuri frontale stupide (6 masacre): Mulţi generali iresponsabili din epoca industrială îşi puneau soldaţii să atace orbeşte tranşeele inamice. După ce primul val trimis în luptă se prăbuşea în ploaia de gloanţe, aceşti generali aşteptau oleacă şi apoi făceau o nouă încercare.

Prăbuşirea dinastiilor chineze (5 masacre): Totul merge ca pe roate, până când, deodată, se dezlănţuie iadul pe pământ.

Războaie purtate cu muschetele, având ca miză echilibrul puterii în Europa (5 masacre): Monarhii împerucaţi din Epoca Luminilor jucau partide de şah colosale cu piese vii.

Răscoale ţărăneşti în China (4 masacre): Există un clişeu cum că ţăranii chinezi sunt docili şi slugarnici, însă el nu se adevereşte întotdeauna.

Invazii mongole (4 masacre): Barbarii stăteau o vreme la pândă, după care se revărsau ca un potop nimicitor asupra popoarelor civilizate.

Participanţi

Francezii (18 masacre) Chinezii (17 masacre) Britanicii (16 masacre) Ruşii (12 masacre) Germanii (11 masacre) Americanii (11 masacre) Romanii (9 masacre) Austriecii (7 masacre) Spaniolii (7 masacre) Polonezii (7 masacre) Turcii (7 masacre)

Numărul total de morţi[113]

Cele mai mari 100 de masacre: În total, au fost ucişi aproximativ 455 de milioane de oameni. Aceasta ar echivala cu circa 560000 de oameni omorâţi la fiecare pagină a acestei cărţi, sau cu peste 1500 de oameni omorâţi la fiecare cuvânt.

Războaie: 315 milioane, dintre care 49 de milioane de militari şi 266 de milioane de civili; în medie, 85% dintre cei ucişi în războaie au fost civili.

Regimuri opresive: 141 de milioane.

Masacre ideologice: 142 de milioane.

---

113 Am calculat numărul total de morţi doar pentru categoriile mai ample. Marja de eroare este prea mare în cazul prea multor variabile pentru a putea face altceva decât nişte comparaţii foarte generale. Ca să merg în profunzime, ar fi trebuit să defalchez bilanţurile morţilor şi să stabilesc, de pildă, câţi dintre morţii din cel de-al Doilea Război Mondial au căzut în luptă şi câţi au fost victimele genocidului, sau în ce măsură trebuie atribuită vina pentru comerţul cu sclavi regilor băştinaşi, respectiv europenilor.

Religie: 47 de milioane.[114]

Comunism: 67 de milioane.

Războaie civile între „roşii” şi „albi”: 26 de milioane.

Alte conflicte ideologice: 2 milioane.

Masacre etnice: 74 de milioane.

Masacre cu substrat economic: 154 de milioane.

Anexa 1:

Competiţia pentru primele 100 de locuri

Criterii de selecţie

Cum am selectat victimele incluse pe lista mea? Am lăsat asta la sfârşit, fiindcă orice definire a criteriilor este în mod inevitabil pedantă şi derutantă şi, dacă aş fi pus-o la început, v-aş fi tăiat cheful de a mai citi cartea. Acum însă voi face aceste precizări.

Am luat în calcul toate decesele care rezultă dintr-un episod specific, coordonat, de violenţă şi constrângere umană, atât direct (război, asasinat, execuţie), cât şi indirect (agravarea bolilor, apariţia foametei), câtă vreme decesele respective sunt urmarea evidentă a evenimentului. Am luat în calcul toate decesele, ale militarilor şi ale civililor, provocate cu bună ştiinţă sau accidentale, autorizate sau cauzate de neglijenţă. Am luat în calcul doar decesele care survin în timpul conflictului sau la scurt timp după aceea – aşadar, n-am inclus în numărătoare decesele cauzate de cancer, complicaţiile pe termen lung de pe urma leziunilor, sinuciderile în rândul veteranilor traumatizaţi, muniţia neexplodată care aruncă în aer câte un localnic peste cincizeci de ani.

M-am decis să includ o paletă largă de victime,

---

114 O prietenă se întreba odată câte dintre suferinţele îndurate de oameni de-a lungul istoriei au fost pricinuite de fanatismul religios. Cam 10%, i-am şoptit eu, bazându-mă pe această cifră. Totuşi, probabil că era doar o întrebare retorică.

fiindcă mi s-ar fi părut deplasat să încep să judec dacă unele victime merită mai multă compasiune decât altele. Dacă aş fi luat în considerare doar uciderea deliberată a civililor, nu şi uciderea lor accidentală, mi-aş fi petrecut tot timpul încercând să identific omorurile care au fost rezultatul unui act premeditat. M-aş fi pomenit întrebându-mă de ce este acceptabil din punct de vedere moral să ucizi în luptă trei mii de recruţi adolescenţi, dar nu şi să împuşti o jumătate de duzină de agitatori politici în închisoare, sau de ce este legitim să bombardezi la nimereală o localitate în care trăiesc zece mii de civili, dar nu şi să pui la zid câteva zeci de prizonieri de război şi să-i împuşti. Astfel de consideraţii ar face ca subiectul cărţii de faţă să treacă de pe tărâmul istoriei pe cel al filosofiei. Dacă vreţi filosofie, va trebui să căutaţi în altă parte.

Evenimente care se clasează sub linie sau care au fost descalificate

Unii dintre dumneavoastră se vor întreba de ce nu apare pe lista mea un masacru sau altul. Am apreciat că lucrarea va avea de câştigat în obiectivitate dacă nu sunt eu primul care avansează un număr de morţi pentru un eveniment anume; prin urmare, o bănuială de-a mea că au murit o mulţime de oameni în cutare sau cutare loc a atârnat mai puţin în balanţă decât un număr – oricare – propus deja de un istoric.

Pentru a preîntâmpina aceste întrebări, voi menţiona în continuare câteva evenimente despre care am tot auzit vorbindu-se de-a lungul anilor, precum şi câteva care au fost cât pe ce să ajungă pe lista mea. Toate aceste evenimente nu se regăsesc în clasamentul final fie pentru că nu totalizează numărul minim de morţi (300000), fie pentru că cifrele nu sunt verificate, sau, pur şi simplu, fiindcă fac parte dintr-o

altă categorie decât Hitler, Idi Amin sau Genghis-han.

Războiul troian: Potrivit unei istorisiri care i-a fost atribuită unui supravieţuitor din Troia pe nume Dares Frigianul, 866000 de ahei şi 676000 de troieni au fost ucişi în acest război.1 Însă arheologii n-au găsit nimic care să indice că în acest loc s-ar fi desfăşurat un război de asemenea amploare.

Prădarea Seleuciei (167 d.Hr.): Se spune că Avidius Cassius, un general roman din vremea lui Marcus Aurelius, ar fi masacrat între 300000 şi 400000 de locuitori ai acestui oraş din Mesopotamia, însă nu deţinem suficiente date care să confirme acest număr de morţi.2

Războiul cu goţii (269 d.Hr.): Claudius II i-a înfrânt pe goţi, măcelărind 3200003 dintre ei. Această cifră provine din *Historia Augusta*, despre care „se ştie că nu prezintă încredere”4.

Războiul lui Probus cu germanii (277 d.Hr.): Într-un moment când Imperiul Roman traversa o criză, câteva triburi germanice au pătruns în Gallia. După ce le-a alungat, împăratul Probus a informat Senatul că ucisese 400000 de germani. Sursa este tot *Historia Augusta*.5

Bătălia de la Comnor (385 d.Hr.): Potrivit tradiţiei mormone, 2 milioane de bărbaţi (plus nevestele şi copiii lor, ceea ce ar aduce totalul la cel puţin 6 milioane) au fost ucişi când oastea lui Şiz s-a luptat cu oastea lui Coriantumr pe dealul Comnor, în partea nordică a statului New York.6 Nu avem niciun fel de dovezi că s-a purtat o asemenea bătălie sau că Şiz şi Coriantumr au existat în realitate. Mark Twain purcede la o demitizare foarte spirituală a acestei bătălii în capitolul 16 din volumul *Roughing It* (*Sub cerul liber*).

Cucerirea Indiei de către musulmani (1000-

1700): În *The Story of Civilization*, Will Durant scrie: „Cucerirea Indiei de către mahomedani a fost, probabil, cea mai sângeroasă campanie din istorie”.7 Koenraad Elst, „un expert recunoscut, deşi controversat, în domeniul mişcărilor hinduse conservatoare din India”8, citează estimări conform cărora 50 de milioane de hinduşi au fost ucişi în timpul cuceririi musulmane9, însă probabil că cifra este exagerată. Indiferent câţi oameni au murit, această cucerire este prea îndelungată şi prea intermitentă ca să poată fi tratată ca un singur eveniment.

Reconquista (1085-1492): Creştinii din nordul Peninsulei Iberice au recucerit Spania după un lung şir de războaie. Probabil că în aceste lupte au murit o mulţime de oameni, dar, în afara unor enunţuri confuze din două scrieri religioase mai vechi, nu am văzut nicăieri o estimare a numărului de morţi.10

Bătălia de la Rio Salado, Portugalia (1340): S-a spus că în timpul luptelor ar fi pierit 400000 de mauri.11

„Moartea Neagră” (1347-1351): Ciuma bubonică a pătruns în Europa atunci când mongolii au aruncat cadavre infestate peste zidurile unui oraş asediat; în ciuda acestui fapt, nu putem considera că flagelul a fost provocat de om.

Alte masacre cumplite de prin Asia de Sud: O mare parte a istoriei a fost dată uitării. Cel mai probabil, unele evenimente lipsesc de pe lista mea din simplul motiv că documentele care le consemnau s-au pierdut. Deoarece India este cea mai mare dintre regiunile foarte populate care au o istoriografie săracă, am putea presupune că aici s-au produs masacre soldate cu milioane de victime despre care nu ştim nimic.

Alte orori petrecute în Africa precolonială sau în America precolumbiană:

Unul dintre avantajele de a trăi într-o societate care nu are o istorie consemnată este că nu laşi urme scrise atunci când comiţi crime împotriva umanităţii.

Sengoku Jidai („perioada statelor combatante” din istoria Japoniei, 1467-1603):

Am studiat evenimentele, dar toţi cunoscătorii perioadei descriu războaiele samurailor drept lupte rituale care făceau victime doar în rândul castei războinicilor. Persoanele care aveau o utilitate, precum ţăranii, meşteşugarii şi gheişele, erau lăsate în pace.12

Valdenşii (1545): Protestanţii amatori de polemici din secolul al XIX-lea i-au acuzat pe catolici că au ucis într-o perioadă de treizeci de ani 900000 de valdenşi, şi această cifră reapare din când în când13, însă *The Cambridge Modern History* estimează că în total au murit 3000 de valdenşi şi au fost distruse 22 de sate.14

Vânătoarea de vrăjitoare (secolele XV-XVIII): În secolul al XIX-lea se afirma în mod curent că în vremea vânătorii de vrăjitoare au fost omorâte în jur de 9 milioane de persoane pe tot cuprinsul Europei. Cei care au avansat această cifră au luat cele mai grave persecuţii petrecute în Germania şi le-au extrapolat la întregul continent. Cercetările moderne au arătat că numărul total al vrăjitoarelor ucise în Europa a fost mult mai mic, probabil de ordinul câtorva zeci de mii, dar uneori mai întâlnim şi astăzi estimarea de 9 milioane de victime.15

Războiul franco-olandez (1672-1678): Acesta a fost unul dintre numeroasele războaie purtate de Ludovic XIV. Jack Levy (*War în the Modern Great Power System*) a estimat că au murit 342000 de

oameni16, dar cifrele oferite de el tind să fie mai mari decât cele vehiculate de obicei pentru războaiele din acea perioadă. Alte surse (de exemplu, André Corvisier şi John Childs, în *A Dictionary of*

Military History and the Art of War17) spun că pierderile de vieţi din acest război se situează la un sfert faţă de războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei, ceea ce ar echivala cu aproximativ 175000 de morţi.

Războiul Ligii de la Augsburg (cunoscut şi ca Războiul Marii Alianţe, 16881697): Acesta a fost altul dintre războaiele duse de Ludovic XIV. Jack Levy a estimat că au murit 680000 de oameni18, dar probabil că cifra este exagerată (vezi mai sus). Alte surse apreciază că pierderile de vieţi din acest război se situează la o treime faţă de războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei, ceea ce ne-ar da în jur de 233000 de morţi.

Circazienii (1763-1864): Ruşii au dus un război de cucerire lung şi nemilos împotriva circazienilor din munţii Caucaz, silindu-i pe sute de mii dintre ei să ia calea exilului. Circazienii supravieţuitori, împrăştiaţi prin diverse regiuni ale lumii, susţin că au pierit între 300000 şi 1,5 milioane de strămoşi de-ai lor, însă nu există dovezi concludente sau un consens larg în sprijinul acestor afirmaţii. Am căutat „circazian” şi „genocid” într-o bază de date enormă cu materiale de presă şi nu am găsit niciun rezultat care nu să fie părtinitor – nici recenzii la cărţi pe această temă, nici informaţii despre fundalul istoric al conflictelor mai recente, nimic.19

Aborigenii australieni (1788-1920): Potrivit majorităţii estimărilor, populaţia băştinaşă a Australiei număra iniţial circa 300000 de oameni, pentru ca apoi să scadă la 60000 până în 1920. Acest număr de morţi

nu atinge pragul necesar pentru a ocupa un loc pe lista mea, chiar dacă există şi estimări care susţin că au pierit 600000 de băştinaşi, cei mai mulţi dintre ei din cauza bolilor.20

Thugii (până în secolul al XIX-lea): Tradiţia spune că membrii acestui cult indian al tâlharilor au ucis 2 milioane de oameni, însă estimarea lui Mike Dash, potrivit căreia thugii au făcut vreo 50000 de victime, este mai plauzibilă. 21

Turcii (1821-1921): Reacţiile turcilor la acuzaţiile de genocid venite din partea grecilor şi armenilor au fost: (a) să nege că au comis vreo atrocitate şi (b) să-i acuze, la rândul lor, pe greci şi pe armeni că au ucis milioane de turci. Justin McCarthy22 afirmă că 5,5 milioane de turci otomani au fost omorâţi de diverşi asupritori creştini în ultimul secol al Imperiului Otoman. Conflictele etnice erau dese şi, cu siguranţă, s-au comis masacre şi de o parte, şi de cealaltă, însă nu există dovezi solide care să indice că numărul civililor turci ucişi de minorităţile furioase ar fi trecut de câteva mii. Nu am dat peste niciun istoric nepărtinitor care să ia în serios cifra de 5,5 milioane. În lucrarea *Crisis of the Ottoman Empire23*, James J. Reid respinge estimarea lui McCarthy.

Marea Foamete din Irlanda (1845-1849): Cauzele acestei perioade de foamete sunt prea complexe pentru a o putea trece fără rezerve în rândul atrocităţilor. În general, nu consider că vreo foamete produsă pe timp de pace şi sub un regim necomunist se încadrează complet în categoria atrocităţilor dacă nu există un grad ridicat de constrângere ca urmare a acţiunilor umane. În opinia mea, singurele perioade de foamete care pot fi incluse ca evenimente de sine stătătoare într-o carte cum este cea de faţă sunt episoadele de foamete din India britanică şi foametea

care a urmat adoptării sancţiunilor împotriva Irakului. În aceste cazuri, vinovăţia oamenilor este mai presus de orice îndoială.

Războiul dintre Filipine şi Statele Unite (1899-1901): După ce americanii au achiziţionat Filipinele de la spanioli, băştinaşii s-au ridicat la luptă. Am dat peste câteva estimări (foarte puţine) care susţin că în timpul insurecţiei filipineze au fost ucişi în jur de un milion de oameni. Cele mai multe lucrări care analizează subiectul ajung la concluzia că au murit vreo 20000 de combatanţi şi între 200000 şi 250000 de civili.24

Gripa Spaniolă (1918-1919): Deoarece într-o primă fază boala s-a răspândit odată cu mişcările de trupe, unii oameni consideră că toate decesele provocate de această pandemie ar trebui adăugate la victimele Primului Război Mondial, ceea ce ar ridica bilanţul total de la 15 milioane la peste 35 de milioane de morţi. Dar eu n-am văzut până acum nicio lucrare despre Primul Război Mondial care să îmbrăţişeze acest punct de vedere. Principalii adepţi ai unei asemenea abordări par să fie epidemiologii, poate pentru că în acest fel Gripa Spaniolă nu ar mai fi tratată ca o chestiune colaterală, ci ar deveni parte integrantă a istoriei primei conflagraţii mondiale. După părerea mea, se impune într-adevăr să luăm în calcul soldaţii şi refugiaţii care au murit de gripă în zona de război, dar nu şi milioanele de oameni din China sau India care au murit departe de câmpurile de luptă şi la mult timp după încheierea armistiţiului.

Libia (1923-1931): Muammar al-Gaddafi pretindea că 750000 de libieni – jumătate din populaţia totală a Libiei – au fost ucişi sub ocupaţia italiană. De obicei, istoricii evaluează numărul de morţi la jumătate din populaţia *beduină*, însemnând

aproximativ 100000 de oameni.25

Ţigările: Mi se sugerează uneori să-i includ pe şefii companiilor care comercializează tutun printre cei mai mari criminali din istorie, însă fumatul nu prezintă două caracteristici definitorii care se aplică tuturor celor o sută de orori de pe lista mea – caracterul nemijlocit şi constrângerea. O activitate benevolă care te poate băga în mormânt peste treizeci de ani este cu totul altceva decât a fi împuşcat, decapitat sau gazat.

Columbia (războiul civil numit *La Violencia*, 1946-1958): Două surse credibile susţin că în acest război au murit 300000 de oameni, însă alte cinci surse la fel de credibile susţin că n-au murit decât 200000. Deci, probabil că numărul victimelor se situează sub pragul pe care l-am stabilit.

Războaiele arabo-israeliene (din 1947 încoace): Acestea sunt conflictele cel mai intens mediatizate din ultima jumătate de secol, şi sunt convins că mulţi dintre dumneavoastră se vor aştepta să li se acorde un oarecare spaţiu în această carte. Însă Israelul este o ţară mică, şi în această zonă trăiesc prea puţin oameni ca să se ajungă la un număr de morţi comparabil cu cele o sută de masacre incluse în clasamentul meu. Se estimează că, în total, războaiele arabo-israeliene au făcut între 50000 şi 100000 de victime.

Tibet (din 1959 încoace): Cea mai mare parte a crimelor săvârşite împotriva populaţiei tibetane sunt urmarea acţiunilor lui Mao. În capitolul pe care i l-am dedicat, am vorbit despre aceste omoruri.

Avortul: Judecând după e-mailurile pe care le-am primit de-a lungul timpului, cred că neincluderea avortului în această carte va stârni cele mai multe nemulţumiri.

Voi face o singură precizare: victimele de care

mă ocup în această carte sunt fiinţe umane care s-au născut deja.

Timorul de Est (ocupat de Indonezia între 1975 şi 1999): Dintre cele unsprezece estimări pe care le-am găsit, doar una plasează numărul de victime deasupra pragului de 300000 de morţi. O altă sursă estimează că au pierit între 200000 şi 300000 de oameni, iar toate celelalte dau cifre mai mici. Mediana celor unsprezece estimări este 200000.

SIDA (după 1981): Mi se spune uneori că Ronald Reagan (sau altcineva) trebuia să fie condamnat pentru crime împotriva umanităţii, deoarece a permis ca acest flagel teribil să scape de sub control; totuşi, oricât de prost ar fi gestionat guvernele lucrurile când oamenii au început să se îmbolnăvească de SIDA, trebuie spus că, realist vorbind, situaţia era imposibil de controlat.

Copiii care mor de foame în Africa: Pentru a include un eveniment pe lista mea, trebuie să existe un nucleu de violenţă şi constrângere care face ca făptaşi identificabili să ucidă, să bată sau să jefuiască victime identificabile. Altminteri, lucrurile ţin de economie, nu de atrocitologie.

Liberia (1989-2003): Alt război civil de pe continentul african. Unele estimări ajung la pragul de 300000 de victime, însă, conform bilanţului oficial anunţat de Comitetul pentru Adevăr şi Reconciliere din Liberia, războiul s-a soldat cu 250000 de morţi.

Burundi (1993-2004): Un alt război civil între neamurile hutu şi tutsi. În cele cincisprezece articole pe care le-am consultat se dau estimări ce variază între 200000 şi 500000 de morţi. Mediana acestor estimări ar permite includerea conflictului din Burundi în clasamentul meu, dar cifra cea mai credibilă, calculată în 2004 de Fondul Naţiunilor Unite pentru

Populaţie, este de 260000 de morţi.26

Războiul din Irak (din 2003 încoace): Având în vedere că acesta este (până acum) cel mai controversat război din secolul XXI, mulţi cititori vor dori să-l vadă inclus pe lista mea. Un studiu intens mediatizat care a apărut în octombrie 2006 în revista *The Lancet* estima că războiul a curmat vieţile a 655000 de irakieni; totuşi, pe mine m-au convins mai mult alte câteva studii (precum cel publicat de Organizaţia Mondială a Sănătăţii), care vorbesc de circa 150000 de morţi.27

Disputa pentru locul întâi

Recunosc că, într-o privinţă, sunt oarecum subiectiv. E destul de greu să-mi clatine cineva convingerea că cel de-al Doilea Război Mondial a fost cel mai nimicitor eveniment provocat de om în îndelungata sa istorie. De-a lungul anilor, au fost propuşi alţi candidaţi pentru cea mai înaltă treaptă – Stalin, sclavia, cucerirea Americilor, Mao –, şi toate aceste evenimente şi personaje sunt prezente în carte, însă ororile celui de-al Doilea Război Mondial sunt atât de complexe şi de bine documentate, încât e nevoie de dovezi foarte solide ca să mă las convins să pun un alt megamasacru pe locul întâi.

În al Doilea Război Mondial, aproape toate naţiunile de pe planetă, multe dintre ele aflate sub conducerea unor tirani şi ideologi brutali, s-au angajat într-o luptă crâncenă pe trei continente, folosind arme cu o putere de distrugere uriaşă, precum bombele atomice. Comparaţi acest măcel cu ce s-a petrecut în China pe timpul lui Mao. Da, timp de un sfert de secol Mao a ţinut cea mai mare naţiune de pe planetă sub cizma unui regim dictatorial abject. Cu siguranţă, a avut suficiente mijloace, motive şi prilejuri ca să comită masacre pe scară largă, dar nu a avut la

dispoziţie decât o singură ţară. Simţul comun îmi spune că un război pe viaţă şi pe moarte între Hitler, Stalin, Tojo şi Mao ar fi ucis mult mai mulţi oameni decât o putea face Mao de unul singur.

Nu-i vorba doar de proporţiile măcelului. Ororile celui de-al Doilea Război Mondial sunt fractale – de aproape arată la fel de colţuroase ca atunci când sunt privite de departe. Masacrul de la Babi Yar, bombardarea Dresdei şi ofensiva din Ardeni au curmat fiecare peste treizeci de mii de vieţi, şi oricare dintre aceste episoade este destul de important ca să devină subiectul unei cărţi de sine stătătoare. Şi totuşi, acestea nu sunt cele mai cumplite lucruri care s-au petrecut în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Au existat masacre, raiduri aeriene şi bătălii care au făcut şi mai multe victime. În comparaţie cu al Doilea Război Mondial, ceea ce s-a întâmplat sub conducerea lui Mao, de exemplu, pare să curgă mai lin când privim evenimentele la microscop. Deşi cârmuirea lui Mao e presărată cu momente îngrozitoare, cum sunt marea foamete, campaniile de epurare sau cele câteva războaie, densitatea crimelor nu este la fel de mare ca în cazul celei de-a doua conflagraţii mondiale. Când am scris capitolul despre al Doilea Război Mondial, am muncit din greu ca să reduc o naraţiune foarte stufoasă la elementele esenţiale, în vreme ce în cazul lui Mao m-am străduit să găsesc destule detalii ca să umplu capitolul.

Suprapuneri

Masacrele nu pot fi ierarhizate în acelaşi mod ca oamenii, deoarece sunt mult mai puţin clar definite. Dacă aş face un clasament al celor mai importanţi o sută de oameni din istorie, n-aş descoperi că Hitler şi Stalin aveau un picior comun, că Napoleon a fost în realitate cinci persoane care acţionau cu schimbul sau

că Martin Luther era centaur. În schimb, în cazul masacrelor am avut de hotărât dacă Revoluţia

Franceză şi războaiele napoleoniene ar trebui tratate ca unul, două sau mai multe evenimente, sau dacă genocidul armenilor e un masacru de sine stătător sau e o parte a Primului Război Mondial. Aceasta înseamnă că cineva care ar lucra cu exact aceleaşi cifre ca şi mine ar putea foarte bine să întocmească o listă sensibil diferită de a mea, despărţind unele masacre în mai multe evenimente şi combinându-le pe altele.

Mi-am fixat câteva reguli generale pentru a rezolva problemele de acest tip.

Dacă două evenimente se suprapun doar în mică măsură, le-am tratat separat. China lui Mao şi Războiul din Coreea apar fiecare în capitolul dedicat celuilalt episod, dar numai în treacăt.

Dacă un eveniment este cuprins în întregime în altul de pe listă, evenimentul de mai mică amploare nu are un capitol propriu. De pildă, am tratat Holocaustul ca parte din al Doilea Război Mondial, nu ca un eveniment separat. La urma urmei, dacă aş fi discutat Holocaustul într-un capitol de sine stătător, n-aş fi avut niciun motiv să mă opresc aici. Şaptesprezece episoade din al Doilea Război Mondial au făcut suficient de multe victime ca să ocupe singure un loc printre primele o sută dintre cele mai sângeroase evenimente din istorie: cinci bătălii, cinci teatre de operaţiuni şi şapte campanii împotriva unor populaţii civile. Dacă aş fi desfăcut fiecare eveniment de anvergură în părţile sale componente, unul din şase capitole ar fi descris un aspect al celui de-al Doilea Război Mondial.

Există însă şi situaţii mai ambigue, unde regulile de mai sus nu sunt de mare folos. De pildă, se pune

întrebarea dacă masacrele strâns înrudite între ele ar trebui tratate împreună sau separat. Războaiele napoleoniene şi răscoala sclavilor haitieni îşi au ambele rădăcinile în Revoluţia Franceză, dar au evoluat în direcţii diferite. Pe de altă parte, cele două războaie civile din Sudan totalizează fiecare un număr de morţi care ar permite să fie tratate în capitole distincte, însă nu le pot descrie separat, deoarece fiecare este incomplet fără celălalt.

În general, am relatat despre tirani (Saddam Hussein, Petru cel Mare) separat de războaiele lor (războiul dintre Iran şi Irak, Războiul Nordului), în afară de cazurile în care aproape toate crimele lor s-au produs în cadrul unui război anume (Hitler şi al Doilea Război Mondial, Lopez şi Războiul Triplei Alianţe).

M-am hotărât uneori să pun laolaltă evenimentele din trecutul îndepărtat şi să le desfac în mai multe naraţiuni pe cele recente. Nu este atât de important să cunoaşteţi cu lux de amănunte fiecare conflict din perioada căderii Imperiului Roman sau a prăbuşirii dinastiei

Ming, astfel încât un singur capitol care acoperă întregul eveniment este suficient. Tot aşa, probabil că peste o sută de ani toate conflictele care au avut loc în Indochina din 1945 până în anii ⁄80 vor fi considerate un singur eveniment, însă în această carte am tratat separat diferitele faze ale istoriei vietnameze recente, pentru a vă oferi mai multe detalii despre o perioadă care continuă să-şi facă simţite efectele.

De asemenea, m-am ghidat uneori după acuzaţiile care se fac auzite în marile dezbateri comparative asupra genocidului. Cei care incriminează tratamentul aplicat amerindienilor se referă la întregul genocid, de la Columb până la

masacrul de la Wounded Knee. Când întreabă câţi indieni au murit, vor să afle numărul total, nu defalcat pe episoade. Pe de altă parte, acuzele aduse regimului de teroare al lui Saddam Hussein sunt de obicei foarte diferite de acuzaţiile privind sancţiunile economice impuse Irakului în anii ‹90, aşa încât am discutat aceste două subiecte în capitole distincte.

Anexa 2:

Hemocataclismul

Numărul de morţi: 150 de milioane

Locul în clasament: varianta alternativă pentru locul 1

Tipul: perioadă de răsturnări politice şi tehnologice

Conflictul, în linii mari: Noi vs. Ei

Perioada: o bună parte din secolul XX

Locul: Pământul

Participanţii: omenirea

Cine poartă de obicei cea mai mare vină: oamenii, tehnologia, economia Motivul pentru care nu ocupă, totuşi, primul loc în clasamentul meu: Hemocataclismul este compus din mai multe evenimente distincte. Dacă l-aş include pe listă ca eveniment cu statut deplin, ar trebui să renunţ la un sfert din capitole (Primul Război Mondial, Stalin etc.) şi să pun în loc şi mai multe dispute dinastice din China medievală. Nimeni nu şi-ar dori asta.

Când oamenii spun că secolul XX este cel mai sângeros secol din istoria consemnată, ei se referă de fapt la şirul de fapte barbare, legate între ele, care începe cu Primul Război Mondial şi se încheie odată cu dispariţia lui Hitler, Stalin şi Mao.

Chiar dacă atunci când examinăm aceste războaie şi aceşti dictatori trebuie să ţinem cont de specificitatea fiecăruia, multe dintre aceste

evenimente şi personaje sunt strâns legate între ele. Hitler, Stalin şi Mao n-au fost doar dictatori în ţările lor, ci şi jucători principali în al Doilea Război Mondial, care a fost, în mod clar, o urmare a Primului Război Mondial. Războiul civil rus, care a pavat calea pentru ascensiunea lui Stalin, a derivat de asemenea din Primul Război Mondial. Anarhia care a cuprins China după răsturnarea monarhiei l-a adus la putere pe Chiang Kai-shek, l-a pus pe acesta în conflict cu Mao şi a încurajat invazia japoneză. Căderea Japoniei imperiale în urma celui de-al Doilea Război Mondial a pus capăt stăpânirii japoneze asupra Coreii, şi mai multe state, printre care şi China lui Mao, au încercat să aducă Peninsula Coreeană sub dominaţia lor.

Prin urmare, s-ar putea ca istoricilor din viitor aceste evenimente să le apară ca simple episoade ale unei mari perioade de tumult – „Hemocataclismul”, ca să-i dăm un nume inspirat de greaca veche („potop de sânge”) –, care a curmat în jur de 150 de milioane de vieţi. În total, peste 80% dintre decesele violente din secolul XX s-au produs în cadrul Hemocataclismului.

Din punct de vedere geopolitic, Hemocataclismul îşi are rădăcinile în declinul a două vechi imperii şi se împarte clar în două – oriental şi occidental. Hemocataclismul occidental a început când declinul otomanilor a lăsat o aglomerare de stătuleţe din Balcani sub influenţa a două puteri rivale, Rusia şi Austro-Ungaria. Războiul care a izbucnit între ele s-a extins rapid, antrenând toate marile puteri ale lumii. Acest război a avut un impact atât de distructiv asupra armatelor şi asupra nivelului de trai, încât patru dintre cele mai importante monarhii din Europa s-au prăbuşit. Vidul de putere astfel rezultat a fost umplut de naziști în Germania şi de comunişti în Rusia. Aceste două ideologii rivale şi-au consolidat

brutal puterea şi apoi s-au înfruntat în al Doilea Război Mondial, care a fost în esenţă o reeditare a Primului Război Mondial. În cele din urmă, după ce a ucis în jur de 100 de milioane de oameni, Hemocataclismul occidental a luat sfârşit odată cu moartea lui Stalin în 1953.

Hemocataclismul oriental are ca punct de plecare abdicarea ultimului împărat chinez. Căderea monarhiei a dus la un război civil care a durat patru decenii şi a atras ambiţiile japonezilor. În 1949, comuniştii conduşi de Mao au preluat puterea, iar baia de sânge din timpul războiului civil a lăsat loc unei băi de sânge şi mai mari, care s-a prelungit până la moartea lui Mao, în 1976. Privită ca un continuum, această fază din istoria Chinei ni se înfăţişează ca un coşmar lung de şaizeci şi cinci de ani care a curmat 55 de milioane de vieţi.

Dacă al Doilea Război Mondial n-ar fi considerat un singur eveniment, probabil că am putea departaja jumătatea orientală a Hemocataclismului de cea occidentală, privindu-le drept două procese istorice distincte.

Cum se face că, deodată, oamenii s-au lăsat târâţi într-o frenezie a violenţei nemaiîntâlnită în istorie? Cauzele sunt complexe, dar, după ani de studiu, cred că ele pot fi reduse la trei motive principale:

pentru că puteau; pentru că voiau; pentru că toţi ceilalţi făceau asta.

Sau, dacă preferaţi termeni academici mai sofisticaţi pentru aceste cauze, să zicem:

tehnologia; ideologia; escaladarea violenţei.

Pentru că puteau (tehnologia)

Oamenii dispuneau nu numai de mitraliere care secerau infanteria pornită la asalt sau de avioane care

semănau moartea la sute de kilometri în spatele liniilor inamice. Dispuneau de camioane şi căi ferate care puteau aproviziona armate uriaşe în zone de luptă îndepărtate. Tancurile au redat mobilitatea armatelor care înainte băteau pasul pe loc în faţa unor fortificaţii de necucerit. Radarul şi sonarul puteau localiza inamicul aflat mult în afara câmpului vizual. Radioul oferea posibilitatea de a coordona ofensivele de pe un continent întreg. Industria producea cantităţi imense de muniţii, aşa încât soldaţii îşi puteau permite să ucidă mai mulţi oameni decât ar fi fost nevoie. Urbanizarea a adus laolaltă mulţimi uriaşe de oameni în locuri unde erau mai vulnerabili la raidurile aeriene şi erau mai uşor de adunat pentru a fi masacraţi sau deportaţi. Birocraţiile bine organizate făceau să fie aproape imposibil să te ascunzi de agenţii fiscali, de comisia de recrutare sau de poliţia secretă.

Pentru că voiau (ideologia)

Dacă am vrea să ne dăm isteţi, am putea să stabilim următoarea relaţie între ideologiile care au făcut prăpăd în secolul XX:

naţionalism (Primul Război Mondial) + socialism (Stalin) = ceva şi mai rău: naţional-socialism (Hitler)

Din păcate, această analiză conţine două erori. În primul rând, naţional-socialismul nu era mai „socialist” decât este „democrată” Republica Populară Democrată Coreeană (Coreea de Nord). Naziştii îşi ziceau „socialişti” pentru că asta atrăgea mai mult sprijin din partea clasei muncitoare decât dacă şi-ar fi zis „Partidul Strivim pe Toţi Care Ne Stau în Cale”, însă ei îi urau pe adevăraţii socialişti şi nu susţineau niciuna dintre redistribuirile economice care sunt miezul socialismului autentic.

În al doilea rând, vina pentru Primul Război Mondial nu poate fi atribuită în totalitate

naţionalismului. De fapt, e greu să dai vina pe ceva anume când analizezi Primul Război Mondial, pentru că nu s-au limpezit nici pe departe toate aspectele. În orice caz, Marele Război a fost pentru civilizaţia occidentală o traumă atât de mare, încât a produs o reevaluare ideologică masivă pe întregul teritoriu european. În ţările învingătoare, aceasta s-a manifestat prin hedonism şi printr-un soi de nihilism artistic, însă în ţările învinse respingerea ideilor predominante a fost mai profundă. Rusia s-a orientat spre stânga, spre hipermodernul marxism, în vreme ce Germania a virat spre dreapta, spre hiperprimitivul nazism. Ambele regimuri au demonizat şi zdrobit opoziţia şi au sacrificat cu nonşalanţă vieţile susţinătorilor lor, în numele unui bine superior.

Pentru că toţi ceilalţi făceau asta (escaladarea violenţei)

Fiecare omor a lăsat în urmă orfani care aveau să crească şi să răzbune moartea tatălui. Fiecare campanie a condamnat mii de refugiaţi la o viaţă de scotocit prin gunoaie şi de hoţii. Fiecare încorporare a dat arme pe mâinile a mii de tineri alienaţi şi furioşi care puteau la fel de bine să le folosească împotriva inamicului ori împotriva propriului guvern. Fiecare naţiune cucerită a trebuit să fie eliberată. Fiecare atac prin surprindere a mai atras o ţară în război. Fiecare pierdere a trebuit să fie compensată. Nicio victorie nu a fost vreodată definitivă.

Abia după apariţia bombei atomice, care a adus în faţa oamenilor perspectiva sfârşitului lumii, ciclul violenţei a ajuns într-o fundătură şi a trebuit să înceteze.

Mulţumiri

?

Mulţumirile mele speciale se îndreaptă către

Vincenzo Ostuni, care m-a îndemnat să mă apuc de acest proiect, şi către Steven Pinker, care m-a sprijinit şi încurajat în demersurile de a publica lucrarea de faţă. Le sunt foarte recunoscător prietenilor mei Jennifer, Joanna, Sarah, Gopa, Leila, Frances, Lou, Andrew, Robert, Niki şi Brian, care au făcut observaţii critice pe marginea versiunilor preliminare ale textului şi m-au ajutat să dau de cap multor chestiuni dificile. li mulţumesc fratelui meu Peter pentru încurajările sale şi pentru interesul pe care l-a arătat faţă de cercetarea mea. Le sunt profund îndatorat lui Brendan Curry, Melanie Tortoroli şi Mary Babcock de la W.W. Norton pentru că m-au ajutat să finalizez această carte, mi-au corectat greşelile, m-au ajutat să limpezesc unele aspecte complicate şi, în general, m-au dirijat către o scriitură mai bună. li mulţumesc, de asemenea, lui Adrian Kitzinger pentru hărţile sale excelente. Le sunt deosebit de recunoscător agentului meu şi colegilor săi – Max Brockman, Russell Weinberger şi Michael Healey – pentru că m-au călăuzit prin lumea nouă şi ciudată a editării de carte. ln sfârşit, doresc să le mulţumesc membrilor departamentelor de achiziţii care se ocupă de fondurile de carte ale Richmond Public Library şi ale Cabell Library din cadrul Virginia Commonwealth University. Nu am avut niciodată ocazia să-i întâlnesc, dar munca lor anonimă de menţinere şi înnoire a unor mari colecţii din domeniul istoriei m-a ajutat enorm în cercetarea mea.

Note

Al doilea război medic

Hanson, *Carnage and Culture*, p. 31, estimează că un sfert de milion de soldaţi persani au murit în ambele războaie medice. Sorokin, *Social and Cultural Dynamics*, vol. 3, p. 543, estimează că 57000 de greci

au fost ucişi sau răniţi. Toate acestea sunt estimări aproximative, dar permit concluzia că numărul total de victime se situează în jurul cifrei de 300000, incluzând şi civilii.

Hanson, *Carnage and Culture*; Strauss, *The Battle of Salamis*.

Alexandru Macedon

Hanson, *Wars of the Ancient Greeks*, p. 178: „În răstimp de numai opt ani, Alexandru Macedon a măcelărit mai bine de 200000 de oameni pe câmpul de luptă”; p. 178: „Un sfert de milion de orăşeni au fost pur şi simplu masacraţi între 334 şi 324 î.Hr”. Am rotunjit cifra, incluzând şi pierderile lui Alexandru.

Keegan, *The Mask of Command*, pp. 13-91.

Pratt, *The Battles that Changed History*, pp. 17-37.

Rogers, *Alexander*.

Perioada Statelor Combatante

În istoriile antice se afirmă că soldaţii Qin au omorât în luptă 1,5 milioane de duşmani. Istoricii moderni nu iau asemenea relatări *ad litteram*, dar, ca ordin de mărime, consideră că această cifră este plauzibilă pentru morţii din toate taberele, din toate pricinile. Hui, *War and State Formation*, p. 87; Peers, *Warlords of China*, pp. 58-59.

Lei Hai-tsung, „Warring States”.

Ibid.

Ibid.

Peers, *Warlords of China*, pp. 55-57.

Ibid., p. 58.

Ibid., p. 61.

Sima Qian, *Records of the Grand Historian*, p. 163.

Man, *The Terra Cotta Army*, pp. 46-47.

Primul război punic

Richard A. Gabriel, *The Culture of War*: *Invention and Early Development*, Greenwood Press, Westport, CT, 1990, pp. 110-111. „Polybius a spus că acest război a fost cel mai sângeros din istorie; probabil că pierderile de vieţi de ambele părţi, în cea mai mare parte romani, s-au apropiat de 400000 de oameni.”

Bagnall, *Essential Histories*, p. 34.

Ibid., p. 41.

Qin Shi Huang Di

Fitzgerald, *China*, p. 140: „Tradiţia populară i-a păstrat o nepieritoare ură pentru construirea Zidului. […] Lumea spune mereu că un milion de oameni au pierit muncind acolo”.

Peers, *Warlords of China*, p. 66.

Ibid., pp. 62-64; Lesley A. DuTemple, *The Great Wall of China*, Lerner, Minneapolis, 2003, pp. 22-41.

Peers, *Warlords of China*, pp. 67-69; Qingxin Li, *Maritime Silk Road*, China Intercontinental Press, Beijing, 2006, p. 11.

Peers, *Warlords of China*, p. 69.

Ibid., p. 70.

Ibid., pp. 66-67.

Al doilea război punic

Istoricul roman Appian (Pun. 20.134) a consemnat că romanii au pierdut 300000 de oameni în bătăliile din acest război. În volumul *Hannibal*: *A History of the Art of War among the Carthaginians and Romans* (Houghton Mifflin, Boston, 1891, pp. 610-611), Theodore Ayrault Dodge a adăugat şi bolile şi a mărit cifra la 500000 de soldaţi romani şi 270000 de soldaţi cartaginezi morţi din toate cauzele.

Bagnall, *Essential Histories*, pp. 50-52.

Ibid., pp. 54-55.

Luptele de gladiatori

Luând în considerare numărul de amfiteatre

descoperite de arheologi, frecvenţa spectacolelor etc., Keith Hopkins şi Mary Beard estimează în volumul *The Colosseum* (Harvard University Press, Cambridge, MA, 2005, pp. 92-94) că în fiecare an, în toate arenele din imperiu, erau 8000 de morţi, incluzând accidentele din timpul antrenamentelor. Aceasta ar da un total de maximum 5,6 milioane de morţi pe toată durata celor 700 de ani în care s-au consemnat lupte de gladiatori, sau (mai plauzibil) 3,2 milioane de morţi, dacă această rată a deceselor s-a menţinut doar în cei 400 de ani de vârf ai luptelor de gladiatori, între epocile lui Spartacus şi Constantin. Eu am ales ca estimare o cifră rotundă de la capătul inferior al acestei game.

Kyle, *Spectacles of Death în Ancient Rome*, p. 45.

Ibid., p. 106.

Ibid., p. 51.

Ibid., pp. 187-194.

Ibid., p. 187.

E.W. Bovill şi Robin Hallett, *The Golden Trades of the Moors*, M. Weiner, Princeton, NJ, 1995, pp. 5-7; Johnson Donald Hughes, *The Mediterranean*, ABC-CLIO, Santa Barbara, CA, 2005, pp. 37-38.

Kyle, *Spectacles of Death în Ancient Rome*, p. 86.

Ibid., p. 162.

Auguet, *Cruelty and Civilization*, p. 55.

Kyle, *Spectacles of Death în Ancient Rome*, pp. 158-165.

Jones, „Gladiators: The Brutal Truth”.

Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 2, cap. 16, citându-l pe Origen, a estimat că 2000 de martiri creştini şi-au pierdut viaţa în luptele de gladiatori.

Răscoalele sclavilor din Roma antică

Athenaeus, *Philosophers at Dinner*, 6.272 (citat

în Zvi Yavetz, *Slaves and Slavery în Ancient Rome*, Transaction Books, New Brunswick, NJ, 1988), p. 78; Naphtali Lewis, *Roman Civilization*, vol. 2: *The Roman Empire*, Columbia University Press, New York, 1990, p. 245.

Mommsen, *History of Rome*, vol. 3, pp. 309-310.

Ibid., pp. 383-387.

Strauss, *The Spartacus War*; Mommsen, *History of Rome*, vol. 4, pp. 357-364.

Războiul aliaţilor italici

Paterculus, *The Roman History*, p. 79, http: //penelope.uchicago.edu/Thayer/E/ Roman/Texts/VelleiusPaterculus/2A*.html (accesat pe 9 martie 2011), 2.15.3 (ucişi din toate taberele).

Mommsen, *History of Rome*, vol. 3, pp. 490-527.

Al treilea război mitridatic

Plutarh, „Life of Lucullus”, în *Parallel Lives* (1914), http: //penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Lucullus*.html (accesat pe 9 martie 2011): în cel de-al treilea război, au fost ucişi 300000 de pontici care luptau în tabăra lui Mitridate (p. 505), plus 100000 de armeni care luptau în tabăra lui Tigranes (p. 565).

Plutarh spune că au fost 200000 de morţi, în vreme ce Appian vorbeşte de 160000 de morţi.

Alfred S. Bradford, *With Arrow*, *Sword and Spear*, Praeger, Westport, CT, 2001, p. 204.

Războaiele galice

Cifra 700000 este media dintre două cifre contradictorii care au ajuns la noi: un milion la Plutarh, „Life of Julius Caesar”, în *Parallel Lives* (1914), http: // penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Caesar*.html (accesat pe 9 martie 2011);

400000 la Paterculus, *The Roman History*, cartea 2, cap. 47, p. 153, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/VelleiusPaterculus/2B*.html (accesat pe 9 martie 2011).

Meier, *Caesar*, pp. 239-241.

Despre lipsa de pricepere la cifre a celor din vechime

Catherine Rubincam, „Casualty Figures în Thucydides' Descriptions of Battle”, *TAPA* 121, 1991, pp. 181-198.

John Heidenrich, „The Gulf War: How Many Iraqis Died?”, *Foreign Policy* nr. 90, 22 martie 1993.

Rebecca Santana, „85,000 Iraqis Killed în Almost 5 Years of War”, Associated Press, 14 octombrie 2009.

Tina Susman, „Poll: Civilian Death Toll în Iraq May Top 1 Million”, *Los Angeles Times*, 14 septembrie 2007.

Dinastia Xin

Twitchett şi Fairbank, *The Cambridge History of China*, vol. 1, p. 218.

Ibid., p. 219.

„Wang Mang”, în *Encyclopaedia Britannica*, ed. a XV-a, vol. 12, p. 486.

Gabriel R. Ricci, „Introduction”, în *Cultural Landscapes: Religion and Public Life*, vol. 35, http://etown.edu/History.aspx?topic=Introduction+to+volume+35 (accesat pe 20 martie 2011); H.H. Lamb, *Climate, History and the Modern World*, Routledge, New York, 1995, p. 315.

Twitchett şi Fairbank, *The Cambridge History of China*, vol. 1, pp. 241-242.

Ibid., p. 243.

Ibid., p. 245.

Ibid., p. 247.

Ibid., p. 248.

Ibid., p. 250.

Iată mai multe estimări privind declinul populaţiei, de la cea mai mare la cea mai mică:

Dan Usher spune că populaţia a scăzut de la 58 de milioane în anul 2 d.Hr. la 15,1 milioane în anul 31 d.Hr. Ar fi vorba, aşadar, de o pierdere de 43 de milioane (*Political Economy*, Blackwell, Malden, MA, 2003, p. 12).

J.D. Durand estimează că populaţia din China Interioară a scăzut de la 71 de milioane la 43 de milioane între anii 2 d.Hr. şi 88 d.Hr. — o pierdere de 28 de milioane („The Population Statistics of China, AD 2-1953”, p. 221).

PM.G. Harris estimează o populaţie de 41 de milioane în anul 23 d.Hr., ceea ce sugerează o scădere de 16 milioane faţă de anul 2 d.Hr. (*The History of Human Populations*, vol. 1: *Formes of Growth and Decline*, Praeger, Westport, CT, 2001, p. 241).

William Leonard spune că populaţia a scăzut de la aproape 60 de milioane în anul 1 d.Hr. la aproape 50 de milioane în anul 140 d.Hr. — o scădere de aproximativ 10 milioane (*The Encyclopaedia of World History*, Harrap, London,

1972, p. 51).

Potrivit lui Rafe de Crespigny, în anul 2 d.Hr. populaţia întregului imperiu era de peste 57 de milioane; în jurul anului 140 era de 48 de milioane, ceea ce înseamnă o scădere de 9 milioane („South China under the Later Han Dynasty”, 1990, http: //www.anu.edu.au/ asianstudies/decrespigny/ south china.html).

Twitchett şi Fairbank indică o scădere a populaţiei de 8 sau 9 milioane între anii 2 d.Hr. şi 140 d.Hr. (*The Cambridge History of China*, vol. 1, p. 240).

Războaiele dintre romani şi iudei

Lester L. Grabbe, *An Introduction to First Century Judaism: Jewish Religion and History în the Second Temple Period*, Clark, Edinburgh, 1996, pp. 64 – 65.

Jona Lendering, „Messianic Claimants (18) Simon ben Kosiba (132 – 135 CE)”, Livius.org, http: //www.livius.org/men-mh/messiah/messianicclaimants 17. html (accesat pe 18 martie 2011).

Will Durant, *Caesar and Christ*, MJF, New York, 1971, p. 545.

Cassius Dio, *Roman History* (1925), 69.14, http: //penelope.uchicago.edu/ Thayer/E/Roman/Texts/CassiusDio/69*.html (accesat pe 8 martie 2011).

Will Durant, *Caesar and Christ*, MJF, New York, 1971, p. 548.

Iată câteva dintre aceste estimări demografice: Anthony Byatt, „Josephus and Population Numbers în First Century Palestine”, *Palestine Exploration Quarterly* 105 (1973), p. 15 – 2265000; C.C. McCown, „The Density of Population în Ancient Palestine”, *Journal of Biblical Literature* 66 (1947), p. 425 – sub 1000000; Adolf von Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums*, J.C. Hinrichs, Leipzig, 1902 – 500000; Seth Schwartz, *Imperialism and Jewish Society*, *200B.C.E. to 640C.E.*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2001 – 500000.

Perioada celor Trei Regate

„Romance of the Three Kingdoms”, *TV Tropes*, http: //tvtropes.org/pmwiki/ pmwiki.php/Literature/RomanceOfTheThreeKingdoms (accesat pe 20 martie 2011).

Andrew Oʒ‡Hehir, „John Woo on ‘Red Cliffʒ‡ and

the Rise of the Chinahood”, *Salon*, 18 noiembrie 2009, http: //www.salon.com/ent/movies/btm/feature/2009/11/18/johnwoo/index.html.

Etienne Balasz, *Chinese Civilization and Bureaucracy*, Yale University Press, New Haven, CT, 1965, p. 193 (represiunea imperială a ucis numai în anul 184 o jumătate de milion de oameni).

Fitzgerald, *China*, p. 255.

Hong-Sen Yan, *Reconstruction Designs of Lost Ancient Chinese Machinery*, Springer, Dordrecht, 2007, pp. 275-277; Joseph Needham şi Colin Ronan, *The Shorter Science and Civilisation în China*: *An Abridgement of Joseph Needhamz̧s Original Text*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, p. 170.

De Crespigny, „Three Kingdoms and Western Jin”.

Nu-i nimic magic în asta; doar că atunci când te confrunţi cu două cifre extrem de diferite (să zicem, 16 şi 10000), media lor aritmetică (16 + 10000/2 = 5008) este cam aceeaşi cu împărţirea în două a numărului mai mare. Insă media lor geometrică ((16*10000) = 400) dă un număr la care se poate recunoaşte mai bine influenţa celor două niveluri, situându-se undeva între ele.

Dacă nu ştim decât ordinul general de mărime, acest truc ne poate ajuta să restrângem marja şi să obţinem un număr mai precis, în scopuri statistice. Dacă în urma unui eveniment au murit „sute de mii” de oameni, putem presupune că numărul cel mai plauzibil este media geometrică dintre 100000 şi 1000000, adică 316228. Asta nu e departe de realitate. După calculele mele (vezi http: //www.necrometrics.com), în secolul XX au fost patruzeci şi şapte de omoruri în masă cu un număr de

morţi între 100000 şi 1000000. Media deceselor provocate de aceste evenimente este 297766, care, după cum vedeţi, este mai aproape de media geometrică decât de cea aritmetică (550000).

Prăbuşirea Imperiului Roman de Apus

Colin McEvedy, în *The New Penguin Atlas of Medieval History*, p. 38, a estimat că populaţia din Imperiul Roman înainte de prăbuşire era de 36 de milioane, iar teritoriul a pierdut 20% din populaţie între 400 d.Hr. şi 600 d.Hr., ceea ce ar însemna că au murit 7,2 milioane de oameni.

Ward-Perkins, *The Fall of Rome and the End of Civilization*, pp. 22-23.

Howarth, *Attila King of the Huns*, p. 89.

Bury, *Invasion of Europe by the Barbarians*, pp. 114-119; Grant, *The Fall of the Roman Empire*, pp. 15-17.

Howarth, *Attila King of the Huns*, p. 49.

Ibid., pp. 95-97.

Gregor de Tours, citat în *ibid.*, p. 99. După cum se poate vedea, cronicarii se mânie foarte tare când sunt omorâţi preoţi – poate pentru că cei care scriu cronicile fac parte din cler.

Hildinger, *Warriors of the Steppe*, pp. 69-70.

Ibid., p. 72.

Grant, *The Fall of the Roman Empire*, pp. 19-20.

Ibid., pp. 27-34.

Ibid., pp. 35-47.

Ibid., pp. 203-204.

Ibid., pp. 155-162.

Ward-Perkins, *The Fall of Rome and the End of Civilization*, pp. 3-10, 169-183.

Ibid., pp. 87-168.

„Populaţia Europei (la vest de Ural) în jurul anului 200 d.Hr. a fost estimată la 36 de milioane; pe

la anul 600, scăzuse la 26 de milioane; o altă estimare (excluzând «Rusia») vorbeşte de o scădere mai spectaculoasă, de la 44 la 22 de milioane”. François Crouzet, *A History of the European Economy, 10002000*, University Press of Virginia, Charlottesville, 2001, p. 1.

lustinian

Ormsby, „The Hidden Historian”.

Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 4, cap. 40.

Rosen, *Justinianzs Flea*, pp. 74-76.

Ibid., pp. 137-141.

Ibid., pp. 148-151.

Procopiu, „How Justinian Killed a Trillion People”, în *The Secret History*, trad. engl. de Richard Atwater, P. Covici, Chicago, 1927 (reeditat la University of Michigan Press, Ann Arbor, 1961), disponibil pe Medieval Sourcebook, http: //www.fordham.edu/halsall/basis/procop-anec.html.

Thomas Dick, *The Philosophy of Religion*: *Or an Illustration of the Moral Laws of the Universe*, Key & Biddle, Philadelphia, 1833, pp. 260-262; George Cone Beckwith, *The Peace Manual*: *Or*, *War and Its Remedies*, America Peace Society, Boston, 1847, pp. 39-43.

Potrivit estimărilor moderne, în imperiul lui Iustinian 4 milioane de oameni au murit de ciumă în primii doi ani de după izbucnirea epidemiei. Rosen, *Justinianzs Flea*, p. 261.

Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 4, cap. 42.

McEvedy, *The New Penguin Atlas of Medieval History*, p. 38.

Războaiele Goguryeo-Sui

Potrivit surselor chineze (vezi mai jos), chinezii

au pierdut în jur de 300000 de oameni în fiecare război. Am putea fi tentaţi să considerăm aceste cifre exagerate, dar trebuie spus că chinezii erau meticuloşi în consemnările lor şi erau în stare să trimită în luptă oştiri de 100000 de oameni sau mai mulţi, pierzând cea mai mare parte dintre ei fără să se sinchisească. Dacă mai punem la socoteală şi cealaltă tabără, plus toate victimele colaterale, cifra de 300000 de morţi în fiecare război este destul de plauzibilă.

Graff, *Medieval Chinese Warfare*, p. 145.

Kenneth B. Lee, *Korea and East Asia*: *The Story of a Phoenix*, Praeger/ Greenwood, Westport, CT, 1997, p. 16.

Jae-un Kang şi Suzanne Lee, *The Land of Scholars*: *Two Thousand Years of Korean Confucianism*, Homa & Sekey Books, Paramus, NJ, 2006, p. 40.

Negoţul cu sclavi din Orientul Mijlociu

Commonwealth v. Turner, 26 Va. 678 (Va. Gen. Ct. 1827).

Segal, *Islam⁄s Black Slaves*, p. 146.

Ibid., p. 159.

Ibid.

Ibid., p. 156.

Alan Weisman, *The World Without Us*, St. Martin⁄s Press, New York, 2007,

PP. 95-96.

Ibid.

Segal, *Islam⁄s Black Slaves*, p. 148.

Ibid., p. 160.

Ibid., p. 167.

Ibid., p. 169.

Ibid., p. 171.

Ibid., p. 156.

Milton, *White Gold*, p. 16.

Keegan, *The History of Warfare*, pp. 32-40.

Davis, *Christian Slaves*, p. 23.

Davis, în *Christian Slaves*, a estimat o rată anuală a deceselor de 17%. Prin comparaţie, rata deceselor în cazul unei populaţii preindustriale sănătoase trece rareori de 3% (E.A. Wrigley, *Population History of England*, *1541-1871*: *A Reconstruction*, Cambridge University Press, New York, 1989, p. 181).

Rebeliunea lui An Lushan

Newark, *Medieval Warlords*, pp. 48-51.

Ibid., p. 52.

Fitzgerald, *China*, pp. 399-400.

Newark, *Medieval Warlords*, p. 55.

Pulleyblank, „An Lu-shan Rebellion”, p. 41.

Ibid., p. 43.

Graff, *Medieval Chinese Warfare*, p. 219.

Fitzgerald, *China*, p. 301.

Newark, *Medieval Warlords*, p. 63.

Graff, *Medieval Chinese Warfare*, p. 222.

Fitzgerald, *China*, p. 349.

Li Po, „Nefarious War”, în *The Works of Li Po the Chinese Poet Done into English Verse by Shigeyoshi Obata with an Introduction and Biographical and Critical Matter Translated from the Chinese*, E.P Dutton, New York,

1922, p. 141.

Fitzgerald, *China*, p. 350.

Tu-Fu, „A Song of War-Chariots”, trad. engl. de Witter Bynner şi Kiang Kang-hu, *The Bookman*, vol. 54, George H. Doran, New York, 1922, p. 568.

Fitzgerald, *China*, pp. 351-352.

Po Chu-I, „The Never-ending Wrong”, în L. Cranmer-Byng, *A Lute of Jade| Being Selections from the Classical Poets of China*, E.P. Dutton, New York,

1913, pp. 79 – 88. În acest volum, titlul poemului a fost tradus altfel, dar în zilele noastre lui Po Chu-I i se spune de obicei Bai Juyi, iar poemul se numeşte „The Song of Everlasting Sorrow” [rom. *Cântecul căinţei veşnice* – n.red.].

Cifrele din recensământ sunt discutate de următorii autori:

Durand, „Population Statistics of China”, pp. 209, 223 (autorul are mari îndoieli în privinţa exactităţii cifrelor).

Fitzgerald, *China*, pp. 312-315 (mari îndoieli).

Richard Hooker, *World Civilizations*, Washington State University, 1996, http: //www.wsu.edu/-dee/TEXT/chememp.rtf (aparentă acceptare).

Peter N. Stearns (ed.), *The Encyclopedia of World History: Ancient*, *Medieval*, *and Modern*, ed. a Vl-a, Houghton Mifflin, Boston, 2001, http: //www.bartleby.com/67/370.html (uşoare îndoieli).

Peter Turchin, „Dynamical Feedbacks between Population Growth and Sociopolitical Instability în Agrarian States”, *Structure and Dynamics* 1, nr. 1 (2005), http: //www.escholarship.org/uc/item/Od17g8g9 (acceptare).

Durand, „Population Statistics of China”, p. 223.

Prăbuşirea civilizaţiei maya

Melanie Moran şi Mimi Koumenalis, „Royal Massacre Site Discovered în Ruins on Ancient Maya City”, 18 noiembrie 2005, http: //www.exploration.vanderbilt.edu/print/pdfs/news/newsmayamassacre.pdf; Thomas H. Maugh II, „Maya War Crimes Scene Uncovered”, *Los Angeles Times*, 17 noiembrie 2005.

McKillop, *The Ancient Maya*, pp. 97-98.

Diamond, *Collapse*, p. 175.

Turner şi Adams sunt citaţi în Richardson Benedict Gill, *The Great Maya Droughts*: *Water*, *Life*, *and Death*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 2000, p. 351. Alte estimări: *The New York Times Guide to Essential Knowledge*, St. Martin¿s Press, New York, 2007, p. 495 (8-10 milioane); John E. Kicza, *The Peoples and Civilizations of the Americas before Contact*, American Historical Association, Washington, DC, 1998, p. 12 (3-5 milioane); Bodil Liljefors Persson, *The Legacy of the Jaguar Prophet*, Religionshistoriska Avd., Universitatea din Lund, Suedia, 2000, p. 88 (2 milioane).

Cruciadele

Estimările numărului de oameni ucişi în timpul cruciadelor încep de la 1 milion (Fredric Wertham, *A Sign for Cain*: *An Exploration of Human Violence*, Macmillan, New York, 1966) şi merg până la 9 milioane (John M. Robertson, *A Short History of Christianity*, Watts, London, 1902, p. 278), trecând prin 3 milioane (Fielding Hudson Garrison, *Notes on the History of Military Medicine*, Association of Medical Surgeons, Washington, DC, 1922, p. 106) şi 5 milioane (Henry William Elson, *Modern Times and the Living Past*, American Book Company, New York, 1921, p. 261). Eu am preluat estimarea prudentă a lui Garrison. Media geometrică a extremelor este 3 milioane.

Wheatcroft, *Infidels*, pp. 158-159.

Riley-Smith, *The Crusades*, p. 9.

Wheatcroft, *Infidels*, p. 166; Maalouf, *The Crusades through Arab Eyes*, pp. 3-8.

Maalouf, *The Crusades through Arab Eyes*, pp. 15-17.

Ibid., pp. 31-32.

Wheatcroft, *Infidels*, pp. 170-171.

Riley-Smith, *The Crusades*, pp. 32-33.

Maalouf, *The Crusades through Arab Eyes*, pp. 39-40; Wheatcroft, *Infidels*, p. 171.

Tamim Ansary, *Destiny Disrupted*, PublicAffairs, New York, 2009, p. 145.

Maalouf, *The Crusades through Arab Eyes*, pp. 3-8.

Riley-Smith, *The Crusades*, pp. 121-130; Norwich, *A Short History of Byzantium*, pp. 299-306.

Riley-Smith, *The Crusades*, p. 141; James Harpur, *The Crusades*: *The Two Hundered Years War*, Rosen Publishing Group, New York, 2008, pp. 82-83; Cecil Adams, „Is the Childrenz⸗s Crusade Fact or Fable?”, *Straight Dope*, 9 aprilie 2004, http: //www.straightdope.com/columns/read/2503/is-the-childrens-cru- sade-fact-or-fable.

Riley-Smith, *The Crusades*, p. 7.

Masacrele religioase

Deşi probabil sunt exagerate, cifrele din Ieşirea 32, Numerii 31, Iosua 10, Judecătorii 1, 3 şi 20, Cartea întâi a lui Samuel 4, Cartea a doua a lui Samuel 8, 10 şi 18, precum şi Cartea a doua a Cronicilor 25 sunt plauzibile. Cele din Judecătorii 8, Cartea a doua a Cronicilor 13, Cartea întâi a împăraţilor 20 şi Estera 9 sunt mai puţin plauzibile.

„Japanese Martyrs”, în *Catholic Encyclopedia*, http: //www.newadvent.org/ cathen/09744a.htm (accesat pe 20 martie 2011).

„Bosnia Marks War Anniversary”, BBC, 6 aprilie 2002.

Sakuntala Narasimhan, în *Sati*: *Widow Burning în India*, Doubleday, New York, 1992, spune că 7941 de văduve au fost arse de vii între 1815 şi 1828, în

timpul Preşedinţiei Bengaleze, citându-l şi pe Rammohun Roy, care afirmă că în Bengal această practică făcea de aproape zece ori mai multe victime decât în alte locuri. Estimarea mea este că au fost în jur de 8735 (= 1,1 x 7941) de *sati* în toată India în 14 ani, sau circa 62400 într-un secol.

Charles Carlton, *Going to the Wars*: *The Experience of the British Civil Wars*, *1638-1651*, Routledge, New York, 1992, p. 211.

John Daniszewski, „On 25th Anniversary of Civil War, Lebanese Rally for Account of Missing”, *Los Angeles Time*, 14 aprilie 2000; „Casualty Toll of Lebanese Civil War Put at 144,000”, Associated Press, 9 martie 1992.

„Ten Dead în Fighting în Algeria”, Agence France Presse, 23 iunie 2003; Gilles Trequesser, „Bouteflika Aides Say Algerian Leader Ahead în Poll”, Reuter News, 8 aprilie 2004.

Peter C. Phan, *Vietnamese-American Catholics*, Paulist Press, Mahwah, NJ, 2005, p. 88; Bernard B. Fall, *Last Reflection on a War*: *Bernard B. Fall⸗s Last Comments on Vietnam*, Stackpole Books, Mechanicsburg, PA, 2000, p. 44.

9. Lincoln, *Red Victory*, p. 319.

Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 5, cap. 54; „Paulicians”, în *Encyclopaedia Britannica*, ed. a XI-a, vol. 20, p. 960.

John Lothrop Motley, *Rise of the Dutch Republic*, Harper & Brothers, New York, 1855, p. 497; Philip Schaff, *History of the Christian Church*, Scribner, New York, 1910, p. 180.

Paul Johnson, *A History of the Jews*, Harper Perennial, New York, 1988, pp. 259-260.

Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. 4, cap. 47.

Gibbon, „Recent Developments în the Study of the Great European Witch Hunt” (Gibbon vorbeşte de 40000 de victime, nu de 60000).

Răscoala lui Fang La

Lieu, *Manichaeism în Central Asia and China*, p. 135, citând o sursă chineză veche (*Chz̧ing-chz̧i Kz̧ou-kuei*). Se iau în calcul doar morţii din timpul răscoalei, nu şi cei care au pierit, mai apoi, în urma căderii frontierei.

William Hardy McNeill, *The Rise of the West*: *A History of the Human Community*, University of Chicago Press, Chicago, 1990, pp. 311-313.

Lieu, *Manichaeism în Central Asia and China*; Lieu, *Manichaeism în the Later Roman Empire and Medieval China*; Youzhong Shi, *The Taiping Ideology*: *Its Sources*, *Interpretations*, *and Influences*, university of Washington Press, Seattle, 1967.

Genghis-han

Cifra se bazează în mare parte pe McEvedy, *The Atlas of World Population History*. McEvedy afirmă că populaţia Chinei a scăzut cu 35 de milioane în secolul al XIII-lea. Dincolo de asta, populaţia din regiunile vestice cucerite de mongoli a scăzut şi ea cu 2,75 milioane. Cu totul, se pare că tăvălugul mongol a dus în Eurasia la moartea a 37750000 de oameni. Am rotunjit cifra ca să evit pretenţia de prea multă precizie.

Osborn, „Genghis Khan”; Pocha, „Once-Feared Invaderz̧s Reputation”.

Mayell, „Genghis Khan a Prolific Lover”.

Weatherford, *Genghis Khan*, p. 115.

Ibid... p. 117. Comparaţi această descriere cu siguranţa pe care o afişează Weatherford pe pagina precedentă, când relatează atrocităţile europenilor. El ne spune că europenii jucau fotbal cu căpăţâni

retezate, spânzurau prizonierii pe ziduri, le smulgeau membrele, ba chiar făceau lucruri şi mai rele („Germanii au adunat apoi copiii prinşi şi i-au legat pe catapulte”), fără a înmuia afirmaţiile prin formule ca „chipurile” sau „se spune că” (p. 116). Observaţi, de asemenea, că moartea în bătălie a ginerelui e descrisă ca „asasinat”.

Hildinger, *Warriors of the Steppe*, p. 113.

Ibid., p. 116.

Keegan, *A History of Warfare*, pp. 160-162.

Weatherford, *Genghis Khan*, pp. 113-114.

Hildinger, *Warriors of the Steppe*, pp. 21-23; Keegan, *A History of Warfare*, pp. 162 – 163.

Man, *Genghis Khan*, p. 142.

Grousset, *Conqueror of the World*, p. 196.

Man, *Genghis Khan*, pp. 167 – 168.

Ibid., p. 174.

Grousset, *Conqueror of the World*, pp. 208 – 211.

Ibid., pp. 217 – 218.

Ibid., p. 235.

Ibid., p. 223.

Ibid., pp. 227 – 229.

Juvayni, *Genghis Khan*, p. 197.

Grousset, *Conqueror of the World*, p. 237; Man, *Genghis Khan*, pp. 174 – 177.

Grousset, *Conqueror of the World*, p. 264.

Man, *Genghis Khan*, p. 262; McEvedy, *The Atlas of World Population History*, p. 172; Morgan, *The Mongols*, p. 83, citându-l pe John D. Langlois, *China under Mongol Rule*; McFarlane, în *The Savage Wars of Peace*, p. 50, estimează că populaţia Chinei a fost redusă la jumătate în cincizeci de ani – 60 de milioane de oameni au murit sau nu au fost înlocuiţi.

Man, *Genghis Khan*, p. 180; McEvedy, *The Atlas of World Population History*, pp. 78, 152 – 156.

Durand, „Population Statistics of China”.

Grousset, *Conqueror of the World*, p. 233.

Morgan, *The Mongols*, p. 79.

Ibid., pp. 79 – 81.

Weatherford, *Genghis Khan*, p. 114.

Ibid., p. 118.

Man, *Genghis Khan*, p. 177.

Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, ed. a X-a, Merriam-Webster, Springfield, MA, 1999, p. 842.

Cruciada împotriva albigenzilor

S-a încetăţenit ideea că războiul împotriva catarilor a produs 1 milion de victime. Nu ştiu de unde vine această cifră şi n-am văzut-o în vreo istorie academică a Franţei, dar ea tot apare în studiile religioase, cum ar fi: Christopher Brookmyre, *Not the End of the World*, Grove Press, New York, 1998, p. 39; Max Dimont, *Jews, God, and History*, Penguin, New York, 1994, p. 225; Dizerega Gus, *Pagans and Christians*: *The Personal Spiritual Experience*, Llewellyn, St. Paul, MN, 2001, p. 195; Helen Ellerbe, *The Dark Side of Christian History*, Morningstar & Lark, Orlando, FL, 1995, p. 74; Michael Newton, *Holy Homicide*, Loompanics, Port Townsend, WA, 1998, p. 117. Numărul acesta de morţi este raportat de cel puţin un secol: vezi John M. Robertson, *A Short History of Christianity*, Watts, London, 1902, p. 254 („S-a apreciat că au fost măcelăriţi un milion de oameni de toate vârstele şi de ambele sexe”).

Oz Shea, *The Perfect Heresy*, pp. 75 – 87.

Ibid., p. 106.

Riley-Smith, *The Crusades*, p. 137.

Ibid., p. 138.

Chalk şi Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide*, pp. 114-134.

Invazia lui Hulagu

Chiar şi în prezent, majoritatea lucrărilor afirmă că în timpul distrugerii Bagdadului au fost ucişi 800000 de oameni. În mod clar, e o cifră prea mare pentru un singur oraş, dar o s-o las aşa, considerând că ar putea reflecta numărul de morţi din întregul război.

Frazier, „Destroying Baghdad”; Morgan, *The Mongols*.

Războiul de 100 de Ani

Tuchman, *A Distant Mirror*, pp. 70-71.

Mortimer, „Poitiers”, p. 41(7).

Joan Bos, „Charles VI of France”, *Joanz̨s Mad Monarchs Series*, http://www.xs4all.nl/-monarchs/madmonarchs/charles6/charles6bio.htm (accesat pe 20 martie 2011); Tuchman, *A Distant Mirror*, pp. 497-516.

Keegan, *The Face of Battle*, pp. 79-116.

Pratt, *The Battles that Changed History* pp. 104-121.

Sorokin, *Social and Cultural Dynamics*, vol. 3, pp. 548-549, 560.

Turchin, *Historical Dynamics*, p. 180.

Philip Pregill, *Landscapes în History*, ed. a II-a, John Wiley, New York, 1999, p. 167 (populaţia Franţei era de circa 19 milioane, dar a scăzut cu o treime până la sfârşitul Războiului de 100 de Ani); Frederic J. Baumgartner, *France în the Sixteenth Centry*, St. Martinz̨s Press, New York, 1995, p. 65 (populaţia Franţei era de 20 de milioane în 1340 şi de 10 milioane după un secol); Henry Heller, *Labour, Science and Technology în France 1500-1620*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 202 (17 milioane la începutul secolului al XIV-lea; 9 milioane în 1440). În majoritatea ţărilor, „Moartea

Neagră” a omorât o treime din populaţie, dar se pare că populaţia Franţei a scăzut la jumătate, aşa încât plusul de o şesime de morţi (circa 3,33 milioane) se poate să fi fost provocat de război.

Robert S. Lopez, în Edward Miller (ed.), *The Cambrige Economic History of Europe from the Decline of the Roman Empire*, vol. 2, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, p. 386.

Prăbuşirea dinastiei Yuan

Mote şi Twitchett, *The Cambridge History of China*, vol. 7, p. 60.

Ibid.

Lorge, *War*, *Politics and Society în Early Modern China*, p. 99; Edward L. Farmer, *Zhu Yuanzhang and Early Ming Legislation*: *The Reordering of Chinese Society*, Brill, Leiden, 1995, p. 21.

Mote şi Twitchett, *The Cambridge History of China*, vol. 7, pp. 44-47.

S.L. Yang, J. Zhang, S.B. Dai, M. Li şi X.J. Xu, „Effect of Deposition and Erosion within the Main River Channel and Large Lakes on Sediment Delivery to the Estuary of the Yangtze River”, în *Journal of Geophysical Research* 112 (2007): F02005: „suprafaţa lacului Poyang a scăzut de la 5050 km2 în 1949 la 3919 km2 în 1995”.

Lorge, *War*, *Politics and Society în Early Modern China*, pp. 102-103; Michael E. Haskew *et al.*, *Fighting Techniques of the Oriental World*, *AD 1200-1860*, St. Martin’s Press, New York, 2008, p. 234.

Herbert Franke şi Denis Twitchett, *The Cambridge History of China*, vol. 6: *Alien Regimes and Border States*, *907-1368*, Cambridge University Press, New York, 1994, p. 662.

Războiul dintre Bahmani şi Vijayanagara

Scott şi Firista, *Ferishta’s History of Dekkan*

from the First Mahummedan Conquests, p. 26.

Ibid., pp. 27-30.

Sewell, *A Forgotten Empire*.

Timur

Mediana a opt estimări publicate: Allen Howard Godbey, *The Lost Tribes a Myth*: *Suggestions towards Rewriting Hebrew History*, Ktav, New York, 1974, p. 358 („Se estimează că Genghis-han a ucis 20 de milioane de oameni, iar Tamerlan, 12 milioane”); McWilliam, „Uzbekistan Restores Samarkand” („Un cuceritor necruţător care, cel puţin conform unei estimări, a provocat moartea a circa 7 milioane de oameni”); Ford, „Ex-Russian Satellite” („Tamerlan […] a fost răspunzător de moartea a 20 de milioane de oameni”); Kinzer, „Kinder, Gentler Tamerlane” („Se spune că oştirea lui de turci şi mongoli a omorât 17 milioane de bărbaţi, femei şi copii în timpul invaziilor pe care le-a desfăşurat în secolul al XIV-lea”); Carpenter, „Barbaric Tamerlane” („Se apreciază că oştirile lui […] au masacrat 17 milioane de oameni”); Greenway, „New Waves across the Steppes” („Se spune că el a ucis 15 milioane de oameni”); Fenby, „Crossroads of Conquest” („Un războinic din partea locului, care şchiopăta din pricina unor răni provocate de săgeţi, a înaintat spre miazănoapte, spre răsărit, spre apus şi spre miazăzi şi şi-a clădit o împărăţie pe vreo 17 milioane de leşuri”); McMahon, „The Rehabilitation of Tamerlane” („Numărul de morţi este estimat la 17 milioane de oameni”).

Stephen Greenblatt, *Will în the World*: *How Shakespeare Became Shakespeare*, W.W. Norton, New York, 2004, pp. 189-192.

Marozzi, *Tamerlane*, p. 326.

Ibid., p. 65.

Ibid., p. 132.

Picton, „Tamerlane”.

Marozzi, *Tamerlane*, pp. 113-114.

Ibid., p. 132.

Ibid., pp. 153-154.

Hildinger, *Warriors of the Steppe*, pp. 179-180; Marozzi, *Tamerlane*, p. 65.

Marozzi, *Tamerlane*, p. 190.

Hildinger, *Warriors of the Steppe*, pp. 179-180; Ruy Gonzales de Clavijo şi Guy Lestrange, *Embassy to Tamerlane: 1403-1406*, Routledge, New York,

2004, p. 92.

Marozzi, *Tamerlane*, pp. 312-316.

Ibid., p. 82.

„Clavijoz,s Embassy to Tamerlane”, http: //depts.washington.edu/silkroad/ texts/clavijo/cltxt1.html (accesat pe 11 martie 2011).

Hildinger, *Warriors of the Steppe*, p. 194.

Carpenter, „Barbaric Tamerlane”; Ford, „Ex-Russian Satellite”; Kinzer, „Kinder, Gentler Tamerlane”; McMahon, „The Rehabilitation of Tamerlane”; McWilliam, „Uzbekistan Restores Samarkand”.

Cucerirea Vietnamului de către chinezi

Geoff Wade, „Ming Colonial Armies în Southeast Asia”, în Hack şi Rettig, *Colonial Armies în Southeast Asia*, p. 84. Istoricii chinezi afirmă că au fost ucişi 7 milioane de oameni şi câmpiile s-au înroşit de atâta sânge. În vederea ierarhizării, împart asta la 10 şi iau în calcul 700000 de morţi, fără să am vreun motiv solid. Recensământul efectuat de cârmuirea Ming a găsit în Vietnam după cucerire 5,2 milioane de oameni.

Sun Laichen, „Military Technology Transfers from Ming China and the Emergence of Northern Mainland Southeast Asia; c. 1390-1527”, *Journal of*

Southeast Asian Studies 34, nr. 3 (1 octombrie 2003), p. 495; Hack şi Rettig, *Colonial Armies în Southeast Asia*, pp. 83-88.

Minh Do, „Le Loiz̧s Struggle: Under the Ming Dynasty”, *VietNow Magazine*, 31 iulie 1997, p. 15.

Sacrificiile umane aztece

Carrasco, *City of Sacrifice*, p. 51, citându-l pe Bernal Díaz del Castillo.

Time-Life Books, *Aztecs*, pp. 99-100.

Harris, *Cannibals and Kings*, pp. 149-151.

Carrasco, *City of Sacrifice*, pp. 196-197.

Ibid., pp. 204-207.

Time-Life Books, *Aztecs*, p. 103.

Cocker, *Rivers of Blood*, p. 47.

Această teorie a fost expusă într-un mod foarte convingător de antropologii Michael Harner şi Marvin Harris în anii ẕ70, dar apare şi în Edward John Payne, *History of the New World Called America*, vol. 2, Clarendon Press, Oxford, 1899, p. 550.

Carrasco, *City of Sacrifice*, p. 167; Kyle, *Spectacles of Death în Ancient Rome*, p. 152.

Marvin Harris, *Cultural Materialism*: *The Struggle for a Science of Culture*, Vintage, New York, 1980, pp. 333-340.

Juan Antonio Llorente, secretarul general al Inchiziţiei între 1789 şi 1801, a estimat că au fost executaţi 31912 oameni din 1480 până în 1808. Will Durant, *The Reformation*: *A History of European Civilization from Wyclif to Calvin*, *1300-1564*, Simon & Schuster, New York, 1957, p. 215.

Gibbons, „Recent Developments în the Study of the Great European Witch Hunt”.

Peter Hessler, „The New Story of Chinaz̧s Ancient Past”, *National Geographic*, iulie 2003.

Keen, *The Aztec Image în Western Thought*, pp.

96-97.

Cocker, *Rivers of Blood*, p. 47; Harris, *Cannibals and Kings*, p. 159.

Cook şi Borah, citaţi în Harner, „The Enigma of Aztec Sacrifice”.

William Prescott, *History of the Conquest of Mexico*, ediţia Montezuma, Lippincott, London, 1904 (ed. orig. 1843), p. 94.

Keen, *The Aztec Image în Western Thought*, p. 256.

Harner, „The Enigma of Aztec Sacrifice”.

Negoţul cu sclavi peste Atlantic

Estimarea mea se bazează pe diversele procente citate în acest capitol. Numărul total de morţi de care se face responsabil comerţul cu sclavi din Atlantic pare să fie undeva între 14 şi 18 milioane. Sunt incluşi aici 10-12 milioane de morţi în Africa (jumătate dintre cei capturaţi), plus l-2 milioane de morţi pe ocean (10-15% dintre cei transportaţi), plus 3-4 milioane de morţi în primul an în America (o treime dintre cei care ajungeau acolo). Aceasta se traduce în estimarea foarte aproximativă că mureau trei sclavi la fiecare doi care ajungeau peste ocean.

Iată câteva alte estimări ale numărului total de morţi:

Stannard, *American Holocaust*, pp. 151, 317: între 30 şi 60 de milioane.

Rummel, *Statistics of Democide*, http: //www.hawaii.edu/powerkills/SOD. TAB2.1A.GIF: 13667000.

Rogozinski, *A Brief History of the Caribbean*, p. 128: 8 milioane de sclavi au murit pentru a aduce 4 milioane în Insulele Antile.

Drescher, „Atlantic Slave Trade and the Holocaust”, pp. 66-67: 6 milioane.

Meltzer, *Slavery*, vol. 2, p. 2.

Thomas, *The Slave Trade*, pp. 373-379.

Hochschild, *Bury the Chains*, p. 31.

Rogozinski, *A Brief History of the Caribbean*, p. 127.

Stannard, *American Holocaust*, p. 317; Hochschild, *Bury the Chains*, p. 31 (50% au murit în marşurile forţate şi în barracoon-uri); Lloyd, *The Navy and the Slave Trade*, p. 118 (tot 50%, citându-l pe Buxton).

Alexander F alconbridge, *An Account of the Slave Trade on the Coast of Africa*, J. Phillips, London, 1788, p. 18.

Thomas, *The Slave Trade*, legenda ilustraţiei 75.

Olaudah Equiano, *The Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano*, Knapp, Boston, 1837, pp. 43-44.

Rogozinski, *A Brief History of the Caribbean*, p. 127.

Thomas, *The Slave Trade*, p. 416.

Ibid., p. 417.

Ibid., p. 804; Rogozinski, *A Brief History of the Caribbean*, p. 123.

Lucrarea lui Philip Curtin cu titlul *Atlantic Slave Trade*: *A Census* (University of Wisconsin Press, Madison, 1969) este, probabil, cel mai important studiu statistic despre transportul naval. El estimează că s-au îmbarcat 11,8 milioane de sclavi şi au ajuns la destinaţie 9,4 milioane. Alte autorităţi în domeniu avansează următoarele cifre: Davidson, *Africa în History*, p. 208 (10-12 milioane); Hochschild, *Bury the Chains*, p. 32 (au plecat 11 milioane, au ajuns 9,6 milioane); Meltzer, *Slavery*, vol. 2, p. 51 (acest autor spune că au fost importaţi 10 milioane, citându-l pe Philip D. Curtin; estimările mai vechi, de 15 până la 20

de milioane, sunt „speculaţii nefondate”); Stannard, *American Holocaust*, p. 317 (au supravieţuit între 12 şi 15 milioane); Thomas, *The Slave Trade*, p. 804 (13 milioane au plecat din porturile africane şi 11328000 au ajuns în America).

Davidson, *Africa în History*, p. 215 (10-15%); Meltzer, *Slavery*, vol. 2, p. 50 (12,5% au murit în timpul transportului în anii 1700); Rogozinski, *A Brief History of the Caribbean*, p. 127 (13%); Stannard, *American Holocaust*, p. 317 (10%); Thomas, *The Slave Trade*, p. 424 (9% este o estimare rezonabilă pentru secolul al XVIII-lea).

Hochschild, *Bury the Chains*, p. 32; Thomas, *The Slave Trade*, p. 709.

Thomas, *The Slave Trade*, pp. 310-311.

James A. McMillin, *The Final Victims*: *Foreign Slave Trade to North America*, *1783-1810*, University of South Carolina Press, Columbia, 2004, p. 61.

Hochschild, *Bury the Chains*, p. 63 (o treime mureau în primii trei ani); Meltzer, *Slavery*, vol. 2, p. 50 (4-5% mureau cât timp aşteptau în port, 33% mureau în perioada de călire); Stannard, *American Holocaust*, p. 317 (jumătate mureau în timpul călirii).

Hochschild, *Bury the Chains*, pp. 63-66.

Rogozinski, *A Brief History of the Caribbean*, pp. 124, 138.

Thomas, *The Slave Trade*, p. 805.

Jordan, *The White Manz̧s Burden*, pp. 52-68.

John P. Jackson şi Nadine M. Weidman, *Race*, *Racism*, *and Science*: *Social Impact and Interaction*, ABC-CLIO, Santa Barbara, CA, 2004, pp. 24-27; Jordan, *The White Manz̧s Burden*.

Drescher, „Atlantic Slave Trade and the Holocaust”, p. 72.

Mary Turner, *Slaves and Missionaries*: *The*

Disintegration of Jamaican Slave Society, *1787-1834*, Press university of the West Indies, Kingston, Jamaica, 1998, p. 8-9.

Lloyd, *The Navy and the Slave Trade*, p. 118.

James Walvin, *Black Ivory*, Blackwell, Malden, MA, 2001, p. 265.

McEvedy, *The Penguin Atlas of African History*, p. 97.

Randall M. Miller şi John David Smith, *Dictionary of Afro-American Slavery*, Greenwood Press, New York, 1988, p. 594.

Cucerirea Americilor

Columb, trad. engl. de Markham, *Journal of Cristopher Columbus*, p. 38.

Ibid., p. 135.

Zinn, *A Peoplezs History of the United States*, p. 1.

Columb, trad. engl. de Markham, *Journal of Cristopher Columbus*, p. 51.

Meltzer, *Slavery*, vol. 2, p. 6.

Zinn, *A Peoplezs History of the United States*.

Cocker, *Rivers of Blood*, pp. 34, 63-65.

Meltzer, *Slavery*, vol. 2, p. 6.

Rogozinski, *A Brief History of the Caribbean*, pp. 26-27.

„Unearthing Evidence of a Caraibbean Massacre”, *Los Angeles Times*, 21 august 1997.

Rogozinski, *A Brief History of the Caribbean*, p. 31.

Ibid., p. 30.

Cocker, *Rivers of Blood*, p. 27.

Hanson, *Carnage and Culture*, pp. 173-176; Cocker, *Rivers of Blood*, pp. 53-60.

Cocker, *Rivers of Blood*, pp. 94-95.

Becky Branford, „History Echoes în the Mines of

Potosi”, BBC News Online, 18 octombrie 2004, http: //news.bbc.co.uk/2/hi/americas/3740134.stm. Conform unor estimări, la Potos- au murit nu mai puţin de 8 milioane de muncitori; totuşi, asta ar însemna că între 1549 şi 1949 minele au provocat moartea a 20000 de oameni pe an, într-un oraş a cărui populaţie a ajuns la un moment dat la 200000 de locuitori şi a scăzut la jumătate când minele au ieşit din circuit. Ar însemna că, timp de aproape o jumătate de mileniu, minele au ucis an de an cel puţin 10% din populaţie. Nici măcar Gulagul n-a izbutit să facă asemenea ravagii, aşa încât mă îndoiesc că aceste estimări reflectă realitatea.

Thornton, *American Indian Holocaust and Survival*, p. 69.

Zinn, *A Peoplez̧s History of the United States*, pp. 14-15.

Osborn, *The Wild Frontier*, p. 243.

Ibid., p. 139.

Ibid., p. 156.

Utley şi Washburn, *Indian Wars*, pp. 126-127.

Ibid., p. 129.

Thornton, *American Indian Holocaust and Survival*, p. 118.

Utley şi Washburn, *Indian Wars*, p. 203.

Osborn, *The Wild Frontier*, p. 217.

Ibid., p. 225.

Ibid., p. 240.

Ribeiro, „Indigenous Cultures and Languages în Brazil”.

Stephen T. Katz, „Uniqueness: The Historical Dimension”, în Alan S. Rosenbaum (ed.), *Is the Holocaust Unique*? *Perspectives on Comparative Genocide*, Westview Press, Boulder, CO, 1996, p. 21.

Citat în Kiernan, *Blood and Soil*, p. 227.

Stannard, *American Holocaust*, p. 58.

Loewen, *Lies My Teacher Told Me*, p. 82. În prima frază este citată Karen Kupperman.

Diamond, *Guns*, *Germs and Steel*, p. 78.

Stannard, *American Holocaust*, p. 107. Trebuie să mai atrag atenţia asupra unui lucru: majoritatea specialiştilor ar spune că oricum populaţia iniţială nu număra nici pe departe 100000 de oameni.

David E. Stannard, „The Politics of Genocide Scholarship”, în Alan S. Rosenbaum (ed.), *Is the Holocaust Unique*? *Perspectives on Comparative Genocide*, Westview Press, Boulder, CO, 1996, p. 178. Conform unei estimări, 2,4 milioane dintre cele 5,1 victime ale Holocaustului au murit de boli în ghetouri şi lagăre de concentrare.

Rummel, *Statistics of Democide*, http: //www.hawaii.edu/powerkills/SOD. TAB2.1A.GIF (accesat pe 20 martie 2011).

The New York Public Library American History Desk Reference, Macmillan, New York, 1997, p. 15.

Thornton, *American Indian Holocaust and Survival*, p. 23; Stannard, *American Holocaust*, pp. 266-267, 339-342.

Livi-Bacci, *A Concise History of World Population*, p. 31; Coe, Dean şi Benson, *Atlas of Ancient America*, p. 13; Mann, *1491*, p. 148.

Soluţia cea mai simplă ar fi să facem o estimare brută şi să considerăm că între o treime şi două treimi din scăderea populaţiei se poate imputa europenilor – adică între 11 şi 24 de milioane din 35 de milioane.

Dar putem şi să construim o acuzare pentru fiecare caz în parte, iar atunci vom ignora estimările nefondate referitoare la populaţiile precolumbiene şi vom lua în calcul doar numărul de băştinaşi care au dispărut sub cârmuirea europeană, aşa cum a fost

consemnat de la un recensământ colonial la altul. Cu mult după ce primul val de boli a făcut ravagii printre amerindieni, într-o perioadă în care spaniolii dominau situaţia, 112000 de băştinaşi din Cuba au dispărut între 1512 şi 1600, iar 5300000 de mexicani (1548-1605) şi 700000 de peruani (1572-1620) au avut aceeaşi soartă (Livi-Bacci, *A Concise History of World Population*, pp. 55-56). În Hispaniola, populaţia a scăzut de la 60000 în 1508 la 500 în 1548 (Meltzer, *Slavery*, vol. 2, p. 8). Conform lui Russell Thornton (*American Indian Holocaust and Survival*, p. 90), populaţia indiană din America de Nord a scăzut de la 600000 în 1800 la 200000 în 1890, asta întâmplându-se în timpul extinderii hotarelor americane. Apoi, 800000 de indieni din regiunea Amazonului au dispărut în secolul XX. Dat fiind că, de obicei, guvernele sunt considerate răspunzătoare de lucrurile rele care se petrec în vremea lor, asta înseamnă, din numai câteva calcule rapide, 7,3 milioane de pierderi de vieţi bine documentate sub dominaţia occidentală, ceea ce ne dă o cifră de bază de la care să pornim. Şi nici măcar n-am pus la socoteală populaţia din America Centrală sau pe aztecii şi incaşii care au fost ucişi direct în timpul cuceririi.

Prin urmare, undeva între 7 şi 24 de milioane de pierderi de vieţi omeneşti pot fi imputate europenilor, ceea ce înseamnă că, indiferent de numărul exact al morţilor, cucerirea Americilor se află în partea de sus a listei mele, nu mai jos de poziţia 19, poate chiar pe poziţia 4.

Genocidul

Diamond, *The Third Chimpanzee*, pp. 289, 299.

Ibid., p. 303.

Mediana a douăsprezece estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oc5m.htm#Holocaust.

Mediana a şase estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oc5m. htm#Holodomor.

Numărul morţilor este media geometrică dintre limita superioară (1 milion) şi cea inferioară (250000). Ian Hancock, „Responses to the Romani Holocaust”, în Alan S. Rosenbaum (ed.), *Is the Holocaust Unique*? *Perspectives on Comparative Genocide*, Westview Press, Boulder, CO, 1996, pp. 39-64.

Numărul morţilor este media geometrică dintre limita superioară (1,2 milioane de morţi, estimare făcută de guvernul tibetan în exil) şi limita inferioară (100000 de morţi, estimare făcută de Jack Nusan Porter, *Genocide and Human Rights*, University Press of America, Washington, DC, 1982).

Mediana a cinci estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oc5m. htm#Yugo.

Martin Mennecke *et al.*, „Genocide în Bosnia-Herzegovina”, în Samuel Totten *et al.* (ed.), *Century of Genocide*: *Critical Essays and Eyewitness Accounts*, ed. a II-a, Routledge, New York, 2004, p. 422.

Totten, *Dictionary of Genocide*: *A-L*, p. 26.

McEvedy, *The Penguin Historical Atlas of the Pacific*, p. 76.

„Experts Double 1788 Estimate of Aborigens”, *Advertiser*, 26 februarie 1987, citându-i pe Derek John Mulvaney şi John Peter White, *Australians to 1788*, Fairfax, Syme & Weldon Associates, Broadway, NSW, Australia, 1987.

Diamond, *The Third Chimpanzee*, p. 283; Cocker, *Rivers of Blood*, p. 177.

Ben Kiernan, „The First Genocide: Carthage, 146 BC”, *Diogenes* 203 (2004), pp. 27-39.

Mediana a treisprezece estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oclm.htm#Burundi72.

Timor-Leste Commission for Reception, Truth

and Reconciliation (CAVR), *Conflict-Related Deaths în Timor-Leste: 1974-1999*, http: //cavr-timorleste.org/updateFiles/english/CONFLICT-RELATED %20DEATHS.pdf (accesat pe 11 martie 2011).

Iosua 8-11.

Alfred W. Crosby, *Ecological Imperialism*: *The Biological Expansion of Europe 900-1900*, Cambridge University Press, New York, 2004, p. 80.

Pakenham, *The Scramble for Africa*, p. 615: populaţia nama a fost redusă de la 20000 la 9 800 de oameni (10200 de morţi), iar populaţia herero, de la 80000 la 15000 de oameni (65000 de morţi).

Numerii 31; David Plotz, „The Biblez̦s Most Hideous War Crime”, *Slate*, 23 august 2006, http: //www.slate.com/id/2146473/entry/2148272/.

Diamond, *The Third Chimpanzee*, pp. 278-281.

Dale Mackenzie Brown, „The Fate of Greenlandz̦s Vikings”, *Archaeology*, 28 februarie 2000.

Douglas L. Oliver, *Polynesia în Early Historic Times*, Bess Press, Honolulu,

2002, p. 255.

Luigi Luca Cavalli-Sforza *et al.*, *The History and Geography of Human Genes*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1994, p. 366.

Segal, *Islamz̦s Black Slaves*; „Muhammad and Jews of Medina”, *Muhammad*: *Legacy of a Prophet*, PBS, http: //www.pbs.org/muhammad/majews.shtml (accesat pe 11 martie 2011).

Chalk şi Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide*, p. 65.

Xenofon, *Hellenica*, trad. engl. de H.G. Dakyns, cartea 2, cap. 2, http: //www.gutenberg.org/files/1174/1174-h/1174-h.htm (accesat pe 9 martie 2011).

Războaiele dintre Birmania şi Siam

Peter Williamson Floris, un englez aflat în vizită la Bangkok în 1612, a scris că aceste războaie „au dus la distrugerea aproape deplină a regatului Pegu, omorând multe milioane de oameni”. Mai mulţi martori din epocă au considerat că aceste războaie fuseseră extrem de distructive. În vederea ierarhizării, voi spune că aceste conflicte sunt responsabile de moartea a 900000 de oameni. Cifra a fost obţinută prin însumarea numerelor de morţi din fiecare eveniment, numere despre care recunosc că sunt îndoielnice de la un caz la altul, dar care ar putea să reflecte un ordin de mărime corect per total. În lucrarea *Southeast Asia în the Age of Commerce* (Yale University Press, New Haven, CT, 1988), Anthony Reid a estimat că populaţia din cele două regate principale era în jur de 5 milioane şi că pe tot cuprinsul Asiei de Sud-Est trăiau 23 de milioane de oameni.

Gaspero Balbi, „Voyage to Pegu, and Observations There, Circa 1583”, *SOAS Bulletin of Burma Research* 1, nr. 2 (toamna lui 2003), http: //www.soas.ac.uk/ sbbr/editions/file64288.pdf (accesat pe 9 martie 2011).

Fred Arthur Neale, *Narrative of a Residence at the Capital of the Kingdom of Siam*, Office of the National Illustrated Library, London, 1852, p. 208.

„Divine Rights”, *Bangkok Post*, 25 ianuarie 2001; „Mystery of a Princess”, *Bangkok Post*, 25 februarie 1999; „Princess to the Rescue”, *Nation* (Thailanda), 1 martie 1999.

Sale, *An Universal History* (1759), vol. 7, p. 108.

„Warrior King Remains a Very Modern Mystery”, *Nation* (Thailanda), 30 aprilie 2006.

Războaiele religioase din Franţa

Knecht, *The French Religious Wars*, p. 91 („S-a estimat că, în total, în timpul acestor războaie au

murit undeva între 2 şi 4 milioane de oameni”).

Frieda, *Catherine de Medici*, p. 136.

Knecht, *The French Religious Wars*, pp. 38-41.

Ibid., pp. 41-46.

„Henry III”, în *Encyclopaedia Britannica*, ed. a Xl-a, vol. 13, p. 291; Horne, *La Belle France*, p. 89.

Frieda, *Catherine de Medici*, p. 255.

Knecht, *The French Religious Wars*, p. 53.

Turchin, *Historical Dynamics*, p. 181.

Frieda, *Catherine de Medici*, p. 328.

Horne, *La Belle France*, p. 91.

Ibid., p. 98.

Ibid., p. 97.

Monty Python and the Holy Grail, regia: Terry Gilliam şi Terry Jones (Sony Pictures, 1975).

Războiul ruso-tătar

Henri Troyat, *Ivan the Terrible*, E.P. Dutton, New York, 1984, p. 144.

Blum, *Lord and Peasant în Russia*, p. 159.

Ambasadorul englez, Giles Fletcher, a raportat că 800000 de moscoviţi muriseră ca urmare a incendiului şi a panicii declanşate de acesta. Este o evidentă exagerare, chiar dacă presupunem că oraşul a fost năpădit de un potop de refugiaţi din zonele rurale. La numărătoarea făcută pe timp de pace reieşise că Moscova avea o populaţie de 100000 de oameni; apoi, după incendiu, în 1580, solul papei a raportat doar 30000 de locuitori. Brian Glyn Williams, *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of a Nation*, Brill, Leiden, 2001, p. 50; Isabel de Madariaga, *Ivan the Terrible: First Tsar of Russia*, Yale University Press, New Haven, CT, 2005, p. 266.

Timpurile Tulburi

Duffy şi Ricci, *Czars*, p. 174: „Cu toate că nu există cifre pe care ne putem baza, se estimează că

populaţia a scăzut brusc în Timpurile Tulburi, de la 14 la 9 milioane”. J.P. Cooper, în *New Cambridge Modern History*, vol. 4: *The Decline of Spain and the Thirty Years War*, *1609-1648/49*, Cambridge university Press, New York, 1979, p. 602, estimează că au fost mai puţine victime, dar se încadrează în acelaşi ordin de mărime: „Timpurile Tulburi au răpit vieţile a circa două milioane şi jumătate de oameni”.

Henri Troyat, *Ivan the Terrible*, E.P. Dutton, New York, 1984; Joan Bos, „Ivan IV of Russia”, *Joanz̨s Mad Monarchs Series*, http: //www.xs4all.nl/-monarchs/ madmonarchs/ivan4/ivan4bio.htm (accesat pe 20 martie 2011).

Riasanovsky, *History of Russia*, p. 156.

Dunning, *A Short History of Russiaz̨s First Civil War*, pp. 43-44.

Harold Fisher, *The Famine în Soviet Russia*, *1919-1923*: *The Operations of the American Relief Administration*, Books for Libraries Press, Freeport, NY,

1971, p. 475.

Riasanovsky, *History of Russia*, p. 160.

Dunning, *A Short History of Russiaz̨s First Civil War*, pp. 150-158.

Ibid., pp. 164 – 166.

Ibid., p. 277.

Ibid., p. 45.

Ibid., pp. 83 – 90.

Ibid., pp. 75 – 82; Riasanovsky, *History of Russia*, pp. 157 – 160, 172 – 174.

Războiul de Treizeci de Ani

Pratt, *The Battles That Changed History*, pp. 158-159.

Fuller, *A Military History of the Western World*, p. 74.

Schiller, *History of the Thirty Years' War*, p. 144.

Hollway, „Thirty Years' War: Battle of Breitenfeld”.

Britt *et al.*, *The Dawn of Modern Warfare*, pp. 44-45.

Ibid., pp. 47-48.

Fuller, în *A Military History of the Western World*, a estimat că au fost ucişi 350000 de soldaţi. Corvisier şi Childs, în *A Dictionary of Military History and the Art of War*, p. 469, apreciază că au murit 600000 de militari.

Wedgwood, *The Thirty Years' War*, pp. 399-401.

Ibid., pp. 399-400.

J.F. (John Frederic Charles) Fuller, *The Conduct of War*: *A Study of the Impact on the French, Industrial and Russian Revolutions*, Da Capo Press, New York,

1992, p. 15.

Wedgwood, *The Thirty Years' War* (1938): populaţia a scăzut de la 21 de milioane la 13,5 milioane.

Geoffrey Parker, *The Thirty Years' War*, Routledge, New York, 1997, p. 188: populaţia a scăzut de la 20 de milioane la 16 sau 17 milioane.

O privire asupra surselor terţiare arată cum este distribuit sprijinul pentru diferitele cifre: Davies, *Europe*, p. 568 (8 milioane de morţi); Richard S. Dunn, *The Age of Religious Wars 1559-1715*, ed. a II-a, W.W. Norton, New York, 1979 (între 7 şi 8 milioane de morţi); McFarlane, *The Savage Wars of Peace* (7,5 milioane); John Landers, *The Field and the Forge*, Oxford University Press, Oxford, 2003, p. 352 (între 5 şi 6 milioane); McEvedy, *The Atlas of World Population History*, p. 68, „Germany” (graniţele moderne) (2 milioane). Oricum ar sta lucrurile, dacă folosim trucul

discutat mai devreme, vom vedea că media geometrică dintre numărul cel mai mare (12 milioane) şi cel mai mic (3 milioane) este 6 milioane.

Michael Burger, *The Shaping of Western Civilization*: *From Antiquity to the Enlightenment*, University of Toronto Press, Toronto, 2008, pp. 232-236; Scott A. Merriman, *Religion and the Law în America*: *An Encyclopedia of Personal Belief and Public Policy*, vol. 1, ABC-CLIO, Santa Barbara, CA, 2007, pp. 84-89.

Prăbuşirea dinastiei Ming

Spence, *The Search for Modern China*, pp. 21-22.

Paul E. Schellinger şi Robert M. Salkin (ed.), *International Dictionary of Historic Places*, vol. 5: *Asia and Oceania*, Fitzroy Dearborn, Chicago, 1996, p. 424; Henry Smith Williams, *The Historianz¿s History of the World*: *A Comprehensive Narrative*... vol. 24, Trow Press, New York, 1909, p. 554.

Spence, *The Search for Modern China*, pp. 20-21.

Frederic Wakeman Jr., „The Shun Interregnum of 1644”, în Jonathan D. Spence şi John E. Willis (ed.), *From Ming to Chz¿ing*, Yale University Press, New Haven, CT, 1979, pp. 43-52.

Spence, *The Search for Modern China*, p. 24.

Clements, *Coxinga and the Fall of the Ming Dynasty*, pp. 99-108.

Frederic Wakeman Jr., *Great Enterprise*: *The Manchu Reconstruction of the Imperial Order în Seventeenth Century China*, University of California Press, Berkeley, 1986, p. 507.

Spence, *The Search for Modern China*, p. 22.

„Skeletons of Massacre Victims Uncovered at Construction Site”, *Shanghai Star*, 11 aprilie 2002, app1.chinadailycom.cn/star/2002/0411/cn8-3.html.

Spence, *The Search for Modern China*, p. 37.

Ibid., p. 38.

„Chang Hsien-chung”, în *Encyclopaedia Britannica*, ed. a XV-a, vol. 3, p. 83.

McEvedy, *The Atlas of World Population History*; McFarlane, *The Savage Wars of Peace*.

Vedeţi filmele lui Kurosawa: *Cei şapte samurai*, *Kagemusha*, *Ran*, *Fortăreaţa ascunsă*, *Tronul însângerat*, *Yojimbo* şi *Rashomon*. Vorbesc serios. Vedeţi-le. Sunt filme excelente.

Spence, *The Search for Modern China*, p. 23.

Invadarea Irlandei de către Cromwell

David Lawrence Smith, A *History of the Modern British Isles*, *1603-1707*: *The Double Crown*, Blackwell, Oxford, 1998, p. 416 (populaţia a scăzut de la 2,1 milioane în 1641 la 1,7 milioane în 1672); Fuller, *A Military History of the Modern World*, vol. 2, p. 112 (500000 de morţi).

Oliver Cromwell⁄s Letters and Speeches: *Including the Supplement to the First Edition*. *With Elucidation*, *by Thomas Carlyle*, vol. 2, Harper & Brothers, New York, 1859, p. 493.

Oliver Cromwell⁄s Letters and Speeches: *With Elucidation*, *by Thomas Carlyle*, vol. 1, Wiley & Putnam, New York, 1845, pp. 383-384.

Garth Stevenson, *Parallel Paths*: *The Development of Nationalism în Ireland and Quebec*, McGill-Queen⁄s University Press, Montreal, 2006, p. 29.

Norman Davies, *The Isles*: *A History*, Oxford University Press, Oxford, 1999, p. 594.

Aurangzeb

Două milioane au murit de foame, la care se adaugă 100000 de oşteni anual, timp de douăzeci şi şase de ani. Estimarea îi aparţine lui Niccolao Manucci (*Mogul India*, p. 96), un mercenar, medic şi

diplomat veneţian care trăia în acea vreme în India.

Gascoigne, *Great Moguls*, p. 229.

Keay, *India*, pp. 342-343.

Ibid., p. 361.

Ibid., p. 353.

Ibid., p. 357.

Estimarea lui Manucci (*Mogul India*, p. 96) a fost reiterată de Wolpert (A *New History of India*, p. 167), Hansen (*TThe Peacock Throne*, pp. 477-478) şi Clodfelter (*Warfare and Armed Conflicts*, vol. 1, p. 56), care nu par s-o pună aproape deloc la îndoială.

Războiul dintre Imperiul Otoman şi Liga Sfântă

Levy, *War în the Modern Great Power System*.

Goodwin, *Lords of the Horizon*, pp. 228-236; Palmer, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, pp. 8-15.

„Hungarian Hero to Be Commemorated”, *Turkish Daily News*, 12 septembrie 2005.

Robert A. Selig, „Carlowitz, the Rakoczi Revolt, and the Origins of German Settlement în Hungary”, *German Life*, 31 martie 1999.

Petru cel Mare

Recensămintele succesive au arătat o scădere cu 20% a populaţiei plătitoare de impozite din Rusia în timpul domniei lui Petru, dar nu există un acord în privinţa modului de a transforma aceasta în cifre absolute la nivelul populaţiei. După cum ne spune George Vernadsky (*Kievan Russia*, Yale University Press, New Haven, CT, 1948, pp. 103-104), istoricul rus Pavel N. Miliukov a estimat că populaţia Rusiei a scăzut de la 16 milioane în 1676 (o cifră aproximativă) la 13 milioane în 1725 (cifră bine documentată), însă un alt istoric rus, PP Smirnov, nu acceptă faptul că populaţia fusese de 16 milioane, susţinând ideea unei populaţii stagnante de 13 milioane pe tot parcursul

domniei lui Petru, şi nu a scăderii ei.

Klyuchevsky, *Peter the Great*, pp. 112-120.

Ibid., p. 143.

Ibid., pp. 149-150.

Ibid., pp. 145-146.

Ibid., pp. 39-44.

Farquhar, *A Treasury of Royal Scandals*, pp. 115-119.

Războiul Nordului

Trei sute de mii de morţi în rândurile militarilor, dintre care 70000 ucişi în luptă (Urlanis, *Wars and Population*, pp. 45, 265), plus 70000 de civili finlandezi. Clodfelter (*Warfare and Armed Conflicts*, vol. 1, p. 94) crede că numărul victimelor a fost chiar mai mare. El estimează că în timpul conflictului au murit 350000 de suedezi şi finlandezi (atât soldaţi, cât şi civili) şi că ceilalţi participanţi la război au suferit pierderi şi mai grele.

Rick Tapio şi Laitala Vincent, „War and the Great Wrath”, *Finnish American Reporter* 8, 28 februarie 1995, p. 23; Eric Solsten şi Sandra W. Meditz (ed.), *Finland*: *A Country Study*, Government Printing Office for the Library of Congress, Washington, DC, 1988.

Fuller, *A Military History of the Modern World*, vol. 2, pp. 161-186; Fuller, *Strategy and Power în Russia*; Klyuchevsky, *Peter the Great*, pp. 62-71.

Războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei

Urlanis, în *Wars and Populations*, estimează că au murit 700000 de soldaţi (p. 226), dintre care 235000 au fost ucişi în luptă (p. 45); Corvisier şi Childs, în *A Dictionary of Military History and the Art of War*, spun că au pierit 700000 de militari din toate părţile implicate (p. 469), sau 500000 de francezi, atât militari, cât şi civili (p. 470). Bodart (*Losses of Life în Modern Wars*, Clarendon Press, Oxford, 1916, p. 30)

apreciază că au murit 400000 de militari, iar Clodfelter (*Warfare and Armed Conflicts*, vol. 1, p. 73) subscrie la această estimare.

Rowen, *A History of Early Modern Europe*, p. 538.

Bell, *The First Total War*, p. 25.

Războiul pentru succesiunea la tronul Austriei

Reed S. Browning, *The War of the Austrian Succession*, St. Martin's Griffin, New York, 1995, p. 377: „La cei 100000 de militari care au pierit din pricina războiului trebuie adăugaţi 400000 de civili. […] Războiul de succesiune austriac a ucis o jumătate de milion de oameni”. Aceleaşi cifre (100000 plus 400000) apar în Armstrong Starkey, *War în the Age of the Enlightenment*, *1700-1789*, Praeger, Westport, CT, 2003, p. 6. Urlanis, în *Wars and Populations*, estimează că au murit în total 450000 de militari (p. 226), dintre care 120000 au fost ucişi în lupte (p. 45).

Războiul sino-ţungar

John DeFrancis, *În the Footsteps of Genghis Khan*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1993, p. 175 („În 1755, nouă zecimi dintre ţungari şi aliaţii lor, adică vreo şase sute de mii de oameni, fuseseră şterşi de pe faţa pământului”); Douglas Carruthers, *Unknown Mongolia*: *A Record of Travel and Exploration în North-west Mongolia and Dzungaria*, vol. 2, Lippincott, Philadelphia, 1914, p. 376 („Când chinezii au invadat Ţungaria, au ucis populaţia până la ultimul om – din şase sute de mii de locuitori n-a mai rămas niciunul”).

René Grousset, *Empire of the Steppes*: *A History of Central Asia*, Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, 1970, pp. 537 – 538.

Războiul de Şapte Ani

Estimările variază, dar majoritatea experţilor

sunt de acord în privinţa proporţiilor conflictului. Clodfelter (*Warfare and Armed Conflicts*, vol. 1, pp. 99100) l-a numit „cel mai sângeros din secolul al XVIII-lea” şi a găsit o estimare potrivit căreia au murit în total 868000 de militari, precum şi alta conform căreia au murit 460000 de austrieci şi aliaţi şi 180000 de prusaci. Alte surse:

Dumas şi Vedel-Petersen, *Losses of Life Caused By War*: au murit 125400 de austrieci şi 180000 de prusaci.

Urlanis, *Wars and Population*: 550000 de militari morţi, dintre care 140000 ucişi în lupte (pp. 45, 226). Populaţia civilă a Austriei a scăzut de la 5739000 la 4890000 (p. 282).

Williams, *The Historianz¿s History of the World*, vol. 12, p. 352: „Războiul de Şapte Ani a fost o modalitate glorioasă de mărire personală a lui Frederic [...], şi totuşi a costat [...] 180000 de vieţi dintre propriii soldaţi, o scădere generală a populaţiei Prusiei cu 500000 şi totalul general de 853000 de morţi dintre militarii tuturor părţilor”.

Acestea arată că au murit între 500000 şi 900000 de militari şi până la 1,3 milioane de civili. Cu toate că, probabil, s-ar putea argumenta în favoarea unei cifre totale de peste 2 milioane de morţi, n-am vrut să exagerez, aşa că m-am oprit la cifra rotundă inferioară.

Britt, *The Dawn of Modern Warfare*, pp. 102-104.

Rowen, *A History of Early Modern Europe*, p. 500.

Fuller, *A Military History of the Modern World*, p. 198.

Războaiele napoleoniene

Geoffrey Ellis, *The Napoleonic Empire*, ed. a Il-a, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke,

Hampshire, 2003, pp. 121 – 122: „În zilele noastre s-a ajuns la un consens potrivit căruia rândurile armatelor de uscat [...] din cele 89 de departamente care au rămas franceze în 1815 s-au rărit cu circa 1,4 milioane de militari în perioada 1792 – 1814. În această cifră intră cei ucişi în lupte, numărul mult mai mare al celor care au murit ulterior din pricina rănilor sau a bolilor, victimele epuizării sau expunerii la frig, precum şi prizonierii de război care nu au fost socotiţi ulterior. [...] Cât despre totalul celor care au murit din rândurile *tuturor* armatelor europene în timpul campaniilor lui Napoleon, Charles Esdaile se opreşte la cifra de aproape 3 milioane, la care se adaugă, potrivit estimării sale, circa 1 milion de civili care şi-au pierdut viaţa din cauza războiului”.

Bell, *The First Total War*, p. 156.

Schom, *Napoleon Bonaparte*, p. 42.

Ibid., p. 45.

Ibid., pp. 75 – 106.

Ibid., pp. 107 – 188.

Ibid., p. 235.

Bell, *The First Total War*, p. 251.

Muir, *Tactics and the Experience of Battle*, pp. 76 – 77.

Ibid., pp. 130 – 131.

Ibid., pp. 235 – 239.

Sheldon Watts, *Epidemics and History*: *Disease Power and Imperialism*, Yale University Press, New Haven, CT, 1997, pp. 116 – 117.

Clodfelter, *Warfare and Armed Conflicts*, vol. 1, p. 165.

Schom, *Napoleon Bonaparte*, p. 595.

David Grubin, „Napoleon at War”, *Napoleon*, http: //www.pbs.org/empires/napoleon/nwar/campaign/page

i3.html (accesat pe 8 martie 2011).

Cuceritorii lumii

Lynn, în *The French Wars*, estimează că în războaiele lui Ludovic au murit 2250000 de oameni, bazându-se pe lucrarea lui Levy, *War în the Modern Great Power System*. Corvisier şi Childs, în *A Dictionary of Military History and the Art of War*, p. 470, au estimat pierderile Franţei, militare şi civile, după cum urmează:

Războiul franco-olandez, 1672-1678: 120000 de morţi.

Războiul Ligii de la Augsburg, 1688-1697: 160000 de morţi.

Războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei: 500000 de morţi.

Numărul total de francezi care au murit în aceste trei războaie ar fi, aşadar, de 780000.

Dacă dublăm totalul pentru a da seama de pierderile de vieţi din ambele tabere, obţinem circa 1,5 milioane.

Pliniu cel Bătrân, *The Natural History*, cartea 7, cap. 25, trad. engl. de John Bostock şi H.T. Riley, Taylor & Francis, London, 1855, vol. 2, p. 166.

Răscoala sclavilor haitieni

Scheina, *Latin Americaz⸗s Wars*, p. 18.

Ibid., pp. l-3.

Rogozinski, *A Brief History of the Caribbean*, p. 165.

Ibid., pp. 167-168.

Ibid., p. 172.

Scheina, *Latin Americaz⸗s Wars*, pp. 15-16.

Războiul de independenţă mexican

Scheina, *Latin Americaz⸗s Wars*, p. 84 („Estimările privind numărul de morţi merg de la 250000 până la 500000 de suflete”); Clodfelter,

Warfare and Armed Conflicts, vol. 1, p. 534 (autorul spune că au murit între 400000 şi 500000 de oameni).

Scheina, *Latin Americaţs Wars*, pp. 71-84.

Chaka

Ritter, *Shaka Zulu*, pp. 25-28.

Ibid., pp. 84-88.

Ibid., pp. 81-83.

Keegan, *A History of Warfare*, pp. 28-32.

Chalk şi Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide*, pp. 227-228.

Ibid., p. 223.

Ritter, *Shaka Zulu*, pp. 28-31.

Monica Hunter Wilson şi Leonard Monteath Thompson, *The Oxford History of South Africa*, vol. 1, Oxford University Press, New York, 1971, p. 344; Donald R. Morris, *The Washing of the Spears*, Da Capo Press, New York, 1998, p. 54.

Ritter, *Shaka Zulu*, p. 333.

Chalk şi Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide*, p. 223.

Vezi, de exemplu, Wylie, „Shaka and the Modern Zulu State”, care sintetizează bine ideile şcolii revizioniste. Articolul contrazice aproape tot ce am spus în acest capitol, până la cele mai mici detalii.

„Numărul celor ucişi de el a rămas în zona presupunerilor, dar depăşeşte un milion”. Henry Francis Fynn, *The Diary of Henry Francis Fynn*, Shuter & Shooter, Pietermaritzburg, 1986, p. 20.

„Chaka poate fi numit un Attila al Africii de Sud; se estimează că a omorât nu mai puţin de un milion de oameni”. Maiorul Charters, Artileria Regală, „Notices of the Cape and Southern Africa, since the Appointment, as Governor, of Major-Gen. Sir Geo. Napier”, *United Service Journal and Naval and Military Magazine*, W. Clowes & Son, London, 1839,

partea a 3-a, p. 24.

Vezi, de pildă, Donald R. Morris, *The Washing of the Spears*, Da Capo Press, New York, 1998, p. 60 („Cel puţin un milion de oameni, şi mai degrabă două, au murit într-un deceniu care, practic, a depopulat” interiorul ţării); Hanson, *Carnage and Culture*, p. 313 („Circa un milion de băştinaşi africani au fost ucişi sau au murit de foame ca o consecinţă directă a viselor imperiale ale lui Chaka”); „Shaka”, în *Encyclopaedia Britannica*, ed. a XV-a, vol. 10, p. 689 („a lăsat în urmă două milioane de morţi”); Totten, *Dictionary of Genocide*: *A-L*, p. 280.

Cucerirea Algeriei de către francezi

Mahfoud Bennoune, *The Making of Contemporary Algeria*, *1830-1987*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 42: „Ca urmare directă a acestui tip de război colonial de cucerire, populaţia totală, urbană şi rurală, a scăzut de la cele 3 milioane estimate în 1830 la 2462000 în 1876”. Kiernan (*Blood and Soil*, p. 374) susţine că în acest război au fost ucişi 825000 de algerieni. Media celor două cifre este 681500. Dacă adăugăm pierderile francezilor (92329 de militari decedaţi în spital şi 3336 ucişi în luptă între 1830 şi 1851) şi rotunjim suma obţinută, ajungem la 775000 de morţi.

Kiernan, *Blood and Soil*, pp. 364-374.

Porch, *Wars of Empire*, pp. 59, 73-74.

John Reynell Morell, *Algeria*: *The Topography and History*, *Political*, *Social*, *and Natural*, N. Cooke, London, 1854, p. 441.

Porch, *Wars of Empire*, pp. 40-41.

Răscoala taipinilor

Ho Ping-to, *Studies în the Population of China*, *1368-1953*, pp. 246-247 („Unii observatori occidentali din secolul al XIX-lea estimează că, per total, în timpul

răscoalei taipinilor populaţia a scăzut cu 20 până la 30 de milioane de oameni. Estimările lor, deşi inteligente, se bazează pe presupunerile unor rezidenţi din porturile deschise comerţului cu străinătatea”). Ho nu este foarte convins de aceste estimări şi pare să le considere prea scăzute. Singura dovadă solidă pe care o culege Ho este că provinciile cel mai greu lovite de răscoală au pierdut 19,2 milioane de oameni între 1850 şi 1953. „Chiar dacă războaiele din secolul XX […] trebuie să fi afectat şi ele populaţia acestor provincii, […] cifrele ar putea să reflecte vătămările permanente pe care populaţia […] le-a suferit în urma tulburărilor de la mijlocul secolului al XIX-lea.”

În orice caz, estimarea de 20-30 de milioane de morţi se regăseşte în aproape orice text care tratează despre răscoala taipinilor. Vezi, de exemplu, Spence, *The Search for Modern China*, p. 805; McEvedy, *The Atlas of World Population History*, pp. 170-173; „Taiping Rebellion”, în *Encyclopaedia Britannica*, ed. a XV-a, vol. 11, p. 509; „China”, în *MSN Encarta Encyclopedia*, p. 20, http://encarta.msn.com/encyclopedia76157305520/China.html; Robert L. Worden *et al*. (ed.), *China*: *A Country Study*, Library of Congress, Federal Research Division, Washington, DC, 1987.

Fitzgerald, *China*, p. 573.

Ibid., p. 574.

Spence, *The Search for Modern China*, p. 176. În capitolele ulterioare mai apar şi alţi hakka remarcabili: Sun Yat-sen şi Deng Xiaoping.

Ibid., p. 173.

Ibid., p. 174.

„The Land System of Heavenly Kingdom”.

Ibid.

John Scarth, *Twelve Years în China*, Thomas

Constable, Edinburgh, 1890, citat în Newsinger, „The Taiping Peasant Revolt”.

Newsinger, „The Taiping Peasant Revolt”.

uhalley, „The Taipings at Ningpo”.

Carr, *Devil Soldier*.

Spence, *The Search for Modern China*, p. 178.

Michael Kenney, „Caleb Carr Probes Hearts of Darkness în His Novels”, *Boston Globe*, 10 noiembrie 1997.

Războiul Crimen

John Sweetman, *Essential Histories*: *The Crimean War: 1854-1856*, Osprey, University Park, IL, 2001, p. 89. Estimările merg de la 255000 de morţi (Bodart, Westergaard şi Kellog, *Losses of Life în Modern Wars*, p. 142) până la 1 milion (Edgerton, *Death or Glory*, p. 5), însă eu mă voi ghida după mediana a nouă estimări publicate, care este 309000. Vezi http: //www.necrometrics.com/wars19c.htm#Crim.

McEvedy şi Woodroffe, *The New Penguin Atlas of Recent History*, pp. 20-22; Edgerton, *Death or Glory*.

McNeill, *Pursuit of Power*, pp. 236-237; Edgerton, *Death or Glory*, p. 51.

Keegan, *The Mask of Command*, p. 247.

Revolta Panthay

Raphael Israeli, *Islam în China*, Lexington Books, Lanham, MD, 2007, p. 286; Damian Harper, *China*, Lonely Planet, London, 2005, p. 648; Clodfelter, *Warfare and Armed Conflicts*, vol. 1, p. 401.

Bray, *Armies of Pestilence*, p. 83.

Notar, „The Chinese Sultanate”; Dillon, *China*ʼ*s Muslim Hui Community*, pp. 58-60; Spence, *The Search for Modern China*, pp. 189-190.

Războiul de Secesiune

McPherson, *Battle Cry of Freedom*, p. 854.

Estimare brută bazată pe următoarele considerente: McPherson, în lucrarea *Battle Cry of Freedom*, p. 619, a estimat că au murit 50000 de civili. Roger Ransom şi Richard Sutch (*One Kind of Freedom*: *The Economic Consequences of Emancipation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, pp. 53-54) au estimat că 1,6% dintre afro-americani au murit ca urmare directă a războiului. Luând în considerare numărul de 3,5 milioane de negri din Statele Confederate, aceasta înseamnă circa 56000 de morţi. Mai grav, generalul Howard, şeful Biroului pentru Eliberaţi, a estimat că un sfert dintre negri au murit în zona de război. Indienii cherokee nu ţineau toţi cu aceeaşi tabără, iar versiunea în miniatură a Războiului de Secesiune care a avut loc în Oklahoma le-a redus populaţia de la 21000 la 14000. Thornton, *American Indian Holocaust and Survival*, p. 107.

D.H. Hill, citat în McPherson, *Battle Cry of Freedom*, p. 476.

Revolta chinezilor hui

Dillon, *Chinaʼs Muslim Hui Community*, p. 60. Generalul Zuo a raportat la Beijing că doar 60000 dintre cei 700000 de musulmani care trăiau în Shaanxi au supravieţuit răzmeriţei. Colonelul Mark Bell, un observator britanic, a afirmat că populaţia din Gansu a scăzut de la 15 milioane la 1 milion.

Ibid., p. 62.

Spence, *The Search for Modern China*, pp. 191-193.

Războiul Triplei Alianţe

Scheina, *Latin Americaʼs Wars*, p. 331.

Ibid., p. 314.

Wilson, „Latin Americaʼs Total War”.

Scheina, *Latin Americaʼs Wars*, pp. 313-332;

Strosser şi Prince, *Stupid Wars*; Whigham şi Potthast, „The Paraguayan Rosetta Stone”; Wilson, „Latin Americaz,s Total War”.

Războiul franco-prusac

Bodart, Westergaard şi Kellog, *Losses of Life în Modern Wars*, pp. 144-152.

Cei mai mulţi au sucombat din cauza bolilor, a foametei şi a greutăţilor. Estimările publicate vorbesc despre 590000 de decese suplimentare în rândul civililor francezi (Bodart, Westergaard şi Kellog, *Losses of Life în Modern Wars*, p. 152) sau despre 300000 până la 400000 de decese suplimentare printre civilii francezi şi 200000 printre civilii germani (Urlanis, *Wars and Population*, p. 265). Trebuie să ţinem cont şi de următoarea observaţie: „Mişcările de trupe ale recruţilor nevaccinaţi au răspândit vărsatul de vânt în rândul populaţiei franceze, din care doar o treime era vaccinată, provocând moartea a 60000 până la 90000 de oameni. Prizonierii de război francezi au dus boala până departe în Germania, unde a ucis 162000 de oameni” (Bray, *Armies of Pestilence*, p. 120). Cifrele acestea sunt atât de mari, încât ne este greu să le dăm crezare, dar faptele sunt fapte. Am ales estimarea mai conservatoare a lui Bray. Nu am inclus morţii din timpul luptelor date pentru Comuna din Paris.

McEvedy şi Woodroffe, *The New Penguin Atlas of Recent History*, pp. 28-33.

Horne, *La Belle France*, pp. 282-287.

Perioadele de foamete din India britanică

Estimările mediane privind numărul de morţi din aceste perioade de foamete sunt următoarele: 10 milioane (1769-1770), 8,2 milioane (1876-1879) şi 8,4 milioane (1896-1900).

Amartya Sen, *Development as Freedom*, Anchor

Books, New York, 2000, p. 16.

Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, cartea 4, cap. 5, paragr. 44. Disponibil la http://www.gutenberg.org/files/3300/3300-h/3300-h.htm (accesat pe 14 martie 2011).

Sheldon Watts, *Epidemics and History*: *Disease, Power and Imperialism*, Yale University Press, New Haven, CT, 1997, pp. 177-178.

Davis, *Late Victorian Holocausts*, p. 36.

Ibid., p. 37.

Ibid., p. 39.

Ibid., p. 58.

Ibid., p. 32.

Ibid., pp. 38-39.

Linden, „The Global Famine of 1877 and 1899”; Davis, *Late Victorian Holocausts*.

Linden, „The Global Famine of 1877 and 1899”.

Davis, *Late Victorian Holocausts*, p. 33.

Ibid., pp. 53-54.

Ibid., p. 142.

Wolpert, *A New History of India*, p. 248.

Ibid., p. 267.

Davis, *Late Victorian Holocausts*, p. 157.

Ibid., p. 144.

Ibid., p. 167.

Ibid., p. 162.

Ibid., p. 161.

Ibid., p. 165.

Ibid., p. 164.

Ibid., p. 315.

Ibid., p. 165.

Ibid., p. 172.

Ibid., p. 170.

Wolpert, *A New History of India*, p. 267.

Davis, *Late Victorian Holocausts*, p. 161.

Războiul ruso-turc

L.P. Brockett şi Porter C. Bliss, *The Conquest of Turkey, or, The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, 1877-1878, Hubbard Bros., Philadelphia, 1878, p. 697.

McEvedy şi Woodroffe, *The New Penguin Atlas of Recent History*, p. 38.

Palmer, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*.

Muir, *Tactics and Experience of Battle în the Age of Napoleon*, pp. 203-204.

Dumas, *Losses of Life Caused by War*, p. 55.

Clodfelter, *Warfare and Armed Conflicts*, vol. 1, p. 331.

Sarkees, „The Correlates of War Data on War”, http://www.correlatesofwar.org/cow2data/WarData/IntraState/Intra-StateWarFormat(V3-O).htm

(accesat pe 10 aprilie 2011).

Urlanis, *War and Population*, p. 265.

Justin McCarthy, *Death and Exile*: *The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, Darwin Press, Princeton, NJ, 1995. În aceste chestiuni, McCarthy le ţine orbeşte partea turcilor. Cel mai notoriu este faptul că nu recunoaşte genocidul comis de turci împotriva armenilor în 1915. Cu toate acestea, estimarea lui îşi croieşte drum în lucrări care urmează curentul istoriografic predominant, cum ar fi cea a lui Dennis P. Hupchick, *The Balkans*: *From Constantinople to Communism*, Macmillan, New York, 2004, p. 265.

Răscoala mahdistă

McEvedy, *The Penguin Atlas of African History*, p. 110.

Churchill, *The River War*, cap. 1.

Green, *Three Empires on the Nile*, pp. 144-146.

Francis Mading Deng, *War of Visions*: *Conflict of Identities în the Sudan*, Brookings Institution, Washington, DC, 1995, p. 51 (populaţia Sudanului a scăzut de la 7 milioane la 2-3 milioane); Jok Madut Jok, *War and Slavery în Sudan*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2001, p. 75 (de la 8 milioane la 2,5 milioane); Deng D. Akol, *The Politics of Two Sudans*: *The South and the North*, *1821-1969*, Nordic Africa Institute, Uppsala, 1994, p. 33 (de la 8,5 milioane la 3 milioane); Edward Spiers, *Sudan*: *The Reconquest Reappraised*,

Frank Cass, Portland, OR, 1998, p. 12 (au murit 6 milioane din 8); Hemry Cecil Jackson, *Osman Digna*, Methuen, London, 1926, p. 185 (populaţia a scăzut de la 8,5 milioane la mai puţin de 2 milioane).

Green, *Three Empires on the Nile*, p. 207.

Ibid., p. 209.

Ibid., p. 229.

Ibid., p. 211.

Statul Liber Congo

Hochschild, *Leopoldzs Ghost*, p. 159.

Forbath, *The River Congo*, p. 370.

Hochschild, *Leopoldzs Ghost*, p. 161.

Ibid., pp. 164-166.

Forbath, *The River Congo*, p. 374.

Ibid., p. 375.

Pakenham, *The Scramble for Africa*, p. 590.

Hochschild, *Leopoldzs Ghost*, pp. 179-180.

Pakenham, *The Scramble for Africa*, pp. 591-592.

Hochschild, *Leopoldzs Ghost*, pp. 195-199.

Pakenham, *The Scramble for Africa*, p. 597.

Hochschild, *Leopoldzs Ghost*, p. 192.

Ibid., p. 199.

Ibid., pp. 245-249; Pakenham, *The Scramble for Africa*, p. 597.

Hochschild, *Leopoldzs Ghost*, p. 202.

E.D. Morel, *The Black Manzs Burden*, B.W. Huebsch, New York, 1920, cap. 9 („După ce ţara a fost explorată în toate direcţiile de călători de diferite naţionalităţi, estimările au variat de la douăzeci la treizeci de milioane. Nicio estimare nu a coborât sub douăzeci de milioane. În 1911 s-a făcut un recensământ oficial. Nu a fost publicat în Belgia, dar a fost inclus într-unul dintre rapoartele consulare britanice. Recensământul arăta că mai rămăseseră doar opt milioane şi jumătate de oameni”); această estimare apare şi în „Congo Free State”, *Encyclopaedia Britannica*, ed. a XV-a, vol. 3, p. 535, precum şi în Bertrand Russell, *Freedom and Organization 1814-1914*, Routledge, New York, 2001, p. 453 (carte apărută prima dată la editura George Allen, 1934), unde se citează din Sir Harry Hamilton Johnston, *A History of the Colonization of Africa by Alien Races*, Cambridge University Press, Cambridge, 1899, p. 352.

Forbath, *The River Congo*, p. 375.

Hochschild, *Leopoldzs Ghost*, pp. 225-234.

Răscoala antispaniolă din Cuba

1. Intre 1895 şi 1899, populaţia Cubei a scăzut de la circa 1,8 milioane la 1,5 milioane (Hugh Thomas, *Cuba*, Da Capo Press, New York, 1998, p. 423; Anderson, *Under Three Flags*, Verso, New York, 2005, p. 146). Au murit 300000 de cubanezi, 200000 dintre aceştia fiind civili care au pierit din cauza bolilor şi a foametei (Scheina, *Latin Americazs Wars*, p. 364). În plus, au murit în Cuba 62853 de militari spanioli, 85% dintre ei în urma bolilor (Sergio Díaz-Briquets, *The Health Revolution în Cuba*, University of Texas Press,

Austin, 1983, p. 199).

Rogozinski, *A Brief History of the Caribbean*, pp. 205-207; Scheina, *Latin Americaz̨s Wars*, pp. 351-364, 415-425.

Modul de luptă occidental

1. Ideea se întâlneşte prima oară la Victor Davis Hanson, care o expune detaliat în lucrarea *The Western Way of War: Infantry Battle în Classical Greece*, Knopf, New York, 1989, precum şi în *Carnage and Culture*.

Revoluţia Mexicană

Mediana a şaptesprezece estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oclm.htm#Mexican.

Skidmore şi Smith, *Modern Latin America*, p. 234.

McLynn, *Villa and Zapata*, pp. 151-159.

Ibid., pp. 308-309.

Ibid., pp. 309-310.

Boot, *Savage Wars of Peace*, p. 188.

Primul Război Mondial

Există un consens larg potrivit căruia în Primul Război Mondial au murit circa 8,5 milioane de militari. Vezi, de exemplu: „World Wars”, în *Encyclopaedia Britannica*, ed. a XV-a, vol. 29, p. 987 (8528831); Gilbert, *A History of the Twentieth Century*, vol. 1, p. 529; Overy, *Hammond Atlas of the 2Oth Century*; Rod Paschall, *The Defeat of Imperial Germany 1917-1918*, Da Capo Press, New York, 1994, citându-l pe Arthur Banks (8513000); John Ellis şi Michael Cox, *The World War I Databook*, Aurum, London, 2001 (8364712).

Decesele în rândul civililor nu au fost consemnate la fel de atent ca decesele militarilor, dar mediana diverselor estimări ajunge la 6,6 milioane. Iată mai multe estimări, în ordine descrescătoare: „World Wars”, în *Encyclopaedia Britannica*, ed. a XV-a,

vol. 29, p. 987 (13 milioane); „Twentieth Century”, în *Encyclopedia Americana*, Scholastic Library, Danbury, CT, 2006 (12,5 milioane); Overy, *Hammond Atlas of the 2Oth Century*, p. 36 (9 milioane); Spencer Tucker *et al.*, *European Powers în the First World War*, Garland Pub., New York, 1996, p. 172 (cca 6,6 milioane); „Losses of Life”, în *Dictionary of Military History*, Blackwell, Oxford, 1994, p. 470 (6,6 milioane); John Ellis şi Michael Cox, *The World War I Databook*, Aurum, London, 2001 (cca 6,5 milioane); urlanis, *Wars and Population*, p. 268 (peste 6 milioane); Davies, *Europe* (5 milioane).

Keegan, *A History of Warfare*, pp. 357-358.

Keegan, *The First World War*, pp. 18-23.

Barbara Tuchman, *The Guns of August*, Dell, New York, 1963, p. 76.

James L. Stokesbury, *A Short History of World War* I, Morrow, New York, 1981, p. 61.

Keegan, *The First World War*, pp. 82-83; McDougall, „Dirty Hands”.

Keegan, *The Face of Battle*, p. 230.

Miller, *Kelly Millerzs History of the World War for Human Rights*, cap. 10.

Ibid.

Vorbe atribuite mareşalului francez Henri-Philippe Pétain.

Keegan, *The Face of Battle*, pp. 213-215, 248.

Edward J. Erikson, *Ordered to Die*: *A History of the Ottoman Army în the First World War*, Greenwood Press, Westport, CT, 2001, p. 94.

Gilbert, A *History of the Twentieth Century*, vol. 1, p. 421.

Strachan, *The First World War*, p. 188.

Gilbert, *A History of the Twentieth Century*, vol. 1, p. 473.

Keegan, *The Face of Battle*, p. 255.

John M. Barry, *The Great Influenza*: *The Epic Story of the Deadliest Plague în History*, Viking Penguin, New York, 2004, p. 103.

Adolf Hitler, „Letter from the Western Front” (februarie 1915), *The Holocaust Project*, Humanitas International, http: //www.humanitas-international.org/ holocaust/hepplett.htm.

James L. Stokesbury, *A Short History of World War I*, p. 61.

Gilbert, *A History of the Twentieth Century*, vol. 1, p. 357.

Melson, „Armenian Genocide as Precursor and Prototype of Twentieth-Century Genocide”, în Rosenbaum (ed.), *Is the Holocaust Unique*?; Rouben Paul Adalian, „The Armenian Genocide”, în Samuel Totten *et al*. (ed.), *Century of Genocide: Critical Essays and Eyewitness Accounts*, ed. a II-a, Routledge, New York, 2004; Chalk şi Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide*, pp. 249-289.

Sabrina Tavernise, „Nearly a Million Genocide Victims, Covered în a Cloak of Amnesia”, *New York Times*, 8 martie 2009, http: //www.nytimes.com/2009/03/09/world/europe/09turkey .html. „Conform unui document ţinut multă vreme ascuns în arhiva Ministerului de Interne al Imperiului Otoman, din 1915 până în 1916 nu mai puţin de 972000 de armeni otomani au dispărut din registrele oficiale de evidenţă a populaţiei.”

Forbath, *The River Congo*, p. 377.

Strachan, *The First World War*, pp. 256-257.

McLynn, *Villa and Zapata*, p. 233.

Lincoln, *Red Victory*, p. 397.

Chris Suellentrop, „Whatzs Obama Talking About?”, *Slate*, 8 octombrie 2001, http:

//www.slate.com/id/1008411.

Războiul civil rus

Mediana a unsprezece estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oc5m.htm#RCW.

Kinder şi Hilgemann, *The Anchor Atlas of World History*, vol. 2, p. 142.

Figes, *Peoplezs Tragedy*, p. 660.

Boot, *Savage Wars of Peace*, pp. 207-230.

Figes, *Peoplezs Tragedy*, p. 576.

Ibid., p. 577.

Ibid., pp. 586-587.

Ibid., pp. 658-659.

Ibid., pp. 578-584.

Mayer, *The Furies*, pp. 380-389; Figes, *Peoplezs Tragedy*, p. 662.

Mayer, *The Furies*, pp. 523-525.

Lincoln, *Red Victory*, pp. 392-421.

Johnson, *Modern Times*, p. 69.

Service, *A History of Twentieth-Century Russia*, p. 108.

Ibid., p. 103. Service face observaţia interesantă că Rusia „încă nu era un stat poliţienesc care să funcţioneze cum trebuie, dacă şefului Cekăi i se putea întâmpla una ca asta”.

Figes, *Peoplezs Tragedy*, pp. 635-640; Mayer, *The Furies*, pp. 275-276.

Johnson, *Modern Times*, pp. 69-70.

Lev Trotsky, *My Life*, Charles Scribnerzs Sons, London, 1930, p. 323. Disponibil la http: //www.marxists.org/archive/trotsky/works/1930-lif/1930-lif.pdf.

Războiul greco-turc

Singura cifră bine documentată este cea de 42000 de morţi şi dispăruţi din rândurile armatei greceşti (Urlanis, *Wars and Population*, p. 95). Dacă

presupunem că turcii au pierdut cam acelaşi număr de soldaţi, totalul pentru ambele părţi este de cca 85000 de militari. R.J. Rummel (*Death by Government*, pp. 233-234) estimează că grecii au ucis 15000 de civili turci, iar turcii au ucis 264000 de civili greci, dintre care 100000 au fost omorâţi la Smirna. Pe baza numărului de refugiaţi care au dispărut între numărători, grecii susţin că 353000 de greci pontici au fost omorâţi în comunităţile de la Marea Neagră (Totten, *Dictionary of Genocide*: *A-L*, p. 337). Toate aceste date fragmentare indică un număr total de morţi cuprins între 364000 şi 453000; totuşi, de vreme ce aceste estimări au doar o valoare orientativă, mă voi opri la cel mai apropiat număr rotund.

Stewart, „Catastrophe at Smyrna”.

Marrus, *The Unwanted*, p. 98.

Arnold Toynbee, citat de Stewart, „Catastrophe at Smyrna”.

Marrus, *The Unwanted*, pp. 97-106.

Războiul civil chinez

Johnson, *Modern Times*, p. 200.

Spence, *The Search for Modern China*, pp. 345-348.

Ibid., pp. 351-352.

Ibid., pp. 353-354.

Gunther, *Inside Asia*, pp. 112-115.

Chang şi Halliday, *Mao*, pp. 81-87.

Ibid., pp. 124-125.

McPherson, *Battle Cry of Freedom*, p. 827.

Gunther, *Inside Asia*, p. 235.

Spence, *The Search for Modern China*, p. 445.

Ibid., p. 447.

Wallechinsky, *David Wallechinskyzs Twentieth Century*, pp. 89-90; John K. Fairbank *et al.*, *Cambridge*

History of China, vol. 13: *Republican China 19121949*, *Part 2*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, p. 555.

Spence, *The Search for Modern China*, p. 470.

Chang şi Halliday, *Mao*, p. 297.

Ibid., pp. 312-313.

Ibid., p. 314; „Time for a Visit?”, *Time*, 1 noiembrie 1948.

„30,000,000 Uprooted Ones”, *Time*, 26 iulie 1948.

Edgar Snow, *Red Star over China*, Grove Press, New York, 1968, p. 188, citând comunicatele de presă date de Guomindang.

Ho, *Studies în the Population of China*, p. 249.

Johnson, *Modern Times*, p. 200.

Sarkees, „The Correlates of War Data on War”.

Sivard, *World Military and Social Expenditures*, p. 30.

Potrivit lui Jan Lahmeyer, „China: Provinces Population”, *Population Statistics*, http: //www.populstat.info/Asia/chinap.htm, populaţia totală a provinciilor chineze a scăzut cu 5643300 de persoane între 1925 şi 1936. Aici am putea avea de-a face cu un declin real al populaţiei sau cu o simplă nepotrivire între diferite surse. Conform datelor prezentate de Lahmeyer, populaţia a scăzut în zece provincii grav afectate de război (Hunan, Shaanxi, Guangdong, Hubei, Zhejiang, Fujian, Guizhou, Henan, Gansu, Shanxi), dar a crescut în alte regiuni.

Iată mai multe estimări cu privire la numărul civililor ucişi în războiul sino-japonez, în ordine ascendentă: Sivard, *World Military and Social Expenditures*, p. 30 (civili, 1937-1941: 1150000; 1941-1945: 850000); Kinder şi Hilgemann, *The Anchor Atlas of World History*, p. 218 („civili [...] 5,4 milioane

de chinezi”); Ellis, *World War II*, p. 253 („În total, au pierit […] 8 milioane de civili”); atât Keegan, *Harper Collins Atlas of the Second World War*, p. 205, cât şi Overy, *Hammond Atlas of the 2Oth Century*, p. 103, reiau cam aceleaşi materiale (civili: „până la 10 milioane”); Grenville, *History of the World*, p. 292 („Nimeni nu ştie câte milioane de chinezi au pierit în timpul războiului; se prea poate să fi murit peste 10 milioane” – cifra include atât civilii, cât şi militarii); Werner Gruhl, *Imperial Japan¿s World War Two*, Transaction, Brunswick, NJ, 2010, p. 143 (15554000). Ho, în *Studies în the Population of China*, p. 252, citează o anchetă potrivit căreia 335934 de civili chinezi au fost ucişi în urma raidurilor aeriene şi 1073496 au fost omorâţi în alte feluri. Asta înseamnă circa 1,4 milioane de civili ucişi în război între 1937 şi 1945, dar metodologia folosită în acest caz nu include masacrul de la Nanjing şi inundaţia provocată de revărsarea Fluviului Galben.

Estimări privitoare la număr de militari naţionalişti ucişi în războiul sino-japonez: „World Wars”, în *Encyclopaedia Britannica*, ed. a XV-a, vol. 29, 1992, p. 1023, (1310224); Keegan, *Harper Collins Atlas of the Second World War*, p. 205 (1324000); Clodfelter, *Warfare and Armed Conflicts*, vol. 2, p. 412 (1 319958); *Information Please Almanac*, *Atlas and Yearbook 1991*, ed. a XLIV-a, Houghton Mifflin, Boston, 1990, p. 311 (1324516); Ellis, *World War II*, p. 253 (1400000).

Ho, *Studies în the Population of China*, pp. 250-252.

Ibid. Pierderile regimurilor-marionetă se ridică la 960000 de militari, morţi şi răniţi. Ca o estimare aproximativă, o pătrime din acest număr înseamnă 240000 de morţi.

Ellis, *World War II*, p. 256.

Ho, *Studies în the Population of China*, p. 253.

Numărul total de morţi în a doua fază a războiului civil chinez: Dan Smith, *The State of War and Peace Atlas*, Penguin, New York, 1997, p. 25 (1000000); Sivard, *World Military and Social Expenditures*, p. 30 (1000000); Robert L. Walker, *The Human Cost of Communism în China*, Report to the Subcommittee on Internal Security of the U.S. Senate Judiciary Committee, Government Printing Office, Washington, DC, 1971 (1250000); Lorraine Glennon (ed.), *Our Times*: *The Illustrated History of the 2Oth Century*, Turner, Atlanta, 1995, p. 339 (3000000).

V. Stalin

Simon Sebag Montefiore, *Stalin*: *The Court of the Red Tsar*, Knopf, New York, 2004; „Joseph Stalin”, în John Simkin, Spartacus Educational, http: //www.spartacus.schoolnet.co.uk/RUSstalin.htm (accesat pe 25 martie 2011).

Gilbert, *A History of the Twentieth Century*, vol. 1, p. 761.

Mace, „Soviet Man-Made Famine în the Ukraine”; Green, „Stalinist Terror and the Question of Genocide”.

Robert Conquest, *Harvest of Sorrow*, citat în Chalk şi Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide*, p. 293.

Service, *A History of Twentieth-Century Russia*, p. 224.

Anne Applebaum, „My Friend, the Trotskyite”, *Otawa Citizen*, 18 august 2002, p. A11.

Hochschild, *The Unquiet Ghost*, p. 237.

Julius Strauss, „No Escape for Gulag⁄s Former Prisoners”, *Daily Telegraph* (London), 3 ianuarie 2004.

Service, *A History of Twentieth-Century Russia*,

p. 214.

Ibid., pp. 218, 221.

Hochschild, *The Unquiet Ghost*, p. 192.

Simon Sebag Montefiore, „On the Man Who Unleashed Stalin‚s Terror”, *Sunday Telegraph* (London), 10 august 2008.

Bykivnia: Raymond Pearson, *The Rise and Fall of the Soviet Empire*, ed. a II-a, Palgrave, New York, 2002, p. 127: „un număr aproape incredibil” de 200000 de victime; Michael Hamm, *Kiev*: *A Portrait*, *1800-1917*, Princeton university Press, Princeton, NJ, 1993, p. 235: „Se prea poate ca acolo să fi fost îngropate 120000 de victime; o altă estimare duce numărul morţilor la 225000”;

Taras Kuzio şi Taras Andrew Wilson Kuzio, *Ukraine: Perestroika to Independence*, Canadian Institute ofUkrainian Studies Press, Edmonton, 2000, p. 95: „*O* groapă comună în care se spune că zac peste 200000 de schelete”.

Mark Franchetti, „Russians Discover Mass Grave of 30,000 Stalin Victims”, *Times* (London), 15 septembrie 2002.

Fred Kaplan, „Mass Grave Bears Stalin‚s Touch”, *Boston Globe*, 13 august 1994.

Estimările privind numărul victimelor îngropate la Kurapatî merg de la 40000 la 200000. Overy, *Russia‚s War*, p. 296; Mikhail Shimanskiy, „Whose Remains Lie în the Forest near Minsk?”, *Izvestiya*, 28 august 1988, prin intermediul BBC Summary of World Broadcasts, „Commission Investigating Unmarked Graves în Belorussia”, 3 septembrie 1988; „Soviet Weekly Provides Gruesome Details of Stalin-Era Massacre”, Associated Press, 7 octombrie 1988; „Belarus Police Break up Protest at Mass Grave Site”, Agence France Presse, 8 noiembrie 2001.

Kenneth Christie şi R.B. Cribb, *Historical Injustice and Democratic Transition în Eastern Asia and Northern Europe: Ghosts at the Table of Democracy*, RoutledgeCurzon, New York, 2002, p. 83.

Roger Reese, *The Soviet Military Experience*: *A History of the Soviet Army*, *1917-1991*, Routledge, New York, 2000, p. 99; Clodfelter, *Warfare and Armed Conflicts*, vol. 2, p. 791.

Overy, *Russia¿s War*, pp. 214-215.

Ibid., p. 160.

Ibid., p. 128.

Anders şi Munoz, „Russian Volunteers în the German Wehrmacht în WWII”.

Overy, *Russia¿s War*, p. 297.

Ibid., pp. 232-234.

Nicholas Werth, „A State against Its People”, în Stéphane Courtois *et al.*, *The Black Book of Communism*: *Crimes*, *Terror*, *Repression*, trad. engl. de Jonathan Murphy şi Mark Kramer, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999, p. 231. Cifrele variază. În capitolul despre cel de-al Doilea Război Mondial folosesc o altă sursă.

Adrian Bridge, „Iron Curtain¿s 100,000 Dead”, *Independent* (London), 27 octombrie 1991; Ray Moseley, „Buchenwald Haunts Museš Valley”, *Chicago Tribune*, 11 iunie 1991.

Hochschild, *The Unquiet Ghost*, p. 113.

Hobsbawm, *Age of Extremes*, p. 393.

Iată câteva lucrări care avansează cifre foarte mari: Davies, *Europe*, p. 1329 (între 44 şi 50 de milioane); Roy Medvedev, *Let History Judge*, Knopf, New York, 1971; Rummel, *Death by Government*, p. 8 (42672000); Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago*.

Alec Nove, „Victims of Stalinism: How Many?”, în J. Arch Getty şi Robert T. Manning (ed.), *Stalinist*

Terror: *New Perspectives*, Cambridge uiversity Press, New York, 1993, pp. 270-271.

Am preluat această statistică din Applebaum, *Gulag*, pp. 582 – 583, însă autoarea expune o serie de motive pentru care acest număr este probabil incomplet şi ar trebui să fie mai mare.

Următoarele lucrări oferă estimări reduse: Getty şi Manning, *Stalinist Terror*; Melanie Ilic şi Stephen G. Wheatcroft (ed.), *Stalin Terrorzs Revisited*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006; R.W. Davies şi Stephen G. Wheatcroft, *The Years of Hunger*: *Soviet Agriculture*, *1931-1933*, Palgrave Macmillan, New York, 2004.

Robert Conquest, *The Great Terror*: *Stalinzs Purge of the Thirties*, Macmillan, New York, 1968.

Estimări de 15 până la 25 de milioane sunt oferite, între altele, în următoarele surse: „Stalinism”, în *Encyclopaedia Britannica*, ed. a XV-a, vol. 11, p. 205; Brzezinski, *Out of Control*; Courtois *et al.*, *The Black Book of Communism*, p. 4; John Heidenrich, *How to Prevent Genocide*, Praeger, Westport, CT, 2001, p. 7; Hochschild, *The Unquiet Ghost*, pp. xv, 138; Chirot, în *Modern Tyrants*, p. 126, afirmă că 20 de milioane este cea mai mică estimare credibilă, iar 40 de milioane este cea mai mare.

Tirani smintiţi

Mediana a şapte estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oc5m. htm#Hitler.

Mediana a cinci estimări: Gabriel Jackson, *The Spanish Republic and the Civil War 1931-1939*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1972, p. 535 (200000 de oameni executaţi de naţionalişti în timpul războiului civil spaniol şi 200000 după încheierea acestuia); Max Gallo, *Spain under Franco*: *A History*, Dutton, New York, 1974, p. 67 (192684 de

victime executate după terminarea războiului civil); Hugh Thomas, *The Spanish Civil War*, Harper & Row, New York, 1989, pp. 900-901 (75000 în timpul războiului şi 100000 după); Ruiz, „Franco and the Spanish Civil War” (150000 în total); Stanley Payne, *The Franco Regime 1936-1975*, University of Wisconsin Press, Madison, 1987, p. 216 (35021 în timpul războiului şi 22641 după).

Raymond T. McNally şi Radu Florescu, *În Search of Dracula*, Warner, New York, 1972, p. 109, citând un raport întocmit în 1475 de episcopul din Erlau.

„Murad IV”, în *Encyclopaedia Britannica*, ed. a Xl-a, vol. 19, p. 15.

Londsdale Ragg, *Dante and His Italy*, Methuen, London, 1907, p. 127.

„Equatorial Guinea Accused”, *Washington Post*, 24 iulie 1978; „Equatorial Guinea”, în *Encarta*; Charles Hickman Cutter, *Africa 2003*, Stryker-Post, Harperz⸗s Ferry, WV, 2003, p. 83.

Mouctar Bah, „As Guinea Turns 50 Sekou Tourez⸗s Victims Want Recognition”, Agence France Presse, 1 octombrie 2008 (50000 de victime).

AP-Reuter, „Ex-Ruler Murdered 40,000, Chad Says”, *Toronto Star*, 21 mai 1992.

Richard A. Haggerty (ed.), „François Duvalier 1957-1971”, în *A Country Study*: *Haiti*, Federal Research Division, Library of Congress, Washington, DC (cercetare finalizată în decembrie 1989), http: //lcweb2.loc.gov/frd/cs/httoc.html.

Henri Troyat, *Ivan the Terrible*, E.P Dutton, New York, 1984, p. 238. Spre sfârşitul vieţii, Ivan a făcut pomelnice cu toate victimele pe care şi le putea aminti şi le-a trimis la mănăstiri ca să se facă rugăciuni. Pe un pomelnic apăreau 3148 de oameni ucişi, pe altul, 3750.

Holger Jensen, „Old Style Dictator May Keep Power în Malawi”, *Denver Rocky Mountain News*, 17 mai 1994 („Cel puţin 18000 de oameni au fost asasinaţi, torturaţi până la moarte sau lichidaţi prin masacrarea unor sate întregi”).

Aceasta este estimarea mea. Ea se bazează pe afirmaţiile istoricului roman Suetoniu, potrivit căruia în perioada de vârf a proceselor de trădare nu trecea o zi fără să aibă loc măcar o execuţie, iar uneori erau până la douăzeci de execuţii pe zi.

Războiul italo-etiopian

Tabăra italiană a pierdut în lupte circa 15000 de militari, dintre care cei mai mulţi nu erau italieni, ci soldaţi din trupele auxiliare africane. În 1945, guvernul etiopian a calculat numărul oficial de morţi, ajungând la cifra de 760000 de băştinaşi, distribuiţi astfel (Angelo Del Boca, *The Ethiopian War 1935-1941*, University of Chicago Press, Chicago, 1965):

Morţi în luptă: 275000.

Refugiaţi morţi de foame: 300000.

Luptători din rezistenţa etiopiană ucişi în timpul ocupaţiei: 75000.

Decedaţi în lagăre de concentrare: 35000.

Ucişi în timpul masacrului din Addis Abeba (februarie 1937): 30000 (majoritatea istoricilor cred că în acele zile n-au murit decât 3000 oameni, prin urmare am scăzut diferenţa).

Executaţi: 24000.

Civili ucişi de forţele aeriene: 17800.

Pankhurst, „A History of Early Twentieth Century Ethiopia”.

Războiul civil spaniol

Hugh Thomas, *The Spanish Civil War*, Modern Library, New York, 2001, pp. 900 – 901. Cifra include 200000 de oameni ucişi în luptă şi 130000 de oameni

executaţi în timpul războiului, fără a lua în considerare cele aproximativ 100000 de persoane executate de Franco după război. Majoritatea estimărilor recente converg în privinţa totalului aproximativ de victime (calculând poate 100000 de morţi mai mult sau mai puţin), dar avansează puncte de vedere foarte diferite cu privire la cauzele specifice ale deceselor. Estimările anterioare trecuseră 1 milion de spanioli dispăruţi în rândul morţilor, însă investigaţiile făcute mai târziu au arătat că mulţi dintre ei emigraseră ca să scape de război.

Murphy, „Lincoln Brigade Survivors Relive Wartime Exploits”; Orwell, *Homage to Catalonia*; Ruiz, „Franco and the Spanish Civil War”.

Cel de-al Doilea Război Mondial

1. Calculul îmi aparţine (vezi http: //www.necrometrics.com/ww2stats.htm#ww2 chart). Numărul morţilor din al Doilea Război Mondial este estimat de obicei la 50 de milioane; această cifră apare, de exemplu, în următoarele lucrări: John

Haywood, *Atlas of World History*, Barnes & Noble Books, New York, 1997, p. 109; Keegan, *The Second World War*, p. 590; Charles Messenger, *The Chronological Atlas of World War Two*, Macmillan, New York, 1989, p. 242; Geoffrey Barraclaugh (ed.), *The Times Concise Atlas of World History: Revised Edition*, Hammond, Maplewood, NJ, 1991, p. 132; J.M. Roberts, *Twentieth Century*, Viking, New York, 1999, p. 432; Urlanis, *Wars and Population*, p. 292.

Sherree Owens Zalam, *Adolf Hitler*. *A Psychological Interpretation of His Views on Architecture*, *Art and Music*, Bowling Green State University Popular Press, Bowling Green, OH, 1990, p. 138; Leni Yahil *et al.*, *The Holocaust*: *The Fate of European Jewry*, *1932-1945*, Oxford University Press,

New York, 1991, p. 45.

Numărul sovieticilor ucişi în luptă: Erickson, *Barbarossa*, tabelul 12.4. Numărul sovieticilor capturaţi: Keegan, *The Second World War*, p. 191; Charles Messenger, *The Chronological Atlas of World War Two*, p. 64.

Gilbert, *A History of the Twentieth Century*, vol. 2, p. 398.

U.S. Holocaust Memorial Museum, *Historical Atlas of the Holocaust*, p. 74.

Ibid., p. 67.

Mazower, *Dark Continent*, p. 168.

Ibid., p. 154.

Rolf-Dieter Müller şi Gerd R. Ueberschär, *Hitler¿s War în the East, 1941-1945*: *A Critical Assessment*, Berghahn Books, New York, 2002, pp. 214-215; Hobsbawm, *Age of Extremes*, p. 43.

Overy, *Russia¿s War*, p. 175.

Această estimare privind numărul celor ucişi la Stalingrad îmi aparţine. Registrele Armatei Roşii arată că au fost ucişi în luptă circa 480000 de sovietici (Erickson, *Barbarossa*, tabelul 12.4; Beevor, *Stalingrad*, p. 394; Overy, *Russia¿s War*, p. 212). De asemenea, se estimează de obicei că 150000 de germani din Armata a Vl-a au murit în timpul încercuirii sovietice. Hoyt (*199 Days*, pp. 161, 166) arată că peste 9700 de germani au fost ucişi în săptămânile de lupte stradale care au precedat încercuirea. Pierderile de toate felurile suferite de români se situează între 120000 şi 160000, aşadar un sfert din medie ne-ar da 35000 de morţi. Italienii au pierdut între 85000 şi 130000 de oameni, deci un sfert din medie ar da 27000 de morţi. Pierderile maghiarilor sunt comparabile cu cele ale italienilor şi românilor, aşa că vom reţine în cazul lor cifra de

30000 de morţi. Este greu de spus câţi germani au fost ucişi în afara zonei încercuite – tot ce putem face e să presupunem că au fost cel puţin 10000. Dacă adunăm toate aceste cifre şi rotunjim suma obţinută, ajungem la un număr de 750000 de morţi.

Cât despre numărul de morţi din rândul civililor, Evghenia Borisova („Stalingrad Civilians Were Not Counted”, *Moscow Times*, 4 februarie 2003) estimează că circa 350000 de civili au dispărut din Stalingrad în timpul luptelor. Articolul oferă cinci explicaţii pentru ceea ce li s-ar fi putut întâmpla: au pierit de foame şi de frig, au fost ucişi de bombe şi obuze, au fost evacuaţi în timpul luptelor, au fost trimişi în Germania şi puşi la munci grele, ori au izbutit să fugă. Dacă atribuim probabilităţi egale fiecăreia dintre aceste cinci sorţi posibile, numărul celor care au pierit din cauza condiţiilor vitrege sau au fost ucişi ar reprezenta două cincimi din total, ceea ce înseamnă aproximativ 140000 de civili morţi.

Salisbury, *The 900 Days*, p. 516 (între 1,3 milioane şi 1,5 milioane); Glantz, *The Siege of Leningrad 1941-1944*, p. 7 (între 1,6 milioane şi 2 milioane).

Ibid., pp. 474-475; Michael Jones, *Leningrad*: *State of Siege*, Basic Books, New York, 2008, pp. 214-219.

Overy, *Russia¿s War*, p. 112. Numărul militarilor care au murit la Leningrad este necunoscut, dar Glantz (*The Siege of Leningrad 1941-1944*, p. 179) precizează că sovieticii au consemnat pierderea irevocabilă a 1017881 de soldaţi (cifra îi include pe cei ucişi, capturaţi sau daţi dispăruţi).

Overy (*Russia¿s War*, p. 212) estimează că la Kursk au murit 253000 de sovietici. Atât Clodfelter (*Warfare and Armed Conflicts*, vol. 2, p. 827), cât şi

John Erickson (*The Road to Berlin*, Yale University Press, New Haven, CT, 1999, p. 112) evaluează numărul morţilor din rândurile germanilor la 70000.

Overy, *Russia's War*, p. 117.

Mazower, *Dark Continent*, p. 155.

Smith, *The Holocaust and Other Genocides*, p. 16.

Donald L. Niewyk, „Holocaust: The Genocide of the Jews", în Samuel Totten *et al*. (ed.), *Century of Genocide*: *Critical Essays and Eyewitness Accounts*, ed. a II-a, Routledge, New York, 2004, pp. 128-129.

Smith, *The Holocaust and Other Genocides*, pp. 36-37.

Donald L. Niewyk, „Holocaust: The Genocide of the Jews", în Samuel Totten *et al*. (ed.), *Century of Genocide*: *Critical Essays and Eyewitness Accounts*, ed. a II-a, Routledge, New York, 2004, pp. 131-132.

Ian Hancock, „Responses to the Romani Holocaust", în Alan S. Rosenbaum (ed.), *Is the Holocaust Unique*? *Perspectives on Comparative Genocide*, Westview Press, Boulder, CO, 1996, pp. 39-64.

Gilbert, *A History of the Twentieth Century*, vol. 2, p. 527.

Keay, *India*, p. 504.

Johann Hari, „The Two Churchills", *New York Times*, 12 august 2010.

Jeffrey Alan Lockwood, *Six-Legged Soldiers*: *Using Insects as Weapons of War*, Oxford University Press, New York, 2009, p. 115.

„June 6, 1944: UK's Last Day as a Superpower", BBC, 3 iunie 2009.

Overy, *Russia's War*, p. 246.

Larry Collins şi Dominique Lapierre, *Is Paris Burning*? Simon & Schuster, New York, 1965.

Mazower, *Dark Continent*, p. 217.

Martin Sorge, *The Other Price of Hitler¢s War*, Greenwood Press, New York, 1986, citându-l pe Cornelius Ryan, *The Last Battle*, Simon & Schuster, New York, 1966.

Erickson, *Barbarossa*, tabelul 12.4.

Willmott, *The Second World War în the Far East*.

Wallechinsky, *David Wallechinsky¢s Twentieth Century*, pp. 742-745.

Gilbert, *A History of the Twentieth Century*, vol. 2, pp. 646-647; Manchester, *American Caesar*, p. 483.

Keegan, *The Second World War*, pp. 561-573; Toland, *The Rising Sun*, pp. 804-820; Gilbert, *A History of the Twentieth Century*, vol. 2, pp. 692-694.

Prin decese „accidentale” înţeleg „traume produse în afara luptei” (*non-battle trauma*), pentru a adopta terminologia folosită de armata americană în statisticile sale. Categoria traumelor produse în afara luptei include accidentele, înecul, decesele cauzate de insolaţie sau de degerare, crimele şi cazurile de suicid, dar nu şi bolile. Numărul militarilor americani care au murit ca urmare a traumelor produse în afara luptei în perioada 1942 – 1945 a fost de 60054 (Edgar L. Cook şi John E. Gordon, „Accidental Trauma”, în John Boyd Coates Jr., *Preventative Medicine în World War II*, http: //history. amedd.army.mil/booksdocs/wwii/PrsnlHlthMsrs/chapter7.htm, p. 247); cum în aceeaşi perioadă au căzut în luptă 234874 de militari americani, raportul este de 3,9 morţi în luptă la fiecare deces cauzat de traume produse în afara luptei. În Războiul de Secesiune, 10282 de soldaţi americani au murit prin accidente, înec, insolaţie, degerare, crimă şi sinucidere, în comparaţie cu 110070 de militari căzuţi în luptă – un raport de 10,7 morţi în luptă la fiecare deces atribuit

unei traume produse în afara luptei (William F. Fox, *Regimental Losses în the American Civil War*, *1861-1865* [1889], disponibil la http: //www.civilwarhome.com/foxs.htm, accesat pe 14 martie 2011).

Staff of Strategy & Tactics Magazine, *War în the East*, pp. 165-167.

Gilbert, *A History of the Twentieth Century*, vol. 2, p. 304.

Ibid., p. 366.

Overy, *Russia¿s War*, pp. 165-166.

Gilbert, *A History of the Twentieth Century*, vol. 2, pp. 514-516.

În unele lucrări se afirmă că bombardamentul asupra oraşului Tokyo a făcut nu mai puţin de 130000 de victime, dar cel mai des întâlnite sunt estimările care se situează în vecinătatea cifrei de 83793 de morţi, avansată de comisia U.S. Strategic Bombing Survey. Acest număr de morţi apare în lucrări ale unor autori de la ambele capete ale spectrului politic, de exemplu la Johnson, *Modern Times*, p. 424, şi la Zinn, *A People¿s History if the United States*, p. 422.

Estimările cu privire la numărul victimelor făcute de explozia atomică de la Hiroshima diferă mult, deoarece e greu de spus câte dintre decesele ulterioare din zonă care au avut drept cauză cancerul trebuie atribuite otrăvirii prin radiaţii. De exemplu, pe 6 august 2004 CBS News a relatat că pe lista memorialului din Hiroshima figurau 237062 de morţi, printre aceştia aflându-se 5142 de persoane care „au murit de cancer şi de alte boli cronice în ultimul an”. Aşadar, japonezii includ în numărătoare persoane care au trăit încă cincizeci şi nouă de ani după aruncarea bombei atomice, chiar dacă cei mai mulţi oameni de pe lumea asta nici nu ating vârsta de cincizeci şi nouă

de ani. Fără îndoială, numărătoarea făcută în 1946 de autorităţile oraşului, în care figurează 118661 de morţi şi 3677 de dispăruţi (*Bulletin of the Atomic Scientist*, iunie 1986, p. 37), este estimarea cea mai credibilă de care dispunem, dar ea include doar victimele care au murit imediat sau la puţin timp după explozie. În rest, toate estimările privind decesele survenite pe termen lung din cauza radiaţiilor sunt speculative.

Gilbert, *A History of the Twentieth Century*, vol. 2, p. 703.

Mazower, *Dark Continent*, pp. 231-232.

Keegan, *The Second World War*, p. 590.

The United States Strategic Bombing Survey, Garland, New York, 1976, vol. 10, p. 95.

În lucrarea *The Cambridge History of Russia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, p. 226, Dominic Lieven *et al*. estimează că 7,4 milioane de sovietici au fost „ucişi cu sânge rece sau la mânie”, 2,2 au fost „duşi în Germania şi puşi să muncească până au sucombat” iar 4,1 milioane „au murit de epuizare, foame şi boli”. La acest total de 13,7 milioane de morţi din rândul civililor trebuie să se adauge decesele a 3,3 milioane de prizonieri de război.

Rummel, *Death by Government*, p. 148 (3949000 de morţi).

Aceasta este o estimare foarte aproximativă. Naţionaliştilor chinezi li se impută, în principal, două crime de război: aruncarea în aer a stăvilarelor de pe Fluviul Galben, care a provocat o inundaţie devastatoare, şi brutalitatea cu care îi tratau în general pe recruţi. Estimez că şi una, şi alta au făcut câteva sute de mii de victime.

Conform unui raport guvernamental din 1947,

6028000 de civili dinăuntrul graniţelor antebelice ale Poloniei au murit în război, doar 521000 dintre aceste decese fiind urmarea directă a operaţiunilor militare (Urlanis, *Wars and Population*, p. 290).

Mediana a unsprezece estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oc5m.htm#Holocaust.

Arendt, *Eichmann în Jerusalem*, p. 192.

Estimare postbelică a Organizaţiei Naţiunilor Unite, reiterată de Robert B. Edgerton, *Warriors of the Rising Sun*, W.W. Norton, New York, 1997, p. 272; Werner Gruhl, *Imperial Japan¢s World War Two*, Transaction, New Brunswick, NJ, 2010, p. 111; Thomas G. Paterson, *On Every Front*, W.W. Norton, New York, 1992, p. 11; Sterling Seagrave, *Gold Warriors*: *America¢s Secret Recovery of Yamashita¢s Gold*, Verso, New York, 2003, p. 54.

Numărul deceselor cauzate de foametea din Bengal, conform estimării oficiale.

Numărul deceselor cauzate de foametea din Bengal, conform estimării neoficiale.

Morţi de foame (Karnow, *Vietnam*, p. 160).

Martin Mennecke *et al.*, „Genocide în Bosnia-Herzegovina”, în Samuel Totten *et al.* (ed.), *Century of Genocide*: *Critical Essays and Eyewitness Accounts*, ed. a II-a, Routledge, New York, 2004, p. 422.

Potrivit estimării oficiale, bombardamentul convenţional a făcut în Japonia 260000 de victime. Nu cunoaştem numărul exact al celor care au murit ca urmare a lansării bombelor atomice, dar majoritatea estimărilor se situează în vecinătatea cifrei de 140000, care ne permite să aducem totalul la 400000 (Johnson, *Modern Times*, pp. 424-426; Keegan, *The Second World War*, p. 576).

Urlanis, *Wars and Population*, p. 290: 350000 de civili ucişi, dintre care doar 60000 în cadrul unor

operaţiuni militare.

Aceasta este suma compusă din: prizonieri de război din tabăra Axei care au murit în captivitate (580000), soldaţi sovietici executaţi (400000), persoane care au decedat în Gulag (621000; Service, *A History of Twentieth-Century Russia*, p. 278), membri ai minorităţilor din zona Mării Negre, respectiv din Caucaz, care au fost ucişi (231000), victime aparţinând minorităţilor baltice (200000), cetăţeni sovietici repatriaţi care au fost omorâţi după război (în jur de 1000000) şi civili germani care au murit în timpul înaintării Armatei Roşii (1000000; Keegan, *The Second World War*, p. 592). Pentru mai multe amănunte, vezi capitolul despre Stalin.

Ben Macintyre, „Britain to Blame for Holocaust, Says Buchanan”, *Times* (London), 23 septembrie 1999; vezi şi Michael Kelly, „Buchananz‚s Folly”, *Washington Post*, 22 septembrie 1999.

Elisabeth Bumiler, „60 Years after the F act, Debating Yalta All Over Again”, *New York Times*, 16 mai 2005; David Greenberg, „Know Thy Allies”, *Slate*, 10 mai 2005, http: //www.slate.com/id/2118394/.

Overy, *Russiaz‚s War*, pp. 195-196; Vecamer, „A Germany-Soviet Military-Economic Comparison”; Dykman, „The Soviet Experience în World War Two”.

Expulzarea germanilor din Europa de Est

Fiecare lucrare care abordează izgonirea germanilor din Est pare să avanseze un alt număr de morţi, însă estimările se împart în două categorii. Majoritatea istoricilor afirmă că în timpul expulzărilor au murit sau au dispărut fără urmă între 2 şi 2,8 milioane de germani estici. Un grup minoritar de istorici ia în considerare doar decesele bine documentate, ajungând la cifre cuprinse între 400000 şi 600000 de morţi. Oricum, indiferent dacă se

clasează pe locul 35 sau 85, aceste expulzări au făcut destule victime pentru a figura pe lista mea.

Istvan S. Pogany, *Righting Wrongs în Eastern Europe*, Manchester University Press, Manchester, 1997, p. 106.

Hans-Ulrich Stoldt, „Revenge on Ethnic Germans: Czech Town Divided over How to Commemorate 1945 Massacre”, *Spiegel Online*, 4 septembrie 2009, http: //www.spiegel.de/international/europe/O,1518,646757, 00.html.

Dornberg, „Germanyzs Expellees and Border Changes”; Czech News Agency, „Transfer of Germans from Czechoslovakia”.

Winston Churchill, „Sinews of Peace”, Westminster College, Fulton, Missouri, 5 martie 1946, http: //www.winstonchurchill.org/i4a/pages/index. cfm?pageid=429.

Bell-Fialkoff, „A Brief History of Ethnic Cleansing”; Krah, „The Germans as Victims?”.

Czech News Agency, „Profile: Organized Sudeten Deportations Began 50 Years Ago”.

Vezi Keegan, *The Second World War*, p. 593.

Războiul din Indochina franceză

Karnow, *Vietnam*, pp. 161-167.

Ibid., pp. 171-172.

Clodfelter, *Warfare and Armed Conflicts*, vol. 2, p. 1123.

Împărţirea Indiei

Mediana a paisprezece estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oc3Ook.htm#India.

Spaeth, „The Price of Freedom”.

Collins şi Lapierre, *Freedom at Midnight*, pp. 97-98.

Gilbert, *A History of the Twentieth Century*, vol.

2, p. 795.

Collins şi Lapierre, *Freedom at Midnight*, pp. 314-316.

Calculul, care se bazează pe recensămintele efectuate în 1951 în India şi Pakistan, este citat în Pradeep Sharma, *Human Geography*: *The People*, Discovery Publishing House, New Delhi, 2008, p. 129.

Collins şi Lapierre, *Freedom at Midnight*, pp. 355-360, 436-512.

Mao Zedong

Meisner, *Maoʼs China and After*, p. 69.

Spence, *The Search for Modern China*, pp. 539-540.

Chang şi Halliday, *Mao*, p. 325.

Ibid., p. 324.

Meisner, *Maoʼs China and After*, pp. 162-180.

Chang şi Halliday, *Mao*, p. 417.

Chirot, *Modern Tyrants*, p. 192.

Chang şi Halliday, *Mao*, pp. 329-333.

Nicholas Wade, „Method & Madness: Lust for Power”, recenzie la *The Private Life of Chairman Mao* de dr. Li Zhisui, *New York Times*, 6 noiembrie 1994; Chirot, *Modern Tyrants*, p. 195.

Spence, *The Search for Modern China*, p. 525.

Meisner, *Maoʼs China and After*, p. 70.

Chang şi Halliday, *Mao*, pp. 431-432; Chirot, *Modern Tyrants*, p. 196.

Chirot, *Modern Tyrants*, p. 195.

Spence, *The Search for Modern China*, p. 583; Chang şi Halliday, *Mao*, p. 428.

Meisner, *Maoʼs China and After*, p. 237.

Davis, *Late Victorian Holocausts*, p. 251, citându-l pe Amartya Sen.

Chang şi Halliday, *Mao*, p. 433.

Ibid., p. 430; Human Rights Watch, *The Three*

Gorges Dam în China: *Forced Resettlement*, *Suppression of Dissent and Labor Rights Concerns*, Human Rights Watch Reports, vol. 7, nr. 1 (februarie 1995), http: //www.hrw.org./reports/1995/China1.htm; Thayer Watkins, „The Catastrophic Dam Failures în China în August 1975”, http: //www2.sjsu.edu/faculty/watkins/aug1975. htm (accesat pe 14 martie 2011).

Chang şi Halliday, *Mao*, pp. 453-547.

Margolin, „China”, în Courtois *et al.*, *The Black Book of Communism*, p. 546.

Chirot, *Modern Tyrants*, p. 197.

Meisner, *Maozs China and After*, p. 313; Chang şi Halliday, *Mao*, pp. 505-506.

Chang şi Halliday, *Mao*, p. 517.

Ibid., pp. 520-521.

Spence, *The Search for Modern China*, p. 606.

Chirot, *Modern Tyrants*, p. 205.

Ibid., pp. 204-205.

Marcus Mabry, „Cannibals of the Red Guard”, *Newsweek*, 18 ianuarie 1993, p. 38; Chirot, *Modern Tyrants*, pp. 205-206.

Chirot, *Modern Tyrants*, p. 206.

Spence, *The Search for Modern China*, pp. 616-617.

Richard L. Walker, *The Human Cost of Communism în China*, Report to the Subcommittee on Internal Security of the U.S. Senate Judiciary Committee, Government Printing Office, Washington, DC, 1971.

Courtois *et al.*, *The Black Book of Communism*, p. 4.

Chang şi Halliday, *Mao*, p. 3.

Estimări privitoare la numărul celor ucişi în primii ani: Margolin, „China”, în Courtois *et al.*, *The*

Black Book of Communism, p. 479 (între 1 şi 5 milioane); Spence, *The Search for Modern China*, p. 517 („1 milion sau mai mulţi”); Johnson, *Modern Times*, p. 447 („cel puţin 2 milioane”), p. 548 („s-ar putea ca numărul victimelor să ajungă chiar la 15 milioane, însă cel mai probabil au murit între 1 şi 3 milioane”); Meisner, *Maoʼs China and After*, p. 72 („2000000 de oameni executaţi în primii trei ani”); Chirot, *Modern Tyrants*, p. 187 („Mai târziu, Zhou Enlai a estimat că au fost ucişi 830000 de oameni între 1949 şi 1956. Mao [...] a vorbit [...] de 2 până la 3 milioane”); Chang şi Halliday, *Mao*, p. 324 („Circa 3 milioane au murit executaţi, linşaţi sau sinucigându-se”); Rummel, *Chinaʼs Bloody Century*, tabelul II.A, rândul 37 (4,5 milioane). Mediana acestor şapte estimări este 2 milioane.

Becker, *Hungry Ghosts*, p. 270. Iată alte estimări cu privire la numărul morţilor din timpul Marelui Salt Înainte: Spence, *The Search for Modern China*, p. 583 („rezultatul a fost [...] o foamete care a luat 20 de milioane de vieţi sau mai mult”); Meisner, *Maoʼs China and After*, p. 237 („demografii au calculat că [...] foametea a făcut 15 milioane de victime. [...] Unii cercetători au conchis că numărul morţilor se ridică la 30 de milioane”); Chirot, *Modern Tyrants*, pp. 195-196 („Unele dintre cadrele de partid au estimat ulterior că au murit peste 40 de milioane de oameni. Economistul Nicholas Lardy [...] estimează că au murit între 16 şi 28 de milioane”); Chang şi Halliday, *Mao*, p. 438 („Aproape 38 de milioane de oameni au murit de foame sau de epuizare”).

Chirot, *Modern Tyrants*, p. 198 („unii estimează că numărul morţilor se ridică la nu mai puţin de 20 de milioane”).

Estimări privind numărul celor omorâţi în timpul

Revoluţiei Culturale: Johnson, *Modern Times*, p. 558 („Agenţia France Press, oferind o cifră care se bucură de un larg consens, a estimat pe 3 februarie 1979 că Gărzile Roşii au ucis circa 400000 de oameni”); Meisner, *Maozs China and After*, p. 354 („o cifră larg acceptată de 400000 de victime în toată ţara – cifră avansată prima oară în 1979 de către corespondentul Agenţiei France Press”); Palmowski, *Dictionary of Twentieth Century World History* („o jumătate de milion”); Chirot, *Modern Tyrants*, p. 198 („au murit cel puţin un milion de oameni”); Brzezinski, *Out of Control* (între 1 şi 2 milioane); Rummel, *Chinazs Bloody*

Century, tabelul II.A, rândul 294a (1613000); John Heidenrich, *How to Prevent Genocide*: *A Guide for Policy Makers*, *Scholars*, *and the Concerned Citizen*, Praeger, Westport, CT, 2001, p. 7 (2 milioane); Chang şi Halliday, *Mao*, p. 547 („cel puţin 3 milioane au avut o moarte violentă”). Mediana acestor opt estimări este de aproximativ 1,5 milioane.

David Aikman, „The Laogai Archipelago”, *Weekly Standard*, 29 septembrie 1997.

Margolin, „China”, în Courtois *et al.*, *The Black Book of Communism*, p. 498.

Chang şi Halliday, *Mao*, p. 325.

Războiul din Coreea

Mediana a opt estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oclm. htm#Ko.

„Cheju April 3rd Massacre to Be Unearthed” (între 30000 şi 80000 de victime); Wehrfritz şi Lee, „Ghosts of Cheju” (60000 de morţi).

Chang şi Halliday, *Mao*, pp. 358-359.

Hastings, *The Korean War*, pp. 77-82.

Charles J. Hanley şi Jae-Soon Chang, „Thousands Killed by USzs Korean Ally”, Associated Press, 18 mai

2008.

Center of Military History, „The Korean War”, p. 56.

„Thousands Perished în North Korean Outrages during War”, Associated Press, 13 octombrie 1999; Andrew Nahm, *Historical Dictionary of the Republic of Korea*, Scarecrow Press, Lanham, MD, 2004, p. 111.

Hastings, *The Korean War*, p. 304.

„U.S. Allowed Korean Massacre în 1950”, Associated Press, 5 iulie 2008.

Hastings, *The Korean War*, pp. 138-139.

Ibid., pp. 128-146.

Center of Military History, „The Korean War”, pp. 561-562.

Ibid., p. 565.

Matray, „Revisiting Korea”; Chang şi Halliday, *Mao*, p. 368.

Hastings, *The Korean War*, p. 306.

Coreea de Nord

Aceasta nu e decât o presupunere. Poate că au murit 1 sau 2 milioane de oameni în timpul foametei, plus 1 sau 2 milioane din cauza represiunii. E foarte posibil ca numărul victimelor să fie de două ori mai mare sau de două ori mai mic. În articolul „Gulag Nation”, Omestad estimează că între 1973 şi 2003 au murit 400000 de prizonieri politici, iar la vremea aceea regimul avea deja o vechime de un sfert de secol. În *The Black Book of Communism*, Courtois *et al*. avansează cifra de 2000000 de morţi (p. 4), care include 100000 de victime ale epurărilor şi 1, 5 milioane de oameni ucişi în lagărele de concentrare, fără a-i pune la socoteală pe cei care şi-au pierdut viaţa în timpul foametei (p. 564).

Chirot, *Modern Tyrants*, p. 248.

Liz McGregor, „Birthday Blues for the ‘Sun of

Mankindz”, *Sydney Morning Herald*, 29 aprilie 1989.

Goodspeed, „Grim North Korea Breaks Its Isolation”.

Pierre Rigoulot, „Crimes, Terror, and Secrecy în North Korea”, în Stéphane Courtois *et al.*, *The Black Book of Communism*: *Crimes*, *Terror*, *Repression*, trad. engl. de Jonathan Murphy şi Mark Kramer, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999, p. 561.

Ibid., p. 560.

Carol Clark, „Kim Jong Il: ‘Dear Leaderz, or Demon?”, CNN Interactive, 2001, http://www.cnn.com/SPECIALS/2000/korea/story/leader/kim.jong.iL/ (accesat pe 9 martie 2008).

Wallechinsky, *Tyrants*, p. 41.

Goozner, „World Watches North Korea”.

Goodspeed, „Grim North Korea Breaks Its Isolation”.

„Top Defector Says Famine Has Killed over Three Million Koreans”, Agenţia France Press, 13 martie 1999; „North Korea Admits Its Famine Has Killed Hundreds of Thousands”, Associated Press, 10 mai 1999 (cifrele oficiale prezentate de nord-coreeni indică 220000 de morţi; delegaţia americană a estimat că au pierit 2 milioane de oameni; serviciile secrete sud-coreene au afirmat că populaţia nord-coreeană a scăzut cu 3 milioane); Tania Branigan, „North Korean Life Expectancy Falls, Census Reveals”, *Guardian*, 22 februarie 2010 (între 600000 şi 1 milion de morţi).

Epoca neagră a comunismului

Jean-Louis Margolin, „Cambodia”, în Stéphane Courtois *et al.*, *The Black Book of Communism*: *Crimes*, *Terror*, *Repression*, trad. engl. de Jonathan Murphy şi Mark Kramer, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999, p. 591.

Iugoslavia: estimarea maximă indică un număr de victime de aproape nouă ori mai mare decât estimarea minimă, deci aici avem de-a face cu o plajă extrem de largă: Mazower, *Dark Continent*, p. 235 (60000 de morţi); Chuck Sudetic, „Piles of Bones în Yugoslavia Point to Partisan Massacres”, *New York Times*, 9 iulie 1990 (între 70000 şi 100000 de morţi); John R. Lampe, *Yugoslavia as History*: *Twice There Was a Country*, Cambridge university Press, Cambridge, 2000, p. 227 (100000); Noel Malcolm, *Bosnia*: *A Short History*, NYU Press, New York, 1996, p. 193 (250000); emigranţi anticomunişti, cifră preluată după Sudetic, „Piles of Bones” – cca 500000; R.J. Rummel, *Statistics of Democide*, LIT, Münster, 1998, p. 172 (500000 de morţi). Atât media geometrică a limitelor superioare şi inferioare, cât şi mediana lor se situează în jurul cifrei de 175000.

Polonia: Rosenberg, *Haunted Land*, p. 145.

Bulgaria: Andrew Alexander, „Bulgarians Reveal Labor-Camp Fate of Those Who Criticized Government”, *Orange County Register*, 1 iulie 1990.

Cuba: John Rice, „40 Years of Revolution”, *Star Tribune* (Minneapolis), 27 decembrie 1998 („Istoricul Hugh Thomas a estimat că până în 1970 s-ar putea să fi fost executate 5000 de persoane”).

Jean-Louis Margolin, „Cambodia”, în Stéphane Courtois *et al.*, *The Black Book of Communism*: *Crimes*, *Terror*, *Repression*, trad. engl. de Jonathan Murphy şi Mark Kramer, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999, p. 591.

Pierre Rigoulot, „Crimes, Terror, and Secrecy în North Korea”, în Stéphane Courtois *et al.*, *The Black Book of Communism*: *Crimes*, *Terror*, *Repression*, trad. engl. de Jonathan Murphy şi Mark Kramer, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999, pp.

552-553.

Germania de Est: Reuters, „100,000 Died în E. Germany for Political Acts”, *Los Angeles Times*, 27 octombrie 1991 („au murit în captivitate sau au fost executaţi pentru delicte politice într-o perioadă de 44 de ani”).

România: Alison Mutler, „AP Photos BUC101-103”, Associated Press, 23 octombrie 2000 („Se crede că circa 100000 de ţărani, de intelectuali şi de politicieni din perioada precomunistă au murit în închisori sau în timpul construirii [Canalului Dunăre-Marea Neagră]”).

Mongolia: „Expedition Unearths Mass Grave Dating to Communist Rule”, Associated Press, 22 octombrie 1991 („Numărul celor ucişi în acea perioadă a fost evaluat de mai multe surse la 35000”; estimările urcă până la 100000); „Mass Grave of Buddhist Massacre Reportedly Found în Mongolia”, Associated Press, 22 octombrie 1991.

Cehoslovacia: „Thousands of People Killed by Former Communist Regime”, CTK National News Wire, 28 mai 1991 (260 de oameni executaţi; între 9000 şi 10000 ucişi în arest şi în închisori; 1800 dispăruţi fără urmă).

Albania: Jane Perelez, „Tirana Journal: A Stalinist Dowager în Her Bunker”, *New York Times*, 8 iulie 1997 („documentele arată că au fost executaţi 5000 de deţinuţi politici [...] în perioada de patruzeci de ani în care Hodja a condus ţara”).

Hobsbawm, *Age of Extremes*, pp. 382-385.

Ibid., pp. 471-495; Mazower, *Dark Continent*, pp. 362-380.

Războiul de independenţă algerian

Johnson, *Modern Times*, p. 500.

Walter Laqueur, *Europe since Hitler*: *The Rebirth*

of Europe, ed. revizuită, Penguin Books, New York, 1982, pp. 468-470.

Horne, *Savage War of Peace*, p. 538.

Războaiele din Sudan

Mediana a opt estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oc30Ok. htm#Sudan.

Mediana a şapte estimări recente. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oclm. htm#Sudan.

Unele estimări ajung până la 400000 de morţi, dar organizaţiile mari şi imparţiale care urmăresc ostilităţile avansează cifra de 200000 de victime. „Q&A: Sudanzs Darfur Conflict”, BBC News, 29 mai 2007, http: //news.bbc. co.uk/go/pr/fr/-/1/hi/world/africa/3496731.stm (200 000); Human Rights Watch, „Q&A: Crisis în Darfur”, 29 ianuarie 2007, http: //hrw.org/english/ docs/2004/05/05/darfur8563.htm (200000); Sam Dealey, „An Atrocity That

Needs No Exaggeration”, *New York Times*, 12 august 2007; Alfred de Montesquiou, „As Darfur Violence Continues, Some Question Death Estimates”, Associated Press, 29 noiembrie 2006.

Berkeley, *The Graves Are Not Yet Full*, p. 211.

Ibid... p. 214; Kaplan, „A Microcosm of Africazs Ills: Sudan”.

Berkeley, *Graves Are Not Yet Full*, p. 198.

Ibid., pp. 201-202.

„Country Profile: Sudan”, BBC, 1 iunie 2007, http: //news.bbc.co.uk/2/hi/ middleeast/countryprofiles/820864.stm.

„Prosecutor Accuses Bashir Forces of Murder, Rape, Pillage”, *allAfrica.com*, 2 martie 2009, http: //allafrica.com/stories/200903020185.html; Robert Booth, „No Money, Not Enough Food, Rampant Sickness, Night-Time Raids. Darfur Today”, *Guardian*,

7 decembrie 2007; Hissa Hissa, „UN Envoy în Darfur Rebel Heartland to Muster Support for Peace Talks”, Associated Press, 8 decembrie 2007.

Războiul din Vietnam

Dwight eisenhower, *Mandate for Change*, New American Library, New York, 1963, citat în Simkin, „The Vietnam War”.

Citat preluat din Michael O⸗Brien, *John F. Kennedy*: *A Biography*, Griffin, New York, 2006, p. 859.

Karnow, *Vietnam*, pp. 313-327.

Ibid., pp. 382-392.

Boot, *Savage Wars of Peace*, p. 298.

Ibid., p. 308.

Zinn, *A People⸗s History of the United States*, p. 477.

Ibid., pp. 478-479; Doug Linder, „An Introduction to the My Lai Courts-Martial”, Famous Trials, 1999, http.7/www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/mylai / Mylintro.html.

Nell Boyce, „Hugh Thompson: Reviled Then Honored for His Actions at My Lai”, *U.S. News & World Report*, http: //www.usnews.com/usnews/doubleissue/heroes/thompson.htm.

Michael D. Sallah şi Mitch Weiss, „Rogue GIs Unleashed Wave of Terror în Central Highlands”, *Toledo Blade*, 19 octombrie 2003. Disponibil la http: // www.pulitzer.org/works/2004-Investigative-Reporting.

Karnow, *Vietnam*, p. 617.

Davidson, *Vietnam at War*, p. 552; Hanson, *Carnage and Culture*, p. 400.

Karnow, *Vietnam*, pp. 558-559.

Ibid., p. 616.

Ibid.

Ibid., pp. 617-621.
Ibid., pp. 654-656.
Ibid., pp. 666-669.
Ibid., p. 674.
Ibid., pp. 679-680.

„Vietnam Discloses 1.1 Million Died în War, 600.000 Wounded”, Associated Press, 3 aprilie 1995; Keith B. Richburg, „To Vietnamese, Fall of Saigon Started the Peace; 20 Years after Warzs End, Victors Looking Forward”, *Washington Post*, 30 aprilie 1995.

Obermeyer, Murray şi Gakidou, „Fifty Years of Violent War Deaths”.

Kimmo Kiljunen (ed.), *Kampuchea*: *Decade of the Genocide: Report of a Finnish Inquiry Commission*, Zed Books, London, 1984, p. 30.

Obermeyer, Murray şi Gakidou, „Fifty Years of Violent War Deaths”.

Războiul Rece

Totten *et al*. (ed.), *Century of Genocide*, p. 321.

Edgar OzBallance, *The Greek Civil War*: *1944-1949*, Praeger, New York, 1966, p. 202.

Obermeyer, „Fifty Years of Violent War Deaths”.

Vincent Cabreza, „43,000 Killed în 34 Years of Communist Rebellion”, *Philippine Daily Inquirer*, 29 ianuarie 2003.

„Refusing to Forget”, PBS News Hour, 16 octombrie 1997, http: //www.pbs. org/newshour/bb/latinamerica/july-dec97/argentina10-16a.html, citând Argentina Human Rights Information, http: //www.derechos.org/human-rights/argentima.html: 30000 de dispăruţi.

„Central America”, în *Encyclopaedia Britannica*, ed. a XV-a, vol. 15, p. 692.

Kohn, *Dictionary of Wars*, p. 330.

Campania de epurare din Indonezia

Mediana a nouăsprezece estimări. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oc30Ok. htm#Indonesia.

Kathy Kadane, „U.S. Accused of Role în Massacre”.

Robert Cribb, „The Indonesian Massacres”, în Samuel Totten *et al*. (ed.), *Century of Genocide*: *Critical Essays and Eyewitness Accounts*, ed. a Il-a, Routledge, New York, 2004.

Karmini, „40 Years on, Indonesian Victims”; Lekic, „Controversy over Elusive Document”; Whiting, „Indonesia Still Dealing with Carnage”.

Războiul din Biafra

Mediana a cincisprezece estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oclm.htm#Nigeria.

Edgerton, *Africa¿s Armies*, p. 107.

Ibid., pp. 103 – 109; „Ojukwu Blames Civil War on Gowon”; Harden, „2 Decades Later, Biafra Remains Lonely Precedent”.

Genocidul din Bengal

Mediana a cincisprezece estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oclm.htm# Bangladesh.

Kieman, *Blood and Soil*, p. 574.

Stockwin, „East Pakistan¿s Bloody Death”.

Christopher Hitchins, *The Trial of Henry Kissinger*, Verso Press, New York, 2001.

Robert Payne, *Massacre*, Macmillan, New York, 1973, p. 55.

Galloway, „We Are Mute and Horrified Witnesses to a Reign of Terror”.

Ibid.; Jahan, „Genocide în Bangladesh”, în Samuel Totten *et al*. (ed.), *Century of Genocide*; Kiernan, *Blood and Soil*, pp. 572-576; Stockwin, „East Pakistan¿s Bloody Death”.

Idi Amin

Mediana a paisprezece estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oc30Ok.htm#Uganda.

Berkeley, *The Graves Are Not Yet Full*, p. 230.

„Who Is This Man Field Marshal Idi Amin, Who Dares Do the Things He Does and Say the Things He Says”, Associated Press, 27 februarie 1977; „Field Marshal Idi Amin Dada, Ugandaz̧s ‘President for Lifez̧”, Associated Press, 11 aprilie 1979.

Chirot, *Modern Tyrants*, p. 392.

„Ex-Ugandan Dictator Idi Amin, 80, Dies”.

Mengistu Haile

Fitzgerald, „Tyrant for the Taking” („Peste două milioane de oameni au murit în timpul epurărilor politice şi al războiului civil, ori ca urmare a malnutriţiei provocate de politicile guvernamentale”); Rapoport, *Knives Are Out* („Peste două milione de oameni […] au murit dintr-o varietate de cauze: strămutare, întemniţare, neacordarea ajutoarelor în perioada de foamete, angajarea în lupte, execuţie”).

Fitzgerald, „Tyrant for the Taking”; Henry, „Mengistu Leaves Ethiopia în Shambles”.

Fitzgerald, „Tyrant for the Taking”; Rapoport, *Knives Are Out*.

Sanchez, „A Victory Tempered by Sorrow” (400000); Henry, „Mengistu Leaves Ethiopia în Shambles” (500000); Obermeyer, Murray şi Gakidou, „Fifty Years of Violent War Deaths” (579000).

Numărul deceselor cauzate de foamete: 500000 (Manthorpe, „Mengistuz̧s Brutal Regime”), 1 milion (Henry, „Mengistu Leaves Ethiopia în Shambles”; Sanchez, „A Victory Tempered by Sorrow”) sau 2 milioane (Rapoport, *Knives Are Out*).

Vietnamul postbelic

Acesta este calculul meu. Sunt incluşi aici

200000 de fugari care şi-au pierdut viaţa pe mare (William Branigin, „Vietnam Demands U.S. Halt Rescues”, *Washington Post*, 3 august 1979; Vu Thanh Thuy, „Boat People Defeat Sea.”, *San Diego Union Tribune*, 20 iulie 1986) şi 165000 de oameni morţi în lagăre („Postwar Strife Survival: The Register Profiles O.C. Residents Who Once Were Prisoners în Vietnam⸗s Re-education Camps”, *Orange County Register*, 29 aprilie 2001; Fidelius Kuo, „Fallen, but Not Forgotten: Washington⸗s South Vietnamese Veterans”, *Northwest Asian Weekly*, 5 iulie 1996), dintre care 65000 au fost executaţi (Desbarats şi Jackson, „Vietnam 1975-1982”).

Desbarats şi Jackson, „Vietnam 1975-1982”.

Pe lângă sursele menţionate de mai sus, vezi şi Elizabeth Becker (*When the War Was Over*, PublicAffairs, New York, 1998, p. 534), care citează Oficiul înaltului Comisar ONU pentru Refugiaţi, conform căruia 250000 dintre cei care au fugit pe mare au murit şi 929600 au găsit refugiu; Hanson (*Carnage and Culture*, p. 425), care afirmă că au murit între 50000 şi 100000 de fugari; şi Nayan Chanda (*Brother Enemy*, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego, 1986, p. 247), care scrie că au murit pe mare între 30000 şi 40000 de oameni (aceeaşi estimare se găseşte la Marilyn Young, *The Vietnam Wars*: *1945-1990*, HarperCollins, New York, 1991, p. 306).

Butler, „Agony of the Boat People”.

„Boat People: Their Endless Ordeal”, *San Diego Union Tribune*, 25 iunie 1989; Weiss, „Timing Is Everything”.

Kampuchia Democrată

Chirot, în *Modern Tyrants*, p. 223.

Ben Kiernan, „The Cambodian Genocide”, în Samuel Totten *et al*. (ed.), *Century of Genocide*:

Critical Essays and Eyewitness Accounts, ed. a II-a, Routledge, New York, 2004, pp. 345-346.

Ker Munthit, „AP Interview: Ex-Khmer Rouge Leader Acknowledges for First Time That Regime Committed Genocide”, Associated Press, 30 decembrie 2003.

Chirot, în *Modern Tyrants*, p. 228.

Ibid., pp. 218-220.

Ibid., p. 229; Ben Kiernan, „The Cambodian Genocide”, în Samuel Totten *et al*. (ed.), *Century of Genocide*: *Critical Essays and Eyewitness Accounts*, ed. a II-a, Routledge, New York, 2004, pp. 339-342.

Sarah Jackson-Han, „Pol Pot Said to Be Tried and Sentenced After 18 Years în Hiding”, Agence France Press, 29 iulie 1997.

Ker Munthit, „Khmer Rouge Leader Pol Pot Dies”, Associated Press, 16 aprilie 1998.

Denis D. Gray, „Cambodians Recall Khmer Rouge Massacres”, Associated Press, 21 mai 1987.

Chirot, în *Modern Tyrants*, p. 209.

Ben Kiernan, „The Cambodian Genocide”, în Samuel Totten *et al*. (ed.), *Century of Genocide*: *Critical Essays and Eyewitness Accounts*, ed. a II-a, Routledge, New York, 2004, p. 348.

Lawless, „After the Terror” (500000); Jensen, „Peace Is as Difficult as War” (600000); Christie, „Mozambique Celebrates Year of Democracy” (cel puţin 800000); Ottaway, „‘Slave Tradez în Mozambicans” (între 600000 şi 1 milion); Pakenham, „Where a Million Died” (aproape 1 milion); Edgerton, *Africaz*s *Armies*, p. 109 (cel puţin 1 milion).

Pakenham, „Where a Million Died”, citându-l pe William Finnegan, *A Complicated War*: *Harrowing of Mozambique*, University of California Press, Berkeley, CA, 1996.

Lawless, „After the Terror”; Christie, „Mozambique Celebrates Year of Democracy”; Edgerton, *Africa's Armies*, pp. 109-114; Ottaway, „‘Slave Trade’ în Mozambicans”; Pakenham, „Where a Million Died”; Jensen, „Peace Is as Difficult as War”.

„U.S., Edging Higher, Ranks as World's 7th-Richest Nation”, *New York Times*, 30 decembrie 1994.

Războiul civil din Angola

Duke, „Will Peace Take Hold în Angola?” (500000); Sieno, „Angolan Peace Talks Restart” (500000); Salopek, „Inklings of Peace Intrude” (500000); Marcus, „Relentless War Wears on Angolans” (peste 450000).

Ray Fisman, „Diamonds Are a Guerilla's Best Friend: Why Was War Good for Angola's Big Miners?”, *Slate*, 17 august 2007, http: //www.slate.com/ id/2172333.

GlobalSecurity.org, „Cuba”, http: //www.globalsecurity.org/military/world/cuba/ intro.htm (accesat pe 15 martie 2011).

Războiul de gherilă din Uganda

Williams, „Uganda Marks” (500000); Wasswa, „Uganda's First Prime Minister” (500000); Berkeley, „An African Success Story? Uganda” (300000); edgerton, *Africa's Armies*, p. 155 (300000); Marshall, „Obituary: Milton Obote” (100000).

Berkeley, „An African Success Story? Uganda”; Kaplan, „Starting Over”; Marshall, „Obituary: Milton Obote”; Wasswa, „Uganda's First Prime Minister”; Williams, „Uganda Marks”.

Africa postcolonială

Millard Burr, *Quantifying Genocide în Southern Sudan and the Nuba Mountains*, U.S. Committee for Refugees, Washington, DC, 1998.

„Burundi Civil War Claims 260,000 Lives –

UNFPA”, Panafrican News Agency (PANA) Daily Newswire, 25 aprilie 2004.

Republic Liberia, Truth and Reconciliation Committee, *Final Report*: vol. 1: *Preliminary Findings and Determinations* (2009), p. 44, http: //www.trcofliberia. org/reports/final/volume-onelayout-l.pdf (accesat pe 18 martie 2011).

Războiul sovieto-afgan

Mediana mai multor estimări publicate. Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oclm.htm#Afghanistan.

David Zucchino, „‘The Americans… They Just Drop Their Bombs and Leave’”, *Los Angeles Times*, 2 iunie 2002; Coll, *Ghost Wars*, p. 40.

Mark J. Porubcansky, „Top Soviet Officer în Afghanistan Opposed Intervention”, Associated Press, 19 septembrie 1989; Gerald Nadler, „Soviets Had Hand în Overthrowing Afghan President”, United Press International, 4 mai 1989.

Soll Sussman, „CIA Almost Sure of Afghan Massacre, Senator Says”, Associated Press, 4 martie 1980.

„Soviet Military în Unconfirmed Report Linked to Massacre of 900 Civilians”, Associated Press, 27 martie 1985; „Hundreds of Civilians Reportedly Killed by Soviets în Afghanistan”, Associated Press, 26 februarie 1985.

Bouloque, „Communism în Afghanistan”, în Courtois *et al.*, *The Black Book of Communism*, p. 718.

„Here Is a Chronology of Some of the Main Events în the War în Afghanistan.”, Associated Press, 15 februarie 1989.

„Afghan War Cost Soviet Union More Than 70 Billion Dollars”, Reuters News, 7 iunie 1989.

Stephen Daggett, „Costs of Major U.S. Wars”, Congressional Research Service Report for Congress

(RS22926), actualizat pe 24 iulie 2008, http: //www.history.navy.mil/library/online/costsofmajoruswars.htm.

Saddam Hussein

Niko Price, în „Survey: Saddam Killed 61,000 în Baghdad”, Associated Press, 9 decembrie 2003, citează guvernul american (300000 de oameni ucişi de Saddam pe tot teritoriul Irakului), „oficiali din organizaţii de apărare a drepturilor omului” (500000) şi „unele partide politice irakiene” (peste 1 milion). Ken Roth, în „War în Iraq: Not a Humanitarian Intervention”, Human Rights Watch, ianuarie 2004, http: //www.hrw.org/wr2k4y3.htm, estimează că au fost ucişi 250000 de oameni.

Hirst, „Saddam Hussein”.

Chirot, *Modern Tyrants*, p. 303.

Ibid., p. 305.

Hirst, „Saddam Hussein”.

Michael J. Kelly, *Ghosts of Halabja*: *Saddam Hussein and the Kurdish Genocide*, Praeger Security International, Westport, CT, 2008, p. 34.

Michiel Leezenburg, „The *Anfal* Operations în Iraqi Kurdistan”, în Samuel Totten *et al*. (ed.), *Century of Genocide: Critical Essays and Eyewitness Accounts*, ed. a II-a, Routledge, New York, 2004, pp. 374-393.

„Anfal: Campaign against the Kurds”, BBC, 24 iunie 2007; Michiel Leezenburg, „The *Anfal* Operations în Iraqi Kurdistan”, în Samuel Totten *et al*. (ed.), *Century of Genocide: Critical Essays and Eyewitness Accounts*, ed. a II-a, Routledge, New York, 2004, pp. 374 – 393. Kurzii afirmă că au murit 182000 de oameni. Human Rights Watch vorbeşte despre 100000 de victime.

Războiul dintre Iran şi Irak

Mediana a nouăsprezece estimări publicate (sunt

socotiţi doar morţii din rândurile militarilor). Vezi http: //www.necrometrics.com/2Oc30Ok. htm#Iran-Iraq. Iranul a dat publicităţii un raport oficial conform căruia au fost ucişi 11000 de civili iranieni. Acesta este unul dintre puţinele războaie de amploare din secolul XX în care au murit mai mulţi militari decât civili.

Bulloch şi Morris, *Gulf War*; Pipes, „A Border Adrift”.

Michael Brzoska, „Profiteering of the Iran-Iraq War”, *Bulletin of the Atomic Scientist* (iunie 1987); William Hartung, „Nations Vie for Arms Markets”, *Bulletin of the Atomic Scientist* (decembrie 1987).

Clodfelter, *Warfare and Armed Conflicts*, vol. 2, p. 1072.

Ibid., p. 1084.

Sancţiunile împotriva Irakului

Suellentrop, „Are 1 Million Children Dying în Iraq?”.

„Iraqi Death Toll”, *Frontline*: *The Gulf War*, PBS, 9 ianuarie 1996, http: // www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/appendix/death.html; Carl Conetta, „The Wages of War: Iraqi Combatant and Noncombatant Fatalities în the 2003 Conflict”, Project on Defense Alternatives, Research Monograph nr. 8, 20 octombrie 2003, http: //www.comw.org/pda/031Orm8.html.

John Prescott, „Iraqzs Contraband Trail Goes Inland as Sea Blockade Bites”, *Lloydzs List*, 3 octombrie 1995.

Johnson, „A Trip to Baghdad Reveals a Nation Sagging”.

Welch, „The Politics of Dead Children”.

Kaplow, „Consequences of Kuwait”.

Shenon, „Washington and Baghdad Agree on One

Point”.

Leon Howell, „Churches Regret Calling for Sanctions”, *Times Union* (Albany, NY), 21 martie 1998.

Brian Nelson şi Jane Arraf, „Ten Years after Iraqzs Invasion of Kuwait and U.N. Sanctions Still Stand”, *CNN WorldView*, 6 august 2000, 18: 00.

Carl Conetta, „The Wages of War: Iraqi Combatant and Noncombatant Fatalities în the 2003 Conflict”, Project on Defense Alternatives, Research Monograph nr. 8, 20 octombrie 2003, nota 93, http: //www.comw.org/pda/ 031Orm8.html#N93.

Kaplow, „Consequences of Kuwait”.

Suellentrop, „Are 1 Million Children Dying în Iraq?”.

Haosul din Somalia

Bradley S. Klapper, „Internally Displaced Somalis Face Widespread Abuses: Campaigners”, Associated Press, 24 noiembrie 2004; The Nation, „No Running Away from Somalia”, *Africa News*, 29 iunie 2007; „Failed State: 15 Years of Horror în Somalia”, Agence France Presse, 5 iunie 2006.

Miller, „Marines Pull Last Peacekeepers out of Somalia”.

Hassan, „Somali Warlord Says Battle for Mogadishu Not Over”; Miller, „Marines Pull Last Peacekeepers out of Somalia”.

Genocidul din Rwanda

Kiernan, *Blood and Soil*, p. 555; Berkeley, *The Graves Are Not Yet Full*, pp. 257-258.

Berkeley, *The Graves Are Not Yet Full*, pp. 258-259.

Sperling, „Mother of Atrocities”.

Berkeley, *The Graves Are Not Yet Full*, p. 269.

„Mayor Gets 30 Years for Genocide”, BBC, 17 iunie 2004; Fergal Keane, „Massacre at Nyarubuye

Church”, BBC, 4 aprilie 2004.

„Rwanda Genocide Priest Given Life”, BBC, 12 martie 2008.

Sperling, „Mother of Atrocities”, p. 656.

Ibid... pp. 644-646, citându-l pe lt. gen. Romeo Dallaire.

Arthur Asiimwe, „Rwanda Census Puts Genocide Death Toll at 937,000”, Reuter News, 4 aprilie 2004.

Sperling, „Mother of Atrocities”.

Berkeley, *The Graves Are Not Yet Full*, p. 273.

„Local Rwandan Courts Convict More Than 3,600 over Genocide”, Agence France Presse, 10 ianuarie 2006.

„Death Penalty Abolition Spurs Quest for Justice”, Inter Press Service, 7 august 2007.

Al doilea război din Congo

Casteneda, „A Revolutionaryz⸗s View of Kabila”.

Mcgreal, „Worrying Past of a Rebel în Crocodile Shoes”.

Donald G. McNeil, „În Congo, Forbidding Terrain Hides a Calamity”, *New York Times*, 1 iunie 1997; French, „Kagamez⸗s Hidden War în the Congo”.

Amnesty International, „Democratic Republic of Congo: War against Unarmed Civilians”, AI Index: AFR 62/036/1998, 23 noiembrie 1998.

Weiss şi Carayannis, „Reconstructing the Congo”.

Ibid.

„Radio Expeditions: Coltan Mining”.

Braeckman, „Looting of the Congo”.

Amnesty International, „Democratic Republic of Congo: From Assassination to State Murder?”, AI Index: AFR 62/023/2002, 12 decembrie 2002; „Death Sentences for ‘Kabila Killersz⸗”, BBC, 7 ianuarie 2003, http: //news.bbc.co.uk/1/ hi/world/africa/2635295.stm.

„Profile: Joseph Kabila”, BBC, actualizat pe 6 decembrie 2006, http: //news. bbc.co.uk/2/hi/africa/6209774.stm.

International Rescue Committee, „Congo Crisis”. IRC a publicat patru rapoarte, actualizându-şi de fiecare dată estimările privind numărul de morţi: 2000 – 1,7 milioane; 2001 – 2,5 milioane; 2005 – 3,8 milioane; 2008 – 5,4 milioane. Studiul din 2008 conchidea că rata mortalităţii din Congo încă depăşea media africană, fapt susţinut de cele peste 1,5 milioane de decese suplimentare survenite de la încetarea oficială a ostilităţilor; totuşi, numărul deceselor violente a scăzut abrupt de la 11,1% în perioada de vârf a luptelor la 1,5% după decembrie 2006, iar IRC nu mai vorbeşte despre un „război”, ci despre o „criză umanitară”. În ierarhizarea mea, pun pe seama acestui război doar cele 3,8 milioane de decese suplimentare relevate de studiul din 2005, care s-au produs pe durata conflictului.

Nolen, „The War on Women”.

Ibid.

Ce am descoperit: Analiza

Pentru un asemenea exemplu, vezi „Homosexuality în Nazi Germany”, Conservapedia, http: //www.conservapedia.com/HomosexualityânNaziGermany.

David Biello, „Rise and Fall of Chinese Dynasties Tied to Changes în Rainfall”, *Scientific American*, 7 noiembrie 2008, http: //www.scientificamerican.com/ article.cfm?id=monsoon-climate-change-chinese.

William J. Broad, „În the Mediterranean, Killer Tsunamis from an Ancient Eruption”, *New York Times*, 2 noiembrie 2009.

Kimberly Johnson, „1600 Eruption Led to Global

Cooling, Social Unrest”, *National Geographic News*, 29 aprilie 2008, http: //news.nationalgeographic.com/news/2008/04/080429-peru-volcano.html.

Conform estimărilor prezentate de Carl Haub în articolul „How Many People Have Ever Lived on Earth”, *Population Today*, noiembrie/decembrie 2002, http: //www.prb.org/articles/2002/howmanypeoplehaveeverlivedonearth.aspx, în secolul XX au murit în total circa 5,5 miliarde de oameni.

Lawrence Keeley, *War before Civilization*: *The Myth of the Peaceful Savage*, Oxford University Press, New York, 1996, tabelul 6.1.

Anexa 1: Competiţia pentru primele 100 de locuri

Dares of Phrygia, *History of the Fall of Troy*, Theoi Classical E-Texts Library, http: //www.theoi.com/Text/DaresPhrygius.html (accesat pe 14 martie 2011).

Putnam's Home Cyclopedia, G.P. Putnam, New York, 1852, p. 417 (400000); *A Military Dictionary and Gazetteer: Comprising Ancient and Modern Military Technical Terms*... Thomas Wilhelm, Philadelphia, 1882, p. 310 (300000).

Historia Augusta, http: //penelope.uchicago.edu/Thayer/EZRoman/Texts/HistoriaAugusta/Claudius*.html (accesat pe 18 martie 2011).

Susan P. Mattern, *Rome and the Enemy*: *Imperial Strategy în the Principate*, University of California Press, Berkeley, 2002, p. 93.

Historia Augusta, http: //penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/HistoriaAugusta/Probus*.html (accesat pe 18 martie 2011).

Cartea lui Mormon, Ether 15, 2.

Will Durant, *Our Oriental Heritage*, MJF, New York, 1971, p. 459.

Rajeev Srinivasan, „The Roots of Hindu Anxiety: An Interview with Controversial Scholar Koenraad EIsF”, *India Currents* 9, nr. 11 (28 februarie 1996), p. 21.

Koenraad Elst, „Indiaz⁄s Holocaust: Belgium Scholar Analyzes ‘The Bloodiest Story în History”“, *Hinduism Today*, 31 martie 1999.

Am găsit două cărţi de la sfârşitul secolului al XIX-lea (M.D. Aletheia, *The Rationalistz⁄s Manual*, Watts, London, 1897, şi William Wright Hardwicke, *The Evolution of Man*: *His Religious Systems and Social*, Watts, London, 1899) care prezintă nişte liste identice cu masacre comise de creştini; printre altele, putem citi următoarele: „7000000 de sarazini măcelăriţi. În Spania, 5000000 au pierit în timpul celor opt cruciade”. Bănuiala mea este că aici s-a strecurat o greşeală de punctuaţie. Textul tipărit vorbeşte despre masacre împotriva sarazinilor, fără să pomenească unde s-au petrecut acestea, şi despre opt cruciade desfăşurate în Spania. Dar aceste afirmaţii se află în vădită discordanţă cu istoria documentată. Totuşi, dacă mutăm punctul după „Spania”, vom avea „sarazini măcelăriţi în Spania” şi, apoi, cinci milioane de oameni ucişi în timpul celor opt cruciade undeva în afara Spaniei, ceea ce nu mai contrazice cunoştinţele noastre despre cruciadele din Palestina. În orice caz, o asemenea rectificare nu ne oferă vreo siguranţă cu privire la numărul de morţi. În altă ordine de idei, sunt convins că aceasta este cea mai plictisitoare notă din cartea de faţă, de vreme ce combină incertitudini statistice cu chestiuni obscure legate de punctuaţie.

Philippe Contamine, *War în the Middle Ages*,

Blackwell, New York, 1984, p. 257, citându-l pe J.N. Hillgarth, *The Spanish Kingdoms*, vol. 1, Clarendon Press, Oxford, 1978, p. 342.

McFarlane, *The Savage Wars of Peace*, pp. 56-59; Mary Elizabeth Berry, *The Culture of Civil War în Kyoto*, University of California Press, Berkeley, 1994.

Vezi, de exemplu, Henry Hampton Halley, *Halleyȝs Bible Handbook*, ed. a XXIV-a, Zondervan, Grand Rapids, MI, 1965.

Baron John Emerich Edward Dalberg Acton Acton *et al.*, *The Cambridge Modern History*, vol. 2, Cambridge University Press, Cambridge, 1903, p. 290.

Vezi, de exemplu, Gibbons, „Recent Developments în the Study of the Great European Witch Hunt” (autorul se pronunţă în favoarea estimărilor care merg de la 40000 până la 60000); Davies, *Europe* (50000); Rudolf Grimm, „Historians Take a Critical Look at Burning of Witches”, Deutsche Presse-Agentur, 5 ianuarie 1999 (recenzie la lucrarea lui Wolfgang Behringer cu titlul *Hexen*: *Glaube – Verfolgung – Vermarktung*, care citează favorabil estimările cuprinse între 30000 şi 100000 şi le critică pe cele care variază de la 6 la 13 milioane).

Levy, *War în the Modern Great Power System*, p. 90.

Corvisier şi Childs (ed.), *A Dictionary of Military History and the Art of War*, p. 470.

Levy, *War în the Modern Great Power System*, p. 90.

Sursa cea mai demnă de încredere care avansează cifre mari este Stephen Shenfield, „The Circassians: A Forgotten Genocide?”, în Mark Levene şi Penny Roberts, *The Massacre în History*, Berghahn Book, Providence, RI, 1999, p. 154 („Prin urmare, e greu de crezut că numărul celor care au pierit în

tragedia circaziană din anii 1860 ar putea fi mai mic de un milion, dacă nu cumva bate spre un milion şi jumătate”), însă Shenfield e singurul care vehiculează asemenea cifre. N-am găsit niciun alt nume important care să-i împărtăşească punctul de vedere.

Joseph Glascott, „600,000 Aborigines Died after 1788, Study Shows”, *Sydney Morning Herald*, 25 februarie 1987.

Mike Dash, *Thug*: *The True Story of Indiaźs Murderous Cult*, Granta Books, London, 2005.

Justin McCarthy, *Death and Exile*: *The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims*, *1821-1922*, Darwin Press, Princeton, NJ, 1995.

James J. Reid, *Crisis of the Ottoman Empire*: *Prelude to Collapse*, Franz Steiner, Stuttgart, 2000, p. 42.

Dintre cele cincisprezece lucrări consultate de mine care oferă estimări ale numărului de morţi, opt afirmă că au murit 200000 de civili.

Denis Mack Smith, *Mussoliniźs Roman Empire*, Longman, London, 1976, pp. 40-41; John Wright, *Libya*: *A Modern History*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1982, p. 42.

„Burundi Civil War Claims 260,000 Lives – UNFPA”, Panafrican News Agency (PANA) Daily Newswire, 25 aprilie 2004.

„Iraqi Official: War Dead 100,000”, BBC, 10 noiembrie 2006, http: //news.bbc. co.uk/2/hi/middleeast/6135526.stm; „New Study Says 151,000 Iraqi Dead”, BBC, 10 ianuarie 2008, http: //news.bbc.co.uk/2/hi/middleeast/7180055.stm;
Jonathan Steele şi Suzanne Goldenberg, „What Is the Real Death Toll în Iraq?”, *Guardian*, 19 martie 2008, http: //www.guardian.co.uk/world/2008/ mar/19/iraq; Kim Gamel, „Secret Tally Shows 87,215 Iraqis Killed

since 2005”, Associated Press, 24 aprilie 2009.

Bibliografie selectivă

Adams, Cecil, „Were Christians Really Thrown to the Lions?”, *Straight Dope*, 30 ianuarie 2009, http: //www.straightdope.com/columns/read/2841/were-christians-really-thrown-to-the-lions.

Adler, Nanci D., *Victims of Soviet Terror*: *The Story of the Memorial Movement*, Praeger, Westport, CT, 1993.

Anders, Wladyslaw, şi Antonio Munoz, „Russian Volunteers în the German Wehrmacht în WWII”, http: //www.feldgrau.com/rvoLhtml (accesat pe 28 martie 2011).

Applebaum, Anne, *Gulag*: *A History*, Anchor Books, New York, 2004. [Ed. rom.: Anne Applebaum, *Gulagul*: *o istorie*, trad. de Simona-Gabriela Vărzan şi Vlad Octavian Palcu, Humanitas, Bucureşti, 2011.]

Arendt, Hannah, *Eichmann în Jerusalem*: *A Report on the Banality of Evil*, Penguin Books, New York, 2006. [Ed. rom.: Hannah Arendt, *Eichmann la Ierusalim*: *raport asupra banalităţii răului*, trad. de Mariana Neţ, Humanitas, Bucureşti, 2008.]

Associated Press, „Ethiopian Ex-Rulers Go on Trial”, *New York Times*, 14 decembrie 1994.

Atkinson, Chris, „Thirty Years War”, http: //www.pipeline.com/-cwa/TYW Home. htm (accesat pe 28 martie 2011).

Auguet, Roland, *Cruelty and Civilization*: *The Roman Games*, Barnes & Noble, New York, 1994 (ed. orig. George Allen & Unwin, 1972).

Bagnall, Nigel, *Essential Histories*: *The Punic Wars 264-146 BC*, Osprey, New York, 2002.

Baker, G.P, *Justinian*: *The Last Roman Emperor*, Cooper Square Press, New York, 2002 (ed. orig. 1931).

Becker, Jasper, *Hungry Ghosts*: *Maozs Secret Famine*, Owl Books, New York, 1996.

Beevor, Antony, *Stalingrad*: *The Fateful Siege*: *1942-1943*, Viking Press, New York, 1998. [Ed. rom.: Antony Beevor, *Stalingrad*, trad. de Delia Răzdolescu, RAO, Bucureşti, 2005.]

— *The Fall of Berlin*, *1945*, Penguin Books, New York, 2002. [Ed. rom.: Antony Beevor, *Berlin*: *căderea*, *1945*, trad. de Diana Elena Puşcaşu şi Daniela Truţia, RAO, Bucureşti, 2005.]

Bell, David A., *The First Total War*: *Napoleonzs Europe and the Birth of Warfare as We Know It*, Houghton Mifflin, New York, 2007.

Bell-Fialkoff, Andrew, „A Brief History of Ethnic Cleansing”, *Foreign Affairs* 72, nr. 3 (vara lui 1993), p. 110.

Berkeley, Bill, „An African Success Story? Uganda”, *Atlantic* 274, nr. 3 (septembrie 1994), p. 22.

— *The Graves Are Not Yet Full*, Basic Books, New York, 2001.

Blum, Jerome, *Lord and Peasant în Russia*: *From the 9th to the 19th Century*, Athenaeum, New York, 1961.

Bodart, Gaston, Harald Westergaard şi Vernon L. Kellog, *Losses of Life în Modern Wars*: *Austria-Hungary*, *France*, Clarendon Press, Oxford, 1916.

Bonney, Richard, *The Thirty Yearsz War*, *1618-1648*, Osprey, New York, 2002.

Boot, Max, *The Savage Wars of Peace*: *Small Wars and the Rise of American Power*, Basic Books, New York, 2002.

Bos, Joan, *Joanzs Mad Monarchs Series*, http://www.madmonarchs.nl/ (accesat pe 15 martie 2011).

Bouloque, Sylvain, „Communism în Afghanistan”, în Stéphane Courtois *et al.*, *The Black Book of*

Communism: Crimes, *Terror*, *Repression*, trad. engl. de Jonathan Murphy şi Mark Kramer, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999.

Braeckman, Colette, „The Looting of the Congo”, *New Internationalist*, 1 mai 2004.

Bray, R.S., *Armies of Pestilence*: *The Impact of Disease on History*, Barnes & Noble, New York, 1996.

Bremer, Catherine, „Boiled Bones Show Aztecs Butchered, Ate Invaders”, Reuters, 23 august 2006.

Britt, Albert Sydney III, *et al.*, *The Dawn of Modern Warfare*, Avery Publishing Group, Wayne, NJ, 1984.

Browning, Christopher R., *Ordinary Men*: *Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution în Poland*, Harper Perennial, New York, 1998.

Brzezinski, Zbigniew, *Out of Control*: *Global Turmoil on the Eve of the Twenty-First Century*, Scribner, New York, 1993.

Buehler, Lester K., „A Study of the Taiping Rebellion”, http: //www.olemiss.edu/ courses/inst203/taiping.txt (accesat pe 15 martie 2011).

Bulloch, John, şi Harvey Morris, *The Gulf War*: *Its Origins*, *History*, *and Consequences*, Methuen, London, 1989.

Bureau of Public Affairs, U.S. Department of State, „Background Note: Democratic Republic of Congo”, 8 octombrie 2010, http: //www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2823.htm.

Bury, J.B., *The Invasion of Europe by the Barbarians*, W.W. Norton, New York, 1967 (ed. orig. Macmillan, 1928).

Butler, David, „Agony of the Boat People”, *Newsweek*, 2 iulie 1979, p. 42.

Byron, Farwell, *Prisoners of the Mahdi*, W.W.

Norton, New York, 1989 (ed. orig. Harper & Row, 1967).

Carayannis, Tatiana, „The Complex Wars of the Congo: Towards a New Analytic Approach”, *Journal of Asian and African Studies* 38, nr. 2-3 (1 august 2003).

Carpenter, Dave, „Barbaric Tamerlane Anointed a Whitewashed Hero în Uzbekistan”, Associated Press, 5 ianuarie 1998.

Carr, Caleb, *The Devil Soldier*: *The American Soldier of Fortune Who Became a God în China*, Random House, New York, 1992.

Carrasco, David L., *City of Sacrifice*: *The Aztec Empire and the Role of Violence în Civilization*, Beacon Press, Boston, 1999.

Casteneda, Jorge G., „A Revolutionaryȩs View of Kabila; Famed Argentine Once Joined Forces with Congoȩs Rebels”, *Baltimore Sun*, 25 mai 1997.

Center of Military History, „The Korean War, 1950-1953”, în *American Military History*, United States Army, Washington, DC, 1989. Disponibil la http: //www.army.mil/cmh-pg/books/AMH/AMH-25.htm.

Chalk, Frank, şi Kurt Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide*: *Analyses and Case Studies*, Yale University Press, New Haven, CT, 1990.

Chang, Jung, şi Jon Halliday, *Mao*: *The Unknown Story*, Alfred A. Knopf, New York, 2005.

„Cheju April 3rd Massacre to Be Unearthed”, *Korea Times*, 3 aprilie 2000.

Chirot, Daniel, *Modern Tyrants*: *The Power and Prevalence of Evil în Our Age*, Princeton university Press, Princeton, NJ, 1994.

Christie, Iain, „Mozambique Celebrates Year of Democracy”, Reuters News, 23 octombrie 1995.

Churchill, Winston S., *The River War – An Account of the Reconquest of the Sudan* (*1902*),

Nalanda Digital Library, Calicut, India. Disponibil la http: //www.nalanda.nitc.ac.în/resources/english/etext-project/history/riverwar/index.htm (accesat pe 3 aprilie 2011).

Clements, Jonathan, *Coxinga and the Fall of the Ming Dynasty*, Sutton, Stroud, Gloucestershire, 2004.

Clodfelter, Michael, *Warfare and Armed Conflicts*: *A Statistical Reference to Casualty and Other Figures*, *1618-1991*, McFarland, Jefferson, NC, 1992.

Cocker, Mark, *Rivers of Blood*, *Rivers of Gold*: *Europe*‚*s Conquest of Indigenous People*, Grove Press, New York, 2001.

Coe, M., Dean Snow şi Elizabeth Benson, *Atlas of Ancient America*, Facts on File, New York, 1986.

Coll, Steve, *Ghost Wars*: *The Secret History of the CIA*, *Afghanistan*, *and Bin Laden*, Penguin Press, New York, 2004.

Collins, Larry, şi Dominique Lapierre, *Freedom at Midnight*, Avon, New York, 1975.

Columbus, Cristopher, *Journal of Cristopher Columbus* (*during His First Voyage*, *1492-1493*)... trad. engl. de Sir Clements Robert Markham, Chas. J. Clark, London, 1893.

Conquest, Robert, *The Great Terror*: *A Reassessment*, Oxford University Press, New York, 1992.

Corvisier, André, şi John Childs, *A Dictionary of Military History and the Art of War*, Blackwell, Cambridge, MA, 1994.

Courtois, Stéphane, *et al.*, *The Black Book of Communism: Crimes*, *Terror*, *Repression*, trad. engl. de Jonathan Murphy şi Mark Kramer, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999. [Ed. rom.: Stéphane Courtois *et al.*, *Cartea neagră a*

comunismului: *crime*, *teroare*, *represiune*, trad. de Maria Ivănescu, Humanitas, Bucureşti, 1998.]

Curry, Anne, *Essential Histories*: *The Hundred Years War 1337-1453*, Osprey, Oxford, 2002.

Czech News Agency, „Profile: Organised Sudeten Deportations Began 50 Years Ago”, CTK National News Wire, 23 ianuarie 1996.

— „Transfer of Germans from Czechoslovakia”, CTK National News Wire, 17 ianuarie 1997.

Davidson, Basil, *Africa în History*: *Themes and Outlines*, Touchstone, New York,

Davidson, Phillip B., *Vietnam at War*: *The History*, *1946-1975*, Oxford University Press, New York, 1988.

Davies, Norman, *Europe*: *A History*, HarperCollins, New York, 1998.

Davis, Mike, *Late Victorian Holocausts*: *El Nino Famines and the Making of the Third World*, Verso, London, 2001.

Davis, Robert C., *Christian Slaves*, *Muslim Masters*: *White Slavery în the Mediterranean*, *the Barbary Coast*, *and Italy*, *1500-1800*, Palgrave Macmillan, New York, 2003.

De Crespigny, Rafe, „Man from the Margin: Cao Cao and the Three Kingdoms”, Fifty-First George Morisson Lecture în Ethnology, 1990. Disponibil la http: // www.anu.edu.au/asianstudies/decrespigny/morrison51 .html (accesat pe 18 martie 2011).

— „The Three Kingdoms and Western Jin: A History of China în the Third Century”, ediţie electronică, noiembrie 2003, http: //www.anu.edu.au/asian-studies/decrespigny/3KWJin.html.

Desbarats, Jacqueline, şi Karl D. Jackson,

„Vietnam 1975-1982: The Cruel Peace”, *Washington Quarterly*, toamna lui 1985.

Diamond, Jared, *The Third Chimpanzee*: *The Evolution and Future of the Human Animal*, HarperCollins, New York, 1992.

— *Guns*, *Germs and Steel*: *The Fates of Human Societies*, W.W. Norton, New York, 1997. [Ed. rom.: Jared Diamond, *Viruşi*, *arme şi oţel*: *soarta societăţilor*, trad. de Mircea Ştefănescu şi Teodor Fleşeru, ALL, Bucureşti, 2010.]

— *Collapse*: *How Societies Choose to Fail or Succeed*, Viking, New York, 2005.

Dillon, Michael, *China's Muslim Hui Community*: *Migration*, *Settlement and Sects*, Routledge, New York, 1999.

Do, Minh, „Le Loi's Struggle: Under the Ming Dynasty”, *VietNow Magazine*, 31 iulie 1997.

Dornberg, John, „Germany's Expellees and Border Change: An Endless Dilemma?”, *German Life* 2, nr. 1 (31 iulie 1995), p. 18.

Drescher, Seymour, „Atlantic Slave Trade and the Holocaust”, în Alan S. Rosenbaum (ed.), *Is the Holocaust Unique*? *Perspectives on Comparative Genocide*, Westview, Boulder, CO, 1996.

Duffy, James P, şi Vincent L. Ricci, *Czars*: *Russia's Rulers for Over One Thousand Years*, Barnes & Noble, New York, 1995.

Duke, Lynne, „Will Peace Take Hold în Angola?”, *Washington Post*, 14 octombrie 1996.

Dumas, Samuel, şi Knud Otto Vedel-Petersen, *Losses of Life Caused by War*, Clarendon Press, Oxford, 1923.

Dunning, Chester S.L., *A Short History of Russia's First Civil War*: *The Time of Troubles and the Founding of the Romanov Dynasty*, Pennsylvania State

University Press, University Park, 2004.

Durand, J.D., „The Population Statistics of China, AD 2-1953”, *Population Studies* 13, nr. 3 (1960), p. 209.

Durant, Will, şi Ariel Durant, *The Age of Napoleon*: *A History of European Civilization from 1789 to 1815*, MFJ Books, New York, 1975.

Dutt, Romesh, *The Economic History of India under Early British Rule*, Kegan Paul, Trench, Trubner, London, 1902.

Dykman, J.T., „The Soviet Experience în World War Two”, http: //www.eisenhowermstitute.org/about/livinghistory/wwiisovietexperience.dot (accesat pe 17 martie 2011).

Edgerton, Robert B., *Death or Glory*: *The Legacy of the Crimean War*, Westview Press, Boulder, CO, 1999.

— *Africa¿s Armies*: *From Honor to Infamy*: *A History from 1791 to the Present*, Westview Press, Boulder, CO, 2002.

Ellis, John, *World War II*: *A Statistical Survey*, Facts on File, New York, 1993.

Encyclopaedia Britannica, ed. a XI-a, University Press, Cambridge, 1910.

Encyclopaedia Britannica, ed. a XV-a, Encyclopaedia Britannica, Chicago, 2005.

Epprecht, Marc, „Democratizing the Southern African Past”, *Canadian Journal of History* 30, nr. 2 (august 1995), pp. 323-327.

— (Recenzie la *Terrific Majesty*: *The Powers of Shaka Zulu and the Limits of Historical Invention*, de Carolyn Hamilton), *Canadian Journal of History* 34, nr. 3 (decembrie 1999), pp. 423 – 426.

Erickson, John, şi David Dilks, *Barbarossa*: *The Axis and the Allies*, Edinburgh university Press,

Edinburgh, 1994.

Erickson, John, şi Ljubica Erickson, *Hitler Versus Stalin: The Second World War on the Eastern Front în Photographs*, Carlton Books, London, 2001.

„Ex-Ugandan Dictator Idi Amin, 80, Dies. A Bizarre, Brutal Leader, He Ruined the economy and Killed Thousands”, *Seattle Times*, 16 august 2003.

„False Dmitry I; The Unlikely Tsar”, *Russian Life* 48, nr. 4 (31 august 2005), p. 18.

Farquhar, Michael, *A Treasury of Royal Scandals*, Penguin, New York, 2001.

Fenby, Jonathan, „Crossroads of Conquest”, *South China Morning Post* (Hong Kong), 20 noiembrie 1999.

Ferguson, Niall, *The War of the World*: *Twentieth-Century Conflict and the Descent of the West*, Penguin, New York, 2006.

Figes, Orlando, *A Peoplezs Tragedy*: *A History of the Russian Revolution*, Penguin, New York, 1996.

Fisk, Robert, *The Great War for Civilisation*: *The Conquest of the Middle East*, Alfred A. Knopf, New York, 2005.

Fitzgerald, C.P, *China*: *A Short Cultural History*, ed. a III-a, Praeger, New York, 1973. [Ed. rom.: C.P Fitzgerald, *Istoria culturală a Chinei*, trad. de Florentina şi Nadina Vişan, Humanitas, Bucureşti, 1998.]

— *Mao Tse-Tung and China*, Penguin Books, New York, 1977.

Forbath, Peter, *The River Congo*, Houghton Mifflin, Boston, 1991 (ed. orig. 1977).

Ford, Peter, „Ex-Russian Satellite Enjoys Setting Its Own Agenda”, *Christian Science Monitor*, 3 iunie 1997.

Frazier, Ian, „Destroying Baghdad”, *New Yorker*,

25 aprilie 2005.

Fremont-Barnes, Gregory, şi Todd Fisher, *The Napoleonic Wars*: *The Rise and Fall of an Empire*, Osprey, Oxford, 2004.

French, Howard W., „Kagamez‚s Hidden War în the Congo”, *New York Review of Books*, 24 septembrie 2009, http: //www.nybooks.com/articles/23054.

Frieda, Leonie, *Catherine de Medici*: *Renaissance Queen of France*, Harper Perennial, New York, 2006.

Fuller, J.F.C., *A Military History of the Western World*, vol. 2: *From the Spanish Armada to the Battle of Waterloo*, Da Capo Press, New York, 1955.

Fuller, William C., *Strategy and Power în Russia*: *1600-1914*, Free Press, New York, 1992.

Galloway, Joseph, „We Are Mute and Horrified Witnesses to a Reign of Terror”, Knight Ridder Newspapers, 8 noiembrie 2004.

Gascoigne, Bamber, *The Great Moguls*, Harper & Row, New York, 1971.

Getty, J. Arch, şi Roberta T. Manning (ed.), *Stalinist Terror: New Perspectives*, Cambridge University Press, New York, 1993.

Gibbon, Edward, *Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. Henry Hart Milman, Peter Fenelon Collier, New York, 1845. Disponibil la http: //www.sacred-texts.com/cla/gibbon/index/htm (accesat pe 17 martie 2011). [ed. rom.: edward Gibbon, *Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman*, antologie, trad. şi pref. de Dan Hurmuzescu, 3 vol., Minerva, Bucureşti, 1976.]

Gibbons, Jenny, „Recent Developments în the Study of the Great European Witch Hunt”, *Pomegranate*: *A New Journal of Neopagan Thought* (Corbett, OR), nr. 5

(1998).

Gilbert, Joshua, „The Goguryeo-Sui Wars”, *Armchair General*, 4 noiembrie 2007, http://www.armchairgeneral.com/the-goguryeo-sui-wars.htm.

Gilbert, Martin, *A History of the Twentieth Century*, Avon Books, New York, 1997.

Glantz, David, *The Siege of Leningrad 1941-1944*: *900 Days of Terror*, MBI, Osceola, WI, 2001.

GlobalSecurity.org, „Congo War”, http://www.globalsecurity.org/military/world/war/congo.htm (accesat pe 17 martie 2011).

Goodspeed, Peter, „Grim North Korea Breaks Its Isolation: Reclusive, Impoverished Nation Cracks Open Its Doors to Foreign Tourists, Businessmen”, *Edmonton Journal* (CanWest News Service), 6 noiembrie 2005.

Goodwin, Jason, *Lords of the Horizon*: *A History of the Ottoman Empire*, Henry Holt, New York, 1998.

Goozner, Merrill, „World Watches North Korea; Early Signs Are ‘Encouragingz, Clinton Says”, *Chicago Tribune*, 10 iulie 1994.

Graff, David A., *Medieval Chinese Warfare*, *300-900*, Routledge, New York, 2002.

Grant, Michael, *The Fall of the Roman Empire*, Collier, New York, 1990.

Grau, Lester W., „The Soviet-Afghan War: A Superpower Mired în the Mountains”, *Journal of Slavic Military Studies* 17, nr. 1 (martie 2004). Disponibil la http://fmso.leavenworth.army.mil/documents/miredinmount.htm (accesat pe 17 martie 2011).

Green, Barbara, „Stalinist Terror and the Question of Genocide: The Great Famine”, în Alan S. Rosenbaum (ed.), *Is the Holocaust Unique*?

Perspectives on Comparative Genocide, Westview Press, Boulder, CO, 1996.

Green, Dominic, *Three Empires on the Nile*: *The Victorian Jihad*, *1869-1899*, Free Press, New York, 2007.

Greenway, H.D.S., „New Waves across the Steppes”, *Boston Globe*, 27 mai 1998.

Grenville, J.A.S., *A History of the World în the Twentieth Century*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1994.

Grousset, René, *Conqueror of the World*: *The Life of Chingis-khan*, Viking Press, New York, 1972.

Grubin, David (regizor), *Napoleon*, PBS, noiembrie 2000; PBS Home Video, 2001 DVD.

Gunther, John, *Inside Asia*, Harper & Brothers, New York, 1939.

Hack, Karl, şi Tobias Rettig, *Colonial Armies în Southeast Asia*, Routledge, New York, 2006.

Halsall, Paul (ed.), *Sources for the Three Slave Revolts*, http: //www.fordham.edu/ halsall/ancient/3slaverevoltstexts.htm (accesat pe 3 aprilie 2011).

Hansen, Waldemar, *The Peacock Throne*: *The Drama of Mogul India*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1972.

Hanson, Victor Davis, *Wars of the Ancient Greeks*, Caseell, London, 1999.

— *Carnage and Culture*: *Landmark Battles and the Rise of Western Power*, Anchor Books, New York, 2001.

Harden, Blaine, „2 Decades Later, Biafra Remains Lonely Precedent”, *Washington Post*. 27 iunie 1988, p. A1.

Harner, Michael, „The Enigma of Aztec Sacrifice”, *Natural History* 86, nr. 4 (aprilie 1977), pp.

46 – 51. Disponibil la http: //www.latinamericanstudies.org/aztecs/ sacrifice.htm.

Harris, Marvin, *Cannibals and Kings*: *Origins of Culture*, Vintage, New York,

1977.

Harrison, Selig S., „End of the Road”, *Globe and Mail* (Toronto), 11 februarie 1989.

Hartley, Aidan, „Ethiopian ‘Reign of Terror’ Figures în Mass Trial”, Reuters News, 12 decembrie 1994.

Hassan, Mohamed Olad, „Somali Warlord Says Battle for Mogadishu Not Over”, Associated Press, 11 iunie 2006.

Hastings, Max, *The Korean War*, Touchstone, New York, 1987.

Henige, David P., *Numbers from Nowhere*: *The American Indian Contact Population Debate*, University of Oklahoma Press, Norman, 1998.

Henry, Neil, „Mengistu Leaves Ethiopia în Shambles”, *Washington Post*, 22 mai 1991.

Hildinger, Erik, *Warriors of the Steppe*: *A Military History of Central Asia*, *500 B.C. to 1700A.D.*, Da Capo Press, Cambridge, MA, 1997.

Hirst, David, „Saddam Hussein: Brutal and Opportunist Dictator of Iraq, He Wreaked Havoc on His Country, the Middle East and the World”, *Guardian*, 30 decembrie 2006, http: //www.guardian.co.uk/Iraq/Story/O,,1980293,00.html.

Hobsbawm, Eric, *The Age of Extremes*: *A History of the World*, *1914-1991*, Vintage, New York, 1994. Œd. rom.: eric Hobsbawm, *Era extremelor*: *o istorie a secolului XX*, *1914-1991*, trad. de Liliana Ionescu, Cartier, Chişinău, 2015.]

Hochschild, Adam, *The Unquiet Ghost*: *Russians Remember Stalin*, Penguin, New York, 1994.

— *Leopoldzs Ghost*, Mariner Books, New York, 1998.

— *Bury the Chains*: *Prophets and Rebels în the Fight to Free an Empirezs Slaves*, Mariner Books, New York, 2005.

Hollway, Don, „Thirty Yearsz War: Battle of Breitenfeld”, *Military History* (februarie 1996). Disponibil la http: //www.historynet.com/warsconflicts/1718century/3030301.html.

Ho Ping-to, *Studies în the Population of China, 1368-1953*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1967.

Horne, Alistair, *La Belle France*: *A Short History*, Vintage, New York, 2004.

— *A Savage War of Peace*: *Algeria 1954-1962*, New York Review Books, New York, 2006.

Howarth, Patrick, *Attila King of the Huns*: *The Man and the Myth*, Barnes & Noble, New York, 1994.

Hoyt, Edwin, *199 Days*: *The Battle for Stalingrad*, Tom Doherty Associates, New York, 1993.

Hughes, Lindsey, *Peter the Great*: *A Biography*, Yale University Press, New Haven, CT, 2002.

Hui, Victoria Tin-bor, *War and State Formation în Ancient China and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, New York, 2005.

International Rescue Committee, „Congo Crisis”, http: //www.theirc.org/special-reports/congo-forgotten-crisis (accesat pe 28 martie 2011).

Jahan, Rounaq, „Genocide în Bangladesh”, în Samuel Totten *et al*. (ed.), *Century of Genocide*: *Critical Essays and Eyewitness Accounts*, ed. a II-a, Routledge, New York, 2004.

Jensen, Holger, „Peace Is as Difficult as War în Mozambique”, *Rocky Mountain News*, 23 octombrie

1994.

Johnson, Larry, „A Trip to Baghdad Reveals a Nation Sagging under the Weight of Sanctions”, *Seattle Post-Intelligencer*, 11 mai 1999.

Johnson, Paul, *Modern Times*: *The World from the Twenties to the Eighties*, Harper & Row, New York, 1983. [Ed. rom.: Paul Johnson, *O istorie a lumii moderne*: *1920-2000*, trad. de Luana Schidu, ed. a III-a, Humanitas, Bucureşti, 2014.]

Jones, Terry (regizor), „Gladiators: The Brutal Truth”, *Medieval Lives*, BBC, 1999; BBC Warner, 2008 DVD.

Jordan, Winthrop D., *The White Manzs Burden*: *Historical Origins of Racism în the United States*, Oxford University Press, New York, 1974.

Juvayni, Ala al-Din Ată Malik, *Genghis Khan*: *The History of the World Conqueror*, Manchester University Press, Manchester, 1997.

Kadane, Kathy, „U.S. Accused of Role în Massacre. Ex-Envoys Say They Gave Indonesia Names of Its enemies”, *Chicago Tribune*, 23 mai 1990.

Kaplan, Robert D., „A Microcosm of Africazs Ills: Sudan”, *Atlantic* 259 (aprilie 1987), p. 20.

— „Starting Over: A New Government Has Brought Relative Stability to Uganda, for the Time Being”, *Atlantic* 259 (aprilie 1987), p. 18.

Kaplow, Larry, „Consequences of Kuwait: Sanctions Have Iraq Withering”, *Atlanta Journal and Constitution*, 13 iunie 1999.

Karmini, Niniek, „40 Years on, Indonesian Victims of One of 2Oth Centuryzs Worst Massacres Wait for Justice”, Associated Press, 30 septembrie 2005.

Karnow, Stanley, *Vietnam*: *A History*, Viking, New York, 1983.

Keay, John, *India*: *A History*, Grove Press, New York, 2000.

Keegan, John, *The Face of Battle*, Vintage Books, New York, 1976.

— *The Mask of Command*, Penguin, New York, 1987.

— *The Price of Admiralty*, Penguin, New York, 1988.

— *The Second World War*, Penguin, New York, 1990.

— *A History of Warfare*, Vintage Books, New York, 1993.

— (ed.), *Harper Collins Atlas of the Second World War*, Times Books, London, 1997.

— *The First World War*, Vintage Books, New York, 2000.

Keen, Benjamin, *The Aztec Image în Western Thought*, Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, 1990.

Kiernan, Ben, *Blood and Soil*: *A World History of Genocide and Extermination from Sparta to Darfur*, Yale University Press, New Haven, CT, 2007.

Kinder, Hermann, şi Werner Hilgemann, *The Anchor Atlas of World History*, Anchor Books, New York, 1978. [Ed. rom.: Hermann Kinder şi Werner Hilgemann, *Atlas de istorie mondială*, trad. de Mihai Moroiu, 2 vol., RAO, Bucureşti, 2001.]

Kingsley, Sean, *Godzs Gold*: *A Quest for the Lost Temple Treasures of Jerusalem*, Harper, New York, 2007.

Kinzer, Stephen, „Kinder, Gentler Tamerlane Inspires Uzbekistan”, *New York Times*, 10 noiembrie 1997.

Klein, Shelley, *The Most Evil Dictators în History*, Barnes & Noble, New York, 2004.

Klyuchevsky, Vasili, *Peter the Great*, Vintage, New York, 1958.

Knecht, Robert J., *Essential Histories*: *The French Religious Wars 1562-1598*, Osprey, Oxford, 2002.

Kohn, George Childs, *Dictionary of Wars*, ed. rev., Checkmark, New York, 1999.

Krah, Matkus, „The Germans as Victims?”, *Jerusalem Report*, 17 iunie 2002, p. 30.

Kyle, Donald, *Spectacles of Death în Ancient Rome*, Routledge, New York, 2001.

„The Land System of Heavenly Kingdom”, în *Modern History Sourcebook*: *The Taiping Rebellion*, *1851-1864*, http: //www.fordham.edu/halsall/mod/taiping. html (accesat pe 28 martie 2011).

Lawless, Patrick, „After the Terror, the Sun May Rise on Bloody Mozambique”, *Sydney Morning Herald*, 22 octombrie 1994.

Lei Hai-tsung, „The Warring States”, publicat iniţial în manuscris dactilografiat de către War Area Service Corps, Kunming, martie 1943, http: //www.sfu.ca/ davidlamcentre/nacrp/articles/leihaizong/leihaizong.html (accesat pe 17 martie 2011).

Lekic, Slobodan, „Controversy over Elusive Document Revives Interest în 1965 Coup”, Associated Press, 30 martie 2000.

Lemarchand, René, „The Rwanda Genocide”, în Samuel Totten *et al*. (ed.), *Century of Genocide*: *Critical Essays and Eyewitness Accounts*, ed. a II-a, Routledge, New York, 2004.

Leonard, Andrew, „The ‘History Wars’ în Northeast Asia”, *Salon*, 14 martie 2007, http: //www.salon.com/tech/htww/2007/03/14/historywars/p

rint.html.

Levy, Jack, *War în the Modern Great Power System*, *1495-1975*, university Press of Kentucky, Lexington, 1983.

Liddell, Hart B.H., *History of the Second World War*, G.P. Putnam¿s Sons, New York, 1970.

Lieu, Samuel N.C., *Manichaeism în the Later Roman Empire and Medieval China*, Mohr Siebeck, Tübingen, 1992.

— *Manichaeism în Central Asia and China*, Brill, Boston, 1998.

Lincoln, W. Bruce, *Red Victory*: *A History of the Russian Civil War*, Da Capo Press, New York, 1989.

Linden, Eugene, „The Global Famine of 1877 and 1899”, *Globalist*, 4 septembrie 2006, http: //www.theglobalist.com/DBWeb/StoryId.aspx? StoryId=5516.

Livi-Bacci, Massimo, *A Concise History of World Population*, Blackwell, Oxford, 2001.

Lloyd, Christopher, *The Navy and the Slave Trade*: *The Suppression of the African Slave Trade în the Nineteenth Century*, Cass, London, 1968.

Loewen, James W., *Lies My Teacher Told Me*, Touchstone, New York, 1995.

Lorge, Peter Allan, *War*, *Politics and Society în Early Modern China*, *900-1795*, Taylor & Francis, New York, 2005.

Lynn, John, *The French Wars 1667-1714*, Osprey, Oxford, 1995.

Maalouf, Amin, *The Crusades through Arab Eyes*, Schocken Books, New York, 1984.

Mace, James E., „Soviet Man-Made Famine în the Ukraine”, în Samuel Totten *et al*. (ed.), *Century of Genocide*: *Critical Essays and Eyewitness Accounts*, ed. a II-a, Routledge, New York, 2004.

Maddison, Angus, *Contours of the World Economy*, l-*2030 AD*: *Essays în Macro-economic History*, Oxford University Press, New York, 2001.

Man, John, *Genghis Khan*: *Life*, *Death*, *and Ressurection*, Thomas Dunne Books, New York, 2004.

— *The Terra Cotta Army*: *Chinaţs First Emperor ant the Birth of a Nation*, Da Capo Press, Cambridge, MA, 2008.

Manchester, William, *American Caesar*, Dell, New York, 1978.

Mann, Charles C., *1491*: *New Revelations of the Americas before Columbus*, Vintage, New York, 2005.

Manthorpe, Jonathan, „Mengistuţs Brutal Regime Lasted Surprisingly Long”, *Toronto Star*, 22 mai 1991.

Manucci, Niccolao, *Mogul India*, *1653-1708*, John Murray, London, 1908.

Marcus, David L., „Relentless War Wears on Angolans: Many Speak of Yearning for Peace Yet Strife Persists”, *Dallas Morning News*, 23 ianuarie 1994.

Margolin, Jean-Louis, „China: A Long March into Night”, în Stéphane Courtois *et al.*, *The Black Book of Communism: Crimes*, *Terror*, *Repression*, trad. engl. de Jonathan Murphy şi Mark Kramer, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999.

Marozzi, Justin, *Tamerlane*: *Sword of Islam*, *Conqueror of the World*, Da Capo Press, Cambridge, MA, 2004.

Marrus, Michael Robert, *The Unwanted*: *European Refugees from the First World War through the Cold War*, Temple University Press, Philadelphia, 2002.

Marshall, Julian, „Obituary: Milton Obote: The First Leader of an Independent Uganda, He Imposed Virtual One-Man Rule, but Was Twice Overthrown”,

Guardian, 12 octombrie 2005.

Massing, Michael, „Does Democracy Avert Famine? Amartya Senzs Famous Theory Is Being Tested by Starvation în India”, *New York Times*, 1 martie 2003.

Matray, James J., „Revisiting Korea: Exposing Myths of the Forgotten War”, *Prologue Magazine* 34, nr. 2 (vara lui 2002). Disponibil la http: / /www.archives.gov/publications/prologue/2002/summer/koreanmyths-l.html.

Mayell, Hillary, „Genghis Khan a Prolific Lover, DNA Data Implies”, *National Geographic*, 14 februarie 2003, http: //www.nationalgeographic.com/ news/2003/02/ 0214030214genghis.html.

Mayer, Arno J., *The Furies*: *Violence and Terror în the French and Russian Revolutions*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2000.

Mazower, Mark, *Dark Continent*: *Europezs Twentieth Century*, Vintage, New York,

1998.

McDougall, Alan, „Dirty Hands: Atrocities of World War I”, Channel 4, 2002, http: //www.channel4.com/history/microsites/H/history/c-d/dirtyhands.html.

McEvedy, Colin, *The Penguin Atlas of Modern History* (*to 1815*), Penguin, New York, 1972.

— *The Atlas of World Population History*, Penguin, New York, 1978.

— *The New Penguin Atlas of Medieval History*, Penguin, New York, 1992.

— *The Penguin Atlas of African History*, Penguin, New York, 1995.

— *The Penguin Historical Atlas of the Pacific*, Penguin, New York, 2002.

McEvedy, Colin, şi David Woodroffe, *The New Penguin Atlas of Recent History*: *Europe since 1815*, Penguin, New York, 1998.

McFarlane, Alan, *The Savage Wars of Peace*: *England*, *Japan and the Malthusian Trap*, Palgrave Macmillan, New York, 2003.

Mcgreal, Chris, „Worrying Past of a Rebel în Crocodile Shoes”, *Guardian*, 21 mai

1997.

McKillop, Heather Irene, *The Ancient Maya*: *New Perspectives*, ABC-CLIO, Santa Barbara, CA, 2004.

McKnight, Michael, „Goguryeo: Ancient Kingdom, Modern Passions”, *Invest Korea Journal*, ianuarie – februarie 2008, http: //www.investkorea.org/ InvestKorea War/work/journal/content/contentmain.jsp? code=4540408.

McLynn, Frank, *Villa and Zapata*: *A History of the Mexican Revolution*, Carroll & Graf, New York, 2000.

McMahon, Colin, „The Rehabilitation of Tamerlane”, *Chicago Tribune*, 17 ianuarie 1999.

McNeill, William H., *The Pursuit of Power*, university of Chicago Press, Chicago, 1982.

— *The Rise of the West*: *A History of the Human Community*, university of Chicago Press, Chicago, 1990.

McPherson, James M., *Battle Cry of Freedom*, Oxford University Press, New York, 1988.

McWilliam, Ian, „Uzbekistan Restores Samarkand to Boost Nationalist Pride”, *Los Angeles Times*, 23 august 1994.

Mehta, J.L., *Advanced Study în the History of Medieval India*, Sterling, New Delhi, 1996.

Meier, Christian, *Caesar*: *A Biography*, Basic

Books, New York, 1982.

Meisner, Maurice, *Maozs China and After*, ed. a III-a, Free Press, New York, 1999.

Melson, Robert F., „The Armenian Genocide as Precursor and Prototype of Twentieth-Century Genocide”, în Alan S. Rosenbaum (ed.), *Is the Holocaust*

Unique? *Perspectives on Comparative Genocide*, Westview Press, Boulder, CO,

1996.

Meltzer, Milton, *Slavery*: *A World History*, Da Capo Press, New York, 1993.

Miller, Kelly, *Kelly Millerzs History of the World War for Human Rights*, 1919. Disponibil la http: //www.gutenberg.org/files/19179/19179-h/19179-h.htm (accesat pe 28 martie 2011).

Miller, Reid G., „Marines Pull Last Peacekeepers out of Somalia, Ending $2 Billion Mission”, Associated Press, 3 martie 1995.

Milton, Giles, *White Gold*: *The Extraordinary Story of Thomas Pellow and Islamzs One Million White Slaves*, Farrar, Strauss & Giroux, New York, 2004.

Mommsen, Theodor, *History of Rome*, Scribner, New York, 1908. [Ed. rom.: Theodor Mommsen, *Istoria romană*, trad. de Joachim Benno Nikolaus, studiu introductiv de Zoe Petre, 4 vol., Polirom, Iaşi, 2009.]

Morgan, David, *The Mongols*, Blackwell, Oxford, 1986.

Mortimer, Ian, „Poitiers: High Point of the Hundred Yearsz War”, *History Today* 56, nr. 9 (1 septembrie 2006).

Mote, Frederick W., *Imperial China*, *900-1800*, Harvard university Press, Cambridge, MA, 1999.

Mote, Frederick W., şi Denis Twitchett (ed.), *The Cambridge History of China*, vol. 7: *The Ming Dynasty, 1368-1644, Part 1*, Cambridge university Press, Cambridge, 1988.

Muir, Rory, *Tactics and the Experience of Battle în the Age of Napoleon*, Yale University Press, New Haven, CT, 2000.

Murphy, John, „Hopes High as Rwanda, Congo Sign Peace Pact”, *Baltimore Sun*, 31 iulie 2002.

Murphy, William S., „Lincoln Brigade Survivors Relive Wartime Exploits”, *Los Angeles Times*, 25 aprilie 1986.

Newark, Tim, *Medieval Warlords*, Blandford Press, Poole, 1987.

Newsinger, John, „The Taiping Peasant Revolt”, *Monthly Review*, octombrie 2000.

Nolen, Stephanie, „The War on Women”, *Globe and Mail* (Toronto), 27 noiembrie 2004.

Norwich, John Julius, *A Short History of Byzantium*, Vintage Books, New York,

1997.

Notar, Beth E., „The Chinese Sultanate: Islam, Ethnicity, and the Panthay Rebellion în Southwest China, 1856-1873”, *Pacific Affairs* 80, nr. 1 (22 martie 2007).

Obermeyer, Ziad, Christopher J.L. Murray şi Emmanuela Gakidou, „Fifty Years of Violent War Deaths from Vietnam to Bosnia: Analysis of Data from the World Health Survey Programme”, *British Medical Journal* 336 (2008), p. 1482.

„Ojukwu Blames Civil War on Gowon”, *Vanguard Daily* (Lagos), 1 martie 2001.

Omestad, Thomas, „Gulag Nation”, *U.S. News* & *World Report*, 23 iunie 2003, p. 12.

Ormsby, Eric, „The Hidden Historian”, *New York*

Sun, 21 septembrie 2005.

Orwell, George, *Homage to Catalonia*, Houghton Mifflin Harcourt, New York, 1952. [Ed. rom.: George Orwell, *Omagiu Cataloniei*, trad. de Radu Lupan, pref. de Vladimir Tismăneanu, Polirom, Iaşi, 2009.]

Osborn, Andrew, „Genghis Khan: Hez‚s Mister Nice Guy Now”, *Hamilton Spectator* (Ontario), 12 mai 2005.

Osborn, William M., *The Wild Frontier*: *Atrocities during the American-Indian War from Jamestown Colony to Wounded Knee*, Random House, New York, 2000.

Oz‚Shea, Stephen, *The Perfect Heresy*: *The Revolutionary Life and Death of the Medieval Cathars*, Walker, New York, 2000.

Ottaway, David B., „‘Slave Tradez‚ în Mozambicans Cited”, *Washington Post*, 26 noiembrie 1990.

Overy, Richard (ed.), *Hammond Atlas of the 2Oth Century*, Times Books, London,

1996.

— *Russiaz‚s War*, Penguin Books, New York, 1997.

Pakenham, Thomas, *The Scramble for Africa*, Avon Books, New York, 1991.

— „Where a Million Died” (recenzie la *Harrowing of Mozambique*, de William Finnegan), *New York Times*, 26 aprilie 1992.

Palmer, Alan, *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, Barnes & Noble, New York, 1992.

Palmowski, Jan, *Dictionary of Twentieth Century World History*, Oxford University Press, Oxford, 1997.

Pankhurst, Richard, „A History of Early Twentieth Century Ethiopia” (serie de 20 de articole), *Addis Tribune*, ianuarie-mai 1997.

Parenti, Christian, „Back to the Motherland:

Cuba în Africa”, *Monthly Review*, iunie 2003, http: //www.monthlyreview.org/0603parenti.htm.

Paterculus, C. Velleius, *The Roman History*, Loeb Classical Library, 1924. Disponibil la http: //penelope.uchicago.edu/Thayer/E/ Roman/Texts/Velleius Paterculus/home.html.

Peers, Chris, *Warlords of China*: *700 BC to AD 1662*, Arms & Armour Press, London, 1998.

Picton, John, „Tamerlane. The Curse of ‘The Viperz‚ Reached Right into the 2Oth Century”, *Toronto Star*, 12 iulie 1987.

Pipes, Daniel, „A Border Adrift: Origins of the Iraq-Iran War”, 1983, http: //www.danielpipes.org/article/164.

Platonov, S.F., *The Time of Troubles*: *A Historical Study of the Internal Crisis and Social Struggle în Sixteenthand Seventeenth-Century Muscovy*, university Press of Kansas, Lawrence, 1985.

Plutarch, *Parallel Lives*, Loeb Classical Library ed., G.P Putnam, New York, multiple ediţii. Disponibil la http: //penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/ Texts/Plutarch/Lives/home.html.

Pocha, Jehangir S., „Once-Feared Invaderz‚s Reputation Gets a Revival”, *Boston Globe*, 3 iulie 2005.

Porch, Douglas, *Wars of Empire*, Cassell, London, 2000.

Powell, Ivor, „The Butcher SA Plays Host To”, *Mail and Guardian* (Johannesburg), 3 decembrie 1999.

Prasad, J. Durga, *History of the Andhras up to 1565 A.D.*, P.G. Publishers, Guntur, 1988. Disponibil la http: //www.katragadda.com/articles/HistoryOfThe Andhras. pdf (accesat pe 9 martie 2011).

Pratt, Fletcher, *The Battles That Changed History*, Dolphin, Garden City, NY, 1956.

Pulleyblank, Edwin G., „An Lu-shan Rebellion and the Origins of Chronic Militarism în Late Tzang China”, în John Curtis Perry şi Bardwell L. Smith (ed.), *Essays on Tang Society*: *The Interplay of Social, Political and Economic Forces*, E.J. Brill, Leiden, 1976.

„Radio Expeditions: Coltan Mining and Eastern Congozs Gorillas”, NPR, 20 decembrie 2001, http: //www.npr.org/programs/re/archivesdate/2001/dec/200 11220. coltan.html.

Radzinsky, Edward, *Stalin*, Anchor Books, New York, 1997.

Rake, Alan, „Where Kabila Went Wrong”, *New African*, 1 martie 2001.

Rapoport, Louis, „Knives Are Out for a Bloodstained Ruler”, *Sydney Morning Herald*, 28 aprilie 1990.

Riasanovsky, Nicholas V, *The History of Russia*, ed. a Vl-a, Oxford University Press, New York, 2000.

Ribeiro, Darcy, „Indigenous Cultures and Languages în Brazil”, în Janice Hopper (ed.), *Indians of Brazil în the Twentieth Century*, Institute for Cross-Cultural Research, Washington, DC, 1967.

Riley-Smith, Jonathan, *The Crusades*: *A Short History*, Yale University Press, New Haven, CT, 1987.

Ritter, E.A., *Shaka Zulu*, Penguin, New York, 1955.

Ritter, Gerhard, *Frederick the Great*, University of California Press, Berkeley, 1968.

Rogers, Guy MacLean, *Alexander*: *The Ambiguity of Greatness*, Random House, New York, 2004.

Rogozinski, Jan, *A Brief History of the Caribbean*: *From the Arawak and the Carib to the Present*, Meridian, New York, 1992.

„Romance of the Three Kingdoms”, TV Tropes, http: //tvtropes.org/pmwiki/pmwiki.

php/Literature/RomanceOfTheThreeKingdoms (accesat pe 20 martie 2011).

Rosen, William, *Justinianzs Flea*: *The First Great Plague and the End of the Roman Empire*, Penguin, New York, 2007.

Rosenbaum, Alan S. (ed.), *Is the Holocaust Unique*? *Perspectives on Comparative Genocide*, Westview Press, Boulder, CO, 1996.

Rosenburg, Tina, *The Haunted Land*: *Facing Europezs Ghosts after Communism*, Vintage, New York, 1995.

Rothenberg, Gunther, *The Napoleonic Wars*, Cassell, London, 1999.

Rowen, Herbert H., *A History of Early Modern Europe*: *1500-1815*, Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1960.

Ruiz, Julius, „Franco and the Spanish Civil War”, *History Review*, 1 decembrie 2007.

Rummel, Rudolph J., *Lethal Politics*: *Soviet Genocide and Mass Murder since 1917*, Transaction, New Brunswick, NJ, 1990.

— *Chinazs Bloody Century*: *Genocide and Muss Murder since 1900*, Transaction, New Brunswick, NJ, 1991.

— *Death by Government*, Transaction, New Brunswick, NJ, 1994.

— *Statistics of Democide*, http: //www.hawaii.edu/powerkills.

Sale, George, *et al.*, *An Universal History*, *from the earliest account of time*. *Compiled from original authors*; *and illustrated with maps*, *cuts*, *notes*, *etc*. *With a general index to the whole*, Osborne, London, 1747.

Salisbury, Harrison E., *The 900 Days*: *The Siege of Leningrad*, Da Capo Press, Cambridge, MA, 2003.

Salopek, Paul, „Inklings of Peace Intrude în

Bereft Angola. Power Struggle over Oil and Diamonds May Be Near End as Government Forces Put Rebels to Rout”, *Chicago Tribune*, 14 ianuarie 2000.

Sanchez, Carlos, „A Victory Tempered by Sorrow”, *Washington Post*, 26 mai 1991.

Sarkees, Meredith Reid, „The Correlates of War Data on War: An Update to 1997”, *Conflict Management and Peace Science* 18, nr. 1 (2000), pp. 123-144. Disponibil la http: /www.correlatesofwar.org/cow2data/WarData/IntraState/ Intra-StateW arFormat(V3-O).htm.

Scheidel, Walter, *Debating Roman Demography*, Brill, Boston, 2001.

Scheina, Robert L., *Latin Americaȩs Wars*, vol. 1: *The Age of the Caudillo*, *17911899*, Brasseyȩs, Washington, DC, 2003.

Schiller, Friedrich, *History of the Thirty Yearsȩ War în Germany*, în *The Works of Frederick Schiller*, trad. engl. de A.J.W. Morrison, Henry G. Bohn, London, 1860.

Schom, Alan, *Napoleon Bonaparte*, Harper Perennial, New York, 1997.

Scott, Jonathan, şi Muhammad Qăsim Hindü-Sah Astarăbădî Firista, *Ferishtaȩs History of Dekkan from the First Mahummedan Conquests*, J and W Eddowes, Shrewsbury, 1794.

Segal, Ronald, *Islamȩs Black Slaves*, Farrar, Straus & Giroux, New York, 2001.

Service, Robert, *A History of Twentieth-Century Russia*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1997.

Sewell, Robert, *A Forgotten Empire*: *Vijayanagar*; *A Contribution to the History of India*, Project Gutenberg, 2002. Disponibil la http:

//www.gutenberg.org/ cache/epub/3310/pg3310.html.

Shenon, Philip, „Washington and Baghdad Agree on One Point: Sanctions Hurt”, *New York Times*, 22 noiembrie 1998.

Shi, Youzhong, *The Taiping Ideology*: *Its Sources*, *Interpretations*, *and Influences*, University of Washington Press, Seattle, 1967.

Shirer, William I., *The Rise and Fall of the Third Reich*, Fawcett Crest, New York, 1960.

Sieno, Casimiro, „Angolan Peace Talks Restart as Fightings Continue”, Associated Press, 29 iulie 1994.

Sima Qian, *Records of the Grand Historian*: *Qin Dynasty*, trad. engl. de Burton Watson, Columbia University Press, New York, 1993.

Simkin, John, „The Vietnam War”, Spartacus Educational, http: //www.spartacus. schoolnet.co.uk/VietnamWar.htm (accesat pe 3 aprilie 2011).

Sivard, Ruth Leger, *World Military and Social Expenditures 1987-1988*, ed. a XII-a, World Priorities, Washington, DC, 1988.

Skidmore, Thomas E., şi Peter H. Smith, *Modern Latin America*, ed. a IV-a, Oxford University Press, New York, 2002.

Smith, Helmut Wasser (ed.), *The Holocaust and Other Genocides*: *History*, *Representation*, *Ethics*, Vanderbilt University Press, Nashville, 2002.

Solzhenitsyn, Aleksandr I., *The Gulag Archipelago*, Harper & Row, New York, 1973. [Ed. rom.: Aleksandr Soljeniţân, *Arhipelagul Gulag*, trad. şi note de Nicolae Iliescu, 3 vol., Univers, Bucureşti, 2008.]

Sommerville, J.P., „Russia⸗s Time of Troubles”, *Seventeenth Century Europe*, primăvara lui 2006, http: //history.wisc.edu/sommervine/351/351-10.htm.

Sorokin, Pitirim, *Social and Cultural Dynamics*, vol. 3, Bedminster Press, New York, 1962.

Spaeth, Anthony, *et al.*, „The Price of Freedom”, *Time*, 11 august 1997.

Spence, Jonathan D., *The Search for Modern China*, W.W. Norton, New York, 1991. —, *God⸗s Chinese Son*: *The Taiping Heavenly Kingdom of Hong Xiuquan*, W.W. Norton, New York, 1996.

Spence, Jonathan D., şi John E. Willis (ed.), *From Ming to Ch⸗ing*, Yale University Press, New Haven, CT, 1979.

Sperling, Carrie, „Mother of Atrocities: Pauline Nyiramasuhuko⸗s Role în the Rwandan Genocide”, *Fordham Urban Law Journal* 33, nr. 2 (1 ianuarie 2006), p. 637.

Staff of Strategy & Tactics Magazine, *War în the East*: *The Russo-German Conflict*, *1941-1945*, Simulation Publications, New York, 1977.

Stannard, David E., *American Holocaust*, Oxford University Press, New York,

1993.

Stewart, Matthew, „Catastrophe at Smyrna”, *History Today* 54, nr. 7 (1 iulie 2004), p. 27.

Stockwin, Harvey, „East Pakistan⸗s Bloody Death, 30 Years On”, *Japan Times*, 25 martie 2001.

Strachan, Hew, *The First World War*, Penguin Books, London, 2003.

Strauss, Barry, *The Battle of Salamis*: *The Naval Encounter that Saved Greece – and Western Civilization*, Simon & Schuster, New York, 2005.

— *The Spartacus War*, Simon & Schuster, New York, 2010.

Strosser, Ed, şi Michael Prince, *Stupid Wars*: *A Citizen⸗s Guide to Botched Putsches*, *Failed Coups*, *Inane Invasions*, *and Ridiculous Revolutions*,

HarperCollins, New York, 2008.

Suellentrop, Chris, „Are 1 Million Children Dying în Iraq?”, *Slate*, 9 octombrie 2001.

Thomas, Hugh, *The Slave Trade*: *The Story of the Atlantic Slave Trade*: *1440-1870*, Simon & Schuster, New York, 2005.

— *Rivers of Gold*: *The Rise of the Spanish Empire*, *from Columbus to Magellan*, Random House, New York, 2003.

Thornton, Russell, *American Indian Holocaust and Survival: A Population History since 1492*, University of Oklahoma Press, Norman, 1987. Time-Life-Books, *Powers of the Crown: Time Frame AD 1600-1700*, Time-Life-Books, Alexandria, VA, 1989.

— *Aztecs*: *Reign of Blood and Splendor*, Time-Life-Books, Alexandria, VA, 1992. Toland, John, *The Rising Sun*: *The Decline and Fall of the Japanese Empire 19361945*, Bantam, New York, 1970.

Totten, Samuel, *Dictionary of Genocide*: *A-L*, Greenwood Press, Westport, CT, 2008.

Totten, Samuel, *et al*. (ed.), *Century of Genocide*: *Critical Essays and Eyewitness Accounts*, ed. a II-a, Routledge, New York, 2004.

Trueman, Chris, *France în the Sixteenth Century*: *French Wars of Religion*, History Learning Site, 2000 – 2007, htp: //www.historyleamingsite.co.uk/FWR.htm (accesat pe 28 martie 2011).

Tuchman, Barbara W., *A Distant Mirror*: *The Calamitous 14th Century*, Ballantine, New York, 1978.

Turchin, Peter, *Historical Dynamics*: *Why States Rise and Fall*, Princeton university Press, Princeton, NJ, 2003.

Twitchett, Denis, şi John K. Fairbank (ed.), *The Cambridge History of China*, vol. 1: *The Chzîn and Han Empires 221 B.C.-A.D. 220*, Cambridge university

Press, New York, 1986.

— *The Cambridge History of China*, vol. 3: *Sui and Tang China 589-906*, *Part 1*, Cambridge University Press, New York, 1986.

Uhalley, Stephen, Jr., „The Taipings at Ningpo: The Significance of a Forgotten Event”, *Journal of the Hong Kong Branch of the Royal Asiatic Society* 11 (1971). Disponibil la http: //sunzi.lib.hku.hk/hkjo/view/44/4401204.pdf (accesat pe 23 martie 2011).

Umutesi, Marie Beatrice, „Is Reconciliation Between Hutus and Tutsis Possible?”, *Journal of International Affairs* 60, nr. 1 (22 septembrie 2006), p. 157.

unschuld, Paul u., *Medicine în China*: *A History of Pharmaceutics*, university of California Press, Berkeley, 1986.

urlanis, Boris, *Wars and Population*, Progress Publishers, Moscow, 1971.

U.S. Holocaust Memorial Museum, *Historical Atlas of the Holocaust*, Macmillan, New York, 1996.

U.S. Senate Committee on Government Operations, *Korean War Atrocities*. *Report of the Committee on Government Operations Made throught Its Permanent Subcommittee on Investigations by Its Subcommittee on Korean War Atrocities pursuant to S*. *Res*. *40*, 83rd Cong., 2d sess., S. Rep. No. 84, Government Printing Office, Washington, DC, 1954.

Utley, Robert M., şi Withcomb E.Washburn, *Indian Wars*, Mariner Books, Boston,

1987.

Vecamer, Arvo L., „A Germany-Soviet Military-Economic Comparison”, http: // www.feldgrau.com/econo.html (accesat pe 28 martie 2011).

Verdirame, Guglielmo, „The Genocide Definition în the Jurisprudence of the Ad Hoc Tribunals”, *International and Comparative Law Quarterly* 49 (2000), pp. 583 *sqq*.

Wallechinsky, David, *David Wallechinsky's Twentieth Century*: *History with the Boring Parts Left Out*, Little, Brown, Boston, 1995.

— *Tyrants*: *The World's 20 Worst Living Dictators*, HarperCollins, New York, 2006.

Ward-Perkins, Bryan, *The Fall of Rome and the End of Civilization*, Oxford University Press, New York, 2005.

Wasswa, Henry, „Uganda's First Prime Minister, and Two-Times President, Dead at 80”, Associated Press, 10 octombrie 2005.

Weatherford, Jack, *Genghis Han and the Making of the Modern World*, Three Rivers Press, New York, 2004.

Wedgwood, C.V., *The Thirty Years' War*, New York Review Books, New York, 2005 (ed. orig. Jonathan Cape, 1938).

Wehrfritz, George, B.J. Lee *et al.*, „Ghosts of Cheju”, *Newsweek*, 19 iunie 2000.

Weiss, Herbert F., şi Tatiana Carayannis, „Reconstructing the Congo”, *International Affairs* 58, nr. 1 (22 septembrie 2004).

Weiss, Lowell, „Timing Is Everything; Vietnamese Refugees în the U.S.”, *Atlantic* 273, nr. 1 (ianuarie 1994), p. 32.

Welch, Matt, „The Politics of Dead Children: Have Sanctions against Iraq Murdered Millions?”, *Reason*, martie 2002, http: //www.reason.com/news/show/28346.html.

Wheatcroft, Andrew, *Infidels*: *A History of the Conflict between Christendom and Islam*, Random

House, New York, 2005.

Whigham, Thomas L., şi Barbara Potthast, „The Paraguayan Rosetta Stone: New Insights into the Demographics of the Paraguayan War, 1864-1870”, *Latin America Research Review* 34, nr. 1 (1 ianuarie 1999), p. 174.

Whiting, Kenneth L., „Indonesia Still Dealing with Carnage of 25 Years Ago after Failed Coup”, *Los Angeles Times*, 10 februarie 1991.

Wilford, John Noble, *The Mysterious History of Columbus*, Vintage, New York, 1991.

Williams, Henry Smith, *The Historianz̸s History of the World*, Trow Press, New York, 1904.

Williams, Jeremy, „‘Killz̸em Allz̸: American Military Conduct în the Korean War”, *BBC History*, 2 ianuarie 2002, http: //www.bbc.co.uk/history/worldwars/ coldwar/koreausa 01.html.

Williams, Philip, „Uganda Marks 25 Years of Chaotic Independence Today”, United Press International, 9 octombrie 1987.

Willmott, H.P., *The Second World War în the Far East*, Cassell, London, 1999.

Wilson, Colin, *Mammoth Book of the History of Murder*, Carrol & Graf, New York, 2000.

Wilson, Peter H., „Latin Americaz̸s Total War: Peter H. Wilson Revisits the War of the Triple Alliance, Latin Americaz̸s Bloodiest Conflict”, *History Today* 54, nr. 5 (1 mai 2004), p. 52.

Wolpert, Stanley, *A New History of India*, ed. a IV-a, Oxford University Press, New York, 1993.

Wood, Michael, *Conquistadors*, BBC Worldwide, London, 2000.

Wylie, Dan, „Shaka and the Modern Zulu State”, *History Today* 44, nr. 5 (mai 1994), p. 8.

Zinn, Howard, *A Peoplezs History of the United States*: *1492-Present*, Perennial Classics, New York, 1999.

Indice

Numerele de pagină scrise cu cursive se referă la figuri şi hărţi.

Abadan 636
Abatorul cinci (Vonnegut) 518«
Abd el-Kader 356-357
Abdul Abulbul Amir (French) 396-397
Abdullahi, califul 399, 402-403, 405
Abisinia 403, 493
„Abraham Lincoln”, Brigada 497
Abu Ghraib, închisoarea 671
Achaeus 51
Acra 142, 144
Acteon 46
Adams, Richard E.W. 134 Addis Abeba 95, 494, 606, 610, 740«Addis Abeba, Acordul de la (1972) 575 Adoni, fortăreaţa 191 Adoratorii lui Dumnezeu 358, 360-362 Adrianopole, bătălia de la 90 Aegates, insulele 35 Aetius, Flavius 96, 98 Afganistan 123, 165, 297, 388, 391, 429, 498, 534, 567, 628-632, 660, 665 Africa 35, 96, 108, 110, 113-115, 118120, 152, 211-213, 215-218, 240, 404, 406-409, 412, 493, 597, 603, 607, 608, *618*, 619, 625, 626, 627, 643, 681, 685, 688, 714«
Africa de Est 114-117, 406-407, 445,
494, 619, 649
Africa de Nord 35, 41, 96, 104, 117-118, 355, 495, 498, 5°6, *5* 570-573
Africa de Sud 159«-160«, 340, 349354, 353, 407, 420, 619-620, 621622, 636, 653
Africa Germană de Est 445, 643 Africa postcolonială 625-627, 681 Agra 298

Aguascalientes, Convenţia de la (1914)
425
Aguateca 134 Aguirre, Elvira de 236 Aguirre, Lope de 235, 236 Ahmed, Muhammad (Mahdi) 400 Ai, împărat al Chinei 69, *70* Ai, oraş biblic 149 Aidid, Mohamed Farah 641 Akti, peninsula 24 al doilea asediu al Vienei (1683) 301303
al doilea război din Congo 648-654, 656, 674
al doilea război din Sudan 575-577 al doilea război medic 23-25, 657, 675, 676
al doilea război mitridatic 58 al Doilea Război Mondial 17, 18, 147, 247, 248, 249, 280, 283, 313, 340, 422, 441, 445, 455, 466-471, 476, 481, 483, 486, 494, 498-525, *5*3*, *520*, 533, 548, 555, 566, 568, 572, 580-581, 585, 655, 659, 660, 664,
670, 675, 676, 678, 679, 680, 682«, 688-689, 690, 692-693 al doilea război punic 40 – 41, 656, 660, 673, 680
al treilea război din Congo 653 al treilea război din Indochina 616 – 617
al treilea război mitridatic 57 – 59, 657, 673, 678, 70 – 702«al Treilea Reich 500, 507, 510 – 513 Alabama 237, 238 Alamut, fortăreaţa 174 Alaric, conducător vizigot 92, 94, 95 Albania 439, 501, 568 albigenzi, *vezi* cruciada împotriva albigenzilor
Aleksei, fiul lui Petru I 310 – 311 Alep 175, 199 Alesia, fortăreaţa 63 Alexandria 27, 91
Alexandru Macedon 26 – 27, 66, 77, 341, 657, 659, 660, 663, 667, 676 Alexandru, rege al Greciei 460 Alger 120, 355, 571 Alger, bătălia pentru 571 Algeria 150, 355 – 357, 419, 421, 570 – 573, 656, 675
Alianţa Forţelor Democratice pentru Eliberarea Congoului (AFDL) 648, 650, 651
Aliaţii 498, 510, 511, *520*, 524, 527 – 528 Alma, bătălia de la 370 Alpi 40, 53, 92, 98, 144, 282, 332,

439, 468
Alsacia-Lorena 430, 671 Alvarez de Toledo, Fernando, duce de Alba 150
Amalfitan, Spitalul 140 Amazon, fluviul 236, 239 Ambiorix, rege al eburonilor 62 amendamentul al cincisprezecelea la Constituţia Statelor Unite 375 amendamentul al paisprezecelea la Constituţia Statelor Unite 375 America Centrală 230, 717«
America de Nord 236 – 244, 325, 340, 409 America de Sud 225 – 236, 380
America Latină 339 – 340, 429, 565«Americi (*vezi şi* America de Nord, America de Sud) 147, 205 – 217, 225 – 244, 346 – 347, 655, 666, 675, 679,
680, 717«
Amin, Hafiz Ullah 629 Amin, Idi 18, 491, 603 – 605, 623, 657, 671, 677, 684
Amnesty International 650 An Lushan, rebeliunea lui 123 – 130,
655, 665, 677, 679 An Qingxu 127 anabaptişti 275
Anastasiu I, împărat al Bizanţului 150
Anatolia 200, 460
Andenne 433
Andom, Aman 606
Anfal, Operaţiunea 634
Angka 615, 616
Anglia (*vezi şi* Marea Britanie) 141, 149, 176 – 184, 256, 283 Anglia, bătălia pentru 506 Angola 567, 591, 619, 648 Ankara 200, 460 Annam 203
„Anti-Dreapta”, campania (1957) 539 Antichitatea târzie 103 Antietam, bătălia de la 374 Antile, Insulele 212, 229, 236 Antiochus (Eunus) 50 Antiohia 138 – 140, 175 Antonina, soţia lui Belizarie 108 Antoninii 102 Anzi 236
Apalaşi, munţii 325, 375 Apollo 57 Appian 700«

Aqua Prieta, bătălia de la 426 Aquileia 98 Aquillius, Manius 53 Aquitania 178
Arabia Saudită 605, 630, 636 Arafat, Yasser 672 Arcadiu, împărat al Bizanţului 92, *93* Ardeni, ofensiva din 511, 689 Argentina 247, 380, 381, 408 Arhanghelsk 308, 451
Arhimede 41, 438n arianism 91 Ariovist 61 Armaghedon 438 Armata a Vl-a chineză 474 Armata a VI-a germană 485, 741«armata americană 237-238, 426, 580, 742-743«
Armata de Rezistenţă Naţională (Uganda) 623-624
Armata Neagră 454
Armata Populară de Eliberare (China)
553
Armata Populară de Eliberare din Sudan 574, 576
Armata Pururi Victorioasă 358, 366 Armata Roşie 449-450, 453, 453, 455457, 471, 482-486, 487, 501-504, 511, 512, 548, 669, 741«, 744«Armata Verde 447, 454 Armenia 58, 194, 248, 440, 447, 461,
675, 686, 690, 701«, 731«
Arsuf, bătălia de la 142 Artemis 57
Artemisia, strâmtoarea 24 Arthur, rege al britanilor 94 Artois, a doua bătălie de la 436 Asia 57, 139, 155, 174, 175, 193, 202,
226, 240, 252-254, 292, 320, 321,
373, 408, 409, 452, 453, 467, 509510, *513*, 518, 530, 659, 685 Asia Centrală 320-321 Asia de Est 292, 452, 498, 519, 530, 660 Asia de Sud-Est 203, 252-254, *513*,
594
Asia Mică 23, 26, 57-59 asirieni 25, 249, 440 Asociaţia Internaţională Africană 408 Asociaţia pentru Reformarea Congoului

413
Aspern, bătălia de la 332 Astrahan 198, 271 Astyanax (din mitologie) 250 Asuncion 381, 382
atacurile teroriste de la 11 septembrie
2001 14, 16, 445, 631
Atahualpa 234-237
Atbara 404
Atena 24, 95, 251, 303, 462 Athaulf, rege vizigot 95 Athenion 52, 53 Athos, muntele 24
Attila Hunul 88, 96, 97, 98, 99, 181, 704«
Auden, W.H. 497 Auerstadt, bătălia de la 332 Augsburg, Pacea de la (1555) 276 August, rege al Saxoniei 312 Augustin, Sfântul 91, 96, 136 Augustus, *vezi* Octavianus Augustus Aurangzeb 192, 202, 292, 296-300, 655, 666, 676, 680
Auschwitz, lagărul de concentrare
508, 509, 521
Austerlitz, bătălia de la 332, 334 Australia 249, 428, 548, 570, 578, 612, 686
Austria 486
Axa 498-500, 506, 509, 519, *520*, 521,
524
Axa Roma-Berlin (1936) 500
Ayn Jalut 175
Ayutthaya 253
Azerbaidjan 164, 459
Azincourt, bătălia de la 180-182, 184
Azore, Insulele 211
Azov, fortăreaţa 308
Babi Yar, masacrul de la (1941) 502, 689 babilonieni 25 Bacharach 281 Badajoz 496 Bagdad 95, 174, 175, 199 Bagration, Operaţiunea 511 Bahmani, sultanatul 190-191, 657, 676, 680 Bai Juyi 129
Baiazid Fulgerul 199, 200 Bakr, Ahmad Hassan al- 633 Balaclava, bătălia de la 370 Balboa, Vasco de

230, 231, 233 Balcani 92, 96, 110, 121, 395, 431, 439, 444, 446, *513*, 693 Balh 162 balkari 249
Baltimore (Irlanda) 120
Baltimore, bătălia de la 340
Banca Mondială 620
Banda celor Patru 546
Banda, Hastings 491
Bangladesh 248, 600, 602, 609
Banister, Judith 547
Banu Qurayza 251
banyamulenge 649
Bar Kohba, revolta lui 78, 79, 455
Barbados 295
Bardarson, Ivar 251
Barrie, J.M. 438
Bashir, Omar al- 576, 577
Basra, bătălia de la 637
Basra-Bagdad, Canalul 637
Bataan, peninsula 505
Bavaria 275, 277, 314, 318, 319, 326, 458
Bayinnaung 252, 253
Bayonne 258
„bătălia de la umflătură”, *vezi* Ardeni, ofensiva din BBC 653 Bear River 238 Becker, Jasper 547 Beijing 95, 160, 161, 185-187, 286-289, 363, 373, 464-466, 469, 474, 537, 541, 544, 550
Beijing, Universitatea din 465 Beiping 466, 472, 474 Belgia 116, 150, 281, 282, 339, 406415, 433, 491, 500, 548, 643 Belgrad 149, 432, 517 Belizarie, general bizantin 108-110 Belzec, lagărul de concentrare 508 ben Kosiba, Simon 79 Benes, Edvard 528 Bengal 149, 248, 386, 387, 394, 498, 510, 534, 535, 600-602, 656, 675, 680, 708«
Bengal, genocidul din 600-602, 656, 675, 680 Benghazi 118 Benin, Golful 211 Bentham, Jeremy 220

Benti, Teferi 607
Beowulf 127 Berar, provincia 393 berberi, piraţii 113, 120, 122, 355 Beria, Lavrenti 482 Berlin 95, 322, 324, 396, 409, 412, 444, 487, 500, 508, 512, 513 Berlin, acordurile de la (1884) 409, 412 Berlin, bătălia pentru (1945) 512, 513 Berlin, podul aerian de la (1948-1949) 487
Berlinul de Vest 487
Béziers 171-172
Bhutto, Zulfikar Ali 601
Biafra, războiul din 596-598, 656, 677
Biblia 149, 170, 219, 250, 364
Bibracte, bătălia de la 61
Bielorusia 269, 502, 511
Bihar, provincia 387
Bijapur, regatul 299
bin Laden, Osama 445
Binasco, satul 330
Birmania 252-254, 290, 291, 373, 394, 474, 509, 510, 521, 559, 570, 656,
673
Biroul de Cercetări al Statului (Uganda) 604
Biserica Ortodoxă Răsăriteană 266 Biserica Sfântului Mormânt din Ierusalim 135
Bismarck, Otto von 383, 430
Bitinia 57, 58
Bitlis 440
Blancos (Albii) 380
Blenheim, bătălia de la 316, 317
Bletchley Park 517
Blood, Archer 602
Boccioni, Umberto 438
Boemia 275-277, 452
Bohemund, prinţ de Taranto 138
Bolongo, satul 415

bolşevici 150, 271, 442, 445, 447-451, 454-458, 501, 663 Bombay 389, 393 Bonampak 134
Bonaparte, Joséphine 329, 332 Bonifaciu, comandant roman 96 Borah, Woodrow 210
Boris Godunov (Musorgski) 272 *Boris Godunov* (Puşkin) 272 Borisova, Evghenia 74m Borneo 408 Bosnia 396, 430 Bosnia-Herţegovina 149, 432 Botswana 386, 627n Bourbon, dinastia 257-260, 262, 263,
317, 333, 346, 347
Bram 172
Brandenburg 275, 276, 312, 322
Braunschweig 326
Brazilia 211, 215, 223, 239, 375, 380,
381, 388
Breitenfeld, bătălia de la 278, 279 Brejnev, Leonid 628, 629 Breslau 527
Brest-Litovsk, Tratatul de la (1918) 449, 456
brigăzile internaţionale din Spania
495, 497
Britannia 62, 92-94, 104 Brown, John 146 Browning, Michael 378n Bruges 177 Bruxelles 95, 408 Buchanan, Patrick 524 Buchenwald, lagărul de concentrare 390, 486
Budapesta 303
budism 154, 186, 543, 579 Buenos Aires 95 Bugeaud, Thomas-Robert 356 Buhara 123, 161, 162, 196, 453 Buharin, Nikolai 477, 481 Bukka Raya I, împărat al Vijayanagarului 190, 191
Bulgaria 53, 395, 396, 431, 444, 486, 487, 509, 566, 568 Bulwer-Lytton, Robert 388, 666 Burgundia 94, 258, 281, 315 buri 16, 160«, 353, 420 Burundi 249, 445, 625, 644, 648, 688 Bush, George H.W. 638 Bush, George W. 525, 564, 635 Butovo 482
Bykivnia 482

Byron, Lord George Gordon 438n
Cadbury, William 413 Caesar, Iulius 19, 45, 60-64, 89, 330, 331, 341, 663 Caesar, Lucius Iulius 55 Caesarea 77
Cagatai, hanatul 195, 196
Cairo 95, 119, 144, 331, 400, 401, 649
Cajamarca 234
Calais 177
Calcedon 58
calcedonieni 150
Calcutta 533, 535, calea ferată transsiberiană 452
Calea Maeştrilor Celeşti 83
„calea spaniolă” 282
California 238, 247
Caligula, împărat roman 16, 48, 89
Calleja, Félix 347
Calvin, Jean 256
Cambodgia 246, 530, 532, 566, 567,
568, 578, 581, 586, 588, 589, 591, 613 – 617, 660 Camerun 598 Câmpia Gangelui 666 Câmpiile Catalaunice, bătălia de pe 98
Canaan 219, 250 Canada 340, 451, 548 Canare, Insulele 211, 250 Cancuén 133
Cannae, bătălia de la 40, 65 Cânovas del Castillo, Antonio 417 Canton (Guangzhou) 360, 365, 465 Cao Cao 81-83, 85, 86 Cao Pi, împărat al Chinei 85 Cape Town 340, 345 „capetele rotunde” 294 Cappadocia 57 Capua 53
Caraibe, *vezi* Marea Caraibelor
Carcassonne 172
Carol II, rege al Spaniei 314-315
Carol V, rege al Franţei 179
Carol VI (cel Nebun), rege al Franţei
179

Carol VI, împărat al Sfântului Imperiu Roman 317-318 Carol VII, rege al Franţei 182 Carol IX, rege al Franţei 257-260 Carol X, rege al Franţei 355 Carol XII, rege al Suediei 312, 313 Carr, Caleb 368
Carranza, Venustiano 423, 424 – 426, 428
Cartagina 34, 35, 40, 41, 96, 98, 108,
249, *70On*
Cartea neagră a comunismului 546
Carter, Jimmy 629
Casement, Roger 413 – 415, 442
Cassandra 250
Cassinga 622
Cassius, Avidius 684
Castro, Fidel 16
Caterina de Medici, regină a Franţei 255, 257 – 259, 262, 665, 667 Cato, Marcus Porcius 63 Caucaz, munţii 121, 165, 440, 450, 485, 503, 686 cavalerii de Rodos 200 cavalerii ospitalieri 140, 255 cavalerii templieri 140 – 141, 255 cavalerii teutoni 255 cazacii de pe Don 447, 450 Cămăşile Brune 499 Ceaikovski, Piotr Ilici 17 ceceni 249, 459, 485 Cehoslovacia 445, 482, 487, 500, 522,
526, 528, 529 Ceka 456, 458, 479n Celaya, bătălia de la 426 „Cei Opt Nemuritori” 38 Cen Yuying 373
Chaka, rege al zuluşilor 341, 349 – 354, 656, 663, 676 cham, populaţia 614 Champlain, Samuel de 241 Chancellorsville, bătălia de la 374 Chang, Jung 542, 546, 547 Changzan (Xian) 74, 75, 84, 124, 126,
377
Changchun 472, 473, 474 Changjin, lacul de acumulare 553
Changping, bătălia de la 31 Changsha 363 Chatham, insula 251 Chattanooga, bătălia de la 375 Cheju, insula 549

Chelmno, lagărul de concentrare 508 Chen Youliang, împărat al Chinei 186 – 188
Cheng, împărat al Chinei 69, *70* Chengchang, bătălia de la 73 Chengdu 285 Chennai 389
Chiang Kai-shek 463, 465 – 467, 469 – 471, 474, 501, 530, 536, 553, 660, 692
Chichen Itza 134 Chihuahua 423 Childs, John 685 Chile 251, 491
China comunistă, *vezi* Republica Populară Chineză
China imperială 28 – 33, 36 – 38, 68 – 76, 81 – 87, 102, 111 – 112, 123 – 130, 147, 148, 151 – 154, 160, 161, 163 – 167, 185 – 188, *189*, 200 – 204, 209, 248, 284 – 293, 320 – 321, 358 – 368, *361*, 377 – 378, 429, 453, 498, 510, *520*,
656, 674, 676, 679 – 681, 687, 688,
692, 693, 699n, 70On, 703n, 709n,
713n, 727n – 728n chineza mandarină 362 chineză, limba 68n, 204, 360 Choeung Ek 614 Cholula 232 Chongqing 470, 501,
Chongzhen, împărat al Chinei 285, 286 Christian IV, rege al Danemarcei 277 Christian VII, rege al Danemarcei 667 Chu Mien 153, 154 Chu, statul 28 – 30 Chunchucmil 133 Churchill, Winston S. 325, 442, 444 CIA (Agenţia Centrală de Investigaţii)
58 593 Ciad 491, 648 Cicero 48
„Cinci Anti”, campania celor 538
Cipru 79, 396 Cirene 79
Citadela, Operaţiunea 506 Ciudad Juârez 423 civilizaţia maya 131-134, 656, 674, 680 Cixi, împărătească-mamă (China) 463 Claudius, împărat roman 49 Claudius II, împărat roman 684 Cleopatra, regină a Egiptului 89 Clermont, Conciliul de la (1095) 136 Clinton, Bill 564, 622, 643«
Coaliţia Congoleză pentru Democraţie (RCD)

648, 651 Coasta de Fildeş 599, 621 Coasta Sclavilor 596 Cobbing, ipoteza 353-354 Coligny, Gaspard de 258, 259 Colorado 238 *Colorados* (Roşiii) 380 Colosseum 45, 46, 49 Columb, Cristofor 225 – 229 Columbia 548, 687 Comitetul pentru Adevăr şi Reconciliere din Liberia 688 Commodus, împărat roman 48, 102 Commonwealth (Comunitatea Britanică de Naţiuni) 294 – 295 Comnor, bătălia de la 684 Compania Anglo-Belgiană a Cauciucului 410

Compania olandeză a Indiilor de Est

409

Comuna din Paris 384 – 385 Concertul pentru Bangladesh 609 Confucius 71, 153

Congo 116, 621, 625, 648 – 654, 667, 674 – 676, 758«

Congo, criza din 648 – 650, 758«Congo, fluviul 116, 406 – 411 Congo, Republica Democrată 648 – 650 Congo, Statul Liber 399, 406 – 415, 442, 491, 643, 655, 675, 676, 732«Congoul belgian 399, 406 – 415, 442, 491, 643

Congresul Statelor Unite 414, 546,

585, 588 Connecticut 237

Conquest, Robert 488 Conrad, Joseph 406, 411, 413 Consiliul de Control Aliat 528 Constantin I (cel Mare), împărat roman 49, 701«

Constantin I, rege al Greciei 461 Constantin III, împărat roman 93, 94 Constantine (Algeria) 356 Constantinopol 89, 90, 97, 102, 106, 107, 109, 137, 143, 200, 232, 303, 395, 439, 440, 460

Constituţia Statelor Unite 375, 376 Convenţia Baptistă Sudică 223 *Convenţia pentru prevenirea şi pedepsirea crimelor de genocid* (1948)

247«– 248«

Cook, Sherburne 210 Cooper, D.B. 16 Copenhaga 95, 336 Coran 200

Coreea 111 – 112, 453, 486 – 487, 548, 567, 660, 680, 692
Coreea de Nord 487, 548 – 564, 567, 568, 591, 636, 656, 676, 680, 694 Coreea de Sud 487, 548 – 556, 559, 560,
578, 591
Corfinium 55 Coriantumr 684 Cornul Africii 608 Corsica 329
Cortés, Fernando 205, 231 Cortina de Fier 486 – 487 Corvisier, André 685 Cotta, Marcus Aurelius 58 Coutras, bătălia de la 262 Coxinga (Zheng Chenggong) 291 Crassus, Marcus Licinius 53 Crécy, bătălia de la 177, 182, 184 creek, indienii 225, 237, 238 creoli 217, 346, 347 Crespigny, Rafe de 703«creştinii sirieni 440 Creusa (din mitologie) 250 Crimeea, peninsula 370, 459 Croaţia 146, 249, 333, 509, 522, 527 Cromwell, Oliver 19, 149, 294 – 295, 657, 674, 675
Cronica celor trei regate (Luo) 81, 82, 84, 86
Crucea Roşie 397-398, 598, 623 Cruciada I 136-139 Cruciada a II-a 140 Cruciada a III-a 140-142 Cruciada a IV-a 142 Cruciada a V-a 144, 660 Cruciada a Vl-a 144 Cruciada Copiilor 143 cruciada împotriva albigenzilor 148, 170-173, 656, 674, 680 Cruciada Ţăranilor 136 cruciadele 16, 135-146, 148, 225, 656, 674, 760«
Cuba 16, 211, 223, 226, 231, 375, 416, 417, 566, 568, 591, 606, 608, 621, 657, 676, 679, 717«cucerirea normandă a Angliei 176, 183 Cuitlahuac 241
„cursa pentru Africa” 403«, 643 Curzon, George, lord 392, 393 Custer, George Armstrong 225, 238 Cuzco 235 Cyzicus 58
Da Nang 588
Dabra Libanos, mănăstirea 494 Dacca 602
Dachau, lagărul de concentrare 500

Dahmer, Jeffrey 14
Dahomey 211
Dahra 356
Dai Viet 203
Dali (Xiaguan) 372, 373
Daling, fluviul 473
Damasc 175, 196, 199
Damghan 199
Damietta, portul 144
Danemarca 94, 275, 277, 278, 306, 312,
314, 326, 398, 429, 431, 500, 667 Dante Alighieri 141 daoişti 38, 83, 86, 127, 151, 153-154 Daoud Khan, Mohammad 628 Dara, fiul lui Shah Jahan 296 Dardanele, strâmtoarea 24, 370, 439 Dares Frigianul 684 Darfur 249, 399, 402, 446, 574, 577 625
Darius I (cel Mare), rege al Persiei 23
Darius III, rege al Persiei 26, 27
Darwin, Charles 16
Dash, Mike 151«, 686
Davis, Robert C. 122
Dawaji, han al Ţungariei 320, 321
de Gaulle, Charles 531, 572
„dealul execuţiilor” (Seul) 553
Delhi 95, 196, 198, 201
Delos 57
Delphi 58
Demarest, Arthur 132, 133 Demetra 50
Deng Xiaoping 543, 544, 546 Denikin, Anton 450, 454 Derg 606, 607
Despre luptele de partizani (Mao) 468 Dessalines, Jean-Jacques 343, 344 Diamond, Jared 241 diaspora evreiască 79 Díaz del Castillo, Bernal 209 Diderot, Denis 666 Dien Bien Phu, bătălia de la 531, 532 Dinant 433 Dingiswayo 349-351 dinka, etnia 574, 576 Dio, Cassius 79 Diocleţian, împărat roman 100

Directoratul (Franţa) 331 Disraeli, Benjamin 388, 390 Djibouti, portul 608 Djugaşvili, Iakov 476, 483 Dodge, Theodore Ayrault 700«Dolores 346-347 Domiţian, împărat roman 102 Dong Xian 69 Dong Zhuo 84 Dong, dinastia 69 Dorgon Barbarul 284, 289, 290 Dos Passos, John 497 Doyle, Arthur Conan 413 Dresda, bombardamentele de la (1945) 518, 689 Drogheda 294 Drumul Mătăsii 196, 377 Drusus, Marcus Livius 55 Du Fu 128-129

Du Wenxiu (sultanul Suleyman) 372, 373

Dubs, Adolph 629«

Duchamp-Villon, Raymond 438

Dum Diversas, bula 219

Dunăre 90, 97, 104, 316, 317, 370, 396

Dunkerque 500

Dunlop, John Boyd 409

Dunning, Chester 272

Dunning, Nick 133

Durand, J.D. 166, 703«, 707«

Durant, Will 684

Duvalier, François „Papa Doc” 16, 491

Ebru, fluviul 40, 496 eburoni 62

Ecaterina I, împărătească a Rusiei 310, 311

Ecaterina II (cea Mare), împărătească a Rusiei 324 *Economist*, *The* 388 Edessa 140

Edictul de la Nantes (1598) 263 Eduard III, rege al Angliei 176-177 Eduard, „Prinţul Negru” 178 Egipt 27, 114, 121, 135, 139, 142-144, 175, 326, 330-331, 399-400, 404,

438, 501, 506, 636, 660 *Einsatzgruppen* 502 Eisenhower, Dwight D. 578 Ejov, Nikolai 481

Ejovşcina (*vezi şi* Marea Epurare) 481 Ekaterinburg 310, 456 El Dorado 236

El Nino, Oscilaţia Sudică 392 El Salvador 591 Elba, fluviul 278, 332, 338, 512 Elba, insula 338

Elder Dempster, societatea de navigaţie 412
Elena (din mitologie) 662 Elisabeta de Valois, regină a Spaniei 258
Elisabeta, împărătească a Rusiei 323324
Elmina, portul 212 Elst, Koenraad 684
Elveţia 61, 280, 384, 429, 435, 442, 448, 498, 521
engleză, limba 217 Equiano, Olaudah 214 Erie, Canalul 17
Eritreea 114, 493, 606, 607, 609, 610 Esdaile, Charles 725n Esquivel, Francisco de 235 Estonia 269, 312, 447, 450, 451, 483, 501
Etiopia 399, 403, 429, 493-494, 548, 567-568, 590, 606-610, 625, 641, 656, 675, 74On
Eugeniu de Savoia, prinţul 316 Eurasia 197, 240, 292 Europa 17, 88, 118, 122, 145, 147, 193, 200, 209, 211-215, 240-242, 282283, 301, *304-305*, 312, 314, 318,
322, 326, 340, 359, 406, 407-409,
422, 429, 430-431, 444, 486, 498, 506, *513*, 523, 526-529, 570, 625626, 666-667, 679, 681, 685, 709«, 717«
Europa de Est 486-487, *513*, 519,
526-529, 656, 675, 679 Europa de Vest (Europa Occidentală) 88-89, 145, 183, *513*, 572 Evans, Richard 523«evrei 25, 67, 77-79, 119, 136-137, 139, 147, 150-151, 156, 226, 243, 247, 249, 251, 446, 454-455, 470, 484,
491, 498-499, 502, 507-509, 511«,
519-520, 522, 523-524, 526, 658«, 663, 675
Evul Mediu 17, 114, 117, 120, 135-145,
149, 168, 181, 255 expediţia militară „Nord” 464-466 Extremadura 496 Eylau, bătălia de la 332
Falanga Spaniolă 495
Fang Kuo-chen 185

fatimizi 139
Federaţia Rusă 561
Feodor I, ţar al Rusiei 266
Feodor II, ţar al Rusiei 268, 270
Ferdinand, arhiduce al Styriei 276-277
Ferdinand IV, rege al Spaniei 347 Filip cel Mândru, duce de Burgundia 180
Filip II, rege al Franţei 141, 142 Filip II, rege al Macedoniei 26 Filip II, rege al Spaniei 256, 258 Filipine 291, 408, 417, 505, 514, 548,
578, 591, 612, 687
Finlanda 269, 313, 444, 447, 450, 483,
487, 501, 509, *513* Fitzgerald, C.P 767«
Flaccilla, Aelia *93* flamanzi 146 Flamininus, Titus 45 Flandra 258, 315, 438 Flaubert, Gustave 669 Fletcher, Giles 720«
Florenţa 257 Florida 246, 247
Fluviul Galben 30-31, 72-73, 85, 111, 161, 185-186, 285, 468, 470, 736«, 744«
Fondul Naţiunilor Unite pentru Populaţie 688
Forbath, Peter 415 Ford, Henry 16
Fort Donelson, bătălia de la 375 Fort Sumter 374
Forţele Democratice Aliate (ADF) 648, 651
France, Anatole 413 Francisc din Assisi, Sfântul 168 – 169 Francisc II, rege al Franţei 257 francmasoni 496, 507 Franco, Francisco 491, 495 François, duce de Anjou 261 Frank, Anne 241, 491 Franklin, Benjamin 148«
Franţa 60, 94, 104, 148, 170-173, 176184, 211, 222, 223, 255-263, 275,
281, 282, 283, 314-315, 317, 318,
319, 322, 323, 325, 326-333, 338340 343-345, 355-357, 3 383385, 409, 422, 429, 430-433, 438, 447, 482, 498, 500, 510, 512, *513*, *520*, 524, 530-531, 570-573, 656, 660, 671, 680, 711«, 726«, 730«

Fratele Filaret, *vezi* Romanov, Feodor Frederic I (Barbarossa), împărat al Sfântului Imperiu Roman 141 Frederic II (cel Mare), rege al Prusiei 278, 318-319, 322, 341, 663, 667

Frederic Wilhelm I, rege al Prusiei 322 Fredericksburg, bătălia de la 374 Freetown 220, 407 French, Percy 396 Friedland, bătălia de la 332 Frontul de Eliberare a Eritreei 606 Frontul de Eliberare a Mozambicului (Frelimo) 619-620 Frontul de Eliberare Afar 606 Frontul de Eliberare Naţională (Algeria) 571-573

Frontul de Eliberare Oromo 606 Frontul de Eliberare Somali Abo 606 Frontul Democratic Revoluţionar al Poporului Etiopian 606 Frontul Naţional Islamic 576 Frontul Popular (Spania) 495-496 Frontul Popular de Eliberare a Eritreei 606

frontul rusesc în al Doilea Război Mondial 501-504, 506-507, *513*, 517, 521, 669 Fu, dinastia 69

Fu, prinţesă moştenitoare 69, *70*

fur, etnia 577

Fynn, Henry Francis 354

Gaddafi, Muammar al- 687 Gaiseric, rege al vandalilor 98 Galdan Tsereng, han al Ţungariei 320 Galileea 77

Gallia 60-64, 93, 95, 97, 99, 684 Gallipoli, bătălia de la 436, 438, 439 Gandhi, Mohandas K. 533, 535 Gansu, Coridorul 377-378 Garang, John 576 Garda Lorca, Federico 496 Gaugamela 27 Gaza 353

Gărzile Roşii (China) 544-545, 747«Geneva 256

Geneva, Acordurile de la (1988) 631

Genghis-han (Temujin) 155-169, 174, 185, 195, 196, 197, 201, 287, 341, 653, 655, 665, 667, 676, 679, 684 genocidul armenilor 461, 686, 675, 690 Genova 144

George III, rege al Angliei 667 Georgia (Caucaz)

164, 447, 476 Georgia (SUA) 211, 238, 468 Germania de Est (Republica Democrată Germană) 486-487, 513«, 568
Germania de Vest (Republica Federală Germania) 486-487, 529, 600 Germania imperială 136, 383, 409, 422, 429-444, 445-446, 447, 449,
450-451, 643-644, 681
Germania nazistă (*vezi şi* Holocaust) 46, 147, 202, 248, 249, 390, 469470, 482-486, 499-504, 506-509, 511, 518«, 519, *520*, 521, 523-525, 526-529, 663, 669, 675, 676, 693,
694-695, 744«
Gettysburg, bătălia de la 375, 664
Ghana 117, 212
Gherasimov, Mihail 202
Gibbon, Edward 102, 103, 106, 110, 150
Gladstone, William 401
Glazier, Dave 420«
Godefroy de Bouillon 138
Godunov, Boris 266-268, 271-274, 667
Godunova, Irina 266, 272
Golconda, regatul 299
Golful Aboukir, bătălia din 331
Golful Guineii 211
Golful Persic 608, 636, 639
Golful Tonkin 373
Gondar 403
Gongsun Yuan 84
Gorbaciov, Mihail 609, 631
Gordon, Charles 367, 401, 402
goţi 89-92, 101-104, 108-110, 684
Gowon, Yakubu 596-599
Goya, Francisco 17, 333
Goya, vasul 512
Granada 225

Granicus, râul 26
Grant, Ulysses S. 375
Graţian cel Bătrân *93*
Graţian, împărat roman 90, 91, *93*
Graziani, Rodolfo 494
Grecia 23-25, 57-58, 77, 143, 218,
249-251, 303, 431, 439, 444, 460462, 487, 501, 506, 519, 522, 548, 590-591, 662, 674, 686, 735«Grigoriev, Nikifor 454 Gripa Spaniolă 687 Groenlanda 251 Grousset, René 166 Guadalajara, bătălia de la 347 Guajardo, Jesus 427 Guan Yu 82 Guanajuato 347
Guangwu, împărat al Chinei 69«, 75, 82
Guangzhou, *vezi* Canton guanşi 250
Guatemala 131, 133, 591 Guernica, bombardamentele de la (1937) 496
Guevara, Che 649
Guineea 491
Guise, familia 257-259
Gulag 16, 479, 483, 485, 486, 488, 492,
507«, 716«, 744«
Guomindang (Partidul Naţionalist
Chinez) 463-475, 501, 509, 519, *520*,
536-540, 554-555, 659, 692, 744«Gura Bursucului 160 Gurganj 162 Guru Nanak Dev 298 Guru Tegh Bahadur 298 Gustav II Adolf, rege al Suediei 278279, 282
Gustav IV Adolf, rege al Suediei 667 Guvernul Provizoriu al Siberiei Autonome 447, 453 Guvernul Provizoriu Rus 447
Habré, Hissène 491 Habsburgii (Casa de Habsburg) 275279, 281, 314-315, 317-318, 429, 432
Hadrian, împărat roman 78-79, 102 Haga, Convenţia de la (1899) 421 Hai Phong 531
Haiderabad 390, 393 Haile Selassie, împărat al

Etiopiei 493-494, 606-608, 610 Haiti 217, 222, 336, 343-345, 491, 657 hakka, populaţia 360, 362, 379, 465«, 728«
Halabja, bombardamentele de la (1988) 634
Halliday, Jon 542, 546-547 Hamburg, bombardamentele de la (1943) 518
Han Liner 186-187
Han, dinastia 82-83, 85, 87, 187-188
Hanatul Crimeii 264
Hannibal 40-41, 56, 468
Hanoi 530, 578, 581, 584, 589, 612
Hanovra 312, 319
Hariharpara 602
Harris, PM.G. 703«
Harrison, George 609 Hasdrubal 41 Hattin, bătălia de la 141 hausa-fulani, grupul etnic 596 Havana 95, 417 He Jin 84
Hearst, William Randolph 414 Hegira 400 Heidelberg 277 helveţi 60-61
Hemingway, Ernest 461, 497 Hemocataclismul 692-695 Hemocataclismul occidental 693 Hemocataclismul oriental 693 Henan, provincia 464, 542 Henna 50-51
Henric al V-lea (Shakespeare) 176 Henric I, duce de Guise 262 Henric II, rege al Franţei 256-257, 257«, 261, 263
Henric III, rege al Franţei 261-263 Henric IV de Navarra, rege al Franţei 259-260, 262-263 Henric V, rege al Angliei 180-181 Henric VI, rege al Angliei 181 Herat 163, 196, 629 Hercule (din mitologie) 46 Herero, tribul 250
Herodot 24«
Heruli 88, 99
Hicks, William (Hicks Paşa) 400-401 Hidalgo y Costilla, Miguel 346-347 Hipolit (din mitologie) 46

Hirohito, împăratul Japoniei 471, 519 Hiroshima, bombardamentul atomic de la (1945) 14, 66, 421, 518, 521,
658«, 743«
Hispaniola 226-227, 229-230, 717«
Historia Augusta 684
Hitler, Adolf 67, 147-148«, 153, 156,
247, 341, 437, 471, 482-485, 490-492, 498-501, 506-507, 509, 512-513, 513«, 518«, 523-525, 527,
542, 659, 663, 665, 667, 671-672, 684, 689-690, 692, 694 *Hiwi* (*Hilfswillige*) (voluntari) 485 Hmelniţki, Bogdan 150 Ho Ping-to 727-728«
Ho Quy Ly, rege al Dai Viet-ului 203 Ho Şi Min 530-531, 578 Hoarda de Aur 195, 197-198, 201 Hochschild, Adam 415 Hohenzollern, dinastia 429 Holocaust 14, 16-17, 66-67, 147, 156,
241, 243, 247-248, 248«, 455,
491, 498, 507-509, 516, 519, 523, 617, 646, 658«, 690 Holodomor 248 Honfleur, bătălia de la 180 Hong Kong 360, 471, 612 Hong Taiji, împărat al Chinei 288-289 Hong Xiuquan 358-368 Honoria, sora lui Valentinian III 93, 97, 665
Honoriu, împărat roman 92-96, *93* Hooker, Richard 707«
Horezm 161-162, 164-165, 195 Horseshoe Bend, bătălia de la 238 *Hotel Rwanda* 643«
Hruşciov, Nikita 538 Hsenwi 254 hsi, războinicii 124-125 Huanzhou 377 Hubei, provincia 474 Hué 584, 588
Huerta, Victoriano 424-425 hughenoţi 255-262 hui, chinezii 148, 372-373, 377-378, 657, 674, 679 Huitzilopochtli 205-206 Huizong, împărat al Chinei 153-154 Hulagu Khan 174-175 Humaitâ 381 Hume, David 220 Humphrey, Hubert 586 Hunan, provincia 285 Hunt, G.W. 397 Hus, Jan 255

husarii înaripaţi (oştirea poloneză) 302 Hussein, Saddam 18, 249, 341-342, 633-640, 657, 671, 677-678, 690691
hutu 248, 249, 445, 643-651, 653, 688
iacobini 327
Iagoda, Genrikh 481
Ialta, Conferinţa de la (1945) 525
ibn Abd al-Wahhab, Muhammad 16
Ibn al-Athir 162
Ibn Battuta 117
Ibn Sina (Avicenna) 161
Icar 46
Idaho 238
ieniceri 301
Ierihon 250
Ierusalim 77-79, 99, 108, 135, 138-142,
146, 369, 438 iezuiţi 276, 280, 360 Ilhanii 195-196
Iluminismul (Epoca Luminilor) 65,
219-220, 326, 343, 681 Imperiul Austro-Ungar 275-278, 282283, 301-303, 314, 316-319, 322, 326, 328-330, 332, 337, 370, 395,
421-422, 429-432, 444-446, 499, 657, 679, 681, 693
Imperiul Aztec 15, 148, 205-210, 225, 227, 231-233, 241, 656, 666, 677, 680, 713«
Imperiul Bizantin (Imperiul Roman de Răsărit) 88, 90, 92, 95, 99, 102, 106-110, 135, 137-138, 143, 150, 199
Imperiul Britanic (*vezi şi* Marea Britanie) 160-161«, 386-394, 399404, 407-410, 420, 446, 470, 509,
533-534, 574, 596, 6°3 Imperiul Otoman 121, 199-201, 301303, 326, 370, 395-398, 429, 438, 440, 445-446, 460, 491, 657, 676, 686
Imperiul Persan 20, 23-27, 699«Imperiul Roman

17, 25, 44-64, 77-80, 88-105, 106-110, 150, 181, 208, 209, 491, 655, 656, 674, 679, 680, 684, 690, 700«
Imperiul Roman de Apus 49, 88-105, 655, 674, 679, 680
Imperiul Spaniol 40-41, 93, 96, 99, 120-121, 140, 150, 170, 172, 212, 220, 223, 225-236, 255-256, 258, 259, 275, 281-282, 314-317, 333, 337, 340, 343, 344, 346-348, 383, 416-418, 422, 656, 657, 681, 685, 686, 717«, 760«
incaşi 16, 225, 227, 233-235, 717«Inchiziţia 146, 173, 208-209, 225-226, 714«
Inchon 551
India 146, 148-149, 151, 154, 190-194, 196, 198, 202, 292, 296-300, 325,
359, 386-394, 409, 438, 470, 509510, 533-535, 600-602, 655, 657, 665-666, 674-677, 679-680, 684687, 708«
India Office 391 Indiile de Est 505, 519 Indiile de Est olandeze 504, 519 Indiile de Vest 215, 228-229, 230 Indochina 504-505, 510, 519, 530532, 657, 676, 680, 691 Indonezia 250, 510, 520, 590, 593-595, 612, 657, 665, 688 Indore 393
Inima întunericului (Conrad) 406, 411 Inkerman, bătălia de la 370 Inocenţiu III, papă 142, 170-171 Insula Diavolului 443 Insula Paştelui 251 Insulele Capului Verde 211
Insulele Virgine 215 Interahamwe, miliţiile 645-646, 648 loan fără Frică, duce al Burgundiei 181 Ioan I, rege al Franţei 178 Ioan IV, împărat al Etiopiei 403 Ioana (cea Nebună) de Castilia 314«Ioana dzArc 181-182 Ionia 25 Iosua 149, 250
Irak 14, 27, 65, 88, 174, 249, 342, 446, 633-640, 656-657, 674, 678, 686, 688, 690-691, 756«
Iran 16, 27, 165, 197, 249, 341, 453, 486-487, 534, 554, 628-631, 634, 636-637, 656, 674, 678, 690

Irkutsk 452
Irlanda 120, 149, 294-295, 441-442,
498, 657, 674-675, 686 Irlanda de Nord 146 Irod 14
Irving, David 518«
Isandlwana, bătălia de la 420
Isfahan 197
Ishi 247
Islanda 120
Isonzo, râul 443
Israel 67, 446, 520, 604, 637, 687 israeliţi 149, 250 Issos 26
Istoria declinului şi a prăbuşirii Imperiului Roman (Gibbon) 102, 103, 110
Isus Hristos 16, 91, 138, 147«, 150, 168-170
Italia 25, 50, 55, 108-110, 280-282, 330, 332, 409, 429, 439, 468, 487, 493-495, 498-501, 506, 509, *513*, *520*, 741«
Iturbide, Agustin de 347-348 iudaism 78-79, 148«, 151 Iudenici, Nikolai 451 Iugoslavia 149, 249, 446, 486, 501, *520*, 522, 529, 566, 568 iuncheri 322-323 Iupiter (din mitologie) 79 Iustin I, împărat al Bizanţului 106 Iustinian I, împărat al Bizanţului 106110, 119, 656, 671, 675, 680, 705«
Ivan IV (cel Groaznic), ţar al Rusiei 260, 264-267, 271-272, 491 Ivan V, ţar al Rusiei 306 Ivry, bătălia de la 262 Iwo Jima 419
Izvorul lui Goliat, bătălia de la 175
împărţirea Indiei 146, 148, 533-535, 657, 674, 675, 680
Jackson, Andrew 225«, 238 Jamaica 211, 217, 219 James, râul 237 Jamestown 242
Jan III Sobieski, rege al Poloniei 302 Janjaweed, miliţiile 577 Japonia 38, 149, 368, 447, 452, 463472, 498, 504-505, 514-515, 518, 520, *520*, 530, 685, 692,

744«
Jebe 164
Jefferson, Thomas 148«, 340 jefuirea Romei (410 d.Hr.) 94-95 Jena, bătălia de la 332, 336 Jiang Qing 543, 545-546, 665 Jin, dinastia 29, 81, 86-87, 160-161, 164-165, 287 Jinjibao 378 Jinnah, Mohammed 533 Jintian, bătălia de la 362 Jocurile Olimpice 58, 91 Johnson, Lyndon B. 578, 580, 585-586 Jonacatepec 427 Josephus Flavius 79-80 „jupuirea de oameni” (ritual aztec) 206 Jura, munţii 344 jurcheni 286-287
Kabila, Joseph 652-653 Kabila, Laurent 648-652 Kabul 95, 628-60, 632 Kagame, Paul 646, 648-649 Kaifeng 161, 285 Kali, zeiţa 151 Kaliningrad 526 Kamenev, Lev 477, 481 Kampala 623-624
Kampuchia Democrată 588, 613-617, 656
Kansas 393
Kansas-Wyoming, linia 555 karaciai 249 Karmal, Babrak 629, 631 Kashi Vishwanath, templul 297 Katai 410 Katanga 410
Katyn, masacrul de la 246, 485 Katz, Stephen 240 Kaufman, Konstantin 202 Keegan, John 499«, 522«
Kemal, Mustafa (Atatürk) 460-461, 672
Kennedy, John F. 14
Kennedy, Robert F. 585
Kent State University, omorurile de la
(1970) 587
Kenya 116, 353, 608 Kerenski, Alexandr 448 Kesava Deo, templul 297 KGB 479«
Khartoum 367, 400-402, 404, 576 Khayyam, Omar 161 Khe Sanh 584 Kheiber, Operaţiunea 637 khitani 124-125, 124«khmerii roşii 246, 578, 586-587, 613617, 676
Khumalo, clanul 353 Kibombo 654 Kiernan, Ben 617 Kiev 455, 482, 502 Kilmer, Joyce 438 Kilwa 115

Kim Il-sung 548-550, 557, 559-560 Kim Jong-il 557, 560-561, 564 *Kindermord* („Masacrarea Inocenţilor”)
433
Kinshasa 650 Kirov, Serghei 480, 48 m Kitchener, Herbert 404-405 Kleve 322 Knox, John 256 Koestler, Arthur 497 Kolceak, Alexandr 452 Kolâma, complexul 480 Köln 136
Komuch 447, 453 Konarha, provincia 630 Königsberg 526 Köprülü, familia 301 Kordofan 402 Kornilov, Lavr 454 Kosovo 303 Kowalsky, Henry 414 Kremlin 196, 264, 268 Krishna, fluviul 190-191 Krishna, zeitatea 297 Ku Klux Klan 671 Kublai-han 35«, 160 Kulbarga 190 Kuldja 321
Kunduz, provincia 631 Kunduzca, bătălia de la 198 Kunming 372-373 Kunstkamera 311 Kunyang, asediul de la 73-74 Kurapatî 482, 738«
Kurosawa, Akira 292, *722*«
Kursk, bătălia de la 506, 742«
Kut 438
Kuweit 341, 634-635, 638
La Rochelle, fortăreaţa 260
La Violencia 687
Ladoga, lacul 504
Lady Alice, ambarcaţiunea 406
Lagos 597
Lancashire 391
langi, tribul 603, 623
Languedoc 170, 172
Lao Ai 32
Laos 253, 530-532, 578, 581, 587, 589, 591
Laozi 153
las Casas, Bartolomé de 210, 228, 243 latină, limba 89, 183 Lavra Sfânta Treime a Sfântului Serghie 271

Lawrence, T.E. (Lawrence al Arabiei)
442
Le Loi, rege al Dai Viet-ului 204 Le, dinastia 204 Leclerc, Charles 344
Lee, Robert E. 374-375, 672 Legiunea Cehă 447, 452 Legiunea Străină 355, 461, 532, 573 Leipzig, bătălia de la 338 Lenin, Vladimir Ilici 442, 448-449,
455-458, 476-477, 479 Leningrad (*vezi şi* Sankt-Petersburg) 447-448«, 480, 482 Leningrad, asediul de la 504, 521, 664 Leon I, papă 98 Leonard, William 703«
Leopold I, împărat al Sfântului Imperiu Roman 301-302 Leopold II, rege al Belgiei 406-414,
491, 667
Lepanto, bătălia de la 121
Letonia 269, 447, 450, 483, 501
Levant 135, 326
Levaşovo 482
Levy, Jack 685-686
Lewis, Bernard 166
Lewis şi Clark, expediţia lui 486
Lhasa 543
Li Po 127-128
Li Si 36, 38-39
Li Zicheng 284-285, 289
Liao, râul 111-112
Liban 146, 150, 357, 446
Liberia 220, 408-409, 625, 688
Libia 117, 501, 603, 605, 636, 687
Libreville 407
Liga Catolică 255, 261, 262
Liga de la Augsburg 686
Liga Naţiunilor 493, 643-644
Liga Sfântă 301-303
Ligny, bătălia de la 339

Lin, prinţul 127
Lin Biao 543, 545-546
Lin Zexu 359
Lincoln, Abraham 146, 374 Ling, împărat al Chinei 83-84 Lisabona 140, 619
Little Bighorn, bătălia de la 238, 420 Little Turtle 237
Lituania 265, 269, 447, 450, 483, 501 Liu Bei, împărat al Chinei 81-82, 85-86
Liu Kang *70*
Liu Penzi, împărat al Chinei 73-75
Liu Shaoqi 539, 543-544
Liu Xian *70*
Liu Xiao *70*
Liu Xing *70*
Liu Xiu, împărat al Chinei (împăratul Guangwu) 69«,73-75, 82 Liu Xuan, împărat al Chinei 73-74 Liu Xun *70* Liu Yan 73-74 Liu, familia 73 Live Aid, concertul (1985) 609 Liverpool 412
Livingstone, Cascadele 408, 410 Livingstone, David 406 Llewelyn-Davies, George 438 Loara, fluviul 178, 181, 328, 384 Locke, John 220 Loewen, James 241 Lon Nol 586 Londra 95, 193
Londra, epidemia de ciumă din (1665) 292
Lopez, Robert S. 184 Los Alamos, laboratorul de la 516 Lotusul Alb, secta 186 Louisiana 247 Louvain 433
Louverture, Toussaint 344 Loyang 32 Lu Buwei 32 Lu, regatul 30
Lucullus, Lucius Licinius 58-59 Ludovic VIII, rege al Franţei 173 Ludovic IX, rege al Franţei (cel Sfânt)
144, 175
Ludovic XIV, rege al Franţei 314-316, 341, 685-686
Ludovic XVI, rege al Franţei 326 Ludovic-Filip,

rege al Franţei 355 Lülin, oştirea 73-74 Lumea a Treia 561, 578, 594, 599, 604, 608, 624, 670
Lumea Nouă, *vezi* Americile Lumumba, Patrice 649 Lunda 211
Luo Guanzhong 82 Luoyang 84, 126 Lupus, Publius Rutilius 55 Lusaka, Acordul de la (1999) 652 *Lusitania*, pachebotul 441 luteranism 256, 275 Luther, Martin 255, 689 Lützen, bătălia de la 278 Lynch, Eliza 382
Ma Hualong 378
MacArthur, Douglas 514, 551-552, 554
MacDermott, G.H. 397
Macedonia 26
Machares 59
Machiavelli, Niccolo 257
Machu Picchu 235
Madame Nhu (Tran Le Xuan) 579
Madeira, arhipelagul 211
Madero, Francisco 423 – 424
madianiţi 250
Madras 389
Madrid 95, 496
Maenchen-Helfen, Otto 101
Magdeburg, masacrul de la 278, 280
Mahdiyah 399, 402
Mahno, Nestor 454
Mahomed, profetul 175, 195, 251
Mai-Mai 648, 654
Mainz 92, 136
Maitreya, Viitorul Buddha 186 Malacca, strâmtoarea 340 Malawi 353, 491 Malaysia 509, 612 Mali 117 Malinche 232 Malraux, André 497 mameluci 121, 175, 331 mamertini 34 Mampoko 415 Man, John 165, 167 Manassas, bătălia de la 374 Manciukuo 463, 467 Manciuria 111, 288, 452, 466 – 467, 471 – 472,

510, *513*, 548, 659 manciurieni 286 – 290, 292, 320, 358, 362 – 364, 367, 373, 463
Mandatul Ceresc 72 Mani, profetul 153 maniheeni 148, 151, 153 – 154 Manila 95, 514 – 515 Manucci, Niccolao 722«manuscrisele de la Marea Moartă 79 Manzikert, bătălia de la 135 Mao Zedong 69«, 463, 465, 467 – 468,
472, 474, 490 – 491, 536 – 547, 550, 553, 600, 602, 614, 624, 655, 667, 671 – 672, 676, 679, 687 – 689, 692 – 693
Mao Zetan 69«maori 251
Maraton, bătălia de la 23 Marco Polo, podul 469 Marcus Aurelius, împărat al Romei 49, 100, 684 Marea Adriatică 142 Marea Albă 308 Marea Alianţă 314 – 317 Marea Baltică 140, 264, 277, 278, 308,
309, 312, 322, 333, 449, 458, 512, 526
Marea Britanie (*vezi şi* Imperiul Britanic) 62, 94, 104, 149, 176 – 184, 211, 215, 217, 219 – 220, 222, 236 – 237, 256, 286, 294 – 295, 314, 318, 319, 322, 326, 328, 331, 333, 339, 340, 343, 344, 369 – 371, 390 – 391,
399, 422, 429, 431, 436 – 444, 447, 452, 482, 484«, 498, 500 – 501, 506, 509 – 510, 512, 518, *520*, 522, 524 – 525, 526, 540, 548, 574, 600, 681 Marea Caraibelor (Caraibe) 216 – 217,
326, 343
Marea Caspică 308
Marea Depresiune 495 – 496, 498
Marea Epurare 480 – 482, 567
Marea Foamete din Irlanda 686
„Marea Furie” 313
Marea Mânecii (Canalul Mânecii) 62,
177, 178, 432, 435
Marea Mediterană, *vezi* Mediterana Marea Neagră 57, 59, 308, 369, 370, 395, 398, 439, 452

Marea Nordului 442
Marele Canal (China) 111, 185, 290 Marele Salt Înainte 541-543, 547, 567 Marele Zid Chinezesc 37, 124, 285286, 434, 473, *70On* Marengo, bătălia de la 334 Margareta de Valois, regină a Franţei
259
Margarita, insula 236
Margolin, Jean-Louis 547
Maria Antoaneta, regină a Franţei 327,
332
Maria I, regină a Portugaliei 667 Maria Stuart, regină a Scoţiei 256 Maria Tereza, împărătească a Sfântului Imperiu Roman 318-319, 323, 327 Maria Tudor, regină a Angliei 256 Marius, Gaius 55
Marlborough, John Churchill 316-317
Marlowe, Christopher 193
Marna, râul 433
Maroc 357, 571
Marozzi, Justin 198
marsi 55
Marsilia 25, 141, 144
Marşul cel Lung 467-468
Marti, José 416
Marx, Karl 16, 202, 366
Maryland 211
Masada, fortăreaţa 78
masalit, etnia 577
Masaryk, Jan 487
Massachusetts 240-241
Mathura 297
mauri 140, 685
Mauritania 118
Maxim, mitraliera 404
McCall, George 354

McCarthy, Justin 398, 686, 73ln
McEvedy, Colin 165, 709n
Mecca 403
Medici fără Frontiere 598 Medici, Lorenzo de 257 Mediterana (Marea Mediterană) 34, 40, 103, 106, 117, 119-121, 226, 330, 439
Mehmed IV, sultan otoman 302-303 Meisner, Maurice 542 Melos, insula 251
Mengistu Haile Mariam 606-610, 656, 676
menşevici 448, 458 Merv 161, 164, 167 Mesopotamia 27, 58, 438, 684 Messina 34 Metacom 237 Metaurus, râul 41 Metema 403 Metz 98, 384
Mexic 44, 131, 151, 205-210, 231-233, 346-348, 423-428, 444, 656-657, 674, 676, 680
Mexico City 95, 346, 425-426
Mfecane 352-353
Mhlatuze, bătălia de pe râul, 351
mişcarea futuristă 438
Michelin, firma 409
Midway, insulele 505, 514
Mihail III, împărat al Bizanţului 150
Milano 89, 316, 330
Milet 23
Miliukov, Pavel N. 723n Miller, Glenn 438n Mims, fortul 237 Min Chit Swa 253-254 Minerve, fortăreaţa 172 Ming, dinastia 82, 186-188, *189*, 201, 203, 284-293, 544, 655, 659, 674,
679, 690-691, 713n *Ming Shi* 291 Minié, glonţul 371 Minnesota 238 Mississippi 246
Mississippi, fluviul 238, 241, 375 Mişcarea din 4 Mai (1919) 465 Mişcarea pentru Eliberarea Congoului (MLC) 648, 651
Mişcarea Populară pentru Eliberarea Angolei (MPLA) 620-622 Mitridate, rege al Pontului 57-59, 7Oln

Moartea Neagră 184, 242, 292, 685 Mobutu Sese Seko 621, 648-651 Mogadiscio 608, 641-642 moguli 202, 297-300, 389 Mohâcs, bătălia de la (1526) 301
Mohâcs, bătălia de la (1687) 303 Moise 250 Moldova 369, 395 Mollwitz, bătălia de la 318-319 Molodi, bătălia de la 264 Mongke, han mongol 174-175 mongoli 103, 144, 155-167, 174-175,
185-187, 195, 199, 287, 320-321, 660, 666, 685
Mongolia 155-157, 464, 474, 566, 568
Mongolia Interioară 288
monofiziţi 150
Monrovia 220
Mons, Willem 311
Montana 238
Monte de las Cruces, bătălia de la 347 Montereau 181 Montesinos, Antonio de 230 Montesquieu 220
Montezuma II, împărat al aztecilor 232
Montfort, Simon de 170-173 Morel, Edmund D. 412-415 Morelos 423-424, 426 Morelos y Pavön, José Maria 347 Morgan, David 165-166 Morris, Desmond 47«
Moscova 95, 264, 266-271, 337-338, 449, 482, 503, 669, 720«
Moscova, râul 264 Moseley, Henry 438 Mountbatten, Louis 534 Mozambic 353, 567, 591 Mthethwa, confederaţia 349 Mudkal 190
Muhammad, sultan al Horezmului 162, 164
Mukden (Shenyang) 160, 467, 473,
474
München 499, 500
München, Acordul de la (1938) 482, 525
Munro, H.H. 438
Muntele Templului 140
Murad, fiul lui Shah Jahan 296

Muret, bătălia de la 173
Murmansk 451
Museveni, Yoweri 623-624, 648, 650
Musorgski, Modest 272 Mussolini, Benito 493, 499, 501, 512 Mustafa, Kara 301-302 Muzeionul (Templul Muzelor) 27 Muzeul Smithsonian 414 Muzhou 153
My Lai, masacrul de la (1968) 582 Myanmar 252 Mystic, râul 237 Mzilikazi 353
Nagasaki, bombardamentul atomic de la (1945) 246, 518-519, 744«Nahimana, Ferdinand 645 nahuatl, limba 232 Nairobi 577
Najibullah, Mohammad 631, 632 Nama, tribul Namibia 250, 622, 648 Namugongo 624 Nanchang 187
Nanda Bayin, rege al Birmaniei 254, 254«
Nandi, mama regelui Chaka 349, 352 Nanjing 95, 186, 290, 363, 365, 367, 465, 466, 469, 474, 659 Nanjing, masacrul de la (1937) 469470, 736n
Nanping Guo, *vezi* Regatul Păcii din Sud
Napoleon I, împărat al Franţei 223, 278, 326, 329-340, 341, 344-345, 346, 430, 653, 659, 667
Napoleon III, împărat al Franţei 383,
384
Naresuan 252-254 Narses, eunucul 109, 110 Narva, bătălia de la 312 Nashville, bătălia de la 420 Nasution, Abdul 593 Naţiunile Unite, *vezi* ONU Navarra 259
nazism (naţional-socialism), *vezi* Germania nazistă
Ndwandwe, confederaţia 349, 351, 353 Neapole 108, 316, 326
negoţul cu sclavi peste Atlantic 114, 117«, 211-224, 507«, 655, 675, 676, 678, 679
Nehru, Jawaharlal 533 Nelson, Horatio 331, 333

Nepal 498 Neptun 47
Nero, împărat roman 77, 100, 153
Nerva, Publius Licinius 52
nestorieni 175
Neunkirchen 280
New Calabar 214
New Jersey 222
New Mexico 427
New Orleans, bătălia de la 340
New York 684
Newfoundland 247
Ngo Dinh Diem 578-579, 660
Ngo Dinh Nhu 579
Ngo Dinh Thuc 579
Nguema, Francisco Macias 491
nguni, triburile 349-350
Nguyen Van Thieu 580
nian, bandele 363, 379
Nicaragua 565«, 566, 567, 591
Niceea 137
Nicolae I, ţar al Rusiei 369 Nicolae II, ţar al Rusiei 448, 456 Nicolae V, papă 219 Niger, fluviul 597 Nigeria 570, 596-598, 625 Nightingale, Florence 369 Nijni Novgorod 271 Nika, răscoala 107 Nil, fluviul 27, 400, 402, 404, 405, 406, 574, 575, 604 Nilul Alb 402 Nilul Albastru 402 Ningbo 366, 510 Ningxia 164 Nishapur 156, 163 Nixon, Richard M. 586, 587, 588, 600, 604
nizamul din Haiderabad 390 NKVD 479, 479«, 481-482 No Gun Ri 551
Noaptea Sfântului Bartolomeu, masacrul din (1572) 259-260 nodul gordian 26 Nordlingen, bătălia de la 282 Norton-Tyler, Richard 484«
Norvegia 313, 429, 500 Nostradamus 257«
Noua Politică Economică (Rusia) 479 Noua

Spanie 346-347 Noua Zeelandă 251, 521, 570 Noul Testament 364 Novgorod 265-266, 271, 491 nuba, populaţiile 574 Numeiri, Gaafar el 575-576 Nurhachi, împărat al Chinei 287-289 Nürnberg, procesele de la 519 Nyange 645 Nyarubuye 645 Nyasa, lacul 116

„O Sută de Flori”, campania celor 538539

„oameni noi” 614 Obote, Milton 603, 623-624 Obregön, Alvaro 424-426, 428 Oceanul Indian 116-117 Oceanul Pacific 231, 392, 504-505, 514, 668

Octavianus Augustus 47, 64, 88, 103 Oder, fluviul 512, 526 Odessa 502

Odoacru, rege al Italiei 99 ofensiva Tet 584 Ogaden, deşertul 607, 608 OGPU 479«

Ojukwu, Chukwuemeka Odumegwu

596-599

Okello, Bazilio Olara 624 Okinawa, insula 515 Olanda (Ţările de Jos) 150, 258, 261, 281-282, 283, 306, 314, 315, 317,

326, 340, 422, 429, 500, 520, 548

Olympia 58 Oman 115 Omdurman 402-404 Omsk 452, 453 Onya 654

Oracolul din Delphi 57

Ordinul Asasinilor 174 Oregon 247

Organizaţia Armată Secretă (OAS) 570 572

Organizaţia Mondială a Sănătăţii 688 Organizaţia Naţiunilor Unite (ONU) 224, 247-248«, 471, 540, 550,

548, 550 551, 553, 554«, 555, 572, 610, 616, 628, 637, 638, 639, 641, 642, 645, 646, 754«

Orientius, episcop din Auch 93 Orientul Mijlociu 26-27, 67, 77, 113 – 123, 135, 139, 201, 341, 377, 438 Orléans 98, 180 – 182 Orozco, Pascual 424-425 Orwell, George 497 *Osttruppen* 485 Otis, Elisha 16 – 17 Otrepiev, Grigori 272 Ovando, Nicholäs de 229 Oyo, statul 211, 212

Pa, regatul 31 Pachynus, capul 35 Padova 491

Pakistan 248, 533 – 535, 600 – 602, 630 – 631, 636
Pakistanul de Est 600 – 602 Pakistanul de Vest 600 – 602 Palenque 134 Palermo 108
Palestina 25, 77 – 80, 135, 139, 142, 145, 175, 331, 369, 438, 445, 519, 760«
„Palisada de sălcii” 288 Pampas 247 Panama 230, 233, 236 Panama, Canalul 504 Panjshir, Valea 630 Panthay, revolta 148, 372 – 373, 656, 674, 679
Paraguay 239, 342, 380 – 382
Paraguay, fluviul 381
Paranä, fluviul 381
Paris 95, 180 – 182, 258 – 259, 261, 263,
325, 327, 329 – 331, 338, 355, 357,
371, 383 – 385, 432 – 433, 441, 443,
445, 498, 511 – 512, 530 – 531
Paris, Tratatul de la (1229) 173 Paris, Tratatul de la (1763) 325 Park Chung-hee 559 Parlamentul britanic 183, 294, 391, 412 Partenon 303 Partidul Baas (Irak) 633 Partidul Comunist Indonezian 593 Partidul Democrat (Statele Unite) 585 Partidul Naţionalist Chinez, *vezi* Guomindang
Partidul Popular Progresist (Pakistan) 601
Partidul Republican (Statele Unite) 223, 374, 586
Partidul Revoluţionar al Poporului Etiopian 606 – 607
Partidul Revoluţionar Instituţional (Mexic) 428
Partidul Socialist Revoluţionar (Rusia) 448, 456
pashtun, populaţia 123 Passchendaele, bătălia de la 436 Patay, bătălia de la 182 Pathet Lao 578 Pavel I, ţar al Rusiei 667 Pavel, Sfântul 91, 98, 219 Pearl Harbor, atacul de la (1941) 505, 506
Pedrarias, guvernator colonial spaniol 231
Peenemünde 516 Pegu 252 – 254, 719«
Pélissier, Aimable 356 – 357

Penglai, Muntele 38
Pennsylvania 237
Pera, Brutus 45
Perchtoldsdorf 302
Perioada celor Trei Regate 81 – 87, 119,
129, 655, 674, 679
Perioada Primăverii şi Toamnei 28 – 29 Perioada Statelor Combatante 28 – 33, 656, 674, 676, 679 Persepolis 27
Persia 153, 164, 174, 196 – 199, 308 Peru 233 – 235, 236, 392 Peştera Ororilor 79 Peştera Pergamentelor 79
Peştera Săgeţilor 79 Peştera Scrisorilor 79 *Peter Pan* (Barrie) 438 Petersburg, bătălia de la 375, 664 Petexbatun 133
Petrograd 447-449, 451, 453, 454 Petrograd, Sovietul de la 448 Petru I (cel Mare), împărat al Rusiei 306-311, 312-313, 656, 667, 671, 676, 680, 690, 723n Petru II, rege al Aragonului 173 Petru III, împărat al Rusiei 324 Petru Pustnicul 136 Petru, Sfântul 98, 219 Philadelphia 95, 219 Philippeville, masacrul de la (1955) 571 Phitsanulok 253 Phnom Penh 588, 613-616 Phra Maha Thammaraja, rege al Siamului 253 Picasso, Pablo 496 picioarele-negre, indienii 225, 238 Piemont 314, 326 Pilat din Pont 89 Ping, împărat al Chinei 69-70, *70* Pinochet, Augusto 16, 491-492 Pirinei 93, 259 Pizarro, Francisco 233-235 Placidia, Galla *93*, 95-96 Plassey, bătălia de la 325, 387 Plataea, bătălia de la 24 Plutarh 62, 7Oln-702n Plymouth, compania 241 Poitiers, bătălia de la 178, 182 Pol Pot 568, 613, 615-617 *Polacken* 528
Policharki, închisoarea 628 Polo, Marco 16
Polonia 150, 165, 260-261, 265, 267268, 271, 278, 301-302, 312-313, 318, 328, 422, 444-445, 447, 450,

455, 483, 487, 500, 508, 511, *513*,
520, 524, 526-529, 566, 568 Poltava, bătălia de la 313 Pomerania 322, 526 Pomona 134
Pompei, general roman 54, 59
Pompeii 89
Ponce de Leon, Juan 229 Poona 389
Porfirio Díaz, José de la Cruz 423, 424 Port Harcourt 598
Portugalia 104, 115, 211-212, 215, 220,
226, 253, 286, 314, 326, 333, 359, 409, 498, 619, 621, 667, 685 Postoloprty 528 „Poteca Ho Şi Min” 581, 587 Potomac, fluviul 237 Potosh mina de argint de la 235, 716n Potsdam, Conferinţa de la (1945) 528 powhatan, indienii 225, 237, 242, 247 Poyang, lacul 187, 712n Praga 136, 276, 277, 659 prădarea Seleuciei (684 d.Hr.) 684 Prescott, William 210 Preşedinţia Bengaleză 708n Pretoria 95 Priam 250
prima răscoală a sclavilor din Roma antică 50-52
primul război al opiului 359 primul război din Congo 648-650 primul război din Sudan 574-575 primul război medic 23 primul război mitridatic 57 Primul Război Mondial 16, 166, 248,
249, 292, 340, 371, 420, 422, 429446, 447, 448, 452, 458, 464, 471, 476, 482, 484n, 499, 501, 634, 637, 640, 643, 655, 659, 660, 662, 667, 670, 674, 675, 679, 687, 690, 692694
primul război punic 34-35, 657, 673, 680
Princip, Gavrilo 432 principatele germane 275-283, 319, 322, 383, 388n *Principele* (Machiavelli) 257 Probus, împărat roman 684 Procopiu 106-108, 110 Prusia 318-319, 322, 322-326, 328, 332, 336, 338, 383, 388n, 398, 422, 526-527, 657, 674, 680 Prusia de Est 512, 526-527
Prut, râul 308 Puebla, bătălia de la 426 Punjab 198, 534 Puntland 642 Pusan 550, 551, 554 Puşkin,

Aleksandr 272 Puterile Centrale 431«, 439 Puyi, împărat al Chinei 463, 467 Pyongyang 112, 552, 561
Qazwin 164 Qi, regatul 30, 33
Qianlong, împărat al Chinei 320 – 321 Qin, regatul 28, 30-31, 699«
Qin Shi Huang Di 28, 36-39, 656, 677 Qing, dinastia 288-293, 358-367, 372373, 377-378
Quatre Bras, bătălia de la 339 Quetzalcoatl 206
Rabe, John 470 Radcliffe, Cyril 534 Rahman, Mujibur, şeicul 601 Raichur Doab 190-191 Rais, Gilles de 182«rajput, clanurile 299 Ramree, insula 521 Rangoon 559 rapanui, populaţia 251 Ravenna 92, 95, 109 Ravensberg 322
Raymond IV, conte de Toulouse 138 Raymond VI, conte de Toulouse 170-173 răscoala antispaniolă din Cuba 416417, 657, 676, 679
răscoala lui Fang La 148, 153-154,
656, 677, 679
răscoala mahdistă 148, 367, 399-405, 408, 574, 655, 674, 678-679 răscoala sclavilor haitieni 223, 343345, 675, 678-679, 690 răscoala Sprâncenelor Roşii 73-74 răscoala taipinilor 147, 358-368, 373, 377, 401, 655, 674, 679, 727«-728«răscoala Turbanelor Galbene 82-83 răscoala Turbanelor Roşii 186-187, 36 379
răscoalele sclavilor din Roma antică 50-54, 656, 675
războaiele anglo-sudaneze 400, 401 războaiele arabo-israeliene 16 războaiele civile din Sudan 574-577, 625, 656, 674, 675, 677, 690 războaiele clanurilor punti şi hakka
379
războaiele cu indienii din America de Nord 226«, 236-242, 691 războaiele dintre Birmania şi Siam 252-254, 656, 543

războaiele dintre romani şi iudei 7780, 149, 455, 656, 663, 675
războaiele galice 60-64, 656, 675, 680 războaiele Goguryeo-Sui 111-112, 556, 675, 680
războaiele medice 23-25, 26, 657, 675, 676
războaiele napoleoniene 17, 326-340,
355, 371, 420, 422, 430, 656, 659, 660, 670, 676, 679, 690, 725«războaiele punice 34-35, 40-41, 50,
657, 673, 680
războiul aliaţilor italici 55-56, 657, 677 războiul burilor 16, 160«, 420 *Războiul cel nelegiuit* (Li Po) 128 Războiul celor Două Roze 183 războiul celor trei Henrici 261-262 războiul civil chinez 18, 463-475, 501, 519, 531, 536, 543, 550, 566, 655, 659, 660, 674, 676, 679 războiul civil din Anglia 149, 292, 294 războiul civil din Angola 621-622, 625, 651, 657, 675, 678 războiul civil din Cambodgia 566, 588,
591
războiul civil din Mozambic 619-620, 621, 625, 656, 675
războiul civil rus 150, 443, 445, 447459, 476, 477«, 566, 655, 663, 674, 680, 692
războiul civil somalez 641-642, 657, 674
războiul civil spaniol 383, 495-497,
674, 740«
Războiul Crimeii 357, 369-371, 396, 422, 657, 674, 680
Războiul de 100 de Ani 176-184, 258, 656, 677, 680, *7lm* războiul de gherilă din Uganda 623 – 624, 625, 657, 677
războiul de independenţă algerian 5757 676
războiul de independenţă mexican 346 – 348, 657, 676, 680 războiul de independenţă nord-american 345
Războiul de Secesiune 146, 160«, 243, 374 – 376,

516, 657, 674, 678, 729«Războiul de Şapte Ani 322 – 325, 387, 422, 656, 660, 665, 670, 674, 679, 725 – 726«
Războiul de Treizeci de Ani 147, 275 – 283, 292, 422, 655, 659, 660, 674 Războiul de Zece Ani 223, 416 Războiul din Coreea 445, 536, 540, 548 – 556, 656, 660, 674, 680, 690 Războiul din Golf 65, 451, 632, 634 – 635, 638 – 639
războiul din Indochina franceză 519, 530 – 532, 657, 680
războiul din podişul Deccan 296, 299, 300, 675, 676
războiul dintre Filipine şi Statele Unite 687
războiul dintre Imperiul Otoman şi Liga Sfântă 301 – 303, 657, 676 războiul dintre Iran şi Irak 634, 636 – 637, 674, 678, 690
războiul franco-olandez 422, 685, 726«războiul franco-prusac 383 – 385, 398, 422, 430, 657, 670, 674, 680 războiul greco-turc 249, 460 – 462, 657, 674, 735«
războiul hispano-american 88, 417 – 418, 665
războiul italo-etiopian 493 – 494, 606, 656, 675, 740«
Războiul Ligii de la Augsburg 422, 686 războiul lui Probus cu germanii 684 Războiul Nordului 309, 312 – 313, 316, 422, 657, 673, 690 războiul opiului 358 – 359 Războiul Peloponesiac 251
războiul pentru succesiunea la tronul Austriei 318 – 319, 323, 422, 657, 673, 679, 724«
războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei 314 – 317, 383, 422, 656, 677, 679, 686, *724*«
Războiul Rece 17, 451, 488, 489, 568, 575, 590 – 592, 594, 628, 632, 636 războiul regelui Philip 237 războiul ruso-tătar 264, 657, 676, 680 războiul ruso-turc 395 – 398, 657, 676 războiul sino-japonez 463,

468 – 471, 475, 498, 501«, 665 războiul sino-ţungar 320 – 321, 378, 657, 675, 679
războiul sovieto-afgan 628 – 632, 656, 660, 675
Războiul Triplei Alianţe 342, 380 – 382, 657, 674, 690
războiul troian 81, 250, 662, 684
Reagan, Ronald 688
Rebeliunea Paştelui (Irlanda, 1916) 442
Reconquista 685
Reforma 255 – 263, 275 – 283
Regatul Păcii din Sud (Nanping Guo)
372
Regatul Pontului 57 – 59 Regimul Terorii (Franţa) 327 regiunea Marilor Lacuri Africane *618*, 643, 648
Reid, James J. 686 Reims 182
Remarque, Erich Maria 49m Renania 136, 282 Renaşterea 193, 225, 257 Renaud de Châtillon 141 – 142 Republica Coreea, *vezi* Coreea de Sud Republica Populară Chineză 473 – 474, 486, 501, 519, *520*, 536 – 549, 552 – 555, *562-563*, 566, 567, 585, 587, 591, 600, 612, 616, 659, 666, 679, 687, 689, 692, 693, 746«
Republica Populară Democrată Coreeană, *vezi* Coreea de Nord Republica Romană 34 – 35, 40 – 41, *4243*, 44 – 49, 50 – 54, 55 – 56, 57 – 59,
60 – 64, 88, 249, 491, 656, 675,
700 – 701«
revolta dunganilor 378
revolta olandeză 150, 258
Revoluţia Culturală (China) 543-547,
567, 614, 658«
Revoluţia din Februarie (1917) 447448
Revoluţia din Octombrie (1917) *447*«, 448-449, 457«
Revoluţia Franceză 328, 333, 343, 346, 676, 690
Revoluţia Industrială 221, 370 Revoluţia

Mexicană 18, 423-428, 444, 656, 674, 680
Revoluţia Rusă 271, 442, 445, 447«,
448-449, 457, 458 Reykjavik 120
Rezistenţa Naţională Mozambicană (Renamo) 619-620 Rhee, Syngman 548-550, 660 Rhodesia 619, 620«Ribbentrop-Molotov, pactul 525 Richard I (Inimă de Leu), rege al Angliei 135, 141-142 Richard II, rege al Angliei 179 Richard III, rege al Angliei 667-668 Richelieu, cardinalul 282 Richmond, bătălia de la 374 Riego, Rafael de 348 Riga 502
Rin, fluviul 61-62, 92, 97, 282, 325, 511
Rfo de la Plata 380
Rio Salado, bătălia de la 685
Râkov, Aleksei 477, 481
Rjevski 482
Roanoke, colonia 242
Robespierre, Maximilien de 327
Rocroi, bătălia de la 282
Röhm, Ernst 663
Roma 55-56, 94-95, 98-99, 109-110,
144, 500
România 250, 369, 396, 439, 444, 486, 487, 498, 500, 509, *520*, 527, 529, 568
Romano, Ezzelino da 491 Romanov, Anastasia 265 Romanov, dinastia 272, 429, 447-449 Romanov, Feodor (Fratele Filaret) 271 Romanov, Mihail 271
Romulus Augustus, împărat roman 99 Roosevelt, Theodore 414 Rotterdam, bombardamentele de la
(1940) 517
Rousseau, Jean-Jacques 220 Roy, Rammohun 708«
Rubincam, Catherine 65 Rudolf, lacul 116 Rumbula, pădurea 502 Rummel, Rudolph J. 243, 658«Rupilius, Publius 51 Rurik, dinastia 267, 273 Rusia imperială (*vezi şi* Uniunea Sovietică) 150, 196,

201, 264, 265-274, 278, 292, 301, 306-311, 312-313, 316, 320, 322-324, 326, 328, 337338, 340, 369-371, 395-398, 422, 429, 431, 432, 438, 440, 442, 443,
444, 491, 656, 660, 667, 674, 676, 680, 681, 686, 693, 723«
„ruta birmană” 470 Ruzi, împărat al Chinei *70*, 71, 74 Rwanda 167, 248, 249, 445, 625, 643647, 648-653, 656, 675
Sagasta, Prâxedes Mateo 417 Saguntum 40
Sahara, deşertul 114, 117, 118, 407, 446
Sahel 117, 118, 574
Saigon 578, 579, 580, 583, 584, 588, 611
Saint-Arnaud, Armand-Jacques 357
Saint-Domingue 211, 217, 222, 343-345
Salamina, bătălia de la 24, 25
Salsu, râul 112
Salween, fluviul 373
Samara 453
Samarkand 193, 195, 195, 201 Sambhaji, rege al marathilor 299 San Marco, piaţa 143 Sânchez, Guadalupe 428 Sancţiunea Pragmatică 318 Sand Creek, râul 238 sandinişti 565«
Sandler, Stanley 554«Sankt-Petersburg (*vezi şi* Leningrad) 306, 309, 312, 432, 447-448«Santa Isabel, masacrul din 427
sarazini 135, 136-140, 219, 760«sârbi 146, 149, 249, 303, 395, 430, 431,
451, 519
Sardis 23 Saurashtra 297 Savimbi, Jonas 621, 622 Saxonia 275, 276, 312, 318, 319, 322, 323-324, 326, 660 scandinavi 251 Schleswig-Holstein 431 Schultz, George 631 Scipio Africanul 41 sciţi 59
Scoţia 256, 280 Sedan, bătălia de la 384 Seelow, dealurile 512-513 Segal, Ronald 122 Sékou Touré, Ahmed 491 Semiluna Roşie 398 Sen, Amartya 386-

387, 542 Senatul roman 5m, 53, 55, 60«, 684 Senatul Statelor Unite (*vezi şi* Congresul Statelor Unite) 580, 585 Sengoku Jidai 685 Senzangakhona, căpetenie zulusă 349 sequani 61
Serbia 396, 430, 432, 498
Seul 95, 551-552, 553, 554
Sevastopol, asediul oraşului 370-371
Sfânta Elena, insula 339
Sfânta Fecioară din Guadalupe 346
Sfânta Sofia 107
Sfânta Treime 91
Sfântul Imperiu Roman 141, 275-283 Shah Jahan, împărat mogul al Indiei 296
Shakespeare, William 17«, 176, 180181, 193
Shanawdithit, indian beothuk 247 Shang, dinastia 209 Shanghai 366, 465, 469, 471, 530 Shanhaiguan 289, 473 Shao, împărat al Chinei 84 Shatt-al-Arab, râul 636 Shenyang (Mukden) 160, 467 Shermer, Michael 523«
Shi Dakai 365, 367
Shi Siming 127 Shiloh, bătălia de la 375 Shimabara, revolta 149 Shiraz 197 Shiva 297
Shivaji, conducător al marathilor 298299
shoguni 292
Shu, regatul 31, 81, 85-86 Shun, dinastia 285 Siad Barre, Mohamed 608, 641 Siam 252-254, 429, 656, 673 Siberia 308, 452, 452-453, 476, 485, 548
Sichuan 83, 85, 285, 290, 365, 367, 470, 474
Sicilia 25, 34-35, 50-53, 326 Sierra Leone 220 Sihanouk, Norodom 586, 615 Silezia 281, 318-319, 323, 341, 526 Sima Yi, împărat al Chinei 84, 86 Singapore 340, 505 Sinope 57, 369 Siracuza 34, 41
Siria 26, 77, 137, 140, 142, 150, 175, 199, 446 Sivas 194, 199 skraelingi 251
slavi 104, 110, 270, 395, 445, 446, 452,

491, 502
Sluys 177 Smart, Nick 503«
Smirna 200, 460-461 Smirnov, PP 723«
Smith, Adam 387 Smolensk 484-485 Sobibor, lagărul de concentrare 508 Sofala 115
Sofia, sora vitregă a lui Petru I 307 Solano Löpez, Francisco 342, 380-382 Soljeniţân, Aleksandr 480, 492 Soluţia Finală 508-509 Somalia 114, 606, 608, 625, 641-642,
657, 674
Somaliland 493, 608, 642 Somalilandul britanic 608 Somalilandul italian 608
Somerset, James 222
Somme, bătălia de pe 436-437
Somnath, templul 297
Sorokin, Pitirim 184
Soshangane, conducător african 353
Sovietul din Jiangxi 467
Sovu 645
Spania (*vezi şi* Imperiul Spaniol) 383, 429, 491, 495-497, 498, 681, 687, 740«
Spania republicană 495-497 Sparta 23, 24, 251, 664 Spartacus 53-54, 58, 89, 700-701«Spender, Stephen 497 St. Clair, Arthur 237 Stalin, Iosif Vissarionovici 16, 19, 66, 165-166, 202, 246, 248, 249, 445,
471, 476-489, 490-492, 497, 498, 500, 512, 524, 525, 526, 538, 540, 542, 550, 555, 559, 655, 659, 665, 667, 676, 680, 688-689, 692-693, 694, 744«-745«
Stalin, Nadia 477-478 Stalingrad, bătălia de la 485, 503-504, 517, 521, 525, 664, 741«
Stanger 352
Stanley, Henry 406-408, 413, 414 Stannard, David 241, 242, 243 Statele Confederate 374-376 Statele Unite (SUA) 211, 222-223, 236-244, 326, 340,

342, 345, 374376, 393, 414, 416-418, 420, 422,
424-425, 444, 447, 450, 451, 452,
482, 487, 497, 498, 504-506, 510511, 514-515, 516, 518-519, *520*,
522, 524-525, 526, 548-556, 564, 578-589, 590-592, 600, 608, 611, 612, 630, 631, 632, 635, 638-640,
641, 659, 681, 687 Stilicho, Flavius 92-93 Sudan 114, 118, 148, 249, 367, 399405, 446, 643 suebi 61, 92
Suedia 265, 269, 275, 278, 309, 312313, 322, 326, 422, 429, 449, 498, 521, 667
Suez, Canalul 399, 494, 608, 642
Suharto, general, preşedinte al Indoneziei 593-595 Sui, dinastia 111-112 Sukarno, preşedinte al Indoneziei 593595
Sulla, Lucius Cornelius 55«, 57, 491 Sun Quan, împărat al Chinei 81, 82, 85, 86
Sun Shangxiang 82 Sun Yat-sen 464-465 Sung, regatul 30 Suphankalaya, ptinţesa 253 Suwon 550
Suzong, împărat al Chinei 126-127 swazi, etnia 353
Şevardnadze, Eduard 631 şiiţi 446, 633, 635 Şiz 684
Şuiski, Andrei 265
Şuiski, Vasili 267-268, 269-270, 274
Tabriz 197 Tacitus 79 Taejon 550, 552
Taiping Tianguo (Regatul Ceresc al Păcii Supreme) 358, 362-364 Taiwan 291, 453, 474, 540, 550, 554, 659
Taj Mahal 196, 296 Talas, râul 123 talibani 632 Tamines 433 Tampico 424
Tang, dinastia 112, 123-127 Tanganyika, lacul 406 tanguţi 164
Tanzania 115, 353, 603, 604, 623 Tapia, Andrés de 209 Taraki, Nur Mohammad 628-629 Tarim,

bazinul 127 Tasmania 250 Taşkent 202 Taylor, Frederick 518«teatrul de operaţiuni din Pacific (al Doilea Război Mondial) 504-505, *513*, 514-515
Teba 26 Teheran 95
Temple, Richard 388, 390 Temujin, *vezi* Genghis-han Tenochtitlan 205, 206, 207, 209, 232233
Teodora, împărătească (soţia lui Iustinian) 106-107
Teodora, împărătească (soţia lui Teofil) 150
Teodosiu I, împărat al Bizanţului, 90 – 92 *93*
Teodosiu II, împărat al Bizanţului *93*,
97
Teofil, împărat al Bizanţului 150 Teritoriul Liber (Ucraina) 447, 454 Termopile, bătălia de la 24 Texas Rangers 425 Thailanda 252, 509, 548, 578, 614 – 615, 617
Thököly, Imre 301, 302 Tianjin 472
Tiberius, împărat roman 491 Tibet 127, 164, 248, 464, 474, 498, 543, 687
Tigranes, rege al Armeniei, 58, 701«Tigranocerta 59
Tigre, provincia 606 – 607, 609 – 610 Tigru, râul 175 Tikka Khan 602 Tikrit 633
Tilly, Johannes 277 – 278 Timorul de Est 250, 688 Timpurile Tulburi (Rusia) 18, 265 – 274, 292, 655, 660, 665, 674, 677, 680 Timur Lenk (Tamerlan) 19, 193 – 202, 297, 341, 655, 659, 660, 667, 676, 712«
Tineretul Hitlerist 500 Tippu Tip 116 Tirol 430
Titanic, scufundarea vasului (1912)
521, 557
Titus, împărat roman 78, 108, 663 Tlacaelel 207 Tlemcen 283
Toghon Temur, împărat mongol al Chinei 186
Tohtamâş 197 – 198 Tojo, Hideki 519, 689 Tokyo 95, 466, 504, 518 Tolstoi, Lev 17 Tong Guan 154

Tongzhou 377 Tonina 134
tories (facţiunea Tory) 295, 391 Toulon 329 Toungoo, dinastia 252 Tours 384 Trabzon 353 Tracia 26, 53, 431 Trafalgar, bătălia de la 333 Traian, Columna lui 250 Traian, împărat roman 46, 102 Tran, dinastia 203 Transoxiana 195 Transvaal 409 Trasimene, lacul 40 Trebia 40
Treblinka, lagărul de concentrare 508 „Trei Anti”, campania celor 537 – 538 Tribunalul Militar Internaţional pentru Orientul Îndepărtat 470 Tripla Alianţă 431 Tripla Antantă 431 Tripoli 118, 120, 140, 144 Triunghiul Luwero 623 – 624 Troţki, Lev 457, 476, 477, 481, 663 Truman, Harry 550, 552, 554 Tryphon 52 Tsavo, râul 116
Tso Tsung-tţang *vezi* Zuo Zongtang tsunamiul din Oceanul Indian (2004) 520«
Tumbes 233
Tungabhadra, râul 190, 191
Tunis 125
Tunisia 110, 571
Turabi, Hassan al- 576
Turcia 57, 121, 123, 248 – 249, 301 – 303,
308, 312 – 313, 326, 330, 369, 395 – 398, 422, 431, 438, 439, 440, 444 – 445, 460 – 462, 486, 498, 548, 554, 634, 681, 686, 731«, 735«turcii selgiucizi 139
Turkestan 16, 123, 453 turkmeni 199 Tuşino 269, 270 tutsi 248, 445, 643-651, 688 Twain, Mark 148«, 413, 684 Tyr 27
Ţara Galilor 177
Ţara Sfântă 136, 140, 143, 145-146, 148-149
Ţaratul Moscovei 264, 265, 268 ţigani 248, 249, 491, 509, 522, 675 ţungari 320-321, 378, 657, 675, 679, 724«
„uciderea pruncilor” 14 Ucraina 59, 150, 165,

248, 269, 313, 447, 450, 453-455, 459, 478-479 Uganda 353, 603-605, 648-653 Uglich 266, 267, 269 Ulm, bătălia de la 332 Ulster 294
Ungaria 97, 137, 142, 301-303, 444, 458,
487, 501, 509, 527, 529, 567-568
Unitatea 731 510 Uniunea Franceză 531 Uniunea Naţională pentru Independenţa Totală a Angolei (UNITA) 621-622
Uniunea Sovietică (URSS) (*vezi şi* Rusia imperială) 202, 248, 446, 447, 458-459, 471-472, 476-489, 498, 500-504, 511, 519, *520*, 524, 526528, 538, 548, 550, 557, 559-564, 567, 568, 587, 588, 590, 608, 620, 628-632, 656, 660, 675, 741«,
744«
Uniunea Statală Polono-Lituaniană 265
Urali 310, 479, 483, 503 Urban II, papă 136 Urlanis, Boris 398 Uruguay 380-381 Usher, Dan 702«
USS Indianapolis, nava 523 *USS Maine*, nava 417 ustaşi 249
Usti nad Labem 527 Utrar 162 Utrecht 317
Uvertura 1812 (Ceaikovski) 17 Uwilingiyimana, Agathe 645 Uxmal 134
Valahia 369, 395, 491
valdenşi 685
Valea Loarei 261, 384
Valea Rinului 61, 383
Valens, împărat roman 89-90, 95
Valentinian I, împărat roman 89, 90,
95
Valentinian II, împărat roman 91, *93* Valentinian III, împărat roman 93, 95-98
Valerian, împărat roman 100
Valois, dinastia 257, 261
Vandeea, regiunea 327
Varanasi 297

Varşovia 455, 508, 511
Varşovia, ghetoul din 508, 511«
Varşovia, insurecţia de la (1944) 511
Vassy 258
Vechiul Regim 326
Vechiul Testament 170, 219, 364
Veneţia 98, 142-143, 254«, 301, 303
Venezuela 239
Venizelos, Eleutherios 460
Veracruz 232, 425, 426
Vercingetorix 63
Verdun, bătălia de la 436
Vermont 222
Versailles 314, 326
Versailles, Conferinţa de Pace de la
(1919) 442, 530
Vespasian, împărat roman 77-78, 663 Vezuviu 53 Via Appia 54 Vickery, Michael 617 Vicksburg, bătălia de la 375 Victoria, lacul 406 Victoria, regină a Angliei 388, 405 Viena 95, 330, 499 Viena, Congresul de la (1814-1815) 339 Viet Cong 578, 581-582, 583, 584, 586, 587, 589
Viet Minh 530-532, 615 Vietnam 150, 203-204, 421, 522, 530532, 568, 578-589, 591, 611-612, 613-617, 630, 655, 656, 657, 660, 674, 676, 680, 691
Vietnam, Războiul din 566, 568, 578589, 591, 611, 613, 637, 655, 660, 665, 674
Vietnamul de Nord 568, 578-589 Vietnamul de Sud 578-589 Vijayanagara 190-192, 657, 676, 680 Villa, Pancho 423-427, 444 Viniţa 485
Virginia 211, 218, 237, 242, 246-247,
371
Vistula, fluviul 511
Vlad Ţepeş, domn al Ţării Româneşti
16, 491

Vladivostok 452 Vo Nguyen Giap 531 Volga, fluviul 266, 270, 503 Voltaire 148«, 210, 220 Vonnegut, Kurt 518«

Vorkuta, lagărul de muncă 480

Wagram, bătălia de la 332, 334 Wallenstein, Albrecht von 277 Wang, dinastia 69-70 Wang, împărăteasă-mamă (China)

69-70, *70*

Wang Mang 68, 69-74, *70*, 82, 667 Wannsee, Conferinţa de la (1942) 508 Ward, Frederick 367, 368 Washington, Booker T. 413 Watergate, afacerea 604 Waterloo, bătălia de la 336, 339, 371 Weatherford, Jack 156, 166, 709«Wehrmacht 502, 511, 516, 527 Wei, regatul 29, 30-31, 69-70, 81, 8586

Wei Changhui 365

Wellington, Arthur Wellesley, duce de

333

Wendi, împărat al Chinei 111 Westfalia, Tratatul din (1648) 283 Weyler, Valeriano 416-417 Wilde, Oscar 414

Wilhelm Gustloff, nava 512 Wilhelm II, împărat al Germaniei 384385, 429, 444

William Henry, fortul 237 Wilson, Colin 182«

Wilson, Woodrow 424 Winthrop, John 240 Witigis, rege al goţilor 109 Wolseley, Garnet 401, 404 Woo, John 82 Worms 136

Wounded Knee, masacrul de la (1890) 237, 238, 691 Wright, Lori 133 Wright, Orville şi Wilbur 16 Wu, Harry 547 Wu, regatul 29, 81, 85-86 Wu Sangui 284, 289, 291 Wuchang 363 Wuhan 463, 465 Württemberg 326, 383 Würzburg 281 Wyclife, John 255 Wyoming, valea 237

Xenofon 251

Xerxes, rege al Persiei 23-24 Xiaguan (Dali) 372 Xian (Changzan) 74, 377 Xian, împărat al Chinei 84-85

Xilonen, zeiţă aztecă 207 Xin, dinastia 68-76, 119, 129, 655, 660, 674, 677, 679 Xiongnu, triburile 37 Xipe Totec, zeu aztec 206 Xu Fu 38

Xuan, împărat al Chinei *70* Xuanzong, împărat al Chinei 123, 125, 126, 129

Xuihtecuhutli, zeu aztec 207 yahi, indienii 247

Yahya Khan, Agha Mohammad 600, 602, 666

Yalu, râul 552, 553, 555 Yang Guifei 124-126, 129 Yang Kaihui 467

Yangdi, împărat al Chinei 111 Yangzhou 290

Yangzi, fluviul 85, 111, 187, 285, 363, 465-466, 470 Yaxha 134 Yelang 128 Yemen 498 Yongan 362 Yongding, râul 469 yoruba, etnia 596 Ypres, bătălia de la 435 Yuan, dinastia 185-187, 195, 655, 675, 679

Yuan, împărat al Chinei 69, 70, 71 Yuan Shikai, general chinez 464 Yucatân, peninsula 131, 231 Yue, regatul 29

Yunnan, provincia 372, 373, 378, 474, 510

zaghawa, etnia 577 Zair 621, 648-651 Zambia 353, 624 Zanzibar 115-116, 406 Zapata, Emiliano 423-427 Zara, portul 142

Zaranj 196 zeloţi 78

Zengi, conducător sarazin 140 Zhang, fraţii 82-83 Zhang Xianzhong („Tigrul Galben”) 284, 285, 290, 291 Zhao, regatul 29-31, 33 Zhejiang, provincia 153, 185 Zheng Chenggong (Coxinga) 291 Zhou, dinastia 28, 32 Zhou Enlai 539, 544-545, 747«

Zhu Yuanzhang, împărat al Chinei 186-188, 201 Zhuge Liang 86 Zidul Plângerii 78 Zimbabwe 353, 610, 620«, 648 Zinoviev, Grigori 477, 481 Zitâcuaro, 347 Ziua Z 510 *Zong*, vasul 219 zuluşi 349-354, 420 Zuo Zongtang, general chinez 377-378 Zürich 281

Zwangendaba, căpetenie africană 353 Zwide, căpetenie africană 349, 351 Zyklon-B 508

2. După victoria comunismului, noii şefi i-au

executat pe slujbaşii vechiului regim.

China (1950 – 1953): 2 000 000

Cambodgia (1975): 400 000 de execuţii pe loc1

Iugoslavia (1945): 175 0002

Rusia (1918 – 1922): 100 000 de execuţii în timpul războiului civil rus

Vietnam (după 1975): 65 000

Mongolia (1936 – 1938): 35 000

Polonia: 30 0003

Bulgaria: 20 0004

Cuba (1959 – 1960): 5 0005 Total aproximativ: 3 milioane